

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Андреа М. Николић Секулић

**ПРАВНИ АСПЕКТИ УПОТРЕБЕ
МОДЕРНИХ ТЕХНОЛОГИЈА У
АРБИТРАЖНОМ РЕШАВАЊУ СПОРОВА**

докторска дисертација

Београд, 2026

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF LAW

Andrea M. Nikolić Sekulić

**LEGAL ASPECTS OF THE USE OF
MODERN TECHNOLOGIES IN
ARBITRATION PROCEEDINGS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2026

**ПОДАЦИ О МЕНТОРУ, ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ ЗА ОДБРАНУ
ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ И ДАТУМУ ОДБРАНЕ**

Ментор:

др Милена Ђорђевић, доцент Правног факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије за преглед и оцену докторске дисертације:

проф. др Владимир Павић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

проф. др Марко Јовановић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

проф. др Јелена Перовић Вујачић, редовни професор Економског факултета Универзитета у Београду

проф. др Ђорђе Кривокапић, ванредни професор Факултета организационих наука Универзитета у Београду

Датум одбране:

ПРАВНИ АСПЕКТИ УПОТРЕБЕ МОДЕРНИХ ТЕХНОЛОГИЈА У АРБИТРАЖНОМ РЕШАВАЊУ СПОРОВА

Сажетак

Током последњих неколико година, модерне технологије значајно мењају друштвене односе и пословне процесе, а арбитражни поступак није изузетак. Са интензивнијом употребом технологије, уочени су и бројни правни и етички ризици који прате развој и примену технологије. Некадашњи приступ врло либералног регулисања технологије уступио је место поступном заостравању правног оквира, који ће бити анализиран.

Модерне технологије могу допринети да се поједини делови арбитражног поступка обављају брже, повољније и ефикасније, али укупни ефекат примене модерних технологија зависи од начина на који се оне примењују у специфичним околностима сваког конкретнег случаја. Ова дисертација пружа детаљну анализу класификације ризика 25 система вештачке интелигенције који се могу користити у различитим фазама поступка – од фазе пре конституисања арбитражног трибунала, преко фазе вођења арбитражног поступка, до завршне фазе поступка и доношења арбитражне одлуке. Кроз свеобухватни приступ, дисертација даје теоријску и практичну анализу како у арбитражној пракси треба приступити препознавању и управљању ризицима, као и постављању стандарда за одговорну употребу модерних технологија.

На крају, у раду ће се анализирати критеријуми за избор арбитра, дужности арбитра, као и кључне радње које они предузимају у циљу доношења арбитражне одлуке како би се анализирано да ли вештачка интелигенција може да замени арбитра у поступку решавања спорова.

Кључне речи: модерне технологије, арбитражно право, вештачка интелигенција, фазе арбитражног поступка, ефикасност поступка, правни и етички ризици, оспоравање арбитражне одлуке

Научна област: грађанско право

Ужа научна област: право информационо-комуникационих технологија, међународно приватно право, арбитражно право

LEGAL ASPECTS OF THE USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN ARBITRATION PROCEEDINGS

Summary

Over the past several years, modern technologies have significantly transformed social relations and business processes, and arbitration proceedings are no exception in that regard. With the increasingly intensive use of technology, numerous legal and ethical risks associated with its development and use have come to light. The former approach of relatively liberal regulation of technology has gradually given way to a more stringent legal framework, which will be examined in this dissertation.

Modern technologies have the potential to make certain phases of arbitration proceedings faster, more cost-effective, and more efficient. However, the overall impact of their use depends on the way they are applied in the specific circumstances of each individual case. This dissertation provides a detailed analysis of the risk classification of 25 artificial intelligence systems that may be used at different stages of arbitration proceedings - from the pre-constitution phase of the arbitral tribunal, through the conduct of the proceedings, to the final phase involving the rendering of the arbitral award. Through a comprehensive approach, the dissertation offers both a theoretical and practical analysis of how arbitration practice should address the risk identification and risk management, as well as the establishment of standards for the responsible use of modern technologies.

Finally, the dissertation examines the criteria for arbitrators' selection, arbitrators' duties and the principal functions they perform with the aim of rendering an arbitral award, in order to assess whether artificial intelligence can replace arbitrators in dispute resolution proceedings.

Keywords: Modern Technologies, Arbitration, Artificial Intelligence, Phases Of Arbitration Proceedings, Procedural Efficiency, Legal And Ethical Risks, Challenge Of Arbitral Awards

Scientific field: Civil Law

Scientific specialization: Information and Communications Technology Law, Private International Law, Arbitration Law

„Успех у стварању ефикасне вештачке интелигенције могао би бити највећи догађај у историји наше цивилизације – или најгори. Једноставно не знамо. Зато не можемо знати да ли ће нам вештачка интелигенција бескрајно помагати, игнорисати нас и маргинализовати, или ће нас на крају уништити.“

Стивен Хокинг (1942 – 2018)

“Success in creating effective AI could be the biggest event in the history of our civilization, or the worst. We just don't know. So we cannot know if we will be infinitely helped by AI, or ignored by it and side-lined, or conceivably destroyed by it.”

Stephen Hawking (1942 – 2018)

Садржај

ПОГЛАВЉЕ I	1
УВОД	1
1. Предмет рада и његов значај	2
2. План излагања рада	6
3. Методолошки приступ проучавању теме	8
ПОГЛАВЉЕ II	11
ДЕФИНИСАЊЕ КЉУЧНИХ ПОЈМОВА: АРБИТРАЖА И МОДЕРНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ	11
Уводне напомене	11
1. Појам и значај арбитраже као алтернативног начина решавања спорова	11
2. Појам и значај модерних технологија	17
2.1. Значење појма информационо комуникационе технологије	17
2.2. Значење појма вештачке интелигенције	18
2.2.1. Настанак и развој вештачке интелигенције	18
2.2.2. Дефинисање вештачке интелигенције	23
2.2.3. Дефинисање система вештачке интелигенције	25
2.3. Дефинисање модерних технологија за потребе истраживања предмета докторске тезе	28
ПОГЛАВЉЕ III	36
ПРАВНИ ОКВИР УПОТРЕБЕ МОДЕРНИХ ТЕХНОЛОГИЈА У АРБИТРАЖНОМ ПОСТУПКУ	36
1. Релевантни правни оквир арбитражног права	36
1.1. Међународне конвенције	36
1.2. Национални арбитражни закони	39
1.3. Арбитражна правила арбитражних институција	42
1.4. Прописи меког права	49
2. Релевантни правни оквир информационо комуникационих технологија	56
2.1. Могући приступи регулисању вештачке интелигенције	56
2.2. Прописи међународних организација	59
2.3. Уредба о заштити података о личности	63
2.4. Уредба о вештачкој интелигенцији (<i>AI Act</i>)	66
2.4.1. Поље примене Уредбе о вештачкој интелигенцији	67
2.4.2. Класификација ризика система вештачке интелигенције према <i>AI Act</i> -у ..	69
2.4.2.1. Нискоризични системи вештачке интелигенције	70
2.4.2.2. Системи вештачке интелигенције ограниченог ризика	70
2.4.2.3. Забрањени системи вештачке интелигенције	71

2.4.2.4. Високоризични системи вештачке интелигенције	72
2.4.2.4.1. Област људских ресурса као високоризична категорија система вештачке интелигенције.....	72
2.4.2.4.2. Област арбитражног решавања спорова као високоризична категорија система вештачке интелигенције.....	73
2.4.3. Обавезе које проистичу од високоризичних система вештачке интелигенције.....	77
ПОГЛАВЉЕ IV	83
МЕТОДОЛОГИЈА КЛАСИФИКАЦИЈЕ РИЗИКА СИСТЕМА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ У АРБИТРАЖНОМ ПОСТУПКУ	83
Уводне напомене	83
1. Постављање критеријума за класификацију ризика система вештачке интелигенције.....	84
1.1. Конкретни случајеви примене система вештачке интелигенције	85
1.2. Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи	86
1.3. Актери арбитражног поступка као корисници система вештачке интелигенције	88
1.4. Сврха система вештачке интелигенције	90
1.5. Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза.....	92
1.6. Формат излаза система вештачке интелигенције	96
1.7. Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције.....	97
1.8. Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције.....	102
1.9. Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције	111
1.10. Класификација ризика система вештачке интелигенције према AI Act-у.....	114
1.11. Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције	115
2. Модел за класификацију система вештачке интелигенције у области људских ресурса.....	115
3. Модел за класификацију система вештачке интелигенције у области арбитражног решавања спорова.....	118
ПОГЛАВЉЕ V	121
ПРАВНИ РИЗИЦИ УПОТРЕБЕ МОДЕРНИХ ТЕХНОЛОГИЈА ПРЕ КОНСТИТУИСАЊА АРБИТРАЖНОГ ВЕЋА	121
Уводне напомене	121
1. Странке и њихови заступници као корисници система вештачке интелигенције. 121	
1.1. Систем за генерисање арбитражног споразума	124
1.1.1. Пуноважност арбитражног споразума.....	125
1.1.2. Потенцијална улога вештачке интелигенције	127
1.1.3. Анализа критеријума за класификацију ризика	128
1.2. Систем за генерисање предлога седишта арбитраже.....	134

1.2.1. Значај избора седишта арбитраже.....	134
1.2.2. Критеријуми за избор седишта арбитраже	136
1.2.3. Потенцијална улога вештачке интелигенције	137
1.2.4. Анализа критеријума за класификацију ризика	138
1.3. Систем за обављање правног истраживања	141
1.3.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	141
1.3.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	144
1.4. Систем за генерисање писаних поднесака странака	151
1.4.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	152
1.4.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	153
1.5. Систем за техничку проверу и форматирање писаних поднесака	164
1.5.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	164
1.5.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	166
1.6. Систем за анализу исправа (писаних доказа).....	169
1.6.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	170
1.6.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	172
1.7. Систем за превођење	177
1.7.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	179
1.7.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	180
1.8. Систем за генерисање предлога за именовање арбитра	184
1.8.1. Досадашња пракса именовања арбитра од стране странака у поступку	185
1.8.2. Критеријуми за избор арбитра.....	187
1.8.2.1. Стручно знање.....	187
1.8.2.2. Претходно искуство у арбитражи	188
1.8.2.3. Познавање језика арбитражног поступка.....	189
1.8.2.4. Држављанство.....	189
1.8.2.5. Расположивост арбитра.....	190
1.8.2.6. Репутација	191
1.8.2.7. Дигитална писменост	192
1.8.3. Потенцијална улога вештачке интелигенције	192
1.8.4. Анализа критеријума за класификацију ризика	194
1.9. Систем за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком	206
1.9.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	206
1.9.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	209
1.10. Систем за предвиђање исхода поступка	213
1.10.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	213

1.10.2. Предвидљивост судских одлука од стране система вештачке интелигенције.....	215
1.10.3. Анализа критеријума за класификацију ризика	218
2. Арбитражне институције као корисници система вештачке интелигенције	227
2.1. Систем за управљање предметима.....	228
2.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	229
2.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	231
Закључна разматрања	237
ПОГЛАВЉЕ VI	240
ПРАВНИ РИЗИЦИ УПОТРЕБЕ МОДЕРНИХ ТЕХНОЛОГИЈА НАКОН КОНСТИТУИСАЊА АРБИТРАЖНОГ ВЕЋА	240
Уводне напомене	240
1. Странке и њихови заступници као корисници система вештачке интелигенције. 240	
1.1. Систем за анализу релевантних докумената током поступка прибављања и достављања докумената	240
1.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	241
1.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	243
1.2. Систем за генерисање предлога за именовање вештака	249
1.2.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	251
1.2.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	252
1.3. Систем за припрему сведока и вештака за давање исказа	258
1.3.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	259
1.3.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	260
2. Арбитри као корисници система вештачке интелигенције	263
2.1. Систем за генерисање процесних закључака.....	263
2.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	265
2.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	266
2.2. Систем за генерисање записника	270
2.2.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	271
2.2.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	272
3. Арбитражне институције као корисници система вештачке интелигенције	275
3.1. Систем за праћење трошкова поступка	275
3.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	279
3.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	280
Закључна разматрања	284
ПОГЛАВЉЕ VII.....	286
ПРАВНИ РИЗИЦИ УПОТРЕБЕ МОДЕРНИХ ТЕХНОЛОГИЈА У ЗАВРШНОЈ ФАЗИ АРБИТРАЖНОГ ПОСТУПКА	286

Уводне напомене	286
1. Странке и њихови заступници као корисници система вештачке интелигенције	286
2. Арбитри као корисници система вештачке интелигенције	288
2.1. Систем за оцену доказа	288
2.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	289
2.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	293
2.2. Систем за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке	300
2.2.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	301
2.2.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	302
2.3. Систем за генерисање образложења арбитражне одлуке	306
2.3.1. Право на образложену одлуку	306
2.3.2. Садржина образложења арбитражне одлуке	307
2.3.3. Разлози за пружање образложења арбитражне одлуке	309
2.3.4. Потенцијална улога вештачке интелигенције	310
2.3.5. Анализа критеријума за класификацију ризика	311
2.4. Систем за проверу арбитражне одлуке	318
2.4.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	320
2.4.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	321
3. Арбитражне институције као корисници система вештачке интелигенције	326
3.1. Систем за подршку анонимизацији арбитражних одлука	326
3.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	327
3.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	330
3.2. Систем за генерисање сажетака арбитражних одлука	334
3.2.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	335
3.2.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	335
3.3. Систем за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције	338
3.3.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	339
3.3.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	340
3.4. Систем за евалуацију и оцену рада арбитра	342
3.4.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције	344
3.4.2. Анализа критеријума за класификацију ризика	346
Закључна разматрања	352
ПОГЛАВЉЕ VIII	355
ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА КАО АРБИТАР У АРБИТРАЖНОМ ПОСТУПКУ	355
Уводне напомене	355
1. (Не)могућност приписивања услова за избор арбитра вештачкој интелигенцији	360

1.1. Стручна знања.....	360
1.2. Претходно искуство у арбитражи.....	361
1.3. Познавање језика арбитражног поступка.....	362
1.4. Држављанство.....	363
1.5. Распоживост арбитра.....	364
1.6. Репутација	364
1.7. Правни субјективитет.....	365
1.8. Додатни услови	365
2. (Не)могућност приписивања дужности арбитра вештачкој интелигенцији	367
2.1. Лични мандат арбитра.....	368
2.2. Дужност независности и непристрасности.....	369
2.3. Дужност очувања поверљивости арбитражног поступка.....	374
2.4. Дужност ефикасног вођења арбитражног поступка	375
2.5. Дужност доношења пуноважне и извршне арбитражне одлуке	376
3. (Не)могућност приписивања кључних радњи арбитра у циљу доношења арбитражне одлуке вештачкој интелигенцији	376
3.1. Испитивање чињеница, оцена доказа и правне аргументације странака.....	377
3.2. Примена меродавног материјалног права	379
3.2.1. Примена изабраног меродавног права.....	379
3.2.2. Примена недржавних правних правила.....	381
3.2.3. Одлучивање по правичности.....	382
3.2.4. Сазнање и примена меродавног права.....	384
3.2.5. Позивање на претходну арбитражну праксу	384
3.3. Већање и гласање.....	387
3.3.1. Фактори који утичу на доношење арбитражне одлуке	388
3.3.1.1. Знање и претходно искуство.....	388
3.3.1.2. Правно расуђивање.....	389
3.3.1.3. Правичност поступка	395
3.3.1.4. Емоције и невербална комуникација	397
3.3.1.5. Други фактори који могу да утичу на доношење арбитражне одлуке	399
3.3.2. Проблем потенцијалног неслагања између људи и вештачке интелигенције приликом већања у мешовитом арбитражном трибуналу	403
3.4. Писање арбитражне одлуке	405
4. Оспоравање арбитражне одлуке на основу учешћа вештачке интелигенције као арбитра.....	407
4.1. Појам арбитражне одлуке	409
4.1.1. Појам арбитражне одлуке према Њујоршкој конвенцији	409

4.1.2. Правна класификација одлуке генерисане од стране система вештачке интелигенције.....	411
4.2. Захтеви форме арбитражне одлуке	413
4.2.1. Захтеви форме арбитражне одлуке према националним арбитражним законима.....	413
4.2.2. Захтев форме према Њујоршкој конвенцији	414
4.2.3. (Не)могућност примене захтева форме на арбитражне одлуке генерисане од стране система вештачке интелигенције	415
4.3. Оспоравање пуноважности арбитражног споразума као основ за поништај арбитражне одлуке	418
4.3.1. (Не)пуноважност арбитражног споразума који предвиђа учешће система вештачке интелигенције као арбитра.....	418
4.3.2. Потешкоће одређивања земље у којој је арбитражна одлука генерисана од стране вештачке интелигенције у циљу одређивања захтева форме арбитражног споразума.....	420
4.4. Оспоравање арбитражне одлуке због повреде права на правично суђење услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра.....	421
4.5. Оспоравање арбитражне одлуке због неправилности приликом конституисања арбитражног трибунала и неправилности у вези са вођењем арбитражног поступка услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра	425
4.5.1. Неправилности приликом састављања арбитражног већа услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра	426
4.5.2. Недостатак независности и непристрасности арбитра услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра	427
4.5.3. Неправилности у вези са вођењем арбитражног поступка услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра	428
4.6. Оспоравање арбитражне одлуке због повреде јавног поретка услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра	431
4.6.1. Појам јавног поретка	433
4.6.2. (Не)могућност приписивања правног субјективитета вештачкој интелигенцији као основ за оспоравање арбитражне одлуке	436
4.6.2.1. Правни прописи који изричито предвиђају да арбитражи могу бити само физичка лица	436
4.6.2.2. Правни прописи који имплицитно регулишу да арбитражи могу бити само физичка лица	437
4.6.2.3. Правни прописи који регулишу решавање спорова од стране правних лица и других ентитета	440
4.6.2.4. (Не)постојање правног субјективитета вештачке интелигенције	441
4.6.3. (Не)могућност пружања образложења арбитражне одлуке генерисане од стране система вештачке интелигенције као основ за оспоравање арбитражне одлуке.....	445
Закључна разматрања.....	454

ПОГЛАВЉЕ IX.....	461
ЗАКЉУЧАК	461
1. Хипотезе	462
1.1. Хипотеза 1: Постојећи правни оквир не спречава употребу модерних технологија у арбитражним поступцима	462
1.2. Хипотеза 2: Употреба модерних технологија значајно доприноси ефикаснијем вођењу арбитражног поступка	464
1.3. Хипотеза 3: Употреба модерних технологија у арбитражним поступцима носи правне и друге ризике	465
1.4. Хипотеза 4: Могуће је превазићи правне и друге ризике повезане са употребом модерних технологија у арбитражним поступцима, тако да употреба модерних технологија не доводи у питање правну сигурност учесника у арбитражним поступцима.....	466
1.5. Хипотеза 5: Вештачка интелигенција може бити корисна као вид асистенције учесницима у арбитражним поступцима	468
1.6. Хипотеза 6: Иако се спектар могућности модерних технологија све више шири, није могућа потпуна аутоматизација поступка решавања спорова	469
2. Закључна разматрања	469
БИБЛИОГРАФИЈА	i
КЊИГЕ И МОНОГРАФИЈЕ.....	i
СТРУЧНИ И НАУЧНИ ЧЛАНЦИ	v
ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ.....	xxv
ОПШТИ ИЗВОРИ ПРАВА, СУДСКА И АРБИТРАЖНА ПРАКСА.....	xl
Међународне конвенције	xl
ЕУ прописи, документи и извештаји	xl
Прописи, документи и смернице међународних организација.....	xli
Национални прописи, арбитражни правилници, извештаји судова и арбитражних институција	xliii
Инвестициона и међународна арбитражна пракса, међународни судови	xlvi
Годишњак трговинске арбитраже – одлуке националних судова	xlvi
Одлуке судова Немачке	xlvi
Одлуке судова Енглеске, Велса и Шкотске	xlvi
Одлуке судова Хонг Конга	xlvi
Одлуке судова Сједињених Америчких Држава.....	xlvi
Одлуке судова Канаде	xlix
Одлуке судова Аустралије и Новог Зеланда	xlix
Одлуке судова Тринаидада и Тобага.....	xlix
Одлуке судова Шведске.....	xlix
Одлуке судова Француске	l

Одлуке судова Италије	1
Одлуке судова Шпаније	1
Одлуке судова Швајцарске.....	1
Одлуке судова Белгије	1
Одлуке судова Бразила	1
Одлуке судова НР Кине.....	li
Одлуке судова Републике Србије	li
Прилог.....	lii
БИОГРАФИЈА	lviii

ПОГЛАВЉЕ I

УВОД

„Арбитражно решавање спорова, као алтернативни метод решавања спорова ван државних судова, доживљава значајну трансформацију под утицајем модерних технологија. Дигитализација, вештачка интелигенција, блокчејн технологија и други технолошки напреси отварају нове могућности за унапређење ефикасности, приступачности и транспарентности арбитражног поступка. Међутим, ова технолошка револуција доноси са собом и бројне правне изазове, укључујући питања заштите података, сајбер безбедности, правне валидности електронских докумената и потписа, као и етичке дилеме везане за употребу вештачке интелигенције у доношењу одлука. Овај докторски рад има за циљ да истражи и анализира правне аспекте употребе модерних технологија у арбитражном решавању спорова, испитујући како постојећи правни оквири одговарају на ове изазове и које су потенцијалне импликације за будућност арбитраже у дигиталном добу.“

Претходни, уводни пасус је генерисао систем вештачке интелигенције *Perplexity*, један од водећих великих језичких модела комбиновањем доступних података с интернета. Инструкција која је дата овом моделу је била врло широка: ”напиши ми један пасус као увод за докторски рад на тему: Правни аспекти употребе модерних технологија у арбитражном решавању спорова”. Дакле, претходни пасус је написан без увида у садржину докторске тезе и постављене хипотезе. Одговор је прекопиран од речи до речи и приказан у претходном пасусу.

Верујемо да је сваки читалац овог рада користио или макар тестирао неки од модела вештачке интелигенције, који су настали у протеклих пар година. Вештачка интелигенција је данас доступна свима. Она се користи и у приватне и у професионалне сврхе, од генерисања младеначког говора на свадби преко генерисања садржине свакодневне електронске комуникације до генерисања финансијског модела. Тако, развој модерних технологија је захватио обављање наших приватних и пословних активности, а данас је утицај технологије приметан у свим индустријама, па и у праву.

Чињеница је да је систем вештачке интелигенције *Perplexity* без додатних појашњења успео да препозна неке од кључних питања која ће бити обрађена у раду. Међутим, представљени пример показује да ширина постављене инструкције задатка који дајемо систему вештачке интелигенције повлачи генерички одговор, који не пружа конкретне информације знатно већег читаоцу. Резултат би био доста прецизнији и прилагођенији уводу за предметну докторску тезу да смо му пружили додатне информације, као што су хипотезе које ћемо истраживати или конкретна питања којима ћемо се бавити. Додатно, овде желимо да нагласимо, да иако системи вештачке интелигенције могу да генеришу текст на одређену тему, они нису способни да разумеју значење кључних појмова који ће бити коришћени у овом раду, попут аутономије странака, начина избора арбитра, примене меродавног права, концепта правичности, и др. У раду ћемо управо представити начин рада вештачке интелигенције, као и њене карактеристике, које ће бити описане у контексту употребе вештачке интелигенције у арбитражном поступку. Тако, циљ рада јесте осврт на тренутно стање употребе модерних технологија у арбитражном поступку, потенцијал који технологија има, али и да анализира сва ограничења и ризике у вези са употребом модерних технологија у арбитражном поступку. Модерне технологије могу значајно да допринесу ефикасности рада, уз поседовање адекватног знања и примену одговарајућих мера спречавања, односно ублажавања свих могућих ризика.

На овом месту је значајно истаћи и да је истраживању и писању ове докторске тезе приступљено из више углова имајући у виду претходна различита животна и професионална искуства. Најпре, раду је писан и обликован из угла правника теоретичара, односно истраживача и сарадника на факултету, али и правника практичара, учесника арбитражног поступка у различитим својствима. Додатно, тему докторске дисертације је усмерио ентузијазам ка модерним технологијама и њихово дугогодишње коришћење, како у приватне, тако и у пословне сврхе, као и диверзификовано окружење како правника, тако и инжењера, менаџера, економиста. На крају, са жељом пружања доприноса изградњи стратегије за унапређење правосудног система кроз употребу модерних технологија, настала је заинтересованост баш за ову тему. Наиме, академски рад, који се одвијао упоредо са практичним радом, водио је у сличном правцу и указивао на несумњиви значај модерних технологија за све аспекте пословања, као и за друштво у целини. Тако, докторска дисертација представља резултат вишегодишњег истраживања и рада на тему „Правни аспекти употребе модерних технологија у арбитражном решавању спорова“.

1. Предмет рада и његов значај

Поједина предвиђања указују да ће се правничка професија у наредне две деценије изменити више него што је то био случај у претходна два века.¹ Данас се много дебатује о утицају модерних технологија и вештачке интелигенције, и то не само од стране инжењера информационих технологија, већ од стране економиста, социолога, филозофа, правника. Модерне технологије дотичу сваку сферу живота и рада.

Развој модерне технологије је променио начин интеракције између људи, како у приватном, тако и у пословном смислу. Комуникација је олакшана, а географске баријере су превазиђене, што је довело до мултипликације међуљудских односа и пословних трансакција, а самим тим и повећања спорова. Још су у прошлом веку професори Фишер (*Fisher*) и Урај (*Ury*), стручњаци у области преговарања и решавања конфликта, упозорили да конфликт представља растућу индустрију.² Судови постају преоптерећени бројем предмета, те се ефикасност националног правосудја доводи у питање. Последиčno, алтернативни начини решавања спорова добијају све већи значај. Глобалне статистике о решавању спорова показују пораст броја арбитражних поступака током протеклих деценија.³ Поред тога, као што су процрле у многе сфере друштвеног живота, модерне технологије су се интегрисале и у алтернативне системе решавања спорова, јер странке у спору желе да се њихови односи решавају брже, јефтиније и поузданије.

Разлози за избор теме која привлачи све већу пажњу, „Правни аспекти употребе модерних технологија у арбитражном решавању спорова“, се могу груписати у четири основна и

¹ Richard Susskind, Daniel Susskind, *The Future of the Professions: How Technology Will Transform the Work of Human Experts*, Oxford University Press, 2022, 84.

² Roger Fisher, William Ury, Bruce Patton, *Getting to yes: Negotiating Agreement Without Giving In*, New York, Penguin Books, 1991, 1.

³ Вид. Gary Born, *International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, 2021, §1.03. Додатно, годишње статистике о решавању спорова коју објављује Међународни арбитражни суд Међународне трговинске коморе (ICC) показују пораст броја арбитражних поступака пред овом арбитражном институцијом. Наиме, број случајева који су се решавали пред ICC арбитражом 2023. године је порастао за 3,3% у односу на пре 5 година, односно за 13,4% у односу на пре 10 година, што указује на тренд сталног раста броја арбитража ICC-а. У 2023. години је регистровано 890 нових случајева. Вид. *ICC Dispute Resolution Statistics: 2023*, доступно на <https://iccwbo.org/news-publications/news/icc-dispute-resolution-statistics-2023/#top>. Све је већи број и међународних спорова који се решава пред арбитражним институцијама. Примера ради, Арбитражни институт Стокхолмске трговинске коморе (SCC) забележила је пораст међународних арбитражних поступака од 55% у 2023. години, у поређењу са 19% у 2022. години. Вид. <https://sccarbitrationinstitute.se/en/news/2023-statistics-increasing-number-of-international-disputes-being-resolved-at-the-scc/>.

узајамно повезана разлога, а то су актуелност теме на глобалном нивоу, и даље недовољна научна обрађеност теме у домаћој и страној стручној литератури, практични разлози, односно потреба да се одговори на могуће правне ризике које употреба модерних технологија у поступцима решавања спорова носи, значај теме алтернативних начина решавања спорова у Републици Србији.

Први разлог представља актуелност теме на глобалном нивоу. Наиме, оба појма из наслова теме – модерне технологије и арбитража, као један од ефикасних алтернативних начина решавања спорова – изазивају велико интересовање како академске заједнице, правника практичара, тако и лаика. Значај модерних технологија избија у први план након избијања глобалне кризе изазване пандемијом вируса *COVID-19*, када су пословни процеси наставили да се одржавају уз помоћ технологије. Додатно, заинтересованост за питања употребе модерних технологија све више расте услед све веће потребе за дигиталном трансформацијом пословања, али нарочито након широко распрострањене употребе модерних технологија и вештачке интелигенције.

Због своје флексибилности и прилагодљивости, алтернативни начини решавања спорова су све популарнији механизам решавања спорова. Арбитража се последњих неколико деценија издвојила као ефикасан и поуздан метод решавања спорова, обликован према потребама странака и специфичним околностима сваког конкретног случаја. Један од кључних напора арбитражне заједнице одувек је било побољшање ефикасности поступка. У том смислу, треба препознати потенцијал модерних технологија и могућност њиховог вишеструког позитивног дејства на вођење арбитражног поступка, који је лако прилагодљив неминовним друштвеним, научним и технолошким променама.

Други разлог одабира теме се односи на постојеће стање у српској и иностраној правној мисли у погледу наведене теме. Наиме, област арбитраже је већ заокупирала пажњу српске теорије и праксе. Тако је само у последњих неколико година организовано неколико стотина конференција, семинара и округлих столова који су се бавили различитим аспектима арбитражног поступка. Једна од највећих арбитражних конференција је Београдска арбитражна конференција, која се одржава у склопу припремног такмичења за *The Willem C. Vis International Commercial Arbitration Moot* сваког пролећа у Београду. Поред тога, до сада је написано неколико исцрпних студија, научних чланака и уџбеника из области алтернативних начина решавања спорова у нашој правној књижевности. Ипак, о утицају и употреби модерних технологија у поступцима алтернативних начина решавања спорова до скоро није било много речи, нарочито у домаћој стручној јавности.

Колико се однос према технологији брзо мења, говори и чињеница да када је 2018. године проф. Шерер (*Scherer*) одржала, предавање на тему „Међународна арбитража 3.0 – Како ће вештачка интелигенција променити решавање спорова“ на Арбитражним данима у Бечу 2018. године постојао велики скептицизам арбитражне заједнице, али је тај говор добио награду *GAR* као најбољи говор године. Од тада до данас, а нарочито након 2022. године, када су кренули преговори у вези са регулацијом вештачке интелигенције на нивоу Европске уније, скоро да нема догађаја у арбитражној заједници који не покреће тему модерних технологија и вештачке интелигенције у арбитражи. Ово додатно говори у прилог атрактивности изабране теме и правовремености за њено истраживање. Међутим, у последње време се примећује тренд све већег броја научних чланака и друге стручне правне литературе на ову тему. Можемо чак говорити и о својеврсној инфлацији литературе на тему вештачке интелигенције у последње две године. Ипак, и поред организовања бројних конференција и семинара у различитим форматима, и инострана арбитражна заједница је тек покренула озбиљније расправе на теме које се тичу употребе модерних технологија у

арбитражним поступцима. Дакле, можемо рећи да су како домаћа, тако и страна литература су још увек недовољно богате литературом која се бави употребом модерних технологија у арбитражним поступцима, у поређењу са литературом о неким другим аспектима арбитраже као ефикасног алтернативног начина решавања спорова, што додатно оправдава истраживање ове теме. Такође, до сада су се дискусије претежно концентрисале на блиску или далеку будућност, а не на садашњост, односно на тренутне праксе и стандарде које треба успоставити у овом тренутку.

Трећи разлог одабира ове теме јесте потреба да се одговори на питања која су од значаја за вођење арбитражног поступка, како би се одржао став да је арбитражни поступак ефикаснији, бржи, јефтинији, односно за решавање спорова из међународних пословних односа прикладнији од судског решавања. Наиме, у пракси се могу јавити правни и други проблеми услед непостојања конкретних правних норми које експлицитно регулишу ову материју. Док правни оквир не постоји или је веома широко постављен са бројним отвореним питањима, у пракси се модерне технологије све више користе. У докторској дисертацији ће бити образложени правни ризици које употреба технологије у поступцима решавања спорова носи, али и начини на које се они могу превазићи. Управо недовољна научна обрађеност материје довољно говори о горућим потребама сачињавања једног свеобухватног рада који би обрадио питање практичног утицаја модерних технологија на арбитражни поступак. Унапређењем регулисања и успостављањем униформних пракси и адекватних стандарда за коришћење модерних технологија у арбитражном поступку умногоме се може допринети ефикаснијем и поузданијем вођењу арбитражног поступка и његовом даљем промовисању са циљем растерећења правосуђа. Дакле, изнети практични разлози изазивају потребу за постојањем једног целовитог монографског дела које се бави тематиком употребе модерних технологија у арбитражном поступку.

Четврти разлог представља чињеница да алтернативни начини решавања спорова представљају један од кључних стратешких приоритета Републике Србије. Како Република Србија држи веома незавидан положај када су у питању трајање судског поступка и број активних предмета, значај алтернативних видова решавања спорова који би смањили оптерећеност судова је препознат од стране органа извршне власти Републике Србије, те је истакнут у оквиру Нацрта Националне стратегије реформе правосуђа за период 2019-2024. као један од стратешких приоритета се наводи тежња за даљим подизањем нивоа ефикасности правосудног система кроз смањење укупног броја нерешених предмета са акцентом на решавање проблема старих предмета, спречавање настанка додатних старих предмета и унапређење алтернативних метода решавања спорова и развијање система информационих технологија у правосуђу са циљем постизања модерног е-правосуђа. У том смислу је и питање коришћења модерних технологија у поступку решавања судских спорова постало све значајније, имајући у виду крајњи циљ - растерећење домаћих судова. Праћењем развоја савременог друштва и модерних технологија, се значајно може унапредити стање правосуђа. Утолико више, интеграција модерних технологија у арбитражни поступак је, не само пожељна, већ и лакше примењива.

Предмет докторске дисертације представља истраживање правног оквира и правних ризика употребе модерних технологија у арбитражном поступку. Детаљно ће се испитати специфичности и домаћај модерних технологија, те ће бити представљено какво је тренутно стање њихове употребе у арбитражном поступку, као и какве се промене предвиђају. Поред тога, у раду ће бити представљено на које начине се конкретне фазе поступка могу унапредити коришћењем модерних технологија - од именовања арбитра и покретања поступка, преко олакшавања вођења усмених расправа, до ефикасног окончања арбитражног поступка. На крају ће се дати предлог на који начин би правни оквир требало

да одговори на изазове које употреба модерних технологија у арбитражном поступку носи са собом.

Дакле, предмет истраживања докторске дисертације је целовито и систематско проучавање појаве коришћења модерних технологија у арбитражном решавању спорова. Анализа предмета докторске дисертације биће усмерена на сагледавање правних аспеката и правних ризика употребе модерних технологија у арбитражном решавању спорова. У том смислу, изучавање ове теме има за циљ да пружи боље разумевање улоге модерних технологија као средства којим се може побољшати ефикасност вођења арбитражног поступка.

Појаве које су узроковале потребу за изучавањем ове теме су пораст коришћења модерних технологија, пораст коришћења арбитраже као ефикасног начина решавања спорова, већа доступност модерних технологија свим заинтересованим лицима, те ширење улоге модерних технологија и њених домаћаја. Пракса сведочи да је технологија већ променила досадашњи начин вођења арбитражног поступка, те питање није да ли ће га и када она променити, већ како ће га променити. Додатно питање које се поставља јесте на који начин правне регулативе тренутно обликују употребу модерних технологија, те каква је будућност поступка решавања спорова у том контексту. Решавање спорова је већ доста олакшано услед употребе модерне технологије, а технолошке иновације се увелико користе у поступцима решавања спорова, па се намеће и питање могућности замене људског бића са вештачком интелигенцијом, имајући у виду да се наука великом брзином развија и унапређује досадашње проналаске. Оно што је некада било физички опипљиво је на путу да постане дигитално, односно виртуелно. Од људи се захтева технолошка писменост, познавање рада на рачунару, управљање најчешће коришћеним техничким уређајима и компјутерским програмима. Модерне технологије су се интегрисале у свакодневни живот људи и њиховог пословања. У том смислу, и пракса решавања спорова се мења, уводи се виртуелно вођење усмених рочишта, размена електронских поднесака, коришћење разних облика аудио-визуелних презентација, и сл. Поред тога, отварају се и намећу многа друга суштинска питања за интегритет поступка. Нека од тих питања су, примера ради, да ли је могуће да вештачка интелигенција преузме улогу арбитра у поступку решавања спорова. У том контексту може се јавити и питање да ли ће са развитком технологије доћи време када ће странке, уместо уговарања институционалне и *ad hoc* арбитраже, у арбитражним споразумима наводити да ли желе да се спор реши путем арбитраже коју ће у потпуности администрирати вештачка интелигенција или арбитраже администриране од стране људи, која је нама тренутно једино позната и доступна. Рад ће анализирати на који начин модерне технологије могу да се интегришу у различите фазе арбитражног поступка, под којим условима и са каквим нивоом могућег ризика. Анализираће се предности, али и опасности које технологије са собом носе, као и могућност аутоматизације арбитражног поступка. У раду ће се, не само идентификовати правни ризици, већ ће се представити и могућности њиховог превазилажења, што је од великог практичног значаја.

На крају, изнад изложени разлози за одабир теме доводе до свеобухватног циља израде докторске дисертације, а то је обогаћивање српске правне мисли исцрпним радом на тему. Тема је веома актуелна и значајна, те би се њеним изучавањем попуниле празнине у нашој, али и страној доктрини. Резултат би требало да буде дисертација која ће бити актуелна и која ће дати стручни и научни допринос решавању глобалних правних изазова, али и развоју српског права и праксе.

2. План излагања рада

Докторска дисертација ће се састојати од укупно девет делова. Поред увода и закључка, рад ће имати седам тематских поглавља, од којих је свако поглавље на свој начин значајно за потпуно сагледавање материје која чини предмет овог рада. Након увода, представљања кључних појмова, релевантног правног оквира и методологије класификације ризика система вештачке интелигенције у области арбитражног решавања спорова, употреба модерних технологија ће се детаљно анализирати кроз три фазе арбитражног поступка, фазу пре конституисања арбитражног већа, фазу након конституисања арбитражног већа, и завршну фазу поступка, која подразумева доношење арбитражне одлуке. На крају, биће обрађено и ултимативно питање да ли модерне технологије могу заменити доносиоца одлука, односно арбитра у поступку решавања спорова. С тога, докторска дисертација је замишљена као свеобухватни, мултидисциплинарни приказ праксе и правних ризика употребе модерних технологија у поступку арбитражног поступка. У наставку ћемо укратко изложити структуру и садржај сваког од девет поглавља рада.

Друго поглавље рада дефинисаће кључне појмове који су неопходни за разумевање концепата који ће бити представљени у раду. Тако ће бити објашњено значење појма арбитраже као алтернативног начина решавања спорова, као и појма модерних технологија кроз објашњење појма информационо комуникационе технологије и појма вештачка интелигенција. На крају, у овом поглављу ћемо успоставити усклађену дефиницију модерних технологија за потребе истраживања предмета овог рада.

У трећем поглављу рада представимо релевантан правни оквир који регулише употребу модерних технологија у арбитражном поступку. Циљ анализе прописа позитивног права је разматрање могућности и ограничења примене модерних технологија у различитим фазама арбитражног процеса, од подношења иницијалних поднесака, преко размене доказа, па све до доношења арбитражне одлуке. У том смислу ћемо анализирати да ли постоје препреке за коришћење модерних технологија у арбитражи, као и на који начин правни прописи регулишу развој и употребу технологије у арбитражи. Анализа правног оквира ће обухватити анализу различитих прописа, од међународних конвенција и националних закона, преко арбитражних правила, до прописа меког права. Истраживаћемо степен нормативне и практичне спремности за интеграцију технологије у арбитражни поступак и у којој мери постојећи правни оквир може да одговоре на изазове које модерне технологије доносе. Анализа правног оквира ће дати одговарајућу подлогу за даљу анализу правних ризика који могу настати употребом модерних технологија, а које ћемо истраживати у наредним поглављима.

Даље се надовезује четврти део рада у коме ћемо представити методологију класификације ризика система вештачке интелигенције у области арбитражног решавања спорова. У том смислу поставићемо критеријуме за класификацију ризика система вештачке интелигенције у арбитражном поступку, као и моделе за класификацију система вештачке интелигенције у области људских ресурса и у области арбитражног решавања спорова.

Фокус рада ће бити на напредним модерним технологијама које се базирају на вештачкој интелигенцији. У том смислу, улогу вештачке интелигенције смо поделили на две могуће кључне улоге, као помоћног алата који користе странке, њихови заступници, арбитраи и арбитражне институције у арбитражном поступку и као алата који директно решава арбитражни спор. Употребу модерних технологија као помоћног алата ћемо анализирати у петом, шестом и седмом поглављу, док ћемо у осмом поглављу анализирати могућност учешћа вештачке интелигенције као арбитра у арбитражном поступку.

У петом поглављу рада се започињемо анализу праксе и правних ризика употребе модерних технологија. Испитујући употребу модерних технологија у фази пре конституисања арбитражног већа, анализираћемо употребу конкретних система вештачке интелигенције од стране странака и њихових заступника, као и од стране арбитражних институција. У том смислу, анализираћемо могућности и ризике система које могу користити странке и њихови заступници, и то система за генерисање арбитражног споразума, система за генерисање предлога седишта арбитраже, система за генерисање писаних поднесака странака, система за техничку проверу и форматирање писаних поднесака, система за обављање правног истраживања, система за анализу докумената, система за превођење, система за генерисање предлога за именовање арбитра, система за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком и система за предвиђање исхода поступка. Поред тога, анализираћемо и систем за управљање арбитражним предметом, који могу користити арбитражне институције за ефикасније управљање арбитражним поступком.

У шестом делу рада ћемо се бавити системима вештачке интелигенције који се могу користити у арбитражном поступку у фази након конституисања арбитражног већа. Најпре ћемо анализирати системе које могу да користе странке и њихови заступници, и то систем за генерисање предлога за именовање вештака и систем за припрему сведока и вештака за давање исказа. Затим ћемо анализирати системе вештачке интелигенције које могу да користе арбитраи, укључујући систем за генерисање процесних закључака и систем за генерисање записника. На крају, испитаћемо и квалификацију ризика система за праћење трошкова арбитражног поступка, који могу користити арбитражне институције.

У оквиру седмог поглавља ћемо испитивати класификацију ризика система вештачке интелигенције који се могу користити у завршној фази арбитражног поступка. Прво ћемо представити системе вештачке интелигенције које могу користити странке у поступку и њихови заступници. Затим ћемо испитати систем за оцену поузданости доказа, систем за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке, систем за генерисање образложења арбитражне одлуке и систем за проверу арбитражне одлуке, као алате које арбитраи могу користити у завршној фази поступка. Напослетку, анализираћемо и системе које у овој фази могу користити арбитражне институције, укључујући систем за подршку анонимизацији арбитражних одлука, систем за генерисање сажетака арбитражних одлука, систем за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције и систем за евалуацију и оцену рада арбитра.

Осмо поглавље бавиће се могућностима учешћа вештачке интелигенције као арбитра у арбитражном поступку. У том смислу ћемо разматрати (не)могућност приписивања дужности арбитра вештачкој интелигенцији, (не)могућност приписивања услова за избор арбитра вештачкој интелигенцији и (не)могућност приписивања кључних радњи арбитра у циљу доношења арбитражне одлуке вештачкој интелигенцији. Ово поглавље ћемо затворити анализом питања могућег оспоравања арбитражне одлуке на основу учешћа вештачке интелигенције као арбитра. Сходно тиме, поставићемо правну класификацију одлуке генерисане од стране система вештачке интелигенције и испитати (не)могућност примене захтева форме на арбитражне одлуке генерисане од стране система вештачке интелигенције. Затим ћемо се бавити питањем оспоравања пуноважности арбитражног споразума, оспоравањем арбитражне одлуке због повреде права на правично суђење, повреде јавног поретка, неправилности приликом конституисања арбитражног трибунала и неправилности у вези са вођењем арбитражног поступка услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра.

У деветом поглављу, уједно и последњем поглављу рада, биће изнета закључна разматрања. У закључку ће бити представљени резултати свеобухватног истраживања теме докторске дисертације. У том смислу ћемо образложити да ли су полазне хипотезе потврђене или оповргнуте након научне расправе и анализе која ће бити изложена у претходним поглављима.

3. Методолошки приступ проучавању теме

Приликом израде рада биће коришћено неколико научних метода, међу којима су позитивноправни, упоредноправни, мултидисциплинарни, историјскоправни, функционални и логичкоправни приступ. Истраживачку грађу чине домаћи и страни извори из области међународног приватног права са акцентом на арбитражно право, уџбеници, коментари релевантних извора права, дела монографског карактера, чланци, судска и арбитражна пракса, као и блог постови и интернет извори.

У наставку ћемо укратко образложити сваки од наведених метода који су коришћени приликом истраживања и писања ове докторске тезе.

Анализа позитивноправних прописа ће имати посебну улогу у раду. Наиме, употреба модерних технологија, углавном, није изричито регулисана у релевантним законима који уређују материју арбитраже. Из тог разлога ће бити представљен домаћи позитивноправни оквир, како би се увидело да ли је он адекватан или су потребне поједине измене и допуне важећих прописа у циљу обезбеђивања правне предвидљивости и осигурања веће ефикасности и сигурности вођења арбитражног поступка. Тако ће се, између осталог, анализирати: Закон о арбитражи Републике Србије, *UNCITRAL* Модел закон, али и национални закони других држава, Конвенција УН о признању и извршењу страних арбитражних одлука (тзв. Њујоршка конвенција), као и друге релевантне међународне конвенције и принципи. Поред законских прописа, биће анализирана домаћа и страна арбитражна правила, како би се идентификовале сличности и разлике између начина регулисања употребе модерних технологија, као и евентуална потреба за увођењем детаљнијих одредби. Анализа ће обухватити и прописе меког права, водиче и смернице за развој и употребу модерних технологија донете од стране међународних организација и других релевантних тела.

Упоредноправни метод је нарочито значајан за област истраживања, па ће се у раду анализирати правни прописи различитог карактера различитих држава, како би се истражиле сличности и разлике регулисања употребе модерних технологија у арбитражним поступцима. У том смислу ће се изложити законска и подзаконска решења, теоријске расправе и пракса решавања спорова великог броја земаља. Биће анализиран национални правни оквир како земаља континенталног правног система, коме наша земља припада, тако и земаља англосаксонског правног система. Додатно, биће указано на специфичности, како развијенијих и чешће коришћених арбитражних правила институција, тако и правила оних мање заступљених арбитражних институција. Поред истраживања правних прописа, биће анализирана и релевантна арбитражна и судска пракса различитих земаља. Различита решења у правним системима ће се међусобно поредити како би се установио тренд регулисања употребе модерних технологија у арбитражним поступцима, као и утврдило који је приступ најадекватнији и који омогућава ефикасно вођење арбитражног поступка, уз избегавање могућих ризика које модерне технологије носе са собом. Упоредноправни метод је веома значајан како би се установило решење које је правно најутемељеније, али и које је најпримењивије у тренутним друштвено-економским условима.

За истраживање предмета тезе које је тиче више различитих дисциплина, неопходна је примена мултидисциплинарног метода истраживања. У раду ће се могућности и ризици развоја и примене модерних технологија изучавати превасходно са правног аспекта. У том контексту, биће представљени и анализирани правни ризици употребе модерних технологија, као и начини за њихово превазилажење. Ипак, предмет рада ће се истраживати и са аспекта других наука, као што су информационе и комуникационе технологије, економија, психологија, социологија, филозофија, етика и др. Информационе и комуникационе технологије, као и друге природне науке ће се користити како би се боље објаснио и разумео појам модерних технологија, вештачке интелигенције и способности које она треба да поседује како би обављала одређене задатке у оквиру арбитражног поступка. Економска анализа правних питања ће се користити како би се оправдало прихватање употребе модерних технологија у поступцима решавања спорова и показале погодности за учеснике поступка које она доноси, пре свега у виду нижих трошкова и временски краћег трајања поступка. На крају, нека питања ће се анализирати и кроз призму других друштвених наука, као што су психологија и социологија, чија примена захтева разумевање сложености људског ума, понашања и интеракције људи. Мултидисциплинарни приступ ће допринети свеобухватнијем истраживању и доношењу аргументованих, научно поткованих закључака.

Примена историјскоправног метода истраживања ће бити значајна за истраживање развоја и суштине арбитражног решавања спорова, употребе модерних технологија, бенефита, али и ризика које она може да изазове у арбитражи. Историјски гледано, начини решавања спорова су доживели развој од искључиве употребе суда, који је карактерисао монопол државне силе до тенденције веће употребе алтернативних начина решавања спорова, нарочито у међународним привредним споровима. Разумевање потребе за изналажењем ефикаснијег механизма за решавање спорова ће објаснити и својеврсну еволуцију и ширење спектра алтернативних начина решавања спорова и све већу примену арбитраже, као и све већу примену модерних технологија у поступцима решавања спорова. Додатно, ради сагледавања временске димензије развоја модерних технологија и њене употребе неопходна је примена историјскоправног метода. Може се очекивати да ће дубље истраживање и разумевање развоја феномена модерних технологија помоћи бољем разумевању тренда и могућих праваца њеног развоја употребе модерних технологија.

Затим, функционални метод за предмет има испитивање сврхе и улоге, односно функције модерних технологија у вођењу арбитражног поступка. Резултат употребе овог метода биће доказивање или оспоравање хипотезе да примена модерних технологија значајно доприноси ефикаснијем вођењу арбитражног поступка, упркос ризицима које са собом носи.

Логичкоправни методи ће бити примењени ради провере постављених хипотеза, како би се оправдале постављене хипотезе или доказало да постављене хипотезе нису основане. У ту сврху ће у раду као доминантни правно-логички методи бити коришћени методи индукције и дедукције, али и метод аналогije. Путем индуктивног метода се, у раду често тежи да се из мноштва појединачних решења извуку одређене опште карактеристике и принципи. Овај начин истраживања ће се користити код изучавања судске праксе и код анализе могућих последица коришћења модерних технологија у арбитражном поступку ради уочавања општих правилности. С друге стране, дедуктивна метода ће допринети конкретизацији општих принципа арбитражног поступка на конкретне правне последице коришћења модерних технологија приликом вођења овог алтернативног начина решавања спорова - „од општег ка појединачном“. Додатно, путем аналогije ће се изучавати решења

која су постављена у другим правним системима, укључујући прописе позитивног права, али и раније важећа решења.

На крају, на овом месту бисмо поменули и да ћемо, у оквиру засебног поглавља, представити методологију за класификацију ризика система вештачке интелигенције у области арбитражног решавања спорова коју ћемо примењивати за анализу примене конкретних система вештачке интелигенције. Ова методологија је посебно осмишљена за потребе овог рада у циљу дефинисања јасног и систематичног приступа анализи различитих система вештачке интелигенције који могу да се користе у арбитражи. Ова методологија ће нам омогућити да идентификујемо и проценимо ниво ризика конкретног система, у складу са специфичностима арбитражног поступка, сврхом за коју се систем користи, захтеваним способностима система и др. Дакле, и сама методологија класификације ризика представља иновативан допринос постојећој научној и стручној литератури, а може послужити и као солидан почетни аналитички оквир за постављање метода за класификацију ризика система вештачке интелигенције у другим областима.

ПОГЛАВЉЕ II

ДЕФИНИСАЊЕ КЉУЧНИХ ПОЈМОВА: АРБИТРАЖА И МОДЕРНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ

Уводне напомене

Свака правна расправа треба да почне од добро постављене и образложене терминологије, односно јасне дефиниције основних појмова који ће се у конкретној расправи користити. У супротном, и полазне хипотезе и крајњи закључци могу остати нејасни. С тога ће у фокусу другог поглавља рада бити објашњење кључних појмова који ће се анализирати у самом раду, а то су арбитража и модерне технологије. На крају поглавља ћемо укратко изложити предности употребе модерних технологија у арбитражном поступку, као најзначајнијем виду алтернативног начина решавања спорова.

1. Појам и значај арбитраже као алтернативног начина решавања спорова

Правосуђе представља један од кључних стубова правног система, а стање правосуђа значајно утиче на квалитет владавине права једне државе. Из тог разлога, државе као примарни циљ постављају унапређење правосуђа и њених правосудних органа. Ово није нимало лак задатак, поготово не када се ради о земљама у развоју, чији су судови преоптерећени предметима. Србија у овом случају није изузетак, што доказује и Извештај о раду свих судова у Републици Србији за 2024. годину.⁴ Како би се одговорило на потребе модерног друштва, које захтева континуитет и несметано обављање пословања, као и брзо и ефикасно решавање сваког потенцијалног спора, размишља се и о другим начинима на које би се спор могао брже и ефикасније решити. Тако су кренули да настају и да се развијају алтернативни начини решавања спорова.

Алтернативни начини решавања спорова су механизми уз помоћ којих се може решити спор који је настао између двоје или више лица, а не подразумева решавање спора пред судским органом. Дакле, алтернативни начини решавања спорова, како и сам назив наговештава, представљају алтернативу судском решавању спорова.⁵ Алтернативни начини решавања спорова су стари исто колико и судски, али иако њихова примена подразумева бројне предности, пракса показује да је њихова употреба мања него што је то случај са решавањем спорова од стране државних судова, које многи и даље сматрају монополом државне силе и најприхватљивијим форумом коме би странке у спору могле да препусте решавање спора.

Постоји неколико врста алтернативних начина решавања спорова, укључујући преговоре, рану неутралну евалуацију, медијацију, концилијацију и арбитражу. Ови начини решавања спорова се разликују према степену контроле који странке у спору могу имати на поступак решавања спорова, могућности заопштравања односа, обавезности спровођења споразума, односно одлуке о решавању спора. Тако, преговори представљају процес решавања спорова у коме странке споразумно долазе до договора у вези решавања спора, који може, али и не мора да се заврши поравнањем. Поравнање представља споразум страна у спору којим оне

⁴ Вид. Извештај о раду свих судова у Републици Србији за 2024. годину, доступан на сајту Врховног касационог суда www.vk.sud.rs/sr-lat/godi%C5%A1nji-izve%C5%A1taj-o-radu-sudova.

⁵ Вид. Christian Bühning-Uhle, Lars Kirchhoff, Gabriele Scherer, *Arbitration and Mediation in International Business*, Kluwer Law International, The Hague, 2006, 195-203; Гапо Кнежевић, Владимир Павић, *Арбитража и АДП*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013, 244-254; G. Born, *op. cit.*, §1.01 [B].

решавају спорна питања и окончавају спор.⁶ Рана неутрална евалуација је необавезујући поступак у којем неутрална трећа страна даје процену предности и слабости случаја сваке стране.⁷ Концилијација је добровољни поступак решавања спорова у којем неутрална трећа страна помаже странкама да реше спор, често предлагајући необавезујуће решење.⁸ Медијација представља добровољни поступак у којем неутрална трећа страна каналише комуникацију страна у спору и помаже им да постигну споразумно решење спора, које је прихватљиво за све укључене стране.⁹ Основна карактеристика горе описаних начина решавања спорова је недостатак било каквог вида принуде у вези учешћа у поступку и исхода поступка. Странке могу, а не морају коначно решити спор, односно свака од страна у било ком тренутку одустати од даљег учешћа у поступку, јер се вођење целог поступка, као и његово решавање заснива на договору између самих страна у спору. Иако се и арбитражни спор решава споразумним путем, за разлику од горе описаних метода решавања спорова, од арбитражног поступка није могуће једнострано иступити.

Различити методи решавања спорова могу се и међусобно комбиновати у жељи да се странама у спору пружи што више различитих могућности да реше спор. Додатно, тиме се подстиче и решавање спора мирним путем, чиме би се допринело очувању односа страна у спору. Тако су настале тзв. вишестепене клаузуле о начину решавања спорова (енг. *multi-tiered dispute resolution clauses* или *multi-step dispute resolution clauses*).¹⁰ Вишестепене клаузуле предвиђају редослед коришћења неколико алтернативних начина за решавање спорног односа. Међутим, иако вишестепене клаузуле имају доста предности, препоручује се опрезност у њиховој примени. Наиме, невешто сročене клаузуле могу отворити бројне дилеме у вези са самим избором и редоследом начина решавања спорова, њиховим међусобним конфликтом, обавезношћу примене одређених метода, и сл, па могу довести до одуговлачења решавања спорова.

Како је предмет овог рада изучавање утицаја коришћења модерних технологија у арбитражном поступку, о арбитражи као начину решавања спорова и њеним карактеристикама ће бити више речи у наставку.

⁶ Frank E.A. Sander, William L. Ury, "Alternative Dispute Resolution: An Overview", *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, Vol. 1, 1985, 3-41; Thomas J. Stipanowich, "The Role of Settlement in Modern Civil Litigation", *Villanova Law Review*, Vol. 40, No. 2, 1995, 363-406.

⁷ William J. Baker, "Mandating Early Neutral Evaluations: Efficient or Excessive?", *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, Vol. 22, 2022, 583.

⁸ Linda C. Reif, "Conciliation As A Mechanism For The Resolution Of International Economic And Business Disputes", *Fordham International Law Journal*, Volume 14, No. 3, 1990, 583.

⁹ Вид. Zafira Hudani, "The Benefits and Challenges to Having Artificial Intelligence in Alternative Dispute Resolution", *Dispute Resolution Journal* (ed. Gregory Kochansky), Vol. 78, No. 2, 2024, 206; Мaja Станивуковић, *Међународна арбитража*, ЈП Службени гласник, Београд, 2013, 35; Aaron C.K. Lau, "Mediation as an Alternative Dispute Resolution to resolve interpersonal conflicts in Hong Kong universities", *Public Administration and Policy: An Asia-Pacific Journal*, 2022, 267; Jeanne M. Brett, Zoe L. Barsness, Stephen B. Goldberg, "The Effectiveness of Mediation: An Independent Analysis of Cases Handled by Four Major Service Providers", *Negotiation Journal*, 1996, 261; Гордана Михаиловић, *Водич кроз медијацију*, Београд, 2005, 3; Љубица Милутиновић, *Медијација у Србији*, Београд, 2006, 8-9; Љубица Милутиновић, Милена Ђорђевић, „Медијација и арбитража“, *Билтен Врховног касационог суда*, бр. 2, 2016, 273-275; Љубица Милутиновић, *Суд или медијација – наћи свој интерес*, ИФС, Београд, 2006; Моника Милошевић, *Алтернативно решавање спорова с посебним освртом на медијацију*, Службени гласник, Београд, 2014, 19; Невена Петрушић, Јелена Арсић, *Медијација: теорија, право и пракса*, Службени гласник, Београд, 2021, 27-29; Марко Јовановић, Милена Ђорђевић, „Развој правног оквира за медијацију у оквиру Међународног центра за решавање улагачких спорова“, *Усклађивање пословног права Србије са правом ЕУ – 2022*, 2022, 338. Вид. више о извршењу споразума о решавању спора: Марко Јовановић, „Сингапурска конвенција као нови елемент правног оквира за међународну трговинску медијацију“, *Право и привреда*, бр. 3, 2020, 177-200.

¹⁰ Katarina Tomić, "Multi-tiered dispute resolution clauses: benefits & drawbacks", *Harmonius - Journal of Legal and Social Studies in South East Europe*, 2017, 360-370; М. Станивуковић, *op. cit.*, 48-51.

Арбитража као начин решавања спорова се сматра једним од најстаријих начина мирног решавања спорова.¹¹ Она представља облик решавања спорова у којем се доноси одлука обавезујућа за странке, а која има правно дејство једнако правноснажној пресуди суда у земљи у којој арбитража има своје седиште.¹² Овај начин решавања спорова има бројне предности, међу којима су њен приватни карактер, неутралност, поверљивост, флексибилност, прилагодљивост и ефикасан поступак за признање и извршење страних арбитражних одлука, које ћемо у наставку представити.

Најпре, једна од предности арбитражног начина решавања спорова за странке је и њена приватна природа, односно чињеница да странке могу саме да именују арбитра.¹³ Један од разлога због кога се странке одлучују за арбитражу је већа стручност арбитра, односно лица која решавају спор.¹⁴ То ће нарочито бити значајно у споровима у којима ће се захтевати специфична знања из конкретних области, као што су, примера ради, грађевина, финансије, фармација, и др.

У међународним споровима, странке често не желе да се спор решавају пред државним судовима земље једне од странака у поступку. Један од главних циљева арбитраже као начина решавања спорова је обезбеђивање неутралног и непристрасног форума за решавање спорова, који је одвојен како од самих страна, тако и од њихових националних држава.¹⁵ Арбитража омогућава избор неутралног форума, што додатно може да допринесе поверењу и равноправности странака у поступку решавања спорова и ослободи поступак од политичких, медијских, јавних или других видова притисака којима могу бити изложени државни судови. Додатно, уколико се као форум за решавање спора изабере државни суд једне од странака у поступку, то ће обично бити место њеног пословног седишта, па ће та страна бити у домаћој средини у којој ће јој бити познат контекст, док би друга страна могла бити у мање повољном положају.

Велика предност арбитражног поступка је да га странке могу обликовати по својој мери, односно својим специфичним потребама у конкретном случају.¹⁶ Наиме, начело аутономије воље странака у поступку је владајуће начело арбитражног поступка. Тако су странке те које имају могућност избора арбитра који ће решавати спора, али странке имају и могућност избора процедуралних правила која ће се на поступак примењивати, избора језика арбитраже, седишта арбитраже, и других аспеката поступка.

Даље, док су судски спорови, по правилу, јавни и садржина им је доступна јавности, арбитража омогућава странкама да спор реше, без излагања поверљивих података, пословних тајни. Националним прописима и арбитражним правилима се обично предвиђа обавеза учесника у поступку, странака, арбитра и арбитражне институције да чувају

¹¹ G. Born, *op. cit.*, §1.01 [B]; Christian Buhning Uhle, *Arbitration and Mediation in International Business*, Netherlands, 2006, 31.

¹² Margaret L. Moses, *Principles and Practice of International Commercial Arbitration*, Cambridge University Press, New York, 2012, 1.

¹³ М. Станивуковић, *op. cit.*, 2013, 18.

¹⁴ *Ibidem*, 30; Милена Ђорђевић, „Решавање спорова из уговора о грађењу“, *Савремени проблеми правног система Србије - прилози пројекту 2022* (ур. Милош Живковић, Маја Лукић Радовић), 2023, 93-94; Бранка Бабовић, „Предности арбитраже као начина решавања спорова код М&А трансакција“, *Liber Amicorum професор др Мирко Васиљевић*, 2021, 439.

¹⁵ G. Born, *op. cit.*, §1.02 [B][1]; George A. Bermann, “The Future of International Commercial Arbitration”, *The Cambridge Companion To International Arbitration* (ed. C. L. Lim), Cambridge University Press, 2021, 258.

¹⁶ Pablo Cortes, Tony Cole, “Legislating for an Effective and Legitimate System of Online Consumer Arbitration”, *Arbitration in the Digital Age* (eds. Maud Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, Cambridge, 2018, 209.

поверљивост и тајност поступка. Поверљивост арбитражног поступка се односи како на сам ток поступка, тако и на документа, доказе и арбитражну одлуку. Често је странкама у поступку битно да јавност не сазна ни да се води арбитражни поступак, а камоли да се не сазнају предмет и вредност спора. На тај начин, странке могу заштити репутацију и углед компаније и спречити изношење појединости спора у јавности. Поверљивост арбитраже може да допринесе очувању пословних односа између странака, јер им омогућава да спор реше дискретно, без медијске пажње или јавног сукоба.

Одлика арбитражног поступка је флексибилност вођења поступка.¹⁷ Наиме, арбитражном трибуналу се даје широко дискреционо овлашћење да води поступак на начин који сматра сврсисходним. То овлашћење арбитражног трибунала је једино ограничено писаним споразумом странака, арбитражним правилима, императивним одредбама права које је меродавно за арбитражни поступак. Алтернативни начини решавања спорова омогућавају ефикасније вођење спорова елиминишући непотребне формалности, које уједно доприносе смањењу времена трајања поступка и смањењу укупних трошкова поступка.¹⁸

Једна од најчешће цитираних предности арбитражног начина решавања спорова у односу на судско решавање спорова су време трајања поступка и трошкови вођења поступка.¹⁹ Наиме, након што су судски поступци постали временски дуги и скупи, јавила се потреба за могућим алтернативама решавања спорова. Арбитража се временом наметнула као бржа и економичнија алтернатива решавању спорова пред државним судовима. Арбитражни закони и арбитражна правила арбитражних институција обично предвиђају временски рок у које се треба окончати арбитражни поступак. Постављање временског рока у коме је потребно решити спор, односно донети арбитражну одлуку доприноси странкама да могу да предвиде оквирни завршетак спора, те своје пословање у складу са тим ускладе. Додатно, свака арбитражна институција се труди да учесницима у спору унапред предочи потенцијалне трошкове, како би омогућиле странкама у поступку да унапред планирају финансије.²⁰ Ипак, у последње време арбитража је изложена и бројним критикама „због наведеног неиспуњавања првобитног обећања да ће пружити јефтин и брз начин решавања споров“.²¹ Тако, доста критика је упућено на рачун високих трошкова арбитраже, па се данас

¹⁷ Вид. Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 110.

¹⁸ Maud Piers, Christian Aschauer, "Introduction", *Arbitration in the Digital Age* (eds. Maud Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, Cambridge, 2018, 1; Мирослав Пауновић, „Напомене о ефикасности арбитражног поступка“, *Liber amicorum Radovan D. Vukadinović* (ур. Allan Tatham, Витомир Поповић, Јелена Вукадиновић Марковић), 2020, 389–405; Јелена Перовић, „Ефикасност арбитражног поступка“, *Право и привреда*, бр. 4–6, 2017, 461–469; Мирослав Пауновић, „Ка ефикаснијој арбитражи (напомене о новим тенденцијама)“, *Арбитража*, бр. 1, 2000, 75–83; Constantine Partasides, Ben Prewett, "Chapter 5: Rediscovering the Lost Promise of International Arbitration", *Expedited Procedures in International Arbitration* (eds. Laurent Lévy, Michael Polkinghorne), Vol. 16, 2017, 110; Irene Welser, "The Arbitrator and the Arbitration Procedure, Efficiency – Today's Challenge in Arbitration Proceedings", *Austrian Yearbook on International Arbitration*, 2014, 151; Александар Ћирић, „Решавање спорова у националном и међународном привредном промету – не пропустите право на арбитражу“, *Право и привреда*, бр. 4–6, 2018, 83–85; Jelena Perović, Milena Đorđević, "Resolution of Commercial Disputes through Arbitration as a Contributor to Improvement of Business Environment in Serbia", *Ekonomika preduzeća*, 2013, 254.

¹⁹ David W. Rivkin, "Towards a New Paradigm in International Arbitration: The Town Elder Model Revisited", *Arbitration International*, Vol. 24, No. 1, 2008, 384.

²⁰ Kathleen Paisley, Edna Sussman, "Artificial Intelligence Challenges and Opportunities for International Arbitration", *NYSBA New York Dispute Resolution Lawyer, Special Feature: Artificial Intelligence and New Arbitration Data Sources*, Vol. 11, No. 1, 2018, 36.

²¹ Dylan McKimmie, "Online Dispute Resolution and electronic hearings", *Norton Rose Fulbright*, 2017, доступно на: <https://www.nortonrosefulbright.com/en-sg/knowledge/publications/71e0aa1e/online-dispute-resolution-and-electronic-hearings#:~:text=In%20recent%20years%2C%20arbitration%20has,of%20procedural%20and%20technological%20innovation>. Вид. и: Maxi Scherer, "Artificial Intelligence and Legal Decision-Making: The Wide Open?", *Journal of International Arbitration* (ed. Maxi Scherer), Kluwer Law International, Vol. 36, No. 5, 2019, 573; Jean-Baptiste

могу пронаћи и ставове се у недостатке арбитраже убрајају висока цена услуге и чињеница да странке у потпуности сnose трошкове за рад арбитра.²² Ипак, сматрамо да горе описане предности арбитражног начина решавања спорова у многome олакшавају поступак и омогућавају странка висок квалитет пружања услуге решавања неког спорног односа.

Арбитражни поступак се обично завршава доношењем арбитражне одлуке. Арбитражна одлука је обавезна за странке у поступку, које јој се морају повиновати, а одлука се може и принудно извршити применом средстава државне принуде.²³ То је уједно и једна од најзначајнијих предности арбитраже као начина решавања спорова, јер арбитражни трибунал доноси арбитражну одлуку која се може принудно извршити у великом броју земаља. Наиме, признање и извршење арбитражних одлука је регулисано међународном конвенцијом о признању и извршењу страних арбитражних одлука из 1958. године, познатијом као Њујоршка конвенција. Разлози за одбијање признања и извршења арбитражне одлуке су врло ограничени. Дакле, обавезност арбитражне одлуке подразумева и њену коначност, односно правноснажност, а против ње, по правилу, не постоји право жалбе, па арбитражна одлука представља коначно решење спора између странака у поступку. Постојање олакшане процедуре за признање и извршење арбитражних одлука је још једна од предности арбитражног решавања спорова.²⁴

На овом месту бисмо указали и на разлику између комерцијалне и инвестиционе арбитраже, које се пре свега састоје у начину закључења арбитражног споразума, меродавном материјалном праву, принципу (не)јавности поступка, начину контроле, односно признања и извршења арбитражне одлуке.²⁵ Међутим, у овом раду, у контексту примене модерних технологија у арбитражном поступку, нећемо правити разлику између комерцијалне и инвестиционе арбитраже, јер сматрамо да је предметна анализа изложена у раду примењива и на комерцијалне и на инвестиционе арбитражне поступке.

Racine, "Arbitrage et intelligence artificielle", *Revue de l'Arbitrage*, Comité Français de l'Arbitrage, No. 4, 2019, 1031; Andrés Larrea Savinovich, "Arbitration in the Time of Artificial Intelligence", *Terra Lex*, 2022, доступно на: www.terrallex.org/publications/arbitration-in-the-time-of-artificial-intelligence; David Horton, "Forced Robot Arbitration", *Cornell Law Review*, Vol. 109, No. 3, 2024, 715; Thomas J. Stipanowich, "Arbitration: The 'New Litigation'", *University of Illinois Law Review*, No. 1, 2010, 5; Милена Ђорђевић, „Правила о убрзаном арбитражном поступку“, *Усклађивање пословног права Србије са правом ЕУ – 2021*, 2021, 457; Rute Alves, "Fast-Track Arbitration: Back to Basics?", *40 under 40 International Arbitration* (ed. Carlos González-Bueno), Dykinson, 2018, 179–180; Peter Morton, "Can a World Exist Where Expedited Arbitration Becomes the Default Procedure?", *Arbitration International*, Vol. 26, No. 1, 2010, 104; Michael McIlwrath, Roland Schroeder, "The View from an International Arbitration Customer: in Dire Need of Early Resolution", *Arbitration*, Vol. 74, 2008, 1; Nicolas Ulmer, "The Cost Conundrum", *Arbitration International*, Vol. 26, No. 2, 2010, 221–224; Jeffrey Waincymer, *Procedure and Evidence in International Arbitration*, Kluwer Law International, 2012, 421; Mark Friedman, "Expedited Procedure (BCDR Rules 2017, Art. 6)", *BCDR International Arbitration Review*, Vol. 4, No. 2, 2017, 262; Matthias Scherer, "Acceleration of Arbitration Proceedings – The Swiss Way: The Expedited Procedure under the Swiss Rules of International Arbitration", *SchiedsVZ (German Arbitration Journal)*, Vol. 3, No. 5, 2005, 229–230; Vladimir Pavić, Milena Đorđević, "Resolution of International Commercial Disputes Before Serbian Arbitral Institutions – Certain Salient Features of The New Institutional Rules", *Liber Amicorum Gašo Knežević*, Beograd, 2016, 333–334.

²² М. Станивуковић, *op. cit.*, 30; Edwin Montoya Zorrilla, "Towards a Credible Future: Uses of Technology in International Commercial Arbitration", *SchiedsVZ - German Arbitration Journal* (eds. Jörg Risse, Guenter Pickrahn, et al.), Kluwer Law International, Vol. 16, No. 2, 2018, 106; J-B. Racine, *op. cit.*, 1031; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 573; A.L. Savinovich, *op. cit.*; D. Horton, *op. cit.*, 715; D. McKimmie, *op. cit.*; T.J. Stipanowich, *op. cit.*, 5. Додатно, резултати једног истраживања спроведеног 2015. године указују да су једне од највећих критика арбитраже високи трошкови (68%) и успоравање трајања поступка (36%). Вид. White & Case, *2015 International Arbitration Survey: Improvements and Innovations in International Arbitration*, 2015, www.whitecase.com/publications/insight/2015-international-arbitration-survey-improvements-and-innovations (Queen Mary and White & Case Survey 2015).

²³ G. Born, *op. cit.*, §1.02 [B][3]; М. Станивуковић, *op. cit.*, 19.

²⁴ P. Cortes, T. Cole, *op. cit.*, 209.

²⁵ Марко Јовановић, „О неким разликама између трговинске и инвестиционе арбитраже“, *Право и привреда*, бр. 4–6, 2018, 345–364; G. Born, *op. cit.*, §1.04 [A][4].

На крају, напомињемо да у овом раду нећемо поредити арбитражу са другим видовима решавања спорова, али сматрамо да је целесходно направити кратак осврт на *online* начине решавања спорова (енг. *online dispute resolution*, у даљем тексту: *ODR*) и њихово поређење са традиционалним арбитражним поступком. Наиме, у доктрини се већ поставило питање да ли би употреба алгоритамских арбитрара требало да се класификује као онлајн решавање спорова,²⁶ па је разграничење арбитраже уз употребу модерних технологија од *online* начина решавања спорова питање од значаја за истраживање предмета овог рада.

Online начин решавања спорова представља процес решавања спорова уз помоћ информационих технологија у циљу олакшавања вођења поступка.²⁷ На овај начин се омогућава странама да комуницирају независно од тога где се налазе, користећи интернет конекцију.²⁸ Поједини аутори иду толико далеко да сматрају да се доступност судова само у радно време може сматрати препреком „приступа правди“, док *online* начин решавања спорова омогућава странкама да спор решавају у било ком тренутку.²⁹

Можемо рећи да се *online* начин решавања спорова пре свега односи на дигитализацију арбитражног поступка. То значи да се поднесци достављају електронским путем, усмена рочишта се организују виртуелно, али одлуку и даље доносе људи, без уплива технологије у тај аспект поступка.³⁰ У том смислу, коришћење модерних технологија, односно вештачке интелигенције у циљу доношења арбитражне одлуке се разликује од вођења *online* арбитраже. Шта више, већина адвоката је учествовала у неком облику *online* начина решавања спорова кроз обављање електронске комуникације са арбитражним трибуналом или кроз употребу електронских платформи за постављање поднесака и других докумената.³¹ Ипак, спор је и у тим случајевима и даље решавао човек, без материјалне асистенције модерних технологија, односно вештачке интелигенције. Ово је веома важна разлика, која ће бити значајна и приликом анализе у последњем поглављу рада у коме се разматра улога вештачке интелигенције као арбитра у арбитражном поступку.

²⁶ Huang Ying (Irene) Ng, Valeria Benedetti del Rio, “Chapter 8: When the Tribunal Is an Algorithm: Complexities of Enforcing Orders Determined by a Software under the New York Convention”, *60 Years of the New York Convention: Key Issues and Future Challenges* (eds. Katia Fach Gomez, Ana M. Lopez-Rodriguez), Kluwer Law International, 2019, 133.

²⁷ Leah Wing, Daniel Rainey, “Chapter 2: Online Dispute Resolution and the Development of Theory”, *Online Dispute Resolution: Theory and Practice* (eds. Mohamed S. Abdel Wahab, Ethan Katsh, Daniel Rainey), Eleven International Publishing, 2012, 38; D. McKimmie, *op. cit.*

²⁸ M. Piers, C. Aschauer, *op. cit.*, 9.

²⁹ Приступ правди у државним судовима данас углавном зависи од приступа физичким судским зградама и личног присуства доносилаца одлука правосудног система. Maximilian A. Bulinski, JJ Prescott, “Online case resolution systems: enhancing access, fairness, accuracy, and efficiency”, *Michigan Journal of Race & Law*, Vol. 21, 2015, 205-227.

³⁰ P. Cortés, T. Cole, *op. cit.*, 209; Kevin Ongene, Maud Piers, “Procedural Formalities in Arbitration: Towards a Technologically Neutral Legal Framework”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 38, No. 1, 2021, 27-58; Amy J. Schmitz, “Building on OArb Attributes in Pursuit of Justice”, *Arbitration in the Digital Age* (eds. Maud Piers, Christian Aschauer), Cambridge, 2018, 182; Maxi Scherer, “Chapter 39: Artificial Intelligence in Arbitral Decision-Making: The New Enlightenment?”, *ICCA Congress Series Arbitration’s Age of Enlightenment?* (eds. Cavinder Bull, Loretta Malintoppi, et al.), No. 21, 2022, 686; Jeffrey Maurice Waincymer, “Online Arbitration”, *Indian Journal of Arbitration Law*, Vol. 9, No. 1, 2020, 1-23; Qin Zhen, “The Use of New Technologies in International Arbitration”, *American Review of International Arbitration*, 2019, доступно на: <http://aria.law.columbia.edu/the-use-of-new-technologies-in-international-arbitration/>.

³¹ D. McKimmie, *op. cit.*

2. Појам и значај модерних технологија

У циљу бољег разумевања наредних поглавља који се баве проценом правних ризика коришћења модерних технологија и анализом утицаја на арбитражу као начин решавања спорова, ово поглавље испитује и разграничава шта су модерне технологије и приближава терминологију која ће се у наставку рада користити.

Поглавље ћемо започети разматрањем оквира информационо комуникационих технологија (2.1.). Затим ћемо испитати постојеће дефиниције вештачке интелигенције (2.2.), где ћемо дати преглед дисциплина вештачке интелигенције и њених основних елемената, након чега ћемо утврдити дефиницију модерних технологија коју ћемо користити за потребе овог рада (2.3.).

У овом поглављу нећемо представљати и анализирати техничке аспекте модерних технологија, нити је оно намењено читаоцима који поседују претходна знања из области техничких наука, већ је оно превасходно усмерено ка правницима. Циљ је формулисање свеобухватне дефиниције модерних технологија, која ће превасходно обухватити вештачку интелигенцију и која ће појаснити комплексне концепте који се за њу везују.

2.1. Значење појма информационо комуникационе технологије

Напредак технологије и развој иновација неминовно обогаћује језик новим терминима. Ово је нарочито приметно у енглеском језику, док се у другим језицима или преузима енглески назив или се технички појам прилагођава природи језика. Постоји велики број термина које се користе да опишу информационо комуникационе технологије (у даљем тексту: ИКТ) укључујући напредне технологије, информационе технологије (ИТ), технолошке иновације, дигитализацију, дигиталну технологију, електронске технологије, уређаје за виртуелну стварност. Током времена се чак значење појединих термина може мењати у складу са степеном развоја технологије, а услед веома брзог технолошког развоја, за исте појмове се некада користе различити називи.³² С тога, ови појмови могу бити збуњујући, односно њихово разумевање може бити изазовно лицима без претходног технолошког знања. Како би се спречило њихово погрешно тумачење, неопходно је предвидети адекватно значење и дефинисање ових појмова.

На почетку треба напоменути да не постоји јединствена, универзална дефиниција информационо комуникационих технологија, јер се технологије, уређаји и технолошке иновације непрестано развијају.³³ Информационе технологије су као засебна област изучавања настали током 1970. година као комбинација две претходно постојеће дисциплине, рачунарства и телекомуникација.³⁴ Развој ИКТ технологија се везује за период настанка интернета и глобалне мреже за општу употребу (енг. „*World Wide Web*“ или скраћено „*www*“) која је настала током 1980. година прошлог века, док је касније ИКТ, развојем даљинске комуникације и бежичног приступа, обухватио и преносиве паметне уређаје попут таблета, рачунара и телефона.³⁵

³² Вид. веб сајт Друштва за информатику Србије (ДИС), доступно на: <https://dis.org.rs/it-zanimanje/ikt-okvir/>.

³³ Rahul Awati, Mary K. Pratt, "ICT (Information and Communications Technology or Technologies)", *Tech Target*, 2024, доступно на: www.techtarget.com/searchcio/definition/ICT-information-and-communications-technology-or-technologies.

³⁴ Chris Edwards, Nigel Savage, "1: Information Technology and the Law", *Information Technology and the Law* (eds. Chris Edwards, Nigel Savage, Ian Walden), Macmillan Publishers Ltd, 1990, 1.

³⁵ Warren B Chik, Saw Cheng Lim, *Information And Communications Technology Law In Singapore*, Academy Publishing, Singapore, 2020, 1. Вид. и Diane Rowland, Uta Kohl, Andrew Charlesworth, *Information Technology Law*, Routledge, 2017, 1.

У ширем смислу, информационо комуникационе технологије представљају „све технологије које омогућавају развој комерцијалних система за обраду информација“.³⁶ Уколико бисмо развијали ове две области, информационе технологије би укључивале прикупљање, организовање, складиштење и употребу различитих врста података, док би комуникационе технологије обухватале нове облике масовне комуникације који су значајно променили брзину и начин преноса информација.³⁷

Информационо комуникационе технологије подразумевају „кишобран који обухвата све што је везано за рачунаре, софтвер, информације, умрежавање и комуникационе технологије“.³⁸ Иако се ИКТ често користи као синоним за ИТ, ИКТ је доста свеобухватнији и може да обухвати све елементе повезане са рачунарима и дигиталним технологијама. Наиме, ИКТ обухвата различите технолошке алате и ресурсе који се користе за пренос, чување, стварање, дељење и размену информација.³⁹ Дакле, опсег појма информационо комуникационих технологија је веома широк и може обухвати различите врсте технологија. С тога је неопходно овај појам разградити и поставити ужу дефиницију модерних технологија које су предмет рада.

2.2. Значење појма вештачка интелигенција

Разумевање појма вештачке интелигенције је неопходно за даљу разраду и утврђивање опсега модерних технологија у смислу овог рада. Ова секција ће комплексне техничке концепте вештачке интелигенције превести на језик друштвених наука и на један свеобухватан, а једноставан начин представити шта је вештачка интелигенција и како она функционише.

Најпре ћемо представити еволуцију развоја вештачке интелигенције (2.2.1.), након чега ћемо изложити дефиниције вештачке интелигенције (2.2.2.) и система вештачке интелигенције (2.2.3.).

2.2.1. Настанак и развој вештачке интелигенције

Џон Мекарти (*John McCarthy*), амерички професор рачунарских наука, је један од оснивача дисциплине вештачке интелигенције и њему се приписује да је још 1955. године први употребио термин вештачка интелигенција.⁴⁰ Он је вештачку интелигенцију описао као науку о стварању, развоју и употреби интелигентних машина, посебно интелигентних рачунарских програма као што су софтвери и машине за обраду података.⁴¹

³⁶ C. Edwards, N. Savage, *op. cit.*, 1.

³⁷ W.B Chik, S.C. Lim, *op. cit.*, 2.

³⁸ Вид. веб сајт Друштва за информатику Србије (ДИС), доступно на: <https://dis.org.rs/it-zanimanje/ikt-okvir/>.

³⁹ UNESCO Glossary, Information and communication technologies (ICT), доступно на: <https://uis.unesco.org/en/glossary-term/information-and-communication-technologies-ict>.

⁴⁰ Термин „вештачка интелигенција“ је 1955. године постављен у предлогу за Летњи истраживачки пројекат Дартмут 1956. године. Вид. John McCarthy, “What Is Artificial Intelligence?”, *Stanford University*, 2007, доступно на: <http://jmc.stanford.edu/articles/whatisai/whatisai.pdf>. Вид. и R. Susskind, D. Susskind, *op.cit.*, 236; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 542; Henk J. Snijders, “Arbitration and AI, from arbitration to ‘robotration’ and from human arbitrator to robot”, *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management* (ed. Stavros Brekoulakis), Kluwer Law International, Vol. 87, No. 2, 2021, 224; Марко Јовановић, „Улога вештачке интелигенције у међународној трговинској арбитражи“, *Вештачка интелигенција: изазови у пословном праву* (ур. Душан Поповић), Универзитет у Београду Правни факултет, Београд, 2024, 221; Maroof Rafique, “Why Artificial Intelligence Is a Compatible Match for Arbitration”, *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management*, No. 2, 2022, 311.

⁴¹ Вид. J. McCarthy, *op. cit.*

Поред њега, Алан Тјуринг (*Alan Turing*) је први предложио концепт модерног рачунара у раду из 1936. године, бавећи се питањем о непотпуности у математичкој логици, да би годинама касније поставио чувено питање „да ли машине могу да размишљају?“.⁴² Он је у свој истраживању предложио „тест имитације“, познатији као „Тјурингов тест“.⁴³ Овај тест подразумева да људски испитивач комуницира са машином и човеком, покушавајући да кроз серију питања и одговора утврди да ли се ради о машини или о човеку. Тјурингов тест подразумева да ће машина проћи тест, односно да ће се сматрати интелигентном уколико испитивач не може поуздано да утврди да ли се ради о машини или човеку на основу одговора које добија.⁴⁴

Овај тест даје добар основ за даље разумевање концепта вештачке интелигенције, из кога се може извући општа дефиниција вештачке интелигенције која постаје основни елемент појма, да она представља способност размишљања и закључивања који су на људском нивоу.⁴⁵

Вештачка интелигенција је веома широка област рачунарских наука која истражује развој машина способних за обављање задатака који обично захтевају људску интелигенцију.⁴⁶ Сам термин „интелигенција“ није лако дефинисати и до сада је изазвао бројна неслагања међу филозофима, психолозима, биолозима, неуро и другим когнитивним научницима и истраживачима.⁴⁷ Интелигенција карактерише рационално понашање.⁴⁸ С обзиром да смо интелигентно понашање и резонување могли да припишемо само човеку, она се везује само за људе. Рационалност се тако поставља као један од кључних елемената појма интелигенције. Анализирајући етимолошко порекло речи, интелигенцију можемо описати као „вештину проналажења везе између унапред датих појмова, односно њихово слагање у нову целину“.⁴⁹ Кембриџ речник дефинише интелигенцију као „способност да се учи, разуме, доноси судови или имају мишљења заснована на разуму“.⁵⁰ Ова способност разликује људе од других облика неинтелигентног или мање интелигентног живота.⁵¹ Проф. Џон Мекарти (*John McCarthy*), интелигенцију описује као „рачунарски део способности да се постигну циљеви у свету“, надовезујући да различите врсте интелигенције могу да се јављају код „људи, многих животиња и неких машина“.⁵²

Чак се и приликом писања европских прописа који регулишу област вештачке интелигенције, приступило прво разумевању самог појма интелигенције, са нагласком да он укључује присуство рационалности, која подразумева способност да се уз помоћ доступних

⁴² Alan Turing, “On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem”, *Proceedings of The London Mathematical Society*, Vol. 41, 1937, 230-265.

⁴³ Alan Turing, “Computing Machinery and Intelligence”, *Mind*, Vol. 49, 1950, 433-460. Вид. и Andreas Häuselmann, “Chapter 3: Disciplines of AI: An Overview of Approaches and Techniques”, *Law and Artificial Intelligence* (eds. B. Custers, E. Fosch-Villaronga), Information Technology and Law Series, Vol. 35, 2022, 45.

⁴⁴ Martina Magnarelli, “Cogito ergo (intelligens) sum? Artificial Intelligence and international arbitration: who would set out the rules of the game?”, *Iurium (Spain Arbitration Review)*, Club Español del Arbitraje, Vol. 43, 2022, 31.

⁴⁵ H.J. Snijders, *op. cit.*, 224.

⁴⁶ Iqbal H. Sarker, “AI-Based Modeling: Techniques, Applications and Research Issues Towards Automation, Intelligent and Smart Systems”, *SN Computer Science*, Vol. 158, No. 3, 2022, 1-20.

⁴⁷ Вид. и M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 542-543.

⁴⁸ Alexander P. Burgoyne, Cody A. Mashburn, Jason S. Tsukahara, David Z. Hambrick, Randall W. Engle, “Understanding the relationship between rationality and intelligence: a latent-variable approach”, *Thinking & Reasoning*, Vol. 29, 2023, 1.

⁴⁹ M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 221.

⁵⁰ Cambridge Dictionary, доступно на: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/intelligence>.

⁵¹ Max Tegmark, *Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence*, Penguin, London, 2018, 24.

⁵² Вид. <http://jmc.stanford.edu/artificial-intelligence/what-is-ai/index.html>.

информација и у складу са одређеним критеријумима одабере најбоље решење од неколико могућих избора како би се постигао одређени циљ.⁵³ Даље се и наводи и да системи вештачке интелигенције рационално поступају путем опажања околине кроз различите сензоре.

Из филозофске перспективе, вештачка интелигенција има могућност да помогне људима у обављању посла и другим свакодневним активностима, па је, из тог угла, примарни циљ створити машину која ће поседовати когнитивне функције, као што су решавање проблема, доношење одлука, опажање околине, разумевање људске комуникације.⁵⁴ Проф. Шерер (*Scherer*) наводи да „капацитет људског мозга може да достигне просечан рачунар који данас кошта неколико стотина евра“, позивајући се на чињеницу да синапсе у људском мозгу могу да чувају око 100 терабајта информација што није довољно за учење напредних потеза у шаху за неколико сати или писања правног поднеска од око 400 страна за пар минута што јаки системи вештачке интелигенције могу да ураде.⁵⁵

Четврта индустријска револуција је сада већ добро познат термин, који је први употребио Клаус Шваб (*Klaus Schwab*), оснивач и члан Управног одбора Светског економског форума (енг. *the World Economic Forum*). По њему, четврта индустријска револуција описује свет као место где се појединци крећу између дигиталне сфере и *offline* реалности користећи паметне технологије којима управљају својим животима.⁵⁶ Несумњиво четврта индустријска револуција представља нову епоху иновација технологије, а само у последњих неколико година сведоци смо убрзаног развоја вештачке интелигенције. Из тог разлога, сматра се да ће четврту индустријску револуцију обележити рапидан развој вештачке интелигенције и обрада великих количина података, које технологији дају све више могућности, па се она назива и „интелигентна“ револуција.⁵⁷

Раније незамислив технолошки напредак данас представља свакодневницу, као што је употреба телефона, рачунара и интернета.⁵⁸ Затим, прва деценија 21. века је била обележена значајним напретком у области великих података и претраге,⁵⁹ док се у наредним деценијама очекује још веће присуство вештачке интелигенције у свим индустријама.⁶⁰ Сматра се да ће технолошка револуција надмашити индустријску револуцију и нарушити сваки аспект

⁵³ High-Level Expert Group (HLEG) on Artificial Intelligence (AI), A definition of Artificial Intelligence: main capabilities and scientific disciplines. European Commission, 2019, доступно на: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/definition-artificial-intelligence-main-capabilities-and-scientific-disciplines> (HLEG on AI).

⁵⁴ I.H. Sarker, *op. cit.*

⁵⁵ Maxi Scherer, “Chapter V: The Vienna Innovation Propositions, International Arbitration 3.0 – How Artificial Intelligence Will Change Dispute Resolution”, *Austrian Yearbook on International Arbitration 2019* (eds. Christian Klausegger, Peter Klein, et al.), 2019, 503.

⁵⁶ Klaus Schwab, *The Fourth Industrial Revolution*, World Economic Forum, Geneve, 2016, 8.

⁵⁷ I.H. Sarker, *op. cit.*, 1.

⁵⁸ Први видео позив учињен је на Светској изложби 1964. године, електронска комуникација је настала 1969. под покровитељством Министарства одбране САД, док је тек годинама касније постала јавно доступна. Мобилни телефон је настао 1973. године, док је такође морало да прође неколико десетина година како би постао општекорисно средство комуникације. Вид. Paul Cohen, Sophie Nappert, “The march of the robots”, *Global Arbitration Review*, 2017, доступно на: <http://globalarbitrationreview.com/article/1080951/the-march-of-the-robots>.

⁵⁹ Овде је значајно напоменути да се право заснива на информацијама и да је велике промене управо право доживео током тзв. информационе револуције. Вид. Richard Susskind, *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future*, Oxford University Press, 2013, 133.

⁶⁰ R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 243.

нашег пословног и личног живота, укључујући начин на који настају и на који се решавају спорови.⁶¹

Рачунарски системи и техничке машине постају све способније. Гордон Мур (*Gordon Moore*), амерички инжењер и један од оснивача *Intel*-а, је 1965. године, формулисао тзв. "Муров закон" (енг. *Moore's law*), предвиђајући да ће се процесорска снага рачунара удвостручавати сваке две године.⁶² Иако је постојало доста скептицизма и аргумената да се ради о експоненцијалном расту који не може трајати бесконачно, он и данас важи.⁶³ Додатно, уколико поредимо цену технологије, уочићемо да је технологија данас све доступнија. Наиме, рачунарски монитор је 1999. године коштао око 1.200 долара, док је 2011. године његова цена била око 84 долара,⁶⁴ што представља и данашњу просечну цену монитора. Ово говори у прилог чињеници да је потребно одређено време како би се прихватио развој одређене технологије и како би она постала доступнија за коришћење. Исти случај је био и са вештачком интелигенцијом.

У протеклих неколико деценија је дошло до драстичног напретка вештачке интелигенције. У наставку ћемо издвојити неке од кључних тренутака развоја вештачке интелигенције. Гари Каспаров (*Garry Kasparov*), светски шампион у шаху, је 1997. године поражен од *IBM*-овог компјутерског система *Deep Blue*, док је 2011. године *IBM*-ов систем *Watson* победио два најбоља људска такмичара у америчком ТВ квизу „*Jeopardy!*“.⁶⁵ *AlphaGo*, систем развијен од стране *Google DeepMind*, је 2016. године победио најбољег светског играча друштвене игре *Go*, која се сматра најсложенијом традиционалном друштвеном игром.⁶⁶ Покер је још једна игра у којој је вештачка интелигенција успела да победи човека, што је додатно интересантно имајући у виду насумичну природу саме игре, постојање скривених карата и блефирање играча, што отежава представљање правила игре вештачкој интелигенцији.⁶⁷

Ипак, прекретницу у развоју доступне вештачке интелигенције представља развој генеративне вештачке интелигенције. Наиме, 2020. године објављен је *GPT* језички модел, развијен од стране компаније *OpenAI*. *ChatGPT* (*Chat Generative Pre-trained Transformer*) је велики језички модел, који је развила компанија за истраживање вештачке интелигенције *OpenAI*.⁶⁸

⁶¹ Вид. К. Paisley, Е. Sussman, *op. cit.*, 35; Bianca Berardicurti, "25. Artificial Intelligence in International Arbitration: The World is All That is The Case", *40 under 40 International Arbitration* (ed. Carlos González- Bueno), Dykinson, 2021, 377-378.

⁶² За више о Муровом закону вид. <http://www.moorelaw.org/>. Вид. Gordon E. Moore, "Cramming More Components onto Integrated Circuits", *Electronics Magazine*, Vol. 38, No. 8, 1964, 114–117. Вид. и Ralph Cavin, Paolo Lugli, Viktor Zhirnov, "Science and Engineering Beyond Moore's Law", *Proceedings of the IEEE*, Vol. 100, 2012, 1720–1749; R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 202.

⁶³ Иако се брзина која је превиђена Муровим законом успорава, основна претпоставка повећања тренда унапређења технолошких капацитета и даље важи. Вид. www.technologyreview.com/s/601441/moores-law-is-dead-now-what/.

⁶⁴ P. Cohen, S. Nappert, *op. cit.*

⁶⁵ Систем је добио име по оснивачу компаније *IBM*. Верзија Вотсона која се такмичила у *Jeopardy!* садржи преко 200 милиона страница докумената и примењује широк техника вештачке интелигенције. Вид. R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 212-213. Вид. Jo Best, "IBM Watson: The Inside Story of how the Jeopardy-Winning Supercomputer Was Born and What it Wants to Do Next", *TECHREPUBLIC*, 2013, доступно на: www.techrepublic.com/article/ibm-watson-the-inside-story-of-how-the-jeopardy-winning-supercomputer-was-born-and-what-it-wants-to-do-next/; Will Knight, „Defeated Chess Champ Gary Kasparov Has Made Peace With AI“, *WIRED*, 2021, доступно на: www.wired.com/story/defeated-chess-champ-garry-kasparov-made-peace-ai/.

⁶⁶ *BBC News*, Go Master Quits Because AI "Cannot Be Defeated," *BBC News*, 2019, доступно на: www.bbc.com/news/technology-50573071.

⁶⁷ Вид. Bernard Marr, "Artificial Intelligence Masters the Game of Poker - What Does that Mean for Humans?", *Forbes*, 2019, доступно на: www.forbes.com/sites/bernard-marr/2019/09/13/artificial-intelligence-masters-the-game-of-poker-what-does-that-mean-for-humans/?sh=10d85b2a5f9e.

⁶⁸ ChatGPT: Optimizing Language Models for Dialogue, OpenAI, <https://openai.com/blog/chatgpt>.

Он је постао јавно доступан у новембру 2021. године и убрзо је постао најбрже растућа апликација на свету.⁶⁹

ChatGPT је скраћеница за „*Chat Generative Pre-Trained Transformer*“, што означава да систем ради на основу механизма који се назива „*transformer-based language modelling*“, који анализа велике количине података ради предвиђања вероватноће следеће речи у реченици.⁷⁰ Модел је прво обучен на огромном скупу података доступних са интернета и других извора, али је додатно обучаван коришћењем техника машинског учења уз повратне информације од људи (*reinforcement learning*).⁷¹ Убрзо су се развили и други јавно доступни велики језички модели. Примера ради, *Google* је развио сопствени модел *Google Gemini*,⁷² *Microsoft* је развио *Copilot*,⁷³ док је поремећај на тржишту изазвао *DeepSeek*, модел који је развила кинеска компанија за вештачку интелигенцију по доста нижој цени.⁷⁴ Скоро сви језички велики модели данас имају могућност напредног расуђивања, што је велика новина у односу на иницијалне моделе који су постали јавно доступни још пре неколико година. Постоје и системи који су развијени специфично за примену у правној пракси, као што су примера ради *Thomson Reuters CoCounsel* и *Harvey*, који се интегришу директно у радне процесе адвокатских канцеларија како би помогли адвокатима у обављању правног истраживања.

Од свог настанка вештачка интелигенција се развијала у различитим правцима, а може се рећи да је данас постала широко коришћена технологија која има значајан утицај на свакодневни живот људи. Напредак вештачке интелигенције резултат је доприноса стручњака из области рачунарства, математике, биологије, психологије и других дисциплина, али и технолошког развоја кроз убрзање хардверских и софтверских технологија и свеприсутност интернета.⁷⁵ Данас вештачку интелигенцију не користе само технички стручњаци и велике корпорације за обављање уско стручних задатака, већ и грађани за обављање свакодневних активности, од писања младеначког говора на свадби до тражења препоруке за добар усисивач. Без обзира да ли смо тога свесни или не, вештачка интелигенција се користи за филтрирање нежељене поште, писање новинских чланака,⁷⁶ писање семинарских радова, и др. Почетком 2024. године спроведена је анкета за око 1000 студената у Британији, која указује да више од половине студената основних студија користи вештачку интелигенцију за помоћ у креирању, подршци, истраживању, писању или провери есеја.⁷⁷

⁶⁹ *ChatGPT* је достигао милион корисника за само пет дана, а процењује се да је до јануара 2023. године број корисника достигао 100 милиона, чиме је *ChatGPT* постао апликација са најбржим растом у историји. Cindy Gordon, „ChatGPT Is The Fastest Growing App In The History Of Web Applications”, *Forbes*, 2023, доступно на: www.forbes.com/sites/cindygordon/2023/02/02/chatgpt-is-the-fastest-growing-app-in-the-history-of-web-applications/.

⁷⁰ Jonathan H. Choi, Kristin E. Hickman, Amy B. Monahan, Daniel Schwarcz, „ChatGPT Goes to Law School”, *Journal of Legal Education*, Vol. 71, No. 3, 2022, 387; Hanna Roos, „Arbitration Tech Toolbox: Let’s Chat Some More about ChatGPT and Dispute Resolution”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2023, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2023/04/08/arbitration-tech-toolbox-lets-chat-some-more-about-chatgpt-and-dispute-resolution/>.

⁷¹ J.H. Choi, K.E. Hickman, A.B. Monahan, D. Schwarcz, *op. cit.*, 388.

⁷² Вид. <https://gemini.google.com/app>.

⁷³ Вид. <https://copilot.microsoft.com/chats/dVEVmqLDSFrG4UW6LkCZz>.

⁷⁴ Вид. www.deepseek.com/.

⁷⁵ Марко В. Репић, „Употреба вештачке интелигенције у модерном друштву и њене етичке и правне импликације“, *Бранич, часопис за правну теорију и праксу Адвокатске коморе Србије*, Број 3, 2024, 14.

⁷⁶ Вештачка интелигенција може да генерише новинске чланке брже него било који новинар. Вид. P. Cohen, S. Nappert, *op. cit.*

⁷⁷ Richard Adams, „More than half of UK undergraduates say they use AI to help with essays”, *The Guardian*, 2024, доступно на: www.theguardian.com/technology/2024/feb/01/more-than-half-uk-undergraduates-ai-essays-artificial-intelligence.

Додатно, вештачка интелигенција је направила велики продор у многе индустрије као алат за унапређење традиционалног начина обављања послова, укључујући медицину, финансије, банкарство, архитектуру, трговину, образовање, и др. Примера ради, у медицини се модерне технологије користе како би се брже и прецизније одредила дијагноза пацијента, па чак и за обављање сложених операција.⁷⁸ Машинско учење и алгоритми који предвиђају кретање на берзи су постали све више коришћени алат на познатим берзама.⁷⁹ Велики део инжењерског и архитектонског дизајна се данас рачунарски генерише.⁸⁰ Нажалост, вештачка интелигенција налази широку употребу и као алат у оружаним сукобима и замењује традиционалну употребу војске.⁸¹

Имајући у виду свеprisутност вештачке интелигенције у различитим професијама и областима рада, оправдано се може поставити питање да ли ће и када вештачка интелигенција заменити посао правника, односно адвоката. Свакако, може се очекивати да ће даљи развој модерних технологија утицати на правничку професију, имајући у виду да су модерне технологије већ утицале на традиционално обављање разноразних правних послова и да је технологија продрала у све поре права, па тако и у арбитражни поступак. Међутим, тренутно влада начелан став да модерна технологија неће радикално променити улогу адвоката, нити да ће угрозити посао правника.⁸²

2.2.2. Дефинисање вештачке интелигенције

Често можемо чути да не постоји једна свеобухватна, једнообразна и општеприхваћена дефиниција вештачке интелигенције,⁸³ иако многе од тих дефиниција често поседују исте или веома сличне елементе. Поједини аутори чак говоре да вештачка интелигенција „пружа отпор дефинисању“.⁸⁴ Оливиеро Сток (*Oliviero Stock*), истраживач у области вештачке интелигенције, је недавно изјавио да би на питање „шта је вештачка интелигенција?“, 100 истраживача вештачке интелигенције вероватно дало и више од 100 различитих одговора, што указује на сложеност дефинисања овог термина.⁸⁵

⁷⁸ Eliza Strickland, “Autonomous robot surgeon bests human in world first”, *IEEE Spectrum*, 2016, доступно на: <http://spectrum.ieee.org/the-human-os/robotics/medical-robots/autonomous-robot-surgeon-bests-human-surgeons-in-world-first>; Cade Metz, “The Robot Surgeon Will See You Now”, *The New York Times*, 2021, доступно на: www.nytimes.com/2021/04/30/technology/robot-surgery-surgeon.html.

⁷⁹ A.L. Savinovich, *op. cit.*

⁸⁰ Michael Graves, “Architecture and the lost art of drawing”, *The New York Times*, 2012, доступно на: www.nytimes.com/2012/09/02/opinion/sunday/architecture-and-the-lost-art-of-drawing.html.

⁸¹ Kelsey D. Atherton, “The Pentagon’s new drone swarm heralds a future of autonomous war machines”, *Popular Science*, 2017, www.popsci.com/pentagon-drone-swarm-autonomous-war-machines.

⁸² Вид. M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 540.

⁸³ Mark McLaughlin, “Regulating Artificial Intelligence in International Investment Law”, *Journal of World Investment & Trade*, Vol. 24, No. 2, 2023, 258-259; Miriam C. Buiten, „Towards Intelligent Regulation of Artificial Intelligence“, *European Journal of Risk Regulation*, Vol. 10, No. 1, 2019, 45; Ayesha Gulley, Airlie Hilliard, “Lost in Transl(A)t(I)on: Differing Definitions of AI”, *Holistic AI*, 2024, доступно на: www.holisticai.com/blog/ai-definition-comparison; Maxi Scherer, Ole Jensen, Russell Childree, “Regulating the Use of Artificial Intelligence in International Arbitration: The EU AI Act and Beyond”, *Les Cahiers de l'arbitrage (The Paris Journal of International Arbitration)*, No. 3, 2025, 656; A. Häuselmann, *op. cit.*, 44; Annabelle O. Onyefulu, “Artificial Intelligence in International Arbitration: A Step Too Far?”, *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management* (ed. Stavros Brekoulakis), Kluwer Law International, Vol. 89, No. 1, 2023, 56; Robert Walters, “Robots replacing human arbitrators: the legal dilemma”, *Information & Communications Technology Law*, Vol. 34, No. 2, 2025, 142.

⁸⁴ Oscar Tang, “Think Arbi: Will Artificial Intelligence Help or Harm Arbitration?”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2021, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2021/12/22/think-arbi-will-artificial-intelligence-help-or-harm-arbitration/>.

⁸⁵ Вид. Paolo Traverso, “Breve introduzione tecnica all’intelligenza artificiale”, *DPCE Online*, Vol. 51, No. 1, 2022, 157. Паоло Траверсо се позива на недавни интервју *Oliviero Stock*-а.

Начин дефинисања вештачке интелигенције зависи и од тога ко га и за које потребе дефинише. У последњих неколико година све је више научника који су заинтересовани за ову тему, па се труде да дефиницији дају неки додатни диференцијални елемент, док се с друге стране државни и међународни органи приликом регулисања система вештачке интелигенције труде да пруже решење које ће бити прихватљиво у великом броју правних система.

Како бисмо пружили свеобухватну слику, у наставку ћемо изложити неке од кључних теоријских дефиниција вештачке интелигенције, да бисмо у следећем одељку испитали дефиниције вештачке интелигенције, односно система вештачке интелигенције које су предвиђене у правној регулативи.

Као полазну дефиницију бисмо навели дефиницију вештачке интелигенције утврђену у Оксфордском енглеском речнику, који вештачку интелигенцију дефинише као теорију и развој рачунарских система способних да извршавају задатке који обично захтевају људску интелигенцију, као што су визуелна перцепција, препознавање говора, доношење одлука и превођење језика.⁸⁶ Дакле, вештачка интелигенција је дефинисана као способност рачунара и других машина да испољавају или симулирају интелигентно понашање које традиционално обавља човек. Такође, једна од најстаријих дефиниција вештачке интелигенције описује вештачку интелигенцију као машину која се интелигентно понаша, односно реагује и функционише на исти начин како би се човек понашао.⁸⁷

Даље ћемо навести неке опште дефиниције вештачке интелигенције које описују вештачку интелигенцију као симулацију интелигентног понашања рачунара и способност машине да имитира интелигентно људско понашање. Тако, IBM дефинише вештачку интелигенцију као „технологију која омогућава рачунарима и машинама да симулирају људску интелигенцију и способности решавања проблема“.⁸⁸ Проф. Макарти дефинише вештачку интелигенцију као „науку и инжењерство стварања интелигентних машина“.⁸⁹ Професори Расел (*Russell*) и Норвиг (*Norvig*) област вештачке интелигенције виде као изучавање интелигентних машина које опајају своје окружење кроз сензоре и у складу са тим, предузимају одређене акције.⁹⁰

Вештачка интелигенција описује процес у којем се велике количине података комбинују са моћним системима за обраду података и интелигентним алгоритмима, чиме се софтверу омогућава да аутоматски учи из образаца, односно особина података.⁹¹ Вештачку интелигенцију можемо дефинисати и као повезивање појмова посредством унапред постављених образаца, формула и алгоритама.⁹²

Алтернативни приступ дефинисању вештачке интелигенције јесте да се она дефинише кроз навођење техника које вештачка интелигенција користи. Међутим, не постоји универзално прихваћена класификација за технике, нити једнообразни приступ врстама вештачке интелигенције. Из тог разлога је покушај дефинисања система вештачке интелигенције кроз навођење техника које се користе напуштен, о чему ће бити више речи у наставку.

⁸⁶ Oxford Living Dictionaries, доступно на: https://en.oxforddictionaries.com/definition/artificial_intelligence.

⁸⁷ David Schatsky, Craig Muraskin, Ragu Gurumurthy, *Demystifying Artificial Intelligence: What Business Leaders Need to Know about Cognitive Technologies*, Deloitte University Press, 2014, 3.

⁸⁸ IBM, What is artificial intelligence (AI)?, доступно на: www.ibm.com/topics/artificial-intelligence.

⁸⁹ J. McCarthy, *op. cit.*.

⁹⁰ Stuart Russell, Peter Norvig, *Artificial Intelligence-A Modern Approach*, Upper Saddle River, 2020, 20.

⁹¹ K. Paisley, E. Sussman, *op. cit.*, 35.

⁹² M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 221.

2.2.3. Дефинисање система вештачке интелигенције

Веома је значајно дефинисати систем вештачке интелигенције, јер ће од постављеног опсега дефиниције зависити материјална примена правних прописа. Непостојање конкретне и јасне правне дефиниције може довести до недоследне примене правила, разлика у примени права и обавеза у вези са развојем и применом вештачке интелигенције, разлика приликом утврђивања одговорности, као и евентуалног стварања препрека за развој иновација, што све заједно даље може довести до правне и економске несигурности. Јасна дефиниција система вештачке интелигенције омогућава правну предвидљивост и утиче на усклађивање правних стандарда и њихову примену у различитим јурисдикцијама. Из ових разлога је успостављање правне дефиниције система вештачке интелигенције која ће бити универзално прихваћена од суштинског значаја за обезбеђивање одговорности, подстицање иновација и очување етичких и правних стандарда у развоју и коришћењу вештачке интелигенције.

У овом делу је корисно пружити и осврт на дефиниције вештачке интелигенције прописане у различитим врстама извора права, па ћемо у наставку анализирати дефиниције које су предложене, односно усвојене од стране европских и других релевантних међународних организација.

Европска комисија је дала предлог дефиниције вештачке интелигенције у априлу 2018. године, када је дефинисала вештачку интелигенцију као систем који показује интелигентно понашање анализирајући своје окружење и предузимајући акције са одређеним степеном аутономије како би постигао специфичне циљеве.⁹³ Европска комисија је навела и неколико примера софтверских система, као што су гласовни асистенти, софтвер за анализу слика, претраживачи, системи за препознавање говора и лица, али је дала и примере за вештачку интелигенцију која може бити уграђена у хардверске уређаје, као што су напредни роботи, аутономна возила, дронови или апликације Интернета ствари.⁹⁴ Ова дефиниција се позивала на интелигентно понашање, које је изостављено у каснијим дефиницијама вештачке интелигенције у правној регулативи.

У јуну 2018. године, на нивоу Европске уније, основана је Висока експертска група за вештачку интелигенцију успостављена од стране Европске комисије (енг. *High-Level Expert Group on Artificial Intelligence*). У њеном раду учествује 52 представника јавног сектора, индустрије, академске заједнице и независних експерата. Главни задатак експертске групе је била анализа потребе правног регулисања вештачке интелигенције и израда етичког оквира примењивог на системе вештачке интелигенције. Висока експертска група је следила претходно изложену дефиницију Европске комисије, анализирала је и унапредила експлицитним навођењем техника које вештачка интелигенција користи. Висока експертска група је, у акту који је донела 2019. године, дефинисала системе вештачке интелигенције као „софтверске (а понекад и хардверске) системе које дизајнирају људи и који, када имају сложени циљ, делују у физичком или дигиталном окружењу тако што перципирају своју околину прикупљањем података, интерпретирају структуриране и неструктуриране податке, доносе закључке на основу обрађених информација и одлучују о најбољим акцијама које

⁹³ Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Artificial Intelligence for Europe, Brussels, 25.4.2018 COM(2018) 237 final.

⁹⁴ Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Artificial Intelligence for Europe, Brussels, 25.4.2018 COM(2018) 237 final.

треба предузети ради остварења постављеног циља“.⁹⁵ Међутим, све изложене дефиниције су биле превише описне и тешко разумљиве у правном контексту, па су претрпеле значајне измене у наредним годинама.

OECD је 2019. године усвојио Препоруку OECD Савета о вештачкој интелигенцији (енг. *OECD Council Recommendation on Artificial Intelligence*) која је потписана од стране 36 држава. Ова препорука садржи OECD принципе о вештачкој интелигенцији који представљају први међународни стандард развоја и примене вештачке интелигенције. Као такав, он представља први резултат консензуса у оквиру широког међународног форума у вези дефиниције вештачке интелигенције. Прва предложена дефиниција OECD-а је дефинисала систем вештачке интелигенције као „систем заснован на машинама који може, за дати скуп циљева дефинисаних од стране људи, да створи предвиђања, препоруке или одлуке које утичу на стварна или виртуелна окружења“.⁹⁶ Додатно, предвиђа се да су системи вештачке интелигенције дизајнирани да функционишу са различитим нивоима аутономије. Ова дефиниција је већ кристалисала неке кључне концепте у оквиру дефиниције система вештачке интелигенције, који су касније коришћени од стране других креатора политика и законодаваца. Ти кључни елементи су укључивали постављање релевантних циљева од стране људи, стварање специфичних резултата, односно излаза, утицај вештачке интелигенције на окружење и аутономију вештачке интелигенције.

Међутим, ова дефиниција је доживела одређене измене 2023. године, како би обухватила нове аспекте развоја вештачке интелигенције. Нова дефиниција утврђује да је систем вештачке интелигенције „систем заснован на машинама који, за експлицитне или имплицитне циљеве, закључује, на основу улазних података које прима, како да генерише излазне податке у виду предвиђања, садржаја, препорука или одлука, које могу утицати на физичко или виртуелно окружење“.⁹⁷

Нова дефиниција уклања услов да циљеве морају дефинисати људи, имајући у виду да систем вештачке интелигенције може самостално да учи и поставља нове циљеве. Тако, нова дефиниција предвиђа да системи вештачке интелигенције могу генерисати резултате на основу сопственог резонувања, и то на основу улазних параметара које добијају не само од људи, већ и из окружења. Поред претходно наведених форми могућих резултата у виду предвиђања, препорука или одлука, нова дефиниција наводи да системи вештачке интелигенције могу производити и садржај као излазни резултат. Ова допуна је значајна нарочито након све веће распрострањености генеративних система вештачке интелигенције који имају способност да генеришу текст, слике, аудио и видео записе, као и друге врсте садржаја. На крају, као нови елемент дефиниције система вештачке интелигенције се уводи и прилагодљивост, која подразумева да системи могу учити и прилагођавати се новим околностима, унапређујући своје способности и ван оних предвиђених у фази развоја. Дакле, као кључна карактеристика система вештачке интелигенције, поред аутономије, која се била елемент присутан и у оригиналној и у ревидираној верзији дефиниције система вештачке интелигенције, наводи се и могућност да системи буду прилагодљиви након имплементације.

Током преговарачког процеса у вези доношење Уредбе о вештачкој интелигенцији унутар ЕУ (у даљем тексту: *AI Act*) и других регулаторних политика, постизање консензуса у вези са дефинисањем система вештачке интелигенције био је прави изазов. OECD дефиниције

⁹⁵ HLEG on AI, *op. cit.*

⁹⁶ OECD дефиниција из 2019. године.

⁹⁷ OECD дефиниција из 2023. године.

су биле веома значајне, јер су се по узору на њих развијале и дефиниције у другим правним актима, укључујући *AI Act*.

У априлу 2021. године, Европска комисија је објавила нацрт *AI Act*-а. Након тога, почели су дуготрајни преговори између Европске комисије, Европског парламента и Савета Европске уније. Први нацрт је предложио да се систем вештачке интелигенције дефинише као „софтвер који је развијен путем једне или више техника наведених у Анексу I и који може, за дати скуп циљева дефинисаних од стране човека, генерисати излазне податке као што су садржај, предвиђања, препоруке или одлуке које утичу на окружења са којима интерагују“.⁹⁸ Ова дефиниција се значајно ослањала на технике и приступе које вештачка интелигенција може користити, а који су били наведени у Анексу I под називом „Технике и приступи вештачке интелигенције“. Анекс I је прописивао да технике вештачке интелигенције обухватају машинско учења, дубоко учење, логичке приступе засноване на знању, укључујући репрезентацију знања, логичко програмирање, базе знања, системе за закључивање и дедуктивне машине, симболичко резонување и експертске системе, као и статистичке приступе, Бајесову процену, методе претраге и оптимизације.⁹⁹ Овакво навођење техника вештачке интелигенције није усвојено у финалном тексту *AI Act*-а, где се технике и приступи више не помињу.

Предложена дефиниција из нацрта *AI Act*-а од 2021. године имала је и неке заједничке елементе са *OECD* дефиницијом из 2019. године, укључујући навођење циљева које људи постављају и генерисане резултате који утичу на окружење. Међутим, иницијални нацрт *AI Act*-а није помињао „садржај“ као један од могућих излазних резултата. Такође, иницијални нацрт *AI Act*-а није наводио ни друге елементе, који се данас сматрају кључним, као што су аутономија и прилагодљивост система вештачке интелигенције.

На крају, у децембру 2023. године, након трипартитних преговора између Европске комисије, Европског парламента и Савета Европске уније, формулисана је дефиниција система вештачке интелигенције која се базира на ревидираној верзији *OECD* дефиниције. Усвојена дефиниција наводи да се систем вештачке интелигенције означава као „машински систем који је развијен за рад са различитим нивоом аутономије и који, након развоја, може показати прилагодљивост, те који, за експлицитне или имплицитне циљеве, закључује, на основу улазних података које прима и генерише излазне податке као што су предвиђања, садржај, препоруке или одлуке које могу утицати на физичка или виртуелна окружења“.¹⁰⁰

Током преговора, велики проблем је било постављање технолошки неутралне дефиниције, која би била довољно флексибилна да покрије све потенцијалне технологије које би се развиле у будућности. Из тог разлога је Анекс I избрисан у коначној верзији *AI Act*-а, док је систем вештачке интелигенције веома широко описан као „машински систем“ (енг. *machine based system*) који може обухватити све могуће технике и приступе. Савет Европске уније је још у новембру 2022. године предложио замену појма „софтвер“ са ширим појмом „систем“.¹⁰¹ Ова измена је учињена како би се направила разлика између система вештачке

⁹⁸ Вид. *AI Act* први нацрт из 2021. године.

⁹⁹ Анекс I *AI Act*-а, први нацрт из 2021. године.

¹⁰⁰ Члан 3, став 1 *AI Act*-а.

¹⁰¹ General Secretariat of the Council, Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts – General approach, 8115/21, 2022, 71, доступно на: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14954-2022-INIT/en/pdf>.

интелигенције и класичних софтверских система, са циљем сужавања дефиниције.¹⁰² Тако, коначна верзија дефиниције не наводи само системе вештачке интелигенције које развијају људи, нити само софтвере који су развијени уз помоћ неке специфичне технике, већ може укључивати све системе који се базирају на било којој техници. Могуће технике се не помињу експлицитно, па се систем може базирати на било којој техници која је тренутно развијена или која би се могла развити у будућности.

Рецитал број 12 *AI Act*-а наглашава циљ законодаваца да у оквиру дефиниције утврди кључне карактеристике система вештачке интелигенције које их разликују од других, традиционалних софтверских система или програмских кодова. Као кључна карактеристика система вештачке интелигенције поставља се њихова способност резоновања, односно закључивања која је интегрисана у дефиницију. Системи вештачке интелигенције резоновањем могу генерисати излазне резултате на основу података које примају, али и кроз учење из претходно прикупљених података користећи машинско учење или друге технике, како би одговорили на постављене задатке.

Као један од могућих излаза система вештачке интелигенције наведен је и садржај, што је једна од новина дефиниције у односу на претходну верзију *AI Act*-а. Ова измена не изненађује, јер су појава и ризици генеративне вештачке интелигенције постали примећени тек након појаве *Open AI* система *ChatGPT* крајем 2021. године.

У усвојеној дефиницији система вештачке интелигенције, аутономија и прилагодљивост постали су кључни елементи који разликују системе вештачке интелигенције од осталих система. Наиме, одређени ниво аутономије омогућава системима вештачке интелигенције да буду независни и да функционишу без људске интервенције. С друге стране, њихова прилагодљивост, односно способност самоучења им омогућава да се развијају и унапређују током употребе.

2.3. Дефинисање модерних технологија за потребе истраживања предмета докторске тезе

Имајући у виду примарно ванправну природу технологије, јасно је да приступ њеном изучавању захтева мултидисциплинарност. Из тог разлога смо неминовно морали да упловимо у област техничких наука и да тамо потражимо основ за дефинисање појма модерних технологија. Тако смо у претходним деловима објаснили појам информационо комуникационих технологија и појам вештачке интелигенције. Као што се показало у претходним одељцима, ова два појма су веома тешка за дефинисање.

У свакодневном говору људи чешће користе једноставан термин „технологија“ (енг. „*technology*“ или скраћено „*tech*“) него „информационе технологије“ и „информационо комуникационе технологије“.¹⁰³ Међутим, ови појмови су веома широки и временом, као последица убрзаног развоја технологије, обухватају све више различитих технологија. То значи да је дефиниција технологије свеобухватна, али и да се временом може проширивати. Из тог разлога смо желели да независно од тога поставимо појам докторске тезе и да га самостално дефинишемо. Пошли смо од жеље да предмет докторске дисертације обухвати само оне технологије које су „модерне“, а не традиционалне, односно оне које су у фокусу данашњице и које тренутно стварају доста изазова у пракси. Утиска смо и да појам „модерне

¹⁰² Вид. Council of the European Union, General approach, Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (AI Act), 2022, 4, доступно на: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14954-2022-INIT/en/pdf>.

¹⁰³ R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 188.

технологије“ правницима и другим лаицима технолошких наука делује хуманије и разумљивије, него термин „информационо комуникационе технологије“ или „вештачка интелигенција“. Ипак, сам појам „модерне технологије“ захтева дефинисање, јер може изазвати дилему шта се тачно под њим подразумева. С тога ћемо у овом одељку поставити дефиницију модерних технологија за потребе истраживања предмета ове докторске тезе.

Постављање и дефинисање појма модерне технологије на овом месту даље одређује истраживање самог предмета рада. Када је тема докторске дисертације одобрена, вештачка интелигенција није била на данашњем степену развоја, па се није могло предвидети који ће бити њен потенцијал. У том смислу, нисмо желели да се технички ограничавамо ни на који начин, па смо доста неутрално поставили предмет изучавања употребом појма „модерне технологије“. То нам сада даје прилику да модерне технологије дефинишемо на одговарајући начин и тиме утврдимо уско поље истраживања докторске тезе.

Наша дефиниција модерних технологија ће се у великој мери ослањати на постојеће дефиниције система вештачке интелигенције. Овакав приступ смо изабрали из више разлога.

Прво, вештачка интелигенција је постала фокус великог броја научних и стручних расправа из различитих области.

Друго, сви релевантни актери у међународној арбитражи, од арбитражних институција, међународних удружења и организација, преко адвоката, до арбитра и самих странака показују велико интересовање за вештачку интелигенцију. У расправама се отвара питање могућности и ограничења вештачке интелигенције, као и допуштености коришћења и услова коришћења вештачке интелигенције као алата у арбитражном поступку.

Треће, у последњих неколико година приметан је тренд регулације употребе вештачке интелигенције. У области арбитраже, регулација се, за сада, врши искључиво путем прописа меког права. Бројне арбитражне институције, међународне организације и професионална удружења усвајају смернице и препоруке које се односе искључиво на употребу вештачке интелигенције у арбитражи.

Четврто, државе и мултинационалне корпорације све више капитала улажу у развијање и куповину *startup*-ова који се баве вештачком интелигенцијом. Примера ради, *SoftBank* је предводио рунду приватног финансирања у износу од 40 милијарди долара за *OpenAI*, што је највећа приватна инвестиција у технолошком сектору у историји.¹⁰⁴ Додатно, само у јануару 2025. године, на глобалном нивоу, *startup*-и из области вештачке интелигенције су привукли више од 5,7 милијарди долара улагања, што је представљало око 22% укупног капитала у том месецу.¹⁰⁵

Пето, ризици који могу настати приликом употребе вештачке интелигенције у арбитражном поступку постају све већи и значајнији. Веома значајно је испитати могуће ризике употребе модерних технологија, са нарочитим нагласком на вештачку интелигенцију, јер употреба вештачке интелигенције може да утиче на интегритет арбитражног поступка, квалитет одлучивања, поверљивост поступка, и др. У том смислу,

¹⁰⁴ Paul Hoffman, “The State of AI Venture Capital in 2025: AI Boom Slows with Fewer Startups But Bigger Bets”, *Best Brokers*, 2025, доступно на: www.bestbrokers.com/forex-brokers/the-state-of-ai-venture-capital-in-2025-ai-boom-slows-with-fewer-startups-but-bigger-bets/.

¹⁰⁵ Nickie Louise, “Top 50 Investors Funding AI Startups in 2025”, *Tech Startups*, 2025, доступно на: <https://techstartups.com/2025/03/21/top-50-investors-funding-ai-startup-companies-in-2025/>.

желели смо да се фокусирамо на горућу тему вештачке интелигенције, за коју сматрамо да ће остати актуелна и у наредним годинама. На крају, за разлику од других технологија, вештачка интелигенција има потенцијал да промени начин на који се доносе кључне одлуке у арбитражном поступку и да директно утиче на суштину арбитражног процеса, анализу доказа, формулисање аргумената, па чак и на саму израду одлука. Док се код других технологија најчешће јављају претежно техничка и логистичка питања, вештачка интелигенција отвара читав низ нових етичких, правних и процесних дилема. Ова питања су толико специфична да захтевају посебну пажњу и анализу, што није случај са већином других технологија.

Сходно свим наведеним разлозима, у раду смо ставили фокус управо на вештачку интелигенцију, а не на све модерне технологије у ширем смислу.

Дефиниција модерних технологија коју ћемо изложити у наставку ће се фокусирати на функционалности вештачке интелигенције које су најрелевантније за правну струку. До сада се дефинисању вештачке интелигенције најчешће приступало коришћењем техника које вештачка интелигенција користи. Иако се раније изложена дефиниција система вештачке интелигенције прописана у *AI Act*-у не ослања на технике вештачке интелигенције, она се и даље може сматрати у великој мери техничком дефиницијом. За потребе овог рада, а и било ког другог рада из области друштвених наука није довољно само усвојити техничку дефиницију. Потребно је сагледати шири контекст, у овом случају контекст арбитражног поступка, те сходно томе функционално проширити дефиницију користећи функционалности које су значајне за арбитражни поступак. Како проф. Саскајнд (*Susskind*) уочава, дефиниције вештачке интелигенције су обично или „архитектонске“, које се базирају на алатима и техникама који се користе, или „функционалне“, које се заснивају на томе шта вештачки системи заправо раде и које задатке обављају.¹⁰⁶

Трудили смо се да пажљиво формулишемо модерне технологије, по узору на дефиницију система вештачке интелигенције који је постављен у *AI Act*-у, који је тренутно један од најрелевантнијих прописа који регулише вештачку интелигенцију, али смо додали још неке диференцијалне елементе, те дефиницију прилагодили прав(н)ом контексту. Полазна идеја је била да модерне технологије дефинишемо на начин који ће уместо техничких појмова, користити појмове прилагођене друштвеним наукама, а пре свега праву. Истинско разумевање неког појма подразумева способност да се он једноставно објасни, без увођења додатних нејасних термина за које је потребно накнадно објашњење.

Пре свега, дефиниција модерних технологија за потребе истраживања предмета ове докторске тезе ће обухватити контекст арбитражног поступка и карактеристике развијених технологија вештачке интелигенције. У том смислу, модерним технологијама ћемо подразумевати **алате за асистенцију учесницима арбитражног поступка засноване на вештачкој интелигенцији, који могу имати различити ниво аутономије и прилагодљивости и који уз помоћ одређених способности препознају, анализирају и резонују како би на основу конкретних упита могли да генеришу излаз прилагођен околностима конкретног случаја у виду предвиђања, садржаја, препоруке или одлуке, а све у циљу ефикаснијег вођења арбитражног поступка.**

Оваква дефиниција је довољно широка да обухвати све релевантне технологије које је могуће користити у арбитражном поступку, док је у исто време и довољно уска да свој оквир ограничи само на примену напредних ИКТ са фокусом на вештачку интелигенцију. Циљ

¹⁰⁶ Richard Susskind, *Online Courts and the Future of Justice*, Oxford University Press, 2019, 264-265.

овакве дефиниције је да се она не везује за уско постављену техничку дефиницију, већ да креира дефиницију која може да се користи у будућности за нове технологије које ће се развити и можда и називати другачијим терминима. Вештачка интелигенција је појам који је подложен променама, а технолошки напредак доводи до тога да рачунарски програми и системи постају способнији за обављање одређених задатака које раније нису могли успешно да обављају. Како машине постају способније, рутински задаци и функције који су некада били сматрани саставним делом вештачке интелигенције уклањају се из дефиниције и више се не перципирају као новина, што омогућава да се област усредсреди на суштинске и сложене функције интелигенције.¹⁰⁷

Као основне диференцијалне елементе дефиниције модерних технологија, користили смо следећих шест елемената: **сврху, способности, улаз, излаз, аутономију и прилагодљивост система вештачке интелигенције**. У наставку ћемо описати сваки од постављених елемената.

Сврха система вештачке интелигенције може да представља одлучујући фактор приликом класификације ризика код неких система вештачке интелигенције, па смо њу навели као један од елемената дефиниције. Сврха употребе модерне технологије у контексту овог рада је постављена веома широко. Тако, као основна сврха модерне технологије предвиђена је асистенција учесницима арбитражног поступка, односно помоћ при обављању различитих задатака које иначе обављају странке у поступку, њени заступници, арбитра и арбитражна институција.

Даље, дефиниција обухвата само оне модерне технологије које поседују одређене способности. **Способности вештачке интелигенције** су један елемент који представља новину у односу на већ доступне дефиниције система вештачке интелигенције. Кроз представљање способности технологије даје се одговор на питање „шта технологија ради?“, док се кроз представљање техника које технологија користи даје одговор на питање „како технологија ради?“. Правницима је ближе да разумеју шта технологија ради, него како ради, имајући у виду да ово друго захтева разумевање техничких појмова и комплексних начина рада машина. С тога се може рећи да способности технологија преводе техничке појмове на правнички језик или барем на језик који је правницима ближи и разумљивији. Техника, односно начин рада технологије зависи од количине и квалитета података, процесорске снаге и других техничких елемената, за чије разумевање се захтева додатно техничко знање. Дакле, доношење одлуке о томе која је техника вештачке интелигенције најприкладнија за конкретан случај примене захтева дубље техничко разумевање. С друге стране, способности технологије утврђујемо тако што анализирамо које су све могућности технологије, па њих квалификујемо и категоришемо. Након одређивања способности може се утврдити које технике се могу користити како би се те способности могле оживети у конкретном случају. Међутим, у контексту овог рада, није толико значајно којом техником ће технологија радити, јер је то ван поља експертизе правника.

способности модерних технологија	технике модерних технологија
дају одговор на питање шта технологија ради	дају одговор на питање како технологија ради

Илустрација 1: разлика између способности и техника модерних технологија

У неким изворима у којима се помињу способности вештачке интелигенције заправо се врши анализа техника које системи вештачке интелигенције могу да користе,¹⁰⁸ па се не прави разлика између способности и техника. Тако, као кључне способности генеративне

¹⁰⁷ D. Schatsky, C. Muraskin, R. Gurumurthy, *op. cit.*, 3.

¹⁰⁸ Вид. примера ради <https://indatalabs.com/blog/artificial-intelligence-capabilities?t>.

вештачке интелигенције *McKinsey* наводи чулну перцепцију, fine моторичке вештине и разумевање природног језика.¹⁰⁹ У овом контексту чулна перцепција се односи на способност примања и обраде информација путем различитих чула, док моторичке вештине омогућавају извођење сложених радњи. Разумевање природног језика подразумева способност разумевања људског говора, односно текста на начин на који то чине људи, и оно се обично подразумева једном од техника вештачке интелигенције.

Способности вештачке интелигенције, као друштвена категорија која објашњава потенцијал и компетенције вештачке интелигенције, се пре свега помиње у правним документима. Примера ради, Висока експертска група за вештачку интелигенцију је још 2019. године у једном од својих докумената као три главне способности вештачке интелигенције навела перцепцију, расуђивање, односно доношење одлука и деловање.¹¹⁰ Кроз разраду способности вештачке интелигенције Експертска група је сматрала да ће лакше објаснити технике које вештачка интелигенција може да користи, имајући у виду да се све технике односе на различите способности система вештачке интелигенције. Наиме, све технике се могу груписати у две групе које се односе на способност расуђивања и учења.¹¹¹ Поред Експертске групе, и *OECD* помиње способности система вештачке интелигенције у својим документима. Тако се у *OECD* Оквиру за класификацију система вештачке интелигенције наводи неколико способности система вештачке интелигенције, међу којима су: идентификација и категоризација података, утврђивање образаца, предвиђање, прилагођавање излаза кориснику, прилагођавање излаза циљу који се жели постићи, комуникација, резоновање.¹¹²

Вештачка интелигенција укључује способности као што су „закључивање на основу знања, расуђивање са неизвесним или непотпуним информацијама, различити облици перцепције и учења, као и примене на проблеме као што су контрола, предвиђање, класификација и оптимизација“.¹¹³ Сматрали смо да способности треба да буду што више поједностављене, барем у основној дефиницији. Из тог разлога смо посебно издвојили препознавање података, анализирање и резоновање као шире способности које технологија може поседовати, док ћемо у наставку рада ближе објаснити шта све подразумевамо под способностима модерних технологија.

Додатне елементе дефиниције чине **улаз**, односно конкретан упит корисника технологије на основу кога ће технологија моћи да генерише излаз који је прилагођен околностима конкретног случаја, и **излаз**, односно резултат рада технологије који може бити у облику предвиђања, садржаја, препоруке или одлуке.

На основу улазних података систем перципира окружење.¹¹⁴ Улаз постоји и у развојној фази, али и у фази коришћења система вештачке интелигенције. У фази развоја, систем вештачке интелигенције уз помоћ одговарајућих техника, односно својих способности прави модел на основу података које има на располагању. Тада се подаци убацују у систем ради његове обуке и те податке називамо тренинг подацима. Додатно, у фази развоја, систем

¹⁰⁹ Вид. McKinsey & Company, *An Executive Primer on Artificial General Intelligence*, доступно на: www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights/an-executive-primer-on-artificial-general-intelligence.

¹¹⁰ HLEG on AI, *op. cit.*, 3.

¹¹¹ Расуђивање и доношење одлука укључује представљање знања, расуђивање, планирање, распоређивање, претрагу и оптимизацију, док учење укључује машинско учење, неуронске мреже, дубоко учење, стабла одлучивања и многе друге технике учења. HLEG on AI, *op. cit.*, 3.

¹¹² OECD, “OECD Framework for the Classification of AI systems”, *OECD Digital Economy Papers*, No. 323, OECD Publishing, Paris, 2022, 50 (OECD Classification Framework).

¹¹³ Toshinori Munakata, *Fundamentals of the New Artificial Intelligence*, Springer, London, 2008, 2.

¹¹⁴ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 7.

се може водити и смерницама, повратним информацијама и другим инструкцијама које добија од човека. У фази употребе, током саме примене система, он може да се обучава уносом додатних података. Наиме, човек може да уноси још података у систем како би он производио што боље резултате, односно како би резултати били што више прилагођени потребама корисника. То корисник обично ради кроз специфичан кориснички упит (енг. *user prompt*) или претраживачки захтев (енг. *search query*).¹¹⁵ То значи да се систем вештачке интелигенције може значајно мењати током времена, посебно у погледу ширине примене, технолошке зрелости, потенцијалних корисника и способности.¹¹⁶

Изаз рад вештачке интелигенције је резултат који она производи и он може бити у облику препоруке, предвиђања, садржаја и одлуке.¹¹⁷ Људска бића и машине реагују на ове препоруке, предвиђања или резултате како би утицали на окружење у коме систем вештачке интелигенције функционише, на различитим нивоима аутономије.¹¹⁸

Последња два елемента су кључна и тичу се аутономије и прилагодљивости технологије. Наиме, само оне модерне технологије које могу да раде са различитим нивоима аутономије и које могу да покажу прилагодљивост током употребе ће бити предмет овог рада. **Аутономија вештачке интелигенције** подразумева одређени ниво самосталности у обављању послова, док **прилагодљивост вештачке интелигенције** подразумева учење на основу стечених искустава. Оба елемента ћемо детаљније објаснити у наставку.

Аутономија се у литератури описује као стање или услов самоуправљања, односно вођења сопственог живота према одређеним вредностима или жељама које су аутентично сопствене.¹¹⁹ Машинска аутономија се може схватити као „способност рачунара да прати сложени алгоритам као одговор на улазне податке из окружења, независно од људског уноса у реалном времену“.¹²⁰ У том смислу, аутономија система вештачке интелигенције подразумева „степен до којег систем може да учи или делује без људског учешћа, након што су му људи делегирани аутономију и аутоматизацију процеса“.¹²¹ Наиме, неки системи су способни да сами генеришу излаз без конкретних упутстава од стране човека и независно од људске контроле,¹²² односно да самостално доносе одређене одлуке или самостално поступају на одређени начин.¹²³

Аутономија је повезана са способношћу система вештачке интелигенције да учи и доноси одлуке на основу сопственог искуства.¹²⁴ Уколико је аутономија степен до којег систем може да учи или делује без људског учешћа, прилагодљивост је мера до које неки систем може да се прилагођава променама у свом окружењу.

¹¹⁵ OECD, “Explanatory Memorandum on the Updated OECD Definition of an AI System”, *OECD Artificial Intelligence Papers*, No. 8, 2024, 8 (*OECD Memorandum on the AI System Definition*).

¹¹⁶ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 21.

¹¹⁷ Члан 3, став 1 *AI Act*-а.

¹¹⁸ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 50.

¹¹⁹ James Stacey Taylor, “Autonomy”, *Britannica*, 2017, доступно на: www.britannica.com/topic/autonomy.

¹²⁰ Paul Formosa, “Robot Autonomy vs. Human Autonomy: Social Robots, Artificial Intelligence (AI), and the Nature of Autonomy”, *Minds and Machines*, Vol. 31, No. 4, 2021, 595-616.

¹²¹ OECD Memorandum on the AI System Definition, *op. cit.*, 6.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ Eduardo Alonso, “Actions and agents”, *The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence* (eds. Keith Frankish, William M. Ramsey), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, 235-236.

¹²⁴ Carina Prunkl, “Is there a trade-off between human autonomy and the ‘autonomy’ of AI systems?”, *Conference on Philosophy and Theory of Artificial Intelligence*, 2021, 67-71.

Алгоритми вештачке интелигенције обрађују велике скупове података и самостално се усавршавају током времена, при чему се учење односи на функционалну способност система да мења и побољшава своје понашање на основу искуства, а не на когнитивне процесе карактеристичне за људско учење.¹²⁵ Прилагодљивост се односи на способност машине да учи из свог окружења и прилагођава се како би сачувала своју аутономију у динамичним окружењима¹²⁶ и брзо прилагодила променљивим условима у стварном свету.¹²⁷ Она подразумева способност система да модификује своје понашање кроз директну интеракцију са улазним подацима и да развије и оне способности које његови творци нису првобитно предвидели.¹²⁸ Ови системи се фокусирају на континуирано учење из података у реалном времену како би се брзо прилагодили променљивим условима у стварном свету. Прилагодљивост је веома важна, јер само машина која константно учи може бити успешна у великом броју различитих окружења.¹²⁹

На крају, битно је још једном нагласити да се изложена дефиниција модерних технологија не ослања на технике које систем вештачке интелигенције може да користи, што изложено дефиницију чини отпорном на промене које се евентуално могу десити на пољу развоја техника вештачке интелигенције. Изложена дефиниција је технички неутрална и искључиво је везана за функционалности, односно способности модерних технологија, а не за конкретне технике. Модерне технологије за потребе истраживања овог рада дефинишемо путем способности, односно функционалности вештачке интелигенције повезујући их са конкретном сврхом у арбитражном поступку. Овако постављена дефиниција је једноставна за разумевање и тумачење, не само инжењерима који развијају технике на којима почива вештачка интелигенција, већ и правницима, менаџерима, привредницима, као и свим другим корисницима вештачке интелигенције. Способности вештачке интелигенције које представљају основне елементе дефиниције модерних технологија су заправо способности које људи обављају. За потребе овог рада, то је нарочито значајно, имајући у виду да модерним технологијама приписујемо способности које могу да унапреде или замене одређене функције које су до сада имали људи у различитим фазама поступка. На тај начин је лакше схватљива намена, односно сврха конкретних алата вештачке интелигенције који се могу користити у арбитражном поступку.

Постоји схватање да употреба нових технологија до сада није радикално трансформисала арбитражну праксу, већ да је само утицала на ефикасније обављање појединих послова, као што је на пример коришћење *PowerPoint* презентације током усмених излагања.¹³⁰ У раду ћемо се бавити анализом оних технологија које могу радикално да трансформишу арбитражну праксу. Дакле уколико нека конкретна технологија не може да се подведе под дефиницију, нећемо се њом директно бавити у раду, иако можда заслужује пажњу академског истраживања. Циљ је да се поље истраживања ове тезе сузи само на оне модерне технологије које испуњавају услове конкретних способности технологије, њене аутономије, прилагодљивости, сврхе, постављеног улаза и очекиваног излаза. То даље значи да ћемо у раду анализирати само оне модерне технологије које испуњавају горе изложене услове из постављене дефиниције.

¹²⁵ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 656; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 542.

¹²⁶ E. Alonso, *op. cit.*, 235.

¹²⁷ Gartner Glossary, *Adaptive AI*, 2024, доступно на: www.gartner.com/en/information-technology/glossary/adaptive-ai#:~:text=Adaptive%20AI%20.

¹²⁸ OECD Memorandum on the AI System Definition, *op. cit.*, 6.

¹²⁹ S. Russell, P. Norvig, *op. cit.*, 39.

¹³⁰ J.-B. Racine, *op. cit.*, 1029.

Технологија се још почетком 21. века сматрала прихваћеном у међународној арбитражи, када су рачунари и електронске комуникационе мреже постали незамењиви алати правника, који су омогућили масивно складиштење информација, обраду, пренос и претрагу података.¹³¹ Тада су се под технологијом сматрали основни алати информационо комуникационих технологија, као што су лаптоп, *PowerPoint* презентација, видео записи, системи за управљање базама података.¹³² Предмет истраживања овог рада неће бити ни технологије које се могу сматрати општеприхваћеним, па се нећемо бавити правним аспектима електронске комуникације, електронске размене докумената, сачињавања докумената путем електронских и других платформи за уређење текста. Поред тога што не испуњавају услове из постављене дефиниције модерних технологија, ове радње се већ сматрају уобичајеним.¹³³ Такође, опште је прихваћено да се већање арбитра после усмене расправе одржава виртуелним путем,¹³⁴ па се ни овим питањем нећемо дубље бавити. Ни електронско складиштење докумената не испуњава услове из постављене дефиниције. Резултати *CEPANI/VIAS* анкете показују да 86,41% испитаника документа везана за арбитражни поступак чува и у штампаном облику и у електронском формату,¹³⁵ па ова питања нису предмет оспоравања у пракси. Иако одржавање виртуелних усмених расправа може изазвати поједине дилеме у пракси, ни овим питањем се нећемо бавити у раду, имајући у виду да технологије за виртуелне расправе не испуњавају услове из постављене дефиниције. Оваквим приступом избегли смо прекомерно ширење појма и тиме прецизно усмерили предмет истраживања на правне аспекте трансформативних модерних технологија заснованих на вештачкој интелигенцији. Да дефиницију нисмо ограничили на овај начин, предмет рада би био сувише широко постављен и обухватио би анализу бројних технологија, што би за последицу имало губитак јасног истраживачког усмерења и прекомерно ширења предмета истраживања.

¹³¹ Вид. нпр. David I. Bainbridge, *Introduction To Information Technology Law*, Pearson Education Limited, Essex, 2008, 1; M. Moses, *op. cit.*, 170.

¹³² Вид. M. Moses, *op. cit.*, 170. Проф. Мозес наводи да још у то време „сви учесници морају имати лаптоп како би могли да прате шта се дешава током усмене расправе“.

¹³³ Већ неколико деценија је општеприхваћено писање докумената у различитим програмима за уређење текста, као што су *Microsoft Word*, *Google Documents*, и сл. Овакве иновације су омогућиле једноставнију измену текста, као и заједнички рад неколико лица у истом документу у исто време. Веома корисна иновација је била и употреба тзв. хиперлинкова, који директно повезују текст са релевантним материјалима и доказима на који странке желе да се позову. Додатно, писани поднеси и прилози се у арбитражном поступку могу се достављати уз доставницу, препорученом поштом, курирском службом, електроничком поштом или било којом другом врстом телекомуникације која омогућује доказ одаслања. Вид. примера ради члан 3, став 2 *ICC* арбитражних правила.

¹³⁴ Још 1990их година су се у доктрини водиле расправе да арбитра могу електронским путем да воде састанке већања приликом доношења арбитражне одлуке. Вид. Richard Hill, “On-line Arbitration: Issues and Solutions”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 15, No. 2, 1999, 199-207.

¹³⁵ Maus Piers, Christian Aschauer, “Survey on the Present Use of ICT in International Arbitration”, *Arbitration in the Digital Age – The Brave New World of Arbitration*, (eds. Maus Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, 2018, 19.

ПОГЛАВЉЕ III

ПРАВНИ ОКВИР УПОТРЕБЕ МОДЕРНИХ ТЕХНОЛОГИЈА У АРБИТРАЖНОМ ПОСТУПКУ

Колико су алтернативни начини решавања спорова прилагодљиви говори и податак да се последњих година појавило неколико института који раније нису били познати, а самим тим ни регулисани, али су временом постали део арбитражне праксе.¹³⁶ Арбитражна правила се временом унапређују како би се прилагодила потребама тржишта, односно привредним, друштвеним и технолошким променама. У том смислу, у последњих неколико година су присутне и бројне новине правног оквира који се тиче регулисања употребе модерних технологија у арбитражи.

У прилог значају и актуелности теме модерних технологија у поступцима алтернативних начина решавања спорова говори и чињеница да је *GAR (Global Arbitration Review)*, водећа платформа за пружање информација у вези са актуелним вестима из области арбитраже, успоставио награду за најбољу иновацију у области арбитраже (*GAR Award for Best Innovation in the Field of International Arbitration*). Награда је усмерена ка подстицању ефикасности, транспарентности и праведности у арбитражним поступцима, а одаје признање напорима појединаца, правних тимова или организација које су развиле или које примењују нове и креативне алате у арбитражи.¹³⁷

У овом поглављу ћемо представити релевантни правни оквир арбитражног права (1.) и релевантни правни оквир информационо комуникационих технологија (2.), имајући у виду да су оба правна оквира релевантна за истраживање предмета овог рада и да њихово изоловано посматрање није изводљиво нити методолошки оправдано.

1. Релевантни правни оквир арбитражног права

Правни оквир арбитраже чине међународне конвенције, арбитражни закони, правила арбитражних институција и прописи меког права. У том смислу ћемо, најпре, изложити релевантне међународне конвенције (1.1.), затим националне арбитражне законе (1.2.), па арбитражна правила арбитражних институција (1.3.) и на крају, прописе меког права, односно правила у вези са арбитражом, која су донеле поједине међународне организације (1.4.). Прописи меког права су се нарочито доносили у периоду *COVID-19* глобалне пандемије, када су арбитражне институције, адвокатске канцеларије, удружења за арбитражно право и друге заинтересоване организације у кратком року развијале различите смернице, упутства и стручна мишљења, у циљу регулисања коришћења модерних технологија у арбитражним поступцима.

1.1. Међународне конвенције

Прве међународне конвенције у области арбитраже су доношене из превасходно два разлога, да се обезбеди пуноважност арбитражног споразума, као и признање и извршење арбитражних одлука.¹³⁸ У том смислу, у историјски значајне међународне конвенције спадају Женевска конвенција о признању арбитражних одлука из 1923. године и Женевски

¹³⁶ Ради се о институтима који су се прво развијали кроз праксу, па су касније регулисани арбитражним правилима, као што је финансирање поступка од стране трећих лица, убрзани поступак, и сл.

¹³⁷ *GAR Award for Best Innovation in the Field of International Arbitration*, доступно на: <https://globalarbitrationreview.com/article/gar-awards-2025-best-innovation>.

¹³⁸ G. Born, *op. cit.*, §1.04; M. Станивуковић, *op. cit.*, 56.

протокол о арбитражним клаузулама из 1927. године. Ипак, један од најзначајнијих прописа у области арбитраже је Конвенција УН о признању и извршењу страних арбитражних одлука из 1958. године, познатија као Њујоршка конвенција (енг. *Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards*).¹³⁹ Поједини аутори наводе да је Њујоршка конвенција један од два кључна правна стуба арбитраже.¹⁴⁰ Значају ове конвенције доприноси чињеница да је ратификовало 166 земаља, што чини преко 85% држава на свету.¹⁴¹

Правила Њујоршке конвенције су од посебне важности за постављање стандарда за признање и извршење страних арбитражних одлука. Национални закони могу уређивати другачије услове за пуноважност арбитражне одлуке, као и различите разлоге за њено признање и извршење, али ако ти разлози нису усклађени са стандардима утврђеним Њујоршком конвенцијом, постоји значајан ризик да таква арбитражна одлука неће бити призната и извршена у другим државама. Емпиријски подаци показују да је могућност извршења у другим државама један од главних фактора који странке узимају у обзир приликом избора арбитраже као начина решавања спорова.¹⁴² Такође, један од примарних критеријума приликом избора седишта арбитраже је разматрање да ли је одређена земља ратификовала Њујоршку конвенцију.¹⁴³

Њујоршка конвенција, пре свега, прописује основе за одбијање признања и извршења арбитражне одлуке. Наиме, она регулише да се признање и извршење арбитражне одлуке може одбити уколико супротна страна докаже непуноважност арбитражног споразума, пословну неспособност странака, неправилно достављено обавештење о именовању арбитра или о вођењу арбитражног поступка, прекорачење арбитражног споразума, неправилан састав арбитражног трибунала, односно вођење арбитражног поступка који није у складу са споразумом странака, поништај арбитражне одлуке од стране надлежног органа државе у којој је та одлука донета или према чијем закону је донета.¹⁴⁴ Признање и извршење арбитражне одлуке се могу одбити и уколико надлежни орган у држави у којој се тражи признање и извршење утврди да је предмет спора био неарбитрабилан или да би признање или извршење арбитражне одлуке било у супротности са јавним поретком.¹⁴⁵ Услови за признање и извршење страних арбитражних одлука приписани у Њујоршкој конвенцији представљају униформни стандард за прекогранично признање и извршење арбитражних одлука.

¹³⁹ Конвенција УН о признању и извршењу страних арбитражних одлука из 1958. године (енг. *UN Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards*), текст конвенције је доступан на: www.newyorkconvention.org.

¹⁴⁰ Поред Њујоршке конвенције аутори наводе и *UNCITRAL* модел закон о међународној трговинској арбитражи као други кључни стуб на коме се заснива арбитража. Вид. Horst Eidenmuller, Faidon Varesis, "What is an Arbitration? Artificial Intelligence and the Vanishing Human Arbitrator", *Journal of Law & Business*, Vol. 17, No. 1, 2020, 64.

¹⁴¹ Статус Конвенције се може проверити на сајту *UNCITRAL*-а, доступно на: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/conventions/foreign_arbitral_awards/status2.

¹⁴² Вид. Queen Mary University of London and White & Case, International Arbitration Survey: The Evolution Of International Arbitration, 2018, доступно на: www.whitecase.com/sites/whitecase/files/files/download/publications/qmul-international-arbitration-survey-2018-19.pdf (Queen Mary and White & Case Survey 2018). Додатно, резултати једног истраживања спроведеног 2015. године показују да је приближно 50% испитаника сматрало је извршење арбитражних одлука веома важан фактор при одлучивању да ли ће се странке одлучити за арбитражу или судски поступак као начин решавања спора. Horst Eidenmuller, "Competition between State Courts and Private Tribunals", *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, Vol. 21, 2020, 340-341.

¹⁴³ Вид. H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 74.

¹⁴⁴ Члан V, став 1 Њујоршке конвенције.

¹⁴⁵ Члан V, став 2 Њујоршке конвенције.

Даље, један од значајних извора инвестиционог арбитражног права је Конвенција о решавању инвестиционих спорова између држава и држављана других држава из 1965. године, познатија као Вашингтонска конвенција (енг. *Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States*).¹⁴⁶ Њен циљ је да обезбеди неутралан, независан и институционализован механизам за решавање спорова између страних инвеститора и држава домаћина инвестиције. Она настоји да охрабри стране инвестиције пружајући правну заштиту инвеститорима и обезбеђујући им адекватну правну сигурност. Ова конвенција је предвидела оснивање и организацију Центра за решавање инвестиционих спорова (енг. *International Centre for Settlement of Investment Disputes*, у даљем тексту: *ICSID*). Република Србија је потписница Вашингтонске конвенције.

UNCITRAL је такође усвојио Конвенцију о транспарентности у инвестиционој арбитражи између инвеститора и држава 2014 године, познату као Маурицијус конвенција о транспарентности (енг. *United Nations Convention on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration*). Циљ конвенције је да прошири примену *UNCITRAL* Правила о транспарентности из 2014. године и на оне инвестиционе спорове који се воде на основу инвестиционих споразума који су закључени пре ступања на снагу Правила о транспарентности, осим уколико странке у спору не одлуче другачије. На тај начин се унапређује јавна доступност информација о арбитражним поступцима између инвеститора и држава.

Изложене конвенције представљају правни темељ у области међународне арбитраже, са примарним циљем да обезбеде странкама сигурност да ће се одређени стандардни примењивати током арбитражног поступка, односно да ће арбитражни споразуми бити поштовани, а арбитражне одлуке признате и извршене широм света. Ипак, ниједна од ових конвенција директно не регулише употребу модерних технологија, па су отворена многа бројна питања у вези са употребом технологије и њеној допуштености у арбитражном поступку. Ова питања се обично регулишу на нижем нивоу, кроз правне изворе са једноставнијом процедуром усвајања и измене, што омогућава бржу и флексибилнију реакцију на динамичан развој технологије.

Поштовање основних права и правних принципа је један од највећих изазова модерних технологија. Технологије као што су вештачка интелигенција и алгоритамско одлучивање све чешће утичу на права појединаца, као што су право на приватност, правичан поступак, слобода изражавања и недискриминација. Иако се не баве директно арбитражом, постоје одређене опште међународне конвенције које постављају основне стандарде у погледу заштите људских права и које имају значајан утицај и на тумачење технолошких решења у правном контексту. Пример таквих прописа су Универзална декларација о људским правима, коју је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација 1948. године, као и Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода, усвојена 1950. године под окриљем Савета Европе. Ове међународне конвенције утемељују основна права и слободе које државе и приватни актери морају поштовати, и у дигиталном окружењу. Примера ради, Универзална декларација о људским правима пружа гаранцију да свако има потпуно једнако право на правично јавно суђење пред независним и непристрасним судом који ће одлучити о његовим правима и обавезама.¹⁴⁷ Додатно, право на поштено суђење је у основи заштите људских права, а гаранција поштеност суђења је један од основнијих

¹⁴⁶ Текст Конвенције о решавању инвестиционих спорова између држава и држављана других држава из 1965. године (енг. *Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States*) доступан на: https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID_Convention_EN.pdf.

¹⁴⁷ Члан 10 Универзалне декларације о људским правима.

принципа сваког демократског друштва у оквиру владавине права.¹⁴⁸ Европска конвенција за заштиту људских права гарантује сваком лицу право на независно суђење, односно могућност да о његовим правима и обавезама одлучи независни трибунал.¹⁴⁹ Постоје бројне расправе да ли се члан 6 директно примењује на арбитражне трибунале, те да ли је арбитража основана „законом“.¹⁵⁰ Свакако, употреба модерних технологија мора бити компатибилна са индивидуалним правима прописаним у Европској конвенцији о људским правима, укључујући гаранције поштеност суђења, посебно „право на природног судију установљеног законом, право на независни и непристрасни суд и равноправност оружја у судским поступцима“.¹⁵¹

1.2. Национални арбитражни закони

Свака земља је слободна да дефинише степен отворености према новим технологијама и употреби система вештачке интелигенције. Као што државе бирају да ли ће и на који начин регулисати вештачку интелигенцију уопште, тако бирају и да ли ће регулисати употребу вештачке интелигенције у оквиру арбитражног поступка. Имајућу у виду да је ова област тек у повоју и да се тек доносе национални закони који специфично регулишу вештачку интелигенцију, не чуди чињеница да ниједан национални закон о арбитражи експлицитно не регулише примену вештачке интелигенције у арбитражи. Међутим, арбитражни закони су веома широко постављени и пружају арбитрама слободу да воде арбитражни поступак на начин који сматрају најпогоднијим у сваком појединачном случају, те их не спутавају да сами одреде динамику и начин вођења поступка. У наставку ћемо представити поједине релевантне одредбе за употребу модерних технологија у арбитражи неких од најзначајнијих националних арбитражних закона.

Хетерогеност националних арбитражних прописа може довести до правне несигурности, па је било неопходно постићи хармонизацију националних прописа у вези са арбитражним поступком.¹⁵² Хармонизација националних прописа у вези са арбитражним поступком је започета напорима Комисије Уједињених нација за међународно трговинско право (енг. *UNCITRAL*). Наиме, *UNCITRAL* је донео *UNCITRAL* Модел закона о међународној трговинској арбитражи (енг. *UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration*, у даљем тексту: *UNCITRAL* Модел закон) као модел закон о арбитражи. Овај модел закон служи као полазна основа регулисања арбитраже у националним јурисдикцијама. Модел закон је прихваћен у 84 државе.¹⁵³ Дакле, модел закон поставља широко прихваћен стандард у вези са вођењем арбитражног поступка за државе које желе да по први пут усвоје арбитражно законодавство или да модернизују постојећи арбитражни закон.

¹⁴⁸ European Court of Human Rights, *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Right—Right to a Fair Trial*, 2019, 52, доступно на: www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf.

¹⁴⁹ Члан 6 Европске конвенција за заштиту људских права.

¹⁵⁰ Вид. Neil McDonald, “More Harm than Good? Human Rights Considerations in International Commercial Arbitration”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 20, No. 6, 2003, 523; Sébastien Besson, “Arbitration and Human Rights”, *ASA Bulletin*, Vol. 24, No 3, 2006, 397; Marius Emberland, “The Usefulness of Applying Human Rights Arguments in International Commercial Arbitration”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 20, No. 4, 2003, 355.

¹⁵¹ CEPEJ, European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and Their Environment, Council of Europe, 2019, 15, доступно на: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (CEPEJ Charter on the Use of AI).

¹⁵² М. Станивуковић, *op. cit.*, 54.

¹⁵³ Вид. статус Модел закона на сајту *UNCITRAL*-а, доступно на: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration/status; вид. Vladimir Pavić, “(In)Appropriate Compromise: Article 16(3) of the Model Law and Its Progeny”, *Liber Amicorum Eric Bergsten: International Arbitration and International Commercial Law: Synergy, Convergence and Evolution*, S. Kröll, L.A. Mistelis, P. Perales Viscasillas & V. Rogers, eds., Kluwer Law International, 2011, 338.

Како је модел закон донет 1985. године, није чудно да он не помиње експлицитно ни употребу технологије ни системе вештачке интелигенције. Међутим, тумачењем одредби Модел закона можемо закључити да његове одредбе не искључују њихову примену. Најпре, аутономија воље је један од основних принципа овог закона. Дакле према Модел закону, странке су слободне да одаберу процедурална правила и прилагоде поступак како би одговарао њиховим потребама у конкретном случају. Ово је изражено у члану 19 Модел закона који омогућава странкама да договоре начин вођења поступка који ће арбитражни трибунал поштовати и предвиђа да, у одсуству споразума странака, арбитражни трибунал може водити арбитражу на начин који сматра одговарајућим.¹⁵⁴ Ограничења аутономије воље су изражена само кроз осигурање поштовања права на равноправност странка. Наиме, модел закон предвиђа да странке морају бити равноправне и да се свакој страни треба дати пуна прилика да изнесе свој аргументе који јој иду у прилог.¹⁵⁵ То даље значи да уколико се странке одлуче за употребу модерних технологија у арбитражном поступку, таква употреба би требала да дозвољена у оквиру захтева да стране морају бити равноправне и да свакој страни треба дати пуна прилика да изнесе свој случај. Модел закон предвиђа да арбитражни трибунал има слободу да утврди допуштеност, релевантност и доказни значај сваког доказа.¹⁵⁶ У том смислу, арбитражни трибунал може да искористи своје широко постављено право слободне дискреционе оцене у вези са утврђивањем чињеница, те да одлучи да ли и како могу да се користе модерне технологије у арбитражном поступку. Намера члана 19 Модел закона није само да осигура аутономију странака, слободну дискрециону оцену арбитражног трибунала и процедуралну флексибилност, већ је и сачињена тако да подстакне примену иновативних приступа и технолошких алата у арбитражним поступцима.

Међутим, поједини аутори сматрају да би експлицитно дозвољавање коришћења модерних технологија и вештачке интелигенције у Модел закону био важан корак за арбитражу и да би се то могло постићи на међународном нивоу изменама Модел закона, као што је био случај са изменом из 2006. године која је учињена од стране Генералне скупштине Уједињених нација.¹⁵⁷ Новине су се, између осталог, тичале начина закључења арбитражног споразума, а донете су у циљу усклађивања са актуелним праксама у међународној трговини и савременим начинима уговарања форме арбитражног споразума. Наиме, претходна верзија Модел закона захтевала је да споразум буде „у писаној форми“ да би био пуноважан, али се 2006. године усвојио став да и електронски документи и записи могу бити прихваћени као пуноважан споразум, имајући у виду пораст електронске комуникације и склапања уговора у дигиталном облику. Видимо да је и ова измена била условљена привредним, друштвеним и технолошким променама, те је утицала на измену овако значајног прописа.

Закон о арбитражи у Републици Србији је донет 2006. године, под утицајем *UNCITRAL* Модел закона.¹⁵⁸ Овај закон ни на који начин не регулише употребу технологије. Међутим, постоји неколико релевантних одредби закона чијим тумачењем се може закључити да употреба технологије може бити дозвољена. Тако се предвиђа да је арбитар дужан да савесно и ефикасно обавља дужност арбитра.¹⁵⁹ Додатно, странке су слободне да саме споразумно одреде правила поступка по којима ће арбитражни суд поступати,¹⁶⁰ а уколико

¹⁵⁴ Члан 19. *UNCITRAL* Модел закона.

¹⁵⁵ Вид. члан 18 *UNCITRAL* Модел закона.

¹⁵⁶ Члан 19, став 2 *UNCITRAL* Модел закона.

¹⁵⁷ Н. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 74-75.

¹⁵⁸ Закон о арбитражи, *Службени гласник РС*, бр. 46/2006 (у даљем тексту: Закон о арбитражи Србије).

¹⁵⁹ Вид. члан 22 Закона о арбитражи Србије.

¹⁶⁰ Вид. члан 32, став 1 Закона о арбитражи Србије.

то не ураде, арбитражни трибунал може водити арбитражни поступак на начин који сматра целисходним.¹⁶¹ Закон предвиђа и битна начела поступка, па регулише да су странке у арбитражном поступку равноправне, као и да је арбитражни трибунал дужан да свакој странци омогући да изнесе своје ставове и доказе, као и да се изјасни о радњама и предлозима противне странке.¹⁶²

Француски законик о грађанском поступку такође не прописује изричито правила о коришћењу технологије у арбитражи, али кроз општа начела поступка, као што су слобода странака да одреде правила поступка и дужност арбитра да осигурају равноправност странака, оставља довољно простора за примену савремених технолошких решења.¹⁶³ Сличан приступ примењује и Немачка, чији Закон о арбитражи, као део немачког законика о грађанском поступку, такође не садржи посебна правила о употреби технологије, али кроз принцип аутономије странака оставља велики простор за уређење арбитражног поступка према мерилима странака. Наиме, арбитражни поступак ће се спроводити у складу са договором странака, а уколико се странке око тога нису споразумеле, арбитражни трибунал ће водити поступак на начин који сматра прикладним.¹⁶⁴ Немачка реформа арбитражног пракса показује отвореност за коришћење електронских комуникација у свим фазама поступка, укључујући подношење поднесака, достављање писаних поднесака, као и виртуелно одржавање усмених расправа, што је посебно дошло до изражаја током и након пандемије COVID-19.¹⁶⁵

Иако је Закон о арбитражи Уједињеног Краљевства из 1996. године доживео измене и допуне 2025. године, те измене и допуне се нису тичале модерних технологија и вештачке интелигенције. Још верзија закона из 1996. године предвиђа да се странке могу споразумети око процесних и доказних питања, као и начина вођења поступка, док је на арбитражном трибуналу да о њима одлучи уколико странке не постигну договор.¹⁶⁶ Швајцарски Законик о парничном поступку не регулише употребу технологије у арбитражном поступку, али предвиђа да странке могу самостално уредити арбитражни поступак, а уколико оне то не ураде, то ће урадити арбитражни трибунал.¹⁶⁷ Додатно, председник арбитражног трибунала може одлучивати о појединим процесним питањима уколико су га за то овластиле странке или остали чланови трибунала.¹⁶⁸ Наравно, неопходно је водити рачуна о равноправном третману странака и њиховом праву да буду саслушане.¹⁶⁹

Из наведеног се може закључити да, иако национални закони обично изричито не уређују употребу модерних технологија у арбитражном поступку, постоји довољно нормативног простора за њихову примену. Флексибилност коју закон пружа кроз могућност странака да се сагласе у вези са правилима поступка, као и овлашћење арбитражног трибунала да у одсуству таквог споразума самостално предвиди одговарајући начин вођења поступка,

¹⁶¹ Вид. члан 32, став 3 Закона о арбитражи Србије.

¹⁶² Вид. члан 33 Закона о арбитражи Србије.

¹⁶³ Вид. нпр. чланове 1507, 1509, 1510 француског Законика о грађанском поступку, који прописују форму арбитражног споразума, аутономију странака у поступку, принцип равноправности и поштовање процесних гаранција.

¹⁶⁴ Вид. члан 1042 немачког Законика о грађанском поступку.

¹⁶⁵ Sandra Gröschel, Lisa Develi, "Ministry of Justice to modernise German arbitration law", *Pinsent Masons*, 2023, www.pinsentmasons.com/out-law/analysis/bundesjustizministerium-will-schiedsverfahrensrecht-modernisieren; Carsten Wendler, Katharina Shingler, Kristina Maria Weiler, Stuti Gadodia, "Key Updates on German Arbitration Law", *Freshfields*, 2024, www.freshfields.com/en/our-thinking/briefings/2024/03/key-updates-on-german-arbitration-law.

¹⁶⁶ Вид. члан 34 Закона о арбитражи Уједињеног Краљевства.

¹⁶⁷ Вид. члан 373, ставови 1-2 швајцарског Законика о парничном поступку.

¹⁶⁸ Вид. члан 373, став 3 швајцарског Законика о парничном поступку.

¹⁶⁹ Вид. члан 373, став 4 швајцарског Законика о парничном поступку.

омогућава употребу технологије. На крају, потребно је нагласити да примена технологије мора бити усклађена са основним процесним начелима арбитражног поступка, као што су равноправност странака и право на изношење доказа, што значи да технологија може бити коришћена све док не угрожава фер поступак.

Имајући у виду технолошки развој и све веће могућности технологије, а пре свега вештачке интелигенције, очекује се да ће се национални законодавци у будућности све више пажње усмеравати ка неком виду регулације ове материје. Можемо претпоставити и да ће неке државе бити спремне да више експериментирају ради пружања могућности странкама и арбитрама да користе различите алата у циљу веће ефикасности поступка. Даље, можемо очекивати да ће тржишне потребе подстаћи законодавце да се уздрже од прекомерне регулације и ограничења иновација, у настојању да привуку што већи број уговорних страна да своје спорове решавају управо у њиховој јурисдикцији. Насупрот томе, државе које стекну репутацију непријатељски настројених према новим технологијама, односно чији правни оквири остављају широко дискреционо овлашћење надлежним органима да одбију признавање и извршење арбитражних одлука, могле би заостати у трци за привлачење арбитража у својој јурисдикцији. На крају, сматрамо да приликом регулисања треба бити умерен, те допустити тржишту, односно самим странкама и арбитрама да регулишу питање коришћења модерних технологија, имајући у виду да тако поштујемо један од основних принципа арбитражног поступка, али у исто време омогућавамо и прилагођавање технолошким напрецима уколико је то оно што странке желе у конкретном поступку.

1.3. Арбитражна правила арбитражних институција

Свака арбитражна институција доноси сопствена арбитражна правила. Њима се уређују процесна питања арбитражног поступка, укључујући начин покретања поступка, начин конституисања арбитражног трибунала, надлежност арбитражног трибунала, начину вођења арбитражног поступка, начину одређивања трошкова поступка, и др.

Арбитражна правила арбитражних институција се обично периодично мењају у циљу усклађивања са савременим потребама, друштвеним и технолошким променама.¹⁷⁰ То значи да се иновативни приступи и коришћење модерних технологија може периодично регулисати по потреби, што институције и чине. Показатељ је ситуација флексибилности и лаке прилагодљивости новим околностима је криза током пандемије вируса *COVID-19*, када су арбитражне институције брзо реаговале на нове друштвене околности и омогућиле скоро несметано одвијање арбитражних поступака уз помоћ технологије.¹⁷¹ Од самог почетка кризе, већина арбитражних институција је веома брзо увела мере ублажавања ризика усвајањем нових процедура и објављивањем смерница за коришћење модерних технологија, подстицање организовања виртуелних расправа, и др.¹⁷² Већина арбитражних правила не регулише експлицитно модерне технологије, ни вештачку интелигенције. Ипак, у последње време долази до нових прописа који за предмет имају управо и ове нове техничке феномене.

¹⁷⁰ М. Станивуковић, *op. cit.*, 59.

¹⁷¹ Вид. Vladimir Pavić, Milena Đorđević, "Virtual Arbitration Hearings: The New Normal?", *Analiti*, No. 3, 2021, 547–573.

¹⁷² Ingrid A. Müller, "The Paradox of Artificial Intelligence in the Legal Industry: Both Treasure Trove and Trojan Horse? – The Perils of Deepfakes", *Kluwer Arbitration Blog*, 2021, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2021/07/18/the-paradox-of-artificial-intelligence-in-the-legal-industry-both-treasure-trove-and-trojan-horse-the-perils-of-deepfakes/>.

Једна од основних одредби арбитражних правила је широко овлашћење које се даје арбитражном трибуналу да води поступак на начин који сматра сврсисходним. У складу са тим, може се тврдити да је примена модерних технологија могућа увек када арбитражни трибунал то сматра сврсисходним.

Анализу арбитражних правила ћемо почети разматрањем *UNCITRAL* арбитражних правила (енг. *UNCITRAL Arbitration Rules*), која је још 1976. године донео *UNCITRAL*, док је последња измена ових правила урађена 2021. године.¹⁷³ Иако се ова правила превасходно односе на *ad hoc* арбитражне поступке, она се могу примењивати и на институционалне арбитражне поступке.¹⁷⁴

UNCITRAL арбитражна правила не регулишу употребу технологије ни на који начин, али се тумачењем појединих одредби ових арбитражних правила може закључити да је употреба технологије начелно могућа. Наиме, *UNCITRAL* арбитражна правила пружају овлашћење арбитражном већу да води арбитражни поступак на начин који сматра прикладним, под условом да странке третира на једнак начин и да свака странка добије разумну прилику да изнесе свој случај на прикладан начин у току поступка.¹⁷⁵ Дакле, арбитражни трибунал може да води арбитражни поступак по сопственом нахођењу, али тако да се избегну непотребна одуговлачења и проузроковање додатних трошкова, као и да се обезбеди правичан и ефикасан поступак за решавање спора између странака. Овако постављено овлашћење арбитражног већа је довољно широко да обухвати овлашћење арбитражног трибунала да дозволи употребу технологије.

Сличне одредбе *UNCITRAL* арбитражна правила прописује и Међународни арбитражни суд Међународне трговинске коморе (енг. *International Court of Arbitration of the International Chamber of Commerce*) у својим арбитражним правилима (енг. *International Chamber of Commerce Arbitration Rules*, у даљем тексту: *ICC* арбитражна правила). Наиме, *ICC* арбитражна правила предвиђају да се арбитражни поступак води у складу са правилима институције, али напомиње и да уколико сама правила не садрже одређено решење, примењиваће се правила које одреде странке или арбитражни трибунал,¹⁷⁶ чиме се пружа велико дискреционо овлашћење арбитражном трибуналу. Додатно, предвиђа се и да су арбитражно веће и странке дужни да уложе све разумне напоре како би се арбитражни поступак водио ефикасно и уз што ниже трошкове, узимајући у обзир сложеност и вредност спора.¹⁷⁷ Такође, арбитражно веће може да усвоји процесне мере које сматра прикладним ради обезбеђивања ефикасног управљања поступком, под условом да оне нису у супротности са споразумом странака.¹⁷⁸ Те мере могу обухватити неку од техника управљања поступком које су представљене у Прилогу IV *ICC* арбитражних правила, укључујући и коришћење ”телефонских или видео конференција за процесна и друга рочишта када лично присуство није неопходно, као и коришћење информационих технологија које омогућавају онлајн комуникацију између странака, арбитражног већа и секретаријата Суда”.¹⁷⁹

Тумачењем још неких одредби можемо доћи до закључка да употреба модерних технологија у арбитражном поступку може бити допуштена имајући у виду крајњи циљ поступка,

¹⁷³ Вид. *UNCITRAL* арбитражна правила, доступно на: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/21-07996_expedited-arbitration-e-book.pdf.

¹⁷⁴ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 59-60.

¹⁷⁵ Вид. члан 17, став 1 *UNCITRAL* арбитражних правила.

¹⁷⁶ Вид. члан 19 *ICC* арбитражних правила.

¹⁷⁷ Вид. члан 22, став 1 *ICC* арбитражних правила.

¹⁷⁸ Вид. члан 22, став 2 *ICC* арбитражних правила.

¹⁷⁹ Вид. Прилог IV – Технике управљања поступком *ICC* арбитражних правила.

односно ефикасно вођење поступка и доношење коначне арбитражне одлуке без значајних одлагања. Тако, *ICC* Арбитражна правила налажу да арбитражни трибунал треба да, у најкраћем року и свим одговарајућим средствима приступи утврђивању чињеничног стања у предмету.¹⁸⁰ Прилог IV садржи и предлог за извођење документарних доказа, који обавезује странке да уз писане поднеске приложе документа на која се ослањају, а арбитражном трибуналу даје овлашћење да избегава доношење захтева за изношење докумената када је то оправдано ради контроле времена и трошкова, као и да ограничи извођење само оних доказа који су релевантни и битни за исход спора.¹⁸¹ Додатно, *ICC* арбитражна правила предвиђају да се иницијални састанак странака и арбитражног трибунала може организовати уз помоћ технологије,¹⁸² као и да је могуће организовање виртуелних позива ради утврђивања одређених процедуралних питања.¹⁸³

Поред тога, *ICC* је током претходних година већ настојао да подстакне странке да користе све могуће алате како би смањиле обим достављања докумената, у зависности од потребе конкретног предмета.¹⁸⁴ *ICC* је разматрао и промовисао употребу нових технологија, уз услов континуиране и адекватне људске контроле имајући у виду специфичне околности сваког појединачног случаја.¹⁸⁵ Може се закључити да су странке слободне да се, у складу са *ICC* правилима, договоре о употреби модерних технологија, па чак и вештачке интелигенције у поступку, а и сам арбитражни трибунал може да наложи њихову примену, под условом да се гарантује процесна правичност. Ако се правилно користе, ове технологије могу да допринесу ефикаснијем утврђивању релевантних чињеница, уз значајно смањење времена и трошкова поступка. У случају да се употреба технологије не доприноси ефикасности вођења поступка или изазива одређене ризике током поступка, арбитражни трибунал може донети одговарајућа упутства, односно процесне наредбе које се тичу начина употребе модерних технологија. На крају, чини се да *ICC* арбитражна правила не представљају препреку за примену модерне технологије, а и сама институција већ подстиче њихову разумну употребу.

И друге арбитражне институције већином подстичу коришћење модерних технологија ради убрзања и смањења трошкова поступка, и то експлицитно користећи термин „технологија“. Тако, поједина арбитражна правила предвиђају „ефикасну употребу технологије“,¹⁸⁶ „коришћење информационе технологије“,¹⁸⁷ „коришћење технологије за побољшање ефикасности и брзог вођења арбитраже“.¹⁸⁸

Лондонски међународни арбитражни суд (енг. *London Court of International Arbitration*, у даљем тексту: *LCIA*) је усвојио нова арбитражна правила (енг. *LCIA Arbitration Rules*, у даљем тексту: *LCIA* арбитражна правила) 2020. године. *LCIA* арбитражна правила регулишу начин вођења поступка, па предвиђају да арбитражни трибунал током целокупног трајања поступка има дужност да поступак води на начин који одговара околностима арбитраже, избегавајући непотребна одуговлачења и трошкове, како би се обезбедило правично,

¹⁸⁰ Вид. члан 25 *ICC* арбитражних правила.

¹⁸¹ Вид. Прилог IV – Технике управљања поступком *ICC* арбитражних правила.

¹⁸² Вид. члан 24, став 4 *ICC* арбитражних правила.

¹⁸³ Вид. Прилог IV – Технике управљања поступком *ICC* арбитражних правила.

¹⁸⁴ *ICC Commission Report, Controlling Time and Costs in Arbitration*, Paris, 2012, 27, 51, 52.

¹⁸⁵ *ICC Commission Report, Managing E-Document Production*, Paris, 2012, 4.11-12, 5.13-17

¹⁸⁶ Вид. члан 13, став 1 *HKLAS* арбитражних правила.

¹⁸⁷ Вид. Анекс III *DIS* арбитражних правила.

¹⁸⁸ Вид. члан 14, став 6 *LCLA* арбитражних правила; о обавези предујмљивања трошкова вид. Владимир Павић, „Обавеза предујмљивања арбитражних трошкова“, *Идентитетски преображај Србије*, Прилог пројекту 2017, колективна монографија, Београд, 2018, 29-31.

ефикасно и брзо решење спора странака.¹⁸⁹ *LCLA* арбитражна правила предвиђају да се усмене расправе током арбитражног поступка могу водити на било који начин који укључује и телефонски позив, видео позив, као и коришћење другог, електронског вида комуникације.¹⁹⁰ *LCLA* правила подстичу постизање споразума странака у вези са поступком вођења спора.¹⁹¹ Додатно се предвиђа да арбитражно веће може донети било коју процесну одлуку коју сматра одговарајућом ради правичног, ефикасног и брзог вођења арбитраже,¹⁹² укључујући коришћење технологије ради повећања ефикасности и убрзања поступка.¹⁹³ То даље значи да се странке могу споразумети у вези употребе модерних технологија у арбитражном поступку, а и арбитражни трибунал може наложити њихову употребу у складу са *LCLA* правилима, уколико то сматра одговарајућим имајући у виду специфичне околности сваког конкретног спора.

Сличне су и одредбе Хонгконшких арбитражних правила (енг. *HKIAC Arbitration Rules*, у даљем тексту: *HKIAC* арбитражна правила), које предвиђају да арбитражно веће може да води поступак на одговарајући начин у циљу избегавања непотребних одуговлачења или трошкова, узимајући у обзир сложеност спорних питања, вредност спора, ефикасну употребу технологије, безбедност информација и утицај на животну средину, под условом да такви поступци обезбеде једнак третман странака и да свакој страни буде пружена разумна прилика да изнесе свој случај.¹⁹⁴ Дакле, *HKIAC* арбитражна правила директно предвиђају могућност ефикасне употребу технологије, односно обавезују арбитражно веће да приликом одлуке о начину вођења поступка има у виду „ефикасну употребу технологије“, што значи да технологија више није само дискрециони избор странака и арбитра, већ се третира као један од релевантних критеријума за процену сврсисходности процесних решења. Ипак, употреба технологије се предвиђа уз ограничење да је неопходно обезбедити странкама право једнаког третмана, права на правично суђење, односно право на излагање аргументације свим странака у поступку.

Арбитражна правила Немачке арбитражне институције (енг. *The German Arbitration Institute Arbitration Rules*, у даљем тексту: *DIS* арбитражна правила) предвиђају да арбитражно веће може заједно са странама у поступку да размотрити предузимање одређених мера ради повећања процесне ефикасности, које се између осталог тичу и коришћења информационих технологија.¹⁹⁵ Уколико се странке не сложе око примене једне или више наведених мера, арбитражно веће ће, по сопственом нахођењу одлучити да ли ће предложене мере бити примењене или не.

Арбитражна правила Међународног центра за решавање спорова (енг. *International Centre for Dispute Resolution*, у даљем тексту: *ICDR*), који је део Америчког арбитражног удружења (енг. *American Arbitration Association*) је усвојио арбитражна правила (енг. *ICDR Arbitration Rules*, у даљем тексту: *ICDR* арбитражна правила) која изричито допуштају употребу модерних технологија охрабрујући странке да их користе. Приликом утврђивању начина вођења поступка, арбитражни трибунал и странке могу размотрити на који начин се технологија може користити током поступка ради повећања ефикасности и економичности поступка. Додатно, *ICDR* арбитражна правила утврђују да арбитражни трибунал може да води арбитражни поступак на начин који сматра пригодним све док странке третира једнако и

¹⁸⁹ Вид. члан 14, став 1 *LCLA* арбитражних правила.

¹⁹⁰ Вид. члан 19, став 2 *LCLA* арбитражних правила.

¹⁹¹ Вид. члан 14, став 2 *LCLA* арбитражних правила.

¹⁹² Вид. члан 14, став 5 *LCLA* арбитражних правила.

¹⁹³ Вид. члан 14, став 6, тачка iii *LCLA* арбитражних правила.

¹⁹⁴ Вид. 13.1 *HKIAC* арбитражна правила.

¹⁹⁵ Вид. Анекс III *DIS* арбитражна правила.

док обе имају прилику да изложи своју позицију.¹⁹⁶ Поред тога, *ICDR* арбитражна правила прописују да арбитражни трибунал може да организује састанак на коме ће се договорити динамика и начин вођења поступка, а да се у разматрање може узети и коришћење модерних технологија, укључујући електронску комуникацију, што може повећати ефикасност вођења поступка.¹⁹⁷ На иницијалном састанку, могу се размотрити и значајна питања сајбер безбедности, приватности и заштите података, како би се обезбедио одговарајући ниво заштите безбедности и приватности током поступка.¹⁹⁸

Према арбитражним правилима Центара за арбитражу и медијацију Привредне коморе Бразила и Канаде (енг. *Center for Arbitration and Mediation of the Chamber of Commerce Brazil-Canada*, у даљем тексту: *CAM/CCBC* арбитражна правила), странке и арбитражни трибунал треба да се труде да арбитражни поступак буде спроведен на брз, ефикасан и безбедан начин ради коначног решавања спора,¹⁹⁹ док је арбитражни трибунал обавезан да усвоји „неопходне и целисходне мере за правилно вођење поступка“, имајући у виду једнак третман странака.²⁰⁰

Арбитражна правила Бечког центра за међународну арбитражу (енг. *Vienna International Arbitration Centre Rules*, у даљем тексту: *VIAC* арбитражна правила) технологију посматрају као алат за подршку одређеним радњама које се предузимају током поступка. Тако се регулише да се писани поднесци и прилози могу подносити и електронским путем, као и да Секретаријат институције може да прими сву писану комуникацију између арбитражног суда и странака у електронском облику.²⁰¹ Додатно, арбитражно веће може одлучити да организује усмену расправу виртуелним путем.²⁰² На крају поступка, Секретаријат може послати копију одлуке странкама у поступку у електронском облику.²⁰³

Сингапурски међународни арбитражни центар (енг. *Singapore International Arbitration Centre*, у даљем тексту: *SIAC*) објавио је најновије издање својих арбитражних правила (енг. *SIAC Arbitration Rules*, у даљем тексту: *SIAC* арбитражна правила), која су ступила на снагу 1. јануара 2025. године (*SIAC* арбитражна правила 2025). Занимљиво је да је Сингапурска арбитражна институција је основана 1991. године, а до сада је претрпела пет претходних измена правила. Нова правила имају за циљ да повећају ефикасност и смање трошкове арбитраже, истовремено осигуравајући правичност и јачајући извршност арбитражних одлука. Међутим, ни *SIAC* арбитражна правила не регулишу експлицитно коришћење модерних технологија ни вештачке интелигенције. Слично већ изложеним арбитражним правилима, *SIAC* арбитражна правила прописују да арбитражни трибунал има овлашћење да води арбитражни поступак на начин који сматра одговарајућим, али и да има дужност да поступа правично и непристрасно, обезбеђујући да свакој странци буде пружена разумна могућност да изнесе свој случај.²⁰⁴ Додатно, правила предвиђају да се сваки састанак у вези са управљањем поступком може се одржати уживо, у хибридном облику, путем видео-конференције, теле-конференције или било којим другим обликом електронске комуникације.²⁰⁵ На крају, уколико се странке не споразумеју другачије, председник арбитражног већа може самостално доносити процесне одлуке.²⁰⁶

¹⁹⁶ Вид. члан 22, став 1 *ICDR* арбитражних правила.

¹⁹⁷ Вид. члан 22, став 2 *ICDR* арбитражних правила.

¹⁹⁸ Вид. члан 22, став 2 *ICDR* арбитражних правила.

¹⁹⁹ Вид. члан 25, став 1 *CAM/CCBC* арбитражних правила.

²⁰⁰ Вид. члан 25, став 2 *CAM/CCBC* арбитражних правила.

²⁰¹ Вид. члану 12 *VIAC* арбитражних правила.

²⁰² Вид. члан 30, став 1 *VIAC* арбитражних правила.

²⁰³ Вид. члан 36, став 5 *VIAC* арбитражних правила.

²⁰⁴ Вид. члан 32, став 2 *SIAC* арбитражних правила.

²⁰⁵ Вид. члан 32, став 5 *SIAC* арбитражних правила.

²⁰⁶ Вид. члан 32, став 7 *SIAC* арбитражних правила.

Правилником о Сталној арбитражи (у даљем тексту: СТА арбитражна правила) је регулисан поступак који се води пред Сталном арбитражом при Привредној комори Србије. Ова правила не регулишу употребу вештачке интелигенције, али прописују могућност електронске доставе и електронске комуникације.²⁰⁷ Поред Привредне коморе Србије, у Србији се арбитражни поступци могу водити и пред Београдским арбитражним центром. Београдски арбитражни центар од почетка свог настанка покушава да испрати трендове у арбитражи, па тако у своја правила (у даљем тексту: БАЦ арбитражна правила) инкорпорира модерне елементе, као што су електронско достављање, електронску комуникацију, и сл. Тако, БАЦ арбитражна правила предвиђају да ће се писмена комуникације током поступка, када год је то могуће и прикладно, одвијати електронским путем.²⁰⁸ Додатно, арбитражно веће је овлашћено да управља поступком на начин који сматра прикладним, водећи рачуна о једнаком третману странака, те пружајући свакој странци могућност да изнесе своје ставове и да поднесе одговарајуће доказе.²⁰⁹

Такође, у области инвестиционе арбитраже, Правила арбитраже *ICSID* арбитражна правила прописују да арбитражни трибунал доноси одлуку о начину вођења поступка и мерама које су неопходне за вођење поступка.²¹⁰

Претходно анализирани арбитражни институције у својим арбитражним правилима не предвиђају употребу вештачке интелигенције нити је регулишу на неки начин. Ипак, на крају ћемо се осврнути и на прва институционална арбитражна правила прилагођена специфичностима вештачке интелигенције, која је објавила глобално позната институција за алтернативно решавање спорова, *JAMS* (енг. *Judicial Arbitration and Mediation Services*).²¹¹ Наиме, како се вештачка интелигенција све више користи у различитим областима пословања и свакодневном животу, може се очекивати и пораст спорова који укључују вештачку интелигенцију, којима су, због комплексности вештачке интелигенције, неопходна специјализована правила за решавање спорова.²¹² Из тог разлога је, у априлу 2024. године, *JAMS* објавио клаузулу и правила за спорове у вези са вештачком интелигенцијом (енг. *Artificial Intelligence Disputes Clause and Rules*, у даљем тексту *JAMS AI* правила). *JAMS AI* правила „одражавају најновији развој и трендове у области алтернативних начина решавања спорова и баве се растућом употребом и развојем система вештачке интелигенције“.²¹³

JAMS AI правила се примењују на арбитражне спорове које администрира *JAMS*, и то у случају да су се странке сагласиле да ова правила користе или уколико је спор повезан са вештачком интелигенцијом.²¹⁴ Сама правила дефинишу вештачку интелигенцију као „машински систем који је способан да извршава задатке који би иначе захтевали когнитивне способности“.²¹⁵ Оваква дефиниција потенцијално обухвата велики спектар система, па и

²⁰⁷ Вид. чланове 12-13 СТА арбитражних правила.

²⁰⁸ Вид. члан 7 БАЦ арбитражних правила.

²⁰⁹ Вид. члан 29 БАЦ арбитражних правила.

²¹⁰ Вид. члан 27, став 1 *ICSID* арбитражних правила.

²¹¹ Вид. www.jamsadr.com/artificial-intelligence-disputes-clause-and-rules.

²¹² Leslie King O'Neal, "Dispute Resolution in the AI Age: The New JAMS AI Rules", *JAMS*, 2025, доступно на: www.jamsadr.com/blog/2025/dispute-resolution-in-the-ai-age-the-new-jams-ai-rules.

²¹³ Christopher K. Poole, Kimberly Taylor, "Irvine-based JAMS said it saw a sharp rise in demand for its alternative dispute", *JAMS*, 2024, доступно на: www.jamsadr.com/news/2024/jams-announces-new-artificial-intelligence-disputes-clause-and-rules.

²¹⁴ Вид. правило 1(a) *JAMS AI* правила.

²¹⁵ Вид. правило 1(e) *JAMS AI* правила.

оне који се данас обично не сматрају вештачком интелигенцијом, јер је критеријум да ли задаци које систем обавља иначе захтевају когнитивне способности.²¹⁶

Уколико се утврди да је неко од прописаних правила или измена правила коју око којих су се странке сагласиле, у супротности са меродавним правом, примењиваће се одредбе меродавног права које имају предност над тумачењем спорних одредби, док остала правила остају на снази.²¹⁷ Предвиђено је да се сваки документ поднет преко *JAMS* система сматра потписаним од стране учесника у поступку, те да мора садржати име, адресу и број телефона.²¹⁸ Додатно, сматра се да електронска достава обављена преко *JAMS* система има исто правно дејство као и папирна достава, а документ се сматра достављеним када *JAMS* или странка заврше слање докумената у систем.²¹⁹

JAMS AI Правила пружају додатне мере заштите како би се очувала поверљивост. Примера ради, свака странка може да означи документе или друге материјале као поверљиве или високо поверљиве, ограничавајући употребу и дистрибуцију таквих материјала од стране супротне странке у поступку.²²⁰ Додатно, сви учесници у арбитражном поступку морају чувати поверљивост свих детаља арбитражног поступка.²²¹ Приступ системима вештачке интелигенције и повезаним материјалима, укључујући хардвер, софтвер, моделе, податке за обуку је дозвољен искључиво вештацима једне или обе стране, и то у безбедном окружењу, а вештацима није дозвољено да износе било какве податке из тог окружења.²²²

На крају, треба истаћи да *JAMS AI* правила не регулишу начин на који арбитри и заступници могу користити алате вештачке интелигенције током поступка, већ само прописује процедурална правила која су специфична за системе вештачке интелигенције.

Након анализе неких од водећих арбитражних правила, видимо да већина арбитражних правила ни на који начин експлицитно не регулише примену модерних технологија и вештачке интелигенције. То је и природна реакција, јер прерано увођење строгих правила може бити контрапродуктивно и може успорити прихватање иновација у арбитражном сектору, који је иначе препознат као технолошки отпоран. С друге стране, већина арбитражних правила садржи одредбу којом се арбитрима дају широка процесна овлашћења да воде поступак на начин који сматрају одговарајућим, под условом да се аутономија странака и друга битна процесна начела поступка поштују. Додатно, велики број правила арбитражних институција најчешће остављају арбитрима да одреде на који ће начин утврђивати чињенице случаја. Такве одредбе се могу тумачити као давање овлашћења арбитражном трибуналу да допусти коришћење модерних технологија и вештачке интелигенције, под одређеним условима. Даље, арбитражним правилима се обично допушта вођење виртуелних иницијалних састанака са странкама и арбитражним трибуналом, виртуелних усмених расправа, а и већање арбитражног трибунала се може водити виртуелним путем. Организовање виртуелних састанака је могуће уз помоћ информационо комуникационих технологија. Све ово показује отворен позитиван став ка примени модерних технологија у арбитражном поступку. Међутим, треба нагласити да подстицање употребе технологије не подразумева аутоматски и овлашћење арбитражног

²¹⁶ Sam Winter-Barker, "JAMS Publishes Artificial Intelligence Arbitration Rules, but Are They Fit for Purpose?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/06/27/jams-publishes-artificial-intelligence-arbitration-rules-but-are-they-fit-for-purpose/>.

²¹⁷ Вид. правило 4 *JAMS AI* правила.

²¹⁸ Вид. правило 8 (b) *JAMS AI* правила.

²¹⁹ Вид. правило 8 (c) *JAMS AI* правила.

²²⁰ Вид. правило 16.1(a) *JAMS AI* правила.

²²¹ Вид. правило 26(b) *JAMS AI* правила.

²²² Вид. правило 16(1)(b) *JAMS AI* правила.

већа да користи вештачку интелигенцију, те употреба вештачке интелигенције захтева одређене смернице, о којима ће више речи бити у наставку овог одељка.

1.4. Прописи меког права

Арбитражна правила арбитражних институција обично нису превише детаљна, па многе арбитражне институције и међународне организације доносе и додатне акте са циљем додатног уређења и олакшања вођења арбитражног поступка.²²³ Тако, поред арбитражних правила, неке арбитражне институције су објавиле водиче, смернице и друга корисна документа која доприносе развоју употребе модерних технологија и подстичу њихову употребу у арбитражним поступцима. Ова документа представљају прописе меког права, који нису правно обавезујући за учеснике у поступку, али значајно доприносе сигурнијој и предвидивој употреби модерних технологија у арбитражним поступцима. Тако и необавезујуће смернице, односно примери добре праксе могу бити корисни, нарочито имајући у виду динамичну природу вештачке интелигенције и честе дилеме до којих може доћи у пракси. У истраживању спроведеном 2023. године, у којем је учествовао 221 испитаник, 63% њих је изразило мишљење да је потребан неки вид регулација употребе вештачке интелигенције у арбитражном поступку.²²⁴ Природно, прво се приступило регулацији примене вештачке интелигенције кроз прописе меког права.

У оквиру секције прописи меког права ћемо обрадити смернице донете од стране арбитражних институција, али и од стране других међународних организација и удружења.

Наиме, арбитражне институције су још пре више од деценије почеле да доносе правила и додатне смернице у вези са коришћењем технологија у арбитражном поступку. Још 2011. године ICC је донео Извештај о електронском откривању доказа (енг. *ICC Report on E-Discovery in International Arbitration*), док је 2012. године донета допуњена верзија овог документа под називом ICC Извештај о управљању извођења доказа у међународној арбитражи (енг. *ICC Commission Report on Managing E-Document Production in International Arbitration*). Циљ ових докумената је био да идентификује изазове које електронски документи носе у арбитражним поступцима и да предложи смернице како би се избегли непотребни трошкови и прекомерно оптерећење поступка. Последња верзија овог документа је објављена 2016. године, а и даље представља стандард у међународној арбитражи када је реч о извођењу електронских доказа.²²⁵

ICC је 2017. године донео и Извештај о употреби информационих технологија у међународној арбитражи (енг. *Report on the Use of Information Technology in International Arbitration*), јер су истраживања показала да недостају поуздани и статистички значајни подаци о учесталости и степену софистицираности употребе информационих технологија у међународној арбитражи.²²⁶ У овом документу је упозорено на ризик од неправедног поступања у вези с употребом информационих технологија, па је прописано да страна треба унапред да обавести арбитражни трибунал и друге стране уколико планира да користи одређена технолошка решења, како би се омогућила адекватна сарадња, избегле

²²³ М. Станивуковић, *op. cit.*, 62.

²²⁴ Bryan Cave Leighton Paisner LLP, *Annual Arbitration Survey 2023: AI in LA - The Rise of Machine Learning*, 2023, доступно на: www.bclplaw.com/a/web/tUW2SW6fjHrpXVrA7AfWkS/102932-arbitration-survey-2023-report_v10.pdf (BCLP Survey 2023).

²²⁵ <https://iccwbo.org/news-publications/arbitration-adr-rules-and-tools/icc-arbitration-commission-report-on-managing-e-document-production/>.

²²⁶ <https://iccwbo.org/news-publications/arbitration-adr-rules-and-tools/information-technology-international-arbitration-report-icc-commission-arbitration-adr/>.

сметње приликом вођења поступка и обезбедио једнак приступ релевантним информацијама. Потврђује се да арбитражни трибунал треба да обезбеди да употреба технологије не угрожава права странака на равноправан третман и право на изношење њихових ставова. Уколико нека од страна уложи приговор на примену одређене технологије, трибунал би требало пажљиво да процени све релевантне околности, укључујући уштеду времена и трошкова, али и да узме у обзир доступност технологије другој страни, као и аспекте заштите података и очувања поверљивости.

Током пандемије вируса *COVID-19*, 2020. године, *ICC* је донео и Смернице о могућим мерама усмереним на ублажавање последица пандемије *COVID-19* (енг. *ICC Guidance Note on Possible Measures Aimed at Mitigating the Effects of the COVID-19 Pandemic*).²²⁷ Овај документ даје препоруке арбитражним трибунаlima и странкама како да се арбитражни поступци наставе упркос ограничењима путовања и физичког окупљања. Он садржи и посебно поглавље о одржавању виртуелних усмених расправа.

На крају, *ICC* је 2022. године објавио нови извештај под називом Коришћење технологије за фер, ефективно и ефикасно вођење међународних арбитражних поступака (енг. *ICC Commission Report on Leveraging Technology for Fair, Effective and Efficient International Arbitration Proceedings*).²²⁸ Овај документ потврђује да су раније препоруке и даље актуелне, али шири област примене и на друга технолошка решења у арбитражи, као што су виртуелна саслушања, електронски поднесци, коришћење алата вештачке интелигенције и платформи за управљање предметима. У њему се експлицитно помињу предиктивно кодирање за процену докумената, као и аутоматски генерисани преводи текста, а предвиђа се да, у случају недостатка одређених правила или смерница странке и арбитражни трибунал та питања треба да размотре на иницијалном састанку и да их прецизирају у процесним актима која доноси арбитражни трибунал.

Видан је утицај пандемије вируса *COVID-19*, који је додатно убрзао употребу модерних технологија у арбитражном поступку. У периоду од 2017. године до 2022. године када су донета два горе представљена документа, прошло је пет година у којима је дошло до значајне промене пракси вођења арбитражног поступка. Одраз промена је и сама дужина текста једног и другог документа, где је документ из 2022. године значајно обимнији. У периоду пре пандемије, препорука је да арбитри и заступници странака разматрају да ли и како модерне технологије могу да се користе, док се у другом извештају полази од претпоставке да се технологија већ уобичајено користи у арбитражним поступцима, па се пажња преусмерава на помоћ странкама у процени на који начин је најбоље применити технологију.

И друге арбитражне институције су доносиле смернице за коришћење технологије у арбитражним поступцима. Најчешћи пример смерница арбитражних институција су протоколи за одржавање виртуелних усмених расправа. Примера ради, *VIAC* је донео Практичне смернице за виртуелна саслушања (енг. *The Vienna Protocol A Practical Checklist For Remote Hearings*) 2020. године, *HKIAC* је 2020. године донео Смернице за виртуелне усмене расправе (енг. *HKIAC Guidelines for Virtual Hearings*), Латиноамеричка асоцијација за арбитражу (енг. *Latin American Association of Arbitration, ALARB*) је донела Протокол за одржавање виртуелних саслушања 2021. године, и сл.

²²⁷ www.icc-austria.org/fxddata/iccws/prod/media/downloads/guidance-note-possible-measures-mitigating-effects-covid-19-english.pdf.

²²⁸ <https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2022/02/icc-arbitration-and-adr-commission-report-on-leveraging-technology-for-fair-effective-and-efficient-international-arbitration-proceedings.pdf>.

Арбитражни институт Стокхолмске трговинске коморе (енг. *Stockholm Chamber of Commerce Arbitration Institute*) је у октобру 2024. године усвојио Смернице о употреби вештачке интелигенције у арбитражи, које се примењују у случајевима који се воде по *SCC* арбитражним правилима (енг. *SCC Guide Guide to the use of artificial intelligence in cases administered under the SCC rules*).²²⁹ Специфичност ових смерница је да су прве смернице које се експлицитно позивају на одредбе *AI Act*-а. Тако се и систем вештачке интелигенције дефинише на исти начин на који то чини *AI Act*. Додатно, смернице представљају класификацију ризика предвиђену *AI Act*-ом.

Смернице нису опширне, већ напротив, веома су кратке и јасне. Смернице препознају широку употребу вештачке интелигенције у различитим аспектима арбитражног поступка, експлицитно наводећи правно истраживање и претрагу правних појмова, уређивање и лектуру текста, преводњење и тумачење, транскрипцију, израду белешки и сажетака текстова, састављање поднесака, прикупљање документације, управљање документима, анализу доказа, израду питања за унакрсно испитивање, именовање арбитра и анализу вредности предмета. У смерницама су истакнуте одређене препоруке приликом коришћења вештачке интелигенције у арбитражи, укључујући очување поверљивости, обезбеђивање квалитета и интегритета, те спречавање делегирања доношења одлука алатима вештачке интелигенције.

У априлу 2025. године *VIAC* је објавио Белешку о примени вештачке интелигенције у арбитражним поступцима (енг. *VIAC Note on the use of artificial intelligence in arbitration proceedings*).²³⁰ Она је намењена арбитрама, странкама, њиховима заступницима и арбитражним секретарима, као необавезујући, али користан документ за лакше планирање коришћења вештачке интелигенције у арбитражним поступцима. Препоручује се да се већ на иницијалном састанку странака и арбитражног трибунала разговара о планираној употреби алата вештачке интелигенције како би се на адекватан начин могао планирати ток поступка. Арбитрама се упозоравају да задрже људску контролу, односно да не делегирају кључне функције систему вештачке интелигенције, те да не преносе на систем одговорност за оцену доказа, односно тумачење и примену чињеница и права. На крају, подсећа се на поверљивост, као на основни принцип арбитражног поступка, те да употреба система вештачке интелигенције не може да угрожава поверљивост поступка.

Америчка арбитражна асоцијација и Међународни центар за решавање спорова (енг. *AAA-ICDR*) су формулисали скуп принципа за употребу вештачке интелигенције у алтернативном решавању спорова.²³¹ Ови принципи прописују обавезу да учесници поступка морају разумети технологију, њене предности и ограничења, како би се осигурала заштита података и спречила злоупотреба података. Ипак, корисници алата вештачке интелигенције треба да остану непристрасни и независни, односно не би смели да се потпуно ослањају на резултате система вештачке интелигенције, јер резултат система не би смео да замени људски суд.

На крају, представимо и смернице, које је донео Центар за арбитражу и медијацију Силицијумске Долине (енг. *Silicon Valley Arbitration and Mediation Center*, у даљег тексту: *SVAMC*), непрофитна организација која се бави споровима у вези са технологијом.²³² Ова институција је прва покренула процес успостављања стандарда за коришћење вештачке

²²⁹ Текст *SCC* Смерница је доступан на: <https://sccarbitrationinstitute.se/wp-content/uploads/2025/01/scc-guide-to-the-use-of-artificial-intelligence-in-cases-administered-under-the-scc-rules-1.pdf>.

²³⁰ www.viac.eu/en/viac-publishes-a-note-on-the-use-of-ai-in-arbitration-proceedings/.

²³¹ <https://mediate.com/aaa-icdr-principles-supporting-the-use-of-ai-in-alternative-dispute-resolution/>.

²³² Вид. <https://svamc.org/about/>.

интелигенције у међународној арбитражи. Још 2022. године оформила је Радну групу за израду смерница за коришћење вештачке интелигенције у међународној арбитражи, а нацрт смерница је објављен у августу 2023. године, док је рок за коментаре заинтересованих страна на нацрт био фебруара 2024. године. У овом периоду је примљено на стотине конструктивних коментара од арбитра, компанија, адвоката, образовних и арбитражних институција, што довољно говори у прилог заинтересованости заједнице за један овакав пропис. На крају, 30. априла 2024. године, објављене су Смернице за коришћење вештачке интелигенције у арбитражи (енг. *Guidelines on the Use of Artificial Intelligence in Arbitration*, у даљем тексту *SVAMC* смернице).²³³

Ове смернице се примењују само када и у оној мери у којој су се стране са тим сагласиле, као и на основу одлуке арбитражног трибунала или арбитражне институције да усвоје ове смернице.²³⁴ *SVAMC* смернице чак пружају модел клаузуле за примену у арбитражним поступцима.²³⁵ *SVAMC* смернице дефинишу вештачку интелигенцију као „компјутерски систем који обавља задатке који су обично повезани са људским когнитивним способностима, као што су разумевање природног језика, препознавање сложених семантичких образаца и генерисање излазних резултата сличних људским“.²³⁶ Овако постављена дефиниција је широка толико да може да обухвати сваки вид вештачке интелигенције, па и оне који ће се тек у будућности развијати. Поједини аутори тврде да оваква дефиниција обухвата чак и оне технологије које вероватно не би могле да се подведу под друге дефиниције вештачке интелигенције, попут оне из *AI Act*-а, што носи ризик од прекомерне регулације употребе технологије.²³⁷ Пример таквих технологија су систем за проверу правописа и уређивање текста, претраживачи, предиктивни текст и друге сличне технологије.²³⁸ Аутори смерница наводе да се дефиниција фокусира на модерне технологије које су обично више аутономне, сложене, мултифункционалне и вероватније у пракси у поређењу са традиционалним алатима за аутоматизацију заснованим на детерминистичкој логици заснованој на правилима.²³⁹

Текст смерница је подељен у три поглавља. Прво поглавље садржи смернице које се генерално односе на све учеснике у арбитражном поступку, без обзира на њихову улогу, друго поглавље садржи смернице које се тичу употребе специфичних случајева примене од стране странака и њихових заступника, док треће поглавље садржи смернице које разматрају посебна питања која могу настати када арбитрари користе вештачку интелигенцију. То значи да се специфична правила утврђују у односу на странке и њихове заступнике, с једне стране, и на арбитражни трибунал, с друге стране. На све учеснике се односе три смернице, које се тичу разумевања употребе, ограничења и ризика примене вештачке интелигенције, очувања поверљивости поступка и откривања информација о употреби вештачке интелигенције у

²³³ *SVAMC* смернице за коришћење вештачке интелигенције у арбитражи (у даљем тексту: *SVAMC* смернице), доступно на: <https://svamc.org/wp-content/uploads/SVAMC-AI-Guidelines-First-Edition.pdf>. Вид. и Crenguta Leaua, Corina Tănase, “Artificial Intelligence and Arbitration: Some Considerations on the Eve of a Global Regulation”, *Revista Română de Arbitraj* (ed. Cristina Emilia Alexe), Vol. 17, No. 4, 2023, 41–42; Janine Haesler, Tim Isler, “Navigating the Main Impacts of Artificial Intelligence in International Arbitration: Insights from the ICC YAAF Workshop”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/03/17/navigating-the-main-impacts-of-artificial-intelligence-in-international-arbitration-insights-from-the-icc-yaaf-workshop/>.

²³⁴ Вид. Axinn Veltrop, Harkrider LLP, “Silicon Valley Arbitration & Mediation Center Issues AI Guidelines”, *Lexology*, 2023, доступно на: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=6845c682-f67b-4c21-9cfe-98a6cbfdf5ce>.

²³⁵ *SVAMC* смернице, 21.

²³⁶ *SVAMC* смернице, уводне одредбе, 8.

²³⁷ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 667.

²³⁸ *Ibidem*.

²³⁹ *SVAMC* смернице, 13.

поступку.²⁴⁰ Овакав приступ обелодањивања коришћења вештачке интелигенције у поступку су претходно прихватили и неки државни судови прописујући обелодањивање употребе генеративне вештачке интелигенције у судским поступцима.

Странке и њихови заступници морају поштовати све важеће правне, етичке норме и друге професионалне стандарде приликом употребе вештачке интелигенције, а не смеју користити вештачку интелигенцију на начин који би нарушио интегритет арбитражног поступка или на други начин ометао његово вођење.²⁴¹ На крају, као обавезе арбитра се прописује да арбитар не сме да делегира на систем вештачке интелигенције процес доношења одлука нити да користи вештачку интелигенцију пре него што дозволи странама у поступку да се изјасне о њој.²⁴²

Поред арбитражних институција, и међународна арбитражна удружења доносе разне практичне смернице за коришћење технологија у арбитражи. Међународне организације, између осталог, оснивају и веома активне радне групе у оквиру којих расправљају правна питања која се тичу употребе модерних технологија. Необавезујуће смернице и водичи које они израђују за поузданију, одговорнију и безбеднију примену модерних технологија и вештачке интелигенције могу бити веома корисни свим учесницима арбитражног поступка.

Комисија Уједињених нација за међународно трговинско право *UNCITRAL* је још 1996. године усвојила, а последњи пут 2021. године изменила, Упутство о организацији арбитражног поступка (енг. *UNCITRAL Notes on Organizing Arbitral Proceedings*). Овај документ садржи практичне смернице за арбитре, странке и арбитражне институције у вези са организацијом арбитражног поступка, а који се може тицати и употребе технологије. Наиме, ово упутство не прописује конкретна правила, већ пружа смернице и указује на аспекте поступка које би арбитри и странке у поступку требало да размотре. Измене из 2021. године су посебно важне, јер су узеле у обзир развој технологије и све учесталију примену технологије у арбитражним поступцима. Тако, упутство прописује да арбитри и странке треба да се договоре око начина комуникације, водећи рачуна о приступачности, безбедности и практичности канала комуникације. Упутство предвиђа и могућност одржавања виртуелних усмених расправа, у складу са договором странака. Посебно се указује на потребу да се приликом употребе технологије осигура безбедност и поверљивост података, као и заштита личних података у складу са меродавним правом. На крају, наглашавају се принцип аутономије странака и ефикасности поступка, јер употреба технологије треба да буде предмет споразума странака или, одлуке арбитражног трибунала у недостатку таквог споразума, а све у складу са конкретним околностима спора и техничким могућностима учесника.

Међународна адвокатска комора (енг. *International Bar Association, IBA*) је донела велики број корисних правних прописа у области арбитражног права, који се могу односити и на употребу технологије у арбитражним поступцима. Њене смернице о сукобу интереса у међународној арбитражи (енг. *IBA Guidelines on Conflict of Interest*), иако представљају необавезујући инструмент меког права, су широко прихваћене као стандард за оцену независности и непристрасности арбитра. Оне успостављају добру праксу у погледу обавезе арбитра да открију околности које могу довести у питање њихову непристрасност или независност. Ове смернице су више пута ревидиране од њиховог првобитног усвајања 2004. године, са последњим изменама 2024. године, чиме су се континуирано прилагођавале околностима дигиталног доба. Наиме, са све већим коришћењем друштвених мрежа и

²⁴⁰ *SVAMC* смернице, смерница 1, смерница 2, смерница 3, 9-10.

²⁴¹ *SVAMC* смернице, смерница 4, смерница 5, 11.

²⁴² *SVAMC* смернице, смерница 6, смерница 7, 12.

других електронских платформи за размену информација, поставило се питање шта све представља релевантну везу, односно познанство у дигиталној сфери. Смернице су покушале да одговоре на дилеме проширују појам познанства и на повезаност преко друштвених мрежа, указујући на то да арбитри треба да размотре и могући утисак о пристрасности који може произићи из повезаности на електронским платформама, друштвеним мрежама и другим дигиталним групама. Међународна адвокатска комора је донела и Правила о извођењу доказа у међународној арбитражи (енг. *IBA Rules on Taking Evidence in International Arbitration*, у даљем тексту: *IBA* Правила о извођењу доказа). Циљ *IBA* правила је да се осигура ефикасан, економичан и правичан процес при извођењу доказа у поступку међународне арбитраже. Странке обично примену ових *IBA* правила уговарају као допуну уговорених арбитражних правила. Ова правила су донета још 2010. године, а касније су ажурирана у складу са трендовима у арбитражној пракси под утицајем дигитализације и развоја модерних технологија на процес прикупљања и извођења доказа. Тако су неке од измена и допуна увеле дефиницију виртуелног саслушања,²⁴³ правила у вези са електронским доказима, препоруке у вези информационе безбедности и заштите података доказа²⁴⁴ и технологије која се може користити током виртуелних саслушања.²⁴⁵ Примера ради, правила прописују да се у случају докумената који се чувају у електронском формату, арбитражни трибунал може да наложи да се идентификују одређени фајлови, кључни термини претраге или други начини претраге таквих докумената на ефикасан и економичан начин, што може да укључује и предиктивно кодирање.²⁴⁶ Додатно, приликом процене захтева за прибављање докумената, процењује се допуштеност, значај и доказна снага поднетих доказа, што добија додатну тежину када је реч о великом обиму електронских података.

Још 2019. године, Међународна адвокатска комора је развила водич за употребу технологије у арбитражи (енг. *Guide to Technology Resources for Arbitration Practitioners*). Иако овај водич може бити користан у неким аспектима, он је у извесној мери застарео услед убрзаног развоја технологије, па је нова верзија објављена крајем 2023. године у коме су укључене препоруке за планирање и спровођење виртуелних усмених расправа.²⁴⁷

Америчка адвокатска комора (енг. *American Bar Association, ABA*) је у јулу 2024. године објавила званично мишљење које се односи на употребу генеративне вештачке интелигенције, наглашавајући етичке обавезе адвоката и адвокатских канцеларија.²⁴⁸ Овај документ подсећа да адвокати приликом коришћења генеративне вештачке интелигенције морају да поштују већ постојеће етичке стандарде у вези са стручношћу, поверљивости, транспарентности, фер наплатом, одговорним пословањем и надзором.

У 2018. години, Међународни савет за комерцијалну арбитражу (енг. *International Council for Commercial Arbitration, ICCA*), Њујоршка адвокатска комора (енг. *New York Bar Association*) и Међународни институт за превенцију и решавање спорова (енг. *International Institute for Conflict Prevention and Resolution, CPR Institute*) заједнички су објавили Протокол о сајбер-безбедности у међународној арбитражи (енг. *ICCA-NYC Bar-CPR Cybersecurity Protocol for International Arbitration*). Циљ овог документа био је да се одговори на све веће изазове у вези са заштитом

²⁴³ Вид. *IBA* Правила о извођењу доказа, Дефиниције.

²⁴⁴ Вид. члан 2(2)(е) *IBA* Правила о извођењу доказа.

²⁴⁵ Вид. члан 8(2) *IBA* Правила о извођењу доказа.

²⁴⁶ Вид. члан 3.3 *IBA* Правила о извођењу доказа.

²⁴⁷ Вид. IBA, *Technology Resources for Arbitration Practitioners - Virtual Arbitrations*, доступно на: www.ibanet.org/technology-resources-for-arbitration-va.

²⁴⁸ Вид. www.americanbar.org/news/abanews/aba-news-archives/2024/07/aba-issues-first-ethics-guidance-ai-tools/.

података и безбедносним ризицима којима су изложени арбитражни поступци, посебно имајући у виду да арбитража укључује велики број поверљивих докумената. Протокол предлаже предузимање практичних корака као што су закључивање споразума о безбедносним стандардима, обезбеђивање поверљивости канала комуникације, безбедно складиштење података и сл.

Институт за арбитре (енг. *Chartered Institute of Arbitrators, CIArb*) је донео неколико значајних прописа који се тичу регулisaња технологије у арбитражним поступцима. Још 2008. године *CIArb* је објавио Протокол за електронско откривање у арбитражи (енг. *Protocol for E-Disclosure in Arbitration*), који је представљао један од првих покушаја да се на систематичан начин уреди питање размене електронских доказа у арбитражном поступку. Овај протокол је развијен као одговор на све већу примену технологија и повећање количине електронских података који могу бити релевантни за арбитражне спорове. Протокол предлаже практична правила за идентификацију, очување, прикупљање и размену електронских докумената између странака.

У марту 2025. године, *CIArb* је објавио и Смернице о употреби вештачке интелигенције у арбитражи (енг. *Ciarb Guideline on the Use of AI in Arbitration*).²⁴⁹ *CIArb* смернице нису обавезујући документ, већ инструмент меког права који странке могу применити уколико желе. Као и *SVAMC* смернице, *CIArb* смернице имају за циљ да пруже ближе смернице у вези са употребом вештачке интелигенције на начин који омогућава арбитрама, заступницима и другим учесницима у поступку да искористе предности вештачке интелигенције уз ублажавање ризика који могу настати по интегритет поступка.²⁵⁰ Смернице се заснивају на принципу процене ризика примене вештачке интелигенције у сваком конкретном случају, поштујући начело аутономије странака да поступак уреде како желе.

CIArb смернице се позивају на *OECD* дефиницију вештачке интелигенције, па наводе да је алат вештачке интелигенције алат, односно платформа која се инкорпорира, користи или се ослања на неки облик вештачке интелигенције. Садржина смерница је подељена у четири одељака. Први део се односи на предности и ризике употребе вештачке интелигенције у арбитражи, други део чине опште препоруке у вези са употребом вештачке интелигенције у арбитражи, трећи део се тиче употребе вештачке интелигенције од стране странака у арбитражи и последњи, четврти део се односи на употребу вештачке интелигенције од стране арбитра. У првом делу смерница, као кључне предности вештачке интелигенције у арбитражном поступку наводе се повећање ефикасности и квалитета арбитражног поступка, правно истраживање, анализа података, генерисање текста, унапређење прикупљања доказа, превођење и тумачење, транскрипција расправа, откривање употребе вештачке интелигенције у доказима, предвиђање исхода, и др.²⁵¹ Поред предности, смернице наводе и кључне ризике који су повезани са употребом вештачке интелигенције, као што су потенцијалне компликације у вези са извршењем арбитражних одлука, поверљивост, безбедност података и алгоритамска пристрасност. Други део смерница пружа препоруку странкама и арбитрама да спроведу анализу конкретног алата вештачке интелигенције који се разматра за коришћење током поступка и његове допуштености у релевантној јурисдикцији. У трећем делу се пружају смернице у вези са ефикасном интеграцијом алата вештачке интелигенције у арбитражни поступак, начином на који арбитри могу давати упутства и доносити одлуке у вези са коришћењем оваквих алата. На крају, четврти део наводи да арбитри, приликом употребе вештачке интелигенције, морају

²⁴⁹ Вид. www.ciarb.org/media/m5dl3pha/ciarb-guideline-on-the-use-of-ai-in-arbitration-2025-final_march-2025.pdf.

²⁵⁰ Вид. *CIArb* смернице, Увод.

²⁵¹ Вид. *CIArb* смернице, Део I: предности и ризици употребе вештачке интелигенције у арбитражи.

бити нарочито опрезни, те да не смеју да делегирају на вештачку интелигенцију задатак доношења коначне арбитражне одлуке.

2. Релевантни правни оквир информационо комуникационих технологија

Након представљања релевантног правног оквира из области арбитражног права, у овом делу ћемо поставити релевантни правни оквир информационо комуникационих технологија. Овај део рада је нарочито битан читаоцима који нису експерти из области права ИКТ, па нису упознати са доменским правним оквиром. Међутим, пре него што ближе објаснимо правни оквир ИКТ, сматрамо да је неопходно да изложимо и могуће приступе регулисању вештачке интелигенције како бисмо упознали читаоце са приступима регулације нових технологија, као и стањем развоја регулације вештачке интелигенције у свету и код нас (2.1.). Затим ћемо изложити правне изворе из област права информационо комуникационих технологија релевантне за изучавање предмета рада, пре свега прописе међународних организација (2.2.), Уредбу о заштити података о личности (2.3.) и Уредбу о вештачкој интелигенцији (2.4.).

2.1. Могући приступи регулисању вештачке интелигенције

У индустрији информационих технологија је до пре десетак година владало веома либерално окружење у контексту регулисања и примене вештачке интелигенције. Наиме, нису постојали посебни прописи који су регулисали вештачку интелигенцију, а развој вештачке интелигенције је био препуштен тржишту. Овакво одсуство формалне и обавезујуће регулације представља облик саморегулације. Привредни субјекти су у складу са својим потребама и интересима развијали системе вештачке интелигенције. Потребе привредних субјеката су утицале на то које ће се технике вештачке интелигенције користити и на који начин ће се оне примењивати, јер су се производња и примена сводиле на задовољење потреба клијената. То даље значи да су се у пракси иновативна решења имплементирала без детаљних процена ефеката примене таквих решења.

Регулисању вештачке интелигенције се може приступити *a priori* или *ad hoc*. *A priori* приступ се користи када унапред законодавац покушава да утврди потенцијалне ризике и мере за њихово превазилажење, док *ad hoc* регулисање подразумева регулисање “од случаја до случаја”. Као што је случај са свим новим технологијама, ни код вештачке интелигенције није могуће унапред предвидети све могуће ризике који могу настати у пракси у вези са њеном применом. Заговорници *ad hoc* приступа су става да не треба приступати правном регулисању све док се у пракси не појави проблем за који је потребно наћи адекватно решење. Овакво решавање ризика, од случаја до случаја, подразумева ангажовање доста ресурса када дође до наступања ризика, те је доста теже за спровођење у односу на свеобухватну а приори регулацију. Из тог разлога, *ad hoc* приступ генерално треба избегавати, осим у случајевима који су веома специфични и захтевају специфичан приступ и другачији вид регулисања. И када говоримо о регулацији вештачке интелигенције у арбитражном сектору, поставља се питање да ли регулатори треба да сачекају док се употреба вештачке интелигенције у арбитражи у потпуности не успостави или треба деловати проактивно и регулисати њену употребу од самог почетка.²⁵²

Регулисању вештачке интелигенције се може приступити на неколико начина, укључујући регулисање кроз опште правне режиме, секторску регулативу, хоризонталне прописе,

²⁵² Rania Alnaber, “An “A-eye” to the future of arbitration: a new world or a better world?”, *International Journal of Law and Information Technology*, Vol. 33, 2025, 24.

етичке кодексе, интерне политике, пословне стандарде и протоколе. Дакле, обавезни регулаторни оквир у виду тврдог права, није нужно једини пут регулације, већ и необавезујуће смернице и примери добре праксе могу бити корисне, нарочито имајући у виду динамичну природу вештачке интелигенције. Ове врсте регулације ћемо објаснити у наставку.

Пре свега, независно од чињенице да ли је вештачка интелигенција регулисана посебним законом или не, на њу ће се неспорно примењивати поједина општа правна правила, пре свега грађанског и кривичног права. Грађанска и кривична одговорност су постављене *ex post*, односно постављена су тако да се прво анализира последица, односно утврђује се да ли је штета наступила, па узрочно последично покушавамо да нађемо узрок, да би се тек на крају, узимајући у обзир узрок наступања штете, утврдила санкција. *Ex post* системи остављају тржишту да покаже који су потенцијални ризици. Међутим, како се ризици система вештачке интелигенције све више повећавају, постаје све значајније увести *ex ante* анализу, односно обавезну претходну анализу ризика.

Постоје схватања да технологија нарушава право, јер ризици које технологија доноси захтевају брзу реакцију законодаваца, који треба у јаким кратком временском периоду да одговоре на утицај технологије регулишући је на прави начин.²⁵³ Додатно, вештачка интелигенција се може регулисати строгим правним прописима. Међутим, поједини аутори упозоравају на ризике хипер-регулације која може довести до регулаторне сложености и ограничења развоја иновативности.²⁵⁴

Вештачку интелигенцију могу регулисати и саме компаније чија је делатност развој оваквих система, као и нуђење услуга које укључују системе вештачке интелигенције. Оне то обично чине у интересу постизања веће репутације и бољег позиционирања на тржишту, па израђују интерне политике, стандарде и протоколе који служе као узор другим учесницима на тржишту.

Секторски прописи предвиђају додатне захтеве за одређену примену система, односно услове које треба да испуне системи вештачке интелигенције да би могли да се користе у одређеној индустрији. Насупрот томе, могуће је и регулисање путем хоризонталних прописа. На нивоу Европске уније се приступило хоризонталном регулисању заснованом на процени ризика, који ћемо у наставку детаљније објаснити.

Вештачку интелигенцију је могуће регулисати и путем етичких стандарда и принципа. Етичким смерницама за развој и употребу вештачке интелигенције се најчешће регулишу приватност, одговорност, безбедност, транспарентност, једнакост, професионална одговорност и промоција, односно већа заштита људских права. Поштовање етичких стандарда је веома значајно за функционисање правичног система решавања спорова где се захтева поштовање етичких правила.

На нивоу Европске уније, Висока експертска група је у априлу 2019. године донела Етичке смернице за примену вештачке интелигенције од поверења (eng. *Ethics Guidelines for Trustworthy*

²⁵³ R. Walters, *op. cit.*, 129-136.

²⁵⁴ R. Susskind (2019), *op. cit.*, 6; Michael Park, Shuping Wu, Russell J. Funk, "Regulation and Innovation Revisited: How Restrictive Environments Can Promote Destabilizing New Technologies", *Organization Science*, Vol. 36, No. 1, 240-260; Philippe Aghion, Antonin Bergaud, John Van Reenen, "The Impact of Regulation on Innovation", *NBER Working Paper Series*, Working Paper 28381, 2021, 1-43; Henrique Schneider, "The AI Act: The EU's serial digital overregulation", *GIS*, 2024, доступно на: www.gisreportsonline.com/r/ai-act-eu-regulation-innovation/.

Artificial Intelligence).²⁵⁵ Према Етичким смерницама, поуздана вештачка интелигенција треба да буде законита, етички исправна и отпорна. Та три стуба чине три основна принципа – примену правних правила, примену етичких стандарда и примену принципа безбедности. То значи да системи вештачке интелигенције треба да буду развијени на начин да поштују важећи правни оквир, етичке принципе, као и да буду технички исправни. Примена етичких принципа подразумева испуњење две групе услова. Прва група је листа претходних услова који морају да се испуне, а односе се на примену четири принципа. Уколико се та четири принципа не испуне, не може се даље разрађивати систем вештачке интелигенције. Први принцип је поштовање људске аутономије (енг. *respect for human autonomy*) – нису дозвољени системи који угрожавају људску аутономију, односно ситуације у којима човек није свестан да је условљен вештачком интелигенцијом док преузима одређене радње. Друго, постоји обавеза спречавања штете која може настати радом вештачке интелигенције по имовину или људе (енг. *prevention of harm*). Треће, потребно је да постоји генерална правичност (енг. *fairness*), која подразумева правичан однос према свим друштвеним групама и различитим друштвеним актерима. На крају, захтева се да систем буде објашњив (енг. *explicability*), односно да корисници могу да схвате зашто су донете одређене одлуке од стране система вештачке интелигенције. Дакле, потребно је обезбедити могућност идентификације кључних фактора који су утицали на доношење одлуке, а додатно је пожељно и обезбедити да нетехничко лице буде способно да разуме не само *ratio* доношења одлуке, већ и како је та одлука донета. Овде се као евентуални проблем може јавити чињеница да се техничка решења све више усавршавају, па објашњење процеса доношења одлуке и саме одлуке некада може допринети погрешном утиску да системи машинског учења узимају у обзир етичке вредности иако се некада математичким путем могу превазићи друштвено неприхватљива објашњења одлука. Друга група услова утврђује седам додатних захтева, који се регулишу кроз прописивање организационих и техничких мера које морају да се испоштују, а подразумевају људску контролу над системом, безбедност, приватност, транспарентност, недискриминацију, заштиту животне средине и одговорност. Тренутно се ови стандарди допуњују алатима и додатним упутствима на који начин се успешно изложени захтеви могу остварити.

У фебруару 2023. године Република Србија је донела Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције.²⁵⁶ У Србији, Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције дефинишу систем вештачке интелигенције као софтвер или софтверски модел који је истрениран над скупом података ради обављања специфичних задатака.²⁵⁷ Прва стратегија о вештачкој интелигенцији Србије, која је донета крајем 2019. године, је поставила темеље даљег развоја вештачке интелигенције у националним оквирима и између осталог, предвидела усвајање етичких смерница као обавезу државе. Србија је, доношењем Етичких смерница, испратила добру европску праксу и покренула процес развоја националних етичких смерница именовањем чланова Предложене смернице садрже основна начела и правила о одговорности по угледу на европске Етичке смернице.

²⁵⁵ Етичке смернице за примену вештачке интелигенције од поверења (енг. *Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence*), доступно на: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>.

²⁵⁶ Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције, *Службени гласник РС*, бр. 23/2023, доступно на: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2023_03/SG_023_2023_007.htm.

²⁵⁷ Члан 2, став 2 Етичких смерница за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције, *Службени гласник РС* бр. 23/23.

2.2. Прописи међународних организација

Међународне организације све више препознају значај правовремене регулације вештачке интелигенције у циљу постизања одговорног и поузданог развоја и употребе вештачке интелигенције. У наставку ћемо изложити неке од најрелевантнијих међународних организација и прописе које су оне усвојиле, као што су прописи које су донели Савет Европе, *CEPEJ*, *OECD*, *UNESCO*, и др.

Организација за економску сарадњу и развој (енг. *Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*) је међународна организација која окупља велики број земаља са циљем промоције економског раста, одрживог развоја, повећања запослености, финансијске стабилности, трговине, инвестиција и побољшање животног стандарда. *OECD* врши различита истраживања и доноси препоруке за јавне политике, па је и активно пратила развој вештачке интелигенције и у складу са тим је доносила различите препоруке и правне прописе који су били полазна тачка за формулисање регулаторног правног оквира на нивоу Европске уније.

Савет *OECD*-а је 2019. донео препоруку о вештачкој интелигенцији (енг. *OECD Council Recommendation on Artificial Intelligence*), која је потписана од стране 36 држава. Иако ова препорука није правно обавезујућа, она има велики правни значај, имајући у виду да се први пут на један свеобухватан начин дефинише вештачка интелигенција и њен домаћај. Она се упоређује и са *OECD* принципима корпоративног управљања (енг. *OECD Principles of Corporate Governance*), који су донети 1999. године. Ова препорука садржи *OECD* принципе о вештачкој интелигенцији који представљају први међународни стандард развоја и примене вештачке интелигенције. Као такав, он представља први резултат консензуса у оквиру широког међународног форума у вези дефиниције вештачке интелигенције.

OECD принципи прописују, између осталог, поштовање људских права, демократских вредности, правичности, транспарентност, објашњивост, робусност, безбедност и сигурност. У том документу, *OECD* је предложио и прву правну дефиницију вештачке интелигенције. Током преговарачког процеса унутар Европске уније у вези доношења *AI Act*-а и других регулаторних политика, постизање консензуса у вези са дефинисањем система вештачке интелигенције био је прави изазов. *OECD* дефиниције су биле веома значајне, јер су се по узору на њих развијале и дефиниције у другим правним актима, укључујући *AI Act*.

Након првих предлога текста *AI Act*-а, 2022. године *OECD* доноси и Оквир за класификацију система вештачке интелигенције (енг. *OECD Framework for the Classification of AI Systems*).²⁵⁸ Он представља практичан оквир који служи као својеврсни алат за процену ризика система вештачке интелигенције од различитих актера.

Савет Европе (енг. *Council of Europe*) је најстарија европска међувладина организација, основана 1949. године у Стразбуру, а данас има 46 чланица, међу којима су готово све европске државе, укључујући Србију, која је постала чланица 2003. године. Њен примарни циљ је заштита људских права, демократије и владавине права у државама чланицама. Савет Европе је донео бројне конвенције и препоруке које постављају стандарде у области људских права, правосуђа, медија, заштите података и других друштвених области. Као релевантне прописе у области алтернативних начина решавања спорова бисмо издвојили Смернице о онлајн алтернативном решавању спорова (енг. *Guidelines on Online Alternative*

²⁵⁸ *OECD Classification Framework, op. cit.*

Dispute Resolution)²⁵⁹ и Смернице о коришћењу видео-конференција у судским поступцима (енг. *Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings*).²⁶⁰ Савет Европе је међу првима почео да разматра етичке и правне аспекте примене вештачке интелигенције.

Савет Европе је у мају 2024. године, усвојио Оквирни споразум о вештачкој интелигенцији и људским правима, демократији и владавини права (енг. *The Council of Europe Framework Convention on artificial intelligence and human rights, democracy, and the rule of law*). На њему су радили представници националних влада држава чланица Савета Европе, Европске уније, затим неколико држава које нису чланице, али и представници приватног сектора, цивилног друштва и академске заједнице, који су учествовали као посматрачи, како би се израдио овај споразум. Овај споразум представља први међународно правно обавезујући споразум који има за циљ осигурање поштовања људских права, владавину права и примену демократских правних стандарда приликом развоја, дизајна и примене вештачке интелигенције. Дефиниција система вештачке интелигенције је веома слична дефиницији предвиђеној у *AI Act*-у и *OECD* Принципима. Усвојени споразум Савета Европе поставља правни оквир који покрива читав животни циклус система вештачке интелигенције и бави се ризицима које они могу проузроковати, а посебно је значајан, јер предвиђа систем заснован на ризику, слично као *AI Act*. Тако, Конвенција предвиђа опште обавезе, међу којима су обавеза заштите људских права, које су утврђене важећим међународним стандардима и националним правом, обавеза очувања независности и ефикасности демократских институција и процеса, укључујући принцип поделе власти, поштовање независности правосуђа и приступа правди. Овде се прави јасна веза са применом система вештачке интелигенције у правосуђу. Захтева се и утврђивање одговорности за евентуалну штету која настане услед примене вештачке интелигенције, као и поштовање једнакости, укључујући родну равноправност, забрану дискриминације и права на приватност. Додатно, споразум предвиђа и додатне захтеве транспарентности и надзора нарочито приликом генерисања садржаја од стране система вештачке интелигенције. Предвиђају се и одговарајуће мере за идентификацију, процену, превенцију и ублажавање могућих ризика, нарочито узимајући у обзир утицај који системи вештачке интелигенције могу имати на људска права, демократију и владавину права. Те мере, између осталог, укључују анализу предвиђене употребе система вештачке интелигенције, озбиљност и вероватноћу потенцијалних утицаја, континуирано праћење ризика и негативних утицаја на људска права, демократију и владавину права, вођење евиденција и документацију ризика, могућих утицаја, као и тестирање система вештачке интелигенције пре него што буду први пут коришћени и када буду значајно модификовани. На крају, уколико се процени да су ризици које системи вештачке интелигенције производе неспојиви са стандардима људских права, основим начелима демократије или владавином права, такви системи треба да буду забрањени. Предвиђа се и да свака страна уговорница споразума треба да успостави одређени механизам за надзор над усклађености са обавезама које су прописане у споразуму.

Кључно питање приликом процене утицаја Оквирног споразума Савета Европе на арбитражне поступке јесте да ли арбитражно веће треба да узме у обзир људска права и друга међународно призната права и обавезе. Оквирни споразум је део међународног јавног права, што нарочито може утицати на начин на који инвестициони арбитражни трибунали примењују међународно право. У том смислу, поставља се питање да ли арбитражни трибунали имају овлашћење или обавезу да спроводе заштиту људских права у контексту примене вештачке интелигенције. Како је тренутно цела област у развоју, остаје да се ова питања даље разјасне у будућим арбитражним поступцима.

²⁵⁹ ВИА. <https://rm.coe.int/cepej-2023-19final-en-guidelines-online-alternative-dispute-resolution/1680adce33>

²⁶⁰ ВИА. <https://rm.coe.int/cepej-2021-4-guidelines-videoconference-en/1680a2c2f4>

Даље, Консултативно веће европских судија (енг. *Consultative Council of European Judges*, у даљем тексту *CCJE*), саветодавно тело Савета Европе, има задатак да се бави питањима која се односе на независност, непристрасност и стручност судија. Специфичност овог тела је да је оно једино тело неке међународне организације које се састоји искључиво од судија. Консултативно веће европских судија је донело разна корисна документа у вези са поступањем судија, међу којима се издваја *Magna carta* судија - основна начела (енг. *Magna carta of judges - Fundamental Principles*), у оквиру које се гарантује судијска независност, приступ правди и транспарентност, етички принципи, и др.²⁶¹

Још 2011. године, Консултативно веће европских судија израдило је Мишљење бр. 14 под називом “Правосуђе и информационе технологије - ИТ” (енг. *CCJE Opinion No. 14 (2011): Justice and information technologies - IT*).²⁶² Ово мишљење се не бави примарно техничким аспектима информационо-комуникационих технологија, већ разматра утицај који технологије имају на приступ правди, владавину права, независност судија и правосуђа, функционисање судова, као и на права и обавезе странака. Наглашава се значај информационо-комуникационих технологија као алата за унапређење спровођења правде, олакшавање приступа суду и јачање заштитних механизма утврђених у члану 6 Европске конвенције о људским правима: приступ правди, непристрасност, независност судије, правичност и разумна дужина поступака. Међутим, ово мишљење је израђено у време када су информационо-комуникационе технологије биле у раној фази развоја.

Крајем 2023. године, Консултативно веће европских судија усвојило је Мишљење бр. 26 под називом „Корак напред: употреба помоћних технологија у правосуђу“ (енг. *CCJE Opinion No. 26 (2023): Moving forward: the use of assistive technology in the judiciary*).²⁶³ Мишљење бр. 26 имало је за циљ да анализира предности и недостатке коришћења помоћних технологија у правосуђу, те да нагласи значај развоја и коришћења технологије на начин који одржава основне принципе владавине права. Приликом израде овог мишљења анализирана су претходно донета мишљења, као и други релевантни прописи, међу којима је и *AI Act*. Циљ израде принципа садржаних у овом мишљењу је повећање ефикасности правосуђа кроз бољи приступ правди, уз одржавање судске независности и повећање поверења јавности у правосуђе.

Још 2018. године, Комисија Савета Европе за ефикасност правосуђа (енг. *European Commission for the Efficiency of Justice*, у даљем тексту: *CEPEJ*) је донела Европску етичку повељу о употреби вештачке интелигенције у правосудним системима и њиховом окружењу (енг. *European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment*).²⁶⁴ Савет Европе је прихватио овај документ као први европски стандард који дефинише етичке принципе у вези са употребом вештачке интелигенције у правосудним системима. Повеља пружа корисне смернице које могу значити носиоцима правосудних функција, другим запосленима у правосуђу, али и законодавцима имајући у виду брзи развој вештачке интелигенције и њен потенцијални утицај на националне правосудне система. Повеља је утврдила пет принципа који се морају поштовати приликом коришћења система вештачке

²⁶¹ *Magna carta* судија - основна начела (енг. *Magna carta of judges - Fundamental Principles*), доступно на: <https://rm.coe.int/2010-ccje-magna-carta-anglais/168063e431>.

²⁶² Мишљење бр. 14 (2011) Правосуђе и информационе технологије - ИТ (енг. *CCJE Opinion No. 14 (2011): Justice and information technologies - IT*), доступно на: <https://rm.coe.int/168074816b>.

²⁶³ Мишљење бр. 26 Корак напред: употреба помоћних технологија у правосуђу (енг. *CCJE Opinion No. 26 (2023): Moving forward: the use of assistive technology in the judiciary*), доступно на: <https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-26-2023-final/1680adade7>.

²⁶⁴ CEPEJ Charter on the Use of AI, *op. cit.*

интелигенције у правосуђу, међу којима су: принцип поштовања основних права, принцип недискриминације, принцип квалитета и сигурност, принцип транспарентности, непристрасности и правичног третмана, принцип контроле корисника. Принцип поштовања основних права подразумева да се мора осигурати да се кроз дизајн, развој и употребу система вештачке интелигенције поштују основна људска права. Принцип недискриминације значи да се морају поштовати одговарајући стандарди како би се спречила било каква дискриминација између појединаца или група појединаца. Принцип квалитета и сигурности подразумева да се обрада судских одлука и података који су на располагању правосуђу мора спроводити коришћењем сертификованих извора и проверених и тачних података у сигурном технолошком окружењу. Принцип транспарентности, непристрасности и правичног третмана захтева да се обрада података обавља на начин који је разумљив корисницима, уз сва потребна обавештења у вези са обрадом, као и да се омогући надзор над предметном обрадом. На крају, контрола корисника омогућава корисницима да буду адекватно информисани и да могу да контролишу обраду личних података.

Под окриљем *CEPEJ*-а формирана је радна група за информациону безбедност и вештачку интелигенцију, са циљем да развије правни оквир и заштитне механизме за државе чланице и институције који желе да развијају или користе информационо комуникационе технологије и системе вештачке интелигенције у правосудном систему у циљу побољшања ефикасности и квалитета правде.²⁶⁵ Став *CEPEJ*-а је да примена вештачке интелигенције у правосуђу може допринети побољшању ефикасности и квалитета рада правосуђа, али да мора бити коришћена на одговоран начин који је у складу са основним правима утврђеним у Европској конвенцији о људским правима и Конвенцији Савета Европе о заштити личних података. У том смислу, неопходно је осигурати да вештачка интелигенција остане алат у служби општег интереса и да се користи на начин који не угрожава људска права.

На крају, и Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (енг. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*, у даљем тексту: *UNESCO*) је 2021. године усвојила Препоруку о етичким принципима за вештачку интелигенцију (енг. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*), као први глобални стандард у овој области.²⁶⁶ Ова Препорука има необавезујући карактер, али поставља јасне смернице за државе чланице у погледу развоја, примене и надзора над вештачком интелигенцијом, с циљем заштите људских права и одрживог развоја. Србија је као чланица *UNESCO* учествовала у усвајању ове Препоруке и формално је прихватила њене принципе. На тај начин, Србија је преузела обавезу да предвиђене принципе угради у националне политике и стратегије, попут Стратегије развоја вештачке интелигенције у Србији и промовише примену етичких стандарда у различитим индустријама.

Дакле, иако не постоји јединствена глобална регулатива, активности поменутих међународних организација показују снажну тежњу ка стандардизацији, етичком оквиру и правној извесности у употреби вештачке интелигенције. Њихови инструменти, препоруке и иницијативе често служе као модел за националне законодавце и арбитражне институције које разматрају примену вештачке интелигенције у решавању спорова.

²⁶⁵ Terms of reference of the Working Group on cyberjustice and Artificial Intelligence (CEPEJ-GT-CYBERJUST) 2022–2023, доступно на: <https://rm.coe.int/terms-of-reference-cyberjust-2022-2023/1680a4e020>.

²⁶⁶ UNESCO Препорука о етичким принципима за вештачку интелигенцију (енг. *UNESCO Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*), доступно на: www.unesco.org/en/articles/recommendation-ethics-artificial-intelligence.

2.3. Уредба о заштити података о личности

Лични подаци постали су суштински део развоја и примене вештачке интелигенције, служећи као основа за обучавање модела вештачке интелигенције у препознавању образаца, унапређењу тачности и омогућавању оптимизације претрага и анализа података. Током развоја, подаци „тренирају“ машине да побољшају своје способности учења. Чак и у фази коришћења, вештачка интелигенција се непрестано ослања на податке да би функционисала, произвођила резултате и усавршавала своје учење. У дигиталном добу, подаци су постали кључно гориво које покреће развој вештачке интелигенције и позиционира је као окосницу савремених економских ресурса.²⁶⁷

Право на заштиту личних података представља једно од основних права у Европској унији, регулисано Уговором о функционисању Европске уније²⁶⁸ и Повељом ЕУ о основним правима,²⁶⁹ са циљем заштите приватности и личних информација појединаца.

Општа уредба о заштити података о личности (енг. *General Data Protection Regulation*, у даљем тексту: *GDPR*) представља пример хоризонталног прописа који на европском нивоу регулише област заштите података о личности и примењује се на сва лица која поседују и обрађују податке о личности независно од индустрије у оквиру које послују. *GDPR* је усвојен је у априлу 2016. године, а ступио је на снагу у мају 2018. Његов циљ је да успостави правни оквир и строге стандарде за прикупљање, обраду, чување и дељење личних података, како би се обезбедило да појединци имају контролу над својим подацима и да организације које их обрађују то чине на одговоран и безбедан начин. По узору на *GDPR*, Република Србија је 2018. године донела национални закон који регулише исту материју, Закон о заштити података о личности.²⁷⁰

Податак о личности је сваки податак који се односи на физичко лице чији је идентитет одређен или одредив, непосредно или посредно. Лични подаци могу обухватити било коју информацију која идентификује човека, као што су име, адреса, матични број, број телефона, број банковног рачуна, али и податке који откривају нешто о одређеној особи, као што су боја косе, омиљени филм, политичко мишљење, навике, редовне активности и слично.²⁷¹

GDPR прописује седам принципа, који служе као општа брана против неовлашћене и прекомерне обраде личних података, без обзира на контекст. Иако се састоје од претежно уопштених правила која се не могу окарактерисати као конкретна и прецизна упутства о понашању, начела чине темељне ослонце за усаглашавање са заштитом података о личности, опште смернице од којих треба кренути приликом усаглашавања са правним оквиром заштите података о личности.

Начела налажу да је, најпре, неопходно да се утврди сврха обраде, дефинише скуп података о личности и процеси обраде који омогућавају да се оствари сврха и одабере адекватан

²⁶⁷ Ђорђе Кривокапић, Андреа Николић, „Регулисање информационих добара као ресурса дигиталне економије“, Зборник радова *Надзорни капитализам*, САНУ, Београд, 2023, 143-161.

²⁶⁸ Члан 16, Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*, С 326/47, 2012, доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>.

²⁶⁹ Члан 8, EU Charter of Fundamental Rights, *Official Journal of the European Union*, С 364/1, 2000, доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT>.

²⁷⁰ Закон о заштити података о личности, *Службени гласник РС*, бр. 87, 2018.

²⁷¹ Ђорђе Кривокапић, Андреа Николић, „Application of data protection standards to artificial intelligence systems: automated decision making and profiling“, *Међународни правни односи и правда*, Зборник радова Копаоничке школе природног права – Слободан Перовић, Том III, 2023, 154-155 (2023b).

правни основ, како би се донеле одлуке које ће одредити период чувања података, дизајнира и имплементира процес обраде тако да се обезбеде тачност, интегритет и поверљивост података, и затим успостави поштен и транспарентан однос према лицима на која се подаци односе. Принципи такође практично усмеравају тумачење појединих одредаба које могу бити нејасне. Стога, уколико руковалац или обрађивач података није сигуран како да примени одређену одредбу, увек би требало да се ослони на тумачење које је у складу са начелима.

Законитост обраде значи да се подаци могу обрађивати само уколико постоји одговарајући правни основ за конкретну обраду. Дакле, након доношења одлуке о покретању обраде личних података и утврђивања сврхе обраде, руковалац података мора да идентификује најприкладнији правни основ за обраду међу шест доступних основа прописаних законом: сагласност лица на које се подаци односе, извршење уговора са лицем на које се подаци односе, поштовање законских обавеза руковаоца, заштита виталних интереса, извршавање послова од јавног интереса и легитимни интереси које остварује руковалац или треће лице. Уколико се обрада за предвиђену сврху не може засновати ни на једном од ових шест основа, таква обрада је забрањена.

Правичност обраде успоставља дужност руковолаца да у сваком тренутку воде рачуна о интересима и разумним очекивањима лица на које се подаци односе и понашају се поштено у конкретним околностима, узимајући у обзир специфичности категорија лица чије податке обрађују. Ово начело, изразито опште природе, успоставља очекивање да су односи у пољу обраде података о личности успостављени на фер основама, отварајући велику флексибилност за одговорност у ситуацијама када то није случај.

Транспарентност обраде захтева да од момента када започне прикупљање, лице чији се подаци обрађују у сваком тренутку има право да зна како се са њима поступа, што укључује право да буде упознато са чињеницом да се подаци обрађују, у којој мери, за које сврхе, ко је руковалац и ко су обрађивачи, као и који су ризици повезани са обрадом, у складу са којим правилима и заштитним механизмима се подаци обрађују, како се остварују права и сл. Неопходно је да ове информације буду приступачне и доступне, као и да буду саопштене на начин једноставан за разумевање.

Принцип ограничености сврхе обраде у основи се састоји од два основна упутства, а то је да се пре започињања обраде прецизно дефинише и објасни због чега се подаци прикупљају, као и да се подаци, прикупљени за иницијалну сврху, не могу даље обрађивати за било коју другу, некомпатибилну сврху. Правни оквир заштите података о личности не нормира сврхе које су дозвољене и оне које то нису, већ остављају слободу руковаоцу да сврху дефинише у складу са циљем успостављања обраде података.

Коначно, неопходно је да сврха буде оправдана и законита. Законитост сврхе се односи на околност да се њом не крше друге императивне одредбе прописа о заштити података о личности, али ни одредбе других релевантних прописа. Оправданост сврхе треба разумети као њену усклађеност са јавним поретком и општим друштвеним вредностима које могу бити изражене ширим регулаторним оквирима, саморегулаторним инструментима и општеприхваћеним друштвеним нормама.

Начело минимизације подразумева правило да лични подаци који се обрађују морају бити ограничени само на оно што је неопходно за претходно успостављену сврху обраде, односно морају бити примерени и релевантни баш за ту сврху. Успостављено ограничење

тиче се, дакле, и обима и квалитета података. од фундаменталног значаја за поштовање овог начела је прецизно дефинисана сврха обраде, те сваки податак без ког би се сврха обраде могла испунити, представља вишак и подразумева кршење овог начела путем прекомерне обраде.

Начело квалитета података, односно тачности, захтева од руковалаца педантност у обради личних података. Подаци који се обрађују морају бити тачни и, када за тим постоји потреба, ажурни односно усклађени са евентуалним променама. Имајући у виду сврхе за које се подаци обрађују, руковалац мора да обезбеди да нетачни подаци буду без одлагања обрисани или исправљени. У одређеним ситуацијама, примена овог начела може имати значајне и далекосежне последице по лица. То ће увек бити случај када се на основу личних података доноси одлука о неким правима или могућностима, на пример, доношење одлука у поступку решавања спорова.

Подаци о личности морају се чувати у облику који омогућава идентификацију лица само у року који је неопходан за остваривање сврхе обраде. Подаци о личности смеју да се чувају у облику који омогућава идентификацију физичких лица само онолико дуго колико је неопходно за испуњење сврхе за коју се подаци обрађују.

Подаци о личности морају се обрађивати на начин који обезбеђује одговарајућу заштиту података о личности, укључујући заштиту од неовлашћене или незаконите обраде, као и од случајног губитка, уништења или општећења применом одговарајућих техничких, организационих и кадровских мера („интегритет и поверљивост“). Због значаја заштите личних података грађана од разних видова нарушавања њихове безбедности, интегритет и поверљивост се такође налазе међу шест основних начела. По узору на *GDPR*, Закон међу најчешће ситуације нарушавања безбедности наводи неовлашћену или незакониту обраду, случајни губитак, уништење или општећење података. Међутим, ово начело се односи и на све друге ситуације у којима лични подаци на било који начин могу бити компромитовани. Интегритет података захтева да подаци морају бити тачни, ажурни и потпуни у складу са сврхом за коју се обрађују с циљем спречавања грешака, неправилности и погрешне интерпретације података о личности. Такође, интегритет треба да гарантује да подаци о личности неће постати недоступни лицима на која се односе, било да су уништени, изгубљени или закључани од стране злонамерних нападача. Од интегритета очекујемо да обезбеди поверење у податке који представљају ресурс за обраду. Поверљивост података захтева да се лични подаци морају чувати и обрађивати на начин који штити приватност и осигурава њихову заштиту од неовлашћеног приступа, измене, брисања и крађе с циљем заштите приватности и спречавања неовлашћеног приступа и злоупотребе података о личности. Од поверљивости очекујемо да обезбеди приступ подацима и средствима обраде искључиво лицима која су за то овлашћена, како бисмо изградили поверење у процес обраде. Да би се осигурало поштовање овог начела, руковооци података су обавезни да примене одговарајуће техничке, организационе и кадровске мере које ће гарантовати интегритет и поверљивост података о личности, и то је практичан аспект овог начела. То укључује употребу безбедносних технологија и процедура, као и обуку запослених који рукују подацима о личности, како би се смањило ризик од неовлашћеног приступа, измене или неовлашћеног откривања ових података.

Системи вештачке интелигенције се хране подацима, али када се лични подаци користе за обучавање модела машинског учења, то појачава одређене изазове у вези са заштитом података. Посебно је у порасту тренд прикупљања „свих података“ или огромних количина података, а такво обимно прикупљање података често се накнадно користи за бројне намене

које превазилазе његову првобитну сврху, што потенцијално долази у сукоб са принципима минимизације и ограничења сврхе, који су кључни у оквиру заштите података.²⁷²

GDPR је први пропис који је озбиљније ушао у разматрање утицаја вештачке интелигенције на различите аспекте приликом њене примене. Он налаже руковођу да пропише интерне политике и спроведе мере које морају да испуњавају начела техничке заштите података (енг. *privacy by design*) и интегрисане заштите података (енг. *privacy by default*) посебно када је у питању дигитална обрада података. Такве мере би подразумевале смањење количине података који се обрађују, анонимизацију података и др. Захтевност GDPR-а, као и висина запређених казни наводи произвођаче система вештачке интелигенције на покушај развоја система који неће користити податке о личности. Међутим, услед уобичајене сврхе ових система то је могуће у врло ограниченом броју случајева. Анонимизација података о личности је један од начина за избегавање примене GDPR-а, но треба имати у виду да уколико систем машинског учења користи велике количине података, у неким ситуацијама систем ће бити способан да их опет повеже и анонимизоване податке учини подацима о личности. Такође, постоји парадокс принципа минимизације, који предвиђа прикупљање и обраду само онолико података колико је то неопходно за остварење сврхе која је утврђена. Логика иза машинског учења је потпуно другачија и подразумева обраду велике количине података како би одлуке које систем доноси биле што исправније. Даље, сврха обраде података мора да се утврди на почетку процеса, а сва даља обрада података мора да буде у вези са сврхом која је иницијално наведена. Дакле, постоји ограниченост сврхом, па је отежано мењати сврху током процеса обраде података.

2.4. Уредба о вештачкој интелигенцији (*AI Act*)

Уредба о вештачкој интелигенцији (енг. *Artificial Intelligence Act*, у даљем тексту: *AI Act*) је први пропис донет на нивоу Европске уније који регулише начин на који се вештачка интелигенција развија, пласира на тржиште и примењује у различитим секторима.²⁷³ *AI Act* хармонизује приступ регулисању вештачке интелигенције у Европској унији стварајући јединствен регулаторни оквир за развој и примену поуздане и одговорне вештачке интелигенције у свим државама чланицама.²⁷⁴

Процес доношења овог прописа трајао је неколико година, с обзиром да су се отвориле бројне дискусије у вези са потребом и начином регулисања вештачке интелигенције. Интересовање за учешће у преговорима је било велико како од стране држава чланица, тако и представника индустрије и цивилног друштва. Процес је започет предлогом Европске комисије у априлу 2021. године, док је коначна верзија *AI Act*-а састављена од стране Европске Комисије усвојена 14. јуна 2023. године. Наиме, текст *AI Act*-а је био предмет дуготрајних расправа у Европском парламенту и Савету Европске уније, да би текст био усвојен од стране Европског парламента тек након трипартитних преговора, 13. марта 2024. године. Уредба је објављена у Службеном листу Европске уније 12. јула 2024. године, а ступила је на снагу 1. августа 2024. године. Међутим, примена одређених одредби *AI Act*-а ће се постепено уводити, па ће одредбе које се односе на системе вештачке интелигенције високог ризика примењивати тек од 2. августа 2027. године.

²⁷² Ђ. Кривокапић, А. Николић (2023b), *op. cit.*, 154; Lilian Mitrou, "Data Protection, Artificial Intelligence and Cognitive Services: Is the General Data Protection Regulation (GDPR) 'Artificial Intelligence-Proof?'", SSRN, 2018, доступна на: <https://ssrn.com/abstract=3386914>.

²⁷³ Текст Уредбе о вештачкој интелигенцији (енг. *Artificial Intelligence Act*, у даљем тексту: *AI Act*) је доступан на: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401689.

²⁷⁴ Члан 1, став 1 *AI Act*-а.

У наставку ћемо представити поље примене Уредбе о вештачкој интелигенцији (2.4.1.) како бисмо објаснили њену примену на арбитражни поступак. Затим ћемо изложити класификацију ризика система вештачке интелигенције према Уредби о вештачкој интелигенцији (2.4.2.). На крају ћемо представити обавезе високо ризичних система вештачке интелигенције који се морају придржавати сва одговорна лица (2.4.3.).

2.4.1. Поље примене Уредбе о вештачкој интелигенцији

Арбитражна заједница не посвећује превелику пажњу *AI Act*-у нити је свесна могућег утицаја *AI Act*-а на међународну арбитражу.²⁷⁵ Међутим, Уредба о вештачкој интелигенцији може имати утицај на поступак међународне арбитраже нарочито имајући у виду правила екстериторијалне примене. У наставку ћемо изложити поље примене *AI Act*-а и објаснити могућност његове примене на арбитражу.

Поље примене *AI Act*-а одређује на које се системе вештачке интелигенције *AI Act* примењује, а на које не, као и на која лица се *AI Act* односи. Већ у свом првом члану *AI Act* прописује предмет регулације и истиче да садржи правила која се односе на стављање на тржиште, стављање у употребу и коришћење система вештачке интелигенције у Европској унији.²⁷⁶ *AI Act* дефинише категорије различитих актера у вези са развојем, дистрибуцијом и употребом вештачком интелигенцијом. Он је усмерен на пружаоце, кориснике, увознике и дистрибутере система вештачке интелигенције, регулишући обавезе и других релевантних лица. То значи да ће све стране које учествују у развоју, коришћењу, увозу, дистрибуцији или производњи система вештачке интелигенције сносити одређени вид одговорности. Обавезе се односе и на трећа лица која пласирају системе вештачке интелигенције на тржиште Европске уније. Тако, *AI Act* предвиђа примену на све пружаоце и кориснике система вештачке интелигенције ван Европске уније, уколико је резултат који систем генерише намењен за употребу у Европској унији.²⁷⁷ Дакле, *AI Act* се примењује на произвођаче, пружаоце, увознике, дистрибутере и кориснике система.

AI Act додатно појашњава значење појединих термина, па објашњава да се под стављањем на тржиште подразумева прво стављање система вештачке интелигенције или модела опште намене на располагање на тржишту Европске уније,²⁷⁸ док се под стављањем на располагање на тржишту подразумева испорука система вештачке интелигенције или модела опште намене за дистрибуцију или употребу на тржишту Европске уније у оквиру комерцијалне делатности, неvezано да ли постоји наплата или не.²⁷⁹ *AI Act* дефинише и стављање у употребу прописујући да оно представља испоруку система вештачке интелигенције за прву употребу у Европској унији у складу с његовом наменом.²⁸⁰

Даље, *AI Act* дефинише своје територијално поље примене и прописује да се Уредба примењује када је место оснивања или место пребивалишта корисника система вештачке интелигенције у држави чланици Европске уније или када оно није у оквиру Европске уније, али када се резултат који генерише систем вештачке интелигенције бити коришћен у

²⁷⁵ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 655; Maxi Scherer, "We Need to Talk About ... the EU AI Act!", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/05/27/we-need-to-talk-about-the-eu-ai-act/>.

²⁷⁶ Члан 1, став 2 *AI Act*-а.

²⁷⁷ Члан 2, став 1, тачка ц *AI Act*-а.

²⁷⁸ Члан 3, став 1, тачка 9 *AI Act*-а.

²⁷⁹ Члан 3, став 1, тачка 10 *AI Act*-а.

²⁸⁰ Члан 3, став 1, тачка 11 *AI Act*-а.

државама чланицама Европске уније.²⁸¹ Поставља се питање релевантности и примењивости ове одредбе на арбитражни поступак.

Најпре, *AI Act* дефинише корисника система вештачке интелигенције као физичко или правно лице, јавни орган или друго тело које користи систем вештачке интелигенције под сопственом контролом, осим уколико се систем користи за сопствене, некомерцијалне сврхе.²⁸² У том смислу, може се тврдити да ће *AI Act* бити примењив на коришћење система вештачке интелигенције од стране арбитражних трибунала, уколико арбитри у својству физичког лица, а у оквиру обављања професионалне делатности, користе системе вештачке интелигенције.²⁸³

Што се тиче места оснивања или места пребивалишта корисника система вештачке интелигенције у држави чланици Европске уније, може се поставити питање које место је релевантно у контексту арбитражног поступка. Наиме, може се тврдити да је место пребивалишта, односно место уобичајеног боравка арбитра, место одакле долази арбитар.²⁸⁴ Међутим, то би значајно компликовало примену Уредбе, јер би могло доћи до ситуација када се Уредба примењује само на неке чланове арбитражног трибунала, а на неке не.²⁸⁵ Ово питање се још није значајно расправљало у литератури, а недостаје и праксе, с обзиром да је у питању нови пропис, чија потпуна примена ће тек отпочети. До сада је понуђено тумачење од стране проф. Шерер (*Scherer*), које иде у користи истоветне примене Уредбе на све чланове арбитражног трибунала, а то је да се у обзир узме седиште арбитраже, уместо територијална одредница појединачних чланова арбитражног трибунала.²⁸⁶ Тако би *AI Act* био примењив на арбитражни поступак у случају да се седиште арбитраже налази на територији Европске уније. Међутим, група адвоката је отворила ово питање у недавно објављеном чланку, оспоравајући тврдњу да је интенција законодавца била да ограничи примена *AI Act*-а искључиво на основу седишта арбитраже.²⁸⁷ Они су тврдили да Преамбула *AI Act*-а истиче заштиту од штетних ефеката система вештачке интелигенције на територији Европске уније као један од кључних циљева Уредбе, па би ограничена примена *AI Act*-а искључиво на основу седишта арбитражног трибунала била у супротности са постављеним циљем и схватањем Европске уније као јединствене заштићене територије.²⁸⁸

Додатно, *AI Act* предвиђа сопствену примену у случају да ће резултат који генерише систем вештачке интелигенције бити коришћен у државама чланицама Европске уније. Резултат система вештачке интелигенције може бити генерисана препорука, предвиђање или одлука, које могу утицати на доношење арбитражне одлуке, која даље производи правне последице по странке у арбитражном поступку. До примене *AI Act*-а ће несумњиво доћи уколико су странке из земаља чланица Европске уније. Међутим, питање примене *AI Act*-а се компликује у случају да нису све странке из Европске уније, када се може отворити питање да ли је довољно да је барем једна странка из Европске уније или се ипак захтева да су све странке спора из држава чланица Европске уније како би се применио *AI Act*. Додатно, уколико се посматра утицај арбитражне одлуке, релевантно може бити и место признања, односно извршења арбитражне одлуке. Наиме, уколико странке нису из земаља чланица

²⁸¹ Вид. члан 2 *AI Act*-а.

²⁸² Члан 3(4) *AI Act*-а.

²⁸³ M. Scherer (2024), *op. cit.*; Christoph Lüttenberg, Ilka Beimel, Simon J. Heetkamp, "How Does the EU AI Act Apply to Arbitration?", *Daily Jus*, 2025, доступно на: <https://dailyjus.com/legal-tech/2025/01/how-does-the-eu-ai-act-apply-to-arbitration>.

²⁸⁴ M. Scherer (2024), *op. cit.*

²⁸⁵ *Ibidem*.

²⁸⁶ *Ibidem*.

²⁸⁷ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

²⁸⁸ *Ibidem*.

Европске уније, али странка која је изгубила спор има имовину која се налази у држави чланици Европске уније, па друга преда захтев за признање, односно извршење арбитражне одлуке у тој земљи, може доћи до примене *AI Act*-а.²⁸⁹

То даље значи да *AI Act* има екстериторијалну примену, односно да може доћи до његове примене чак и уколико се седиште арбитраже налази ван Европске уније, уколико арбитра долазе из држава које нису чланице Европске уније, као и уколико нека од страна није основана, односно не послује на територији Европске уније, али има имовину у земљи чланици Европске уније. Ово је нарочито значајно за арбитражне спорове који се воде на територији Србије, као и за арбитра и странке који долазе из Србије, имајући у виду да Србија није чланица Европске уније, али да неће моћи да се изузме од примене свеобухватне Уредбе о вештачкој интелигенцији.

2.4.2. Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у

AI Act као хоризонтални пропис предвиђа приступ заснован на процени ризика, који може да утиче на пословање у свим индустријама. То значи да *AI Act* уводи свеобухватна правила и обавезе за одређена лица која у контроли имају систем вештачке интелигенције у циљу управљања потенцијалним ризицима и успостављања поверења јавности у вештачку интелигенцију.

Принцип заснован на ризику предвиђа утврђивање класификације ризика система вештачке интелигенције према ризику које могу проузроковати.²⁹⁰ Тако, *AI Act* предвиђа четири категорије ризика, међу којима су: неприхватљиви ризик, висок ризик, ограничен ризик и низак ризик. Ове категорије, према њиховом значају, али и опсегу примене, можемо представити у форми пирамиде, где се неприхватљиви ризици налазе у самом врху пирамиде, док се ниски ризици налазе на дну пирамиде, а остали између ова два екстрема, што смо и представили у илустрацији испод.

Илустрација 2: Класификација система вештачке интелигенције према *AI Act*-у

Идеја иза система класификације ризика је да се са порастом ризика примењују строжија правила. Наиме, мање рестриктиван правни режим се примењује на системе вештачке интелигенције са ниским ризиком, док се уводи забрана за развијање и примену система вештачке интелигенције са неприхватљивим ризиком. Између ова два екстрема, постоје још

²⁸⁹ M. Scherer (2024), *op. cit.*

²⁹⁰ Вид. Рецитал број 26 *AI Act*-а.

две категорије ризика, а то су системи вештачке интелигенције са високим ризиком и системи вештачке интелигенције са ограниченим ризиком, за које се предвиђају додатне обавезе.

У наставку ћемо изложити нискоризичне системе вештачке интелигенције (2.4.2.1.), средњеризичне системе вештачке интелигенције (2.4.2.2.), забрањене системе вештачке интелигенције (2.4.2.3.) и високоризичне системе вештачке интелигенције, којима ћемо се највише и бавити у раду (2.4.2.4.).

2.4.2.1. Нискоризични системи вештачке интелигенције

На дну приказане пирамиде се налазе системи вештачке интелигенције са ниским ризиком, имајући у виду да се већина система вештачке интелигенције који се данас користе могу сврстати у системе ниског ризика. Битно је нагласити да се на системе који су класификовани као системи ниског ризика не примењују одредбе *AI Act*-а, односно не намећу се додатне обавезе лицима која се налазе у контроли система. Системи ниског ризика су системи који не утичу на понашање појединца у областима који су директно повезани са основним људским правима.²⁹¹

Пример система вештачке интелигенције је филтрирање електронске поште, или препорука ресторана, с обзиром да резултат који генерише систем представља низак ризик по корисника.

2.4.2.2. Системи вештачке интелигенције ограниченог ризика

Одмах изнад система ниског ризика се налазе системи вештачке интелигенције са средњим, односно ограниченим ризиком, при чијем развоју и употреби се уводе додатне обавезе, са фокусом на виши ниво транспарентности. Поглавље IV *AI Act*-а регулише обавезе за пружаоце и кориснике одређених система вештачке интелигенције са циљем постизања веће транспарентности.²⁹²

Системи вештачке интелигенције који су намењени директној интеракцији са физичким лицима морају бити развијени на такав начин да заинтересована лица буду јасно обавештена да комуницирају са системом вештачке интелигенције, осим уколико то није очигледно према стандарду разумно добро информисаног, пажљивог и опрезног физичког лица, имајући у виду околности конкретног случаја и контекст употребе.²⁹³

Додатно, одређени системи вештачке интелигенције намењени интеракцији са физичким лицима или за генерисање садржаја могу изазвати и ризик од генерисања лажних информација.²⁹⁴ Из тог разлога, системи вештачке интелигенције који генеришу одређени вид садржаја или имају способност да манипулишу садржајем морају производити резултат који је машински читљив и означен као излаз вештачке интелигенције.²⁹⁵ Ова обавеза се не примењује уколико системи вештачке интелигенције обављају помоћну функцију за уређивање садржаја, односно када се значајно не мењају улазни подаци које је унео корисник. При спровођењу обавезе обезбеђивања транспарентности, треба узети у обзир специфичне карактеристике физичких лица, припадност рањивим групама због узраста

²⁹¹ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 27

²⁹² Поглавље IV *AI Act*-а.

²⁹³ Члан 50, став 1 *AI Act*-а.

²⁹⁴ Рецитал број 132 *AI Act*-а.

²⁹⁵ Члан 50, став 2 *AI Act*-а.

или одређеног инвалидитета, уколико је систем вештачке интелигенције намењен и интеракцији са тим групама.²⁹⁶

Обе изложене обавезе представљају израз принципа транспарентности по дизајну, јер настоје да обезбеде да транспарентност буде унапред уграђена у систем и не буде само накнадно додата у његов рад. Преамбула *AI Act*-а потврђује да је очекивано „захтевати од пружалаца система вештачке интелигенције да уграде техничка решења која омогућавају означавање у формату који машина може читати и откривање да је излаз генерисан, односно манипулисан од стране система вештачке интелигенције, а не човека“.²⁹⁷

Обавеза обезбеђивања веће транспарентности се односи и на системе вештачке интелигенције за препознавање емоција и биометријску категоризацију, када корисници таквих система морају обавестити физичка лица на која се резултат система односи да се ради о систему вештачке интелигенције који обрађује личне податке.²⁹⁸ природна лица треба да буду обавештена када су изложена системима вештачке интелигенције који, обрађујући њихове биометријске податке, могу да идентификују или закључују емоције или намере тих лица или да их сврставају у одређене категорије. Ове специфичне категорије могу се односити на аспекте као што су пол, старост, боја косе, боја очију, тетоваже, личне особине, етничко порекло, личне преференције и интересовања.²⁹⁹

Обавештење корисницима да врше интеракцију са системом вештачке интелигенције, а не са другим човеком, мора бити пружено на јасан и недвосмислен начин најкасније приликом прве интеракције са системом.³⁰⁰ Додатним нивоом транспарентности се пружа могућност људима да направе избор, односно да донесу информисану одлуку да ли желе комуникацију да воде са системом вештачке интелигенције или желе да је наставе са човеком, па се последично успоставља и веће поверење ка вештачкој интелигенцији.

2.4.2.3. Забрањени системи вештачке интелигенције

На врху пирамиде класификације ризика се налазе забрањени системи, односно системи вештачке интелигенције са неприхватљивим нивоом ризика. То су они системи вештачке интелигенције који крше постављене вредности Европске уније, односно основна људска права, људско достојанство, право на интегритет, поштовање приватног и породичног живота, заштиту личних података, забрану дискриминације, права детета и др. У забрањене системе спадају технике вештачке интелигенције које имају значајан потенцијал да манипулишу људима путем сублиминалних техника изван људске свести или они системи који искоришћавају рањиве групе тако да им могу изазвати физичку или психолошку штету.³⁰¹ Друштвено вредновање грађана од стране јавних власти за опште сврхе путем вештачке интелигенције такође је забрањено, као и коришћење биометријске идентификације у реалном времену.³⁰²

²⁹⁶ Рецитал број 132 *AI Act*-а.

²⁹⁷ Рецитал број 133 *AI Act*-а.

²⁹⁸ члан 50, став 3 *AI Act*-а.

²⁹⁹ Рецитал број 132 *AI Act*-а.

³⁰⁰ Члан 50, став 5 *AI Act*-а.

³⁰¹ Члан 5, став 1 *AI Act*-а.

³⁰² Члан 5, став 2 *AI Act*-а.

2.4.2.4. Високоризични системи вештачке интелигенције

Следећа, високо ризична категорија, је заправо суштина саме регулације вештачке интелигенције. Високоризични системи стварају висок ризик по здравље, сигурност или основна права физичких лица. Разлика у односу на забрањене системе је да високоризични системи вештачке интелигенције сами по себи не крше вредности Европске уније, већ их потенцијално угрожавају.

Класификација система високог ризика је још током преговора текста *AI Act*-а представљала једно од најконтроверзнијих питања, имајући у виду последице које вуче за собом, односно обавезе које се намећу уколико се систем сматра високоризичним системом. Наиме, да би се системи вештачке интелигенције високог ризика развијали, користили или стављали на располагање тржишту, потребно је да се испуне одређени додатни услови. Ти услови подразумевају претходне процене усаглашености пре стављања на тржиште, предузимање сигурносних мера, надзор тржишта, па и провере усаглашености након стављања на тржиште. Додатно, *AI Act* предвиђа да се сваки високоризични систем вештачке интелигенције који је у складу са захтевима регулативе, мора обележити са производним сигурносном ознаком (*CE* ознаком) који мора бити одобрен од стране надлежног јавног органа.

Члан 6 *AI Act*-а представља срце овог прописа и тиче се класификације ризика, односно прописивања параметара за одређивање високоризичних система. Прва два става овог члана се позивају на анексе *AI Act*-а, који додатно разрађују сам члан 6.

Члан 6 став 1 *AI Act*-а предвиђа да се високоризичним сматрају они системи који су намењени коришћењу као безбедносна компонента производа или који је сам по себи производ који је обухваћен законодавством Европске уније о хармонизацији које је наведено у Анексу I, као и системи који представљају производ или безбедносну компоненту која обавезно мора проћи поступак оцењивања усаглашености од стране треће стране ради стављања на тржиште или пуштања у употребу у складу са законодавством Европске уније о хармонизацији наведеном у Анексу I.³⁰³ Како први став није релевантан за примену у арбитражном поступку, у раду ћемо се фокусирати на други став члана 6 *AI Act*-а.

Члан 6 став 2 *AI Act*-а прописује да се у високоризичне системе вештачке интелигенције убрајају они системи који се користе у областима наведеним у Анексу III *AI Act*-а. Области које су наведене у Анексу III *AI Act*-а су, између осталог, биометрија, критичне инфраструктуре, образовање, људски ресурси, приступ основним приватним и јавним услугама, миграције, правосуђе, демократски процеси.³⁰⁴ Области набројане у Анексу III које су релевантне за арбитражни сектор су област људских ресурса (2.4.2.4.1.) и област правосуђа, односно алтернативног начина решавања спорова (2.4.2.4.2.), па ћемо њих додатно представити у наредне две секције.

2.4.2.4.1. Област људских ресурса као високоризична категорија система вештачке интелигенције

Члан 6, став 2, односно Анекс III, став 1, тачка 4 *AI Act*-а прописује да ће се високоризичним системима вештачке интелигенције сматрати системи који се користе у области

³⁰³ Вид. члан 6 став 1 *AI Act*-а и Анекс I *AI Act*-а.

³⁰⁴ Вид. Анекс III *AI Act*-а.

запошљавања и људских ресурса. Анекс III *AI Act*-а наводи две ситуације. Прво, да су високоризични они системи који су намењени за запошљавање, односно одабир физичких особа и евалуацију кандидата. Друго, да су високоризични они системи намењени за доношење одлука које утичу на услове радног или другог уговорног односа, као и за расподелу задатака на основу индивидуалног понашања или личних карактеристика и евалуацију рада. Наиме, системи вештачке интелигенције који се користе за праћење ефикасности рада запослених могу значајно нарушити права запослених, а нарочито право на приватност и право на заштиту података о личности.³⁰⁵

Додатно се појашњава да се високоризичним сматрају системи за доношење одлука које утичу на услове радног или другог уговорног односа, расподелу посла и оцену рада, јер такви системи могу значајно утицати на каријерни развој, остваривање загарантованих права из радног или другог односа, као и на финансијске могућности ангажованих лица.³⁰⁶ Као могући ризик од употребе система вештачке интелигенције у области људских ресурса *AI Act* наводи дискриминацију, нарочито дискриминацију жена, особа с инвалидитетом, као и дискриминацију на основу расног, етничког порекла и сексуалне оријентације.³⁰⁷

Ова правила која се односе на област људских ресурса ће у арбитражи бити релевантна приликом одабира кандидата за арбитре, односно приликом вршења евалуације кандидата, али и приликом евалуације рада арбитра, када би се евентуално пратила њихова ефикасност рада.

2.4.2.4.2. Област арбитражног решавања спорова као високоризична категорија система вештачке интелигенције

Члан 6, став 2, односно Анекс III, став 1, тачка 8 *AI Act*-а прописује да ће се високоризичним сматрати они системи који се користе у области правосуђа (енг. *administration of justice*).³⁰⁸ Рецитал број 61 *AI Act*-а предвиђа да ће се системи вештачке интелигенције класификовати као високоризични уколико су намењени коришћењу од стране правосудног органа или у његово име за помоћ правосудним органима.³⁰⁹ Иако се као шира област примене високоризичних система наводи "правосуђе", у оквиру саме тачке Анекса III експлицитно се прописује да се тиме не ограничава примена само на национално правосуђе, односно искључиво на решавање спорова од стране државних судова, већ се област високоризичне примене проширује и на алтернативне начине решавања спорова.³¹⁰ Овим се директно предвиђа примена *AI Act*-а на арбитражни поступак, као један од најзаступљенијих видова алтернативних начина решавања спорова, а под телом за алтернативно решавање спорова из Рецитала број 61 се подразумевају арбитражни трибунал и арбитражне институције.³¹¹

Даље, рецитал број 61 *AI Act*-а наглашава да би системе вештачке интелигенције који су намењени коришћењу од стране тела за алтернативно решавање спорова требало сматрати високоризичним уколико исход поступка производи правну последицу за странке.³¹² Исход арбитражног поступка је најчешће арбитражна одлука, која *de facto* ствара правне последице

³⁰⁵ Рецитал број 57 *AI Act*-а.

³⁰⁶ Рецитал број 57 *AI Act*-а.

³⁰⁷ Рецитал број 57 *AI Act*-а.

³⁰⁸ Вид. члан 6, став 2, односно Анекс III, став 1, тачка 8 *AI Act*-а.

³⁰⁹ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

³¹⁰ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

³¹¹ M. Scherer (2024), *op. cit.*; Klaus Oblin, "Ushering in a new era: The Austrian outlook of deployment and regulation of AI in international arbitration", *IR Global*, 2025, доступно на: <https://irglobal.com/article/ushering-in-a-new-era-the-austrian-outlook-of-deployment-and-regulation-of-ai-in-international-arbitration/>.

³¹² Рецитал број 61 *AI Act*-а.

по странке у поступку. Наиме, арбитражна одлука има значајне правне последице, пре свега због своје обавезујуће природе.³¹³ Када арбитражни трибунал донесе одлуку, она постаје коначна и извршна, што значи да производи одређене обавезе према странама у поступку, те да су оне обавезне да поштују одлуку, а уколико то није случај, одлука се може спровести путем предвиђених механизма извршења арбитражне одлуке.³¹⁴

Даље, Анекс III *AI Act*-а наводи да се високоризичним могу сматрати системи који се користе за помоћ у истраживању и тумачењу чињеница и права, као и у примени права на чињенице конкретног случаја. Овакав приступ не изненађује, имајући у виду да технологија у правосуђу превасходно треба да се користи искључиво у циљу подршке ефикаснијем обављању посла, док коначне одлуке треба да доносе само носиоци правосудних функција. И у преамбули *AI Act*-а је наглашено да се доношење одлука се не сме делегирати на системе вештачке интелигенције, већ алати вештачке интелигенције могу само представљати помоћ правосудним органима, док коначну одлуку увек мора да донесе човек.³¹⁵ То значи да замисао законодавца није да се омогући да системи вештачке интелигенције замене људе, већ да уз помоћ њих људи ефикасније обављају задатке који су им поверени.

Рецитал број 61 *AI Act*-а утврђује да високоризичним системима вештачке интелигенције треба сматрати оне системе који су намењени за употребу у области решавања спорова, имајући у виду њихов потенцијално велики утицај на демократију, владавину права, личне слободе, право на делотворан правни лек и на правично суђење.³¹⁶ *AI Act* овде упозорава на још неке ризике који могу настати употребом система вештачке интелигенције, па наводи ризик пристрасности, наступања грешке и нетранспарентности система.³¹⁷ Ово значи да како озбиљност ризика и вероватноћа њиховог настајања постају виши, тако се и одређени систем вештачке интелигенције конкретне сврхе може сврстати у вишу категорију ризика.

AI Act у члану 6, став 3 предвиђа и изузетке од правила да су високоризични системи они који се користе у областима предвиђеним Анексом III, односно у области правосуђа и арбитраже.³¹⁸ Наиме, високоризичним се неће сматрати систем вештачке интелигенције који не представља значајан ризик по здравље, безбедност или основна права физичких лица, као и уколико супстантивно не утиче на исход процеса доношења одлука.³¹⁹ Током доношења *AI Act*-а дискутовало се да ли ће се овај пропис односити на системе вештачке интелигенције који производе последице по права и физичких и правних лица.³²⁰ Међутим, као примарни циљ прописа је постављена заштита физичких лица, што се може закључити кроз анализу различитих одредби *AI Act*-а са жељом да се „законодавна интервенција сведе на што је могуће мању меру“.³²¹ С обзиром на то да се у формулацији овог члана помињу „здравље, безбедност или основна права физичких лица“, остаје нејасно како се *AI Act* примењује према правним лицима. Чак се може тврдити да експлицитно помињање физичких лица значи да се ова одредба не примењује на арбитражни поступак, имајући у

³¹³ Вид. и C. Lüttenberg, I. Beime, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

³¹⁴ Вид. Stavros L. Brekoulakis, “The Legal Effects of Arbitral Awards Get access Arrow”, *Third Parties in International Commercial Arbitration*, Oxford International Arbitration Series, 2010, 237-244; Jack M. Graves, Joseph F. Morrissey, “Chapter 10: Arbitration as a Final Award: Challenges and Enforcement”, *International Sales Law and Arbitration: Problems, Cases, and Commentary*, Wolters Kluwer Law & Business, 2008, 459-484.

³¹⁵ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

³¹⁶ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

³¹⁷ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

³¹⁸ Члан 6, став 3 *AI Act*-а.

³¹⁹ Члан 6, став 3 *AI Act*-а.

³²⁰ European Commission, *White Paper on Artificial Intelligence, A European Approach to Excellence and Trust*, COM(2020) 65 final, 2020, 17.

³²¹ *Ibidem*. Вид. и M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 662.

виду да су странке арбитражног поступка најчешће правна, а не физичка лица.³²² Свакако можемо закључити да ће ретко када овај изузетак високоризичних система бити релевантан у арбитражном поступку, имајући у виду да ће ретко када бити угрожени здравље, безбедност и основна људска права физичких лица. Поједини аутори тврде да ће можда бити потребно шире тумачење како би се утврдило да ли појединци као физичка лица која стоје иза правног лица, могу бити погођена арбитражном одлуком, односно на који начин арбитражна одлука утиче на њих и може ли угрозити њихове горе поменуте интересе.³²³ Свакако, мања потреба за заштитом правних лица у односу на горе поменуте интересе у начелу иде у прилог широкој примени наведеног услова.³²⁴

Додатни услов који треба да се испуни како се систем вештачке интелигенције не би сматрао високо ризичним је да супстантивно не утиче на исход процеса доношења одлука. Сматраће се да систем вештачке интелигенције не утиче битно на доношење одлука уколико он нема суштински утицај на процес доношење арбитражне одлуке, независно од тога да ли одлуку доноси људи или се она аутоматски доноси.³²⁵ То ће бити системи који су намењени искључиво административним, помоћним активностима, које не утичу на стварно доношење одлука у конкретном случају.

Како би се олакшала дилема и како би се лакше дошло до одговора на питање да ли систем вештачке интелигенције значајно утиче на исход доношења одлука или не, *AI Act* поставља четири алтернативна услова који се тичу намене система. Дакле, довољно је да се испуни било који од четири прописана изузетка да се систем вештачке интелигенције не би сматрао високоризичним.

Први услов предвиђа обављање уско постављених процедуралних задатака.³²⁶ Није сасвим јасно шта се све може сматрати уско постављеним процедуралним задацима, али у овом контексту можемо се осврнути и на поделу вештачке интелигенције на уску вештачку интелигенцију (енг. *narrow artificial intelligence*) или слабу вештачку интелигенцију и општу вештачку интелигенцију (енг. *general artificial intelligence*), односно јаку вештачку интелигенцију.³²⁷ Уска вештачка интелигенција представља системе који су способни да решавају специфичан проблем или обављају одређени задатак, док се општа вештачка интелигенција односи на системе који би могли да обављају било који интелектуални задатак који може човек, са способностима које одговарају људским.³²⁸ Уска вештачка интелигенција је фокусирана на уско дефинисане, специфичне задатке, и она је ограничена у својој функцији и пољу примене. Уско постављени процедурални задаци у смислу *AI Act*-а су одређени припремни задаци који не могу изазивати висок ризик приликом примене, јер су ризици које они могу проузроковати ограничени.³²⁹ Пример таквих система је систем који претвара неструктурисане у структурисане податке, систем који класификује податке у

³²² M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 662.

³²³ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*; Jùlia Castro, “Regulating AI in Alternative Dispute Resolution – Challenges, risks and the EU AI Act”, *European Student Think Tank*, 2025, доступно на: <https://esthinktank.com/2025/05/15/regulating-ai-in-alternative-dispute-resolution/#:~:text=Under%20the%20AI%20Act's%20risk,high%2Drisk%20category.>

³²⁴ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

³²⁵ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

³²⁶ Члан 6, став 3, тачка 2(a) *AI Act*-а.

³²⁷ Anirudh V K, “What Are the Types of Artificial Intelligence: Narrow, General, and Super AI Explained”, *Spice Works*, 2025, доступно на: www.spiceworks.com/tech/artificial-intelligence/articles/types-of-ai/; Kelly Bailey, “Narrow vs. General AI: Key Differences and Finance Applications”, *CFI*, 2025, <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/data-science/narrow-vs-general-ai-explained/>.

³²⁸ A. Häuselmann, *op. cit.*, 45. Вид. и HLEG on AI, *op. cit.*, 8.

³²⁹ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

одређене категорије, као и систем који препознаје идентичне податке у великом скупу.³³⁰ Велики број система вештачке интелигенције који се данас користе представља пример обављања уско постављених процедуралних задатака, као што је примера ради, коришћење система за обраду плаћања аванса трошкова или за израчунавање и праћење временских рокова, уколико их користи арбитражни трибунал.³³¹

Други услов предвиђа ситуацију да систем вештачке интелигенције само унапређује већ завршену људску активност.³³² У овом случају, намена система је да се користи искључиво као алат за унапређење резултата који су производ човека, примера ради као алат за проверу језика или унапређење стила писања.³³³ Пример коришћења система вештачке интелигенције која би потпадала под овај изузетак је алат заснован на вештачкој интелигенцији за унапређење нацрта предузетих процедуралних корака које је претходно сачинио арбитражни трибунал.³³⁴

Трећи услов прописује да се високоризичним неће сматрати они системи који су намењени откривању образаца доношења одлука или идентификовању својеврсног одступања од ранијих образаца доношења одлука.³³⁵ Ипак, у овој ситуацији је битно да системи вештачке интелигенције не врше икакве измене без учешћа човека. Дакле, не постоји значајан утицај на одлуку, јер систем само идентификује одређене обрасце, али је човек тај који преиспитује резултат система и даље доноси одлуку коју сматра одговарајућом. Примера ради, то би био случај система који анализира арбитражу одлуку коју је написао арбитражни трибунал тако што утврђује да ли је она донета у складу са обрасцем претходно донетих одлука или је дошло до одступања стандардизованих образаца. Читава идеја је да систем упозори корисника на могуће недоследности или неправилности, које он може, али не мора да прихвати. Сличан пример се наводи у рециталу број 53 *AI Act*-а, али се он односи на оцењивање испита од стране наставника и утврђивање да ли је наставник поштовао претходно утврђене критеријуме оцењивања или је одступио од њих.³³⁶ Овај изузетак би могао да се примени уколико би та арбитражни трибунал користио ради провере арбитражне одлуке, а у циљу утврђивања доследности и усклађености са претходно донетим одлукама, па уколико постоје одређена одступања, арбитражи одлуку могу ускладити.³³⁷

Четврти услов предвиђа коришћење система за обављање припремних задатака који могу утицати на примену и тумачење права и чињеница или на примену права.³³⁸ Идеја је да утицај припремних радњи које обавља система не утиче знатно на доношење одлука. Примери припремних задатака су управљање документима уз помоћ индексирања, претраживања, обраде текста, обраде говора, међусобног повезивања података.³³⁹ Поред тога, припремним задацима се сматра и преводње докумената.³⁴⁰ Обављањем припремних задатака се може сматрати и коришћење система вештачке интелигенције који генеришу процесну историју поступка или сажетак чињеница спора, као и системи који врше претрагу релевантне праксе и литературе у вези са правним питањима у спору.³⁴¹

³³⁰ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

³³¹ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

³³² Члан 6, став 3, тачка 2(б) *AI Act*-а.

³³³ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

³³⁴ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

³³⁵ Члан 6, став 3, тачка 2(п) *AI Act*-а.

³³⁶ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

³³⁷ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

³³⁸ Члан 6, став 3, тачка 2(а) *AI Act*-а.

³³⁹ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

³⁴⁰ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

³⁴¹ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

Додатно, у рециталу број 61 *AI Act*-а, који ближе објашњава високоризичне системе у правосуђу и даје контекст тумачењу, наводи се да се високоризичним системима неће сматрати системи који су намењени обављању искључиво помоћних и административних задатака који не утичу на материјално доношење одлуке у сваком конкретном случају.³⁴² Као примери таквих задатака, у *AI Act*-у се наводе анонимизација, псеудонимизација судских одлука, докумената или података, комуникација између особља и обављање чисто административних задатака.³⁴³ Ово је у складу са изузецима предвиђеним у члану 6, став 3 *AI Act*-а и може се сматрати проширењем листе изузетака који се тичу коришћења система вештачке интелигенције у правосуђу, односно арбитражи.

На крају, члан 6 *AI Act*-а као опште правило експлицитно предвиђа да ће се високоризичним увек сматрати систем који обавља профилисање физичких лица, без обзира на област у којој се примењује.³⁴⁴ То значи да ће се без изузетка сваки систем вештачке интелигенције који служи за профилисање физичких лица сматрати високоризичним. У овом случају неопходно је консултовање са другим релевантним прописима како би се објаснило значење кључних појмова. Тако, *GDPR* у члану 4, став 4 дефинише профилисање и наводи да оно представља „сваки облик аутоматизоване обраде личних података који се састоји од коришћења тих података за процену одређених личних аспеката који се односе на физичко лице, посебно за анализу или предвиђање аспеката у вези са радним учинком, економском ситуацијом, здравственим стањем, личним преференцијама, интересовањима, поузданошћу, понашањем, локацијом или кретањем тог физичког лица“.³⁴⁵ Профилисање се сматра високоризичном применом вештачке интелигенције, јер директно може да утиче на основна права и слободе физичких лица. Наиме, аутоматизовано доношење одлука укључује анализу, процену или предвиђање личних карактеристика и понашања појединаца, па носи посебно осетљиве ризике, укључујући повреду приватности, ризик пристрасности, ризик необјашњивости одлука, и сл.

Тумачење високоризичних система може изазвати бројне дилеме, па се Европска Комисија обавезала да ће у сарадњи са Европским Саветом за вештачку интелигенцију израдити Смернице за примену високоризичних система најкасније до 2. фебруара 2026. године, када почиње примена одредби високоризичних система вештачке интелигенције *AI Act*-а. Циљ је да се обезбеди додатно упутство за практичну примену услова под којима се, изузетно, системи вештачке интелигенције наведени у Анексу III *AI Act*-а не могу сматрати високоризичним.³⁴⁶

2.4.3. Обавезе које проистичу од високоризичних система вештачке интелигенције

Први корак приликом процеса усклађивања са *AI Act*-ом је да одговорна лица одреде којој групи класификације ризика припадају системи који се производе или користе. Одређивање специфичне класификације је кључно, јер се у складу са класификацијом утврђују и конкретне обавезе које одговорна лица морају испунити према *AI Act*-у. Посебно поглавље *AI Act*-а је посвећено обавезама одговорних лица и корисника високоризичних система вештачке интелигенције, а то је уједно и најобимније поглавље уредбе.³⁴⁷ Када се

³⁴² Рецитал број 61 *AI Act*-а.

³⁴³ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

³⁴⁴ Члан 6, став 4 *AI Act*-а.

³⁴⁵ Члан 4, став 4 *GDPR*-а.

³⁴⁶ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

³⁴⁷ Поголавље III *AI Act*-а.

неки систем вештачке интелигенције класификује као високоризичан, то повлачи са собом примену одређених дужности. Без усклађивања са тим условима и стандардима који су прописани у *AI Act*-у, такав систем се не може развијати, стављати на тржиште нити користити. Обавезе високоризичних система вештачке интелигенције заправо подразумевају мере за ублажавање и спречавање ризика који могу настати услед развоја и употребе система вештачке интелигенције. С друге стране, уколико пружалац услуга система вештачке интелигенције сматра да је систем ниског ризика, потребно је да он састави документацију усклађености пре него што систем стави на тржиште или у употребу, као и да ту документацију достави надлежном националном телу.³⁴⁸ Поред тога, пружалац услуга мора регистровати систем у бази података Европске уније.³⁴⁹

Улоге које актери имају посебно су релевантне за принцип одговорности и обим обавеза које је потребно испунити у складу са *AI Act*-ом. Обавезе које су прописане за високоризичне системе се намећу произвођачима, пружаоцима услуга, увозницима, дистрибутерима, али и самим корисницима високоризичних система вештачке интелигенције. Дакле, уколико одређено лице или компанија спада у једну од горе поменутих категорија, подлеже примени *AI Act*-а и обавезама које овај пропис уводи. Како бисмо боље објаснили на кога се све примењују ове обавезе, навешћемо један илустративан пример потенцијалног коришћења система вештачке интелигенције у арбитражном поступку где ћемо покушати да представимо обавезе, али и да дефинишемо лица на која би се обавезе из *AI Act*-а односиле. Претпоставимо да је одређена технолошка компанија развила систем вештачке интелигенције који може служити и за вршење неког задатка чија би намена указивала да се ради о високоризичном систему вештачке интелигенције. Компанија која је развила систем ће се, према *AI Act*-у сматрати пружаоцем услуга, уколико је самостално или уз помоћ других лица развила систем вештачке интелигенције. Дистрибутер је лице које дистрибуира систем на тржиште Европске уније и не мења му функционалности ни техничке карактеристике. На крају, корисник је лице које користи, односно имплементира систем вештачке интелигенције у конкретне сврхе. Корисници система вештачке интелигенције би могли бити арбитражи или арбитражне институције, које користе систем у одређене сврхе. Дакле, и сами арбитражи и арбитражне институције би морали да буду информисани о обавезама које се на њих примењују.

AI Act предвиђа листу обавеза чија примена обезбеђује сигурност, транспарентност и праведност, те омогућава поуздан рад система вештачке интелигенције у арбитражном поступку.

Прва обавеза која се намеће је успостављање процедуре за управљање ризицима и обавеза вођења адекватне евиденције мера које су у том смислу предузимају.³⁵⁰ Управљање ризицима подразумева идентификацију, анализу и ублажавање потенцијалних ризика повезаних са применом система вештачке интелигенције уз помоћ различитих мера. Када говоримо о арбитражном поступку, веома је важно континуирано праћење рада система вештачке интелигенције како би се обезбедило да они не угрожавају право на правично суђење, приватност, као и друге основне принципе поступка. Процедура управљања ризиком обухвата утврђивање и анализу познатих и разумно предвидљивих ризика које високоризични систем евентуално може да проузрокује по здравље, безбедност и основна људска права када се користи у циљу намене за коју је развијен или на начин који представља разумно предвидљиву другачију намену од оне за коју је развијен.

³⁴⁸ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

³⁴⁹ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

³⁵⁰ Вид. члан 9 *AI Act*-а; Jonas Schuett, "Risk Management in the Artificial Intelligence Act", *European Journal of Risk Regulation*, Vol. 15, Special Issue 2: Special Issue on the Future of Food Law, 2024, 367-385.

Затим, као друга обавеза се прописује коришћење висококвалитетних, проверених података за обуку, валидацију и тестирање система вештачке интелигенције.³⁵¹ Веродостојност резултата које системи вештачке интелигенције производе зависе од веродостојности и квалитета података на којима се ти системи тренирају. Уколико се системи тренирају на подацима, они морају бити прикупљени и обрађени у складу са прописима, што значи да процес прикупљања и обраде података о личности мора бити у складу са стандардима заштите података о личности. Посебно је важно обезбедити да подаци којима се тренира систем не садрже пристрасне податке, како би резултат система био релевантан, праведан и тачан.

Пре стављања на тржиште и употребе система неопходно је прибавити и водити комплетну техничку документацију, која потврђује да су високоризични системи испунили услове прописане *AI Act*-ом.³⁵² Услов који се поставља је да се технички омогући аутоматско евидентирање догађаја током целог животног циклуса система.³⁵³ Сви процеси развоја система вештачке интелигенције морају бити документовани, укључујући дизајн, технике и алгоритме који су коришћени, друге параметре и одлуке које су довеле до одређених исхода. Вођење адекватне техничке документације омогућава и праћење рада и евалуацију система вештачке интелигенције, што даље утиче на већу транспарентност и олакшава анализу перформанси и идентификацију потенцијалних ризика, могућих грешака или непредвиђених понашања система.

Уводни део *AI Act*-а се позива на Етичке смернице и наводи да транспарентност подразумева да се системи вештачке интелигенције развијају и употребљавају на начин којим се осигурава праћење и објашњивост рада система, уз јасно обавештење лица на које систем утиче да се комуникација врши са системом вештачке интелигенције, а не са човеком.³⁵⁴ Транспарентност у раду система вештачке интелигенције у арбитражном поступку је од суштинског значаја, јер транспарентност утиче на стицање и очување поверења у технологију. Тако *AI Act* захтева да пружаоци услуга високоризичних система обезбеде корисницима информације које им омогућавају разумевање рада система, као и образложење одлука које систем доноси. Корисницима се морају пружити све потребне информације кроз инструкције за коришћење у одговарајућем дигиталном или другом формату са сажетим, потпуним, тачним и јасним информацијама које су лицима који уводе или користе систем релевантне, приступачне и разумљиве.³⁵⁵ Учесници арбитражног поступка, а нарочито странке у поступку увек морају имати јасне информације о томе како је систем генерисао одлуку, те имати могућност преиспитивања одлуке онда када је то потребно.

Једно од основних етичких начела је начело људског надзора над радом система вештачке интелигенције, а ово начело прописује и *AI Act*.³⁵⁶ То даље значи да високоризични системи вештачке интелигенције не смеју радити потпуно аутономно, већ се мора омогућити људска контрола над радом система како би се спречили, односно што више ублажили ризици који могу настати по здравље, безбедност и основна људска права током употребе високоризичних система. Људски надзор омогућава преиспитивање одлуке које је систем

³⁵¹ Члан 10 *AI Act*-а.

³⁵² Члан 11 *AI Act*-а.

³⁵³ Члан 12 *AI Act*-а.

³⁵⁴ Рецитал број 27 *AI Act*-а.

³⁵⁵ Члан 13 *AI Act*-а.

³⁵⁶ Члан 14 *AI Act*-а.

донео и смањује могућност грешака и потенцијалног угрожавања људских права.³⁵⁷ На крају, резултати вештачке интелигенције не би требало да буду једини одлучујући фактор приликом доношења неке одлуке.³⁵⁸ Захтева се да људско биће узме у обзир друштвени контекст, као и ограничења система, како би се избегле нежељене последице.³⁵⁹ Слично правило прописује и *GDPR* регулишући да човек мора бити укључен у процес доношења одлука уколико одлука може имати правне или друге значајне правне последице на лица на која се односи.³⁶⁰

Мора се обезбедити да високоризични системи вештачке интелигенције генеришу исправне резултате, да су технолошки отпорни и сигурни за употребу.³⁶¹ Ово нарочито важи за системе вештачке интелигенције који се користе у арбитражном поступку, јер уколико нису довољно технички отпорни или тачни, такви системи могу изазвати евентуалне грешке, повреду права странака у поступку, као и повреду основних начела поступка. Сигурност система укључује заштиту од информационих напада и злоупотребе података, које представљају један од кључних проблема данашњице.

Сви високоризични системи вештачке интелигенције морају имати Изјаву о усаглашености која потврђује да систем испуњава све правне и техничке стандарде који су предвиђени у *AI Act*-у. Поред тога, ови системи морају бити регистровани у посебној бази података на нивоу Европске уније.

Додатно, предвиђају се још неке конкретне обавезе за различита лица у ланцу развоја и употребе високоризичних система вештачке интелигенције. Пружалац услуга је одговоран за обезбеђивање усклађености система вештачке интелигенције са предвиђеним условима развоја пре него што се он стави на тржиште.³⁶² Често лице које развија систем није свесно свих могућих примена система који је развио, па то некада може отежати процену и контролу ризика. Обвезе пружаоца услуга високоризичних система вештачке интелигенције обухватају усклађивање са свим горе поменутим условима, као и успостављање процедура за управљање квалитетом, вођење и чување релевантних евиденција, оцењивање усклађености система пре његовог стављања на тржиште или у употребу, прибављање ЕУ изјаву о усклађивању, стављање *CE* ознаке која потврђује усклађеност, предузимање других потребних корективних мера.³⁶³ Пружаоцима услуга се намеће обавеза спровођења процедура за управљање квалитетом,³⁶⁴ које обухватају израду стратегија за усклађеност са прописима, процедура за тестирање и надзор над функционисањем система приликом дизајна и развоја, и др. Редовно оцењивање квалитета рада система вештачке интелигенције важно је како би се осигурало да он функционише према очекивањима и у складу са прописаним условима.

³⁵⁷ Luciano Cavalcante Siebert, Maria Luce Lupetti, Evgeni Aizenberg, Niek Beckers, Arkady Zgonnikov, Herman Veluwenkamp, David Abbink, Elisa Giaccardi, Geert-Jan Houben, Catholijn M. Jonker, Jeroen van den Hoven, Deborah Forster, Reginald L. Lagendijk, "Meaningful human control: actionable properties for AI system development", *AI and Ethics*, No. 3, 2023, 241–255.

³⁵⁸ *OECD Classification Framework*, *op. cit.*, 27

³⁵⁹ *Ibidem*.

³⁶⁰ Вид. Ђ. Кривокапић, А. Николић (2023b), *op. cit.*, 151-174.

³⁶¹ Члан 15 *AI Act*-а.

³⁶² Muhammed Demircan, "Deployers of High-Risk AI Systems: What Will Be Your Obligations Under the EU AI Act?", *Kluwer Competition Law Blog*, доступно на: <https://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2023/06/02/deployers-of-high-risk-ai-systems-what-will-be-your-obligations-under-the-eu-ai-act/?output=pdf>.

³⁶³ Члан 16 *AI Act*-а.

³⁶⁴ Члан 17 *AI Act*-а.

На дистрибутера се примењују посебне обавезе, које се већином тичу провере да ли систем испуњава све потребне услове, да ли има потребну *CE* ознаку, ЕУ изјаву о усклађености, инструкције за коришћење, и сл.³⁶⁵ Дистрибутер ће се сматрати одговорним уколико не поштује прописе док је систем у његовој контроли. То значи да дистрибутер мора вршити адекватан надзор, те осигурати да су испуњени стандарди, примера ради, складиштења и превоза који не угрожавају усклађеност система.

Арбитражни трибунал мора предузети одговарајуће техничке и организационе мере којима се обезбеђује правилна употреба високоризичних система вештачке интелигенције, као и надзор над њиховом применом од стране адекватно обучених лица.³⁶⁶ Тако, *AI Act* предвиђа да и сами корисници морају предузети одговарајуће техничке и организационе мере како би осигурали употребу система у складу са предвиђеним условима и инструкцијама за коришћење.³⁶⁷ Те мере подразумевају одређивање компетентног лица које ће вршити надзор над радом система, затим спровођење контроле улазних података, када је то могуће, како би се осигурало да су они релевантни и довољно репрезентативни имајући у виду намену система, чување предвиђене евиденције, и др. Арбитражни трибунал мора чувати записе (логове) које аутоматски генерише високоризични систем, најмање шест месеци.³⁶⁸ Додатно, пре него што започне са применом система вештачке интелигенције на радном месту, послодавац мора да обавести запослене или друге кориснике на које се систем односи да ће бити подвргнути раду система вештачке интелигенције. То значи да ће арбитражни трибунал, односно арбитражна институција морати да обавесте странке о употреби високоризичних система уколико њихова примена утиче на физичка лица. *AI Act* не предвиђа еквивалентну транспарентност према правним лицима, али се и она може уговорити.³⁶⁹ Такође, уколико корисник обрађује податке о личности, систем мора да води рачуна о поштовању принципа заштите података о личности. На крају, корисници високоризичних система вештачке интелигенције морају спровести процену утицаја на основна права,³⁷⁰ која треба да садржи навођење начина на који ће се систем користити у складу са наменом, времена и учесталости коришћења система, категорија лица на која ће утицати рад система, потенцијалне ризике, опис спровођења мера људског надзора и других корективних мера.

Висок ризик захтева и примену додатних мера које утичу на већу транспарентност рада система, као и обавезу људске интервенције у процесу генерисања резултата.³⁷¹ Тако, *AI Act* гарантује право на објашњење,³⁷² у оквиру одељка који прописује обавезе везане за праћење система након стављања на тржиште, размену информација и надзор тржишта.³⁷³ Ово право се примењује на свако лице на које се односи одлука на основу резултата високоризичног система вештачке интелигенције која производи правне последице. То даље значи да свака странка у поступку има право на обавештење у вези са улогом система вештачке интелигенције у поступку решавања спорова, као и о свим сегментима поступка доношења одлуке, укључујући критеријуме за доношење одлуке, податке који су коришћени,

³⁶⁵ Члан 24 *AI Act*-а.

³⁶⁶ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

³⁶⁷ Члан 26 *AI Act*-а.

³⁶⁸ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

³⁶⁹ *Ibidem.*

³⁷⁰ Члан 27 *AI Act*-а.

³⁷¹ *OECD Classification Framework, op. cit.*, 27.

³⁷² Члан 86, став 1 *AI Act*-а.

³⁷³ Поглавље IX *AI Act*-а.

инструкције које су дате, и сл.³⁷⁴ Лице на које се одлука односи мора да има увид у разумљиво објашњење, те да може да, уколико сматра да је одлука негативна по њена права, тражи њено преиспитивање. *AI Act* прописује да објашњење треба бити јасно и разумљиво, те да треба да пружи основ за евентуално даље остваривање права лица на које се одлука односи.³⁷⁵

Може се вршити и надзор система вештачке интелигенције након стављања на тржиште, када могу да се прикупљају и анализирају подаци у вези са учинком система, укључујући све евентуалне проблеме повезане са пристрасношћу, ради усклађености са обавезама које *AI Act* предвиђа.³⁷⁶

Дакле, уколико би арбитри или арбитражне институције користили систем вештачке интелигенције у арбитражном поступку, они би морали да буду предмет строге процене утицаја и ризика пре него што буду развијени, примењени, односно стављени на тржиште. Процена утицаја би укључивала све податке које се уносе у систем, критеријуме на основу којих се одлуке доносе, анализу потенцијалних пристрасности, утицаја на расподелу рада и могуће последице по ефикасност поступка. Поред тога, овакви системи вештачке интелигенције би морали бити транспарентни, са јасним објашњењима како и на основу којих критеријума системи генеришу садржај. Даље, имплементација оваквих система захтева и висок ниво људског надзора. Арбитри, односно арбитражне институције би морале да преиспитају и, уколико је потребно, измене резултат система. Такође, морају се успоставити механизми за редовно праћење и евалуацију рада система како би се на време откриле и исправиле све потенцијалне неправилности или нежељене пристрасности, односно друге грешке које систем може да направи.

Поштовање изнетих обавеза осигурава да употреба високоризичних система вештачке интелигенције у арбитражном поступку пружа тачне и ефикасне резултате, али и гарантује поштовање правних и етичких стандарда неопходних за заштиту права лица на које се одлуке система односе. Подразумева се да је пре имплементације оваквих решења неопходно да се претходно изграде високе компетенције арбитражне заједнице, како би корисници система могли критички да разматрају резултат система вештачке интелигенције, а не да их безрезервно примењују. Надзор над радом система вештачке интелигенције подразумева континуирану процену његових препорука и утицаја у складу са циљевима система.³⁷⁷ У том смислу, неопходно је развити програме едукације, које ће имати за циљ развијање неопходних вештина за одговорно и поуздано коришћење вештачке интелигенције. Овакав вид едукације треба да има за циљ повећање поверења у вештачку интелигенцију, али и упознавање са њеним ограничењима, те да укаже на потребу провере резултата.

Повреде ових обавеза подлежу санкцијама које додатно могу да дефинишу државе чланице, док прекршаји у погледу обавеза високоризичних система вештачке интелигенције могу бити кажњени новчаном казном до 15 милиона евра.³⁷⁸

³⁷⁴ За више о ограничењима услова објашњивости вид. Gianclaudio Malgieri, Frank Pasquale, "Licensing high-risk artificial intelligence: Toward ex ante justification for a disruptive technology", *Computer Law & Security Review*, Vol. 52, 2024.

³⁷⁵ Рецитал број 171 *AI Act*-а.

³⁷⁶ Вид. члан 72 *AI Act*-а.

³⁷⁷ *OECD Classification Framework*, *op. cit.*, 4.

³⁷⁸ Вид. члан 99, став 4, тачка е) *AI Act*-а.

ПОГЛАВЉЕ IV

МЕТОДОЛОГИЈА КЛАСИФИКАЦИЈЕ РИЗИКА СИСТЕМА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ У АРБИТРАЖНОМ ПОСТУПКУ

Уводне напомене

Различите врсте алата који се заснивају на вештачкој интелигенцији могу донети бројне користи, али и изазове приликом коришћења у арбитражном поступку. Системи вештачке интелигенције различите намене захтевају различит приступ, односно прилагођене мере управљања ризицима обликоване у складу са конкретним околностима случаја. Сваки алат захтева посебну класификацију ризика како би се предвиделе одговарајуће стратегије за њихово ублажавање, односно спречавање.

Како би се обезбедила поуздана, безбедна и одговорна примена система вештачке интелигенције неопходна је класификација могућих ризика. Класификација ризика система вештачке интелигенције представља систематичан приступ идентификацији, процени и управљању ризицима који се јављају приликом њихове употребе. Различите категорије ризика захтевају прилагођавање и прописивање различитих мера, у складу са специфичним потребама и начином употребе система вештачке интелигенције. Класификација ризика система вештачке интелигенције у арбитражном поступку зависи од тога да ли технологија о којој је реч испуњава дефиницију система вештачке интелигенције, зависи од начина на који се систем користи, али и од субјекта који примењује систем вештачке интелигенције.

Генерално говорећи, класификација ризика система вештачке интелигенције подразумева *ex ante* управљање ризиком, односно претходну процену и утврђивање ризика. Идентификација ризика је први корак у процесу управљања ризицима. Овај корак подразумева препознавање потенцијалних ризика који могу настати услед употребе система вештачке интелигенције. Током идентификације потребно је анализирати све аспекте система, укључујући његове техничке карактеристике, намену и евентуални утицај на окружење и саме кориснике. Након одговарајуће идентификације ризика приступа се процени ризика која представља анализу вероватноће наступања идентификованих ризика. У оквиру процене ризика се врши анализа колико је вероватно да ће се одређени ризик остварити и колико би озбиљне последице настале уколико би се ризик остварио. Процена ризика може довести и до категоризације ризика према значају, односно својеврсног рангирања ризика према њиховом утицају на околину и друштво како би се одредиле мере које треба предузети у циљу ублажавања или спречавања наступања ризика. На крају, управљање ризицима обухвата различите активности које се спроводе након идентификације и процене ризика, укључујући утврђивање мера за ублажавање, односно спречавање наступања ризика. Управљање ризицима је динамичан процес који захтева континуиран надзор примене мера, како би се осигурало да су мере заштите одговарајуће и довољно ефикасне.

Класификација ризика система вештачке интелигенције може бити веома сложена. С тога ћемо у наставку представити методологију класификације ризика система вештачке интелигенције у арбитражном поступку коју ћемо даље користити за дубљу анализу класификације ризика у конкретним случајевима примене. Најпре ћемо изложити критеријуме за класификацију ризика система вештачке интелигенције у арбитражном поступку (1.), након чега ћемо израдити модел за класификацију система вештачке интелигенције у области људских ресурса (2.) и модел за класификацију система вештачке интелигенције у области арбитражног решавања спорова (3.).

1. Постављање критеријума за класификацију ризика система вештачке интелигенције

Тумачење одредби *AI Act*-а у вези са класификацијом ризика система вештачке интелигенције може бити веома комплексно, имајући у виду да *AI Act* пружа само широко постављена правила која су подложна различитим тумачењима, те да не постоје експлицитни критеријуми за вршење класификације ризика. Тек у фебруару 2026. године се од надлежних тела на нивоу Европске уније очекује доношење разјашњења и ближих смерница за класификацију система вештачке интелигенције. Ове смернице ће се донети свега пар месеци пре ступања на снагу одредаба *AI Act*-а о високом ризику.

Из тог разлога смо морали да самостално израдимо методологију класификације ризика, која ће имати јасне критеријуме уз помоћ којих се може анализирати класификација ризика конкретних система вештачке интелигенције за различите намене, који се могу користити у различитим фазама арбитражног поступка. Приликом осмишљавања критеријума ослонили смо се на критеријуме и смернице приказане у релевантним изворима права која регулишу развој и примену вештачке интелигенције, које смо прилагодили потребама арбитражног поступка. Ти критеријуми су претежно засновани на основним принципима *AI Act*-а и *OECD* релевантним прописима који регулишу вештачку интелигенцију.

OECD је још 2019. године развио Принципе за вештачку интелигенцију, који су били први вид регулације вештачке интелигенције путем прописивања правних стандарда прихваћених на међунационалном нивоу. *OECD* принципи прописују, између осталог, поштовање људских права, демократских вредности, правичности, транспарентност, објашњививост, робусност, безбедност и сигурност. У том документу, *OECD* је предложио и прву (правну) дефиницију вештачке интелигенције. Касније, након првих предлога текста *AI Act*-а, 2022. године *OECD* доноси и Оквир за класификацију система вештачке интелигенције.³⁷⁹ Он представља практичан оквир који служи као својеврсни алат за процену ризика система вештачке интелигенције од различитих актера. *OECD* оквир класификује системе вештачке интелигенције кроз пет димензија: људи и планета, економски контекст, подаци и улаз, модел вештачке интелигенције, задаци и излаз.³⁸⁰ Свака од ових димензија има јединствена својства и карактеристике, чијом детаљном анализом се може проценити ризик конкретног система. Поред ових димензија, предвиђено је да на процену ризика утиче и примена десет *OECD* принципа за вештачку интелигенцију, који су изложени у оквиру првог дела рада.

Дакле, као полазну основу за постављање параметара за одређивање класификације ризика система вештачке интелигенције који се могу користити у арбитражним поступцима ослонићемо се на *AI Act*, док ћемо *OECD* оквир за класификацију ризика користити као смернице за постављање додатних елемената анализе система вештачке интелигенције.

У овом одељку ћемо представити и објаснити критеријуме за класификацију ризика система вештачке интелигенције које смо идентификовали као кључне, како бисмо у наредним одељцима те критеријуме применили на класификацију конкретних система вештачке интелигенције који се могу користити у арбитражи. Наиме, у наредна три одељка ћемо анализирати конкретне случајеве примене система вештачке интелигенције (1.1.) у три различите фазе поступка (1.2) од стране различитих актера арбитражног поступка (1.3.).

³⁷⁹ *OECD Classification Framework, op. cit.*

³⁸⁰ *OECD Classification Framework, op. cit.*, 16.

Сваки од конкретних случајева примене ће бити анализиран кроз разматрање сврхе система вештачке интелигенције (1.4.), потребног нивоа учења корисника система вештачке интелигенције приликом улаза (1.5.), формата излаза система вештачке интелигенције (1.6.), способности неопходних за рад система вештачке интелигенције (1.7.), настанка могућих ризика током примене система вештачке интелигенције (1.8.), жељеног нивоа аутоматизације система вештачке интелигенције (1.9.), како би се проценила класификација ризика према *AI Act*-у (1.10.). На крају, за сваки од конкретних случајева примене система вештачке интелигенције ћемо навести и пример тренутно доступних алата заснованих на вештачкој интелигенцији који су доступни на тржишту (1.11.).

1.1. Конкретни случајеви примене система вештачке интелигенције

Како бисмо на свеобухватан, јасан и разумљив начин приступили класификацији система вештачке интелигенције у арбитражном поступку, започели смо анализу разматрањем потенцијала система вештачке интелигенције и њихове могуће примене у арбитражном поступку. Затим смо утврдили конкретне случајеве примене система вештачке интелигенције у арбитражи. Наиме, истраживањем постојеће литературе из арбитражног права и претраживањем постојеће праксе, односно понуде на тржишту, утврдили смо могуће конкретне случајеве примене система вештачке интелигенције у арбитражи. Листа случајева примене је велика и обухвата појединачну анализу 25 система вештачке интелигенције различите намене, што заиста указује на прилике које нуди примена вештачке интелигенције у арбитражном поступку. Међутим, овим се додатно поткрепљује потреба за пружањем смерница за класификацију ризика, односно употребу система вештачке интелигенције као помоћног алата у арбитражном поступку, без којих она не може бити поуздана и одговорна.

Идентификоване случајеве примене ћемо поделити по фазама поступка у којима се користе, узимајући у обзир који актери их могу користити, као и друге критеријуме за класификацију ризика.

У наставку пружамо листу конкретних случајева примене система вештачке интелигенције, које ћемо анализирати у раду. Ова листа омогућава читаоцу да, у случају појединих практичних дилема, одмах оде на релевантни одељак у којем је описана класификација ризика конкретног система. Самим тим, рад је конципиран тако да заинтересовано лице може и засебно проучавати посебне делове рада, који се односе на конкретан случај примене вештачке интелигенције у арбитражном поступку који је обрађен у раду.

Конкретни случајеви примене система вештачке интелигенције
систем за генерисање арбитражног споразума
систем за генерисање предлога седишта арбитраже
систем за обављање правног истраживања
систем за генерисање писаних поднесака странака
систем за техничку проверу и форматирање писаних поднесака
систем за анализу исправа (писаних докумената)
систем за превођење
систем за генерисање предлога за именовање арбитра
систем за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком
систем за предвиђање исхода поступка
систем за управљање арбитражним предметом
систем за анализу релевантних докумената током поступка прибављања и достављања докумената
систем за генерисање предлога за именовање вештака

систем за припрему сведока и вештака за давање исказа
систем за генерисање процесних закључака
систем за генерисање записника
систем за праћење трошкова поступка
систем за оцену поузданости доказа
систем за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке
систем за генерисање образложења арбитражне одлуке
систем за проверу арбитражне одлуке
систем за подршку анонимизацији арбитражних одлука
систем за генерисање сажетака арбитражних одлука
систем за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције
систем за евалуацију и оцену рада арбитра

Илустрација 3: Конкретни случајеви примене система вештачке интелигенције који ће бити посебно анализирани у раду

1.2. Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи

Дуго смо разматрали на који начин је најбоље да приступимо теми, имајући у виду да она обухвата доста комплексних концепата и да јој је могуће приступити на више начина. Различити приступи би подразумевали примену другачије методологије и постављање другачије структуре рада. Након пажљиве анализе определили смо се за анализу употребе модерних технологија у различитим фазама арбитражног поступка коришћењем неколико кључних параметара. У наставку ћемо разграничити три фазе поступка које смо поставили и објаснити њихове сегменте.

Редослед корака у арбитражном решавању спорова је унапред познат и у великој мери уједначен. Најпре, тужилац подноси захтев за покретање арбитраже (енг. *request for arbitration, notice of arbitration*), на који тужени одговара (енг. *answer to the request*). У зависности од релевантних правила, захтев и одговор на њега могу, али и не морају садржати детаљне информације у вези са чињеничном и правном основом спора. Тако, некада захтев може бити веома сажет, док ће тужба (енг. *statement of claim*) и одговор на тужбу (енг. *statement of defence*) обично бити поднети накнадно и садржати више информација, као и прецизирање тужбених захтева (енг. *claims, relief*). Тако, тужба мора да садржи тужбени захтев, чињенице на којима тужилац заснива захтев и спорна питања.³⁸¹ Захтев за арбитражу, односно тужба се подносе арбитражној институцији која је уговорена или директно туженом, уколико није уговорена институционална арбитража.

Након размене поднесака следи поступак именовања арбитра појединца или арбитражног већа на основу споразума странака или у складу са правилима која су стране изабрале. Након формирања арбитражног трибунала обично следи одржавање организационог састанка, на коме се расправља о начину на који ће се арбитражни поступак водити. По правилу следи и размена додатних писаних поднесака и доказа. Обично се организује и усмена расправа која може да траје и неколико дана или недеља у зависности од комплексности случаја. На усменим расправама се износе кључни аргументи странака у поступку, изводе се докази, узимају се искази сведока и вештака, и др. Након усмене расправе арбитраи могу дозволити и размену завршних поднесака (енг. *post-hearing briefs*). Коначно, након разматрања свих поднесака и анализе доказа, арбитраи одржавају *in camera* састанке у циљу доношења арбитражне одлуке. Ови кораци представљају основни ток арбитражног поступка, који може имати бројне варијације.

³⁸¹ Вид. члан 36, став 1 Закона о арбитражи Србије.

С обзиром да у доктрини фазе арбитражног поступка нису на униформни начин разграничене, на почетку истраживања се јавила потреба за прецизирањем почетка и краја сваке од постављених фаза. Наиме, широко разграничење фаза на почетак поступка, ток поступка и завршетак поступка није смислено, јер би у том случају остало нејасно шта се сматра почетком, а шта крајем сваке од фаза. Тренутак покретања арбитраже се може разликовати у зависности од чињенице да ли се ради о *ad hoc* или институционалној арбитражи, као и од меродавних арбитражних правила.³⁸² Примера ради, према *ICC*,³⁸³ *LCLA*³⁸⁴ и *ICDR*³⁸⁵ арбитражним правилима, као и према правилима српских арбитражних институција арбитража³⁸⁶ се сматра започетом на дан када арбитражна институција прими захтев за покретање арбитраже од стране тужиоца. Међутим, према *UNCITRAL* арбитражним правилима, која своју примену обично остварују у *ad hoc* арбитражама, сматраће се да је арбитража започета на дан када тужени прими захтев за арбитражу.³⁸⁷ Дакле, арбитражни поступак отпочиње пре него што је конституисан арбитражни трибунал.

почетак поступка	ток поступка	завршна фаза поступка

Илустрација 4: Фазе арбитражног поступка

Како бисмо прецизније одредили фазе поступка, као релевантан смо узели управо тренутак конституисања арбитражног већа. Тако ће првом фазом бити обухваћене све радње које претходе конституисању арбитражног већа укључујући и тај стадијум, другом фазом ћемо сматрати период после конституисања арбитражног већа закључно са усменом расправом, док ће трећа фаза представљати завршну фазу, односно период после усмене расправе када арбитражи доносе арбитражну одлуку, као и све радње које се могу предузети након тог периода.

Фаза I: почетак поступка	Фаза II: ток поступка	Фаза III: завршна фаза поступка
период пре конституисања арбитражног већа укључујући конституисање арбитражног већа	период после конституисања арбитражног већа закључно са усменом расправом	период после усмене расправе закључно са доношење арбитражне одлуком

Илустрација 5: Образложење постављених фаза поступка арбитражног поступка

Како бисмо додатно појаснили елементе сваке од фаза поступка, у наставку ћемо изложити и које радње се могу предузимати у оквиру сваке од три постављене фазе арбитражног поступка. У прву фазу, која претходи настанку спора, спада закључење арбитражног споразума од стране странака, покретање арбитражног поступка, односно припрема и слање захтева за покретање арбитраже, пријем захтева у надлежној арбитражној институцији, формирање арбитражног трибунала, односно именовање арбитра појединца или чланова арбитражног трибунала. По правилу, у тренутку прихватања именовања од стране арбитра појединца или председника арбитражног трибунала или потврђивања

³⁸² Вид. Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 112.

³⁸³ Вид. члан 4, став 3 *ICC* арбитражних правила.

³⁸⁴ Вид. члан 1, став 4 *LCLA* арбитражних правила.

³⁸⁵ Вид. члан 2, став 2 *ICDR* арбитражних правила.

³⁸⁶ Вид. члан 26, став 1 СТА арбитражних правила; члан 11 БАЦ арбитражна правила. Вид. и члан 38, став 2 Закона о арбитражи Србије: „у *ad hoc* арбитражи, на дан кад тужени прими захтев за арбитражу или тужбу и обавештење да је тужилац именовао арбитра или предложио арбитра појединца и позвао противну странку да именује свог арбитра или да се изјасни о предложеном арбитра појединцу“.

³⁸⁷ Вид. члан 3 став 2 *UNCITRAL* арбитражних правила.

њиховог именовања се конституише арбитражни трибунал.³⁸⁸ Друга фаза представља период после конституисања арбитражног већа, када „поступак улази у фазу у којој се од арбитра очекује да на што ефикаснији начин обаве мандат који су им странке повериле“.³⁸⁹ Ова фаза обухвата организовање иницијалног састанка арбитражног трибунала и странака, размену поднесака, односно припрему и слање тужбе, као и припрему и слање одговора на тужбу и често противтужбе, са додатним поднесцима, подношење додатне документације и релевантних материјала, одржавање усмене расправе и евентуално размену поднесака након усмене расправе. На крају, трећа, завршна фаза поступка обухвата већање арбитражног трибунала, доношење арбитражне одлуке и вођење поступка признања и извршења арбитражне одлуке, и вођење евентуалног поступка оспоравања арбитражне одлуке.

Фаза I: почетак поступка	Фаза II: ток поступка	Фаза III: завршна фаза поступка
период пре конституисања арбитражног већа укључујући конституисање арбитражног већа	период после конституисања арбитражног већа закључно са усменом расправом	период после усмене расправе
закључење арбитражног споразума	организација иницијалног састанка арбитражног трибунала и странака у вези са вођењем поступка	већање арбитражног трибунала
покретање арбитражног поступка (припрема и слање захтева за покретање арбитраже/тужбе)	размена поднесака (припрема и слање тужбе, припрема и слање одговора на тужбу, често заједно са противтужбом, подношење прилога и додатне документације)	доношење арбитражне одлуке
пријем захтева/тужбе у надлежној арбитражној институцији	припрема и одржавање усмене расправе	оспоравање арбитражне одлуке
именовање арбитра (конституисање арбитражног трибунала)	размена поднесака након рочишта	признање и извршење арбитражне одлуке

Илустрација 6: Конкретне радње које се могу предузимати у оквиру сваке од фаза арбитражног поступка

1.3. Актери арбитражног поступка као корисници система вештачке интелигенције

Проф. Јовановић је дефинисао арбитражу као „поступак решавања спорова чији садржај и ток одређују људи кроз различите улоге које у том поступку имају“ (*emphasis added*).³⁹⁰ Заиста, сваки арбитражни поступак обликују људи који, кроз различите улоге које имају у том поступку, утичу на ток и начин вођења сваког конкретног арбитражног поступка. У том смислу је веома важно прецизирати који од актера у конкретном случају користи систем вештачке интелигенције, јер управо у зависности од улоге актера, ризик система се на различите начине може класификовати. Ова околност некада може да представља одлучујући фактор за одређивање класификације ризика система који се користе у области решавања спорова.

У раду се испитује употреба модерних технологија из перспективе различитих учесника у арбитражном поступку. Уместо једносмерног разматрања одређених питања или фокусирања на примену технологија из угла само једног од могућих актера, истраживање

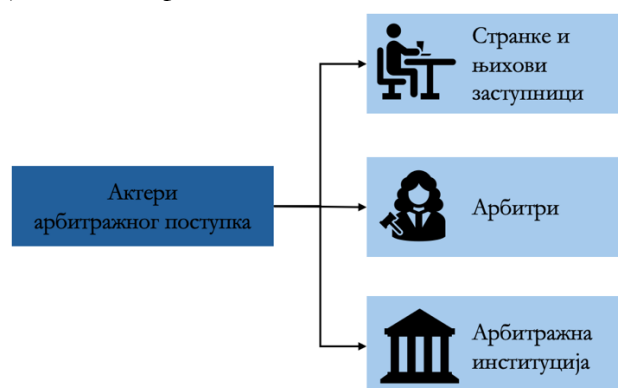
³⁸⁸ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 84.

³⁸⁹ *Ibidem*, 116.

³⁹⁰ М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 223.

обухвата широку анализу примене модерних технологија од стране арбитара, странака у спору, њихових заступника, адвоката, помоћног особља у арбитражним институцијама и других релевантних учесника. Овај свеобухватан приступ има за циљ да пружи целовит увид у правне аспекте употребе модерних технологија у арбитражном поступку.

Приликом одређивања параметара, водили смо рачуна и о избору адекватног термина. Имали смо дилему како назвати лица којима је намењена употреба система. Традиционални термин који је прихваћен у техничким наукама је „корисник“. Међутим, коришћење овог појма не би било сасвим разумљиво у контексту арбитражног поступка. Додатно, ни термин „учесник“ није адекватан, с обзиром да се арбитражна институција не сматра учесником у поступку, већ институцијом којој је поверен задатак да администрира поступак. На крају смо се определили за термин „актер“, имајући у виду да он може да обухвати све три релевантне групе корисника за које смо се определили.

Илустрација 7: Актери арбитражног поступка као корисници система вештачке интелигенције

У наставку ћемо веома кратко описати улогу три кључна актера арбитражног поступка: странака у арбитражном поступку и њихових заступника, арбитра и арбитражне институције.

Странке су лица која су закључила арбитражни споразум и покренула арбитражни поступак путем кога желе да реше свој спор. Дакле, арбитража се заснива на споразуму странака и делује у оквирима тог споразума. Свако физичко и правно лице може да уговори арбитражу, укључујући државу и њене органе.³⁹¹ Странке ће у арбитражном поступку обично заступати пуномоћници, адвокати, или други експерти из области арбитражног права или друге релевантне правне области. Модерне технологије и системи вештачке интелигенције које користе странке и њихови заступници су, пре свега, усмерени ка обављању одређених помоћних, административних или истраживачких задатака.

Арбитри су лица која решавају спор за који је уговорена арбитража.³⁹² Њихов основни задатак је да воде поступак на стручан и ефикасан начин, те да донесу коначну арбитражну одлуку. Арбитрима су на располагању бројне модерне технологије као алат за ефикасније вођење арбитражног поступка. Арбитар има задатак да реши спор или несугласицу о неком питању, исто као и парнични судија, применом права на утврђено чињенично стање.³⁹³ Странке се могу споразумети да њихов спор решава арбитар појединац или арбитражно веће, које је по правилу сачињено од три члана. Напомињемо да ћемо у раду претежно

³⁹¹ Вид. нпр. члан 5, став 2 Закона о арбитражи Србије. У овом члану се прописује и да арбитражу може да уговори свако ко има парничну способност. Вид. члан 5, став 3 Закона о арбитражи Србије.

³⁹² Вид. нпр. члан 4, став 2 Закона о арбитражи Србије.

³⁹³ М. Станивуковић, *op. cit.*, 15.

писати о могућим активностима арбитражног трибунала, иако се све анализиране активности могу предузимати и од стране арбитра појединца.

Арбитражни поступак може бити *ad hoc* или га може администрирати нека од арбитражних институција. У раду ће фокус истраживања бити на институционалним арбитражним поступцима, имајући у виду да ћемо испитивати и који су ризици коришћења модерних технологија од стране арбитражних институција. Анализа коришћења система вештачке интелигенције од стране других актера је иста у *ad hoc* и институционалним арбитражама.

Арбитражне институције су обично стална тела организована при професионалним и струковним удружењима.³⁹⁴ Институције послују у складу са законом земље у којој су основане. Сама арбитражна институција не решава спорове, већ она само администрира арбитражне поступке, односно стара се о адекватној примени арбитражних правила институције. Спорове решава арбитражни трибунал који се именује за сваки спор посебно. Стручне и административне послове обично води Секретаријат арбитражне институције. Стога, арбитражне институције имају кључну улогу у организацији арбитражних поступака и у њиховој је надлежности пружање административне и техничке подршке током целог арбитражног поступка. Арбитражне институције могу да користе различите врсте модерних технологија како би модернизовале поступак управљања спором кроз обављање потребних техничких, административних и организационих активности.

Различити актери у истим или различитим фазама поступка могу користити исте технологије, односно исте системе вештачке интелигенције. То не значи да ће се класификација ризика таквих система подударати, јер може доћи до разлике у степену ризика имајући у виду другачију анализу постављених критеријума. Примера ради, напредне програме за претрагу и преглед докумената могу да користе различити учесници у току арбитражног процеса, односно и арбитра и адвокати странака током различитих фаза поступка. Такође, технологије за генерисање текста могу користити различити актери са различите сврхе, односно за обављање различитих задатака у оквиру поступка. Класификација ризика ових система зависи од детаљне анализе различитих критеријума, које ћемо представити у наставку.

1.4. Сврха система вештачке интелигенције

Сврха система вештачке интелигенције може да представља одлучујући фактор приликом класификације ризика код неких система вештачке интелигенције. *AI Act* дефинише сврху система вештачке интелигенције као „употребу за коју је систем намењен од стране произвођача, укључујући конкретан контекст и услове коришћења наведене у упутствима за употребу и у техничкој документацији“.³⁹⁵ У раду ћемо сврху система вештачке интелигенције анализирати као намену система и у том смислу ћемо разликовати примену од стране различитих актера. Већ је речено да се ризик система вештачке интелигенције исте намене може другачије категорисати у зависности од чињенице који актер користи систем.

Доста дилема у вези са класификацијом ризика може да изазове коришћење система вештачке интелигенције од стране сами арбитра. Наиме, арбитра могу користити систем

³⁹⁴ Вид. нпр. члан 6, став 1 Закона о арбитражи Србије. Сталне арбитражне институције могу да оснују привредне коморе, професионална и струковна удружења, удружења грађана у складу са њиховим оснивачким актом и овим законом, ако је то у сагласности са њиховом делатношћу. Вид. члан 6, став 2 Закона о арбитражи Србије.

³⁹⁵ Члан 4 *AI Act*-а.

вештачке интелигенције као алат за обављање најразличитијих задатака од техничких задатака до примене права и обављања задатака суштинске природе за поступак. У том смислу, за постављање листе потенцијалне сврхе система вештачке интелигенције који се могу користити од стране арбитра у арбитражном поступку ћемо се превасходно руководити одредбама Анекса III, став 1, тачка 8 *AI Act*-а, члана 6, став 3 *AI Act*-а, као и рецитала број 61 *AI Act*-а. Наиме, како је у претходном одељку објашњено, Анекс III *AI Act*-а предвиђа области у којима ће се употреба система вештачке интелигенције обично сматрати високоризичном, укључујући област решавања спорова. *AI Act* прецизније наводи да ће се примена права на чињенице случаја од стране арбитра, као и истраживање и тумачење чињеница или права од стране арбитра сматрати високоризичним уколико битно утиче на доношење одлуке.³⁹⁶ То ће уједно бити две могуће сврхе система, које сугеришу да се ради о високо ризичном систему.

Као друге могуће намене система вештачке интелигенције ћемо поставити изузетке који су прописани у члану 6, став 3 *AI Act*-а и рециталу број 61 *AI Act*-а, односно услове који се тичу сврхе система, који се морају испунити да се систем вештачке интелигенције не би сматрао високоризичним. Ти услови се односе на чињеницу да систем вештачке интелигенције не утиче супстантивно на исход процеса доношења одлука. Тако ће се сматрати да систем није високоризичан уколико се од стране арбитра користи за обављање уско постављених процедуралних задатака,³⁹⁷ унапређење претходно урађеног задатака од стране човека,³⁹⁸ утврђивање образаца или одступања од образаца приликом доношења одлука³⁹⁹ и обављање припремних задатака од стране арбитра.⁴⁰⁰ Ове четири намене ћемо додати на листу као могућу сврху система вештачке интелигенције.

AI Act прописује да ће се профилисање физичких лица сматрати високоризичним,⁴⁰¹ па ћемо и профилисање додати на листу као могућу сврху система (вид. поглавље III 2.4.2.4.2.). Додатно, *AI Act* прецизира да се комуникација,⁴⁰² као и анонимизација и псеудоанонимизација,⁴⁰³ неће сматрати високоризичним системима, јер се сматра да су оне намењене за обављање искључиво помоћних и административних задатака који не утичу на материјално доношење одлуке.⁴⁰⁴ Из тог разлога ћемо и обављање помоћних и административних задатака додати на списак могућих сврха.

На списак ћемо додати и три намене система вештачке интелигенције до које може доћи приликом коришћења од стране арбитражне институције. Наиме, сврху система вештачке интелигенције које могу да утичу на класификацију ризика система смо поделили на асистенцију арбитражној институцији приликом обављања оперативних и чисто административних послова, асистенцију арбитражној институцији приликом запошљавања и евалуације кандидата,⁴⁰⁵ асистенцију арбитражној институцији приликом вршења расподеле задатака и евалуације рада.⁴⁰⁶

³⁹⁶ Анекс III, став 1, тачка 8 *AI Act*-а.

³⁹⁷ Члан 6, став 3 *AI Act*-а, Рецитал број 61 *AI Act*-а.

³⁹⁸ Члан 6, став 3 *AI Act*-а, Рецитал број 61 *AI Act*-а.

³⁹⁹ Члан 6, став 3 *AI Act*-а, Рецитал број 61 *AI Act*-а.

⁴⁰⁰ Члан 6, став 3 *AI Act*-а, Рецитал број 61 *AI Act*-а.

⁴⁰¹ Члан 6, став 4 *AI Act*-а.

⁴⁰² Рецитал број 61 *AI Act*-а.

⁴⁰³ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

⁴⁰⁴ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

⁴⁰⁵ Члан 6, став 2, односно Анекс III, став 1, тачка 4 *AI Act*-а.

⁴⁰⁶ Члан 6, став 2, односно Анекс III, став 1, тачка 4 *AI Act*-а.

На крају, посебно ћемо као сврху навести асистенцију странкама и њиховим заступницима, за обављање задатака који су искључиво у њиховом домену у арбитражном поступку.

Сврхе система вештачке интелигенције у арбитражном поступку	
примена права на чињенице случаја од стране арбитра	Анекс III, став 1, тачка 8 <i>AI Act-a</i>
истраживање и тумачење чињеница или права од стране арбитра	Анекс III, став 1, тачка 8 <i>AI Act-a</i>
обављање уско постављених процедуралних задатака од стране арбитра	члан 6, став 3 <i>AI Act-a</i> ; рецитал број 61 <i>AI Act-a</i>
унапређење претходно урађених задатака од стране арбитра	члан 6, став 3 <i>AI Act-a</i> ; рецитал број 61 <i>AI Act-a</i>
утврђивање образаца или одступања од образаца доношења одлука од стране арбитра	члан 6, став 3 <i>AI Act-a</i> ; рецитал број 61 <i>AI Act-a</i>
обављање припремних задатака од стране арбитра	члан 6, став 3 <i>AI Act-a</i> ; рецитал број 61 <i>AI Act-a</i>
профилисање физичких лица	члан 6, став 4 <i>AI Act-a</i>
обављање помоћних и административних задатака	рецитал број 61 <i>AI Act-a</i>
асистенција арбитражним институцијама приликом обављања оперативних и чисто административних послова	
асистенција арбитражним институцијама приликом запошљавања и евалуације кандидата	члан 6, став 2, Анекс III, став 1, тачка 4 <i>AI Act-a</i> ; рецитал број 57 <i>AI Act-a</i>
асистенција арбитражним институцијама приликом вршења расподеле задатака и евалуације рада	члан 6, став 2, Анекс III, став 1, тачка 4 <i>AI Act-a</i> ; рецитал број 57 <i>AI Act-a</i>
асистенција странкама и њиховим заступницима	задаци чије обављање је искључиво резервисано за странке и њихове заступнике

Илустрација 8: Приказ сврха система вештачке интелигенције у арбитражном поступку

1.5. Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза

Улаз (енг. *input*) у систем представља податке који се уносе у систем вештачке интелигенције, а на основу којих ће систем радити и производити жељени резултат. Улаз може бити исказан у облику података, знања, правила или кода које људи уносе у систем.⁴⁰⁷ Примера ради, једноставно приказано, процес правног одлучивања можемо посматрати кроз формат улаза и излаза, где подаци о меродавном праву и докази чине улаз, док је излаз арбитражна одлука.⁴⁰⁸

Анализа класификације ризика ће обухватити и разматрање потребног нивоа учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза како би систем вештачке интелигенције адекватно функционисао и пружио жељени резултат.

Приликом разматрања овог фактора класификације ризика анализираћемо да ли је и шта је неопходно унети као улаз у систем вештачке интелигенције да би он исправно радио. Овај фактор је значајно разрадити на концептуалном нивоу, а не само зарад класификације ризика система. У неким случајевима примене ће се захтевати да улаз буде специфичан, док у неким случајевима то неће бити потребно. Од природе задатка који систем треба да обави, односно од сврхе коју систем вештачке интелигенције треба да оствари зависи и захтевани ниво учешћа корисника. Примера ради, приликом форматирања текста, учешће човека као корисника обично неће ни бити потребно, или ће се очекивати само неке смернице у циљу

⁴⁰⁷ OECD Memorandum on the AI System Definition, *op. cit.*, 8.

⁴⁰⁸ M. Tegmark, *op. cit.*, 105.

бољем извршавања задатка. Такође, код препознавања говора, није потребно убацивати додатне улазне податке, осим самог језика, односно говора, кога желимо да систем претвори у текст. С друге стране, приликом обављања неких аналитичких задатака, биће потребно да корисник унесе специфичне улазне податке. Примера ради, код претраживања арбитражне праксе, у систему вештачке интелигенције за правнично истраживање ће се обично већ налазити доступна арбитражна пракса, али уколико корисник жели да унапреди систем, корисник може одлучити да убаца још арбитражне праксе конкретне институције, односно случајеве који су се претходно решавали пред надлежном арбитражном институцијом. Корисник може одлучити да у систем као улазне податке унесе и одређена тумачења правних стандарда или меродавног материјалног права, и сл. Слично томе, уколико корисник жели да садржај који је генерисао систем вештачке интелигенције додатно прилагоди својим потребама, он ће нужно морати да унесе додатне захтеве. Примера ради, приликом коришћења система вештачке интелигенције за генерисање текста које арбитражи могу да користе за писање нацрта процедуралних одредби, арбитражи могу унети у систем додатне информације у вези са техничким условима и формом докумената које они сматрају прихватљивим или које захтева надлежна арбитражна институција. Такође, они могу унети основне информације у вези са спором, странкама, током поступка како би генерисани садржај био адекватан.

Улазни подаци могу бити приказани у различитом формату и могу имати различиту структуру и карактеристике. Може се испитивати порекло улазних података, да ли су подаци састављени од стране стручњака, да ли су повучени у систем из неке базе података или су подаци добијени посматрањем, да ли су подаци синтетички или изведени.⁴⁰⁹ Тако, се порекло података и метод сакупљања података могу разликовати у зависности од чињенице да ли се подаци сакупљају машинским путем или их човек уноси у систем. Унос стручних података ће обично морати да унесе човек имајући у виду да стручни подаци представљају људско знање које је кодирано у правила.⁴¹⁰ Зато и не чуди да ће у контексту арбитраже обично улазне податке уносити човек, док ће ређе релевантни подаци бити прикупљени аутоматским путем. Подаци који су релевантни за арбитражни поступак су специфични и обично ће се захтевати њихово пажљиво прикупљање, обрада, а по потреби и анонимизација, пре стављања у систем вештачке интелигенције. У том смислу, значајно је проценити да ли улазни подаци садрже личне податке или поверљиве податке. Уколико се ради о личним подацима, препорука је да они буду анонимизовани или псеудоанонимизовани, док је за заштиту поверљивих података потребно предузети друге одговарајуће мере. Лица која прикупљају и класификују податке, проверавају њихов квалитет, анонимизују их, у циљу креирања адекватног скупа тренинг података се могу сматрати руковоцем или обрађивачем у складу са меродавним законом о заштити података о личности.

Обично ће се захтевати прикупљање релевантних података из већ постојећих правних база података, али ће некада бити потребно и креирање нових база података које ће садржати посебно прикупљене и обрађене податке. На крају, у сваком конкретном случају треба размотрити да ли систем вештачке интелигенције може да ради без улазних података које би у њега убацивале странке, заступници, арбитражи или арбитражна институција. Уколико је потребно убацивати додатне улазне податке у систем, поставља се питање да ли су потребни подаци доступни кориснику, да ли ти подаци припадају њему или су подаци јавни.⁴¹¹

⁴⁰⁹ *OECD Classification Framework, op. cit.*, 20.

⁴¹⁰ *Ibidem.*

⁴¹¹ *Ibidem.*

У склопу наше анализе, правићемо разлику у односу на ниво учешћа корисника у пружању улазних података, имајући у виду да ће рад неких система вештачке интелигенције у арбитражном поступку захтевати да га корисник, приликом давања инструкције систему, претходно и нахрани релевантним подацима. Ниво потребног учешћа корисника у постављању улаза у сваком конкретном случају примене ћемо класификовати као низак, средњи или висок. Да бисмо у сваком коректном случају могли да утврдимо о ком нивоу учешћа корисника се ради поставићемо помоћне факторе који утичу на одређивање потребног нивоа учешћа корисника, укључујући потребан обим уноса података и жељени ниво контроле над генерисаним резултатом, односно прилагођавање резултата околностима конкретног случаја.

Низак ниво учешћа неће захтевати унос додатних података. То ће обично значити да се обављање неког задатка од стране вештачке интелигенције може аутоматизовати или барем да се може вршити без детаљних инструкција и значајне интервенције од стране корисника система вештачке интелигенције. У том смислу се јавља и минимална потреба за верификацијом. Низак ниво учешћа корисника у постављању улаза ће бити могућ у ситуацијама када није потребно прилагодити резултат система околностима конкретног случаја.

Средњим нивоом учешћа корисника у постављању улаза ћемо оценити оне системе који у начелу могу да раде без уноса конкретних података од стране корисника, док излаз система неће нужно бити прилагођен потребама корисника. Тако, то ће бити системи за које ће се захтевати умерен унос података, односно пружање неких појединости случаја, како би систем био у стању да додатно прилагоди излаз. У овим случајевима ће се обично захтевати и посебна верификација резултата система, па аутоматизација обављања задатака често неће бити могућа.

Висок ниво учешћа корисника у постављању улаза ће се захтевати у случајевима када је неопходно прилагођавање околностима конкретног случаја. У том смислу ће се захтевати и значајан унос података, односно инструкција за обављање задатка како би систем вештачке интелигенције могао да пружи адекватан резултат. Дакле, у зависности од конкретног задатка који систем вештачке интелигенције треба да обави, корисник система ће морати да пружи, примера ради, детаљне информације о странкама у поступку, детаљне информације о природи спора, чињеничном стању, меродавном материјалном праву и сл.

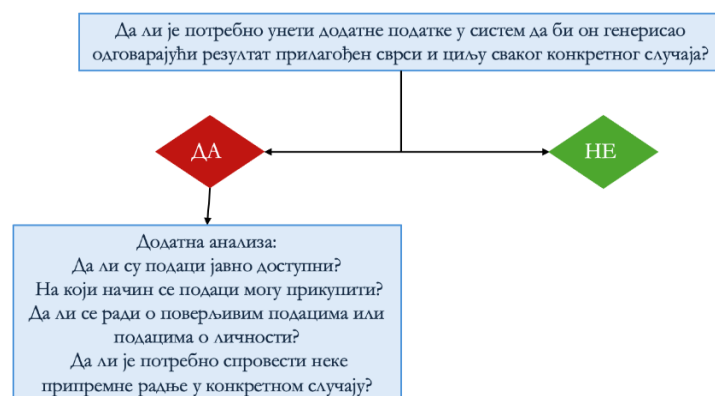
Улазне податке у арбитражном поступку можемо поделити у две категорије, на микроподатке и макроподатке.⁴¹² Микроподаци се односе на податке који су директно повезани са конкретним случајем, па су то подаци који се односе на конкретне чињенице и доказе, писане поднеске, исказе сведока и вештака, записнике са рочишта, комуникацију између арбитра и странака.⁴¹³ Доступност ових података и њихово убацивање у систем у потпуности зависи од самих учесника у конкретном арбитражном спору, који и поседују ову врсту података. С друге стране, макроподаци представљају податке у вези са претходним арбитражним предметима, као што су подаци о арбитраима, ангажованим заступницима, вештацима, подаци у вези са исходом спора, образложењем пресуде и друге информације повезане са раније вођеним поступцима.⁴¹⁴ Макроподаци неће увек бити (лако) доступни.

⁴¹² Kathleen Paisley, "Artificial Intelligence Challenges and Opportunities for International Arbitration", *New York Dispute Resolution Lawyer*, Vol. 11, 2018, 35-36.

⁴¹³ R. Alnaber, *op. cit.*, 11.

⁴¹⁴ *Ibidem*.

С тога, уколико неки случај примене система вештачке интелигенције захтева учешће корисника приликом улаза, потребно је урадити додатну анализу, односно размотрити неколико питања. Прво питање је да ли је потребно унети специфичне податке, односно податке који се односе на конкретан случај као улаз у систем вештачке интелигенције. Уколико је одговор на ово питање потврдан, потребно је размотрити ко би требало да пружи те податке, да ли су ти подаци јавно доступни, на који начин се ти подаци могу прикупити и које су припремне радње које би евентуално требало преузети у конкретном случају.

Илустрација 9: Поступак испитивања потребе за додатном анализом у вези улазних података

У случају да се захтева учешће корисника, потребно је и размотрити какве квалификације се очекују од стране корисника како би резултат био одговарајући. Уколико је потребно средње или високо учешће корисника, често ће се захтевати и виши капацитет, односно више компетенције од самог корисника. Недостатак потребних компетенција може представљати ризик за правилну употребу система. Наиме, уколико су саме компетенције корисника ниске и уколико је улаз лоше постављен, велика је вероватноћа да ће и резултат бити незадовољавајући. Тако ће се од корисника приликом коришћења система вештачке интелигенције за обављање правничког истраживања захтевати да поседује одговарајућа знања из конкретне области како би могао да формулише упит на прави начин, али и да усмери систем на генерисање адекватног одговора.

На крају, објаснићемо везу између захтеваног нивоа учешћа корисника приликом улаза, нивоа аутоматизације рада система вештачке интелигенције и активности корисника.

Ниво учешћа корисника	Низак ниво учешћа корисника приликом улаза	Средњи ниво учешћа корисника приликом улаза	Висок ниво учешћа корисника приликом улаза
Ниво аутоматизације	могућ је висок ниво аутоматизације обављања задатка	могућ је средњи ниво аутоматизације обављања задатка	није могућа аутоматизација или је могућ средњи ниво аутоматизације обављања задатка
Захтевана активност корисника	није потребно да корисник уноси додатне податке	корисник само усмерава, даје инструкције за генерисање резултата како би он био прилагођенији сврси и циљу	корисник задржава пуну контролу над процесом обављања задатка

Илустрација 10: Образложење критеријума за одабир нивоа учешћа корисника приликом улаза

Висока аутоматизација рада система вештачке интелигенције је обично могућа код система за чији рад је могуће ниско учешће корисника приликом улаза. То значи да неће бити потребно да корисник унесе додатне податке у систем како би он радио на одговарајући начин.

Средњи ниво учешћа корисника приликом улаза ће обично подразумевати средњи ниво аутоматизације. Од корисника се очекује само да усмери рад система вештачке интелигенције, односно да систему да конкретне инструкције за генерисање резултата који би био што прилагођенији потребама корисника.

Низак степен аутоматизације је неминован у ситуацијама када се захтева висок ниво учешћа корисника, имајући у виду да корисник задржава пуну контролу над процесом обављања задатка, од задавања адекватног упита, преко уношења додатних података у систем, до контроле резултата који систем вештачке интелигенције генерише. Систем вештачке интелигенције само може да служи као помоћни алат за обављање неког задатка, али корисник на адекватан начин треба да обучи систем и да изврши верификацију резултата.

1.6. Формат излаза система вештачке интелигенције

Израз система вештачке интелигенције (енг. *output*) односи се на задатке које систем извршава. *OECD* наводи да модел производи излазе у облику препоруке, предвиђања или друге резултате у складу са постављеним циљевима,⁴¹⁵ док анализа прихваћене дефиниције система вештачке интелигенције прописане у *AI Act*-у упућује на четири основна излаза система вештачке интелигенције: препоруке, предвиђања, садржај и одлуке.⁴¹⁶ Људска бића и машине реагују на ове препоруке, предвиђања или резултате како би утицали на окружење у коме систем вештачке интелигенције функционише, на различитим нивоима аутономије.⁴¹⁷

У наставку рада ћемо додатно анализирати формат излаза за сваки идентификовани конкретан случај примене система вештачке интелигенције.

Изрази одговарају различитим нивоима људског учешћа, а одлуке су највише аутономни тип излаза, док су предвиђања најмање аутономна.⁴¹⁸ Путем одлука систем вештачке интелигенције директно утиче на своје окружење или усмерава други ентитет да нешто учини.

Како би објаснио предвиђање, препоруку и одлуку као формат излаза система, *OECD* је пружио сликовит пример навођењем система вештачке интелигенције који служи као помоћ приликом вожње, који возачу препоручује кочење уколико предвиди да је објекат испред аутомобила пешак, а може и одлучити да закочи аутомобил уколико има ту могућност.⁴¹⁹ У контексту арбитражног поступка, систем вештачке интелигенције може предвиђати вероватни исход одређеног спора на основу доступних података и анализе меродавног права. Систем може препоручити странкама у поступку решавање спора путем преговора пре формалног покретања арбитражног поступка. Такође, на основу достављених података систему, он може генерисати препоруку тужиоцу да затражи привремену меру за осигурање имовине туженог у случају да постоји ризик да ће је он

⁴¹⁵ *OECD Classification Framework*, *op. cit.*, 50.

⁴¹⁶ Члан 3, став 1 *AI Act*-а.

⁴¹⁷ *OECD Classification Framework*, *op. cit.*, 50.

⁴¹⁸ *Ibidem*, 9.

⁴¹⁹ *Ibidem*.

отуђити. На крају, уколико би се систему вештачке интелигенције то допустило, он може доносити одређене одлуке у арбитражном поступку.

Генеративни системи вештачке интелигенције могу да произведу садржај у виду текста, слика, аудио и видео записа. Генерисање текста се може посматрати као низ одлука у вези са писањем одређених речи или као предвиђање вероватноће наступања следеће речи у реченици, али је развој генеративне вештачке интелигенције толико напредовао да се у ревидираној дефиницији система вештачке интелигенције садржај додаје као посебна категорија излаза,⁴²⁰ односно као четврти формат излаза. У контексту арбитражног поступка, систем вештачке интелигенције може генерисати различите врсте садржаја, од нацрта текста електронске комуникације до генерисања текста који сумира аргументе странака у поступку.

1.7. Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције

Разумевање техника вештачке интелигенције захтева напредна знања из области техничких наука. Међутим, како бисмо избегли претерано залажење у техничка питања рада система вештачке интелигенције, покушаћемо да технике рада вештачке интелигенције представимо кроз утврђивање способности система. Тиме ћемо стручњацима друштвених наука, а пре свега правницима пружити прилику да лакше разумеју комплексне технолошке процедуре кроз употребу појмова који су ближи друштвеним наука. Оваквим приступом избегавамо коришћење често рогобатних и нејасних техничких појмова, чије разумевање захтева дубоко истраживање и упознавање са новим областима, која се брзо развијају.

Разумевање карактеристика система вештачке интелигенције, односно њених способности, је од велике важности. Рачунарски програми могу да обављају ограничене математичке операције, док вештачка интелигенција представља технологију са напредним способностима које су блиске љуским способностима.⁴²¹ Како бисмо одговорили на питање шта систем вештачке интелигенције ради, односно које задатке извршава, морамо одговорити на питање које су његове способности.⁴²² Без адекватног разумевања карактеристика вештачке интелигенције, одговорна лица и корисници не могу адекватно да процењују ризике развоја и коришћења вештачке интелигенције, односно не могу да развију адекватне стратегије управљања потенцијалним ризицима. Све форме вештачке интелигенције карактерише употреба аналитичких метода, које, између осталог, имају способност доношења одлука, решавања проблема, разумевања говорног и писаног језика.⁴²³

Способност система вештачке интелигенције, између осталог, може да одређује и избор технологије која се користи. У раду ћемо приликом анализе способности система вештачке интелигенције користити прилагођену листу способности предвиђену *OECD* Оквиром за класификацију система вештачке интелигенције.⁴²⁴ Шест способности које систем вештачке интелигенције може да поседује, а које ћемо у наставку ближе објаснити и користити у даљој

⁴²⁰ *OECD Memorandum on the AI System Definition, op. cit., 9.*

⁴²¹ М.В. Репић, *op. cit., 13.*

⁴²² *OECD Classification Framework, op. cit., 50.*

⁴²³ Woodrow Barfield, Ugo Pagallo, *Research Handbook on the Law of Artificial Intelligence*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2018, 5.

⁴²⁴ *OECD* предвиђа следеће способности система вештачке интелигенције: препознавање (енг. *recognition*), утврђивање догађаја (енг. *event detection*), предвиђање (енг. *forecasting*), персонализација (енг. *personalisation*), подршка интеракцији (енг. *interaction support*), оптимизација заснована на циљевима (енг. *goal-driven optimisation*) и расуђивање на основу структура знања (енг. *reasoning with knowledge structures*). Вид. *OECD Classification Framework, op. cit., 50.*

анализи, укључују препознавање података, откривање образаца и грешака, предвиђање исхода, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, комуникација, резонување.

Способности система вештачке интелигенције
препознавање података
откривање образаца и грешака
предвиђање исхода
прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја
комуникација
резонување

Илустрација 11: Способности система вештачке интелигенције

Препознавање података као способност система вештачке интелигенције подразумева способност идентификовања и класификовања различите врсте података.⁴²⁵ Предмет препознавања у арбитражном праву ће најчешће бити текст, али може бити и аудио запис, слика, видео, и др. Од система вештачке интелигенције ће се обично очекивати да одређени податак идентификује и категорише у одређене класификације, при чему се ради о чистом препознавању без других напреднијих функционалности.

Путем визуелне аналитике, рачунарске визије и препознавања образаца (енг. *visual analytics, computer vision and pattern recognition*) системи вештачке интелигенције могу да анализирају слике, видео снимке и друге визуелне улазне податке, те да изводе одређене закључке, односно доносе одлуке и препоруке у складу са својим запажањима.⁴²⁶ Анализа текста и обрада природног језика (енг. *text mining and natural language processing*) системима вештачке интелигенције омогућава разумевање и обраду великих количина текстуалних података, који се даље анализирају како би се утврдили обрасци, трендови и извукле друге корисне информације.⁴²⁷ Обрада природног језика је једна од техника анализе текста која омогућава системима вештачке интелигенције да тумаче људски говор, омогућавајући системима да анализирају, разумеју и генеришу језик, односно препознају људски говор и претварају говор у текст.⁴²⁸

Примера ради, систем вештачке интелигенције који би служио као алат за асистенцију особљу Секретаријата арбитражне институције да унесу у интерни систем податке у вези са конкретним спором који се води пред том институцијом мора да поседује способност да препозна релевантне делове захтева за покретање арбитраже и одговора на тај захтев, односно релевантне податке из тужбе и одговора на тужбу. Систем би затим извукао те податке и попунио интерни систем уместо запослених у арбитражној институцији.

Откривање образаца и грешака подразумева повезивање података у циљу утврђивања одређених образаца и одступања, односно одређених аномалија.⁴²⁹ Да би се остварила ова способност систем ће обично користити когнитивне приступе, обраду природног језика и машинско учење кроз технике ненадгледаног учења и појачаног учења.⁴³⁰ Ова способност представља напредну вештину у односу на чисто препознавање података, које смо

⁴²⁵ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 50-51.

⁴²⁶ I.H. Sarker, *op. cit.*

⁴²⁷ *Ibidem*.

⁴²⁸ J-B. Racine, *op. cit.*, 1027; Li Deng, Yang Liu, "A Joint Introduction to Natural Language Processing and to Deep Learning", *Deep Learning in Natural Language Processing* (eds. Li Deng, Yang Liu), Springer Nature, Singapore, 2018, 1-22; I.H. Sarker, *op. cit.*

⁴²⁹ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 50-51.

⁴³⁰ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 50-51.

претходно изложили. Наиме, приликом откривања образаца или грешака није унапред јасно шта систем вештачке интелигенције треба да детектује, а може се користити за обављање комплекснијих задатака, као што су откривање одређених ризика, означавање људских грешака. Вештачка интелигенција има способност да анализира доступне информације из своје базе и утврђује обрасце, односно моделе на основу којих ће генерисати резултат.⁴³¹ Репрезентација знања (енг. *knowledge representation*) подразумева складиштење података, односно знања, које омогућава вештачкој интелигенцији да учи из прикупљеног знања и искустава како би даље учила и прилагођавала се.⁴³² Она представља начин на који се знање структурира и складишти тако да га системи могу разумети, обрадити и користити за обављање разних задатака. Без коришћења репрезентације знања, системи вештачке интелигенције не би могли да претворе знање у форму која је њима разумљива и која се може обрадити и даље користити за различите задатке. Ова техника омогућава системима вештачке интелигенције да буду прилагодљиви, што је један од елемената савремене дефиниције вештачке интелигенције у правним прописима.

Током арбитражног поступка јавља се доста задатака при чијем обављању може пружити подршку систем вештачке интелигенције са способношћу откривања образаца и грешака. Примера ради, од алата за анализу докумената и откривање одређених неконзистентности, који је обично обучен на великој количини података, ће се захтевати да може да утврди одређене обрасце, као и евентуална одступања. Дакле, систем би морао да анализира садржину докумената и других релевантних материјала који су претходно убачени у систем ради обуке, како би систем сам могао да пореди податке, извлачећи обрасце или тражећи грешке у подацима. Додатно, откривање образаца и грешака се може користити за проверу текста поднесака и других прилога који странке достављају у арбитражном поступку. Систем вештачке интелигенције који има способност откривања образаца и грешака може означити потенцијалне грешке приликом навођења и израчунавања различитих износа, примера ради износа накнаде штете, камата, трошкова вођења арбитражног поступка, и сл. Систем вештачке интелигенције, такође, може проверавати адекватност позивања на одређене изворе права, као релевантност позивања на поједине доказе поднете током арбитражног поступка.

Способност предвиђања исхода подразумева анализу раније детектованих понашања, односно образаца како би се прогнозирали будући исходи.⁴³³ Адвокат Ал-Карим Махани (*Al-Karim Makhani*) је на *Paris Arbitration Week* у априлу 2025. године објаснио да вештачка интелигенција покушава да симулира људску интелигенцију користећи велике количине података и рачунарску снагу ради предвиђања исхода.⁴³⁴ Дакле, вештачка интелигенција покушава да опонаша људску интелигенцију, и то тако што анализира велике количине података, претходно донете одлуке, уговоре и друга правна документа, како би на основу статистичких образаца предвидела највероватнији исход.

Способност предвиђања исхода се користи за подршку у доношењу одлука и може укључивати описну аналитику, предиктивну аналитику и пројективну аналитику. Системи вештачке интелигенције израчунавају вероватноћу неког исхода на основу самоучећег алгоритма. То значи да систем за сваки фактор или комбинацију фактора које посматра,

⁴³¹ М.В. Репић, *op. cit.*, 13.

⁴³² I.H. Sarker, *op. cit.*

⁴³³ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 50-51.

⁴³⁴ Signature Litigation, "Signature and TransPerfect Legal – AI in Arbitration: Key Takeaways from our panel session at PAW 2025", *Signature Litigation*, 2025, доступно на: www.signaturelitigation.com/signature-and-transperfect-legal-ai-in-arbitration-key-takeaways-from-our-panel-session-at-paw-2025/.

израчунава вероватноћу која ће довести до одређеног исхода.⁴³⁵ Да би систем адекватно могао да предвиђа исходе будућних догађаја, он мора узети у обзир и евентуалне промене у идентификованим обрасцима, односно мора бити прилагодљив како би био у стању да разматра факторе који могу утицати на промену образаца и да побољшава прогнозу исхода током времена.

Два напредна модела вештачке интелигенције ће имати све већи значај у области арбитраже, а то су модел за резонување и модел за генерисање потпомогнуто проналажењем (енг. *Retrieval-Augmented Generation, RAG*). Овим моделима вештачке интелигенције је потребно више времена да генеришу одговор, имајући у виду да они обављају дубље аналитичке задатке користећи обимније аутоматизоване упите унутар самог модела, који значајно побољшавају тачност и поузданост добијених информација.⁴³⁶

Систем вештачке интелигенције са способношћу предвиђања исхода могу да користе различити актери у арбитражном поступку. Тако, би странкама способност предвиђања исхода спора могло користити за идентификовање и одабир начина решавања спорног односа. Примера ради, странке могу унети основне податке о спору у систем, који би након њихове анализе могао да изврши процену исхода спора пред арбитражом. Утврђен исход спора би некада могао да сугерише некој од страна и алтернативу решавања спора, путем концилијације или медијације.

Додатно, предвиђање исхода као способност система вештачке интелигенције може бити корисно и арбитражној институцији за обављање различитих административних и оперативних послова. Примера ради, предвиђање исхода се може користити за предвиђање одређених статистика, предвиђање потребе за радно ангажованим лицима у арбитражној институцији, оптимизацију активности и задатака секретаријата арбитражне институције, и др.

Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја подразумева способност разумевања потреба корисника и обликовање излаза у складу са тим потребама, односно очекивањима корисника. Системима са способношћу прилагођавања излаза околностима случаја ће обично бити засновани на машинском учењу и техникама надгледаног и појачаног учења.⁴³⁷

У арбитражном поступку често ће резултат система вештачке интелигенције морати да се прилагођава потребама корисника. Наиме, сваки арбитражни поступак је специфичан и значајно се ток поступка може разликовати у зависности од врсте спора, странака које у спору учествују, околности сваког конкретног случаја, и др. С тога, генерички резултат који би систем вештачке интелигенције могао да генерише обично неће бити адекватан, па ће се најчешће подразумевати да је предуслов за коришћење неког система вештачке интелигенције у арбитражи постојање способности прилагођавања специфичним околностима конкретног случаја. Примера ради, систем ће прилагођавати излаз кориснику и околностима случаја анализом конкретног меродавног права, а не анализом правила било ког правног система.

Комуникација представља способност интерпретације и креирања садржаја у циљу пружања подршке интеракцији система вештачке интелигенције и корисника.⁴³⁸

⁴³⁵ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 545-546.

⁴³⁶ Signature Litigation, *op. cit.*

⁴³⁷ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 50-51.

⁴³⁸ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 50-51.

Комуникација се може вршити уз коришћење различитих врста медија, као што су глас, текст или слике.⁴³⁹ Типичан пример система вештачке интелигенције који поседује способност интеракције са људима је чет бот. Такође, способност комуникације омогућава корисницима система вештачке интелигенције интеракцију са системом у циљу додатног образложења генерисаног резултата.

Резоновање подразумева способност закључивања и предлагање нових приступа, односно стварање нових образаца за решавање одређених задатака, који нису претходно утврђени, односно који се не могу извући из постојећих података.⁴⁴⁰ Та могућност континуираног учења и унапређења сопствених могућности током времена је једна од способности вештачке интелигенције која је блиска људским способностима.⁴⁴¹ На пример, алгоритми машинског учења користе повратне информације, уче из искуства и побољшавају своје перформансе током времена,⁴⁴² како би временом постали бољи у откривању скривених корелација између варијабли.⁴⁴³ Алгоритму се дају подаци, циљ и повратне информације када је на правом путу, а рачунару је потом остављено да самостално пронађе најбољи начин за постизање циља.⁴⁴⁴

Систем вештачке интелигенције не представља „машину која интелигентно размишља“ (енг. *intelligent thinking machines*), већ машину која пружа корисне, интелигентне резултате без интелигенције, а мисаона машина која има способност расуђивања на истом или вишем нивоу него човек је још увек само тежња.⁴⁴⁵ Резоновање система захтева анализу различитих сценарија који узимају у обзир могуће промене утврђених образаца током времена. Ова способност користи претходно стечена знања и искуства, и на основу њих изводи закључке и проналази сличности између претходних случајева и ситуације коју треба решити, односно у вези које треба донети неку одлуку.⁴⁴⁶

Системи вештачке интелигенције који поседују способност резоновања ће обично представљати експертске системе. Овакви системи би своју широку примену могли наћи у арбитражном поступку. Експертски системи (енг. *expert system*) покушавају да достигну способност стручњака у одређеним областима на основу правила и логичких принципа.⁴⁴⁷ Наиме, експертски систем користи знање стручњака из одређене области како би доносио закључке или решавао конкретне проблеме.⁴⁴⁸ Доношење одлука на основу правила (енг. *rule-based decision-making*) представља технику путем које се подаци складиште у виду речи, симбола и других структура и унапређују стечена знања како би повезала податке и извукла правилности из њих.⁴⁴⁹ Експертски системи изводе логичке закључке засноване на правилима из базе знања, најчешће примењујући принцип „ако-онда“, примера ради „ако се упали црвено светло, онда станите“.⁴⁵⁰ Експертски модели примењују унапред утврђена знања и правила, па је могуће идентификовати узроке који су довели до одређеног

⁴³⁹ *Ibidem*.

⁴⁴⁰ *Ibidem*.

⁴⁴¹ М.В. Репић, *op. cit.*, 13.

⁴⁴² M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 544.

⁴⁴³ Kevin P. Murphy, *Machine Learning: A Probabilistic Perspective*, MIT Press, 2012, 1.

⁴⁴⁴ James Hope, "Chapter 7: Can a Robot Be an Arbitrator?", *Stockholm Arbitration Yearbook 2019* (eds. Axel Calissendorff, Patrik Schöldstrom), Stockholm Arbitration Yearbook Series, Vol. 1, 2019, 113.

⁴⁴⁵ Harry Surden, „Artificial Intelligence and Law: An Overview“, *Georgia State University Law Review*, Vol. 35, No. 4, 2019, 1308–1309.

⁴⁴⁶ I.H. Sarker, *op. cit.*

⁴⁴⁷ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 546.

⁴⁴⁸ М.В. Репић, *op. cit.*, 14.

⁴⁴⁹ Carlos Trincado Castán, "The legal concept of artificial intelligence: the debate surrounding the definition of AI System in the AI Act", *BioLaw Journal – Rivista di BioDiritto*, No. 1, 2024, 308.

⁴⁵⁰ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 543; I.H. Sarker, *op. cit.*

результата, што таквом моделу омогућава да пружи адекватно образложење резултата.⁴⁵¹ Они се могу користити за решавање проблема, давање савета и обављање различитих других задатака у правном контексту, што даље води закључку да би ови системи били способни да пруже стручне правне савете или да доносе одлуке у вези правних питања.⁴⁵²

На крају, треба имати у виду да су набројане способности подложне променама и да зависе од степена технолошког развоја, па је препоручљиво континуирано преиспитивати и евентуално проширивати листу способности вештачке интелигенције како би се обухватиле нове способности, односно нови потенцијал примене система вештачке интелигенције. Додатно, системи вештачке интелигенције најчешће ће поседовати неколико способности, као што су препознавање података, предвиђање исхода и прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, пре него што произведу резултат који може да утиче на корисника и на окружење.⁴⁵³ Примера ради, систем вештачке интелигенције који генерише садржај ће обично садржати могућност препознавања података, откривање образаца и грешака, а често и резоновање како би систем могао да генерише нови податак у виду текста, слике, текст или аудио записа. Кључне способности система вештачке интелигенције ћемо анализирати у сваком конкретном случају.

1.8. Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције

Према *AI Act*-у ризик подразумева „комбинацију вероватноће настанка штете и тежине те штете“.⁴⁵⁴ *AI Act* наводи могуће ризике које системи вештачке интелигенције могу да проузрокују у вези са арбитражним решавањем спорова, а чије постојање може да укаже на висок ризик употребе система. То су ризик нетранспарентности, ризик пристрасности и ризик могуће грешке.⁴⁵⁵ Овим ризицима смо у нашој анализи придружили и ризик по приватност и безбедност. Навођење ових ризика је у складу и са основним принципима вештачке интелигенције прописаним у већини правних регулатива о вештачкој интелигенцији, који управо укључују потребу за људским надзором и одговорношћу, принцип транспарентности и приватности. У наставку ћемо укратко објаснити сваки од ових ризика.

Ризик нетранспарентности јесте ризик који настаје услед проблема црне кутије (енг. *black-box problem*), односно недостатка разумевања унутрашњих процеса рада система вештачке интелигенције и тешкоћа да корисницима објасни своје одлуке.⁴⁵⁶ То значи да уколико дозволимо машини да сама пронађе решење, пут до решења неће увек имати смисла за људског посматрача. Систем вештачке интелигенције функционише тако што путем обраде природног језика анализира карактеристике текста и утврђује учесталост појављивања

⁴⁵¹ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 562-563.

⁴⁵² Richard Susskind, *The future of law: facing the challenges of information technology*, Clarendon Press, 1996, 121.

⁴⁵³ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 52.

⁴⁵⁴ Вид. члан 3, став 1, тачка 2 *AI Act*-а.

⁴⁵⁵ Вид. рецитал број 61 *AI Act*-а.

⁴⁵⁶ J. Hope, *op. cit.*, 113; D. Horton, *op. cit.*, 692, 696; Florence G'sell, "AI Judges", *The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence, Global Perspectives on Law and Ethics* (eds. Larry A. Dimatteo, Cristina Poncibo, Michal Cannarsa), Cambridge University Press, 2022, 348, 351; Ilias Chalkidis, Ion Androutsopoulos, Nikolaos Aletras, "Neural Legal Judgment Prediction in English", *Proceedings of the 57th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 2019, 4320–4321; Guillermo Argerich, María Blanca Noodt Taquela, Juan Jorge, "Could an Arbitral Award Rendered by AI Systems be Recognized or Enforced? Analysis from the Perspective of Public Policy", *Kluwer Arbitration Blog*, доступно на <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/02/06/could-an-arbitral-award-rendered-by-ai-systems-be-recognized-or-enforced-analysis-from-the-perspective-of-public-policy/>; Warren J. von Eschenbach, "Transparency and the black box problem: Why we do not trust AI", *Philosophy & Technology*, Vol. 34, No. 4, 2021, 1607-1622.

одређених речи у циљу изнајлажења њиховог значења.⁴⁵⁷ Примера ради, добар систем препознавања говора који чује реченицу “*my last visit to the office took two hours too long*” ће и речи које се исто изговарају (“*to*”, “*two*” и “*too*”) тачно написати, не зато што разуме контекст, већ зато што статистички утврђује да је “*to*” много вероватније одмах пре “*the office*”, него “*two*” или “*too*”, што се постиже брзим претраживањем и сортирањем великих база података докумената.⁴⁵⁸ Људи и машине не разумеју унутрашње процесе рада машина на исти начин, тј. не процењују ове правилности на исти начин, па људи могу теже разумети на основу којих критеријума је систем дошао до генерисаног резултата.

Унутрашњи механизми вештачке интелигенције могу бити мистерија, чак и за „најпаметније програмере“.⁴⁵⁹ Махине високих перформанси не функционишу на исти начин као људска бића, немају могућност да размишљају на исти начин као и људи.⁴⁶⁰ Примера ради, филтер за нежељену пошту може класификовати неку поруку као нежељену на основу присуства неке речи или групе речи, али он не може пружити објашњење зашто су одређене речи добиле већу тежину.⁴⁶¹

Још 2017. године спроведено је истраживање у коме је поређен степен тачности предвиђања сексуалне оријентације на основу фотографија, у коме је систем вештачке интелигенције био у стању да погоди сексуалну оријентацију особа на основу фотографије са стопом прецизности од 83% за жене и 91% за мушкарце, док су људи који су имају исти задатак имали проценат успешности од свега 60%.⁴⁶² Додатно забрињава чињеница да не постоји адекватно објашњење крајњег резултата, односно не може се утврдити основ доношења оваквих одлука од стране система вештачке интелигенције.⁴⁶³ Дакле, и поред високог степена предвиђања, враћамо се на проблем недостатка адекватног образложења за одлуке донете од стране вештачке интелигенције, што може утицати и на прихватање одлука донетих на тај начин.

Објашњивост резултата вештачке интелигенције представља способност разумевања логике и образложења за генерисан резултат.⁴⁶⁴ У литератури се прави разлика између објашњивости и интерпретабилности. Први појам представља *post hoc* објашњивост, која се односи на објашњење добијеног резултата, односно одлуке који је аутоматизовано донео систем, док други појам подразумева транспарентност у развоју и начину рада система.⁴⁶⁵ Интерпретабилност подразумева објашњење самог модела, његових компоненти и

⁴⁵⁷ Noah A. Smith, “Contextual Word Representations: Putting Words into Computers”, *Communications of the ACM*, 2020, 66, доступно на: <https://cacm.acm.org/magazines/2020/6/245162-contextual-word-representations/fulltext>; D. Horton, *op.cit.*, 691.

⁴⁵⁸ R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 242.

⁴⁵⁹ Hannah Fry, *Hello World. How to Be Human in the Age of Machine*, Doubleday, London, 2018, 11.

⁴⁶⁰ R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 374; Andrea Seet, Benson Lim, Ignacio Tasende, “Arbitration Tech Toolbox: Looking Beyond the Black Box of AI in Disputes over AI’s Use”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2023, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2023/05/25/arbitration-tech-toolbox-looking-beyond-the-black-box-of-ai-in-disputes-over-ais-use/>.

⁴⁶¹ Jenna Burrell, “How the machine ‘thinks’: Understanding opacity in machine learning algorithms”, *Big Data & Society*, 2016, 8-9.

⁴⁶² Cliff Kuang, “Can A.I. Be Taught to Explain Itself?”, *The New York Times Magazine*, 2017, доступно на: www.nytimes.com/2017/11/21/magazine/can-ai-be-taught-to-explain-itself.html; Michal Kosinski, Yilun Wang, “Deep Neural Networks Are More Accurate than Humans at Detecting Sexual Orientation from Facial Images”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 114, No. 2, 2018, 246.

⁴⁶³ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 562.

⁴⁶⁴ R. Alnaber, *op. cit.*, 16.

⁴⁶⁵ Brent Mittelstadt, Chris Russell, Sandra Wachter, “Explaining explanations in AI”, FAT, Conference on Fairness, Accountability, and Transparency, Atlanta, 2019, 29-31.

алгоритма на којима се тренира,⁴⁶⁶ док објашњивост пружа објашњење корисницима не како систем функционише, већ како се понаша и зашто долази до одређених одлука.⁴⁶⁷ Дакле, објашњивост је карактеристика система која му омогућава да пружи адекватно, људима, односно крајњим корисницима разумљиво објашњење зашто је и како систем донео одређену одлуку, која правила, обрасце и технике је примењивао. С друге стране, интероперабилност омогућава да се реверзибилно објасне унутрашњи процеси система и разлог због кога је дошао до одређеног резултата, што ће нарочито бити значајно инжењерима и ИТ стручњацима. Некада је лако објаснити како систем функционише, али није лако објаснити како је систем дошао до одлуке.

Обично ће постојати компромис између рачунарске ефикасности и објашњивости, јер већи степен аутоматизације захтева веће ослањање на аналитичку обраду података система, што неизбежно значи мању људску интервенцију и смањен утицај стручног знања које доносе експерти.⁴⁶⁸

На крају, у области арбитражног решавања спорова постоји и проблем доступности података за обуку система. Арбитражни поступци су по правилу поверљиви, па је тачна садржина ранијих арбитражних одлука обично непозната. Увођење веће транспарентности у рад система вештачке интелигенције би омогућило веће разумевање и надзор над процесима рада система. У том смислу се може рећи да постоји већи простор за обраду података у инвестиционим арбитражним поступцима, имајући у виду да се код њих јавља све већа потреба за принципом јавности и транспарентности током поступка, иако и у последње време постоји и тенденција све већег објављивања информација у вези комерцијалних арбитража.⁴⁶⁹

Транспарентност је значајна за изградњу поверења у рад система вештачке интелигенције како би њихово коришћење у арбитражном поступку било прихватљиво од стране свих учесника поступка. Уколико није јасно како систем функционише, то може довести не само до неповерења у рад система, већ и до неправедних резултата и системске дискриминације. Недостатак транспарентности у раду система вештачке интелигенције отежава и идентификацију евентуалних **пристрасности**, која представља још један од могућих ризика.

У контексту система вештачке интелигенције, дискриминација постоји „када је предвиђени исход за одређену групу систематски различит од других група и стога се једна група конзистентно третира другачије од других“.⁴⁷⁰ Неправедност алгорита је посебно очигледна када грешке које прави чешће погађају једну друштвену групу него другу.⁴⁷¹ До сада су, у различитим контекстима, забележени случајеви дискриминаторних одлука система вештачке интелигенције. Тако је *Google* алгоритам правио доста грешака у препознавању и означавању људи, па је 2015. године два афро-американаца означио као

⁴⁶⁶ Bruno Lepri, Nuria Oliver, Emmanuel Letouz, Alex Pentland, Patrick Vinck, “Fair, Transparent, and Accountable Algorithmic Decision-Making Processes”, *Philosophy & Technology*, Vol. 31, No. 4, 2018, 611–627.

⁴⁶⁷ B. Mittelstadt, C. Russell, S. Wachter, *op. cit.*, 29-31.

⁴⁶⁸ Aditya Singh Chauhan, “Future of AI in Arbitration: The Fine Line Between Fiction and Reality”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2020, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/09/26/future-of-ai-in-arbitration-the-fine-line-between-fiction-and-reality/>.

⁴⁶⁹ М. Јовановић (2018а), *op. cit.*, 356–360; М. Станивуковић, *op. cit.*, 69; R. Alnaber, *op. cit.*, 12; Милена Ђорђевић, „Арбитражне поуке из 2020. године – смернице за транспарентнији, флексибилнији и ефикаснији арбитражни поступак“, *Liber Amicorum проф. др Мирко Васиљевић*, Београд, 2021, 401-434.

⁴⁷⁰ FRA - European Union Agency for Fundamental Rights, #BigData: Discrimination in Data-Supported Decision Making, 2018, 5, доступно на: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-focus-big-data_en.pdf.

⁴⁷¹ F. G'sell, *op. cit.*, 350.

гориле.⁴⁷² Две године касније, алгоритам који је *Google* користио за одговарање на корисничке упите је погрешно тврдио да је Барак Обама (*Barack Obama*) муслиман, иако је он заправо хришћанин.⁴⁷³ Овај алгоритам је прикупао информације са интернета, укључујући и веб сајтове који су ширили лажне информације, па је његов скуп података био „заражен“, а алгоритам није могао да разликује „добре“ од „лоших“ података.⁴⁷⁴ До пре неколико година, резултат претраге слика на *Google*-у за појам „професор математике“ је пружао већину слика белаца средњих година како стоје испред зелене табле исписане белом кредом.⁴⁷⁵ Овакав резултат је одражавао реалну статистику да су око 94% професора математике у Британији мушкарци.⁴⁷⁶ Познат је и случај *Microsoft* четбота *Tay* из 2016. године, који је могао да комуницира са корисницима Твитера, али који је у првих неколико сати коришћења генерисао расистичке коментаре на основу података којим су га корисници хранили, па је овај систем уташен.⁴⁷⁷ У области запошљавања, компанија *Amazon* је 2018. године користила систем вештачке интелигенције за запошљавање, који је извео закључак да су мушки кандидати пожељнији од женских кандидата, па је запошљавао више мушкараца него жена, а ретроактивно се утврдило да је систем родно пристрасан.⁴⁷⁸ Испоставило се да су резултати система представљали „одрас доминације мушкараца“ у технолошкој индустрији.⁴⁷⁹

Већ смо напоменули да је квалитет резултата вештачке интелигенције директно условљен квалитетом улазних података.⁴⁸⁰ Тако се, између осталог, ризик пристрасности може јавити у случају недовољне заступљености одређених карактеристика или група људи у подацима за обуку система вештачке интелигенције.⁴⁸¹ Вештачка интелигенција се заснива на ономе што су „људи унели у њихова вештачка тела и умове“.⁴⁸² Уколико систем садржи пристрасне податке систем може генерисати неправедне или дискриминаторе резултате.⁴⁸³ Једно

⁴⁷² Maggie Zhang, “Google Photos Tags Two African-Americans As Gorillas Through Facial Recognition Software”, *Forbes*, 2015, доступно на: www.forbes.com/sites/mzhang/2015/07/01/google-photos-tags-two-african-americans-as-gorillas-through-facial-recognition-software/.

⁴⁷³ Jack Nicas, “Google has picked an answer for you — too bad it’s often wrong”, *Wall Street Journal*, 2017, доступно на: www.wsj.com/articles/googles-featured-answers-aim-to-distill-truth-but-often-get-it-wrong-1510847867.

⁴⁷⁴ Willem Gravett, “The dark side of artificial intelligence: challenges for the legal system”, *Handbook for Judicial Officers*, Judicial Commission of New South Wales, 2022, доступно на: www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/judicial-officers/dark-side-of-artificial-intelligence.html.

⁴⁷⁵ H. Fry, *op. cit.*, 52.

⁴⁷⁶ Lucy Ward, “Why are there so few female maths professors in universities?”, *Guardian*, 2013, доступно на: www.theguardian.com/lifeandstyle/the-womens-blog-with-jane-martinson/2013/mar/11/women-maths-professors-uk-universities.

⁴⁷⁷ Daniel Victor, “Microsoft created a twitter bot to learn from users. It quickly became a racist jerk”, *New York Times*, 2016, доступно на: www.nytimes.com/2016/03/25/technology/microsoft-created-a-twitter-bot-to-learn-from-users-it-quickly-became-a-racist-jerk.html.

⁴⁷⁸ Jeffrey Dastin, “Amazon Scraps Secret AI Recruiting Tool that Showed Bias Against Women”, *Reuters*, 2018, доступно на: www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight/amazon-scraps-secret-ai-recruiting-tool-that-showed-bias-against-women-idUSKCN1MK08G; Frederik Zuiderveen Borgesius, *Diskrimination, Artificial Intelligence, And Algorithmic Decision-Making*, Strasbourg, Council of Europe, 2018, 15.

⁴⁷⁹ Jeffrey Dastin, “Insights- Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women”, *Reuters*, 2018, доступно на: www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight/amazon-scraps-secret-ai-recruiting-tool-that-showed-bias-against-women-idUSKCN1MK08G/.

⁴⁸⁰ M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 229.

⁴⁸¹ *SVAMC* смернице, 16.

⁴⁸² H.J. Snijders, *op. cit.*, 227.

⁴⁸³ J-B. Racine, *op. cit.*, 1036; Hunter Cyran, “New Rules for New Era: Regulating Artificial Intelligence in the Legal Field”, *Journal of Law, Technology & the Internet*, Vol. 15, No. 1, 2024, 31–35; Amy Cyphert, Samuel J. Perl, S. Sean Tu, “AI Cannibalism and the Law”, *Colorado Technology Law Journal*, Vol. 22, 2024, 304–306; M.B. Репић, *op. cit.*, 17; *SVAMC* смернице, 16; Stefanie G. Efstathiou, “Arbitration Tech Toolbox: ChatGPT – Arbitral Assistant or Fourth Arbitrator?”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2023, доступно на:

истраживање из 2017. године показало је да вештачка интелигенција може да научи да испољава расистичке или сексистичке предрасуде на основу успостављања везе између података које анализира, а који често могу да садрже пристрасности изношене на интернету и да одражавају културолошке пристрасности које постоје у друштву.⁴⁸⁴ Додатно, многи раније прикупљени скупови података одражавају традиционалне вредности, које данас не представљају нужно савремене вредности.⁴⁸⁵

До пристрасности може доћи када се за обуку користе подаци који одражавају постојеће предрасуде, али и када су алгоритми дизајнирани на начин који ненамерно фаворизује одређене исходе. Не само да лош квалитет података може да утиче на поузданост резултата алгоритама и доведе до дискриминаторних резултата, већ и употреба неисправних методолошких избора, односно критеријума за анализу.⁴⁸⁶

Чак и уколико вештачка интелигенција није развијена са намером да буде дискриминаторна, резултати које она генерише могу довести до дискриминације услед рада алгоритама који формира или појачава постојеће друштвене предрасуде и стереотипе.⁴⁸⁷ Системи вештачке интелигенције могу развити одређене предрасуде током свог рада, чак и уколико пристрасни подаци као такви нису унети у систем током обуке.⁴⁸⁸ Тако би вештачка интелигенција која процењује веродостојност сведока на основу статистичких шаблона из претходних случајева током свог рада могла усвајати одређене обрасце засноване на полу, раси, висина гласа или акценту.⁴⁸⁹ Примера ради, систем вештачке интелигенције би могао да процењује да ли треба веровати сведоку у поступку на основу анализе претходних случајева у којима су сведоци који су износили сличне тврдње доказано лагали, па би систем вештачке интелигенције могао да извуче генерализоване обрасце.⁴⁹⁰ Овакви генерализовани обрасци без пажљивог испитивања свих релевантних случајева би за резултат могли да имају пристрасне одлуке.

До пристрасности система вештачке интелигенције најчешће долази услед грешака у прикупљању и категоризацији података, односно недовољне или претеране заступљености одређених категорија лица, па одређене карактеристике података систем не узима у обзир.⁴⁹¹ Системима вештачке интелигенције је теже да доносе опште закључке на основу уских скупова података у којима је мање заступљена разноликост у тренинг подацима, што може утицати на стварање пристрасности.⁴⁹² Примера ради, уколико је систем за препознавање лица обучен на великом скупу података који садржи велики број слика белаца, а врло мало слика тамнопутих људи, систем ће имати слабије резултате приликом препознавања лица

<https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2023/07/22/arbitration-tech-toolbox-chatgpt-arbitral-assistant-or-fourth-arbitrator/>.

⁴⁸⁴ Aylin Caliskan, Joanna J. Bryson, Arvind Narayanan, "Semantics derived automatically from language corpora contain human-like biases", *Science*, 2017, 183.

⁴⁸⁵ W. Gravett, *op. cit.*

⁴⁸⁶ F. G'sell, *op. cit.*, 350.

⁴⁸⁷ Jasper Ulenaers, "The Impact of Artificial Intelligence on the Right to a Fair Trial: Towards a Robot Judge?", *Asian Journal of Law and Economics*, Vol. 11, No. 2, 2020, 7.

⁴⁸⁸ Eugene Volokh, "Chief Justice Robots", *Duke Law Journal*, Vol. 68, 2019, 1168.

⁴⁸⁹ *Ibidem*.

⁴⁹⁰ *Ibidem*.

⁴⁹¹ Ramya Srinivasan, Ajay Chander, "Biases in AI Systems: A survey for practitioners", *Queen*, Vol. 19, No. 2, 2021, 45-55.

⁴⁹² Erwin Loh, "Medicine and the rise of the robots: a qualitative review of recent advances of artificial intelligence in health", *BMJ Leader*, Vol. 59, No. 2, 2018, 61; W. Gravett, *op. cit.*

тамније коже, односно, систем ће и научити да препознаје белце, док ће производити мање исправне резултате када су у питању лица тамније боје коже.⁴⁹³

Уколико би тренинг подаци садржали информацију да су лица тамне пути осуђивана у 95% случајева, док су белци осуђивани само у 75% случајева, систем би могао да доноси одлуке у корист белаца.⁴⁹⁴ Истраживања у Сједињеним Америчким Државама показала су да тамнопути оптуженици, у просеку, добијају дуже затворске казне,⁴⁹⁵ да је мање вероватно да ће добити кауцију,⁴⁹⁶ већа је вероватноћа да ће им бити изречена смртна казна,⁴⁹⁷ и једном када се нађу на списку за погубљење, већа је вероватноћа да ће заиста бити погубљени.⁴⁹⁸ Друге студије су показале да се мушкарци кажњавају строже него жене за исти злочин,⁴⁹⁹ и да оптуженици са нижим приходима и образовањем добијају знатно дуже казне.⁵⁰⁰

Још један пример је систем *COMPAS* коришћен од стране америчких судова за процену ризика од поновног чињења кривичних дела, који није укључивао расу као фактор у обради података.⁵⁰¹ Међутим, једна непрофитна организација је, испитујући преко 10.000 случаја, открила да постоји расна пристрасност против црнаца у предвиђањима софтвера.⁵⁰² Студија из 2016. године коју је спровела организација *ProPublica* открила је да је *COMPAS* наводно доделио афро-американцима стопу високог ризика од поновног чињења кривичног дела два пута већу од осталих популација, док су белци често били погрешно означени као ниског ризика у односу на људе других боја.⁵⁰³ У јулу 2020. године, Институт за правду пре суђења (енг. *Pretrial Justice Institute*), непрофитна организација, која се раније залагала за коришћење *COMPAS* система, је у свом извештају исказала забринутост да алати за процену ризика не могу прецизно предвиђати да ли појединац представља ризик за заједницу или не.⁵⁰⁴ На крају, Врховни суд Висконсина је донео одлуку да *COMPAS* може бити коришћен као додатни извор информација приликом изрицања казне под условом да судови наведу

⁴⁹³ R. Srinivasan, A. Chander, *op. cit.*, 48; Arianne Cohen, "The digital activist taking human prejudice out of our machines", *Bloomberg Businessweek*, 2017, 80.

⁴⁹⁴ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1168.

⁴⁹⁵ Sonja B. Starr, M. Marit Rehani, "Racial Disparity in Federal Criminal Charging and Its Sentencing Consequences", *Program in Law and Economics Working Paper*, University of Michigan Law School, No. 12-002, 2012.

⁴⁹⁶ David Arnold, Will Dobbie, Crystal S. Yang, "Racial Bias in Bail Decisions", *NBER Working Paper*, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, No. 23421, 2017.

⁴⁹⁷ John J. Donohue III, *Capital Punishment in Connecticut, 1973–2007: A Comprehensive Evaluation from 4686 Murders to One Execution*, Stanford Law School, National Bureau of Economic Research, 2011, доступно на: <https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/sites/default/files/publication/259986/doc/slspublic/fulltext.pdf>.

⁴⁹⁸ Adam Benforado, *Unfair: The New Science of Criminal Injustice*, New York, Crown, 2015, 197.

⁴⁹⁹ Sonja B. Starr, "Estimating Gender Disparities in Federal Criminal Cases", *University of Michigan Law and Economics Research Paper*, No. 12-018, 2012.

⁵⁰⁰ David B. Mustard, "Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: evidence from the US federal courts", *Journal of Law and Economics*, Vol. 44, No. 2, 2001, 285–314.

⁵⁰¹ Seda Fabian, "Artificial intelligence and the law: Will judges run on punch cards", *Common Law Review*, Vol. 16, 2020, 4-15; H. Fry, *op. cit.*, 49.

⁵⁰² Jeff Larson, Julia Angwin, Terry Parris Jr., "How Machines Learn to Be Racist", *ProPublica*, 2016, доступно на: <https://www.propublica.org/article/breaking-the-black-box-how-machines-learn-to-be-racist?word=Trump>; Jeff Larson, Surya Mattu, Lauren Kirchner, Julia Angwin, "How We Analyzed the COMPAS Recidivism Algorithm", *ProPublica*, 2016, доступно на: www.propublica.org/article/how-we-analyzed-the-compas-recidivism-algorithm. Вид. и Natalia Mesa, "Can the Criminal Justice System's Artificial Intelligence Ever Be Truly Fair?", *Massie Science*, 2021, доступно на: <https://massivesci.com/articles/machine-learning-compas-racism-policing-fairness/>; Christine Sim, "Will Artificial Intelligence Take Over Arbitration?", *Asian International Arbitration Journal* (eds. Lawrence G.S. Boo, Gary B. Born), Kluwer Law International, Volume 14, No 1, 2018, 10.

⁵⁰³ Julia Angwin, Jeff Larson, Surya Mattu, Lauren Kirchner, "Machine Bias: There's Software Used across the Country to Predict Future Criminals. And It's Biased against Blacks", *ProPublica*, 2016, доступно на: <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing>. Вид. и F. G'sell, *op. cit.*, 350.

⁵⁰⁴ F. G'sell, *op. cit.*, 351.

остале факторе које су узели у обзир, као и да се судијама морају пружити писана упозорења у вези са ризиком од дискриминације и поверљивости алгорита.⁵⁰⁵ На крају, коришћење система *COMPAS* се сматра контроверзним, између осталог, зато што је његов алгоритам непознат јавности.⁵⁰⁶ Овај пример, који је изазвао много пажње у јавности, јасно показује да одлуке система вештачке интелигенције могу произвести дискриминаторне одлуке.

Приликом употребе система вештачке интелигенције, могуће су грешке система, па је потребно анализирати када је **ризик грешке** толико велики да подразумева класификацију високог ризика. Најпре, што је већи обим узорка, то је већа тачност предвиђања модела, а квалитет генерисаног резултата система у великој мери зависи од квалитета улазних података.⁵⁰⁷ Вештачка интелигенција је без правих и тачних података само „вештачка“.⁵⁰⁸ Из тог разлога, поред начина рада система, треба водити рачуна о веродостојности, аутентичности и тачности података који се убацују у систем. Поузданост система вештачке интелигенције зависи од тзв. „четири В (енг. “V”):“: количина података (енг. “*volume*”), разноврсност, која се односи на различите врсте података (енг. “*variety*”), брзина промене релевантности података (енг. “*velocity*”) и веродостојност (енг. “*veracity*”).⁵⁰⁹ Проф. Шерер (*Scherer*) их описује као „урођена ограничења модела заснованих на подацима у правном одлучивању уз помоћ вештачке интелигенције“.⁵¹⁰

У контексту арбитражног поступка, неке грешке система вештачке интелигенције ће имати већи значај, јер ће повлачити озбиљне правне последице. Примера ради, неке грешке у раду система вештачке интелигенције могу водити непуноважности арбитражног споразума или непуноважности арбитражне одлуке. Из тог разлога, употреба система вештачке интелигенције треба бити веома пажљива и сви конкретни ризици се морају адекватно анализирати пре употребе система у одређену сврху.

На крају, у арбитражном поступку је веома битно обезбедити основну безбедносну хигијену (енг. *basic security hygiene*).⁵¹¹ Наиме, системи вештачке интелигенције прикупљају и обрађују велике скупове података, укључујући поверљиве информације и личне податке, па одржавање поверљивости и безбедности података у арбитражном поступку постаје изазов, јер може доћи до **ризика по приватност и безбедност** података. Према резултатима једног истраживања из 2018. године, испитаници су поверљивост и приватност поступка рангирани на пето место по значају, иза других карактеристика арбитраже, као што су извршење арбитражних одлука, избегавање вођења поступака пред државним судовима, флексибилност и могућност избора арбитра.⁵¹²

Већина података у арбитражном поступку се размењује и чува у дигиталним форматима, путем различитих технологија, што омогућава брзу размену, архивирање података и њихову

⁵⁰⁵ *Ibidem*, 352.

⁵⁰⁶ C. Sim, *op. cit.*, 2.

⁵⁰⁷ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 554, 559; C. Sim, *op. cit.*, 10; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 221; A.O. Onyefulu, *op. cit.*, 66; O. Tang, *op. cit.*; A. Seet, B. Lim, I. Tasende, *op. cit.*; R. Alnaber, *op. cit.*, 2, 13.

⁵⁰⁸ Joe McKendrick, “Artificial Intelligence Without the Right Data is Just Artificial”, *Forbes*, 2022, доступно на: www.forbes.com/sites/joemckendrick/2022/12/30/artificial-intelligence-without-the-right-data-is-just-artificial/?sh=44d84d27181b.

⁵⁰⁹ B. Berardicurti, *op. cit.*, 383; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 554-561; Margaret Hu, Small Dana, “Surveillance v. Big Data Cybersurveillance”, *Pepperdine Law Review*, Vol. 42, No. 4, 2015, 795; Todd Vare, Michael Mattioli, “Big Business, Big Government and Big Legal Questions”, *Managing Intellectual Property*, Vol. 243, 2014, 46.

⁵¹⁰ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 554.

⁵¹¹ Phillip Schaumann, Max Burger-Scheidlin, “The security and Reliability of Electronic Documentation: With a Critical Note on the Human Factor”, *Arbitration in the Digital Age* (eds. Maud Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, Cambridge, 2018, 3.

⁵¹² ВИА. Queen Mary and White & Case Survey 2018, *op. cit.*

анализу, али утиче и на безбедност података. Први пример који показује да информациона безбедност постаје све важнија у контексту међународне арбитраже је инцидент који се десио 2015. године Сталном суду за арбитражу у Хагу, чији веб сајт је био хакован, што је изазвало привремено онемогућавање приступа сајту.⁵¹³ Сматра се да је први високопрофилни напад на адвокатску канцеларију био 2017. године када је жртва *ransomware* напада била адвокатска канцеларија *DLA Piper*.⁵¹⁴ Након тога је уследио низ напада, а значајно је напоменути да жртве информационих напада данас нису само велике канцеларије, већ то могу бити арбитражне институције, самостални адвокати, али и појединци, укључујући арбитре и друге учеснике у поступку.⁵¹⁵ Једно истраживање из 2020. године наводи да је те године 75% анкетираних адвокатских канцеларија пријавило да су биле жртва сајбер напада,⁵¹⁶ док истраживање спроведено 2022. године показује да је 27% адвокатских канцеларија доживело неки вид информационог напада у тој години.⁵¹⁷

Озбиљан ризик у арбитражном поступку представља цурење података, с обзиром да се у арбитражном поступку размењују поверљиве информације, чије откривање може водити до кршења обавезе поверљивости.⁵¹⁸ С тога, приликом употребе модерних технологија учесници арбитражног поступка морају осигурати да је њихова употреба у складу са преузетим обавезама поверљивости арбитражног поступка. И председница *ICC* арбитражног суда је упозорила да учесници арбитражног поступка треба да утврде ко има приступ подацима који се уносе у систем вештачке интелигенције, како би могли адекватно да оцене да ли ће поверљивост података остати сачувана.⁵¹⁹ С тим у вези, пре употребе система вештачке интелигенције, корисници треба да провере карактеристике система, политике приватности и поверљивости, а по потреби и да ангажују техничка лица.⁵²⁰ Подаци о странкама и поступку се могу компромитовати уношењем у систем који не гарантује заштиту поверљивих података.⁵²¹ Корисници система вештачке интелигенције зато морају осигурати адекватну заштиту поверљивих информација и треба да се уздрже од уношења било каквих података у систем који не гарантује адекватну заштиту поверљивости и безбедности. Проблем је што системи вештачке интелигенције обично могу да користе и даље обрађују податке које корисници унесу у њега, па може доћи до ненамерног откривања поверљивих информација у вези са одређеним спором. Из тог разлога, систем вештачке интелигенције треба да буде затворен и добро осигуран систем у коме су сви подаци које корисник достави безбедни и који се не могу користити приликом обуке и генерисања нових резултата за друге кориснике. Као додатну меру опреза, корисници треба да воде рачуна које податке уносе у систем, те да у систем уносе само јавно доступне, или да пре уноса поверљивих података, њих покушају да анонимизују, како би се избегло откривање идентитета странака и других детаља који су специфични за конкретан спор. Корисници

⁵¹³ Вид. www.iareporter.com/articles/permanent-court-of-arbitration-goes-offline-with-cyber-security-firm-contending-that-security-flaw-was-exploited-in-lead-up-to-china-philippines-arbitration/.

⁵¹⁴ AJ Shankar, "Ransomware Attackers Take Aim At Law Firms", *Forbes*, 2021, доступно на: www.forbes.com/councils/forbestechcouncil/2021/03/12/ransomware-attackers-take-aim-at-law-firms/.

⁵¹⁵ Ђорђе Кривокапић, Андреа Николић, "Legal Obligations and Liability in a Ransomware Attack", *Судски поступак – правда и правичност*, Зборник радова Копаоничке школе природног права – Слободан Перовић, Том III, 2022, 190; Katia Fach Gómez, *The Technological Competence of Arbitrators: A Comparative and International Legal Study*, Springer, 2023, 128.

⁵¹⁶ Solicitors Regulation Authority, *Cyber security: A thematic review*, 2020, доступно на: www.sra.org.uk/sra/research-publications/cyber-security/.

⁵¹⁷ Вид. John Simek, "2022 Cybersecurity TechReport", *ABA*, 2022, доступно на: www.americanbar.org/groups/law_practice/publications/techreport/2022/cybersecurity/.

⁵¹⁸ S.G. Efstathiou, *op. cit.*

⁵¹⁹ Claudia Salomon, "Integrating advanced technologies into the practice of international arbitration", *Solicitors Journal*, 2024, доступно на: www.solicitorsjournal.com/sjarticle/how-not-to-be-a-meme?pass=871399.

⁵²⁰ Вид. *SVAMC* смернице, смерница 1 и њен коментар, 9, 15.

⁵²¹ C. Salomon, *op. cit.*

система морају бити сигурни да је систем безбедан пре него што у њега унесу поверљиве податке. У супротном, поверљивост арбитражног поступка може бити угрожена.

Многи системи вештачке интелигенције раде на *cloud* платформама које припадају трећим странама, што може довести до рањивости података и остваривања ризика приватности и безбедности поверљивих података. У том смислу, заступници странака и арбитри треба да избегавају коришћење отворених алата вештачке интелигенције, већ да, уколико је могуће користе интерне системе. Примера ради, адвокатска канцеларија *Clifford Chance* је почетком 2024. године развила интерни алат вештачке интелигенције за коришћење у оквиру канцеларије.⁵²² У крајњем случају, сигурније је користити приватне, локалне, добро заштићене сервере на којима ће се подаци чувати на сигуран и безбедан начин.⁵²³

Пример компаније *Samsung* из 2023. године показује озбиљност ризика по приватност и безбедност података. Наиме, запослени у *Samsung*-у је, покушавајући да отклони технички недостатак, унео поверљиви код у *ChatGPT*, који је овај унос сачувао ради даљег тренирања, чиме је *Samsung*-ов власнички код постао доступан компанији *OpenAI*.⁵²⁴ Овај инцидент је довео до тога да *Samsung* забрани употребу *OpenAI* алата на корпоративним уређајима како би спречио даље цурење података.

Поштовање обавезе поверљивости захтева предузимање конкретних техничких мера, као што су, примера ради, енкрипција и анонимизација података, у циљу ублажавања ризика приватности и безбедности.⁵²⁵ *SVAMC* смернице предвиђају обавезу да се, када год је то могуће, редигују или анонимизују подаци који се убацују у систем вештачке интелигенције.⁵²⁶

SCC смернице предвиђају заштиту поверљивости приликом коришћења вештачке интелигенције као једну од основних принципа којим корисници треба да се руководе.⁵²⁷ Наиме, смернице подстичу учеснике у арбитражном поступку да се благовремено информишу о начину на који се унети подаци користе и обрађују приликом примене вештачке интелигенције како не би дошло до нежељених последица по поверљивост арбитраже услед коришћења вештачке интелигенције.

Дакле, веома је значајно да корисници система вештачке интелигенције разумеју начин рада алата које користе, посебно ако су у питању алати у власништву треће стране. Уколико дође до било каквог безбедносног пропуста, надлежна лица имају обавезу да пропуст одмах пријаве и предузму одговарајуће корективне мере како се не би угрозио интегритет целог поступка.⁵²⁸

⁵²² Staci Zaretsky, "Top Magic Circle Firm Takes A Chance On Artificial Intelligence", *Above the Law*, 2024, доступно на: <https://abovethelaw.com/2024/02/top-magic-circle-firm-takes-a-chance-on-artificial-intelligence/>.

⁵²³ A. Seet, B. Lim, I. Tasende, *op. cit.*

⁵²⁴ Jon Porter, "Samsung tells employees not use AI tools like ChatGPT, citing security concerns", *The Verge*, 2023, доступно на: www.theverge.com/2023/5/2/23707796/samsung-ban-chatgpt-generative-ai-bing-bard-employees-security-concerns.

⁵²⁵ R. Alnaber, *op. cit.*, 19; Ariela Agosin, "The Role of AI in Arbitration Proceeding in Chile", *Chambers and Partners*, 2025, доступно на: <https://chambers.com/legal-trends/key-insights-on-ai-in-arbitration>.

⁵²⁶ Вид. *SVAMC* смерница, смерница 2.

⁵²⁷ Вид. *SCC* смернице.

⁵²⁸ Вид. Mauricio Duarte, "Essential Tips on Cybersecurity for Arbitrators: Identify, Protect, Detect, Respond and Recover", *Kluwer Arbitration Blog*, 2019, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2019/02/06/essential-tips-on-cybersecurity-for-arbitrators-identify-protect-detect-respond-and-recover/>.

На крају, битно је нагласити да су неки системи према функционалностима и ризицима које могу да произведу исти, али ће бити назначени кроз фазе на другачији начин у зависности од конкретне намене коју обављају у арбитражном поступку. Такође, исти системи могу да се користе од стране различитих актера и у различитим фазама поступка, односно да служе обављању друге врсте задатака, па ће и њихова анализа бити другачија у зависности од перспективе из које се систем вештачке интелигенције посматра.

Примера ради, систем вештачке интелигенције чија је основна функција генерисање текста се може користити за различите намене, односно за обављање различитог типа задатака од различитих актера у арбитражном поступку. Тако, странке и њени заступници могу овај систем да користе у више фаза поступка за потребе сачињавања арбитражне клаузуле, односно арбитражног споразума, захтева за покретање арбитражног поступка или захтева за поништај, признање или извршење арбитражне одлуке, као и за састављање писаних поднесака. С друге стране арбитри у другој и трећој фази поступка могу систем за генерисање текста да користе за генерисање садржине текста мејла преко генерисања процедуралних наредби, до писања појединих елемената арбитражне одлуке. На крају, и секретаријат арбитражне институције може да користи систем за генерисање текста у циљу састављања сажетака арбитражних одлука, који се касније могу учинити јавно доступним заинтересованим странама.

Такође, систем за техничку прераду текста могу користити и странке, односно њихови заступници у првој или другој фази поступка приликом провере поднесака и прилога, док га арбитри и арбитражне институције могу користити у трећој фази приликом провере арбитражне одлуке.

Кроз анализу ћемо идентификовати системе са истим способностима и истом наменом, али не нужно и истом класификацијом ризика, која се може разликовати у зависности од актера који систем користи у конкретном случају. Тако, коришћење система вештачке интелигенције за обављање правног истраживања и за претраживање арбитражне праксе ће имати другачије импликације у зависности од тога да ли га користе странке у поступку, односно њихови заступници или арбитри.

1.9. Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције

Коришћење система вештачке интелигенције за обављање различитих задатака у оквиру арбитражног поступка може да омогући различит ниво аутоматизације. У склопу наше анализе, правићемо разлику у односу на ниво аутоматизације у раду система вештачке интелигенције у конкретним случајевима примене. Рад неких система у арбитражном поступку ће омогућавати висок степен аутоматизације, док за обављање неких других задатака неће бити могуће препустити висок ниво аутоматизације процеса. С тога смо испитивали да ли је и у којим случајевима је могуће да систем потпуно аутоматизовано решава одређени задатак, те да ли се захтева одређени степен учешћа човека, и ако да, који је препоручени степен учешћа човека у конкретном случају.

На разматрање прихватљивог нивоа аутоматизације при употреби система вештачке интелигенције утиче неколико различитих критеријума: улога човека у процесу, односно неопходни ниво учешћа човека у процесу рада система, врста задатка који се обавља, односно сложеност таквог задатка, и процена самосталности система и прилагодљивости система различитим контекстима и ситуацијама. Људски надзор може се одвијати у било којој фази животног циклуса система вештачке интелигенције, укључујући развој система,

прикупљање и обраду података, развој, контролу рада система и верификацију резултата.⁵²⁹ Ниво учешћа човека у процесу рада система се може односити на учешће приликом уноса улазних података у систем, контролу процеса рада система и контролу квалитета резултата генерисаног од стране система. Врста задатка који систем вештачке интелигенције обавља утиче на ниво аутоматизације који ће бити прихватљив у сваком појединачном случају. Тако ће се у сваком конкретном случају примене система испитивати комплексност задатака које систем обавља, односно да ли се задатак тиче обављања неког аналитичког, процесног, организационог, техничког, административног или другог типа задатка који може бити комплексније или једноставније природе. Ниво аутономије и потреба за прилагођавањем система различитим контекстима, односно околностима конкретног случаја је веома битна у арбитражном поступку где је неопходно да се сваки случај примене система прилагоди околностима и контексту конкретног спора. У наставку ћемо објаснити разлику између ниског, средњег и високог нивоа аутоматизације у раду система вештачке интелигенције.

У складу са постављеним критеријумима, на почетку анализе је потребно одговорити на четири кључна питања:

1. Да ли се захтева обављање само једноставних техничких задатака или се захтева обављање комплексних задатака, анализа и решавање сложених правних и логичких проблема?
2. Да ли човек мора да уноси све податке и проверава резултате, или је довољно само давање упшта (и евентуално надгледање рада и резултата система)?
3. Да ли систем самостално може обављати задатак или само асистира у процесу?
4. Да ли се захтева прилагођавање рада и резултата система околностима конкретног случаја, који не подразумевају унапред дефинисане сценарије?

За обављање задатака који захтевају висок ниво учешћа човека могућ је само **низак ниво аутоматизације**. То ће бити обављање комплекснијих, аналитичких задатака који захтевају људско промишљање и расуђивање. За њихово обављање се захтева да човек самостално обави задатак, док му систем вештачке интелигенције само може помоћи у неким припремним радњама, односно систем вештачке интелигенције само асистира у процесу обављања задатка, док човек има кључну улогу. Потреба за прилагођавањем контексту и околностима конкретног случаја је висока.

Средњи ниво аутоматизације подразумева умерен, средњи ниво учешћа човека. Задатак човека је да надгледа рад система, по потреби коригује резултат система и потврђује га. Систем може пружити помоћ корисницима приликом обављања комплекснијих задатака, али искључиво уз стални људски надзор. То у теорији значи да систем може доносити одређене одлуке, али уз захтевану људску верификацију одлука система. Прилагодљивост система је умерена, па ће се од човека захтевати да резултат система провери и прилагоди околностима конкретног случаја. Примера ради, приликом употребе система за генерисање неког садржаја у арбитражном поступку обично ће се захтевати средњи ниво аутоматизације, који подразумева да систем може самостално генерисати нацрт текста, али ће и даље бити потребна значајна људска интервенција у виду прегледа, верификације и прилагођавања генерисаног садржаја.

Висок ниво аутоматизације је могућ приликом обављања једноставних, рутинских задатака. То ће обично бити организациони, административни задаци при чијем обављању се не захтева константа контрола човека, односно оних задатака који за које је могуће унапред дефинисати одговарајуће обрасце. Низак ниво учешћа човека подразумева да човек

⁵²⁹ OECD Memorandum on the AI System Definition, *op. cit.*, 6.

систему вештачке интелигенције само поставља упит. За вршење оваквих задатака систем нема потребу да буде прилагодљив околностима сваког конкретног случаја, па се од њега ни не захтева висок ниво прилагодљивости. Систем обавља само рутинске, репетитивне задатке за које му обично неће бити потребне додатне инструкције и смернице, па систем има високу аутономију приликом њиховом обављања.

Ниво аутоматизације	Низак ниво аутоматизације	Средњи ниво аутоматизације	Висок ниво аутоматизације
врста задатка који систем обавља	обављање комплекснијих, аналитичких задатака који захтевају људско промишљање и расуђивање	могуће је обављање комплекснијих задатака, али искључиво уз стални људски надзор тумачећи могуће ризике и правне последице	обављање једноставнијих, рутинских, техничких, махом репетитивних задатака, са унапред дефинисаним обрасцима
ископхони ниво учешћа човека у раду система	висок ниво учешћа човека: човек обавља самостално задатак, систем је пружио помоћ у виду предузимања одређених припремних радњи	средњи, умерен ниво учешћа човека: човек надгледа рад система, по потреби коригује резултат система и потврђује га	низак ниво учешћа човека: човек само поставља упит систему
Аутономија и прилагођавање система	низак ниво аутономије система (систем само асистира, а човек обавља задатак) систем нема могућност доношења одлука, захтева се прилагођавање контексту и околностима случаја приликом обављања задатка	средњи ниво аутономије система, потребан је умерен степен прилагодљивости околностима сваког конкретног случаја	висок ниво аутономије, систем нема потребу да буде прилагодљив околностима сваког конкретног случаја

Илустрација 12: Образложење критеријума за одабир аутоматизације

Анализа нивоа аутоматизације је значајна за утврђивање који систем вештачке интелигенције се може користити само као алат за помоћ човеку приликом обављања одређених задатака, а који систем вештачке интелигенције може служити као замена за рад човека. Циљ анализе је да се утврди да ли неки задатак у оквиру арбитражног поступка може да се аутоматизује и у којој мери, а у складу са тим да се одреди и ниво потребе за људском контролом резултата који генерише систем вештачке интелигенције. Наиме, аутоматизација и потреба за људском контролом резултата су у директном односу зависности. Како се ниво аутоматизације повећава, тако се повећава и потреба за људском контролом резултата система.

Уколико се захтева висок ниво учешћа човека у обављању задатка, ниво аутоматизације ће бити низак, али то даље значи да ће бити потребан низак ниво људске контроле резултата, или да чак уопште неће бити потребан, јер је човек већ учествовао у процесу обављања задатка. Супротно, уколико се дозволи висок ниво аутоматизације, то значи да је улога човека приликом обављања неког задатка била ниска. Самим тим, у случајевима високе аутоматизације ће бити омогућити надзор над резултатом система. Висок ниво аутоматизације захтева и успостављање јасних процедуралних стандарда за обављање задатака, као и строгу контролу квалитета резултата, односно механизам за валидацију резултата. Међутим, ради веће ефикасности обављања појединих задатака, људска контрола не мора бити аутоматска, већ се само може пружити могућност контроле резултата система према захтеву. То значи да било да се ради о средњем или високом нивоу аутоматизације, за обављање одређених задатака можда неће бити неопходно вршити обавезну контролу резултата, али је неопходно предвидети механизам упућивања приговора на резултат,

односно пружити могућност адекватне провере резултата од стране корисника и других заинтересованих лица. На тај начин ће се осигурати провера рада и резултата система, смањити могућност грешке, али ће се и осигурати ефикасност аутоматизације појединих радњи код којих је аутоматизација могућа.

1.10. Класификација ризика система вештачке интелигенције према AI Акт-у

Класификација ризика употребе система вештачке интелигенције може да зависи од фазе у којој се користи, односно од актера који га користи, могућих ризика које може проузроковати, а некада, кључно, и од намене за коју се користи. Између осталог, приликом класификације ризика испитиваћемо кључна питања, међу којима су:

1. Који актер користи систем вештачке интелигенције?
2. Да ли систем може да проузрокује поједине ризике?
3. Да ли се систем примењује у областима које су прописане као високо ризичне?
4. Која је сврха система?

Додатно, у овом поглављу смо поставили и друге факторе које ћемо испитивати приликом анализе класификација ризика система вештачке интелигенције, који, између осталог, захтевају одговор на додатна питања:

5. Које способности систем вештачке интелигенције мора да поседује да би могао да пружи адекватан резултат?
6. Да ли је и шта неопходно унети у систем вештачке интелигенције као улазни податак да би он исправно радио?
7. Који је жељени формат исхода система вештачке интелигенције?
8. Који је адекватни ниво аутоматизације система вештачке интелигенције за конкретан случај примене?
9. Да ли постоји адекватан ниво контроле рада и резултата система вештачке интелигенције?

Конкретне случајеве примене ћемо ближе анализирати у наредна три поглавља овог рада кроз представљање конкретних система вештачке интелигенције који се могу користити у свакој од фаза поступка – фази пре конституисања арбитражног већа (поглавље V), фази после конституисања арбитражног већа (поглавље VI) и у завршној фази арбитражног поступка (поглавље VII). У овом делу ћемо пажњу посветити постављању методолошког оквира и ближем објашњењу система класификације коју ћемо у наредним поглављима користити.

За прегледнији приказ критеријума класификације ризика и других елемената анализе система вештачке интелигенције направили смо табелу у *excel* формату, која је додата као прилог раду и чини његов саставни део. Први *sheet* у *excel* табели представља анализу предвиђених параметара за конкретан случај примене система вештачке интелигенције, док други *sheet* табеле представља легенду, односно приказ свих могућих параметара анализе како би се обезбедило лакше разумевање и пружање контекста информација представљених у коначној табели која представља резултат анализе класификације ризика сваког појединачног система.

Кроз табеларни приказ у *excel* формату је урађена свеобухватна анализа свих параметара за адекватно разматрање рада једног система вештачке интелигенције. Подаци из табеле се могу користити за даља истраживања. Додатно, оваква анализа може да служи као основ за креирање експертског система који би процењивао ризике и давао одговоре на постављена питања обрадом параметара приказаних у табели. Приказани параметри су истовремено математички постављени и засновани на правном оквиру из области арбитражног права и

вештачке интелигенције. Анализа не би била могућа, а ни свеобухватна да се није користио мултидисциплинарни приступ, који захтева знање из различитих наизглед неповезаних области. Доменско знање из арбитраже је било кључно за утврђивање конкретних случајева примене, односно разматрање главних радњи које се могу предузети у оквиру арбитражног поступка, њихово разграничење по фазама поступка и актерима који их предузимају. Познавање области вештачке интелигенције и њене регулације је било нарочито значајно за постављање параметара за класификацију ризика система вештачке интелигенције у арбитражи. Тако, ова анализа не би била могућа без директног и дубинског задирања у *AI Act*.

Excel табела представља својеврсни *check box* који ће служити за процену ризика система вештачке интелигенције који се могу користити у арбитражи. Истраживањем литературе из области арбитражног права примећен је став да се у фокус истраживања, односно научне и стручне расправе, претежно ставља питање да ли ће вештачка интелигенција заменити човека. Иако ће се ултимативно питање ”може ли вештачка интелигенција бити арбитар у поступку” обрадити на самом крају рада, предмет овог рада помера фокус на расправу о конкретним алатима који се могу користити у арбитражним поступцима, предности коришћења таквих алата, као и на ризике употребе таквих алата. Не очекујемо да ће арбитражне институције и арбитри у будућности нестати, већ ће главно питање бити анализа модерних технологија као алата који унапређују услугу арбитражног решавања спорова. Проширена палета алата за ефикасније вођење алата поступка ће поспешити атрактивност и конкурентност арбитражних институција. Сматрамо да ће свеобухватна анализа могућности и ризика система вештачке интелигенције која је урађена олакшати одабир алата и процену ризика у арбитражном поступку. Анализа омогућава избор различитих алата, од оних који су једноставни за коришћење и не подразумевају велике ризике, до оних ризичнијих за које је потребно испунити одређене услове и предузети друге дужности како би могли да се примене у арбитражном поступку. Сваки случај примене је пажљиво анализиран. За сваки случај примене је размотрено које су способности система вештачке интелигенције које се захтевају за његово коришћење. На концептуалном нивоу је уређена анализа шта се од података треба користити како би систем радио на одговарајући начин, односно шта се од података треба прикупити како би систем вештачке интелигенције могао да се развије и адекватно користи. Урађена је и процена ризика за сваки случај примене.

На крају је битно напоменути и да се ризици система вештачке интелигенције могу значајно мењати током времена под утицајем друштвеног, техничког и правног развоја. То значи да би утврђену класификацију ризика и мере за њено управљање које су успостављене требало континуирано проверавати и контролисати како би прописане мере биле адекватне.

1.11. Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције

На крају сваке секције издвојићемо и неколико релевантних примера тренутно доступних алата који могу да се користе у арбитражном поступку за различите намене. У ту сврху, истраживаћемо тренутно доступне алате на тржишту и издвојићемо оне које сматрамо најрелевантнијим и најпрактичнијим за коришћење у арбитражној пракси.

2. Модел за класификацију система вештачке интелигенције у области људских ресурса

Област људских ресурса бави се управљањем људима у некој организацији, од самог запошљавања, односно селекције кандидата преко уређивања радно-правних односа,

развоја и обуке запослених до праћења њиховог рада и оцене учинка. У том смислу, запослени у људским ресурсима се баве задацима као што је оглашавање радних места, интервјуисање кандидата, избор нових запослених, закључивање уговора о раду, организовање стручних обука, награђивање запослених, и др.

Иако арбитражна институција није класична пословна организација, њено ефикасно функционисање у великој мери зависи од активности које су по својој природи упоредиве са активностима људских ресурса. Активности арбитражне институције које се односе на утврђивање листе арбитра, уколико она постоји, именовање арбитра, проверу њихових квалификација, као и процену доступности и евентуалних сукоба интереса, функционално одговарају активностима селекције и процене кадрова које уобичајено предузимају запослени у људским ресурсима. Како је област људских ресурса задужен да бира запослене за одређене позиције, тако и арбитражна институција обезбеђује да арбитражни трибунал буде састављен од стручних, независних и непристрасних лица. Додатно, иако арбитражне институције формално не оцењују арбитрае као што то компаније чине за запослене, оне могу да прате ефикасност поступака према одређеним параметрима, што је упоредиво са системима процене учинка усмереним на унапређење институционалног квалитета које воде одељења људских ресурса у компанијама.

Дакле, иако улога арбитражне институције у контексту људских ресурса није примарна у арбитражном поступку, она јесте веома важна за одговарајуће функционисање арбитражног поступка. Тако, системи вештачке интелигенције који би се користили у ту сврху се превасходно односе на интерне административне процесе, али могу бити од значаја за арбитражне институције ради унапређења организације и ефикасности рада. Са тим у вези, класификација система вештачке интелигенције у области људских ресурса који могу бити примењени у арбитражном решавању спорова има мањи директан утицај на сам ток и садржину арбитражног поступка, него што је то случај са системима који се користе као помоћни алати приликом самог решавања спорова, али они могу имати посредан утицај на ефикасност и квалитет арбитражног решавања спорова путем асистенције приликом избора арбитра и праћења квалитета њиховог рада. У том смислу, системи вештачке интелигенције у области људских ресурса заслужују посебну пажњу, јер могу да утичу на одабир и квалитет доносиоца одлука, а самим тим и на целокупни квалитет арбитражног поступка.

Први корак приликом класификације ризика система вештачке интелигенције независно од области у којој се систем примењује је утврђивање да ли систем врши профилисање физичких лица. Наиме, *AI Act* као опште правило прописује да се сваки систем вештачке интелигенције који врши профилисање физичких лица аутоматски сматра високоризичним, без обзира на конкретну област примене.⁵³⁰ Другим речима, сам чин профилисања, односно аутоматизована обрада личних података ради евалуације понашања, компетенција или других карактеристика појединца је довољан основ да се систем класификује као високоризичан, без потребе за додатном анализом намене система и других критеријума класификације.

⁵³⁰ Члан 6, став 4 *AI Act*-а.

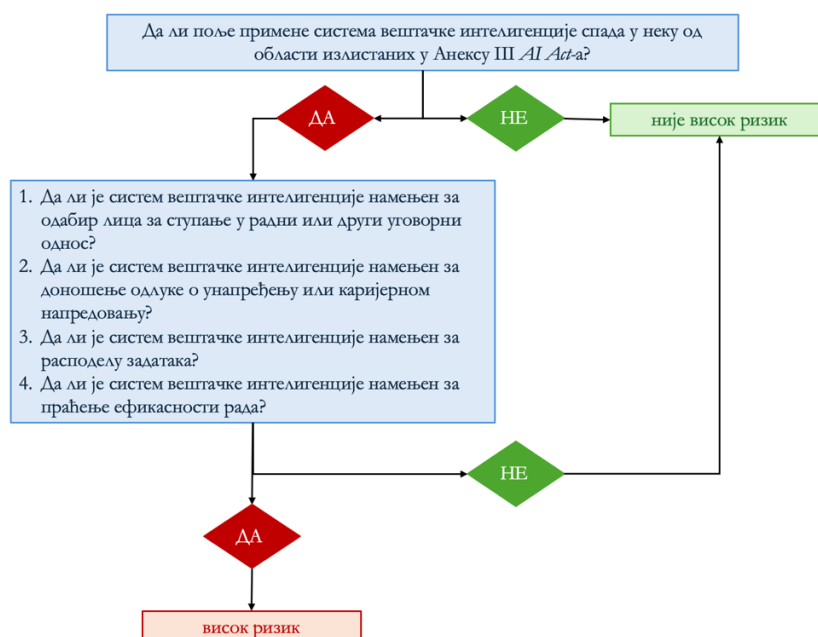

Илустрација 13: Провера профилисања као елиминационог теста за класификацију система вештачке интелигенције

Други корак приликом класификације ризика је утврђивање да ли поље примене конкретног система вештачке интелигенције спада у неку од области излистаних у Анексу III *AI Act*-а. Уколико то није случај, сматраће се да систем вештачке интелигенције није високоризичан. Ипак, уколико се утврди да је то случај, потребно је приступити испитивању неколико питања која се тичу намене система. У складу са раније описаним одредбама *AI Act*-а дефинисали смо четири релевантна питања од чијих одговора зависи да ли ће се систем вештачке интелигенције класификовати као високоризичан или не. Наиме, уколико је одговор на било које питање позитиван, сматраће се да је систем вештачке интелигенције високоризичан. Питања за испитивање су следећа:

1. Да ли је систем вештачке интелигенције намењен за одабир лица за ступање у радни или други уговорни однос?
2. Да ли је систем вештачке интелигенције намењен за доношење одлуке о унапређењу или каријерном напредовању?
3. Да ли је систем вештачке интелигенције намењен за расподелу задатака?
4. Да ли је систем вештачке интелигенције намењен за праћење ефикасности рада?

Параметри за класификацију ризика су илустровани доле и служиће као модел за класификацију система вештачке интелигенције који се користе у арбитражи у области људских ресурса.

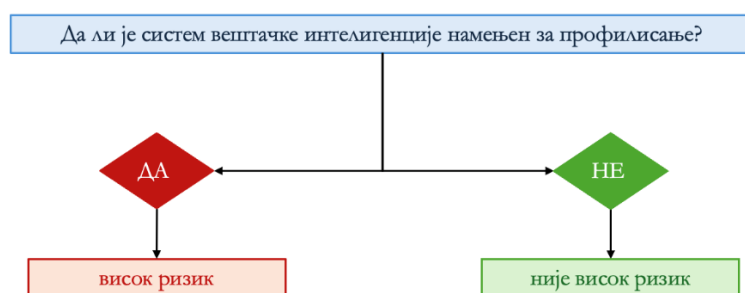

Илустрација 14: Модел за класификацију система вештачке интелигенције у области људских ресурса

3. Модел за класификацију система вештачке интелигенције у области арбитражног решавања спорова

Системи који могу да се користе у поступцима арбитражног решавања спорова могу бити разнолики. Они могу да се користе у различите сврхе, у различитим фазама поступка, од различитих актера. Веома је битно да се комплексном систему класификације ризика приступи на јасан и разумљив начин. С тога смо у складу са одредбама *AI Act*-а направили листу корака које је потребно проћи ради утврђивања класификације ризика у области арбитражног решавања спорова. Ове кораке ћемо ближе представити у овом одељку.

Најпре, како смо претходно објаснили, сваки систем вештачке интелигенције који врши профилисање физичких лица ће се сматрати високоризичним, без обзира на конкретну сврху примене или област у којој се систем користи.⁵³¹ У контексту арбитражног поступка, ово значи да ће сваки систем који користи вештачку интелигенцију за профилисање странака, сведока, арбитра или других учесника у поступку аутоматски бити окарактерисан као високоризичан. Додатно, у арбитражном поступку може доћи до профилисања физичких лица у разноразним контекстима. Примера ради, профилисањем у арбитражном поступку би се могло сматрати генерисање предлога за именовање арбитра, анализу профила странака и њихових представника, процену компетентности, стила одлучивања и понашања арбитра, предвиђање исхода поступка на основу личних и професионалних карактеристика актера у поступку, и др. Вршење профилисања од стране система вештачке интелигенције може да има значајне импликације на начин на који се ти системи могу користити у арбитражи, односно узрокује бројне обавезе за одговорна лица. С тога, испитивање профилисања од стране система вештачке интелигенције постављамо као први корак анализе, односно као прелиминациони тест. Наиме, уколико се утврди да је систем вештачке интелигенције намењен за профилисање, он ће се сматрати високоризичним, па неће бити потребна ни даља анализа, јер се тиме процес класификације ризика завршава. С друге стране, уколико систем вештачке интелигенције није намењен за профилисање, процес класификације ризика се наставља и следи даља анализа.

Илустрација 15: Провера профилисања као елиминационог теста за класификацију система вештачке интелигенције

Следећи корак приликом класификације ризика је утврђивање да ли поље примене конкретног система вештачке интелигенције спада у неку од области излистаних у Анексу III *AI Act*-а. Уколико то није случај, сматраће се да систем вештачке интелигенције није високоризичан. Међутим, уколико се утврди да је то случај, потребно је приступити даљој анализи која се тиче корисника система вештачке интелигенције и намене система вештачке интелигенције у конкретном случају.

⁵³¹ Члан 6, став 4 *AI Act*-а.

Даље, на класификацију ризика могу утицати и озбиљност и вероватноћа ризика које систем може проузроковати. Тако се додатно анализира да ли применом конкретног система вештачке интелигенције може настати неки од утврђених ризика: ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешка и ризик по приватност и безбедност података. Уколико се утврди постојање неког од ових ризика, класификација ризика конкретног система може бити само високог или средњег ризика. Наиме, уколико се анализом других параметара утврди да се не ради о високоризичном систему, а може доћи до наступања ових ризика на било који начин, сматраће се да је конкретни систем средњег ризика.

У складу са горе изложеним одредбама *AI Act*-а које регулишу високоризичне системе вештачке интелигенције, дефинисали смо три даља корака за анализу. Први корак представља утврђивање корисника система. Тако, уколико систем вештачке интелигенције не користе доносиоци одлука у арбитражном поступку, односно арбитри или тело за решавање спорова, систем се неће сматрати високоризичним системом. Ипак, уколико систем вештачке интелигенције у конкретном случају користе арбитри, приступа се следећем кораку.

Следећи корак представља испитивање испуњености услова из самог Анекса III *AI Act*-а и тиче се разматрања намене система вештачке интелигенције. У овом кораку се испитује да ли се систем користи за истраживање и тумачење права и чињеница, као и за примену права на чињенице конкретног случаја. Уколико је одговор позитиван, тај систем вештачке интелигенције ће се сматрати високоризичним системом. Међутим, од овог става се може и одступити у зависности од резултата анализе следећег корака.

Последњи корак анализе представља испитивање постојања барем једног од изузетака прописаних у члану 6, став 3 *AI Act*-а, који указују на то да рад система вештачке интелигенције не утиче значајно на материјално доношење одлуке. У том смислу се опет испитује намена система и утврђује се да ли систем вештачке интелигенције:

1. обавља уско постављене процедуралне задатке,
2. унапређује већ завршену људску активност,
3. открива обрасце доношења одлука или одступање од ранијих образаца доношења одлука,
4. обавља припремне задатке.

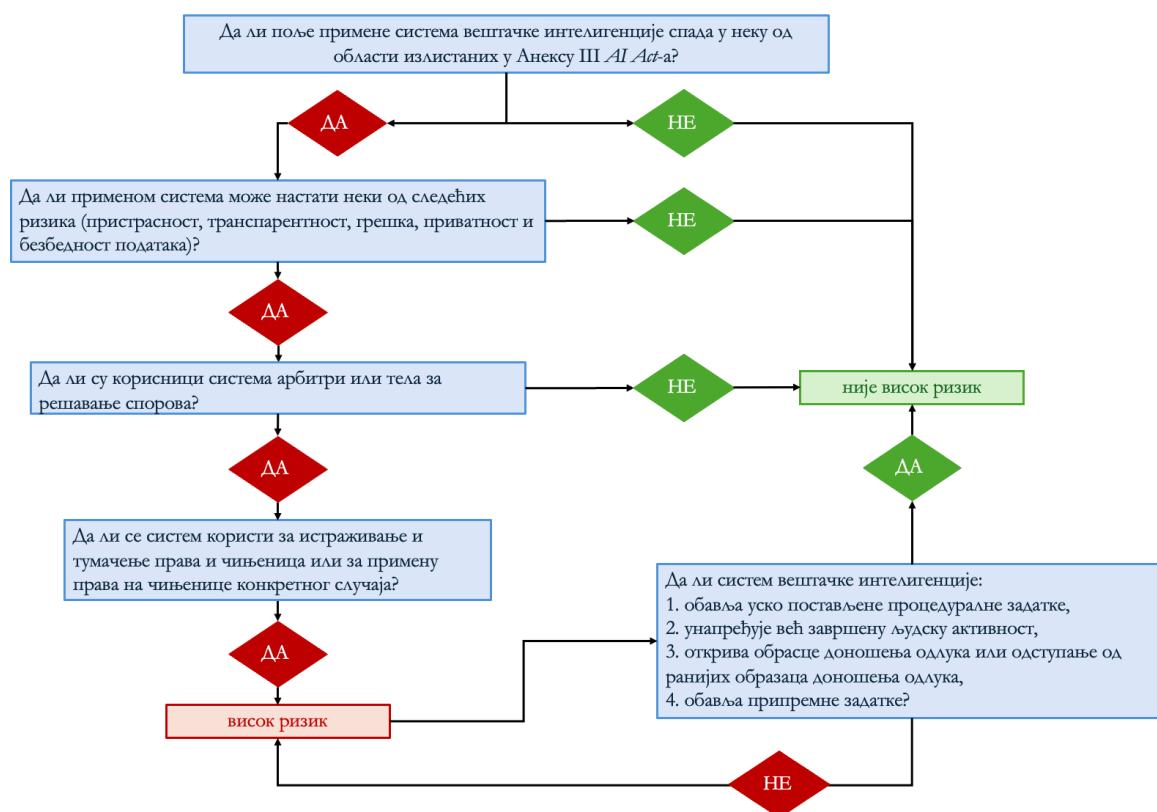
Приликом разматрања намене система вештачке интелигенције у конкретном случају треба узети у обзир и примере из рецитала број 61, који се надовезују на изузетке прописане у члану 6, став 3 *AI Act*-а. У том смислу, *AI Act* наводи да се високоризичним системима неће сматрати системи који су намењени обављању искључиво помоћних и административних задатака који не утичу на материјално доношење одлуке у сваком конкретном случају, као што су анонимизација, псеудонимизација судских одлука, докумената или података, комуникација између особља и обављање чисто административних задатака.⁵³² Ови примери могу олакшати класификацију система који се користе у горе поменуте сврхе, јер је лакше доказати да они не представљају високоризичне системе вештачке интелигенције.

Наиме, уколико су системи вештачке интелигенције у конкретном случају намењени једној од намена из члана члану 6, став 3 *AI Act*-а у виду изузетака од примене, они се неће сматрати високоризичним, јер ће барем један од услова за одступање од правила за

⁵³² Рецитал број 61 *AI Act*-а.

класификацију високоризичних система бити остварен. С друге стране, уколико се ниједан изузетак не може применити у конкретном случају систем ће се сматрати високоризичним.

Након објашњења сваког корака понаособ, односно параметра за разматрање класификације ризика система вештачке интелигенције, у наставку ћемо представити целокупни модел за класификацију система вештачке интелигенције који се могу користити у области арбитражног решавања спорова. Овај модел ћемо примењивати на анализу конкретних случајева примене система вештачке интелигенције у арбитражи.

Илустрација 16: Модел за класификацију система вештачке интелигенције који се користе у области арбитражног решавања спорова

ПОГЛАВЉЕ V

ПРАВНИ РИЗИЦИ УПОТРЕБЕ МОДЕРНИХ ТЕХНОЛОГИЈА ПРЕ КОНСТИТУИСАЊА АРБИТРАЖНОГ ВЕЋА

Уводне напомене

Пето поглавље дисертације представља прво од три поглавља рада које се баве детаљном анализом праксе и правних ризика употребе модерних технологија, односно система вештачке интелигенције у различитим фазама поступака. Прва фаза која се обрађује у овом поглављу је фаза пре конституисања арбитражног већа.

Фаза арбитражног поступка пре конституисања арбитражног већа подразумева стадијум поступка у коме још није формиран арбитражни трибунал, па се у овој фази искључује могућност коришћења система вештачке интелигенције од стране арбитра, с обзиром да они још увек нису именовани. С тога ћемо у овом делу рада, према претходно изнетим критеријумима, анализирати употребу система вештачке интелигенције од стране странака и њихових заступника као корисника услуга арбитражног начина решавања спорова и арбитражних институција као организација које се баве администрацијом арбитражног поступка.

Прво ћемо изложити и обрадити системе вештачке интелигенције који су на располагању странкама и њиховим заступницима (1.). То су, пре свега, системи вештачке интелигенције који служе за генерисање арбитражног споразума, писаних поднесака, техничку проверу и форматирање поднесака и прилога, давање предлога седишта арбитраже и препоруке за именовање арбитра, обављање правног истраживања и претраживање арбитражне праксе, одређивање релевантности документације, анализу садржине докумената, превод документације, предвиђање исхода поступка и пружање основних информација у вези са арбитражним поступком.

Затим ћемо изложити и анализирати системе вештачке интелигенције које могу користити арбитражне институције у првој фази поступка (2.). Предмет расправе биће системи вештачке интелигенције чија намена је управљање арбитражним предметима.

1. Странке и њихови заступници као корисници система вештачке интелигенције

Странке, односно њихови заступници пре и током арбитражног поступка предузимају низ формалних, правних радњи у циљу заштите својих интереса, односно интереса клијента. Заступници странака проучавају чињенице и све друге околности спора како би могли што боље да аргументују зашто је њихова странка у праву. Да би у томе успели, заступници морају да утврде чињенице, прикупе доказе, истраже одредбе меродавног права и других релевантних правних правила, припреме писане поднеске, и сл. Услед великог броја комплексних радњи које је потребно предузети у арбитражном поступку, поставило се питање да ли и на који начин системи вештачке интелигенције могу помоћи странкама, односно њиховим заступницима у обављању тих радњи.

Данас је тешко замислити рад неке од водећих адвокатских канцеларија на тржишту без коришћења технологија, док се може очекивати да ће оне све више инвестирати у развој и

употребу технологије која доприноси већој ефикасности пословања, уз уштеду трошкова и времена.⁵³³

CodeX Techindex Правног факултета Универзитета Станфорд води евиденцију компанија из области правних технологија (*Legal Tech*) које „трансформишу правну праксу, регулаторну усаглашеност и приступ правди“.⁵³⁴ Технологије у праву представљају дигиталне системе који су развијени са циљем да помогну адвокатима у обављању њиховог свакодневног посла, као што је креирање уговора, преговарање, преглед и анализа докумената.⁵³⁵ Најбржи продор вештачке интелигенције може да се очекује у адвокатури, где ће вештачка интелигенција значајно трансформисати начин на који адвокати пружају услуге клијентима. Премиса је да ће се посао адвоката обављати значајно ефикасније адекватном и одговорном употребом алата вештачке интелигенције. Модерне технологије адвокатима омогућавају да се реше административног дела посла и фокусирају на обављање суштинских задатака који захтевају људско резоновање,⁵³⁶ односно да се „усредсреде на искуствено, аналитичко и стратешко решавање правних проблема“⁵³⁷ и „фокусирају на сложеније аспекте правних послова“.⁵³⁸

Поједине адвокатске канцеларије су аутоматизовале обављање свакодневних задатака, као што су административни задаци, креирање различите врсте садржаја укључујући састављање уговора, истраживање, анализа података, и сл.⁵³⁹ Вештачка интелигенција се последњих неколико година већ користи за помоћ при обављању репетитивних и једноставнијих задатака у адвокатским фирмама, односно оних задатака који су традиционално били намењени приправницима и млађим адвокатима.⁵⁴⁰ Историјски гледано, већина адвокатских канцеларија су успоставиле поделу адвокатског посла на две категорије: чисто правни посао, који обављају искључиво адвокати, и рутински, а понекад и административни посао, који традиционално обављају приправници или административно особље.⁵⁴¹ Рутинским пословима се сматрају, између осталог, анализа докумената, израда стандардизованих уговора и иницијално правно истраживање.⁵⁴²

⁵³³ Једно истраживање указује на то да адвокати проводе само мали део свог радног дана обављајући задатке које могу наплатити својим клијентима, односно само 2,3 сата од 8 сати, што указује да је остатак њиховог времена посвећен мање интелектуалним задацима, као што је генерисање и слање фактура, наплата фактура, канцеларијска администрација. Clio, *2017 Legal Trends Report*, 2017, доступно на: www.clio.com/resources/legal-trends/2017-report/. Иако се ово истраживање односи на самосталне адвокате и адвокате у мањим канцеларијама, нема дилеме да алати вештачке интелигенције данас значајно могу да уштеде време адвокатима ангажованим у канцеларији било које величине. Вид. и R. Alnaber, *op. cit.*, 28; K.F. Gómez, *op. cit.*, 28.

⁵³⁴ Тренутно се на листи налази 1683 компаније. Претрага компанија је доступна на: <https://techindex.law.stanford.edu/>.

⁵³⁵ Andrew Dey, “Demystifying legal technology”, *Practical Law*, 2021, доступно на: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-018-6085?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&comp=pluk&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-018-6085?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&comp=pluk&firstPage=true).

⁵³⁶ M. Magnarelli, *op. cit.*, 33.

⁵³⁷ Мирослава Дерикоњић, „Интервју: Тијана Жунић Марић: Вештачка интелигенција ће бити неизоставни део права“, *Политика*, 2024, доступно на: www.politika.rs/sc/clanak/649308/vestacka-inteligencija-ce-biti-neizostavni-deo-prava.

⁵³⁸ M.B. Репић, *op. cit.*, 21.

⁵³⁹ Вид. C. Leaua, C. Tănase, *op. cit.*, 36; M.B. Репић, *op. cit.*, 20.

⁵⁴⁰ J. Ulenaers, *op. cit.*, 3.

⁵⁴¹ R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 85; Kathryn D. Betts, Kyle R. Jaep, “The Dawn of Fully Automated Contract Drafting: Machine Learning Breathes New Life Into A Decades-Old Promise”, *Duke Law & Technology Review*, Vol. 15, No. 1, 2017, 220; Joely Williamson, “The Rise of AI in Legal Practice: Opportunities, Challenges, & Ethical Considerations”, *Colorado Technology Law Journal*, 2025.

⁵⁴² R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 85; Anubhav Singla, Ekta Gupta, “The impact of technology on legal profession”, *International Journal of Law*, Vol. 10, No. 2, 2024, 114.

Коришћење система вештачке интелигенције може да утиче на растерећење људских ресурса „временски захтевних, а не нарочито креативних радњи“.⁵⁴³ У том смислу, може се извести и закључак да вештачка интелигенција има могућност да прошири капацитете рада правника, а не да их смањи, јер ће они бити у могућности да обраде више случајева.⁵⁴⁴ Поједина истраживања су се бавила и поређењем ефикасности рада човека и система вештачке интелигенције. Тако једно истраживање спроведено 2018. године показује тачност од 85% у идентификовању ризика и евентуалних нејасноћа у одређеној врсти уговора од стране правника, док је систем вештачке интелигенције постигао тачност од 94%.⁵⁴⁵ Интересантно је да је правницима било потребно у просеку 92 минута да заврше задатак, док је систему било потребно само 26 секунди.⁵⁴⁶

Аутоматизација рутинских и често временски захтевних задатака, као што је преглед докумената, може довести до значајно нижег броја утрошених сати рада адвоката, што може спречити и прекомерно наплаћивање сати рада од стране адвокатских канцеларија.⁵⁴⁷ То потврђује и недавна канадска судска пракса. Наиме, суд је умањио странци захтев за накнаду трошкова, тврдећи да трошкови у износу од 900 долара за истраживање нису оправдани, јер би такав трошак био нижи да је коришћен систем вештачке интелигенције.⁵⁴⁸ Ово указује да адвокати треба да прате технолошки развој и да у складу са тим поступају у интересу својих клијената.

Велике адвокатске канцеларије увелико развијају алате вештачке интелигенције уз помоћ екстерних техничких стручњака.⁵⁴⁹ Запажа се тренд инвестирања у алате вештачке интелигенције како би адвокатске канцеларије стекле статус иноватора на тржишту (енг. *first-mover status*),⁵⁵⁰ те повећале своју репутацију. Наводи се да, уколико се правилно користе, алати засновани на вештачкој интелигенцији могу значајно помоћи адвокатској канцеларији да стекне конкурентску предност.⁵⁵¹ Конкурентски притисак и очекивања клијената су управо препознати као покретачи развоја модерних технологија у адвокатским канцеларијама.⁵⁵²

С друге стране, развој система вештачке интелигенције захтева одређено време и одређене трошкове. У том смислу се може тврдити и да су алати вештачке интелигенције скупи,

⁵⁴³ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 225.

⁵⁴⁴ R. Alnaber, *op. cit.*, 28.

⁵⁴⁵ Jonathan Marciano, “Artificial Intelligence More Accurate Than Lawyers for Reviewing Contracts, New Study Reveals”, *PR Newswire*, 2018, доступно на: www.prnewswire.com/news-releases/artificial-intelligence-more-accurate-than-lawyers-for-reviewing-contracts-new-study-reveals-300603781.html.

⁵⁴⁶ *Ibidem*.

⁵⁴⁷ R. Alnaber, *op. cit.*, 27.

⁵⁴⁸ *Cass v. 1410088 Ontario Inc.*, 2018 ONSC 6959 (CanLII). Ontario Superior Court of Justice, Canada, 2018.. Доступно на: [CanLII — 2018 ONSC 6959](https://canlii.org/can/ontario/onsc/2018/6959.html) (у даљем тексту: *Cass Case*).

⁵⁴⁹ Thomas R. Snider, “Artificial Intelligence and International Arbitration: Going Beyond E-mail”, *Tamimi*, 2018, доступно на: www.tamimi.com/law-update-articles/artificial-intelligence-and-international-arbitration-going-beyond-e-mail/.

⁵⁵⁰ Stuart Weinstein, “Chapter 21: Lawyers’ Perceptions on the Use of AI”, *Law and Artificial Intelligence* (eds. B. Custers and E. Fosch-Villaronga), Information Technology and Law Series, Vol. 35, 2022, 418, 424.

⁵⁵¹ *Ibidem*, 417; R. Alnaber, *op. cit.*, 28.

⁵⁵² Вид. S. Weinstein, *op. cit.*, 418, 424; Iain Quirk KC, Guy Pendell, “Arbitration Tech Toolbox: The Future of Dispute Resolution: Evolution or Revolution?”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/02/01/arbitration-tech-toolbox-the-future-of-dispute-resolution-evolution-or-revolution/>; Thomas R. Snider, “Harnessing technology: Embracing AI’s potential in arbitration”, *Charles Russell Speechlys*, 2024, доступно на: <https://www.charlesrussellspeechlys.com/en/insights/expert-insights/dispute-resolution/2024/harnessing-technology-embracing-ais-potential-in-arbitration/>.

односно да захтевају значајно улагање. То даље отвара питање да ли је њихова цена искључиво трошак адвокатске канцеларије која ће их користити, па се овај трошак не наплаћује клијенту или се он може делимично пренети на клијента као део цене напредне услуге коју та адвокатска канцеларија пружа.⁵⁵³

Обично су трошкови увођења алата вештачке интелигенције највиши у почетној фази када се сам систем развија или када се откупљује лиценца за његов рад, док у каснијој фази коришћења тог система трошкова или нема или су они минимални и везани за одржавање рада система. С друге стране, употреба људских ресурса такође захтева одређено време и новац, али се овај трошак временом не смањује. Шта више, пратећи инфлацију и свеопште поскупљење робе и услуга, ови трошкови могу само да расту, а ниво продуктивности ће остати на истом нивоу. На средњи или дужи рок, вештачка интелигенција може представљати значајно повољније решење, односно „употребом система вештачке интелигенције ће се постизати уштеда трошкова поступка након тачке у којој се цена њиховог развоја и унапређења изједначи са трошковима употребе људских ресурса“.⁵⁵⁴

У наставку ћемо анализирати конкретне алате вештачке интелигенције који се могу користити у почетним фазама поступка од стране странка у поступку и њихових заступника, укључујући систем за генерисање арбитражног споразума (1.1.), систем за генерисање предлога седишта арбитраже (1.2.), систем за обављање правног истраживања (1.3.), систем за генерисање писаних поднесака странака (1.4.), систем за техничку проверу и форматирање писаних поднесака (1.5.), систем за анализу исправа (писаних докумената) (1.6.), систем за превођење (1.7.), систем за генерисање препоруке за именовање арбитра (1.8.), систем за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком (1.9.), систем за предвиђање исхода поступка (1.10.).

1.1. Систем за генерисање арбитражног споразума

Састављање арбитражног споразума је један од кључних корака који омогућава решавање спора путем арбитраже као ефикасног и алтернативног механизма за решавање спорова између уговорних страна.⁵⁵⁵ Арбитражни споразум представља основ сваке арбитраже. Арбитражним споразумом странке поверавају арбитражном трибуналу решавање неког будућег или постојећег спора, односно спора насталог из одређеног правног односа.⁵⁵⁶

Арбитражни споразум може бити садржан у одредби главног уговора, када се назива арбитражна клаузула (фр. *arbitrable compromise, clause compromissoire*) или у посебном уговору (фр. *compromis d'arbitrage*).⁵⁵⁷ Арбитражни споразум се може уговорити и пре него што је настао спор из одређеног правног посла када ће се односити на све потенцијалне спорове који могу настати из тог односа или у вези са тим односом. То је најчешћи и најпрактичнији начин уговарања арбитраже, када се арбитражна клаузула уговара у склопу главног уговора, примера ради уговора о купопродаји или уговора о пружању услуга.⁵⁵⁸ Међутим, могуће је накнадно уговорити решавање конкретног спора путем арбитраже.

⁵⁵³ R. Alnaber, *op. cit.*, 27.

⁵⁵⁴ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 230, 234.

⁵⁵⁵ Вид. нпр. члан 4 Закона о арбитражи Србије, који предвиђа да спор може да се решава путем арбитраже само на основу арбитражног споразума странака.

⁵⁵⁶ Вид. нпр. члан 9, став 1 Закона о арбитражи Србије. Вид. и Марко Трајковић, *Међународно арбитражно право*, Београд, 2000, 232; М. Станивуковић, *op. cit.*, 20.

⁵⁵⁷ Вид. члан 9, став 2 Закона о арбитражи Србије.

⁵⁵⁸ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 45; Милена Петровић, “Пуноважност арбитражног споразума”, *Хармонизација грађанског права у региону*, Правни факултет универзитета у Крагујевцу, 2013, 479.

Садржина арбитражног споразума треба да садржи одређене битне елементе, као што су навођење уговорних страна, експлицитан избор арбитраже као начина решавања спора, назнаку спора или спорова за чије решавање се уговора арбитража, као и избор седишта арбитраже.⁵⁵⁹ Поред ових елемената, могуће је уговорити и друге, споредне елементе арбитражног споразума, као што су број и начин именовања арбитра, језик арбитраже, избор правила поступка, избор меродавног супстанцијалног права, и др.⁵⁶⁰

1.1.1. Пуноважност арбитражног споразума

Арбитражни споразум мора да испуњава одређене услове да би се сматрао пуноважним, односно да би могао да производи правна дејства. Ти услови се односе на форму арбитражног споразума, садржину арбитражног споразума и способности странака да закључе арбитражни споразум.⁵⁶¹ У наставку ћемо објаснити сваки од ових услова, имајући у виду да су они веома битни за разматрање приликом анализе евентуалне употребе система вештачке интелигенције као алата који може асистирати у процесу сачињавања арбитражног споразума.

Арбитражни споразум може да закључи свако физичко и правно лице, укључујући и државу, њене органе, односно лице које има парничну способност.⁵⁶² Уговорне стране које закључују арбитражни споразум морају бити одређене или барем одредиве.⁵⁶³

Скоро сви арбитражни прописи предвиђају да арбитражни споразум мора бити закључен у писаном облику, а у наставку ћемо навести неке примере. Њујоршка конвенција предвиђа да арбитражни споразум треба да буде закључен у писаној форми, потписан од обе стране, или садржан у размењеним писмима, телеграмима или комуникацији телепринтером.⁵⁶⁴ *UNCITRAL* Модел закон о арбитражи из 1985. године предвиђао је услов да арбитражни споразум мора бити у писаној форми, као и да је тај услов испуњен уколико је споразум садржан у документу који су потписале странке, садржан у размени писама, телекса, телеграма или других средстава телекомуникације која обезбеђују запис о споразуму, садржан у размени тужбе и одговора на тужбу у којима једна странка тврди да постоји споразум, а друга то не оспорава.⁵⁶⁵ Развој технологије и олакшавање комуникације путем различитих електронских средстава је довео до проширења примене поменуте одредбе.⁵⁶⁶ Наиме, измене *UNCITRAL* Модел закона о арбитражи из 2006. године уводе две могућности у вези форме арбитражног споразума. Прва опција предвиђа да ће писана форма арбитражног споразума бити испуњена уколико је његов садржај забележен у било ком облику, без обзира на то да ли је арбитражни споразум или уговор закључен усмено, понашањем странака или на други начин.⁵⁶⁷ Додатно предвиђа се и да је писана форма испуњена уколико је споразум закључен путем електронске комуникације уколико су подаци електронске комуникације доступни и употребљиви за касније позивање на њих.⁵⁶⁸ Прецизира се и значење електронске комуникације, која означава сваку комуникацију коју

⁵⁵⁹ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 120; Мирослав Пауновић, „Садржај арбитражних споразума“, *Право и привреда*, бр.7–9, 2013, 385-401.

⁵⁶⁰ *Ibidem*.

⁵⁶¹ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 47.

⁵⁶² Вид. члан 5 Закона о арбитражи Србије.

⁵⁶³ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 87.

⁵⁶⁴ Члан II Њујоршке конвенције.

⁵⁶⁵ Вид. члан 7 *UNCITRAL* Модел закона о арбитражи из 1985. године.

⁵⁶⁶ Вид. Neil Kaplan, “Is the Need for Writing as Expressed in the New York Convention and the Model Law Out of Step with Commercial Practice?”, *Arbitration International*, Vol. 12, 1996, 30.

⁵⁶⁷ Вид. члан 7, став 3 *UNCITRAL* Модел закона о арбитражи из 2006. године (опција 1).

⁵⁶⁸ Вид. члан 7, став 4 *UNCITRAL* Модел закона о арбитражи из 2006. године (опција 1).

странке врше путем порука података, које представљају „информације генерисане, послате, примљене или сачуване електронским, магнетним, оптичким или сличним средствима, укључујући, али не ограничавајући се на, електронску размену података, електронску пошту, телеграм, телекс или телекопију“.⁵⁶⁹ Друга опција експлицитно не регулише писану форму арбитражног споразума.⁵⁷⁰ Дакле, услов писане форме је током времена под утицајем развоја технологије мењао свој облик како би се прилагодила новим пословним праксама и потребама.

Материјални услови пуноважности арбитражног споразума директно утичу на валидност и извршење арбитражног споразума, па ћемо у наставку образложити неке од њих.

Прво, арбитражни споразум мора бити закључен за решавање спора у вези са одређеним правним односом.⁵⁷¹ Дакле, није могуће предвидети генералну арбитражну клаузулу којом би се решавали сви потенцијални односи између странака, већ само спорови настали у вези са конкретним правним односом.⁵⁷² Овај услов је значајан и за признање и извршење страних арбитражних одлука, јер Њујоршка конвенција предвиђа да спор између странака мора бити у вези са одређеним правним односом, било уговорним или неугговорним.⁵⁷³ Арбитражну клаузулу је пожељно формулисати широко, како би обухватила не само спорове који произилазе из уговора, већ и оне који произилазе из или су у вези са уговором.⁵⁷⁴ Тако је препоручена формулација арбитражне клаузуле: „сваки спор који проистиче из овог уговора или у вези са овим уговором“, док се може додати и наставак „укључујући и спорове о кршењу уговора, престанку и пуноважности уговора“.⁵⁷⁵

Друго, спор мора бити подобан за решавање путем арбитраже, односно мора бити арбитрабилан.⁵⁷⁶ Према Закону о арбитражи Републике Србије арбитрабилан је спор којим се решава имовински спор о правима којима странке слободно располажу, осим спорова који су у искључивој надлежности суда.⁵⁷⁷

Арбитража почива на сагласности страна, а та сагласност мора бити дата слободно, и свесно.⁵⁷⁸ Уколико то није случај, односно уколико арбитражни споразум закључен под утицајем принуде, претње, преваре или заблуде, он ће се сматрати ништавим.⁵⁷⁹

Додатно, арбитражни закони обично предвиђају да број арбитра који решава спор мора бити непаран.⁵⁸⁰ У супротном, арбитражни споразум се може сматрати ништавим. Закони обично регулишу да број арбитра треба да буде непаран како би се избегла „парализа

⁵⁶⁹ Вид. члан 7, став 4 *UNCITRAL* Модел закона о арбитражи из 2006. године (опција 1).

⁵⁷⁰ Вид. члан 7 *UNCITRAL* Модел закона о арбитражи из 2006. године (опција 2), који предвиђа да арбитражни споразум представља ”споразум странака да уступе арбитражи све или одређене спорове који су настали или који могу настати између њих у вези са одређеним правним односом, било да је уговорне природе или не”.

⁵⁷¹ Вид. члан 9, став 1 Закона о арбитражи Србије; члан II, став 1 Њујоршке конвенције.

⁵⁷² Вид. Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 50; М. Moses, *оп. cit.*, 31-32; М. Станивуковић, *оп. cit.*, 89.

⁵⁷³ Члан II Њујоршке конвенције.

⁵⁷⁴ М. Moses, *оп. cit.*, 31-32.

⁵⁷⁵ Вид. Анекс: Модел арбитражне клаузуле за уговоре, *UNCITRAL* арбитражна правила.

⁵⁷⁶ М. Moses, *оп. cit.*, 32; Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 50; М. Станивуковић, *оп. cit.*, 101-113.

⁵⁷⁷ Вид. члан 5, став 1 Закона о арбитражи Србије.

⁵⁷⁸ М. Moses, *оп. cit.*, 19. Вид. и *Volt Information Sciences, Inc. v. Board of Trustees of Leland Stanford Junior University*, 489 U.S. 468, 479 (1989). Supreme Court of the United States, 1989. Доступно на: [justia.com — 489 U.S. 468](https://www.justia.com/cases/federal/supreme-court/record/volume/400-499/us/489/us489.html).

⁵⁷⁹ Вид. нпр. члан 10 Закона о арбитражи Србије.

⁵⁸⁰ Вид. члан 16, став 2 Закона о арбитражи Србије, који регулише да број арбитра мора бити непаран уколико арбитражни споразум предвиђа решавање спора од стране више арбитра, а не арбитра појединца. Са друге стране, *UNCITRAL* Модел закон о арбитражи наводи да су странке слободне да одреде број арбитра, али да ће, у недостатку таквог договора, број арбитра бити три. Вид. члан 10 *UNCITRAL* Модел закона о арбитражи.

одлучивања – у случају да је број арбитрара паран (два, четири, шест), може доћи до ситуације у којој се не би могла формирати већина за доношење арбитражне одлуке⁵⁸¹. Такође, арбитражни споразум ће се сматрати ништавим уколико захтева да арбитар поседује неко својство које није у складу са домаћим јавним поретком.⁵⁸²

Добро формулисана арбитражна клаузула треба да буде јасна, прецизна и свеобухватна како би се избегле могуће нејасноће и потенцијални проблеми у каснијој фази спора. Арбитражни споразум треба да дефинише кључне елементе поступка решавања спорова. Кључним елементима се обично сматрају избор арбитражне институције уколико се ради о институционалној арбитражи, навођење уговорних страна, броја арбитрара, седишта арбитраже, одабир меродавног права и језика поступка.⁵⁸³ Ово су елементи који се могу разликовати од спора до спора, па је неопходно посебно их разматрати у складу са околностима конкретног случаја.

Недостатак неког од обавезних елемената арбитражног споразума повлачи ништавост арбитражног споразума што за последицу има ненадлежност арбитраже као алтернативног начина решавања спорова.⁵⁸⁴ Међутим, уколико се странке упусте у мериторно решавање спора пред арбитражом, односно уколико тужилац покрене арбитражни поступак, а тужени не уложи приговор о непостојању или непуноважности арбитражног споразума, сматраће се да су се странке сагласиле са решавањем спора путем арбитраже.⁵⁸⁵

1.1.2. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Системи вештачке интелигенције могу помоћи странкама, односно њиховим заступницима приликом сачињавања арбитражног споразума.⁵⁸⁶ Наиме, системи вештачке интелигенције могу генерисати арбитражне клаузуле на основу параметара специфичних за конкретан случај. Попут обрасца који нека компанија може имати за састављање неког стандардизованог уговора, системи вештачке интелигенције могу пружити стандардизовану форму арбитражног споразума. С друге стране, системи могу понудити неколико верзија арбитражног споразума прилагођавајући га специфичним потребама и околностима конкретног пословног односа. Додатна погодност може бити могућност да систем генерише арбитражни споразум на различитим језицима, што је посебно корисно у међународним пословним трансакцијама у којима се уговара арбитража као начин решавања спорова.

Систем за генерисање арбитражног споразума може садржати листу препоручених елемената арбитражног споразума, како би се избегле уобичајене грешке и пропусти који се јављају при састављању арбитражне клаузуле. Неуким странкама, систем може служити као својеврсни водич, објашњавајући им значај и последице различитих елемената арбитражног споразума.

⁵⁸¹ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 78.

⁵⁸² М. Станивуковић, *оп. cit.*, 88.

⁵⁸³ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 120; Дејан Јанићијевић, „Садржина арбитражног споразума - факултативни елементи као средство испољавања уговорне слободе“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 66, 2014, 21; М. Moses, *оп. cit.*, 45-49.

⁵⁸⁴ Милена Петровић, „Поништај арбитражног уговора и арбитражни спор“, *Право и привреда*, Vol. 36, No. 5-8, 1998, 405.

⁵⁸⁵ Александар Јакшић, *Међународна трговинска арбитража*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2003, 284.

⁵⁸⁶ Вид. К. Oblin, *оп. cit.*

1.1.3. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем за генерисање арбитражног споразума странке, односно њихови заступници могу користити у фази пре конституисања арбитражног трибунала. У пракси се најчешће арбитражни споразум сачињава заједно са главним уговором, у који се уноси арбитражна клаузула.⁵⁸⁷ У том случају, споразум о арбитражи закључује се пре него што спор настане, са циљем да се унапред предвиди механизам за његово решавање потенцијалног спора. Ипак, могуће је арбитражни споразум закључити и након потписивања главног уговора.⁵⁸⁸ Оваква пракса је ређа, имајући у виду да стране спорног односа након настанка спора често не могу да постигну сагласност ни око једног аспекта спора, због чега је пожељно да се о арбитражи као начину решавања спорова уговорне странке договоре већ на почетку пословног односа, док су још у добрим односима.⁵⁸⁹

Сврха примене система вештачке интелигенције: Сврха примена система вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума је асистенција странкама и њиховима заступницима у фази припреме и формулисања арбитражног споразума.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Код система за генерисање арбитражног споразума захтева се средњи ниво учешћа корисника како би систем могао адекватно да генерише арбитражни споразум у складу са околностима конкретног случаја. Наиме, неопходно је да се арбитражни споразум прилагоди специфичним потребама сваког конкретног случаја. То значи да ће корисник морати да унесе кључне параметре и специфичне захтеве везане за садржај клаузуле. Ово укључује информације попут примене жељеног меродавног права, седишта арбитраже, броја арбитра, језика арбитраже, и других преференција странака у поступку. Додатно, систем може да разматра и врши предвиђање трошкова вођења конкретног спора пред арбитражом у односу на вредност спора, те да предлог арбитражног споразума прилагоди овој калкулацији. Такође, систем може да разматра и врсту уговорног односа, па да у складу са врстом спора предложи и решавање спора путем неке од специјализованих арбитража, уколико оне постоје.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Од система вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума се очекује генерисање садржаја. Као резултат вештачка интелигенција ће генерисати текст у форми арбитражне клаузуле, односно арбитражног споразума, који странке и њихови заступници могу даље унапређивати.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка: препознавање података, откривање образаца или грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, комуникацију и резонување.

⁵⁸⁷ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 45; М. Moses, *оп. cit.*, 18.

⁵⁸⁸ Вид. члан 11 Закона о арбитражи Србије који прописује да се арбитражни споразум може закључити и ако је настали спор већ изнет на решавање суду.

⁵⁸⁹ М. Moses, *оп. cit.*, 18.

Најпре, систем мора бити способан да препозна и издвоји податке из различитих правних извора. Захтева се способност анализе правних текстова, претходно уговорених арбитражних споразума, уговора и других релевантних материјала како би се идентификовале кључне информације потребне за формулисање арбитражног споразума. Даље, систем вештачке интелигенције треба да буде у стању да идентификује уобичајене обрасце у арбитражним споразумима, препоручене елементе споразума, као и да открије потенцијалне грешке, односно недоследности у формулацијама. Кључно је и да систем генерише арбитражни споразум који је прилагођен специфичним околностима конкретног случаја, односно параметрима које су корисници поставили. Ово подразумева узимање у обзир различитих фактора као што су природа спора, меродавно право, седиште арбитраже и друге преференције странака у поступку. Дакле, систем треба да анализира велике базе података које садрже различите моделе арбитражних клаузула, правне стандарде и праксу конкретних арбитражних институција, како би предложили клаузуле које су усклађене са потребама уговорних страна, врстом уговорног односа и релевантним правним оквиром. У том смислу, систем вештачке интелигенције мора бити способан да примени резонување при формулисању арбитражног споразума и избору одговарајућих елемената. Ово подразумева анализу релевантних правних правила, раније састављених арбитражних споразума и специфичности случаја како би се осигурало испуњење очекивања странака и пуноважност арбитражног споразума. На крају, систем вештачке интелигенције треба да има способност ефективне комуникације са корисницима, како би могао да им пружи јасна објашњења и смернице током процеса генерисања арбитражног споразума. Ово укључује способност система да одговори на питања корисника и пружи додатне информације у вези са арбитражним споразумом.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Од издвојених ризика код система за генерисање арбитражног споразума посебно су изражени ризик од грешке коју систем може направити приликом генерисања арбитражног споразума и ризик пристрасности.

Ризик пристрасности: Системи вештачке интелигенције се обучавају на великим скуповима података јавних или приватних база. Ови подаци могу укључивати разне податке, који често могу садржати директне или скривене пристрасности. Тако, подаци на којима се обучава систем вештачке интелигенције може бити трениран на доступним подацима који анализирају арбитражне клаузуле, међу којима доминирају клаузуле везане за неколико најпознатијих арбитражних институција, као што су, примера ради, *ICC*, *LCIA*, *SCC*, *SIAC*, и др. Као резултат оваквих пристрасности систем може генерисати резултат који иде у корист одређених, више заступљених арбитражних институција, чак и уколико неке друге арбитражне институције можда боље одговарају конкретним потребама уговорних страна. Поред пристрасности према одређеној арбитражној институцији, систем може фаворизовати језик поступка, извор арбитра, али и предлагати друге елементе арбитражног споразума на основу пристрасних фактора.

Ризик могуће грешке: Ризик могуће грешке указује на могућност сачињавања тзв. патолошких, односно мањкавих арбитражних клаузула. Патолошке арбитражне клаузуле садрже одређене недостатке, односно грешке које директно могу утицати на вођење арбитражног поступка, али и његов исход.⁵⁹⁰ Наиме, за саму пуноважност арбитражног споразума, а и касније доношење арбитражне одлуке, веома је важно на који начин је

⁵⁹⁰ Мирослав Пауновић, „О тумачењу мањкавих арбитражних споразума“, *Liber Amicorum професор др Мирко Васиљевић*, 2021, 368; Јелена Перовић, *Уговор о међународној трговинској арбитражи*, Београд 1998, 43–51.

арбитражни споразум формулисан. У том смислу је значајно да арбитражни споразум буде јасан, да не садржи противречности и да буде подобан за извршење.⁵⁹¹

Нажалост грешке приликом сачињавања арбитражног споразума нису својствене само људима, већ се могу приписати и вештачкој интелигенцији. У наставку ћемо представити неке од честих грешака до којих може доћи у пракси од стране људи, а које се и система вештачке интелигенције. У том смислу, приликом доношења одлуке у вези избора система који би помогао странкама, односно њиховим заступницима за генерисање арбитражног споразума треба имати у виду потенцијалне недостатке оваквог решења.

Грешке које систем вештачке интелигенције може да направи могу имати мање или више озбиљне правне последице, а некада неправилно састављена арбитражна клаузула може узроковати значајна кашњења у вођењу арбитражног поступка. Наиме, систем вештачке интелигенције може направити правописну или граматичку грешку, која неће имати озбиљне правне последице, а може направити и озбиљну грешку која би могла да води непуноважности арбитражног споразума. С тим у вези, патолошке клаузуле можемо поделити на оне у којима је патологија релативно тежег или лакшег степена.⁵⁹²

Систем вештачке интелигенције може изоставити неке од кључних елемената арбитражног споразума. Тако систем вештачке интелигенције може изоставити избор места арбитраже које ће у неким ситуацијама бити од кључног значаја. Такође, систем може изоставити прецизирање броја арбитра или може предвидети неадекватан број арбитра који ће решавати спор. То отвара могућност да у неким случајевима спор решава арбитражно веће, иако је спор једноставније природе и обрнуто. Арбитражни споразум се може сматрати ништавим уколико се не води рачуна о адекватном броју арбитра, односно уколико је, примера ради, предвиђен паран број арбитра за решавање спора.

Неадекватно прилагођавање специфичностима конкретног случаја може резултирати генеричким споразумом који није у потпуности применљив на конкретну ситуацију. Додатно, употреба неодговарајуће правне терминологије која може водити погрешном, односно нежељеном тумачењу споразума. Лакши облик патологије би представљало исказивање недовољно јасне воље странака да спор реше путем арбитраже, до чега може доћи уколико би странке предвиделе да за решавање спора „може бити надлежна арбитража“ уместо да прецизирају да ће за решавање спора „бити надлежна арбитража“.⁵⁹³

Грешке у формулацији речи могу учинити одређене одредбе нејасним или двосмисленим. Исто као што арбитражни споразум може бити неисправан због погрешног превода, услед недовољне стручности преводиоца за правне и економске термине, који неће употребити адекватне изразе на основу којих се може закључити да је уговорена надлежност жељене арбитраже,⁵⁹⁴ тако и арбитражни споразум генерисан од стране вештачке интелигенције може бити нејасан, услед коришћења неодговарајућих термина. Арбитражни споразум ће се сматрати ништавим уколико је језик споразума толико нејасан да није могуће одредити намеру странака.⁵⁹⁵

⁵⁹¹ М. Станивуковић, *op. cit.*, 116.

⁵⁹² Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 65; Benjamin G. Davis, “Pathological Clauses: Frédéric Eisemann’s Still Vital Criteria”, *Arbitration International*, Vol. 7, 1991, 365; Ј. Перовић (1998), *op. cit.*, 43.

⁵⁹³ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 65.

⁵⁹⁴ М. Станивуковић, *op. cit.*, 116.

⁵⁹⁵ М. Moses, *op. cit.*, 33.

Такође, арбитражни споразум може да садржи противречне или нелогичне одредбе у споразуму. Примера ради, споразум може садржати вишестепену клаузулу која предвиђа да ће се спор решавати прво пред судом, а затим пред арбитражом. Овакав вид вишестепене клаузуле није могуће уговорати, имајући у виду да арбитража представља алтернативу судског решавања спорова и да није комплементарна са судским начином решавања спорова, већ један метод искључује други.⁵⁹⁶ Противречни арбитражни споразуми су и они који, поред више различитих, а некомплементарних механизма за решавање спорова, садрже и више места арбитраже, више правила поступка, више надлежних институција.⁵⁹⁷

Даље, систем вештачке интелигенције може генерисати арбитражни споразум који садржи непрецизне клаузуле. Примера ради, може се десити да се у арбитражном споразуму наводи непостојећа арбитражна институција. Наиме, могуће је и да је наведена арбитражна институција постојала у време закључења споразума, али да је до момента покретања спора она престала да постоји. Такође се може десити да се уговори надлежност арбитражне институције која никада није ни постојала. Арбитражни споразум неће бити примењив уколико је изабрана арбитражна институција која није никада постојала.⁵⁹⁸ Међутим, уколико је арбитражна институција престала да постоји, али је наслеђена другом институцијом, обично ће се арбитражни споразум тумачити у корист опстанка арбитраже.

Погрешно навођење арбитражне институције такође може да изазове различите проблеме. Имена институционалних арбитража су често „дугачка и компликована“,⁵⁹⁹ па се може десити да су погрешно назначена чиме се отвара простор за различита тумачења имајући у виду да је арбитражна институција нејасно дефинисана. Примера ради, уколико странке уговоре да ће спор решавати „арбитражна институција у Београду“ без прецизирања на коју арбитражну институцију мисле, биће нејасно коју арбитражну институцију су странке имале на уму приликом уговарања арбитражног споразума, имајући у виду да у Београду постоје две арбитражне институције, Београдски арбитражни центар и Стални арбитражни суд при Привредној комори Србије. У једном случају из 1988. године странке су уговориле да ће спор решавати „званична трговинска комора у Паризу“.⁶⁰⁰ Како није било сасвим јасно шта се подразумева под тим називом, приступило се тумачењу намере странака у поступку и одлучено је да су странке имале у виду Међународну трговинску комору са седиштем у Паризу. Некада овако нејасна клаузула може водити до поништења целе арбитражне клаузуле. Сматра се да потписивањем Задатка арбитражног суда (енг. *Terms of Reference*) странке могу оснажити арбитражну надлежност уколико су у арбитражној клаузули погрешно наведени назив арбитражне институције или њених правила.⁶⁰¹

Патолошке клаузуле могу бити извор бројних проблема током целокупног трајања поступка. Као што смо видели, патолошке клаузуле могу отворити питање надлежности још пре самог вођења поступка. Додатно, пуноважност арбитражног споразума се може

⁵⁹⁶ M. Moses, *op. cit.*, 18; M. Станивуковић, *op. cit.*, 20.

⁵⁹⁷ M. Станивуковић, *op. cit.*, 116-117.

⁵⁹⁸ Nigel Blackaby, Constantine Partasides, Alan Redfern, Martin Hunter, *Redfern And Hunter On International Arbitration*, Oxford University Press, New York, 2022, 94; M. Станивуковић, *op. cit.*, 118.

⁵⁹⁹ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 66.

⁶⁰⁰ *Société Alsand v. Société European Energy Corporation*, [1990] Rev. Arb. 521. Tribunal de Grande Instance, Paris, France, 13. децембар 1988.

⁶⁰¹ Милена Ђорђевић, „Задатак арбитражног суда на основу ICC правила“, *Усклађивање пословног права Србије са правом ЕУ*, 2023, 521-545; Jason Fry, Simon Greenberg, Francesca Mazza, *The Secretariat's Guide to ICC Arbitration*, ICC Publication, Paris, 2012, 240; Andreas Reiner, „Terms of Reference: The Function of the International Court of Arbitration and Application of Article 16 the Arbitrators“, *ICC International Court of Arbitration Bulletin*, Vol. 7, No. 2, 1996, 60; Simon Greenberg, Matthew Secomb, „Terms of Reference and Negative Jurisdictional Decisions: A Lesson from Australia“, *Arbitration International*, Vol. 18, No. 2, 2002, 125-135.

поставити и као питање пред судом, када се пред судом покрене поступак у некој ствари за коју тужена страна тврди да је обухваћена арбитражним споразумом. Наиме, суд коме је поднета тужба у ствари која је предмет арбитражног споразума огласиће се ненадлежним и одбацити тужбу по приговору странке који мора да буде поднет пре упуштања у расправљање о предмету спора. Ипак, суд се неће огласити ненадлежним уколико утврди да је арбитражни споразум очигледно ништав, без дејства или га није могуће извршити.⁶⁰² На крају, патолошке клаузуле могу изазвати и проблем приликом признања и извршења арбитражне одлуке.⁶⁰³

Неће сваки недостатак арбитражне клаузуле да је учини непуноважном. Судбина мањкавих арбитражних клаузула зависи од странака у поступку. Наиме, уколико оне желе могу решити дилеме које су настале у вези арбитражног споразума и тако без већих потешкоћа наставити решавање спора уз помоћ арбитраже. Свакако, у случају нејасних арбитражних клаузула, приступа се тумачењу намере уговорних страна у време закључења уговора. У том смислу, за потребе тумачења намере странака може се тумачити садржај главног уговора, пратећа документација, преписка између уговорних страна, уобичајена пракса у датој индустрији, и сл. Крајње тумачење зависи од оцене посебних околности сваког конкретногог случаја.⁶⁰⁴ Ипак, обично се настоји да се очува воља странака да спор реше арбитражом као ефикасним алтернативним механизмом решавања спорова упркос непрецизним и нејасним формулацијама које су коришћене у самом арбитражном споразуму.⁶⁰⁵

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: У овом случају омогућава се средњи ниво аутоматизације процеса генерисања арбитражног споразума.

Како смо претходно навели, поједине грешке могу довести до оспоравања валидности арбитражног споразума, па могу отворити ризик вођења арбитражног поступка, односно ризик извршења арбитражне одлуке. Стога је неопходан пажљив људски надзор и провера генерисаних арбитражних споразума од стране вештачке интелигенције како би се осигурала њихова пуноважност. Дакле, иако ови системи могу бити корисни, њихов циљ не треба да буде да они замене адвокате. Наиме, предлог арбитражног споразума који је генерисан од стране система вештачке интелигенције би стручно лице требало да прегледа и одобри пре потписивања од стране надлежних лица како би се осигурала пуноважност арбитражног споразума. Додатно, корисник треба да провери да ли генерисану арбитражни споразум испуњава евентуалне специфичне захтеве постављене у меродавном праву. Из тог разлога, корисник треба да верификује резултат, односно да провери материјалну и формалну ваљаност генерисаног садржаја, а не да га аутоматски прихвати.

⁶⁰² Вид. нпр. члан 14. Закона о арбитражи Србије.

⁶⁰³ Jae Hee Suh, "Interpretation of pathological clauses: a cautionary tale?", *Practical Law Arbitration Blog*, 2019, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/interpretation-of-pathological-clauses-a-cautionary-tale/>.

⁶⁰⁴ J. Перовић (1998), *op. cit.*, 47-48.

⁶⁰⁵ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 68; М. Станивуковић, *op. cit.*, 119; М. Moses, *op. cit.*, 33; Nicholas Fletcher, "Kruppa v Benedetti: When Is An Agreement To Arbitrate Not An Agreement To Arbitrate? When It's An Agreement To Endeavour To Arbitrate", *Kluwer Arbitration Blog*, 2014, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2014/08/20/kruppa-v-benedetti-when-is-an-agreement-to-arbitrate-not-an-agreement-to-arbitrate-when-its-an-agreement-to-endeavour-to-arbitrate/>; Nicholas Pangelley, "Conflicting Dispute Resolution Clauses: The Rule in Paul Smith Revisited", *Arbitration Awards: Demistification Of Myth* (ed. G. Radha Kalyani), Amicus Books, 2009; М. Трајковић, *op. cit.*, 240-243; Мирослав Пауновић, „О тумачењу мањкавих арбитражних споразума“, *Liber Amicorum професор др Милко Васиљевић*, 2021, 368-380; Derek P. Auchie, "The Liberal Interpretation of Defective Arbitration Clauses in International Commercial Contracts: A Sensible Approach?", *International Arbitration Law Review*, Vol. 10, No. 6, 2007, 206-229.

Дакле, није могућа потпуна аутоматизација поступка генерисања арбитражног споразума, већ само асистенција приликом његовог сачињавања, имајући у виду да је сачињавање арбитражног споразума комплексан задатак који захтева људско промишљање и расуђивање.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Примена сваког система вештачке интелигенције захтева пажљиву процену потенцијалних последица и раније постављених критеријума за класификацију. Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума може класификовати као средњи, односно ограничен ризик.

Пре свега, корисници система вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума су странке, односно њихови заступници.

CLArb смернице предвиђају да је примена вештачке интелигенције за генерисање текста у оквиру арбитражног поступка једна од предности вештачке интелигенције која може утицати на повећање ефикасности и квалитета арбитражног поступка.⁶⁰⁶ Ипак, треба имати у виду да је за саме странке веома ризично да задатак сачињавања арбитражног споразума препусте систему вештачке интелигенције. Додатно, и *CLArb* смернице истичу потребу за људским надзором и провером.

Систем вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума не може бити класификован као систем ниског ризика, имајући у виду да он ипак повлачи наступање евентуалних ризика, укључујући ризик од грешке коју систем може направити приликом генерисања арбитражног споразума и ризик пристрасности. *AI Act* предвиђа да системи вештачке интелигенције који служе за генерисање садржаја могу представљати ризик у погледу креирања нетачних или двосмислених информација, па њих треба класификовати у категорију система вештачке интелигенције ограниченог ризика.⁶⁰⁷ Примена оваквих система мора бити праћена људским надзором, транспарентношћу, техничком верификацијом резултата и адекватном обуком корисника, док резултат система мора бити машински читљив и јасно означен као резултат рада вештачке интелигенције.⁶⁰⁸

Уколико арбитражни споразум генерисан од стране система вештачке интелигенције садржи одређене мањкаве делове, спор о пуноважности арбитражног споразум, односно тумачењу спорних, патолошких клаузула може трајати и неколико година, за које време ће се одложити решавање о суштини спора.⁶⁰⁹ На крају, адекватном контролом рада и резултата система од стране човека ови ризици неће бити толико значајни. Дакле, систем може да проузрокује одређене ризике, али ти ризици нису толико значајни и могуће их је релативно једноставно спречити, односно ублажити. Наиме, заступници странака поседују адекватно знање и вештине, па могу на одговарајући начин да контролишу и ревидирају резултате система, што могуће ризике чини техничко-процедуралним и могуће их је ублажити адекватном људском интервенцијом.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: У пракси већ постоје системи који могу анализирати арбитражну клаузулу и давати предлоге за њено побољшање, као и системи који могу директно саставити арбитражни споразум.

⁶⁰⁶ Вид. *CLArb* смернице, Део I: предности и ризици употребе вештачке интелигенције у арбитражи.

⁶⁰⁷ Рецитал број 132 *AI Act*-а.

⁶⁰⁸ Члан 50, став 2 *AI Act*-а.

⁶⁰⁹ М. Станивуковић, *op. cit.*, 118.

Америчка арбитражна асоцијација (AAA) промовише примену генеративне вештачке интелигенције као примарну област за развој иновација, па је интегрисала вештачку интелигенцију као кључну компоненту свог стратешког плана.⁶¹⁰ Она је развила неколико система који су засновани на вештачкој интелигенцији, а који су произашли из *BrightIdea* платформе.⁶¹¹ Једно од њих је онлајн алат *Clause-Builder* који помаже корисницима да саставе арбитражни споразум у зависности од природе спора и њихових жеља у погледу елемената арбитражног споразума. Како сама Америчка арбитражна асоцијација наглашава, овај алат служи као „помоћ привредницима и адвокатским канцеларијама у изради јасних и ефикасних арбитражних споразума, као и споразума у поступку медијације“.⁶¹² Додатно, могуће је очекивати да ће се развити још неки системи или унапредити постојећи системи који се иначе баве анализом текста, како би се користили и у сврху анализе арбитражне клаузуле. Примера ради, *Kira Systems* је софтвер за машинско учење намењен прегледу и анализи уговора, који може прочитати уговорне одредбе и утврдити да ли постоје нејасноће или пропусти које треба изменити, па би се од таквог или сличних система могло очекивати ће унапређивати своје функционалности и област рада на различите типове уговора.

1.2. Систем за генерисање предлога седишта арбитраже

Избором места арбитраже, странке бирају одређени национални систем који ће служити као помоћни и надзорни механизам за вођење арбитражног поступка. Седиште арбитраже (енг. *place of arbitration*, (*legal*) *seat of arbitration*, *arbitral situs*, *locus arbitri*, *arbitral forum*) је правни „дом“ арбитраже, односно (правно) место арбитраже, које странке или арбитражни трибунал одређују.⁶¹³ Битно је нагласити да место арбитраже представља правну (привидну) конструкцију, а не географску или физичку локацију.⁶¹⁴ С тога, између осталог, право места арбитраже је право које ће се примењивати на арбитражни поступак (лат. *lex arbitri*).

1.2.1. Значај избора седишта арбитраже

У правној доктрини се наводи да је један од битних елемената арбитражног споразума управо место арбитраже.⁶¹⁵ Странке могу споразумно да одреде место арбитраже, а уколико оне то не учине место арбитраже одређује арбитражни трибунал, односно арбитражна институција, водећи рачуна о околностима случаја које обухватају и погодност одређеног места за странке.⁶¹⁶ Странке су потпуно слободне да за место арбитраже изаберу било које место⁶¹⁷, али се препоручује да оне то раде са изузетном пажњом, имајући у виду да је место

⁶¹⁰ Kendal Enz, “Pioneering a Transformative Approach to Dispute Resolution at the American Arbitration Association”, *AAA-ICDR Blog and News*, 2024, доступно на: www.adr.org/blog/Pioneering-a-Transformative-Approach-to-ADR.

⁶¹¹ *Ibidem*.

⁶¹² Вид. www.clausebuilder.org/.

⁶¹³ За дефиницију седишта арбитраже вид. G. Born, *op. cit.*, §14.01.

⁶¹⁴ *Ibidem*; М. Станивуковић, *op. cit.*, 139.

⁶¹⁵ Вид. М. Станивуковић, *op. cit.*, 120; Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 63; Julian Lew, Loukas Mistelis, Stefan Kroll, *Comparative International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, 2003, 172.

⁶¹⁶ Вид. нпр. члан 34 Закона о арбитражи Србије; члан 20, став 1 *UNCITRAL* Модел закона о арбитражи; члан 18 *ICC* арбитражних правила.

⁶¹⁷ Без обзира и на чињеницу где сама арбитражна институција има своје седиште, странке као место арбитраже могу одредити било који град на свету. Нпр. *ICC* има своје канцеларије у Паризу, Њујорку, Хонг Конгу, Сингапуру, Панами и Тунису, али администрира арбитражне поступке који се воде у чак преко 100 различитих места. Према статистици *ICC*-а из 2005. године, странке су саме изабрале место арбитраже у 86% случајева, док је у само преосталих 14% то урадио *ICC* суд. Vid. Michael Bühler, Thomas Webster, *Handbook of ICC Arbitration: Commentary, Precedents, Materials*, Sweet & Maxwell, 2005, 190. Овде такође треба скренути пажњу да странке све више схватају значај одређивања места арбитраже, што се може видети на основу тренда повећања споразумног договарања странака око места арбитраже. Упореди представљену статистику и статистике *ICC*-

арбитраже један од одлучујућих фактора које треба узети у разматрање приликом уговарања арбитражног споразума.⁶¹⁸ Оно може да има велике импликације на вођење самог арбитражног поступка, ако до њега дође. Главна веза између арбитражног поступка и националног права неке земље је управо место арбитраже. Поред одређивања *lex arbitri*, место арбитраже је значајно, јер ће, уколико је то потребно, судови места арбитраже бити надлежни за одлучивање о неким питањима везаним за вођење поступка, те тако потенцијално утицати на одвијање самог арбитражног поступка, а свакако се пред судовима земље арбитраже може водити поступак контроле арбитражне одлуке, односно поступак поништаја домаће арбитражне одлуке и поступак признања и извршења стране арбитражне одлуке. Примера ради, судови се могу поступати приликом конституисања арбитражног трибунала код *ad hoc* арбитраже, вођења захтева за изузеће арбитра, помоћ приликом извођења доказа, поништаја арбитражне одлуке, одређивања привремених мера, и др. Штавише, седиште арбитраже одређује и државну припадност арбитражне одлуке, односно опредељује да ли се ради о домаћој или страномј арбитражној одлуци.

Дакле, приликом уговарања арбитражног споразума веома је важно да се обрати посебна пажња на договор око места арбитраже, јер оно може имати значајне импликације на вођење арбитражног поступка. Место арбитраже одређује надлежност судова за одлучивање по тужби за поништај, те утиче на тумачење разлога за поништај арбитражне одлуке, примену процесног права, избор меродавног права, затим може да укаже и на место одржавања усмених расправа, језик вођења арбитражног поступка, избор чланова арбитражног већа и др.⁶¹⁹ Такође, од избора седишта арбитраже може зависити и арбитрабилност спора, имајући у виду да она није у свим земљама универзално регулисана. Примера ради, у неким државама биће могуће решавати патентне спорове или уговоре о закупу пословног простора, док у другим то неће бити случај.

На место арбитраже посебно треба пазити због могућности поништаја донете одлуке. Наиме, само домаће арбитражне одлуке се могу поништити, односно арбитражна одлука се може поништити само у земљи у којој је и донета – дакле, у земљи у којој је одређено место арбитраже.⁶²⁰ Свака земља уређује арбитражне прописе на одређени начин, укључујући и одредбе које се односе на поништај арбитражне одлуке. Тако, од земље до земље се могу разликовати прописани основи за поништај одлуке, те од земље до земље може зависити да ли ће захтев за поништај бити успешан или не.

После доношења арбитражне одлуке, једно од значајних питања за странке, а нарочито странку која је добила спор, јесте да ли је ту одлуку могуће извршити у другој земљи или не. Са тим у вези, релевантна је и процедура признања одлуке, с обзиром да се стране арбитражне одлуке, могу извршити тек након формалног поступка признања. Признање и извршење страних арбитражних одлука је регулисано Њујоршком конвенцијом. Сама Њујоршка конвенција регулише поље своје примене и прописује да ће се њен механизам применити на све стране одлуке, односно све одлуке које се не сматрају домаћим у држави

а из 1987 године, када су странке само у 57% случајева бирале место арбитраже, и из 1989. године када је тај проценат износио 68%. Вид. Stephen Bond, "How to draft an arbitration clause", *Towards a science of international arbitration*, 2005, 74, навед. према М. Moses, *op. cit.*, 78.

⁶¹⁸ Јелена Перовић, „Седиште арбитраже у међународној трговинској арбитражи“, *Право и привреда*, бр. 4-6, 2018, 157-172; Андреа Николић, „Значај избора места арбитраже“, *Право и привреда*, бр. 4-6, 2018, 441-456.

⁶¹⁹ Вид. М. Станивуковић, *op. cit.*, 137; Ј. Перовић (2018), *op. cit.*, 157-172; А. Николић (2018), *op. cit.*, 441-456; Jane Parsons, "Safety first: choosing a seat of arbitration", *Practical Law Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/safety-first-choosing-a-seat-of-arbitration/>.

⁶²⁰ Вид. нпр. члан 57, став 3 Закона о арбитражи Србије, који прописује да је за одлучивање о тужби за поништај месно надлежан суд места арбитраже.

у којој се тражи њихово признање или извршење.⁶²¹ Седиште арбитраже ће у том погледу бити значајно, јер већина правних система поставља место арбитраже као критеријум за одређивање домаћег или страног карактера арбитражне одлуке.

Место арбитраже представља правни концепт, који утиче на правно окружење у коме ће се спор водити, односно одређује право које ће се применити на арбитражни поступак. *Lex arbitri*, односно процесно право арбитраже ће скоро увек бити право места арбитраже.⁶²² Оно представља својеврсни *lex fori* арбитраже⁶²³ и поставља минималне границе вођења арбитражног поступка које се морају поштовати.⁶²⁴ *Lex arbitri* је од утицаја на валидност арбитражног споразума, обавезу суда да странке упуте на арбитражу уколико је спор покренут пред судом уместо пред арбитражом, границе судске надлежности у оквиру вођења арбитражног поступка, доношење привремених мера, трошкове арбитражног поступка, конституисање трибунала, изузеће арбитра, надлежност трибунала и др.⁶²⁵ Како се може закључити из изложеног, *lex arbitri* садржи одредбе које у великом могу да утичу на одвијање арбитражног поступка, те је веома битно да стране пре уговарања места арбитраже провере и арбитражне прописе који важе у месту које желе да изаберу као седиште вођења арбитражног поступка. Ово поготово из разлога што сви договори странака и правила која се примењују не могу бити у супротности са императивним прописима земље места арбитраже, које служе као оквир у коме ће се водити спор.

Додатно, избор неодговарајућег места арбитраже може између осталог да одуговлачи поступак, те да повећа ризик од паралелног вођења судског поступка. Сви горе наведени разлози говоре у прилог потреби да се избору седишта арбитраже посвети значајна пажња.

1.2.2. Критеријуми за избор седишта арбитраже

Стране које су се определиле за арбитражу, приликом уговарања арбитражног споразума питању избора места арбитраже треба да приступе са посебном пажњом, настојећи да изаберу место које испуњава њихова очекивања у смислу вођења арбитражног поступка. Арбитражни трибунал или арбитражна институција када одлучују о месту арбитраже, морају да узму у обзир све релевантне факторе сваког конкретног случаја, водећи рачуна о једнаком третману странака и о томе да свака страна има могућност да изнесе своје ставове. Као један од кључних фактора које би странке требало да узму у обзир приликом одабира места арбитраже је да то буде место које је пријатељски настројено према арбитражним поступцима, као и да је одабрана земља чланица Њујоршке конвенције о признању и извршењу страних арбитражних одлука,⁶²⁶ како би се олакшало признање и извршење одлуке и у другим државама.

Приликом одабира седишта арбитраже странке се најчешће воде политичким и економским факторима (политичка стабилност одређене земље, економски ризици и сл.),

⁶²¹ Вид. члан I, став 1 Њујоршке конвенције који прописује: „Ова конвенција се примењује на признање и извршење арбитражних одлука у споровима између физичких или правних лица донетих на територији неке друге државе, а не оне у којој се тражи признање и извршење одлука. Она се исто тако примењује на арбитражне одлуке које се не сматрају као домаће одлуке у држави у којој се тражи њихово признање или извршење.“

⁶²² Веома је ретка ситуација да странке саме предвиде *lex arbitri*, јер се претпоставља да оне одабиром места арбитраже чине и одабир *lex arbitri*. Вид. више Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 106.

⁶²³ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 105.

⁶²⁴ Вид. више М. Moses, *op. cit.*, 68.

⁶²⁵ *Ibidem*.

⁶²⁶ Један од примарних фактора приликом избора седишта арбитраже је разматрање да ли је одређена земља ратификовала Њујоршку конвенцију. Вид. Н. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 74.

те географским критеријумом (уколико ће се и усмене расправе одржавати на истом месту), критеријумом техничке и друге опремљености и сл.⁶²⁷ Према статистикама, примарни фактори за избор места арбитраже су репутација и препознатљивост одређеног места, односно успостављени правни оквир: неутралност и непристрасност правног система, национални арбитражни прописи и пракса спровођења арбитражних споразума и одлука.⁶²⁸ Додатно, уговорне стране ће обично водити рачуна и о начину поступања државних судова у одређеној земљи, па ће разматрати квалитет целокупног правног оквира за арбитражу, али и какав однос судови имају према арбитражном начину решавања спорова. Тако су најпопуларнија седишта арбитраже у оним земљама у којима је правни систем препознат као најефикаснији и најправеднији. Примера ради, странке неће изабрати одређено место за седиште арбитраже уколико оно може указивати на праву несигурност, имајући у виду да пракса показује да државни судови олако посежу за поништајем арбитражне одлуке, јер се тада у потпуности губе претходно наведене предности арбитраже.⁶²⁹ Такође, странке могу водити рачуна и о језику парничног поступка у одређеној земљи, имајући у виду да је обично језик на коме се води поступак језик који је у службеној употреби земље суда.⁶³⁰

Неутралност места арбитраже може да се огледа у географском смислу (да то није место ни туженог ни тужиоца), у правном смислу (да се не ради о месту са правним системом који је сличан правним системима из којих долазе тужилац и тужени), културолошком смислу (да се одабрано место нема сличну културу и обичаје као места туженог и тужиоца). Управо та могућност да се за место арбитраже изабере неутрално седиште је још једна од предности арбитраже.⁶³¹ Одабиром неутралног места арбитраже начело једнакости странака долази до пуног изражаја, те ни једна странка не може да се осети нити привилеговано нити оштећено током вођења арбитражног поступка.

На крају, критеријум разматрања може бити и висина цене услуге адвоката у потенцијалном седишту арбитраже. Примера ради, услуге адвоката из Велике Британије ће по правилу бити више него у Аустрији, па би и то могао да буде један од споредних критеријума за одабир седишта арбитраже. Поред тога, у неким јурисдикцијама у поступку подношења захтева за признање и извршење странку може да заступа страни адвокат, док то није случај у свим земљама, па странке и о томе могу водити рачуна приликом процене седишта у конкретном случају.

1.2.3. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Вештачка интелигенција би могла да пружи подршку странкама и арбитрама у доношењу одлуке у вези са одабиром седишта арбитраже. Систем вештачке интелигенције би могао странкама, односно њиховим заступницима да пружи листу предлога седишта арбитраже на основу критеријума које они поставе као релевантне. Ти критеријуми би могли да представљају географску локацију, доступну инфраструктуру, квалитет потребних људских, техничких и других ресурса, трошкове вођења поступка, и сл. На основу података претходно вођених арбитража, систем вештачке интелигенције би могао да на извршан

⁶²⁷ У том смислу, професорка Margaret Moses је спљиво констатовала да се арбитража не треба уговарати у месту у коме саме странке не би шпле на летовање. Вид. M. Moses, *op. cit.*, 48.

⁶²⁸ Вид. резултате анкете Queen Mary and White & Case Survey 2015, *op. cit.*

⁶²⁹ Вид. Владимир Павић, „Осврт на праксу Врховног касационог суда у арбитражној материји“, *Усклађивање пословног права са правом Европске уније*, Београд, 2019, 391-396.

⁶³⁰ Изузетак је Швајцарска у којој је од 2021. године могуће поднети поднеске у поступку за поништај арбитражне одлуке на енглеском језику. Вид. Simon Gabriel, Roxane Schmidgall, „The revised Swiss arbitration law“, *Ревизија Католичке школе природног права*, No. 1, 2022, 84.

⁶³¹ Тибор Варади, Бернадет Бордаш, Гаши Кнежевић, Владимир Павић, *Међународно приватно право*, Београд, 2012, 574; Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 19.

начин предвиди како би избор одређеног седишта могао да утиче на ток и исход арбитражног поступка. Систем може анализирати арбитражне законе различитих правних јурисдикција и поредити их са потребама конкретног случаја. Систем би на тај начин могао да пружи објективну процену потенцијалних предности решавања спора у конкретном седишту, али може и указати на евентуалне ризике повезане са одређеним седиштима, као што је ризик по признање и извршење арбитражне одлуке. Даље, систем вештачке интелигенције може да узме у обзир да ли је одређена земља ратификовала Њујоршку конвенцију, да ли се њен национални закон ослања на *UNCITRAL* модел закон, као и који је проценат признавања и извршења страних арбитражних одлука у одређеној јурисдикцији.

1.2.4. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за генерисање предлога седишта арбитраже у арбитражном поступку.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Странке избор места арбитраже могу извршити у арбитражном споразуму или то могу учинити накнадно, и после настанка спора.⁶³² Већ је речено да ће странке обично седиште арбитраже предвидети у арбитражном споразуму који може бити закључен пре или након настанка спора који се решава пред арбитражним поступком. Уколико странке не одреде место арбитраже у арбитражном споразуму, око места арбитраже се могу сагласити у писаним поднесцима – захтеву за покретање арбитражног поступка, односно одговору на тај захтев, или у некој од наредних комуникација странака са трибуналом.⁶³³ Свакако, странке ће питање седишта арбитраже разматрати у почетној фази поступка, па би систем за давање предлога седишта арбитраже највећу примену могао наћи у првој фази, односно фази пре конституисања арбитражног трибунала.

Сврха примене система вештачке интелигенције: Сврха примене система вештачке интелигенције за генерисање предлога за седиште арбитраже је асистенција странкама и њиховима заступницима приликом избора једног од кључних елемената арбитражног споразума. Додатно, овај систем могу да користе и арбитражне институције када би сврха система била асистенција арбитражним институцијама приликом запошљавања и евалуације кандидата.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Систем за давање предлога седишта арбитраже подразумева средњи ниво учешћа корисника како би систем могао да пружи одговарајући предлог седишта арбитраже у складу са околностима конкретног случаја. Наиме, на избор седишта арбитраже може утицати неколико фактора које је потребно узети у обзир како би седиште арбитраже било прилагођено специфичним потребама сваког конкретног случаја. То значи да ће корисник морати да унесе одређене параметре и специфичне захтеве, који се могу тицати држављанства, односно места пребивалишта и седишта странака у поступку, арбитражне институције, жељене географске удаљености, конкретних правних прописа и других стандарда и сл. У том смислу,

⁶³² М. Станивуковић, *оп. cit.*, 133.

⁶³³ Вид. нпр. члан 4 и члан 5 *ICC* арбитражних правила, који се баве садржином захтева за покретање арбитраже, као и одговором на тај захтев. Правила помињу следеће елементе које ови поднесци странака треба да садрже: имена странака, чињенични опис спора, тужбени захтев, арбитражни споразум, број арбитра, место арбитраже, меродавно право, језик арбитраже.

неопходно је да корисник пружи макар неки додатни податак како би резултат система био што прилагодљивији околностима конкретног случаја.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Очекивани резултат који би систем вештачке интелигенције за давање предлога седишта арбитраже требало да пружи је препорука. Странке, односно њихови заступници, ову препоруку даље могу да разматрају и унапређују пре него што избор седишта арбитраже интегришу у арбитражни споразум.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Како би систем вештачке интелигенције пружио информисан и адекватан предлог седишта арбитраже, потребне су следеће кључне способности система: препознавање података, откривање образаца или грешака, предвиђање исхода, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, резоновање.

Систем вештачке интелигенције који асистирао приликом избора седишта арбитраже мора бити способан да препозна и анализира релевантне податке о потенцијалним местима арбитраже, укључујући прописе различитих правних система и друге факторе који утичу на погодност седишта арбитраже. У циљу одговарајућег предлога седишта арбитраже, систем треба да идентификује обрасце раније вођених арбитражних поступака на различитим локацијама, односно потенцијалне проблеме и могуће недостатке одређених седишта арбитраже. Додатно, систем би требало да буде способан да предвиди потенцијални исход поступка у складу са предложеним седиштем арбитраже како би проценио све ризике тако одабраног седишта. Систем треба узети у обзир факторе као што су правни оквир, ранија судска пракса и ефикасност локалних судова приликом контроле арбитражних одлука.

Систем вештачке интелигенције за давање предлога седишта арбитраже мора бити у стању да прилагоди своје препоруке специфичним потребама корисника и околностима конкретног случаја, узимајући у обзир факторе као што су природа спора, националност странака и меродавно право. Додатно, систем треба да примени логичко резоновање при анализи различитих фактора и доношењу препорука за адекватно седиште арбитраже, узимајући у обзир све критеријуме који могу да утичу на избор локације. На крају, систем вештачке интелигенције треба да има способност ефективне комуникације са корисницима, пружајући им јасна објашњења конкретног предлога седишта арбитраже. Ово укључује способност да систем одговори на питања корисника и пружи додатне информације које су релевантне за одабир седишта арбитраже.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Приликом примене система вештачке интелигенције за одређивање седишта арбитраже може доћи до неколико потенцијалних ризика, укључујући ризик пристрасности, ризик нетранспарентности и ризик могуће грешке система.

Ризик пристрасности: Систем вештачке интелигенције може бити обучен на подацима које садрже одређене пристрасности, па сам систем може производити пристрасне резултате. На пример, уколико раније прикупљени подаци у вези са избором седишта арбитраже показују наклоност ка одређеним јурисдикцијама из било ког разлога, систем може фаворизовати те локације, што може довести до *de facto* неправедних препорука. Овакав приступ може да води неоснованој дисквалификацији неких места која су тек у развоју или су мање позната, а која би могла понудити адекватне услове за вођење арбитражног поступка. На тај начин, систем би фаворизовао седишта која су уговорена у великом броју арбитражних споразума, а која се налазе углавном у развијеним државама. Такође, систем може дати предност седиштима у којима се налазе познатије арбитражне институције, које

имају ресурса да више промовишу своје активности и постигнуте резултате од мање познатих институција. Овакав приступ може неоправдано угрозити мање развијене државе и ограничити њихове могућности да привуку арбитражне поступке, чиме се ствара неравнотежа у глобалном арбитражном систему.

Ризик нетранспарентности: Комплексност алгоритама који стоје иза система вештачке интелигенције може довести до проблема тзв. „црне кутије“,⁶³⁴ који онемогућава корисницима да разумеју како је систем дошао до одређене препоруке. Такав вид транспарентности може довести до умањења поверења странака, односно њихових заступника у сам процес, па они неће бити вољни да прихвате предлог система.

Ризик могуће грешке - Системи вештачке интелигенције могу направити различите врсте грешака приликом генерисања листе арбитражних седишта. Пре свега, системи могу направити грешку у анализи релевантних фактора за извор седишта, попут правног оквира, економских, културних и других релевантних специфичности одређених јурисдикција. Тако примера ради, систем вештачке интелигенције може погрешно протумачити правна правила у вези са извршењем арбитражних одлука или узети у обзир неко раније схватање државног суда, што може водити погрешној одлуци приликом избора седишта арбитраже. Стога је важно да се осигура да је систем обучен на разноврсним, репрезентативним, односно тачним подацима који укључују различите јурисдикције, како би се минимизовале могуће грешке система.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Код система вештачке интелигенције за помоћ при одређивању седишта арбитраже могућ је средњи ниво аутоматизације. Наиме, иако систем значајно може помоћи приликом анализе велике количине података на основу које би генерисао листу предлога седишта арбитраже, пожељно је да правни заступници странака изврше преглед и евентуално прилагођавање предложеног седишта арбитраже.

Корисници могу да прилагоде предлог система специфичним околностима конкретног случаја, узимајући у обзир факторе које систем можда није узео у обзир или их није на прави начин обрадио. Људско искуство и познавање специфичности одређених места арбитраже могу бити значајни за разумевање контекста и доношење коначне одлуке у вези са седиштем арбитраже. На тај начин би систем вештачке интелигенције у процесу одређивања седишта само пружао подршку странкама, односно њиховим заступницима, а не би самостално доносио одлуку које седиште ће се применити у конкретном случају. Овакав вид асистенције је користан како би заинтересована лица могла да донесу што бољу и информисанију одлуку у вези са избором места арбитраже. Међутим, циљ не треба да буде потпуна аутоматизација система.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за генерисање предлога седишта арбитраже може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Пре свега, корисници система вештачке интелигенције за генерисање предлога седишта арбитраже су странке, односно њихови заступници. Код процене ризик одређеног система вештачке интелигенције, кључно је разумети да ли и колико тај систем утиче на доношење

⁶³⁴ J. Hope, *op. cit.*, 113; D. Horton, *op.cit.*, 692, 696; F. G'sell, *op. cit.*, 348, 351; I. Chalkidis, I. Androutsopoulos, N. Aletras, *op. cit.*, 4320–4321; G. Argerich, M.B. Noodt Taquela, J. Jorge, *op. cit.*; A. Seet, B. Lim, I. Tasende, *op. cit.*; W.J. von Eschenbach, *op. cit.*, 1607-1622.

одлука, и какве последице те одлуке могу имати по права и интересе погођених лица. У случају система за генерисање предлога седишта арбитраже, ради се о систему који не доноси обавезујуће одлуке, већ само пружа подршку странкама и њиховим заступницима у избору места које ће представљати седиште арбитраже. Иако сам избор седишта арбитраже носи важне правне последице, као што су примена меродавног процесног права, надлежности државних судова, питање признања и извршења арбитражне одлука, систем не улази у суштину спора нити пресудно утиче на његово решавање. Отуда се може закључити да није реч о систему високог ризика у смислу утицаја на основна права, правну сигурност или правичност поступка на начин који би био високо ризичан. Ипак, овај систем не може бити класификован ни као систем ниског ризика, имајући у виду да он ипак повлачи наступање евентуалних ризика. Наиме, као што смо видели резултати које систем генерише буду могу бити пристрасни, непотпуни или засновани на погрешним претпоставкама.

Дакле, систем за генерисање предлога седишта арбитраже, иако директно не утиче на доношење одлуке, може утицати на неке аспекте арбитражног поступка. То га сврстава у категорију помоћних алата вештачке интелигенције са ограниченим ризиком, који странке и њихови заступници могу користити у првој фази поступка.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Према нашем истраживању, на тржишту не постоји систем вештачке интелигенције који је специјализован за одређивање седишта арбитраже. Ипак, имајући у виду да је развијено много других алата који се нуде на тржишту као помоћ у раду адвокатским канцеларијама, није незамисливо да ће системи вештачке интелигенције који анализирају податке и врше процену различитих аспеката арбитражних случајева бити у стању да врше и анализу фактора који утичу на избор седишта арбитраже. Тако да иако тренутно није посебно дизајниран ниједан систем вештачке интелигенције за избор седишта арбитраже, може се очекивати да ће функционалности неког већ постојећег модела бити прилагођене за процену фактора релевантних за избор седишта арбитраже, или да ће се развити неки нови систем специјализован за извршење овог задатка.

1.3. Систем за обављање правног истраживања

Квалитет аргументације странака у поступку не зависи само од добре анализе и представљања релевантних чињеница, већ и од квалитета припреме која зависи од истраживања спроведеног од стране заступника странака.⁶³⁵ Од заступника странка се очекује темељно проучавање правних прописа, доктринарних извора, стручних и научних чланака, као и релевантне судске и арбитражне праксе. Темељност и посвећеност правном истраживању је директно пропорционално квалитету аргументације. Како би успешно заступали интересе својих клијената у међународној арбитражи, заступници странака морају извршити адекватну анализу меродавног права и примењивих правних стандарда.

CLArb смернице предвиђају да је примена вештачке интелигенције за правно истраживање у оквиру арбитражног поступка једна од предности вештачке интелигенције која може утицати на повећање ефикасности и квалитета арбитражног поступка.⁶³⁶

1.3.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

⁶³⁵ М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 228.

⁶³⁶ Вид. *CLArb* смернице, Део I: предности и ризици употребе вештачке интелигенције у арбитражи.

Модерне технологије могу пружити странкама и њиховим заступницима помоћ приликом прикупљања и анализе релевантних извора права. Системи вештачке интелигенције могу брже, ефикасније и тачније обрадити велике количине података него што то може урадити човек, те пружити помоћ приликом обављања правног истраживања.⁶³⁷ То потврђују и SCC смернице које експлицитно наводе да се тренутно вештачка интелигенција широко користи за обављање правног истраживања и претрагу правних појмова.⁶³⁸

У последњих неколико година се на тржишту појављује све више специјализованих система за адвокатске канцеларије који омогућавају бржу и једноставнију претрагу правних прописа и релевантне судске, односно арбитражне праксе. Коришћење алата за помоћ при обављању правног истраживања, односно брзе претраге и идентификације релевантних извора права, може значајно убрзати рад адвоката и побољшати ефикасност у анализи правних питања, па не чуди да употреба модерних технологија у истраживачке сврхе постаје све атрактивнија.⁶³⁹

И без појаве алата вештачке интелигенције, а са развојем електронских комуникација у 21. веку је значајно олакшано правно истраживање. Наиме, раније је обављање правног истраживања подразумевало одлазак у архиве и библиотеке, где се претрага вршила по интерним каталозима, док се данас таква претрага може обавља електронски, било где на свету.⁶⁴⁰ Дакле, претходни методи истраживања који су се заснивали на позајмљивању литературе искључиво у библиотекама и другим надлежним установама, су данас замењени претрагом у електронским базама података. Овакав начин истраживања није својствен само учесницима арбитражног поступка, већ представља основни начин претраге и истраживања својствен свим научним истраживачима. Резултати CEPANI/VIAC анкете од пре неколико година показују да 91,59% испитаника користи електронске базе за потребе вршења правног истраживања.⁶⁴¹

Електронске правне базе података донеле су значајне предности у односу на традиционално претраживање извора права и омогућиле лаку и брзу доступност информација. Електронске базе омогућавају брзо претраживање великих количина података у року од неколико секунди, што значајно убрзава процес правног истраживања. Додатну предност корисницима чини чињеница да су електронске правне базе доступне у свако доба дана и ноћи, без потребе за физичким присуством у библиотеци. Тиме се решава и проблем физичког складиштења и одржавања архива. Овакве базе садрже на хиљаде докумената различите врсте који датирају и неколико деценија уназад. Тиме се омогућава приступ широком спектру правних извора на једном месту. Додатно, електронске базе се редовно ажурирају, обогаћују се новим прописима, као и додатном стручном и научном литературом.

Једино ограничење оваквог вида претраге може бити ограничење приступа неким од база података, имајући у виду да се приступ великим правним базама података обично наплаћује. Ипак, пракса показује да и то није непремостив проблем, па тако раније молбе за фотокопију књиге, данас замењују упити за скенирање чланака.

⁶³⁷ B. Berardicurti, *op. cit.*, 381; L.F. Souza-McMurtrie, *op. cit.*; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 540; Jordan Bakst, Matthew Harden, Tyler Jankauskas, Micaela McMurrough, Mark Morril, "Artificial Intelligence and Arbitration: A US Perspective", *Dispute Resolution International*, Vol. 16, No. 1, 2022, 12-15; L.F. Souza-McMurtrie, *op. cit.*

⁶³⁸ Вид. SCC смернице.

⁶³⁹ Вид. M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 540; M. Scherer (2024), *op. cit.*

⁶⁴⁰ Вид. Mihaela Apostol, "Women Leaders in Arbitration: Professor Crenguța Leaua", *Arbitral Women Newsletter*, 2021, доступно на: www.arbitralwomen.org/wp-content/uploads/2021/05/AW_Newsletter_Issue_45.pdf.

⁶⁴¹ M. Piers, Ch. Aschauer, *op. cit.*, 17.

Електронске базе података све више унапређују своје функционалности. Софтвер који може скенирати документе ради претраге кључних речи и фраза већ је трансформисао улогу административног особља у адвокатским канцеларијама.⁶⁴² Раније су софтвери за претрагу били ограничени на обављање базичне претраге по кључним речима или Буловој претрази (енг. *Boolean searches*). Булова претрага је техника претраживања података која користи Булову алгебру логике за прецизније и ефикасније филтрирање резултата путем употребе функција „и“, „или“, „не“ у претрази (енг. „*and*“, „*or*“ и „*not*“).⁶⁴³ На овај начин су се могли комбиновати или искључити одређени термини у претрази. Међутим, временом је развој модерних технологија унапредовао, па се сада претрага обавља уз помоћ предиктивног кодирања и обраде природног језика како би извадила и пренела стварно значење из различитих правих докумената.⁶⁴⁴ Овај вид концептуалне претраге се не ослања на прецизно поклапања појмова, већ уз помоћ вештачке интелигенције разуме основне концепте и контекст унутар докумената, па је одговарајуће материјале могуће пронаћи и уколико специфични кључни појмови или фразе претраге нису коришћени у самом документу.⁶⁴⁵ Системи вештачке интелигенције уграђени у електронске базе података могу корисницима да пруже помоћ при формулисању правних аргумената анализирајући различите приступе тумачења права доносилаца одлука у раније вођеним поступцима.⁶⁴⁶

Системи вештачке интелигенције више не пружају само могућност претраге информација у оквиру саме базе, већ нуде и опцију креирања садржаја на основу корисничког упита. Примера ради, корисник сада уместо кључних речи може да постави конкретно питање везано за одређени правни институт. Тако, корисник може да постави упит „који је рок застарелости за неиспуњење новчаног дуга према српском праву?“, „да ли постоје одређена ограничења за износ накнаде штете према немачком праву?“, „наведи дефиницију арбитражног споразума према француском праву“, и сл. Дакле, неке правне базе могу директно да генеришу одговор на конкретно постављено питање, а не само да понуде листу релевантних извора права. Корисник може поставити питање у вези тумачењем неким законских одредби, када ће систем вештачке интелигенције понудити смернице за тумачење.

Поред напредне претраге правних прописа, алати вештачке интелигенције могу брзо и ефикасно да претражују доступну судску, односно арбитражу праксу. Тако инструкција систему може да буде „наведи најновију швајцарску праксу у вези с одрицањем од права на поништај одлуке“.⁶⁴⁷ Путем неколико кликова, након што поставе конкретан упит, корисници би могли да добију листу раније донетих одлука. Примера ради, корисник може дати упит да систем идентификује одлуке где је правни захтев била накнада штете до одређеног износа или примера ради, одлуке у вези са раскидом уговора због неиспуњења

⁶⁴² John Morison, Adam Harkens, “Re-Engineering Justice? Robot Judges, Computerised Courts and (Semi) Automated Legal Decision-Making”, *Legal Studies*, Vol. 39, No. 4, 2019, 618.

⁶⁴³ David Deady, “The Beginner's Guide to Boolean Search Terms”, *Social Talent*, 2023, доступно на: www.socialtalent.com/blog/recruiting/the-beginners-guide-to-boolean-search-terms.

⁶⁴⁴ Karen Maxwell, “Summoning the demon: robot arbitrators: arbitration and artificial intelligence”, *Thomson Reuters - Practical Law Arbitration Blog*, 2019, доступно на: <https://arbitrationblog.practicallaw.com/summoning-the-demon-robot-arbitrators-arbitration-and-artificial-intelligence/>; Oliver Browne, Hayley Pizzey, “Pyrrho Investments Ltd v MWB Property Ltd: A Landmark Decision on Predictive Coding in e-Discovery”, *Latham & Watkins*, 2016, доступно на: www.latham.london/2016/07/pyrrho-investments-ltd-v-mwb-property-ltd-a-landmark-decision-on-predictive-coding-in-e-discovery/.

⁶⁴⁵ Elizabeth Chan, Kiran Nasir Gore, Eliza Jiang, “AI in International Disputes Practice: Breaking Ground or Old Hat?”, *Trial View*, 2025, доступно на: www.trialview.com/resources/ai-in-international-disputes-practice-breaking-ground-or-old-hat.

⁶⁴⁶ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 657.

⁶⁴⁷ M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 507.

уговорне обавезе. Систем ће да излиста одлуке и идентификује ранију праксу боље и брже, него што су то корисници раније могли да ураде претрагом по кључним речима.

Предност вештачке интелигенције је и то што може да претражује изворе на више језика и да их у веома кратком року, по потреби, преводи на жељени језик, чиме долази до уштеде и времена и трошкова.⁶⁴⁸ Такође, алати за претрагу који у себи имају интегрисану способност комуникације са корисницима могу пружати корисницима одговор на упите на језику који се разликује од оригиналног језика предметног документа.

Додатно, неке правне базе могу да генеришу сажетак научних чланака, арбитражне или судске праксе. Ово може значајно да убрза процес правног истраживања, имајући у виду да корисник неће морати да ишчитава неколико десетина страница да би дошао до жељеног резултата. Данас студенти права не уче само на који начин да претражују архиве и библиотеке, већ како ефикасније да врше претрагу електронских база података, а може се очекивати и да ће студенти у скорој будућности учити како да правилно користе системе вештачке интелигенције и препознају њихове недостатке.⁶⁴⁹

На крају, за странке, коришћење система вештачке интелигенције може да подразумева и смањење плаћања адвокатске услуге, јер ће адвокати провести мање сати на истраживању, док за адвокате с друге стране, не значи да ће се њихов приход нужно смањити, већ ће им омогућити да своје време усмере на друге свакодневне задатке. У том смислу, време које није утрошено на правно истраживање у једном случају може бити утрошено на други вид задатака у другом случају. Коришћење вештачке интелигенције је инспирисало предлог за прелазак на модел паушалног обрачуна трошкова адвоката, уместо обрачуна по утрошеном сату, и укључивању тзв. технолошке таксе у трошковник.⁶⁵⁰ Канадски судија је у једном случају прихватио накнаду трошкова у износу од 1323 америчка долара за правно истраживање помоћу платформе *Westlaw*, уз коментар да је „рачунарски потпомогнуто правно истраживање неопходно за савремену правну праксу и да ће се с даљим напретком вештачке интелигенције оно само даље развијати и охрабривати“.⁶⁵¹ Он је додао и да овакав вид правног истраживања „пружа свеобухватнији и прецизнији одговор на правно питање у краћем року него што то чине конвенционалне методе истраживања“.⁶⁵²

1.3.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати постављене параметре за класификацију ризика система вештачке интелигенције за обављање правног истраживања.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Правно истраживање странке и њихови заступници могу да обављају током целог поступка, али је најзаступљеније у првој и другој фази арбитражног поступка, односно приликом писања поднесака и припреме за усмену расправу.

⁶⁴⁸ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 228; T.R. Snider (2018), *op. cit.*

⁶⁴⁹ Geoffrey Nettle, “Technology and the law”, *Handbook for Judicial Officers*, Judicial Commission of New South Wales, 2022, www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/judicial_officers/technology_and_the_law.html#ftn.id-1.5.10.3.4.2. на:

⁶⁵⁰ В.А. R. Alnaber, *op. cit.*, 27.

⁶⁵¹ *Drummond v. The Cadillac Fairview Corp. Ltd*, 2018 ONSC 5350 (CanLII). Ontario Superior Court of Justice, Canada, 2018. Доступно на: CanLII — 2018 ONSC 5350.

⁶⁵² *Ibidem*, para 10.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за обављање правног истраживања је асистенција странкама и њиховим заступницима у бржем, ефикаснијем и прецизнијем приступу релевантним правним изворима. Ови системи омогућавају корисницима да у кратком временском року утврде релевантне изворе и претраже велики број прописа, праксе, и друге стручне литературе, чиме се значајно унапређује формулисање и припрема правне аргументације. Међутим, иако значајно олакшавају процес истраживања, примена ових система не представља потпуну замену за стручну правну помоћ. Улога система је помоћна, а тумачење и примена резултата генерисаних од стране система остаје предмет провере стручног лица, односно заступника странке.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Систем вештачке интелигенције за обављање правног истраживања у арбитражном поступку захтева средњи ниво учешћа корисника. Наиме, корисник неће нужно морати да унесе додатне информације у систем, али треба да постави конкретан упит који омогућава систему да генерише адекватан резултат прилагођен околностима конкретног случаја. Тако, корисник може да унесе у систем кључне околности случаја, као што су информације о случају, укључујући чињенице спора, релевантну правну област и специфичне захтеве за истраживање.

Иако систем вештачке интелигенције може самостално да претражује и утврђује релевантне изворе права, корисно је да корисник усмерава процес истраживања и дефинише кључна питања. Резултат ће бити што прилагођенији очекивања корисника уколико је процес генерисања резултата интерактиван и уколико корисник има могућност да редифинише параметре претраге, односно усмери даље истраживање у жељеном правцу.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за помоћ при истраживању ће корисницима генерисати излаз у форми препоруке. Те препоруке за корисника нису обавезујуће, већ представљају користан вид асистенције приликом истраживања, а корисник их може верификовати.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Како би систем вештачке интелигенције за обављање правног истраживања могао адекватно да генерише препоруке релевантног садржаја потребне способност препознавања података, откривања образаца и грешака, предвиђања исхода, прилагођавања излаза кориснику и околностима случаја, комуникације и резонувања.

Наиме, систем мора бити способан да препозна и анализира релевантне податке и да их извуче из великог броја доступних извора, укључујући правне прописе, арбитражну и судску праксу, стручне коментаре, стручне и научне чланке. Како би предложио одговарајуће решење систем треба да буде способан да идентификује обрасце и трендове у судској пракси и законодавству, као и да открије потенцијалне недоследности у правном тумачењу. Напредни системи могу анализирати ранију праксу и правне трендове како би предвидели потенцијалне исходе случајева, па у складу са тим предложити одређен приступ решавању спора.

Систем мора бити способан да прилагоди резултат истраживања специфичним потребама корисника и околностима конкретног правног случаја на основу претходно унетих параметара од стране корисника. Додатно, систем може бити способан да примени резонување при анализи релевантних правних принципа и прецедената приликом генерисања одговора на конкретне упите корисника. На тај начин се омогућава да систем

пружа релевантне одговоре који су у складу са ранијом праксом и усвојеним стандардима тумачења правних правила.

На крају, систем мора да поседује способност комуникације како би могао да пружи кориснику могућност интеракције и додатног усмеравања приликом генерисања предлога релевантних извора права.

Ове способности омогућавају систему вештачке интелигенције да ефикасно обавља брзу претрагу и анализу великих количина података, да идентификује релевантне изворе права, да генерише сажетке кључних правних докумената, да пружи смернице за даље истраживање и евентуално предвиди потенцијални исход случаја.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за обављање правног истраживања у арбитражном поступку носи са собом неколико потенцијалних ризика, међу којима су ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке, ризик пристрасности и ризик по приватност и безбедност података.

Ризик нетранспарентности: Комплексност алгоритама система може отежати разумевање како систем врши правно истраживање и како долази до препорука за одређене изворе права. Недостатак транспарентности може утицати на смањење поверења у резултат истраживања и отежати њихово оспоравање или објашњавање. Уколико би корисник морао додатно да истражује из ког разлога је генерисани резултат система релевантан и у којој мери, асистенција система не би била довољно ефикасна. С друге стране, уколико се кориснику не би пружио адекватан извор података на основу кога је генерисана препорука, резултат система не би био поуздан. У правном контексту, могућност верификације извора информација представља основни предуслов за прихватање и коришћење резултата правног истраживања.

Ризик по приватност и безбедност података: Како је начело поверљивости веома важно за арбитражни поступак, странкама је од изузетног значаја да све информације у вези са поступком који се води буду заштићене. Корисницима је важно да имају могућност да претрагу у електронским правним базама података могу да врше анонимно. Анонимност подразумева да у бази не остане забележена информација који корисник је колико дуго претраживао и на основу којих кључних речи. Информације о претрази би могле да укажу на поједине околности конкретног спора, па и да се потенцијално искористе против странке у поступку.

Неке од правних база гарантују заштиту приватности својих корисника. Примера ради, од децембра 2024. године, *Jus Mundi* је поседује ISO 27001 сертификацију, што указује на висок ниво заштите података корисника.⁶⁵³ Како се тврди у њиховим условима коришћења, њихов алат вештачке интелигенције је дизајниран да се придржава строгих стандарда поверљивости.⁶⁵⁴

⁶⁵³ Helene Maïo, "Jus Mundi Achieves ISO 27001 Certification", *Daily Jus*, 2024, доступно на: <https://dailyjus.com/news/2024/12/jus-mundi-achieves-iso-27001-certification>; Yohan Daddou, Thomas Latterner, "Securing Trust in Legal Tech: Jus Mundi's Journey to ISO 27001 Certification", *Daily Jus*, 2025, доступно на: <https://dailyjus.com/news/2025/01/securing-trust-in-legal-tech-jus-mundis-journey-to-iso-27001-certification>.

⁶⁵⁴ Услови коришћења *Jus Mundi* платформе, доступно на: <https://jusmundi.com/en/terms-of-use>; Lauren Schiffman, "Jus Mundi Launches Jus AI and Raises \$22M in Series B", *Daily Jus*, 2024, доступно на, <https://dailyjus.com/news/2024/09/jus-mundi-launches-jus-ai-and-raises-22m-in-series-b>.

Додатно, треба водити рачуна о безбедносним ризицима приликом рада система, имајући у виду да систем може бити подложен хаковању, што може угрозити поверљивост и интегритет подељених информација.

Ризик могуће грешке: Системи вештачке интелигенције могу правити систематске грешке које нису одмах очигледне, већ захтевају пажљиву процену и проверу од стране квалификоване особе за конкретну област. У контексту правног истраживања, некада и мале грешке могу имати озбиљне последице на исход арбитражног поступка.

Приликом обављања правног истраживања од стране система вештачке интелигенције постоји ризик од погрешног тумачења правних прописа, као и од погрешног тумачења контекста конкретног спора. Погрешно разумевање контекста може довести до погрешне примене правних стандарда, односно препоруке за примену неадекватних правних правила.

Уколико су подаци на којима се систем вештачке интелигенције обучавао непотпуни или нетачни, постоји велики ризик да ће и резултат система непрецизан, односно неисправан. Како би се смањило овај ризик, најпре, подаци унети у базу података коју систем вештачке интелигенције користи морају да буду ажурни и тачни.⁶⁵⁵ Провера тачности резултата који генеришу системи вештачке интелигенције се лакше може вршити уколико се уведе обавезно навођење извора које је систем користио да би генерисао решење.⁶⁵⁶

Ризик пристрасности: Системи вештачке интелигенције се у значајној мери ослањају на податке на којима су обучени, односно на податке који су током развоја система убачени у њега. Додатно, рад великих језичких модела може бити под утицајем приватних интереса компанија које производе систем, па се не могу увек сматрати поузданим извором.⁶⁵⁷

У случају да подаци на којима се систем вештачке интелигенције обучавао садрже пристрасности, и сам генерисани резултат система може садржати одређене пристрасности. Примера ради, систем вештачке интелигенције може да даје примат правним тумачењима одређених стручњака само на основу неких њихових личних карактеристика, држављанства, земље у којој раде, броја арбитражних спорова у којима су учествовали, и др. На тај начин је могуће дати примат и неким мањинским мишљењима или мање поткрепљеним тумачењима на основу ирелевантних критеријума, а не на основу квалитета самог тумачења. Овакав исход може угрозити објективност и поузданост резултата истраживања и потенцијално угрозити адекватну одбрану странака и утицати на неодговарајуће формулисање правне аргументације.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Од система вештачке интелигенције за обављање правног истраживања у арбитражном поступку може се очекивати средњи ниво аутоматизације. Наиме, систем вештачке интелигенције се у сврху претраживања извора права може користити само као алат за асистенцију процесу правног истраживања, а не за његову потпуну аутоматизацију.

Системи вештачке интелигенције могу ефикасно претраживати велике количине правних докумената, идентификовати релевантне информације и сажимати обимну документацију. Ипак, остаје потреба за људским надзором, али и потреба да корисник да свој допринос

⁶⁵⁵ М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 229.

⁶⁵⁶ Н. Roos, *оп. cit.*

⁶⁵⁷ Justin Curl, Peter Henderson, Kart Kandula, Faiz Surani, "Judges Shouldn't Rely on AI for the Ordinary Meaning of Text", *Lawfare*, 2025, доступно на: www.lawfaremedia.org/article/judges-shouldn-t-rely-on-ai-for-the-ordinary-meaning-of-text.

истраживању. Системи вештачке интелигенције не доносе одлуке које корисник треба без провере да примени, већ се захтева учешће корисника приликом улаза, обављања задатка, али и верификације резултата које је генерисао систем. Дакле, иако системи вештачке интелигенције могу значајно да уштеде време потребно за истраживање, људска контрола је и даље неопходна.

Надзор над радом вештачке интелигенције ће бити одговарајући једино у случају да контролу врши лице које је обучено и које добро познаје предметну материју, како би било у стању да уочи евентуалне грешке и неподударања, односно неприлагођености резултата које је систем вештачке интелигенције предложио. На крају, корисник треба да буде упознат са начином коришћења алата, треба да буде обучен како да постави исправна питања, те да буде компетентан да анализира и тумачи резултате које је генерисао систем вештачке интелигенције.⁶⁵⁸ Правно истраживање често захтева разумевање контекста и могућности различитог тумачења исте одредбе правног прописа или правног стандарда. Уколико би се правно истраживање обављало кроз потпуну аутоматизацију, постоји ризик превеликог ослањања на рад система уз занемаривање критичког размишљања и професионалног расуђивања, која је неопходно приликом формирања аргументације у арбитражном поступку.

Дакле, након што систем генерише резултат истраживања, односно предлог релевантних извора права, неопходно је да корисник прегледа и верификује генерисани предлог у контексту специфичних околности спора.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за обављање правног истраживања може класификовати као средњи, односно ограничен ризик.

Пре свега, корисници система вештачке интелигенције за обављање правног истраживања су странке, односно њихови заступници. Систем за претраживање релевантних извора права служи као помоћ при истраживању и тумачењу различитих извора права од правних прописа до стручних, научних и других чланака. Задатак система је да корисницима излиста релевантне правне прописе на основу претходно унетих параметара. Претраживање судске и арбитражне праксе од стране система вештачке интелигенције служи само као помоћ адвокатима приликом истраживања претходних случајева у којима постоји сличност са чињеничним стањем или правним захтевом.

Како се приликом класификације ризика увек тумачи намена система, битно је да систем само анализира правне изворе, односно претходну праксу и евентуално даје препоруке релевантних извора и одлука, али да не доноси аутоматске одлуке. Ова функција система служи као помоћни алат странкама и њиховим заступницима да обаве бржу и ефикаснију анализу правних докумената на коју би иначе могли да потроше доста више времена. Дакле, систем за обављање правног истраживања првенствено служи као алат за подршку корисницима приликом претраживања извора права, али не замењује њихово учешће у процесу.

Примена система за обављање правног истраживања има директан утицај на квалитет и тачност правне аргументације. Ризик је пре свега повезан са могућношћу да систем генерише непотпун и нерелевантан резултат, заснован на застарелим или нетачним подацима. На крају, важно је нагласити да корисници сами морају да изврше анализу

⁶⁵⁸ M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 507-508.

прикупљених извора права и одлуче који извор ће сматрати релевантним у сваком конкретном случају. Систем би само сугерисао предлоге, док би корисници морали да одаберу релевантна документа на које ће се позивати. Тиме би крајњи одабир извора права и материјала на које ће се позивати остати у рукама странака и њихових заступника, а не система вештачке интелигенције.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Претеча напредним алатима претраге који се заснивају на вештачкој интелигенцији су управо електронске правне базе са веома базичним могућностима претраге. Постоји велики број електронских правних база за помоћ правничном истраживању. Неке од најпознатијих и највише коришћених база у области арбитражног права су *Kluwer Arbitration*, *LexisNexis*, *Jus Mundi*, *ICC Library*, *Eastlaw*, *Italaw*, *Dalloz*, *Global Arbitration Review*, и др. Алати вештачке интелигенције су касније лако могли да се интегришу са постојећим правним базама надограђујући функционалности које ове базе пружају својим корисницима кроз напредно претраживање уз помоћ сложених алгоритама претраге.

Још пре регулације вештачке интелигенције, сматрало се да не постоји препрека коришћењу алата на бази вештачке интелигенције за потребе истраживања у арбитражи, већ се коришћење различитих истраживачких алата брзо прихватао нарочито уколико је утицало на већу ефикасност обављања посла.⁶⁵⁹

Вештачка интелигенција пружа значајне користи истраживачима, јер омогућава аутоматизовано генерисање цитата случајева и креирање унакрсних веза између различитих сетова садржаја. *Kluwer Arbitration* на свом веб сајту има посебан одељан *AI Hub*, који пружа увид у све релевантне правне прописе који регулишу вештачку интелигенцију.⁶⁶⁰

Познате платформе као што су *LexisNexis* и *Westlaw*, које већ дуго доминирају у области правних истраживања, интегришу вештачку интелигенцију у своје системе како би унапредиле могућности претраге, укључујући предиктивну аналитику која предлаже релевантне пресуде, законе и друге изворе на основу корисничких ушта. *Lexis+ AI* је напредни алат за правно истраживање, који може да обради преко милион докумената у свега неколико секунди, па се очекује се да ће адвокатима уштедети у просеку 11 сати недељно, повећавајући ефикасност у истраживању, састављању докумената и комуникацији са клијентима.⁶⁶¹ Поред напредних могућности претраге, овај алат нуди и могућност сумирања докумената, што значајно може да помогне адвокатима приликом анализе великог броја потенцијално релевантних извора права. *CaseText* такође нуди претрагу уз помоћ вештачке интелигенције. Ова платформа омогућава анализу и сажимање резултата правног истраживања, као и израду нацрта правних поднесака. Многе од поменутих платформи су увеле и генеративну вештачку интелигенцију у виду четбота, у циљу обезбеђивања интерактивне претраге путем питања и одговора, чиме се додатно унапређује искуство корисника. Овакви алати знатно убрзавају и олакшавају процес истраживања, посебно за

⁶⁵⁹ C. Sim, *op. cit.*, 8; S. Weinstein, *op. cit.*, 417.

⁶⁶⁰ Између осталог наведени су *AAA-ICDR Principles Supporting the Use of AI in ADR*, *ABA Formal Opinion 512 on Generative AI Tools*, *Bar Council of England and Wales considerations when using ChatGPT and Generative AI Software*, *Council of Europe Framework Convention on AI and Human Rights, Democracy and the Rule of Law*, *EU AI Act*, *IBA Guidelines on the use of Gen AI in Mediation*, *JAMS AI Dispute Rules*, *SCC Guide to the Use of AI in Cases Administered by SCC Rules 2024*, *Supreme Court of Singapore Guide on the Use of Generative AI Tools by Court Users*, *SVAMC Guidelines on the Use of Artificial Intelligence in Arbitration*. Вид. www.kluwerarbitration.com/.

⁶⁶¹ *Lexis+ AI* комбинује генеративну вештачку интелигенцију са технологијом претраге правне базе *LexisNexis*. Вид. Catherine Knowles, "LexisNexis unveils Lexis+ AI to transform Australian legal sector", *CFOTech*, 2024, доступно на: <https://cfotech.com.au/story/lexisnexis-unveils-lexis-ai-to-transform-australian-legal-sector>.

мање искусне истраживаче, студенте и оне који желе брзо да стекну разумевање из одређених правних питања.

Генерално постоји тенденција дигитализације литературе и других материјала. Пример одличне праксе је *Jus Mundi - Academic Research* портал, који „међународно право вади из архива и уводи га у 21. век“.⁶⁶² Напорима које је учинио *Jus Mundi* је конвертовано на хиљаде одлука, које су од скенираних докумената лошег квалитета претворене у висококвалитетна електронска документа који се могу лако претраживати. Занимљиво је да су неке одлуке старе и преко једног века. Платформа *Jus Mundi* је направила сјајну сарадњу са *ICC* у циљу омогућавања приступа објављеним арбитражним одлукама Међународног суда за арбитражу *ICC* и другим релевантним документима.⁶⁶³

Додатно, претраживач *Jus Mundi* омогућава кориснику да пронађе релевантна документа, без обзира на формулацију претраге, па тако уколико се унесе „*treaty-shopping*“, систем ће претражити различите верзије тог упита, укључујући и „*treaty-shopped*“.⁶⁶⁴ Иста функционалност постоји и на другим претраживачима, који могу да врше паметну претрагу, па претражују појам из упита по другим врстама речи, глаголским облицима, падежима, јединици, множини, и сл.

Поред могућности напредног претраживања које нуде електронске правне базе података, постоје и посебни системи вештачке интелигенције који су развијени у сврху асистенције правном истраживању. Постоје системи вештачке интелигенције који врше преглед уговора и других материјала, извлачећи их њих информације, па чак идентификујући проблематичне клаузуле.⁶⁶⁵

IBM Watson је 2007. године створио првог адвоката у виду вештачке интелигенције на свету - робота Роса.⁶⁶⁶ Робот Рос је у стању да прочита и обради велику количину информација, уради правно истраживање, да одговоре на постављена питања и дефинише закључке позивајући се на релевантне изворе.⁶⁶⁷ Може бити обучен да скенира документа, прави транскрипт састанака и пружа аналитичке савете на основу доступних података.⁶⁶⁸ Овај систем може формулисати хипотезе, прикупљати релевантна истраживања и генерисати одговоре у складу са темом, заједно са цитатима и другим релевантним изворима. Рос користи технике обраде природног језика како би разумео и обрадио правне упите, олакшавајући адвокатима проналажење релевантних правних извора и правне праксе. Тврди се да у просеку смањује време истраживања за 30% до 40%.⁶⁶⁹

На српском тржишту су се већ појавили алати за правнике базирани на вештачкој интелигенцији. Тако је адвокатска канцеларија Жунић лансирала први српски чет бот за

⁶⁶² Jus Mundi - Academic Research, *The Search Engine for International Law, User Guide*, доступно на: https://brill.com/fileasset/downloads_products/37698_User_Guide_Jus_Mundi.pdf.

⁶⁶³ Бесплатан приступ одлукама доступан је на: <https://jusmundi.com/en/partnership/icc>.

⁶⁶⁴ Jus Mundi - Academic Research, *The Search Engine for International Law, User Guide*, доступно на: https://brill.com/fileasset/downloads_products/37698_User_Guide_Jus_Mundi.pdf.

⁶⁶⁵ Вид. S. Weinstein, *op. cit.*, 418. Он се позива на системе као што су *Kira*, *Leverton* и *Luminance*.

⁶⁶⁶ Вид. www.rossintelligence.com.

⁶⁶⁷ C. Sim, *op. cit.*, 8; Francisco Uribarri Soares, „Machine arbitrators: science-fiction or imminent reality?“, *Financier Worldwide*, 2018, доступно на: www.financierworldwide.com/machine-arbitrators-science-fiction-or-imminent-reality.

⁶⁶⁸ R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 100.

⁶⁶⁹ Andrew Arruda, „Leveraging Legal Technology and Legal Artificial Intelligence“, 2017, доступно на: https://www.iadclaw.org/assets/1/7/6.1-IADC_Article_-_Artificial_Intelligence.pdf.

ефикасније претраживање правних прописа „Лексперт”.⁶⁷⁰ На веб сајту канцеларије се наводи да овај алат може да помогне адвокатима да „претраже и прочитају српске законе и прописе 10х брже“, као и да ће им скратити време потребно за истраживање за 80%. Иницијално, овај алат је садржао више од 1500 законских и подзаконских прописа и могао је пружити одговор на једноставна питања, цитирајући одговарајуће чланове прописа претрагом доступних извора на интернету.⁶⁷¹

Као што се из приложеног може закључити, на тржишту је доступан велики број напредних алата за правничко претраживање који своје функционалности интегришу са вештачком интелигенцијом.

1.4. Систем за генерисање писаних поднесака странака

У арбитражном поступку странке размењују писане поднеске који садрже аргументе, чињенице и правне основе којима странке поткрепљују своје захтеве или одбрану. Подношење писаних поднесака се обично одвија у неколико фаза. Прво, странке подnose арбитражној институцији иницијалне поднеске, захтев за арбитражу и одговор на захтев за арбитражу. Захтев за арбитражу (енг. *request for arbitration, notice of arbitration*) је писани документ којим заинтересована страна иницира арбитражни поступак решавања спорова. Дакле, њега подноси тужилац на почетку поступка. Он треба да садржи све неопходне елементе прописане релевантним арбитражним правилима, који обично укључују идентификацију странака, доказ о постојању арбитражног споразума, опис спора, предлог за именовање арбитра.⁶⁷² Сврха захтева је да се тужени обавести да се против њега покреће арбитражни поступак решавања спорова, те да му се пружи одређено време за прикупљање доказа и припрему одбране, али и да се остави могућност за закључење поравнања.⁶⁷³ Одговор на захтев за арбитражу подноси тужени након пријема захтева за арбитражу. Тужба и одговор на тужбу као кључни писани поднесци у поступку се накнадно подnose, при чему ће се поступак, између осталог, обуставити уколико тужилац не поднесе тужбу у одређеном року, као и када тужилац повуче тужбу.⁶⁷⁴ Тужба (енг. *statement of claim*) и одговор на тужбу (енг. *statement of defence*) представљају детаљнији поднесак тужиоца, односно туженог који садржи све чињеничне и правне аргументе. Ови поднесци садрже опис спора, правне захтеве странака, чињенице и доказе на којима се заснивају правни захтеви.⁶⁷⁵ У каснијим фазама поступка, може се предвидети и могућност да странке поднесу додатне писане поднеске, као што су реплика, односно одговор тужиоца на наводе из одговора на тужбу, као и коначни одговор туженог. На крају, арбитра странкама могу дозволити да и након усмене расправе подnose завршне писане поднеске (енг. *post-hearing briefs*), који обично служе за сумирање раније изложених аргумената, као и за објашњење појединих питања којима странке нису стигле да се посвете на усменој расправи.⁶⁷⁶ У пракси је случај и да се странке у својим завршним писаним поднесцима, уколико им је то допуштено, позивају на аргументе које су изложиле на усменој расправи. Тачан број и редослед писаних поднесака се обично утврђује у процесном закључку, односно процесној наредби коју арбитражни трибунал доноси на почетку поступка.

⁶⁷⁰ Вид. <https://zuniclaw.com/ai-chatbot/>.

⁶⁷¹ М. Дерикоњић, *оп. cit.*

⁶⁷² Члан 30, став 3 СТА арбитражних правила, члан 3, став 3 *UNCITRAL* модел правила.

⁶⁷³ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 112.

⁶⁷⁴ Вид. члан 41 Закона о арбитражи Србије.

⁶⁷⁵ Вид. члан 36 Закона о арбитражи Србије; члан 3(3) *UNCITRAL* модел правила; члан 30(4) СТА арбитражних правила. Вид. и Linda Maria Wayner, Courtney Lotfi, “Chapter 1: Legal Writing for Excellence in International Arbitration”, *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025, 15.

⁶⁷⁶ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 118.

Писани поднесци у арбитражном поступку служе за представљање аргумената, доказа и правних захтева странака у спору. Другим речима, писани поднесак тужиоца, односно туженог, треба да пружи арбитрама свеобухватан преглед случаја из перспективе странке, те да на убедљив начин представе аргументе који им иду у прилог. Процес састављања писаних поднесака укључује пажљиву анализу чињеница, примену меродавног права и структурирано представљање одабраних аргумената.

Писани поднесци странака обично садрже правни захтев, чињенице на којима се они заснивају, правна питања од значаја за спор, меродавно право, захтев за накнаду трошкова арбитражног поступка и трошкова заступања.⁶⁷⁷

1.4.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Преглед свих релевантних докумената и писање писаног поднесака може бити временски веома исцрпно. У претходној секцији смо представили на који начин вештачка интелигенција може да помогне приликом анализе правног истраживања, а напредак у обради природног језика је довео до тога да писање различитих текстова, порука, објава постаје аутоматизовано. Потенцијал генеративне вештачке интелигенције је толико велики да се очекује да ће ова технологија трансформисати многе аспекте права, у циљу пружања помоћи у обављању традиционалних правних задатака.⁶⁷⁸ Велики језички модели могу да генеришу текст било које врсте, па тако и да креирају нацрт неког правног поднеска на основу инструкција од стране корисника.⁶⁷⁹ Систем вештачке интелигенције може генерисати нацрт поднесака на основу унетих података и аргумената и на тај начин значајно смањити време потребно за састављање поднеска од стране адвоката. И SCC смернице експлицитно наводе да се тренутно вештачка интелигенција широко користи за састављање поднесака.⁶⁸⁰

Систем вештачке интелигенције може бити користан алат за генерисање првог нацрта неког текста. Коришћењем система вештачке интелигенције за помоћ при писању неког поднеска се може значајно уштедети време које адвокат може утрошити на обављање других задатака, рад на другим предметима или једноставно више времена може уложити на унапређење предложеног текста и јачање аргументације. Ова функција може бити нарочито корисна студентима и млађим адвокатима којима мањка искуство у писању, па им значи и постављање структуре и започињање писања текста.

Кинеска изрека „сваки пут почиње првим кораком“, којом се указује на то да је сваки први корак тежак, се може применити и на писање правних аката.⁶⁸¹ Сматра се да први нацрт неког текста представља 75% процеса писања,⁶⁸² а да систем вештачке интелигенције који би генерисао први нацрт неког текста може решити проблем празног папира,⁶⁸³ јер систем вештачке интелигенције пружа основу коју ће после човек моћи лакше да унапреди. Систем може написати прву верзију поднеска, коју ће затим искусан адвокат да прегледа и по

⁶⁷⁷ *Ibidem*, N. Blackaby, C. Partasides, A. Redfern, M. Hunter, *op. cit.*, 347.

⁶⁷⁸ I. Quirk KC, G. Pendell, *op. cit.*

⁶⁷⁹ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 540; T.R. Snider (2024), *op. cit.*; K. Oblin, *op. cit.*

⁶⁸⁰ Вид. SCC смернице.

⁶⁸¹ L.M. Wayner, C. Lotfi, *op. cit.*, 11.

⁶⁸² Julia McCoy, “How to Use AI Writing as Your “Ugly First Draft” and Speed Up Your Process 2-5x”, *Hyper Writer AI Blog*, 2021, доступно на: <https://blog.hyperwriteai.com/how-to-use-ai-writing/>.

⁶⁸³ Bryan Scanlon, “Generative AI And Solving The 'Blank Page' Problem”, *Forbes*, 2023, доступно на: www.forbes.com/councils/forbesagencycouncil/2023/07/20/generative-ai-and-solving-the-blank-page-problem/.

потреби унапреди за много мање утрошеног времена.⁶⁸⁴ Такође, структура сваког поднеска се може разликовати, јер некада зависи од чињеница случаја начина представља ликова, временске линије догађаја и слично, а у поднесцима се пружа резиме заплета случаја „од врха до дна“.⁶⁸⁵ Систем вештачке интелигенције се може користити и за предлог структуре, али је потребно да улазни инпути, односно инструкције буду довољно прецизне и јасне како би предлог система био одговарајући. Обично ће у писаним поднесцима бити представљене прво чињенице, па тек онда правни аргументи. Арбитрима најпре треба пружити све неопходне информације како би разумели природу спора и основе на којима се заснива позиција странака, а хронолошки јасан приказ чињеница случаја које су водиле настанку спора помаже да се арбитрима представе правни аргументи који воде ка одређеном закључку.⁶⁸⁶

Велики језички модели се могу користити и у циљу идентификације потенцијалне слабости у правној стратегији супротне стране.⁶⁸⁷ Додатно, модел може пружити и нацрт контра аргумената, које човек лако може изменити и унапредити. Алат вештачке интелигенције може да „подстакне адвокате на додатну креативност приликом осмишљавања стратегије заступања“.⁶⁸⁸

Осим сачињавања нацрта поднеска на основу инструкција корисника, систем вештачке интелигенције може стандардизовати форму и стил писања поднеска. На тај начин се може осигурати конзистентност у структури и стилу поднесака, што је посебно корисно у сложеним арбитражним случајевима где постоји више поднесака. Постоје и наредни модели који нуде могућност анализе језика и стила писања, па могу да укажу странкама који стил писања одређени арбитар преферира. На тај начин странкама у поступку, односно њиховима заступницима систем може да предложи начин представљања аргумената који ће потенцијално имати већу вероватноћу за успех, односно који ће се сматрати убедљивијим.

Поред тога, систем вештачке интелигенције може олакшати састављање поднесака на различитим језицима, што је често потребно у међународним арбитражама које се воде на енглеском или другом страном језику.

Систем вештачке интелигенције може пружити и помоћ приликом организовања и референцирања доказног материјала у писаним поднесцима.

1.4.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за генерисање писаних поднесака у арбитражном поступку. Напомињемо и да су способности система вештачке интелигенције, као и други параметри претходно анализираних система за генерисање арбитражног споразума већином исти код система за генерисање писаних поднесака.

⁶⁸⁴ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1147.

⁶⁸⁵ L.M. Wayner, C. Lotfi, *op. cit.*, 11.

⁶⁸⁶ *Ibidem*, 15.

⁶⁸⁷ Leonardo F. Souza-McMurtrie, “Arbitration Tech Toolbox: Will ChatGPT Change International Arbitration as We Know It?”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2023, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2023/02/26/arbitration-tech-toolbox-will-chatgpt-change-international-arbitration-as-we-know-it/>.

⁶⁸⁸ M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 225.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Захтев за покретање арбитражног поступка представља кључни корак у иницирању арбитражног поступка решавања спорова. С тога, странке, односно њихови заступници систем за вештачку интелигенцију који им помаже при састављању захтева за покретање арбитражног поступка могу користити у почетној фази, односно фази пре састављања арбитражног трибунала.

Писани поднесци се у арбитражном поступку могу подносити у првој и другој дефинисаној фази поступка. Наиме, на почетку поступка, странкама је прво омогућено да кроз захтев за покретање арбитражног поступка и одговор на такав захтев, пруже основне информације у вези са арбитражним поступком, као што су подаци о тужиоцу и туженом, доказ о постојању арбитражног споразума, правни захтев, чињенично стање, чињенице на којима се заснива правни захтев, и др. У каснијим писаним поднесцима, странке у поступку излажу своју аргументацију и подносе релевантне прилоге арбитражном трибуналу. По потреби, арбитражни трибунал може дозволити странкама у поступку да и после усмене расправе поднесу писане поднеске.

Додатно, у фази контроле арбитражне одлуке, странке и њихови заступници могу користити систем за генерисање писаних поднесака приликом сачињавања захтева за поништај, односно захтева за признање и извршење арбитражне одлуке.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха примене система вештачке интелигенције за генерисање писаних поднесака је асистенција странкама и њиховим заступницима приликом сачињавања поднесака. Примена ових система може значајно убрзати припрему поднесака, кроз генерисање нацрта, организацију аргумената и сумирање релевантних чињеница и правних извора. На тај начин се омогућава ефикасније коришћење ресурса, што може да води и смањењу трошкова и убрзању вођења поступка.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Систем вештачке интелигенције за генерисање захтева за покретање арбитражног поступка захтева високи ниво учешћа корисника. Висок ниво учешћа корисника се захтева услед потребе убацивања улазних података у систем, неопходног људског надзора и прилагођавања генерисаног садржаја.

Наиме, приликом генерисања писаних поднесака очекује се висока укљученост самих странака, односно њихових заступника како би се писани поднесци прилагодили свим околностима случаја. Странке, односно њихови заступници ће морати да унесу специфичне податке, као што кључне информације у вези са природом спора, странкама, правном основу захтева, меродавним правом и релевантним доказима. Ови подаци су од суштинског значаја за генерисање писаног поднеска у конкретном случају.

Додатно, корисник треба да осигура да генерисани писани поднесак испуњава све процедуралне захтеве прописане арбитражним правилима. Поред тога, адвокати имају етичку и професионалну одговорност да поседују одговарајуће знање и искуство, да пруже објективан савет клијенту и да поступају са интегритетом, што захтева њихово активно учешће у процесу сачињавања писаних поднесака.⁶⁸⁹

Систем вештачке интелигенције може да се „храни“ документима из текућег предмета, па може извлачити релевантне информације из тих докумената и самостално састављати нове

⁶⁸⁹ Вид. нпр. Кодекс професионалне етике адвоката, *Службени гласник РС*, бр. 27/2012 и 159/2020 - одлука УС.

документе.⁶⁹⁰ Како би се систем вештачке интелигенције адекватно обучио, потребно је да адвокат са одговарајућим знањем и искуством прегледа резултате система и врши њихову оцену. На основу оцене човека, систем учи и уочене обрасце примењује на будуће случајеве.⁶⁹¹ Корисник треба да обезбеди контекстуално разумевање случајева које систем вештачке интелигенције неће увек моћи самостално да изведе из унетих података.

Како би резултат система био што више прилагођен потребама корисника, препоручљиво је и да корисник буде на одговарајући начин обучен кроз *prompt engineering* едукације. *Prompt engineering* представља учење како се упит може формулисати како би се постигла већа вероватноћа генерисања бољег и адекватнијег одговора.⁶⁹² На тај начин корисник бити упознат са способностима, односно функционалностима система и на који начин може најбоље да зада конкретну инструкцију систему. Овакав вид едукације би корисницима пружио разумевање ограничења система вештачке интелигенције и потенцијалних пристрасности које они могу поседовати. Упознавање са значајем *prompt engineering*-а, у контексту унапређења употребе система вештачке интелигенције, помаже корисницима да разумеју на који начин правилно формулисање упита утиче на квалитет и релевантност одговора система вештачке интелигенције. Након адекватне едукације, корисници ће бити обучени да препознају и избегавају честе грешке у формулисању *prompt*-ова. На крају, давањем јасних упутстава и разлагањем сложених задатака на једноставније задатке се може утицати на бољи и адекватнији одговор који ће систем генерисати.⁶⁹³ Сматра се да је ова вештина неопходна за правилну примену вештачке интелигенције.⁶⁹⁴

Примера ради, корисник може да прецизира жељени стил писања или да затражи искључиву употребу формалног језика, користећи конкретне инструкције, попут „користи академски стил писања“ или „користи адвокатски стил писања“.⁶⁹⁵ Док се великим језичким моделима може поставити и ограничење броја речи како би боље испунили очекивања од резултата.⁶⁹⁶ Додатно, корисник може експлицитно поставити упутство на који начин систем вештачке интелигенције треба да генерише фусноте, односно који стил треба да користи приликом позивања на релевантне изворе права.⁶⁹⁷

Свеобухватна едукација би омогућила корисницима система вештачке интелигенције да ефикасније користе алате вештачке интелигенције које имају на располагању у арбитражном поступку.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза код система вештачке интелигенције који генерише писане поднеске у арбитражном поступку је садржај. Нанме, од система вештачке интелигенције се очекује да произведе текстуални садржај у форми нацрта захтева за покретање арбитраже, тужбе, одговора супротне стране на ове писане поднеске, и др. Ти писани поднесци обично имају прописану садржину, односно неопходне елементе које треба да садрже, укључујући идентификацију странака, опис спора, правни захтев странака, правне аргументе, чињенице конкретног случаја, позивање на релевантне правне изворе, арбитражну праксу, и др. Генерисани садржај од стране вештачке интелигенције у овом случају не представља одлуку нити препоруку, већ нацрт текста који

⁶⁹⁰ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 657.

⁶⁹¹ Paul Kinninmont, “The Inevitability of Predictive Coding in International Arbitration”, *Young Arbitration Review - YAR*, Vol. 29, 2018, 8.

⁶⁹² *SVAMC* смернице, 16.

⁶⁹³ R. Alnaber, *op. cit.*, 15.

⁶⁹⁴ Вид. *SVAMC* смернице, смерница 1.

⁶⁹⁵ J.H. Choi, K.E. Hickman, A.B. Monahan, D. Schwarcz, *op. cit.*, 398.

⁶⁹⁶ *Ibidem*.

⁶⁹⁷ *Ibidem*, 399.

захтева људску проверу и дораду. Тако сачињен нацрт служи као полазна основа коју корисници затим прегледају, верификују и по потреби прилагођавају како би осигурали његову тачност и усклађеност са околностима конкретног случаја.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање писаних поднесака у арбитражном поступку треба да поседује следеће кључне способности: препознавање података, откривање образаца или грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, резонување.

Најпре, систем вештачке интелигенције мора бити способан да препозна и анализира релевантне податке потребне за састављање писмена. Било да се ради о захтеву за покретање арбитражног поступка, тужби, противтужби или одговору на тужбу, систем мора да препозна податке који представљају елементе конкретног писаног поднеска. То значи да систем мора бити способан да идентификује кључне информације о странкама, природи спора, правном захтеву, меродавном праву, релевантним доказима и сл. Да би у томе успео, систем мора бити способан да препозна и анализира релевантне податке из различитих правних докумената, укључујући уговор, арбитражни споразум, одредбе меродавног права, доказе и друге материјале релевантне за конкретан случај.

Систем вештачке интелигенције треба да буде у стању да идентификује уобичајене обрасце, као и да открије потенцијалне грешке или недоследности у формулацијама приликом генерисања писаних поднесака.

Додатно, систем мора бити способан да генерише прилагођене захтеве на основу специфичних чињеница и околности конкретног случаја. Ово подразумева узимање у обзир фактора као што су специфичности арбитражног споразума и друге специфичности спорног односа, природе спора, меродавног права, процедуралних правила арбитражне институције, као и специфичности захтева странака. На крају, систем вештачке интелигенције треба да примени способност резонувања при генерисању писаних поднесака и изврши адекватну анализу свих релевантних података како би се осигурала правна ваљаност генерисаног писаног поднеска, али како би се испунила и очекивања странака.

Поседовање свих изложених способности омогућава систему вештачке интелигенције да ефикасно генерише писане поднеске који су прилагођени потребама корисника, што је нарочито значајно приликом сачињавања поднесака у арбитражном поступку.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Постоји неколико веома значајних ризика који могу настати коришћењем система вештачке интелигенције за генерисање писаних поднесака. То су, пре свега, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Ризик могуће грешке: Приликом писања правних текстова најчешће грешке су стил, односно начин изражавања и садржај.⁶⁹⁸ У контексту генерисања писаних поднесака, који представљају формални и веома важан писани документ, чак и ситне грешке могу оставити последице на исход арбитражног поступка.

⁶⁹⁸ Fred Rodell, "Goodbye to Law Reviews", *Virginia Law Review*, Vol. 23, 1936, 44.

До грешке генеративне вештачке интелигенције може доћи услед халуцинације система вештачке интелигенције, односно измишљања резултата које систем пружа корисницима.⁶⁹⁹ Халуцинације вештачке интелигенције су доказ да вештачка, као и људска интелигенција могу да погреше.⁷⁰⁰ Велики језички модели могу пружати одговоре који су „драматично нетачни“.⁷⁰¹ Велики језички модели могу одговарати на упите са „чињенично нетачним или бесмисленим“ информацијама.⁷⁰² Два главна разлога која воде до халуцинација система вештачке интелигенције су дизајнерска ограничења и лош квалитет, односно недовољна разноликост података.⁷⁰³

Истраживања показују су да су халуцинације приликом генерисања садржаја из области права веома честе, па тако резултати једног истраживања показују да ће у 69%-88% случајева у одговорима на специфичне правне упите велики језички модели наводити нетачне податке.⁷⁰⁴ Ипак, халуцинације система вештачке интелигенције се могу смањити различитим техникама као што су *prompt engineering*.

Према истраживању спроведеном 2023. године 88% испитаника је исказало забринутост због могућих халуцинација вештачке интелигенције у арбитражном поступку, односно ризика да вештачка интелигенција генерише измишљене одговоре.⁷⁰⁵ Јавност је нарочито постала обазрива према могућим халуцинацијама система вештачке интелигенције након што су адвокати у случају који се водио пред Федералним судом САД у Њујорку 2023. године користили систем вештачке интелигенције за генерисање без провере генерисаног садржаја система вештачке интелигенције.⁷⁰⁶ У поднеску је наведено шест судских случајева који су наводно подржавали позицију клијента, укључујући цитате, референце и судске анализе ранијих случајева. Међутим ниједан од тих случајева заправо није постојао. Наиме, адвокати тужиоца су користили *ChatGPT* за израду аргументације и у поднеску су навели шест пресуда које је *ChatGPT* идентификовао као релевантне. Тужена страна и судија су покушавали да идентификују и провере случајеве на које се тужилац позивао, али нису могли да их пронађу у доступним базама података. На крају се испоставило да се ниједан од шест случајева није десио и да их је *ChatGPT* измислио и идеално описао како би се уклопили у правну позицију тужиоца. Додатни проблем је представљала чињеница да су навођена имена судија која постоје, али за поступање у случајевима који нису постојали. Такође, случајеви су навођени према стилу идентификационог броја који се користи у стварним судским одлукама, што је све додатно отежавало утврђивање неистинитости.

⁶⁹⁹ Felix Kasseroler, “From Draft to Published Version: A Commentary on the Changes Implemented in the SVAMC AI Guidelines”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/06/21/from-draft-to-published-version-a-commentary-on-the-changes-implemented-in-the-svamc-ai-guidelines/>; Yuki Chiu, Yi-Shun Teoh, “Arbitrators and AI Chatbots: Are They Compatible?”, *Chambers and Partners*, 2023, доступно на: <https://chambers.com/legal-trends/challenges-and-opportunities-of-ai-chatbots>; Martin Magal, Katrina Limond, Alexander Calthrop, “Artificial Intelligence in Arbitration: Evidentiary Issues and Prospects”, *Global Arbitration Review*, 2023, <https://globalarbitrationreview.com/guide/the-guide-evidence-in-international-arbitration/2nd-edition/article/artificial-intelligence-in-arbitration-evidentiary-issues-and-prospects>; T.R. Snider (2024), *op. cit.*

⁷⁰⁰ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 221.

⁷⁰¹ Виа. J.H. Choi, K.E. Hickman, A.B. Monahan, D. Schwarcz, *op. cit.*, 387.

⁷⁰² Frank Neugebauer, “Understanding LLM Hallucinations”, *Towards Data Science*, 2023, доступно на: <https://towardsdatascience.com/llm-hallucinations-ec831dcd7786>.

⁷⁰³ R. Alnaber, *op. cit.*, 14.

⁷⁰⁴ Daniel E. Ho, “Hallucinating Law: Legal Mistakes with Large Language Models are Pervasive”, *Stanford HAI*, 2024, доступно на: <https://hai.stanford.edu/news/hallucinating-law-legal-mistakes-large-language-models-are-pervasive>.

⁷⁰⁵ BCLP Survey 2023, *op. cit.*

⁷⁰⁶ *Mata v. Avianca, Inc.*, No. 22-cv-1461 (PKC) (S.D.N.Y. 22 June 2023). United States District Court, Southern District of New York, 22 June 2023. Доступно на: [casetext.com — Mata v. Avianca](https://casetext.com/case/mata-v-avianca) (у даљем тексту: *Mata Case*).

Адвокат је признао да није очекивао да ће систем вештачке интелигенције измислити случајеве, те да из тог разлога није проверио резултате које је систем генерисао.⁷⁰⁷ Адвокат Стивен Шварц (*Steven Schwartz*) изјавио је пред судом следеће: „Једноставно нисам размишљао у том смеру, нисам полазио од претпоставке да случај може бити измишљен. Моја реакција је била: *ChatGPT* негде проналази тај случај. Можда није објављен. Можда је био предмет жалбе. Можда му је тешко приступити. Једноставно никада нисам помислио да би могао бити измишљен“.⁷⁰⁸ Ово признање указује да је искусни правник, упознат са хијерархијом правних извора и неопходности провере чињеница и веродостојности информација на које се позива, резултат генерисан од стране вештачке интелигенције прихватио као поуздан и меродаван извор.

Епилог случаја је да је адвокат санкционисан, а судија Кевин П. Кастел (*Kevin P. Castel*) је у својој одлуци истакао да „приликом истраживања и сачињавања поднесака суду, добри адвокати траже одговарајућу помоћ од млађих адвоката, приправника, екстерних стручњака, у правним књигама и базама података као што су *Westlaw* и *LexisNexis*. Технолошки напредак је уобичајена ствар и нема ничег суштински непримереног у коришћењу поузданог алата заснованог на вештачкој интелигенцији као помоћног алата за обављање неког задатка. Међутим, постојећа правила намећу адвокатима улогу чувара заната како би се осигурала тачност поднесака“.⁷⁰⁹

Судија је истакао размере штете коју оваква злоупотреба система вештачке интелигенције може проузроковати: „Много штетних последица проистиче из позивања на непостојеће одлуке. Супротна страна узалуд троши време и новац како би разоткрила обману. Суду се одузима време које би могао посветити другим важним стварима. Клијент може бити лишен аргумената који су засновани на аутентичним судским прецедентима. Постоји потенцијална штета за углед судија и судова чија имена се лажно користе, као и за углед странке која се позива на непостојећу одлуку. То подстиче цинизам према правној професији и (америчком) судском систему“.⁷¹⁰ Странкама поједине грешке могу проћи неопажено уколико не провере генерисани садржај писаних поднесака. Употреба нетипичних израза и немарно написан језик може указивати да је текст састављен од стране вештачке интелигенције.⁷¹¹ Додатно, позивањем на непостојеће, измишљене случајеве, адвокати ће себи угрозити репутацију, а потенцијално се излажу и професионалној одговорности. Такође, позивање на случајеве у којима су наводно пресуђивале постојеће судије би могло да угрози и репутацију судија чија се имена лажно наводе као аутора непостојећих одлука. На крају, коришћењем непровереног генерисаног садржаја, странке могу угрозити и сопствену репутацију.

Како је адвокат Кнуд Јакоб Кнудсен (*Knud Jacob Knudsen*) на *Paris Arbitration Week* у априлу 2025. године нагласио, један од највећих ризика употребе вештачке интелигенције је њена примена без познавања њених ограничења.⁷¹² У том смислу, изложени случај наглашава потребу да се адвокати боље упознају са могућностима, односно ограничењима и ризицима система вештачке интелигенције. Неприхватљиво је што је адвокат отворено признао да није знао како функционише алат вештачке интелигенције који је користио, али се у

⁷⁰⁷ *Mata Case* (n116) para 11.

⁷⁰⁸ *Mata Case*, (Finding of Fact ¶ 11).

⁷⁰⁹ *Mata Case*, *op cit*.

⁷¹⁰ *Mata Case*, para 1.

⁷¹¹ Natasha Donn, “Three judges under suspicion of ‘cheating’ with artificial intelligence”, *Portugal resident*, 2024, доступно на: www.portugalresident.com/three-judges-under-suspicion-of-cheating-with-artificial-intelligence/.

⁷¹² *Signature Litigation*, *op. cit*.

потпуности oslonio na generisan rezultat, bez dodatne провере. Овај случај показује и да прекомерно ослањање на систем вештачке интелигенције без адекватног људског надзора може довести до озбиљних последица, због чега је неопходно увек проверити генерисани резултат од стране система вештачке интелигенције пре него што се на основу њих извуку одређени закључци. Ово потврђује и новија судска пракса. Наиме, у одлуци америчког суда из 2024. године, суд је указао на околност да већ једноставна претрага у бази података *Lexis*, која траје свега неколико секунди, може показати да су одређени предмети на које се странке позивају у поднеску непостојећи, као и да је заступник странке уложио минимално време и труд да упореди релевантне податке, како би то и сам открио.⁷¹³

Иако је један од најпознатијих, изложени случај није једини случај у коме је резултат генерисан од стране вештачке интелигенције олако искоришћен у поступку решавања спорова од стране заступника странака. Тако у предмету *Valu v Minister for Immigration* из јануара 2025. године, заступник је цитирао измишљене случајеве образлажући да је веровао да „резиме звучи уверљиво“, што је довело до тога да не провери генерисан резултат.⁷¹⁴ Заступник странке се правдао да је због временских ограничења и здравствених проблема био принуђен да користи вештачку интелигенцију као помоћ при писању поднеска.⁷¹⁵ Изговор у виду недостатка времена је често коришћен као оправдање за коришћење вештачке интелигенције у судским поступцима. Пример ради, у предмету *Nexgen Pathology*, из априла 2025, адвокат је такође тврдио да је временски притисак довео до употребе непроверених извора генерисаних од стране вештачке интелигенције.⁷¹⁶ На крају, заступници странака нису ради ни да признају да су користили вештачку интелигенцију. Тако је у предмету *People v Crabill* из новембра 2023. године, заступник странке покушао да навођење измишљених случајева припише као грешку приправника, уместо да призна да је користио вештачку интелигенцију за генерисање аргумената.⁷¹⁷

Додатни проблем вештачке интелигенције је што самоуверено ствара лажне информације.⁷¹⁸ Када су суочени са непознатим или нејасним питањима која превазилазе њихов тренинг, систем вештачке интелигенције обично неће указати на своја ограничења, већ ће генерисати одговор користећи расположиве информације импровизујући одговор.⁷¹⁹ С тога се јавља проблем психолошког обрасца који се може приметити у многим случајевима коришћења вештачке интелигенције, а то је третирање резултата које систем вештачке интелигенције генерише као ауторитативног извора, уместо као резултат алата који захтева проверу.

Такође, велики језички модели нису свесни својих грешака.⁷²⁰ Не само што они могу генерисати резултате који садрже неистините податке, већ се могу позивати на одређене истините податке којима додају измишљене податке тако да крајњи резултат делује

⁷¹³ *Matter of Samuel*, 2024 NY Slip Op 24014. Surrogate's Court, New York, 11. јануар 2024. Доступно на: [justia.com — 2024 NY Slip Op 24014](https://www.justia.com/courts/new-york/surrogate/2024-ny-slip-op-24014/).

⁷¹⁴ *Valu v Minister for Immigration and Multicultural Affairs (No 2)* [2025] FedCFamC2G 95, [22]. *Valu v. Minister for Immigration and Multicultural Affairs (No. 2)*, [2025] FedCFamC2G 95, [22]. Federal Circuit and Family Court of Australia (Division 2), 2025 (у даљем тексту: *Valu Case*).

⁷¹⁵ *Valu Case*, *op cit*.

⁷¹⁶ *Nexgen Pathology Services Limited v. Darceuil Duncan*, CV2023-04039 [2025]. High Court of Trinidad and Tobago (Justice Westmin R.A. James), 30. април 2025.

⁷¹⁷ *People v. Crabill*. Office of the Presiding Disciplinary Judge, Supreme Court of Colorado, 21. новембар 2023.

⁷¹⁸ R. Alnaber, *op. cit.*, 14; Ken Broda-Bahm, “Don’t Look for AI to Pick Your Jury...Yet”, *JD Supra*, 2023, доступно на: www.jdsupra.com/legalnews/don-t-look-for-ai-to-pick-your-jury-yet-5531888/.

⁷¹⁹ R. Alnaber, *op. cit.*, 14.

⁷²⁰ Karamjit S. Gill, “Artificial Super Intelligence: Beyond Rhetoric”, *AI & Society*, Vol. 31, 2016, 138; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 221.

веродостојно,⁷²¹ што додатно отежава верификацију података. С тога је неопходна пажљива провера генерисаних садржаја и резултата великих језичких модела од стране човека, нарочито када се захтева неко специфично знање, примера ради неке конкретне гране права. Уколико је адекватно обучен корисник, он може пружити систему вештачке интелигенције и додатну инструкцију да не измишља податке, одредбе меродавног права, арбитражну и судску праксу, и др.⁷²² Ризик од халуцинација система се може ублажити коришћењем система који уз одговоре пружају и референце којима објашњавају порекло коришћених података на којима се базирају генерисани резултати. Тако, додатна инструкција може бити и да систем генерише садржај који је проверљив, односно да креира садржај који се позива на релевантне изворе које је могуће проверити.

Пример уверљивог резултата *ChatGPT*-а је одговор модела на упит да наведе новинске чланке у вези умешаности професора права у кривичним делима, где је *ChatGPT* веома брзо генерисао садржај, тврдећи да су поједини постојећи професори права починили одређена кривична дела, позивајући се на конкретне изворе у медијима и датуме тих вести.⁷²³ Наведене информације о умешаности конкретних лица нису биле истините, али су имена и афилијације професора биле веродостојне.

Додатни ризици употребе система вештачке интелигенције за генерисање писаних поднесака могу бити неуједначеност и коришћење неадекватног језика. Наиме, проблем великих језичких модела може бити неуједначеност, односно недостатак фокуса на одређену тему. Резултати једног истраживања показују да, велики језички модели, приликом генерисања одговора на отворено питање, односно генерисања есеја на одређену тему, показују проблем система да конкретизује одговор, проширујући поље истраживања на прелевантне аспекте иницијалног питања.⁷²⁴

Резултати истраживања из 2023. године указују да је 53% испитаника сматрало да алати вештачке интелигенције не би смели да се користе за генерисање правних аргумената, односно за генерисање правних поднесака.⁷²⁵ С друге стране, 73% испитаника је изјавило да користи алате засноване на вештачкој интелигенцији за генерисање чињеница спора.⁷²⁶ Међутим, друго истраживање из 2024. године указује на пораст употребе генеративне вештачке интелигенције у правном сектору, где 68% правника у адвокатским канцеларијама користе ову врсту технологије барем једном недељно.⁷²⁷

Ризик по приватност и безбедност података: Генерисање писаних поднесака захтева приступ бројним личним подацима и другим поверљивим информацијама, што може створити ризик по приватност и безбедност података. Наиме, у овом случају постоји ризик од неовлашћеног приступа подацима, цурења информација или злоупотребе података.

⁷²¹ Celeste Kidd, Abeba Birhane, "How AI Can Distort Human Beliefs", *Science*, Vol. XXX, 2023, 1222-1223; Emily M. Bender, Timnit Gebru, Angelina McMillan-Major, Shmargaret Shmitchell, "On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big?", *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, New York, 2021.

⁷²² Вид. J.H. Choi, K.E. Hickman, A.B. Monahan, D. Schwarcz, *op. cit.*, 399.

⁷²³ Eugene Volokh, "Large Libel Models: ChatGPT-3.5 Erroneously Reporting Supposed Felony Pleas, Complete with Made-Up Media Quotes?", *Reason*, 2023, доступно на: <https://reason.com/volokh/2023/03/17/large-libel-models-chatgpt-4-erroneously-reporting-supposed-felony-pleas-complete-with-made-up-media-quotes/>.

⁷²⁴ J.H. Choi, K.E. Hickman, A.B. Monahan, D. Schwarcz, *op. cit.*, 395.

⁷²⁵ BCLP Survey 2023, *op. cit.*

⁷²⁶ *Ibidem*.

⁷²⁷ Вид. резултате Wolters Kluwer, *Wolters Kluwer Future Ready Lawyer Survey* из 2024, доступно на: www.wolterskluwer.com/en/know/future-ready-lawyer-2024#download.

Додатни проблем је што, систем вештачке интелигенције некада и кроз генерисани садржај може открити поверљиве информације, без намере да то учини.

Да би се изложени ризици спречили или барем ублажили, неопходно је имплементирати одговарајуће мере заштите за идентификацију и управљање ризицима. Ове мере могу обухватити редовну проверу и ревизију система, израду одговарајућих политика приватности и активан људски надзор над генерисаним захтевима.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Од система вештачке интелигенције који генерише писане поднеске у арбитражном поступку може се очекивати низак ниво аутоматизације. Наиме, систем за генерисање писаних поднесака обавља веома комплексан задатак, за који је неопходно и прилагођавање резултата од стране човека. Овакав систем би се користио само као допуна, а не као замена за адвоката приликом састављања писаних поднесака и других потребних докумената за сврхе вођења арбитражног поступка.

Истина, систем вештачке интелигенције може аутоматски генерисати нацрт писаног поднеска на основу унетих података, што значајно може убрзати процес истраживања и састављања докумената, јер систем вештачке интелигенције може аутоматски да генеришу полазну структуру поднеска, форматира документ и предложити полазне аргументе. Такође, систем вештачке интелигенције може у веома кратком временском року прегледати велику количину докумената, те из њих извући релевантне информације, односно направити сажетак комплексног текста. То би значило да систем у кратком временском периоду може да скенира и анализира тужбу, како би дао предлог структуре и основних контра аргумената које тужена страна може изложити у одговору на тужбу.

Међутим, како је и претходно изложено у оквиру анализе захтеваног нивоа учешћа корисника приликом улаза, неопходно је активно учешће корисника, и то не само приликом уноса специфичних околности у вези са спором како би генерисани садржај одговарао потребама странака, већ је неопходна и људска контрола излаза, односно резултата система вештачке интелигенције. Генерисани садржај захтева људску верификацију од стране адвоката или других квалификованих правних експерата. На тај начин би се осигурала правна ваљаност генерисаних писаних поднесака и обезбедила би се усклађеност са специфичним околностима сваког конкретног случаја. Ово је кључно, јер сваки арбитражни предмет може имати специфичне околности које систем вештачке интелигенције може да превиди.

Дакле, систем вештачке интелигенције неће самостално доносити одлуке нити давати правне савете. На крају, одговорност за садржај поднеска остаје искључиво на странкама и њиховим правним заступницима.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем за генерисање писаних поднесака у арбитражном поступку може сматрати системом вештачке интелигенције средњег, односно ограниченог ризика.

Најпре треба нагласити да систем вештачке интелигенције за генерисање писаних поднесака користе странке, односно њихови заступници. Ови системи имају улогу помоћног алата и служе искључиво као подршка странкама и њиховим заступницима у обликовању правних аргумената и форматирању текста. Међутим, поједини ризици и даље

постоје, као што су ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података, па се овај систем не може сматрати нискоризичним системом.

Додатно, *AI Act* предвиђа да системи вештачке интелигенције намењени за генерисање садржаја могу изазвати и ризик од генерисања лажних информација.⁷²⁸ Из тог разлога, системи вештачке интелигенције који генеришу одређени вид садржаја или имају способност да манипулишу садржајем морају производити резултат који је машински читљив и означен као излаз вештачке интелигенције.⁷²⁹ Овакве систем *AI Act* сврстава у групу система ограниченог ризика.

Употреба система вештачке интелигенције за генерисање писаних поднесака мора бити праћена људским надзором, транспарентношћу, техничком верификацијом резултата и адекватном обуком корисника, што значајно ублажава могућност наступања евентуалних ризика.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Иако веома корисне, платформе попут *Microsoft Word*-а, *Microsoft Teams*-а или *Google Documents*-а на *Google Drive*-у се више не сматрају револуционарним. Наиме, ове платформе пружају колаборативни рад, који омогућава различитим корисницима да истовремено пишу и уређују исти документ. Све измене учињене у документу се аутоматски чувају елиминишући ризик од губитка података. Употреба оваквих алата омогућава истовремени рад више лица на истом документу без потребе за чекањем да једна особа заврши свој део пре него што се друга прикључи. Додатно, овакви алати омогућавају и могућност аутоматског обавештења свих учесника о направљеним изменама, чиме се значајно унапређује ефикасност и комуникација у тимском раду. Међутим, у данашње време се ове платформе сматрају класичним алатом за рад, па се оне унапређују уношењем додатних функционалности интеграцијом са системима вештачке интелигенције. Тако је примера ради, 2023. године, *Microsoft* развио *Microsoft Copilot*,⁷³⁰ генеративни чет-бот заснован на вештачкој интелигенцији, који је заснован на великом језичком моделу *GPT-4*.

Поред генеративних система вештачке интелигенције, односно великих језичких модела који се могу користити за потребе обављања разноразних задатака из различитих индустрија, као што су *Microsoft Copilot*, *ChatGPT*,⁷³¹ *Perplexity*,⁷³² *Collabwriting*,⁷³³ развијени су и бројни алати који су специјализовани за право.

На тржишту већ постоје системи вештачке интелигенције за састављање правних докумената. Примера ради, *ContractExpress*,⁷³⁴ *Lawlift*,⁷³⁵ *Exari*⁷³⁶ могу да генеришу

⁷²⁸ Рецитал број 132 *AI Act*-а.

⁷²⁹ Члан 50, став 2 *AI Act*-а.

⁷³⁰ Вид. <https://copilot.microsoft.com/chats/2Z1F38PtCrQUbHYAYCuLi>.

⁷³¹ Вид. <https://openai.com/index/chatgpt/>.

⁷³² Вид. www.perplexity.ai/.

⁷³³ Вид. <https://collabwriting.com>.

⁷³⁴ *Contract Express* је развила британска софтверска компанија специјализована за аутоматизацију правних процеса, *Business Integrity*. *Thomson Reuters* је 2025. године купио *Business Integrity* и интегрисао *Contract Express* у своју правну базу. Вид. www.business-integrity.com.

⁷³⁵ На *Lawlift* платформи се могу аутоматски генерисати докумената, односно уговори из различитих области, укључујући корпоративно право, заштиту података о личности, управно право, породично право, и сл. Вид. www.lawlift.com/.

⁷³⁶ *Exari* је првенствено коришћен за генерисање и управљање правним уговорима у финансијском сектору. *Soupra*, америчка компанија која нуди услуге оптимизације набавке, управљања добављачима, анализе трошкова и унапређења финансијских процеса, је 2019. године купила *Exari*, интегрисујући његове алате за

висококвалитетне документе након једноставних интерактивних консултација са корисницима на основу унапред дефинисаних шаблona. Ови системи су првобитно били намењени адвокатима, али слични системи сада постају доступни и свим корисницима путем интернета. Постоји још специјализованих алата за израду правних докумената. Примера ради, *Epoq* је британска компанија која пружа дигиталне правне услуге, укључујући услугу сачињавања правних докумената путем упитника за прикупљање неопходних информација, који је рађен по узорку на питања која би постављао адвокат у личном разговору са својим клијентом.⁷³⁷ Како се питања попуњавају, документ се истовремено саставља у реалном времену прилагођавајући одредбе уговора потребама клијента. Након генерисања документа, корисник документа може послати правном тиму платформе на преглед како би се осигурала ваљаност документа и усклађеност са релевантним законским одредбама и очекивањима клијента.

Поред алата за генерисање садржаја, постоје и специјализовани алати који служе за унапређење већ написаног текста. Примера ради, *DeepL Write* је алат који нуди услугу побољшања текста кроз контролу правописа, граматике, усклађивање стила писања како би текст, по потреби, био формалнији и професионалнији.⁷³⁸ Додатно, овај алат нуди и предлог употребе синонима, односно предлог другачијих формулација речи у реченици како би се дотерао стил писања.

Водеће правне базе су такође увеле новине у пружању услуга које нуде. Тако, алат вештачке интелигенције који је развио *Jus Mundi*, нуди могућност уређивања писаних поднесака и правних аргумената.⁷³⁹ Такође, компанија *LexisNexis*, која пружа услуге напредне претраге правних база, развила је посебан алат *Lexis+ AI*.⁷⁴⁰ Овај алат, између осталог, омогућава и састављање правних докумената „од празне странице до састављања аргумената, уговорних клаузула и концизне комуникације са клијентима“.⁷⁴¹ Додатно, *LexisNexis* је направио и *Lexis Create*, посебан додатак за *Microsoft Word* који помаже правницима у креирању правних докумената.⁷⁴² Главне функције овог алата укључују унапређење текста, брзу претрагу документа и његових кључних одредби, интеграцију са *LexisNexis* правном базом података.⁷⁴³

Постоје и алати за генерисање правних докумената који су специјализовани за одређено национално право. Тако, *NEOLaw.ai* представља платформу која служи као паметни асистент за кипарско право.⁷⁴⁴ Наиме, ова платформа садржи правну базу националних закона, европских регулатива и базу судске праксе, коју корисници уз помоћ напредних технологија могу претраживати, али и генерисати уговоре и друга правна документа на основу специфичних захтева.

аутоматизацију уговора у свој систем. Вид <https://spendmatters.com/vendor-directory/exari/> и www.coupa.com/.

⁷³⁷ www.epoq.co.uk/.

⁷³⁸ *DeepL* је познат по преводилачком сервису, а *DeepL Write* је њихов нови производ за побољшање писања помоћу вештачке интелигенције који је настао услед изражених потреба корисника ове платформе. Вид. www.deepl.com/en/write.

⁷³⁹ Вид. <https://jusmundi.com/en/jus-ai>.

⁷⁴⁰ Вид www.lexisnexis.com/en-sg/solutions/lexis-plus-ai?srsId=AfmBOopi1JNpZ3a294qMMMR1jJFnhtikLNYhC4G1mZ-RSaSKbXegV9DI.

⁷⁴¹ www.lexisnexis.com/en-sg/solutions/lexis-plus-ai?srsId=AfmBOopi1JNpZ3a294qMMMR1jJFnhtikLNYhC4G1mZ-RSaSKbXegV9DI.

⁷⁴² www.lexisnexis.com/community/infopro/b/weblog/posts/introducing-lexis-create-enhanced-with-lexis-ai.

⁷⁴³ Ethan Beberness, “This AI-Powered Document Tool Will Meet You Where You Are”, *Above the Law*, 2024, доступно на: <https://abovethelaw.com/2024/03/this-ai-powered-document-tool-will-meet-you-where-you-are/>.

⁷⁴⁴ Вид. <https://neo.law/2022/07/11/neolaw-ai-the-wait-is-over-the-future-is-here/>.

1.5. Систем за техничку проверу и форматирање писаних поднесака

Састављање писаних поднесака у арбитражном поступку не захтева само пажњу адвоката усмерену само на садржај поднеска, односно на искључиво материјалне аспекте већ и на формалне, техничке аспекте. Форматирање текста поднеска обично обављају млађи адвокати, који врше преглед документа и прилагођавају га захтеваној форми.

Адвокатске канцеларије обично имају стандардизовану форму писаних поднесака у циљу веће професионалности и конзистентности у свом раду. Стандардизована форма поднесака омогућава да сваки поднесак који нека канцеларија изради изгледа истоветно, уз коришћење истог формата и стила писања. Додатно, коришћење стандардизоване форме може убрзати процес припреме поднесака, јер се адвокати фокусирају на садржај, уместо да троше време на смишљање формата и структурирања документа при сваком сачињавању новог документа.

Велики број већих канцеларија има израђен сопствени образац, односно стандардизовану форму писаног поднеска коју сви запослени треба да користе. Обично се писани поднесци сачињавају на меморандуму канцеларије који укључује заглавље са информацијама о адвокатској канцеларији и лого канцеларије. Адвокатске канцеларије могу предвидети одређене техничке стандарде, који су неретко својствени само тој канцеларији. Даље, стандардизована форма писаног поднеска подразумева стандардизовану структуру, унапред прописан стил цитирања, формат навођења наслова и подналова и сл. Стандардизација поднеска може да предвиђа и конкретан формат странице, димензије маргина, величину размака између редова, одабир и величину фонта текста и др. Додатно, ради повећања препознатљивости канцеларије, евентуалне боје табеларних приказа и других илустрација ће обично бити једнообразне и пратиће боје које се налазе на логоу адвокатске канцеларије. Тако, након писања неког поднеска, потребно је пажљиво проверити примену свих техничких услова, бројеве страница, наслове и поднаслове, изворе права и друге изворе на које се позива у поднеску, бројеве и датуме одлука на које се реферише, и сл.

Поред прилагођавања одређеној форми, сваки поднесак мора проћи граматичку и правописну проверу. Некада чак и најмањи превид или словна грешка могу водити стварању лошег утиска, па је ова врста контроле текста документа веома важна како се не би поткрала грешка у тексту пре слања документа клијенту, арбитражној институцији или другој заинтересованој страни. Типографске и граматичке грешке, као и неправилан формат поднеска могу умањити укупан квалитет текста, а могу довести у питање и његов садржај, односно умањити кредибилитет заступника странака.⁷⁴⁵

1.5.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Поред генерисања различитог вида садржаја, системи вештачке интелигенције могу пружити могућност језичке, садржинске и техничке провере текста. То значи да систем може преузети улогу лектора и коректора, које обично у адвокатским канцеларијама обављају млађи адвокати, административно или друго квалификовано особље. Како смо описали у претходном делу, од њих се обично захтева провера стила, правописа, граматике и језика текста, као и других могућих техничких грешака. Систем вештачке интелигенције се може користити као помоћ при обављању ових техничких задатака, који обухватају техничку проверу и форматирање писаних поднесака, прилога и других релевантних материјала у арбитражном поступку. Резултати истраживања из 2023. године указују да је

⁷⁴⁵ L.M. Wayner, C. Lotfi, *op. cit.*, 14.

само 30% испитаника користило вештачку интелигенцију за форматирање и уређивање текста (енг. “*editing and proofreading*”), које се искључиво односи на проверу правописа, граматике и фуснота, али да 65% испитаника не би имало приговор на коришћење оваквог алата.⁷⁴⁶

Улога система вештачке интелигенције у том смислу може бити вишеструка. Пре свега, систем може аутоматски проверавати да ли документи испуњавају техничке захтеве адвокатске канцеларије, те форматирати текст у складу са предвиђеним правилима и стандардима. Свака адвокатска канцеларија ће у систем унети обавезне елементе форме како би систем могао да проверава испуњеност захтева. На основу унетих параметара, систем може да проверава текст писаног поднеска и да врши процену да ли поднесак садржи све потребне елементе, те да упозорава да неки елементи недостају. Примера ради, систем може да врши аутоматску проверу формата документа, укључујући величину маргина, фонт и величину текста, нумерацију страница, параграфа и прилога.

Систем може да врши проверу референци и прилога главном документу. Један од захтевнијих техничких задатака приликом сачињавања правних докумената је форматирање референци које захтева усклађивање са захтеваним стилем, односно захтеваним форматом адвокатске канцеларије или арбитражне институције, уколико оне предвиђају специфичан формат. Систем би могао да уштеди време адвокатима тако што би аутоматски извршио форматирање цитата према захтеваном стилу цитирања. Додатно, систем може да врши означавање прилога или проверу да ли је сваки прилог правилно означен. У пракси ће странке прилоге уз поднеске који се тичу чињеница и који се причу права обележавати на другачији начин, а све прилоге ће, ради лакшег сналажења, обележити редним бројевима.⁷⁴⁷ На крају, систем може вршити проверу да ли су сви прилози заиста приложени и да ли је приложен одговарајући документ. Систем може проверавати и сваку од наведених референци, правних извора, наведених веб линкова како би се осигурало да су све наведене референце ка цитираним документима исправне, односно правилно означене и релевантне.

Ипак, примарна улога система би могла бити провера граматике и правописа, где би систем указивао на евентуалне граматичке, правописне, словне грешке. *SCC* смернице експлицитно наводе да се тренутно вештачка интелигенција широко користи за уређивање и лектуру текста.⁷⁴⁸

Поред граматичке провере, корисни би били и алати који би могли да укажу на потенцијалне недостатке или нелогичности у аргументацији.⁷⁴⁹ Овакав вид провере доста подсећа на праксу провере поднесака који приправници састављају од странке старијег адвоката ради његовог унапређења.

Додатно, систем вештачке интелигенције може стилски уједначити текст. Ова функционалност је нарочито битна уколико је више адвоката писало један поднесак или уколико су делови поднеска писани у различитим временским интервалима, па је могуће да је дошло до коришћења различитог стила или терминологије. Додатно, систем вештачке интелигенције може да измени стил писања, односно да унапреди претходно састављени

⁷⁴⁶ BCLP Survey 2023, *op. cit.*

⁷⁴⁷ Милена Ђорђевић, „Процесне неправилности као разлог за поништај арбитражне одлуке – поуке из упоредне судске праксе“, *Усклађивање пословног права Србије са правом ЕУ*, 2020, 349.

⁷⁴⁸ Виа. *SCC* смернице.

⁷⁴⁹ J.-B. Racine, *op. cit.*, 1045.

текст од стране човека који је писан неформалним стилем, па да га прилагоди професионалном стилу или академским стилу писања.⁷⁵⁰

1.5.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за техничку проверу писаних поднесака у арбитражном поступку.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем за техничку проверу докумената се може користити у свим фазама поступка у којима странке могу подносити писане поднеске и друга документа.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за техничку проверу поднесака и прилога је асистенција странкама и њиховим заступницима у обезбеђивању формалне исправности документа. Подршка система се огледа у обезбеђивању да сви поднесци и приложена документа буду у складу са формалним, процесним и техничким захтевима. Дакле, систем вештачке интелигенције представља облик техничке подршке, који може смањити ризик од формалних пропуста и може допринети ефикасној припреми поднесака. На овај начин се значајно може олакшати рад странкама, а нарочито њиховим заступницима, омогућавајући им да се више фокусирају на суштину правних аргумената, а мање на административне или техничке детаље.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Систем вештачке интелигенције за техничку проверу и форматирање поднесака и прилога у арбитражном поступку захтева низак ниво учешћа корисника. Наиме, систем може бити обучен да аутоматски обавља већину задатака техничке провере и форматирања, што минимизира потребу за директним учешћем корисника. Када се једном поставе одговарајуће инструкције, систем ће на исти начин поступати са свим документима који се унесу у систем, без потребе да се у сваком конкретном случају унесе додатне инструкције или додатни параметри анализе. Корисник треба само да учита, односно унесе релевантан документ у систем, након чега систем самостално може обавити проверу и форматирање.

Систем може самостално идентификовати и означити грешке, а може и самостално исправити техничке и друге граматичке или словне грешке без потребе за додатном интервенцијом корисника. Дакле, систем аутоматски може прилагодити форматирање текста специфичним захтевима различитих адвокатских канцеларија и другим прописаним условима. На крају, резултат система може бити само генерисање предлога за евентуалне измене, које корисник може прегледати и по потреби, усвојити.

Низак ниво учешћа корисника приликом уноса улазних података омогућава корисницима једноставну употребу алата који ће, без потребе за додатном активношћу, за кратко време анализирати документ и означити евентуалне грешке. На тај начин, корисници система се могу фокусирати на обављање других материјалних задатака, док ће систем ефикасно обавити технички аспект провере и форматирања документа.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Резултат система за техничку проверу и форматирање писаних поднесака је препорука у виду извештаја о евентуалним грешкама или извршеним изменама у документу. Дакле, препоруке могу укључивати листу извршених

⁷⁵⁰ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

аутоматских корекција, уколико је до њих дошло или упозорења о потенцијалним грешкама, односно сугестије за даља побољшања документа.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: За систем вештачке интелигенције за техничку проверу и форматирање писаних поднесака и прилога у арбитражном поступку потребне су две кључне способности, препознавање података и откривање образаца, односно грешака.

У том смислу, систем мора бити способан да препозна и анализира различите елементе писаних поднесака и прилога. Елементи које ће систем анализирати укључују стил форматирања, жељену структуру документа, начин цитирања и евентуалне друге техничке услове. Додатно, систем мора бити способан да идентификује успостављене обрасце у форматирању правних докумената, као и да открије евентуалне недоследности у тексту документа. Ова способност укључује проверу правописних и граматичких грешака и проверу усклађености других техничких услова. Провера докумената је један од једноставнијих задатака система вештачке интелигенције где систем утврђује документа која одступају у односу на унапред дефинисане критеријуме.⁷⁵¹ Детаљном анализом текста може се вршити провера конзистентности како би се откриле евентуалне логичке недоследности, контрадикторности или пропусти у образложењу. На пример, систем може утврђивати да ли у тексту има контрадикторних закључака у различитим деловима текста.

У неким ситуацијама се може захтевати од система да има и способност прилагођавања излаза кориснику и околностима случаја. Међутим, с обзиром на природу задатка који овакав систем извршава и на потребу да се техничка провера што више аутоматизује, односно да се човек што мање укључује у процес техничке провере документа, прилагођавање излаза неће бити неопходно. Ипак, уколико се појави потреба за давањем специфичних инструкција систем мора бити способан да прилагоди свој рад, односно да проверу документа врши у складу са специфичним захтевима корисника.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Од могућих ризика приликом употребе система за техничку проверу докумената могу се јавити ризик од грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Ризик могуће грешке: Система за техничку проверу и форматирање писаних поднесака служи, пре свега, за обављање техничких задатака у складу са унапред прописаним процедурама уз минимална одступања. Могуће грешке у раду система обухватају правописне и словне грешке, погрешно означавање прилога, неправилно навођење референци које није у складу са предвиђеним стилем цитирања, и сл. Како се може видети, ове грешке су претежно техничке природе, па се може рећи да њихово настајање не може значајно да угрози интегритет арбитражног поступка. Додатно, технологија се све више унапређује и модерни системи користе напредне алгоритме и машинско учење за побољшање тачности резултата система, па је вероватноћа да ће доћи до грешке минимална.

Ризик по приватност и безбедност података: Систем вештачке интелигенције за техничку проверу нужно има приступ личним подацима, поверљивим правним документима и неретко пословним тајнама компанија. У том смислу, овде се јавља и ризик од неовлашћеног приступа подацима, цурења информација или злоупотребе података. Како би се овај ризик избегао потребно је анонимизовати податке, као и увести друге адекватне мере заштите.

⁷⁵¹ S. Weinstein, *op. cit.*, 417.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Имајући у виду, пре свега, природу задатка који се обавља, али и ниво захтеваног учешћа корисника и последице могућих ризика, од система вештачке интелигенције за техничку проверу и форматирање поднесака и прилога у арбитражном поступку може се очекивати висок ниво аутоматизације. По потреби, може се увести финална верификација, односно одобрење евентуалних промена од стране корисника, што подразумева са његово минимално учешће, односно минималну потребу за људском интервенцијом. Наиме, системи могу самостално генерисати извештај о извршеним променама и евентуалним недоследностима, које корисник брзо и једноставно може прегледати и одобрити уколико их сматра исправним.

Висок ниво аутоматизације процеса је могућ имајући у виду да се аутоматизују рутински задаци, које обично обавља нискоквалификована радна снага. То значи да провера текста докумената представља релативно једноставан и не претерано захтеван задатак. Додатно, систем вештачке интелигенције омогућава напредну анализу докумената, односно самосталну обраду велике количине докумената, идентификовање релевантних података, уочавање образаца без потребе за људском интервенцијом.

Висок ниво аутоматизације омогућава адвокатима да се фокусирају на материјалне аспекте случаја, док систем самостално може ефикасно обавити техничке аспекте провере и форматирања поднесака и прилога.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након анализе горе изложених критеријума класификације, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за техничку проверу поднесака и прилога може квалификовати као систем средњег ризика, односно ограниченог ризика.

Овај систем је првенствено намењен да пружа техничку подршку странкама, односно њиховим заступницима, смањујући им административно оптерећење. Овакви системи не служе за генерисање текста, већ само за проверу текста који је претходно човек саставио. Резултат система не утиче директно на исход поступка, али он ипак има значајну улогу за формалну исправност поднесака, чије грешке могу довести до значајних процесних последица, као што су одбацавање поднесака, одлагање поступка или чак губитак права да се странка изјасни о одређеним питањима.

Разлог за класификацију у категорију ограниченог ризика лежи управо у чињеници да се ови системи користе као алати за техничку, а не правну процену, и да њихови резултати нису обавезујући. На крају, и сам корисник система може извршити крајњу верификацију евентуалних исправки, па се ризик додатно умањује чињеницом да поднеске и даље прегледају правни заступници, који имају могућност да исправе евентуалне пропусте.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: До сада је развијено доста алата који се базирају на техникама вештачке интелигенције за помоћ при провери граматике, правописа, форматирања текста. Неки од алата вештачке интелигенције су интегрисани у широко коришћене програме за обраду текста, као што су *Microsoft Word* и *Google Docs*. Ови програми у себи садрже алате за проверу језика, правописа и граматике, а могу генерисати и предлоге за побољшање текста.

Поред интеграције алата вештачке интелигенције у постојеће програме за обраду текста, развијени су и самостални алати вештачке интелигенције чија је сврха провера техничких и језичких аспеката текста. Тако, алат опште намене у том смислу је *Grammarly*, платформа која служи као асистент приликом писања текста и пружа могућност провере граматике и

правописа.⁷⁵² Овај алат се користи и за побољшање вокабулара, прилагођавање тона и стила писања. Додатно, *ONLYOFFICE Document Editor* је апликација која омогућава корисницима да прегледају и уређују документа.⁷⁵³ Главне функције ове апликације укључују форматирање текста и параграфа, величину маргина, усклађивање боја и фонтова, усклађивање фуснота и заглавља, и сл.

Развијено је и неколико алата специјализованих за анализу правних докумената. *LegalRobot* је алат вештачке интелигенције који пружа аутоматизовану анализу правних докумената и уговора.⁷⁵⁴ Једна од функција овог алата је лингвистичка анализа текста. *Casetext CoCounsel* служи као асистент адвокатима у обављању различитих правних задатака.⁷⁵⁵ Овај алат може да врши преглед и анализу докумената са цитирањем извора, правно истраживање, писање и проверу меморандума са цитатима и референцама.

Циљ употребе ових алата је уштеда времена адвокатима аутоматизацијом оперативних, а временски захтевних задатака, као и смањење трошкова клијентима.

1.6. Систем за анализу исправа (писаних доказа)

Арбитражни поступак прати опште правило о терету доказивања, да странка која нешто тврди мора то и да докаже, односно свака од странака сноси терет доказивања чињеница на које се ослања.⁷⁵⁶ Спорови који се решавају путем арбитраже су претежно веома комплексни, па је сасвим уобичајено да странке подносе на разматрање арбитражном трибуналу велику количину информација и докумената у виду исправа, односно писаних доказа.⁷⁵⁷ Странке, пре свега, подносе арбитражном трибуналу писане поднеске и прилоге који могу бити доста обимни и могу се састојати од стотина, па и хиљада страница у физичком или електронском облику, а све у циљу доказивања изнетих чињеничних или правних ставова. Проблем све већег броја докумената који се доставља у арбитражним поступцима је у литератури добио назив „папирни цунами“.⁷⁵⁸ Он за последицу има и све веће оптерећење адвоката, арбитра и секретара арбитражног трибунала који пажљиво треба да прегледају и анализирају све доспеле поднеске странака и сва друга релевантна документа.⁷⁵⁹

Дефиниција „докумената“, односно „документарних доказа“ надмашује уско разумевање „комада папира, овере, акта или другог папирног записа“.⁷⁶⁰ Чувени правни речник *Black's Law Dictionary* дефинише документ као „исправу на којој је, путем слова, бројева или знакова,

⁷⁵² Вид. www.grammarly.com/.

⁷⁵³ Вид. www.onlyoffice.com/blog/2025/01/ai-tools-for-office-suites.

⁷⁵⁴ Вид. <https://legalrobot.com/>.

⁷⁵⁵ Вид. www.thomsonreuters.com/en/cocounsel.

⁷⁵⁶ Вид. члан 24 *UNCITRAL* арбитражних правила. Вид. и члан 3 *IBA* Етичких правила који прописује да свака странка у поступку треба да поднесе другој странки и арбитражном већу сва документа на које се позива у току поступка.

⁷⁵⁷ У арбитражним поступцима обично се размене велике количине обимних писаних поднесака, прилога и других доказа. Вид. Nata Ghibradze, Emre Üngör, “Chapter 5: Transcript Review and Errata”, *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025, 73; М. Ђорђевић (2020 а), *op. cit.*, 348. Услед великог броја докумената, у циљу олакшавања презентовања аргумената и одржавања пажње учесника у поступку, али и постизања што веће убедљивости, заступници странка све више користе различита визуелна средства презентације.

⁷⁵⁸ Michael E. Schneider, “The Paper Tsunami in International Arbitration: Problems, Risks for the Arbitrators' Decision Making and Possible Solutions”, *ICC Dossier No. 6: Written Evidence and Discovery in International Arbitration: New Issues and Tendence* (eds. Teresa Giovannini, Alexis Mourre), ICC, 2009, 365-371.

⁷⁵⁹ T.R. Snider (2018), *op. cit.*

⁷⁶⁰ Rachel Howie, Flavio Peter, “Chapter 19: Introduction to Evidence in International Arbitration”, *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025, 213.

забележен садржај који може служити као доказ“. Додатно, речник Британика дефинише документ као „званични папир који пружа одређене информације или који се користи као доказно средство“. *ИВА* правила о извођењу доказа дефинишу документ као „писани документ, комуникација, слика, цртеж, програм или податак било које врсте, било да су снимљени или чувани на папиру или електронским путем, аудио, визуелним или било којим другим средствима“.⁷⁶¹

Стога, доказ у арбитражном поступку може бити било који облик снимљених информација, који може обухватити широк спектар материјала, укључујући писане документе, електронске записе, електронску пошту, базе података, табеле, текстуалне поруке, укључујући СМС, *whatsapp* или *viber* поруке или било које друге податке снимљене у електронском формату, фотографије, аудио снимке и др.⁷⁶² Овако широко формулисано, документа могу да обухватају читав низ модерних електронски похрањених информација, укључујући једноставне текстуалне записе, али и *SQL* базе података без обзира на њихов формат.⁷⁶³ У нашој анализи, појам документа ћемо тумачити у ширем смислу, како би могао да се односи на разне врсте списка, писаних поднесака, прилога и других материјала који могу бити у физичком или у електронском облику, у текстуалној форми или у облику цртежа, илустрације, фотографије, печата, видео или аудио записа.

Неретко је потребно из веома обимне документације извршити анализу релевантности докумената, односно издвојити докумената који би могли бити корисни за вођење арбитражног поступка. Ради се о иницијалној анализи која има за циљ издвајање релевантних докумената који ће се користити као доказни материјал у конкретном поступку. Анализа докумената, односно обрада великих података постала је значајан аспект арбитражног поступка,⁷⁶⁴ који се може користити у различите сврхе током различитих фаза поступка. Она јесте временски захтеван процес који подразумева детаљно проучавање великог броја уговора, анекса уговора, званичних саопштења, записника са састанака, техничке документације, електронске преписке, пословне комуникације и свих других релевантних материјала у вези са спором. Документа која је потребно анализирати неретко садрже неповезан текст,⁷⁶⁵ па је потребно повезати их и тумачити на одговарајући начин. Традиционално, процес анализе захтева ангажовање квалификованих лица чији је задатак да прегледају сваки документ појединачно, повезујући их, издвајајући кључне информације, тумачећи их у складу са контекстом случаја и процењујући њихову релевантност за конкретан случај.

1.6.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

У арбитражним поступцима долази до константног повећања броја докумената који се подносе, што даље утиче и на време које је потребно да би та документа прегледала. Претходна анализа докумената је неопходна како би се случај сагледао и представио на адекватан начин током арбитражног поступка, а странке су обично невољне да плате уобичајене тарифе за време проведено у обављању овакве врсте задатака.⁷⁶⁶ Међутим, са убрзаним напретком технологије, убрзано се мења и начин анализе докумената, па као решење овог проблема, адвокатске канцеларије све више користе напредне алате за анализу докумената који могу смањити време и трошкове повезане са прегледом и анализом

⁷⁶¹ Вид, *ИВА* Правила о извођењу доказа, дефиниције кључних појмова.

⁷⁶² R. Howie, F. Peter, *op. cit.*, 213.

⁷⁶³ Вид. O. Tang, *op. cit.*

⁷⁶⁴ M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 508.

⁷⁶⁵ T.R. Snider (2018), *op. cit.*

⁷⁶⁶ E. Chan, K. Nasir Gore, E. Jiang, *op. cit.*

докумената. Преглед докумената уз помоћ вештачке интелигенције, односно предиктивног кодирања (енг. *predictive coding*) је већ постао уобичајен у међународној арбитражи, значајно унапређујући ручне методе претраге и анализе докумената, нарочито у случају обимних података.⁷⁶⁷

Данас се системи вештачке интелигенције могу користити за бржу и ефикаснију претрагу докумената, односно аутоматску класификацију и организацију доказа у случају обимних списа предмета у арбитражном поступку. Наиме, систем може аутоматски категорисати и организовати документе према њиховој релевантности, типу и садржају, али и утврђивати кључне наводе странка и кључне доказе. Анализом садржине докумената, систем може помоћи и при међусобном повезивању докумената, чак и када се они не позивају једни на друге, а може помоћи и при утврђивању евентуалних противречности изложених у појединим документима. Систем може генерисати и сажетке одређених докумената, истичући њихове кључне тачке и на тај начин помоћи корисницима приликом анализе обимних скупова података. Додатно, системи вештачке интелигенције могу визуализовати податке, као и груписати их према садржају или темама, што омогућава лакши преглед скупова докумената који су релевантни за одређено правно питање или конкретну чињеницу спора.⁷⁶⁸

Употреба алата за анализу документације који се базирају на вештачкој интелигенцији има бројне предности. Наиме, ови алати могу значајно убрзати и поједноставити процес претраге и олакшати обраду докумената штедећи време које адвокати иначе троше на преглед докумената у различите сврхе.⁷⁶⁹ Ипак, трошак употребе оваквих алата мора бити пропорционалан, те се сврсисходност употребе алата вештачке интелигенције треба испитивати на основу околности сваког конкретног случаја.⁷⁷⁰ На крају, релевантне студије показују да системи вештачке интелигенције могу да извршавају задатке које људи не би могли да обаве са истом прецизношћу у истом обиму.⁷⁷¹ Основна улога система вештачке интелигенције за анализу докумената је да смањи број докумената које људи морају ручно да прегледају са циљем уштеде времена и трошкова који би се захтевали да људи обављају тај посао. Примера ради, систем вештачке интелигенције у неколико секунди може да обради велике количине података садржаних у хиљадама различитих докумената, док би за исти задатак људима било потребно барем неколико дана или недеља. Статистике показују да електронски потпомогнута претрага може у просеку 40%-60% да смањити време које човек проводи у ручном прегледу докумената, а у неким случајевима уштеда је и до 95%.⁷⁷² У том смислу, уштеда ресурса приликом обављања анализе докумената путем система вештачке интелигенције може бити значајна.

⁷⁶⁷ P. Kinninmont, *op. cit.*, 8; M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 655; J. Haesler, T. Isler, *op. cit.*; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 540; M. Scherer (2024), *op. cit.*; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 508; M.B. Репић, *op. cit.*, 21; J. Bakst, M. Harden, T. Jankauskas, M. McMurrough, M. Morril, *op. cit.*, 12–15; T.R. Snider (2024), *op. cit.*, Alnaber, *op. cit.*, 8; Claire Morel de Westgaver, Olivia Turner, “Artificial Intelligence, A Driver For Efficiency In International Arbitration – How Predictive Coding Can Change Document Production”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2020, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/02/23/artificial-intelligence-a-driver-for-efficiency-in-international-arbitration-how-predictive-coding-can-change-document-production/>; Thomas R. Snider, Dalal Alhouthi, Robin Hayden, “5 trends to watch in International Arbitration in 2025”, *Charles Russell Speechlys*, 2025, доступно на: www.charlesrussellspeechlys.com/en/insights/expert-insights/dispute-resolution/2025/5-trends-to-watch-in-international-arbitration-in-2025/; Sophia Henrich, Florian Pötzlberger, “AI and Arbitration: The German Perspective”, *Clyde & Co*, доступно на: <https://www.clydeco.com/en/insights/2024/02/ai-in-arbitration-germany>.

⁷⁶⁸ E. Chan, K. Nasir Gore, E. Jiang, *op. cit.*

⁷⁶⁹ T.R. Snider (2018), *op. cit.*

⁷⁷⁰ A.S. Chauhan, *op. cit.*

⁷⁷¹ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 28.

⁷⁷² Вид. www.transperfectlegal.com/blog/arbitration-age-ai-insights.

Анализирали смо и статистике које указују на пораст употребе вештачке интелигенције, али и већу информисаност корисника у вези са предностима и начинима коришћења алата вештачке интелигенције. Наиме, резултати истраживања из 2018. године указују да је тада 5% испитаника често користило вештачку интелигенцију за анализу података и ревизију докумената.⁷⁷³ Ипак, резултати исте студије спроведене 2021. године указује да 49% учесника арбитражног поступка никада или ретко користи алате засноване на вештачкој интелигенцији, као што су анализа података или технолошки подржан преглед докумената.⁷⁷⁴ Друга студија спроведена 2023. године показује да је 90% испитаника свесно постојања бројних алата заснованих на вештачкој интелигенцији који могу да асистирају обављање многих задатака у арбитражном поступку, али је испод 30% испитаника користило овакве алате за анализу докумената у својој пракси.⁷⁷⁵

1.6.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати постављене критеријуме за класификацију ризика система вештачке интелигенције за анализу писаних доказа у арбитражном поступку.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Иако странке могу вршити анализу у свим фазама поступка, примена система за анализу докумената је најзначајнија у првој фази, када се обавља иницијално истраживање, преглед докумената и врши филтрирање великих количина података. Такође, странке систем за анализу исправа (писаних доказа) могу користити и у другој фази поступка.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за анализу докумената је асистенција странкама и њиховим заступницима када су странке, односно њихови заступници корисници система, док сврха може бити и обављање припремних задатака када овај систем користе арбитражи током поступка. Овај алат служи као помоћни алат у процесу прегледа, категоризације и идентификације релевантних информација у великом обиму документације. Применом овог алата омогућава се ефикасније издвајање кључних података, чија би ручна обрада захтевала знатне ресурсе и време.

Уколико би овај систем користили арбитражи, његова сврха би била асистенција приликом обављања припремних процесних радњи, као што су систематизација чињеничног материјала, идентификација спорних чињеница, преглед комуникације између странака, и др.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Адекватна примена система вештачке интелигенције за анализу документације у арбитражном поступку захтева средњи ниво учешћа корисника. Без учешћа корисника у сваком конкретном случају, систем вештачке интелигенције не би могао да генерише адекватан резултат. У том смислу се од корисника захтева стручно знање и разумевање

⁷⁷³ Queen Mary and White & Case Survey 2018, *op. cit.*

⁷⁷⁴ Вид. Queen Mary University of London and White & Case, *International Arbitration Survey: Adapting Arbitration to a Changing World*, 2021, доступно на: www.qmul.ac.uk/arbitration/research/2021-international-arbitration-survey/ (Queen Mary and White & Case Survey 2021).

⁷⁷⁵ Вид. BCLP Survey 2023, *op. cit.* Наиме, 24% испитаника је назначило да користи алате засноване на вештачкој интелигенцији за анализу докумената, односно извлачење и организовање података из докумената, док 23% испитаника користи алате засноване на вештачкој интелигенцији за потребе анализе докумената, при чему 65% испитаника не би имало приговор на коришћење таквих алата.

контекста случаја, јер ефикасност предиктивне аналитике зависи „подједнако од корисника колико и од софтвера“.⁷⁷⁶

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза код система вештачке интелигенције за анализу садржине докумената у арбитражном поступку може бити препорука.

Након обављања одговарајуће анализе докумената, систем може да генерише организоване скупове података који ће бити класификовани у складу са постављеним параметрима. Након обраде података и спроведене анализе садржине документације, систем може да сачини и хронологију одређених догађаја, креирајући текстуално или визуелно представљање догађаја, односно чињеница које су битне за решавање конкретног спора. Систем може генерисати и садржај који идентификује потенцијалне недоследности или контрадикторности у доказима и поднетим прилозима.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Главни задатак система за анализу докумената је напредно претраживање докумената. Наиме, системи за анализу садржине докумената се фокусирају на дубинско разумевање и интерпретацију текста у документима. Ови системи обично користе технике машинског учења и обраде природног језика за екстракцију кључних информација из докумената, препознавање образаца, анализу контекста и доношење одређених закључака. То практично значи да системи за анализу докумената морају бити способни да разумеју сам текст и да одговоре на питање шта је садржано у предметним документима, како би дубински могли да анализирају њихову садржину и значај у конкретном поступку.

За систем вештачке интелигенције за анализу писаних доказа потребне су следеће кључне способности: препознавање података, откривање образаца и грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја и резонување. Систем мора бити способан да препозна и издвоји релевантне информације из различитих типова докумената, укључујући текстуалне, илустративне, аудио или видео податке, који могу бити структурирани или неструктурирани подаци. У арбитражном поступку анализираће се велике количине најразличитијих докумената који могу представљати доказе у конкретном случају, укључујући уговоре, електронску преписку, финансијске извештаје и сва друга документа. Додатна предност система вештачке интелигенције је што може анализирати документа на различитим језицима без потребе за ангажовањем преводиоца.

Анализа докумената се врши како би се идентификовали одређени обрасци у документима, односно како би се открила потенцијална одступања или одређени недостаци. Наиме, систем вештачке интелигенције може анализирати и упоређивати чињенице и аргументе изложене у различитим документима, те може идентификовати кључна аргумента која иду прилог или против одређене странке у поступку као и слабе тачке аргументације и она места која би додатно требало унапредити. Додатно, систем вештачке интелигенције може аутоматски креирати сажетке обимних докумената, истичући њихове кључне елементе. Некада ће задатак система бити само утврђивање, односно извлачење спорних клаузула, кључних датума, имена и других релевантних података из докумената како би се, примера ради, саставиле и повезале чињенице спора. У том смислу, систем вештачке интелигенције може реконструисати хронологију догађаја према времену њиховог дешавања на основу анализе садржаја приложених докумената. Додатно, систем може пружити корисницима и визуелизацију података, односно графички приказ веза између докумената и кључних

⁷⁷⁶ E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 112.

информација садржаних у њима, чиме се ствара визуелни наратив целокупног скупа података, а корисницима омогућава да брже и боље разумеју структуру података, идентификују одређене правилности и утврде који документи су кључни за даљи рад.⁷⁷⁷ Поред тога, на овај начин се могу утврдити обрасци и везе између докумената које нису одмах уочљиве традиционалним текстуалним прегледом.⁷⁷⁸

Изложене способности омогућавају систему вештачке интелигенције да ефикасно обавља брзу претрагу и анализу великог броја докумената. На тај начин се омогућава да систем извучи кључне информације и повезује документа у складу са постављеним критеријумима. Тиме се значајно унапређује ефикасност прегледа докумената, омогућавајући адвокатима да се фокусирају на друге, сложеније аспекте анализе случаја.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Код система за анализу докумената најизраженији је ризик од могуће грешке система. Наиме, системи некада могу правити и грешке које нису одмах очигледне, па је потребна додатна контрола генерисаног садржаја од стране човека.

Ризик могуће грешке: Системи за анализу садржине могу направити грешке у тумачењу текста. Ово је нарочито случај уколико се ради о документима који садрже двосмислене или сложене правне термине, чије разумевање није једноставно без познавања ширег контекста. У том смислу, предиктивно кодирање није погодно за мање случајеве, већ показује најбоље резултате са обимним скуповима текстуалних података који садрже релативно конзистентну терминологију.⁷⁷⁹ Учестала употреба скраћеница, словних или правописних грешака може да доведе до погрешних резултата, па је потребно на таква документа посебно обратити пажњу и по потреби их ручно прегледати.⁷⁸⁰

Потешкоће у раду система могу изазвати и лоше форматирана документа за које ће обично бити потребна ревизија људи. Наиме, некада систем вештачке интелигенције може погрешно да тумачи податке, нарочито у случају када обрађује нискоквалитетна скенирана документа, када је коришћен необични фонт или када је текст на мање коришћеним језицима.⁷⁸¹ Тако, и сами пружаоци услуга технолошких решења упозоравају да технологија треба обазриво да се користи. Наиме, компанија *Adobe Inc.* наводи у једном од својих саопштења да оптичко препознавање карактера (енг. *optical character recognition* - OCR), технологија која омогућава аутоматско препознавање и конверзију рукописа, текста из слика, скенираних докумената или других визуелних формата у машински читљив текст, није савршена, те да ће неки квалитетни оригинали бити обрађени са тачношћу близу 100%, док ће лошији документи произвести слабије резултате.⁷⁸² Даље се упозорава да оптичко препознавање карактера може да утиче на квалитет претраживања, на шта би правници посебно требали да обрате пажњу.⁷⁸³ То даље значи да би правници приликом обраде докумената од стране оваквих система требало да буду посебно опрезни и да провере квалитет докумената које убацују у систем ради даље анализе. Документи који садрже неке

⁷⁷⁷ E. Chan, K. Nasir Gore, E. Jiang, *op. cit.*

⁷⁷⁸ *Ibidem.*

⁷⁷⁹ P. Kinninmont, *op. cit.*, 10.

⁷⁸⁰ *Ibidem.*

⁷⁸¹ Mihaela Apostol, "Arbitration Tech Toolbox: Blind Spots in Arbitration—When Technology Distorts Evidence Without Direct Human Intervention", *Kluwer Arbitration Blog*, 2025, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2025/02/01/arbitration-tech-toolbox-blind-spots-in-arbitration-when-technology-distorts-evidence-without-direct-human-intervention/>.

⁷⁸² Вид. текст "Correcting OCR Errors", *Adobe Blog*, 2025, доступно на: <https://blog.adobe.com/en/publish/2016/03/08/correcting-ocr-errors>.

⁷⁸³ *Ibidem.*

ручне уносе би посебно требало проверити. Иако је данас уобичајена пракса да се користе електронске верзије докумената, које се попуњавају директно на рачунару, некада се оставља простор да се у отворене рубрике ручно могу уносити подаци. То је најчешће случај са типским, односно стандардизованим уговорима или уговорима који су унапред припремљени, па се на електронском или штампаном документу може оставити празно поље за ручни унос података о уговорним странама, датуму потписивања, и сл. Корисник увек треба проверити да ли је систем правилно препознао све унете податке или је потребно изменити неки део документа како не би дошло до већих грешака у каснијем раду система.

Ризик по приватност и безбедност података: Приликом анализе докумената постоји и ризик по приватност и безбедност података. Наиме, докумената која се анализирају често садрже поверљиве податке, пословне тајне, личне податке или друге врсте информација које су битне странкама у поступку и које не желе да јавно обелодане. Систем вештачке интелигенције који врши анализу садржине докумената ће обично имати приступ личним и другим поверљивим подацима. У том контексту, постоји ризик од неовлашћеног приступа, цурења информација или злоупотребе података. Да би се ови ризици ублажили, неопходно је применити адекватне мере заштите, укључујући редовну контролу сигурности система, протоколе за заштиту личних и других поверљивих података и активан људски надзор над процесом анализе докумената од стране система вештачке интелигенције.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Од система вештачке интелигенције за анализу документације у арбитражном поступку може се очекивати средњи ниво аутоматизације. Иако систем вештачке интелигенције, односно алгоритам предиктивног кодирања може аутоматски прегледати велике количине докумената и означити њихову релевантност, као и анализирати садржину тих докумената, учешће човека остаје неминовно. Наиме, ниво аутоматизације код система за анализу докумената никада не може бити висок, имајући у виду да се захтева високо учешће корисника, односно човека приликом убацивања улазних података, али и даље, у току рада система вештачке интелигенције и провере резултата које он генерише.

Системи вештачке интелигенције за анализу докумената имају напредне могућности анализе, па могу брзо анализирати велике количине правних докумената, укључујући уговоре, формалне и неформалне преписке, фактуре, записнике и друге евентуалне доказе. Ефикасност обраде података система вештачке интелигенције може бити већа од ефикасности људи, имајући у виду осцилације у степену концентрације, умор и друге факторе који могу утицати на ефикасност рада код људи. Веома битно је да употреба модерних технологија омогућава много мање ручног прегледа докумената, што даље утиче на брзину обављања појединих задатака током арбитражног поступка. Студија из 2011. године показала је да постоји значајна уштеда и времена и трошкова коришћењем технологије предиктивног кодирања у односу на ручну ревизију, јер анализа докумената уз помоћ технологије у просеку захтева људску ревизију само за 1,9% докумената, што представља уштеду од педесет пута у односу на исцрпну ручну ревизију.⁷⁸⁴

Адвокат Пол Кининмонт (*Paul Kinninmont*) је приметио да се резултати анализе докумената система вештачке интелигенције се могу визуализовати као график у облику слова “U”, где се докумената означена као нерелевантна налазе на левој страни, док су релевантна на десној, а она документа за које систем није сигуран како да их квалификује се налазе у средини. Категорија документа у средини захтева приоритизацију и пажљиви ручни

⁷⁸⁴ Maura R. Grossman, Gordon V. Cormack, “Technology-Assisted Review in E-Discovery Can Be More Effective and More Efficient Than Exhaustive Manual Review”, *Richmond Journal of Law and Technology*, Vol. 17, No. 3, 2011, 43.

преглед, односно контролу човека.⁷⁸⁵ Предиктивно кодирање има циљ да повећа ефикасност ручног прегледа, односно да смањи потребу за ручном анализом докумената, а не да у потпуности замени људски преглед и учешће човека у овом процесу.⁷⁸⁶

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Примена сваког система вештачке интелигенције захтева пажљиву процену потенцијалних последица и анализу претходно постављених критеријума за класификацију ризика. Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за анализу докумената може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Системи за анализу докумената могу да обухватају функције аутоматске класификације, препознавања образаца и анализе контекста, што омогућава дубље тумачење документације и уочавање евентуалних недоследности. Њихова улога је, пре свега, асистивне и техничке природе, јер омогућавају брже проналажење релевантних информација, бољу организацију материјала и повећавају ефикасност арбитражног поступка. Иако овакви системи могу утицати на квалитет аргументације и припрему поднесака, односно арбитражних одлука, они сами по себи директно не утичу на исход спора.

Арбитри овај систем могу да користе само као помоћни алат за претраживање и класификацију докумената са циљем ефикаснијег управљања предметом, организације и класификације доказа. У том смислу, анализа докумената би се могла сматрати обављањем припремних задатака, која се не квалификује као високоризични задатак.⁷⁸⁷

На крају, корисници система вештачке интелигенције за анализу документације треба да открију свим учесницима у спору да користе предиктивно кодирање за обављање одређених задатака.⁷⁸⁸ Странкама може бити у интересу да буду обавештене да ли друга страна користи систем вештачке интелигенције за анализу докумената, па се странке могу споразумети да информишу другу страну уколико је то случај. Арбитри могу наложити странкама да, уколико намеравају да користе системе вештачке интелигенције, о томе морају да обавесте другу страну или евентуално да морају да траже дозволу арбитражног трибунала за тако нешто.

Информисање свих учесника у поступку да се за анализу докумената користи систем вештачке интелигенције би осигурало да и арбитражни трибунал и друга страна имају прилику да поставе питања у вези начина коришћења таквих модерних технологија. На тај начин би сви учесници у поступку могли да се увере да се модерне технологије користе на одговарајући начин, па би се спречили и евентуални приговори на коришћење таквих технологија у поступку. Правовремена расправа у вези са коришћењем система вештачке интелигенције може утицати и на то каснију накнаду трошкова коришћења таквог алата као дела трошкова заступања странке која добије спор.

Пример тренутно доступних алата: Још 2011. године је развијен програм базиран на машинском учењу за анализу садржаја у уговорима и другим правним документима, који омогућава лаку претрагу података у оквиру докумената.⁷⁸⁹ *Kira Systems* је апликација за машинско учење способна да идентификује, издаваја и анализира уговоре и друге документе,

⁷⁸⁵ P. Kinninmont, *op. cit.*, 9-10.

⁷⁸⁶ Вид. www.latham.london/2016/07/pyrrho-investments-ltd-v-mwb-property-ltd-a-landmark-decision-on-predictive-coding-in-e-discovery/; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 508.

⁷⁸⁷ Вид. члан 6, став 3 *AI Act*-а, Рецитал број 61 *AI Act*-а.

⁷⁸⁸ C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*

⁷⁸⁹ <https://kirasystems.com/solutions/law-firms/#>

укључујући, на пример, поднеске странака и пратеће прилоге. Ова апликација може бити корисна адвокатима за претрагу релевантних података из уговора, без обзира на њихову структуру.⁷⁹⁰ *Kira* анализира уговоре 20 до 60% брже од просечног адвоката.⁷⁹¹

Такође, платформе за електронско извођење доказа, као што су *Relativity*, *Luminance*, *EverLaw* и *CS Disco*, користе алгоритме машинског учења за категоризацију, издвајање и анализу информација из великог броја докумената, чиме се омогућава масовни преглед докумената кроз унапред дефинисане критеријуме претраге и смањује време потребно за преглед људским оком.⁷⁹² Даље, систем *LegalFly* уз помоћ вештачке интелигенције може истовремено да обради хиљаде докумената, откривајући везе између њих и евентуалне недоследности у веома кратком временском периоду.⁷⁹³

1.7. Систем за превођење

Иако се енглески језик сматра *lingua franca* међународне трговинске арбитраже, арбитража се може водити на било ком другом језику који странке одаберу. У том смислу, странке у арбитражном поступку имају потпуну слободу одабира језика на коме ће се водити поступак, што представља још једну од предности арбитражног поступка у односу на судски.⁷⁹⁴ Оне то могу учинити у арбитражном споразуму или у неком каснијем тренутку, па чак и када већ започне спор. Дакле, избор језика арбитраже представља један од факултативних елемената арбитражног споразума.

Сви писани докази прилажу се на језику на којем су сачињени. До одређивања језика арбитражног поступка, писани поднесци се могу подносити на језику уговора или на језику арбитражног споразума.⁷⁹⁵ Уколико оригинални језик писаног доказа није језик арбитражног поступка, странка ће уз оригинални текст приложити и превод доказа на језик поступка.⁷⁹⁶ Примера ради, СТА арбитражна правила предвиђају да се захтев за арбитражу, односно тужба и докази подносе на језику о коме су се странке споразумеле, а уколико таквог споразума нема, иницијални поднесци се подносе на српском или енглеском језику.⁷⁹⁷ БАЦ арбитражна правила прописују да се арбитражни поступак води на језику или језицима које странке уговоре, а да се поднесци којима странке покрећу поступак подносе се на језику који је уговорен као језик поступка, а не постоји такав споразум, да ће поднесци бити на српском или на енглеском језику.⁷⁹⁸ Експлицитно се наводи да се, уколико је језик поступка српски, поднесци и докази достављени на хрватском, бошњачком или црногорском језику не морају бити преведени на српски језик.⁷⁹⁹

Језик уговора неће нужно бити и језик арбитражног поступка.⁸⁰⁰ У недостатку споразума странака, арбитражни трибунал одређује језик или језике арбитраже, уз дужно узимање у

⁷⁹⁰ <https://kirasystems.com/>.

⁷⁹¹ F. Uribarri Soares, *op. cit.*

⁷⁹² S. Weinstein, *op. cit.*, 417.

⁷⁹³ www.legalfly.com/post/best-ai-tools-for-legal-research-in-2025

⁷⁹⁴ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 122; Tibor Varady, *Language and Translation in International Commercial Arbitration*, ТМС Asser Press, The Hague, 2006; М. Станивуковић, *op. cit.*, 141, 185–187; Јелена Перовић, „Језик арбитражног поступка у међународној трговинској арбитражи“, *Liber Amicorum Gašo Knežević* (ur. T. Varady, et al.), Beograd, 2016, 274–289. Вид. и члан 35, став 1 Закона о арбитражи Србије.

⁷⁹⁵ Члан 35, став 5 Закона о арбитражи Србије.

⁷⁹⁶ М. Ђорђевић (2020 а), *op. cit.*, 349.

⁷⁹⁷ Члан 26, став 5 СТА арбитражних правила.

⁷⁹⁸ Члан 5, ставови 1-2 БАЦ арбитражних правила.

⁷⁹⁹ Члан 5, став 4 БАЦ арбитражних правила.

⁸⁰⁰ М. Moses, *op. cit.*, 48.

обзир свих релевантних околности, укључујући језик уговора.⁸⁰¹ Уколико странке не уговоре језик арбитраже, арбитражни трибунал може одредити језик водећи рачуна о седишту арбитраже и језику који су странке користиле у свом правном односу.⁸⁰² У том смислу, различити језици се могу користити за различите видове комуникације, као што су електронска пошта, поруке са *WhatsApp*-а и друштвених мрежа, саопштења за јавност и други званични документи који могу служити као доказ.⁸⁰³

Када се одабере језик арбитраже, на њему ће се подносити сви писани поднесци, водиће се усмена расправа, уколико је буде и уколико се нешто друго странке не договоре, донеће се арбитражна одлука и други акти арбитражног трибунала.⁸⁰⁴ Након што се утврди језик арбитраже, сви поднеси који су се евентуално подносили на другом језику ће морати да се преведу на званични језик арбитражног поступка.⁸⁰⁵ Превод ових докумената ће обично бити обавезе странке која је та документа и поднела у арбитражном поступку.

Странке у арбитражним поступцима могу долазити из различитих културних и језичких средина, па се може десити да су уговори, анекси уговора, интерне и екстерне комуникације, докази и сведочења на више различитих језика.⁸⁰⁶ Да би се користили као доказ у арбитражном поступку све те документе треба превести на језик арбитражног поступка.⁸⁰⁷ С тога је превођење обично неизоставни део арбитражног поступка.

У пракси обично једна страна или обе стране достављају превод, а супротна страна увек има право да оспори превод, те да пружи своју верзију или да захтева ангажовање овлашћеног преводиоца. Сврха превода је да олакша разумевање документа на језику који није оригиналан. Дакле, превод не мора увек бити учињен од стране званичног судског преводиоца, изузев уколико арбитражно веће то не захтева или уколико друга страна не оспори веродостојност превода.⁸⁰⁸ Приоритет се даје општем разумевању уместо апсолутној прецизности, док званични превод има за циљ да створи правно еквивалентан документ на другом језику.⁸⁰⁹ О питању превода ће се странке и арбитри обично договорити на консултативном састанку или ће, у недостатку споразума, арбитри одредити језик арбитраже у процесном закључку, назначавајући која врста превода је неопходна за конкретан документ.

Прецизност превода је некада од суштинског значаја, јер и најмање нијансе у језику могу имати значајан утицај на тумачење правних докумената и исход арбитраже. Из тог разлога је превођење у арбитражном поступку, традиционално, захтевало ангажовање професионалних преводилаца који имају искуства са правном терминологијом или са специфичном облашћу спора. Таква ангажовања су често утицала на високе трошкове поступка, а некада су доводила и до успоравања ефикасног вођења поступка. Додатно, често ће се преводиоци ангажовати и за превод излагања странака, њихових сведока или вештака на усменој расправи. Наиме, странке и сведоци којима језик арбитраже није матерњи језик

⁸⁰¹ Вид. члан 20 *ICC* арбитражних правила.

⁸⁰² Члан 35, став 1 Закона о арбитражи Србије.

⁸⁰³ Clarisa S. Fischer, "Chapter 32: Working in Multiple Languages", *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025, 360.

⁸⁰⁴ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 122; М. Станивуковић, *оп. cit.*, 186. Вид и члан 35, став 3 Закона о арбитражи Србије, члан 22, став 1 *UNCITRAL* Модел закона.

⁸⁰⁵ Siniša Triva, Alan Uzelac, *Hrvatsko arbitražno pravo*, Zagreb, 2007, 175; Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 122; М. Станивуковић, *оп. cit.*, 186.

⁸⁰⁶ C.S. Fischer, *оп. cit.*, 359.

⁸⁰⁷ *Ibidem*; М. Moses, *оп. cit.*, 169; T.R. Snider (2018), *оп. cit.*

⁸⁰⁸ М. Ђорђевић (2020 а), *оп. cit.*, 349.

⁸⁰⁹ C.S. Fischer, *оп. cit.*, 360.

могу на усменој расправи сведочити на свом матерњем језику, али ће то проузроковати додатне трошкове ангажовања преводиоца.⁸¹⁰ *UNCITRAL* упутство о организацији арбитражних поступака наводе да ће, у случају да сведоци или вештаци нису у могућности да сведоче на језику арбитраже, бити потребно ангажовање преводиоца.⁸¹¹

Уколико је потребно, током усмене расправе може се користити симултани или консекутивни превод. Код консекутивног превода, преводилац преводи у паузама између излагања говорника, док код симултаног превода, говорник излаже у континуитету, а тумач истовремено са њим преводи уз неизбежно кашњење од неколико секунди.⁸¹² Симултани превод се обавља брже, али консекутивни превод омогућава бољу контролу тачности превода.⁸¹³

Излагања током усмене расправе се воде на језику арбитраже, уз евентуалне изузетке. Тако, сведок који не познаје језик арбитраже неће бити онемогућен да изложи свој исказ, већ му се уз присуство преводиоца, може омогућити да сведочи на свом матерњем језику или другом језику који познаје. Странка која предлаже сведока обично организује тумача који преводи исказе и питања на језик арбитраже уколико је то потребно.⁸¹⁴ Додатно, свака страна може ангажовати лице које би проверавало контролу превода у циљу праћења прецизности превода и евентуалног улагања примедби на превод.⁸¹⁵

1.7.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

У судском поступку постоје листе овлашћених судских преводилаца. Арбитражни поступак је доста флексибилнији и мање формалан у односу на судски поступак, па је могуће прилагодити начин вођења поступка жељама странака и околностима конкретног случаја. Тако, за разлику од судског поступка где је за превод неког документа неопходно прво прибавити решење, а онда и ангажовати овлашћеног судског преводиоца, у арбитражном поступку је могућ и флексибилнији приступ. Странке и њихови правни заступници, али и арбитражи се могу ослонити на систем вештачке интелигенције за превод текста у свим фазама арбитражног поступка. Наиме, у поступцима међународне арбитраже ће превод често бити потребан имајући у виду велике количине докумената који могу бити на страним језицима, већина арбитражних правила не захтева сертификоване преводе, осим уколико другачије није договорено.⁸¹⁶ Овим се значајно може уштедети време, али се значајно могу уштедети и трошкови, јер није потребно додатно ангажовање преводиоца.

Системи вештачке интелигенције се данас често користе у сврху превођења докумената,⁸¹⁷ што потврђују и *SCC* смернице.⁸¹⁸ *CLArb* смернице као једну од предности које вештачка интелигенција може донети у арбитражном поступку истичу повећање ефикасности и

⁸¹⁰ M. Moses, *op. cit.*, 169.

⁸¹¹ *UNCITRAL* упутство о организацији арбитражних поступака (енг. *UNCITRAL Notes on Organizing Arbitral Proceedings*), 2016, para. 22.

⁸¹² C.S. Fischer, *op. cit.*, 362.

⁸¹³ *Ibidem*. Вид. и *UNCITRAL* упутство о организацији арбитражних поступака (енг. *UNCITRAL Notes on Organizing Arbitral Proceedings*), 2016, para. 22.

⁸¹⁴ *Ibidem*.

⁸¹⁵ *Ibidem*.

⁸¹⁶ *Ibidem*, 363.

⁸¹⁷ Lucy Reed, "Chapter 5: AI Versus IA: End of the Enlightenment?", *Arbitration's Age of Enlightenment?*, ICCA Congress Series (eds. Cavinder Bull, Loretta Malintoppi, et al.), Vol. 21, 2022, 69; C.S. Fischer, *op. cit.*, 363; M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 658; T.R. Snider (2018), *op. cit.*; L.F. Souza-McMurtrie, *op. cit.*; R. Alnaber, *op. cit.*, 6.

⁸¹⁸ Вид. *SCC* смернице. *SCC* смернице експлицитно наводе да је вештачка интелигенција данас широко прихваћена за превођење текста.

смањење трошкова приликом употребе за сврхе превођења.⁸¹⁹ Резултати једног истраживања из 2023. године показују да је у то време још 37% испитаника користило алате вештачке интелигенције у сврху превода текста у арбитражном поступку.⁸²⁰

Вештачка интелигенција као алат за превођење може да ради и у аудио и у текстуалном формату.⁸²¹ Додатне функционалности система за превод су препознавање гласова различитих лица и утврђивање разлике у тону и начину презентовања.⁸²² Употребом система вештачке интелигенције за превод се значајно може убрзати процес превођења, имајући у виду да системи вештачке интелигенције могу у неколико секунди да преведу велике количине текста, значајно убрзавајући процес припреме потребне документације за ефикасно вођење арбитражног поступка. Алати за превођење засновани на вештачкој интелигенцији постају све поузданији, па омогућавају брз и тачан превод. Додатно, системи вештачке интелигенције омогућавају конзистентност терминологије, доследном употребом правне и друге техничке терминологије у свим обрађеним документима, што је некада кључно за јасноћу и разумевање докумената у арбитражном поступку.

Уколико постоји потреба за преводом докумената или изјава на више језика, систем вештачке интелигенције има могућност превођења на више језика, чиме се спречава мултипликација трошкова превода, јер би се иначе ангажовао преводилац за сваки језик посебно. На крају, велика предност алата за превод је могућност његове интеграције са другим алатима за дубљу обраду докумената, што значајно може олакшати обављање појединих задатака током арбитражног поступка. Све ове предности доводе и до смањења трошкова вођења поступка, имајући у виду да није потребно ангажовање стручних преводиоца.

1.7.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати критеријуме за класификацију ризика система вештачке интелигенције за превођење.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за превод у арбитражном поступку се може користити у свим фазама арбитражног поступка и то од стране свих учесника. С тога, иако се коришћење овог система протеже на све фазе, ми ћемо га анализирати само на овом месту, имајући у виду све учеснике који га могу користити.

Сврха система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за превод се може користити од стране странака и њихових заступника, али и од арбитра током поступка решавања спорова. Уколико га користе странке и њихови заступници сврха употребе је асистенција странкама и њиховим заступницима, док је у случају коришћења од стране арбитра сврха обављање припремних задатака.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Систем вештачке интелигенције за превод у арбитражном поступку захтева низак ниво учешћа корисника. Наиме, довољно је да корисник у систем унесе текст или аудио запис који жели да се преведе и систем ће генерисати превод текста без обзира на језик на коме је текст или аудио запис направљен.

⁸¹⁹ Вид. *CLArb* смернице, Део I: предности и ризици употребе вештачке интелигенције у арбитражи.

⁸²⁰ Вид. BCLP Survey 2023, *op. cit.*

⁸²¹ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 230.

⁸²² Е. Volokh (2019), *op. cit.*, 1143.

Иако систем може учити из повратних информација корисника и на тај начин унапређивати превод у будућности, за рад система се од корисника не очекује нужно додатни унос у систем података на којима би се систем додатно обучавао нити је потребно унети додатне, прецизније инструкције систему вештачке интелигенције за спровођење превода.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за превод генерише резултат у виду препоруке. Препорука представља нацрт превода текста или аудио записа са изворног језика на жељени језик. Систем неће мењати структуру нити формат оригиналног документа, а задржаће стилске карактеристике оригиналног текста како би превод био аутентичан оригиналу, односно директан еквивалент оригиналног текста на језику арбитражног поступка.

Систем пружа само предлог превода оригиналног текста, који се корисник може прегледати и по потреби изменити. Превод система вештачке интелигенције се може сматрати нацртом, док би коначну верзију сачинио човек. Тек након провере и одобрења корисник долази до коначног садржаја. Додатно, систем вештачке интелигенције може понудити кориснику и неколико опција превида у коме ће се разликовати одабир одређених стручних термина или фраза, па корисник може одабрати онај који је најадекватнији за контекст спора.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: За систем вештачке интелигенције за превод текста у арбитражи кључне су способности препознавања података и комуникација. Наиме, задатак система је да текстуални или аудио запис обради и преведе на језик арбитраже. У том смислу, систем мора бити способан да препозна и анализира текст на изворном језику, укључујући специфичну правну и техничку терминологију. Систем ће бити способан да одржи конзистентност превода различитих докумената у истом арбитражном поступку водећи рачуна о униформној и доследној употреби одређених термина. Затим, систем мора бити способан да искомуницира превод са корисником.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Најзначајнији ризик рада система вештачке интелигенције за превод у арбитражном поступку је ризик могуће грешке. Иако аутоматизовани преводилац може правити извесне грешке, то чине и људи, па је битно да грешке система нису учесталије од грешака људи.⁸²³ Према једном истраживању, овлашћени преводиоци достижу степен грешака од 25%.⁸²⁴

Додатно, сложеност правних појмова може изазвати тешкоће приликом превођења. Прецизно преношење правних концепата и појмова из различитих јурисдикција је сложен процес, јер површинске сличности често прикривају суштинске разлике.⁸²⁵ Често се јављају одређене недоследности и нејасноће између различитих језичких верзија неког правног текста. Међутим, ове врсте грешака су могуће и приликом превода који обавља човек. Из тог разлога, преводиоци специјализовани за превод правних текстова у арбитражним поступцима обично у сарадњи са заступницима и странкама развијају речник специфичних

⁸²³ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1143.

⁸²⁴ Anna M. Nápoles, Jasmine Santoyo-Olsson, Leah S. Karliner, Steven E. Gregorich, Eliseo J. Pérez-Stable, "Inaccurate Language Interpretation and Its Clinical Significance in the Medical Encounters of Spanish-Speaking Latinos", *Med. Care*, Vol. 53, 2015, 947.

⁸²⁵ C.S. Fischer, *op. cit.*, 360.

појмова конкретног поступка како би се обезбедила уједначена терминологија и спречила могућност језичких неспоразума током арбитражног поступка.⁸²⁶

Проблем са генерисањем превода од стране вештачке интелигенције се не односи само на неадекватан превод специфичног правног термина. У пракси, напредни модели генеративне вештачке интелигенције покушавају да прилагоде своје одговоре очекивањима корисника, па их генеришу на основу претходне интеракције са корисницима и њиховим претходним упитима. Тако је *ChatGPT* у једном периоду више водио рачуна о томе шта би његови корисници желели да чују, па је прилагођавао одговоре и превод текста очекивањима корисника.⁸²⁷ Ова ситуација је упоређена са генерисањем финансијских резултата у *excel* формату, односно ситуацијом када би систем вештачке интелигенције нетачно представио финансијске резултате како би систем приказивао финансијске резултате бољим него што јесу, како би усређио кориснике и приказао много већи нето приход него што он заправо јесте.⁸²⁸

Квалитет превода неког документа као доказног средства може значајно утицати на ток и исход арбитражног поступка. Наиме, лоше преведен документ може довести до погрешног утврђивања чињеничног стања или погрешне примене меродавног права.

Превод докумената некада може да представља и кључни доказ.⁸²⁹ Тако квалитет превода може утицати и на исход арбитражног поступка. У спору *Occidental Petroleum v Ecuador* арбитражна одлука је делимично оспорена, а између осталог се тврдило да је странака изгубила спор и због погрешног превода националних прописа на којима је арбитражни суд заснивао своју одлуку.⁸³⁰ Наиме, утврдило се да се арбитражни трибунал ослонио на неодговарајуће преводе пресуда Врховног суда Еквадора које су донете на шпанском језику, а касније преведене на енглески језик. Арбитарка Брижит Стерн (*Brigitte Stern*) је написала издвојено мишљење и указала на озбиљне проблеме са преводом, те закључила да би вероватно дошло до другачије одлуке већине да су преводи две пресуде Врховног суда Еквадора биле адекватније.⁸³¹ Ипак, овај проблем је могао бити решен да је арбитражни трибунал тражио додатно појашњење, након чега вероватно не би дошло до грешке у тумачењу и примени права, односно не би дошло до издвојеног мишљења и оспоравања арбитражне одлуке. На крају, није познато да ли је у овом случају коришћен систем вештачке интелигенције за превод.⁸³²

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Од система вештачке интелигенције за превод текста у арбитражном поступку може се очекивати висок ниво аутоматизације. Наиме, систем вештачке интелигенције за превод може у неколико секунди превести велике количине текста, значајно смањујући потребу за учешћем корисника, док

⁸²⁶ *Ibidem*, 363.

⁸²⁷ Evan Schuman, "ChatGPT gave wildly inaccurate translations — to try and make users happy", *Computer World*, 2025, доступно на: www.computerworld.com/article/3985809/chatgpt-gave-wildly-inaccurate-translations-to-try-and-make-users-happy.html.

⁸²⁸ *Ibidem*.

⁸²⁹ C.S. Fischer, *op. cit.*, 360.

⁸³⁰ *Occidental Petroleum Corporation and Occidental Exploration and Production Company v. Republic of Ecuador*, ICSID Case No. ARB/06/11. International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID). Доступно на: italaw.com/cases/767 (у даљем тексту: *Occidental Petroleum Case*).

⁸³¹ *Occidental Petroleum Case*, издвојено мишљење, став 68 и став 78.

⁸³² Paresh Dave, "Google Translation AI botches legal terms 'enjoin', 'garnish' - research", *Reuters*, 2021, доступно на: <https://www.reuters.com/technology/google-translation-ai-botches-legal-terms-enjoin-garnish-research-2021-04-19/>.

коришћење више језика у току поступка обично значи повећање трошкова арбитраже услед потребе за додатним ангажовањем преводаца.⁸³³

Висок ниво аутоматизације омогућава значајно унапређење ефикасности и брзине превођења у арбитражном поступку. Људски надзор и даље остаје неопходан за осигурање тачности и контекстуалне усклађености превода са околностима арбитражног спора, али је учешће човека минимално и односи се само на верификацију резултата. Како би се осигурала прецизност правног значења преведеног текста, коначну ревизију мора обавити искусан правни преводац.⁸³⁴ Човек ће обично проверити адекватност превода, коришћења одређених правних термина и стандарда и културолошке прилагођености одређеном језику. У том смислу, људска верификација остаје неопходна како би се спречили могући ризици грешке у преводу, који, како смо видели, некада могу утицати и на сам исход случаја. То у пракси значи да ће се превод са страних језика на језик арбитраже обављати машински, док ће лица ангажована као преводаци бити одговорна за преглед аутоматски преведеног текста.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе критеријума за класификацију ризика, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за превођење може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика. Ови системи обављају јасно дефинисану техничку функцију и служе као подршка корисницима у комуникацији и обради докумената, без непосредног утицаја на доношење правно релевантних одлука. Корисници система вештачке интелигенције за превођење могу бити сви актери арбитражног поступка, од странака и њихових заступника, преко арбитражне институције, до арбитражног трибунала.

Алат за превођење не треба бити „бољи од најбољих“, већ да треба да буде „на нивоу квалитета просечног преводаца који би био ангажован уместо њега“.⁸³⁵ Такав приступ одговара реалним потребама у арбитражној пракси, где је прецизно разумевање правне и фактичке садржине кључно, али је коначна процена увек у рукама корисника који треба да верификују резултат који је генерисао систем. Дакле, не треба се упоређивати систем вештачке интелигенције са најбољим преводацима на тржишту, већ треба користити систем који испуњава основне карактеристике и који ће свакако доприносити ефикасности вођења поступка. Неминовно систем за превођење може да допринесе уштеди времена и смањењу трошкова ангажовања преводаца, нарочито за мање значајна или интерна документа. При томе, ризици који могу настати услед примене оваквог система су већином минимални, нарочито ако се резултати превода подвргну људској провери пре него што се користе у поступку.

Систем вештачке интелигенције за превођење служи само као стручна помоћ, док резултат система не утиче на доношење саме одлуке. Чак и уколико би се систем вештачке интелигенције користио за превод од стране арбитражног трибунала он се не би сматрао високоризичним. *AI Act* прописује да се високоризичним системом неће сматрати систем вештачке интелигенције који битно не утиче на исход поступка.⁸³⁶ Коришћење алата за помоћ приликом превођења заснован на вештачкој интелигенцији би се сматрао

⁸³³ C.S. Fischer, *op. cit.*, 361.

⁸³⁴ *Ibidem*, 363.

⁸³⁵ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1140.

⁸³⁶ Вид. члан 6, став 3 *AI Act*-а.

обављањем припремних задатака.⁸³⁷ У рециталу *AI Act*-а се управо превођење докумената наводи као један од примера припремног задатака.⁸³⁸

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Употреба система вештачке интелигенције за превод је постала уобичајена у арбитражној пракси, с обзиром на учесталост коришћења различитих језика у арбитражном поступку.⁸³⁹

Иако није развијена искључиво за правни сектор, *Google Translate* је широко коришћена платформа која пружа услуге превођења на различите језике. Ова платформа ипак захтева додатну проверу када је у питању превод правне терминологије. Такође, сви генеративни модели вештачке интелигенције могу да се користе у сврхе превођења.

Платформа *DeepL*, је развијена искључиво за коришћење у правном сектору. Ова платформа је позната по својој неуронској технологији машинског превођења, која обезбеђује прецизне и контекстуално унапређене преводе правних докумената и других текстова. *DeepL* генерише изузетно квалитетан превод, разумевајући контекста. Предност овог система је да се може интегрисати у друге платформе за симултани превод током поступака решавања спорова.

LexisNexis Arbitrator Analytics је првенствено познат по аналитици, али овај алат вештачке интелигенције може да се користи и за анализу и превођење правних докумената. Такође, алат вештачке интелигенције, који је развио *Jus Mundi*, нуди могућност превода правних текстова.⁸⁴⁰

Постоје и многи други системи вештачке интелигенције за превод. Примера ради, *Pairaphrase* је систем за управљање превођењем који користи вештачку интелигенцију, а који поседује и могућности превођења говора у говор, па се може прилагодити за симултани превод током усмених расправа.⁸⁴¹ Издвојићемо само још *Alexa Translations A.I.*, који нуди услуге превода на десет језика и користи неуронско машинско превођење како би обезбедило тачне, контекстуално прилагођене преводе за претежно правни и финансијски сектор.⁸⁴²

1.8. Систем за генерисање предлога за именовање арбитра

Странке имају слободу да изаберу арбитра који ће решавати њихов спор,⁸⁴³ што представља једну од кључних предности арбитраже у односу на судско решавање спорова.⁸⁴⁴ Ова могућност омогућава странама да одаберу арбитра који најбоље одговара специфичностима њиховог случаја, чиме се значајно повећава поверење у правичност поступка. Избор арбитра једна је од најважнијих одлука коју адвокат доноси у вези са решавањем спора свог клијента арбитражним путем, јер знање, вештине и искуство арбитра директно утичу на квалитет и ефикасност целокупног поступка.⁸⁴⁵

⁸³⁷ Члан 6, став 3, тачка 2(а) *AI Act*-а.

⁸³⁸ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

⁸³⁹ E. Chan, K. Nasir Gore, E. Jiang, *op. cit.*

⁸⁴⁰ Вид. <https://jusmundi.com/en/jus-ai>.

⁸⁴¹ Вид. www.pairaphrase.com/.

⁸⁴² Вид. <https://alexatranslations.com/alexatranslations-ai/>.

⁸⁴³ Уместо свих вид. члан 11, став 2 *UNCITRAL* Модел закона.

⁸⁴⁴ M. Moses, *op. cit.*, 1; M. Станивуковић, *op. cit.*, 18; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 227.

⁸⁴⁵ M. Moses, *op. cit.*, 122; M. Станивуковић, *op. cit.*, 134.

Стране су слободне да се договоре о поступку именовања арбитра или арбитра.⁸⁴⁶ Поступак именовања арбитра може да се разликује у зависности од земље до земље и националних арбитражних закона, као и арбитражних правила различитих арбитражних институција.

Навешћемо неколико процедура за избор арбитра. Најпре, у Србији, уколико је предвиђено да спор решава арбитар појединац, стране се могу споразумно договорити око његовог именовања или ће арбитар појединац бити именован од стране арбитражне институције, арбитражног трибунала или другог надлежног органа.⁸⁴⁷ У пракси ће странке обично заједнички именovati арбитра појединца.⁸⁴⁸ У случају трочланог арбитражног већа странке поступак именовања могу уговорити у арбитражном споразуму. Уколико странке не договоре поступак именовања арбитра, обично ће свака страна именovati по једног арбитра, а та два арбитра ће именovati трећег арбитра.⁸⁴⁹ Иако се именовање може десити и у неком каснијем тренутку, обично ће тужилац арбитра именovati у тужби, а тужени у одговору на тужбу.⁸⁵⁰ Уколико нека од страна у спору не именује арбитра у одређеном року од пријема захтева друге стране или ако се два арбитра не договоре око трећег арбитра у одређеном року од њиховог именовања, именовање ће, на захтев било које стране, извршити арбитражна институција, арбитражни трибунал или други надлежни орган.⁸⁵¹

Према *ICC* арбитражним правилима, уколико се странке не могу међусобно договорити о именовању арбитра појединца или председника арбитражног већа, избор врши сам *ICC*.⁸⁵² Америчка арбитражна асоцијација (*AAA*) и Међународни центар за решавање спорова (*ICDR*) користе методу унапред припремљене листе за избор арбитра, где странкама достављају списак потенцијалних кандидата из свог регистра.⁸⁵³ Уколико странке не постигну договор о избору, свака страна елиминише неприхватљиве кандидате и рангира преостале, након чега институција именује арбитре узимајући у обзир међусобне преференције странака.

Поједине арбитражне институције сачињавају листе арбитра. Иако има примера листи арбитра сачињених од стране арбитражних институција које су обавезне, ове листе обично служе као препорука за избор кандидата, па именовање са листе неће бити обавезно.⁸⁵⁴

Странке ће када год имају прилику да именују арбитре, ту прилику обично и искористити. Примера ради, статистике *ICC*-а показују да је од укупног броја именованих арбитра у 2023. години 73% било именовано од стране странака у поступку (770) или чланова арбитражног трибунала (210), док је Суд *ICC*-а именовао арбитре у 27% случајева (362).⁸⁵⁵

1.8.1. Досадашња пракса именовања арбитра од стране странака у поступку

Избор арбитра се обично обавља на емпиријски начин, тако што адвокатске канцеларије које поседују интерне базе података потенцијалних арбитра, предлажу кандидате својим

⁸⁴⁶ Члан 11 став 2 *UNCITRAL* Модел закона; члан 17, став 1 Закона о арбитражи Србије.

⁸⁴⁷ Члан 11 став 3 тачка (б) *UNCITRAL* Модел закона; члан 17, став 2 Закона о арбитражи Србије.

⁸⁴⁸ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 82.

⁸⁴⁹ Члан 11 став 3 тачка (а) *UNCITRAL* Модел закона; члан 17, став 3 Закона о арбитражи Србије.

⁸⁵⁰ Члан 12 *ICC* арбитражних правила. Вид. и Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 84.

⁸⁵¹ Вид. Члан 11 став 3 тачка (а) *UNCITRAL* Модел закона. Овај члан предвиђа рок од тридесет дана за именовање арбитра од пријема захтева друге стране, односно од именовања два арбитра.

⁸⁵² Чланови 12-13 *ICC* арбитражних правила.

⁸⁵³ Члан 13(а) *AAA* арбитражних правила; члан 13, став 6 *ICDR* арбитражних правила.

⁸⁵⁴ М. Станивуковић, *op. cit.*, 134.

⁸⁵⁵ *ICC, ICC Dispute Resolution Statistics: 2023, 2024*, доступно на: <https://iccwbo.org/news-publications/news/icc-dispute-resolution-statistics-2023/#top>.

клијентима у зависности од природе спора и других околности сваког појединачног случаја.⁸⁵⁶

У литератури се наводи да се арбитри и даље бирају на начин који је карактеристичан за 20. век, путем претраге на интернету, анализом доступних листа арбитра при арбитражним институцијама, разменом визиткарти, или путем телефонских позива.⁸⁵⁷ Најчешће коришћени извори информација о арбитрама укључују препоруке (енг. *word of mouth*), утиске колега (енг. *internal colleagues*) и јавно доступне информације.⁸⁵⁸ Међутим, несумњиво је поступак именовања арбитра еволуирао од настанка арбитраже као механизма решавања спорова до данас. Данас нам је приликом избора одговарајућег арбитра омогућен читав сет алата које можемо користити како бисмо донели што бољу и информисану одлуку. Резултати једног истраживања из 2018. године указују да је 70% испитаника изјавило да сматра да поседује довољно информација које им омогућавају да донесу информисан избор у вези са именовањем арбитра.⁸⁵⁹

Постоји велики број доступних извора информација у вези са потенцијалним кандидатима за арбитре.⁸⁶⁰ У дигитално доба, први извор сазнавања информација је претрага на интернету. Било да желимо да сазнамо значење неке стране речи, или да пронађемо најповољнији жељени производ, најлакше ћемо доћи до одговора уколико наш упут једноставно укуцамо у *Google* претраживач. Након тога следи обрада садржаја које нам овај претраживач нуди и избор најпогоднијег решења. Ипак, резултати *Google* претраге неће увек бити задовољавајући и захтеваће додатно истраживање.

Поједине арбитражне институције и друге релевантне организације на својим веб сајтовима објављују листе водећих арбитра заједно са њиховим биографијама.⁸⁶¹ Дакле доступно је неколико платформи које садрже профиле потенцијалних арбитра преко којих се могу добити корисне информације у вези значајних питања које странке разматрају приликом избора арбитра, да ли кандидати имају претходно искуство у арбитражи, у ком временском року обично доносе арбитражну одлуку, да ли наплаћују високе хонораре, да ли имају специфичну експертизу, и сл.⁸⁶² Такве платформе постоје и за адвокате. Наиме, постоје бројни веб сајтови где клијенти остављају утиске у вези рада адвокатских канцеларија и појединачних адвоката, као и системи који пореде цене по сату или ангажовању адвокатске канцеларије, па клијенти на основу доступних информација могу да донесу информисану одлуку.⁸⁶³

⁸⁵⁶ J.-B. Racine, *op. cit.*, 1034.

⁸⁵⁷ Daniel Becker, Ricardo Dalmaso Marques, "Why the use of technology in arbitrator's selection process – although fostered – must still be handled carefully", *CBAr Blog*, 2019, доступно на: <https://cbar.org.br/site/why-the-use-of-technology-in-arbitrators-selection-process-although-fostered-must-still-be-handled-carefully/>.

⁸⁵⁸ Ово показују резултати истраживања из 2018. године. Вид. Queen Mary and White & Case Survey 2018, *op. cit.*

⁸⁵⁹ *Ibidem*.

⁸⁶⁰ G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B] [2].

⁸⁶¹ Вид. Swiss Arbitration Association, *Profiles of Members*, доступно на: www.arbitration-ch.org; International Arbitration Institute, *Directory of Members*, доступно на: www.iaiparis.com; DIS, *Online Directory of Members*, доступно на: www.disarb.org; GAR, *Arbitrator Research Tool*, доступно на: www.globalarbitrationreview.com/arbitrator-research-tool; FIDIC, *President's List of Approved Dispute Adjudicators*, доступно на: www.fidic.org (за уговоре о грађењу).

⁸⁶² H.J. Snijders, *op. cit.*, 231.

⁸⁶³ Примера ради веб сајт *Avvo* садржи рецензије за преко 200.000 адвоката у САД, доступан на: www.avvo.com, сајт за упоређивање цена услуга је доступан на: www.comparelegalcosts.co.uk, као и веб сајт *Priori Legal*, који корисницима помаже да пронађу одговарајуће адвокате у сваком конкретном случају. Вид. R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 89.

Када се ради о професионалним компетенцијама, најрелевантнији подаци који нам требају се налазе у биографији конкретне особе чије компетенције желимо да сазнамо. Модерне технологије су омогућиле да путем друштвених мрежа можемо доћи, не само до приватних, већ и до професионалних података о одређеном лицу. Тако се на професионалној друштвеној мрежи *LinkedIn* може наћи дигитална верзија биографије одређеног лица. Ови подаци су јавно доступни, па је у интересу корисника да профил буде детаљан и ажуран у сваком тренутку како би заинтересованим странама могле да се пруже релевантне информације.

Након претраживања на интернету и јавно доступних информација, анализе професионалних профила на друштвеним мрежама, странке се могу распитати у вези са кандидатом и путем непосредног контакта са познаницима. У зависности од блискости односа зависи и квалитет информација које може да се добије. Из тог разлога препорука трећих лица се може сматрати поузданом уколико постоји поверења у особу која пружа информације.

На крају, у неким случајевима странке ће обавити и интервју са потенцијалним арбитрама како би саме стекле утисак који кандидат је најподобнији за арбитра у конкретном случају.

1.8.2. Критеријуми за избор арбитра

Избор арбитра подразумева „рангирање одређеног круга лица према скупу одабраних критеријума“.⁸⁶⁴ Од арбитра се најпре очекује поседовање одређених својстава, односно поседовање одређених квалитета како би несметано и адекватно могли да обављају своје дужности. Поред општих способности које се у неку руку подразумевају, као што су способност арбитра да чита, слуша и пише,⁸⁶⁵ познаје језик,⁸⁶⁶ очекује се и низ личних карактеристика и способности како би арбитражни поступак текао што ефикасније.

Странке у спору обично именују арбитра на основу њиховог стручног знања (1.8.2.1.), претходног искуства у арбитражи (1.8.2.2.), познавања језика арбитражног поступка (1.8.2.3.), држављанства (1.8.2.4.), доступности (1.8.2.5.), репутације (1.8.2.6.) и, у дигитално добра веома значајне карактеристике, поседовање дигиталне писмености (1.8.2.7.). Уколико желе, странке могу, у оквиру арбитражног споразума, предвидети додатне квалификације које арбитраи треба да поседују. Ипак, странке не требало да претерују са додатним критеријумима за избор арбитра, јер то некада значајно може ограничити њихов извор.⁸⁶⁷ Уколико странке у поступку не одаберу арбитра, то може учинити арбитражна институција, и то узимајући у обзир квалификације које су договориле стране, као и околности које осигуравају именовање независног и непристрасног арбитра.⁸⁶⁸

1.8.2.1. Стручно знање

Једна од предности арбитраже јесте чињеница да странке имају могућност да изаберу експерта из предметне области као арбитра који ће решавати спор. Овим се омогућава

⁸⁶⁴ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 227-228.

⁸⁶⁵ Излагање адвокатике Данијеле Каролус Брунер (*Daniela Karollus-Bruner*) на Београдској арбитражној конференцији 2019. године.

⁸⁶⁶ Mohamed S. Abdel, Ethan Katsh, “Revolutionizing Technologies and the Use of Technology in International Arbitration: Innovation, Legitimacy, Prospects and Challenges”, *Arbitration in the Digital Age – The Brave New World of Arbitration*, (eds. Maus Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, 2018, 50.

⁸⁶⁷ М. Moses, *op. cit.*, 126.

⁸⁶⁸ Члан 11 став 5 UNCITRAL Модел закона.

странкама да именују лице које има виши степен знања и искуства из конкретне области која је предмет спора, па се смањује ризик да арбитри неће познавати поље спорења и да ће им бити потребна додатна доменска разјашњења у вези чињеница спора. Тако, стручност неког лица, односно њено познавање конкретне индустрије, странке у поступку узимају као један од критеријума приликом избора арбитра.⁸⁶⁹

Стручност се може ценити на различите начине, кроз проверу образовања и професионалног искуства неког лица. То значи да ће странке и њени заступници проверавати у којим поступцима решавања спорова су одређена лица учествовала, да ли су и где објављивала стручне и научне чланке на специфичне теме.

Иако није неопходно да арбитар буде правник, странке углавном бирају арбитре адвокате, с обзиром да се често доносе одлуке које захтевају разумевање права, укључујући питања тумачења или пуноважности уговора.⁸⁷⁰ Тако, познавање права може бити један од критеријума разматрања странака приликом избора арбитра.⁸⁷¹ Ипак, треба имати у виду да арбитри који немају правничко образовање, али поседују одређена доменска знања из других конкретних области могу некада и значајно помоћи арбитражном трибуналу да разуме често комплексна, техничка питања. Из тог разлога се може саветовати да арбитражни трибунал буде мешовит, у смислу поседовања и правних и експертских знања, што може утицати на већу ефикасност арбитражног поступка. Ипак, проф. Павић упозорава да могућност именовања арбитра који није правник треба пажљиво разматрати како не би постала слабост трибунала, од кога се очекује да познаје релевантна процесна правила како би водио арбитражни поступак на одговарајући начин.⁸⁷²

1.8.2.2. Претходно искуство у арбитражи

Искуство се обично стиже праксом и годинама рада, па критеријум поседовања одређеног искуства може бити проблематичан, јер ограничава млађима да буду изабрани за арбитре. Међутим, то има смисла имајући у виду да арбитри, исто као и судије, имају велику одговорност доношења одлука које решавају често веома комплексне и вредне спорове. С друге стране, пракса у арбитражи се може стицати на различите начине, те сматрамо да је добар пут за млађе правнике да искуство стичу кроз рад у адвокатским канцеларијама где ће бити део тима који заступа неку од странака у поступку, или у арбитражним институцијама где ће имати прилику да уче арбитражни поступак „изнутра“, односно да се упознају пре свега са оперативним и административним аспектима арбитражног поступка.

Тако, претходно искуство које неко лице има у арбитражном начину решавања спорова може да представља један од фактора за његов избор.⁸⁷³ Процена претходног искуства арбитра подразумева анализу „броја предмета у којима је кандидат за именовање поступао као арбитар, исход тих предмета, држање кандидата за именовање у тим поступцима, итд“.⁸⁷⁴

⁸⁶⁹ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 80; G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B] [2]; Stephen R. Bond, “The International Arbitrator: From the Perspective of the ICC International Court of Arbitration”, *Northwestern Journal of International Law & Business*, Vol. 12, No. 1, 1991, 6; Thomas H. Webster, “Selection of Arbitrators in A Nutshell”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 19, No. 3, 2002, 261; Thomas Stipanowich, “Contract and Conflict Management”, *Wisconsin Law Review*, No. 3, 2001, 871; Nayla Comair-Obeid, “An Arbitrator’s Guide to Hearing Preparation: Consolidating Conventional Wisdom and Innovation”, *Achieving the Arbitration Dream: Liber Amicorum for Professor Julian D.M. Lew KC* (eds. S. Brekoulakis, R. Weeramantry, L. Nagapetyan), 2023, 283.

⁸⁷⁰ M. Moses, *op. cit.*, 123; Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 80.

⁸⁷¹ G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B] [2].

⁸⁷² Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 80-81; М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 227.

⁸⁷³ G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B] [2].

⁸⁷⁴ М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 227.

Поседовање адекватног искуства у арбитражи је некада веома значајно, имајући у виду да уколико арбитри нису упознати са процедуралним правилима и основама арбитражног поступка, јавља се ризик по одуговлачење поступка, као и ризик по пуноважност арбитражне одлуке.

1.8.2.3. Познавање језика арбитражног поступка

Познавање језика арбитражног поступка је од велике важности, имајући у виду да значајно може утицати на ефикасност вођења поступка. С тога се обично захтева од потенцијалних арбитра да имају способност течног говора, читања, писања и слушања језика на коме се води арбитражни поступак.⁸⁷⁵ У супротном, арбитри неће бити у могућности да прате поступак и да разумеју неке од кључних аргумената странака које су неопходни за коначно разрешење спора.

С друге стране, познавање језика може да указује на културну позадину арбитра, која потенцијално може да утиче на начин на који арбитражни трибунал тумачи чињенице у поступку.⁸⁷⁶

1.8.2.4. Држављанство

Често и сама национална припадност може утицати на одабир арбитра.⁸⁷⁷ Поједини аутори наводе да симбол непристрасности арбитра представља национална неутралност арбитра као кључни фактор за несметан и ефикасан рад арбитражног трибунала.⁸⁷⁸

UNCITRAL арбитражна правила из 2021. године прописују да приликом именовања арбитра надлежни орган треба да води рачуна о независности и непристрасности арбитра, те да узме у обзир сврсисходност именовања арбитра чије држављанство није исто као национална припадност странака у поступку.⁸⁷⁹ Дакле, у случају именовања арбитра појединца и председника арбитражног већа водиће се рачуна да се именује лице које нема држављанство ни једне од страна у поступку.⁸⁸⁰ Треба напоменути да се ово правило примењује само када арбитре именује надлежни орган, а не када се странке сложе око председавајућег или арбитра појединца. У тим случајевима, стране су слободне да се договоре о лицима било ког држављанства, без обзира на то да ли је то држављанство исто

⁸⁷⁵ Вид. G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B] [2], §12.04[D][3]; T.H. Webster, *op. cit.*, 261; L.M. Wayner, C. Lotfi, *op. cit.*, 11; Chiara Giorgetti, "Who Decides Who Decides in International Investment Arbitration?", *University of Pennsylvania Journal of International Law*, Vol. 35, 2013, 431; T.H. Webster, *op. cit.*, 261.

⁸⁷⁶ Gonzalo Vial, Francisco Blavi, "Santiago as A Seat for International Commercial Arbitration", *Oregon Review of International Law*, Vol. 18, No. 1, 2016, 40.

⁸⁷⁷ Вид. G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B] [2]; Doak Bishop, Lucy Reed, "Practical Guidelines for Interviewing, Selecting and Challenging Party-Appointed Arbitrators in International Commercial Arbitration", *Arbitration International*, Vol. 14, No. 4, 1998, 397-400; William Laurence Craig, "The Arbitrator's Mission and the Application of Law in International Commercial Arbitration", *American Review of International Arbitration*, Vol. 21 No. 1-4, 2011, 255-256; Thomas H. Webster, Michael Buhler, *Handbook of ICC Arbitration: Commentary and Materials*, 5th edition, 2021, 284.

⁸⁷⁸ Neil Pearson, "Nationalité et Attaches de l'Arbitre", *Revue de l'arbitrage*, 1970, 239; Pierre Lalive, "On the Neutrality of the Arbitrator and of the Place of Arbitration", *Recueil de travaux suisses sur l'arbitrage international* (eds. C. Reymond, E. Bucher), 1984, 24.

⁸⁷⁹ Члан 6(7) *UNCITRAL* арбитражних правила, а језик члана прати текст члана 11(5) *UNCITRAL* Модел закона.

⁸⁸⁰ Члан 11, став 5 *UNCITRAL* Модел закона. Додатно, слично правило садржано је и у већини арбитражних правила како би се осигурао национални и културни баланс арбитражног трибунала. Вид. члан 9, став 5 *ICC* арбитражних правила; члан 6.1 *LCIA* арбитражних правила; члан 6.4 *AAA* арбитражних правила; члан 13, став 5 *SCC* арбитражних правила; члан 11, став 1 *SIAC* арбитражних правила.

као и национална припадност једне од странака. Често ће, у пракси, странке именовати лице које је њихове националне припадности.⁸⁸¹

ICC арбитражна правила предвиђају да ће суд приликом именовања арбитра појединца или председника арбитражног већа водити рачуна о држављанству лица, те да неће именовати лица са истим држављанством или пребивалиштем као странке у поступку, осим уколико се странке другачије договоре.⁸⁸² Ово правило је доста стриктније од *UNCITRAL* арбитражних правила, имајући у виду да *ICC* арбитражна правила прописују да арбитра појединци и председници већа морају бити држављанства различитог од националности странака у поступку. Већина институционалних арбитражних правила усваја приступ националности сличан овом који је прописан у *ICC* арбитражним правилима.⁸⁸³

1.8.2.5. Расположивост арбитра

Сматра се да једна од обавеза на коју се арбитра обавезује приликом прихватања дужности арбитра је и његова расположивост да фокусирано, компетентно и ефикасно решава спор.⁸⁸⁴ Тако, расположивост арбитра је један од критеријума који се узимају у обзир приликом именовања арбитра.⁸⁸⁵ Обично је пре изношења предлога и доношења одлуке о избору арбитра потребно утврдити расположивост конкретног кандидата, односно проценити његову спремност да посвети време и пажњу решавању спора током планираног трајања поступка.

До информације у вези са расположивости арбитра је раније било тешко доћи, осим упитом самом арбитру који је једини свестан са колико слободног времена располаже, па у складу са тим и доноси одлуку да ли ће прихватити именовање или не. Ипак, може се десити да арбитра сматрају да имају довољно времена на располагању, па да прихвате већи број спорова него што објективно могу да изнесу или већи број спорова него што странке мисле да могу да изнесу. Неке арбитражне институције прописују обавезу арбитра да приликом прихватања мандата, поред изјаве о независности и непристрасности, поднесу и изјаву о расположивости у наредном периоду.⁸⁸⁶

Додатни проблем у пракси је што странке обично желе да ангажују познатије експерте у свету арбитраже, али ти арбитра могу бити преоптерећени и заузети другим пословима, што даље може утицати на ефикасност вођења поступка.⁸⁸⁷ Од арбитра се очекује да „засуче рукаве и посвети време“ како би пажљиво разматрао чињенице случаја и разумео спорна питања.⁸⁸⁸ С тога, странке ће обично тежити да нађу баланс између познатог арбитра и времена које он има на располагању како би се на прави начин посветио случају.

Како би странкама помогле да имају бољи увид у расположивост арбитра, арбитражне институције су, на својим сајтовима, почеле да објављују информације о арбитрама,

⁸⁸¹ W.L. Craig, *op. cit.*, 255-256.

⁸⁸² Вид. члан 13 *ICC* арбитражних правила.

⁸⁸³ Вид. члан 13, став 4 *ICDR* арбитражних правила; члан 6, став 1 *LCIA* арбитражних правила; члан 38 *ICSID* конвенције; члан 11 *HKIAC* арбитражних правила; члан 17, став 6 *SCC* арбитражних правила.

⁸⁸⁴ Јелена Перовић Вујачић, “Obligations of arbitrators in international commercial arbitration”, *Ревуја Копаоничке школе природног права*, No. 1, 2019, 138–149.

⁸⁸⁵ G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B] [2]; M. Moses, *op. cit.*, 125; David D. Caron, Lee M. Caplan, *The UNCITRAL Arbitration Rules: A Commentary*, 2d edition, Oxford University Press, 2013, 144.

⁸⁸⁶ M. Ђорђевић (2021 6), *op. cit.*, 424.

⁸⁸⁷ M. Moses, *op. cit.*, 125.

⁸⁸⁸ Stephan Wilske, Chloë Edworthy, “The Essential Qualifies of an Arbitrator – What Appointing Parties Must, Should and May Like to Consider”, *Croatian Arbitration Yearbook*, Vol. 23, 2016, 101.

њиховом држављанству, као и информације о завршеним поступцима, као и о поступцима који су у току. На тај начин, странке могу да прате колико активних спорова поједини арбитар води, те да процене да ли је оптерећеност арбитра висока или ниска. Овакву листу од 2016. године воде *ICC* и арбитража при Миланској привредној комори, док од 2017. године ту информацију странкама пружа и *VLAC*.⁸⁸⁹ Тако, *ICC* води евиденцију арбитра и случајева у којима они учествују, са назнаком да ли је случај активан или не, па би странке могле да процене да ли је одређено лице адекватно за решавање случаја или не у зависности од њене расположивости у конкретном тренутку. На тај начин, заинтересоване стране могу да провере евентуалну расположивост лица које желе да именују за арбитра.

1.8.2.6. Репутација

Бављење арбитражом, између осталог, представља бављење „професијом“, а иако не постоји универзално прихваћена дефиниција „професије“, сам назив указује на извешан престиж.⁸⁹⁰ У циљу одржавања престижа, веома је важно да саме странке имају поверење у интегритет и способности арбитра,⁸⁹¹ који подиже поверење и у саму арбитражу као начин решавања спорова. Странке ће обично одабрати за арбитра лице у које имају поверења, чија им је стручна и морална репутација позната и у чији интегритет не сумњају, односно лица које странке перципирају као високоморалне и високостручне.⁸⁹²

Раније је сама личност арбитра била довољна гаранција да ће се спор водити по етичким принципима, односно придржавајући се принципа неутралности и да ће се пресудити на правичан начин.⁸⁹³ Истина, странке могу да се упознају са искуством и знањима потенцијалних арбитра увидом у њихове биографије, али ће се оне обично и додатно распитати међу познаницима у арбитражним круговима како би потврдиле неке од квалификације наведене у биографији.

Иако у пракси постоје различити профили арбитра, арбитар ће увек тежити да буде одговоран и професионалан, те да води арбитражни поступак на ефикасан начин, како би очувао своју репутацију и осигурао наредна именовања. Арбитри неће ризиковати своју репутацију понашајући се неприкладно у току арбитражног поступка. Тако, приликом избора арбитра један од фактора је и интегритет појединца који се разматра.⁸⁹⁴ Странке ће за арбитра обично изабрати лице у које имају поверења, односно лице чија им је „стручна и морална репутација позната и у чији интегритет не сумњају“.⁸⁹⁵ Дакле, арбитар ће обично бити цењена личност која ужива поштовање и уважавање заједнице.

Из свих предочених разлога репутација арбитра може играти кључну улогу у одабиру арбитра у конкретном случају.

⁸⁸⁹ M. Piers, C. Aschauer, *op. cit.*, 12.

⁸⁹⁰ Catherine Rogers, “The vocation of the International Arbitrator”, *American University International Law Review*, No. 5, 2005, 976.

⁸⁹¹ Yves Dezalay, Bryant G. Garth, *Dealing in Virtue: International Commercial Arbitration and the Construction of a Transnational Legal Order*, The University of Chicago Press, Chicago, 1996, 18–29; M. Moses, *op. cit.*, 125; Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 80.

⁸⁹² Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 80; Милена Ђорђевић, „Кодекс етике арбитра“, *Савремени проблеми правног система Србије - прилози пројекту 2023* (ур. Добросав Миловановић, Горан Дајовић), 2024, 166.

⁸⁹³ Јелена Перовић, „Независност и непристрасност арбитра у упоредном арбитражном праву“, *Право и привреда*, бр. 5-8, 1996, 265; Jan Paulsson, “Ethics, Elitism, Eligibility”, *Journal of International Arbitration*, No. 4, 1997, 17.

⁸⁹⁴ G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B] [2].

⁸⁹⁵ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 80.

1.8.2.7. Дигитална писменост

Од арбитара се све више може захтевати виши ниво техничке способности имајући у виду могућу употребу технологија током вођења арбитражног поступка. Овај критеријум, уколико није експлицитно регулисан, у многим арбитражним правилима је барем посредно регулисан, односно може се извући као услов из предвиђених дужности арбитра.⁸⁹⁶ Примера ради, поједина арбитражна правила предвиђају „ефикасну употребу технологије“,⁸⁹⁷ „коришћење информационе технологије“,⁸⁹⁸ „оптимизацију употребе технологије“,⁸⁹⁹ „коришћење технологије за побољшање ефикасности и брзог вођења арбитраже“.⁹⁰⁰ И терминологија која се користи за означавање дигиталне писмености је разноврсна, па се у литератури могу наћи алтернативни називи као што су „дигитална или технолошка компетенција“ која се дефинише као „способност да се нешто уради добро или ефикасно“, односно „поседовање потребне вештине, знања, квалификације или капацитета“.⁹⁰¹

Данас посао арбитра подразумева другачије начине комуникације, другачији начин обраде података него раније, за шта је често неопходно добро познавање технологије. Једно истраживање које је спровео *ICC* показује да 51% испитаника сматра да ће технолошка компетентност бити важан фактор у будућем избору арбитра, док је 40% је одговорило са „зависи“, а само 9% испитаника је назначило да им технолошка компетентност није релевантан критеријум одабира арбитра.⁹⁰² *ICC* напомиње да, иако тренутно технолошка компетентност није пресудан фактор у избору арбитра, она постаје један од релевантних фактора које странке могу узети у обзир при одабиру арбитра.⁹⁰³

На крају, важно је истаћи и да на изузетно конкурентном глобалном тржишту, какво је арбитражно тржиште, мало је вероватно да ће неки арбитар бити именован или поново ангажован уколико се утврди да не поседује довољан ниво технолошке писмености.⁹⁰⁴

1.8.3. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Именовање арбитра је кључни корак за конституисање арбитражног трибунала и може значајно утицати на ток арбитражног поступка. Овај процес може бити временски захтеван, скуп, а некада и отежан недостатком доступних информација, посебно када странке немају претходно искуство са вођењем арбитражних поступака и не познају добро арбитражну заједницу. Напредне технологије и системи вештачке интелигенције могу помоћи странкама у спору, односно њиховим заступницима, али и арбитражним институцијама, при избору адекватних кандидата за арбитре у конкретном поступку. Тако, вештачка интелигенција добија још једну потенцијалну намену као помоћни алат за избор арбитра.⁹⁰⁵ Област међународне арбитраже све више развија, број арбитражних спорова је

⁸⁹⁶ Вид. K.F. Gómez, *op. cit.*, 59-71, 78-90.

⁸⁹⁷ Вид. *HKIAC* арбитражна правила.

⁸⁹⁸ Вид. *DIS* арбитражна правила.

⁸⁹⁹ Вид. арбитражна правила Привредне коморе Лагоса.

⁹⁰⁰ Члан 14 *LCLA* арбитражних правила.

⁹⁰¹ K.F. Gómez, *op. cit.*, 17.

⁹⁰² ICC, *Leveraging Technology for Fair, Effective and Efficient International Arbitration Proceedings*, 2022, 8, доступно на: <https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2022/02/icc-arbitration-and-adr-commission-report-on-leveraging-technology-for-fair-effective-and-efficient-international-arbitration-proceedings.pdf>.

⁹⁰³ *Ibidem*.

⁹⁰⁴ K.F. Gómez, *op. cit.*, 33.

⁹⁰⁵ B. Berardicurti, *op. cit.*, 381; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 540; S. Henrich, F. Pötzlberger, *op. cit.*; M. Magnarelli, *op. cit.*, 33; Georgios I. Zekos, *Advanced Artificial Intelligence and Robo-Justice*, Springer, 2022, 340; Lucas Bento, “International

све већи, што утиче и на већи број учесника арбитражних спорова из различитих земаља. С тим у вези, алати алтернативних начина именовања арбитра који се базирају на вештачкој интелигенцији постају све актуелнији и траженији.⁹⁰⁶ И *SCC* смернице експлицитно наводе да се тренутно вештачка интелигенција широко користи за именовање арбитра.⁹⁰⁷

Рад система за помоћ приликом именовања арбитра захтева систематско прикупљање и обраду података који су од интереса за ангажовање неког лица као арбитра. Подаци које је потребно прикупити и обрадити могу да укључују стручно знање, образовање, искуство, објављене научне и стручне чланке, као и друге публикације, јавно доступне пресуде, учешће на стручним скуповима и конференцијама, оптерећеност кандидата другим пословним ангажовањима или ангажовањима у другим арбитражним поступцима. Систем може брзо анализирати све те велике количине података о потенцијалним кандидатима. Додатно, уколико арбитражна институција користи систем за давање препоруке за именовање арбитра, она тренинг податке који се већ налазе у систему може допунити и подацима који се налазе у њеним базама.

Процес избора арбитра се може посматрати као математички прорачун. Наиме, потребно је прецизно поставити услове, односно критеријуми за избор арбитра, како би систем вештачке интелигенције могао да анализира одређене квалификације лица и предложи која лица су најбољи кандидати за позицију арбитра у конкретном случају. Карактеристике арбитра би систем упаривао са потребним квалификацијама арбитра у конкретном спору, које су у вези са карактеристикама спора, индустријом, меродавним правом, и сл. Странке, односно њихови заступници могу имати опцију коришћења филтера и рангирања одређених услова. Тако би систем водио рачуна о оним условима који су примарни за странке у конкретном поступку, па би систем могао да понуди листу арбитра на основу унетих параметра. Ти параметри могу представљати конкретну област експертизе, године искуства, језик које арбитар говори, држављанство и сл. Такође, и арбитражна институција може прилагодити критеријуме избору арбитра који се треба извршити у сваком конкретном случају. Примера ради, председник арбитражног већа има кључну улогу у арбитражном поступку. Он руководи поступком, координира рад арбитражног трибунала и осигурава ефикасно вођење поступка. С тога је избор председника арбитражног већа од изузетног значаја за интегритет целокупног поступка, а избор председника арбитражног већа је веома осетљиво питање.⁹⁰⁸ Поједине арбитражне институције предвиђају и одређена ограничења за избор председника арбитражног већа. Тако, неке арбитражне институције предвиђају да председник арбитражног већа мора бити са листе арбитра те институције. Додатно, *ICC* прописује право да арбитар појединац и председник арбитражног већа не могу имати држављанство исто као и странке у поступку.⁹⁰⁹ Ова ограничења и додатне услове за избор арбитра појединца, односно председника већа, арбитражна институција посебно може истаћи кроз инструкције које ће пружити систему. Након анализе постављених критеријума, систем би предложио арбитра чије квалификације најбоље одговарају захтевима конкретног случаја. На крају, пре него што генерише листу потенцијалних кандидата, систем вештачке интелигенције може проверити и постојање могућег сукоба интереса између предложених арбитра и странака у спору, те са листе

Arbitration and Artificial Intelligence: 'Time to Tango?', *Kluwer Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2018/02/23/international-arbitration-artificial-intelligence-time-tango/>; D. Becker, R. Dalmaso Marques, *op. cit.*; R. Alnaber, *op. cit.*, 5; K. Oblin, *op. cit.*

⁹⁰⁶ G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B] [2]; Mel Andrew Schwing, "Don't rage against the machine: why AI may be the cure for the 'moral hazard' of party appointments Get access Arrow", *Arbitration International*, Vol. 36, No. 4, 2020, 491.

⁹⁰⁷ Вид. *SCC* Смернице.

⁹⁰⁸ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 85.

⁹⁰⁹ Члан 13, став 5 *ICC* арбитражних правила.

елиминисати кандидате са потенцијалним сукобом интереса у конкретном поступку, који можда не би били очигледни приликом ручне анализе биографија кандидата.

За кориснике, употреба вештачке интелигенције има највише користи када повећава ефикасност и смањује време и трошкове у вези са обављањем неког задатка. Уз асистенцију система вештачке интелигенције приликом именовања арбитра, вештачка интелигенција може смањити оптерећење странака у почетној фази приликом избора арбитра, јер може ефикасно да анализира претходну праксу арбитра и њихово искуство у решавању одређених врста спорова, а да странкама и њиховим заступницима омогући концентрацију на формирање правне аргументације.⁹¹⁰ С друге стране, овакав систем вештачке интелигенције, арбитражним институцијама би се смањило административно оптерећење на почетку поступка, те би систем вештачке интелигенције могао да анализира постављене критеријуме и генерише листу потенцијалних кандидата за арбитра, док би арбитражна институција изабрала једног од кандидата са листе.

1.8.4. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати критеријуме за класификацију ризика система вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање арбитра.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање арбитра ће се користити у првој фази арбитражног поступка. Наиме то је фаза у којој се конституише арбитражни трибунал.

Сврха система вештачке интелигенције: Асистенција странкама и њиховим заступницима; Асистенција Секретаријату арбитражних институција

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Систем вештачке интелигенције за давање препоруке за именовање арбитра у арбитражном поступку захтева висок ниво учешћа корисника. Наиме, избор арбитра који ће решавати спор је значајно за обезбеђење ефикасности вођења арбитражног поступка и очувања интегритет целокупног поступка.

Систем вештачке интелигенције који се користи за давање препоруке за именовање арбитра треба да буде обучен на подацима који су релевантни за избор и именовање арбитра. Ти подаци ће обухватати академско образовање, професионално искуство, претходне арбитражне поступке у којима су кандидати учествовали, објављене публикације, и др. Додатно, корисник у систем може унети и додатне податке у фази развоја система, али и касније током употребе система.

Током употребе система, корисник, најпре, мора да дефинише специфичне критеријуме за избор арбитра који одговарају његовим потребама и конкретном случају, имајући у виду природу спора, конкретну област, меродавно право, језик поступка, специфична правна питања, и сл. У том смислу, корисник би требао и да пружи основне информације у вези са конкретним спором како би систем могао да разматра која би лица потенцијално одговарала потребама корисника за решавање конкретног спора.

⁹¹⁰ Anandaday Misshra, "Artificial Intelligence (AI) & its effects on Arbitration", *Taxguru*, 2020, доступно на: <https://taxguru.in/corporate-law/artificial-intelligence-ai-effects-arbitration.html>.

Учешће корисника се захтева и приликом пружања додатних информација, као и приликом додатне корекције резултата. Примера ради, уколико корисник није задовољан предлозима потенцијалних арбитра, он систему може дати повратне информације и тражити да систем ревидира своје предлоге. На тај начин се кориснику омогућава да дође до резултата који у потпуности задовољава његове потребе.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за давање препоруке за именовање арбитра генерише резултат у облику препоруке. Препорука за именовање арбитра може садржати ранг листу потенцијалних арбитра на основу оцене постављених критеријума од стране корисника и околности конкретног случаја. Корисно би било да систем корисницима пружи и детаљну анализу усклађености квалификација кандидата са специфичним захтевима случаја.

Након процене испуњености свих постављених услова и утврђивања подобности неког лица за позицију арбитра у конкретном спору, систем може припремити сажетак квалификација и релевантног искуства предложених арбитра. Тиме се додатно пружа помоћ странкама и њиховим заступницима приликом одабира једног лица са претходно генерисане листе потенцијалних кандидата. С тим у вези, важно је нагласити да препоруке не представљају коначну одлуку о именовању арбитра. Оне имају за циљ да помогну странкама и њиховим заступницима да донесу информисану одлуку о именовању одређеног лица за арбитра.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: За систем вештачке интелигенције за давање препоруке за именовање арбитра потребне су следеће кључне способности препознавање података, откривање образаца или грешака, предвиђање исхода, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, и резоновање. Систем вештачке интелигенције треба да буде способан да објективно анализира велике количине података, идентификује најпогодније арбитра за решавање конкретног случаја, размотри потенцијални сукоб интереса, процени ефикасност поступања конкретног лица као арбитра.

Избор арбитра је веома важна одлука која захтева дубоко разумевање случаја, правног контекста и пажљиво разматрање квалитета кандидата за позицију арбитра. Сврха система вештачке интелигенције није само акумулирање информација које могу представљати фактор за одабир арбитра, већ је циљ да систем развије слику о одређеној особи, њеним квалитетима и могућим пристрасностима.⁹¹¹ У том смислу, систем вештачке интелигенције најпре мора да буде способан да препозна и анализира релевантне информације о кандидатима. Систем ће тако анализирати претходно искуство кандидата, њихову експертизу, језике које познају, претходне арбитражне и друге поступке које су водили, и др. Такође, систем треба да буде способан да идентификује обрасце поступања арбитра, претходне случајеве који су водили и открије потенцијалне пристрасности или недоследности њиховог поступања. Напредни системи могу на основу анализе историјских података предвидети на који начин би потенцијални арбитра могли одлучити у конкретном случају.

Систем вештачке интелигенције треба да примени резоновање приликом анализе подобности кандидата за арбитра, узимајући у обзир специфичне захтеве конкретног случаја. На тај начин систем може генерисати не само ранг листу кандидата, већ може пружити и образложење за сваку препоруку. На крају, систем мора бити способан да

⁹¹¹ K. Broda-Bahm, *op. cit.*

прилагоди препоруке специфичним потребама корисника и околностима конкретног арбитражног случаја, јер без узимања у обзир специфичних околности конкретног случаја препоруке система не би биле адекватне. Примера ради, у сваком конкретном случају, захтевани услови за арбитра могу бити другачији, а могу се односити на познавање специфичне области пословања, одређеног језика, меродавног права, и сл.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање препоруке за именовање арбитра у арбитражном поступку носи са собом неколико потенцијалних ризика, укључујући ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Ризик пристрасности: Постоје бројне студије које говоре о значају родне, културне и етничке разноликости приликом састављања арбитражног трибунала и њеном утицају на квалитет одлучивања у међународној арбитражи.⁹¹² Ипак, у последњих неколико година се све више указује на досадашњи тренд именовања претежно мушкараца из Северне Америке и Европе, уз недовољно ангажовање жена и мање заступљености арбитра из других крајева света.⁹¹³ Вишеструки фактори доприносе овом проблему, али су они ван оквира предмета овог рада, па ћемо се само осврнути на неколико релевантних показатеља.

Свеобухватно емпиријско истраживања у вези разноликости арбитра у арбитражном поступку је спроведено 2014. године, у коме се анализирано шест кључних фактора разноликости, укључујући пол, држављанство, старост, познавање језика, правно

⁹¹² Mirèze Philippe, “Redressing the Balance: The Path Ahead for Gender and Generational Diversity on Arbitral Tribunals”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2016, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2016/10/31/redressing-the-balance-the-path-ahead-for-gender-and-generational-diversity-on-arbitral-tribunals/>; Payel Chatterjee, Vyapak Desai, “Is Increasing Gender and Ethnic Diversity in Arbitral Tribunals a Valid Concern?”. *Kluwer Arbitration Blog*, 2020, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/03/01/is-increasing-gender-and-ethnic-diversity-in-arbitral-tribunals-a-valid-concern/>; Naimeh Masumy, “Is Increasing Gender and Ethnic Diversity in Arbitral Tribunals a Valid Concern and Should Arbitral Institutions Play a Greater Role Ensuring Diversity?”, *Fordham Law Review*, Vol. 88, No. 1, 2020; Andrea Nikolić, “Lack of Diversity - A Valid Concern in International Arbitration”, *YAR Young Arbitration Law Review*, Vol. 35, 2019. Ипак, неколико, махом ранијих истраживања указује и на то да корисници међународне арбитраже нису сматрали да родна разноврсност у арбитражном трибуналу утиче на квалитет доношења одлука, односно да нису сигурни у њен значај. Вид. International Council for Commercial Arbitration, *Report of the Cross-Institutional Task Force on Gender Diversity in Arbitral Appointments and Proceedings*, 2020, 9; Queen Mary and White & Case Survey 2018, *op. cit.*; Berwin Leighton Paisner LLP, *Annual Arbitration Survey 2017: International Arbitration Survey: Diversity on Arbitral Tribunals. Are We Getting There?*, 2017, 8, доступно на: www.bclplaw.com/a/web/150194/FINAL-Arbitration-Survey-Report.pdf (BCLP Survey 2017); R. Alnaber, *op. cit.*, 5.

⁹¹³ Sarah Rudolph Cole, “Arbitrator Diversity: Can it be Achieved?”, *Washington University Law Review*, Vol. 98, No. 3, 2021, 974; Deborah Rothman, “Gender Diversity in Arbitrator Selection”, *Dispute Resolution Magazine*, Vol. 18, 2012, 23; Ksenia Polonskaya, “Diversity in the Investor-state Arbitration: Intersectionality Must Be Part of the Conversation”, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 19, No. 1, 2018, 259; Lucy Greenwood, “Unblocking the Pipeline: Achieving Greater Gender Diversity on International Arbitration Tribunals”, *American Bar Association International Law News*, Vol. 42, No. 2, 2013; Lucy Greenwood, “Tipping the Balance – Diversity and Inclusion in International Arbitration”, *Arbitration International*, Vol. 33, 2017, 105; Lucy Greenwood, C. Mark Baker, “Getting a Better Balance on International Arbitration Tribunals”, *Arbitration International*, Vol. 28, No. 4, 2012, 653-654; Lucy Greenwood, “Moving Beyond Diversity Toward Inclusion in International Arbitration”, *Stockholm Arbitration Yearbook*, 2019, 97; Douglas Pilawa, “Sifting through the Arbitrators for the Woman, the Minority, the Newcomer”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 51, 2019, 405; Nicole Celorio Acosta, “Women in Arbitration, An Invitation to Keep Reinventing the Future We Deserve”, *Blog by ARIA*, 2021, доступно на: <https://aria.law.columbia.edu/women-in-arbitration-an-invitation-to-keep-reinventing-the-future-we-deserve/>; Noor Kadhim, “Dear Sir, where is the ‘Madame’? Taking the Pledge for Equality in International Arbitration”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2016, доступно на: <https://legalblogs.wolterskluwer.com/arbitration-blog/dear-sir-where-is-the-madame-taking-the-pledge-for-equality-in-international-arbitration/>.

образовање и професионално искуство.⁹¹⁴ Резултати овог истраживања су показали да је просечан арбитар педесеттворогодишњи мушкарац из развијене земље који је претходно учествовао у десет арбитражних случајева, што указује на бројне проблеме у вези са различитошћу арбитра у међународној арбитражи.⁹¹⁵

Људи су обично склони да се ослањају на лично искуство и личне односе приликом избора кандидата.⁹¹⁶ Мање искусни учесници у арбитражним поступцима често придају велики значај искуству арбитра и показују склоност ка бившим судијама, искусним адвокатима и другим арбитрама који су већ увелико препознати на тржишту.⁹¹⁷ Због недовољне заступљености мањинских група у водећим адвокатским канцеларијама и генерално на арбитражном тржишту, за арбитра се чешће именују старији белци са Запада.⁹¹⁸ Додатно, странке су склоне да понављају избор истих арбитра, што је у литератури познато и као феномен „драго ми је што се поново видимо“, при чему исту особу редовно именује иста странка, што може довести до потенцијалне пристрасности.⁹¹⁹

Из разлога недовољне укључености мањинских група у арбитражне поступке, може доћи до ризика пристрасности приликом употребе система вештачке интелигенције. Наиме, уколико је систем обучен на подацима који садрже људске пристрасности или пристрасности ранијих одлука и статистика у вези са ранијим именовањима може доћи до пристрасних резултата.⁹²⁰ Наиме, уколико је систем трениран уз помоћ података у којима су приказани подаци о недовољно разноврсним арбитрама, он може генерисати листу препорука за именовање арбитра која садржи искључиво или претежно мушкарце, белце из развијених земаља Америке или Западне Европе. Штавише, на основу анализе постојећих података из базе, систем може одлучити да је сврсисходније именовати мушкарце него жену, јер оне могу бити на породичном одсуству, па онда олако може донети закључак да треба пружити предност избору мушкараца при именовању за арбитра.⁹²¹ Додатно, уколико би систем вештачке интелигенције за давање предлога за именовање арбитра био трениран на историјским подацима који показују да су арбитраи претежно старији адвокати са преко 30 година искуства, постоји оправдана бојазан да би алгоритам репродуковао те шаблоне и тиме занемарио млађе адвокате, који можда поседују одговарајуће знање, стручност и интегритет, али имају мање година искуства. Такво понашање система могло би довести до дискриминације и ограничења разноврсности арбитра у арбитражним поступцима. Како би се спречили нежељени резултати система, потребно је пажљиво размотрити критеријуме које систем користи, те евентуално изоставити критеријуме као што су пол, године или етничка припадност.⁹²²

Овакве врсте пристрасности могу довести до учвршћивања постојећих стереотипа и слабења квалитета база података које би могле да се користе за генерисање предлога за именовање арбитра. Такви резултати би могли довести до неједнаког и неправедног

⁹¹⁴ Susan D. Franck, James Freda, Kellen Lavin, Tobias Lehmann, Anne Van Aaken, “The Diversity Challenge: Exploring the “Invisible College” of International Arbitration”, *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 53, 2015, 429-506.

⁹¹⁵ *Ibidem*, 466.

⁹¹⁶ K. Paisley, E. Sussman, *op. cit.*, 37.

⁹¹⁷ S.R. Cole, *op. cit.*, 984-985.

⁹¹⁸ *Ibidem*, 984-985; D. Rothman, *op. cit.*, 25.

⁹¹⁹ Drew Hushka, “How Nice to See you Again: The Repetitive Use of Arbitrators and Risk of Evident Partiality”, *Yearbook on Arbitration and Mediation*, Vol. 5, 2013, 325.

⁹²⁰ J-B. Racine, *op. cit.*, 1036; H. Cyran, *op. cit.*, 31-35; A. Cyphert, S.J. Perl, S.S. Tu, *op. cit.*, 304-306; M.B. Репић, *op. cit.*, 17; *SVAMC* смернице, 16.

⁹²¹ D. Becker, R. Dalmaso Marques, *op. cit.*

⁹²² *Ibidem*.

третмана одређених група и ограничити могућност разноликости у саставу арбитражног трибунала. Пример ради, доказано је да уколико корисник упути инструкцију алату генеративне вештачке интелигенције *Gemini Deep Search* за генерисање предлога за арбитра на немачком језику (нем. *schiedsrichter*), систем ће генерисати искључиво предлоге мушких арбитра.⁹²³

Међутим, у последњих неколико година су настале бројне иницијативе међународних организација у циљу промовисања већег укључивања мање заступљених група у арбитражне поступке.⁹²⁴ Тако су покренуте иницијативе као што су *Equal Representation Arbitration (ERA)*,⁹²⁵ *Racial Equality for Arbitration Lawyers (REAL)*,⁹²⁶ *The African Promise*,⁹²⁷ и др. Додатно, ICC је 2023. године објавио водич о инклузији особа са инвалидитетом у међународној арбитражи⁹²⁸ и покренуо *LGBTQIA+* мрежу која има за циљ подршку и изградњу капацитета за шире укључивање *LGBTQIA+* лица у међународној арбитражи.⁹²⁹

Ипак, бројни аутори сматрају да системи вештачке интелигенције могу да допринесу повећању разноврсности међу арбитраима пружајући прилику за ангажовање лица која испуњавају услове за именовање, али која иначе не би била узета у разматрање имајући у виду њихово географско порекло, пол, или неке друге личне карактеристике.⁹³⁰ Користићење система вештачке интелигенције приликом избора арбитра би могло да омогући приступ широј бази кандидата, без ограничења на личне контакте, препоруке арбитражне институције и сугестија колега.⁹³¹ Вештачка интелигенција би са већом „објективношћу“⁹³² и „рационалношћу“⁹³³ могла да боље и брже од човека направи листу потенцијалних арбитра, некада и проширујући листу на оне арбитрае које странке не би имале у виду за такву позицију. Проф. Јовановић закључује да би, са једне стране, избор потенцијалних кандидата од стране вештачке интелигенције могао да уштеди значајно време странкама и њиховим заступницима приликом претраживања и одабира уже листе кандидата, а с друге стране би могао и да унапреди квалитет исхода.⁹³⁴ Он је става да би у будућности могло да се очекује да ће ова фаза поступка бити у потпуности аутоматизована, што може довести до

⁹²³ David Weiss, “AI in arbitration: 7 takeaways from the DIS Spring Event 2025”, *Global Arbitration News*, 2025, доступно на: www.globalarbitrationnews.com/2025/05/14/ai-in-arbitration-7-takeaways-from-the-dis-spring-event-2025/.

⁹²⁴ М. Ђорђевић (2021 б), *op. cit.*, 410-411.

⁹²⁵ Вид. www.arbitrationpledge.com/.

⁹²⁶ Арбитражно удружење *ArbitralWomen* је 2020. године покренуло ову иницијативу у циљу повећања расне једнакости у међународној арбитражи. Вид. <https://letsgetrealarbitration.org/>.

⁹²⁷ Ова иницијатива се бави недовољном заступљеношћу Африканаца у међународним арбитражним трибуналима, као и јачању капацитета афричких арбитра на глобалном нивоу. Вид. <https://onyema-arbitration.co.uk/the-african-promise-2/>.

⁹²⁸ Вид. *ICC Guide on Disability Inclusion in International Arbitration and ADR*, доступно на: <https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2023/10/2023-ICC-Guide-on-Disability-Inclusion-in-International-Arbitration-and-ADR-902.pdf>.

⁹²⁹ Вид. ICC, “ICC LGBTQIA+ network opens to wider legal community”, ICC, 2023, доступно на: <https://iccwbo.org/news-publications/news/icc-lgbtqia-network-opens-to-wider-legal-community/#:~:text=A%20launch%20event%20will%20take,a%20need%20for%20this%20network.#:~:text=A%20launch%20event%20will%20take,a%20need%20for%20this%20network>.

⁹³⁰ M.A. Schwing, *op. cit.*, 491-507; F. Uríbarri Soares, *op. cit.*; D. Becker, R. Dalmaso Marques, *op. cit.*; E. Chan, K. Nasir Gore, E. Jiang, *op. cit.*

⁹³¹ J. Brian Johns, “Artificial Intelligence in the Selection of Arbitrators: Whether to Trust the Machine”, *ITA in Review*, Vol. 6, No. 3, 2025.

⁹³² М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 228.

⁹³³ J.-B. Racine, *op. cit.*, 1035.

⁹³⁴ Вид. М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 228.

уштеде људских ресурса и евентуалне уштеде трошкова странака у почетној фази поступка.⁹³⁵

Како би се у томе успело, неопходно је направити одговарајуће базе података, са провереним и тачним информацијама, које одражавају разноликости друштва и вредности арбитражног поступка. Тиме би се тежило успостављању избалансираном саставу арбитражног трибунала који одражава етничку, расну и родну структуру друштва.

Ризик нетранспарентности: Неразумевање рада система вештачке интелигенције може умањити поверење у препоруке система и може утицати на теже прихватање резултата које систем генерише. Додатни проблем је ограничена доступност података, а нарочито арбитражних одлука чију би садржину системи могли да анализирају, те да процењују понашање конкретног арбитра у арбитражном поступку.⁹³⁶ Чак и тренутно доступни алати садрже ограничен скуп података, јер се у великој мери ослањају на анкете које попуњавају арбитраи, странке и њихови заступници, као и на информације које арбитражне институције добровољно објављују.⁹³⁷ Не постоји централизована база података која садржи све релевантне информације, већ неколико различитих извора који се морају спојити у скуп података којим ће се систем вештачке интелигенције нахранити, односно на ком ће се систем обучити. Недостатак јавно доступних података представља озбиљан недостатак за било који модел машинског учења који би могао да предлаже одговарајуће кандидате за арбитра. Такође, систем вештачке интелигенције не може заменити искуство и лични утисак искусних практичара. Ипак, са технолошким напретком и обрадом све веће количине података за обуку предиктивних модела, може се очекивати да ће системи вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање арбитра у блиској будућности постати све више коришћени као један од првих корака у процесу избора арбитра.

Ризик могуће грешке: Грешке система вештачке интелигенције су увек могуће, а тако систем може направити грешке у анализи, погрешно применити неки од кључних критеријума за избор кандидата, превидети важне квалификације или искуство потенцијалног арбитра, и сл.

Додатно, услед чињенице да су арбитражни поступци поверљиви и да је често тешко доћи до релевантних информација у вези са конкретним арбитражним поступком и арбитром који је поступак водио, тешко је проверити тачност и релевантност података који се налазе у систему. Веома је важно сазнати извор података на којима се систем тренирао. Вредност базе података зависи од квалитета њеног садржаја, односно на основу којих критеријума су прикупљени подаци, колико лица је било укључено у анализу, који су све подаци су доступни и на крају најважније, да ли су ти подаци ажурни и поуздани.⁹³⁸ Како би систем пружао адекватне резултате, неопходно је да база података система садржи тачне информације о арбитраима, њиховим компетенцијама, претходном искуству, односно све друге релевантне информације које могу утицати на именовање. Корисник у сваком случају треба да испита кредибилитет и актуелност података, како би био сигуран да систем располаже са веродостојним подацима.

⁹³⁵ *Ibidem*.

⁹³⁶ K. Paisley, E. Sussman, *op. cit.*, 36; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 554-555; T.R. Snider, D. Alhouti, R. Hayden, *op. cit.*

⁹³⁷ Вид. нпр. *Arbitrator Intelligence*, доступно на: <https://arbitratorintelligence.vercel.app/>; *Dispute Resolution Data*, доступно на: www.disputeresolutiondata.com/; *Arbitrator Research Tool Global Arbitration Review*-а, доступно на: <https://globalarbitrationreview.com/tools/arbitrator-research-tool>.

⁹³⁸ H.J. Snijders, *op. cit.*, 232.

С обзиром да је стручност арбитра један од критеријума који се цени приликом избора арбитра, систем вештачке интелигенције може ценити познавање материје, односно стручност неког лица у одређеном сектору, али и образовање кандидата за арбитра. Приликом оцене дипломе, систем вештачке интелигенције може направити грешку у процени имајући у виду да се називи диплома и академских студија у различитим јурисдикцијама различито третирају. Примера ради, основне студије на неким универзитетима трају три, а на неким четири године, док се на енглеском језику J.D. негде преводи као диплома са основних студија, а негде као докторат.⁹³⁹

Још један пример грешке је потврђен током демонстрације рада алата *Gemini Deep Search* у сврху генерисања предлога за именовање арбитра на *DIS* пролећном догађају који се одржао у мају 2025. године (*DIS Spring Event 2025*).⁹⁴⁰ Наиме, систем је као један од предлога за арбитра предложио судију Немачког фудбалског савеза, који очигледно није квалификован кандидат за вођење арбитражног поступка. Такође је постало јасно да је потребан опрез приликом формулисања упита, што је још један показатељ да резултате генерисане од система вештачке интелигенције увек треба критички преиспитати.

На крају, чак и уколико претпоставимо да ће све арбитражне одлуке постати доступне и да ће системи вештачке интелигенције моћи да их анализирају како би предвидели могући приступ арбитра у будућим случајевима, поставља се дилема на који начин ће се тумачити приступ једног арбитра када је трочлано веће учествовало у писању одлуке. Уколико систем пође од претпоставке да су сви чланови арбитражног трибунала подједнако утицали на исход одлуке, он може занемарити индивидуалне разлике у аргументацији, па овакво поједностављивање може довести до погрешне представе о сложеној динамици унутар трибунала.⁹⁴¹

Ризик по приватност и безбедност података: Коришћење система вештачке интелигенције за анализу података о потенцијалним арбитрама ће обично укључивати обраду личних информација. С тим у вези, поставља се питање сагласности лица чији се подаци обрађују или постојања неког другог основа обрада података у складу са релевантним прописима.

Додатно, јавља се и ризик од неовлашћеног приступа, цурења информација или злоупотребе података о арбитрама и странкама у спору, који могу нарушити поверљивост арбитражног поступка и довести до злоупотребе од стране трећих лица. Ови ризици се могу ублажити применом одговарајућих мера заштите, путем енкрипције, коришћења локалних сервера, и др.

На крају, овде бисмо поменули и ризик по признање и извршење арбитражне одлуке, до кога би могло да дође уколико би систем вештачке интелигенције учествовао у избору арбитра. Наиме, Њујоршка конвенција као један од разлога за одбијање захтева за признање и извршење стране арбитражне одлуке предвиђа постојање неправилности у конституисању арбитражног трибунала.⁹⁴² До неправилности у конституисању арбитражног трибунала може доћи уколико конституисање арбитражног трибунала није био у складу са споразумом странака или уколико оно није било у сагласности с правом земље у којој се води арбитражни поступак. То значи да се арбитражна одлука може оспоравати уколико се утврди да је неко други учествовао у одређивању арбитра, не лица која су странке

⁹³⁹ Brooks William Daly, "Chapter 41: Team Leadership in International Arbitration", *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025, 446.

⁹⁴⁰ D. Weiss, *op. cit.*

⁹⁴¹ Вид. К. Paisley, *op. cit.*, 38; R. Alnaber, *op. cit.*, 13.

⁹⁴² Члан V, став 1, тачка д Њујоршке конвенције.

предвиделе, односно лица која су предвиђена меродавним арбитражним правилима. На пример, може се десити да су странке у арбитражној клаузули одредиле институцију за именовање са задатком да именује председавајућег арбитражног суда или арбитра појединца, али арбитра на крају именује неко други.⁹⁴³

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције који генерише листу препорука за именовање арбитра може обављати тај задатак са средњим нивоом аутоматизације.

Наиме, систем вештачке интелигенције ће пружити генерисане препоруке за именовање арбитра кроз аутоматизацију напредног истраживања у вези кандидата за арбитра. Систем може аутоматски упоредити профиле арбитра са специфичним захтевима случаја, при чему систем може да узме у обзир шири и разноврснији круг критеријума за одабир арбитра него што би то могао човек. Тврди се да вештачка интелигенција може са већом објективношћу и рационалношћу да генерише листу потенцијалних арбитра, проширујући је и на оне арбитра које странке не би имале у виду за такву позицију.⁹⁴⁴ Систем може вршити рангирање кандидата према претходно постављеним, приоритетним критеријумима. Битна функционалност је и могућност аутоматског ажурирања препорука на основу нових информација и промена у профилима арбитра. На крају, систем може аутоматски претражити базе података и јавно доступне информације како би идентификовао потенцијални сукоб интереса.

Дакле, систем може аутоматски генерисати детаљне извештаје о препорученим арбитрама, укључујући пружање образложења за сваку препоруку. Ипак, овде је реч само о препорукама. Избор арбитра је једна од важнијих одлука која захтева разумевање специфичности сваког конкретног спора, што ограничава потпуну аутоматизацију процеса. Наиме, ради се о комплексном задатку, па је за доношење коначне одлуке потребно и људско учешће. Свеобухватном анализом, систем вештачке интелигенције може значајно помоћи странкама да донесу информисану одлуку о именовању арбитра, а не заменити људско расуђивање. Коначни избор арбитра врше саме странке и оне сnose потпуну одговорност у вези именовања, а не систем вештачке интелигенције.⁹⁴⁵ Ипак, средњи ниво аутоматизације омогућава да се велики део процеса селекције и анализе кандидата обави аутоматски, остављајући људима примарно улогу надзора и доношења коначне одлуке на основу генерисаних препорука. Такође, приликом коришћења система од стране арбитражне институције, систем не искључује улогу арбитражне институције, већ само представља помоћни алат за подршку при састављању уже листе кандидата. Коначна одлука о именовању конкретног лица остаје у рукама институције.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Примена сваког система вештачке интелигенције захтева пажљиву процену потенцијалних последица и анализу постављених критеријума за класификацију ризика. Након веома детаљне изложене анализе класификације ризика система вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање арбитра можемо закључити да је ризик који овај систем повлачи висок.

Пре свега, корисници система вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање арбитра могу бити странке, односно њихови заступници, као и арбитражне

⁹⁴³ Pieter Sanders, *ICCA's Guide to The Interpretation of The 1958 New York Convention: A Handbook For Judges*, International Council for Commercial Arbitration, 2011, 103.

⁹⁴⁴ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 228; J-B. Racine, *op. cit.*, 1035; J.B. Johns, *op. cit.*, 5.

⁹⁴⁵ *SVAMC* смернице, 14.

институције, које користе алгоритамске препоруке за састављање листа кандидата за арбитре. На анализу система вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање арбитра ћемо применити раније постављен модел за класификацију система вештачке интелигенције у области људских ресурса. Наиме, именовање арбитра у суштини представља специфичан вид радног ангажовања. Избор кандидата и именовање неког лица за арбитра у арбитражном поступку је упоредиво са процесима одлучивања у оквиру људских ресурса приликом селекције кандидата за неку позицију. Уколико систем вештачке интелигенције аутоматизовано врши обраду личних података и даје предлоге који утичу на то ко ће бити ангажован као арбитар, он на тај начин врши процену стручних компетенција, претходног професионалног искуства и других личних карактеристика кандидата.

AI Act, у Прилогу III, као високоризичне системе вештачке интелигенције предвиђа системе који се користе у области људских ресурса, и то за сврху запошљавања, процену одређених способности, расподелу задатака и доношење одлука о унапређењу.⁹⁴⁶ Експлицитно се наводи да ће се високоризичним сматрати они системи који су намењени за запошљавање, односно одабир физичких особа и евалуацију кандидата. Иако арбитри формално нису у радном односу у традиционалном смислу, њихово именовање представља вид професионалног ангажовања коме претходи оцењивање релевантних компетенција, па се именовање арбитра у том смислу може подвести под задатке које иначе обавља сектор људских ресурса.

Када применимо модел за класификацију система вештачке интелигенције у области људских ресурса, видимо да се може позитивно одговорити на питање да ли је систем вештачке интелигенције намењен за одабир лица за ступање у радни или други уговорни однос. Дакле, аутоматизовани систем за селекцију кандидата у некој компанији који преузима обављање неких задатака које би иначе обављали запослени у сектору људских ресурса се може упоредити са системом вештачке интелигенције који предлаже странкама, односно арбитражним институцијама листу арбитра на основу обрађених личних и других података кандидата.

Сам процес избора арбитра подразумева обраду великог броја параметара, односно критеријума који се узимају у обзир приликом именовања, укључујући стручно знање, претходно искуство у арбитражи, познавање језика арбитражног поступка, држављанство кандидата, његову расположивост, репутацију и друге посебне квалификације за избор арбитра које могу бити наведене у арбитражном споразуму. Уколико систем вештачке интелигенције врши обраду критеријума за избор арбитра, он *de facto* врши профилисање физичких лица са циљем селекције одређених лица за арбитре, а аутоматизовано профилисање од стране система вештачке интелигенције независно од његове сврхе, *AI Act* сврстава у категорију високог ризика.⁹⁴⁷ У том контексту, систем вештачке интелигенције који се користи за генерисање предлога за именовање арбитра врши радње које суштински представљају аутоматизовану процену професионалног профила физичког лица, кандидата за арбитра. Поред процене стручних компетенција, претходног професионалног искуства и других личних карактеристика, систем може да процењује релевантност искуства у одређеним врстама спорова, на основу претходних случајева у којима је кандидат већ учествовао, других ангажовања, објављених радова и др.

Именовање арбитра може да представља висок ниво ризика за појединце, јер је у директној вези са људским правима, односно правичним приступом запослењу.⁹⁴⁸ Утицај на појединца

⁹⁴⁶ Члан 6, став 2, односно Анекс III, став 1, тачка 4 *AI Act*-а.

⁹⁴⁷ Члан 6, став 4 *AI Act*-а.

⁹⁴⁸ *OECD Classification Framework*, *op. cit.*, 27.

који може да произведе систем вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање арбитра је велики, имајући у виду да одлука о потенцијалном именовању може да утиче на професионалне прилике кандидата, његову на стручну репутацију, будућа именовања, приходе, каријеру уопште, и др. Са једне стране, арбитража је јако уска правна област са релативно малим могућностима за запослење у поређењу са другим областима права, док је с друге стране постоји велика понуда квалификованих младих правника који показују интересовање да се баве овом облашћу права.⁹⁴⁹

Додатно, приликом примене система за генерисање предлога за именовање арбитра може доћи до наступања одређених ризика. Није новина да се предикативни системи користе за барем иницијалну селекцију кандидата за одређену позицију, пружајући на тај начин помоћ послодавцима да сузе листу кандидата, односно да издвоје ужи круг најбољих кандидата које ће позвати на разговор за посао. У пракси су забележени и случајеви у којима су резултати вештачке интелигенције одражавали одређене пристрасности. Примера ради, компанија *Amazon* је развила сопствени алат вештачке интелигенције за оцењивање кандидата, али је ретроактивно утврђено да је систем запошљавао више мушкараца него жена, јер је сматрао да су мушки кандидати пожељнији од женских кандидата.⁹⁵⁰ Тако у арбитражном поступку постоји ризик пристрасности усмерен ка именовању арбитра из одређених географских подручја или правних традиција, које су више заступљене у арбитражним поступцима. Још израженији проблем може настати уколико систем оцени да је ангажовање жена мање пожељно због одређених животних околности, као што су могућност одсуства услед породичног или родитељског одсуства, чиме би дошло до кршења принципа равноправности и директној дискриминацији заснованој на полу.⁹⁵¹ Може доћи и до фаворизовања одређених лица као арбитра, односно до понављања именовања арбитра који имају велики број ангажовања. И *AI Act* као могуће ризике од употребе система вештачке интелигенције у области људских ресурса наводи дискриминацију, нарочито дискриминацију жена, особа с инвалидитетом, као и дискриминацију на основу расног, етничког порекла и сексуалне оријентације.⁹⁵² Ипак, постоје ставови у литератури да системи вештачке интелигенције управо могу да допринесу повећању разноврсности међу арбитрама пружајући прилику за ангажовање лица која испуњавају услове за именовање, али која иначе не би била узета у разматрање имајући у виду њихово географско порекло, пол, или неке друге личне карактеристике, што би могло да доведе и до уштеде људских ресурса и евентуалне уштеде трошкова странака у почетној фази поступка.⁹⁵³

На крају, како би поступак генерисања предлога за именовање арбитра био транспарентан и како би странке у њега имале поверења, морају се представити јасни критеријуми који су узети у обзир, као и метод њиховог рангирања. Приликом примене система вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање арбитра потребно је водити рачуна и о заштити података о личности. Наиме, систем вештачке интелигенције не би смео да прекорачи оквир сврхе зарад које обрађује податке, односно не би смео да прикупља и обрађује податке који нису неопходни.

⁹⁴⁹ B.W. Daly, *op. cit.*, 446.

⁹⁵⁰ Jeffrey Dastin, "Amazon Scraps Secret AI Recruiting Tool that Showed Bias Against Women", *Reuters*, 2018, доступно на: www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight/amazon-scraps-secret-ai-recruiting-tool-that-showed-bias-against-women-idUSKCN1MK08G; F.Z. Borgesius, *op. cit.*, 15.

⁹⁵¹ D. Becker, R. Dalmaso Marques, *op. cit.*

⁹⁵² Рецитал број 57 *AI Act*-а.

⁹⁵³ M.A. Schwing, *op. cit.*, 491-507; F. Uríbarri Soares, *op. cit.*; D. Becker, R. Dalmaso Marques, *op. cit.*; E. Chan, K. Nasir Gore, E. Jiang, *op. cit.*; J.B. Johns, *op. cit.*; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 228; J-B. Racine, *op. cit.*, 1035.

На крају, узимајући у обзир да систем вештачке интелигенције врши процену кандидата и да та процена директно утиче на одлуку о именовању арбитра, сасвим је оправдано класификовати га у категорију система високог ризика.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: У последњих неколико година се на тржишту појавило доста алата на бази вештачке интелигенције чија је сврха помоћ приликом избора арбитра.

Један од најпознатијих и најконтроверзнијих система вештачке интелигенције за помоћ приликом избора арбитра је био *Arbitrator Intelligence*. *Arbitrator Intelligence* је иницијатива покренута 2020. године од стране професорке Кетрин Роџерс у циљу замене интуитивног процес избора арбитра анализом егзактних података.⁹⁵⁴ Идеја је била да систем вештачке интелигенције прикупља податке у вези са вођењем арбитражног поступка од стране конкретног арбитра и упари их са доступним подацима арбитражних одлука како би анализирао профил конкретног арбитра⁹⁵⁵ Тако би се подаци о конкретном арбитру поредили са подацима других арбитра из исте земље, затим са арбитрама из других земаља, са арбитрама из исте индустрије, арбитрама једнаких година искуства, и сл.

Програм је описан као „онлајн ресурс који комбинује технологију и колективну интелигенцију како би повећао одговорност и приступ информацијама у процесу избора арбитра“.⁹⁵⁶ Замисао је била да се информације о арбитрама прикупљају од учесника арбитраже и њихових правних заступника путем попуњавања упитника „*Arbitrator Intelligence Questionnaire (AIQ)*“. Упитник, који се анонимно попуњавао, је садржао две секције које су се односиле на чињенична и на правна питања. Значајан део упитника је био посвећен субјективном утиску испитаника, који се односио на личну оцену усклађености арбитражне одлуке са њиховим очекивањима. Упитник је обухватао низ питања која су се односила на начин вођења арбитражног поступка, попут трајања поступка, ставова арбитра у вези са достављањем докумената, праксе у погледу привремених мера, начина на који је арбитар одлучивао у конкретном случају, као и начина вођења усмене расправе. Иако су поједини практичари су изразили сумњу у примену вештачке интелигенције у овом сектору због ограниченог приступа садржини арбитражних одлука и подацима о арбитражним случајевима уопште, *Arbitrator Intelligence* је успео да прикупи више од 1000 одлука четири месеца од свог покретања.⁹⁵⁷ Међутим, поставило се и питање релевантности података прикупљеним путем упитника без познавања конкретног контекста и околности арбитражног поступка. Наиме, уколико је арбитар у сложенем случају наложио обимну размену докумената и извођење великог броја доказа, то можда не одражава његову уобичајену праксу, већ је било условљено специфичним околностима конкретног спора.⁹⁵⁸

Идеја је била да након што прикупи податке, систем, путем технологије машинског учења за анализу текста, генерише извештај о карактеристикама и склоностима конкретних арбитра у погледу вођења арбитражног поступка и доношења арбитражне одлуке. *Arbitrator Intelligence* је имао за циљ да подстакне већу разноликост у избору арбитра, наводећи да се у појединим случајевима арбитра бирају по инерцији, па се мање познатим арбитрама не

⁹⁵⁴ Catherine Rogers, “Arbitrator Intelligence: From Intuition to Data in Arbitrators Appointments”, *New York Dispute Resolution Lawyer*, Vol. 11, No. 2, 2018.

⁹⁵⁵ Arbitrator Intelligence је сакупио скоро 1400 арбитражних одлука из различитих јурисдикција широм света. Вид. *Ibidem*.

⁹⁵⁶ Patricia Shaughnessy, “Arbitrator Intelligence – An Interview with Its Founder and Director, Professor Catherine Rogers”, *Journal of Technology in International Arbitration*, Vol. 1, 2015, 87-88.

⁹⁵⁷ E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 111.

⁹⁵⁸ Saira Paruk, “Feeding back to arbitrators?”, *Practical Law Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/feeding-back-to-arbitrators/>.

пружа шанса, док се претежно ангажују исти арбитри, добро позиционирани на тржишту.⁹⁵⁹ Иако се у почетку препознавао потенцијал оваквог система,⁹⁶⁰ он је средином 2024. године угашен.⁹⁶¹ Разлози гашења овог пројекта нису познати, иако се назирало да пројекат није успео да прикупи довољно података како би систем вештачке интелигенције путем машинског учења могао адекватно да ради.⁹⁶²

Организација *Global Arbitration Review (GAR)* је развила *Arbitrator Research Tool (GAR ART)*, систем који пружа информације о конкретним арбитрима.⁹⁶³ Ова платформа се заснива на подацима које сами арбитри достављају, укључујући информације у вези са њиховим искуством, релевантним подацима из биографије, листом случајева у којима су учествовали, именима других арбитра и адвоката који су учествовали у тим поступцима.⁹⁶⁴ *GAR ART* користи вештачку интелигенцију за анализу претходних одлука арбитра и пружа препоруке на основу различитих параметара.⁹⁶⁵ Додатно, путем овог система, странке могу контактирати потенцијалне арбитре ради добијања ажурираних информација у вези са приступом вођења арбитражног поступка.

Jus Mundi нуди помоћ при избору арбитра путем коришћења алата вештачке интелигенције. Циљ ових алата је да ефикасно процене оптерећење арбитра, направе листу ранијих именовања, процене искуство арбитра у одређеним врстама спорова и сл.⁹⁶⁶ Додатно, *Jus Mundi* нуди и услугу провере сукоба интереса кроз систем *Jus Mundi Conflict Checker*, који је заснован на вештачкој интелигенцији и који анализира велике базе података о арбитрима, заступницима, стручњацима и секретарима арбитражног већа како би идентификовала потенцијални сукоб интереса.⁹⁶⁷

Америчка арбитражна асоцијација је развила *AAAI Panelist Search*, алат за избор арбитра заснован на генеративној вештачкој интелигенцији, са циљем да помогне институцији у састављању листа арбитра. *AAA-ICDR* тврди да ће нови алат побољшати „способност спровођења шире и дубље претраге унутар регистра потенцијалних кандидата *AAA-ICDR*-а“.⁹⁶⁸

У наставку ћемо навести још неке од система вештачке интелигенције који постоје на тржишту. *Billy Bot* је систем вештачке интелигенције који утврђује листу арбитра са специфичном експертизом. На тај начин, овај систем помаже странкама да пронађу лице

⁹⁵⁹ J-B. Racine, *op. cit.*, 1034.

⁹⁶⁰ Примера ради, *SIAC* је 2017. године објавио потписивање Споразума о сарадњи са *Arbitrator Intelligence*. То је подразумевало да ће након 1. јуна 2017. године, *SIAC* охрабривати учеснике поступка да попуне *Arbitrator Intelligent Questionnaire*. Ова вест више није доступна на сајту институције. Уместо тога, вид. Grigori Lazarev, “SIAC to invite users to provide feedback to Arbitrator Intelligence, but is confidentiality a concern?”, *Practical Law Arbitration Blog*, 2017, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/siac-to-invite-users-to-provide-feedback-to-arbitrator-intelligence-but-is-confidentiality-a-concern/>.

⁹⁶¹ Catherine Rogers, “Arbitrator Intelligence is Dead! Long Live arbitrator intelligence!”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/07/28/arbitrator-intelligence-is-dead-long-live-arbitrator-intelligence/>.

⁹⁶² E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 111.

⁹⁶³ Вид. www.globalarbitrationreview.com/arbitrator-research-tool.

⁹⁶⁴ J-B. Racine, *op. cit.*, 1035.

⁹⁶⁵ David Samuels, “The Unusual Suspects—Easier to Find with GAR’s ART”, *New York Dispute Resolution Lawyer*, Vol. 11, No. 1, 2018.

⁹⁶⁶ J-B. Racine, *op. cit.*, 1035.

⁹⁶⁷ Вид. <https://jusconnect.com/en/conflict-checker>.

⁹⁶⁸ Lauren Nick, “AAA-ICDR Launches New AAAI Panelist Search to Enhance Panelist Selection with AI Technology”, *AAA*, 2024, доступно на: www.adr.org/press-releases/aaa-icdr-launches-new-aaai-panelist-search-to-enhance-panelist-selection-with-ai-technology/.

са искуством у конкретној области кога би евентуално могле да ангажују у конкретном поступку.⁹⁶⁹ *Kluwer Arbitration Profile Navigator* је алат који омогућава приступ више од 17000 профила арбитра заснованих на подацима, креираних на основу великог скупа међународних арбитражних случајева и арбитражних одлука.⁹⁷⁰ *LexisNexis* је развио програм *Labor & Employment Arbitration Visuals*, алат заснован на вештачкој интелигенцији, који анализира претходне одлуке арбитра и пружа извештаје који могу странкама помоћи приликом именовања арбитра.⁹⁷¹

На крају, вреди напоменути и да се претрага арбитра може вршити преко генеративних система вештачке интелигенције. Тако је на *DIS* пролећном догађају који се одржао у мају 2025. године (*DIS Spring Event 2025*) одржала демонстрација рада алата *Gemini Deep Search* у контексту претраге арбитра.⁹⁷² Претраживање је трајало неколико минута, али су резултати и детаљна анализа коју је пружио систем били веома добри, имајући у виду да је систем пружао образложене разлоге зашто је предложио конкретне кандидате за арбитра.

1.9. Систем за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком

Арбитражни поступак може бити сложен и често збуњујући за странке, посебно оне које се први пут сусрећу са овим обликом решавања спорова. Разумевање основних концепата, стандарда и правила арбитражног поступка је кључно за ефикасно учешће у поступку и доношење информисаних одлука. Традиционално, странке се адвокатима обраћају за правни савет, као и за друге информације у вези са спором. Решавање спорова је обично споро, скупо и обично неразумљиво за „обичне људе“, а многим људима је лакше да пронађу интернет везу него адвоката.⁹⁷³

Додатно, странке се могу ослонити и на доступне информације које се налазе на интернету, а пре свега на веб сајтовима арбитражних институција. Арбитражним институцијама је у интересу да на све могуће начине промовишу алтернативне начине решавања спорова упознајући привредне субјекте са арбитражом као алтернативном методом решавања спорова. Она ће то чинити путем веб презентације, али и путем учешћа на конференцијама и другим скуповима правника. Ипак, странкама ће често бити временски захтевно, а некада и скупо да се додатно распитују у вези са могућим начинима решавања спорова.

1.9.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Неке адвокатске канцеларије су развиле четбот који служи као прва тачка контакта клијента са адвокатском канцеларијом.⁹⁷⁴ Дакле, аутоматизовани механизам комуникације клијента са машином није новина. У том смислу, развој система за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком, у форми четбота, од стране арбитражних институција може играти значајну улогу у унапређењу приступа информацијама и разумевању арбитражног процеса.

⁹⁶⁹ Вид. <https://robotlawyerlisa.com/billy-bot/>.

⁹⁷⁰ Вид. www.wolterskluwer.com/en/solutions/kluwarbitration/practical-tools.

⁹⁷¹ Вид. www.lexisnexis.com/community/insights/legal/b/product-announcement/posts/introducing-labor-employment-arbitration-visuals-on-lexis.

⁹⁷² D. Weiss, *op. cit.*

⁹⁷³ Richard Susskind, "Online justice: The way of the future?", *Handbook for Judicial Officers*, Judicial Commission of New South Wales, 2022, доступно на: www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/judicial_officers/online_justice.html.

⁹⁷⁴ E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 110.

Ови системи могу странкама пружати приступ информацијама без потребе за чекањем на одговор од људског представника. Наиме, системи могу аутоматски одговарати на честа питања о арбитражном поступку, пружајући странкама жељене информације у било које време, омогућавајући корисницима да добију одговоре на питања без чекања на људског оператера. Улога система би била едукативна са циљем пружања помоћи странкама да боље разумеју меродавна арбитражна права и обавезе у арбитражном поступку. Четбот може усмерити кориснике ка другим корисним ресурсима, односно може упутити кориснике на релевантна документа, арбитражне правилнике, националне законе, смернице и др. Додатна предност система може бити вишејезична подршка, која би омогућавала корисницима да добију жељене информације у вези са арбитражним поступком на језику који најбоље разумеју.

Увођење система за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком, у форми четбота, може значајно унапредити ефикасност арбитражног поступка, посебно у његовим почетним фазама. Пружањем брзих и прецизних информација, четбот може помоћи странкама да боље разумеју процес, што може довести до смањења непотребних кашњења и неспоразума арбитражног поступка. Додатно, увођење оваквог система би могло да утиче на смањење оптерећења секретаријата арбитражне институције, олакшавањем и унапређењем комуникације између арбитражних институција и странака у поступку. Уместо директне комуникације са особљем институције, четбот странкама може пружити одговоре на општа процедурална питања. У овом смислу, четбот није намењен за комуникацију између арбитражног трибунала и странака. Тај вид комуникације треба да остане директан, а ради његове веће ефикасности може се одвијати електронским путем. Међутим, уколико странке имају одређена процедурална питања у вези са применом арбитражних правила институције, оне се могу обратити четботу уместо самим арбитрама, чиме се додатно може растеретити арбитражни трибунал.

Главна функција оваквог система би била да олакша информисање странака о основним аспектима арбитражног поступка, укључујући начин израчунавања административних трошкова поступка, накнада арбитра, временским роковима за одређене радње у поступку, и др.

Тако, четбот би странкама могао да пружа одговоре на питања у вези временских рокова за одређене радње у поступку, попут рока за конституисање арбитражног трибунала или рока за доношење арбитражне одлуке. Ови рокови могу да се разликују у зависности од арбитражне институције, па је потребно да се у систем унесу исправни подаци, као и да их арбитражна институција која пружа овакав систем корисницима на располагање провери податке пре њеног коришћења.⁹⁷⁵

⁹⁷⁵ Примера ради, рок за доношење арбитражне одлуке према арбитражним правилима СТА је два месеца од последње усмене расправе или нејавне седнице арбитражног већа. Вид. члан 49, став 4 СТА арбитражних правила. Према *JAMS* арбитражним правилима рок за доношење арбитражне одлуке је три месеца од завршетка усмене расправе. Вид. члан 31 *JAMS* арбитражних правила. Према *SCC* арбитражним правилима временски оквир за доношење одлуке је шест месеци од закључења расправе. *ICC* арбитражна правила предвиђају доношење арбитражне одлуке у року од шест месеци од последње измене процесног документа (енг. *Terms of Reference*). Вид. члан 31 *ICC* арбитражних правила. Према *CIETAC* арбитражним правилима арбитражну одлуку арбитражни трибунал треба да донесе девет месеци након што је трибунал конституисан. Вид. члан 52 *CIETAC* арбитражних правила. Странке у арбитражном споразуму такође могу и саме предвидети временски рок за доношење одлуке, мада је то ређа пракса.

Свака арбитражна институција може на другачији начин регулисати плаћање таксе за вођење поступка, односно других накнада у вези са вођењем поступка.⁹⁷⁶ Уколико би систем био обучен на одговарајућим подацима, односно принципима прописаним у арбитражним правилима и другим релевантним правилницима, он би странкама могао да пружа одговор на питања у вези са трошковима поступка, без потребе да се запослени у секретаријату арбитражне институције додатно ангажују у вези са тим.

Четбот странкама може пружати одговор и на друге дилеме у вези са вођењем арбитражног поступка. Пример ради, странке приликом одабира арбитра имају неколико дилема, укључујући и одлуку да ли ће спор решавати арбитар појединац или арбитражни трибунал, најчешће у трочланом саставу.⁹⁷⁷ У складу са конкретним околностима случаја, може постојати листа разлога која говори у прилог уговарању решавања спора од стране појединца, али и листа разлога за решавање од стране арбитражног трибунала. Приликом одређивања броја арбитра који ће решавати спор, странке треба пажљиво да анализирају све околности конкретног случаја. Сврсисходно је да арбитар појединац решава спор мање вредности. Додатно, логистика поступка ће бити лакша уколико се ради о арбитру појединцу, док ће и трошкови бити нижи, имајући у виду да странке плаћају накнаду за рад само једног арбитра, а не три члана арбитражног већа.⁹⁷⁸ С друге стране, странке ће некада имати веће поверење у трочлано веће и из разлога што су директно учествовале у избору једног од чланова арбитражног трибунала.⁹⁷⁹ За решавање комплекснијих спорова и спорова веће вредности странке ће обично уговорати решавање спорова од стране трочланог већа, комбинацијом различитих експертиза у арбитражном трибуналу и имајући у виду да је „мања шанса да се трима арбитрима поткраде грешка, него што би то био случај са појединцем“.⁹⁸⁰ Систем вештачке интелигенције може помоћи корисницима приликом одређивања броја арбитра који ће решавати потенцијални или настали спор. Додатно, овакав алат може служити и као помоћ арбитражним институцијама при одређивању броја арбитра када се странке о том питању нису претходно споразумеле. Професор Јовановић сматра да би вештачка интелигенција могла да објективизује критеријуме за одабир броја арбитра, руководећи се пре свега принципима ефикасности и економичности, те да би могла да отклони евентуалне „недовољно пажљиве процене чињеница или пристрасности ... када је процена поверена неком лицу или колегијуму“.⁹⁸¹ Примера ради, Српски закон о арбитражи прописује да уколико странке не одреде број арбитра, њихов број одређује лице или институција које су странке споразумом одредиле или надлежни суд,⁹⁸² док *ICC* арбитражна правила прописују да ће институција именовати арбитра појединца, осим уколико не утврди да је спор такве природе да оправдава именовање три арбитра.⁹⁸³ Четбот би за генерисање одговора колико је арбитра адекватно за одлучивање могао да анализира неке од кључних елемената спора који могу да указују на сложеност поступка, вредност спора, и др.

⁹⁷⁶ Арбитражне институције ће саме уређивати трошкове арбитраже и тарифу тих трошкова. Вид. нпр. члан 18 Закона о арбитражи Србије. Вид. и Калкулатор таксе СТА, доступан на: www.stalnaarbitraza.rs/troskovi-postupka/.

⁹⁷⁷ Члан 11 *ICC* арбитражних правила прописује да ће арбитражни спор решавати арбитар појединац или трочлано веће. Члан 16 Закона о арбитражи Србије прописује да уколико арбитражни споразум предвиђа више арбитра њихов број мора да буде непаран. Арбитражни трибунал од пет чланова се генерално ретко уговора у споровима између привредних лица, док се обично петочлани трибунал уговара у међудржавним арбитражама. Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 78.

⁹⁷⁸ *Ibidem*.

⁹⁷⁹ J. Lew, L. Mistelis, S. Kroll, *op. cit.* 228; Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 79.

⁹⁸⁰ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 78-79.

⁹⁸¹ М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 225-227.

⁹⁸² Члан 16, став 3 Закона о арбитражи Србије.

⁹⁸³ Члан 12 *ICC* арбитражних правила.

1.9.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за пружање информација у вези са арбитражним поступком би странкама највише користио пре самог покретања поступка, како би оне могле да се упознају са одређеним појединостима арбитраже као начина решавања спорова и процедуралним корацима поступка у вези са спором који се води или ће се водити пред конкретном арбитражном институцијом. Међутим, странке овакав систем могу користити током целог трајања поступка уколико им је потребно неко разјашњење у вези са одређеном фазом поступка или конкретном радњом коју треба да преузму.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха примене система вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком је пре свега асистенција странкама и њиховим заступницима у разумевању кључних аспеката арбитражног поступка и доношењу информисаних одлука. Овај систем може да има улогу интерактивног правног асистента који у реалном времену одговара на најчешћа питања, нуди објашњење процедуралних корака, упућује на релевантна институционална правила и пружа објашњења у вези са трошковима поступка, роковима вођења поступка и другим практичним аспектима арбитражног поступка.

Систем вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком може бити користан странама које први пут учествују у арбитражном поступку или мање искусним учесницима арбитраже. Пружајући брз и једноставан приступ основним информацијама, овакав четбот може допринети смањењу правне несигурности, убрзавању вођења почетне фазе поступка и олакшавању комуникације између странака и њихових заступника. Поред тога, овакав четбот се може користити и у едукативне сврхе, као алат за обуку студената и млађих адвоката, али и за унутрашњу обуку у адвокатским канцеларијама или другим организацијама које се баве арбитражним правом.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Систем за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком (чет бот) захтева низак ниво учешћа корисника. Наиме, након што се систем обучи и потхрани подацима који су релевантни за сваку арбитражну институцију, он ће корисницима пружати одговоре на постављена питања.

Систем је потребно нахранити пре свега арбитражним правилима конкретне институције која ће систем интегрисати у своје пословање. Арбитражна правила институција, иако се заснивају на истим принципима, имају поједине специфичности, па је неопходно да систем расположе подацима који се тичу арбитражне институције. С тога ће сваки систем поседовати сопствену базу знања о арбитражном поступку, која се може састојати од великог броја података, укључујући правне регулативе, стручну и научну литературу, судску и арбитражну праксу, и др. На крају, четбот ће аутоматски генерисати одговоре на основу

унапред програмираних информација, без потребе за додатним уносом података од стране корисника.⁹⁸⁴

Низак ниво учешћа корисника приликом улаза чини четбот приступачним алатом који учесницима арбитражног поступка омогућава брзо и ефикасно добијање основних информација у вези са арбитражним поступком. Ово ће бити нарочито корисно странкама које се први пут сусрећу са арбитражом као механизмом решавања спорова.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Четбот генерише конкретан садржај у виду одговора на питања корисника. Генерисани садржај се тиче објашњења основних концепата и термина у арбитражи, процесних корака у арбитражном поступку, информације о правима и обавезама странака, и сл. Одговори четбота представљају податке које служе за информисање и едукацију корисника, односно учесника арбитражног поступка.

Важно је напоменути да се генерисани садржај овог типа не може сматрати правним саветом, нити препоруком или одлуком. Генерисани садржај искључиво пружа основне информације које помажу корисницима да боље разумеју арбитражу као један од алтернативних начина решавања спорова.

Иако чет бот може бити веома ефикасан у пружању основних информација, за сложенија питања и специфичне правне савете, корисници се и даље упућују на консултације са квалификованим правним заступницима.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: За функционисање система вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком захтевају се способност препознавање података, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја и комуникација.

Пре него што појаснимо сваку од ових способности, објаснићемо шта систем заправо ради. Улога четбота је да одговара на основна питања заинтересованих лица у вези са арбитражном као начином решавања спорова, пружа информације о правима и обавезама странака, арбитра, арбитражне институције, објашњава процесне кораке у арбитражном поступку, као и да упућује кориснике на додатне ресурсе уколико је то потребно.

Да би могао да врши тај задатак, систем мора бити способан да препозна и анализира релевантне правне податке из своје базе знања. Ови подаци укључују основне принципе арбитражног поступка, процедуре и друга правила прописана у релевантним законима, арбитражним правилима, наведена у научној и стручној литератури, и изведена из судске и арбитражне праксе. Нарочито су битна арбитражна правила арбитражне институције која ће користити систем, јер четбот треба да прилагоди своје одговоре специфичним потребама корисника и контексту њиховог упита о арбитражном поступку који се води или ће се водити према правилима изабране арбитражне институције.

Комуникација је кључна способност за четбот, јер систем мора бити способан да ефективно комуницира са корисницима на одређеном језику, пружајући им јасне и концизне одговоре на њихова питања о арбитражи.

⁹⁸⁴ Дакле, аутоматски виртуелни асистенти користе обраду природног језика како би усмерили улазни текст или гласни упит корисника на извршне команде. *OECD Classification Framework, op. cit.*, 55.

Систем са оваквим способностима може значајно унапредити приступ основним информацијама о арбитражном поступку, чинећи их доступнијим и разумљивијим за кориснике. Уместо да читају бројне релевантне законе, арбитражна правила и стручна мишљења, корисник ће добити јасан одговор на питање, односно дилему коју има у вези са арбитражним поступком.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком носи са собом неколико потенцијалних ризика, међу којима су ризик пристрасности, ризик могуће грешке, ризик по приватност и безбедност података.

Ризик пристрасности: Чет бот може генерисати пристрасне одговоре уколико је обучен на подацима који садрже одређене предрасуде или дискриминаторне обрасце. Примера ради, систем вештачке интелигенције може ненамерно фаворизовати водеће арбитражне институције због чињенице да су оне чешће спомињане у историјским подацима или постоји више доступних информација у вези са њиховим радом. Можемо замислити ситуацију да корисник из Србије упита четбота за препоруку арбитражне институције која би администрирала његов спор, а да систем предложи искључиво неку од глобално познатих институција из разлога што су оне доминантне у његовом тренинг скупу података, док се мање институције ређе спомињу, па их систем не препознаје као релевантне. Ова пристрасност може довести до тога да систем занемари мање, али потенцијално погодније институције за одређене случајеве. Тиме би могле бити погођене локалне арбитражне институције, иако оне некада могу бити бољи избор због мање оптерећености, нижих трошкова вођења поступка, познавања језика и локалних прописа. Овај пример показује како се може јавити пристрасност у раду система вештачке интелигенције и како она потенцијално може угрозити правичност и конкурентност пружања арбитражних услуга.

Ризик могуће грешке: Као и сваки други систем вештачке интелигенције, и четбот може правити одређене грешке. Наиме, четбот може генерисати садржај који обухвата непроверене и нетачне информације. Ове грешке се могу тицати погрешног тумачења правила поступка или погрешног навођења временских рокова за предузимање одређених радњи, што некада може имати озбиљније последице на сам ток поступка.

С тим у вези, арбитражне институције морају осигурати тачност података који се налазе у бази знања система вештачке интелигенције, како би систем корисницима могао да пружа конзистентне и тачне информације о арбитражном поступку. Верификацију резултата вештачке интелигенције додатно отежава чињеница да четботови често не наводе транспарентно изворе својих података.

Ризик по приватност и безбедност података: Како се у систем могу убацити сви релевантни подаци у вези са поступцима који су се водили пред неког арбитражног институцијом, они могу садржати поверљиве податке. С тим у вези, арбитражна институција треба пажљиво припремити податке и учинити све одговарајуће мере како би се елиминисао могући ризик по приватност и безбедност података, односно како би се ублажио утицај ризика и вероватноћа његовог наступања. У циљу превенције од ризика од неовлашћеног приступа, цурења информација или злоупотребе података, арбитражне институције могу предвидети мере, као што су редиговање арбитражних одлука, извештаја и других докумената који садрже поверљиве информације.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком

(четбот) може радити са високим нивоом аутоматизације. Уз помоћ горе изложених способности система, он може да обради упит корисника и да аутоматски генерише одговор на постављени упит на основу своје базе знања о арбитражном поступку. Четбот може корисницима аутоматски да пружати информације у било које време, без потребе за људском интервенцијом. На крају, у случају да чет бот не пружи кориснику задовољавајући одговор, кориснику треба да буде омогућен и контакт са релевантном особом из секретаријата арбитражне институције ради пружања додатне асистенције уколико је то потребно.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Корисници система вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком су пре свега странке, односно друга заинтересована лица, која би да се упознају са специфичностима арбитражног поступка. Странке ће коришћењем система успоставити директну интеракцију са системом. *AI Act* предвиђа да се системима средњег, односно ограниченог ризика сматрају они системи вештачке интелигенције који су намењени директној интеракцији са људима.⁹⁸⁵ Примена система вештачке интелигенције намењених интеракцији са физичким лицима, односно за генерисање садржаја може водити до наступања ризика од лажних информација, па је употреба ових система предмет посебних обавеза транспарентности.⁹⁸⁶ Пружаоци таквих система морају обезбедити да они буду развијени на такав начин да су заинтересована физичка лица буде адекватно обавештена да комуницирају са системом вештачке интелигенције, а не човеком.⁹⁸⁷ Ово обавештење треба бити јасно и недвосмислено, имајући у виду околности конкретног случаја и контекст употребе система.

Дакле, четбот заснован на вештачкој интелигенцији ће се обично сматрати системом ограниченог ризика.⁹⁸⁸ Ипак, у неким ситуацијама, четботови се могу подвести под категорију високог ризика уколико њихова употреба значајно утиче на основна људска права и безбедност, као што би, примера ради, био четбот намењен за пружање правне помоћи.⁹⁸⁹ Међутим у случају система вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком, четбот служи као асистивни алат, пружајући корисницима информације, техничку подршку, односно смернице у вези даљег поступања. Он не доноси обавезујуће одлуке, нити може да произведе правне последице по кориснике система. Иако аутоматизује начин сазнавања информација, систем не замењује кључне одлуке арбитра и арбитражних институција, које такође могу странкама да пружају одговарајуће информације. У том смислу, систем представља само подршку, а не замену за арбитра и арбитражне институције које могу имати комуникацију са странака и без обзира на коришћење система. Даље, интеракција корисника са четботом је, пре свега, добровољна и усмерена на добијање општих информација. Систем само пружа информације у вези арбитражног поступка, временским роковима, процедуралним

⁹⁸⁵ Члан 50, став 1 *AI Act*-а.

⁹⁸⁶ Рецитал број 132 *AI Act*-а.

⁹⁸⁷ Члан 50, став 1 *AI Act*-а.

⁹⁸⁸ Cheng Kit, "A Comparative Analysis of Artificial Intelligence Regulation: Implications for Singapore", *Singapore Academy of Law Journal*, Vol. 37, 2025, 201; Monica Aguilar, "EU AI Act – Overview Of Third Party Obligations", *Hoggo*, 2025, доступно на: www.hoggo.io/eu-ai-act-overview-of-third-party-obligations/.

⁹⁸⁹ Viktor Zeman, "Chatbots under the European AI Act", *Flow Hunt*, 2025, доступно на: www.flowhunt.io/blog/chatbots-under-the-european-ai-act/.

корацима, и на тај начин помаже кориснику да разуме процес решавања спорова, али не утиче на сам исход спора. Дакле, четбот не доноси одлуке које директно утичу на права странака, па нема ризика по основа права физичких лица, већ служи искључиво као извор информација.⁹⁹⁰ Информације које четбот пружа корисницима морају да буду и објективне, проверене и унапред дефинисане.

Обавеза транспарентности има за циљ повећање поверења у примену система вештачке интелигенције уз пружање адекватне заштите корисницима од потенцијалне манипулације. Обезбеђивање транспарентности подстиче и већу одговорност приликом развоја и примене система вештачке интелигенције.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Поједине арбитражне институције раде на развоју четбота као алата за персонализовану помоћ корисницима у вези олакшавања приступа и разумевања арбитражних правила.⁹⁹¹

1.10. Систем за предвиђање исхода поступка

Историјски гледано, људи су одувек тежили предвиђању будућности и смањењу правне неизвесности.⁹⁹² Када настане неки спор, обично уговорне стране праве анализу спорних питања, наредних стратешких корака, па се распитају која је вероватноћа успеха евентуалног спора. Уобичајено питање упућено адвокату од клијента након ангажовања је колика је шанса да клијент добије спор.⁹⁹³

Предвиђање исхода правних спорова је изазован задатак који захтева богато искуство, дубоко познавање права, анализу претходних случајева и разумевање специфичних околности сваког спора. Процена исхода случаја зависи од искуства и стручности правних стручњака који врше процену, али ће најчешће резултирати субјективним, неизвесним и непоузданим предвиђањима. Проф. Шерер (*Scherer*) наводи да јој је увек било „прилично непријатно да даје тачну цифру као процену без научног објашњења“, али да данас системи вештачке интелигенције могу да помогну у тој процени.⁹⁹⁴

1.10.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Предиктивна аналитика (енг. *predictive analytics*, *predictive coding*) представља софтверски алгоритам који може да анализира скуп доступних електронских података и да утврди одређене законитости у вези са њима, са високим степеном тачности.⁹⁹⁵ Временом је настао и термин „предиктивна правда“ који означава коришћење машинског учења засновано на анализи великог броја претходно донетих одлука како би се превидели исходи будућих

⁹⁹⁰ Ander Lozano Zurita, “The EU AI Act: What are the obligations for providers?”, *Data Guard*, 2024, доступно на: www.dataguard.com/blog/the-eu-ai-act-and-obligations-for-providers/.

⁹⁹¹ Maxim Osadchiy, Erika Santini, Michael McIlwrath, “Are Arbitral Institutions Using Artificial Intelligence? The State of Play in Adopting AI”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/05/08/are-arbitral-institutions-using-artificial-intelligence-the-state-of-play-in-adopting-ai/>.

⁹⁹² B. Berardicurti, *op. cit.*, 382.

⁹⁹³ Reed C. Lawlor, “Information Technology and the Law”, *Advances in Computers*, Vol. 3, 1962, 324.

⁹⁹⁴ M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 508. Вид. и F. G’sell, *op. cit.*, 355; M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 655; S. Henrich, F. Pötzlberger, *op. cit.*; K. Paisley, E. Sussman, *op. cit.*, 35-36; F. Urbarri Soares, *op. cit.*; M.B. Репић, *op. cit.*, 21; Kevin D. Ashley, *Artificial Intelligence and Legal Analytics: New Tools for Law Practice in the Digital Age*, Cambridge University Press, 2017, 210; J. Haesler, T. Isler, *op. cit.*; K. Oblin, *op. cit.*

⁹⁹⁵ P. Kinninmont, *op. cit.*, 8.

спорова.⁹⁹⁶ Управо израз „алати предиктивне правде“ потиче из предиктивне аналитике, која анализом историјских и других кључних чињеница прави предвиђање непознатих будућих вредности, односно пружа корисне увиде за доношење појединих одлука.⁹⁹⁷ Најчешће коришћени модели предиктивне аналитике су модел одлучивачког стабла (енг. *decision tree model*), који одређује ток поступања, предвиђа могуће исходе неке одлуке и последице које из тога произлазе.⁹⁹⁸

У *CEPEJ* Етичкој повељи предвиђање исхода од стране вештачке интелигенције се дефинише као „анализа великих количина судских одлука путем технологија вештачке интелигенције како би се направила предвиђања за исход одређених врста специјализованих спорова“.⁹⁹⁹ Систем за предвиђање исхода утврђује вероватноћу успеха или неуспеха случаја пред судом користећи статистичке формуле уз помоћ техника обраде природног језика и машинског учења.¹⁰⁰⁰ Системи вештачке интелигенције могу предвидети одлуке на основу утврђених веза између података, имајући у виду да су улазни подаци чињенице случаја, правно образложење и критеријуми дефинисани правним прописима, док би излазни податак била одлука о решењу спора.¹⁰⁰¹ Како би крајњи резултати били што успешнији, потребно је спровести прикупљање и обраду података на основу ранијих догађаја. Другим речима, предиктивна аналитика је врста напредне аналитике која се користи ради идентификовања одређених образаца понашања како би се предвиделе неке правилности у будућности. Систем вештачке интелигенције може да утврди обрасце који воде до одређених исхода, односно које врсте аргумената и доказа чешће доводе до успеха у одређеним врстама предмета анализом великог броја судских пресуда, записника, правних докумената, информација о судијама, супротстављеним странкама и адвокатима.¹⁰⁰² Оваква врста анализе може пружити добру полазну основу заступницима странкама приликом формулисања аргументације да добију увид у то које аргументе и критеријуме доносиоци одлука обично узимају у обзир.

ICC Commission Guide on Effective Conflict Management подстиче коришћење алтернативних метода решавања спорова споразумним и мирним путем. Једна од препорука је и рана неутрална евалуација. Рана неутрална евалуација је метод решавања спора који подразумева учешће треће неутралне особе која странкама пружа необавезујућу прелиминарну процену њиховог спора. Добијање увида у релативне снаге и слабости позиција страна у раној фази може стране да наведе на закључак да није потребно или није пожељно да наставе спор. Чак и уколико спор не буде у потпуности решен, мишљење стручњака може помоћи у сужавању листе спорних питања. У том смислу, једна од могућих примена вештачке интелигенције јесте употреба система вештачке интелигенције за пружање неутралних евалуација вероватних исхода, заснованих на претходним одлукама.¹⁰⁰³

⁹⁹⁶ F. G'sell, *op. cit.*, 354; J.-B. Racine, *op. cit.*, 1037; Sylvie Lebreton-Derrien, "La justice prédictive. Introduction à une justice 'simplement' virtuelle", *Archives de Philosophie du droit*, Vol. 60, 2018, 14; Yannick Méneceur, "L'intelligence artificielle. Quel futur pour la justice prédictive?", *JurisClasser Périodique*, 2018, 190; Frédéric Rouvière, "La justice prédictive : version moderne de la boule de cristal", *Revue Trimestrielle de Droit civil*, No. 2, 2017, 527; Antoine Garapon, "Les enjeux de la justice prédictive", *JurisClasser Périodique*, No. 1-2, 2017, 31.

⁹⁹⁷ A.S. Chauhan, *op. cit.*

⁹⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹⁹ CEPEJ Charter on the Use of AI, *op. cit.*, 74.

¹⁰⁰⁰ CEPEJ Charter on the Use of AI, *op. cit.*, 29-30.

¹⁰⁰¹ J. Ulenaers, *op. cit.*, 5.

¹⁰⁰² S. Weinstein, *op. cit.*, 418; M.B. Репић, *op. cit.*, 21; М. Дерикоњић, *op. cit.*

¹⁰⁰³ Sapna Jhangiani, "Ambulances, Cliffs, and the Extinction of Arbitration Practitioners", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/03/23/ambulances-cliffs-and-the-extinction-of-arbitration-practitioners/>; Payel Chatterjee et al., "Technology and Artificial Intelligence: Reengineering arbitration in the new world", *IBA*, 2023, доступно на: www.ibanet.org/technology-and-artificial-intelligence-

Процена могућег исхода спора странкама указује на њихове шансе за успех, али може и да изврши процену износа штете, времена трајања поступка, односно доношења одлуке, процену трошкова вођења спора, и сл.¹⁰⁰⁴ На основу превиђања система странке могу да доносе различите стратешке одлуке, од одабира правне стратегије коју ће користити до одлуке да ли ће уопште и водити формални поступак решавања спора или је боље да пажњу усмере ка преговорима и поравнању. У том смислу, систем вештачке интелигенције може да „послужи и као подстицај странци на преговоре о поравнању, што је метод решавања спорова у којем странке у много већој мери владају садржајем коначног решења него што би то био случај када би спор био изнет пред судије или арбитре“.¹⁰⁰⁵ Поједини аутори наводе да процене система вештачке интелигенције могу да смање неизвесност око исхода спора, те да потенцијално могу да смање и подношење неоснованих захтева који успоравају процес доношења одлука, па процена одређених аспеката поступка може имати позитиван економски и социјални утицај на арбитражу.¹⁰⁰⁶ Иако је тренутно још увек тешко проценити утицај употребе оваквог система вештачке интелигенције на будуће начине мирног решавања сукоба, постоје очекивања већег броја споразумних решавања спорова. Наиме, наводи се да би предвиђање исхода странке могло навести на активније преговарање у вези са решењем спора са другом страном, односно да би странке биле спремније да пристану на закључење поравнања.¹⁰⁰⁷ Циљ превиђања исхода је да странама помогне да ускладе своја очекивања са реалностима њихове позиције већ у раној фази спора, односно током преговора у вези са начином решавања спора.

Додатно, системи вештачке интелигенције за предвиђање исхода спора могу бити корисни не само странкама, већ и трећим лицима која су заинтересована за потенцијално финансирање спора.¹⁰⁰⁸ Наиме, на основу резултата система, односно генерисаног предвиђања исхода спора трећа страна може да доносе стратешку одлуку да ли ће финансирати вођење неког спора или не.

На крају, *CLArb* смернице предвиђају да је примена вештачке интелигенције за анализу случајева и предвиђање исхода спора једна од предности вештачке интелигенције која може утицати на повећање ефикасности арбитражних поступака.¹⁰⁰⁹

1.10.2. Предвидљивост судских одлука од стране система вештачке интелигенције

Предвиђање исхода судских спорова се сматра најбрже растућим сектором тржишта правне аналитике.¹⁰¹⁰ Велике количине судских одлука се обрађују како би се утврдиле могуће везе између улазних и излазних података.¹⁰¹¹ Претпоставља се да ће улога и значај система за

[reengineering-arbitration-in-the-new-world#:~:text=Predictive%20analytics%3A%20AI%20algorithms%20can,about%20pursuing%20arbitration%20or%20negotiation.](#)

¹⁰⁰⁴ F. G'sell, *op. cit.*, 355; K. Paisley, E. Sussman, *op. cit.*, 35-36; R. Alnaber, *op. cit.*, 2, 10; F. Uribarri Soares, *op. cit.*; Raphael Souza de Oliveira, Amilton Sales Reis Jr., Erick Giovani Sperandio Nascimento, "Predicting the number of days in court cases using artificial intelligence", *PLOS One*, Vol. 17, No. 5, 2022, 1-17.

¹⁰⁰⁵ M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 225.

¹⁰⁰⁶ K. Paisley, E. Sussman, *op. cit.*, 36.

¹⁰⁰⁷ F. G'sell, *op. cit.*, 357; B. Berardicurti, *op. cit.*, 383; M.B. Репић, *op. cit.*, 21; K.D. Ashley, *op. cit.*, 210.

¹⁰⁰⁸ Вид. и M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 655, 658; L. Bento (2018), *op. cit.*; J-B. Racine, *op. cit.*, 1044; K. Paisley, E. Sussman, *op. cit.*, 37; E. Chan, K. Nasir Gore, E. Jiang, *op. cit.*

¹⁰⁰⁹ Вид. *CLArb* смернице, Део I: предности и ризици употребе вештачке интелигенције у арбитражи.

¹⁰¹⁰ Patrick Flanagan, Michelle Hook Dewey, "Where Do We Go from Here? Transformation and Acceleration of Legal Analytics in Practice", *Georgia State University Law Review*, Vol. 35, 2019, 1253.

¹⁰¹¹ CEPEJ Charter on the Use of AI, *op. cit.*, 74.

предвиђање исхода одлука расти са повећањем доступности правних података.¹⁰¹² Анализа предвиђања судских одлука је релевантна и у контексту анализе предвиђања исхода у арбитражним поступцима, јер може показати које су могућности, али и ризици предвиђања исхода у поступцима решавања спорова. Свакако, у наредној секцији ћемо образложити и које су специфичности арбитражног поступка на које посебно треба обратити пажњу у контексту предвидљивости резултата.

Већ су развијени системи машинског учења који могу да предвиђају судске одлуке са већом прецизношћу него што то раде људи,¹⁰¹³ а постоје и системи вештачке интелигенције који надмашују предвиђања људи у вези са вероватноћом поновног чињења неког кривичног дела.¹⁰¹⁴ Системи вештачке интелигенције за помоћ судијама да предвиде ризик од поновног чињења кривичних дела се користе у Сједињеним Америчким Државама и у Великој Британији.¹⁰¹⁵ У Сједињеним Америчким Државама, софтвер за процену ризика који се користи од стране судија током фазе изрицања казне развила је приватна компанија *Northpointe Inc.* под називом *Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions (COMPAS)*.

На основу 137 фактора, укључујући узраст, пол и претходну кривичну историју, али не и расу, *COMPAS* је имао задатак да процени ризик од поврата, поновног извршења кривичног дела на скали од један (врло мало вероватно) до 10 (врло вероватно) како би судија одредио казну за појединца.¹⁰¹⁶ Иако резултати процене ризика нису били обавезујући за судију, они су често имали значајан утицај на одлуку судије.¹⁰¹⁷ У једној одлуци суд наводи да *COMPAS* представља само један од многих фактора које судија треба да узме у обзир током фазе изрицања казне, па резултат *COMPAS* процене ризика никада није одређујући приликом утврђивања казне.¹⁰¹⁸ Додатно, наглашава се да би дошло до кршења права на правичан поступак уколико би *COMPAS* процена ризика била одређујући фактор током изрицања казне, те да судија мора пружити објашњење других критеријума које је узео у обзир приликом утврђивања казне, поред резултата *COMPAS* процене ризика.¹⁰¹⁹

У вези са предвидљивости одлука у правосуђу је до сада урађено неколико истраживања. Једно међу последњим је истраживање које је поредило вероватноћу предвиђања гласова појединих судија Врховног суда Сједињених Америчких Држава (*US Supreme Court*) од стране компјутерског програма и од стране људи. Резултат је показао да је компјутерски програм био успешнији од људи у предвиђању гласова, па је постигао тачност предвиђања од 75%,

¹⁰¹² Daniel M. Katz, “Quantitative Legal Prediction or How I Learned to Stop Worrying and Start Preparing for the Data-Driven Future of the Legal Services Industry,” *Emory Law Journal*, Vol. 62, 2013, 912.

¹⁰¹³ R. Susskind (2019), *op. cit.*, Part IV.

¹⁰¹⁴ Zhiyuan Jerry Lin, Jongbin Jung, Sharad Goel, Jennifer Skeem, “The limits of human predictions of recidivism”, *Science Advances*, Vol. 6, No. 7, 2020, 1-8.

¹⁰¹⁵ *COMPAS* је систем вештачке интелигенције за предвиђање ризика од поновног чињења кривичних дела који се користи у САД, док је *HART* систем који се користи у Великој Британији. Вид. Łukasz Grad, Katarzyna Koprowska, “Chapter 10 Story COMPAS: Recidivism Reloaded”, *XAI Stories, Case Studies for eXplainable Artificial Intelligence*, 2020, доступно на: https://pbiecek.github.io/xai_stories/story-compas.html; Ljubiša Metikoš, “Explaining and Contesting Judicial Profiling Systems Beyond a Procedural Right to an Explanation”, *Technology and Regulation*, No. 1, 2024, 188-208; C. Sim, *op. cit.*, 4.

¹⁰¹⁶ J. Angwin, J. Larson, S. Mattu, L. Kirchner, *op. cit.*, 3.

¹⁰¹⁷ Danielle Kehl, Guo Priscilla, Samuel Kessler, *Algorithms in the Criminal Justice System: Assessing the Use of Risk Assessments in Sentencing*, Responsive Communities Initiative, Harvard Law School, Berkman Klein Center for Internet & Society, 2017, 13.

¹⁰¹⁸ *State v. Loomis*, 881 N.W.2d 749 (Wis. 2016); 2016 WI 68, No. 2015AP157-CR. Supreme Court of Wisconsin, 13 July 2016. Доступно на: wicourts.gov — [2016 WI 68](http://wicourts.gov) (у даљем тексту: *State v. Loomis Case*), параграфи 88, 99.

¹⁰¹⁹ *State v. Loomis Case*, параграфи 68, 99.

док је група стручњака, састављена од угледних адвоката и професора права, који су учествовали у истраживању тачно погодила само 59% гласова.¹⁰²⁰

Још 2016. године је објављено истраживање предвидљивости одлука Европског суда за људска права (енг. *European Court of Human Rights*, у даљем тексту: ЕСЉП).¹⁰²¹ Истраживачи су истренирали систем вештачке интелигенције који се базирао на обради природног језика и машинском учењу и обучавали га са 10% доступних одлука, да би на крају систем предвиђао одлуку суда у преосталих 90% одлука.¹⁰²² Модел је одлучивао о томе да ли постоји или не постоји повреда члана 3 (забрана мучења и нељудског или понижавајућег третмана или казне), члана 6 (право на правично суђење) и члана 8 (право на поштовање приватног и породичног живота, укључујући дом и преписку) Европске конвенције о људским правима (ЕКЉП).¹⁰²³ Анализа ових одредби је изабрана, јер је постојао највећи број донетих одлука, што је чинило добар узорак за тренирање система.¹⁰²⁴ Систем је требао да предвиди да ли је у конкретном случају суд утврдио кршење Европске конвенције за људска права. Тачност у предвиђању потенцијалног кршења Европске конвенције од стране система је била 79%.¹⁰²⁵ Одлуке ЕСЉП-а су посебно погодне за анализу текста због стандардизоване структуре пресуде,¹⁰²⁶ али и због чињенице да у 85% случајева Суд утврди постојање барем неке повреде прописа Конвенције.¹⁰²⁷ Ипак, у горе изложеним случајевима, не постоји објашњење процеса предвиђања нити правна сигурност резултата. Наиме, предвиђање исхода се базирало на утврђивању учесталости речи, низова речи, као и групе речи, а не примене правних правила или извођења логичких закључака.¹⁰²⁸

Ново истраживање је спроведено 2017. године, када је систем вештачке интелигенције трениран са око 28,000 одлука Врховног суда Сједињених Америчких Држава и 240,000 индивидуалних гласова судија у периоду од 1816. до 2015. године.¹⁰²⁹ Користећи технике машинског учења програм *Marshall*, је предвиђао гласове појединачних судија са прецизношћу од 71,9% , док је погађао исход поступка са стопом успешности од 70,2%.¹⁰³⁰ Иако је стопа успешности нижа од оне у претходној студији, она је вероватно још упечатљивија с обзиром да се ова студија односила на сва правна питања о којима Врховни суд САД доноси одлуке, што је много шире од примене конкретних чланова Европске

¹⁰²⁰ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 686; Roger Guimerà, Marta Sales-Pardo, "Justice Blocks and Predictability of U.S. Supreme Court Votes", *PLoS One*, Vol. 6, No. 11, 2011, 1-8; Theodore W. Ruger et al., "The Supreme Court Forecasting Project: Legal and Political Sciences Approaches to Predicting Supreme Court Decision Making", *Columbia Law Review*, Vol. 104, 2004, 1152. Вид. и Andrew D. Martin et al., "Competing Approaches to Predicting Supreme Court Decision Making", *Perspective on Politics*, No. 2, Vol. 4, 2004, 761.

¹⁰²¹ Nikolaos Aletras, Dimitrios Tsarapatsanis, Daniel Preotiuc-Pietro, Vasileios Lampsos, "Predicting Judicial Decision of the European Court of Human Rights: A Natural Language Processing Perspective", *PeerJ Computer Science*, No. 2, 2016, 5; Bex Caygill, "AI Predicts Outcomes of Human Rights Trials", *UCL News*, 2016, доступно на: www.ucl.ac.uk/news/news-articles/1016/241016-AI-predicts-outcomes-human-rights-trials.

¹⁰²² N. Aletras, D. Tsarapatsanis, D. Preotiuc-Pietro, V. Lampsos, *op. cit.*, 9.

¹⁰²³ *Ibidem*, 6.. Вид. и J. Ulenaers, *op. cit.*, 6; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 564-547.

¹⁰²⁴ N. Aletras, D. Tsarapatsanis, D. Preotiuc-Pietro, V. Lampsos, *op. cit.*, 6.

¹⁰²⁵ *Ibidem*, 10.

¹⁰²⁶ *Ibidem*, 4.

¹⁰²⁷ Вид. податке са сајта Европског суда за људска права www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2017_ENG.pdf. Вид. и Masha Medvedeva, Michel Vols, Martijn Wieling, "Using Machine Learning to Predict Decisions of the European Court of Human Rights", *Artificial Intelligence and Law*, Vol. 28, No. 2, 2020, 237.

¹⁰²⁸ M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 508-509.

¹⁰²⁹ Daniel M. Katz, Michael J. Bommaritoii, Josh Blackman, "A General Approach for Predicting the Behavior of the Supreme Court of the United States", *PLoS One*, Vol. 12, No. 4, 2017, 5 (табела 1); J. Ulenaers, *op. cit.*, 6.

¹⁰³⁰ *Ibidem*, 8-9.

конвенције о људским правима.¹⁰³¹ Треба имати у виду и да је узорак података на којима се систем тренирао био велики, с обзиром да су подаци за обуку система обухватили одлуке донете у временском распону од скоро двеста година које се баве разноврсним темама.¹⁰³² Додатно, ова студија је применила другачији приступ у односу на студију Европског суда за људска права, јер се није ослањала на текстуалне податке из одлука, већ су сви подаци претходно означени на одређени начин, па је модел трениран на том узорку, а затим је примењен и на преостале податке.¹⁰³³

На крају, треба нагласити да су у неким земљама, судске пресуде су много краће, а образложење је знатно површније него што је то случај са арбитражним одлукама, док се често судије ни не позивају на релевантне чињенице и аргументе странака.¹⁰³⁴

1.10.3. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за предвиђање исхода у арбитражном поступку.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за предвиђање исхода би начелно могао да се користи у свим фазама и од стране странака и њихових заступника, али и од арбитра. Процена вероватноће жељеног исхода странкама и њиховим заступницима највише може помоћи у почетној фази спора, када се и даље доносе стратешке одлуке у вези са покретањем спора и формулисањем аргументације. Наиме, пре формалног покретања арбитражног поступка, странке имају на располагању различите неформалне начине решавања спорова. Оне спор могу решити мирним путем, уз помоћ преговора, концилијације или медијације. Наредне кораке странака може усмерити и предвиђање исхода поступка. С друге стране, арбитрама би систем за предвиђање исхода могао да користи у трећој фази уз велика ограничења приликом коришћења.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за предвиђање исхода је превасходно асистенција странкама и њиховим заступницима у процени правне стратегије и потенцијалних резултата спора. Овај систем би могао да анализира велики број сличних случајева, арбитражних одлука, релевантне судске праксе и правних прописа, како би пружио процену вероватноће успеха појединих аргумената, односно правних захтева странака. На тај начин, систем вештачке интелигенције може олакшати доношење одлуке о томе да ли је уопште исплативо улазити у арбитражни поступак, на који начин је најбоље формулисати правне аргументе, како структурирати доказе, као и које процесне или материјално-правне аспекте ставити у фокус. Овај алат може бити драгоцен за иницијалну правну процену могућности и ризика позиције странака у спорном односу.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Систем вештачке интелигенције за предвиђање исхода поступка у арбитражном поступку захтева

¹⁰³¹ Истраживање је обухватило донете одлуке у периоду од 1816. до 2015. године. То је укључивало више од 28.000 исхода случајева и 240.000 појединачних гласова судија. Вид. D.M. Katz, M.J. Bommaritoii, J. Blackman, *op. cit.*, 5 (табела 1). Укупно је у истраживање било укључено 584 случаја Европског суда за људска права. Вид. N. Aletras, D. Tsarapatsanis, D. Preoŕiuc-Pietro, V. Lampos, *op. cit.*, 5. Вид. и M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 509.

¹⁰³² M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 556.

¹⁰³³ D.M. Katz, M.J. Bommaritoii, J. Blackman, *op. cit.*, 6–8.

¹⁰³⁴ Andrey Panov, "Machine arbitration: will we be out of our jobs in 20 years?", *Practical Law Arbitration Blog*, 2016, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/machine-arbitration-will-we-be-out-of-our-jobs-in-20-years/>.

висок ниво учешћа корисника. Наиме, корисник је тај који мора у систем да унесе специфичне податке у вези са конкретним случајем, укључујући чињенице спора, меродавно право, правне аргументе једне и друге стране, као и друге специфичности могу бити релевантне у конкретном случају. Додатно, корисник може дефинисати кључне параметре за анализу, а може уносити и допунске информације за вршење прецизнијег предвиђања. Такође, корисник је тај који ће тумачити генерисан резултат система и донети коначну стратешку одлуку у вези са наредним корацима.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза који систем вештачке интелигенције за предвиђање исхода поступка у арбитражном поступку генерише је предвиђање. Систем вештачке интелигенције генерише предвиђања о могућим исходима арбитражног поступка на основу анализе великог броја историјских података и специфичних околности конкретног случаја. Предвиђања може да подразумева утврђивање кључних фактора који утичу на исход и вероватноћу наступања одређеног, жељеног исхода, али систем корисницима може да пружи и вероватноћу наступања различитих исхода спора. Предвиђања као резултат система не представљају коначне одлуке, већ само служе као алат за подршку странкама и њиховим заступницима у припреми правне позиције.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за предвиђање исхода поступка у арбитражном поступку треба да поседује способности препознавања података, откривања образаца или грешака, предвиђања исхода, резонување.

Најпре, систем мора бити способан да препозна и анализира релевантне податке из базе знања која садржи велики број арбитражних одлука, правних докумената, правних прописа, извештаја и других релевантних извора података. Анализом података из базе, систем ће моћи утврди кључне фактора који утичу на исход арбитраже, евентуалне обрасце у арбитражним одлукама, као и да открије потенцијалне неправилности које би могле да воде другачијим исходима. Само предвиђање исхода је кључна способност система, уз помоћ које систем анализира историјске податке и све доступне информације како би предвидео вероватноћу одређеног исхода арбитражног поступка. Додатно, систем може вршити анализу и симулацију различитих сценарија и стратегија, те корисницима пружити вероватноћу наступања различитих исхода и процену ризика повезаних са различитим приступима случају. Неопходно је да систем буде способан да прилагоди генерисани резултат специфичним околностима конкретног арбитражног случаја, да води рачуна о специфичним чињеницама, меродавном праву и другим околностима које могу водити другачијим закључцима. На крају, систем мора да примени резонување приликом анализе чињеница конкретног случаја и правних аргумената како би генерисао вероватноћу наступања одређеног исхода.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за предвиђање исхода поступка у арбитражном поступку носи са собом неколико потенцијалних ризика, укључујући ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Поузданост система вештачке интелигенције зависи од тзв. „четири В (енг. “V”):“: количина података (енг. “*volume*”), разноврсност, која се односи на различите врсте података (енг. “*variety*”), брзина промене релевантности података (енг. “*velocity*”) и веродостојност (енг. “*veracity*”).¹⁰³⁵ Проф. Шерер (*Scherer*) их описује као „урођена ограничења модела заснованих

¹⁰³⁵ B. Berardicurti, *op. cit.*, 383; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 554-561; M. Hu, *op. cit.*, 795.

на подацима у правном одлучивању уз помоћ вештачке интелигенције“.¹⁰³⁶ Упростићено речено, квалитет процене исхода ће зависити од квантитета и квалитета података који су убачени у систем, као и способности система да те податке анализира. Прво, систем вештачке интелигенције је добар онолико колико су добри подаци који се у њега убацију.¹⁰³⁷ Чак, и уколико постоји велика количина података за тренирање система, може се десити да подаци буду погрешно класификовани, непотпуни, нетачни или застарели, што може довести до непоузданих резултата.¹⁰³⁸ Друго, систем вештачке интелигенције чији се рад заснива на анализи података захтева велике количине података, па ће предвиђање резултата зависити од величине узорка, односно величине скупа података на којима се тренира систем.¹⁰³⁹ Дакле, што је већи узорак, то је већа тачност предвиђања модела,¹⁰⁴⁰ односно што је мање доступних података, то је предвиђање мање прецизно.¹⁰⁴¹

Проблем код тренирања система вештачке интелигенције у циљу предвиђања исхода арбитражних поступака је што не постоје правне базе претходно донетих арбитражних одлука, имајући у виду приватан карактер арбитражног поступка.¹⁰⁴² С тим у вези је питање колико ће системи вештачке интелигенције бити корисни у предвиђању исхода поступака који се решавају путем међународне арбитраже, јер су одлуке, али и све друге информације у вези са поступком поверљиве. Сасвим супротно, решавање спорова пред државним судовима обично карактерише начело јавности, па су раније донете пресуде доступније и могу се лакше користити за тренирање система вештачке интелигенције у ове сврхе.¹⁰⁴³

У међународној инвестиционој арбитражи је нарочито изражен јавни интерес сазнавања појединих информација у вези са арбитражним поступком,¹⁰⁴⁴ па неки аутори сматрају да су поступци међународне инвестиционе арбитраже нарочито погодна за предвиђање исхода,¹⁰⁴⁵ али има и опречних ставова.¹⁰⁴⁶ У међународној инвестиционој арбитражи се значајан број одлука објављује одмах по окончању поступка.¹⁰⁴⁷ Тако се арбитражне одлуке вођене у *ICSID* арбитражним поступцима могу наћи на званичном сајту институције, али и на другим јавно доступним сајтовима.¹⁰⁴⁸ Ипак, поједини аутори упозоравају да код међународне инвестиционе арбитраже постоји и проблем величине узорка, имајући у виду да се у просеку покреће око 60 нових случајева пред међународном инвестиционом арбитражом,¹⁰⁴⁹ што не представља нарочито велики узорак за тренирање система, па се

¹⁰³⁶ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 554.

¹⁰³⁷ *Ibidem*, 554, 559; C. Sim, *op. cit.*, 10; R. Alnaber, *op. cit.*, 9; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 221, 229; O. Tang, *op. cit.*

¹⁰³⁸ M. Magnarelli, *op. cit.*, 35; F. G'sell, *op. cit.*, 350.

¹⁰³⁹ K. Paisley, E. Sussman, *op. cit.*, 36.

¹⁰⁴⁰ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 554.

¹⁰⁴¹ B. Berardicurti, *op. cit.*, 383.

¹⁰⁴² M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 554-555; T.R. Snider, D. Alhouti, R. Hayden, *op. cit.*

¹⁰⁴³ Примера ради, Кина је још 2013. године оформила базу судске праксе која поседује највећи број судских одлука на свету. До 2022. године је у базу унето више од 100 милиона судских одлука. Јасно је да ниједан судија неће моћи да прочита и обради околику количину информација, док их систем вештачке интелигенције веома лако и брзо може анализирати. Вид. Zichun Xu, "Human Judges in the Era of Artificial Intelligence: Challenges and Opportunities", *Applied Artificial Intelligence*, Vol. 36, No. 1, 2022, 1029.

¹⁰⁴⁴ Вид. преамбулу United Nations Convention on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration. Вид. више M. Јовановић (2018a), *op. cit.*, 356-360; R. Alnaber, *op. cit.*, 12; O. Tang, *op. cit.*

¹⁰⁴⁵ J.-B. Racine, *op. cit.*, 1041.

¹⁰⁴⁶ Philippe Bordachar, "La justice prédictive et l'arbitrage international relatif aux investissements étrangers", *Archives de philosophie du droit*, Vol. 60, No. 1, 2018, 199-215.

¹⁰⁴⁷ M. Станивуковић, *op. cit.*, 69.

¹⁰⁴⁸ Примера ради, велики број арбитражних одлука из међународних инвестиционих арбитража је доступан на веб сајту *Investment Treaty Arbitration (ITA)*, доступно на: www.italaw.com.

¹⁰⁴⁹ Према статистици UNCTAD-а, шездесет нових поступака за решавање спорова између инвеститора и државе су покренута 2023. године, а за првих седам месеци 2024. године, покренут је најмање 31 нови случај.

може поставити питање веродостојности података.¹⁰⁵⁰ Поред тога, неки аутори наглашавају потенцијални проблем разноврсности правних питања која се расправљају у међународној трговинској арбитражи, док се у међународној инвестиционој арбитражи анализирају исти стандарди, што додатно олакшава предвиђање исхода применом истих образаца.¹⁰⁵¹

Ипак, и поред приватног карактера међународне арбитраже, постоје напори међународне арбитражне заједнице да податке у вези са арбитражним поступцима учине што више доступним. Тако, поједине међународне арбитражне институције одлучују да своје одлуке објављују и тако их чине доступним свим заинтересованим лицима.¹⁰⁵² Оне то чине путем објављивања анонимизованих арбитражних одлука или редигованих сажетака одлука.

Примера ради, нова арбитражна правила *SIAC* из 2025. године предвиђају да ова арбитражна институција може, уз писану сагласност свих странака, објавити било коју одлуку или процедурални закључак арбитражног трибунала, уз редиговање имена странака и других идентификационих података.¹⁰⁵³ Слично чине и *ICC*, *ICDR*, *SCC*, *HKIAC*.¹⁰⁵⁴

Овакав тренд објављивања редигованих одлука значи да би, уколико се на тај корак одлуче, арбитражне институције могле да прикупе релевантне податке у вези са арбитражним одлукама за потребе развоја система вештачке интелигенције и учине их доступним за потребе развоја система без претходног објављивања поверљивих одлука јавности.¹⁰⁵⁵ Да је развој оваквих система могућ, доказује и сарадња *ICC* и компаније *Jus Mundi*, са циљем омогућавања пуног јавног приступа свим објављеним *ICC* одлукама и повезаним документима донетим од 1. јануара 2019. године, које ће потом бити предмет напредне анализе уз помоћ вештачке интелигенције.¹⁰⁵⁶ Обавештење *ICC*-а странкама и арбитражним трибуналима у вези са вођењем арбитражног поступка према арбитражним правилима *ICC*-а, омогућава да било која странка може у било ком тренутку уложити приговор на објављивање одлуке.¹⁰⁵⁷ Почетком 2025. године, овакав вид сарадње су направили и *SCC* и *Jus Mundi*.¹⁰⁵⁸ Ипак, може се тврдити да су овакви подаци, иако јавно доступни, непотпуни, имајући у виду да су заинтересованим лицима доступне само оне информације које су странке претходно одобриле, док су остали подаци редиговани.

Додатно, база података потребна за рад система вештачке интелигенције за предвиђање исхода може да користи и одлуке државних судова у случајевима одлучивања о признању и

Вид. <https://investmentpolicy.unctad.org/news/hub/1743/20240327-total-number-of-known-investment-treaty-cases-rises-to-1-332> и <https://investmentpolicy.unctad.org/news/hub/1764/20250210-isd-navigator-update-new-cases-and-awards-available>. Вид. и A. Seet, B. Lim, I. Tasende, *op. cit.*

¹⁰⁵⁰ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 555.

¹⁰⁵¹ *Ibidem*, 556.

¹⁰⁵² Joshua Karton, "A Conflict of Interests: Seeking a Way Forward on Publication of International Arbitral Awards", *Journal of the London Court of International Arbitration*, Vol. 28, 2012, 447; Antonio Musella, "Arbitration, Open Data, Justice and Artificial Intelligence: A New Step Forward", *Kluwer Arbitration Blog*, 2020, доступно на: <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/04/16/arbitration-open-data-justice-and-artificialintelligence-a-new-step-forward/>; K. Paisley, E. Sussman, *op. cit.*, 37-39.

¹⁰⁵³ Члан 60 *SIAC* арбитражних правила.

¹⁰⁵⁴ Вид. нпр. чланови 33 и 41 *ICDR* арбитражних правила, чланови 3 и 41 члан *SCC* арбитражних правила, 45 *HKIAC* арбитражних правила.

¹⁰⁵⁵ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 687.

¹⁰⁵⁶ Вид. <https://jusmundi.com/en/partnership/icc>. Вид. и Саопштење Секретаријата *ICC* <https://iccwbo.org/dispute-resolution/resources/publication-of-icc-arbitral-awards-jus-mundi-not-icc-publication/>.

¹⁰⁵⁷ Вид. *ICC*, *Note to Parties and Arbitral Tribunals on the Conduct of the Arbitration under the ICC Rules of Arbitration*, 2021, доступно на: <https://iccwbo.org/news-publications/arbitration-adr-rules-and-tools/note-parties-arbitral-tribunals-conduct-arbitration/>.

¹⁰⁵⁸ Вид. <https://dailyjus.com/news/2025/01/jus-mundi-and-the-scc-arbitration-institute-join-forces-to-enhance-global-access-to-arbitration-resources>.

извршењу арбитражних одлука у складу са Њујоршком конвенцијом, које су могу бити јавно доступне.¹⁰⁵⁹

База података *Dispute Resolution Data (DRD)* је база података за претраживање података у вези са међународном арбитражом и медијацијом основана 2015. године.¹⁰⁶⁰ Ова база је 2017. године награђена као најбоља иновација у области арбитраже од стране *Global Arbitration Review*-а.¹⁰⁶¹ DRD је успоставила сарадњу са појединим арбитражним институцијама, а тренутно прикупља податке од 18 институција, укључујући ICC и AAA, и покрива преко 5000 арбитражних поступака у којима су учествовале странке из 185 земаља. Ова база анализира просечно трајање спора, просечан износ правног захтева, просечан досуђени износ, учесталост противтужби и њихову стопу успеха, и др. Подаци који се пружају корисницима су анонимизовани, па информације о идентитету странака, именима случајева, адвокатима, арбитрама и другим учесницима у поступку остају поверљиве.¹⁰⁶² То значи да није могуће урадити анализу засновану на појединачним арбитрама, али је могуће направити анализу или одређене статистике у вези са арбитражном праксом. Коришћење ове базе обезбеђује информације уз помоћ којих се лакше могу развити правне стратегије.¹⁰⁶³

Чак и уколико би се проблем доступности арбитражних одлука у потпуности решио, јавља се још неколико потешкоћа приликом предвиђања исхода у арбитражним поступцима.

Ризик пристрасности: Систем може генерисати пристрасна предвиђања ако је обучен на подацима који садрже историјске и људске пристрасности. Ово може довести до неправедног третмана одређених група или појединаца у арбитражном процесу. На пример, систем вештачке интелигенције *COMPAS* који је коришћен у САД за процену ризика од поновног чињења кривичних дела, је показао расну пристрасност.¹⁰⁶⁴

Систем вештачке интелигенције може извући одређене дискриминаторне закључке извлачењем образаца из података примењујући их на начин који би могао довести до системских грешака. Примера ради, у области међународне инвестиционе арбитраже влада забринутост да су арбитраи неоправдано наклонени инвеститорима, па можемо очекивати да ће систем вештачке интелигенције у несразмерном броју случајева предвиђати повољније исходе за инвеститоре у односу на државу.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁵⁹ За тренирање система би могле да се користе доступне релевантне правне базе као што су *UNCITRAL* база података *Case Law on UNCITRAL Texts (CLOUT)*, као и друге базе праксе и стручних коментара. За тренирање система би могле да се користе доступне релевантне правне базе као што су *UNCITRAL* база података *Case Law on UNCITRAL Texts (CLOUT)*, као и друге базе праксе и стручних коментара. Вид. www.uncitral.org/clout/. Вид. и H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 69.

¹⁰⁶⁰ Ову базу је основао бивши председник Америчке арбитражне асоцијације (AAA). Вид. Dispute Resolution Data, доступно на: www.disputeresolutiondata.com/about_drd. Вид. Brian Canada, Debi Slate, Bill Slate, "A Data-Driven Exploration of Arbitration as a Settlement Tool: Does Reality Match Perception?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2018/06/11/data-driven-exploration-arbitration-settlement-tool-reality-match-perception/>.

¹⁰⁶¹ Вид. <https://globalarbitrationreview.com/article/gar-awards-2017-best-innovation-individual-or-organisation>.

¹⁰⁶² Karen Maxwell, "Computer says no: data analytics in arbitration", *Practical Law Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/computer-says-no-data-analytics-in-arbitration/>.

¹⁰⁶³ J-B. Racine, *op. cit.*, 1038.

¹⁰⁶⁴ S. Fabian, *op. cit.*, 4-15; H. Fry, *op. cit.*, 49; J. Larson, J. Angwin, T. Parris Jr., *op. cit.*; J. Larson, S. Mattu, L. Kirchner, J. Angwin, *op. cit.*; N. Mesa, *op. cit.*; C. Sim, *op. cit.*, 10; J. Angwin, J. Larson, S. Mattu, L. Kirchner, *op. cit.*; F. G'sell, *op. cit.*, 350-352.

¹⁰⁶⁵ J. Ulenaers, *op. cit.*, 7; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 559; A.O. Onyefulu, *op. cit.*, 66; Gus van Harten, "Perceived Bias in Investment Treaty Arbitration", *The Backlash against Investment Arbitration* (eds. Micheal Waibel et al.), Kluwer Law International, 2010, 433; J-B. Racine, *op. cit.*, 1042; D. Horton, *op. cit.*, 697; S. Jhangiani, *op. cit.*; A.L. Savinovich, *op. cit.*; Pia Eberhardt, Cecilia Olivet, *Profiting from injustice: How law firms, arbitrators and financiers are fuelling an investment arbitration*

Ризик нетранспарентности: Комплексност рада система вештачке интелигенције алгоритама може отежати разумевање како систем долази до одређених предвиђања. Тај проблем „црне кутије“ може умањити поверење у генерисана предвиђања. Примера ради, алгоритам који је коришћен за предвиђање случајева пред Европским судом за људска права је остао тајна, па се не може у потпуности разумети на основу чега је систем извршио предвиђање.¹⁰⁶⁶

Истраживања која су се бавила предвиђањем одлука Европског суда за људска права и Врховног суда САД су омогућавале да систем вештачке интелигенције користи бинарну класификацију приликом утврђивања резултата.¹⁰⁶⁷ У случају анализе одлука Европског суда за људска права задатак система је био да утврди да ли је дошло до кршења одредби Конвенције о људским правима или не, док је у случају Врховног суда САД задатак система био да одлучи да ли би суд потврдио одлуку нижег суда или не.¹⁰⁶⁸ Остаје отворено питање какве би резултате предвиђања дао систем од кога се захтева примена сложенијих, небинарних задатака какви су правни захтеви у арбитражним поступцима. Чак и уколико се поједине одлуке арбитражног трибунала могу свести на бинарне одлуке, у конкретном случају се може поставити велики број бинарних питања, а њихово решавање може бити специфично у сваком појединачном случају. Примера ради, питање које се може наћи пред арбитражним трибуналом за које је могуће бинарно решење је да ли арбитражни трибунал има надлежност да решава спор или да ли тужиоцу треба одобрити захтев за накнаду штете, али одговор на ова питања захтева додатну анализу. Сложена правна питања је тешко класификовати на бинарни начин који вештачка интелигенција може обрадити. Стога, што мање бинарно питање, то је мање вероватно да ће систем вештачке интелигенције успети бити успешан у предвиђању исхода.

Систем вештачке интелигенције већином функционише тако што путем обраде природног језика анализира карактеристике текста и утврђује учесталост појављивања одређених речи у циљу изналажења њиховог значења.¹⁰⁶⁹ Људима је тешко да разумеју ове правилности, те им је тешко да разумеју на основу којих критеријума је систем дошао до генерисаног резултата. Имајући у виду начин рада система и технике које се користе за предвиђање исхода спора, није јасно колико је користан високи проценат успешности, јер не постоји адекватно образложење за такав резултат, а образложење арбитражне одлуке даје легитимитет одлуци, омогућавајући странама у спору да разумеју разлоге због којих се одређена одлука доноси.

Даље, системи вештачке интелигенције не могу разумети сложеност и специфичност сваког конкретног случаја.¹⁰⁷⁰ Приликом доношења одлука, људи сагледавају информације и чињенице које су им на располагању, узимајући у обзир своје знање и искуство. Сви ти елементи су ограничени и релативни, јер се разликују од човека до човека. У том смислу се

boom, Corporate Europe Observatory, Transnational Institute, 2012, 8; M. Scherer (2022), *op. cit.*, 688; George Cadillac, "The Appearance of Bias in International Investment Arbitrators and Analysis of Potential Impediments to Bias in the European Union's Proposal for a Multilateral Investment Court", *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, Vol. 13, No. 1, 2021, 108-109.

¹⁰⁶⁶ Andrew Griffin, "Robot Judges Could Soon Be Helping With Court Cases", *Independent*, 2016, доступно на: www.independent.co.uk/tech/ai-judge-robot-european-court-of-human-rights-law-verdicts-artificial-intelligence-a7377351.html.

¹⁰⁶⁷ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 556.

¹⁰⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁶⁹ N.A. Smith, *op.cit.*; D. Horton, *op.cit.*, 691.

¹⁰⁷⁰ М. Дерикоњић, *op. cit.*

још почетком прошлог века судско одлучивање описало као пророчанство, што се може односи и на арбитражно одлучивање.¹⁰⁷¹

Додатно компликује чињеница да је арбитражна пракса веома разнолика,¹⁰⁷² те да се арбитражне пресуде могу разликовати у зависности од чињенице да ли је спор решавао арбитар појединац или арбитражно веће, да ли се спор решавао у оквиру инвестиционе или *ad hoc* арбитраже, где је било седиште арбитраже, које меродавно право је било примењиво, да ли је у питању трговинска, инвестициона или спортска арбитража, и сл.¹⁰⁷³ *Ratio* појединих дискреционих одлука арбитражног трибунала нису познате јавности. Примера ради, странкама често неће бити познати разлози избора седишта арбитраже када се оне саме око њега нису споразумеле, и сл.¹⁰⁷⁴ Арбитражне одлуке се углавном доносе од стране три арбитра на основу већања *in camera*, односно расправе у вези са решењем спора која се одвија у затвореном кругу.¹⁰⁷⁵ То значи да ће образложење одлуке, односно сваки корак при њеном доношењу остати непознати лицима која се нису нашла у том затвореном кругу.

Ризик могуће грешке: Како смо већ изложили, изазов за рад система вештачке интелигенције за предвиђање исхода је ограничен скуп података за обуку система. Наиме, имајући у виду да је арбитражни поступак поверљив, јавно доступни подаци у вези са арбитражним поступцима су ограничени, па услед недовољног броја података за тренирање могуће се грешке у раду система. То значи да, лак и уколико претпоставимо да постоји централизована база доступних одлука, остаје питање да ли ће ти расположиви подаци бити довољни да задовоље потребе рада система вештачке интелигенције како он не би правив грешке и како би са великим степеном вероватноће предвиђао исходе будућих одлука.¹⁰⁷⁶

Грешке система зависе од иницијално унетих података за обуку и каснијег уноса података.¹⁰⁷⁷ При употреби система вештачке интелигенције јавља се и проблем тзв. намерног тровања података, које подразумева убацивање нетачних података за обуку.¹⁰⁷⁸ Додатно, како се правни системи разликују од државе до државе, потребно је прилагођавати базе података система како би он могао да генерише резултате који су у складу са специфичностима националних прописа и праксе. Имајући у виду и могућности халуцинације вештачке интелигенције и необјашњивост поступка на основу ког је систем дошао до одређених резултата, питање је да ли би коришћење система вештачке интелигенције за последицу имало конзистентност и предвидљивост одлука какву желимо у арбитражи.

Приликом предвиђања исхода, постоје две врсте грешака - лажни позитивни исход и лажни негативни исход. Позитивно погрешне грешке (енг. *false positives*) су када систем предвиди нешто што није тачно, а негативно погрешне (енг. *false negatives*) када систем не препозна нешто што је тачно. Примера ради, позитивно погрешан исход је ситуација када систем предвиди да ће арбитражни трибунал прихватити тужбени захтев за накнаду штете, док би трибунал утврдио да нема основа за накнаду и одбацио тужбу.

¹⁰⁷¹ Max Radin, "The Theory of Judicial Decision: Or How Judges Think", *ABA Journal*, Vol. 11, 1925, 362.

¹⁰⁷² H.J. Snijders, *op. cit.*, 223; J-B. Racine, *op. cit.*, 1041; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 509; Stephan Wilske, "Linguistic and Language Issues in International Arbitration – Problems, Pitfalls and Paranoia", *Contemporary Asia Arbitration Journal*, Vol. 9, No. 2, 2016, 179-182.

¹⁰⁷³ J-B. Racine, *op. cit.*, 1042.

¹⁰⁷⁴ C. Sim, *op. cit.*, 10.

¹⁰⁷⁵ Вид. члан 45 *HKIAC* арбитражних правила, члан 59 *SCLAC* арбитражних правила. Вид. и H.J. Snijders, *op. cit.*, 232-233.

¹⁰⁷⁶ R. Alnaber, *op. cit.*, 12.

¹⁰⁷⁷ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 561.

¹⁰⁷⁸ O. Tang, *op. cit.*

Занимљив је пример из области кривичног права у контексту грешке система, где се наводи да систем заправо утврђује ко је Дарт Вејдер, а ко је Лук Скајвокер, па би пуштање Дарт Вејдера на слободу била грешка, јер систем не препознаје ризик који појединац представља, док би грешка била и осуђивање Лук Скајвокера уколико би систем погрешно идентификовао некога као високоризичног појединца.¹⁰⁷⁹

Ризик по приватност и безбедност података: Коришћење система вештачке интелигенције за предвиђање исхода арбитражног поступка може укључивати обраду осетљивих личних и пословних података. У том смислу, постоји ризик од неовлашћеног приступа, цурења информација и злоупотребе података странака у спору. Проблем који се овде јавља је и ко има приступ и контролу над поверљивим подацима у систему који се односе на претходне арбитражне случајеве. Да би се ови ризици ублажили, неопходно је имплементирати одговарајуће мере заштите.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво могуће аутоматизације предвиђања исхода је средњи. Генерисани резултат система корисницима служи само као смерница корисницима који ће даље процењивати извесност и веродостојност такве процене. Предвиђање исхода арбитражног поступка представља веома комплексан задатак, па је потребно учешће човека кроз уношење одговарајућих улазних података, али и тумачење резултата и њихову верификацију.

Систем вештачке интелигенције може брзо анализирати велике количине података у вези са арбитражним поступцима и идентификовати обрасце и трендове релевантне за предвиђање исхода. Систем може генерисати предвиђања о могућим исходима арбитражног поступка, укључујући вероватноће различитих исхода. Међутим, предвиђања система неће увек бити поуздана, нарочито у комплексним случајевима, који одступају од устаљених образаца. Арбитражни случајеви се обично неће сводити на репетитивне, стандардизоване спорове, где је могуће применити истоветну логику и право на исти начин као што је то био случај у претходним поступцима. У пракси, арбитрари тумаче законе, па их могу применити на начин који потврђује уобичајено значење одређене правне норме или као изузетак од примене.¹⁰⁸⁰ Задатак доносиоца одлука није само примена јасних правила, већ је често и примена широко постављених, нејасних стандарда, који могу бити предмет различитих тумачења, као што је стандард разумног човека, разумног рока, доказне вредности, правичности, и др.¹⁰⁸¹

Предвиђање исхода правних спорова не замењује улогу адвоката, стручну правну анализу, процену ризика и правно саветовање, али може да представља смернице за разумевање потенцијалних ризика спора. Људско расуђивање и људска експертиза су неопходни за интерпретацију резултата и доношење коначних одлука у вези са стратегијом заступања. У том смислу, систем за предвиђање исхода треба посматрати као алати за помоћ странкама и њиховим заступницима, који им омогућава да донесу информисану и стратешки добро промишљену одлуку у вези са решавањем спорног односа и евентуалним вођењем арбитражног спора.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за предвиђање исхода може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

¹⁰⁷⁹ H. Fry, *op. cit.*, 46-47.

¹⁰⁸⁰ G.I. Zekos, *op. cit.*, 68.

¹⁰⁸¹ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1145; J-B. Racine, *op. cit.*, 1051.

Наиме, пошли смо од чињенице да ове системе највише могу користити странке и њихови заступници. Ова систем управо њима може служити као алат за подршку приликом доношења одређених стратешких одлука. Тако резултати система могу имати утицај на процене и одлуке странака, нарочито у почетној фази када странке процењују да ли да уопште и покрену арбитражни поступак. Уколико су резултати нетачни, неажурирани или пристрасни, могу довести до погрешне процене правне позиције, што може резултирати финансијским губицима или процесним пропустима. *AI Act* посебну пажњу поклања транспарентности и објашњивости резултата система, па уколико је систем за предвиђање исхода развијен тако да јасно прикаже изворе података на основу којих систем генерише резултате, ризик од погрешног тумачења расположивих података се додатно ублажава. На крају, ризици који могу настати употребом овог система се могу ефикасно ублажити адекватним људским надзором. Управо из овог разлога систем за предвиђање исхода поступка спада у категорију ограниченог ризика, али се и даље захтева пажљива примена и разумевање ограничења система.

Додатно, систем вештачке интелигенције за предвиђање исхода не утиче директно на сам исход арбитражног поступка, већ само делује као подршка у процени позиције странака и припреми правне стратегије и аргументације, па не испуњава критеријуме за класификацију високоризичног система у смислу *AI Act*-а. Ипак, приликом примене система за предвиђање исхода треба водити рачуна о конкретним функционалностима и начину рада система. Наиме, уколико би систем вештачке интелигенције вршио процену вероватноће успеха спора који решава конкретно лице, односно уколико би систем вршио анализу и предвиђање одлучивања од стране тачно одређеног арбитра, могло би се сматрати да систем врши профилисање. *AI Act* установљава опште правило према коме се сваки систем вештачке интелигенције који врши профилисање физичких лица аутоматски сматра високоризичним, без обзира на конкретну област примене.¹⁰⁸² Другим речима, сам чин профилисања, односно аутоматизоване обраде личних података физичког лица ради евалуације његовог понашања је довољан основ да се систем вештачке интелигенције класификује као високоризичан, без потребе за додатном анализом контекста употребе. Дакле, уколико би систем вештачке интелигенције генерисао предвиђање исхода спора у форми процене трајања поступка, процене очекиваних трошкова и вероватноће успеха појединих захтева уколико о њима расправља конкретно лице именовано за арбитра, систем би се могао сматрати високоризичним. С друге стране, уколико би систем вештачке интелигенције вршио анализу чињеница спора, меродавног права, претходне праксе, без профилисања одређеног физичког лица, систем се може сматрати системом ограниченог ризика.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Предвиђање исхода судских спорова се сматра најбрже растућим сектором тржишта правне аналитике,¹⁰⁸³ па постоје озбиљне назнаке да ће се системи вештачке интелигенције за предвиђање исхода арбитражних одлука тек развијати.

Неколико система за предвиђање исхода у арбитражи се већ користи у правној пракси. Примера ради, *ArbiLex* се бави применом машинског учења за предвиђање исхода судских поступака од 2019. године.¹⁰⁸⁴ *Arbilex* и *Jus Mundi* су направили сарадњу у оквиру које се прикупљају подаци у вези са претходно вођеним арбитражним поступцима како би се пружила помоћ у вођењу текућег поступка и омогућило предвиђање могућег решења.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸² Члан 6, став 4 *AI Act*-а.

¹⁰⁸³ Р. Flanagan, М. Hook Dewey, *op. cit.*, 1253.

¹⁰⁸⁴ Вид. www.arbilex.co/.

¹⁰⁸⁵ Вид. <https://jusmundi.com/en/document/publication/en-arb-and-legal-tech>.

Ови алати врше профилисање арбитара и омогућавају да се сазна како је арбитар одлучивао у прошлости и на који начин се аргументација у текућем поступку може прилагодити.¹⁰⁸⁶ *Arbilex* користи алгоритме машинског учења за анализу историјских података о случајевима, правним прецедентима и финансијским метрикама, што нарочито може да користи лицима која су заинтересована да финансирају вођење спора.¹⁰⁸⁷

LexMachina пружа различите анализе судова, судија, адвоката и странака, генерише резиме жалби и предвиђа понашања и исходе који различите правне стратегије могу донети.¹⁰⁸⁸ Овај систем нуди предвиђање износа могуће штете, могућих исхода поступка, нуди преглед историје спора противничког адвоката и временских оквира поступака који су се водили, што омогућава предвиђања различитих аспеката случаја.¹⁰⁸⁹ *Solomonic*, аналитичка платформа за судске спорове са седиштем у Великој Британији развијена у партнерству са адвокатском канцеларијом *Herbert Smith Freehills*, обрађује одлуке и омогућава брз и тајанствен приступ судским документима, а сматра се да може помоћи странкама у припреми за суђење предвиђајући исходе на основу претходног понашања, који могу бити користан показатељ за будуће поступке.¹⁰⁹⁰

Према одређеним истраживањима, *Case Cruncher Alpha* предвиђа исходе финансијских случајева са 20,3% већом тачношћу него што то чине људи.¹⁰⁹¹ *LexisNexis* је развио *Context*, алат за анализу података који путем анализе одговора на унапред утврђена питања, који предвиђа вероватноћу успеха спора који би решавао одређени судија.¹⁰⁹² *CaseText CoCounsel* је систем вештачке интелигенције, који помаже адвокатима да анализирају судску праксу и предвиђају потенцијалне исходе на основу релевантних прецедената.¹⁰⁹³

2. Арбитражне институције као корисници система вештачке интелигенције

Задатак арбитражних институција је администрација арбитражног поступка решавања спорова, односно управљање поступком решавања спора који води арбитражни трибунал, док сама арбитражна институција не решава предметни спор.¹⁰⁹⁴

Арбитражне институције могу бити основане од стране привредних комора, професионалних или струковних удружења, као и од удружења грађана уколико је то у складу са њиховим оснивачким актом и меродавним законима.¹⁰⁹⁵ Арбитражне институције ће арбитражни поступак организовати у складу са арбитражним правилима и релевантним националним законом.¹⁰⁹⁶ Оне ће за услуге администрирања поступка наплатити одређену накнаду у складу са тарифником.

Употреба модерних технологија од стране арбитражне институције може да започе још пре конституисања арбитражног већа и да се настави кроз цео поступак арбитражног решавања спора. Поједини делови традиционалног процеса арбитраже се дигитализују, тако се

¹⁰⁸⁶ J-B. Racine, *op. cit.*, 1039.

¹⁰⁸⁷ E. Chan, K. Nasir Gore, E. Jiang, *op. cit.*

¹⁰⁸⁸ Вид. <https://lexmachina.com/>.

¹⁰⁸⁹ E. Chan, K. Nasir Gore, E. Jiang, *op. cit.*

¹⁰⁹⁰ Вид. www.solomonic.co.uk/.

¹⁰⁹¹ F. Uribarri Soares, *op. cit.*

¹⁰⁹² Zhen Qin, "The Use of New Technologies in International Arbitration", *The American Review of International Arbitration Blog*, 2019, доступно на: <https://aria.law.columbia.edu/main-page-2/>.

¹⁰⁹³ Вид. www.thomsonreuters.com/en/cocounsel.

¹⁰⁹⁴ Вид. примера ради члан 1, став 2 *ICC* арбитражних правила.

¹⁰⁹⁵ Члан 6, став 2 Закона о арбитражи Србије.

¹⁰⁹⁶ Члан 6, став 1 Закона о арбитражи Србије.

подношење, предаја и размена арбитражних докумената може обавити дигиталним путем, док неке арбитражне институције у потпуности одржавају арбитражне поступке електронским путем.¹⁰⁹⁷ Уз помоћ модерних технологија интерни процеси се унапређују и делимично се аутоматизују административни задаци чиме се побољшава ефикасност рада. На ефикаснији начин се управља предметом, лакше се прати статус конкретног случаја и води рачуна о поштовању процедуралних рокова. Додатно, арбитри обично могу да се ослању на одговарајућу технолошку подршку од стране арбитражних институција. Из тог разлога, поједине арбитражне институције у свом тиму имају инжењере и програмере који пружају додатну подршку свим учесницима арбитражног поступка.¹⁰⁹⁸

Арбитражне институције се брзо прилагођавају тржишним, друштвеним и технолошким променама. Већина арбитражних институција су брзо реаговале на последице светске пандемије корона вируса и релативно брзо су несметано наставиле своје пословање. С друге стране, успостављање одрживог, ефикасног и брзо прилагодљивог система националног правосуђа захтева доста ресурса. Примера ради, уколико би нека национална држава пожелела да успостави дигитално вођење судских поступка, морала би да инвестира доста новца ради успостављања система, ангажовања техничког особља, обучавања кадрова и сл. При чему би се вероватно захтевала и измена правних прописа, те би вероватно биле потребне године да државни судови ускладе свој рад и да се прилагоде новом систему. С тим у вези, прихватање модерних технологија може да представља фактор више за одабир арбитраже као начина решавања спорова.

Примена модерних технологија од стране арбитражних институција има за циљ да убрза административне процесе, смањи трошкове вођења поступка и побољша квалитет услуга које институције пружају странкама и арбитрима. Важно је напоменути да се модерне технологије користе као алат за подршку секретаријату арбитражне институције, а не као потпуна замена за људску асистенцију администрацији арбитражног поступка.

У овој секцији ћемо испитати какве су могућности коришћења система вештачке интелигенције од стране арбитражних институција у циљу ефикаснијег управљања арбитражним поступком (2.1.). Ипак, потребно је нагласити да ће арбитражне институције могу да користе и неке од претходно описаних система вештачке интелигенције, као што су систем за генерисање докумената, систем за проверу текста, систем за генерисање предлога седишта арбитраже, систем за генерисање предлога за именовање арбитра, и др.

2.1. Систем за управљање предметима

Предност решавања спора под окриљем арбитражне институције је што оне странкама и арбитрима олакшавају вођење арбитражног поступка ослобађањем бављења неопходних организационих и техничких задатака.¹⁰⁹⁹ Арбитражне институције играју кључну улогу у управљању предметом, обезбеђујући да процес решавања спора тече ефикасно, транспарентно и у складу са релевантним арбитражним правилима и другим примењивим законима. У циљу управљања предметом у арбитражном поступку арбитражне институције предузимају низ активности које укључују пријем и обрада захтева за арбитражу, других поднесака, обавештење друге стране о покренутом поступку, кореспонденција са странкама

¹⁰⁹⁷ H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 121.

¹⁰⁹⁸ Вид. <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/05/08/are-arbitral-institutions-using-artificial-intelligence-the-state-of-play-in-adopting-ai/>.

¹⁰⁹⁹ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 24; Т. Варади, Б. Бордаш, Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 583; М. Moses, *op. cit.*, 9.

у поступку, укључујући достављање, односно размену поднесака, праћење рокова за предузимање одређених радњи, организација усмених расправа, и др.¹¹⁰⁰

Примарна је административна подршка арбитражних институција коју оне нуде странкама и арбитрама током целог поступка. Најпре, неке арбитражне институције примају захтев за покретање арбитраже и проверавају њихову формалну исправност.¹¹⁰¹ Даље арбитражне институције обезбеђују архивирање и дистрибуцију поднесака и прилога између странака и арбитра. Друга улога која је поверена арбитражној институцији се тиче именовања арбитра. Наиме, надлежна арбитражна институција може пружити и подршку приликом именовања арбитра када странке не могу да се договоре око избора арбитра.¹¹⁰² Такође, оне одлучују о захтевима за изузеће арбитра уколико постоје сумње у њихову непристрасност или независност.¹¹⁰³ Трећи вид асистенције арбитражних институција представља помоћ у процедуралној организацији поступка. Арбитражне институције могу помоћи арбитрама и странкама приликом организације иницијалних састанака ради утврђивања процедуралних корака и временског оквира поступка,¹¹⁰⁴ и организације усмених расправа. Додатно, арбитражне институције управљају и временским роковима, па прате да ли се поступак одвија у складу са предвиђеним роковима ради избегавања кашњења. Тако арбитражне институције могу да предвиде и контролишу обавезу арбитражног већа да донесе коначну арбитражну одлуку у одређеном року, било од дана конституисања арбитражног већа¹¹⁰⁵ или од дана усвајања одређеног процедуралног документа¹¹⁰⁶ или од дана одржавања последњег рочишта за усмену расправу у погледу предмета спора или пријема последњег поднеска.¹¹⁰⁷ На крају, арбитражне институције могу и да доносе одлуке о процедуралним питањима, као што су евентуално придруживање додатних странака,¹¹⁰⁸ спајање више предмета у један поступак,¹¹⁰⁹ одређивање седишта¹¹¹⁰ и др. Још значајније, арбитражне институције врше контролу арбитражне одлуке и обезбеђују да арбитражна одлука буде у складу са условима за извршење и у другим државама.

Дакле, арбитражне институције имају улогу административног и организационог стуба арбитражног процеса, осигуравајући да се поступак води ефикасно, непристрасно и у складу са важећим арбитражним правилима и другим релевантним законима.

2.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Арбитражне институције морају да иду у корак с временом, али и да предвиђају будуће изазове и правце развоја, како би сама институција могла да опстане на тржишту решавања спорова.¹¹¹¹ Увођењем система вештачке интелигенције за управљање арбитражним поступком може се значајно унапредити ефикасност управљања кроз аутоматизацију и

¹¹⁰⁰ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 24.

¹¹⁰¹ Вид. нпр. члан 6 *SCC* арбитражних правила.

¹¹⁰² Вид. нпр. члан 17 *SCC* арбитражних правила, члан 12 *ICC* арбитражних правила, члан 6 *UNCITRAL* арбитражних правила, члан 5 *LCLA* арбитражних правила.

¹¹⁰³ Вид. нпр. члан 14 *ICC* арбитражних правила, члан 10 *LCLA* арбитражних правила.

¹¹⁰⁴ Вид. нпр. члан 28 *SCC* арбитражних правила.

¹¹⁰⁵ Вид. примера ради члан 32 БАЦ арбитражних правила, који предвиђа рок од 6 месеци.

¹¹⁰⁶ Вид. примера ради члан 23 и члан 31 *ICC* арбитражних правила који предвиђа рок од 6 месеци.

¹¹⁰⁷ Вид. примера ради члан 32 *VIAC* арбитражних правила, члан 15 *LCLA* арбитражних правила, члан 37 *DIS* арбитражних правила, који предвиђају рок од 3 месеца.

¹¹⁰⁸ Вид. члан 7 *ICC* арбитражних правила, члан 13 *SCC* арбитражних правила.

¹¹⁰⁹ Вид. члан 10 *ICC* арбитражних правила, члан 22 *LCLA* арбитражних правила, члан 15 *SCC* арбитражних правила.

¹¹¹⁰ Вид. члан 18 *ICC* арбитражних правила, члан 16 *LCLA* арбитражних правила, члан 25 *SCC* арбитражних правила.

¹¹¹¹ M.F. Garza, M. McIlwrath, *оп. cit.*, 138.

оптимизацију активности које су у надлежности арбитражних институција. Преко овог система арбитражне институције могу да прате рад арбитра, односно да прате ток поступка.

Системи вештачке интелигенције могу омогућити ефикасно пријемно обрађивање поднесака, категоризацију поднесака и других прилога, као и праћење сваког процедуралног корака у поступку пружајући арбитрама и странкама подршку у сваком тренутку. Странкама се може омогућити да покрену арбитражни поступак преко паметне платформе уз пружање аутоматизованих смерница од стране вештачке интелигенције. На овај начин би се смањило административно оптерећење секретаријата арбитражних институција у почетној фази поступка, док би се странкама омогућило да у реалном времену прате напредак предмета. Системи могу аутоматски класификовати поднеске, доказе и кореспонденцију на основу њиховог садржаја, као и аутоматски организовати и чувати документацију у дигиталним архивама, омогућавајући брз приступ релевантним информацијама.

Системи вештачке интелигенције могу да се користе и за генерисање временског оквира поступка.¹¹¹² У том смислу, системи за управљање предметима могу поседовати и неке напредне функционалности, као што су олакшавање вођења распореда, односно заказивања усмене расправе. Заказивање рочишта се обично обавља у раној фази поступка, већ на почетном састанку, а јако је важно да се датум рочишта утврди што пре, јер проналажење одговарајућег датума може бити тешко, нарочито када је арбитражно веће састављено од три арбитра, а присутан је и велики број заступника странака, адвоката, сведока, и других учесника у поступку чији се распореди морају ускладити. Овај проблем може решити систем вештачке интелигенције тако што би систем претходно могао да прикупи од учесника у поступку информације у вези са њиховом доступности, па би извршио предлог датума за одржавање усмене расправе, који би проследио арбитрама. Поред ове могућности, систем вештачке интелигенције може да направи нацрт сатнице и распореда излагања странка, као и испитивања сведока и вештачка на усменој расправи. Након што арбитра прихвати предлог система, он би даље странке обавестио о предвиђеном датуму и сатници одржавања усмене расправе. На овај начин би се лако и ефикасно извршило планирање усмених расправа.

Алати за управљање роковима могу аутоматски подсећати на важне датуме (нпр. рокове за подношење доказа) и синхронизовати распореде арбитра и странака. На паметној платформи се могу једноставно размењивати информације између свих учесника поступка. Додатно, вештачка интелигенције може пружати помоћ странкама и арбитрама приликом комуникације. Наиме, систем може генерисати нацрте стандардизованих писма за странке и арбитра.

Странкама би био омогућен приступ релевантним документима и добиле би правовремена обавештења о свим новинама у вези поступка и предстојећим активностима, па би странке у сваком тренутку имале доступне све релевантне информације путем паметне платформе. Примера ради, странкама би било доступно када је поднет захтев за изузеће арбитра, који је рок за одговор на захтев, у ком року арбитра треба да донесу арбитражну одлуку и сл. Систем може идентификовати кашњења у поступку, а може слати и подсетнике странама и арбитрама да предузимање одређених радњи, односно обавештавати учеснике у поступку о предстојећим обавезама. Примера ради, систем може обавештавати странке о роковима за именовање арбитра, подношење одређене документације, за одржавање рочишта, и сл. Додатно, систем може пратити напредак сваке фазе поступка, па обавештавати учеснике о завршетку размене поднесака или процеса достављање одлуке свим учесницима.

¹¹¹² S. Henrich, F. Pötzlberger, *op. cit.*

Увођење оваквог система би повећало ефикасност управљања предметом и смањило време потребно за обраду докумената и праћење рокова. С друге стране, странкама би се омогућило да буду добро информисане о статусу арбитражног поступка у сваком тренутку. Овакав ниво транспарентности утиче и на јачање поверења у арбитражу као механизам решавања спорова.

2.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за управљање арбитражним поступком.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за управљање предметом се може користити током целог трајања арбитражног поступка, односно у свим фазама поступка.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за управљање арбитражним предметом је асистенција Секретаријату арбитражних институција. Секретаријат, као управно-организационо тело, има задатак да координише арбитражни поступак, да управља временским роковима, да врши комуникацију између странака и арбитра. Асистенција систем се пре свега огледа кроз аутоматизацију административних и оперативних задатака, као што су пријем, провера и архивирање поднете документације.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Захтевани ниво учешћа корисника при уносу улазних података је низак. Наиме, систем може самостално да управља унетим документима без потребе за додатним уносом информација или смерница за њихову обраду.

Систем аутоматизује рутинске задатке, које би иначе обављао секретаријат арбитражне институције, као што су пријем и класификација документације, праћење рокова и слање подсетника, обавештавање странака и арбитра о статусу предмета. Сви ови задаци захтевају низак ниво учешћа корисника, јер се њихов рад заснива на унапред дефинисаним алгоритмима. То подразумева да је систем вештачке интелигенције претходно добро истрениран и да су у њега убачени сви релевантни подаци, као што су арбитражни закони и арбитражна правила конкретне арбитражне институције како би систем могао правилно да примењује институционална правила и поступа у складу са њима.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза код система вештачке интелигенције за управљање предметима у арбитражном поступку је садржај који се тиче организације и праћења тока арбитражног поступка. Систем за управљање предметима ће организовати докумената, извештаје и правити базу података која укључује класификацију поднесака и доказа и резиме процедуралних корака.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за управљање предметима треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење административних и оперативних задатка који су поверени арбитражној институцији: препознавање података, откривање образаца или грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, комуникација и резоновање.

Како би систем могао адекватно да класификује приложена документа, он мора да поседује способност препознавања података. Систем ће поседујући ову способност моћи да препозна релевантне делове захтева за покретање арбитраже и одговора на тај захтев, односно релевантне податке из тужбе и одговора на тужбу, па ће њих извући и унети у интерни систем уместо запослених у арбитражној институцији. На тај начин ће систем аутоматски прикупити све релевантне податке у вези са конкретним спором који се води пред том институцијом, а који су потребни за даље управљање поступком.

Анализом поднесака и других поднетих докумената, систем мора бити способан да идентификује недоследности у писаним поднесцима, процедуралне пропусте, кашњења у предузимању одређених радњи, и сл. На тај начин систем обезбеђује формалну исправност поднетих докумената, води рачуна о временским оквирима и току поступка, па способност откривања грешака осигурава да се процедуралне грешке или грешке у поднесцима открију пре него што угрозе ток и интегритет поступка. Анализом садржине приложених докумената, систем може да организује податке у складу са одређеним критеријумима. Примера ради, систем може класификовати податке у складу са тим да ли се ради о писаним поднесцима, доказном материјалу, процедуралним закључцима, и др. Тиме ће се учесницима у поступку омогућити лакша претрага приложених докумената.

Систем треба да поседује и способност прилагођавања излаза кориснику и околностима случаја. Наиме, систем треба да обавља задатке и контролише процесе како би они били у складу са арбитражним правилима надлежне арбитражне институције, те како би резултат система био прилагођен специфичним потребама конкретног спора и очекивањима странка и арбитра. Способност комуникације је неопходна како би систем могао на адекватан начин да странке и арбитра обавести о статусу поступка, предузетим и наредним корацима. На крају, систем треба да буде способан да логички да повезује чињенице и процедуралне кораке, како би адекватно могао да повеже предузете радње у поступку са процедуралним корацима предвиђеним у арбитражним правилима институције пред којом се води арбитражни поступак.

На крају, увођењем вештачке интелигенције, могуће је убрзати и унапредити административне и оперативне задатке кроз аутоматско препознавање и категоризацију докумената, генерисање стандардизованих процесних дописа, уз адекватан надзор над поштовањем процесних рокова и процедура.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Иако употреба система вештачке интелигенције за управљање предметима у арбитражном поступку пружа бројне предности, она носи и неколико могућих ризика који могу утицати на правичност, транспарентност и интегритет поступка. Наиме, може доћи до ризика пристрасности, ризика нетранспарентности, ризика могуће грешке и ризика по приватност и безбедност података.

Ризик пристрасности: Уколико систем садржи неке пристрасне податке, он може фаворизовати одређене групе или погрешно класификовати релевантне документе. Примера ради, уколико систем садржи податке који из било ког разлога могу водити фаворизовању странака из одређене земље, географског региона, обима пословања, такав вид пристрасности може довести до неправедног третмана странака. Систем може на различит начин приступити испитивању поднесака, обавештавању странака о статусу поступка, предузетим и наредним процедуралним корацима, и др.

Ризик нетранспарентности Недостатак објашњивости система може отежати разумевање како систем доноси одређене закључке, односно може отежати странкама и арбитрима да провере исправност резултата система. Међутим, систем за управљање предметом у арбитражном поступку не доноси комплексне, тешко разумљиве одлуке, па је овај ризик доста низак.

Ризик могуће грешке: Приликом рада система увек постоји ризик грешке. У случају управљања предметом у арбитражном поступку може доћи до техничке грешке или погрешне интерпретација података које систем има у својој бази. Последице таквих грешака су генерисање нетачних података о напретку поступка, необавештавање странака или арбитра о предузетим радњама, погрешна класификација докумената, и сл.

Ризик по приватност и безбедност података: Арбитражне институције неминовно обрађују велики број личних података и поверљивих информација. Привредни субјекти често и бирају арбитражу као механизам решавања спорова из разлога што је поступак поверљив и што често ни сама чињеница да се поступак води неће бити јавна. Странкама је у интересу да се јавно не изнесе информације у вези предмета спора, укључених лица, износа тужбеног захтева, и сл. Коришћење недовољно заштићених алатима вештачке интелигенције може да доведе до цурења поверљивих података и недозвољеног приступа информација трећим лицима. С тим у вези, арбитражна институција треба да предузме мере за елиминацију, односно ублажавање ових ризика, које укључују заштиту података кроз коришћење локалних система са енкрипцијом ради очувања поверљивости информација, строгу контролу квалитета система, редовну ревизију модела, и др.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво аутоматизације поступка који се може очекивати од система вештачке интелигенције за управљање предметима у арбитражном поступку је висок.

Систем вештачке интелигенције ће аутоматизовати рутинске и административне задатке, самостално вршећи организацију, класификацију и архивирање докумената, праћење рокова и слање подсетника странама и арбитрима за предузимање одређених радњи. Ови задаци захтевају минималну контролу и интервенцију корисника.

Систем може аутоматски креирати извештај о статусу предмета заједно са визуелним приказом статуса предмета, што може олакшати арбитражним институцијама да брзо процене стање предмета без ручног прегледа и детаљне обраде доступних података. Систем може централизовати комуникацију између странака и арбитра, генерисати стандардизована писма и омогућити лакшу размену докумената између учесника у поступку, смањујући административно оптерећење. Додатно, систем може утврђивати процедуралне недостатке, идентификовати пропусте, као што су непотпуни поднесци или прекорачење рокова. Овакав ниво аутоматизације може значајно да поједностави и олакша административне процесе који су традиционално захтевали значајне људске ресурсе.

На крају треба да нагласити да, иако систем вештачке интелигенције за управљање предметима у арбитражном поступку може да функционише са високим нивоом аутоматизације, посебно у обради докумената, праћењу рокова и тока поступка, систему не би требало дати могућност да доноси одлуке о процедуралним питањима. Таква врста задатака из надлежности арбитражне институције захтева правно расуђивање и треба да остане у рукама људи, па се не треба ни на који начин аутоматизовати.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе параметара за класификацију ризика, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за управљање арбитражним предметима може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Систем вештачке интелигенције за управљање предметом у арбитражном поступку има за циљ ефикасније управљање предметом током арбитражног поступка. Сврха система је да се лакше и ефикасније врши управљање, организација, класификација и претрага докумената, као и праћење статуса предмета. На тај начин се омогућава и пружање тачних и правовремених информација учесницима у поступку.

AI Act прописује да системи вештачке интелигенције који су намењени искључиво административним активностима, као што су комуникација између запослених и оперативни, административни задаци неће сматрати високоризичним системима.¹¹¹³ Додатно, може се аргументовати да управљање арбитражним предметом представља обављање уско постављених процедуралних задатака.¹¹¹⁴ Уско постављени процедурални задаци у смислу *AI Act*-а су одређени припремни задаци који не могу изазивати висок ризик приликом примене, јер су ризици које они могу проузроковати ограничени.¹¹¹⁵ Пример таквих система које наводи сам *AI Act* су систем који претвара неструктурисане у структурисане податке, систем који класификује податке у одређене категорије, као и систем који препознаје идентичне податке у великом скупу.¹¹¹⁶ Додатно, и систем за праћење временских рокова и трошкова арбитражног поступка се може сматрати процедуралним задацима, чије вршење од стране система вештачке интелигенције се неће сматрати високоризичним.¹¹¹⁷

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Последњих година сведоци смо све веће примене модерних технологија од стране арбитражних институција које настоје да побољшају пружање својих услуга, унапреде ефикасност вођења поступака под њиховим окриљем. Употреба модерних технологија може да утиче и на конкурентност на тржишту, те се арбитражне институције између себе такмиче која ће унети више иновација у своје пословање и тиме допринети ефикаснијој администрацији поступка.

Можда је и најмање контроверзна примена вештачке интелигенције од стране арбитражне институције за управљање предметима и обављање административне функције у циљу повећања оперативне ефикасности и смањења административног оптерећења арбитражне институције. Још су увелико пре пандемије вируса *COVID-19* арбитражне институције кренуле да развијају платформе за ефикасније управљање арбитражним предметима. Примера ради, Међународна трговинска комора *ICC* развила је *ICC NetCase*, Америчка арбитражна асоцијација (*AAA*) развила је *WebFile*, а Светска организација за интелектуалну својину (*WIPO*) развила је Електронски систем за праћење случајева *ESAF*. Ипак, и поред постојања оваквих платформи, претежно су се користили традиционални облици управљања предметима од стране арбитражних институција, слање поднесака и прилога на адресу, ручна обрада, скенирање, архивирање и др.

Ипак, у последњих неколико година, арбитражне институције су почеле све више да интегришу вештачку интелигенцију у платформе за управљање арбитражним предметима.

¹¹¹³ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹¹¹⁴ Члан 6, став 3, тачка 2(а) *AI Act*-а.

¹¹¹⁵ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

¹¹¹⁶ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

¹¹¹⁷ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

Велики број арбитражних институција се одлучује за развој специјализованих дигиталних платформи које интегришу вештачку интелигенцију, где странке могу електронски да подносе писане поднеске, прилоге, воде међусобну комуникацију, имају приступ свим релевантним документима који су на одговарајући начин организовани. Такође, неке арбитражне институције приступају развоју четбота који може аутоматски да одговара на уобичајена питања у вези са арбитражним поступком. Тако, поред већ изложених предности које вештачке интелигенција може да пружи странкама и арбитрима у поступку, вештачка интелигенција може значајно пружити помоћ и арбитражним институцијама у оптимизацији процеса управљања предметом, праћења времена и трошкова поступка, односно вршења надзора над током поступка.

Додатно, поједине арбитражне институције су основале и радне групе које се баве питањима развоја и употребе различитих алата заснованих на вештачкој интелигенцији у арбитражном поступку, са циљем формулисања смерница за употребу таквих алата.

VIAC је 2021. године покренуо VIAC портал, онлајн платформу за управљање предметима, која је намењена комуникацији и размени докумената између институције, странака, арбитра и других учесника поступка.¹¹¹⁸ Годину дана касније, 2022. године VIAC је покренуо и нову иницијативу под називом *Legal Tech Think Tank* која има за циљ прикупљање знања о утицају технологије, криптовалута, блокчејна и вештачке интелигенције на област алтернативног решавања спорова.¹¹¹⁹

Opus2 је платформа која се користи у арбитражним и судским поступцима за побољшање ефикасности управљања случајевима, као и за подршку учесницима у поступку.¹¹²⁰ Платформа пружа могућност електронске комуникације учесника у поступку, електронско управљање документацијом, организацију доказних материјала, као и организовање виртуелних усмених расправа. *Opus2* омогућава laku и брзу размену, организацију и претрагу великог броја докумената, што је од велике помоћи у сложеним и обимним предметима. *Opus2* је направила сарадњу са бројним арбитражним институцијама у циљу пружања услуга за ефикасније управљање арбитражним поступком. У сарадњи са компанијом *Opus 2*, арбитражна институција ICC је развила *ICC Case Connect*, платформу која омогућава виртуелно управљање арбитражним предметима, чиме се унапређује ефикасност вођења арбитражног поступка.¹¹²¹ Сингапурска арбитражна институција, такође, у сарадњи са *Opus2* развила платформу која омогућава електронско подношење докумената, складиштење и размену докумената унутар система, као и обављање других задатака који су неопходни за управљање арбитражним предметима.¹¹²² Међународни арбитражни центар у Дубаију, *DIAC* и *Opus2* су недавно најавили стратешко партнерство које укључује и развој нове дигиталне платформе за управљање арбитражним случајевима.¹¹²³

Америчка арбитражна асоцијација и Међународни центар за решавање спорова, *AAA-ICDR* пружају широк спектар алата који помажу учесницима у арбитражном поступку. Основан је и *AAAi Lab 2023*. године са циљем да пружи смернице странкама, њиховим заступницима, арбитрима, и другим учесницима у вези са коришћењем генеративне

¹¹¹⁸ Вид. www.viac.eu/en/rules-and-tools-at-a-glance/viac-portal/.

¹¹¹⁹ Вид. www.viac.eu/en/about-viac/structure-at-a-glance/viac-legal-tech-think-tank/.

¹¹²⁰ Вид. <https://www.opus2.com/solutions/>. Вид. и I. Quirk KC, G. Pendell, *op. cit.*

¹¹²¹ Вид. <https://iccwbo.org/news-publications/news/icc-launches-next-generation-digital-case-management-platform-for-dispute-resolution-services/>.

¹¹²² Вид. www.opus2.com/en-apac/news/siac-gateway-launch/.

¹¹²³ Вид. www.opus2.com/en-apac/news/diac-and-opus-2-partnership/.

вештачке интелигенције у поступцима алтернативног решавања спорова.¹¹²⁴ *AAA WebFile* је платформа која омогућава безбедно управљање свим аспектима арбитражних случајева, од слања захтева за покретање арбитраже, преко подношења додатних писаних поднесака и прилога, до праћења трошкова поступка.¹¹²⁵ Развијен је и чет-бот заснован на вештачкој интелигенцији, који служи као помоћ за подношење поднесака и покретање арбитражног поступка.¹¹²⁶

Постоје и други примери платформи на бази вештачке интелигенције, које нуде напредна решења за управљање предметом, а могу да служе адвокатским канцеларијама, правним одељењима у корпорацијама, сектору за људске ресурсе и др.¹¹²⁷

¹¹²⁴ Вид. <https://go.adr.org/aaai-lab-blog.html>.

¹¹²⁵ Вид. <https://adr.org/ai-tools-and-technology>.

¹¹²⁶ К. Enz (2024a), *op. cit.*

¹¹²⁷ Вид. нпр. App4Legal, www.lexzur.com и TrialView, www.trialview.com/.

Закључна разматрања

У оквиру поглавља Правни ризици употребе модерних технологија пре конституисања арбитражног већа подробно смо анализирали укупно једанаест система вештачке интелигенције које могу користити странке, њихови заступници и арбитражне институције у првој фази арбитражног поступка.

Од једанаест анализираних система, само је код једног система идентификован висок ризик за његов развој и примену, док је код осталих десет идентификован средњи, односно ограничени ризик. Странке и њихови заступници би модерне технологије користили претежно у сврху асистенције приликом обављања одређених задатака, што би им могло значајно уштедети пре свега временске и финансијске ресурсе. Неке системе могу користити и странке и арбитри, као што је примера ради систем за анализу исправа, о чему ће бити речи и у наредном поглављу и систем за превођење. У првој фази поступка систем за генерисање предлога за именовање арбитра могу користити као странке и њихови заступници, тако и арбитражне институције.

Ниво улаза, односно учешћа корисника у циљу адекватне употребе система се разликује од система до система, па је тако закључено да ће код четири система бити потребан низак степен учешћа корисника, код друга четири система да ће бити потребан средњи ниво учешћа и да ће код три система бити потребан висок ниво учешћа корисника. Што се тиче формата излаза приликом примене система вештачке интелигенције у првој фази поступка смо идентификовали садржај и препоруку као најчешћи формат излаза, али и предвиђања. Могућност високе аутоматизације је препозната код примене четири система, док је средња аутоматизација могућа код примене шест система, а ниска код примене једног система од једанаест анализираних система вештачке интелигенције. На крају, приликом примене сваког од анализираних система је идентификована могућност наступања одређених ризика, па се зато ниједан од анализираних система не може сматрати системом ниског ризика.

У наставку ћемо кратко изложити основне карактеристике свих анализираних система који се могу користити у фази пре конституисања арбитражног већа.

Систем за генерисање арбитражног споразума се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је средњи, као и ниво аутоматизације. Формат излаза приликом примене овог система ће најчешће бити садржај. Систем вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка: препознавање података, откривање образаца или грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, комуникацију и резонување. На крају, од издвојених ризика код система за генерисање арбитражног споразума посебно су изражени ризик од грешке коју систем може направити приликом генерисања арбитражног споразума и ризик пристрасности.

Систем за генерисање предлога седишта арбитраже се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је средњи, ако и ниво аутоматизације. Формат излаза биће препорука. Како би систем вештачке интелигенције пружио информисан и адекватан предлог седишта арбитраже, потребне су следеће кључне способности система: препознавање података, откривање образаца или грешака, предвиђање исхода, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, резонување. На крају, приликом примене система вештачке

интелигенције за одређивање седишта арбитраже може доћи до неколико потенцијалних ризика, укључујући ризик пристрасности, ризик нетранспарентности и ризик могуће грешке система.

Систем за генерисање писаних поднесака странака се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је висок, док је ниво аутоматизације низак. Формат излаза биће садржај. Систем вештачке интелигенције за генерисање писаних поднесака у арбитражном поступку треба да поседује следеће кључне способности: препознавање података, откривање образаца или грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, резонување. Постоји неколико веома значајних ризика који могу настати коришћењем система вештачке интелигенције за генерисање писаних поднесака. То су, пре свега, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Систем за техничку проверу и форматирање писаних поднесака се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је низак, док је ниво аутоматизације висок. Формат излаза биће препорука. За систем вештачке интелигенције за техничку проверу и форматирање писаних поднесака и прилога у арбитражном поступку потребне су две кључне способности, препознавање података и откривање образаца, односно грешака. Од могућих ризика приликом употребе система за техничку проверу докумената могу се јавити ризик од грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Систем за обављање правног истраживања се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је средњи, као и ниво аутоматизације. Формат излаза биће препорука. Како би систем вештачке интелигенције за обављање правног истраживања могао адекватно да генерише препоруке релевантног садржаја потребне способност препознавања података, откривања образаца и грешака, предвиђања исхода, прилагођавања излаза кориснику и околностима случаја, комуникације и резонувања. Систем вештачке интелигенције за обављање правног истраживања у арбитражном поступку носи са собом неколико потенцијалних ризика, међу којима су ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке, ризик пристрасности и ризик по приватност и безбедност података.

Систем за анализу исправа (писаних доказа) се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је средњи, ако и ниво аутоматизације. Формат излаза биће препорука. Главни задатак система за анализу докумената је напредно претраживање докумената, па се ови системи фокусирају на дубинско разумевање и интерпретацију текста у документима. Од њих се захтева да поседују следеће способности: препознавање података, откривање образаца и грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, као и резонување. На крају, код система за анализу докумената најизраженији је ризик од могуће грешке система.

Систем за превођење се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је низак, док је ниво аутоматизације висок. Формат излаза биће препорука. За систем вештачке интелигенције за превод текста у арбитражи кључне су способности препознавања података и комуникација. На крају, најзначајнији ризик рада система вештачке интелигенције за превод у арбитражном поступку је ризик могуће грешке.

Систем за генерисање предлога за именовање арбитра би се категорисао као систем високог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је висок, док је ниво аутоматизације средњи. Формат излаза биће препорука. За систем вештачке интелигенције за давање препоруке за именовање арбитра потребне су следеће кључне способности препознавање података, откривање образаца или грешака, предвиђање исхода, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, и резонување. На крају, систем вештачке интелигенције за генерисање препоруке за именовање арбитра у арбитражном поступку носи са собом неколико потенцијалних веома озбиљних ризика, укључујући ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Систем за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је низак, док је ниво аутоматизације висок. Формат излаза биће садржај. За функционисање система вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком захтевају се способност препознавање података, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја и комуникација. На крају, систем вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком носи са собом неколико потенцијалних ризика, међу којима су ризик пристрасности, ризик могуће грешке, ризик по приватност и безбедност података.

Систем за предвиђање исхода поступка се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је висок, док је ниво аутоматизације средњи. Формат излаза биће предвиђање. Систем вештачке интелигенције за предвиђање исхода поступка у арбитражном поступку треба да поседује способности препознавања података, откривања образаца или грешака, предвиђања исхода, резонување. Систем вештачке интелигенције за предвиђање исхода поступка у арбитражном поступку носи са собом неколико потенцијалних ризика, укључујући ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

На крају, анализиран је и систем за управљање арбитражним предметом који би потенцијално могле да користе арбитражне институције. Овај систем се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је низак, док ниво аутоматизације може бити висок. Формат излаза биће садржај. Систем вештачке интелигенције за управљање предметима треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење административних и оперативних задатка који су поверени арбитражној институцији: препознавање података, откривање образаца или грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, комуникација и резонување. На крају, иако употреба система вештачке интелигенције за управљање предметима у арбитражном поступку пружа бројне предности, она носи и неколико могућих ризика који могу утицати на правичност, транспарентност и интегритет поступка. Наиме, може доћи до ризика пристрасности, ризика нетранспарентности, ризика могуће грешке и ризика по приватност и безбедност података.

ПОГЛАВЉЕ VI

ПРАВНИ РИЗИЦИ УПОТРЕБЕ МОДЕРНИХ ТЕХНОЛОГИЈА НАКОН КОНСТИТУИСАЊА АРБИТРАЖНОГ ВЕЋА

Уводне напомене

У другој фази арбитражног поступка, односно фази након конституисања арбитражног већа, анализираћемо системе вештачке интелигенције које могу користити саме странке у поступку, њени заступници (1.), арбитри (2.) и арбитражне институције (3.). Дакле, за разлику од прве фазе, у другој фази у анализу убацујемо и системи које могу користити арбитри у поступку. Приликом те анализе ћемо користити креиран модел за класификацију система вештачке интелигенције који се користе у области арбитражног решавања спорова.

1. Странке и њихови заступници као корисници система вештачке интелигенције

Као у претходном делу рада, приликом анализе система вештачке интелигенције коју могу да користе странке и њихови заступници нећемо користити модел за класификацију система вештачке интелигенције који се користе у области арбитражног решавања спорова, већ ћемо поћи од претпоставке да системи вештачке интелигенције које користе странке у поступку и њихови заступници не представљају високоризичне системе вештачке интелигенције.

Иако велики број система које странке користе у првој фази може да се користи од стране странака и њихових заступника и у другој фази, њих нећемо у овом поглављу опет анализирати, имајући у виду да све што је речено у претходном поглављу важи и приликом примене у завршној фази. У том смислу, на овом месту само напомињемо неке од система које странке и њихови заступници могу користити и у другој фази, а то су, између осталог, систем за генерисање писаних поднесака, систем за техничку проверу и форматирање поднесака и прилога, систем за обављање правног истраживања, систем за анализу докумената, систем за превод, и др.

У наставку ћемо анализирати системе вештачке интелигенције који су специфични за другу фазу поступка. То су систем за анализу релевантних докумената током поступка прибављања и достављања докумената (1.1.), систем за генерисање предлога за именовање вештака (1.2.) и систем за припрему сведока и вештака за давање исказа (1.3.).

1.1. Систем за анализу релевантних докумената током поступка прибављања и достављања докумената

Писани докази често представљају кључно средство доказивања чињеница, а трошкови повезани са припремом и извођењем доказа представљају значајан део укупних трошкова поступка.¹¹²⁸ Проблем у пракси је затрпавање документима или недостатак основних информација које се односе на предмет спора.¹¹²⁹ Принцип процесне економије подразумева настојање да се арбитражни поступак води на што ефикаснији начин, без одуговлачења и непотребног трошења ресурса. У том контексту, задатак арбитра је да

¹¹²⁸ C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*

¹¹²⁹ *Ibidem*; Rafael R. Ribeiro, "TCCA 2014. Document Production and Interim Measures — Much Yet to Be Accomplished to Maintain Viability and Efficacy of International Arbitration", *Kluwer Arbitration Blog*, 2014, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2014/04/11/icca-2014-document-production-and-interim-measures-much-yet-to-be-accomplished-to-maintain-viability-and-efficacy-of-international-arbitration/>.

спрече нежељене тактике странака као што је преплављивање поступка документима (енг. *document dump, flooding of documents*) које поступак може значајно успорити.¹¹³⁰ До преплављивања документима долази када странке подносе велики број докумената у поступку, било с намером да оптерете другу странку, или подносе велики број докумената без адекватног образложења њихове релевантности.

У арбитражном поступку саме странке могу од супротне странке да траже достављање одређених исправа (енг. *document production*). С друге стране, арбитри имају овлашћење да другој страни наложе достављање таквих исправа уколико она није вољна да добровољно достави тражена документа. Сврха такве активности је циљано прибављање конкретних, релевантних и материјално значајних исправа, уз поштовање принципа ефикасности арбитражног поступка. Дакле, сам захтев за достављање исправа мора да садржи довољно детаљан опис за идентификацију конкретног документа, образложење зашто су тражене исправе релевантне за предмет и важне за његов исход, као и потврду да се предметне исправе не налазе у поседу странке која захтева њихову предају, те разлоге због којих се верује да се исправе налазе у поседу друге странке. Бројна арбитражна правила омогућавају арбитражном трибуналу да ограничи број поднесака и прилога, одреди одређене рокове за подношење доказа и докумената, те да одлучи да ли је поднети доказ релевантан и прихватљив.¹¹³¹ Дакле, арбитражни трибунал може наложити странама да сузе обим доказног материјала само на оне документе који су кључни за решавање спора. Извори меког права наводе на исти закључак, па тако *IBA* правила о извођењу доказа прописује правило да захтев за достављање докумената у арбитражном поступку треба да садржи изјаву да су документи који се подносе релевантни за исход случаја и од суштинске природе значајни за решавање спора.¹¹³² Додатно, *IBA* правила прописују да арбитражни трибунал одређује допуштеност, релевантност, значај и тежину доказа, те дозвољавају арбитражном трибуналу да искључи доказе због недостатка довољне релевантности за случај или суштинског значаја за његов исход.¹¹³³ Слично, Прашка правила охрабрују арбитражни трибунал и странке у поступку да избегавају достављање велике количине докумената.¹¹³⁴

1.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Докази у арбитражном поступку ће се изводити тек уколико прођу двоструки тест, који подразумева испуњење услова релевантности и суштинског значаја на исход спора.¹¹³⁵ Да би подаци могли адекватно да буду анализирани, претходно се они морају прикупити и обрадити на одређени начин, укључујући утврђивање дупликата и њихово уклањање из базе, конверзију документа у читљив формат, уклањање других техничких недостатака, и сл.¹¹³⁶ Идентификација релевантних докумената обухвата анализу податка из различитих извора,

¹¹³⁰ Ruth Teitelbaum, "Chapter 49: Document Production: Flexibility and Fragility in International Arbitration", *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025, 554; Hilmar Raeschke-Kessler, "The Production of Documents in International Arbitration: A Commentary on Article 3 of the New IBA Rules of Evidence", *Arbitration International*, Vol. 18, No. 4, 2002, 412.

¹¹³¹ Вид. члан 25 *ICC* арбитражних правила, члан 22 *LCL* арбитражних правила, члан 22 *SIAC* арбитражних правила.

¹¹³² Вид. члан 3.3(б) и члан 3.7 *IBA* Правила о извођењу доказа.

¹¹³³ Члан 9 *IBA* Етичких правила.

¹¹³⁴ Члан 4.2 Прашких правила о ефикасном вођењу арбитражног поступка (енг. *Rules on the Efficient Conduct of Proceedings in International Arbitration - Prague Rules*).

¹¹³⁵ М. Ђорђевић (2020 а), *op. cit.*, 350-351; Mino Han, Youjoun Ha, "Three Suggestions for Improving Document Production Practice", *Kluwer Arbitration Blog*, 2022, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2022/03/14/three-suggestions-for-improving-document-production-practice/>.

¹¹³⁶ J. Haesler, T. Isler, *op. cit.*;

укључујући електронску комуникацију, подате из база података, дигиталних дневника или архива, података садржаним у различитим мобилним или рачунарским апликацијама и др.

Примена вештачке интелигенције за анализу података током поступка прибављања и достављања докумената је једна од предности вештачке интелигенције која може утицати на повећање ефикасности и квалитета арбитражног поступка. То потврђују и *CLArb* смернице.¹¹³⁷ Напредни алати за анализу докумената могу смањити време и трошкове повезане са прегледом и анализом докумената.¹¹³⁸ Преглед докумената уз помоћ вештачке интелигенције, односно предиктивног кодирања (енг. *predictive coding*) је већ постао уобичајен у међународној арбитражи, значајно унапређујући ручне методе претраге и анализе докумената, нарочито у случају обимних података.¹¹³⁹

Даље, систем може аутоматски категорисати и организовати документе према њиховој релевантности, типу и садржају, али и утврђивати кључне наводе странка и кључне доказе. Додатно, систем може генерисати и сажетке одређених докумената, истичући њихове кључне тачке и на тај начин помоћи корисницима приликом анализе обимних скупова података. У сврху одређивања релевантности документације и ефикасније претраге и анализе садржине докумената, системи вештачке интелигенције могу анализирати велику количину докумената и процењивати њихову релевантност филтрирањем докумената према одређеним критеријумима.¹¹⁴⁰

На крају, корисно је објаснити и како овакав систем функционише. Уколико говоримо о техникама, систем вештачке интелигенције за анализу докумената ће се најчешће заснивати на техникама машинског учења. Систем се може обучавати путем надгледаног учења пружањем примера релевантних и нерелевантних докумената, али и путем асистираног учења пружањем повратних информација да ли је нека процена била успешна или не. То значи да алгоритми врше анализу на основу скупа претходно категорисаних докумената које су обезбедили људски рецензенти са одговарајућим знањем и искуством.¹¹⁴¹ Људски рецензент означава документе као „релевантне“ или „нерелевантне“. Систем затим, према унапред постављеним критеријумима, покушава да реплицира одлуке које би донео човек и пружа процену који су документи релевантни за одређени случај. Додатно, технологија асистираног учења подразумева и алгоритме активног учења, путем којих систем учи и затим научено примењује на преостали скуп података, стално унапређују свој рад и побољшавају тачност анализе током времена.¹¹⁴² Како систем вештачке интелигенције учи из људских повратних информација, постаје прецизнији у својој анализи, односно утврђивању релевантних докумената. Корисник може додатно прегледати одређене документе како би побољшао рад алгоритма све док се не постигне прихватљив ниво поверења у тачност и релевантност резултата.¹¹⁴³

¹¹³⁷ Вид. *CLArb* смернице, Део I: предности и ризици употребе вештачке интелигенције у арбитражи.

¹¹³⁸ T.R. Snider (2018), *op. cit.*; A.S. Chauhan, *op. cit.*

¹¹³⁹ P. Kinnimont, *op. cit.*, 8; C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*; M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 655; J. Haesler, T. Isler, *op. cit.*; S. Henrich, F. Pötzlberger, *op. cit.*; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 540; M. Scherer (2024), *op. cit.*; T.R. Snider, D. Alhouti, R. Hayden, *op. cit.*; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 508; M.B. Репић, *op. cit.*, 21; J. Bakst, M. Harden, T. Jankauskas, M. McMurrough, M. Morril, *op. cit.*, 12-15; T.R. Snider (2024), *op. cit.*; R. Alnaber, *op. cit.*, 2, 8.

¹¹⁴⁰ J.-B. Racine, *op. cit.*, 1032; A.S. Chauhan, *op. cit.*; Милена Галетин, Аница Миловановић, „Право и софтверска анализа: корак ближе ка решавању инвестиционих спорова применом метода вештачке интелигенције?“, *Право и привреда*, бр. 2, 2021, 127.

¹¹⁴¹ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 657; P. Kinnimont, *op. cit.*, 8; C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*

¹¹⁴² P. Kinnimont, *op. cit.*, 8; C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*

¹¹⁴³ C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*

Употребом система вештачке интелигенције које би странке користиле би могле да се спрече злонамерни покушаји странака да сувише оптерете другу страну документима под изговором да су сва документа релевантна.¹¹⁴⁴ И пракса државних судова има забележене случајеве коришћења алата вештачке интелигенције за одређивање релевантности документације. Тако, један од првих случајева у коме су се странке сагласиле са коришћењем система вештачке интелигенције за утврђивање релевантности документације је *Pyrrho Investments Ltd v MWB Property Ltd* који се водио пред Вишим судом у Енглеској.¹¹⁴⁵ Током решавања спора је утврђено да тужιοци поседују преко три милиона потенцијално релевантних докумената. С обзиром на велики трошак који би изискивао ручни преглед, странке су се споразумеле да се употреби предиктивно кодирање у циљу ефикаснијег одређивања релевантних докумената. Ипак, странке су тражиле и формално одобрење суда, које су у овом случају и добиле. Оваква пракса је забележена и у другим судовима у Сједињеним Америчким Државама,¹¹⁴⁶ Канади,¹¹⁴⁷ Великој Британији,¹¹⁴⁸ на Новом Зеланду,¹¹⁴⁹ где су судије препоручиле употребу алата вештачке интелигенције ради повећања ефикасности вођења поступка имајући у виду да су резултати предиктивног кодирања статистички значајно ефикаснији у односу на традиционалну ручну ревизију докумената. Један суд је предвидео да употреба традиционалних алата, а не алата вештачке интелигенције може довести до губитка права на накнаду правних трошкова.¹¹⁵⁰ Овакав приступ судова указује на све већу флексибилност судова приликом разматрања употребе вештачке интелигенције у поступцима решавања спорова.¹¹⁵¹

1.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати постављене критеријуме за класификацију ризика система вештачке интелигенције за анализу релевантних докумената током поступка прибављања и достављања докумената.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем за анализу релевантних докумената током поступка прибављања и достављања докумената ће се највише користити у другој фази поступка, када се обавља детаљно истраживање, односно преглед докумената и врши филтрирање великих количина података ради извођења доказа. Овај систем би претежно могле да користе странке у поступку, али га могу користити и арбитри.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за анализу докумената је асистенција странкама и њиховим заступницима када су странке, односно њихови заступници корисници система, док сврха може бити и обављање

¹¹⁴⁴ R. Teitelbaum, *op. cit.*, 555.

¹¹⁴⁵ *Pyrrho Investments Limited and Another v. MWB Property Limited and Others*, [2016] EWHC 256 (Ch). High Court of Justice, Chancery Division, England and Wales, 16. фебруар 2016. Доступно на: bailii.org — [2016] EWHC 256 (Ch).

¹¹⁴⁶ *Moore v. Publicis Groupe*, No. 11 Civ. 1279 (ALC)(AJP) (S.D.N.Y. 24 February 2012). United States District Court, Southern District of New York, 24. фебруар 2012. Доступно на: justia.com — *Moore v. Publicis Groupe*.

Вид. E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 111; Richard D. Hill, "The New Reality of Electronic Document Production in International Arbitration: A Catalyst for Convergence?", *Arbitration International*, Vol. 25, No. 1, 2009, 87–102.

¹¹⁴⁷ *Cass Case*, para. 32.

¹¹⁴⁸ *Brown v. BCA Trading Ltd*, [2016] EWHC 1464 (Ch). High Court of Justice, Chancery Division, England and Wales, 2016. Доступно на: vlex.co.uk.

¹¹⁴⁹ *Minister of Education v. James Hardie New Zealand Ltd*, [2019] NZHC 1760. High Court of New Zealand, 2019.

¹¹⁵⁰ *Cass Case*, para. 32; Anita Balakrishnan, "Judge Says AI Could Have Been Used", *Law Times*, 2018, доступно на: <https://www.lawtimesnews.com/practice-areas/litigation/judge-says-ai-could-have-been-used/263340>; M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 657.

¹¹⁵¹ E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 113.

припремних задатака када овај систем користе арбитри током поступка. Овај алат служи као помоћни алат у процесу прегледа, категоризације и идентификације релевантних информација у великом обиму документације. Применом овог алата омогућава се ефикасније издвајање кључних података, чија би ручна обрада захтевала знатне ресурсе и време. Саме странке и њихови заступници могу користити овај алат ради припреме поднесака, израде правне стратегије или оцене релевантности доказа.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза:

Адекватна примена система вештачке интелигенције за анализу документације у арбитражном поступку захтева средњи ниво учешћа корисника. Наиме, без учешћа корисника у сваком конкретном случају, систем вештачке интелигенције не би могао да генерише адекватан резултат. Без адекватног улаза корисника система, прецизног дефинисања критеријума претраге и њене контроле, систем неће бити у стању да генерише листу релевантних докумената и изврши анализу садржине докумената у конкретном случају. Из овог разлога, вршење анализе докумената не може бити аутоматизовано на нивоу који би омогућавао низак ниво учешћа корисника. У том смислу се од корисника захтева стручно знање и разумевање контекста случаја, јер ефикасност предиктивне аналитике зависи ”подједнако од корисника колико и од софтвера”.¹¹⁵²

Припрема и обука система може изгледати на следећи начин. Корисник најпре у систем уноси одређени скуп података, односно документа која су потенцијално релевантна за решавање спора. Затим човек анализира мањи узорак према успостављеним критеријумима и означава документа као релевантна или нерелевантна, односно утврђује садржину података, која ће служити као „референти сет“ за рад система.¹¹⁵³ Тиме корисник пружа систему неколико примера релевантних и нерелевантних докумената како би обучио систем за поступање са другим сетом докумената. Што више прецизности корисник захтева, то ће више времена бити потребно за обуку система.

Даље, корисник даје инструкције систему на основу којих ће систем самостално извршити претрагу унутар већег узорка података како би анализирао садржај који одговара захтеву корисника.¹¹⁵⁴ Систем преузима обрасце људске ревизије и примењује их на већи узорак докумената, који анализира на основу наученог. Додатно, омогућено је и континуирано побољшање рада система и генерисања прилагођеног резултата, имајући у виду да је резултат система релативно лако проверити, што значи да се и све евентуалне критике или потребне исправке могу лако и правовремено усвојити. Тако, систем може усавршити резултате повратним информацијама и у даљим итерацијама пружити унапређен одговор.¹¹⁵⁵ Људски преглед се може наставити све док се не постигне прихватљив ниво поверења у тачност и релевантност резултата.¹¹⁵⁶ На крају, коначна одлука у вези са анализом докумената остаје на кориснику од кога се захтева одређени степен правне експертизе.

Илустрација 17: Улога човека у раду система вештачке интелигенције

¹¹⁵² E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 112.

¹¹⁵³ P. Kinninmont, *op. cit.*, 9.

¹¹⁵⁴ E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 111; C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*

¹¹⁵⁵ E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 111.

¹¹⁵⁶ C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза код система вештачке интелигенције за анализу садржине докумената у арбитражном поступку може бити препорука.

Након обављања одговарајуће анализе докумената, систем може да генерише организоване скупове података који ће бити класификовани у складу са постављеним параметрима. Додатно, у циљу одређивања релевантности документације систем вештачке интелигенције ће произвести препоруке у виду ранг листе докумената према степену релевантности. Систем би могао да пружи корисницима и прорачун статистичке вероватноће у вези са резултатом релевантности сваког конкретног документа. Тиме би систем могао да идентификује потенцијално проблематичне, односно граничне случајеве који захтевају додатну људску проверу. Додатно, систем може генерисати садржај који представља сажетак релевантних докумената или издваја кључне податке.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Главни задатак система за анализу садржине докумената је напредно претраживање докумената. Наиме, системи за анализу садржине докумената се фокусирају на дубинско разумевање и интерпретацију текста у документима. Ови системи обично користе технике машинског учења и обраде природног језика за екстракцију кључних информација из докумената, препознавање образаца, анализу контекста и доношење одређених закључака. То практично значи да системи за анализу докумената морају бити способни да разумеју сам текст и да одговоре на питање шта је садржано у предметним документима, како би дубински могли да анализирају њихову релевантност у конкретном поступку.

За систем вештачке интелигенције за одређивање релевантности документације потребне су следеће кључне способности: препознавање података, откривање образаца и грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја и резонување.

Систем мора бити способан да препозна и издвоји релевантне информације из различитих типова докумената, укључујући текстуалне, илустративне, аудио или видео податке, који могу бити структурирани или неструктурирани подаци. У арбитражном поступку анализираће се велике количине најразличитијих докумената који могу представљати доказе у конкретном случају, укључујући уговоре, електронску преписку, финансијске извештаје и сва друга документа. Додатна предност система вештачке интелигенције је што може анализирати документа на различитим језицима без потребе за ангажовањем преводиоца.

Такође, систем мора бити способан да прилагоди генерисан резултат специфичним потребама корисника и околностима конкретног случаја. Потребно је да се систем фокусира на утврђивање релевантних докумената која се тичу правног захтева и помажу његово доказивање. У том смислу, систем треба да примени резонување при анализи садржаја докумената повезујући различите информације и извлачећи закључке релевантне за конкретни спор.

Изложене способности омогућавају систему вештачке интелигенције да ефикасно обавља брзу претрагу и анализу великог броја докумената. На тај начин се омогућава да систем генерише садржај који класификује документа према релевантности, извлачи кључне информације и повезује документа у складу са постављеним критеријумима. Тиме се значајно унапређује ефикасност прегледа докумената и одређивања релевантности документације, омогућавајући адвокатима да се фокусирају на друге, сложеније аспекте анализе случаја.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Код система за анализу докумената најизраженији је ризик од могуће грешке система. Наиме, системи некада могу правити и грешке које нису одмах очигледне, па је потребна додатна контрола генерисаног садржаја од стране човека.

Ризик могуће грешке: Системи за анализу садржине могу направити грешке у тумачењу текста. Ово је нарочито случај уколико се ради о документима који садрже двосмислене или сложене правне термине, чије разумевање није једноставно без познавања ширег контекста. У том смислу, предиктивно кодирање није погодно за мање случајеве, већ показује најбоље резултате са обимним скуповима текстуалних података који садрже релативно конзистентну терминологију.¹¹⁵⁷ Учестала употреба скраћеница, словних или правописних грешака може да доведе до погрешних резултата, па је потребно на таква документа посебно обратити пажњу и по потреби их ручно прегледати.¹¹⁵⁸

У случају одређивања релевантности документације, системи вештачке интелигенције могу правити грешке, као што то понекад могу чинити и адвокати.¹¹⁵⁹ Постоје две врсте грешака. Прве свега, постоји могућност да систем обележи нерелевантан документ као релевантан. Ова врста грешке представља нетачно позитиван резултат (енг. *false positive*). Ипак оваква грешка неће нанети превелику штету странки у поступку, већ ће само захтевати веће учешће корисника у обради и прегледу генерисаних резултата. Наиме, уколико систем укључи превише докумената, а нарочито уколико означи велики број нерелевантних докумената као релевантне, корисник система ће имати задатак да прође кроз целу листу и ручно издвоји она документа која нису релевантна.

С друге стране, већи ризик за корисника је да систем пропусти да означи неки важан документ као релевантан (енг. *false negative*). Први проблем који се ту јавља је да странка може пропусти кључне доказе који поткрепљују њен случај, што може ослабити њену позицију. Друго, може доћи до непотпуног или погрешног представљања чињеница, што такође може имати утицај на крајњи исход спора, јер арбитражни трибунал може донети одлуку на основу непотпуних информација. Уколико се накнадно открије пропуштени документ може се десити и да дође до кашњења у поступку.

Ипак, за разлику од претраге по кључним речима, која се ослања на претрагу према специфичном појму, концептуална претрага система вештачке интелигенције покушава да разуме основне концепте и контекст унутар докумената, па је могуће пронаћи релевантне документе чак и када специфични кључни појмови или фразе нису коришћени, чиме се смањује ризик од пропуштања потенцијално значајних докумената.¹¹⁶⁰

Ризик по приватност и безбедност података: Приликом анализе докумената постоји и ризик по приватност и безбедност података. Наиме, докумената која се анализирају често садрже поверљиве податке, пословне тајне, личне податке или друге врсте информација које су битне странкама у поступку и које не желе да јавно обелодане. Систем вештачке интелигенције који врши анализу садржине докумената ће обично имати приступ личним и другим поверљивим подацима. У том контексту, постоји ризик од неовлашћеног приступа, цурења информација или злоупотребе података. Да би се ови ризици ублажили, неопходно је применити адекватне мере заштите, укључујући редовну контролу сигурности

¹¹⁵⁷ P. Kinninmont, *op. cit.*, 10.

¹¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹¹⁵⁹ R. Alnaber, *op. cit.*, 6.

¹¹⁶⁰ E. Chan, K. Nasir Gore, E. Jiang, *op. cit.*

система, протоколе за заштиту личних и других поверљивих података и активан људски надзор над процесом анализе докумената од стране система вештачке интелигенције.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Од система вештачке интелигенције за анализу документације у арбитражном поступку може се очекивати средњи ниво аутоматизације. Иако систем вештачке интелигенције, односно алгоритам предиктивног кодирања може аутоматски прегледати велике количине докумената и означити њихову релевантност, као и анализирати садржину тих докумената, учешће човека остаје неминовно. Наиме, ниво аутоматизације код система за анализу докумената никада не може бити висок, имајући у виду да се захтева високо учешће корисника, односно човека приликом убацивања улазних података, али и даље, у току рада система вештачке интелигенције и провере резултата које он генерише.

Системи вештачке интелигенције за анализу докумената имају напредне могућности анализе, па могу брзо анализирати велике количине правних докумената, укључујући уговоре, формалне и неформалне преписке, фактуре, записнике и друге евентуалне доказе. Ефикасност обраде података система вештачке интелигенције може бити већа од ефикасности људи, имајући у виду осцилације у степену концентрације, умор и друге факторе који могу утицати на ефикасност рада код људи. У пракси, утврђивање релевантности докумената је задатак који обавља барем неколико адвоката или другог стручног особља. С обзиром да је предмет људске анализе докумената мањи него када би се документа прегледала ручно, ревизију рада система углавном може да спроведе један адвокат, а не група различитих адвоката, као што би то иначе био случај.¹¹⁶¹ На овај начин се смањују трошкови, али се утиче и на квалитет анализе. Наиме, може се десити да различити адвокати на различит начин оцене исти документ. С друге стране, предност система вештачке интелигенције је што ће се анализа доследно примењивати на све сличне или дуплиране верзије тог документа.¹¹⁶²

Аутоматско означавање докумената као релевантних може помоћи у обради великих количина доказа, али без одговарајућег људског надзора, може довести и до погрешне класификације.¹¹⁶³ У том смислу, неопходна је верификација резултата и њихова евентуална корекција. Дакле, корисник мора прегледати резултате, посебно оним случајевима које је систем означио као граничне и по потреби кориговати класификацију. Задатак корисника ће остати преглед документа које је систем идентификовао као релевантне, али ће корисник насумично прегледати и документе које је систем идентификовао као нерелевантне ради контроле квалитета резултата система.¹¹⁶⁴ На овај начин се постиже значајно побољшање у односу на тзв. линеарни преглед, где рецензенти треба да прегледају један по један документ, без обзира на вероватну релевантност документа.¹¹⁶⁵

Као што смо раније поменули, резултати анализе докумената система вештачке интелигенције се могу визуализовати као график у облику слова “U”, где се докумената означена као нерелевантна налазе на левој страни, док су релевантна на десној, а она документа за које систем није сигуран како да их квалификује се налазе у средини. Категорија документа у средини захтева приоритизују и пажљиви ручни преглед, односно

¹¹⁶¹ C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*

¹¹⁶² E. Chan, K. Nasir Gore, E. Jiang, *op. cit.*

¹¹⁶³ M. Apostol (2025), *op. cit.*

¹¹⁶⁴ C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*

¹¹⁶⁵ Вид. www.latham.london/2016/07/pyrrho-investments-ltd-v-mwb-property-ltd-a-landmark-decision-on-predictive-coding-in-e-discovery/.

контролу човека.¹¹⁶⁶ Предиктивно кодирање има циљ да повећа ефикасност ручног прегледа, односно да смањи потребу за ручном анализом докумената, а не да у потпуности замени људски преглед и учешће човека у овом процесу.¹¹⁶⁷ Дакле, циљ је смањење броја нерелевантних докумената које би људи требало ручно да прегледају,¹¹⁶⁸ а не потпуна аутоматизација анализе докумената.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Примена сваког система вештачке интелигенције захтева пажљиву процену потенцијалних последица и анализу претходно постављених критеријума за класификацију ризика. Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за анализу докумената може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Системи за анализу докумената могу да обухватају функције аутоматске класификације, препознавања образаца и анализе контекста, што омогућава дубље тумачење документације и уочавање евентуалних недоследности. Њихова улога је, пре свега, асистивне и техничке природе, јер омогућавају брже проналажење релевантних информација, бољу организацију материјала и повећавају ефикасност арбитражног поступка. Иако овакви системи могу утицати на квалитет аргументације и припрему поднесака, односно арбитражних одлука, они сами по себи директно не утичу на исход спора.

Арбитри овај систем могу да користе само као помоћни алат за претраживање и класификацију докумената са циљем ефикаснијег управљања предметом, организације и класификације доказа. У том смислу, анализа докумената би се могла сматрати обављањем припремних задатака, која се не квалификује као високоризични задатак.¹¹⁶⁹

На крају, корисници система вештачке интелигенције за анализу документације треба да открију свим учесницима у спору да користе предиктивно кодирање за обављање одређених задатака.¹¹⁷⁰ Странкама може бити у интересу да буду обавештене да ли друга страна користи систем вештачке интелигенције за анализу докумената, па се странке могу споразумети да информишу другу страну уколико је то случај. Арбитри могу наложити странкама да, уколико намеравају да користе системе вештачке интелигенције, о томе морају да обавесте другу страну или евентуално да морају да траже дозволу арбитражног трибунала за тако нешто. Такође и странке треба да буду обавештене када арбитри користе овакве системе. У том контексту, овде се може направити и паралела са улогом секретара арбитражног трибунала. Наиме, секретар обично помаже у административним и организационим пословима, али не доноси одлуке и не сме да утиче на саму суштину спора. Управо зато је важно да странке знају када се користи вештачка интелигенција, како би се разграничило да ли је реч о чисто техничкој помоћи или о алату који може индиректно утицати на садржај поступка. Као што се очекује да странке знају када у поступку учествује секретар и у ком обиму, тако је потребно да буду обавештене и о употреби алата вештачке интелигенције који могу имати процесни значај. На овај начин се чува поверење у арбитражу као начин решавања спорова.

Информисање свих учесника у поступку да се за анализу докумената користи систем вештачке интелигенције би осигурало да и арбитражни трибунал и друга страна имају

¹¹⁶⁶ P. Kinnimont, *op. cit.*, 9-10.

¹¹⁶⁷ Вид. www.latham.london/2016/07/pyrrho-investments-ltd-v-mwb-property-ltd-a-landmark-decision-on-predictive-coding-in-e-discovery/. Вид. и M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 508.

¹¹⁶⁸ M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 508.

¹¹⁶⁹ Вид. члан 6, став 3 *AI Act*-а, Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹¹⁷⁰ C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*

прилику да поставе питања у вези начина коришћења таквих модерних технологија. На тај начин би сви учесници у поступку могли да се увере да се модерне технологије користе на одговарајући начин, па би се спречили и евентуални приговори на коришћење таквих технологија у поступку. Правовремена расправа у вези са коришћењем система вештачке интелигенције може утицати и на то каснију накнаду трошкова коришћења таквог алата као дела трошкова заступања странке која добије спор.

Пример тренутно доступних алата: Платформе за електронско извођење доказа, као што су *Relativity*, *Luminance*, *EverLaw* и *CS Disco*, користе алгоритме машинског учења за категоризацију, издавање и анализу информација из великог броја докумената, чиме се омогућава масовни преглед докумената кроз унапред дефинисане критеријуме претраге и смањује време потребно за преглед људским оком.¹¹⁷¹ Свака од ових платформи има функционалности које су интегрисане са вештачком интелигенцијом како би се корисницима омогућило да брзо идентификују релевантне документе. Претрага се може вршити путем кључних речи или других упита, а систем може вршити визуализацију података и груписање релевантних докумената, чиме се убрзава процес прегледа докумената.

Casetext CoCounsel служи као асистент адвокатима у обављању различитих правних задатака.¹¹⁷² *Relativity* је систем вештачке интелигенције који користи генеративну вештачку интелигенцију за унапређење процеса прегледа докумената, омогућавајући брже и ефикасније идентификовање релевантних информација.¹¹⁷³ *Everlaw* користи предиктивно кодирање како би анализирао садржај и метаподатке докумената које у њега уносе корисници и на основу тога класификује друге документе.¹¹⁷⁴ *DISCO* користи технологију облака за претрагу докумената у великим скуповима података, који користи предиктивну технологију за предлагање релевантних докумената, додељујући оцене ознакама на скали од -100 до +100 како би побољшао резултате предвиђања.¹¹⁷⁵

Систем *LegalFly* уз помоћ вештачке интелигенције може истовремено да обради хиљаде докумената, откривајући везе између њих и евентуалне недоследности у веома кратком временском периоду.¹¹⁷⁶ Систем *eBrevia* је алат за анализу докумената који користи машинско учење за идентификовање релевантних делова докумената. Овај алат може да анализира више од 50 докумената за мање од једног минута, а тврди се да је прецизнији од ручног прегледа докумената.¹¹⁷⁷

1.2. Систем за генерисање предлога за именовање вештака

Дужност арбитражног трибунала је да у што краћем року утврди чињенице случаја користећи сва одговарајућа средства.¹¹⁷⁸ Како се путем арбитраже се претежно решавају комплексни спорови, често је ангажовање вештака неопходно како би се разумеле све специфичности конкретног спора. Тако се у доказном поступку доказивање може извести саслушањем сведока, странака и вештачењем.¹¹⁷⁹

¹¹⁷¹ S. Weinstein, *op. cit.*, 417.

¹¹⁷² Вид. www.thomsonreuters.com/en/cocounsel.

¹¹⁷³ Вид. www.relativity.com/.

¹¹⁷⁴ Вид. www.everlaw.com/.

¹¹⁷⁵ Вид. www.csdisco.com/disco-ai.

¹¹⁷⁶ Вид. www.legalfly.com/post/best-ai-tools-for-legal-research-in-2025.

¹¹⁷⁷ Вид. <https://ebrevia.com/>.

¹¹⁷⁸ Вид. нпр. члан 25, став 1 *ICC* арбитражних правила.

¹¹⁷⁹ Вид. члан 34, став 1 *СТА* арбитражних правила.

Вештачење представља доказ о научном, техничком, професионалном или другом специфичном питању које даје особа квалификована за сведочење због познавања предмета или завршене посебне обуке у одређеној области.¹¹⁸⁰ Оно је један од најбитнијих и најчешћих метода извођења доказа у арбитражном поступку.¹¹⁸¹ Вештачење може бити у облику писаног извештаја (енг. *expert report*) или усменог сведочења (енг. *expert witness*), као у облику комбинације ова два метода.¹¹⁸² Према извештају *LCLA* из 2018. године „у већини, ако не и у свим арбитражним поступцима су ангажовани вештачи“.¹¹⁸³

Ангажовање вештака доприноси олакшавању разумевања специфичних питања у вези са предметом спора, која могу захтевати уска знања из техничких, финансијских, грађевинских или других научних области.¹¹⁸⁴ Стручно мишљење вештака не обавезује арбитражно веће, већ оно задржава право да оцењује доказну снагу изведеног доказа вештачењем по слободном уверењу,¹¹⁸⁵ али стручност вештака помаже арбитражном трибуналу да донесе праву и праведну одлуку.¹¹⁸⁶ Тако ће вештачи обично бити ангажовани за процену штете, утврђивање техничких стандарда, правно тумачење, и сл. Примера ради, уговор о грађењу има доста специфичности у односу на друге уговоре, као што су бројне неизвесности током извршења уговора, временски услови и други правни, економски и политички ризици.¹¹⁸⁷ У грађевинским споровима, ангажовање грађевинског инжињера ће обично бити неопходно како би се утврдило да ли су грађевински радови изведени у складу са грађевинском дозволом, са претходно израђеним пројектом и другим договореним условима.

Арбитражни трибунал може, на сопствену иницијативу или на захтев странака, одлучити да саслуша сведоке или вештаке, стручњаке у одређеној области за које сматра да ће допринети расветљавању чињеница спора.¹¹⁸⁸ Вештачи именовани од стране арбитражног трибунала су много ређи у међународној арбитражи него вештачи које именују саме странке.¹¹⁸⁹

¹¹⁸⁰ Bryan A. Garner, *Black's Law Dictionary*, Thompson Vest, St Paul, 2004, 619.

¹¹⁸¹ M. Moses, *op. cit.*, 176; Sebastiano Nessi, "Expert Witness: Role and Independence", *New Developments in International Commercial Arbitration* (eds. C. Müller, S. Besson, A. Rigozzi), Schulthess, Zürich, 2016, 72; N. Blackaby, C. Partasides, A. Redfern, M. Hunter, *op. cit.*, 394; Klaus Sachs, Nils Schmidt-Ahrendts, "Protocol on Expert Teaming: A New Approach to Expert Evidence", *Arbitration Advocacy in Changing Times* (ed. A. Jan Van den Berg), ICCA & Kluwer Law International, Hague, 2011, 138; Elena Samaras, Christof Strasser, "Managing Party-Appointed Experts in International Arbitration – Analysis of the Current Framework and Best Practice Proposals", *SchiedsVZ, German Arbitration Journal*, Vol. 11, No. 6, 2013, 319; Nathalie Voser, Katherine Bell, "Expert Evidence in Construction Disputes", *The Guide to Construction Arbitration*, Global Arbitration Review, 2018.

¹¹⁸² Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 121.

¹¹⁸³ Вид. www.lcia.org/News/experts-in-international-arbitration.aspx.

¹¹⁸⁴ R. Howie, F. Peter, *op. cit.*, 215.

¹¹⁸⁵ Jeffrey Waincymer, *Procedure and Evidence in International Arbitration*, Kluwer Law International, Hague, 2012, 932; M. Moses, *op. cit.*, 176; Mark C. Baker, "Advocacy in International Arbitration", *The leading arbitrators' guide to international arbitration* (eds. L. W. Newman, R. D. Hill), Juris Publishing, New York, 2014, 668.

¹¹⁸⁶ R. Howie, F. Peter, *op. cit.*, 214; N. Voser, K. Bell, *op. cit.*; K. Sachs, N. Schmidt-Ahrendts, *op. cit.*, 147; Michael E. Schneider, "Technical Experts in International Arbitration", *ASA Bulletin*, Vol. 11, No. 3, 1993, 446; S. Nessi, *op. cit.*, 72; Gašo Knežević, „Efikasnost arbitraže i pravila o svedočenju i veštačenju: ima li mesta racionalizaciji?“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 63, No. 3–4, 2013, 664.

¹¹⁸⁷ М. Ђорђевић (2023 а), *op. cit.*, 91; Јован Никчевић, „Испостављање одштетних захтева (claims) према FIDIC условима уговора“, *Зборник радова Копаоничке школе природног права – Слободан Перовић*, Том II, 519; Nael G. Bunni, *The FIDIC Forms of Contract*, Blackwell, 2005, 94–95.

¹¹⁸⁸ Члан 25, ставови 2-3 ICC арбитражних правила. Вид. и чланови 44-45 Закона о арбитражи Србије.

¹¹⁸⁹ Jonathan W. Lim, "Tribunal-Appointed Experts in International Arbitration", *Handbook of Evidence in International Commercial Arbitration: Key Concepts and Issues* (eds. Franco Ferrari, Friedrich Jakob Rosenfeld), 2022, 209; E. Samaras, C. Strasser, *op. cit.*, 314.

Свако физичко лице може у арбитражном поступку дати исказ као сведок, укључујући саму странку, запосленог или представника странке.¹¹⁹⁰ Треба нагласити да је дужност вештака, чак и оних именованих од стране странака у поступку, да буду непристрасни и независни, односно да пруже независно стручно мишљење из одређене области.¹¹⁹¹ Дакле, критеријуми које би требало узети у обзир када је реч о избору вештака су независност, непристрасност, објективност и интегритет.¹¹⁹² Поред тога, кредибилитет и репутација вештачка од кључног значаја. Наиме, на веродостојност и уверљивост изјаве вештака може да утиче његова ранија пракса, недоследни ставови или неправилна стручна квалификација.¹¹⁹³ Вештак лако може да изгуби своју репутацију ако добије епитет „оружја којим се управља“.¹¹⁹⁴ С тога је сама личност вештака, као и његов кредибилитет веома битан како би арбитражни трибунал уважио његову изјаву и могао да се позива на њу у својој одлуци.

1.2.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Приликом избора вештака, странке морају прво да идентификују лица са одговарајућом техничком или другом захтеваном стручношћу, да процене њихов евентуални претходни ангажман у поступцима, оцене њихове способности комуникације и утврде да ли та лица могу имати икакав сукоб интереса у конкретном поступку. Поред тога, квалификације и искуство потенцијалних експерата морају бити проверени, што је процес који може бити временски захтеван. Странке се обично ослањају на комбинацију професионалних и личних препорука „од уста до уста“, претходних позитивних искустава, стечене репутације, јавно доступних квалификација, и сл.¹¹⁹⁵ Ипак начин на који се стручњаци могу ангажовати се мења, па се у том смислу јавља још једна потенцијална намена система вештачке интелигенције као алата за помоћ приликом избора одговарајућих стручњака из одређених области, односно генерисања препорука за именовање вештака.¹¹⁹⁶

Слично као и код именовања арбитра (вид. поглавље V 1.8.), овај приступ доводи до релативно уског круга вештака који се изнова ангажују. Додатно, чест проблем код вештака именованог од стране странака у поступку је перцепција да је вештак плаћен за писање извештаја, те да та чињеница може утицати његов исказ. У једном извештају о вештацима из 2019. године наведено је да се 25% вештака осетило изложено притиску од стране која их је ангажовала са циљем утицаја на њихову непристрасност, док 41% сматра да су вештаци „плаћеници“, а не независни даваоци мишљења.¹¹⁹⁷ Уколико дође до „плаћеног заступања“, вештак добија својство додатног заступника, чиме долази до злоупотребе улоге независног вештака у поступку.¹¹⁹⁸ Додатно, према годишњем истраживању које је спровела канцеларија BCLP 2021. године, 51% испитаника се сагласило са тим да су вештаци које именују странке „плаћеници“, односно „прерушени заступници“, али од тог процента, 24% сматра да то не

¹¹⁹⁰ Вид. члан 4 IBA Етичких правила.

¹¹⁹¹ Вид. члан 5 IBA Етичких правила. Вид. Мина Кузминац, „Домаћај независности и непристрасности вештака ког именује странка у арбитражном поступку“, *Harmonius*, 2020, 317-340.

¹¹⁹² The European Organization for Expert Associations, *Language Concerning the Use of Experts*, <https://euroexpert.org/fileadmin/Tmpl/documents/news/Definitions.pdf>.

¹¹⁹³ Frederic G. Sourgens, Kabir Duggal, Ian A. Laird, „Exclusionary Rules of Evidence“, *Evidence in International Investment Arbitration*, 2018, 237; Santiago Soria, Manuel Tomas Schmidt Meyer, „Chapter 50: Weighing Evidence in International Arbitration“, *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025, 562.

¹¹⁹⁴ S. Nessi, *op. cit.*, 99.

¹¹⁹⁵ R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 165.

¹¹⁹⁶ B. Berardicurti, *op. cit.*, 381.

¹¹⁹⁷ Вид. Bond Solon, *Annual Expert Witness Survey Report*, *The Times*, 2019, доступно на: www.bondsolon.com/media/alth0rvq/expert-witness-survey-report-2019.pdf.

¹¹⁹⁸ Mark Kantor, *Valuation for Arbitration*, Kluwer Law International, Hague, 2010, 291; S. Nessi, *op. cit.*, 75.

представља проблем.¹¹⁹⁹ С тим у вези се јавља једна од потенцијалних користи система вештачке интелигенције који би се могао користити као објективно средство одабира одговарајућих вештака.¹²⁰⁰

Уколико је потребно вештачење у арбитражном поступку, систем вештачке интелигенције може странкама у поступку предложити листу кандидата погодних за вештачење. Систем вештачке интелигенције би прво идентификовао техничку или другу специфичну област у којој је потребно вештачење, па би извршио анализу која лица поседују захтевана знања и искуства из предметне области. Систем би повезивао потребне услове за вештака са подацима из доступних база података како би предложио кандидате са релевантним искуством, квалификацијама и језичким вештинама. Примера ради, у спору око патента, систем би разматрао и препоручио стручњака са искуством у области интелектуалне својине, који поседује одговарајућа техничка и правна знања. Образложена анализа система вештачке интелигенције би могла помоћи у предвиђању колико ће одређени вештак бити убедљив, а колико ће његов исказ бити кредибилан, на основу фактора као што су њихов стил комуникације, претходна ангажовања, објављени стручни и научни чланци, доследност мишљења и др.

Систем би могао да изврши и аутоматизовану проверу сукоба интереса анализом података учесника у спору, чиме се минимизује ризик од пристрасности. Примера ради, уколико је потенцијални вештак радио за фирму која је повезана са неком од странака у претходних 5 година, систем би могао да генерише упозорење о евентуалном сукобу интереса. Поред тога, систем би могао да анализира неутралност и квалитет предлога вештака, водећи рачуна о њиховом дотадашњем искуству и репутацији, те би предлагао само оне вештаке чији су извештаји били кохерентни и цитирани у пресудама. Кроз све ове функције, систем вештачке интелигенције може да убрза и поједностави процес избора вештака, минимизује пристрасност кроз проверу сукоба интереса, повећа транспарентност и допринесе ефикасној организацији арбитражног поступка.

1.2.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за генерисање предлога за избор вештака у арбитражном поступку. Ова анализа ће се доста подударати на претходно изложену анализу класификације ризика система вештачке интелигенције за генерисање препоруке за избор арбитра.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за давање препоруке за именовање вештака ће странке обично користити у другој фази поступка. То је фаза у којој се обично одлучује о питањима везаним за одржавање усмене расправе, представљање исказа сведока, евентуално именовање вештака, и сл.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за генерисање препоруке за именовање вештака је асистенција странкама и њиховим заступницима приликом избора стручњака који би могли бити ангажовани ради вештачења

¹¹⁹⁹ Bryan Cave Leighton Paisner LLP, *Annual Arbitration Survey 2021: Expert Evidence in International Arbitration*, 2021, доступно на: <https://bclplaw.marketing/flipbooks/68217-Arbitration%20Survey%202021%20-%20Report%20v6%20-%20Single%20Pages/> (BCLP Survey 2021).

¹²⁰⁰ Havin Jagtiani, "Party-Appointed Experts in International Arbitration: Possible Solutions to 'Hired Guns'", *Daily Jus*, 2022, доступно на: <https://dailyjus.com/world/2022/01/party-appointed-experts-in-international-arbitration-possible-solutions-to-hired-guns>.

спорних техничких, финансијских, правних или других специфичних питања. Избор адекватног вештака често је од кључне важности за ток и исход арбитражног поступка, али може бити изузетно захтеван задатак, посебно у комплексним споровима где је неопходно пронаћи не само квалификованог, већ и непристрасног и доступног кандидата.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Ниво учешћа корисника приликом уношења улазних података у систем вештачке интелигенције за давање адекватне препоруке за именовање вештака у арбитражном поступку је висок.

Наиме, како би систем могао да генерише листу одговарајућих кандидата за вештаке захтева се инпут у виду потребних услова за избор вештака. У том смислу, потребно је да корисник у систем унесе податке, као што су специфичност предмета спора, језичка, географска или друга ограничења уколико су потребна, и сл. Дакле, корисник ће дефинисати критеријуме за избор вештака, које ће систем применити и на основу којих ће генерисати листу препорука. Критеријуми могу бити општи или специфични, као што су неутралност, односно независност и непристрасност, област експертизе, минималне квалификације које се односе на образовање, године професионалног искуства, број објављених радова, и сл. Примера ради, уколико је предмет спора процена штете приликом грађења, корисник треба навести о каквој се врсти штете ради, који правни захтеви су истакнути у писаним поднесцима како би систем могао да утврди које лице је подобно да буде вештак у конкретном случају и да, на крају, предложи листу грађевинских инжењера са одговарајућим искуством и познавањем меродавних правних и техничких оквира. Уколико корисник не унесе прецизне и јасне критеријуме, односно услове за избор вештака, систем може генерисати препоруке, које неће бити релевантне у конкретном случају. Примера ради, уколико корисник пропусти да наведе познавање конкретног правног система или познавање конкретног језика као услова за именовање вештака, предлог система може бити неодговарајући за конкретан спор, односно систем може предложити кандидате који нису погодни имајући у виду околности конкретног случаја.

Додатно, улазни подаци морају бити тачни и потпуни како би систем могао да генерише валидне препоруке, па се захтева контрола улазних података од стране корисника. Може се рећи да квалитет препоруке коју систем вештачке интелигенције генерише директно зависи од квалитета и прецизности улазних података које човек уноси у систем.

Висок ниво учешћа корисника је посебно значајан код генерисања именовања вештака, имајући у виду сложеност процеса, односно да именовање вештака није једноставан административни задатак, већ да захтева дубоко разумевање предмета спора, процедуралних правила и контекста спора, односно околности конкретног случаја.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за давање препоруке за именовање вештака генерише резултат у облику препоруке. Препорука за именовање вештака може садржати ранг листу потенцијалних вештака на основу анализе постављених критеријума од стране корисника и околности конкретног случаја. Корисно би било да систем корисницима пружи и детаљну анализу усклађености квалификација кандидата са специфичним захтевима случаја.

Након процене испуњености свих постављених услова и утврђивања подобности неког лица за вештака у конкретном спору, систем може припремити сажетак квалификација и релевантног искуства предложених вештака. Тиме се додатно пружа помоћ странкама и њиховим заступницима приликом одабира једног лица са претходно генерисане листе потенцијалних кандидата. С тим у вези, важно је нагласити да препоруке не представљају

коначну одлуку о именовању вештака. Оне имају за циљ да помогну странкама и њиховим заступницима да донесу информисану одлуку о именовању одређеног лица за вештака у конкретном спору. Препоруке омогућавају корисницима да размотре више опција и прилагоде избор специфичностима спора. Дакле, на основу препорука, односно листе кандидата за вештака, корисник може да изабере вештака и на основу додатних фактора, као што су доступност вештака, додатна усмена препорука колега, и др.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање вештака треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка: препознавање података, откривање образаца или грешака, предвиђање исхода, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, и резонување. Систем вештачке интелигенције треба да буде способан да објективно анализира велике количине података, идентификује најпогодније вештаке за решавање конкретног случаја, размотри потенцијални сукоб интереса, процени конзистентност, убедљивост и ефикасност поступања конкретног лица као вештака.

Најпре, систем мора да буде способан да препозна и анализира релевантне информације о кандидатима. Као што систем за генерисање предлога за именовање арбитра анализира претходне случајеве у којима је арбитар учествовао, укључујући квалитет арбитражних одлука уколико су доступне, трајање поступака, начин вођења поступка, питања која су постављена током усмених рочишта, начин примене права, тако систем може анализирати сличне параметре и генерисати листу потенцијалних вештака за конкретан спор. Систем вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање вештака у овом контексту функционише као интелигентни претраживач и аналитички алат који обрађује велике базе података о стручњацима, укључујући њихове квалификације, области стручности, раније ангажмане, језичке способности, географску расположивост, и др.

На основу унетих параметара конкретног спора и критеријума које дефинишу странке или њихови заступници, систем може предложити релевантне кандидате, рангиране према степену усклађености са потребама случаја. Даље, систем може да пружи образложену листу потенцијалних вештака заједно са свеобухватним извештајем о потенцијалним вештацима анализирајући како структуриране базе података, тако и неструктуриране изворе података који би иначе захтевали ручни преглед од стране искусних адвоката или других стручњака. Анализа система би могла да се заснива на различитим критеријумима од којих може зависити квалитет мишљења вештака, као што су анализа претходних сведочења, објављених стручних и научних радова, као и других јавних информација релевантних за њихов стручни кредибилитет.

Предиктивне способности система би могле бити посебно корисне за идентификовање потенцијалних предности и недостатака конкретног лица које можда нису одмах уочљиве приликом оцене од стране човека. Примера ради, анализа система вештачке интелигенције би могла да утврди обрасце у начину на који одређени вештаци одговарају на унакрсна испитивања или да уочи одређена неслагања између тренутних ставова вештака и његових претходно изражених мишљења која би могла бити искоришћена од супротне стране.

Систем вештачке интелигенције треба да примени резонување приликом анализе подобности неког лица за вештака и да логички да повеже чињенице и критеријуме како би предложио оптималне кандидате, узимајући у обзир специфичне захтеве конкретног случаја. На тај начин систем може генерисати не само ранг листу кандидата, већ може пружити и образложење за сваку препоруку. На крају, систем мора бити способан да прилагоди препоруке специфичним потребама корисника и околностима конкретног

арбитражног случаја, јер без узимања у обзир специфичних околности конкретног случаја препоруке система не би биле адекватне. Примера ради, у сваком конкретном случају, захтевани услови за вештака могу бити другачији, а могу се односити на познавање специфичне области пословања, одређеног језика, меродавног права, и сл.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање препоруке за именовање вештака у арбитражном поступку носи са собом неколико потенцијалних ризика, укључујући ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Ризик пристрасности: Услед недовољне заступљености мањинских група у тренинг подацима, може доћи до ризика пристрасности приликом употребе система вештачке интелигенције. Наиме, уколико је систем обучен на подацима који садрже људске пристрасности или пристрасности ранијих одлука, статистике у вези са ранијим именовањима може доћи до пристрасних резултата.¹²⁰¹ То значи да систем може генерисати листу препорука за именовање вештака која се базира на постојећим друштвеним, културним, географским и другим пристрасностима, које фаворизују одређене стручњаке или одређене групе на основу различитих параметара. Тако, примера ради, систем може занемарити једнако квалитетне, али мање познате стручњаке, уколико је систем трениран уз помоћ непотпуних података или недовољно разноврсних података, па примат даје само лицима са више деценијским искуством. Пристрасност се може огледати и у другим факторима. Тако, уколико је систем трениран на подацима у којима доминирају мушкарци, женски кандидати као стручњаци за одређену област могу бити недовољно заступљени у препорукама. Слично као и код избора арбитра, такве препоруке система могле би довести до дискриминације и ограничења разноврсности вештака у арбитражним поступцима.

Ризик нетранспарентности: Неразумевање рада система вештачке интелигенције може умањити поверење у препоруке система и може утицати на теже прихватање резултата које систем генерише. Неопходно је да систем пружи објашњење критеријума који су анализирани пре генерисања препорука за потенцијалне вештаке, како би корисници разумели процес анализе и разлоге на којима се заснива препорука. Уколико корисници не разумеју зашто је неко лице препоручено за вештак у конкретном случају може доћи до сумње у критеријуме на којима систем заснива своје одлуке, али и у објективност система. Такође, уколико није јасно који критеријуми су коришћени за генерисање листе, може доћи до тешкоће у идентификовању пристрасности или других грешака у алгоритму. Тако, уколико систем генерише листу препорука вештака без пружања адекватног образложења критеријума и метода који су коришћени, корисницима ће бити теже да процене да ли препорука релевантна за конкретан случај или не.

Ризик могуће грешке: Грешке система вештачке интелигенције су увек могуће, а тако систем може направити грешке у анализи, погрешно применити неки од кључних критеријума за избор кандидата, превидети важне квалификације или искуство потенцијалног вештака, и сл.

Уколико систем користи непотпуне или непроверене податке, може доћи до грешке приликом генерисања листе препорука вештака услед ограничених доступних података, као и ограничења рада алгоритма. С тим у вези, систем може препоручити вештака који је неприкладан избор за конкретан спор, услед, примера ради, недостатка релевантног

¹²⁰¹ J-B. Racine, *op. cit.*, 1036; H. Cyran, *op. cit.*, 31–35; A. Cyphert, S.J. Perl, S.S. Tu, *op. cit.*, 304–306; M.B. Репић, *op. cit.*, 17; SVAMC смернице, 16.

искуства. Систем може халуцинирати, па може корисницима пружити потпуно нетачне и непроверене информације, наводећи измишљене квалификације или непостојећа искуства кандидата. Додатни проблем је што не постоји централизована база података која садржи све релевантне информације, већ неколико различитих извора који се морају спојити у скуп података којим ће се систем вештачке интелигенције нахранити, односно на ком ће се систем обучити. На крају, проблем за адекватан одабир вештака базиран на претходним ангажовањима може представљати и чињеница да извештај вештака обично није јавно доступан, па постоји недостатак информација у виду квалитета достављеног извештаја. Наиме, често је доступна само садржина арбитражне одлуке, путем које се једино може тумачити и изложено мишљење вештака.

Ризик по приватност и безбедност података: Коришћење система вештачке интелигенције за анализу података о потенцијалним вештацима ће обично укључивати обраду личних информација. С тим у вези, поставља се питање сагласности лица чији се подаци обрађују или постојања неког другог основа обрада података у складу са релевантним прописима.

Додатно, јавља се и ризик од неовлашћеног приступа, цурења информација или злоупотребе података о вештацима, арбитражима, странкама и другим учесницима у спору, који могу нарушити поверљивост арбитражног поступка и довести до злоупотребе од стране трећих лица. Ови ризици се могу ублажити применом одговарајућих мера заштите, путем енкрипције, коришћења приватних сервера, и др.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције који генерише листу препорука за именовање вештака може обављати тај задатак са средњим нивоом аутоматизације.

Наиме, систем вештачке интелигенције ће пружити генерисане препоруке за именовање вештака кроз аутоматизацију напредног истраживања у вези кандидата за вештака. Систем може аутоматски упоредити профиле потенцијалних вештака упоређујући их са специфичним околностима конкретног случаја, при чему систем може да узме у обзир шири и разноврснији круг критеријума за одабир вештака него што би то могао човек. Систем може објективно рангирати кандидате према претходно утврђеним критеријумима. На крају, систем може аутоматски претражити базе података и јавно доступне информације како би идентификовао потенцијални сукоб интереса.

Дакле, систем може аутоматски генерисати детаљне извештаје о препорученим вештацима, укључујући образложења за сваку препоруку. Ипак, овде је реч само о препорукама. Избор вештака представља једну од стратешки битних одлука у арбитражном поступку. У том смислу, систем вештачке интелигенције може само помоћи странкама да донесу информисану одлуку о именовању вештака, а не заменити људску процену. На крају, избор вештака чине странке у консултацији са њиховим заступницима. Међутим, висок ниво аутоматизације омогућава да се велики део процеса селекције вештака и анализе кандидата обави аутоматски, остављајући људима примарно улогу надзора и доношења коначне одлуке на основу генерисаних препорука. На пример, систем вештачке интелигенције би могао да генерише листу од пет кандидата за вештака у спору у вези процене штете у спору око израде софтвера развијеном за примену у банкарском сектору. Листа генерисана од стране система може да укључи информације о квалификацијама кандидата, годинама искуства, ужој области специјализације, претходним ангажманима и потенцијалним сукобима интереса. Странке и њихови заступници ће затим разматрати препоруке и донети коначну одлуку у вези са ангажовањем вештака.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Као и систем за генерисање предлога за именовање арбитра, као и систем за генерисање предлога за ангажовање вештака може да се подведе по системе вештачке интелигенције високог ризика.

Корисници система вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање вештака су исти као и у случају именовања арбитра, а то су странке, односно њихови заступници. На анализу система вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање вештака се такође може применити модел за класификацију система вештачке интелигенције у области људских ресурса. Наиме, именовање вештака у суштини представља специфичан вид радног ангажовања. Избор кандидата и ангажовање неког лица за вештака у арбитражном поступку је упоредиво са процесима одлучивања у оквиру људских ресурса приликом селекције кандидата за одређену позицију.

Високоризичним системима вештачке интелигенције *AI Act* предвиђа оне системе који се користе у области људских ресурса, и то за сврху запошљавања, процену одређених способности, расподелу задатака и доношење одлука о унапређењу.¹²⁰² Експлицитно се наводи да ће се високоризичним сматрати они системи који су намењени за запошљавање, односно одабир физичких особа и евалуацију кандидата. Иако вештаци не ступају у радни однос у традиционалном смислу, њихово ангажовање представља вид професионалног ангажовања коме претходи оцењивање релевантних компетенција, па се ангажовање вештака у том смислу може подвести под задатке које иначе обавља сектор људских ресурса.

Када применимо модел за класификацију система вештачке интелигенције у области људских ресурса, видимо да се може позитивно одговорити на питање да ли је систем вештачке интелигенције намењен за одабир лица за ступање у радни или други уговорни однос.

Додатно, уколико систем вештачке интелигенције аутоматизовано врши обраду личних података и даје предлоге који утичу на то одлуку ко ће бити ангажован као вештак, долази до профилисања физичких лица. Аутоматизовано профилисање од стране система вештачке интелигенције независно од његове сврхе, *AI Act* сврстава у категорију високог ризика.¹²⁰³ У том контексту, систем вештачке интелигенције који се користи за генерисање предлога за ангажовање вештака врши радње које суштински представљају аутоматизовану процену професионалног профила физичког лица, односно кандидата за вештака.

Додатно, приликом примене система за генерисање предлога за именовање арбитра може доћи до наступања одређених ризика, као што су ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података. Могућност наступања ових ризика додатно оправдава високоризичну класификацију.

На крају, наглашавамо да оваква подршка система вештачке интелигенције ипак не замењује дискреционо право странака на избор вештака, већ убрзава тај процес, повећавајући и ефикасност арбитражног поступка кроз лакши и бржи избор одговарајућег вештака.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: За разлику од база за претрагу и анализу арбитра, на тржишту тренутно није доступно много система вештачке интелигенције чији је фокус претрага вештака. Доступан је *Billy Bot* систем вештачке интелигенције који помаже корисницима да пронађу лице за специфичном експертизом

¹²⁰² Члан 6, став 2, односно Анекс III, став 1, тачка 4 *AI Act*-а.

¹²⁰³ Члан 6, став 4 *AI Act*-а.

која се захтева у конкретном случају које странке евентуално могу ангажовати у конкретном спору.¹²⁰⁴ Овај систем има за циљ унапређење процеса избора вештака кроз обезбеђивање непристрасних и објективних препорука на основу обраде доступних података. Међутим, можда је баш постојање малог броја оваквих система потврда да се одабир вештака тешко може препустити систему вештачке интелигенције.

1.3. Систем за припрему сведока и вештака за давање исказа

Усмена расправа ће се у арбитражном поступку организовати са циљем извођења доказа саслушањем сведока и вештака, односно ради пружања прилике странкама да усмено изнесу своју позицију.¹²⁰⁵ Свака странка ће обезбедити присуство на расправи сведока кога је предложила ако то друга странка затражи ради унакрсног испитивања или уколико то наложи арбитражно веће. Сведочење и вештачење у арбитражном поступку има велики значај, те представља један од примарних начина презентовања доказа.¹²⁰⁶ Пре усменог сведочења, сведок, односно вештак ће обично поднети писану изјаву, које се достављају уз остале писане поднеске. Изјава сведока је писани документ који пружа информације о чињеницама које су релевантне за арбитражни поступак и често се користи у међународној арбитражи, нарочито уколико не постоје други докази који потврђују одређене чињенице или су други докази нејасни или недовољни.¹²⁰⁷ Начин испитивања сведока зависи од одлуке арбитра и договора странка у поступку, а у неким случајевима се и усмено сведочење може заменити достављањем писане изјаве, у ком случају се сведок позива на рочиште само уколико то тражи једна од странака.¹²⁰⁸

Као и у англосаксонским системима, тако и у арбитражном поступку, контакт заступника и странака са сведоком није забрањен, као што је то случај у континенталним правним системима.¹²⁰⁹ У зависности од релевантног правног и етичког оквира зависи и колико детаљна припрема сведока и вештака може бити, али арбитражни прописи обично не забрањују припрему сведока, односно вештака.

Арбитражна правила обично нису превише детаљна у вези са припремом сведока, али најновија SIAC арбитражна правила из 2025. године уводе нову одредбу која предвиђа детаљна упутства у вези са дозвољеним интеракцијама између странака, њених заступника и сведока. Наиме, предвиђа се да странке и њени заступници могу обављати интервјуе са сведоцима и вештацима, да им могу помагати у припреми изјава, као и да се могу састати са сведоком пре његовог учешћа на усменој расправи.¹²¹⁰

Као што обично квалитет резултата неког задатка зависи од времена и начина које смо уложили у саму припрему тог задатка, тако ће и квалитет давања исказа сведока и вештака обично зависити од квалитета њихове припреме. Обично ће заступници странака оформити тим стручњака који ће за задатак имати припрему сведока или вештака за

¹²⁰⁴ Вид. <https://robotlawyerlisa.com/billy-bot/>

¹²⁰⁵ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 223.

¹²⁰⁶ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 120-121.

¹²⁰⁷ R. Howie, F. Peter, *оп. cit.*, 214.

¹²⁰⁸ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 120; George M. von Mehren, Claudia T. Salomon, "Submitting Evidence in an International Arbitration: The Common Lawyer's Guide", *Journal of International Arbitration*, Vol. 20, No. 3, 2003, 286.

¹²⁰⁹ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 120; W. Laurence Craig, William W. Park, Jan Paulsson, *International Chamber of Commerce Arbitration*, Oceana Publications, Dobbs Ferry, New York, 2000, 402-403; Yves Derains, Eric A. Schwartz, *A Guide to the new ICC Rules of Arbitration*, Kluwer Law International, The Hague 1998, 257; Emmanuel Gaillard, John Savage (eds.), *Fouchard, Gaillard, Goldman On International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, The Hague 1999, 717.

¹²¹⁰ Члан 40.5 SIAC арбитражних правила из 2025. године.

сведочење.¹²¹¹ И сами адвокати унапређују своје вештине комуникације, убеђивања и презентовања аргумената кроз праксу, али и константан рад и учење кроз похађање семинара, курсева и радионица. Припрема сведока и вештака за давање исказа у арбитражним поступцима укључује интензивну сарадњу између правних тимова, сведока и стручњака ради осигурања доследности, прецизности и усклађености са стратегијом спора.¹²¹²

У пракси ће арбитражни трибунал често имати питања за сведоке.¹²¹³ Стручни тим треба да припреми сведоке и вештаке за испитивање. То ће обично чинити кроз разговор или симулацију усмене расправе. Начин усменог испитивања се може разликовати. Примера ради, испитивање сведока се може препустити заступницима странака уз право арбитра да, по потреби, постављају питања сведоку. Арбитражни трибунал може да допусти и унакрсно испитивање, које води адвокат супротне стране од оне која је предложила саслушање сведока. Припрема сведока ће обично обухватати и упознавање са овим и другим специфичностима арбитражног поступка.

Тим одабраних стручњака за припрему сведока и вештака за давање исказа може бити задужен за упознавање сведока и вештака са случајем, чињеницама спора и правним питањима о којима се расправља. Затим, тим стручака може сведока, односно вештака да припреми за сведочење дајући им одговарајуће савете који се односе на стил презентовања, структуру излагања, и сл.

Постоје и одређена ограничења припреме сведока. Тако, припрема сведока и вештака не може да прерасте у манипулацију чињеница и „фабрикацију истине“.¹²¹⁴ Странке и њихови заступници треба да се суздрже од претераног утицаја на садржину изјава, односно излагања, како би изјаве сведока одражавале сопствено поимање чињеница, а изјаве вештака лични и искрен став стручњака.¹²¹⁵ Изјава сведока, односно вештака треба да садржи информације засноване на личном знању и искуству појединца који даје изјаву.¹²¹⁶ Од вештака се тражи да дају своје искрено и стручно мишљење, а не да преузимају улогу заступника странке.¹²¹⁷

1.3.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Систем вештачке интелигенције може пружити помоћ странкама, односно њиховим заступницима приликом припреме сведока, односно вештака. Тиме се може допринети ефикасности поступка и омогућити странкама, односно њиховим заступницима да се фокусирају на друге аспекте случаја.

Систем вештачке интелигенције би се могао користити за генерисање виртуелног тренинга, који би био персонализован за сведоке и вештаке у конкретном случају. Сведока, односно вештака, који нема адекватног искуства у арбитражном поступку, систем може упознати са основним принципима поступка, током усмене расправе и уобичајеним начином давања

¹²¹¹ Ragnar Harbst, “Witnesses”, *Handbook of Evidence in International Commercial Arbitration: Key Concepts and Issues* (eds. Franco Ferrari, Friedrich Jakob Rosenfeld), 2022, 229; R. Howie, F. Peter, *op. cit.*, 214.

¹²¹² R. Howie, F. Peter, *op. cit.*, 214.

¹²¹³ Члан 8 ИВА Етичких правила.

¹²¹⁴ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 120. Вид. и Micha Bühler, Carroll Dorgan, “Witness Testimony Pursuant to the 1999 IBA Rules of Evidence in International Commercial Arbitration – Novel or Tested Standards?”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 17, 2000, 19-20.

¹²¹⁵ Члан 40.5 *SLAC* арбитражних правила из 2025. године.

¹²¹⁶ R. Howie, F. Peter, *op. cit.*, 214.

¹²¹⁷ Вид. G. Born, *op. cit.*, §15.08 [Z][8].

исказа и начином испитивања. Овакав вид обуке би могао да обухвати и симулацију испитивања сведока, односно вештака. Систем вештачке интелигенције може прегледати поднеске и прилоге, па генерисати предлог питања за унакрсно испитивање.¹²¹⁸ И SCC смернице наводе да се тренутно вештачка интелигенција широко користи за израду питања за унакрсно испитивање.¹²¹⁹

Систем вештачке интелигенције би могао да обрађује различите стилове испитивања арбитара, односно других учесника у поступку, па би на тај начин адекватно могао да припреми сведока, односно вештака за различите приступе испитивању који учесници у поступку могу имати. Примарни циљ оваког система је да сведоку, односно вештаку, пружи адекватне смернице за побољшање вербалне и невербалне комуникације, укључујући давање смерница за говор тела, интонацију.

Додатно, систем вештачке интелигенције може помоћи сведоку и вештаку да вежба доследност исказа кроз упоређивање различитих изјава сведока и откривање евентуалних неконзистентности. На тај начин би систем помогао сведоку, односно вештаку да обезбеди конзистентност у излагању. Систем би могао да помогне сведоку, односно вештаку да пружи прецизније закључке, који ће лакше помоћи арбитражном трибуналу да схвати нејасне чињенице или друге околности у вези са предметом спора. Такође, систем вештачке интелигенције може да укаже сведоку, односно вештаку на евентуалне захтеве форме, као и битне техничке услове које треба имати у виду приликом писања изјаве. То укључује и баналне техничке стандарде, као што је навођење страна и параграфа у самој изјави, која ће странкама у поступку и арбитрама олакшати проналажење и цитирање кључних навода из изјаве сведока. Наиме, у пракси се дешава да у изјави сведока нису нумерисане странице и параграфи, што отежава упућивање на тај документ.¹²²⁰

Такође, приликом симулације усмене расправе, систем вештачке интелигенције може да врши емоционалну анализу сведочења, односно вештачења и оцењује њихову убедљивост. Путем анализе емоција, проучавања тона гласа, израза на лицу, систем може проценити како ће исказ сведока може бити перципиран, па у складу са тим, систем може предложити одређене корекције. Тако систем сведоцима и вештацима може пружити повратне информације у вези са говором тела и интонацијом коју би требало да користе током излагања. На овај начин, сведоци и вештаци могу увежбати представљање свог исказа и решити проблем евентуалне треме пред усмену расправу.

Систем вештачке интелигенције се може користити за ефикаснију анализу докумената путем аутоматског извлачења кључних информација. Као што смо раније представили, системи вештачке интелигенције могу претраживати и анализирати велику количину докумената у кратком временском периоду. Они ту способност могу користити као би анализом разнолике документације, која може да обухвати уговоре, електронску пошту, техничке извештаје, и друга документа, утврдили релевантне информације и чињенице за исказ сведока и вештака. На крају, треба нагласити да сврха ових система није припрема изјава сведока и вештака, односно аутоматско генерисање њихове садржине.

1.3.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за припрему сведока и вештака у арбитражном поступку.

¹²¹⁸ T.R. Snider (2024), *op. cit.*

¹²¹⁹ Вид. SCC смернице.

¹²²⁰ L.M. Wayner, C. Lotfi, *op. cit.*, 14, фуснота 9.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за припрему сведока и вештака за давање исказа ће странке и њихови заступници користити у другој фази поступка. У овој фази ће се обично именовати сведоци и вештаци, подносити њихови искази и организовати њихово евентуално сведочење на усменој расправи.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за припрему сведока и вештака у арбитражном поступку је асистенција странкама и њиховим заступницима. Припрема сведока и вештака је веома важан део стратегије одбране странака у поступку, који захтева познавање правног и процесног контекста. Систем вештачке интелигенције може у овој фази поступка обезбедити процесну и техничку подршку, без утицаја на материјални садржај исказа сведока.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Ниво учешћа корисника код система вештачке интелигенције за припрему сведока и вештака за давање исказа у арбитражном поступку је средњи.

Сваки арбитражни спор има јединствене чињенице и околности спора, па у складу са тим, приступ припреми сведока и вештака може значајно да се разликује, односно припрема се мора прилагодити специфичностима сваког конкретног случаја. У неким случајевима ће се захтевати се да корисник, обично заступник странке, унесе у систем детаљне информације у вези са природом спора, кључним и спорним чињеницама. У том смислу, систем захтева прецизне и конкретне улазне податке како би могао да генерише одговарајуће смернице за сведоке. Корисник систему може дати и неке примере спорних питања, односно проблематичних питања која могу бити постављена сведоку, односно вештаку, на основу којих систем може да генерише нова питања и да симулира испитивање сведока и вештака. Ипак, систем, без обзира на специфичне околности случаја, може кориснику пружити опште савете и смернице, које се односе на упознавање са ширим контекстом, арбитражом као начином решавања спорова, њеним специфичностима, процедуралним корацима, уобичајеним током усмене расправе и уобичајеним начином испитивања сведока и вештака. Такође, опште савете у вези са комуникацијом, стилем и начином излагања, систем самостално може да пружи без специфичних улаза у конкретном случају. Дакле, људска интервенција ће евентуално бити неопходна за дубље разумевање предмета спора, дефинисање контекста и прилагођавање стратегије.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза код система вештачке интелигенције за припрему сведока и вештака за давање исказа у арбитражном поступку је, пре свега, садржај. Наиме, систем вештачке интелигенције генерише садржај у виду лекција, смерница и савета за боље и убедљивије давање исказа.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за припрему сведока, односно вештака треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале да адекватно испуни задатак, међу којима су откривање образаца или грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја и комуникација.

Кључна способност система је комуникација, имајући у виду да систем треба да буде способан да интерактивно комуницира са корисником како би му пружио адекватну припрему за давање исказа. Додатно, систем треба да буде способан да идентификује евентуалне недоследности у исказима, логичке грешке, како би се спречиле евентуалне

контрадикторне тврдње. Систем ће, путем анализе одређених образаца, моћи да препозна који фактори указују на слабе тачке у сведочењу, па ће кориснику указати пажњу на њих. По потреби, систем ће бити способан и да прилагоди смернице специфичним околностима случаја.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Примена система вештачке интелигенције за припрему сведока и вештака у арбитражном поступцима не повлачи озбиљне ризике. Иако је могућ ризик грешке система, не постоји висок степен вероватноће његовог остварења, а ни степен озбиљности овакве грешке није висок. Евентуалне грешке приликом припреме сведока и вештака могу ослабити аргументе странке у арбитражном поступку, али се лако могу и спречити чак и површним учешћем правног тима странкама, па последице таквих грешака не могу бити велике. На крају, људска интервенција остаје кључна како би се осигурала правна исправност, етичност и релевантност припреме сведока или вештака.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво аутоматизације поступка који се може очекивати од система вештачке интелигенције за припрему сведока и вештака за давање исказа у арбитражном поступку је висок.

Шири контекст арбитраже и генералне савете у вези са давањем исказа и начином испитивања на усменој расправи би сведоку, односно вештаку најчешће преносио заступник странке. Употребом система се заступнику странке посао олакшава, па се делегирањем задатка припреме сведока, односно вештака за давање исказа, заступницима омогућава да се фокусирају на друге стратешке задатке одбране.

Систем вештачке интелигенције може самостално генерисати смернице за припрему сведока, као и симулацију испитивања сведока, односно вештака. Ови задаци могу бити високо аутоматизовани, смањујући потребу за превеликим ангажовањем странака и њихових заступника приликом припреме сведока и вештака. Систем може да анализира исказ сведока и да идентификује потенцијалне неслагласности. На крају, оваква врста система служи само као помоћ приликом припреме сведока, односно вештака. Систем не предлаже садржину одговора, већ пружа смернице за бољу презентацију и комуникацију током усмене расправе. Самим тим, генерисани резултат система се не односи на мишљење сведока, односно вештака, нити има везе са стратегијом одбране.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за припрему сведока и вештака може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Корисници система вештачке интелигенције за припрему сведока и вештака у арбитражном поступку су странке, односно њихови заступници. Систем њима може пружати асистенцију на различите начине, па и кроз давање препорука путем неке врсте четбота. У сваком случају систем ће успоставити неки вид директне интеракције са сведоцима и вештацима. *AI Act* предвиђа да се системима средњег, односно ограниченог ризика сматрају они системи вештачке интелигенције који су намењени директној интеракцији са људима.¹²²¹ Примена система вештачке интелигенције намењених интеракцији са физичким лицима, односно за генерисање садржаја може водити до наступања ризика од лажних информација, па је употреба ових система предмет посебних обавеза транспарентности.¹²²² Пружаоци таквих

¹²²¹ Члан 50, став 1 *AI Act*-а.

¹²²² Рецитал број 132 *AI Act*-а.

система морају обезбедити да они буду развијени на такав начин да су заинтересована физичка лица буде адекватно обавештена да комуницирају са системом вештачке интелигенције, а не човеком.¹²²³ Ово обавештење треба бити јасно и недвосмислено, имајући у виду околности конкретног случаја и контекст употребе система.

О анализи класификације четбота смо већ писали у делу који је анализирао ризике система вештачке интелигенције за пружање основних информација у вези арбитражног поступка, и објаснили да ће се систем вештачке интелигенције који има интеракцију са корисником обично сматрати системом ограниченог ризика.¹²²⁴ Овакав систем не доноси обавезујуће одлуке, нити производи правне последице по кориснике система. Улога система је да пружи помоћ сведоцима и вештацима приликом припреме давања исказа. Информације које систем пружа корисницима морају да буду и објективне, проверене, односно унапред дефинисане од стране правног тима који заступа странку у поступку. То би значило да систем само аутоматизује процес припреме кроз генерисање садржаја који се тиче неких основних техника презентације, говором тела, интонацијом, и сл. Овакав вид система као помоћи у образовању, који би пружао одговоре на нека општа питања би се сматра средњеризичним.¹²²⁵

На крају, наглашавамо да циљ није да вештачка интелигенција преузме улогу правног саветника, већ да пружи подршку у оперативним и техничким аспектима припреме, чиме се омогућава боља припремљеност сведока и ефикаснија презентација аргумената. Овакав вид асистенције вештачке интелигенције доприноси бољој припремљености сведока, повећава прецизност излагања сведока, а може да води и значајној уштеди времена.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Тренутно није познато да на тржишту постоји неки систем вештачке интелигенције који је развијен у сврху пружања помоћи странкама, односно њиховим заступницима приликом припреме сведока и вештака. То значи да на овом пољу има доста потенцијала за развијање једног оваквог система.

2. Арбитри као корисници система вештачке интелигенције

Секретаријат ће доставити предмет заједно са свим материјалима доставити арбитражном трибуналу чим он буде конституисан, под условом да уплаћен аванс на трошкове који је Секретаријат претходно тражио странкама.¹²²⁶

У овом делу рада ћемо анализирати систем за састављање процесних закључака (2.1.) и систем за генерисање записника (2.2.). Приликом анализе и испитивања ризика система вештачке интелигенције које могу да користе арбитри у дефинисаној фази II, примењиваћемо претходно креиран модел за класификацију система вештачке интелигенције који се користе у области арбитражног решавања спорова.

2.1. Систем за генерисање процесних закључака

Током арбитражног поступка, арбитри донесе две врсте докумената, процесне закључке у вези са управљањем и организацијом поступка (енг. *order, procedural order, terms of reference*) и арбитражну одлуку. Арбитражном одлуком се обично завршава арбитражни поступак, док

¹²²³ Члан 50, став 1 *AI Act*-а.

¹²²⁴ C. Kit, *op. cit.*, 201; M. Aguilar, *op. cit.*

¹²²⁵ V. Zeman, *op. cit.*

¹²²⁶ Вид. члан 16 *ICC* арбитражних правила.

процесни закључци представљају акте којима арбитри управљају поступком. У зависности од комплексности, трајања поступка, и других фактора, у току поступка може да се донесе велики број процесних закључака.¹²²⁷ Ти акти се могу разликовати по сложености, сврси, степену креативности и времену које је уложено у њихово састављање.¹²²⁸ У току поступка, арбитражни трибунал може да донесе процесне закључке у вези са управљањем поступком, који се тичу полагања предужања на име трошкова за вештаке и сведоке, обезбеђења доказа, временских рокова, спајања или раздвајања предмета, и др.¹²²⁹ Све одлуке арбитражног трибунала које се односе на вођење арбитражног поступка, доносе се у облику процесног закључка, односно процесне наредбе.¹²³⁰

Процесни закључци су веома битни за арбитражни поступак, не само зато што предвиђају смернице за управљање и организацију поступка, већ према појединим арбитражним правилима, рокови за предузимање одређених радњи крећу да теку од момента када је процесни закључак комплетиран. Примера ради, према *ICC* арбитражним правилима, након што је најважнији процесни акт, тзв. Задатак арбитражног суда (енг. *Terms of Reference*, фр. *Acte de mission*) потписан и одобрен, ниједна страна не може подносити нове захтеве који излазе из оквира овог акта, осим ако за то није добила одобрење од арбитражног трибунала, који ће притом узети у обзир природу тих нових захтева, фазу арбитражног поступка и друге релевантне околности.¹²³¹ Додатно, арбитражни трибунал треба да донесе арбитражну одлуку у року од шест месеци од датума последњег потписа овог акта или од датума када је Секретаријат обавестио арбитражни трибунал о одобрењу овог процесног акта.¹²³² Дакле, време доношења појединих процесних закључака може бити релевантно и за друге радње у арбитражном поступку.

Процесни закључци представљају пандан судским решењима у нашем домаћем правосудном систему и представљају неку врсту мапе поступка.¹²³³ Они утврђују кораке који ће се предузимати током арбитражног поступка, постављају рокове за одређене радње, начин вођења комуникације, начин вођења усмене расправе, и сл.¹²³⁴ Сви елементи неопходни за састављање процесних закључака се обично договарају на иницијалном састанку арбитражног трибунала са странкама и њиховим заступницима, након чега арбитражни трибунал приступа изради процесног закључка.¹²³⁵ Иницијални, први састанак арбитражног већа и странака у спору се у пракси зове и конференција за управљање случајем, прелиминарни састанак, процесни састанак, прва сесија, прелиминарни састанак (енг. *case management conference*, *preliminary meeting*, *procedural meeting*, *first session*, *pre-hearing conference*).¹²³⁶ Основна сврха овог састанка је да се размотре и договоре процесна питања у циљу уштеде времена и трошкова, односно ефикасније организације поступка, која је у складу са очекивањима странака.¹²³⁷ Овај састанак се обично одржава виртуелно путем конференцијског позива, видео-конференције или коришћењем другог вида електронске

¹²²⁷ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 135.

¹²²⁸ М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 231.

¹²²⁹ Вид. нпр. члан 35 СТА арбитражних правила.

¹²³⁰ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 199.

¹²³¹ Вид. члан 23, став 4 *ICC* арбитражних правила. Вид. и М. Ђорђевић (2023 б), *оп. cit.*, 525.

¹²³² Члан 31 *ICC* арбитражних правила.

¹²³³ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 117, 135.

¹²³⁴ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 117.

¹²³⁵ M.L. Moses, *оп. cit.*, 160.

¹²³⁶ K.F. Gómez, *оп. cit.*, 107; М. Станивуковић, *оп. cit.*, 200; G. Born, *оп. cit.*, §15.08 [L].

¹²³⁷ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 200.

комуникације,¹²³⁸ што допуштају и бројна арбитражна правила.¹²³⁹ Примера ради, према LCIA арбитражним правилима, странке и арбитражни трибунал треба да ступе у контакт, било лично или путем телефонске, видео везе или коришћењем других комуникационих технологија, што је пре могуће, а најкасније у року од 21 дана од пријема писаног обавештења у вези са конституисањем арбитражног већа.¹²⁴⁰

Иницијални састанак може обухватити широк спектар питања. *UNCITRAL* је још 1996. године објавио, а 2016. допунио, листу питања која се могу расправљати на иницијалном састанку, која може служити као добра основа арбитрама приликом вођења састанка.¹²⁴¹ Постоје и друге смернице за питања о којима треба дискутовати на иницијалном састанку. Тако, *AAA* арбитражна правила предвиђају листу питања, међу којима су питања везана за информациону безбедност, приватност и заштиту података, начин размене докумената, начин сведочења, начин вођења записника са усмене расправе.¹²⁴²

На иницијалном састанку ће се обично покретати искључиво административна и техничка питања, као што су управљање арбитражним поступком, коришћење технологије током трајања поступка, поверљивост поступка, временски оквир израде и размене писаних поднесака, именовање сведока и вештака, организација усмене расправе, као и вођење записника са расправе.¹²⁴³ Процесни закључак представља организациони протокол, којим се успоставља временски оквир поступка и кога сви учесници у поступку треба да се придржавају.¹²⁴⁴

Он ће обично садржати детаљне инструкције у вези са вођењем усмене расправе. Уколико је постигнута сагласност да се усмена расправа одржи виртуелним путем, потребно је пружити све информације у вези са приступом платформи за одражавање усмене расправе, очекиваним понашањем учесника, правилима за излагање, укључивање и искључивање микрофона и камере, и сл. Ипак, уколико странке нису постигле сагласност око меродавног права, седишта арбитраже, језика арбитраже и других битних питања, и ова питања ће се размотрити на састанку.¹²⁴⁵

2.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Прво, систем вештачке интелигенције би могао да састави нацрт процесног закључка. У пракси није необично да арбитраи користе добре примере процесних докумената из претходне праксе и прилагођавају их специфичним околностима конкретног спора. У том смислу, арбитраи могу да користе и нацрт који би генерисао систем вештачке интелигенције као образац за израду процесног закључка. Друго, систем вештачке интелигенције би могао тај образац додатно да прилагођава уколико би се водио записник са састанка, па би систем могао да допуњује одређене делове у складу са оним што се током састанка између странака и арбитражног трибунала договорило.

¹²³⁸ M.L. Moses, *op. cit.*, 160; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 232.

¹²³⁹ Вид. члан 24, став 4 *ICC* арбитражних правила; члан 14, став 3 *LCIA* арбитражних правила, члан 25.3 *ACICA* арбитражних правила, члан 29 *ICSID* арбитражних правила.

¹²⁴⁰ Вид. члан 14.3 *LCIA* арбитражних правила.

¹²⁴¹ Вид. *UNCITRAL* упутство о организацији арбитражних поступака (енг. *UNCITRAL Notes on Organizing Arbitral Proceedings*).

¹²⁴² Вид. члан 22 *AAA* арбитражних правила.

¹²⁴³ M.L. Moses, *op. cit.*, 161.

¹²⁴⁴ Вид. нпр. члан 30, став 1 *СТА* арбитражних правила.

¹²⁴⁵ M.L. Moses, *op. cit.*, 161.

Израда процедуралних закључака може бити временски исцрпна, а поједина арбитражна правила постављају рок за доношење процесних закључака. Тако, *ICC* арбитражна правила предвиђају да арбитражни трибунал мора да донесе процесни закључак, у виду Задатка арбитражног трибунала (енг. *terms of reference*), који ће потписати и странке и арбитри, у року од 30 дана од дана када им је предмет достављен.¹²⁴⁶ Изради овог документа се мора пажљиво приступити, имајући у виду да он одређује најважније елементе поступка. Поред овог документа, у разумном року арбитражни трибунал треба да донесе и оквирни распоред радњи (енг. *provisional timetable*), као посебан документ којим се одређује временски ток поступка. Овај акт се саставља након консултација арбитражног трибунала и странака у поступку.

У циљу асистенције приликом састављања ових аката, арбитражни трибунал може користити систем вештачке интелигенције за генерисање процесних закључака.¹²⁴⁷ Наиме, након конституисања арбитражног трибунала, обично ће се организовати иницијални састанак са странкама и њиховим пуномоћницима у вези са договором око кључних прелиминарних питања и организације арбитражног поступка, након чега ће арбитражни трибунал саставити процесни закључак у вези са вођењем поступка.¹²⁴⁸ На заједничком састанку ће се утврдити елементи потребни за састављање процесног закључка, па би задатак система вештачке интелигенције био само да те елементе споји у један документ, у складу са упутствима арбитра. Примера ради, систем вештачке интелигенције може припремити прелиминарни процесни распоред усмене расправе само на основу транскрипта састанака арбитражног трибунала и странака.¹²⁴⁹ Даље, елементи неопходни за састављање процесног закључка би, имајући у виду тренутни степен развоја технологије, арбитри могли и усмено да саопште систему, који би аутоматски генерисао текст процесног закључка у писаном облику.¹²⁵⁰

Иницијални састанак арбитражног трибунала, странака и њихових заступника се обично одржава виртуелним путем, сасвим је замисливо да вештачка интелигенција аутоматски генерише процесне закључке у реалном времену. Тако би процесни закључак био завршен одмах по окончању иницијалног састанка. Задатак арбитражног трибунала би била провера садржине генерисаног документа. Уколико је потребно изменити поједине делове текста процесног закључка, арбитри то у кратком року могу да ураде. Тиме би се значајно уштедело време које арбитражни трибунал користи на израду процедуралних докумената.

2.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за састављање процесних закључака у арбитражном поступку.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем за састављање процесних закључака у арбитражном поступку би највећу примену имао у другој фази поступка, након конституисања арбитражног трибунала. У овој фази арбитражни трибунал поставља оквире за управљање арбитражним поступком. Ипак, арбитражни трибунал, овај систем може користити и у трећој, завршној фази поступка.

¹²⁴⁶ Вид. члан 23, став 2 *ICC* арбитражних правила. Вид. и М. Ђорђевић (2023 б), *op. cit.*, 521-545.

¹²⁴⁷ Gauthier Vannieuwenhuyse, "Arbitration and New Technologies: Mutual Benefits", *Journal of International Arbitration*, Kluwer Law International, Vol. 35, 2021, 119–20; M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 657; S. Henrich, F. Pötzlberger, *op. cit.*

¹²⁴⁸ M.L. Moses, *op. cit.*, 160.

¹²⁴⁹ M. Osadchiy, E. Santini, M. McIlwrath, *op. cit.*

¹²⁵⁰ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 232.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за састављање процесних закључака јесте пружање подршке арбитрима у обављању уско постављених процедуралних задатака и унапређење претходно урађених задатака од стране арбитра.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Ниво учешћа корисника у раду система вештачке интелигенције за генерисање процесних закључака у арбитражном поступку је висок.

Процесни закључци имају „уобичајену и, грубо речено, техничку садржину“.¹²⁵¹ Ипак, арбитри су ти који систему морају пружити одговарајуће податке како би он могао да генерише одговарајући садржај процесног закључка. За генерисање одговарајуће садржине процесних закључака, арбитри у систем треба да унесу податке у вези са спором, странкама у поступку, договореним процесним корацима и другим процесним правилима око којих постоји сагласност. Без такве врсте учешћа корисника систем не би ни могао да генерише текст процесног закључка који би одговарао специфичним околностима сваком конкретном случаја.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза система вештачке интелигенције који генерише процесни закључак у арбитражном поступку је садржај. Наиме, на основу улазних података систем ће генерисати текст процесног закључка. Ипак, овде треба нагласити да систем служи само као помоћно средство за припрему садржаја процесних закључака, а да арбитри његову садржину даље могу мењати.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање процесног закључка треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка: препознавање података, откривање образаца или грешака и прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја.

Најпре, систем мора бити способан да препозна и издвоји податке из различитих извора, као и да препозна инструкције дате од стране арбитра. Систем вештачке интелигенције треба да буде у стању да идентификује уобичајене обрасце процесних закључака, њихове препоручене елементе, као и да открије потенцијалне грешке, односно недоследности у њиховим формулацијама. Кључно је и да систем генерише процесни закључак који је прилагођен специфичним околностима конкретног случаја, односно параметрима које су арбитри поставили, а све у складу са договором са странкама и њиховим заступницима.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Код система за генерисање процесних закључака, један од кључних ризика је ризик од грешке система. Наиме, постоји могућност да систем погрешно интерпретира чињенично или правно стање и као резултат тога генерише садржину процесног закључка који неће бити релевантан за конкретан случај. Иако се процесни закључци немају значајан утицај на исход арбитражног поступка, грешке исказане у нетачним информацијама у процесном закључку могу довести до примене погрешних временских рокова за одређене радње, погрешно представљених наредних процедуралних корака, и сл. Ипак, овај ризик је релативно лако спречити и отклонити, јер је обавеза арбитра, а некада и секретаријата арбитражне институције да врше контролу и верификацију процесних докумената пре њиховог усвајања и достављања

¹²⁵¹ М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 232.

странкама. Поред тога, чињеница да се ради о махом стандардизованим, а не суштинским одлукама, значајно умањује потенцијалну штету која може настати.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: У овом случају омогућава се средњи ниво аутоматизације процеса генерисања процесног закључка. Наиме, улога арбитара је да самостално донесе процесне закључке и друга акта у арбитражном поступку. С тога, систем вештачке интелигенције арбитрима само може да помогне приликом сачињавања нацрта процесног закључка, али ће контролу на самим чином провере и финалног састављања процесног закључка имати именовати арбитри. Дакле, захтеваће се да корисник верификује резултат, односно да провери садржину генерисаног садржаја и да га по потреби измени, а не да га аутоматски прихвати и проследи даље странкама у поступку.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за генерисање процесних закључака може класификовати као систем средњег, односно ризика.

Корисници система вештачке интелигенције за генерисање процесних закључака су арбитри. *AI Act* предвиђа да се високоризичним системима неће сматрати системи вештачке интелигенције који се користе од стране арбитара, а који супстантивно не утичу на исход доношења одлука.¹²⁵² У преамбули *AI Act*-а се прецизира да се помоћни и административни задаци који не утичу на материјално доношење одлуке не сматрају високоризичним системима вештачке интелигенције.

Како би се олакшао одговор на питање да ли систем вештачке интелигенције значајно утиче на исход доношења одлука, *AI Act* поставља четири алтернативна услова који се тичу намене система. Дакле, довољно је да се испуни било који од четири прописана изузетка да се систем не би сматрао високоризичним. Први услов предвиђа обављање уско постављених процедуралних задатака.¹²⁵³ Ови задаци су веома уско постављени и фокусирани на обављање конкретних задатака, па су ризици које они могу проузроковати ограничени и не могу изазивати висок ризик приликом примене.¹²⁵⁴ Пример таквих система је систем који претвара неструктурисане у структурисане податке, систем који класификује податке у одређене категорије, као и систем који препознаје идентичне податке у великом скупу.¹²⁵⁵ С обзиром да израда процесних закључака може да се подведе под уско постављени процедурални задатак, овај изузетак се може применити у случају генерисања процесних закључака од стране вештачке интелигенције. Сачињавање процесних закључака је, по својој природи, административно-технички задатак, који није усмерен на оцену доказа или тумачење права. Дакле, системи за генерисање процесних закључака не служе као подршка за доношење мериторних одлука, нити њихова примена може да утиче на основна права странака у поступку. Процесни закључци ће се најчешће типично формулисања претходно договорених процесних питања, као што су временски рокови, планиране активности у арбитражном поступку, организација усмених расправа, обим доказа који ће се изводити током поступка, и др.

Додатно, постоји могућност да арбитри сами сачине процесни закључак, а да систем вештачке интелигенције користе како би унапредили његову садржину. У том случају се

¹²⁵² Члан 6, став 3 *AI Act*-а.

¹²⁵³ Члан 6, став 3, тачка 2(а) *AI Act*-а.

¹²⁵⁴ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

¹²⁵⁵ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

може применити други изузетак који управо предвиђа ситуацију да систем вештачке интелигенције само унапређује већ завршену људску активност, а не да у потпуности генерише садржину.¹²⁵⁶ У овом случају, намена система је да се користи искључиво као алат за унапређење резултата који су производ човека, примера ради као алат за проверу језика или унапређење стила писања.¹²⁵⁷ Унапређење већ израђених процедуралних закључака путем стилских унапређења и лектуре текста би могло да се подведе под примену овог изузетка.¹²⁵⁸

Дакле, систем за састављање процесних закључака се не сматра високоризичним системом, па их арбитри начелно могу примењивати уз примену релаксиранијих мера него што би то био случај са високоризичним системима. Ипак, на овом месту морамо нагласити и да неће сваки процесни закључак имати само техничку садржину. Наиме, током арбитражног поступка се може донети велики број процесних закључака, који нису сви техничке природе. Тако ће обично први процесни закључак имати чисто техничку садржину, имајући у виду да он обично прописује начин комуникације странака и арбитражног трибунала, начин формирања докумената, начин означавања прилога, доказа, и сл. С тим у вези, у зависности од тога које питање регулишу, процесни закључак може да се бави неким материјалним питањем, па треба бити опрезан приликом његовог коришћења. У том смислу се може јавити и висок ризик коришћења система вештачке интелигенције. Примера ради, уколико једна од странака тврди да је одређени доказ недозвољен, арбитражни трибунал о овом питању може решити у форми процесног закључка. Такође, о питањима као што су обезбеђење трошкова поступка, привременим мерама, искључењу експерта или адвоката из правног тима неке од странака, повреди поверљивости поступка и другим суштинским питањима се може одлучивати у форми процесног закључка.

ICC белешка из 2021. године предвиђа да припрема нацрта процесних закључака које доноси арбитражни трибунал може да се делегира на секретаре арбитражног трибунала, под условом да те делове арбитражне одлуке накнадно прегледа и сам арбитражни трибунал.¹²⁵⁹ У том смислу се може направити паралела арбитражних секретара и система вештачке интелигенције, те се може аргументовати да уколико је дозвољено делегирање израде нацрта процесних закључака на секретаре арбитражног трибунала, оно може бити дозвољено и у случају система вештачке интелигенције.¹²⁶⁰

На крају, систем за састављање процесних закључака арбитру даје потпуну контролу над коначном формулацијом и доношењем одлуке, при чему систем само представља алат који генерише нацрт текста, предлаже структуру текста и то кроз доступне шаблоне претходних аката. На тај начин се смањује административно оптерећење арбитра и убрзава поступак, али без могућности за нарушавање независности и дискреције у доношењу одлука.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Тренутно на тржишту не постоји систем вештачке интелигенције који је развијен само за генерисање процесних закључака у арбитражном поступку. Ипак, за ову сврху се може користити већина генеративних система вештачке интелигенције.

¹²⁵⁶ Члан 6, став 3, тачка 2(б) *AI Act*-а.

¹²⁵⁷ Рецигал број 53 *AI Act*-а.

¹²⁵⁸ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 663; C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

¹²⁵⁹ Вид. ICC, *Note to Parties and Arbitral Tribunals on the Conduct of the ICC Rules of Arbitration*, 2021, XX- Administrative Secretaries, доступно на: <https://iccwbo.org/news-publications/arbitration-adr-rules-and-tools/note-parties-arbitral-tribunals-conduct-arbitration/>.

¹²⁶⁰ R. Alnaber, *op. cit.*, 7.

2.2. Систем за генерисање записника

Током арбитражног поступка могу се водити различите врсте записника. По праву, водиће се писани записник са усмене расправе, уколико се она одржава, али се могу водити и записници са других састанака. У складу са начелом аутономије воље и дискреционим правом арбитражног трибунала да поступак води на најефикасније начин, записник са усмене расправе ће се водити уколико су се странке тако споразумеле или уколико арбитражни трибунал сматра да је то неопходно. Дакле, сачињавање записника је на добровољној основи, односно не представља обавезу арбитражног трибунала. Примера ради, арбитражна правила Сталне арбитраже предвиђају да ће арбитражни трибунал, у складу са претходним договором са странкама, одлучити да ли ће израдити записник, односно на који начин ће бележити ток усмене расправе, уколико је њено одражавање предвиђено.¹²⁶¹

Класичан начин вођења записника је ангажовање секретара или записничара који прави дословни транскрипт рочишта.¹²⁶² Записници се могу сачињавати и слати странкама на крају сваког дана или након завршетка целокупног саслушања.¹²⁶³ Вођење усмене расправе се данас у пракси већином снима, па се на основу аудио снимка сачињава записник.¹²⁶⁴ Ток усмене расправе се може бележити и на друге непосредне начине, као што су тонски записи, стенографске белешке, диктирање записника у диктафон након чега се у писаном облику доставља странкама у поступку.¹²⁶⁵

Записник са усмене расправе садржи поједине шаблонске елементе, као што су датум и место усмене расправе, навођење присутних и одсутних странака и њихових заступника, имена арбитра, секретара арбитражног трибунала, записничара, уколико су они именовани.¹²⁶⁶ Затим се у записнику обично наводи детаљан описа рочишта, редоследа излагања странка, њихових сведока и вештака, као и других радњи које су предузете током усмене расправе. На крају рочишта странке и арбитра обично заједно потписују записник.

Записник са усмене расправе омогућава арбитрама да лакше и брже донесу арбитражну одлуку, позивајући се на саслушања на усменој расправи,¹²⁶⁷ али записник може користити и странкама приликом припреме писаних поднесака након усмене расправе.¹²⁶⁸ Позивање на тачне бројеве страница и редова наведених у записнику омогућава ефикасно извлачење релевантних делова, као што су сведочења сведока или вештака.¹²⁶⁹

Начин на који се записник води и сама садржина записника зависе од договора арбитра са странкама у поступку, али и од састава арбитражног трибунала и њиховог стила. У том смислу, записник представља „не само запис о начину на који је расправа вођена већ и начин на који је онај ко је записник диктирао доживео саму расправу“.¹²⁷⁰ Записник са

¹²⁶¹ Вид. члан 32, став 7 СТА арбитражних правила.

¹²⁶² Rahim Moloo, Victoria Orlowski, “Chapter 51: The Hearing: The Arbitral Tribunal’s Perspective”, *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025, 580.

¹²⁶³ N. Ghibradze, E. Üngör, *op. cit.*, 75.

¹²⁶⁴ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 232.

¹²⁶⁵ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 122; М. Станивуковић, *op. cit.*, 227.

¹²⁶⁶ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 122.

¹²⁶⁷ R. Moloo, V. Orlowski, *op. cit.*, 580.

¹²⁶⁸ N. Ghibradze, E. Üngör, *op. cit.*, 74.

¹²⁶⁹ Ragnar Harbst, *A Counsel’s Guide to Examining and Preparing Witnesses in International Arbitration*, Kluwer Law International, 2015, 173.

¹²⁷⁰ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 122.

усмене расправе, али и претходно вођених састанака ће нарочито бити од користи у случају да арбитар поднесе оставку или из неког другог разлога буде смењен на тој позицији,¹²⁷¹ када ће његовим наследницима бити лако да испрате претходни ток поступка.

2.2.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Раније су се записници у арбитражним поступцима водили на исти начин као што се данас воде у грађанском судском поступку пред државним судовима, тако што арбитри сажимају ток расправе и диктирају га записничару, што је природно доводило до додатног трошка, одуговлачења поступка, компликованије логистике и могућности за приговор у вези са садржајем записника.¹²⁷²

Иако ангажовање секретара арбитражног трибунала или записничара и даље представља преовлађујући избор за сачињавање записника током арбитражног поступка, све чешћи метод за генерисање записника је управо систем вештачке интелигенције.¹²⁷³ Тако, уређаји за препознавање гласа могу врло лако заменити записничаре или секретаре који сачињавају транскрипте усмене расправе.¹²⁷⁴ Технологија је значајно напредовала у квалитету, па данас не само да систем може да препозна различите акценте и језике, већ може и да разазнаје гласове различитих људи.¹²⁷⁵

Додатно, систем вештачке интелигенције може генерисати и записнике са свих других састанака који се могу одиграти током арбитражног поступка. У литератури се наводи да записник представља „идеални кандидат“ акта који се може генерисати уз помоћ вештачке интелигенције.¹²⁷⁶ И SCC Смернице наводе да се тренутно вештачка интелигенција широко користи за транскрипцију и израду белешки.¹²⁷⁷

Системи вештачке интелигенције пружају аутоматизовано генерисање записника у реалном времену, што представља економичнију алтернативу у поређењу са традиционалним ангажовањем записничара или секретара арбитражног трибунала који би састављали записник. Ангажовање таквих стручњака представља додатни трошак за странке у спору, као и различите логистичке аранжмане и компликације.¹²⁷⁸ Осим што је економичнија опција, примена транскрипције уз помоћ система вештачке интелигенције нуди решење за проблем доступности записничара, који је узрокован све мањом заинтересованошћу за обављање овог посла и порастом лица која се пензионишу.¹²⁷⁹

Када се током арбитражног поступка ангажује секретар, односно записничар, он ће обично бити физички присутан у сали за састанке, односно биће физички присутан на усменој расправи како би могао адекватно да бележи ток поступка, обично ручно транскрибујући изјаве учесника у поступку. То даље значи да, у споровима мање вредности, као и у случају

¹²⁷¹ R. Moloo, V. Orlowski, *op. cit.*, 580.

¹²⁷² M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 231; T.R. Snider (2018), *op. cit.*

¹²⁷³ Вид. N. Ghibradze, E. Üngör, *op. cit.*, 75; R. Moloo, V. Orlowski, *op. cit.*, 580; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 540; M. Scherer (2024), *op. cit.*; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 231; S. Henrich, F. Pötzlberger, *op. cit.*; T.R. Snider (2024), *op. cit.*; R. Alnaber, *op. cit.*, 2, 6.

¹²⁷⁴ B. Berardicurti, *op. cit.*, 381; M. Magnarelli, *op. cit.*, 33.

¹²⁷⁵ T.R. Snider (2018), *op. cit.*

¹²⁷⁶ M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 231.

¹²⁷⁷ Вид. SCC смернице.

¹²⁷⁸ T.R. Snider (2018), *op. cit.*

¹²⁷⁹ Kendal Enz, "AI-powered Transcription Revolutionizes AAA-ICDR Arbitration, Enhancing Efficiency and Cost-effectiveness", *AAA*, 2024, доступно на: www.adr.org/blog/AI-powered%20Transcription%20Revolutionizes%20AAA-ICDR%20Arbitration.

краћих састанака или краћих усмених расправа којем присуствује мањи број учесника, обично неће бити оправдано сачињавање записника, али би коришћење система вештачке интелигенције могло да избалансира трошковну ефикасност и у оваквим случајевима.¹²⁸⁰ Додатно, за разлику од људи који захтевају усклађивање термина, системи вештачке интелигенције су доступни 24/7 и функционишу у позадини, без икаквих ометања учесника тока поступка.¹²⁸¹

На крају, *CLArb* смернице као једну од предности које вештачка интелигенција може донети у арбитражном поступку истичу повећање ефикасности и смањење трошкова приликом сачињавања записника.¹²⁸²

2.2.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за генерисање записника у арбитражном поступку.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Система вештачке интелигенције за генерисање записника се начелно може користити у било којој фази поступка, али ће његова употреба бити најизраженија у другој фази поступка.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за генерисање записника у арбитражном поступку је обављање уско постављених процедуралних задатака од стране арбитра и унапређење претходно урађених задатака од стране арбитра.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Ниво учешћа корисника при употреби вештачке интелигенције за генерисање записника у арбитражном поступку је низак. Наиме, систем вештачке интелигенције за генерисање записника подразумева аутоматско транскрибовање садржаја усмене расправе и генерисање записника са других састанака.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза система вештачке интелигенције за генерисање записника је садржај. Наиме, системи генерише записник са усмене расправе или другог састанка странка и арбитражног трибунала обично у виду текстуалног документа. Записник може бити транскрипт сваке радње, односно сваке изјаве учесника, а може представљати и само резиме, односно сумирани преглед рочишта, анализе доказа или другог састанка.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање записника треба да поседује кључну способност које би му омогућавала адекватно испуњење задатка, а то је препознавање података. Наиме, за генерисање записника, систем мора бити способан да препозна и издвоји податке убачене у систем у циљу генерисања записника са усмене расправе или састанака. Систем вештачке интелигенције за генерисање записника могу вршити транскрипцију у реалном времену, бележећи изјаве странака и арбитра током рочишта или других заједничких састанака.

¹²⁸⁰ N. Ghibradze, E. Üngör, *op. cit.*, 76.

¹²⁸¹ K. Enz (2024b), *op. cit.*

¹²⁸² Вид. *CLArb* смернице, Део I: предности и ризици употребе вештачке интелигенције у арбитражи.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Најзначајнији ризик до кога може доћи приликом употребе система вештачке интелигенције за генерисање записника је ризик грешке.

Наиме, систем вештачке интелигенције може направити различите врсте грешака приликом генерисања процедуралних закључака са усмених расправа. Изазови нарочито могу настати приликом истовремених говора учесника, присуства позадинске буке у сали за састанке, тихе боје гласа појединих учесника, брзог говора или када људи говоре са акцентом који је тежак за праћење.¹²⁸³ Управо због могућих грешака система вештачке интелигенције би арбитри и странке требало да провере записник у најкраћем року и укажу на евентуалне недостатке. То значи да је препоручљиво обезбедити људску контролу текста записника како би се осигурало да је он у складу са изјавама изложеним током састанка.

Ипак, битно је нагласити да грешке које могу настати генерисањем записника од стране вештачке интелигенције обично неће бити значајне. Као што је наведено изнад, арбитри ће свакако извршити контролу записника, док ће обично и странкама бити омогућено да прегледају записник и евентуално уложе приговор на његову садржину. Ова могућност је странкама и иначе доступна и у случајевима када арбитражни трибунал сам сачињава записник или то чине трећа овлашћена лица. Циљ прегледа транскрипта од стране учесника у поступку је искључиво исправка евентуалних транскрипцијских грешака, а не промена садржаја онога што је заиста изговорено током саслушања.¹²⁸⁴ С тога, употреба вештачке интелигенције ни на који начин не ремети процес сачињавања записника, већ га само олакшава.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво аутоматизације система за генерисање записника може бити висок. Наиме, систем може аутоматски да генерише и структурира садржај на основу унетих података и докумената, односно да бележи кључне радње током поступка. Арбитри и друге стране у поступку имају обавезу да прегледају, потврде и евентуално исправе овај садржај пре него што постане званичан део поступка.

Алати вештачке интелигенције омогућавају израду записника у реалном времену, што значајно штеди време, имајући у виду да ни арбитри ни дактилограф, односно трећа овлашћена лица неће морати да након рочишта преслушавају снимак како би сачинили записник.¹²⁸⁵

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за генерисање записника у арбитражном поступку може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Корисници система вештачке интелигенције за генерисање записника у арбитражном поступку могу бити сви учесници, али ћемо на овом месту, зарад класификације ризика, примарно анализирати примену од стране арбитра. Према *AI Act*-у систем вештачке интелигенције коришћен од стране арбитра се неће сматрати високоризичним уколико његова примена супстантивно не утиче на исход доношења одлука.¹²⁸⁶ Записници служе као приказ тока одређених процесних радњи и не подразумевају правну или фактичку процену

¹²⁸³ N. Ghibradze, E. Üngör, *op. cit.*, 76.

¹²⁸⁴ *Ibidem*, 77.

¹²⁸⁵ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 232; T.R. Snider (2018), *op. cit.*

¹²⁸⁶ Члан 6, став 3 *AI Act*-а.

релевантних питања у спору. Генерисање записника не може да утиче на исход поступка, нити постоји ризик по правичност поступка.

AI Act предвиђа и да се обављање уско постављених процедуралних задатака неће сматрати високоризичним.¹²⁸⁷ Уско процедурални задаци су веома уско постављени задаци фокусирани на обављање конкретних активности, па су ризици које они могу проузроковати ограничени и не могу изазивати висок ризик приликом примене.¹²⁸⁸ Сачињавање записника са усмене расправе или других састанака учесника у арбитражном поступку представља административни задатак, који је подложен стандардизацији. У том смислу, сачињавање записника би се могло сматрати и чисто административним задатком, који је наведен у преамбули *AI Act*-а као пример система који се не сматрају високоризичним системима вештачке интелигенције.¹²⁸⁹ Примена овог система може значајно да олакша рад арбитрама, односно да смање обим административних послова, како би они могли да се посвете другим задацима везаним за материјално одлучивање. Након генерисања записника од стране вештачке интелигенције, странке и њихови заступници имају прилику да записник прегледају и евентуално траже измене уколико сматрају да је то потребно. То значи да сами арбитраи треба да верификују садржину записника, пре слања странкама и њиховима заступницима на одобрење.

Додатно, постоји могућност да арбитраи сами сачине записник, а да се систем вештачке интелигенције примени у циљу унапређење његове садржине. У том случају се може применити изузетак који предвиђа *AI Act*, а односи се на ситуацију када систем вештачке интелигенције само унапређује већ завршену људску активност, а не генерише сам садржину.¹²⁹⁰ У овом случају, намена система је да се користи искључиво као алат за унапређење резултата који су производ човека, примера ради као алат за проверу језика или унапређење стила писања.¹²⁹¹ Унапређење већ сачињених записника од стране арбитра би могло да се подведе под примену овог изузетка.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: *Opus 2*,¹²⁹² *Trint*,¹²⁹³ *Fireflies*,¹²⁹⁴ *Verbit AI*¹²⁹⁵ и *Otter*¹²⁹⁶ су софтвери за аутоматизовану транскрипцију који се заснивају на вештачкој интелигенцији, који у реалном времену претварају аудио и видео записе у текстуални запис. Ови системи се могу користити за генерисање записника са усмене расправе и других састанака учесника арбитражног већа. Међутим, код неких система постоји недостатак препознавања различитих језика, па систем може да обрађује садржај само на одређеним језицима на којима су тренирани. Тако, неки системи могу да раде само на енглеском језику, док неки имају способност да раде на више језика. Ипак, алати на бази вештачке интелигенције за генерисање записника се све више унапређују и развијају нове функционалности. Примера ради, корисна опција коју нуди један систем је побољшање говора уклањањем позадинске буке и других шумом како би се унапредио квалитет звука.¹²⁹⁷

¹²⁸⁷ Члан 6, став 3, тачка 2(а) *AI Act*-а.

¹²⁸⁸ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

¹²⁸⁹ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹²⁹⁰ Члан 6, став 3, тачка 2(б) *AI Act*-а.

¹²⁹¹ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

¹²⁹² Вид. www.opus2.com/en-apac/.

¹²⁹³ Вид. веб сајт *Trint*, доступно на: <https://trint.com/>.

¹²⁹⁴ Вид. веб сајт *Fireflies*, доступно на: <https://fireflies.ai/>.

¹²⁹⁵ Вид. <https://verbit.ai/>.

¹²⁹⁶ Вид. веб сајт *Otter*, доступно на: <https://otter.ai/>.

¹²⁹⁷

Вид. https://firefly.adobe.com/?ff_channel=adobe_com&ff_campaign=ffly_homepage&ff_source=firefly_seo&media=video.

Додатно, на тржишту је дошло и до појединих партнерстава компанија које пружају различите врсте услуга које могу допунити једна другу. Тако, системи вештачке интелигенције за састављање записника се често интегришу у различите апликације као што су *Microsoft Teams* и *Google Meet* који у реалном времену могу генерисати транскрипте виртуелних састанака. Још је 2020. године компанија *Otter* уговорила сарадњу са компанијом *Zoom*,¹²⁹⁸ док је *Cisco* развио *Cisco Webex Assistant* за своју видео платформу *Webex Meetings*, који омогућава, између осталог, и транскрипцију састанака у реалном времену.¹²⁹⁹ *ICSID* користи платформу *Kudos* за симултано превођење. Ова платформа такође има *end to end* енкрипцију и одобрена је за коришћење од стране Светске банке. Америчка арбитражна асоцијација и Међународни центар за решавање спорова (*AAA-ICDR*) су у партнерству са компанијом *Optima Juris*, развили *AI-Powered Transcription* алат који пружа услугу транскрипције усмене расправе од стране система вештачке интелигенције.¹³⁰⁰ Ова услуга пружа транскрипцију засновану на вештачкој интелигенцији, посебно прилагођену усменим расправа које се воде у арбитражним поступцима које администрира *AAA-ICDR*. Након усмене расправе, снимак се обрађује уз помоћ система за аутоматско препознавање говора, који значајно брже од човека генерише транскрипт. Потом два људска лектора проверавају текст, чиме се постиже тачност од 99%, а транскрипт се странкама испоручује у року од 3 до 5 дана, уместо од 10 до 14 дана, каква је иначе била пракса.¹³⁰¹ Ова могућност транскрипције у оквиру поступка не само што омогућава брже сачињавање записника, већ захтева доста ниже трошкове од традиционалних метода вршења транскрипције. Додатно, *SLAC* и *Opus 2* су направили партнерство у циљу ефикаснијег управљања арбитражним предметом, па се током поступка који *SLAC* администрира могу користити разне функционалности *Opus 2* платформе, као што је транскрипција.¹³⁰² Може се очекивати да ће и друге арбитражне институције да се придруже тренду обезбеђивања транскрипта уз помоћ система вештачке интелигенције.

3. Арбитражне институције као корисници система вештачке интелигенције

У другој фази арбитражног поступка, арбитражне институције могу да користе систем вештачке интелигенције за управљање поступком, као и у првој фази. Ипак, у овом делу ћемо додати и још један систем, који заправо може представљати и само још једну од компоненти система за управљање поступком, а то је систем за праћење трошкова поступка (3.1).

3.1. Систем за праћење трошкова поступка

Цене услуга које пружају арбитражне институције, као и начин израчунавања одређених накнада у вези са вођењем арбитражног поступка значајно може да се разликује од институције до институције.¹³⁰³ Структуру трошкова арбитражног поступка обично чине административне накнаде арбитражних институција, хонорари арбитра и трошкови заступања.¹³⁰⁴

¹²⁹⁸ Вид <https://otter.ai/zoom>.

¹²⁹⁹ Вид. www.webex.com/ai-assistant.html.

¹³⁰⁰ K. Enz (2024b), *op. cit.*

¹³⁰¹ *Ibidem*.

¹³⁰² Вид. www.opus2.com/en-apac/resources/clients/siac-announces-siac-gateway-a-digital-solution-powered-by-opus-2/.

¹³⁰³ М. Станивуковић, *op. cit.*, 133. Вид. и Vladimir Pavić, Milena Đorđević, "Resolution of International Commercial Disputes Before Serbian Arbitral Institutions – Certain Salient Features of the New Institutional Rules", *Liber Amicorum Gašo Knežević* (eds. T. Varady et al.), Beograd, 2016, 336–343; Сара Пенђер, Ненад Ковачевић, „Трошкови арбитражног поступка – колико „кошта“ „јефтинији“ суд?“, *Бранич*, 2020, No. 4, 2020, 147-160.

¹³⁰⁴ Вид. нпр. члан 38, став 1 *ICC* арбитражних правила.

Странке сnose трошкове арбитраже, чији износ утврђује арбитражи суд, осим правних или других трошкова које саме странке самостално сnose.¹³⁰⁵ Свака арбитражна институција сама уређује питање трошкова арбитраже и тарифу тих трошкова. Трошкови конкретног арбитражног поступка ће бити утврђени у складу са тарифом која је на снази у време покретања арбитраже.¹³⁰⁶ Договор у вези са трошковима и накнадама арбитра између странака и арбитра нису дозвољени.¹³⁰⁷ Административна накнада арбитражних институција ће обично зависити од вредности спора.

Странке су дужне да на захтев арбитражне институције унапред уплате предужам за трошкове арбитражног спора (енг. *deposit of costs*).¹³⁰⁸ Према већини арбитражних правила ће се сматрати да је поступак покренут тек након уплате предужа.¹³⁰⁹

Према СТА арбитражним правилима, тужилац је дужан да у целости уплати износ арбитражних трошкова које одреди председник СТА према предвиђеној тарифи, док иста обавеза важи и за туженог у случају подношења противтужбе.¹³¹⁰ Приликом подношења захтева за арбитражу, односно тужбе, тужилац је дужан да положи и одређени износ на име регистрационих трошкова за рад Секретаријата институције.¹³¹¹ Уколико странка у року од два месеца од дана позива не уплати трошкове, сматраће се да је њен захтев повучен.¹³¹² На крају, уколико се у току арбитражног поступка покаже да је првобитно одређен износ трошкова недовољан да покрије трошкове арбитраже, Председник Арбитраже ће одлучити о накнадним износима, у складу са тарифама арбитражних трошкова.¹³¹³

У арбитражама које се воде под окриљем ICC-а, плаћање привременог аванса је услов да би се предмет проследио арбитражном трибуналу када он буде конституисан.¹³¹⁴ Уплата привременог аванса треба да покрије трошкове до тренутка састављања процесног закључка (енг. *Terms of Reference*). У међувремену ће ICC суд да одреди пун износ аванса за трошкове, који ће по правилу покрити хонораре и трошкове арбитра, административне трошкове арбитражне институције, као и друге евентуалне трошкове.¹³¹⁵ Након што процесни закључак буде потписан, арбитражни суд наставља са поступком само у погледу оних захтева за које је аванс уплаћен у целости. Уколико аванс не буде уплаћен, Секретаријат институције може да наложи арбитражном трибуналу да обустави свој рад, те да одреди рок са чијем истеком ће се сматрати да је тужбени захтев везан за неисплаћени аванс повучен.¹³¹⁶ Аванс за трошкове ће тужилац и тужени платити у једнаким деловима.

Износ аванса за трошкове који одреди арбитражна институција може бити предмет корекције у било ком тренутку током арбитражног поступка.¹³¹⁷

¹³⁰⁵ Члан 18 Закона о арбитражи Србије.

¹³⁰⁶ Вид. нпр. Члан 38, став 1 ICC арбитражних правила.

¹³⁰⁷ Вид. нпр. члан 4 Прилога III ICC арбитражних правила.

¹³⁰⁸ Члан 18, став 3 Закона о арбитражи Србије.

¹³⁰⁹ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 187.

¹³¹⁰ Вид. члан 51, став 1 СТА арбитражних правила.

¹³¹¹ Вид. члан 51, став 3 СТА арбитражних правила. Ови трошкови износе 200 евра. Вид. www.stalnaarbitraza.rs/troskovi-postupka/.

¹³¹² Вид. члан 51, став 5 СТА арбитражних правила.

¹³¹³ Вид. члан 51, став 4 СТА арбитражних правила.

¹³¹⁴ Вид. члан 16 ICC арбитражних правила.

¹³¹⁵ Вид. члан 37, став 2 ICC арбитражних правила.

¹³¹⁶ Вид. члан 37, став 6 ICC арбитражних правила.

¹³¹⁷ Вид. нпр. члан 37, став 5 ICC арбитражних правила.

О наплати трошкова се обично стара Секретаријат институције. Тако, трошкови арбитраже обухватају хонораре и трошкове арбитра и административне трошкове арбитражне институције које одређује *ICC* Суд, у складу са важећом тарифом у тренутку покретања арбитраже, као и хонораре и трошкове свих стручњака које именује арбитражни трибунал и разумне правне и друге трошкове које су странке имале у вези са арбитражом.¹³¹⁸ Секретаријат одређује административне трошкове за сваки арбитражни поступак у складу са предвиђеном тарифом наведеном у зависности од вредности спора.¹³¹⁹ Уколико вредност спора није наведена, онда ће *ICC* суд по сопственом нахођењу одредити износ административне накнаде у складу са анализом околности конкретног спора. У изузетним околностима, *ICC* Суд може одредити административне трошкове у износу који је мањи или већи од оног који произилази из примене тарифника, с тим што тај износ обично неће прећи максимално предвиђен тарифом.¹³²⁰

Насупрот израчунавању накнаде за рад арбитражне институције у форми одређеног процента у зависности од вредности спора, *LCLA* поред фиксног износа таксе за регистрацију спора, предвиђа израчунавање накнаде за рад арбитражне институције на основу утрошеног времена запослених у арбитражној институцији.¹³²¹ Наиме, на почетку поступка се прави процена трошкова, па у случају да на крају арбитражног поступка аванс за трошкове премашује укупно процењене трошкове, вишак ће се вратити странкама у оној размери у којој се оне писано договоре, или, уколико таквог договора нема, вратиће се странкама у истој размери у којој је аванс уплаћен.¹³²² Арбитражни трибунал не би требао да настави вођење арбитражног поступка без претходне потврде да су обезбеђени вођења поступка.¹³²³

Поред административне накнаде за рад арбитражне институције, странке су дужне да арбитрама плате хонорар, односно накнаду за њихов рад и ангажовање током поступка. Уколико се спор решава под окриљем одређене арбитражне институције, странке ће износ накнаде арбитра платити арбитражној институцији која га даље прослеђује арбитрама. Слично као и за израчунавање накнаде арбитражних институција, уобичајена су два начина утврђивања износа накнада за арбитра, који подразумевају обрачун према утрошеном сату и утврђивање у виду фиксног, паушалног износа, као процента у зависности од вредности спора.

Први метод заснован на обрачуну према утрошеном сату се често примењује код *ad hoc* арбитража,¹³²⁴ али га предвиђају и неке арбитражне институције, као што је примера ради *LCLA*.¹³²⁵ Овај метод се базира на рачунању реалног времена, односно сати, које су арбитраи утрошили радећи на случају и наплаћује се по тарифама које су прикладне с обзиром на конкретне околности случаја, сложеност предмета и евентуалне захтеве који су били постављени у погледу посебних квалификација арбитра.¹³²⁶ Арбитражни трибунал ће писаним путем договорити висину накнаде која је у складу са тарифником пре него што буде именовано од стране суда *LCLA*. Дакле, иницијално, приликом именовања, арбитраи наводе цену сата, која се потом множи са бројем утрошених сати. Додатно, арбитражни трибунал може тражити надокнаду за трошкове који су разумно настали у вези са

¹³¹⁸ Вид. члан 38, став 1 *ICC* арбитражних правила.

¹³¹⁹ Вид. члан 5 Прилога III *ICC* арбитражних правила.

¹³²⁰ Вид. члан 5 Прилога III *ICC* арбитражних правила.

¹³²¹ Вид. 1(ii) *LCLA* Тарифника трошкова арбитраже (енг. *LCLA Schedule of Arbitration Costs*).

¹³²² Вид. 24.3 *LCLA* арбитражних правила.

¹³²³ Вид. 24.5 *LCLA* арбитражних правила.

¹³²⁴ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 88.

¹³²⁵ Вид. *LCLA* Тарифника трошкова арбитраже.

¹³²⁶ Вид. 2(i) *LCLA* Тарифника трошкова арбитраже.

арбитражом и који су разумни по висини, с тим што потраживања трошкова морају бити поткрепљена фактурама или рачунима.¹³²⁷

Други метод одређивања накнаде арбитра је *ad valorem* метод. Овај метод подразумева утврђивање накнаде арбитра у зависности од вредности спора.

Овај начин рачунања примењује већина арбитражних институција, укључујући и *ICC*. Суд *ICC* може одредити хонораре арбитра у износу вишем или нижем од оног који би произашао из примене релевантне тарифе, ако се то сматра неопходним због изузетних околности конкретног случаја.¹³²⁸ Фактори који утичу на процену трошкова поступка су комплексност спора, број арбитра, број учесника у поступку, трајање поступка, и др. Уобичајено је, међутим, да се председнику арбитражног већа исплати нешто већа сума, као накнада за додатно уложени труд на изради нацрта арбитражне одлуке. На пример, у пракси *ICC* од укупне суме за арбитражне хонораре председавајући обично добија 40–50%, остатак деле друга два арбитра на равне части. Арбитражна институција може одредити накнаду арбитра у износу већем или мањем од оног који би произишао из примене релевантне тарифе, ако се то сматра неопходним због изузетних околности конкретног случаја.¹³²⁹ Приликом одређивања накнаде арбитра, Суд узима у обзир савесност и ефикасност арбитра, време утрошено на поступак, брзину поступка, сложеност спора и благовременост подношења нацрта одлуке, како би се одредио износ у оквиру наведених граница или, у изузетним околностима износ који је већи или мањи од тих граница, али прилагођен околностима спора.¹³³⁰ Додатно, у било ком тренутку током арбитражног поступка, арбитражни трибунал може доносити одлуке о трошковима, осим оних које одређује Суд, и наложити њихову исплату.¹³³¹ На крају, арбитражни трибунал ће у арбитражној одлуци утврдити трошкове арбитраже и одлучити која ће их страна сносити, односно у ком ће их односу странке сносити.¹³³² Приликом доношења одлуке о трошковима, арбитражни трибунал узима у обзир све околности које сматра релевантним, укључујући чињеницу у којој мери су странке поступале на ефикасан и економичан начин.¹³³³

Према БАЦ арбитражним правилима износ трошкова за накнаду арбитра се одређује према предвиђеној скали у зависности од чињенице да ли спор решава арбитар појединац или трочлано веће, при чему се утврђује тарифник за арбитра појединца, док се износ накнаде за трочлано веће одређује у двострукој висини те вредности.¹³³⁴

Арбитражне институције које користе тарифнике за израчунавање хонорара *ad valorem* методом често не одређују тачан износ који ће се исплатити, већ у појединим случајевима, допуштају одступања у зависности од комплексности случаја који се поставља пред арбитра. Примера ради, према БАЦ арбитражним правилима, Секретаријат институције, када процени да то оправдавају околности случаја, а нарочито сложеност предмета или његов међународни карактер, може наложити странкама да предујме додатни износ накнаде за административне трошкове и накнаду арбитрама, који не може превазићи 30% износа утврђеног у складу тарифником.¹³³⁵

¹³²⁷ Вид. 2(iv) *LCIA* Тарифника трошкова арбитраже.

¹³²⁸ Вид. члан 38, став 2 *ICC* арбитражних правила.

¹³²⁹ Вид. нпр. Члан 38, став 2 *ICC* арбитражних правила.

¹³³⁰ Вид. члан 2 Прилога III *ICC* арбитражних правила.

¹³³¹ Вид. нпр. Члан 38, став 3 *ICC* арбитражних правила.

¹³³² Вид. нпр. Члан 38, став 4 *ICC* арбитражних правила.

¹³³³ Вид. нпр. Члан 38, став 5 *ICC* арбитражних правила.

¹³³⁴ Вид. чланове 4-5 Анекса I БАЦ арбитражних правила.

¹³³⁵ Вид. члан 7 Анекса I БАЦ арбитражних правила.

3.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

У зависности од одабира арбитражне институције, могу се применити различити начини управљања трошковима поступка и анализе ефикасности рада арбитра, односно ефикасности вођења поступка. Прво, постоје арбитражне институције које ће на почетку поступка утврдити трошкове, који се затим неће мењати у складу са околностима случаја. То значи да неће доћи до повећања накнаде арбитрама уколико се предмет закомпликује, нити ће доћи до смањења трошкова уколико је предмет једноставнији, па чак ни уколико су се странке у међувремену поравнале. С друге стране, поједине арбитражне институције воде рачуна о целокупним трошковима и контролишу их током поступка.

О наплати трошкова се обично стара Секретаријат институције. Наиме, арбитражна институција утврђује процену укупних трошкова поступка и одређује процену иницијалних накнада и износ предума трошкова, који странке треба да уплате пре почетка спора. Поступак не отпочиње без потврде Секретаријата арбитражне институције да су обезбеђена средства за вођење поступка.

Према *ICC* арбитражним правилима, трошкови арбитраже обухватају хонораре и трошкове арбитра и административне трошкове арбитражне институције које одређује *ICC* Суд у одређеном проценту у односу на вредност спора, у складу са важећом тарифом у тренутку покретања арбитраже, као и хонораре и трошкове свих стручњака које именује арбитражни трибунал и разумне правне и друге трошкове које су странке имале у вези са арбитражом.¹³³⁶ Трошкови сведочења и вештачења обично нису обухваћена иницијалним предумом, па пре него што допусти сведочење, односно вештачење, арбитражни трибунал ће захтевати од странака да положи додатни предум трошкова за ову сврху.¹³³⁷

Стране током поступка имају обавезу да периодично подносе детаљне извештаје о трошковима. Тако, *ICC* арбитражна правила прописују да износ аванса за трошкове може бити предмет корекције у било ком тренутку током арбитражног поступка.¹³³⁸ Такође, у било ком тренутку током арбитраже, арбитражна институција може утврдити као доспелу накнаду дела административних трошкова институције који одговарају услугама које су већ пружене од стране Суда и Секретаријата институције.¹³³⁹ Додатно, Суд може захтевати плаћање додатних административних трошкова, поред оних предвиђених тарифом, као услов за обустављање арбитраже на захтев странака или једне од страна уз сагласност друге стране.¹³⁴⁰ Уколико се арбитражни поступак оконча пре доношења коначне одлуке, Суд одређује накнаде и трошкове арбитра, као и административне трошкове институције по сопственом нахођењу, узимајући у обзир фазу у којој се поступак налази и друге релевантне околности.¹³⁴¹ Након окончања поступка, уколико износ који су странке платиле као аванс на име трошкова премашује трошкове арбитраже, он ће бити враћен странкама сразмерно њиховим уплатама.¹³⁴²

Слична правила су предвиђена и *LCIA* арбитражним правилима. Наиме, арбитражно веће не би требало да настави арбитражу без претходне потврде од стране Секретаријата *LCIA*-а да располаже потребним средствима у погледу доспелих и будућих арбитражних

¹³³⁶ Вид. члан 38, став 1 *ICC* арбитражних правила.

¹³³⁷ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 234.

¹³³⁸ Вид. нпр. члан 37, став 5 *ICC* арбитражних правила.

¹³³⁹ Вид. нпр. члан 6 Прилога III *ICC* арбитражних правила.

¹³⁴⁰ Вид. члан 7 Прилога III *ICC* арбитражних правила.

¹³⁴¹ Вид. члан 8 Прилога III *ICC* арбитражних правила.

¹³⁴² Вид. члан 9 Прилога III *ICC* арбитражних правила.

трошкова.¹³⁴³ Као што смо претходно навели, *LCLA* утврђује износ аванса не на основу процента од вредности спора, већ на основу процене сати који ће бити утрошени за решавање спора. То значи да ће странке у поступку иницијално уплатити одређени износ предумја, на основу иницијалне процена трошкова и предвиђене сатнице арбитра. Међутим, како поступак одмиче, може се десити да дође до неправилне процене трошкова, када ће се они ревидирати, односно арбитражна институција може поставити нови захтев за предумјом у зависности од тога колико је радних сати утрошено.¹³⁴⁴ Додатно, и арбитражни трибунал може тражити надокнаду за трошкове који су разумно настали у вези са арбитражним поступком и који су разумни по висини, с тим што потраживања трошкова морају бити поткрепљена фактурама или рачунима.¹³⁴⁵ Уколико је направљена нижа процена трошкова, од странака ће се захтевати додатна уплата аванса, док ће у случају да на крају арбитражног поступка аванс премашује укупне трошкове, вишак да се врати странама у поступку.¹³⁴⁶

И СТА арбитражна правила предвиђају да уколико се у току арбитражног поступка покаже да је првобитно одређен износ трошкова недовољан да покрије трошкове арбитраже, Председник Арбитраже може да одлучи о накнадним износима које је потребно уплатити, у складу са предвиђеним тарифником.¹³⁴⁷

Праћење трошкова током поступка, традиционално, арбитражне институције обављају ручно, кроз електронске табеле и периодичне извештаје странака и арбитра. То значи да ће обично током поступка, Секретаријат арбитражне институције проверавати да ли је та иницијална процена трошкова оправдана или је потребно изменити је на неки начин. У том смислу, примена система вештачке интелигенције може бити корисна као алат за помоћ приликом праћења трошкова арбитражног поступка, нарочито од стране оних арбитражних институција које утврђују трошкове према броју утрошених сати, али и код оних институција које администрирају комплексне случајеве, са више странака и великим бројем предузетих процесних радњи. Наиме, систем вештачке интелигенције може да генерише неки вид упозорења када трошкови пређу износ предвиђене процене, када би требало донети нови захтев за уплату аванса. Додатно, систем вештачке интелигенције арбитражним институцијама може помоћи и приликом процене укупних трошкова у првој фази поступка. Систем би у ту сврху могао да анализира претходно вођене арбитражне поступке под окриљем одређене арбитражне институције, те да врши процену трошкова на основу унапред утврђених параметара, као што су вредност спора, број странака, број сведока и вештака, меродавно право, и др.

3.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за праћење трошкова током арбитражног поступка.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Система вештачке интелигенције за праћење трошкова поступка се начелно може користити у свима фазама поступка. Наиме, у првој фази се систем може користити за евентуалну процену трошкова, док се у другој и трећој фази систем може користити за праћење трошкова повезаних са предузетим радњама током поступка.

¹³⁴³ Вид. 24.5 *LCLA* арбитражних правила.

¹³⁴⁴ Вид. 2(i) *LCLA* Тарифника трошкова арбитраже.

¹³⁴⁵ Вид. 2(iv) *LCLA* Тарифника трошкова арбитраже.

¹³⁴⁶ Вид. члан 24.3 *LCLA* арбитражних правила.

¹³⁴⁷ Вид. члан 51, став 4 СТА арбитражних правила.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за праћење трошкова током арбитражног поступка је асистенција арбитражним институцијама приликом обављања оперативних и чисто административних послова, у обављању техничких, рутинских и административних задатака. Ови системи омогућавају аутоматизовано праћење и ажурирање трошкова у реалном времену.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Ниво захтеваног учешћа корисника код система вештачке интелигенције за праћење трошкова у арбитражном поступку је висок. Наиме, корисник мора унети адекватне податке у систем, како би он даље могао да врши њихову анализу и прави извештај о трошковима. То подразумева да у прикупљању података активно учествују сва релевантна лица, странке, односно њихови заступници и арбитри. Корисници треба да унесу основне податке у систем који се тичу насталих трошкова и евентуално документацију, фактуре и друге потврде које потврђују наведене трошкове. Корисници потврђују тачност и аутентичност унетих података.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза код система вештачке интелигенције за праћење трошкова током арбитражног поступка ће бити у облику садржаја. Наиме, основни излаз система за праћење трошкова ће бити извештаји о насталим трошковима, који садржи категоризацију и сумирање свих релевантних финансијских података. Циљ извештаја је праћење трошкова како би се утврдило да су иницијалне процене трошкова биле исправне или их је потребно изменити.

У неким ситуацијама може бити корисно од система очекивати формат резултата у форми препоруке или предвиђања. То ће бити у случају предвиђања предујма трошкова. Системи који користе предиктивну аналитику за прогнозу укупних трошкова на основу историјских података и околности конкретног поступка. На овај начин би се могло помоћи арбитражној институцији приликом процене трошкова арбитражног поступка, што помаже и странкама да планирају и контролишу расходе током арбитраже.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за праћење трошкова поступка треба да поседује две кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка: препознавање података и откривање образаца или грешака.

Најпре, систем треба да буде способан да препознаје и обрађује структуриране и неструктуриране податке који су унети у њега. То могу бити финансијски подаци који се налазе у фактурама, уговорима, извештајима, и сл. Додатно, систем може аутоматски извршити и класификују трошкова у одређене категорије, као што су накнада за рад арбитражне институције, хонорари арбитра, трошкови сведочења и вештачења, путни трошкови, и др.

Систем затим може да упоређује настале трошкове са пројектованим трошковима чија је процена урађена на почетку поступка. Тако, систем може да генерише упозорење арбитражној институцији уколико трошкови пређу износ предвиђене процене, када би требало донети нови захтев за уплату аванса. Додатно, систем може да утврди и евентуалне аномалије у трошковима, као што су неоправдано високи хонорари, дуплиране ставке, и сл. Систем може анализирати и околности које су утицале на измену трошкова. Примера ради, систем може утврдити да је дошло до пораста трошкова због продужења рока за подношење одређених доказа. На крају, систем може одређене трошкове означити као ризичне или

неприхватљиве, или предложити да се захтева додатно образложење од странака или арбитра за поједине трошкове који су настали током трајања поступка.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Главни ризици до којих може доћи приликом система за проверу трошкова су ризик од могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Ризик од могуће грешке: Систем вештачке интелигенције може направити одређене грешке приликом обраде података у вези са провером и праћењем трошкова арбитражног поступка. Тако се може десити да систем не препозна нови формата фактуре, различите валуте, различит формат навођења износа, што може довести до израчунавања погрешних износа трошкова. Може се десити и да дође до грешке у класификацији трошкова, али ова грешка неће значајно утицати на вођење поступка нити на израчунавање укупних трошкова. Такође, иако веома ниска, постоји могућност да систем неће уочити одређене неправилности као што су дупле ставке, неправилни износи и сл.

Ризик по приватност и безбедност података: Као и у другим случајевима употребе личних и других поверљивих података, и овде постоји ризик по приватност и безбедност података. Наиме, може доћи до ризика од цурења осетљивих финансијских података који се убацују у систем, а које он даље обрађује. Ипак, наступање ових ризика је могуће ублажити применом одговарајућих мера заштите.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво аутоматизације поступка који се може очекивати од система вештачке интелигенције за праћење трошкова током арбитражног поступка је висок.

Наиме, систем вештачке интелигенције за праћење трошкова у арбитражном поступку може аутоматизовати рутински, административни задатак провере трошкова путем анализе унетих, релевантних података у систем, категоризације и прегледа трошкова, које резултира генерисањем извештаја о трошковима. На овај начин се секретаријату арбитражне институције значајно може смањити ручни рад, што може утицати на убрзање провере трошкова и уочавање евентуалних неподударности.

Ипак, систем не доноси одлуке, не врши коначну процену трошкова нити одлучује о њиховој оправданости, већ само врши проверу трошкова и евентуално предлаже измену предујма на основу нових околности и насталих трошкова. На овај начин систем аутоматизује административни и аналитички процес провере трошкова поступка.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за праћење трошкова током арбитражног поступка може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Корисници система вештачке интелигенције за праћење трошкова су арбитражне институције. Већ на почетку треба нагласити да систем вештачке интелигенције за праћење трошкова арбитражног поступка не утиче битно на исход спора, што је један од кључних критеријума да се неки систем не сматра високоризичним. Наиме, сврха система би само била да врши проверу трошкова и евентуално генерише предлог за полагање додатног аванса за предузимање додатних радњи у арбитражном поступку. На тај начин би се аутоматизовао административни задатак анализе трошкова поступка, који представља аналитички процес провере трошкова.

Додатно, праћење трошкова би се могло сврстати у обављање уско постављених процедуралних задатака. Наиме, *AI Act* регулише да се системи који служе за обављање уско постављених процедуралних задатака неће сматрати високоризичним, јер су ризици које ови системи могу проузроковати ограничени.¹³⁴⁸ Тако, коришћење система вештачке интелигенције за утврђивање износа за плаћање аванса трошкова и праћење трошкова се неће сматрати високоризичним.¹³⁴⁹

На крају, система вештачке интелигенције за праћење трошкова не може бити класификован као систем ниског ризика, имајући у виду да он ипак повлачи наступање евентуалних ризика, међу којима су ризик од могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података, па се захтева примена строгих мера и обавеза за одговорна лица у случају његовог коришћења.

Пример тренутно доступних алата: За разлику од система за праћење трошкова пружања адвокатских услуга, односно праћења сати рада адвоката, на тржишту и даље не постоји систем вештачке интелигенције који је развијен искључиво за праћење трошкова арбитражних поступака. Ипак, са све већим развојем технологије и већом спремношћу за коришћење оваквих алата за администрирање поступака, може се очекивати да ће и арбитражне институције ускоро почети са коришћењем оваквих алата.

¹³⁴⁸ Члан 6, став 3, тачка 2(а) *AI Act*-а, Рецитал број 53 *AI Act*-а.

¹³⁴⁹ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

Закључна разматрања

У оквиру поглавља Правни ризици употребе модерних технологија након конституисања арбитражног већа подробно смо анализирали укупно шест система вештачке интелигенције које могу користити странке, њихови заступници, арбитраи и арбитражне институције у другој фази арбитражног поступка.

Од шест анализираних система, само је код једног система идентификован висок ризик за његов развој и примену, док је код осталих пет система идентификован средњи, односно ограничени ризик. Странке и њихови заступници би модерне технологије користили претежно у сврху асистенције приликом обављања одређених задатака, што би им могло значајно уштедети пре свега временске и финансијске ресурсе. С друге стране, арбитраи у другој фази арбитражног поступка ће најпре користити технологију за обављање припремних задатака, као и за обављање уско постављених процедуралних задатака и унапређење претходно урађених задатака од стране човека. На крају, арбитражне институције у другој фази поступка могу користити технологију у циљу асистенције обављања оперативних и административних послова.

Ниво улаза, односно учешћа корисника у циљу адекватне употребе система се разликује од система до система, па је тако закључено да ће код примене једног од анализираних шест система бити потребан низак степен учешћа корисника, код два система да ће бити потребан средњи ниво учешћа и да ће код три система бити потребан висок ниво учешћа корисника. Што се тиче формата излаза приликом примене система вештачке интелигенције у другој фази поступка смо идентификовали садржај као најчешћи формат излаза, али и препоруку. Могућност високе аутоматизације је препозната код примене три система, док је код друга три система препозната могућност средње аутоматизације. На крају, приликом примене сваког од анализираних система је идентификована могућност наступања одређених ризика, па се зато ниједан од анализираних система не може сматрати системом ниског ризика.

У наставку ћемо кратко изложити основне карактеристике свих анализираних система који се могу користити у фази пре конституисања арбитражног већа.

Систем за анализу релевантних докумената током поступка прибављања и достављања докумената се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је средњи, као и ниво аутоматизације. Формат излаза биће препорука. За систем вештачке интелигенције за одређивање релевантности документације потребне су следеће кључне способности: препознавање података, откривање образаца и грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја и резонување. На крају, код система за анализу докумената најизраженији је ризик од могуће грешке система.

Систем за генерисање предлога за именовање вештака се може категорисати као систем високог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је висок, док је ниво аутоматизације средњи. Формат излаза биће препорука. Систем вештачке интелигенције за генерисање предлога за именовање вештака треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка: препознавање података, откривање образаца или грешака, предвиђање исхода, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, и резонување. На крају, систем вештачке интелигенције за генерисање препоруке за именовање вештака у арбитражном поступку носи са собом неколико потенцијалних

ризика, укључујући ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Систем за припрему сведока и вештака за давање исказа се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је средњи, док је ниво аутоматизације висок. Формат излаза је садржај. Систем вештачке интелигенције за припрему сведока, односно вештака треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале да адекватно испуни задатак, међу којима су откривање образаца или грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја и комуникација. На крају, иако је могућ ризик грешке система, не постоји висок степен вероватноће његовог остварења, а ни степен озбиљности овакве грешке није висок.

Систем за генерисање процесних закључака се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је висок, док је ниво аутоматизације средњи. Формат излаза биће садржај. Систем вештачке интелигенције за генерисање процесног закључка треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка: препознавање података, откривање образаца или грешака и прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја. Код система за генерисање процесних закључака, један од кључних ризика је ризик од грешке система.

Систем за генерисање записника се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је низак, док је ниво аутоматизације висок. Формат излаза биће садржај. Систем вештачке интелигенције за генерисање записника треба да поседује кључну способност које би му омогућавала адекватно испуњење задатка, а то је препознавање података. На крају, најзначајнији ризик до кога може доћи приликом употребе система вештачке интелигенције за генерисање записника је ризик грешке.

Систем за праћење трошкова поступка се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је висок, као и ниво могуће аутоматизације. Формат излаза биће садржај. Систем вештачке интелигенције за праћење трошкова поступка треба да поседује две кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка: препознавање података и откривање образаца или грешака. На крају, главни ризици до којих може доћи приликом система за проверу трошкова су ризик од могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

ПОГЛАВЉЕ VII

ПРАВНИ РИЗИЦИ УПОТРЕБЕ МОДЕРНИХ ТЕХНОЛОГИЈА У ЗАВРШНОЈ ФАЗИ АРБИТРАЖНОГ ПОСТУПКА

Уводне напомене

Чини се да арбитражна пракса полако и обазриво прихватала промене технолошког развоја, па данас није необично електронско достављање арбитражне одлуке странкама у поступку, а полако се отвара пут и потписивању арбитражне одлуке електронским путем, као и доношењу арбитражне одлуке у електронском формату.¹³⁵⁰ Иако су ово питања која се могу покренути у завршној фази арбитражног поступка, ово су питања која не упадају у опсег модерних технологија које смо дефинисали на почетку овог рада, па се у овом поглављу нећемо бавити питањима пуноважности електронског потписа ни арбитражне одлуке донете у електронском формату.

У фокусу овог поглавља биће улога модерних технологија као алата за помоћ учесницима у арбитражном поступку. У трећој, завршној фази поступка, највећу активност обављају арбитри, па самим тим, у овој фази постоји већи број потенцијалних алата које могу користити арбитри, него странке. Као и претходна два поглавља, и ово ћемо започети анализом ризика система вештачке интелигенције које могу користити странке и њихови заступници (1.). Након тога ће нам фокус бити на системима вештачке интелигенције које могу користити арбитри приликом обављања радњи које су пре свега усмерене ка доношењу арбитражне одлуке (2.). На крају поглавља ћемо се анализирати на системе вештачке интелигенције које могу користити арбитражне институције у трећој фази поступка (3.).

1. Странке и њихови заступници као корисници система вештачке интелигенције

Приликом анализе система вештачке интелигенције које странке у поступку и њихови заступници могу да користе у завршној фази поступка ћемо, као и у претходне две фазе, поћи од претпоставке да системи вештачке интелигенције које користе странке и њихови заступници обично не представљају високоризичне системе вештачке интелигенције, имајући у виду да нису усмерени на коришћење од стране доносилаца одлука, односно арбитра у поступку решавања спорова. Сама та чињеница поставља мање рестриктивне услове коришћења система вештачке интелигенције.

Анализа система вештачке интелигенције које странке и њихови заступници могу да користе у завршној фази се своди на већ раније изложену анализу, с обзиром да су функционалности система вештачке интелигенције које странке могу да користе у завршној фази идентичне функционалностима, односно способностима система које оне користе у прве две фазе. Тако, странке и њихови заступници у завршној фази поступка могу да користе систем за генерисање писаних поднесака странака, систем за техничку проверу и форматирање писаних поднесака, систем за обављање правног истраживања, систем за анализу докумената, систем за превођење и систем за предвиђање исхода поступка.

Странке и њихови заступници у трећој, завршној фази поступка, такође могу да подносе писане поднеске. У овом случају, заступници странака у арбитражном поступку могу да

¹³⁵⁰ Вид. нпр. M.S. Abdel, E. Katsh, *op. cit.*, 50-51; Reinmar Wolff, "E-Arbitration Arbitration and E-Awards: Arbitration Agreements Concluded in an Electronic Environment and Digital Arbitral Awards", *Arbitration in the Digital Age – The Brave New World of Arbitration*, (eds. Maus Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, 2018, 174.

врше радње у циљу предузимања неопходних корака за извршење арбитражне одлуке, па могу користити систем вештачке интелигенције за генерисање захтева за поништај домаће арбитражне одлуке, односно за признање и извршење стране арбитражне одлуке. Анализа класификације ризика овог система је иста као и код система за генерисање писаних поднесака странака, о којој смо писали у оквиру излагања система који се користе у првој фази поступка (вид. поглавље V 1.4.). Наиме, систем за генерисање захтева за поништај домаће арбитражне одлуке, односно за признање и извршење стране арбитражне одлуке се може сматрати системом вештачке интелигенције средњег, односно ограниченог ризика. *AI Act* предвиђа да системи вештачке интелигенције намењени за генерисање садржаја могу изазвати и ризик од генерисања лажних информација.¹³⁵¹ Из тог разлога, системи вештачке интелигенције који генеришу одређени вид садржаја или имају способност да манипулишу садржајем морају производити резултат који је машински читљив и означен као излаз вештачке интелигенције.¹³⁵² Овакве систем *AI Act* сврстава у групу система ограниченог ризика. Систем за генерисање захтева за поништај, односно за признање и извршење арбитражне одлуке има улогу помоћног алата и служи искључиво као подршка странкама и њиховим заступницима у обликовању правних аргумената и форматирању текста, али поједини ризици и даље постоје, укључујући ризик могуће грешке, односно ризик од могућих халуцинација система и ризик по приватност и безбедност података. Из тог разлога се овај систем не може сматрати нискоризичним системом. То значи да употреба овог система треба да буде праћена људским надзором, транспарентношћу, техничком верификацијом резултата и адекватном обуком корисника, које значајно могу да ублаже могућност наступања евентуалних ризика.

Систем за техничку проверу и форматирање писаних поднесака смо такође анализирали у оквиру система које странке и њихови заступници могу да користе у првој фази поступка (вид. поглавље V 1.5.). Систем за проверу текста је намењен као техничка подршка странкама и њиховим пуномоћницима, с циљем да смање административно оптерећење приликом припреме поднесака. Овај систем се не користи за генерисање текста, већ искључиво за проверу садржаја и предлог за унапређење текста који је претходно саставио човек. Резултат система није обавезујући, већ сам корисник може извршити верификацију резултата, па се вероватноћа наступања евентуалних ризика додатно умањује чињеницом да поднеске и даље прегледају правни заступници, који имају могућност да исправе евентуалне пропусте. С тога се систем за техничку проверу и форматирање писаних поднесака сврстава у категорију ограниченог ризика.

Странке и њихови заступници могу у трећој фази поступка користити и систем за анализу исправа (писаних докумената), као и систем за обављање правног истраживања, које смо већ анализирали раније (вид. поглавље V 1.3.). Оба ова система се могу класификовати као системи ограниченог ризика. Систем за претраживање релевантних извора права служи као помоћ при истраживању и тумачењу различитих извора права од правних прописа до стручних, научних и других чланака. Задатак система је да корисницима излиста релевантне правне прописе на основу претходно унетих параметара. Претраживање судске и арбитражне праксе од стране система вештачке интелигенције служи само као помоћ адвокатима приликом истраживања претходних случајева у којима постоји сличност са чињеничним стањем. Систем за анализу докумената може да обухвата функције аутоматске класификације, препознавања образаца и анализе контекста, што омогућава дубље тумачење документације и уочавање евентуалних недоследности. Његова улога је техничке природе, јер омогућава брже проналажење релевантних информација, бољу организацију

¹³⁵¹ Рецитал број 132 *AI Act*-а.

¹³⁵² Члан 50, став 2 *AI Act*-а.

материјала и повећава ефикасност арбитражног поступка. Иако овакви системи могу утицати на квалитет аргументације и припрему поднесака, односно арбитражних одлука, они сами по себи директно не утичу на исход спора.

Систем за превођење се може користити у свакој фази поступка, од стране свих учесника у арбитражном поступку, па тако и од странака и њихових заступника у трећој фази и он представља систем ограниченог ризика. Анализа класификације ризика система за превођење се налази у оквиру поглавља система који се користе у првој фази (вид. поглавље V 1.7.).

Сврха примене ових система вештачке интелигенције је асистенција странкама и њиховим заступницима, а њихова примена може значајно убрзати припрему поднесака, кроз генерисање нацрта, проверу текста, организацију аргумената и сумирање релевантних чињеница и правних извора. На тај начин се омогућава ефикасније коришћење ресурса, што може да води и смањењу трошкова и убрзању вођења поступка.

На крају, систем за предвиђање исхода поступка се такође може применити у трећој фази поступка. Странке, односно њихови заступници могу користити овај систем за процену успеха поступка за поништај, односно признање и извршење арбитражних одлука на основу претходне праксе у одређеној правној јурисдикцији. Овај систем се може класификовати као систем ограниченог ризика, о чему смо писали у оквиру система који се могу користити у првој фази поступка (вид. поглавље V 1.10.).

2. Арбитри као корисници система вештачке интелигенције

У завршној фази поступка је најделикатнија анализа система вештачке интелигенције коју могу да користе арбитри, имајући у виду да у завршној фази поступка арбитражни трибунал доноси арбитражну одлуку. Приликом анализе и испитивања ризика система вештачке интелигенције које могу да користе арбитри у завршној фази, применићемо претходно креиран модел за класификацију система вештачке интелигенције који се користе у области арбитражног решавања спорова како бисмо класификовали ризик употребе системе вештачке интелигенције.

Напомињемо да се у овом поглављу нећемо се бавити анализом система за аутоматизовано доношење одлука, имајући у виду да ћемо цело следеће поглавље управо посветити вештачкој интелигенцији у улози арбитра у арбитражном поступку. У наставку ћемо, као и до сада, анализирати системе вештачке интелигенције који се могу користити само као помоћи алат у обављању одређених задатака у оквиру арбитражног поступка.

У завршној фази арбитражног поступка, одабрали смо неколико система, за које сматрамо да су најзначајнији за анализу класификације ризика, имајући у виду њихову тренутну и потенцијалну учесталост коришћења, као и озбиљност ризика који могу произаћи из њихове примене. Тако, у овом поглављу анализирамо систем за оцену поузданости доказа (2.1.), систем за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке (2.2.), систем за генерисање образложења арбитражне одлуке (2.3.) и систем за проверу арбитражне одлуке (2.4.).

2.1. Систем за оцену доказа

Докази су средства којима странке доказују чињенице на које се ослањају приликом одбране своје позиције у арбитражном поступку, подnoseћи их арбитражном трибуналу на

разматрање приликом доношења одлуке о спорним питањима.¹³⁵³ Прикупљање и извођење доказа у арбитражном поступку представља кључни корак за успостављање чињеничне основе спора. Странке током поступка могу да подносе различита документа, сведочења, стручна мишљења вештака и друге доказе који подупиру њихове тврдње. Последице, један од првих задатака арбитра је утврђивање чињеничног контекста, односно испитивање чињеница случаја, које подразумева оцену поузданости материјалних чињеница случаја.¹³⁵⁴

Проф. Шерер (*Scherer*) започиње један свој раду цитатом шкотског филозофа Дејвида Хјума (*David Hume*) који каже да „мудар човек обликује своја уверења у складу са доказима“.¹³⁵⁵ Овај цитат указује да се уверења арбитра формирају на основу поднетих доказа. Наиме, странке покушавају да убеди арбитражни трибунал у постојање одређених чињеница путем подношења доказа, односно релевантних прилога поднеску, док арбитражни трибунал има дискрециону власт да одлучи о допуштености, значају и доказној снази поднетих доказа.¹³⁵⁶ Приликом оцене доказа, арбитражи би требали да укључе резиме сведочења, критеријуме које су применили за оцену и референце на релевантне делове доказа.¹³⁵⁷

Арбитражни трибунал оцењује доказе по слободном дискреционом уверењу, а арбитражна одлука се заснива само на чињеницама и на оним доказима у чију извесност су арбитражи уверени током арбитражног поступка.¹³⁵⁸

2.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Оцењивање доказа у међународној арбитражи подразумева пажљиву оцену допуштености, релевантности, значаја доказа и доказне снаге материјала које су странке изнеле.¹³⁵⁹ Самим тим, систем вештачке интелигенције за оцену доказа може имати троструку улогу. Трострука улога система за оцену доказа се односи на анализу доказа, поузданост доказа и вредновање доказа.

Систем вештачке интелигенције за оцену доказа у арбитражном поступку		
анализа доказа	поузданост доказа	вредновање доказа
Утврђивање конзистентности доказа и евентуалних неусклађености; генерисање сажељак сваког документа	Утврђивање лажних и неаутентичних доказа	Утврђивање релевантности доказа; вредновање тежине доказа за одлучивање о правним захтевима

Илустрација 18: Трострука улога система вештачке интелигенције за оцену доказа у арбитражном поступку

У оквиру анализе доказа систем може утврђивати конзистентности доказа и евентуалне неусклађености. На тај начин се могу открити неусклађености у текстуалним и нумеричким подацима који су садржани у поднетим документима, а могу се лакше поредити супротстављени аргументи једне и друге стране у арбитражном поступку.

Вештачка интелигенција може бити коришћена и као алат за проверу усаглашености исказа различитих сведока, како би се проценила конзистентност сведочења, односно како би се

¹³⁵³ R. Howie, F. Peter, *op. cit.*, 211.

¹³⁵⁴ Michele Taruffo, “Judicial Decisions and Artificial Intelligence”, *Artificial Intelligence and Law*, Vol. 6, 1998, 313.

¹³⁵⁵ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 683.

¹³⁵⁶ Члан 32, став 4 Закона о арбитражи Србије; члан 19, став 2 *UNCITRAL* Модел закона; члан 25, став 6 *UNCITRAL* арбитражних правила.

¹³⁵⁷ Marek Krasula, Abbey Pellino Hawthorne, Stephanie Torkomyan, “Ten Tips on How to Make an Arbitration Award Work: Lessons from the ICC Scrutiny Process”, *ICC Dispute Resolution Bulletin* 2022, No. 2, 2022, 59.

¹³⁵⁸ Вид. нпр. члан 33, став 2 СТА арбитражних правила.

¹³⁵⁹ Вид. члан 9 *IBA* Правила о извођењу доказа.

утврдиле евентуалне противречности исказа. Таква могућност би арбитрима могла пружити значајну помоћ, имајући у виду да неће морати да анализирају велику количину података како би утврдили евентуалне неподударности у доказима, већ би добили „сигнал“ да треба додатно да истраже противречне доказе.¹³⁶⁰ Они то могу чинити на више начина, примера ради „суочавањем сведока чији се искази не подударају или наредбом да се изведе још неки доказ о спорним чињеницама“.¹³⁶¹

Шнајдер (*Schneider*), партер адвокатске канцеларије *LALIVE* тврди да „неконтролисан ток огромне количине информација ствара ризик да аргументи и докази буду занемарени или недовољно разумљиви“.¹³⁶² У том смислу, системи вештачке интелигенције могу помоћи при обради доказа. Систем може анализирати велику количину докумената и генерисати сажетак сваког документа како би корисницима олакшао обраду информација и убрзао преглед докумената.

Даље, систем може вршити оцену поузданости доказа утврђивањем лажних и неаутентичних доказа. Нису сви докази које страна износи прихватљиви у арбитражном поступку.¹³⁶³ Утврђивање поузданости доказа је кључно за оцену веродостојности и тачности доказа. Наиме, арбитражни трибунал треба пажљиво да испитује извор доказа и метод прикупљања доказа како би се осигурао интегритет доказа.¹³⁶⁴ Веродостојност сведока, на пример, оцењује се на основу доследности, уверљивости, понашања и потенцијалних пристрасности, док се поузданост доказа испитује провером њихове тачности и доследности.¹³⁶⁵

Арбитражни трибунал не би требало олако да доноси закључке који указују на превару, већ треба да посвети адекватну пажњу свим алармантним знацима који постављају легитимна питања о превари, која могу захтевати додатну истрагу.¹³⁶⁶ Арбитражне одлуке се не могу заснивати на доказима коју су прибављени на незаконит начин,¹³⁶⁷ па овом питању заиста треба посветити значајну пажњу. Примера ради, незаконити докази су они докази који су прибављени на начин који се не сматра легалним у земљи у којој су прибављени.¹³⁶⁸ Видео записи, аудио снимци и фотографије су се некада сматрали поузданим доказом, али развојем технологије арбитри су добили нови изазов у вези прецене аутентичности таквих доказа.¹³⁶⁹ Развојем технологије све је лакше странкама да фалсификују неки доказ или да поднесу лажни навод који је поткрпљен фабрикованим доказом. Проблем постаје што арбитри више не могу да се ослоне на сопствена чула како би разликовали „лажно од стварног“, нити могу безусловно веровати ономе што виде и чују, јер докази могу бити

¹³⁶⁰ М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 230.

¹³⁶¹ *Ibidem*.

¹³⁶² М.Е. Schneider, *оп. cit.*, 365-371. Види и Laurence Shore, “Document Production, Witness Statements, and Cross-Examination: The Enduring Tensions in International Arbitration”, *The Evolution and Future of International Arbitration* (eds. S. L. Brekoulakis, J. D. M. Lew), Kluwer Law International, 2016, 39-46; Toby Thomas Landau, “The Psychology of the Decision-Making Process: Arbitral Tribunal Deliberations”, *Asian Dispute Review*, Vol. 17, No. 4, 2015, 208-213.

¹³⁶³ R. Howie, F. Peter, *оп. cit.*, 217.

¹³⁶⁴ S. Soria, M.T. Schmidt Meyer, *оп. cit.*, 559, 561.

¹³⁶⁵ *Ibidem*, 561-562.

¹³⁶⁶ M. Krasula, A. Pellino Hawthorne, S. Torkomyan, *оп. cit.*, 60.

¹³⁶⁷ Члан 9, став 3 *ИВА* Правила о извожењу доказа. Вид. Јелисавета Бољановић, „Незаконито прибављени и поверљиви докази у арбитражи“, *Harmonius*, 2023, 35-54.

¹³⁶⁸ Nicole S NG, “Illegally obtained Evidence in International Arbitration, Protecting the Integrity of Arbitration”, *Singapore Academy of Law Journal*, Vol. 32, 2020, 764-765.

¹³⁶⁹ Leonardo F. Souza-McMurtrie, “Arbitration Tech Toolbox: Deepfakes and the Decline of Trust”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2023, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2023/10/04/arbitration-tech-toolbox-deepfakes-and-the-decline-of-trust/>.

прерађени или чак потпуно фабриковани.¹³⁷⁰ *SVAMC* смернице предлажу избацивање доказа из предмета или проглашење доказа недозвољеним у случају да странке користе доказе који су генерисани од стране вештачке интелигенције.¹³⁷¹

Дипфејкови (енг. *deepfake*), односно лажни садржај представља реалистичну симулацију видео, аудио или сликовног садржаја, створеног помоћу алгоритама машинског учења који може да креира материјал који изгледа веома аутентично.¹³⁷² *AI Act* дефинише дипфејк, односно „уверљив кривотворени садржај“ као „слику, аудио или видео садржај генерисан или измењен уз помоћ вештачке интелигенције, који подсећа на постојеће особе, објекте, места, субјекте или догађаје и који, иако лажан, пружа утисак аутентичности или истинити“. ¹³⁷³ Стварањем лажног садржаја постиже се да „нека особа изгледа као да је неко други, односно да је нешто урадила или рекла, а што заправо није урадила нити је рекла“. ¹³⁷⁴ Докази могу бити толико уверљиво фабриковани да могу са великом прецизношћу да имитирају нечији глас, гестове, изразе лица и да произведу веродостојан видео сведочења.¹³⁷⁵ То може утицати на теже и скупе откривање манипулације у доказима путем форензичких или других метода.¹³⁷⁶

CLArb Смернице предвиђају да је примена вештачке интелигенције за откривање употребе вештачке интелигенције (*deepfake*) у оквиру арбитражног поступка једна од предности вештачке интелигенције која може утицати на повећање ефикасности и квалитета арбитражног поступка.¹³⁷⁷

У пракси се дешавало и да је сама технологија измени доказ побољшавајући квалитет слике. Наиме, у случају *Wisconsin v. Kyle Rittenhouse*, тужилаштво је тражило увећавање видео снимка са дрона ради побољшања квалитета, али је одбрана оспорила тачност увећаног снимка тврдећи да се приликом увећања слике аутоматски додају пиксели који изобличују слику. На крају, суд је одбио да прихвати увећани доказ без стручне потврде и приказао га је само у оригиналном формату, што је покренуло ширу дебату о технолошким ризицима приликом оцене доказа.¹³⁷⁸ Данас камере на паметним телефонима поседују све боље перформансе, па се може веровати да ће слични проблеми бити све чешћи у будућности.¹³⁷⁹

¹³⁷⁰ I.A. Müller, *op. cit.* Вид. и R. Howie, F. Peter, *op. cit.*, 229; R. Alnaber, *op. cit.*, 2, 18; T.R. Snider (2024), *op. cit.*

¹³⁷¹ *SVAMC* смернице, 19.

¹³⁷² Rebecca A. Delfino, “The Deepfake Defense - Exploring the Limits of the Law and Ethical Norms in Protecting Legal Proceedings from Lying Lawyers”, *Ohio State Law Journal*, Vol. 84, No. 5, 2024, 1069-1070.

¹³⁷³ Члан 3, став 1, тачка 60 *AI Act*-а..

¹³⁷⁴ M.B. Репић, *op. cit.*, 28.

¹³⁷⁵ Примера ради, *HeyGen AI* модел може да произведе изузетно веродостојан видео, рекреирајући изразе лица, покрете уста и говор тела корисника, синхронизујући их са било којим текстом који му се достави. Додатно, овај модел може и самостално да преведе текст на више језика истовремено усаглашавајући покрете уста са сваким преведеним језиком. Вид. Sean McCarthy, “Arbitration Tech Toolbox: Is Generative AI Now the Biggest Threat to Remote Hearings?”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/04/13/arbitration-tech-toolbox-is-generative-ai-now-the-biggest-threat-to-remote-hearings/>.

¹³⁷⁶ *SVAMC* смернице, 19.

¹³⁷⁷ Вид. *CLArb* смернице, Део I: предности и ризици употребе вештачке интелигенције у арбитражи.

¹³⁷⁸ *State of Wisconsin v. Kyle H. Rittenhouse*, Case No. 2020CF000983, Kenosha County Circuit Court. Kenosha County Circuit Court, Wisconsin, Verdict: 19. новембар 2021, доступно на: [Courthouse News — verdict report](https://www.courthouse-news.com/verdict-report).

¹³⁷⁹ Наиме, већина камера на паметним телефонима има уграђене функције које аутоматски побољшавају фотографије и видео записе кроз измену осветљености, контраста и баланса боја. Вид. M. Apostol (2025), *op. cit.* Додатно, неки паметни уређаји користе вештачку интелигенцију засновану на дубоком учењу која побољшава детаље на фотографијама. Вид. www.samsung.com/uk/support/mobile-devices/how-galaxy-cameras-combine-super-resolution-technologies-with-ai-to-produce-high-quality-images-of-the-moon/?srsltid=AfmBOorI5Ic_JQonIvI88dRW42iamnqBjcTeHeFWBEtzclwWlUBmChD.

Тако кредибилитет сваког доказа може бити доведен у питање. Међутим, треба напоменути да се подношење лажних докумената и примена тзв. герилских тактика могу догодити са или без употребе вештачке интелигенције.¹³⁸⁰ Ипак, док са једне стране вештачка интелигенција ствара дипфејкове, она их са друге стране може и детектовати, те упозорити арбитре да се ради о фабрикованом доказу, односно о лажном, неаутентичном садржају.¹³⁸¹ Наиме, систем може да идентификује дипфејк испитујући суптилне нелогичности које људско око не примећује, као што су неконзистентни изрази лица.¹³⁸² Слични софтвери постоје за профилисање људи у другим индустријама. Примера ради, у Јапану се користи систем вештачке интелигенције који, за разлику од система за препознавање лица, анализира снимке са сигурносних камера како би уочио нервозу, немир и друге знаке у говору тела који могу бити сумњиви и открио потенцијалне лопове па би преко апликације упозорио запослене у продавници.¹³⁸³

Резултати једног истраживања спроведеног 2023. године показују да 80% испитаника не би имало проблем да користи алате засноване на вештачкој интелигенцији како би утврдили да ли су неки поднети прилози и докази у виду текста или слике генерисани уз помоћ вештачке интелигенције.¹³⁸⁴

Уз помоћ техничких алата може се вршити анализа дигиталних отисака и метаподатака за верификацију извора тих података. Путем овог метода арбитри могу испитати аутентичност доказних материјала и порекло докумената на које се странке позивају. У том смислу је важно да арбитри буду адекватно информисани о томе како дипфејкови настају и како да треба да реагују на изазове који из овакве технологије могу да произилазе.

На крају, систем може вредновати доказе кроз утврђивање релевантности доказа и вредновање тежине доказа за одлучивање о правним захтевима. Релевантност подразумева постојање повезаности доказа са спорним чињеницама, чиме се осигурава да се у обзир узимају само они докази који су релевантни за доказивање чињеница у вези са правним захтевом.¹³⁸⁵ Утврђивање релевантности, односно везе између доказа и спорних питања, често ће се утврдити већ пре усмене расправе, при чему трибунал има овлашћење да већ у припремној фази испитује странке у вези наочиглед мање релевантних доказа, како би се благовремено избегло непотребно трошење времена и ресурса на извођење релевантних доказа.¹³⁸⁶ Систем вештачке интелигенције може помоћи арбитрама да се фокусирају на кључне доказе, а не да пажњу прошире на велики број докумената, која могу бити мање релевантна за решавање правних захтева странака. Систем би арбитрама могао да пружи квантитативну анализу кроз процену вероватноће релевантности неког доказа.

¹³⁸⁰ SVAMC смернице, 19.

¹³⁸¹ L.F. Souza-McMurtrie, *op. cit.*; T.R. Snider (2024), *op. cit.*

¹³⁸² Ghazal Mazaheri, Amit K. Roy-Chowdhury, "Detection and Localization of Facial Expression Manipulations", *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*, 2022, 1035-1045.

¹³⁸³ W. Gravett, *op. cit.* Компанија која је развила овај систем вештачке интелигенције је, приликом обуке система, нахранила алгоритам са 100.000 сати снимака са надзорних камера. Вид. Nell Lewis, "Should AI be used to catch shoplifters?", *CNN Business*, 2019, доступно на: <https://edition.cnn.com/2019/04/18/business/ai-vaak-shoplifting/index.html>.

¹³⁸⁴ BCLP Survey 2023, *op. cit.*

¹³⁸⁵ S. Soria, M.T. Schmidt Meyer, *op. cit.*, 559; Nathan O'Malley, *Rules of Evidence in International Arbitration: An Annotated Guide*, Informa Law, 2019, 60.

¹³⁸⁶ S. Soria, M.T. Schmidt Meyer, *op. cit.*, 561.

Доказна снага доказа означава способност доказа да потврди чињеницу од значаја за предмет спора.¹³⁸⁷ Арбитражни трибунал оцењују доказе на основу њиховог потенцијалног утицаја на исход спора, те предност даје извођењу оним доказима који могу имати значајан утицај на предмет одлучивања. Неки доказ може бити релевантан, али не и материјалан, па арбитражни трибунал процењује колико директно и убедљиво доказ подржава тврдње странка.¹³⁸⁸ Систем вештачке интелигенције би арбитрима могао да пружи квантитативну анализу кроз процену вероватноће поузданости неког доказа, односно тврдњи странака у поступку.

2.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за оцену доказа у арбитражном поступку.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за оцену доказа арбитри би претежно користили у трећој фази арбитражног поступка, приликом вредновања доказа и доношења арбитражне одлуке којом се решава арбитражни спор. Овај систем се начелно може користити у другој фази када арбитражни трибунал може процењивати релевантност доказа.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за оцену доказа у арбитражном поступку је истраживање и тумачење чињеница или права од стране арбитра. Овај систем арбитрима може да помогне у анализи и организовању великог броја података и доказног материјала. Наиме, систем може вршити претрагу, класификацију и препознавање образаца у сложеним скуповима података.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Ниво учешћа корисника приликом рада система вештачке интелигенције за оцену доказа у арбитражним поступцима је средњи. Наиме, након што се једном конфигурише систем и поставе параметри за анализу, систем ће моћи самостално да пружа жељене резултате и без већег нивоа учешћа корисника приликом улаза. Ипак, корисник систему може пружити додатне инструкције у виду смерница за анализу и у сваком конкретном случају корисник може утврдити кључне критеријуме за анализу докумената, и без њих систем ће на адекватан начин обављати сврху и пружати жељени резултат. У том смислу, систем вештачке интелигенције приликом оцене доказа може да обавља самосталну сложену анализу која укључује идентификацију релевантних докумената из великих скупова података, детекцију аномалија у доказима, утврђивање неаутентичних докумената, као и аутоматско рангирање доказа по тежини и релевантности.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза код система вештачке интелигенције за оцену доказа у арбитражном поступку може бити у облику препорука, садржаја или предвиђања. Наиме, систем вештачке интелигенције може да пружи предлог неконзистентности доказа и неаутентичних доказа. Препоруке укључују сугестије о томе који докази имају већу тежину или где постоје потенцијалне слабости у доказном материјалу. Додатно, систем може генерисати сажетке докумената и извештаје анализе доказа које арбитрима помажу да лакше и брже анализирају доказе. На крају, систем може пружити предлог ранг листе тежине и релевантности доказа на основу унапред дефинисаних критеријума, односно може пружити предвиђање како би одређени доказ

¹³⁸⁷ Peter Hafter, "The Provisions on the Discovery of Internal Documents in the IBA Rules of 1999", *Global Reflections on International Law, Commerce and Dispute Resolution: Liber Amicorum in honour of Robert Briner*, ICC, 2005, 346.

¹³⁸⁸ S. Soria, M.T. Schmidt Meyer, *op. cit.*, 562; N. O'Malley, *op. cit.*, 64.

могао да утиче на коначну одлуку. На основу историјских података, системи могу предвидети вероватноћу тачности одређених тврдњи.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за оцену доказа треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка препознавање података, откривање образаца или грешака, резонување.

Најпре, систем мора бити способан да идентификује податке ради даље анализе, утврђивања неусклађености у доказима, неаутентичних доказа или других знакова манипулације. Анализом података унетим у систем, а пре свега раније донетих одлука, систем ће откривати обрасце који би указивали на сумњиве активности. Систем ће визуелно утврђивати евентуалне манипулације у тексту, сликама или видео записима, док ће семантичком анализом утврђивати контрадикторне тврдње у текстуалним доказима. У том смислу, системи вештачке интелигенције арбитрима доста могу помоћи приликом провере аутентичности и кредибилитета доказа кроз откривање лажних, неаутентичних садржаја. На крају, систем ће путем резонувања моћи да логички повезује чињенице, примењује правне стандарде и просуђује о поузданости и веродостојности доказа. Резонување омогућава систематску проверу логичке кохерентности доказа и процену да ли су сви пружени докази логички усклађени са осталим доказима.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Примена система вештачке интелигенције за оцену доказа у арбитражним поступцима носи неколико кључних ризика, међу којима су ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке, ризик по приватност и безбедност података.

Пре него што објаснимо сваки од наведених ризика, на овом месту је корисно и да се кратко осврнемо на регулацију и употребу вештачке интелигенције за оцену доказа у националним правосудним система. Наиме, у Кини је у оквиру *Shanghai High People's Court* успостављен систем, који прикупља доказе, испитује усклађеност са процедуралним нормама приликом прикупљања доказа и идентификује потенцијални сукоб међу поднетим доказима на основу специфичних логичких правила.¹³⁸⁹ Међутим, системи вештачке интелигенције немају капацитет да доносе одлуке у вези са избором доказа и проценом њихове доказне вредности, па не могу заменити доносиоце одлука у процесу вредновања доказа.¹³⁹⁰ Даље, Француска је прва држава у Европи која је Законом о заштити података из 1978. године забранила аутоматизовано доношење одлука, односно употребу алата за аутоматску процену понашања људи и њихових карактеристика у правосудју.¹³⁹¹ Закон из 2016. године је отишао и корак даље, па предвиђа да се услуге медијације и арбитраже не могу заснивати искључиво на алгоритамској или аутоматској обради личних података.¹³⁹² Дакле питање оцене доказа од стране система вештачке интелигенције се и у пракси државних судова сматра веома контроверзним.

Ризик пристрасности: Најпре, приликом коришћења система вештачке интелигенције за оцену доказа присутан је ризик пристрасности. Уколико се систем тренирао на пристрасним или погрешним подацима, резултати система могу бити пристрасни. Системи

¹³⁸⁹ Yadong Cui, *Artificial intelligence and judicial modernization*, Springer, 2020, 28-31.

¹³⁹⁰ Ryan Kennedy, "How Reliable is AI Evidence?", *Dunlap Bennett & Ludwig*, 2023, доступно на: www.dblawyers.com/how-reliable-is-ai-evidence/.

¹³⁹¹ Вид. члан 47, став 1 и члан 95, став 1 Закона бр. 78-17 од 6. јануара 1978. године (фр. *Informatique et Libertés*). Види и F. G'ssell, *op. cit.*, 353.

¹³⁹² Члан 4-3 француског Закона о модернизацији правосудја у 21. веку број 2016-1547 од 18 новембра 2016.

вештачке интелигенције за анализу људског понашања нарочито носе ризик од дискриминације, јер их углавном обучавају људи који на субјективан начин одређивати шта треба сматрати сумњивим доказом, а шта не.¹³⁹³

Уколико би процењивала веродостојност сведока на основу статистичких шаблона из претходних случајева који садрже одређене пристрасности, вештачка интелигенција би могла да генерише пристрасне резултате. Примера ради, систем вештачке интелигенције би могао да процењује да ли треба веровати сведоку у поступку на основу анализе претходних случајева у којима су сведоци који су износили сличне тврдње доказано лагали, па би систем вештачке интелигенције могао да извуче одређене обрасце засноване на полу, раси, висини гласа или акценту.¹³⁹⁴ Закључак система би могао да буде „мушкарци са одређеним акцентом који кажу X када су суочени са правним захтевом Y и другим доказима Z обично лажу“.¹³⁹⁵

Слично томе, уколико се у систем убаце мишљења, стручни коментари, чланци, арбитражне одлуке у претходно вођеним поступцима, као и други материјали у којима може бити назначено да су непоуздана сведочења која дају лица из земаља Западног Балкана, у следећем поступку систем може неоправдано и дискриминаторно одлучити да је свако сведочење од стране лица из неке од земаља Западног Балкана непоуздано. Таква дискриминација према географском пореклу, али и дискриминација по било ком другом основу може водити неадекватној оцени доказа.

Приликом оцене веродостојности питање релевантности постаје знатно сложеније, имајући у виду да су докази који се односе на веродостојност сведока често ирелевантни за доказивање чињеница у спору.¹³⁹⁶ Примера ради, претходна осуда сведока за превару може утицати на веродостојност изјаве сведока, али обично није релевантна за суштину сведочења. Трибунали морају бити опрезни да не дозволе предугачке доказне расправе о биографским детаљима сведока, како арбитража не би прерасла у спор о личним особинама сваког сведока.¹³⁹⁷ Уколико би систем вештачке интелигенције искључиво ценио веродостојност на основу претходних правилности које су установљене за конкретног сведока, систем би могао донети пристрасне одлуке, које не одражавају околности конкретног случаја, већ се превише ослањају на ранију праксу.

Ризик нетранспарентности: Ризик нетранспарентности се односи на ризик неразумевања логике оцене доказа. Употреба система вештачке интелигенције као алата за оцену доказа отвара питање могућности разумевања како је систем дошао до одређеног закључка. Неразумевање логике оцене доказа може утицати на отежану проверу тачности резултата које је систем вештачке интелигенције генерисао. Тако ни сам арбитар неће бити у могућности да провери тачност генерисаног закључка система вештачке интелигенције, већ ће морати да сам изврши комплетну анализу доказа.

Прихватање процене система вештачке интелигенције да, примера ради, постоји одређени степен вероватноће да је сведок дао лажни исказ основу његових црта лица приликом излагања, без пружања адекватног образложења за такву процену, би могло угрозити процес расуђивања арбитра и право на правично суђење. Замислимо случај да се у арбитражној одлуци наводи да није прихваћен исказ сведока, јер је постало 80% вероватноће да сведок

¹³⁹³ W. Gravett, *op. cit.*

¹³⁹⁴ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1168.

¹³⁹⁵ *Ibidem.*

¹³⁹⁶ S. Soria, M.T. Schmidt Meyer, *op. cit.*, 561.

¹³⁹⁷ *Ibidem.*

лаже.¹³⁹⁸ Наравно, овде се поставља питање да ли би странке у поступку прихватиле рачунарску процену веродостојности и поузданости изјаве сведока.¹³⁹⁹ Не само што оваква одлука не би била разумљива и прихваћена од стране странака у поступку, већ би могла да се оспорава у поступку признања и извршења арбитражне одлуке.

Ризик грешке: Систем вештачке интелигенције може извршити погрешну анализу доказа, односно направити грешке приликом препознавања контрадикторности и неподударности у доказима. Ипак, могућност овакве грешке је више вероватна у случају да човек врши анализу доказа, него систем вештачке интелигенције, који аутоматизовано скенира садржај документа и у складу са постављеним параметрима уочава недоследности.

Даље, грешке приликом оцене поузданости доказа могу као последицу имати и уважавање лажних, неаутентичних доказа, који су лажирани уз помоћ напредних технологија. У том смислу може неки доказ означити као неаутентичан што би представљало нетачно негативан резултат (енг. *false negative*), али још горе, систем може неки доказ означити као аутентичан, иако он то није, што би представљало нетачно позитиван резултат (енг. *false positive*). Оваквим грешкама се може угрожити интегритет целог арбитражног поступка, нарочито уколико би се арбитражни трибунал ослонио на недопуштене доказе.

Једно од кључних питања код расправе у вези са оценом доказа од стране система вештачке интелигенције је да ли систем може да оцени доказе уколико чињенице спора нису довољно јасне.¹⁴⁰⁰ Додатно, приликом одлучивања о незаконито прибављеним доказима, од арбитра ће се захтевати да примене одређена апстрактно постављена начела, као што су начело савесности и поштења, начело чистих руку, и др.¹⁴⁰¹ Начело савесности и поштења омогућава арбитрама да се прилагоде специфичностима сваке конкретне ситуације, те да испитују околности које могу утицати на свесност странака у сваком конкретном случају. То значи да арбитраи треба да испитују да ли су се странке у сваком конкретном случају понашале у складу са начелом савесности и поштења, односно да нису прибегавале недоличном понашању приликом прикупљања доказа.¹⁴⁰² Додатно, на основу начела чистих руку, арбитраи треба да узму у обзир да ли је странка која се позива на незаконите доказе учествовала у илегалним радњама које су довеле до прибављања доказа или не.¹⁴⁰³ За прихватање незаконито прибављених доказа од суштинског значаја је да се странка која се позива на одређени доказ понашала правично, односно да није учествовала у незаконитим радњама приликом прибављања доказа. У том смислу се поставља питање да ли систем вештачке интелигенције може узети у обзир принципе као што су начело савесности и поштења и начело чистих руку, која су доста апстрактна и која захтевају дубљу процену околности случаја и људско расуђивање.

На крају, и код вредновања доказа постоје две врсте грешака. Прва да систем вештачке интелигенције неком доказу пружи већи значај него што би то требало, и друга да систем пропусти да означи неки кључан доказ као релевантан, односно као доказ великог значаја и

¹³⁹⁸ Вид. Daniel Rankin, "How artificial intelligence could change the law in three major ways", *The Journal of Law and Technology at Texas*, 2018, доступно на: <http://jolttx.com/2018/10/14/how-artificial-intelligence-could-change-the-law-in-three-major-ways/>.

¹³⁹⁹ G. Nettle, *op. cit.*; Ephraim Nissan, "Select topics in legal evidence and assistance by artificial intelligence techniques", *Cybernetics and Systems*, Vol. 39, 2008, 375–379.

¹⁴⁰⁰ D. Weiss, *op. cit.*

¹⁴⁰¹ J. Бољановић, *op. cit.*, 39-41.

¹⁴⁰² Вид. члан 13 IBA Правила о извођењу доказа. Вид. и Roman Mikhailovich Khodykin, Carol Mulcahy, Nicholas Fletcher, *A Guide to the IBA Rules on Taking of Evidence in International Arbitration*, New York, 2019, 25.

¹⁴⁰³ Cherie Blair, Ema Vidak-Gojković, "Wikileaks and Beyond: Discerning an International Standard for the Admissibility of Illegally Obtained Evidence", *ICSID Review – Foreign Investment Law Journal*, Vol. 33, 2018, 256.

високе доказне снаге. Ове грешке могу водити ситуацији да арбитражни трибунал пружи важности доказима који су мање доказне снаге или да занемари релевантне доказе, који би требало да имају већи значај приликом оцене доказа.

Алгоритми за препознавање података могу погрешно означити кључне доказе, што може довести до неправилног утврђивања чињеничног стања.¹⁴⁰⁴ Непружање довољно важности чињеницама сваког коректног случаја или погрешно утврђивање чињеничног стања би могло да представља кршење права на саслушање.¹⁴⁰⁵ Из тог разлога, арбитри треба да провере резултат генерисан од стране вештачке интелигенције и да процене да ли ће неки доказ сматрати релевантним или не, односно да самостално утврде које доказе треба сматрати кључним за решавање конкретног случаја.

Ризик по приватност и безбедност података: Када год се ради о обради личних или поверљивих података, увек постоји ризик по приватност и безбедност података. У том смислу, постоји ризик од неприкладне, односно незаконите обраде личних података, али и ризик од хаковања или злоупотреба података који су унети у систем вештачке интелигенције. Као последица овог ризика може се јавити губитак контроле на поверљивим информацијама.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво аутоматизације који се може очекивати од система вештачке интелигенције за оцену доказа у арбитражном поступку је низак.

Иако систем може обављати велики број задатака без активног учешћа човека приликом улаза, није могућ висок степен аутоматизације поступка оцене доказа. Коначна одлука увек остаје на људима и људска интервенција остаје неопходна за доношење одлука у вези са оценом доказа. Наиме, систем може анализирати доказе и утврђивати евентуалне неконзистентности или манипулације, али арбитри морају извршити крајњу верификацију резултата. Систем може утврђивати поузданост и аутентичност доказа, али ће коначну одлуку у вези са поузданошћу доказа донети арбитар. Систем може генерисати сажетке великих скупова података, али арбитри одлучују које информације су кључне или да ли је потребно направити још неку анализу доказа. Тако, систем може извршити рангирање доказа према тежини и релевантности, али ће коначну одлуку и вредновање доказа извршити арбитар. Додатно, приликом оцене доказа биће потребна контекстуална процена, а системи вештачке интелигенције нису увек способни да разумеју контекст спора, културне или правне специфичности конкретног случаја.

Потпуно аутоматизована решења могу довести до пристрасности или грешака које могу оставити озбиљне последице по ток и исход поступка. Дакле, системи вештачке интелигенције за оцену доказа углавном служе као алати за подршку арбитрима и не аутоматизују процес оцене доказа, односно не елиминишу улогу човека. Арбитри могу користити систем вештачке интелигенције за иницијалну анализу доказа, али ће они пажљиво проучити предлоге система вештачке интелигенције и сами проценити тежину доказа у складу са правом слободне дискреционе оцене. Додатно, арбитри могу извршити независну оцену чињеница и доказа. Коначна оцена и одлука увек захтевају људску интервенцију како би се осигурала исправност, транспарентност поступка и избегле евентуалне пристрасности које би могле бити присутне у алгоритмима. На крају, коначна

¹⁴⁰⁴ M. Apostol (2025), *op. cit.*

¹⁴⁰⁵ K. Maxwell (2019), *op. cit.*

одговорност за прихватање или одбацивање доказа лежи на арбитру, а не на систему вештачке интелигенције.

Дакле, систем вештачке интелигенције за оцену доказа не замењује арбитра, већ првенствено служи као подршка арбитрама, омогућавајући им да ефикасније анализирају доказе и доносе информисане одлуке.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Примена сваког система вештачке интелигенције захтева пажљиву процену потенцијалних последица и раније постављених критеријума за класификацију. Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за оцену доказа може класификовати као систем високог ризика.

Пре свега, корисници система вештачке интелигенције за оцену доказа су арбитра, лица која имају директну дужност и одговорност за доношење одлуке у арбитражном поступку. Уколико систем утиче на њихову процену чињеница или права, он има потенцијал да утиче и на сам исход поступка. Управо је то један од кључних критеријума које *AI Act* поставља за идентификовање високоризичних система. Наиме, *AI Act* прописује да ће се високоризичним сматрати они системи који се користе у области алтернативног решавања спорова, и то систем користи за помоћ у истраживању и тумачењу чињеница и права, као и за примену права на чињенице конкретног случаја.¹⁴⁰⁶ Битан критеријум који треба испитати је да ли рад система може имати утицаја на исход поступка, односно да ли производи одређене правне последице за странке у поступку.¹⁴⁰⁷

Преамбула *AI Act*-а истиче да се доношење арбитражних одлука се не сме делегирати на системе вештачке интелигенције, већ алати вештачке интелигенције могу само представљати помоћ арбитрама, док коначну одлуку увек мора да донесе човек.¹⁴⁰⁸

Додатно, систем за оцену доказа се не може подвести под изузетке од примене високоризичне класификације, с обзиром да не представља обављање уско постављених процедуралних задатака,¹⁴⁰⁹ унапређење људске активности,¹⁴¹⁰ откривања образаца доношења одлука,¹⁴¹¹ а тешко је тврдити и да оцена доказа представља обављање припремних задатака.¹⁴¹² Насупрот томе, резултат система за оцену доказа може да утиче на исход поступка. Наиме, оцена доказа подразумева елементе тумачења, вредносне оцене и правне анализе, што превазилази функционалности алата за техничку и рутинску подршку у поступку. Додатно, резултат система може значајно обликовати перцепцију арбитра о кључним чињеницама или доказима. Тако постоји ризик да ће се арбитра претерано ослоњити на резултат система, па да ће занемарити сопствену оцену у корист алгоритамски генерисаног закључка. У таквим околностима може доћи до умањења људске аутономије, што додатно оправдава сврставање оваког система у категорију високог ризика у складу са *AI Act*-ом.

Поред тога, оцена кредибилитета сведока, вештака или других учесника у поступку подразумева аутоматизовану процену понашања и личних карактеристика учесника у

¹⁴⁰⁶ Вид. члан 6, став 2, односно Анекс III, став 1, тачка 8 *AI Act*-а.

¹⁴⁰⁷ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹⁴⁰⁸ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹⁴⁰⁹ Члан 6, став 3, тачка 2(а) *AI Act*-а.

¹⁴¹⁰ Члан 6, став 3, тачка 2(б) *AI Act*.

¹⁴¹¹ Члан 6, став 3, тачка 2(ц) *AI Act*.

¹⁴¹² Члан 6, став 3, тачка 2(д) *AI Act*.

поступку, што је управо оно што *AI Act* препознаје као профилисање, чиме се активира класификација система као високоризичног, без обзира на сврху за коју се систем примењује.¹⁴¹³ Профилисање се дефинише као сваки облик аутоматизоване обраде личних података који се састоји у употреби личних података за процену одређених личних аспеката физичког лица.¹⁴¹⁴ То би значило да уколико се систем вештачке интелигенције користи у арбитражном поступку за оцену доказа, а та процена на било који начин утиче на вредновање исказа сведока, странке или било ког другог учесника у поступку, сматраће се да систем обавља профилисање физичких лица. Примера ради, до профилисања може доћи уколико систем анализира поузданост сведока на основу вербалне и невербалне комуникације, говора тела, интонације гласа, промене у мимици и других реакција или врши анализу писаних изјава сведока и вештака ради одређивања њихове доследности. Систем може бити обучен да препозна одређене обрасце који указују на лажне тврдње, прикривање чињеница, чиме се врши процена психолошког профила лица. Тако, систем може користити податке о претходно датим исказима, односно раније вођеним споровима како би проценио поузданост исказа сведока, што би представљало директно профилисање на основу прошлог понашања. Још ризичнија би била процена у односу на године, пол, образовање, националност када профилисање може довести до пристрасних резултата. Примера ради, систем може оценити неповољније вредновати исказ сведока на основу чињенице да сведок нема виши степен образовања или да долази из мање развијене земље.

Овакав вид оцене кредибилитета сведока би представљао аутоматизовано доношење појединачних одлука, односно одлучивање које је у потпуности извршено без људског учешћа. Аутоматизовано доношење одлука је посебно регулисано и *GDPR*-ом. Наиме, у случају аутоматизованог доношења одлука неопходно је лицу на кога се одлука односи омогућити право на приговор.¹⁴¹⁵ Прописана правила о аутоматизованом одлучивању се не могу избећи тако што ће се фиктивно укључити људско учешће у обраду података као симболични гест, већ људско учешће мора бити смислено и човек мора имати стварно овлашћења, знање и могућност да одлуку промени на основу анализе доступних информација.¹⁴¹⁶

Сходно томе, сваки систем вештачке интелигенције који у арбитражи служи за оцену доказа, а притом анализира карактеристике физичких лица, мора бити третиран као високоризичан систем. То повлачи обавезу испуњења низа услова, укључујући транспарентност, људски надзор, објашњивост алгорита, управљање могућим ризицима, заштиту података и сл.

Додатно, *AI Act* наводи да постојање вероватноће наступања ризика као што су ризик пристрасности, наступања грешке и нетранспарентности система могу да воде високоризичној класификацији.¹⁴¹⁷ Ово значи да како озбиљност ризика и вероватноћа њиховог настајања постају виши, тако се и одређени систем вештачке интелигенције конкретне сврхе може сврстати у вишу категорију ризика. У случају система за оцену доказа, постоји могућност наступања неколико значајних ризика, укључујући ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

¹⁴¹³ Члан 6, став 4 *AI Act*-а.

¹⁴¹⁴ Вид. члан 4, став 1, тачка 4 *GDPR*-а.

¹⁴¹⁵ Вид. члан 11 *GDPR*-а.

¹⁴¹⁶ Ђорђе Кривокапић, Јелена Адамовић, Дуња Тасић Кривокапић, Андреа Николић, *Приручник: Заштита података о личности*, Факултет организационих наука, Београд, 2023, 81.

¹⁴¹⁷ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

Системи вештачке интелигенције још увек не могу да замене људске вештине као што су процена поузданости сведока, вагање доказа и управљање супротстављеним аргументима, што остаје у домену искључиво људског расуђивања.¹⁴¹⁸ Истина, вештачка интелигенција би могла да изврши тзв. припремни рад на основу кога ће човек моћи да донесе своју одлуку, као и да олакшају рад арбитра кроз анализу и организацију обимне документације, али коначна оцена доказа и правне аргументације мора остати искључиво у надлежности арбитра као доносиоца одлука.¹⁴¹⁹ Обавеза самосталне оцене доказа спада у једну од дужности арбитра на основу његовог личног мандата. Уколико би се арбитар ослонио на резултате система вештачке интелигенције при оцени доказа без додатне провере, то би било у супротности са очекивањима странака у вези са улогом и одговорношћу арбитра.¹⁴²⁰

CLArb Смернице предвиђају да арбитра могу размотрити употребу алата вештачке интелигенције ради унапређења арбитражног поступка, али да арбитра „не би требало да препусте своја овлашћења за одлучивање вештачкој интелигенцији“.¹⁴²¹ Такође, *CLArb* Смернице подсећају да арбитра треба самостално да провере тачност и исправност резултата генерисаних од стране вештачке интелигенције, те да задрже критички став како би спречили њен претеран утицај на своје одлуке.¹⁴²² Дакле, арбитра би требало да избегавају поверавање било каквих задатака алатима вештачке интелигенције уколико би таква употреба могла утицати на процесне или материјално-правне одлуке. На крају, арбитра сноси одговорност за све аспекте арбитражне одлуке, без обзира на то да ли су користили вештачку интелигенцију као помоћ у процесу одлучивања или не.

На крају, арбитра треба да оцењују доказе на основу слободне дискреционе оцене, те би требало да „отвореног ума промишљају“ и доносе одлуку у вези са оценом доказа, а коришћење система вештачке интелигенције од стране арбитра би могло да ограничи „ту отвореност, чинећи арбитра склонијим да се ослони на резултате које вештачка интелигенција понуди, јер су му ти резултати лакше доступни“.¹⁴²³

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: На тржишту тренутно не постоји систем вештачке интелигенције развијен искључиво за сврху оцене доказа. Иако би, начелно, неки постојећи системи који поседују наведене аналитичке вештине, а који су развијени у другачије сврхе, примера ради анализу уговора, могли да се користе и за оцену доказа, не верујемо да ће то бити случај. Наиме, имајући у виду специфичан задатак процене ризика, који у многоме утиче на исход спора, односно на доношење арбитражне одлуке, и ризике који су са њим повезани, мала је вероватноћа да би систем вештачке интелигенције за оцену доказа био широко коришћен. Може се евентуално очекивати да ће арбитра, са развојем технологије, користити системе који ће им помоћи у процени конзистентности и поузданости документарних доказа. Такође, систем би се могао користити и за помоћ приликом анализе и процене поузданости извора права на које се странке позивају.

2.2. Систем за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке

Арбитражна одлука уобичајено садржи кратак опис странака, представљање чињеница спора, представљање арбитражног споразума, избора меродавног права и сумирање аргументације странка у спору, образложење арбитражне одлуке, одлука о правним

¹⁴¹⁸ R. Alnaber, *op. cit.*, 21.

¹⁴¹⁹ *Ibidem*, 7; J-B. Racine, *op. cit.*, 1067.

¹⁴²⁰ *SVAMC* смернице, смерница 7.

¹⁴²¹ Вид. члан 8 *CLArb* смерница.

¹⁴²² *Ibidem*.

¹⁴²³ E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 113.

захтевима, потпис арбитра.¹⁴²⁴ Образложење арбитражне одлуке захтева правну анализу и о њему ће бити више рећи у наредној секцији. С друге стране, остали елементи арбитражне одлуке се могу сматрати стандардизованим елементима, односно понављајућим деловима докумената, за које се могу користити опште формулације. Ово се нарочито односи на опис предмета спора, опис странака у поступку и попис предузетих процедуралних радњи током поступка.

Арбитражна одлука ће обично бити структурирана према логичном, хронолошком редоследу. У оквиру уводног дела арбитражне одлуке, обично се наводе ближи подаци о странкама, њиховим заступницима и арбитрама.¹⁴²⁵ Поред тога, неопходно је навођење арбитражног споразума како би се осигурало да се арбитражни спор води у складу са пуноважним споразумом странака. Затим, треба представити и предмет спора, навести релевантна арбитражна правила и меродавно право.

Након уводног дела, обично следи представљање чињеничног стања спора и процедуралних корака који су предузети у арбитражном поступку.¹⁴²⁶ Ту се наводе сви значајни догађаји, као што су одржавање припремних састанака између арбитражног трибунала и странака, размена писаних поднесака, подношење и одлучивање о евентуалним процесним захтевима странака, одржавање усменог рочишта, извођење доказа, размена поднесака после усменог рочишта, и др. У оквиру овог дела одлуке наводи се и преглед правне позиције странака, као и њихови кључни аргументи, односно кључне тачке спорења. Арбитрама се саветује да благовремено и континуирано бележе процесне радње још током поступка, него да то чине ретроактивно, када ће се обично захтевати више времена да се утврди која радња је преузета и у ком тренутку током поступка.¹⁴²⁷

Постоје и бројне смернице које арбитрама помажу приликом формулисања арбитражне одлуке и служе као подсетник за навођење обавезних и препоручених елемената арбитражне одлуке.¹⁴²⁸

2.2.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Систем вештачке интелигенције се може користити као алат за генерисање и уређивање текста арбитражне одлуке. Међутим, овде је битно нагласити да различити делови арбитражне одлуке захтевају различит степен креативности и времена за њихово састављање услед свог значаја, сложености и намене. У том смислу, вештачкој интелигенцији би се могло препустити писање само неких стандардизованих, претежно „шаблонских“ делова одлуке.

Најмање контроверзно питање коришћења система вештачке интелигенције приликом састављања арбитражне одлуке је употреба система за израду стандардизованих делова

¹⁴²⁴ Neil Kaplan, Chiann Bao, “Chapter 17: Award Drafting”, *So, Now You are an Arbitrator: The Arbitrator’s Toolkit*, Kluwer Law International, 2022, 126. Вид. и The Chartered Institute of Arbitrators (CI Arb), *International Arbitration Practice Guideline: Drafting Arbitral Awards Part I - General*, 2021, 10-12, доступно на: www.ciarb.org/media/kgcch3v0/10-drafting-arbitral-awards-part-i-general-2021.pdf (CI Arb Arbitral Award Drafting Guideline).

¹⁴²⁵ *Ibidem*.

¹⁴²⁶ *Ibidem*.

¹⁴²⁷ N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 126.

¹⁴²⁸ Вид. нпр. ICC Award Checklist, доступно на: <https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2016/04/ICC-Award-Checklist-English.pdf>.

арбитражне одлуке, као што је процесна историја поступка (енг. *procedural history*).¹⁴²⁹ Наиме, анализом поднете документације, систем вештачке интелигенције аутоматски може генерисати листу предузетих процесних радњи и тиме олакшати арбитрима попис свих предузетих радњи током поступка. У неким случајевима, процесна историја не мора да буде део арбитражне одлуке, већ се само може поднети заједно са одлуком.¹⁴³⁰ Систем вештачке интелигенције може олакшати арбитрима и задатак генерисања листе учесника и детаља у вези са арбитражним споразумом.¹⁴³¹

Систем вештачке интелигенције може арбитрима помоћи приликом састављања сажетка аргументације једне и друге стране у арбитражном поступку.¹⁴³² Анализом писаних поднесака странака, систем вештачке интелигенције може генерисати кључне аргументе сваке од странака у поступку. Такође, алати за транскрипцију би могли убрзати процес израде арбитражне одлуке. Арбитри би употребом алата за транскрипцију могли вештачкој интелигенцији да диктирају делове одлуке, док читају поднеске. На овај начин би се лакше и брже могли уносити подаци у арбитражну одлуку, попут података у вези са чињеницама.

Додатно, у међународној арбитражи арбитри се често сусрећу са изазовом анализе великог броја докумената на различитим језицима.¹⁴³³ Системи вештачке интелигенције би могли да пруже помоћ арбитрима не само приликом претраге поднете документације, већ би аутоматски могли да пруже и превод докумената на другим језицима.¹⁴³⁴ На тај начин би се арбитрима омогућило лакше сналажење са великим бројем писаних поднесака и прилога приликом писања стандардизованих делова арбитражне одлуке.

На крају, иако експлицитно не наводе на коју врсту текста се односи, *CLArb* Смернице предвиђају да је примена вештачке интелигенције за генерисање текста у оквиру арбитражног поступка једна од предности вештачке интелигенције која може утицати на повећање ефикасности и квалитета арбитражног поступка.¹⁴³⁵ Чињеница је да арбитри неретко проводе доста времена на састављању стандардизованих делова арбитражне одлуке и да делегирање генерисања ових делова на систем вештачке интелигенције може довести до уштеде и времена и трошкова.¹⁴³⁶

2.2.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за генерисање стандардизованих делова арбитражне одлуке.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Система вештачке интелигенције за генерисање стандардизованих делова арбитражне одлуке може да се

¹⁴²⁹ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 540; M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 657; Cecilia Carrara, "Chapter IV: Science and Arbitration, The Impact of Cognitive Science and Artificial Intelligence on Arbitral Proceedings Ethical issues", *Austrian Yearbook on International Arbitration* (eds. Christian Klausegger, Peter Klein, et al.), 2020, 519-520; G. Vannieuwenhuysse, *op. cit.*, 119–20; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 232; C.M. de Westgaver, O. Turner, *op. cit.*; T.R. Snider (2018), *op. cit.*; L. Bento (2018), *op. cit.*; K. Oblin, *op. cit.*

¹⁴³⁰ Вид. Секцију 4G, ICC Award Checklist, доступно на: <https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2016/04/ICC-Award-Checklist-English.pdf>.

¹⁴³¹ T.R. Snider (2018), *op. cit.*

¹⁴³² G. Vannieuwenhuysse, *op. cit.*, 119–20; T.R. Snider (2018), *op. cit.*

¹⁴³³ S. Wilske, *op. cit.*, 179-182.

¹⁴³⁴ M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 228; T.R. Snider (2018), *op. cit.*

¹⁴³⁵ Вид. *CLArb* смернице, Део I: предности и ризици употребе вештачке интелигенције у арбитражи.

¹⁴³⁶ T.R. Snider (2018), *op. cit.*

користи у трећој, завршној фази поступка. То је фаза у којој арбитражни трибунал сачињава арбитражну одлуку.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за генерисање стандардизованих делова арбитражне одлуке јесте обављање уско постављених процедуралних задатака од стране арбитра и унапређење претходно урађених задатака од стране арбитра. У том смислу, сврха система би била аутоматизација израде и провере стандардизованих делова арбитражне одлуке, као што су уводни делови одлуке, опис поступка, састав арбитражног трибунала, арбитражни споразум и друге стандардне формулације у вези са правилима поступка и трошковима.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Захтевани ниво учешћа корисника приликом уноса улазних података у систем вештачке интелигенције за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке може се окарактерисати као висок. Наиме, да би систем могао да генерише стандардизоване делове арбитражне одлуке, као што су историја процесних корака и резиме правних аргумената странака у поступку, неопходно је да се систему пружи релевантне информације. То значи да се у систем морају убацивати писани поднесци странака, прилози, други материјали, попут записника са усмене расправе, записника са припремних састанака, и одлука арбитра у вези са евентуалним процедуралним захтевима странака у поступку. Дакле, корисник мора унети податке из којих ће систем извући основне информације у вези са предметом спора, учесницима у поступку и преузетим процесним радњама.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза код система вештачке интелигенције за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке у арбитражном поступку је садржај. Наиме, систем ће генерисати текстуалне елементе арбитражне одлуке, као што су основне информације о предмету спора, странкама, арбитражима, процесним корацима.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума треба да поседује две кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка генерисања стандардизованих делова арбитражне одлуке, а то су препознавање података и прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја.

Системи вештачке интелигенције морају бити способни да препознају основне информације и да изврше њихову екстракцију из приложених писаних поднесака и других релевантних материјала. На тај начин би систем могао да генерише адекватне стандардизоване делове арбитражне одлуке.

Од система се очекује да генерише садржај који је прилагођен специфичним захтевима корисника и околностима конкретног случаја. У том смислу ће се од система очекивати да прилагоди генерисани текст језику арбитраже и захтеваном формату арбитражне одлуке уколико је он предвиђен правилима конкретне арбитражне институције. Систем ће, након што извуче потребне информације из улазних података, као што су имена странака, арбитра, референце на арбитражни споразум, моћи аутоматски да попуни основне информација у шаблонским деловима одлуке. На крају, систем вештачке интелигенције треба да анализира писане поднеске странака како би могао да генерише логички, хронолошки низ процедуралних корака који су предузети у арбитражном поступку.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Примена система вештачке интелигенције за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке носи два кључна ризика, и то ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Ризик могуће грешке: Приликом рада система вештачке интелигенције увек постоји ризик да ће систем направити неки вид грешке. Нарочито услед могућих халуцинација, постоји ризик да текстови генерисани од стране система вештачке интелигенције садрже нетачне или непотпуне податке. Међутим, приликом генерисања стандардизованих елемената арбитражне одлуке, врста грешке до које може доћи неће бити толико значајна да може да утиче на исход арбитражног поступка. Поред тога, арбитрари ће имати обавезу да провере тачност генерисаног текста, чиме се може спречити евентуална неисправност навода у тексту генерисаног текста од стране система вештачке интелигенције. Иако употреба система вештачке интелигенције може убрзати процес састављања стандардизованих делова арбитражне одлуке, било би контрапродуктивно да арбитражна одлука буде нејасна или непотребно опширна уз присуство неповезаних реченица и непрецизних формулација, само зато што арбитар није исправно уредио нацрт који је претходно генерисао систем.¹⁴³⁷

Ризик по приватност и безбедност података: Како би систем вештачке интелигенције био у могућности да генерише шаблонске делове арбитражне одлуке, неопходно је да му се пружи приступ поверљивим подацима у вези са спором и самим странкама. У том смислу, улазни подаци који се убацују у систем вештачке интелигенције морају бити адекватно заштићени.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво аутоматизације поступка који се може очекивати од система вештачке интелигенције за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке је висок.

Могућа је аутоматизација претежно шаблонских делова арбитражне одлуке, али је неопходна контрола генерисаног текста од стране арбитра. У том смислу, улога система вештачке интелигенције остаје ограничена на техничку подршку. Ипак, употреба система вештачке интелигенције за парцијално генерисање арбитражне одлуке, би арбитраима омогућила да уштеде време и усмере пажњу и концентрацију за израду суштинских и креативних делова одлуке.¹⁴³⁸ Генерисане делове арбитражне одлуке арбитрари могу лакше преконтролисати, него што га могу саставити, па би се тиме могао убрзати процес састављања одлуке. Додатно, уколико сматрају да је потребно, арбитрари генерисане делове арбитражне одлуке лако могу преправити, односно додатно прилагодити контексту спора.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе критеријума за класификацију ризика, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за генерисање стандардизованих делова арбитражне одлуке може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Корисници система вештачке интелигенције за генерисање стандардизованих делова арбитражне одлуке су арбитрари. Они овај систем могу да користе за састављање стандардизованих делова одлуке или за њихово унапређење.

Наиме, *AI Act* прописује да се систем за обављање припремних задатака који могу утицати на примену и тумачење права и чињеница или на примену права неће сматрати

¹⁴³⁷ T.R. Snider (2024), *op. cit.*

¹⁴³⁸ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 232.

високоризичним, јер је утицај припремних радњи које обавља система на исход поступка незнатан.¹⁴³⁹ У том смислу, припремним задацима бисмо могли да сматрамо генерисање временског тока арбитражног поступка, попис процедуралних корака и других стандардизованих делова арбитражне одлуке.¹⁴⁴⁰

Уколико се систем вештачке интелигенције користи само ради провере и унапређења текста, онда би могао да се примени и други изузетак који *AI Act* порписује. Наиме, *AI Act* предвиђа да се високоризичним системом неће сматрати онај систем вештачке интелигенције који само унапређује већ завршену људску активност.¹⁴⁴¹ У овом случају, намена система је да се користи искључиво као алат за унапређење резултата који представља производ рада човека. Пример функционалности система које би обављале овај задатак су алат за проверу језика или унапређење стила писања.¹⁴⁴² То би значило да се систем за унапређење стандардизованих делова арбитражне одлуке, као што је процесна историја, не би сматрао високоризичним системом.¹⁴⁴³ Примена овог система представља само унапређење већ извршених задатака од стране арбитра, а смањује ризик од техничких или формалних грешака, повећава ефикасност и омогућава арбитрама да се фокусирају на суштинска правна и фактичка питања. Како не утиче директно на исход спора, већ служи као алат за подршку у техничкој обради одлука, овај систем би се могао класификовати као систем ограниченог ризика.

ИСС белешка из 2021. године предвиђа да припрема нацрта чињеничних делова арбитражне одлуке, као што су ток поступка, хронологија догађаја, преглед чињеница и приказ правних ставова странака, могу да се делегирају на секретаре арбитражног трибунала, под условом да те делове арбитражне одлуке накнадно прегледа и сам арбитражни трибунал.¹⁴⁴⁴ У том смислу се може направити паралела арбитражних секретара и система вештачке интелигенције, те се може аргументовати да уколико је дозвољено делегирање израде стандардизованих делова арбитражне одлуке на секретаре арбитражног трибунала, оно може бити дозвољено и у случају система вештачке интелигенције.¹⁴⁴⁵

На крају, сам *AI Act* регулише да се системи вештачке интелигенције који обављају помоћне и административне задатке, који суштински не утичу на доношење одлука, не сврставају у високоризичне системе вештачке интелигенције.¹⁴⁴⁶

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Тренутно на тржишту не постоји систем вештачке интелигенције намењен искључиво за израду стандардизованих арбитражних одлука.¹⁴⁴⁷ Међутим, раније наведени примери генеративне вештачке интелигенције се могу користити за обраду података, односно за сачињавање стандардизованих делова одлука, као што су историја поступка, представљање чињеница, меродавно право, арбитражна правна правила и анализа странака по одређеним питањима, чиме се убрзава процес израде арбитражне одлуке. Додатно, постоје неки системи који арбитрама могу помоћи у процесу израде арбитражне одлуке. Тако, алат *ICC CaseGuard*

¹⁴³⁹ Члан 6, став 3, тачка 2(а) *AI Act*-а.

¹⁴⁴⁰ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

¹⁴⁴¹ Члан 6, став 3, тачка 2(б) *AI Act*-а.

¹⁴⁴² Рецитал број 53 *AI Act*-а.

¹⁴⁴³ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

¹⁴⁴⁴ ICC, *Note to Parties and Arbitral Tribunals on the Conduct of the Arbitration under the ICC Rules of Arbitration*, 2021, XX-Administrative Secretaries, доступно на: <https://iccwbo.org/news-publications/arbitration-adr-rules-and-tools/note-parties-arbitral-tribunals-conduct-arbitration/>.

¹⁴⁴⁵ R. Alnaber, *op. cit.*, 7.

¹⁴⁴⁶ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹⁴⁴⁷ Вид. и M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 657.

користи вештачку интелигенцију за генерисање шаблона одлука, али захтева потпуну контролу од стране арбитра пре прихватања генерисаних делова одлука и њиховог интегрисања у финални текст арбитражне одлуке.¹⁴⁴⁸

2.3. Систем за генерисање образложења арбитражне одлуке

Арбитражна одлука решава спор у меритуму¹⁴⁴⁹ и њом се коначно одлучује о правним захтевима странака у арбитражном поступку. Арбитражна одлука може да одбије тужбени захтев, као и да га у потпуности или делимично усвоји. Арбитражне одлуке треба припремити са највећом пажњом како би биле у складу са одредбама арбитражног споразума, укључујући меродавна арбитражна правила и право места арбитраже, те како би биле признате и извршиве у складу са Њујоршком конвенцијом.

У претходној секцији смо навели елементе арбитражне одлуке фокусирајући се на стандардизоване делове одлуке. У овом делу ћемо пажњу посветити образложењу арбитражне одлуке, које странкама треба да пружи логику исхода, објашњење оцене доказа, утврђивање чињеница спора и примене материјалног права на чињенично стање.

Најпре ћемо се осврнути на право на образложену одлуку (2.3.1.), затим на садржину образложења (2.3.2.) и разлоге за пружање образложења арбитражне одлуке (2.3.3.). Потом ћемо представити која би могла бити потенцијална улога вештачке интелигенције (2.3.4.), да бисмо овај одељак завршили анализом критеријума за класификацију ризика (2.3.5.).

2.3.1. Право на образложену одлуку

Право на образложену судску одлуку представља неодојиви део права на правично суђење у пракси Европског суда за људска права, али и у националним правосуђима.¹⁴⁵⁰ Образложење одлуке представља кључни захтев за поштовање одлуке од стране странака и друштва у целини.¹⁴⁵¹ Право на образложену одлуку се може описати као „артикулисано резоновање које изражава аргументе на основу којих је пресуда пуноважна, поуздана, правична и разумна”.¹⁴⁵²

У доктрини се наводи да је једна од основних карактеристика правног одлучивања пружање образложене одлуке која јасно износи разлоге, односно премисе на којима се заснива.¹⁴⁵³ Арбитражни практичари и академици Лу (*Lew*), Мистелис (*Mistelis*) и Крол (*Kroell*) наводе да је образложење неопходан елемент фер поступка и гаранција поштовања људских права током поступка.¹⁴⁵⁴ Може се рећи да пружање образложења представља природан процес

¹⁴⁴⁸ Вид. www.icc-austria.org/fxddata/iccws/prod/media/downloads/Bulletin-Ten-tips-on-how-to-make-an-arbitration-award-work.pdf.

¹⁴⁴⁹ Члан 2 Закона о арбитражи Хрватске, *Народне новине* бр. 88/01.

¹⁴⁵⁰ Наиме члан 6 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, која чини саставни део српског права, осигурава право на правично суђење које обухвата и право на образложену судску одлуку. Вид. Милена Ђорђевић, „Процесне неправилности као разлог за поништај арбитражне одлуке - поуке из упоредне судске праксе, други део“, *Harmonius*, 2020, 61; Љубица Милутиновић, „Право на образложену пресуду као део права на правично суђење“, *Билтен Врховног касационог суда*, бр. 3, 2019, 58–92; J. Ulenaers, *op. cit.*, 27; Горан Дајовић, Бојан Спаић, „Доктрина „четврте инстанце“ и право на образложену пресуду у пракси Европског суда за људска права“, *Анали*, Правни факултет Универзитета у Београду, бр. 3, 2019, 165–183; Горан Илић, „Право на образложену судску одлуку“, *Crimen*, бр. 2, 2011, 232; *Одлука Уставног суда Србије*, бр. Уж-5291/2010, Уж-5291/2010. Уставни суд Републике Србије, 28. фебруар 2013.

¹⁴⁵¹ J. Ulenaers, *op. cit.*, 27.

¹⁴⁵² M. Taruffo, *op. cit.*, 314.

¹⁴⁵³ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 689; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 562.

¹⁴⁵⁴ J. Lew, L. Mistelis, S. Kroell, *op. cit.*, 646.

доношења одлука, јер судија доноси образложену одлуку након што уради претходне кораке, који укључују анализу чињеница, примену закона и анализу релевантне правне аргументације.¹⁴⁵⁵

Велики број арбитражних закона и арбитражних правила предвиђа обавезу арбитра да странкама у поступку пружи образложење одлуке, односно да наведу разлоге на којима се заснива одлука. Тако, *UNCITRAL* Модел закон утврђује да ће арбитражна одлука садржати разлоге на којима се заснива, осим ако се стране не договоре да разлози не буду наведени.¹⁴⁵⁶ Сличну одредбу прописују, примера ради и српски Закон о арбитражи¹⁴⁵⁷ и Закон о арбитражи Енглеске из 1996. године.¹⁴⁵⁸ Иако поменути арбитражна правила предвиђају могућност да странке могу ослободити арбитре од дужности да образложе одлуку, у пракси је изузетно ретко да се странке договоре да арбитри не морају да наведу основ и пружи образложење одлуке, осим када је реч о одлукама на основу поравнања странака.¹⁴⁵⁹

Интересантно је да Закон о арбитражи у Шведској из 1999. године не захтева образложење, иако *SCC* правила предвиђају да арбитри треба да пружи образложење своје одлуке странкама у поступку.¹⁴⁶⁰

Једно од ретких арбитражних правила које не прописују обавезу арбитрама да образложе арбитражну одлуку су *AAA* арбитражна правила, која прописују да арбитри не морају да пружи образложење, осим уколико им странке то не траже писаним путем пре именовања или уколико они сами не сматрају да је образложење потребно.¹⁴⁶¹ Јако су ретке ситуације да сами арбитри мисле да није потребно да пружи адекватно образложење.¹⁴⁶²

2.3.2. Садржина образложења арбитражне одлуке

Образложење арбитражне одлуке представља кључни део арбитражне одлуке, јер омогућава увид у процес доношења одлуке, начин правног расуђивања и тумачења права од стране арбитра. Образложење обично садржи чињенични основ, односно опис релевантних чињеница и околности предмета, правни основ доношења одлуке, анализу аргумената странака, разматрање њихових правних ставова и доказа, на крају образложење како су арбитри дошли до одлуке. Арбитри имају широку дискрецију да одлуче о дужини и нивоу детаља у образложењу. Ипак, на структуру и садржај образложења одлуке може да утиче комплексност арбитражног поступка.¹⁴⁶³ Тако, што су чињенице спора компликованије, то је њихово разумевање теже. Исто тако, што је комплекснија примена права, то је објашњење захтевније и подразумева већи напор арбитра да примене право и да на адекватан начин странкама објасне унутрашњи процес доношења одлуке.

¹⁴⁵⁵ Вид. J. Ulenaes, *op. cit.*, 27.

¹⁴⁵⁶ Члан 31, став 2 *UNCITRAL* Модел закона.

¹⁴⁵⁷ Члан 53, став 1 Закона о арбитражи Србије.

¹⁴⁵⁸ Вид. члан 52 Закона о арбитражи Енглеске из 1996.

¹⁴⁵⁹ H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 72; C. Sim, *op. cit.*, 13; N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 133; M. Станивуковић, *op. cit.*, 258; M. Ђорђевић (2020 б), *op. cit.*, 62.

¹⁴⁶⁰ Вид. члан 42, став 1 *SCC* арбитражних правила.

¹⁴⁶¹ Члан 48 *AAA* арбитражних правила. Вид. и Form of Award www.adr.org/sites/default/files/CommercialRules_Web_1.pdf.

¹⁴⁶² H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 72; C. Sim, *op. cit.*, 13; N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 133. Вид и Miodrag Jovanović, "Chapter III: The Award and the Courts, Thou Shalt Avoid Perversity in Reasoning! A Philosophical Account of (Un)reasoned Arbitral Awards", *Austrian Yearbook on International Arbitration 2023* (eds. Christian Klausegger, Peter Klein, et al.), 2023, 251-276.

¹⁴⁶³ M. Taruffo, *op. cit.*, 314.

Поједине арбитражне институције су објавиле листе кључних елемената арбитражне одлуке.¹⁴⁶⁴ Ове листе нису исцрпне, али арбитри пружају иницијалне смернице за писање арбитражне одлуке и служе као подсетник за оне делове одлука који у пракси најчешће недостају.

Иако нису прецизно утврђени елементи које образложење арбитражне одлуке мора да садржи, сматра се да образложење треба да обухвати опис спора, основ надлежности арбитраже, процесну хронологију, анализу чињеничног стања и доказа, тужбене захтеве странака, односно правна питања која се расправљају пред трибуналом, поступак утврђивања меродавног права.¹⁴⁶⁵ Иако може деловати да образложење поседује одређене шаблонске делове, оно мора у сваком појединачном случају бити јасно и транспарентно странкама у поступку.¹⁴⁶⁶

Образложење је најчешће и законом прописан неопходан елемент арбитражне одлуке. Тако, Закон о арбитражи Србије утврђује да одлука треба да садржи увод, изреку о предмету спора, трошкове арбитраже и образложење.¹⁴⁶⁷ Додатно, одлука треба да садржи датум и место доношења.¹⁴⁶⁸ Закон о арбитражи Енглеске из 1996. године предвиђа да арбитражна одлука мора да садржи разлоге доношења, као и треба да наведе седиште арбитраже и датум доношења одлуке.¹⁴⁶⁹ Поред тога, бројна арбитражна правила предвиђају садржину арбитражне одлуке и образложења. Примера ради, СТА арбитражна правила прописују да арбитражна одлука треба да садржи увод, изреку и образложење, а да се образложење састоји од захтева странака, хронологије спора, ставова и релевантних навода странака у вези са чињеничним и правним питањима, доказа који су поднети и изведени, примене права и навођења разлога због којих је одлучено као у изреци.¹⁴⁷⁰

Образложење не мора да садржи велики број референци и да се позива на велики број извора права, имајући у виду да се не ради о докторској тези нити пресуди коју доноси државни суд.¹⁴⁷¹ Чак неке смернице за писање арбитражних одлука прописују да арбитри не треба да прилажу обимну документацију уз одлуку нити да се позивају на поднете прилоге странака у поступку.¹⁴⁷² Образложење одлуке треба да се састоји од сложеног сета аргумената који оправдавају изборе које је доносилац одлуке направио у вези сваког релевантног правног и чињеничног питања.¹⁴⁷³ У доктрини се наводи да образложена одлука треба да покаже да је она донета промишљено и да је утемељена на „добрим разлозима“.¹⁴⁷⁴ Међутим, током година арбитражне одлуке су постале све обимније,¹⁴⁷⁵ вероватно из страха да образложење буде што прихватљивије странкама у поступка, како би се спречило да одлука буде поништена. Са позитивне стране, богато образложење разлога одлуке намеће облик самодисциплине арбитра за који се сматра да унапређује квалитет самих одлука.¹⁴⁷⁶

¹⁴⁶⁴ Вид. ICC Award Check list 1998, 2012, 2017 and 2021 ICC Arbitration Rules, доступно на: <https://iccwbo.org/news-publications/arbitration-adr-rules-and-tools/icc-award-checklist-english-version/>.

¹⁴⁶⁵ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 156.

¹⁴⁶⁶ Н.Ј. Snijders, *оп. cit.*, 239.

¹⁴⁶⁷ Члан 53, став 1 Закона о арбитражи Србије.

¹⁴⁶⁸ Члан 53, став 2 Закона о арбитражи Србије.

¹⁴⁶⁹ Члан 52 Закона о арбитражи Енглеске из 1996. године.

¹⁴⁷⁰ Вид. члан 45, став 1 СТА арбитражних правила.

¹⁴⁷¹ N. Kaplan, C. Bao, *оп. cit.*, 126.

¹⁴⁷² CIArb Arbitral Award Drafting Guideline, *оп. cit.*, 3.

¹⁴⁷³ M. Taruffo, *оп. cit.*, 314.

¹⁴⁷⁴ *Ibidem*, 314.

¹⁴⁷⁵ N. Kaplan, C. Bao, *оп. cit.*, 134.

¹⁴⁷⁶ Mathilde Cohen, "When Judges Have Reasons Not to Give Reasons: A Comparative Law Approach", *Washington and Lee Law Review*, Vol. 129, 2015, 511.

На крају, ради осигуравања мање вероватноће да ће странке одлуку оспоравати, арбитри би могли у текст одлуке да укључе и изјаву странака да имале правичну и равноправну прилику да представе своју позицију у арбитражном поступку.

2.3.3. Разлози за пружање образложења арбитражне одлуке

Неразумевање процеса који претходи одређеном резултату, односно доношењу неке одлуке, може да утиче на прихватање резултата од стране лица на које се одлука односи. Странке морају на адекватан начин разумети исход поступка, односно основ доношења одлуке како би могле да одлуку прихвате и да се њој повинују.¹⁴⁷⁷ Странке желе да разумеју како и зашто је арбитражна одлука донета,¹⁴⁷⁸ па је тешко замислити да би странке могле да буду задовољне арбитражном одлуком која не објашњава основ доношења, односно „не садржи никакво рационално, јасно и разумљиво објашњење о томе како је арбитар донео одлуку“.¹⁴⁷⁹ У том смислу, образложење одлуке се захтева и као механизам заштите од произвољног, арбитражног доношења одлука.¹⁴⁸⁰

Навођење разлога за доношење одлуке се обично ради због странке која је спор изгубила, како би она била у могућности да разуме зашто њени аргументи нису успели да убеди арбитра, те зашто је она изгубила спор.¹⁴⁸¹ Међутим, образложење задовољава интересе обе стране у поступку. У случају *Meek v. City of Birmingham* из 1987. године, судија је нагласио да обе странке имају право да разумеју разлоге због којих су победиле или изгубиле, јер некада и страни која је победила неће бити досуђен пуни износ који је захтевала, па жели да зна зашто је њен захтев био неоснован.¹⁴⁸²

Адекватно образложење одлуке служи и да покаже странама у поступку да су пажљиво саслушане,¹⁴⁸³ те да су арбитри потпуно размотрили поднеске страна, да је одлука донета након испитивања свих околности и утврђене адекватне анализе аргумената обе стране. Што је одлука јаснија странкама и што више осликава одговарајући ниво посвећености арбитра током вођења поступка и решавања спора, постојаће мања вероватноћа да ће је странке оспоравати. Доносиоци одлука треба да снагом изнетих аргумената и садржином образложења, странке увере у исправност одлуке, коју ће они бити склонији да прихвате.¹⁴⁸⁴ Додатно, уколико се арбитражна одлука заснива на једином објашњењу да је у већини сличних случајева спор решен на исти начин, може се очекивати да ће странке бити незадовољне образложењем, с обзиром да се оно ослања искључиво на статистичко објашњење, а не на узрочно-последично објашњење околности конкретног случаја.¹⁴⁸⁵

¹⁴⁷⁷ M. Tegmark, *op. cit.*, 106; A. Seet, B. Lim, I. Tasende, *op. cit.*

¹⁴⁷⁸ C. Sim, *op. cit.*, 13.

¹⁴⁷⁹ J-B. Racine, *op. cit.*, 1061.

¹⁴⁸⁰ Бојан Спаић, Горан Дајовић, *Право на образложено пресуду, пракса Европског суда за људска права*, Центар за демократску транзицију, Српско удружење за правну и социјалну филозофију, Подгорица, 2016, 33; М. Ђорђевић (2020 а), *op. cit.*, 61-62.

¹⁴⁸¹ J. Hope, *op. cit.*, 115; J-B. Racine, *op. cit.*, 1062; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 512; M. Cohen, *op. cit.*, 511.

¹⁴⁸² *Meek v. City of Birmingham*, [1987] IRLR 250. Court of Appeal, England and Wales, 1987.

¹⁴⁸³ L. Metikoš, *op. cit.*, 199. N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 136; European Court of Human Rights, Guide on Article 6 of the European Convention on Human Right—Right to a Fair Trial (Civil Limb), 2019, 69, доступно на: www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf; *H. v. Belgium*, Application No. 8950/80, Series A No. 127-B; ECLI:CE:ECHR:1987:1130JUD000895080, para. 53. European Court of Human Rights, 30. новембар 1987. Доступно на: [HUDOC — H. v. Belgium](http://hudoc.echr.coe.int/HUDOC—H.v.Belgium).

¹⁴⁸⁴ Љ. Милутиновић, *op. cit.*, 58.

¹⁴⁸⁵ R. Alnaber, *op. cit.*, 16.

Проф. Шерер (*Scherer*) наводи три циља која се постижу пружањем адекватног образложења: циљ легитимитета, циљ подстицаја, циљ доследности.¹⁴⁸⁶ Прво, легитимитет се постиже тако што се странкама пружа одговарајуће образложење, а најпре странци која је изгубила спор, како би јој се омогућило да разуме зашто га је изгубила, те да одлуку лакше може да прихвати.¹⁴⁸⁷ Основни задатак арбитражног трибунала и јесте да пружи истинско образложење за своју одлуку у циљу усмеравања странака како би боље разумеле исход спора.¹⁴⁸⁸ Друго, адекватно образложење дато странкама у спору може утицати на њихово понашање у сличним ситуацијама у будућности, односно може послужити као подстрек и за друга заинтересована лица уколико је одлука објављена, која могу да се упознају са њеном садржином и последицама одређеног понашања.¹⁴⁸⁹ Треће, уколико су арбитражне одлуке објављене, омогућавају другим арбитрама да следе исту логику или да објасне разлоге одступања од претходне праксе.¹⁴⁹⁰ Уколико арбитри пруже адекватно образложење у арбитражној одлуци повећавају шансе да се и други арбитри ослоне на то образложење и да користе исти приступ, а на тај начин се додатно гради арбитражна пракса. Образложење арбитражне одлуке које је разумљиво и убедљиво, а садржи основ резоновања „није само по себи прецедент, али постаје добар аргумент (енг. *persuasive authority*) пред неком другом арбитражом и неким другим трибуналом“.¹⁴⁹¹ Тако, образложење наведено у претходно донетој одлуци може бити потврда одређених тумачења прописа и додатни извор права који ће потенцијално појачати аргументе странке у поступку. Одлуке које вештачка интелигенција доноси без адекватног образложења не би биле извор права за друге арбитре, чиме би се успорио развој права.¹⁴⁹²

У контексту решавања спорова, није прихватљиво да одлуке са озбиљним утицајем на права и имовину људи буду донете без могућности да лице на кога се одлука односи разуме логику и метод који су коришћени како би се дошло до крајњег исхода поступка.¹⁴⁹³

2.3.4. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Систем вештачке интелигенције може се користити и као алат за писање неких суштинских делова арбитражне одлуке. Крајем 2023. године, судија Лорд Бирс (*Lord Justice Birss*) је јавно истицао потенцијал великих језичких модела, па је открио да је користио *ChatGPT* за израду објашњења правног стандарда, који је потом инкорпорисао у пресуду.¹⁴⁹⁴ Ово је први пут да је неки судија јавно признао да је користио систем велике интелигенције у поменуте сврхе.

Постоје схватања да арбитри вештачку интелигенцију могу користити за припрему нацрта арбитражне одлуке, што може довести до смањења времена састављања одлуке.¹⁴⁹⁵ Такође, систем вештачке интелигенције може пружити помоћ приликом навођења чињеничног стања.¹⁴⁹⁶ Коначна арбитражна одлука треба да се бави и трошковима арбитраже, њиховом расподелом, као и каматама, уколико је то применљиво. Иако се трошкови обично

¹⁴⁸⁶ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 689; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 562.

¹⁴⁸⁷ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 689; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 562; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 512; A. Seet, B. Lim, I. Tasende, *op. cit.*

¹⁴⁸⁸ L. Reed (2022), *op. cit.*, 69-70.

¹⁴⁸⁹ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 689; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 562.

¹⁴⁹⁰ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 689; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 562; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 512.

¹⁴⁹¹ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 156.

¹⁴⁹² D. Horton, *op. cit.*, 696.

¹⁴⁹³ F. G'sell, *op. cit.*, 351.

¹⁴⁹⁴ Вид. Daan Kingma, "Hey ChatGPT, Please Write My Plea": AI's Arrival in Dutch Courts", *European Law Blog*, 2025, доступно на: <https://www.europeanlawblog.eu/pub/rprgpruma/release/1>.

¹⁴⁹⁵ A. Misshra, *op. cit.*

¹⁴⁹⁶ G. Vannieuwenhuyse, *op. cit.*, 119-20.

равномерно деле између странака, они су обично предмет већања од стране арбитражног трибунала.¹⁴⁹⁷ У том смислу, неки аутори су става да се вештачка интелигенција може користити као алат за помоћ приликом доношења одлуке о трошковима поступка.¹⁴⁹⁸

На крају, резултати једног истраживања спроведеног 2023. године, 73% испитаника је изјавило да користи неки алат заснован на вештачкој интелигенцији за генерисање чињеница спора.¹⁴⁹⁹ Међутим, овим истраживањем нису обухваћени искључиво арбитрари, већ претежно адвокати.

2.3.5. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за генерисање образложења арбитражне одлуке у арбитражном поступку.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Системи вештачке интелигенције за генерисање образложења арбитражне одлуке могу се применити у трећој, завршној фази поступка, када арбитражни трибунал саставља арбитражну одлуку.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за генерисање образложења арбитражне одлуке јесте примена права на чињенице случаја од стране арбитра, као и истраживање и тумачење чињеница или права од стране арбитра.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Приликом генерисања образложења арбитражне одлуке захтева се висок ниво учешћа корисника. Без одговарајућих улазних података у вези са конкретним спором, не само што резултат система не би могао да буде прилагођен потребама корисника и околности спора, већ не би могао да пружи икакав употребљив резултат. Наиме, арбитар систем мора нахранити свим релевантним подацима у вези са чињеницама спора, правним питањима, односно правним захтевима странака, како би систем могао да их анализира и генерише прилагођено образложење арбитражне одлуке. То значи да се у систем морају убацили писани поднесци странака, прилози, други материјали, попут записника усмене расправе, записника са припремних састанака, процедуралних закључака арбитражног трибунала, и др.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза система вештачке интелигенције за генерисање образложења арбитражне одлуке је садржај. Битно је нагласити да у овом случају систем вештачке интелигенције не доноси резултат у облику одлуке. Наиме, систем ће генерисати образложење арбитражне одлуке анализирајући релевантне податке који су у њега убачени.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка генерисања образложења арбитражне одлуке: препознавање података, откривање образаца или грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, резоновање.

¹⁴⁹⁷ Вид. International Council for Commercial Arbitration, *ICCA Reports No. 2: ICCA Drafting Sourcebook for Logistical Matters in Procedural Orders*, 2015, para. 22.3.

¹⁴⁹⁸ T.R. Snider (2018), *op. cit.*; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 232.

¹⁴⁹⁹ BCLP Survey 2023, *op. cit.*

Најпре, систем мора бити способан да препозна и издвоји податке из различитих докумената. Захтева се способност анализе правних текстова, писаних поднесака, прилога, уговора и других релевантних материјала како би се идентификовали кључни подаци, које ће систем даље обрађивати. Анализом података, систем вештачке интелигенције треба да буде у стању да идентификује уобичајене обрасце, као и да открије поједине аномалије, које се могу односити на повезивање чињеница, примену права, и сл.

Кључно је и да систем генерише образложење арбитражне одлуке које је прилагођено специфичним околностима конкретног случаја. Ово подразумева узимање у обзир различитих елемената као што су специфичне чињенице спора, природа спора, меродавно право, седиште арбитраже и др. На крају, систем вештачке интелигенције мора бити способан да повеже све податке и анализира презентоване чињенице, да утврди спорне чињенице и спорна правна питања, анализира правне аргументе странака, примени право на утврђене чињенице, па да путем резонувања генерише адекватно образложење арбитражне одлуке.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Употреба система вештачке интелигенције за генерисање образложења арбитражних одлука носи неколико кључних ризика, који укључују ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност.

Ризик пристрасности: Системи вештачке интелигенције могу осликавати или чак ојачати евентуалне пристрасности које су изражене у подацима за обуку система, што може довести до неправичних и дискриминаторних закључака система вештачке интелигенције. О оваквом виду пристрасности, нарочито приликом коришћења система вештачке интелигенције, говорили смо када смо представљали ризике система (вид. поглавље IV 1.8.). Примера ради, систем вештачке интелигенције *COMPAS*, чија је сврха да утврди вероватноћу поновног чињења кривичног дела показао је показивао расне пристрасности приликом анализе података и генерисања процене.¹⁵⁰⁰ У арбитражном поступку, систем би могао да фаворизује инвеститоре, па да у несразмерном броју случајева генерише садржину арбитражне одлуке која има повољнији исход за инвеститора у односу на државу.¹⁵⁰¹

У последње време се поставља и питање да ли доносиоцу одлука могу користити системе вештачке интелигенције за утврђивање уобичајеног значења одређених појмова, које може даље утицати на тумачење меродавног права. Иако се наизглед чини да систем вештачке интелигенције може пружити значајну помоћ, имајући у виду да може да обради велике количине података које одражавају значење најразличитијих појмова, резултати система могу бити под утицајем самих твораца система.¹⁵⁰² Наиме, вештачка интелигенције се заснива на ономе што су „људи унели у њихова вештачка тела и умове“, ¹⁵⁰³ а често дизајн и функционалност система одражавају вредности програмера система.¹⁵⁰⁴ У том смислу, резултати система могу бити под утицајем економских интереса или идеолошких уверења

¹⁵⁰⁰ J. Larson, J. Angwin, T. Parris Jr., *op. cit.*; J. Larson, S. Mattu, L. Kirchner, J. Angwin, *op. cit.*; N. Mesa, *op. cit.*; C. Sim, *op. cit.*, 10.

¹⁵⁰¹ J. Ulenaers, *op. cit.*, 7; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 559; A.O. Onyefulu, *op. cit.*, 66; G. van Harten, *op. cit.*, 433; J-B. Racine, *op. cit.*, 1042; D. Horton, *op. cit.*, 697; S. Jhangiani, *op. cit.*; A.L. Savinovich, *op. cit.*; P. Eberhardt, C. Olivet, *op. cit.*, 8; M. Scherer (2022), *op. cit.*, 688; G. Cadillac, *op. cit.*, 108-109.

¹⁵⁰² J. Curl, P. Henderson, K. Kandula, F. Surani, *op. cit.*

¹⁵⁰³ H.J. Snijders, *op. cit.*, 227.

¹⁵⁰⁴ Brent Mittelstadt, Patrick Allo, Mariarosaria Taddeo, Sandra Wachter, Luciano Floridi, "The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate", *Big Data & Society*, 2016, 7; F. G'sell, *op. cit.*, 350; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 511; D. Horton, *op. cit.*, 683; Richard M. Re, Alicia Solow-Niederman, "Developing Artificially Intelligent Justice", *Stanford Technology Law Review*, Vol. 22, 2019, 273; Z. Hudani, *op. cit.*, 211; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 560; M. Magnarelli, *op. cit.*, 35.

произвођача система. Ослањање на такав резултат система би могло довести до препуштања систему да врши тумачење и примену права, које су једне од кључних дужности арбитра. На тај начин, резултат система може утицати и на сам исход поступка.

Ризик нетранспарентности: Неразумевање начина на који функционише систем вештачке интелигенције може представљати препреку арбитрама и странкама да схвате како је систем дошао до одређених закључака, по којим критеријумима је утврдио релевантно чињенично стање и на који начин је применио меродавно право.

Додатно, проблем црне кутије, односно немогућност корисника да сагледају како је систем дошао до одређених закључака, отежава људски надзор. Потешкоће да се разуме начин рада система вештачке интелигенције, арбитрама отежава да провере исправност логики система и да преиспитају закључке које је систем генерисао.

Ризик могуће грешке: Код рада система вештачке интелигенције увек постоји ризик грешке. Међутим, у случају коришћења система вештачке интелигенције за генерисање образложења арбитражне одлуке, овај ризик је веома значајан, с обзиром да може произвести озбиљне правне последице, односно да може утицати на исход арбитражног поступка.

Постоји ризик да већ први нацрт образложења одлуке може да садржи погрешне премисе, па самим тим може, на основу погрешних премиса, да изведе неадекватан закључак који води неправилној примени меродавног права. Систем вештачке интелигенције може генерисати непотпуне или непоуздане правне анализе због ограничења у тренираним подацима или контекстуалном разумевању. Такве анализе могу чак навести и арбитра на преиспитивање евентуално раније донете одлуке о исходу спора.

Свакако да неке грешке имају већу тежину од других. Примера ради, уколико систем не наслови одлуку са „арбитражна одлука“, то само по себи неће бити основ за поништај арбитражне одлуке, али може изазвати извесне дилеме.¹⁵⁰⁵ Како би се спречила различита тумачења, увек је боље да се у сваком случају у самом наслову назначи да се ради о арбитражној одлуци.

Имајући у виду могућност халуцинација система вештачке интелигенције, код писања арбитражне одлуке, отвара се могућност да арбитражна одлука генерисана од стране вештачке интелигенције прелази границе арбитражног споразума и правних захтева странака, одлучујући о питањима о којима странке нису расправљале током поступка, или чак да не решава све постављене правне захтеве. Ово представља велики ризик, имајући у виду да арбитражна одлука може бити поништена на основу повреде јавног поретка управо из ових разлога.¹⁵⁰⁶ У начелу, свако одступање од договореног поступка или непоштовање захтева у погледу форме и садржаја може довести до оспоравања одлуке и изазвати потешкоће приликом њеног признања или извршења. Иако постоји могућност доношења допунске одлуке (енг. *additional award*) уколико арбитраи пропусте да у арбитражној одлуци одлуче о појединим захтевима странака који су изнети у току поступка,¹⁵⁰⁷ она не би требала да буде оправдање за коришћење вештачке интелигенције и лек за могуће грешке које она може направити.

¹⁵⁰⁵ CIArb Arbitral Award Drafting Guideline, *op. cit.*, 1.

¹⁵⁰⁶ M. Krasula, A. Pellino Hawthorne, S. Torkomyan, *op. cit.*, 60.

¹⁵⁰⁷ Члан 56, став 3 Закона о арбитражи Србије; члан 54, став 3 СТА арбитражних правила, члан 33 *UNCITRAL* Модел закона.

Могуће халуцинације могу утицати и на поштовање начела правичног поступка које би могло бити доведено у питање уколико би арбитри у арбитражној одлуци наводили чињенице и доказе који се не налазе у списима предмета, односно чињенице на које се странке нису позивале, а које је систем вештачке интелигенције измислио. Додатно, *SVAMC* смернице указују да би се сматрало непримереним уколико арбитар на одговарајући начин не обавести странке да планира да се позове на информације генерисане вештачком интелигенцијом које нису део списка предмета и не дозволи им да се о таквим наводима изјасне.¹⁵⁰⁸ Такође, право странака да буду саслушане може бити угрожено уколико се арбитражни трибунал ослони на сажетак ставова странака који је генерисала вештачка интелигенција, без пажљивог разматрања поднесака странака.

Ризик по приватност и безбедност: Коришћење система вештачке интелигенције за генерисање образложења арбитражне одлуке захтева обраду поверљивих, пословних информација и личних података. У том смислу, без обезбеђивања адекватних мера заштите систем не би ни смео да се користи. Тек када се обезбеде све правне и техничке мере за заштиту података би могло да се приступи коришћењу система.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво аутоматизације код система вештачке интелигенције за генерисање образложења арбитражне одлуке је низак.

Иако би употреба вештачке интелигенције могла да убрза време доношења арбитражних одлука и припрему њених нацрта, употреба вештачке интелигенције за генерисање арбитражне одлуке којом се решава арбитражни спор је веома контроверзно.¹⁵⁰⁹ Резултати истраживања из 2023. године указују да је 74% испитаника става да арбитри не би требало да користе алате засноване на вештачкој интелигенцији за формулисање одлука у арбитражном поступку.¹⁵¹⁰

Висок ниво аутоматизације није могућ, јер се ради о обављању комплексног задатка, који захтева људско промишљање и расуђивање. Доношење арбитражне одлуке носи са собом и репутациони ризик, као и одговорност арбитра за садржај и пуноважност одлуке.

Арбитар је тај који треба да процењује доказе, утврђује чињенично стање и примењује меродавно право. Утврђивање чињеничног стања у арбитражном поступку, често није једноставан задатак. У том смислу, арбитри треба да имају потпуну контролу над процесом утврђивања чињеница у арбитражној одлуци, па није сврсисходно да овај задатак врши систем вештачке интелигенције са високим нивоом аутоматизације. Наиме, странке у писаним поднесцима представљају чињенице спора на којима заснивају своје правне захтеве. Међутим, странке само представљају своје виђење стварности, односно представљају чињенице из сопственог угла. У већини случајева ће до спора и доћи управо због различитог тумачења чињеничног стања. С тим у вези, арбитри пажљиво треба да размотре спорне чињенице и утврде чињенично стање на коме ће базирати арбитражну одлуку. Чињенично стање мора бити прецизно и јасно представљено, јер уколико је постављање чињеница спора неповезано и нејасно, арбитражима ће се отежати и тумачење и примена меродавног права на чињенице.¹⁵¹¹

¹⁵⁰⁸ Вид. *SVAMC* смернице, смерница 7.

¹⁵⁰⁹ T.R. Snider, D. Alhouti, R. Hayden, *op. cit.*

¹⁵¹⁰ BCLP Survey 2023, *op. cit.*

¹⁵¹¹ L.M. Wayner, C. Lotfi, *op. cit.*, 15.

На крају, примена права од стране арбитра представља срж арбитражног поступка. Спорови које се решавају путем арбитраже су по правилу и чињенично и правно веома сложени.¹⁵¹² Додатно, арбитражни спорови су разноврсни, а меродавно право може бити право различитих земаља. То даље онемогућава решавање арбитражних спорова на једнообразан начин, путем стандардизоване процедуре, већ се захтева људски фактор. О овоме ће више речи бити у наредном поглављу (вид. поглавље VIII 3.2.).

Дакле, утврђивање чињеница и примена права захтевају људску процену како би се осигурала пуноважност одлуке, њено признање и извршење. Без људске контроле, арбитраи би практично изгубили контролу над тим како се информације прикупљају, тумаче и образлажу арбитражној одлуци.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за генерисање образложења арбитражне одлуке може класификовати као систем високог ризика.

Пре свега, корисници система вештачке интелигенције за генерисање образложења арбитражне одлуке су арбитраи, чија је једна од главних дужности доношење арбитражне одлуке и пружање адекватног образложења. Образложење одлуке има кључну улогу у разумевању правне и чињеничне основе одлуке.

Према *AI Act*-у, системи вештачке интелигенције који се користе у области алтернативног решавања спорова од стране арбитра ће се сматрати високоризичним уколико рад система битно утиче на исход арбитражног поступка, који производи правну последицу за странке.¹⁵¹³ Исход арбитражног поступка јесте арбитражна одлука, која *de facto* ствара правне последице по странке у поступку. Дакле, поверавање задатка генерисања образложења арбитражне одлуке на систем вештачке интелигенције може се битно утицати на исход поступка.

Генерисање образложења арбитражне одлуке, с обзиром на његову тежину и правне последице које из тога произилазе, не може се подвести под уско техничке или административне задатке, нити припремне задатке. И у преамбули *AI Act*-а је наглашено да се доношење арбитражне одлуке не сме делегирати на системе вештачке интелигенције, већ алати вештачке интелигенције могу само представљати помоћ доносиоцима одлука, док коначну одлуку увек мора да донесе човек.¹⁵¹⁴ То значи да замисао законодавца није да се омогући да системи вештачке интелигенције замене људе, већ да уз помоћ њих људи ефикасније обављају одређене задатке који су им поверени. Системи вештачке интелигенције који замењују људско деловање и лични мандат арбитра се сматрају забрањеним према *AI Act*-у, иако то није експлицитно наведено у самом тексту.¹⁵¹⁵ Тако, вештачка интелигенција једино може помоћи арбитрама у одређеним административним и техничким аспектима њихове дужности, али не може заменити лично ангажовање арбитра у погледу процене чињеница, доказа и примене права.

Анекс III *AI Act*-а наводи да ће се високоризичним сматрати системи вештачке интелигенције који се користе за помоћ у истраживању и тумачењу чињеница и права, као и у примени права на чињенице конкретног случаја.¹⁵¹⁶

¹⁵¹² J-B. Racine, *op. cit.*, 1041; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 509; S. Wilske, *op. cit.*, 179-182.

¹⁵¹³ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹⁵¹⁴ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹⁵¹⁵ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

¹⁵¹⁶ Вид. члан 6, став 2, односно Анекс III, став 1, тачка 8 *AI Act*-а.

Писање арбитражне одлуке је гаранција интелектуалног интегритета.¹⁵¹⁷ Неки аутори наводе да све док је људски арбитар тај који доноси одлуку и спроводи процес правног резоновања, не постоје ограничења у обиму у којем арбитар може користити алате вештачке интелигенције за обављање својих задатака.¹⁵¹⁸ Ипак, људи треба да „размишљају сами за себе“, а не да користе технологију са сврхом да она самостално генерише образложење арбитражне одлуке.¹⁵¹⁹ Уколико би арбитри користили систем вештачке интелигенције за анализу случаја, постоји ризик да ће се арбитри превише ослонити на закључке система, те да неће у потпуности размотрити све аргументе и доказе странака, већ само оне које је систем означио као релевантне.¹⁵²⁰ Уколико арбитар делимично или у потпуности прихвати образложење које је генерисао систем вештачке интелигенције, може доћи до ризика од занемаривања претходне људске процене и олаког прихватања генерисаних образложења од стране система. Прекомерно ослањање на вештачку интелигенцију се може упоредити са проблемом навигације преко *Google* мапа, где људи више нису у стању да пронађу пут до жељеног одређишта без детаљних инструкција апликације, а такав ниво зависности од технологије би у арбитражном поступку могао да угрози вештине правног расуђивања и критичког размишљања, које чине суштински део решавања проблема.¹⁵²¹ Поједини аутори упозоравају и на склоност професионалаца да се ослањају на системе вештачке интелигенције (енг. *bias of automation*).¹⁵²² Додатно, уколико би се арбитри претерано ослањали на системе вештачке интелигенције, могло би се тврдити да они не поседују адекватну експертизу за решавање случаја, односно да нису показали адекватан ниво знања, разумевања чињеница случаја и примене права.¹⁵²³ У доктрини се арбитар који искључиво користи вештачку интелигенцију за састављање арбитражне одлуке назива „писац из сенке“ (енг. *ghost writer*).¹⁵²⁴ Слепо прихватање алата вештачке интелигенције засновано на генерисаном резултату, без његове адекватне провере, може довести до „разочаравајућих резултата“.¹⁵²⁵ Што су системи вештачке интелигенције напреднији и софистициранији, то ће доносиоци одлука бити склонији да се повинују препорукама система.¹⁵²⁶ У том смислу, арбитри не могу бити само пасивни корисници система вештачке интелигенције, већ морају активно и критички процењивати резултате које систем генерише. Такође, арбитри морају бити свесни ограничења вештачке интелигенције у одлучивању, посебно у ситуацијама које захтевају процену правичности, тумачење комплексних чињеница и дубље разумевање контекста спора и правног питања.

Посебно је проблематично уколико систем користи податке који садрже предрасуде, нетачне податке или претходне арбитражне праксе које нису адекватне за конкретни случај. То може довести до неконзистентности у образложењима, погрешне примене права, па чак и повреде процесних права странака. Дакле, иако употреба вештачке интелигенције може бити од помоћи за генерисање првог нацрта одлуке, она не би требала да се користи за генерисање одлучујућих делова одлуке. У том смислу, можемо аргументовати да се арбитрима може, уз одређене услове, дозволити да вештачку интелигенцију користе као

¹⁵¹⁷ P. Cohen, S. Nappert, *op. cit.*

¹⁵¹⁸ C. Leaua, C. Tănase, *op. cit.*, 38.

¹⁵¹⁹ L. Reed (2022), *op. cit.*, 72-73.

¹⁵²⁰ Вид. Dalal Alhouti, “Setting Standards: The Ciarb Guideline on AI Use in Arbitration”, *Charles Russell Speechlys*, 2025, доступно на: www.charlesrussellspeechlys.com/en/insights/expert-insights/dispute-resolution/2025/setting-standards-the-ciarb-guideline-on-ai-use-in-arbitration/.

¹⁵²¹ R. Alnaber, *op. cit.*, 28.

¹⁵²² F. G’sell, *op. cit.*, 360.

¹⁵²³ L.F. Souza-McMurtrie, *op. cit.*

¹⁵²⁴ L.F. Souza-McMurtrie, *op. cit.*

¹⁵²⁵ R. Alnaber, *op. cit.*, 2.

¹⁵²⁶ F. G’sell, *op. cit.*, 360.

алат за помоћ приликом сачињавања стандардизованих делова одлуке, али не образложења. Дакле, вештачка интелигенција може бити веома користан алат за помоћ арбитрима, али она не може заменити стручност самих арбитара и њихову способност правног расуђивања, тумачења и примене права.

У складу са тим, *SVAMC* смернице предвиђају да је људски елемент суштински битан за правичност и интегритет арбитражног поступка.¹⁵²⁷ Ове смернице наглашавају дужност арбитра да самостално анализира чињенице, примени право и оцени доказе у арбитражном спору.¹⁵²⁸ Укључивање обавезе арбитра да самостално сачињава арбитражну одлуку у сам текст смерница, а не у њен пропратни коментар показује њен значај.¹⁵²⁹ *SCC* смернице, такође, предвиђају да се алати засновани на вештачкој интелигенцији могу користити као подршка у доношењу арбитражних одлука, али да не могу заменити арбитре, јер арбитри не могу делегирати доношење одлука нити давање образложења за одлуку на систем вештачке интелигенције.¹⁵³⁰ Такође, и *CLArb* смернице предвиђају да арбитри могу размотрити употребу алата вештачке интелигенције ради унапређења арбитражног поступка, укључујући како ефикасност поступка тако и квалитет доношења одлуке, али да арбитри „не би требало да препусте своја овлашћења за одлучивање вештачкој интелигенцији“.¹⁵³¹ Ове смернице наводе да би арбитри требало да избегавају поверавање било каквих задатака алатима вештачке интелигенције уколико би таква употреба могла утицати на процесне или материјално-правне одлуке.¹⁵³² *CLArb* Смернице подсећају арбитре да самостално провере тачност и исправност информација добијених од стране вештачке интелигенције, те да задрже критички став како би спречили њен претеран утицај на своје одлуке.¹⁵³³ *CLArb* смернице предвиђају да арбитри сnose одговорност за све аспекте арбитражне одлуке, без обзира на то да ли су користили вештачку интелигенцију као помоћ у процесу одлучивања или не.¹⁵³⁴

На крају, *AI Act* упозорава на још неке ризике који могу настати употребом система вештачке интелигенције, па наводи ризик пристрасности, наступања грешке и нетранспарентности система.¹⁵³⁵ Ово значи да како озбиљност ризика и вероватноћа њиховог настајања постају виши, тако се и одређени систем вештачке интелигенције конкретне сврхе може сврстати у вишу категорију ризика. Приликом примене система вештачке интелигенције за генерисање образложења одлуке, може доћи до наведених ризика, што још једном оправдава високоризични класификацију.

Још једном можемо закључити да неадекватно коришћење напредне технологије у поступку решавања спорова од стране арбитра не само што би могло да наруши репутацију арбитра, већ може нарушити и интегритет целог арбитражног поступка и може довести у питање и пуноважност арбитражне одлуке.

¹⁵²⁷ Вид. *SVAMC* смернице, смерница 6.

¹⁵²⁸ *Ibidem*.

¹⁵²⁹ F. Kasseroler, *op. cit.*

¹⁵³⁰ Вид. *SCC* смернице, https://sccarbitrationinstitute.se/wp-content/uploads/2025/01/scc_guide_to_the_use_of_artificial_intelligence_in_cases_administered_under_the_scc_rules-1.pdf.

¹⁵³¹ Вид. члан 8 *CLArb* смерница.

¹⁵³² *Ibidem*.

¹⁵³³ *Ibidem*.

¹⁵³⁴ Вид. члан 8 *CLArb* смерница.

¹⁵³⁵ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Према тренутној анализи, не постоји систем вештачке интелигенције који је развијен како би се користио за генерисање образложења арбитражне одлуке.

2.4. Систем за проверу арбитражне одлуке

Састављање арбитражне одлуке не захтева само пажњу арбитра приликом писања садржине одлуке, већ се захтева и усклађивање текста одлуке са формалне, техничким условима. Арбитражни трибунал ће обично приступати форматирању текста одлуке након што заврши целокупан текст одлуке. Неретко ће овај задатак бити поверен и секретару арбитражног трибунала, уколико је он ангажован у конкретном случају.

Након писања одлуке, арбитражни трибунал ће обично извршити форматирање текста и граматичку, односно правописну проверу. Форматирање подразумева усклађивање целокупног текста са одређеним стилем цитирања, форматом навођења наслова и поднаслова, димензијама маргина, величином размака између редова, фонтом текста и др. Некада чак и најмањи превид или словна грешка могу водити стварању лошег утиска, па је ова врста контроле текста документа веома важна како се не би поткрала грешка у тексту пре слања одлуке странкама у поступку. Словне и граматичке грешке могу умањити укупан квалитет текста, те довести у питање и његов садржај, односно умањити кредибилитет доносиоца одлука.¹⁵³⁶

Због могућих грешака након доношења арбитражне одлуке, већина арбитражних правила и националних арбитражних закона омогућавају исправке донете одлука. Исправке се пре свега односе на грешке у обрачунима, деноминацији, словним и другим грешкама. Уколико, поступајући по захтеву странке за исправку или тумачење арбитражне одлуке, или по сопственој иницијативи, арбитражни трибунал суштински одступи од иницијално донете одлуке, то се може сматрати повредом права на одбрану и може водити поништају одлуке на основу кршења јавног поретка.¹⁵³⁷ Тако, приликом исправке грешке, арбитрари треба да воде рачуна да, осим грешака, не измене и садржај пресуде. Према *ICC* арбитражним правилима, на сопствену иницијативу, арбитражни трибунал може исправити правописну, рачунску или типографску грешку, али и друге сличне грешке које могу настати у арбитражној одлуци.¹⁵³⁸ И саме странке могу поднети захтев за исправку евентуалне грешке у арбитражној одлуци, као и захтев за доношење допунске одлуке уколико арбитражни трибунал није донео одлуку о свим правним питањима које су странке поставиле.¹⁵³⁹ Ипак, како би се избегле евентуалне накнадне исправке, препоручује се провера садржине арбитражне одлуке од стране свих арбитра након усаглашавања самог текста одлуке. Нарочито је битно проверити да ли је исправан унос свих бројчаних износа, обрачуна, деноминација валута, и сл.

Након доношења одлуке, арбитрари треба да је саопште странама у поступку, а у неким случајевима и арбитражној институцији која администрира арбитражу. Специфичност институционалне арбитраже је у томе што ће институција обично вршити неку врсту

¹⁵³⁶ L.M. Wayner, C. Lotfi, *op. cit.*, 14.

¹⁵³⁷ *High Court of Madrid — Judgment No. 83/2013*. High Court of Madrid (Tribunal Superior de Justicia de Madrid), Spain, 6. новембар 2013; *High Court of Madrid — Judgment No. 5/2017*. High Court of Madrid (Tribunal Superior de Justicia de Madrid), Spain, 18. јануар 2017.

¹⁵³⁸ Странке могу исправити одлуку у року од 30 дана од дана достављања одлуке странкама. Вид. члан 36, став 1 *ICC* арбитражних правила.

¹⁵³⁹ Вид. члан 36, ставови 2-3 *ICC* арбитражних правила.

контроле квалитета пре него што се она достави странкама у поступку и ступи на снагу. Ипак, нема свака арбитражна институција обавезну проверу арбитражне одлуке.¹⁵⁴⁰

Према *ICC* арбитражним правилима, пре потписивања арбитражне одлуке, арбитражни трибунал је дужан нацрт одлуке достави арбитражној институцији, а ниједна одлука не може бити донета од стране арбитражног трибунала док не буде одобрена од стране арбитражне институције у погледу форме.¹⁵⁴¹ Дакле, преглед одлуке је обавезан корак кроз који арбитражна одлука мора проћи пре него што буде објављена странама. Секретаријат арбитражне институције проверава одлуку, те може предложити одређене измене у погледу форме одлуке и указати на одређена материјална питања, не ограничавајући слободу одлучивања арбитражног трибунала.¹⁵⁴² Дакле, контрола арбитражне одлуке од стране арбитражне институције не подразумева да се институција меша у исход спора.¹⁵⁴³ Ипак арбитражна институција може арбитражном трибуналу скренути пажњу и на супстинске аспекте одлуке.

Поред *ICC* арбитражних правила, и *СТА* арбитражна правила предвиђају да ће председништво *СТА* разматрати арбитражну одлуку пре потписивања од стране арбитра, па ће им евентуално указати на формалне или материјалне недостатке, који могу представљати основ за поништај, одбијање извршења арбитражне одлуке.¹⁵⁴⁴

Преглед нацрта одлуке од стране арбитражних институција има за циљ побољшање квалитета и извршности арбитражне одлуке. Кључни тест у процесу провере одлуке је да ли се диспозитив одлуке односи на све правне захтеве странака и да ли је у оквирима тих захтева. У том смислу је битно да арбитражни трибунал одлуче о свим питањима, односно да арбитражни трибунал не пропусти да се изјасни о неком од захтева (лат. *infra petita*), као и да арбитражни трибунал не додели странкама више него што је од њега захтевано, односно да одлучи о нечему што није био предмет захтева (лат. *ultra petita*).¹⁵⁴⁵ Примера ради, уколико је тужилац тражио накнаду штете и камату, арбитражни трибунал треба да расправи о оба питања, а не да донесе одлуку само о насталој штети и њеној евентуалној накнади. Такође, уколико је тужилац захтевао у тужбеном захтеву 10000 евра, арбитражни трибунал не може да му досуди 15000 евра. Дакле, приликом контроле одлуке битно је обранити пажњу на ове аспекте. У супротном, постоји ризик од поништаја арбитражне одлуке, односно ризик да ће признање и извршење одлуке бити одбијено.

Иако овакав вид унутрашње контроле може да успори арбитражни поступак, он омогућава „одређени ниво квалитета одлучивања и очување већ стечене репутације“ арбитражне институције.¹⁵⁴⁶ Интерни надзор арбитражне одлуке од стране арбитражне институције, иако ограниченог домета, може допринети уједначавању арбитражне праксе у оквиру саме арбитражне институције.¹⁵⁴⁷

¹⁵⁴⁰ Примера ради, Финска арбитражна правила не предвиђају обавезу провере одлуке од стране арбитражне институције.

¹⁵⁴¹ Вид. члан 34 *ICC* арбитражних правила.

¹⁵⁴² Вид. члан 34 *ICC* арбитражних правила.

¹⁵⁴³ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 152-153.

¹⁵⁴⁴ Члан 46 *СТА* арбитражних правила.

¹⁵⁴⁵ М. Krasula, А. Pellino Hawthorne, S. Torkomyan, *оп. cit.*, 61.

¹⁵⁴⁶ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 153.

¹⁵⁴⁷ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 70.

2.4.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Након што је арбитражна одлука састављена, обично чланови арбитражног трибунала или секретар арбитражног већа проверавају могуће језичке, техничке и друге правописне грешке у тексту нацрта арбитражне одлуке. У том смислу, систем вештачке интелигенције арбитрама може да помогне при провери арбитражне одлуке, односно прегледу текста и корекцији евентуалних грешака.¹⁵⁴⁸

Улога система вештачке интелигенције у том смислу може бити вишеструка. Прво, систем вештачке интелигенције може пружити могућност језичке и техничке провере текста. То значи да систем може преузети улогу лектора и коректора. *ССС* смернице експлицитно наводе да се тренутно вештачка интелигенција широко користи за уређивање и лектуру текста.¹⁵⁴⁹ Друго, системи вештачке интелигенције могу упоредити нацрт арбитражне одлуке састављене од арбитра и списе предмета како би уочили евентуалне неподударности, односно указали на потенцијалне недостатке или нелогичности у аргументацији.¹⁵⁵⁰ Систем вештачке интелигенције би могао да укаже и на евентуалне рачунарске и друге техничке грешке, укључујући погрешно наведене износе, погрешно израчунавање накнаде штете, односно камате. Тиме би се спречила или барем смањила вероватноћа за евентуалном, каснијом изменом, односно допуном донете арбитражне одлуке.

Треће, након састављања арбитражне одлуке од стране арбитра, систем вештачке интелигенције може проверити усклађеност са прописаним условима арбитражне одлуке које евентуално предвиђа арбитражна институција која администрира поступак. Један од захтевнијих техничких задатака приликом сачињавања правних докумената је форматирање референци које захтева усклађивање са захтеваним стилем, односно захтеваним форматом. Примера ради, систем вештачке интелигенције може проверити да ли су наведени сви делови одлуке прописани у смерницама за писање арбитражне одлуке, као што су *ICC* Смернице за структуру текста арбитражне одлуке. Систем може проверавати и друге формалне услове, примера ради да ли је одлука адекватно потписана.

Поред тога, систем вештачке интелигенције може вршити и проверу унакрсних референци након што арбитражни трибунал састави одлуку. Систем би могао да уштеди време арбитрама тако што би аутоматски вршио форматирање цитата према захтеваном стилу цитирања. Систем може проверавати и сваку од наведених референци, правних извора, наведених веб линкова како би се осигурало да су све наведене референце ка цитираним документима исправне, односно правилно означене и релевантне.

Додатно, систем вештачке интелигенције би могао да изврши лектуру, стилска унапређења и уједначења текста арбитражне одлуке, коју су претходно саставили арбитраи.¹⁵⁵¹ Ова функционалност је нарочито битна уколико је више арбитра писало одлуку или уколико су делови одлуке писани у различитим временским интервалима, па је могуће да је дошло до коришћења различитог стила или терминологије. Додатно, систем вештачке интелигенције може да унапреди претходно састављени текст одлуке од стране арбитра који је писан лежерним, мање неформалним стилем, па да га прилагоди професионалном стилу писања.¹⁵⁵²

¹⁵⁴⁸ S. Henrich, F. Pötzlberger, *op. cit.*

¹⁵⁴⁹ Вид. *ССС* смернице.

¹⁵⁵⁰ J-B. Racine, *op. cit.*, 1045; E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 112.

¹⁵⁵¹ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 663.

¹⁵⁵² Рецитал број 53 *AI Act*-а.

На крају, систем може утврдити потенцијалне недостатке арбитражне одлуке, као што су изостанак образложења или других кључних аргумената, недоследност у доказима, и сл. Уколико се адекватно обучи, систем може вршити и проверу усаглашености са јавним поретком. Примера ради, систем може анализирати садржај одлуке и упоређивати га са базом података пресуда националних како би утврдио евентуалне повреде основних принципа који могу водити по поништаја, односно до одбијања признања и извршења арбитражне одлуке.

Све ове горе поменуте функционалности система вештачке интелигенције могу значајно смањити оптерећење арбитра, односно арбитражне институције, те делегирање провере текста у овом смислу може смањити број сати који ће арбитраи посветити поновном читању арбитражне одлуке и проверавању самог текста. То ће даље може утицати и на висину накнаде за рад арбитра уколико је плаћање ове накнаде уговорено по утрошеним сатима рада, па странке на овај начин могу додатно и уштедети на трошковима поступка.

2.4.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за техничку проверу и форматирање арбитражне одлуке у арбитражном поступку. Корисно је напоменути да је систем вештачке интелигенције за проверу арбитражне одлуке сличних функционалности као и систем вештачке интелигенције за проверу писаних поднесака, па ће се анализа у великој мери поклапати са већ изложеном анализом система за проверу писаних поднесака, уз навођење одређених специфичности класификације имајући у виду да систем користе арбитраи, а не странке и њихови заступници.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за проверу арбитражне одлуке ће своју примену наћи у трећој, завршној фази арбитражног поступка. У овој фази, арбитражни трибунал доноси арбитражну одлуку и врши њену проверу. Поред арбитра, овај систем могу користити и арбитражне институције, које у својим арбитражним правилима

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за проверу и форматирање арбитражне одлуке јесте унапређење претходно урађених задатака од стране арбитра и утврђивање образаца или одступања од образаца доношења одлука од стране арбитра. Систем за проверу одлуке служи за унапређење већ сачињеног текста одлуке кроз лектуру, уједначавање стила, проверу доследности и правилног форматирања, као и за идентификовање евентуалних одступања од уобичајених образаца у виду аргументације или структуре одлуке.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Систем вештачке интелигенције за техничку проверу и форматирање арбитражне одлуке захтева низак ниво учешћа корисника. Наиме, систем може бити обучен да аутоматски обавља већину задатака техничке провере и форматирања, што минимизира потребу за директним учешћем арбитра. Када се једном поставе одговарајуће инструкције, систем ће на исти начин поступати са свим документима који се унесу у систем, без потребе да се у сваком конкретном случају унесе додатне инструкције или додатни параметри анализе. Корисник треба само да учита, односно унесе нацрт арбитражне одлуке у систем, након чега систем самостално може обавити проверу и форматирање.

Систем може самостално идентификовати и означити грешке, односно систем дати предлог за евентуалне измене, које корисник након прегледа може, по потреби, усвојити. Дакле, низак ниво учешћа корисника приликом уноса улазних података омогућава арбитрама једноставну употребу алата који ће, без потребе за њиховом додатном активношћу, за кратко време анализирати текст арбитражне одлуке и означити евентуалне грешке.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза система вештачке интелигенције за проверу арбитражне одлуке у арбитражном поступку је пре свега препорука. Наиме, систем вештачке интелигенције анализира текст нацрта арбитражне одлуке претходно састављене од стране арбитражног трибунала и процењује граматичку и правописну усклађеност, формалну исправност текста, примену прописаних стандарда, па даје препоруке, односно упозорења утврди потенцијалне проблеме које арбитар треба да размотри.

Препоруке које систем може генерисати се могу тицати различитих питања. Тако, препоруке могу бити у следећој форми: „провери овај пасус због могуће недоследности“, „идентификована је правописна грешка“, „недостаје образложење за одређени закључак“ или „постоји ризик по повреду јавног поретка“. На овај начин, систем не доноси коначну одлуку уместо арбитра, нити њихов излаз има обавезујући карактер, већ сам арбитражни трибунал треба лично да прегледати препоруке система и да процени да ли ће потврдити или одбацити препоруке система.

Дакле, резултат система за проверу арбитражне одлуке јесте препорука у виду извештаја о евентуалним неподударностима или спорним питањима, која захтевају посебну пажњу арбитра.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума треба да поседује две кључне способности, препознавање података и откривање образаца, односно грешака.

Наиме, систем треба да буде способан да препозна и анализира различите елементе арбитражне одлуке. Тако, систем треба да буде способан да препозна и структурира кључне податке из одлуке, као што су стране, правни захтеви, трошкови, и сл.

Додатно, систем мора бити способан да идентификује успостављене обрасце арбитражних одлука, као и да открије евентуалне недоследности. Ова способност укључује проверу форматирања, цитирања, правописних и граматичких грешака и проверу усклађености других техничких услова. У циљу провере докумената систем вештачке интелигенције путем машинског учења, утврђује „слична документа“ и документа која одступају од утврђених шаблона, па на тај начин долази до одређених неподударности.¹⁵⁵³ Детаљном анализом текста систем врши проверу конзистентности како би се откриле евентуалне логичке недоследности, контрадикторности или пропусти у образложењу. На пример, систем може утврђивати да ли у тексту има контрадикторних закључака у различитим деловима текста.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Од могућих ризика приликом употребе система за техничку проверу арбитражне одлуке кључни су ризик од грешке и ризик по приватност и безбедност података.

¹⁵⁵³ S. Weinstein, *op. cit.*, 417.

Ризик могуће грешке: Система за проверу арбитражне одлуке служи, пре свега, за обављање техничке провере текста и форматирање нацрта одлуке. Тако, могуће су грешке система које обухватају правописне и словне грешке, неправилно навођење референци које није у складу са предвиђеним стилом цитирања, и сл. Јасно је да су ове грешке претежно техничке природе, па се може рећи да оне не могу значајно да угрозе интегритет арбитражног поступка. Додатно, технологија се све више унапређује и модерни системи користе напредне алгоритме за побољшање тачности резултата система, где је вероватноћа да ће доћи до грешке минимална. С друге стране, словне, језичке, бројчане и друге техничке грешке су честе и код људи, нарочито у виду досуђених новчаних износа, израчунавања процената камате, и др.¹⁵⁵⁴

Одређене грешке могу утицати на исход поступка, као што је примера ради, погрешно означавање прилога, навођење погрешних или непостојећих прилога и сл. Примера ради, систем вештачке интелигенције би требало да буде способан да након анализе текста одлуке и приложене документације утврди да је арбитражни трибунал у нацрту одлуке погрешно назначио име странке, односно пермутовао имена странака. Примера ради, арбитражни трибунал може навести у одлуци да се ради о „компанији А“ уместо о „компанији Б“, а систем то може препознати као грешку. Међутим, може се десити да је интенција арбитражног трибунала погрешно схваћена од стране система, те да систем генерише препоруку за исправку дела текста одлуке, који не би требало да се исправи. Такође, систем вештачке интелигенције може да предложи и неке супстинске измене садржине арбитражне одлуке, које се могу косити са меродавним правом. У том смислу, арбитражни трибунал треба да буде веома опрезан приликом обраде препорука система и његових прихватања.

Ризик по приватност и безбедност података: Систем вештачке интелигенције за техничку проверу нужно има приступ личним и поверљивим подацима, који често представљају пословну тајну. У том смислу, овде се јавља и ризик од потенцијалног неовлашћеног приступа подацима, цурења информација и злоупотребе података. Овај ризик је нарочито изражен уколико се користи инфраструктура у власништву трећих лица, па се сам корисник не налази у позицији контроле. Како би се овај ризик избегао потребно је анонимизовати податке, као и увести друге адекватне мере заштите.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво аутоматизације поступка који се може очекивати од система вештачке интелигенције за проверу арбитражне одлуке у арбитражном поступку је висок.

Провера арбитражне одлуке представља претежно административни и технички задатак, па је могућ висок степен аутоматизације задатака, као што су аутоматско препознавање формалних грешака, правописних и граматичких пропуста, провера структуре одлуке, упоређивање са шаблонима или базама података, као и иницијална анализа садржаја. Систем вештачке интелигенције омогућава напредну анализу докумената, односно самосталну обраду велике количине докумената, идентификовање релевантних података, уочавање образаца без потребе за људском интервенцијом.

Ипак, систем само пружа препоруку за евентуалне измене, док самосталне не врши корекције нацрта текста одлуке. Како арбитри сноси правну одговорност за исправност одлуке, тако коначну одлуку о тексту одлуке мора донети арбитражни трибунал. У том смислу, сам систем вештачке интелигенције не врши аутоматске исправке, већ само даје препоруку за евентуалне исправке. Чланови арбитражног трибунала би те препоруке

¹⁵⁵⁴ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 261.

треба ли пажљиво да размотре и на крају, прихвате оне које сматрају оправданим. Дакле, људски надзор је неопходан.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Примена сваког система вештачке интелигенције за проверу арбитражне одлуке захтева пажљиву процену потенцијалних последица и раније постављених критеријума за класификацију. Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за проверу арбитражне одлуке може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Корисници система вештачке интелигенције за проверу арбитражне одлуке могу бити арбитражи или арбитражне институције. Приликом анализе класификације ризика у овом случају је кључно да су арбитражи пре употребе система самостално саставили арбитражну одлуку. Уколико је то случај могу се применити неки од изузетака за високоризичне системе.

Наиме, *AI Act* прописује изузетке од правила да су високоризични системи они који се користе у областима предвиђеним Анексом III *AI Act*-а, односно у области правосуђа и арбитраже. Тако, високоризичним системом се неће сматрати систем вештачке интелигенције који не представља значајан ризик по здравље, безбедност или основна права физичких лица, те уколико супстантивно не утиче на исход процеса доношења одлука.¹⁵⁵⁵ Сматраће се да примена система не утиче супстантивно на исход уколико је задатак који обавља систем вештачке интелигенције намењен унапређењу претходно предузете људске активности, односно да представља само додатак већ обављеној људској активности уз последично нижи ризик.¹⁵⁵⁶ Намена система је да се користи искључиво као алат за унапређење резултата који је претходно човек произвео.

Унапређење и техничка контрола арбитражне одлуке коју је претходно сачинио арбитар би потпадала под овај изузетак.¹⁵⁵⁷ Провера арбитражне одлуке која је претходно састављена од стране арбитра представља само још један корак ка обезбеђивању доношења коначне и извршне одлуке, што је крајњи циљ арбитражног поступка. Провера нацрта текста одлуке од стране система вештачке интелигенције као вид помоћи арбитражном трибуналу не утиче ни директно ни индиректно на исход поступка.¹⁵⁵⁸

И сам *AI Act* као пример овог изузетка наводи коришћење система вештачке интелигенције као алата за проверу и унапређење претходно састављеног текста одлуке од стране арбитра који је писан лежерним, мање неформалним стилем, па да га прилагоди професионалном стилу писања.¹⁵⁵⁹ Дакле, у овом случају сврха система је само унапређење језика и стила писања. Ова функционалност система ће бити нарочито корисна за усаглашавање текста у случају да је више арбитра учествовало у састављању садржине арбитражне одлуке, што често резултира неуједначеном стилу писања.

Додатно, као још један од изузетака *AI Act* наводи да се високоризичним системима неће сматрати они системи вештачке интелигенције који су намењени откривању образаца доношења одлука или идентификовању својеврсног одступања од ранијих образаца

¹⁵⁵⁵ Вид. члан 6, став 3 *AI Act*-а.

¹⁵⁵⁶ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

¹⁵⁵⁷ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 663.

¹⁵⁵⁸ João Ilhão Moreira, Jiawei Zhang, "ChatGPT as a fourth arbitrator? The ethics and risks of using large language models in arbitration", *Arbitration International*, 2024, 71-84.

¹⁵⁵⁹ Рецитал број 53 *AI Act*-а.

доношења одлука.¹⁵⁶⁰ Ипак, у овој ситуацији је битно да системи вештачке интелигенције не врше икакве измене без учешћа човека. Дакле, не постоји значајан утицај на одлуку, јер систем само идентификује одређене обрасце, али је човек тај који преиспитује резултат система и даље доноси одлуку коју сматра одговарајућом. То би управо био случај система вештачке интелигенције за проверу арбитражне одлуке. Наиме, овај систем анализира арбитражу одлуку коју је претходно написао арбитражни трибунал тако што утврђује да ли је она донета у складу са обрасцем претходно донетих одлука или је дошло до одступања стандардизованих образаца, као и да постоји ризик по пуноважност одлуке, односно ризик по признање и извршење одлуке. Дакле, систем за проверу арбитражних одлука који би уочавао неконзистентности и проверавао доследност, односно усклађеност са претходно донетим одлукама се не би сматрао високоризичним.¹⁵⁶¹ Читава идеја је да систем упозори корисника на могуће недоследности или неправилности, које он може, али не мора да прихвати. Сличан пример се наводи у рециталу *AI Act*-а, али се он односи на оцењивање испита од стране наставника и утврђивање да ли је наставник поштовао претходно утврђене критеријуме оцењивања или је одступио од њих.¹⁵⁶²

На крају, у преамбули *AI Act*-а су наведени примери помоћних и административних задатака који не утичу на суштинско доношење одлука, те се, самим тим, не сврставају у високоризичне системе вештачке интелигенције.¹⁵⁶³ Међу системима који не представљају висок ризик изричито се наводе они намењени административним задацима. Ово подразумева да се системи вештачке интелигенције који служе за обављање таквих административних послова не би сматрали високоризичним. Провера текста, вршење лектуре, као и отклањање језичких, правописних, стилских и других грешака представљају техничке задатке који се односе на форматирање и језичко обликовање садржаја, а не на његову суштину. Овакви задаци не утичу на оцену спорних питања, нити на исход поступка, већ имају искључиво помоћну функцију. Самим тим, систем вештачке интелигенције за проверу одлуке се не би класификовао као високоризичан.

Постојећи алати за управљање приликом писања, који се данас несметано користе као помоћ при писању текста у различитим областима, све више интегришу вештачку интелигенцију. Апликације попут *Microsoft Office Word* и других веома прихваћених алата за писање нуде напредне могућности које значајно помажу приликом писања, па су постале уобичајено коришћени алат током поступка. У том смислу, не постоји разлог да се њихова примена са напредним функционалностима које не утичу на исход поступка ограничи нити забрани.

Према *SVAMC* смерницама и *CLArb* смерницама, арбитар треба лично да прегледа и критички процени све резултате које систем генерише. *CLArb* смернице наводе да би арбитри требало да избегавају поверавање било каквих задатака алатима вештачке интелигенције уколико би таква употреба могла утицати на процесне или материјално-правне одлуке.¹⁵⁶⁴ Такође, смернице заузимају приступ да арбитри треба да обелодане странкама потенцијалну употребу вештачке интелигенције за обављање оних задатака који су искључиво њима поверени. У том смислу, обелодањивање употребе система вештачке интелигенције може бити потребно у мери у којој таква употреба може утицати на доказе, исход арбитраже, односно представља делегирање дужности, које су изричито поверене

¹⁵⁶⁰ Члан 6, став 3, тачка 2(ц) *AI Act*-а.

¹⁵⁶¹ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

¹⁵⁶² Рецитал број 53 *AI Act*-а.

¹⁵⁶³ Вид. рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹⁵⁶⁴ Вид. члан 8 *CLArb* смерница.

арбитражном трибуналу. У те дужности спада и сачињавање, односно провера нацрта текста арбитражне одлуке.

Према овим смерницама, чак и уколико је арбитар користио вештачку интелигенцију, приликом израде арбитражне одлуке, то само по себи не представља непримерено понашање, под условом да је задржао своју одговорност за доношење одлука и да није дозволио да вештачка интелигенција утиче на процесне, фактичке или правне закључке одлуке.¹⁵⁶⁵

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Тренутно на тржишту не постоји систем вештачке интелигенције који је развијен искључиво за проверу арбитражне одлуке.

3. Арбитражне институције као корисници система вештачке интелигенције

У претходна два поглавља смо описали неке од алата који могу служити као помоћ за обављање различитих задатака арбитражним институцијама. У завршној, трећој фази арбитражног поступка, односно након завршетка арбитражног поступка, јавља се прилика за коришћењем још неких система вештачке интелигенције од стране арбитражних институција. Одабрали смо четири система којима ћемо се детаљније бавити у овом поглављу. То су систем за подршку анонимизацији арбитражних одлука (3.1.), систем за генерисање сажетака арбитражних одлука (3.2.), систем за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције (3.3.), систем за евалуацију и оцену рада арбитра (3.4.).

3.1. Систем за подршку анонимизацији арбитражних одлука

Заштита поверљивости поступка и приватности странака у поступку представља једну од често навођених предности арбитражног поступка у односу на судски поступак и један од честих разлога одабира арбитраже као начина решавања спорова. То подразумева да садржина арбитражне одлуке неће бити доступна јавности.

Ипак, уколико се објављују текстови арбитражних одлука, они обично прођу претходну обраду у којој се анонимизирањем изоставља идентитет странака и осталих података на основу којих би се могло закључити ко је у спору учествовао.¹⁵⁶⁶ Анонимизацијом арбитражних одлука се омогућава већа транспарентност и доступност арбитражних одлука јавности, без угрожавања интереса странака и других учесника у поступку. Анонимизација штити идентитет учесника у поступку, а пре свега странака, сведока, арбитра и др.

Анонимизација подразумева трајно уклањање могућности идентификације лица на које се подаци односе, док је псеудонимизација поступак привременог прикривања идентитета, при чему се подаци могу повратити у изворни облик уз коришћење шифрарника, који се одвојено чува.¹⁵⁶⁷ Псеудонимизација се према *GDPR*-у дефинише као обрада личних података на такав начин да се ти подаци више не могу приписати одређеном лицу без употребе додатних информација, при чему се прецизира да се те додатне информације које омогућавају идентификацију чувају одвојено на технички безбедном месту.¹⁵⁶⁸ Разлика између анонимизације и псеудонимизације је у томе што анонимизација уклања везу између одређених лица и података, односно у потпуности, неповратно прикрива личне податке

¹⁵⁶⁵ Вид. *SVAMC* смернице, смерница 6 и *CLArb* смернице, смерница 8.

¹⁵⁶⁶ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 111.

¹⁵⁶⁷ Ђ. Кривокапић, Ј. Адамовић, Д. Тасић Кривокапић, А. Николић, *оп. cit.*, 193.

¹⁵⁶⁸ Вид. члан 4, став 5 *GDPR*-а.

тако да их није могуће повратити, док псеудонимизација прикрива идентификацију податка, али их је могуће декодирати, односно доћи до оригиналног облика податка уз поседовање шифре. За потребе овог рада, термин анонимизација ћемо користити у свеобухватном контексту, који ће се односити и на поступак псеудонимизације и на поступак анонимизације арбитражних одлука.

Анонимизација у арбитражном поступку представља процес уклањања или замене података из арбитражних одлука на основу којих се може утврдити идентитет физичког или правног лица које је учесник у арбитражном поступку. Осим имена, презимена и назива правног лица, подаци путем којих се може утврдити идентитет учесника у поступку су адреса, идентификациони бројеви, као што су број личног документа, матични број, ПИБ, финансијски подаци, пословне тајне, и др. Ови подаци омогућавају директну или индиректну идентификацију учесника.

Анонимизација одлука ће се обично обављати у електронској форми заменом података. То значи да ће се анонимизација имена и презимена физичког лица, назива правног лица и других њихових карактеристика вршити заменом имена и презимена, односно назива, почетним великим словом, при чему се задржава својство лица у поступку.

Анонимизација у арбитражном поступку је од кључног значаја јер арбитража подразумева поверљивост, а објављивање одлука без анонимизације може угрозити приватност и пословне интересе странака, као и поверење у цео арбитражни систем. На крају, управљање анонимизованим подацима носи мање трошкове и административне обавезе, јер нису потребне строге мере заштите као код личних и других поверљивих података.

3.1.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Систем за подршку анонимизацији података би на ефикаснији, бржи и квалитетнији начин могао да уради анонимизацију пресуда и свих других релевантних одлука, које касније могу да служе за тренирање других система вештачке интелигенције који би их анализирали према различитим параметрима. Анонимизација је захтеван поступак и подразумева интензиван рад особља које нема увек капацитет да га у кратком року уради, па би коришћење система вештачке интелигенције веома помогло у том контексту.

Анонимизација представља неопходан, претходни корак за развој других система вештачке интелигенције и унапређење њихових функционалности у арбитражном поступку. Наиме, као претходни корак развоја неког система вештачке интелигенције неопходно је прикупити релевантне податке које ћемо похранити у тај систем, односно податке на основу којих ће тај систем бити трениран, а без одговарајуће анонимизације података то није могуће. Када се установе одговарајуће базе података, оне се касније могу користити за тренирање и развој система вештачке интелигенције за друге сврхе, као што су систем за претрагу или систем за анализу докумената. Анонимизацијом одлука, поднесака, прилога, докумената и других података се штити приватност лица, па се након аутоматизације документа могу јавно објавити и несметано користити у сврхе тренирања система. Дакле, систем за подршку анонимизацији би омогућио стварање базе адекватне арбитражне праксе за тренирање напредних система, те би представљао покретач осталих процеса и имплементације других напредних решења која би могла да се користе у оквиру арбитражног поступка.

Систем вештачке интелигенције би могао да анализира текст одлуке и аутоматски врши препознавање података које је потребно анонимизовати. Тако систем може самостално идентификовати имена, адресе, идентификационе бројеве, и друге релевантне податке.

Анонимизација се може вршити на неколико начина, а арбитражне институције имају имају слободу у дефинисању конкретних правила у погледу категорија личних и других поверљивих података које треба анонимизовати, као и у погледу обима, тако и метода анонимизације. Податке треба анонимизовати на начин да арбитражна одлука не изгуби контекст и да се читаоцу омогући да лако чита и прати след одлуке.

Сами подаци се на различити начин могу анонимизовати. Наиме, подаци се могу у потпуности брисати или мењати различитим појмовима. Тако, тужилац се може означавати са генеричким именима, примера ради са „Марко Марковић“, тужени са „Петар Петровић“, сведок 1 са „Александра Алексић“, сведок 2 са „Никола Николић“, вештак 1 са „Ивона Ивановић“, и сл. Уколико се ради о правним лицима, може се направити листа генеричких назива, као што су „Компанија А“, „Компанија Б“, „АБЦ доо.“, и сл. Могуће је користити и симболе, па је алтернатива да се тужилац обележи са „АА“, тужени са „ББ“, трећа лица са „Ц1“, „Ц2“, „Ц3“, итд.

Примера ради, судови у Србији врше анонимизацију, ради објављивања судских одлука, тако што пуно име и презиме физичког лица замењују његовим иницијалима, а пуно име правног лица замењују почетним словом. Тако би, се учесник са именом Петар Петровић заменио са П.П., док би тужилац Галеника а.о. био замењен са тужилац Г.¹⁵⁶⁹ Уколико више учесника има исте иницијале, онда ће се уз њихове иницијале додати и редни број, у складу са редоследом њиховог навођења у одлуци, па би се наводило П.П.1. и П.П.2.¹⁵⁷⁰ Међутим, у нашем правосуђу се поступак анонимизације врши ручно. Неке земље су отишле корак даље и почеле са применом аутоматизованих система за анонимизацију који се базирају на вештачкој интелигенцији. Резултати студије коју је спровела Генерална дирекција за правосуђе и потрошаче Европске комисије (енг. *Directorate-General for Justice and Consumers of the European Commission*) показују да је још 2020. године, 11 од 21 државе чланице ЕУ развијало пројекте анонимизације уз примену технологије вештачке интелигенције, обухватајући не само судске одлуке, већ и друге документе повезане са функционисањем правосудног система.¹⁵⁷¹

Примера ради, Врховни суд Француске је развио систем за анонимизацију који остварује завидан резултат од 98% прецизности у поступку анонимизације пресуда, док је време за ручну контролу и корекцију резултата смањено за 50%.¹⁵⁷² Дакле, уз помоћ систем вештачке интелигенције потребно је мање особља за вршење саме анонимизације, али и њене провере, јер је примена ових алата преполовила време потребно за измене. Наиме, алат за анонимизацију је уведен 2019. године, када је број објављених судских одлука повећан је са 10.000 на 300.000 годишње, са циљем да се годишње објави 3 милиона одлука.¹⁵⁷³ Овај

¹⁵⁶⁹ Вид. Правилник о замени и изостављању (анонимизацији) података у судским одлукама, доступно на: www.ni.ap.sud.rs/resources/files/Uputstvo%20o%20anonimizaciji%20Su%20I-1-28-17.pdf.

¹⁵⁷⁰ Вид. Правилник о замени и изостављању (анонимизацији) података у судским одлукама, доступно на: www.ni.ap.sud.rs/resources/files/Uputstvo%20o%20anonimizaciji%20Su%20I-1-28-17.pdf.

¹⁵⁷¹ Вид. Directorate-General for Justice and Consumers of the European Commission and Trasys International, *Study on the use of innovative technologies in the justice field: final report*, 2020, 111-142, доступно на: <https://data.europa.eu/doi/10.2838/585101>.

¹⁵⁷² Вид. https://commission.europa.eu/document/download/3c2eba8d-9a03-4e21-98cd-4e2d8f315ab0_en?filename=anonymisation_webinar_29032021_ms_france.

¹⁵⁷³ Вид. део добре праксе Аустрије, који је представио Амури Фууре (*Amoury Fouret*), научник за податке у Касационом суду Француске, на радионици о анонимизацији (псеудонимизацији) судских одлука у Паризу,

систем вештачке интелигенције је трениран на 2 милиона пресуда Касационог суда и апелационих судова.¹⁵⁷⁴

У Аустрији се користи алат за анонимизацију који је интегрисан у техничко окружење система за управљање судским предметима аустријског правосуђа, чији кључни индикатори успешности достижу 93%.¹⁵⁷⁵ Наиме, развијена је аутоматизована апликација заснована на вештачкој интелигенцији, која је омогућила анонимизацију свих одлука у интерној бази података и објављивање већег броја одлука. Иако је реч о технолошки напредном и аутоматизованом решењу, даље објављивање одлука је и даље је захтевало људску контролу квалитета и ручно уређивање. Систем је трениран на узорку од 66.000 одлука Врховног суда, 800.000 одлука других судова и јавно доступним подацима.¹⁵⁷⁶

Систем вештачке интелигенције за анонимизацију под називом *Krat*, који уклања личне податке учесника из судских одлука, је установило и естонско правосуђе. Документација доступна из поступка јавне набавке описује овај систем као програм за уклањање личних података из судских одлука како би се оне могле безбедно даље делити и јавно објављивати.¹⁵⁷⁷ Сличан систем је успостављен и у Финској, ради унапређења процеса анонимизације судских одлука и побољшања доступности судске праксе, са крајњим циљем повећања транспарентности правног система и повећања правне заштите грађана.¹⁵⁷⁸ Већа доступност судске праксе, посебно у форми отворених података, од великог је значаја за даље истраживање судске праксе. Правосуђе Луксембурга је такође развило програм *JUANO (Justice-ANOnymization)*, који помаже судским службеницима у анонимизацији судских одлука, како би оне могле да се објаве на интернет порталу луксембуршких судова.¹⁵⁷⁹ Овај систем је развијен у оквиру стратегије *JUPAL (Paperless Justice)*, чији је циљ био ефикасност правосудног система, поједностављење рада правника, већа транспарентност и приступачност правосудног система.¹⁵⁸⁰

Занимљив је и пример суседне земље, Румуније, где се анонимизација врши тако што се лични подаци замењују са случајним псеудонимима истог квалитета. Примера ради, румунска имена се мењају типичним румунским именима, а страна имена другим страним именима.¹⁵⁸¹ Наиме, припремљена је листа генеричних румунских имена и презимена, па се случајним избором аутоматски мењају права имена са генеричним румунским именима са листе. Пресуда тако задржава форму праве пресуде и лака је за читање и праћење. С друге

2022. године. Извештај доступан на: <https://rm.coe.int/report-workshop-on-anonymisation-29-11-2022-tjeni-project/1680aeb764>.

¹⁵⁷⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁷⁵ Вид. део добре праксе Аустрије, који је представљен од стране Мартин Шнајдера (Martin Schneider), консултанта Савета Европе, на радионици о анонимизацији (псеудонимизацији) судских одлука у Паризу, 2022. године. Извештај доступан на: <https://rm.coe.int/report-workshop-on-anonymisation-29-11-2022-tjeni-project/1680aeb764>.

¹⁵⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷⁷ Kai Härmand, "Estonia AI Systems' Impact on the Recognition of Foreign Judgements: The Case of Estonia", *Juridica International*, Vol. 32, 2023, 117.

¹⁵⁷⁸ Вид. опис пројекта *ANOPPI*, чији је корисник било Министарство правде Финске, доступно на: <https://oikeusministerio.fi/en/project?tunnus=OM042:00/2018>; www.coe.int/en/web/freedom-expression/finnish-project-on-the-anonymization-of-court-judgments-with-language-technology-and-machine-learning-apps.

¹⁵⁷⁹ Kalliopi Terzidou, "Automated Anonymization of Court Decisions: Facilitating the Publication of Court Decisions through Algorithmic Systems", *ICAIL*, 2023, 1-9.

¹⁵⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁵⁸¹ Вид. део добре праксе Аустрије, који је представио Васил Паис (*Vasile Pais*), старији истраживач у Институту за вештачку интелигенцију „Михај Драганеску“ Румунске академије (RACAI), на радионици о анонимизацији (псеудонимизацији) судских одлука у Паризу, 2022. године. Извештај доступан на: <https://rm.coe.int/report-workshop-on-anonymisation-29-11-2022-tjeni-project/1680aeb764>.

стране, уколико би се ставили неповезани симболи уместо имена тешко би се пратио сам текст пресуде. С тим у вези, систем вештачке интелигенције био могао да генерише листу неколико типичних имена одређених националности, па да њих користи приликом анонимизације како би се очувао контекст одлуке. На тај начин се може омогућити и да се исти типови података анонимизују на исти начин у свим одлукама.

Дакле, алати за анонимизацију судских одлука на бази вештачке интелигенције су већ нашле своју примену у националним правосуђима. Питање је тренутка када ће овакви системи бити примењени и од стране арбитражних институција. Као што смо видели, системи вештачке интелигенције могу значајно унапредити и убрзати процес анонимизације арбитражних одлука и имају потенцијал да пруже подршку административном особљу арбитражних институција које би мање времена и напора улагало у ручну обраду одлука у сврху анонимизације. Систем вештачке интелигенције био могао да омогући обраду великог броја одлука у кратком року, што је посебно важно за арбитражне институције које администрирају велики број предмета. Такође, систем би могао доследно да примени прописана правила анонимизације у целокупном документу, која би само могла да захтева рутинску људску контролу.

3.1.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за подршку анонимизацији арбитражних одлука у арбитражном поступку.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за подршку анонимизацији арбитражних одлука ће се користити у трећој, завршној фази арбитражног поступка. Наиме, анонимизацији арбитражне одлуке се приступа тек након што је одлука донета, па у претходним фазама није могуће користити овај систем за предвиђену сврху.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за подршку анонимизацији арбитражних одлука јесте асистенција арбитражним институцијама приликом обављања оперативних и административних послова. Систем за подршку анонимизацији одлука служи за идентификацију и уклањање личних и других поверљивих података из арбитражних одлука, као што су имена странака, сведока или других елемената који могу довести до идентификације учесника у поступку, предмета спора, вредности спора, и сл.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Ниво учешћа корисника код система вештачке интелигенције за подршку анонимизацији арбитражних одлука је низак. Наиме, корисник треба да дефинише почетна правила анонимизације и да обезбеди да се поштују стандарди поверљивости током процеса. Циљ система је да врши анонимизацију арбитражних одлука путем замене личних и поверљивих података општим, генеричким појмовима, односно називима. Да би се тај циљ постигао, текстови претходно донетих арбитражних одлука се морају анализирати, где би се подаци првобитно ручно означавали како би се систем научио да их сам препозна. Затим би се извршила евалуација резултата од стране људи, укључујући евентуалне интервенције у улазним подацима и параметрима рада система, како би он побољшао своје перформансе и временом пружао прецизније излазе кроз препоруке за анонимизацију. Дакле, након одговарајуће обуке, систем вештачке интелигенције ће моћи аутоматски да врши препознавање и означавање података, које је неопходно анонимизовати, као што су имена,

односно називи странка и других учесника у поступку, адресе, и други подаци преко којих је могуће извршити идентификацију странака у поступку.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза система вештачке интелигенције за подршку анонимизацији арбитражних одлука у арбитражном поступку је пре свега садржај. Наиме, систем вештачке интелигенције за подршку анонимизацији производи конкретан садржај, у виду обрађеног текста одлуке у коме су поверљиви подаци уклоњени, односно замењени другим. То ће по правилу представљати садржај који је спреман за објављивање или даље коришћење, без ризика за приватност странака.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за помоћ приликом анонимизације података треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка: препознавање података и откривање образаца или грешака.

Систем би требао да буде способан да препозна кључне податке које треба анонимизовати, као што су имена и презимена физичких лица, називи правних лица, која се могу односити на странке у поступку или на трећа лица, датуме путем којих се може утврдити идентитет лица, као што су датум рођења, датум смрти, датум дипломирања, ступања у брак, адреса пребивалишта и адреса седишта, број банковног рачуна, број телефона, и др. Систем ће научити обрасце и интегрисати различите контексте у којима се одређени појам може појавити. Даље, систем би требао да открије скривене обрасце и друге податке који могу довести до посредне идентификације странака, као што су специфични детаљи спора, и сл.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Током примене система вештачке интелигенције за подршку анонимизацији података може доћи до два кључна ризика, а то су ризик грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Ризик грешке: Иако систем вештачке интелигенције за подршку анонимизацији података има потенцијал да помогне административном особљу приликом анонимизације арбитражних одлука, у овој фази развоја таквих система, отварају се бројна питања која треба решити. Прво, потребан је одговарајући број арбитражних одлука у машински читљивом формату за потребе тренирања модела, како би систем могао бити адекватно обучен да самостално врши анонимизацију са минималном стопом грешака. Наиме, одлуке такође треба да буду у машински читљивом формату, имајући у виду да скениране верзије арбитражних одлука сачуване у *PDF*, *Word* или сличним форматима неће увек бити адекватне за алгоритамску обраду текста. Такође, потребно је претходно успоставити доследна и уједначена правила анонимизације. Услед неадекватне обуке система или недовољног степена његовог развоја, систем може пропустити да препозна и означи поверљиве податке, па може да пропустити да анонимизује све релевантне поверљиве податке. Додатно, систем може погрешно заменити одређене податке, што даље може довести до идентификације странака и кршења приватности арбитражног поступка.

До проблема приликом идентификације поверљивих података од стране система може доћи и уколико се неки појам у арбитражној одлуци не наводи на конзистентан начин. Примера ради, један учесник у арбитражном поступку у одлуци може да се означава на различите начине. Тако, Петар Петровић може бити наведен као „Петар Петровић“, затим као „Петровић Петар“, или као „господин Петровић“ или „проф. Петровић“, што систем може означити као различита лица. Додатно, уколико је учињена одређена словна грешка, систем „Петр Петровић“ може да означи као новог учесника у поступку. Дакле, систем може препознати одређене појмове може препознати као различите ентитете и према њима

применити различит метод анонимизације, због различитог начина на који се одређено лице наводи у одлуци.

Овај ризик се може спречити предузимањем одговарајућих мера за унапређење текста, односно припреме улазних података, укључујући проверу размака између речи и проверу правописа, осигурање навођења доследног редоследа имена и презимена кроз цео документ, конзистентног навођења имена, и сл. На крају је ипак и даље неопходна и људска контрола резултата.

Ризик по приватност и безбедност: Последице евентуалне грешке система може утицати и на ризик по приватност и безбедност података, имајући у виду да се у систем убацују лични подаци, поверљиви подаци и други подаци које је потребно анонимизовати, управо у циљу заштите приватности странака и других учесника у поступку. Уколико анализирамо постојеће системе вештачке интелигенције за анонимизацију судских одлука, можемо приметити да је уочен проблем приватности података. Примера ради, анализом техничких аспеката и функционалности система вештачке интелигенције за анонимизацију који користи естонско правосудје, уочен је ризик од повреде приватности, јер процес анонимизације није повезан са заштићеним судским системом који служи за администрацију поступка, електронско подношење поднесака, и сл.¹⁵⁸²

Како би се спречили ови ризици, потребно је предузети одговарајуће мере, као што су енкрипција и обрада података на локалном серверу. У супротном, уколико би се систем користио на непровереним серверима трећих лица, постоји ризик од неовлашћеног приступа подацима и могуће злоупотребе поверљивих података.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво аутоматизације поступка код система вештачке интелигенције за подршку анонимизацији арбитражних одлука је висок. Наиме, систем вештачке интелигенције може аутоматски препознати и заменити поверљиве податке у тексту одлуке.

Висок ниво аутоматизације подразумева да је људски надзор неопходан за финалну проверу резултата и процену да ли је анонимизација урађена у складу са правилима и специфичностима сваког случаја. Битно је да човек изврши проверу анонимизације, те да анонимизација не угрози смисао и разумљивост арбитражне одлуке.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за подршку анонимизацији арбитражних одлука може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Пре свега, корисници система вештачке интелигенције за подршку анонимизацији арбитражних одлука су арбитражне институције, које систем користе у оквиру својих оперативних и административних активности, а не у сврху доношења одлука које директно утичу на права или обавезе странака у поступку. Систем служи као помоћно средство у идентификовању и замени личних или поверљивих података у арбитражним одлукама са општим, генеричким називима.

¹⁵⁸² K. Härmand, *op. cit.*, 117-118.

AI Act изричито наводи да се системи који обављају административне задатке или техничку подршку, а који не утичу на суштину доношења одлука, не сматрају високоризичним.¹⁵⁸³ С обзиром на то да систем за подршку анонимизацији нема капацитет да самостално изазове правне или материјалне последице за стране у поступку, већ искључиво подржава поступак усклађивања са нормама о заштити података, његова примена је пропраћена нижим степеном ризика. Алат за анонимизацију не утичу директно на правни исход нити производи правне последице за странке, што је кључни критеријум за класификацију неког система као високоризичног.

Сам *AI Act* анонимизацију и псеудонимизацију одлука, докумената и других података подводи под обављање чисто административних задатака.¹⁵⁸⁴ То значи да се примена система вештачке интелигенције за анонимизацију арбитражних одлука не би сматрала високоризичним системом уколико би се искључиво користила за обављање помоћних задатака, као што је анонимизација података.¹⁵⁸⁵ У том смислу, систем за подршку анонимизацији не захтева испуњење свих строгих обавеза које се односе на високоризичне системе, већ се само примењују обавезе транспарентности.¹⁵⁸⁶ Дакле, чак и уколико систем није класификован као високоризичан, произвођачи и корисници система морају да осигурају транспарентност у вези са коришћењем алата за анонимизацију и спроведу процену утицаја на заштиту података о личности и као и анализу других могућих ризика.

Додатно, управо због постојања могућности да примена система вештачке интелигенције за подршку анонимизацији арбитражних одлука проузрокује наступање евентуалних ризика, он не може бити класификован као систем ниског ризика. Наиме, може доћи до наступања два кључна ризика, а то су ризик грешке и ризик по приватност и безбедност података.

На крају, иако смернице за употребу вештачке интелигенције не пружају експлицитну листу нискоризичних и високоризичних система вештачке интелигенције, из контекста смернице се може закључити да би помоћ приликом анонимизације могао да се сматра мање ризичним у поређењу са, на пример, употребом вештачке интелигенције која пружа подршку приликом доношења правних одлука или тумачења чињеница.¹⁵⁸⁷ Ипак, и за такву мање ризичну примену, смернице захтевају људску контролу и проверу излаза.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Већ смо навели неке од система вештачке интелигенције који се користе у националном правосудју различитих земаља. Ипак, систем вештачке интелигенције за анонимизацију података није још развијен специфично за арбитражне одлуке. Сматрамо да је питање времена када ће се то десити, имајући у виду потенцијал оваквог система.

Постоје и други алати вештачке интелигенције који је могу користити за анонимизацију података. Примера ради, платформа *Anonymization* је алат заснован на вештачкој интелигенцији који се може користити за уклањање личних података из различитих врста докумената.¹⁵⁸⁸ Овај алат подржава више језика и формата, а осигурава и усклађеност са прописима о заштити података, као што је Општа уредба о заштити података. Поред ње, на тржишту постоји и *Globema AI*, алат вештачке интелигенције за анонимизацију

¹⁵⁸³ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹⁵⁸⁴ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹⁵⁸⁵ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

¹⁵⁸⁶ Вид. члан 52 *AI Act*-а.

¹⁵⁸⁷ Вид. нпр. *CLArb* смернице, *SVAMC* смернице.

¹⁵⁸⁸ Вид. www.anonymization.app.

документата.¹⁵⁸⁹ Овај алат омогућава аутоматизовану анонимизацију поверљивих података у правним документима, па се начелно може користити и за анонимизацију арбитражних одлука.

3.2. Систем за генерисање сажетака арбитражних одлука

Имајући у виду сложеност арбитражних поступака и просечну дужину арбитражне одлуке, сажетци арбитражних одлука могу нарочито бити значајни заинтересованим странама у истраживачке и друге сврхе. Арбитражне одлуке у међународним инвестиционим споровима често премашују 100 страна, а некада је тај број изнад 300.¹⁵⁹⁰

Сажетак арбитражне одлуке пружа преглед кључних елемената одлуке који олакшава лакше сналажење у сложеној и обимној арбитражној одлуци. Сажетак одлуке представља резиме, односно апстракт мишљења арбитражног трибунала, који пружа преглед кључних чињеница спора, преузете процесне кораке и диспозитив одлуке.¹⁵⁹¹ Преглед сажетка заинтересованој страни омогућава да ефикасније проналазе релевантне одлуке, односно да лакше дођу до релевантних извора, штедећи време за обављање других послова.¹⁵⁹² Сажетак арбитражне одлуке пружа информативни приказ кључних налаза, правног резонувања и закључака до којих је арбитражни трибунал дошао. Ипак, њихова сврха није само уштеда времена, већ и подстицање разумевања арбитражне праксе међу правним практичарима, научницима, студентима и другим заинтересованим странама, имајући у виду да поједностављују разлоге за доношење одлуке и чине их лакше разумљивим општој јавности. Увидом у сажетак арбитражне одлуке, заинтересованом лицу се омогућава да боље разуме релевантна правна питања, процесни оквир у којем је спор вођен, као и методолошки приступ који је арбитражни трибунал применио, без потребе за читањем целокупног текста одлуке.

Сажетци арбитражних одлука се могу објављивати у билтенима, које издаје арбитражна институција, али и на страници саме арбитражне институције, ради њихове лакше доступности заинтересованим лицима.

Израда сажетака арбитражних одлука представља сложен и одговоран задатак који се обично поверава квалификованим правним стручњацима из области арбитражног права. То ће обично бити лица са одговарајућим искуством, која могу да разумеју контекст арбитражног поступка, а која раде у оквиру арбитражних институција, академских установа или издавачких организација. Тако ће сачињавање сажетка арбитражне одлуке обично израђивати адвокати, академици, правни истраживачи, и др. Ипак, сажетак треба да буде прецизан и заснован на верном представљању садржаја арбитражне одлуке, без уношења субјективних утисака или тумачења.

Узимајући у обзир чињеницу да је већина арбитражних поступака поверљива, објављивање анонимизованих или редигованих сажетака представља компромис између очувања поверљивости и потребе за правном транспарентношћу. Наиме, објављивањем анонимизованих или редигованих сажетака, арбитражне институције омогућавају ширу доступност арбитражне праксе, чиме омогућавају праћење и проучавање арбитражне

¹⁵⁸⁹ Вид. www.globema.com/ai-for-sensitive-data-anonymization.

¹⁵⁹⁰ Lucas Bento, "The Case for Synopses in Arbitral Awards", *Kluwer Arbitration Blog*, 2013, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2013/11/21/the-case-for-synopses-in-arbitral-awards/>.

¹⁵⁹¹ *Ibidem*.

¹⁵⁹² *Ibidem*.

практике, што даље доприноси изградњи и унапређењу предвидљиве и уједначене арбитражне теорије и праксе.

3.2.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Алати вештачке интелигенције би могли да генеришу сажетке арбитражних одлука. То би било нарочито корисно у комплексним споровима или међународним инвестиционим арбитражама, где је изражен јавни интерес, па би сажетак другачке одлуке арбитражног трибунала који би вештачка интелигенција аутоматски генерисала помогао заинтересованим странама да разумеју разлог доношења одлуке.¹⁵⁹³

Неки аутори су увидели потенцијал секретара арбитражног трибунала за припрему сажетака арбитражне одлуке, имајући у виду да су секретари обично називани као четврти арбитра или четврти мускетар.¹⁵⁹⁴

3.2.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за генерисање сажетака арбитражних одлука у арбитражном поступку.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за генерисање сажетака арбитражних одлука би арбитражне институције могле да користе у трећој фази поступка, након што је донета арбитражна одлука.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за генерисање сажетака арбитражних одлука јесте асистенција арбитражним институцијама приликом обављања оперативних и административних послова.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Ниво учешћа корисника код система вештачке интелигенције за генерисање сажетака арбитражних одлука је низак. Наиме, систем вештачке интелигенције може самостално генерисати сажетак арбитражне одлуке, анализом садржине текста арбитражне одлуке.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Формат излаза система вештачке интелигенције за генерисање сажетака арбитражних одлука у арбитражном поступку је пре свега садржај. Наиме, сажетак арбитражне одлуке представља текстуални преглед кључних чињеница, процесних питања и примене права изложеним у арбитражној одлуци.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање сажетка арбитражне одлуке треба да поседује кључну способност које би му омогућила адекватно испуњење задатка, а то је препознавање података.

Наиме, систем вештачке интелигенције треба да буде способан да препозна и структурира кључне елементе из арбитражних одлука, као што су чињенице, правни захтев странака, аргументе странака, примену права и закључак арбитражног трибунала. То значи да би систем треба да буде способан да препозна и издвоји предузете процесне кораке током

¹⁵⁹³ L. Bento (2018), *op. cit.*

¹⁵⁹⁴ *Ibidem.*

поступка и диспозитив одлуке, те да у кратким цртама пружи образложење арбитражне одлуке.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Приликом коришћења систем вештачке интелигенције за генерисање сажетка арбитражне одлуке евентуално може доћи до ризика грешке. Наиме, систем вештачке интелигенције може погрешно интерпретирати текст арбитражне одлуке или пропустити кључне чињенице и правне аргументе.

Додатно код генеративних система вештачке интелигенције постоји и ризик од халуцинација.¹⁵⁹⁵ Међутим, до ризика генерисања нетачних тврдњи обично долази уколико тренинг подаци нису репрезентативни, па је ризик од халуцинација код система за генерисање сажетака арбитражних одлука мањи. Систем самостално не врши истраживање и обраду података, већ се у њега уноси готов текст арбитражне одлуке, па је једини задатак система да одлуку скрати, односно да извуче из ње кључне елементе и да напише њен сажетак.

Како би се ублажио ризик од могуће грешке система, битно је људско учешће, које подразумева дефинисање параметара за сачињавање сажетка одлука, постављање кључних елемената које сажетак треба да има, као и структуру одлуке, која се захтева. На крају, човек може извршити и процену квалитета излаза, те извршити корекцију евентуалних грешака. На тај начин би се осигурало да сажетак верно одражава суштину и контекст одлуке, односно спречио би се ризик од погрешног тумачења одлуке.

Ризик по приватност и безбедност података: Имајући у виду да систем вештачке интелигенције за генерисање сажетка арбитражне одлуке нужно обрађује личне и друге поверљиве податке у вези са арбитражним поступком, јавља се ризик по приватност и безбедност података. Овај ризик може ублажити примена одговарајућих мера заштите.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво аутоматизације система вештачке интелигенције за генерисање сажетака арбитражних одлука је висок.

Генерисање сажетка арбитражне одлуке од стране система вештачке интелигенције смањује рутински рад човека и значајно убрзава процес анализе одлуке и сачињавања сажетка. Наиме, систем вештачке интелигенције може самостално да анализира и на стотине страна текста арбитражне одлуке, идентификује кључне чињенице, правна питања и закључке трибунала како би аутоматски генерисао сажетак одлуке.

Међутим, висок ниво аутоматизације подразумева надзор човека над резултатом система како систем не би на неадекватан начин истакао кључне аспекте спора. Људски надзор је обавезан ради провере тачности резултата и непотпуних података које сажетак може да садржи, а које могу да доведу по промене контекста и погрешних тумачења арбитражне одлуке.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за генерисање сажетака арбитражних одлука може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

¹⁵⁹⁵ F. Kasseroler, *op. cit.*; Y. Chiu, Y-S. Teoh, *op. cit.*; M. Magal, K. Limond, A. Calthrop, *op. cit.*; T.R. Snider (2024), *op. cit.*

Пре свега, корисници система вештачке интелигенције за генерисање сажетака су арбитражне институције, које овај алат могу да користе за убрзање и подршку у изради прегледних сажетака сложених арбитражних одлука. Овакви сажетци даље могу да буду од користи арбитрама, странкама, али и свим другим заинтересованим лицима за разумевање садржине арбитражних одлука конкретне арбитражне институције.

Сврха система вештачке интелигенције за генерисање сажетака арбитражних одлука јесте асистенција арбитражним институцијама приликом обављања оперативних и административних послова. *AI Act* предвиђа да систем вештачке интелигенције који је намењен коришћењу од стране тела за алтернативно решавање спорова као алат за обављање оперативних и административних задатака не би требало сматрати високоризичним уколико исход поступка не производи правне последице за странке.¹⁵⁹⁶ Дакле, састављање сажетка арбитражне одлуке од стране арбитражне институције би се могло сматрати чисто административним задатком, који се не би сматрао високоризичним системом вештачке интелигенције. Кључно је напоменути да резултати система не утичу директно на правно обавезујући део одлуке, нити и на који начин утичу на образложење одлуке. Сажетак не производи правно дејство сам по себи и нема утицај на исход арбитражног поступка, имајући у виду да је поступак већ завршен. С тога се овај систем неће класификовати високоризичним системом, имајући у виду да му је улога искључиво у функцију подршке, односно састављања сажетака арбитражне одлуке.

Врховни суд Америке је у спору из 1906. године истакао да сажетак пресуде не представља део званичног мишљења суда, већ га припрема административно особље суда у циљу ради лакшег разумевања од стране заинтересованих читалаца.¹⁵⁹⁷ У пракси, сажетке обично припрема лице које није учествовало у писању саме одлуке, а обично лице стручно из релевантне области. Додатно, састављање сажетка је потпуно добровољно, па се дужност сачињавања сажетка не прописује експлицитно ни арбитрама ни арбитражној институцији. Ипак, арбитражним институцијама је у интересу да објаве сажетак арбитражне одлуке како би заинтересована лица могла да се упознају са садржином одлуке и процене да ли им је одлука релевантна или не.

Иако смернице за примену система вештачке интелигенције у арбитражном поступку не пружају изричите листе нискоризичних и високоризичних система вештачке интелигенције, из самог контекста смерница произилази да се задаци као што су аутоматско сажимање текста, па и генерисање сажетака арбитражних одлука, може сматрати мање ризичним задацима.¹⁵⁹⁸ На крају, систем вештачке интелигенције за генерисање сажетка арбитражне одлуке не може бити класификован као систем ниског ризика, имајући у виду да он ипак повлачи наступање одређених ризика, као што су ризик од могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података. С тим у вези је потребно предузети одговарајуће мере за ублажавање и спречавање наступања ризика, повезане са производњом и употребом система вештачке интелигенције ограниченог ризика.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: До сада је на тржишту развијено доста система вештачке интелигенције који пружају могућност сажимања текста, односно генерисања резимеа. Наиме, генеративни модели вештачке интелигенције који су у свакодневној употреби имају функционалности које би корисницима могле да помогну да

¹⁵⁹⁶ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹⁵⁹⁷ *United States v. Detroit Timber & Lumber Co.*, 200 U.S. 321 (1906). Supreme Court of the United States, 1906. Доступно на: [justia.com — 200 U.S. 321](https://www.justia.com/cases/federal/supreme-court/record/200-us-321/).

¹⁵⁹⁸ Вид. нпр. *CIArb* смернице, *SVAMC* смернице, и др.

анализира унети текст, односно да га прерађује, скраћује, проширује. То значи да скоро било који од постојећих модела вештачке интелигенције може да се користи за генерисање сажетака арбитражних одлука.

На тржишту постоје и системи вештачке интелигенције развијени за примену у области права, који се могу користити у сврху генерисања сажетака арбитражних одлука. Међутим, примена ових система је претежно намењена странкама и њиховим заступницима, односно истраживачима него институционалној примени. Тако, раније поменута платформа, *CoCounsel*, развијена од стране *Thomson Reuters*, је специјализована за правна истраживања, а једна од функционалности јој је сажимање докумената да различитим степеном детаља.¹⁵⁹⁹ Такође, *LexisNexis* представља платформу за помоћ приликом обављања правног истраживања, али пружа и могућност сажимања правних докумената који су резултат претраге путем *Lexis+ AI* алата.¹⁶⁰⁰

3.3. Систем за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције

Арбитражне институције ће обично почетком године објавити неку врсту извештаја о предузетим активностима и арбитражним поступцима који су се одвијали током претходне календарске године. Овакви извештаји могу да пруже свеобухватан преглед активности институције током претходне године, омогућавајући заинтересованим странама и широј јавности да се ближе упознају са радом институције. Објављивањем извештаја о раду арбитражне институције, сама институција може додатно да промовише свој рад, док трећа лица могу да процене атрактивност и ефикасност њеног рада, као и основне перформансе које је институција показала током претходне године.

Годишњи извештаји арбитражних институција могу да садрже статистичке податке о броју и врсти покренутих, вођених и завршених поступака. Обично ће се водити и анализа географског порекла странака у поступку, као и области којој припада предмет спора. Поред тога, извештаји могу да пружају анализу ефикасности поступака вођених под окриљем институције, па да пружају параметре, као што је просечно трајање поступака, успешност извршења одлука, и сл. Додатно, годишњи извештај арбитражне институције може да садржи и сажетке значајних предмета који су вођени под окриљем арбитражне институције, уз очување поверљивости.

Извештај може да пружи увид у институционални развој, евентуалне измене правила уколико је до њих дошло, учешће запослених у оквиру арбитражне институције на конференцијама и другим релевантним пословним скуповима. На овај начин се заинтересована лица информишу у вези са радом институције и њеним трендовима у арбитражној пракси.

Многе арбитражне институције објављују годишње извештаје о свом раду. Примера ради, међународни арбитражни суд *ICC* објављује годишње статистичке извештаје и пружа преглед својих активности. Ови извештаји обично садрже податке о броју предмета, просечном трајању, националностима арбитра и странака, као и о врстама спорова, који су се водили под окриљем ове институције.¹⁶⁰¹ Тако, извештај за 2023. годину показује да је у тој години покренуто 870 нових арбитражних предмета, што представља повећање од 5% у

¹⁵⁹⁹ Вид. www.thomsonreuters.com/en/cocounsel.

¹⁶⁰⁰ Вид. www.lexisnexis.com/en-us/products/lexis-plus-ai.page#:~:text=Lexis%2B%20AI%20is%20an%20integrated,faster%20and%20deliver%20outstanding%20work.

¹⁶⁰¹ Вид. iccwbo.org

односу на претходну годину.¹⁶⁰² Извештај показује и географску разноврсност, имајући у виду да су странке које долазе из преко 120 земаља учествовале у арбитражним поступцима пред овом институцијом, уз посебан пораст броја спорова у које су укључене странке из Азије и Африке. Просечно трајање арбитражног поступка износило је приближно 22 месеца. На крају, у извештају су приказане и поједине иницијативе, као што је увођење новог дигиталног система за управљање предметима.

Лондонски суд за међународну арбитражу *LCIA* такође објављује годишњи извештаје у вези са вођеним поступцима, статистику о врстама спорова, меродавном праву, именовању арбитра и др.¹⁶⁰³ Током 2023. године, пред овом институцијом су се спорови углавном односили на енергетику, грађевину и финансијски сектор, уз приметан пораст броја случајева повезаних са технологијом. Додатно, током исте године, *LCIA* је именовао арбитра из 35 различитих јурисдикција, потврђујући тенденцију успостављања веће разноликости арбитра.

Сингапурски међународни арбитражни центар *SIAC* објављује годишњи извештај, који даје преглед покренутих поступака, индустријских сектора, географском пореклу странака и институционалним иницијативама које ова институција предузима.¹⁶⁰⁴ Годишњи извештај за 2023. годину наводи да је *SIAC* примио 500 нових захтева за арбитражу у тој години, од којих се значајан део односио на прекограничне спорове у Азији. Већина поступака се водила у области међународне трговине, поморства и инфраструктурних пројеката. Слична је садржина и годишњих извештаја које објављују Хонгконшки међународни арбитражни центар *HKLCAC*,¹⁶⁰⁵ Америчка арбитражна асоцијација *AAA* и *ICDR*,¹⁶⁰⁶ Арбитражни институт Привредне коморе у Стокхолму *SCC*.¹⁶⁰⁷

Сврха ових извештаја је, првенствено, приказивање ефикасности рада арбитражне институције, кроз приказ статистичких података и истицање институционалног развоја институције.

3.3.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Припрема годишњих извештаја може да представља временски и ресурсно захтеван задатак, нарочито за арбитражне институције које управљају великим бројем предмета. Системи вештачке интелигенције могу пружити значајну подршку у овом контексту, аутоматизујући извлачење релевантних података, њихову класификацију и анализу, ради генерисања извештаја о раду арбитражне институције.

Систем вештачке интелигенције намењен за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције може обављати аутоматизацију прикупљања и анализе података из различитих извора. Наиме, прикупљање и обједињавање података се може вршити из више извора, као што су платформе за управљање предметима, архиве докумената и друге евиденције комуникације које води арбитражна институција. Овакав вид употребе вештачке интелигенције омогућава брже и прецизније извештавање у поређењу са традиционалним, ручним методама обраде података.

¹⁶⁰² Вид. статистику у вези са решавањем спорова коју годишње објављује *ICC*, доступно на: <https://iccwbo.org/news-publications/news/icc-dispute-resolution-statistics-2023/#top>.

¹⁶⁰³ Вид. lcia.org.

¹⁶⁰⁴ Вид. siac.org.sg.

¹⁶⁰⁵ Вид. hkliac.org.

¹⁶⁰⁶ Вид. adr.org.

¹⁶⁰⁷ Вид. sccarbitrationinstitute.com.

Додатно, систем вештачке интелигенције може аутоматски генерисати и визуелизацију података, кроз генерисање дијаграма, графика и инфографика. Тиме се на интересантнији начин могу приказати трендови вођења арбитражних поступака у оквиру арбитражне инструкције и графички приказати релевантне статистике. Примера ради, поред дескриптивног текста, графички приказ би читаоцима извештаја пружили и јасан визуелни приказ статистика и кључних параметара за ефикасност поступка.

Систем вештачке интелигенције би могао да се интегрише са интерним системом арбитражне институције за управљање случајевима. На тај начин би систем могао аутоматски да прикупља релевантне податке потребне за генерисање извештаја о раду.

Генерисањем годишњих извештаја о раду арбитражних институција од стране система вештачке интелигенције би се могла постићи уштеда времена и ресурса. Делегирањем овог рутинског задатка би се могло омогућити запосленима да се фокусирају на друге, стратешке активности арбитражне институције. Интеграцијом оваквог система арбитражне институције могу, не само смањити ручни рад запослених, већ и унапредити благовременост својих извештаја. Наиме, примена система вештачке интелигенције би значајно поједноставила извештавање, па би се омогућило и генерисање чешћих, периодичних извештаја. Чак и уколико се ти извештаји не би увек објављивали, помогли би самој арбитражној институцији да прати релевантне статистике и трендове.

3.3.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције у арбитражном поступку.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем вештачке интелигенције за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције ће арбитражне институције користити једном годишње како би лакше и брже генерисале годишњи извештај о њиховом раду. С тим у вези, арбитражне институције као корисник овог система њега могу да користе у било којој фази поступка. Примера ради, у тренутку сачињавања извештаја, неки арбитражни поступак се може налазити у првој фази, односно може се десити да је тужба тек предата. Исто тако, може се десити да је у тренутку писања годишњег извештаја поступак одмакао, да је у току усмена расправа, или чак и да је донета арбитражна одлука.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције јесте асистенција арбитражним институцијама приликом обављања оперативних и административних послова.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Захтевани ниво учешћа корисника код коришћења система вештачке интелигенције за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције је низак.

Систем може да аутоматизује прикупљање и анализу података о раду арбитражне институције током одређеног временског периода како би генерисао извештај о раду за тај период. Ове податке систем може да извлачи и из система вештачке интелигенције за управљање поступком, али и из других интерних докумената. Додатно, систем може да се

обучава убацивањем претходно сачињених извештаја, како би се систем усмерио приликом генерисања нових извештаја и пратио претходно утврђену структуру и формулације. Корисници, обично административно особље у арбитражној институцији, треба да дефинишу параметре извештаја и да унесу кључне податке за његово генерисање.

Формат излаз система вештачке интелигенције: Формат излаза система вештачке интелигенције за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције је садржај. Наиме, систем вештачке интелигенције за генерисање годишњих извештаја о раду аутоматски генеришу структурисане извештаје, који укључују текстуалне и табеларне приказе релевантних статистика и трендова арбитражне институције. Дакле, систем се користи као помоћ за генерисање наратива, односно дескриптивног текста, представљање статистичких података и креирање њихових визуелизација, што све спада у категорију садржаја који је намењен да буде представљен као званичан документ институције.

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за генерисање извештаја о раду арбитражне институције треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка, а то су препознавање података, утврђивање одређених правилности, односно неконзистентности, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја.

Најпре, систем треба да буде способан да препознаје релевантне податке, те да их аутоматски прикупља из различитих извора, обрађује и структурира. Подаци које ће систем обрађивати су статистике у вези са покренутим, вођеним и завршеним арбитражним поступцима, статистике у вези са именованим арбитраима, странкама у поступку, сектором спора, и др. Систем вештачке интелигенције може да анализира велике количине података, препознаје трендове, аномалије и потенцијалне грешке у унетим информацијама, што омогућава тачније и поузданије извештавање. Анализа трендова је битна због утврђивања одређених образаца, примера ради, код обраде показатеља ефикасности поступка, као што је просечно време вођења поступка и упоређивање са ранијим подацима. На крају, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја је значајно како би систем могао да прилагоди извештај околностима и контексту сваке арбитражне институције.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Приликом рада система вештачке интелигенције за генерисање годишњих извештаја арбитражних институција може доћи до ризика могуће грешке система.

Ризик грешке: Применом система вештачке интелигенције за генерисање годишњих извештаја арбитражне институције може доћи до потенцијалне грешке система. Наиме, генерисани резултат система може садржати непотпуне или нетачне наводе услед неадекватне анализе система приказане у извештају. Међутим, овај ризик се лако може превазићи предузимањем адекватних мера за његово спречавање. Наиме, довољно је предвидети да човек провери резултат система и изврши његову валидацију, што ће и даље знатно убрзати процес генерисања извештаја.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције за генерисање годишњих извештаја арбитражних институција је висок. Наиме, систем вештачке интелигенције значајно миже смањити рутински рад запослених у арбитражној институцији путем аутоматске обраде релевантних података из различитих извора и генерисања извештаја о раду институције.

Висок ниво аутоматизације захтева људски надзора над рад и резултатом система вештачке интелигенције. Људски надзор је неопходан ради провере тачности резултата, уочавања евентуалних грешака, као и усклађивања контекста, уколико је то потребно. Дакле, пре званичног објављивања извештаја и његовог даљег дељења јавности, потребна је људска верификација, односно човек који ће одобрити коначну верзију извештаја.

Сачињавање годишњег извештаја се донеке може сматрати шаблонским задатком, имајући у виду да систем вештачке интелигенције аутоматски обрађује податке и генерише текст према претходно установљеном формату.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе критеријума за класификацију ризика, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за генерисање годишњег извештаја о раду може класификовати као систем средњег, односно ограниченог ризика.

Пре свега, корисник система вештачке интелигенције за генерисање извештаја о раду је арбитражна институција. Сврха система је да омогући аутоматизовано састављање извештаја који садрже податке о броју започетих, вођених и завршених предмета под окриљем конкретне арбитражне институције, врстама спорова, дужини трајања поступака, као и другим статистичким показатељима рада институције.

Генерисање годишњем извештаја о раду арбитражне институције спада у рутинске задатке, имајући у виду да се он може генерисати на основу претходно креираног шаблона, путем анализе релевантних података којима систем располаже. Сачињавање извештаја о раду арбитражних институција не утиче на доношење било какве материјалне одлуке нити може да проузрокује значајне ризике. Он се искључиво користи за интерне сврхе, односно за сврхе екстерног промовисања институције и обавештавање јавности о њеном раду.

Међутим, као систем ограниченог ризика, он и даље подлеже основним обавезама транспарентности и праћења функционисања, како би се обезбедила тачност података и спречило преношење евентуалних грешака у званичне извештаје институције.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Арбитражне институције све више улажу ресурсе у развој напредних платформи за управљање предметима. Може се очекивати све већа спремност арбитражних институција да прихватају примену система вештачке интелигенције, нарочито за обављање оних задатака који нису кључни за вођење арбитражног поступка. Тако се може очекивати да ће арбитражне институције интегрисати системе вештачке интелигенције у рад својих платформи за управљање случајем, те да ће им они помагати за обављање најразличитијих задатака. Већ данас, арбитражне институције користе генеративну вештачку интелигенцију за оптимизацију својих интерних процеса, а пре свега за размену идеја и продуктивнију производњу интерних материјала, генерисање идеја за презентације, говора, маркетиншких материјала, обраћања за медија и сл.¹⁶⁰⁸

3.4. Систем за евалуацију и оцену рада арбитра

Евалуација и оцена рада арбитра може бити један од фактора за осигурање квалитета и интегритета арбитражног поступка. Резултат овакве анализе може бити нарочито користан за странке, њихове заступнике и арбитражну институцију приликом именовања арбитра.

¹⁶⁰⁸ M. Osadchiy, E. Santini, M. McIlwrath, *op. cit.*

Ефикасност арбитара је кључна за одржавање интегритета и атрактивности арбитраже као метода решавања спорова. Неке арбитражне институције шаљу упитнике странкама и арбитрама да оцене задовољство учесника поступка након завршетка арбитражног поступка. Директно прикупљање мишљења учесника арбитражног поступка може помоћи унапређењу квалитета, транспарентности и ефикасности услуга које нуде арбитражне институције. Упитници могу садржати затворена, односно квантитативна и отворена, квалитативна питања, на која учесници могу дескриптивно одговарати и пружати адекватна образложења својих одговора. Циљ упитника је прикупљање структурисаних повратних информација у вези са различитим аспектима арбитражног поступка, као што су процесна правичност, ефикасност, комуникација арбитражне институције и арбитра са странкама, непристрасност и независност арбитра, њихова стручност арбитра и професионалност особља институције и квалитет њихове подршке учесницима у поступку. Резултати добијени путем таквих упитника се обично чувају и обрађују за интерне потребе арбитражне институције и омогућавају институцијама да идентификују своје предности, али и евентуални простор за унапређење, чиме се може допринети континуираном усавршавању институционалних правила и интерних процедура у оквиру арбитражне институције.

У контексту сакупљања информација од странака у вези са њиховим задовољством рада арбитражног трибунала може се поставити и питање када је адекватно да странке оцењују рад арбитражног трибунала. Наиме, уколико странке рад трибунала оцењују након завршеног поступка мишљење странака може бити под утицајем исхода поступка, док пружање повратне информације пре доношења арбитражне одлуке може осигурати неутралнију оцену.¹⁶⁰⁹ Међутим, давање повратне информације о раду арбитра пре доношења арбитражне одлуке не може да пружи повратну информацију у вези са квалитетом одлучивања.

Поред директног прикупљања података од самих странака и арбитра, арбитражне институције ће обично имати и своју интерну, неформалну листу арбитра са одређеним напоменама које су засноване на искуству саме институције са конкретним арбитром. Те напомене се могу тицати начина вођења арбитражног поступка у претходно вођеним поступцима од стране конкретног арбитра под окриљем арбитражне институције, као што је интерна оцена ефикасности арбитра у погледу поштовања процесних рокова и вештине управљања сложеним предметима. Такође, арбитражна институција интерно може забележити информације у вези са стилом комуникације арбитра, његовој сарадњи са странкама, осталим члановима арбитражног трибунала и самом арбитражном институцијом, као и његовој склоности ка усменим расправама и начином вођења истих. Уколико је постојало раније непријатно искуство са одређеним лицем, арбитражна институција то може имати у виду приликом наредних именовања. Институција може евидентирати и посебне експертизе арбитра, као што су техничка знања или познавање специфичних правних система, што може бити од значаја при будућем именовању. На крају, с обзиром да ће арбитражне институције обично извршити и проверу арбитражне одлуке пре њеног слања странкама у поступку, арбитражна институција може забележити оцену квалитета одлуке, односно ниво евентуалних захтева за ревизијом одређених делова одлуке. Ове интерне напомене могу помоћи арбитражним институцијама да доносе информисане одлуке о будућем именовању арбитра.

¹⁶⁰⁹ S. Paruk, *op. cit.*

Дакле, до сада, евалуација рада арбитра се обично одвијала неформалним путем, путем размене искустава и субјективних утисака учесника арбитражног поступка. Међутим, са растућим бројем арбитражних поступака и потребом за већом транспарентношћу и објективношћу, јавља се потреба за систематичнијим приступом евалуацији арбитра. У том смислу се поставља и питање да ли би вештачкој интелигенцији могао да се препусти задатак евалуације и оцене рада арбитра.

3.4.1. Потенцијална улога вештачке интелигенције

Систем вештачке интелигенције за евалуацију и оцenu рада арбитра у арбитражном поступку би могао да се користи за анализу података који могу да укажу на квалитет поступања конкретног арбитра. Евалуација треба да се састоји од анализе критеријума чијом анализом би се утврђивала ефикасност и успешност рада арбитра.

Системи вештачке интелигенције могу брзо и ефикасно анализирати велике количине података о раду арбитра, укључујући анализу време трајања поступка, време предузимања одређених радњи, броја арбитражних поступака у коме је неко лице учествовало, просечног броја поднетих поднесака, број донетих процедуралних закључака, и сл. Након анализе постављених критеријума, систем вештачке интелигенције би могао генерисати извештај о раду конкретног арбитра и његовом поступању у арбитражном поступку. На основу историјских података, систем вештачке интелигенције може предвидети вероватноћу ефикасности вођења поступка и квалитет рада арбитра у будућим случајевима. Додатно, систем може извршити и упоредну анализу, па може упоредити перформансе арбитра са њиховим колегама пружајући слику у вези са стандардом предузимања одређених радњи у арбитражном поступку.

Најпре, треба размислити који су то пожељни критеријумима за евалуацију рада арбитра, које би систем вештачке интелигенције могао да користи. Полазиште ове анализе могу бити критеријуми за оцenu рада судија, али они свакако не могу бити истоветни.

Сврха вредновања рада судија је процена, одржавање и унапређење квалитета рада, уз поштовање независности судије, у циљу јачања поверења јавности у рад судије и суда.¹⁶¹⁰ Вредновање се врши на основу јавно објављених, објективних, јединствених и свеобухватних критеријума који се заснивају на квалитативним, као и на квантитативним показатељима, али не обухвата процену примене слободног судијског уверења у оцени доказа и тумачењу прописа.¹⁶¹¹ Дакле, критеријуми за вредновање рада судија су квалитет и квантитет, при чему је мерило за вредновање квалитета рада проценат укинутих одлука и време израде одлука, док је мерило за вредновање квантитета рада судија је месечна норма.¹⁶¹² Квалитет рада исказује способност и знање судије у примени материјалног и процесног права, док квантитет рада исказује ефикасност у решавању предмета.¹⁶¹³ Слично правило може да се предвиди и за оцenu рада арбитра. Ипак, арбитрама, за разлику од судија ефикасност не може да се искаже кроз процену месечне норме,¹⁶¹⁴ јер арбитра не

¹⁶¹⁰ Члан 35 Закон о судијама, *Службени гласник РС*, бр. 10/2023.

¹⁶¹¹ Члан 36 Закон о судијама.

¹⁶¹² Члан 4 Правилника о критеријумима, мерилима, поступку и органима за вредновање рада судија и председника судова, *Службени гласник РС*, бр. 81/2014, 142/2014, 41/2015 и 7/2016 (Правилник о вредновању рада судија).

¹⁶¹³ Члан 14 Правилника о вредновању рада судија.

¹⁶¹⁴ Члан 17 Правилника о вредновању рада судија предвиђа да се квантитет (учинак) рада судија вреднује на основу броја предмета који судија заврши у току месеца у односу на месечну норму, унапред утврђен број предмета који би требало да заврши.

извршавају послове који су им одређени описом радног места и нису лица ангажована у радном односу, већ се ангажовање посебно уговара за сваки појединачни случај.

Закон о судијама предвиђа да се вредновање рада судије врши се на основу стручног знања и способност његове примене, способности аналитичког мишљења и решавања правних питања, способност за доношење одлуке у примереном року, вештине вођења расправе и саслушања, способности усменог и писаног изражавања и аргументовања, способности организовања судијског посла, преузимање додатног посла и задужења.¹⁶¹⁵ На основу ових критеријумима ћемо дефинисати могуће критеријуме за оцену рада арбитра. Наиме, комбинацијом квантитативних мерила, у виду анализе мерила ефикасности вођења поступка, као и квалитативне процене, која се односи на процену квалитета арбитражне одлуке, може се пружити свеобухватна слика о раду конкретног арбитра.

Додатно, код вредновања квалитета рада судија као релевантно мерило се предвиђа проценат укинутих одлука и време израде одлука.¹⁶¹⁶ Сличан критеријум се може применити и на арбитра крз анализу процента поништених одлука, односно одлука која нису прошле поступак признања и извршења. Додатно, поред стопе поништених одлука, односно одлука које нису прошле поступак признања и извршења, квантитативна оцена перформанси арбитра може да се састоји од процене објективних метрика ефикасности вођења поступка, као што је и брзина доношења одлука, узимајући у обзир и друге специфичности спора.

Наиме, од арбитра се очекује да арбитражни поступак воде на ефикасан начин, да правовремено спроводе активности и да у предвиђеном року донесу арбитражну одлуку. У том смислу, критеријуми за праћење ефикасности вођења поступка би се тицали анализе поштовања рокова утврђених процедуром, способности управљања поступком без непотребних одлагања, вођења усмених расправа, решавања процедуралних питања, комуникације и начина управљања поступком. Организација и вођење усмене расправе се може оцењивати крз евалуацију ефикасности у вођењу усмених расправа, процену способности арбитра да усмери дискусију на кључна питања и правне захтеве странака. Ефикасност управљања поступком се може ценити према временском трајању поступка, брзини одговора на процедуралне захтеве странака, анализом временског трајања поступка са временским оквиром других случајева. Примера ради, систем би проверавао време доношења арбитражне одлуке и да ли је оно било у складу са роковима прописаним у арбитражним правилима институције и договором странака у поступку. Примера ради, ИСС арбитражна правила захтевају доношење одлуке у року од шест месеци од конституисања арбитражног трибунала.¹⁶¹⁷

Додатно, систем може вршити евалуацију способности арбитра да управља трошковима поступка крз анализу одлуке о расподели трошкова између странака и трошкова арбитраже у односу на сложеност и вредност спора. Трошкове поступка може поредити са просеком за случајеве у којима је вредност спора у истом распону.

Квалитативна оцена перформанси арбитра може да се састоји од оцене стручности, неутралности и независности арбитра, као и квалитета донете арбитражне одлуке.

Стручност се може ценити на различите начине, крз проверу образовања и професионалног искуства неког лица. То значи да ће странке и њени заступници

¹⁶¹⁵ Члан 36 Закона о судијама.

¹⁶¹⁶ Члан 15 Правилника о вредновању рада судија.

¹⁶¹⁷ Члан 31 ИСС арбитражних правила.

проверавати у којим поступцима решавања спорова су одређена лица учествовала, да ли су и где објављивала стручне и научне чланке на специфичне теме, који степен студија су завршили и из које области. Систем вештачке интелигенције може да помогне приликом упоређивања параметара за утврђивање нивоа стручности кандидата. Међутим, код оцене академског образовања арбитра, потешкоће упоређивања може изазвати чињеница да називи диплома и академских студија које оне представљају нису уједначени у различитим јурисдикцијама и могу бити збуњујући.¹⁶¹⁸

Систем може утврдити обрасце у одлучивању конкретног арбитра који даље могу указивати на конзистентност у његовом поступању, присуство пристрасности. Наиме, једна од основних дужности арбитра је да буде независан и непристрасан, те да пријави све околности које би могле изазвати сумњу у његову непристрасност и независност. У том смислу, критеријум за оцмену поступања арбитра може бити оцена његове спремности да открије све релевантне околности које могу утицати на његову непристрасност и независност. С тим у вези, систем може анализирати евентуалне приговоре странака на основу независности арбитра, те донете одлуке по тим приговорима.

Оцена квалитета арбитражне одлуке се може вршити кроз евалуацију стручности арбитра, његовог познавања процедуралних правила, меродавног материјалног права и индустрије која је предмет спора. Једно од мерила за вредновање квалитета арбитражне одлуке може да буде квалитет образложења арбитражне одлуке и проценат поништених арбитражних одлука, односно арбитражних одлука које нису прошле поступак признања и извршења. У том смислу, треба пратити стопу успешности извршења арбитражних одлука пред државним судовима других јурисдикција. Арбитражне одлуке треба да буду јасне, логички кохерентне и добро образложене, па критеријуми за оцмену могу бити примена релевантног права и чињеница, структура и концизност одлуке, као и јасноћа образложења одлуке. Додатни параметри анализе могу бити образовање арбитра и његово професионално искуство, као и претходно учешће у арбитражним поступцима. У данашње време, један од критеријума евалуације може бити и способност арбитра да користи технологију.

Резултати које би овакав систем генерисао на основу предвиђених параметара би могли да помогну у доношењу информисаних одлука о именовању, односно поновном именовању арбитра.

3.4.2. Анализа критеријума за класификацију ризика

У наставку ћемо анализирати раније постављене параметре за класификацију система вештачке интелигенције за евалуацију и оцмену рада арбитра.

Фаза поступка у којој се систем вештачке интелигенције користи: Систем за евалуацију и оцмену рада арбитра од стране арбитражне институције начелно може да се користи у било којој фази поступка. Тако, евалуација рада може да се врши континуирано током трајања арбитражног поступка, док се оцена рада арбитра може формирати тек након завршеног поступка, односно након треће фазе. Резултати евалуације странкама и њиховим заступницима могу бити значајнији, уколико су им доступни, у првој фази, приликом сачињавања листе потенцијалних чланова арбитражног већа, односно председника арбитражног трибунала. Такође, арбитражне институције могу користити ову листу приликом избора арбитра.

¹⁶¹⁸ B.W. Daly, *op. cit.*, 446.

Сврха система вештачке интелигенције: Сврха система вештачке интелигенције за евалуацију и оцену рада арбитара јесте асистенција арбитражним институцијама приликом вршења расподеле задатака и евалуације рада. На овај начин, систем може да пружи помоћ арбитражним институцијама у процесима интерне организације, посебно приликом именовања арбитара, праћења његовог учинка, односно оцењивања квалитета и ефикасности рада арбитара.

Ниво учешћа корисника система вештачке интелигенције приликом улаза: Систем вештачке интелигенције за евалуацију и оцену рада арбитара у арбитражном поступку захтева висок ниво учешћа корисника.

Најпре, корисници морају поставити специфичне жељене параметре за оцену рада арбитара. Током фазе коришћења система, корисници могу прилагођавати параметре анализе или филтрирати анализу на основу специфичних критеријума. Додатно, иако систем вештачке интелигенције начелно може аутоматски прикупљати информације из базе података арбитражне институције, арбитражна институција може вршити унос других релевантних података у вези са предметима спора, арбитражним одлукама, процедуралним питањима и другим релевантним информацијама које систем може користити за анализу.

Формат излаза система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за оцену рада арбитара ће генерисати резултат у виду одлуке. Наиме, систем врши квантитативну и квалитативну анализу постављених параметара и генерише оцену рада арбитра, што се може сматрати одлуком о учинку, односно успешности рада арбитара. Одлука може садржати детаљну анализу перформанси арбитара, укључујући испитивање ефикасности вођења поступка, квалитет образложења, време доношења одлуке, и сл. Генерисана оцена може бити дескриптивно описана. Примера ради, систем може формулисати оцену кроз исказивање оцене у форми „изузетан“, „задовољавајући“, „незадовољавајући“.¹⁶¹⁹

Систем вештачке интелигенције може додељивати конкретне оцене различитим аспектима рада арбитра, које се после могу сабирати како би се формирала крајња оцена. Вредновање квалитета рада може да се врши тако што се за свако мерило утврди појединачна оцена, а на основу утврђених појединачних оцена може да се утврди оцена вредновања рада квалитета рада арбитара.¹⁶²⁰

Способности неопходне за рад система вештачке интелигенције: За систем вештачке интелигенције за евалуацију и оцену рада арбитара у арбитражном поступку потребне су следеће кључне способности: препознавање података, откривање образаца или грешака, предвиђање исхода, резоновање.

Најпре, систем мора бити способан да препозна и анализира релевантне информације о раду арбитара, укључујући квантитативне и квалитативне метрике за оцену рада арбитара. Систем треба да буде способан да утврди обрасце у одлучивању арбитара који могу указивати на ефикасност и конзистентност у поступању, али и на могуће пристрасности. На основу анализе претходних података систем може вршити и предвиђање будућих

¹⁶¹⁹ Као паралелу наводимо да су оцене судијских помоћника описне и изражене формулацијама „нарочито се истиче“, „истиче се“, „добар“, „задовољава“ и „не задовољава“, док се оцене судија изражавају са „изузетно успешно“, „успешно“, и „не задовољава“. Вид. члан 6 Правилник о критеријумима, мерилима и поступку за оцењивање рада судијских помоћника, *Службени гласник РС*, бр. 32/2016-149, 103/2018-76 (УС), 37/2019-66 и члан 4 Правилника о вредновању рада судија.

¹⁶²⁰ Слично је прописано у члану 4 Правилника о вредновању рада судија.

исхода, односно извлачити закључке у вези са поступањем у будућим арбитражним поступцима. На крају, систем треба да буде способан да повеже и дубински размотри све метрике како би генерисао коначну одлуку о оцени рада арбитра.

Могући ризици услед примене система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за евалуацију и оцену рада арбитра у арбитражном поступку носи са собом неколико потенцијалних ризика укључујући ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Ризик пристрасности: Уколико систем садржи пристрасне податке, он може генерисати пристрасне оцене рада арбитра, што може довести до дискриминаторних оцена перформанси арбитра и неправичног третмана одређених група арбитра. Наиме, ризик пристрасности може да произађе из природе података на којима се систем обучава који садрже пристрасне, непотпуне или непроверене податке, али и сам систем може извући погрешне закључке који ће садржати одређене пристрасности.

Уколико систем садржи податке који су већ обележени одређеним предрасудама, резултати које систем генерише могу рефлектовати или чак и појачати постојеће предрасуде. Примера ради, уколико подаци о арбитражним поступцима убачени у систем оличавају статистике да су арбитражи углавном били мушкарци или да се чешће мушкарци именују за сложеније, високо вредноване или медијски праћене спорове, систем може доћи до закључка да су мушкарци бољи за арбитра од жена. Услед тога, систем може давати повољније оцене мушким арбитрама, што би даље могло водити већем ангажману мушкараца уместо жена, чак и када су им квалификације идентичне.

Такође, систем може развити склоност ка арбитрама који долазе из економски развијенијих држава, имајући у виду су они обично укључени у већи број арбитражних поступака у поређењу са арбитрама из мање заступљених региона. Ова врста дискриминације може утицати на резултате евалуације арбитра генерисане од стране вештачке интелигенције, односно на каријере арбитра из мање развијених држава или оних који припадају мањинским групама.

Ризик нетранспарентности: Необјашњивост начина рада система вештачке интелигенције може отежати разумевање како систем генерише оцену рада арбитра. Овакав вид нетранспарентности може умањити поверење у генерисане евалуације и отежати њихову употребу као веродостојног извора. Додатно, уколико странке или арбитражне институције користе систем без јасног увида у методологију евалуације и без критичког разматрања резултата, они могу бити прихваћени као објективни, иако у основи могу бити засновани на неадекватно постављеним критеријумима или на пристрасним подацима. Такав резултат система може нарушити основна начела правичности, непристрасности и одговорности у доношењу одлука.

Ризик могуће грешке: Превасходно, да би систем вештачке интелигенције могао да функционише претходно је потребно прикупити сет одговарајућих података, који мора бити веродостојан. Овде се јавља исти проблем као код система вештачке интелигенције за давање препорука за именовање арбитра. Наиме, недостатак релевантних и поузданих информација може утицати на резултат система. Постоји више изора сазнавања релевантних података за евалуацију и оцену арбитра. Прво, систем може повлачити релевантне податке из система за управљање арбитражним предметом који се води под окриљем арбитражне институције. Затим, систем вештачке интелигенције може обрађивати повратне информације добијене од странака у поступку кроз анкете које би странке

попуњавале након завршетка поступка у вези са комуникацијом арбитра, његовом стручности, независности, непристрасности и начину вођења арбитражног поступка. Овакве податке могу прикупљати саме арбитражне институције. С друге стране, у оквиру арбитражне институције се може вршити интерна евалуација кроз проверу нацрта арбитражних одлука и евентуално других параметара.

Системи вештачке интелигенције могу правити грешке које нису одмах очигледне. У контексту евалуације рада арбитра, чак и мале грешке могу имати озбиљне последице на репутацију и каријеру одређеног лица. Систем може, на пример, предвидети важне факторе који утичу на рад арбитра, а које би човек узео у обзир. То су примера ради, неке специфичне околности случаја, сложеност предмета, која оправдава дужи временски период расправљања одређених питања, и сл. Даље, ако се систем ослања на индиректне индикаторе успеха, као што је просечно време решавања спорова или степен задовољства странака, постоји ризик да ови критеријуми нису репрезентативни за правичност или квалитет рада арбитра. На пример, арбитраи који детаљно и темељно поступају, али спорије, могу бити неправедно оцењени као неефикасни.

На крају, сложеност арбитражних поступака и специфичне околности случаја ће захтевати људску процену и проверу резултата система вештачке интелигенције. Иако неповезан са арбитражним поступком, пример система вештачке интелигенције који оцењује рад радно ангажованих лица у курирским службама може, на овом месту, бити илустративан. Наиме, систем је куриру аутоматски доделио негативне поене, које су касније утицале на оцену његовог целокупног рада, само на основу чињенице да је курир одбио да ради због болести, а не узимајући у обзир оправданост разлога одбијања, ни чињеницу да куриру према закону припада право на одсуство са рада због болести.¹⁶²¹ Тако, систем вештачке интелигенције неће увек бити способан ни да разуме специфичне околности арбитражног поступка, контекст конкретног предмета. Такође, за оцену квалитета правног резоновања је неопходно адекватно правно и аналитичко разматрање за које се захтева учешће човека.

Ризик по приватност и безбедност података: Коришћење система вештачке интелигенције за анализу рада арбитра укључује обраду личних података лица која су ангажована као арбитраи у поступку решавања спорова. У том смислу, постоји ризик од неовлашћеног приступа, цурења информација или злоупотребе података о арбитраима. Ови ризици се могу спречити и ублажити, применом одговарајућих мера заштите, укључујући редовну проверу система, примену строгих протокола за заштиту података и активан људски надзор над процесом евалуације рада арбитра.

Ниво аутоматизације рада система вештачке интелигенције: Систем вештачке интелигенције за евалуацију и оцену рада арбитра у арбитражном поступку може се пружити низак ниво аутоматизације.

Наиме, систем вештачке интелигенције може аутоматски генерисати резултат и испитати све релевантне метрике које утичу на оцену рада арбитра, али ће се очекивати да човек пажљиво прегледа и верификује резултате које систем вештачке интелигенције генерише. Дакле, примена оваког система би захтевала константан људски надзор и интервенцију у свим фазама процеса евалуације, како би се пратили и верификовали методолошки кораци анализе коју врши систем вештачке интелигенције, а на крају и сам резултат. На корисницима остаје на који начин ће интерпретирати резултате система, односно да ли ће

¹⁶²¹ Марио Рељановић, Јована Мисаиловић, „Радноправни положај дигиталних радника – Искуства европских земаља“, *Страни правни живот*, бр. 3, 2021, 421; М.В. Репић, *op. cit.*, 27.

и на који начин користити резултате евалуације. Коначна оцена рада арбитра и даље треба да укључује људско разматрање, узимајући у обзир комплексност арбитражног процеса и потенцијалне специфичности сваког појединачног случаја.

Свакако циљ развоја и примене овог система не би требала бити поступна замена процене и одлучивања Секретаријата арбитражне институције, већ пружање помоћи запосленима у институцији и омогућавање бржег увида у релевантне параметре који могу указивати на потребу за одређеним корективним мерама. У том смислу, систем вештачке интелигенције за евалуацију и оцена рада арбитра може да служи првенствено као помоћни алат који пружа подршку приликом прикупљања и организације података, док доношење коначне оцене о раду треба да изврши човек. Арбитар чији су се подаци анализирали ради генерисања оцене има право да уложи приговор на аутоматизовану обраду његових личних података, а у том случају је неопходно да се евалуација поново размотри и ревидира од стране људског доносиоца одлуке.

Класификација ризика система вештачке интелигенције према *AI Act*-у: Након горе изложене анализе, можемо закључити да се систем вештачке интелигенције за евалуацију и оцену рада арбитра се може класификовати као систем високог ризика.

На анализу система вештачке интелигенције за генерисање предлога за евалуацију и оцену рада арбитра ћемо применити раније постављен модел за класификацију система вештачке интелигенције у области људских ресурса. Наиме, *AI Act* у Прилогу III као високоризичне системе вештачке интелигенције предвиђа системе који се користе у области људских ресурса, и то за сврху запошљавања, расподелу задатака и доношење одлука о унапређењу.¹⁶²² Оцена рада арбитра на основу одређених критеријума се може подвести под задатке које иначе обавља сектор људских ресурса. Анекс III *AI Act*-а експлицитно предвиђа да ће се високоризичним сматрати они системи који су намењени за доношење одлука које утичу на услове радног или другог уговорног односа, као и за расподелу задатака на основу индивидуалног понашања или личних карактеристика и евалуацију рада. Наиме, системи вештачке интелигенције који се користе за евалуацију рада запослених, односно за праћење ефикасности рада запослених могу значајно нарушити права запослених, а нарочито право на приватност и право на заштиту података о личности.¹⁶²³ Додатно се појашњава да се високоризичним сматрају системи за доношење одлука које утичу на услове радног или другог уговорног односа, расподелу посла и оцену рада, јер такви системи могу значајно утицати на каријерни развој, остваривање загарантованих права из радног или другог односа, као и на финансијске могућности ангажованих лица.¹⁶²⁴

Приликом примене модела за класификацију система вештачке интелигенције у области људских ресурса, позитиван је одговор на питање да ли је систем вештачке интелигенције намењен за доношење одлуке о унапређењу или каријерном напредовању, као и да ли је систем вештачке интелигенције намењен за праћење ефикасности рада. Наиме, евалуација и оцена рада арбитра може директно утицати на даљу професионалну каријеру лица чији се подаци обрађују. То значи да резултат система може да има озбиљне последице по физичко лице, имајући у виду да одлука система о евалуацији и оцени рада арбитра може директно утицати на евентуално будуће именовање за арбитра или други вид ангажовања у арбитражном поступку.

¹⁶²² Члан 6, став 2, односно Анекс III, став 1, тачка 4 *AI Act*-а.

¹⁶²³ Рецитал број 57 *AI Act*-а.

¹⁶²⁴ Рецитал број 57 *AI Act*-а.

AI Act упозорава и на још неке ризике који могу настати употребом система вештачке интелигенције који би требало сматрати системом високог ризика, па наводи ризик пристрасности, наступања грешке и нетранспарентности система.¹⁶²⁵ Такође, као могући ризик од употребе система вештачке интелигенције у области људских ресурса *AI Act* наводи дискриминацију, нарочито дискриминацију жена, особа с инвалидитетом, као и дискриминацију на основу расног, етничког порекла и сексуалне оријентације.¹⁶²⁶ Ово значи да како озбиљност ризика и вероватноћа њиховог настајања постају виши, тако се и одређени систем вештачке интелигенције конкретне сврхе може сврстати у вишу категорију ризика. Приликом примене система за евалуацију и оцену рада арбитара може доћи до ризика пристрасности, ризика транспарентности, ризика могуће грешке и ризика по приватност и безбедност података. Услед постојања ових ризика, развој и примена система вештачке интелигенције мора бити праћена применом одговарајућих мера за сузбијање могућих ризика.

Додатно, *AI Act* као опште правило експлицитно предвиђа да ће се систем који обавља профилисање физичких лица увек сматрати високоризичним, без обзира на област примене.¹⁶²⁷ У контексту арбитражног поступка, то значи да ће се без изузетка сваки систем вештачке интелигенције који служи за евалуацију и оцену рада арбитара третирати као високоризичан.

До профилисања долази јер систем вештачке интелигенције за евалуацију и оцену рада арбитара обрађују разноврсне податке у циљу креирања индивидуалних оцена арбитара, које се затим могу користити у различите сврхе, за доношење препорука приликом именовања, одлуком у вези са ангажовањем, и др. Како би оценио компетентност, поузданост и очекивању ефикасност вођења арбитражног поступка, систем може анализирати податке као што су трајање арбитражних поступака које је водио одређени арбитар, број донетих процесних закључака, учесталост комуникације између арбитара и странака у поступку, број спорова у којима је страна тражила изузеће конкретног арбитра и исход тих захтева, процена усклађености понашања са етичким стандардима, квалитет арбитражне одлуке, и др. Профилисање у овом контексту подразумева процену професионалних способности, личних карактеристика и понашања арбитара, што директно утиче на њихове професионалне могућности одређеног лица, професионалне прилике, будућа именовање, стручну репутацију, друштвени статус, приходе, и др.

Из свих наведених разлога, сваки систем вештачке интелигенције који врши евалуацију или оцењивање арбитара мора бити подвргнут ригорозној процени утицаја на основна права, обухваћен прописаним обавезама транспарентности, валидације и надзора, као и механизмима за приговор и правну заштиту у случају погрешне или дискриминаторне оцене. Лица чији се подаци обрађују морају имати потпуне информације како функционише систем вештачке интелигенције који оцењују њихов рад. У супротном, постоји ризик да овакви системи не само да неће допринети унапређењу квалитета арбитраже, већ ће угрозити њене основне вредности.

Пример тренутно доступних система вештачке интелигенције: Након изложене анализе ризика, делује оправдано да на тржишту није развијен систем вештачке интелигенције за евалуацију и оцену рада арбитара. Развој и примена оваког система би морале бити предмет ригорозних мера за спречавање и ублажавање наступања могућих ризика.

¹⁶²⁵ Рецитал број 61 *AI Act*-а.

¹⁶²⁶ Рецитал број 57 *AI Act*-а.

¹⁶²⁷ Члан 6, став 4 *AI Act*-а.

Закључна разматрања

У оквиру поглавља Правни ризици употребе модерних технологија у завршној фази арбитражног поступка подробно смо анализирали додатних осам система вештачке интелигенције које могу користити странке, њихови заступници, арбитри и арбитражне институције у трећој фази арбитражног поступка. У оквиру овог поглавља акценат анализе је била примена технологија од стране арбитра.

Приликом анализе осам система који се могу користити у завршној фази поступка, код три система је идентификован висок ризик за његов развој и примену, док је код осталих пет идентификован средњи, односно ограничени ризик. У завршној фази поступка арбитри ће најчешће користити технологије у сврху истраживања и тумачење чињеница или права од стране, обављања уско постављених процедуралних задатака и унапређење претходно урађених задатака, као и примене права на чињенице случаја, док арбитражне институције могу користити технологију за асистенција приликом обављања оперативних и административних послова, ако и приликом евалуације рада.

Ниво улаза, односно учешћа корисника у циљу адекватне употребе система се разликује од система до система, па је тако закључено да ће код четири система бити потребан низак степен учешћа корисника, код једног система да ће бити потребан средњи ниво учешћа и да ће код три система бити потребан висок ниво учешћа корисника. Што се тиче формата излаза приликом примене система вештачке интелигенције у трећој фази поступка смо идентификовали садржај као најчешћи формат излаза, али и предвиђања и одлуку. Могућност високе аутоматизације је препозната код примене пет система, док је ниска аутоматизација очекивана код примене три система од осам анализираних система вештачке интелигенције. На крају, приликом примене сваког од анализираних система је идентификована могућност наступања одређених ризика, па се зато ниједан од анализираних система не може сматрати системом ниског ризика.

У наставку ћемо кратко изложити основне карактеристике свих анализираних система који се могу користити у фази пре конституисања арбитражног већа.

Систем за оцену поузданости доказа се може категорисати као систем високог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је средњи, док је ниво аутоматизације низак. Формат излаза биће садржај, препорука и предвиђање. Систем вештачке интелигенције за оцену доказа треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка препознавање података, откривање образаца или грешака, резонување. Примена система вештачке интелигенције за оцену доказа у арбитражним поступцима носи неколико кључних ризика, међу којима су ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке, ризик по приватност и безбедност података.

Систем за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је висок, као и ниво могуће аутоматизације. Формат излаза биће садржај. Систем вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума треба да поседује две кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка генерисања стандардизованих делова арбитражне одлуке, а то су препознавање података и прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја. Примена система вештачке интелигенције за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке носи два кључна ризика, и то ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Систем за генерисање образложења арбитражне одлуке се може категорисати као систем високог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је висок, док је ниво аутоматизације низак. Формат излаза биће садржај. Систем вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка генерисања образложења арбитражне одлуке: препознавање података, откривање образаца или грешака, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја, резонување. Употреба система вештачке интелигенције за генерисање образложења арбитражних одлука носи неколико кључних ризика, који укључују ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност.

Систем за проверу арбитражне одлуке се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је низак, док је ниво аутоматизације висок. Формат излаза биће препорука. Систем вештачке интелигенције за генерисање арбитражног споразума треба да поседује две кључне способности, препознавање података и откривање образаца, односно грешака. Од могућих ризика приликом употребе система за техничку проверу арбитражне одлуке кључни су ризик од грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Систем за подршку анонимизацији арбитражних одлука се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је низак, док је ниво аутоматизације висок. Формат излаза биће садржај. Систем вештачке интелигенције за помоћ приликом анонимизације података треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка: препознавање података и откривање образаца или грешака. Током примене система вештачке интелигенције за подршку анонимизацији података може доћи до два кључна ризика, а то су ризик грешке и ризик по приватност и безбедност података.

Систем за генерисање сажетака арбитражних одлука се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је низак, док је ниво аутоматизације висок. Формат излаза биће садржај. Систем вештачке интелигенције за генерисање сажетка арбитражне одлуке треба да поседује кључну способност које би му омогућила адекватно испуњење задатка, а то је препознавање података. Приликом коришћења систем вештачке интелигенције за генерисање сажетка арбитражне одлуке евентуално може доћи до ризика грешке. Наиме, систем вештачке интелигенције може погрешно интерпретирати текст арбитражне одлуке или пропустити кључне чињенице и правне аргументе.

Систем за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције се може категорисати као средње ризичан систем, односно систем ограниченог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је низак, док је ниво могуће аутоматизације висок. Формат излаза биће садржај. Систем вештачке интелигенције за генерисање извештаја о раду арбитражне институције треба да поседује следеће кључне способности које би му омогућавале адекватно испуњење задатка, а то су препознавање података, утврђивање одређених правилности, односно неконзистентности, прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја. На крају, приликом рада система вештачке интелигенције за генерисање годишњих извештаја арбитражних институција може доћи до ризика могуће грешке система.

Систем за евалуацију и оцену рада арбитра се може категорисати као систем високог ризика. Ниво улаза, односно учешћа корисника је висок, док је ниво могуће аутоматизације

низак. Формат излаза била би одлука. За систем вештачке интелигенције за евалуацију и оцену рада арбитара у арбитражном поступку потребне су следеће кључне способности: препознавање података, откривање образаца или грешака, предвиђање исхода, резонување. На крају, систем вештачке интелигенције за евалуацију и оцену рада арбитара у арбитражном поступку носи са собом неколико потенцијалних ризика укључујући ризик пристрасности, ризик нетранспарентности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност података.

ПОГЛАВЉЕ VIII

ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА КАО АРБИТАР У АРБИТРАЖНОМ ПОСТУПКУ

Уводне напомене

У претходна три поглавља смо представили неке од могућих улога вештачке интелигенције као помоћног алата који могу користити странке, њихови заступници, арбитри и арбитражне институције у арбитражним поступцима. Додатно, модерне технологије се могу користити на разновразне начине од стране арбитра: од асистенције арбитрима при претраживању докумената, преко оцене доказа до генерисања садржине арбитражне одлуке. У овом поглављу ћемо испитивати улогу вештачке интелигенције као доносиоца одлука, односно арбитра у поступку решавања спорова.

У првом делу рада смо представили и објаснили неколико различитих дефиниција вештачке интелигенције, али бисмо на овом месту подсетили на дефиницију из речника Оксфорда који дефинише вештачку интелигенцију као „теорију и развој рачунарских система који су у стању да извршавају задатке који обично захтевају људску интелигенцију, као што су визуелна перцепција, препознавање говора, доношење одлука и превођење језика“ (*emphasis added*).¹⁶²⁸ За већину поменутих задатака је јасно да их вештачка интелигенција може обављати, па некада чак брже и боље од људи, као и да на тај начин доста олакшава наш свакодневни живот. Примера ради, док се спремамо за посао, гласом можемо дати инструкцију *Siri*, систему за препознавање говора интегрисаном у паметне уређаје, да провери временску прогнозу или да позове колегу. Исто је и са визуелном перцепцијом, имајући у виду да вештачка интелигенција путем рачунарске визије може брже од људи препознавати предмете око себе, али и вршити визуелну анализу докумената. Примера ради, уколико би вештачка интелигенција и човек добили задатак да анализирају слику библиотеке и да преброје колико тачно има књига на полицама, вештачка интелигенција би несумњиво брже дошла до тачног одговора. Како смо раније објаснили, алати за превод у секундама могу преводити обимну документацију, док човеку за исту ствар треба значајно више времена. Међутим, остаје упитно да ли вештачка интелигенција може доносити одлуке на исти начин као човек. С тога ћемо се у овом делу рада подробније бавити истраживањем да ли и на који начин системи вештачке интелигенције могу доносити одлуке у оквиру арбитражног поступка, односно да ли се вештачка интелигенција може прилагодити задацима које уобичајено подразумева рад арбитра.

Још 2017. године, адвокати Коен (*Cohen*) и Наперт (*Nappert*) су упозорили да се налазимо на прагу времена када технологија у арбитражним поступцима прелази из чисто утилитарне у истински трансформативну технологију.¹⁶²⁹ Велике промене се дешавају у друштвеном и културном контексту на глобалном нивоу, од којих се може очекивати да би у будућности могле довести до драстичних промена у смислу очекивања да арбитри више не морају бити људи.¹⁶³⁰ Једана адвокатица се, у том смислу, помало иронично запитала да ли ће „бледи, старији мушкарци“ (енг. *pale, male and stale*) постати замењени „модерним, електронским машинама“ (енг. *electronic, modern and machine*)?¹⁶³¹

¹⁶²⁸ Oxford Living Dictionaries, https://en.oxforddictionaries.com/definition/artificial_intelligence,

¹⁶²⁹ P. Cohen, S. Nappert, *op. cit.*

¹⁶³⁰ K.F. Gómez, *op. cit.*, 38.

¹⁶³¹ Veronika Pavlovskaya, “Machine arbitrators change the rules of the game”, *Arbitration Journal by The Arbitration Association*, 2020, доступно на: <https://journal.arbitration.ru/analytics/machine-arbitrators-change-the-rules-of-the-game/>.

Данас често можемо чути да ни један посао више није сигуран и да ће нам вештачка интелигенција „одузети“ послове барем у неком мери, а често у медијима читамо сензационалистичке наслове како ће нас вештачка интелигенција врло брзо заменити.¹⁶³² Очекивања од вештачке интелигенције су јако висока, јер се верује да она може учинити арбитражу јефтинијом, бржом и поузданијом.¹⁶³³ Ипак, не треба прецењивати могућности машина, јер ипак машине могу бити боље од људи у обављању само неколицине послова, док људи ипак предњаче у обављању много већег опсега послова.¹⁶³⁴

Заиста бројни алати вештачке интелигенције несумњиво побољшавају и олакшавају свакодневни живот и обављање специфичних послова, па постоји донекле оправдан страх да ће вештачка интелигенција преузети неке од послова који су данас искључиво резервисани за људе. Начелно се сматра да су послови који укључују високо репетитивне задатке у предвидивом окружењу подложнији аутоматизацији, и да су послови који захтевају интеракцију са људима, употребу високе социјалне интелигенције и креативности у непредвидивом окружењу отпорнији на аутоматизацију.¹⁶³⁵ Можемо тврдити да послови правника припадају пословима које карактерише изазовно окружење, правно резонување и креативност, те да су они сигурнији од неких других. Ипак, ни правници нису потпуно имуни на страх од развоја вештачке интелигенције и њене све веће капацитете, па се између осталих отвара и питање да ли је могуће да једног дана судије, односно арбитражи буду замењени роботима. Овај страх илуструје и питање једне адвокатице која се још 2020. године запитала да ли ће „једног дана наши неуређени, динамични људски спорови бити репавани мирном, свезнајућом логиком правичног и неутралног електронског доносиоца одлука?“¹⁶³⁶

Ово питање није ново, већ напротив, постоје научни чланци настали још 60их година прошлог века који говоре о томе да ће се једног дана направити машина у коју ће се убацивати правни прописи и чињенице, а која ће избацивати закључке, омогућавајући адвокатима и судијама да проучавају закључке како би утврдили тачност података датих машини, а на основу тога и поузданост закључака у конкретном случају.¹⁶³⁷ Предвиђање је и тада било да ће бити људи који ће критиковати рад машине, људи који ће је користити као помоћ при раду (као својеврсни „штап за ходање“), али да ће бити и људи који ће овакве машине користити на начин на који „инжењер или научник користе рачунар“.¹⁶³⁸

¹⁶³² Peter Coy, “Will Artificial Intelligence Replace Us or Empower Us?”, *The New York Times*, 2025, доступно на: www.nytimes.com/2025/01/13/opinion/artificial-intelligence-jobs.html; Clare Duffy, “Do you think AI is changing or threatening to take your job?”, *CNN*, 2015, доступно на: <https://edition.cnn.com/2025/06/23/tech/ai-impact-on-jobs-callout/>; Yvette Cooper, “Automation could destroy millions of jobs. We have to deal with it now”, *Guardian*, 2018, доступно на: www.theguardian.com/commentisfree/2018/aug/06/automation-destroy-millions-jobs-change; C. Sim, *op. cit.*, 1; David Kravets, “Law firm bosses envision Watson-type computers replacing young lawyers”, *Arx Technica*, 2015, доступно на: <https://arstechnica.com/tech-policy/2015/10/law-firm-bosses-envision-watson-type-computers-replacing-young-lawyers/>; Tim Watkins, Coffin Mew, “Will AI replace lawyers? Assessing the potential of artificial intelligence in legal services”, *Computer Weekly*, 2019, доступно на: www.computerweekly.com/opinion/Will-AI-replace-lawyers-Assessing-the-potential-of-artificial-intelligence-in-legal-services; Rory Cellan-Jones, “The robot lawyers are here - and they’re winning”, *BBC*, 2027, доступно на: www.bbc.co.uk/news/technology-41829534; Richard Susskind, *The End of Lawyers? Rethinking the Nature of Legal Services*, Oxford University Press, Oxford, 2010; E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1148.

¹⁶³³ J.-B. Racine, *op. cit.*, 1031.

¹⁶³⁴ Вид. излагање Sophie Nappert и Paul Cohen на *Vienna Arbitration Talks*, 2020, доступно на: www.youtube.com/watch?v=Zq9taxfvmTY.

¹⁶³⁵ M. Tegmark, *op. cit.*, 121–122.

¹⁶³⁶ A. Misshra, *op. cit.*

¹⁶³⁷ R.C. Lawlor (1962), *op. cit.*, 334–335.

¹⁶³⁸ *Ibidem*, 335.

У литератури налазимо и текстове који, упознајући читаоце са системима вештачке интелигенције Ватсон, Рос, Лекс Машина и Компас (*Watson, Ross, Lex Machina, Compass*) који могу да прегледају хиљаде одлука за само неколико секунди, представљају ове системе као веома тражену „групу адвоката“ од стране водећих светских адвокатских канцеларија и паљиво истичу да се „од њих очекује да прецизније предвиђају исходе случаја од Гери Борна (*Gary Born*), да креирају убедљивије аргументе од Станимира Александрова (*Stanimir Alexandrov*) и да доносе боље арбитражне одлуке од Габријеле Кауман-Колер (*Gabrielle Kauffman-Kohler*)“.¹⁶³⁹

Све већа употреба система вештачке интелигенције у процесу решавања спорова ће доносити све више нових изазова, па је важно питање у којој мери и којом брзином правосудни систем треба да се трансформише и прихвата коришћење система вештачке интелигенције у процесу решавања спорова.¹⁶⁴⁰ Већ у овом стадијуму развоја технологије, можемо претпоставити да ће судови све више да се прилагођавају потреби тржишта за бржим и ефикаснијим решавањем спорова и да ће све више омогућавати странкама електронску комуникацију, па чак и решавање спорова путем различитих платформи као алтернативу усменим рочиштима у судници.

У неким земљама се већ користе системи вештачке интелигенције у поступцима решавања спорова. Кина је једна од првих земаља која је, још 2017. године, увела виртуелни суд на државном нивоу, који све процесне радње обавља искључиво *online*, али се не уводи аутоматизација доношења одлуке, већ су махом процесне радње из физичког окружења пребачене у виртуелно окружење.¹⁶⁴¹ У марту 2019. године је објављено да Естонија разматра могућност коришћења система вештачке интелигенције за решавање спорова мале вредности, односно спорова до 7000 евра, са циљем да се убрза решавање заосталих предмета који се тучу спорова мале вредности, како би судије могле да се посвете компликованијим случајевима.¹⁶⁴² Идеја је да се поступци воде искључиво виртуелно, да

¹⁶³⁹ José María de la Jara, Daniela Palma, Alejandra Infantes, “Machine Arbitrator: Are We Ready?”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2017, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2017/05/04/machine-arbitrator-are-we-ready/>; R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 85.

¹⁶⁴⁰ M. Tegmark, *op. cit.*, 107.

¹⁶⁴¹ *Hangzhou Internet Court* или “*cyberspace court*” како га још зову је први виртуелни суд основан на територији Народне Републике Кине који решава спорове настале на интернету. Седиште суда је у Ханџоу, кинеској престоници електронске трговине. Годину дана касније, отворени су и *Beijing Internet Court* and *Guangzhou Internet Court* као потпуно виртуелни судови за решавање спорова насталих на интернету или у вези са интернетом. Учесницима је омогућено да виртуелно поднесу тужбу и да региструју свој спор потпуно дигитално, без физичког учешћа странака у поступку. Спор не решавају људи, већ вештачка интелигенција. Види Nyu Wang, Michael Yuan Tian, “Intelligent Justice: AI Implementation in China’s Legal System”, *Artificial Intelligence And Its Discontents: Critiques From The Social Sciences And Humanities*, 2022, 212; F. G’sell, *op. cit.*, 357; Rachel E. Stern, Benjamin L. Liebman, Margaret Roberts, Alice Z. Wang, “Automating Fairness? Artificial Intelligence in the Chinese Court”, *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 59, 2021, 515; Ekaterina Rusakova, “Integration of ‘smart’ technologies in the civil proceedings of the People’s Republic of China”, *RUDN Journal of Law*, Vol. 25, No. 3, 2021; Yang Lin, “China’s Three Internet Courts”, *Amicus Curiae*, Series 2, Vol. 2, No. 3, 531-538; Meirong Guo, “Internet court’s challenges and future in China”, *Computer Law and Security Review*, Vol. 40, 2021, 1–13; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 234; Љубица Михајловић, „Вештачка интелигенција и грађански судски поступак – домен примене и ограничења“, *Судски поступак – правда и правичност, Зборник радова 35. сусрета Копаоничке школе природног права*, том IV, 2022, 107-119; Tara Vasdani, “Robot justice: China’s use of Internet courts”, *LexisNexis*, 2020, доступно на: <https://www.lexisnexis.ca/en-ca/ihc/2020-02/robot-justice-chinas-use-of-internet-courts.page>; Joshua Park, “Your Honor, AI”, *Harvard International Review*, 2020, доступно на: <https://hir.harvard.edu/your-honor-ai/>; Xinhua, “Beijing Internet Court Launches AI Judge,” *China Daily*, 2019, доступно на: www.chinadaily.com.cn/a/201906/28/WS5d156cada3103dbf1432ac74.html.

¹⁶⁴² Eric Niller, “Can AI Be a Fair Judge in Court? Estonia Thinks So.”, *Wired*, 2019, доступно на: www.wired.com/story/can-ai-be-fair-judge-court-estonia-thinks-so/.

странке комуницирају преко електронске платформи, док одлуку о решењу спора доноси систем вештачке интелигенције.¹⁶⁴³ Ово није било изненађење, јер је Естонија названа „најнапреднијим дигиталним друштвом на свету“.¹⁶⁴⁴

Ипак, идеја о примени вештачке интелигенције у поступцима решавања спорова није резервисана само за национално правосуђе, већ постоје и развијени механизми алтернативних начина решавања спорова који су засновани на принципима вештачке интелигенције. Прва *online* арбитража под називом *Virtual Magistrate* је развијена крајем деведесетих од стране Америчке арбитражне асоцијације (AAA), али је касније уташана због проблема са дизајном.¹⁶⁴⁵ Још 2010. године, систем *online* решавања спорова је успешно развијен за ефикасније решавање једноставних спорова мале вредности на платформама као што су *eBay* и *PayPal*, који је пружао преговарачке услуге помоћу рачунара за обављене трансакције електронске трговине.¹⁶⁴⁶ Међународна организација за арбитражу и медијацију, *JAMS* нуди „арбитражу у распону“ (енг. *bracketed arbitration*), где странке утврђују минималне и максималне накнаде за штету,¹⁶⁴⁷ и „бејзбол арбитражу“ (енг. *baseball arbitration*), где свака страна предлаже решење, а арбитар мора да изабере једно.¹⁶⁴⁸ Додатно, лицитација на слепо (енг. *blind bidding*) је систем који се користи у ситуацијама где је проблем искључиво одређивање износа накнаде, а не утврђивање одговорности, па систем на основу претходно унете доње и горње прихватљиве границе за обе стране предлаже износ поравнања.¹⁶⁴⁹ Примера ради, овакав метод решавања спора се користи у масовним споровима за утврђивање расподеле новчане накнаде у случају отказа.¹⁶⁵⁰ Ипак, овај механизам је добровољан, па систем само предлаже решење, које странке тек треба да прихвате уколико то желе.¹⁶⁵¹

Често разлози психолошке природе воде закључењу поравнања, јер како саме стране долазе до решења спора заједнички, постиже се тзв. *win win* ситуација у којој не постоји победник и поражени, већ је решење постигнуто споразумно и обе стране из спора излазе задовољне. Ово је нарочито битно у ситуацијама када су стране у дуторочној пословној сарадњи са тенденцијом да се она настави, па је веома значајан како исход спора, тако и начин вођења поступка решавања спора. Уколико су странке адекватно информисане о могућем исходу

¹⁶⁴³ F. G'sell, *op. cit.*, 348.

¹⁶⁴⁴ Ben Hammersley, "Concerned about Brexit? Why Not Become an E-Resident of Estonia.", *Wired*, 2017, доступно на: <https://www.wired.co.uk/article/estonia-e-resident>.

¹⁶⁴⁵ M. Magnarelli, *op. cit.*, 36.

¹⁶⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁴⁷ Вид. члан 27 *JAMS* Правила за поједностављени поступак (енг. *JAMS Streamlined Rules*).

¹⁶⁴⁸ Вид. члан 28 *JAMS* Правила за поједностављени поступак.

¹⁶⁴⁹ Mohamed S. Abdel Wahab, "The Global Information Society and Online Dispute Resolution: A New Dawn for Dispute Resolution", *Journal of International Arbitration*, Kluwer Law International, Vol. 21, No. 2, 2004, 149; Rossa McMahon, "The Online Dispute Resolution Spectrum", *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management*, Kluwer Law International, Vol. 71, No. 3, 2005, 220-221; Mirèze Philippe, "Chapter 11: Access to Justice Through Online Dispute Resolution Is Not Science Fiction: A Practitioner's Perspective on the Good, the Bad and the Future", *Access to Justice in Arbitration: Concept, Context and Practice* (eds. Leonardo V. P. de Oliveira, Sara Hourani), Kluwer Law International, 2020, 233; Zbyněk Loeb, "Chapter 6: Open ODR Processes for Civil, Commercial and Administrative Cases", *Designing Online Courts: The Future of Justice is Open to All* (ed. Zbyněk Loeb), Kluwer Law International, 2019, 139; Aranya Chatterjee, Sharique Uddin, "Online Dispute Resolution: An Effective Mechanism and an Alternative Tool for Justice at a Reasonable Time", *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management* (ed. Stavros Brekoulakis), Kluwer Law International, Vol. 87, No. 4, 2021, 533; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 233.

¹⁶⁵⁰ J-B. Racine, *op. cit.*, 1038.

¹⁶⁵¹ Gabrielle Kaufmann-Kohler, Thomas Schultz, *Online Dispute Resolution: Challenges for Contemporary Justice*, Kluwer Law International, 2004, 17-21; Марко Јовановић, „Употреба техника ОДР у решавању спорова поводом регистрације назива интернет домена“, *Интелектуална својина и интернет 2018* (ур. Душан Поповић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2018, 60.

спора и суочене са вероватноћом наступања појединих исхода, оне ће потенцијално бити подстакнуте на мирно решавање спора и постизања споразумног договора око предмета спора.¹⁶⁵²

Како бисмо размотрили да ли вештачка интелигенција може да замени човека у улози арбитра, испитаћемо три аспекта овог питања: технички, функционални и правни аспект.

Поједини аутори наводе да је питање техничке изводљивости кључно приликом расправе око могуће улоге вештачке интелигенције у арбитражном поступку.¹⁶⁵³ Технички аспект се односи на испитивање техничке изводљивости, односно испитивање да ли техника рада система вештачке интелигенције омогућава системима да доносе одлуке као што то чине људи у арбитражном поступку. У оквиру овог питања ћемо анализирати да ли системи вештачке интелигенције заиста могу да разумеју чињенице случаја и одредбе меродавног права, оцене доказе и примене меродавно право.

Кроз функционални аспект ћемо анализирати да ли системи вештачке интелигенције могу да испуне функцију коју обављају људи као арбитра. У том контексту ћемо анализирати које све радње арбитра предузимају у циљу доношења одлуке и испитивати могућности вештачке интелигенције. Кроз анализу фикционалне изводљивости, разматрамо „који проблем арбитража решава?“,¹⁶⁵⁴ односно испитујемо коју функцију арбитража има и да ли се она може постићи на неки други начин, који не подразумева досадашњи, традиционални начин вођења арбитражног поступка. Дакле, разматраћемо улогу арбитра у модерном, дигиталном друштву, с обзиром да ће модерне технологије имати још већи утицај на арбитра и начин решавања спорова у будућности. Председница Међународног арбитражног суда ICC, Клаудија Саломон (*Claudia Salomon*) је, у свом недавном говору, парафразирала проф. Ричарда Саскајнда (*Richard Susskind*) и истакла да пацијенти не иду код неурохирурга зато што желе да им се отвори глава, већ зато што желе да буду здрави, а исто тако странке које имају спор не долазе у ICC суд зато што желе арбитражни поступак, већ зато што желе решење њиховог спора.¹⁶⁵⁵

На крају, правни аспект подразумева анализу релевантног правног оквира, односно да ли тренутни правни оквир дозвољава употребу система вештачке интелигенције за доношење одлука. Ово је нарочито значајно питање, које може утицати и на пуноважност, односно признање и извршење арбитражне одлуке. Примера ради, уколико меродавни прописи предвиђају да арбитар може бити само физичко лице, а не ентитет какав је вештачка интелигенција која нема правни субјективитет, постоји ризик да би се арбитражна одлука донета од стране вештачке интелигенције оспоравала у поступку поништаја пред судом места арбитраже, односно да не би била призната и извршена у другим земљама.

У овом поглављу ћемо најпре анализирати (не)могућност приписивања услова за избор арбитра вештачкој интелигенцији (1.) и (не)могућност приписивања дужности арбитра вештачкој интелигенцији (2.), како бисмо проценили да ли на вештачку интелигенцију могу

¹⁶⁵² J-B. Racine, *op. cit.*, 1038.

¹⁶⁵³ *Ibidem*, 1047.

¹⁶⁵⁴ Ричард (*Richard*) и Данијел Саскајнд (*Daniel Susskind*) се у својој књизи баве питањем будућности професија, па се као једно од почетних питања поставља и питање “*to what problem are the professions our solution?*”. Водећи се том логиком, на овом месту смо преформулисали питање како бисмо испитивали проблем који арбитража решава. Вид. R. Susskind, D. Susskind, *op.cit.*, 50.

¹⁶⁵⁵ Ради се о говору на Недељни арбитраже у Тел Авиву 2023. године. Вид. Maria Fernanda Garza, Michael McIlwrath, “Chapter 10: Why Dispute Resolution Institutions Must Be Governed with a Purpose, and Why They Must Continuously Reform Themselves”, *Reforming Arbitration Reform: Emerging Voices, New Strategies and Evolving Values* (eds. Crina Baltag, Mark Feldman), Kluwer Law International, 2025, 136-137.

да се примене исте дужности, односно исти квалитети који се захтевају од људи. Дакле, да бисмо уопште могли да разматрамо могућност замене људи као арбитара вештачком интелигенцијом, треба прво да промислимо шта је оно што вештачка интелигенција мења, односно које су то све дужности арбитара, како бисмо могли да проценимо да ли и на који начин их вештачка интелигенција може предузимати. Несумњиво ће доћи до промене у организацији посла, која би за последицу могла да има лакше, ефикасније и приступачније обављање одређених активности уз помоћ система вештачке интелигенције, уз предуслов да је тај посао једнако адекватно и квалитетно обављен као и да се обавља од стране човека. Ипак, испитаћемо и способности вештачке интелигенције и ризике које њена примена носи са собом. У том контексту ћемо размотрити и (не)могућност приписивања кључних радњи арбитара у циљу доношења арбитражне одлуке (3.). На крају ћемо се бавити и веома значајним питањем могућег оспоравања арбитражне одлуке на основу учешћа вештачке интелигенције као арбитра (4.).

1. (Не)могућност приписивања услова за избор арбитара вештачкој интелигенцији

Арбитража пружа странкама прилику да свој спор реше путем механизма који су „створиле сопственом вољом и слободом, уговорно излазећи из јавног, државно контролисаног система решавања спорова“.¹⁶⁵⁶ Резултати једног истраживања показују да 79% испитаника сматра да именовање арбитара од стране саме странке у поступку доприноси већем поверењу у арбитражни поступак.¹⁶⁵⁷

Арбитражни прописи обично регулишу услове за именовање арбитара, као што су потребне квалификације арбитара и потврду његове непристрасности и независност.¹⁶⁵⁸ У овом одељку ћемо анализирати кључне критеријуме који се уобичајено узимају у обзир приликом именовања арбитра, како бисмо утврдили да ли се они могу приписати само људима или се могу односити и на системе вештачке интелигенције. Такође, предмет анализе биће и питање правног субјективитета арбитара, односно да ли се од арбитара изричито захтева постојање правног субјективитета или не.

Претходно смо навели кључне критеријуме које странке узимају у обзир приликом избора арбитара (вид. поглавље V 1.8.2.), а те услове ћемо у наставку испитати у контексту вештачке интелигенције, укључујући стручна знања (1.1.), претходно искуство у арбитражи (1.2.), познавање језика арбитражног поступка (1.3.), држављанство (1.4), доступност арбитара (1.5.), репутацију арбитара (1.6.), услов правног субјективитета (1.7.), као и друге услове, који могу бити предвиђени од стране самих странака у поступку (1.8.).

1.1. Стручна знања

Вештине и стручна знања арбитара представљају кључни фактор који утиче на перцепцију правичности и ефикасности арбитражног поступка. Када се стране у спору увере да арбитражни трибунал поседује потребну стручност, оне ће имати и веће поверење у процес решавања спорова и у исход спора. С друге стране, ако је квалитет арбитражног трибунала упитан, може доћи до угрожавања поверења у арбитражу као поуздан механизм за решавање спорова, што може утицати на њену ефикасност и популарност као метода решавања спорова.

¹⁶⁵⁶ O. Tang, *op. cit.*

¹⁶⁵⁷ BCLP Survey 2017, *op. cit.*

¹⁶⁵⁸ Вид. нпр. члан 12 *UNCITRAL* модел закона; чланови 11-13 *ICC* арбитражних правила.

Поседовање конкретних стручних знања је за странке често од нарочитог значаја приликом избора арбитра, а оно се оцењују кроз формалне квалификације и дугогодишње искуство у тој области. Критеријум стручних знања код људи подразумева висок степен познавања индустрије у којој се води спор, стандарда и правних норми у вези са предметом спора. Насупрот оцене стручних знања код људи према академском образовању и практичном искуству, системи вештачке интелигенције не поседују академско образовање и практично радно искуство, као што постоји код људи, па је овај критеријум немогуће применити на исти начин. Поседовање стручних знања од стране вештачке интелигенције је заправо питање могућности система да обрађује велику количину информација и на тај начин долази до знања. То значи да систем вештачке интелигенције само може да анализира велике количине правних прописа, научних радова, судске и арбитражне праксе и да, на основу тога, генерише мишљење на одређену тему. Како би то мишљење било релевантно, неопходно је обезбедити адекватан скуп података и правила као улазних података који се убацују у систем. Ови подаци морају бити проверени и потпуно веродостојни.

Иако систем вештачке интелигенције може успешно да обавља неке једноставне правне анализе, постоје и бројни ризици који могу настати приликом коришћења система. Тако, употребом вештачке интелигенције може доћи до халуцинација система вештачке интелигенције, односно измишљања резултата које систем пружа корисницима.¹⁶⁵⁹ Ипак, ти резултати могу деловати веома уверљиво, па могу створити утисак да се ради о веродостојним наводима. Додатни проблем је што системи вештачке интелигенције нису свесни својих грешака.¹⁶⁶⁰ Такође, верификацију резултата додатно отежава чињеница да системи вештачке интелигенције могу генерисати резултате који садрже одређене истините податке којима придодају измишљене податке тако да је крајњи резултат погрешан иако може да делује веродостојно.¹⁶⁶¹

Стручна знања би могла у извесној мери да се симулирају код система вештачке интелигенције уколико је он обучен на великом скупу релевантних података. Међутим, то знање представља само производ обраде података и може се поставити питање његове валидности.

1.2. Претходно искуство у арбитражи

Иако претходно искуство у арбитражи није експлицитан услов који се поставља за именовање арбитра, пракса показује да је искуство арбитра у директној вези са вероватноћом (поновног) именовања. Даље, сматра се да арбитраи користе своје културно, пословно и правно порекло, као и животно искуство приликом решавања спорова.¹⁶⁶²

Неопходна знања и вештине за ефикасно вођење арбитражног поступка долазе из дугогодишњег личног и професионалног искуства арбитра, што су карактеристике које вештачка интелигенција заснована на познавању база података не поседује.¹⁶⁶³ Системи вештачке интелигенције могу бити обучени на великим базама података које садрже информације у вези са претходно вођеним случајевима, што им омогућава да идентификују обрасце и пруже резултате предиктивне аналитике.

¹⁶⁵⁹ F. Kasseroler, *op. cit.*; Вид. Y. Chiu, Y-S. Teoh, *op. cit.*; M. Magal, K. Limond, A. Calthrop, *op. cit.*; T.R. Snider (2024), *op. cit.*

¹⁶⁶⁰ K.S. Gill, *op. cit.*, 138; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 221.

¹⁶⁶¹ C. Kidd, A. Birhane, *op. cit.*, 1222-1223; E.M. Bender, T. Gebru, A. McMillan-Major, S. Shmitchell, *op. cit.*

¹⁶⁶² J.B. Johns, *op. cit.*; A. Panov, *op. cit.*

¹⁶⁶³ Z. Xu, *op. cit.*, 1033.

Даље, систем учи тако што извлачи правилности из података на којима је трениран. Недоступност велике количине података о претходном вођеним случајевима, услед приватног карактера арбитраже као начина решавања спорова представља додатни проблем код оваквог вида учења система вештачке интелигенције. Од узорка података на којима се систем тренира зависи и квалитет резултата које систем генерише, па се поставља питање квалитета резултата уколико је велики број података поверљив и недоступан за тренирање система.

Вештачка интелигенција не поседује искуство на начин који се приписује људима. Она не поседује лично искуство и интуитивно разумевање комплексних ситуација, нити може лако да се прилагоди неким специфичним околностима конкретног случаја уколико је то потребно. Наиме, лично, емпиријско искуство се ни не може исказати кроз параметар који ће бити препознат и узет у обзир од стране система вештачке интелигенције приликом решавања спорова.¹⁶⁶⁴ Искуство система вештачке интелигенције се не може сматрати субјективним искуством, јер не представља резултат самосталне праксе у конкретним поступцима, већ је искључиво резултат обраде података. Може се чак тврдити да системи машинског учења располажу извесним видом искуства, с обзиром да се ослањају на велике количине података које анализирају и на основу којих унапређују своје функционисање. Ипак, та врста искуства није упоредива са личним и професионалним искуством арбитра, нити са сложеним утицајем који оно може да има на процес доношења одлука.

1.3. Познавање језика арбитражног поступка

Познавање језика арбитражног поступка се често поставља као један од критеријума приликом избора арбитра имајући у виду да може да утиче на ефикасност вођења поступка.¹⁶⁶⁵ С тога се обично захтева од потенцијалних арбитра да имају способност течног говора, читања, писања и слушања језика на коме се води арбитражни поступак. У пракси, арбитраи често говоре више језика или барем енглески језик, с обзиром да се већина међународних арбитражних поступака води на том језику.

Системи вештачке интелигенције користе технике обраде природног језика, па начелно могу генерисати резултате на било ком језику. Чак и уколико сам систем није развијен за рад на одређеном језику, он ће обично имати способност да преводи податке на друге језике (вид. поглавље V 1.7.).

Међутим, језичке нијансе, адекватно разумевање правне терминологије и културолошког аспекта спора често игра кључну улогу приликом решавања спора у арбитражним поступцима.¹⁶⁶⁶ Тако, тумачење одредаба уговора, разматрање доказа, разлике у терминологији, културног и правног контекста ће у великој мери зависити од језичког познавања арбитра. У том смислу, системи вештачке интелигенције могу бити ограничени у тумачењу културних, језичких и других неопходних нијанси приликом правног тумачења и примене права.

Додатно, сложеност правних појмова може изазвати тешкоће приликом превођења. Прецизно језичко преношење правних концепата и појмова из различитих јурисдикција је сложен процес, јер површинске сличности често прикривају суштинске разлике.¹⁶⁶⁷

¹⁶⁶⁴ Љ. Михајловић, *оп. cit.*, 116.

¹⁶⁶⁵ Вид. G. Born, *оп. cit.*, §12.03 [B][2]; L.M. Wayner, C. Lotfi, *оп. cit.*, 11; C. Giorgetti, *оп. cit.*, 43; T. Webster, *оп. cit.*, 261.

¹⁶⁶⁶ G. Vial, F. Blavi, *оп. cit.*, 40.

¹⁶⁶⁷ C.S. Fischer, *оп. cit.*, 360.

Квалитет превода неког документа као доказног средства може значајно утицати на ток и исход арбитражног поступка, па је поузданије да се ангажује арбитар са познавањем језика арбитражног поступка, него да се примени систем вештачке интелигенције, који би вршио превод са различитих језика.

На крају, иако делује да систем вештачке интелигенције може имати предност приликом примене критеријума познавања језика приликом одабира арбитра, јер системи вештачке интелигенције могу разумети и генерисати садржај на различитим језицима, не треба занемарити чињеницу да се то разумевање заснива на статистичкој обради података, а не на дубинском, контекстуалном и културолошком разумевању које је неопходно у процесу решавања спорова. Наиме, систем вештачке интелигенције може генерисати језички и граматички исправан резултат, али суштински нетачан, односно погрешно интерпретиран садржај. Такође, арбитар није само пасивни обрађивач информација које му странке саопште, већ активни учесник у комуникацији са странама, што захтева одређене комуникационе способности и осећај за комуникацију, као и могућност адекватне реакције на одређено поступање странака и других учесника у поступку. Дакле, познавање језика арбитражног поступка представља више од техничке способности разумевања и генерисања текста. Оно укључује дубинско разумевање правних појмова, комуникације и културног контекста. Због тога познавање језика од стране система вештачке интелигенције није упоредиво са језичким и комуникационим способностима арбитра.

1.4. Држављанство

Често и сама национална припадност може утицати на одабир арбитра.¹⁶⁶⁸ Поједини аутори наводе да симбол непристрасности арбитра представља национална неутралност која је кључни фактор за несметан и ефикасан рад арбитражног трибунала.¹⁶⁶⁹ Држављанство арбитра може бити важно и због потенцијалног сукоба интереса, као и локалних законских услова за именовање арбитра.

Поједина национална законодавства предвиђају да арбитар мора бити физичко лице са одређеном националношћу, па такав услов за именовање арбитра онемогућава примену система вештачке интелигенције за арбитра у поступку.

Ипак, чак и уколико замислимо да је могуће именовати систем вештачке интелигенције за арбитра у арбитражном поступку, може доћи до других ризика. Наиме, систем вештачке интелигенције не поседује држављанство, па се може тврдити да их то чини неутралним, макар у смислу националне пристрасности, имајући у виду да критеријум држављанства има за циљ да обезбеди неутралност решавања спорова.

Међутим, уколико је држављанство прописано као критеријум за избор арбитра, онда је јасно да га вештачка интелигенција не може испунити, с обзиром на то да вештачка интелигенција нема правну личност, па ни националну припадност, док може имати друге карактеристике које могу утицати на њену независност и непристрасност.

¹⁶⁶⁸ Вид. G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B][2]; D. Bishop, L. Reed, *op. cit.*, 397-400; W.L. Craig, *op. cit.*, 255-256; T.H. Webster, M. Buhler, *op. cit.*, 284.

¹⁶⁶⁹ N. Pearson, *op. cit.*, 239; P. Lalive, *op. cit.*, 24.

1.5. Распоживост арбитара

Распоживост арбитара је један од критеријума који се узимају у обзир приликом именовања арбитара.¹⁶⁷⁰ Распоживост арбитра је кључна за ефикасно вођење поступка, јер доступност арбитра може да утиче и на брзину решавања спора. Реномирани арбитраи са великим личним и професионалним искуством су већ добро позиционирани на тржишту, па они обично имају велики број именовања и других ангажовања. Самим тим је њихова распоживост за нова ангажовања лимитирана. С друге стране, млађи стручњаци, који се још нису пробали на тржишту имају на располагању доста времена које могу посветити ангажовању у арбитражним поступцима. Међутим, странке обично инсистирају на ангажовању познатих имена у свету арбитраже, а ти кандидати могу бити преоптерећени и заузети другим пословима, што даље може утицати на ефикасност вођења поступка.¹⁶⁷¹

Доступност би, теоретски, била једна од предности система вештачке интелигенције као арбитра, јер системи могу радити континуирано, без ограничења радног времена. Системи вештачке интелигенције су константно доступни странкама и другим учесницима у поступку. Додатна предност система вештачке интелигенције је што он може истовремено да решава више задатака, за разлику од људи.¹⁶⁷² На тај начин се применом вештачке интелигенције додатно могу уштедети и време и новац администрације поступка.¹⁶⁷³ Ипак, у пракси доступност система ће бити условљена техничком инфраструктуром, а често и људском подршком, без које неће бити могућа њена употреба.

1.6. Репутација

Репутација арбитра често се заснива на личном и професионалном искуству, односно на квалитету пружене услуге. Системи вештачке интелигенције не поседују личну репутацију, али и квалитет њиховог рада и резултата може бити предмет оцене самих корисника.

Важан елемент друштвене легитимности и поштовања арбитражне одлуке је чињеница да одлуку доноси човек.¹⁶⁷⁴ Наиме, странке имају одређени степен поверења у репутацију и професионалност арбитара, те се зато и опредељују за арбитражу као начин решавања спорова.¹⁶⁷⁵ Неадекватно вођење арбитражног поступка може повредити репутацију арбитра, што даље може довести до критика на његов рад и до мањег броја ангажовања. С друге стране, репутација је уштан критеријум у случају вештачке интелигенције, јер вештачка интелигенција не може уживати професионални углед изграђен кроз личну праксу, етичко понашање и ефикасно вођење арбитражног поступка, на начин на који то може човек. Додатно, код људи репутација подразумева постојање одговорности, а сам систем вештачке интелигенције не може да сноси одговорност за своје поступање, што ограничава могуће санкције у случају повреде начела арбитражног поступка. Ипак, иако систем вештачке интелигенције нема репутацију, у литератури се наводи да сами произвођачи и администратори система могу трпети одређене последице, па се може замислити да би арбитражна институција која администрира спор вођен од стране вештачке

¹⁶⁷⁰ G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B][2]; M. Moses, *op. cit.*, 125; D.D. Caron, L.M. Caplan, *op. cit.*, 144.

¹⁶⁷¹ M. Moses, *op. cit.*, 125.

¹⁶⁷² J. Morison, A. Harkens, *op. cit.*, 619; Paul Bennett Marrow, Mansi Karol, Steven Kuyan, "Artificial Intelligence and Arbitration: The Computer as an Arbitrator—Are We There Yet?", *Dispute Resolution Journal*, Vol. 74, 2020, 36.

¹⁶⁷³ F. G'sell, *op. cit.*, 362; R.M. Re, A. Solow-Niederman, *op. cit.*, 255; J. Morison, A. Harkens, *op. cit.*, 619.

¹⁶⁷⁴ Tania Sourdin, Richard Cornes, "Do Judges Need to Be Human? The Implications of Technology for Responsive Judging.", *The Responsive Judge. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*, (eds. T. Sourdin, A. Zariski), Springer Nature, Singapore, 2018, 97.

¹⁶⁷⁵ C. Sim, *op. cit.*, 12; M. Magnarelli, *op. cit.*, 43; M. Moses, *op. cit.*, 122; Dragor Hiber, Vladimir Pavić, "Arbitration and Crime", *Journal of International Arbitration*, Vol. 25, 2008, 477.

интелигенције могла да претрпи репутациону штету уколико би се утврдило да систем вештачке интелигенције који она користи није поуздан.¹⁶⁷⁶

1.7. Правни субјективитет

Већина арбитражних прописа поставља одређене услове које мора да испуњава лице које ће бити именовано на функцију арбитра. Тако, национални арбитражни закони појединих земаља експлицитно или имплицитно регулишу да арбитар мора бити физичко лице са пуном пословном способношћу. С друге стране, уколико у арбитражним законима и арбитражним правилима не постоји изричито правило да арбитражи морају бити физичка лица, тумачењем других услова и стандарда прописаних у тим правним прописима, као што су услови за избор арбитра, дужност независности и непристрасности арбитра, обавеза откривања сукоба интереса и друге, долазимо до закључка да арбитражи морају бити физичка лица.¹⁶⁷⁷

Напомињемо да ће у каснијем делу рада бити представљена детаљна анализа у вези са (не)могућности приписивања правног субјективитета вештачкој интелигенцији као основа за оспоравање арбитражне одлуке (вид. поглавље VIII 4.6.2.).

1.8. Додатни услови

Може се десити да уговорне стране предвиде и посебне квалификације за избор арбитра у арбитражном споразуму. Уколико би ти критеријуми могли да се припишу само људским бићима, тиме би се искључила могућност употребе система вештачке интелигенције као арбитра у поступку решавања спорова. Са друге стране, можемо претпоставити да ће странке у будућности, уколико буду желеле да им спор решава систем вештачке интелигенције уместо човека, предвидети критеријуме за избор арбитра у складу са развојем и постојећим карактеристикама вештачке интелигенције. Странке, примера ради, могу предвидети да систем вештачке интелигенције које ће се користити за решавање случајева треба да буде произведен најкасније 2024. године, или да систем мора да генерише садржај на српском језику или да странке желе да се примењује систем који је развила одређена компанија, и сл.

Када анализирамо све претходно наведене критеријуме који се обично узимају у обзир приликом избора арбитра можемо закључити да се скоро сви критеријуми односе само на људе, док се на исти начин не могу применити на вештачку интелигенцију. Већина постављених критеријума представљају одлуке које само људи могу да имају, па можемо рећи да су претежно људске природе и да се односе на квалитете које једино човек може да поседује. Наиме, лично искуство, интелигенција, лични интегритет, држављанство, доступност, познавање језика, знање и искуство у одређеној области, правне квалификације су све критеријуми који се могу приписати само људима.¹⁶⁷⁸ Додатно, приликом одабира арбитра, странке, односно њихови заступници узимају у обзир компетентност, интелигенцију и марљивост, али и колико ће одређени кандидат бити ефикасан у раду са другим члановима арбитражног трибунала и како би текла њихова међусобна сарадња.¹⁶⁷⁹

¹⁶⁷⁶ Winston Maxwell, Gauthier Vannieuwenhuysse, "Robots Replacing Arbitrators: Smart Contract Arbitration", *ICC Dispute Resolution Bulletin*, No. 1, 2018, 32.

¹⁶⁷⁷ Ипак, постоје и аутори који тврде да не постоји привило или услов који изричито захтева људски квалитет арбитра. Вид. Н. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 69; G. Argerich, M.B. Noodt Taquela, J. Jorge, *op. cit.*

¹⁶⁷⁸ M.S. Abdel, E. Katsh, *op. cit.*, 50.

¹⁶⁷⁹ G. Born, *op. cit.*, §12.03 [B][2].

Странке често улажу значајно време и ресурсе за одабир адекватне особе која ће учествовати у решавању њиховог случаја, па именовањем арбитра странке поклањају поверење појединцу кога су именовале, а не било којој трећој страни која би арбитрама помагала у доношењу одлуке или предузимању других задатака.¹⁶⁸⁰ У том смислу би могло да се тумачи да би употреба система вештачке интелигенције који би предузимали одређене задатке уместо арбитра могло да се тумачи као кршење успостављеног поверења између страна и именованих арбитра.

Међутим, чак и уколико би сви услови које странке узимају у обзир приликом именовања арбитра могли да се примене и на системе вештачке интелигенције, отвара се питање да ли примена вештачке интелигенције може заменити људско расуђивање, независну оцену чињеница и примену меродавног права. Арбитри треба да поседују вештине и способности неопходне да разумеју правне аргументе, разматрају доказе и примене меродавно право, док системи вештачке интелигенције раде на основу одређене технике и нису способни да разумеју ни језик који учесници поступка комуницирају, а камоли комплексност правних аргумената. Они су технолошки испрограмирани да математички израчунавају вероватноћу одређених исхода, па самим тим претпостављају резултате, са већом или мањом прецизношћу. О овим питањима ће бити више речи у наредној секцији (вид. поглавље VIII 3.3.1.).

Постоје и мишљења да би се именовање вештачке интелигенције за арбитра мање оспоравало на основу сукоба интереса или пристрасности него што је то случај са људима.¹⁶⁸¹ Наиме, арбитри ће обично бити добро повезани у професионалним круговима, што може изазвати одређене дилеме у њихову независност и непристрасност, док вештачка интелигенција не може да има личне, професионалне или финансијске интересе, па се у том смислу не може доводити у питање њена непристрасност. Ипак, као што смо објаснили у претходној секцији, примена вештачке интелигенције носи други вид ризика пристрасности.

На крају, закључићемо да скоро сви изложени услови за избор арбитра су засновани на претпоставци да је арбитар физичко лице, односно да поседује кључне когнитивне, етичке и професионалне способности, које су неопходне за вођење арбитражног поступка и решавање спора. За људе, примена ових критеријума значи да кандидат треба да има високе стручне квалификације у вези са предметом спора, да добро познаје релевантни правни оквир, да има искуство у вођењу спорова, да течно говори језик на коме се води арбитражни поступак, да има држављанство различито од странака у поступку, да га прати добра репутација у правној заједници и на крају, да има довољно слободног времена како би могао да се адекватно посвети решавању спора. Ови критеријуми, који се већ традиционално узимају у обзир приликом избора арбитра, не могу се применити на вештачку интелигенцију, јер је природа тих критеријума заснована на људским квалитетима. То даље значи да би требало утврдити нове критеријуме које треба узети у обзир приликом избора вештачке интелигенције као доносиоца одлука. Редефинисање критеријума и њихова примена на вештачку интелигенцију није само техничко, већ и концептуално и нормативно питање, које захтева и редефинисање саме улоге арбитра уколико би се допустило да га вештачка интелигенција замени.

¹⁶⁸⁰ J.I. Moreira, J. Zhang, *op. cit.*, 71-84.

¹⁶⁸¹ K. Maxwell (2019), *op. cit.*

2. (Не)могућност приписивања дужности арбитра вештачкој интелигенцији

Улога арбитра превазилази пуко пресуђивање, односно одлучивање о предмету спора путем доношења коначне арбитражне одлуке. Арбитри се сматрају чуварима интегритета арбитражног процеса, представљајући трећу, неутралну страну која омогућава успостављање правичности и ефикасности целог поступка. Циљ ове секције је да пружимо свеобухватан увид у комплексност и значај улоге арбитра кроз приказ кључних дужности које они преузимају именовањем, како бисмо анализирали да ли дужности арбитра могу да се припишу вештачкој интелигенцији.

Чувени професор и арбитар, Пјер Мајер (*Pierre Mayer*), председника арбитражног већа описује као непристрасну и образовану особу која поседује здраву логику и критичко расуђивање, а има ауторитет да ефикасно води спор, а све у циљу доношења правичне и пуноважне арбитражне одлуке.¹⁶⁸² Ова изјава указује на основне дужности арбитра, међу којима су дужност да буде непристрасан и независан, да ефикасно води поступак и да донесе коначну арбитражну одлуку и тиме реши спор. У обавезе арбитра обично спада и обавеза да свој посао обављају савесно и поштено, да разматрању предмета спора арбитри посвећују довољно времена, да се понашају професионално, да поступак воде на фер и ефикасан начин имајући у виду временски моменат и трошкове који ће из тога произићи.¹⁶⁸³ Гери Борн (*Gary Born*) дели обавезе арбитра на доношење одлуке о исходу спора, вођење арбитражног поступка у складу са арбитражним споразумом, очување поверљивости арбитраже, предлагање странкама да споразумно реше спор, испуњење улоге арбитра којом им престаје мандат, и непристрасност и независност.¹⁶⁸⁴ Проф. Мозес (*Moses*) као основне обавезе арбитра наводи независност и непристрасност, обавезу испитивања потенцијалног сукоба интереса и веома широко наводи да постоје и друге обавезе које могу бити прописане у арбитражним законима и правилима, али које могу бити и засноване на етичким принципима и очекивањима странака, односно на уобичајеним праксама у међународној арбитражи.¹⁶⁸⁵

У овом поглављу ћемо издвојити кључне обавезе и у оквиру њих испитивати да ли се оне могу приписати вештачкој интелигенцији и у којој мери. Избор и надлежност арбитра се темељи на поверењу које странке имају у личност арбитра, јер оне арбитражним споразумом „стварају и оживљавају једног арбитра“.¹⁶⁸⁶ Именовање арбитра има *intuitu persone* карактер, што значи да се конкретан арбитар ангажује за конкретан случај.¹⁶⁸⁷ У том смислу ћемо на почетку испитати лични мандат арбитра у контексту вештачке интелигенције (2.1.). Затим, детаљно ћемо анализирати обавезу независности и непристрасности (2.2.), након чега ћемо размотрити обавезу очувања поверљивости арбитражног поступка (2.3.), па ћемо се фокусирати на дужност ефикасног вођења арбитражног поступка (2.4.) и обавезу доношења пуноважне и извршне арбитражне одлуке (2.5.).

¹⁶⁸² Наведене карактеристике је проф. Мајер (*Mayer*) навео током интервјуа са проф. Маргарет Мозес (*Margaret Moses*). Вид. М. Moses, *op. cit.*, 132.

¹⁶⁸³ Више о обавезама арбитра види Catherine Rogers, “The Ethics of International Arbitrators”, *Bocconi Legal Studies Research Paper no. 07*, 2001, 19-22; М. Moses, *op. cit.*, 122, 145-147; Ј. Перовић Вујачић (2019), *op. cit.*, 138-149; М. Ђорђевић, (2024), *op. cit.*, 166.

¹⁶⁸⁴ G. Born, *op. cit.*, §13.04.

¹⁶⁸⁵ М. Moses, *op. cit.*, 135-147.

¹⁶⁸⁶ Ј. Перовић (1996), *op. cit.*, 266.

¹⁶⁸⁷ C. Leaua, C. Tănase, *op. cit.*, 38.

2.1. Лични мандат арбитра

Поједини аутори наводе да упркос дигитализацији појединих делова арбитражног поступка, једна ствар остаје конзистентна – арбитраи су људи.¹⁶⁸⁸ Ипак, технологија нас тера да преиспитујемо *intuitu personae* природу мандата арбитра и да ли неки од задатака који они обављају могу бити делегирани на друга лица или ентитете.¹⁶⁸⁹

Именовање арбитра има *intuitu persone* карактер, што значи да се конкретан арбитар ангажује за конкретан случај.¹⁶⁹⁰ Делегирање доношења одлука са арбитра на друго лице или ентитет, односно на систем вештачке интелигенције, би потенцијално могло довести до оспоравања арбитражне одлуке. Наиме, арбитраи не могу преносити дужност доношења одлуке на трећу страну, већ су дужни да самостално, непристрасно и независно донесу арбитражну одлуку, узимајући у обзир све релевантне околности. Ова *intuitu personae* обавеза арбитра произлази из аутономије странака у арбитражном поступку, имајући у виду да су странке те које су изабрале арбитражу као начин решавања спорова, као и да су утицале на избор арбитра који ће тај спор решавати.

Може се рећи да дужност арбитра има хибридную природу, јер је обликују закони, али и споразум странака у поступку.¹⁶⁹¹ С једне стране, арбитраи поседују одређена овлашћења дата меродавним законима о арбитражи. Попштовање тих прописа најпре омогућава вођење арбитражног поступка у складу са одређеним процедуралним правилима који су гаранција да ће се поступак одвијати на адекватан начин. С друге стране, обим дужности арбитра директно је утврђен споразумом и очекивањима странака које им поверавају решавање спора. Уколико арбитраи не поступају у складу са жељама странака у поступку и користе модерне технологије, односно системе вештачке интелигенције у циљу вршења поверене дужности, тиме ризикују да наруше предвиђени споразум странкама. То даље може да утиче на смањење поверења у арбитра, али и у сам арбитражни начин решавања спорова.¹⁶⁹²

SVAMC смернице прописују да арбитар не сме делегирати било који део својих личних дужности системима вештачке интелигенције, а то се посебно односи на дужност доношења одлука.¹⁶⁹³ *SCC* смернице, такође, предвиђају да се алати засновани на вештачкој интелигенцији могу користити као подршка у доношењу арбитражних одлука, али да не могу заменити арбитра, јер арбитраи не могу делегирати доношење одлука нити давање образложења за одлуку на систем вештачке интелигенције.¹⁶⁹⁴

Intuitu personae природа мандата арбитра је веома значајна за странке, имајући у виду да се арбитраи именују на основу своје стручности, репутације и других личних карактеристика. Дакле, мандат арбитра је по својој природи личан и непреносив, управо због поверења странака у арбитра као човека који ће самостално и независно учествовати у решавању спора. Свако преношење дужности арбитра на систем вештачке интелигенције би могло да утиче на поверење странака у арбитра и у арбитражу као механизам за решавање спорова. С тога одговорност за доношење арбитражне одлуке, у тренутним околностима, мора бити у рукама арбитра.

¹⁶⁸⁸ H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 121.

¹⁶⁸⁹ P. Cohen, S. Nappert, *op. cit.*

¹⁶⁹⁰ J. Перовић (1996), *op. cit.*, 266; C. Leaua, C. Tănase, *op. cit.*, 38.

¹⁶⁹¹ Ole Jensen, "Secretaries to Arbitral Tribunals: Judicial Assistants Rooted in Party Autonomy", *International Journal for Court Administration*, Vol. 11, No. 3, 2020, 6.

¹⁶⁹² Derick Hall Lindquist, Ylli Dauta, "AI in International Arbitration: Need for the Human Touch", *Journal of Dispute Resolution*, No. 1, 2021, 51–57; M. Moses, *op. cit.*, 122.

¹⁶⁹³ Видети *SVAMC* смернице, смерница 6.

¹⁶⁹⁴ Вид. *SCC* смернице.

2.2. Дужност независности и непристрасности

Арбитар мора да обезбеди равноправан третман за обе странке, да буде неутралан, односно да задржати независност и непристрасност у свом односу према странкама и у процесу доношења одлуке. Дуго се за арбитре сматрало да имају „осећај дужности“, односно свест о томе на који начин треба да изврше своју обавезу и одлуче о предмету спора.¹⁶⁹⁵ Тако су се за арбитре и бирали људи познати по својој правичности, савесности, поштењу, објективности, мудрости и сл. То је била довољна гаранција да ће арбитар бити неутралан и да ће се поступак водити на фер и поштен начин. Међутим, временом се јавила потреба регулисања обавезе независности и непристрасности, па је сада скоро сва арбитражна правила садрже. Обавеза независности и непристрасности представља основни аспекте обавезе неутралности и сматрају се једним од најважнијих својстава које арбитар треба да поседује. На почетку је веома битно да размотримо шта ове особине подразумевају у теорији и пракси.

Неутралност, као општа категорија, може имати две димензије: личну (директну) и генералну (индиректну).¹⁶⁹⁶ У првом смислу, захтева се одсуство било какве приватне или пословне везе између арбитра и странке, док се, у другом смислу, као фактор који може да утиче на неутралност узима националност, религија, политичка припадност и др. Независност и непристрасност су нормативне категорије, које се одређују према релевантном правном пропису (праву), а не према чињеницама.¹⁶⁹⁷

Независност илуструје однос арбитра и странака у спору, односно указује да је арбитар потпуно независан од странака и да не остварује никакву корист од њих. То даље значи да арбитар нема пословну, финансијску или какву другу корист од спора, односно од његовог исхода.¹⁶⁹⁸ Независност је објективна категорија и заснива се на релативно лако проверљивим чињеницама.¹⁶⁹⁹

Раније се због саме природе ове професије могло очекивати да ће арбитар бити независан. То је и разумљиво, јер одржавање и очување процесног интегритета поступка треба да буде обавеза како странака, тако и арбитра.¹⁷⁰⁰ Такође, независност органа који решавају спорове треба да буде проблем опште културе, а не права, а земљу која нема обезбеђену независност у том погледу ни не можемо звати културном и цивилизованом државом.¹⁷⁰¹

Непристрасност подразумева да арбитар нема субјективне склоности ка једној од страна, односно да нема никакве пристрасности или предрасуда према странама или предмету спора. С обзиром да је ово психолошка категорија, може се десити да неки арбитар буде независан по горе прописаним објективним условима, али да опет има личне преференце које ће га учинити пристрасним у конкретном спору. Насупрот томе, пристрасни арбитар се не може сматрати независним. Такође, за разлику од независности, а с обзиром на његов субјективни карактер, непристрасност је теже установити и контролисати.

¹⁶⁹⁵ Jan Paulsson, "Ethics, Elitism, Eligibility", *Journal of International Arbitration*, No. 4, 1997, 17.

¹⁶⁹⁶ Tibor Várady, John Barceló III, Stefan Kröll, Arthur von Mehren, *International commercial arbitration – a transnational perspective*, St. Paul, 2015, 375.

¹⁶⁹⁷ Davor Babić, Zrinka Mustafa, "Challenge of Arbitrators under the 2011 Zagreb Arbitration Rules", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, No. 2, 2015, 215.

¹⁶⁹⁸ M. Moses, *op. cit.*, 136.

¹⁶⁹⁹ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 92.

¹⁷⁰⁰ Марко Јовановић, Урош Живковић, „Сукоб интереса као основ неподобности за обављање дужности арбитра“, *Правни живот*, бр. 11, 2013, 339.

¹⁷⁰¹ Ј. Перовић (1996), *op. cit.*, 266.

Обавеза независности арбитра поставља се како у институционалним, тако и у *ad hoc* арбитражама, с тим што скоро све институционалне арбитраже у својим правилима у одређеној мери регулишу ова питања и на прописани начин проверавају да ли их се арбитри и странке придржавају.¹⁷⁰² Обавеза арбитра да буде непристрасни и независни је предвиђена бројним арбитражним законима и правилима.¹⁷⁰³ Такође, *IBA* Етичка правила (енг. *IBA Rules of Ethics*) од 1987. године захтевају да сваки арбитар буде непристрасан, независан, компетентан, дискретан и да са пажњом приступа случају.¹⁷⁰⁴ Даље, *IBA* Смернице о сукобу интереса у међународној трговинској арбитражи (енг. *IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration*, у даљем тексту: *IBA* Етичке смернице) додатно појашњавају стандарде који су били прописани у *IBA* Етичким правилима. Тако смернице уређују ко је све и како дужан да истражи потенцијални сукоб интереса, те ће то сада бити обавеза и странака и арбитра.¹⁷⁰⁵

У упоредном праву, анализом арбитражних закона може се видети мноштво правила која теже да обезбеде независност и непристрасност током вођења арбитражног поступка. Садржина тих правила варира, те неки прописи захтевају од арбитра само независност,¹⁷⁰⁶ док други захтевају само непристрасност,¹⁷⁰⁷ а неки прописују обавезу и независности и непристрасности.¹⁷⁰⁸ Међутим, сви прописи, на неки начин, од арбитра захтевају да задовољи квалитет неутралности. У Србији Закон о арбитражи изричито прописује да арбитар мора бити непристрасан и независан у односу на странке и предмет спора, те да је арбитар дужан да савесно и ефикасно обавља дужност арбитра и да изузеће арбитра може да се тражи само ако постоје чињенице које оправдано изазивају сумњу у његову непристрасност или независност или ако нема својства која су странке споразумом утврдиле.¹⁷⁰⁹

Избор арбитра је знак поверења, па странка са арбитром може да договори читав низ питања од значаја за његово прихватање пре саме одлуке о именовању.¹⁷¹⁰ Из тог разлога се може очекивати да ће изабрани арбитар природно осећати „бар неку врсту моралне обавезе да брани странку која га је изабрала.“¹⁷¹¹ То међутим не значи да је арбитар кога је странка именovala ослобођен дужности да током целог поступка буде непристрасан и независан током целог поступка, као и да једнако поступа према свим учесницима поступка.¹⁷¹²

¹⁷⁰² Giorgio Bernini, “Report on Neutrality, Impartiality, and Independence”, *The Arbitral Process and the Independence of Arbitrators*, 1991, наведено према: T. Várady, J. Barceló III, S. Kröll, A. von Mehren, *op. cit.*, 385; Hannah Ambrose, “Chapter 5: The Source of Ethical Obligations of Arbitrators in Commercial Arbitration: The Effectiveness of the Rules-Based System and a Role for Consequential Ethics”, *International Arbitration in England: Perspectives in Times of Change* (eds. Gregory Roy Fullelove, Laila Hamzi, et al.), Kluwer Law International, The Hague, 2022, 85; Fernando Estavillo, “Ethics in Arbitration”, *Liber Amicorum Bernardo Cremades* (eds. Miguel Ángel Fernández-Ballesteros, David Arias Lozano), Wolters Kluwer España, Madrid, 2010, 391; Катарина Јовичић, „Правна природа односа између арбитра и странака“, *Страни правни живот*, No. 1, 2020, 24.

¹⁷⁰³ Вид. члан 11 *ICC* арбитражних правила, члан 12 *UNCITRAL* Модел закона, члан 12 *UNCITRAL* арбитражних правила, чланове 5 и 10 *LCLA* арбитражних правила; члан 7 *ICDR* арбитражних правила.

¹⁷⁰⁴ Члан 3.1. *IBA* Етичких правила.

¹⁷⁰⁵ Вид. секцију 7 у првом делу *IBA* Етичких смерница (Општи принципи).

¹⁷⁰⁶ Вид. нпр. члан 180 Закона о међународном приватном праву Швајцарске.

¹⁷⁰⁷ Вид. нпр. члан 24 Закона о арбитражи Енглеске.

¹⁷⁰⁸ Вид. нпр. члан 12 *UNCITRAL* Модел закона.

¹⁷⁰⁹ Члан 19, члан 22, члан 23 Закона о арбитражи Србије.

¹⁷¹⁰ Ј. Перовић (1996), *op. cit.*, 268.

¹⁷¹¹ *Ibidem*.

¹⁷¹² Вид. нпр. секцију 5 у првом делу *IBA* Етичких смерница (Општи принципи).

Како се област међународне арбитраже све више развијала, тако су и међународне адвокатске канцеларије све више шириле своје пословање, а последично растао је и број правника заинтересованих за арбитражу. Број арбитражних предмета се повећавао, па је питање непристрасности и независности постало све сложеније. Самим тим се усложњава и обавеза арбитра да саопште све чињенице и околности које могу да изазову оправдану сумњу у њихову непристрасност и независност. Дужност арбитра да то учини се односи на тренутак прихватања спора, али траје и после тог момента – током читавог арбитражног поступка. Обавеза саопштавања релевантних околности је од нарочитог значаја у међународним арбитражама где странке немају увек приступ свим релевантним чињеницама, укључујући репутацију арбитра из стране земље, његов однос са трећим лицима и сл.¹⁷¹³

Арбитражна правила, без изузетка, поседују одредбу којом се арбитрари обавезују да при прихватању спора, и касније, током његовог трајања, наведу околности и чињенице које могу бити релевантне за оцену њихове независности и непристрасности. Оно што се у тим прописима разликује јесу формулације којима се та обавеза прописује, те се поставља питање које су то околности од значаја које арбитрари морају обелоданити при прихватању спора. Додатно, *IBA* смернице о сукобу интереса у међународној арбитражи наводе основе који могу да доведу у сумњу непристрасност и независност арбитра. Сврха смерница је да помогну арбитрама приликом процене да ли постоји сукоб интереса, односно да ли треба или не треба да прихвате именовање, као и који су критеријуми када арбитрари потенцијални сукоб треба да саопште странкама у поступку. Смернице разликују три категорије, односно листе, и то црвену, наранџасту и зелену листу. Разлози који су наведени на зеленој листи су такве природе да не обавезују арбитра да их саопште странкама, док се разлози наведени на црвеној и наранџастој листи морају саопштити. Уколико постоје разлози са црвене листе, ни сагласност странака не може отклонити препреку за обављање функције арбитра.

У *UNCITRAL* Модел закону се прописује да арбитар треба да пријави сваку околност која вероватно може изазвати оправдану сумњу у погледу независности или непристрасности.¹⁷¹⁴ Наш Закон о арбитражи регулише да треба саопштити чињенице које могу оправдано да изазову сумњу у непристрасност и независност.¹⁷¹⁵ *AAA/ABA* Етички кодекс говори о дужности саопштавања било ког интереса или односа који би могао да утиче на непристрасност или да створи привид пристрасности.¹⁷¹⁶ За разлику од осталих прописа, *AAA/ABA* Етички кодекс наводи и могуће примере околности од значаја, као што су: директни или индиректни финансијски или лични интерес исхода спора, некадашња или садашња финансијска, пословна, професионална или лична веза са странкама и др. На крају, неки извори прописују да је арбитар дужан да наведе све околности које у очима странака могу изазвати сумњу у његову независност, као и околности које могу да изазову разумну сумњу у његову непристрасност, као што је случај са *ICC* арбитражним правилима.¹⁷¹⁷

Као опште правило, прихваћено у скоро свим етичким кодексима јесте правило да у сумњи да ли треба саопштити неку околност, односно чињеницу или не, увек треба пресудити у

¹⁷¹³ Dana Freyer, Julie Bédard, "The concept of ethical rules or the new IBA Guidelines on conflicts of interest in international arbitration", *ADR & the Law*, Vol. 21, 2004, 226.

¹⁷¹⁴ Вид. члан 12 *UNCITRAL* Модел закона.

¹⁷¹⁵ Вид. члан 21 Закона о арбитражи Србије.

¹⁷¹⁶ Вид. правило II *AAA/ABA* Етичког кодекса.

¹⁷¹⁷ Вид. члан 11 *ICC* арбитражних правила.

корист саопштавања.¹⁷¹⁸ Такође, као опште правило можемо извући да уколико арбитар сматра да постоји озбиљан сукоб интереса, он не би ни требао да прихвати именовање за арбитра, док уколико сматра да може постојати неки могући сукоб, који можда није озбиљан, арбитар треба да то предочи странама како би оне могле да донесу одлуку да ли желе да оспоре именовање арбитра или не.

Дакле, дужност независности и непристрасности представља једну од кључних обавеза арбитра у арбитражном поступку, што значи да би вештачка интелигенција, уколико би се нашла у улози арбитра, морала да испуни ову обавезу. У том контексту се поставља питање да ли вештачка интелигенција може да испуни овај услов и буде независна и непристрасна.

У претходним поглављима смо се бавили могућим ризиком пристрасности вештачке интелигенције (вид. поглавље IV 1.8.). Како је раније објашњено, квалитет резултата вештачке интелигенције директно је условљен квалитетом улазних података,¹⁷¹⁹ а вештачка интелигенције се заснива на ономе што су „људи унели у њихова вештачка тела и умове“.¹⁷²⁰ Наиме, вештачка интелигенција се током фазе обуке храни разноврсним подацима, који се могу базирати и на људским одлукама, уверењима и вредностима људи који њих убацују у систем, а ти подаци могу бити пристрасни. Често дизајн и функционалност алгорита одражавају вредности програмера система.¹⁷²¹ У неким случајевима и информације које се на први поглед чине неважним, као што су поштански број или статус запослења, могу утицати на формирање одређених пристрасности, односно могу резултирати дискриминаторним одлукама.¹⁷²² Стога, првенствено треба обезбедити високу контролу података који се убацују у систем вештачке интелигенције.

Системи вештачке интелигенције могу развити одређене предрасуде током свог рада, чак и уколико пристрасни подаци као такви нису унети у систем током обуке.¹⁷²³ Дакле, не само лош квалитет података, већ и употреба неисправних методолошких избора, односно критеријума за анализу могу да утичу на поузданост резултата алгорита и могу довести до дискриминаторних резултата.¹⁷²⁴ То значи да до пристрасности система вештачке интелигенције може доћи и услед грешака у прикупљању и категоризацији података, односно недовољне или претеране заступљености одређених категорија лица, па одређене карактеристике података систем не узима у обзир.¹⁷²⁵ Уколико систем садржи пристрасне податке систем може генерисати неправедне или дискриминаторне резултате.¹⁷²⁶ Дискриминација постоји „када је предвиђени исход за одређену групу систематски различит од других група и стога се једна група конзистентно третира другачије од других“.¹⁷²⁷

¹⁷¹⁸ Ово правило је прописано и у *ИБА* Етичким смерницама, и у *ААА/АВА* Етичком кодексу, као и у другим правилницима.

¹⁷¹⁹ М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 229.

¹⁷²⁰ H.J. Snijders, *op. cit.*, 227. Вид. и J. Ulenaers, *op. cit.*, 7.

¹⁷²¹ Mittelstadt, B. D., P. Allo, M. Taddeo, S. Wachter, L. Floridi, *op. cit.*, 7; F. G'sell, *op. cit.*, 350; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 511; D. Horton, *op. cit.*, 683; R.M. Re, A. Solow-Niederman, *op. cit.*, 273; Z. Hudani, *op. cit.*, 211; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 560; M. Magnarelli, *op. cit.*, 35.

¹⁷²² J. Ulenaers, *op. cit.*, 7.

¹⁷²³ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1168.

¹⁷²⁴ F. G'sell, *op. cit.*, 350.

¹⁷²⁵ R. Srinivasan, A. Chander, *op. cit.*, 45-55; F. G'sell, *op. cit.*, 350. Вид. и *SVAMC* смернице, 16.

¹⁷²⁶ J-B. Racine, *op. cit.*, 1036; R. Susskind (2019), *op. cit.*, 288; H. Cyran, *op. cit.*, 31-35; A. Cyphert, S.J. Perl, S.S. Tu, *op. cit.*, 304-306; M.B. Репић, *op. cit.*, 17; *SVAMC* смернице, 16; A. Caliskan, J.J. Bryson, A. Narayanan, *op. cit.*, 183; S.G. Efsthathiou, *op. cit.*

¹⁷²⁷ FRA - European Union Agency for Fundamental Rights, #BigData: Discrimination in Data-Supported Decision Making, 2018, 5, доступно на: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-focus-big-data_en.pdf.

Дакле, приликом употребе система вештачке интелигенције постоји ризик да ће резултати система бити пристрасни услед утицаја постојећих друштвених пристрасности или створених пристрасних закључака система. То значи да, чак и када улазни подаци не садрже људске пристрасности, системи вештачке интелигенције могу извући одређене дискриминаторне закључке извлачењем одређених образаца из унетих података примењујући их на начин који би могао довести до системских грешака.

На овај проблем упозоравају стручњаци, наводећи пример из области међународне инвестиционе арбитраже у којој вада забринутост да су арбитри неоправдано наклонени инвеститорима.¹⁷²⁸ Под претпоставком да је то истина, можемо замислити да систем вештачке интелигенције у несразмерном броју случајева предвиђа повољније исходе за инвеститоре у односу на државу. Недавни случај из америчког правосуђа такође потврђује ову бојазан. Наиме, утврдило се да је систем вештачке интелигенције *COMPAS*, чија је сврха била да утврди вероватноћу поновног чињења кривичног дела, показивао расне пристрасности приликом анализе података и генерисања процене.¹⁷²⁹

Наведени случајеви представљају само неке од примера могуће пристрасности до којих може доћи приликом употребе система. Дискриминација једне од странака у поступку, односно фаворизовање једне од странака у поступку може представљати велики ризик по интегритет поступка и одрживост арбитражне одлуке.

Вештачка интелигенција је производ интензивног људског рада различитих стручњака, укључујући програмере, аналитичаре за податке и статистичаре, који одлучују које податке ће убацити у систем и које варијабле ће тај систем узимати у обзир.¹⁷³⁰ Тако, постоје схватања да би моћ доношења одлука у случају да вештачкој интелигенцији препустимо решавање спора била у рукама програмера.¹⁷³¹ У том смислу је и филозоф Ерик Садин (*Eric Sadin*) скренуо пажњу да „иза ефикасне и неличне фасаде, системи вештачке интелигенције скривено одражавају намере дизајнера или финансијера, који свесно или несвесно преносе своје вредносне системе у њих“.¹⁷³²

Арбитри могу имати и обавезу активног испитивања потенцијалног сукоба интереса.¹⁷³³ Тако америчка пракса показује да иако не постоји обавеза арбитра да истражује потенцијални сукоб, он то треба да учини уколико има сумња да сукоб интереса постоји, док су неки судови отишли корак даље, па је у предмету *New Regency Productions, Inc. против Nippon Herald Films, Inc.*, утврђено да арбитар има обавезу да истражи евентуални сукоб интереса, чак и уколико није био свестан стварног или потенцијалног сукоба.¹⁷³⁴

Додатни проблем је што системи вештачке интелигенције обично нису свесни могућих пристрасности, односно нису свесни својих евентуалних грешака, па чак и када се доведе у питање тачност резултата настављају да тврде нетачне информације.¹⁷³⁵ Овде се може

¹⁷²⁸ J. Ulenaers, *op. cit.*, 7; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 559; A.O. Onyefulu, *op. cit.*, 66; G. van Harten, *op. cit.*, 433; J-B. Racine, *op. cit.*, 1042; D. Horton, *op.cit.*, 697; S. Jhangiani, *op. cit.*; A.L. Savinovich, *op. cit.*; P. Eberhardt, C. Olivet, *op. cit.*, 8; M. Scherer (2022), *op. cit.*, 688; G. Cadillac, *op. cit.*, 108-109.

¹⁷²⁹ J. Larson, J. Angwin, T. Parris Jr., *op. cit.*; J. Larson, S. Mattu, L. Kirchner, J. Angwin, *op. cit.* Вид. и N. Mesa, *op. cit.*; C. Sim, *op. cit.*, 10.

¹⁷³⁰ David Lehr, Paul Ohm, "Playing with the Data: What Legal Scholars Should Learn About Machine Learning", *UC Davis Law Review*, Vol. 51, 2017, 717.

¹⁷³¹ A. Misshra, *op. cit.*; D. Horton, *op.cit.*, 683; F. G'sell, *op. cit.*, 350; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 511.

¹⁷³² CEPEJ Charter on the Use of AI, *op. cit.*, 57.

¹⁷³³ M. Moses, *op. cit.*, 144.

¹⁷³⁴ *Ibidem*.

¹⁷³⁵ J.I. Moreira, J. Zhang, *op. cit.*, 71-84.; W. Maxwell, G. Vannieuwenhuyse, *op. cit.*, 31.

поставити питање како систем вештачке интелигенције може саопштити постојање потенцијалног сукоба интереса када није ни свестан својих недостатака. Такође, систем вештачке интелигенције није свестан да ли постоји пристрасност приликом његовог одлучивања, јер не може да утврди да ли су подаци на којима се тренирао пристрасни или не, већ их узима за истините. То нас даље води закључку да систем вештачке интелигенције не би могао објективно да утврди постојање потенцијалног сукоба интереса, који би морао да пријави странкама у поступку. Као алтернатива, у литератури се предлаже да уместо саме вештачке интелигенције, програмери буду ти који ће открити потенцијалне недостатке система вештачке интелигенције кроз увођење обавезе транспарентности и објашњења начина рада система.¹⁷³⁶ Ипак, постоје бројни приватни, а пре свега економски и други интереси, који овакав вид потпуне транспарентности и разумљивости рада система спречавају.

2.3. Дужност очувања поверљивости арбитражног поступка

Већина арбитражних правила садржи обавезу очувања поверљивости арбитражног поступка.¹⁷³⁷ Поверљивости представља један од кључних принципа арбитражног поступка и једну од кључних предности арбитраже као начина решавања спорова. Један од разлога због кога странке бирају арбитражу као метод решавања спорова је што свој спор не желе да излажу јавности. У том смислу, арбитрари имају дужност да чувају поверљивост поступка, странака и детаља спора. За разлику од судија државних судова, који доносе судске одлуке у име народа, арбитрари арбитражну одлуку доносе према овлашћењу странака.¹⁷³⁸

Посебан изазов за учеснике арбитражног поступка представља заштита од растућих технолошких претњи по поверљивост и приватност. Арбитрари су увек имали обавезе у вези са поверљивошћу, али су ове обавезе добиле нове димензије у дигиталном добу. Дужност сада обухвата разумевање ризика по дигиталну поверљивост и предузимање одговарајућих мера за заштиту осетљивих информација које се размењују електронским путем. Ово ствара значајне изазове у ери када се информације примарно размењују путем дигиталних канала, захтевајући од арбитра да развију нове приступе за одржавање поверљивости и приватности међународне арбитраже у контексту развоја дигиталних технологија. Тако, задатак арбитражног трибунала све чешће садржи и део о заштити података учесника у арбитражном поступку, а нарочито од доношења *GDPR*-а.¹⁷³⁹

У контексту вештачке интелигенције, ризик по приватност постаје још израженији, имајући у виду да системи вештачке интелигенције прикупљају и обрађују велике скупове података, укључујући поверљиве информације и личне податке учесника арбитражног поступка (вид. поглавље IV 1.8.). С тим у вези јавља се ризик цурења података, неовлашћеног приступа подацима и потенцијалне злоупотребе података уколико се користи систем вештачке интелигенције који не примењује адекватне мере заштите приватности и безбедности.

Пре свега, поставља се питање техничких могућности и безбедности система вештачке интелигенције, те да ли је могуће сачувати поверљивост поступка уколико би се систему доделила улога арбитра у поступку. Прво, да би систем вештачке интелигенције могао да

¹⁷³⁶ R. Alnaber, *op. cit.*, 20.

¹⁷³⁷ Вид. члан 40 *ICDR* арбитражних правила; члан 30 *LCLA* арбитражних правила; члан 38 *CIETAC* арбитражних правила; члан 44 *DIS* арбитражних правила; члан 39 *SLAC* арбитражних правила; члан 3 *SCC* арбитражних правила.

¹⁷³⁸ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 89.

¹⁷³⁹ М. Ђорђевић (2023 б), *op. cit.*, 533.

гарантује очување поверљивости арбитражног поступка, од кључне је важности да систем буде технолошки заштићен од неовлашћеног приступа, хаковања, цурења података, неовлашћеног чувања и обраде поверљивих информација. То подразумева примену адекватних мера безбедности, укључујући енкрипцију података у току преноса и складиштења, строге протоколе аутентификације корисника, као и регуларне безбедносне провере система. Обрада података на серверима који припадају трећим лицима је веома ризична, па је, у циљу очувања поверљивости система, неопходно да се подаци обрађују и чувају на серверима који се налазе у контроли корисника. Поред тога, потребно је прецизно дефинисање где се подаци складиште, ко има приступ тим подацима, под којим условима, и у коју сврху се ти подаци користе. Недостатак транспарентности може довести до нарушавања поверљивости, али и до правне несигурности странака, чији подаци не смеју бити неовлашћено обрађивани. Без поуздане техничке инфраструктуре, није могуће обезбедити степен поверљивости система вештачке интелигенције који се очекује у арбитражном поступку.

2.4. Дужност ефикасног вођења арбитражног поступка

Једна од основних обавеза арбитра је да поступак воде на фер и ефикасан начин.¹⁷⁴⁰ Ову дужност предвиђају и бројна арбитражна правила. Примера ради, *ICC* арбитражна правила предвиђају да арбитражни трибунал може да води поступак на начин који сматра прикладним ради обезбеђивања ефикасности вођења поступка¹⁷⁴¹ и да треба у најкраћем року и свим одговарајућим средствима да приступи утврђивању чињеничног стања у предмету.¹⁷⁴² *LCLA* арбитражна правила регулишу начин вођења поступка, па предвиђају да арбитражни трибунал током целокупног трајања поступка има дужност да поступак води на начин који одговара околностима арбитраже, избегавајући непотребна одуговлачења и трошкове, како би се обезбедило правично, ефикасно и брзо решење спора странака.¹⁷⁴³

Вештачка интелигенција може аутоматизовати процес и допринети убрзању одлучивања и решавања спора. Видели смо и у претходним поглављима да вештачка интелигенција може брзо и прецизно анализирати велику количину документације, издвајајући релевантне податке, чиме се значајно може скратити време потребно за припрему одлуке. Вештачка интелигенција може самостално преводити документа, уочавати неконзистентности у аргументацији, вршити проверу текста, али може и генерисати садржину процесних закључака, као и делова арбитражне одлуке. Самим тим, уз сва претходно изложена ограничења, очекује се да ће бити потребан мањи број људских ресурса у поступку решавања спорова, као и да употреба вештачке интелигенције може водити скраћивању трајања поступка, што даље може утицати и на цену пружања услуга решавања спорова. Међутим, у тренутним околностима и према степену тренутног поверења у вештачку интелигенцију, и даље ће се захтевати људски надзор, односно могућност ревизије и контроле генерисане одлуке, али и осигурање транспарентности рада вештачке интелигенције, података на којима је она тренирана, као и предузимање одговарајућих мера за елиминисање и ублажавање наступања евентуалних ризика од грешке система, ризика пристрасности, и др.

Дакле, иако делује да вештачка интелигенција може бити ефикаснија у раду од човека, неће бити целисходно жртвовати квалитет решавања спорова зарад бржег решавања спора.

¹⁷⁴⁰ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 89; Ј. Перовић Вујачић, *оп. cit.*, 138–149.

¹⁷⁴¹ Вид. члан 22, став 2 *ICC* Арбитражних правила.

¹⁷⁴² Вид. члан 25 *ICC* Арбитражних правила.

¹⁷⁴³ Вид. члан 14, став 1 *LCLA* арбитражних правила.

2.5. Дужност доношења пуноважне и извршне арбитражне одлуке

Основна обавеза арбитра је да донесе пуноважну и извршну арбитражну одлуку или барем да уложи највећи могући напор у том циљу.¹⁷⁴⁴ Ова обавеза се може сматрати етичком или моралном обавезом, али неке арбитражне институције експлицитно регулишу ову обавезу у својим правилима.

У контексту вештачке интелигенције као арбитра у поступку, поставља се неколико питања. Прво поставља се питање да ли је вештачка интелигенција способна да донесе арбитражну одлуку са адекватним правним образложењем која ће бити резултат независног и непристрасног расуђивања. С обзиром да вештачка интелигенција не поседује сопствену вољу, нити способност за морално и правно расуђивање у људском смислу, тешко је тврдити да испуњава основне елементе који се очекују од арбитра. Самим тим, мало је вероватно да ће арбитражна одлука коју вештачка интелигенција донесе испунити претходно изложена очекивања странака. То даље може утицати на признање и извршење одлуке, нарочито ако противна страна тврди да поступак није спроведен у складу са основним правилима правичности и процесне једнакости.

Чак и уколико претпоставимо да према постојећем правном оквиру, вештачка интелигенција може да донесе технички исправну и образложену арбитражну одлуку, питање је да ли би та одлука могла да се сматра пуноважном, односно да ли би прошла тест признања и извршења. У наредном делу ћемо се детаљно бавити питањем оспоравања арбитражне одлуке (вид. поглавље VIII 4.).

3. (Не)могућност приписивања кључних радњи арбитра у циљу доношења арбитражне одлуке вештачкој интелигенцији

Током арбитражног поступка, арбитраи обављају низ различитих радњи, које су све усмерене ка испуњењу њиховог мандата који се огледа у доношењу коначне одлуке. У активности које арбитраи обављају, поједини аутори свеобухватно наводе и решавање правно-етичких питања, односно утврђивање околности потенцијалног сукоба интереса, управљање поступком и његову организацију, односно вођење комуникације са странкама и арбитражном институцијом, вођење усмених расправа, одлучивање о захтевима за продужење рокова, одлучивање о захтевима везаним за документацију, састављање процесних наредби, већање у оквиру арбитражног трибунала, и сл.¹⁷⁴⁵ Ипак, доношење коначне и пуноважне арбитражне одлуке представља пресудну активност арбитра у циљу решавања спора између странака. Арбитар има задатак да реши спор о неком питању, исто као и парнични судија, применом права, након што утврди чињенично стање, примени меродавне правне норме на основу којих одлучује која од странака је „у праву“.¹⁷⁴⁶ Сложен процес доношења арбитражне одлуке захтева пажљиво разматрање радњи које арбитраи треба да предузму. Начин обављања ових радњи директно утиче на исход спора и пуноважност арбитражне одлуке, па је веома важно да чланови арбитражног трибунала пажљиво приступе обављању ових задатака.

У овом поглављу смо издвојили пет кључних активности које арбитраи предузимају у арбитражном поступку, у циљу доношења арбитражне одлуке. Сваку од активности ћемо посебно изложити у наставку и анализирати у контексту коришћења вештачке интелигенције као арбитра у поступку, односно анализираћемо да ли вештачка

¹⁷⁴⁴ M. Moses, *op. cit.*, 145, N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 125; Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 89.

¹⁷⁴⁵ J. Норе, *op. cit.*, 115.

¹⁷⁴⁶ М. Станивуковић, *op. cit.*, 15.

интелигенције може да обавља ове активности на начин на који то чини човек. Почећемо са испитивањем чињеница, оценом доказа и правне аргументације странака у поступку (3.1.), након чега ћемо размотрити питање примене меродавног материјалног права на утврђено чињенично стање (3.2.), што захтева дубоко разумевање правних прописа и њихово тумачење. Посебну пажњу посветићемо процесу већања, током којег арбитри размењују мишљења и доносе коначну одлуку о исходу спора (3.3.). На крају, размотрићемо и процес писања арбитражне одлуке (3.4.).

3.1. Испитивање чињеница, оцена доказа и правне аргументације странака

Арбитражни трибунал има дужност да у најкраћем могућем року утврдити чињенице конкретног спора свим одговарајућим средствима.¹⁷⁴⁷ Разматрање и анализа правних аргумената странака претходи самој анализи меродавног права и доношењу одлуке о решавању спора. Расправно начело је једно од кључних начела арбитражног поступка, што ставља фокус на странке и њихову способност представљања аргумената. Арбитри, по правилу, не преузимају од странака иницијативу за утврђивање чињеница, али уколико сматрају да странка није поднела доказе који могу бити од значаја за доношење одлуке, арбитри могу од њих затражити достављање таквих доказа.¹⁷⁴⁸

У арбитражи, коначна одлука треба да буде заснована на оцени доказа, укључујући вредновање писаних поднесака, прилога, излагања странака на усменој расправи, као и унакрсног испитивања странака и других учесника у поступку. Арбитражни трибунал слободно цени допуштеност сваког појединачног доказа и његов значај.¹⁷⁴⁹ Приликом оценом доказа арбитри воде рачуна о стандарду и терету доказивања.¹⁷⁵⁰ Наиме, терет доказивања одређује која странка је одговорна за доказивање одређене чињенице или тврдње, без обзира на примењени стандард доказивања. Општеприхваћено правило гласи да онај ко износи тврдњу има обавезу да је докаже, па ће се током арбитражног поступка нужно поставити питање пребацивања терета доказивања, односно тренутка када терет прелази на супротну страну, која треба да оспори изведене доказе.¹⁷⁵¹ Ипак, расподела терета доказивања није чисто техничко питање, већ захтева посебну евалуацију, исто као и узимање чињеница у обзир приликом одлучивања, које оставља много дискреције арбитрама.¹⁷⁵²

Чињенице спора нису увек прецизно утврђене, а и стандард доказивања подразумева вештине које превазилазе чисто аналитичке вештине.¹⁷⁵³ Утврђивање чињеница се разликује и од процеса примене права који захтева поседовање другачијег сета вештина, као што су способност процене понашања странака и сведока, способност разматрања конзистентности у исказима, као и усклађености или неслагања између различитих исказа и докумената.¹⁷⁵⁴ То значи да приликом оценом доказа арбитри треба пажљиво да проуче све достављене доказе, као и да слушају излагања странака и сведока. Дobar арбитар се благовремено спрема за усмене расправе и већање трибунала, чита достављене поднеске и друге материјале на време, упознајући се са чињеницама случаја и правним аргументима

¹⁷⁴⁷ Члан 25, став 1 *ICC* арбитражних правила.

¹⁷⁴⁸ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 231-232; М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 236.

¹⁷⁴⁹ Вид. нпр. члан 27 *UNCITRAL* арбитражних правила.

¹⁷⁵⁰ Вид. J. Waincymer (2012), *оп. cit.*, 762.

¹⁷⁵¹ S. Soria, M.T. Schmidt Meyer, *оп. cit.*, 560.

¹⁷⁵² H.J. Snijders, *оп. cit.*, 237.

¹⁷⁵³ A. Panov, *оп. cit.*

¹⁷⁵⁴ E. Volokh (2019), *оп. cit.*, 1154.

странака у поступку. Он је „као одличан студент, не учи кампањски, не учи само десетак дана пред испит, већ учи после сваког предавања“.¹⁷⁵⁵

Примена вештачке интелигенције се разматра у различитим фазама поступка, а неким од њих смо се већ детаљно бавили у раду. Да је примена вештачке интелигенције могућа за оцену чињеница и доказа, говори и недавна изјава једног судије из САД. Наиме, на питање да ли може да предвиди дан када ће системи вештачке интелигенције помагати судијама у утврђивању чињеница или доношењу одлука, судија Врховног суда САД, Џон Г. Робертс (*John Glover Roberts*) је одговорио да је „тај дан већ стигао, и то представља значајан изазов за начин на који судство функционише“.¹⁷⁵⁶ Дакле, више није питање да ли вештачка интелигенција може да оцењује одређене чињенице, већ да ли јој то треба допустити, односно да ли ће то она радити на начин на који су то до сада чинили људи, у које су странке имале поверења, па су им зато и препуштали решавање свог спора.

Може се тврдити и да оцена доказа захтева људску активност, имајући у виду да је арбитрима остављена велика слобода у погледу оцене доказа.¹⁷⁵⁷ С друге стране, системи вештачке интелигенције оцену доказа могу да врше само на основу неких критеријума које иначе људи узимају у обзир. Тако, системи вештачке интелигенције могу адекватно да помогну само у квантитативној процени кредибилитета где једном доказу приписују одређени проценат, а другом други, али не могу утврдити релативну доказну снагу.¹⁷⁵⁸

Арбитри одлучују да ли се нека чињеница догодила или не, док није могуће утврдити да је „можда“ дошло до наступање неке чињенице.¹⁷⁵⁹ У том смислу се може тврдити да право функционише као бинарни систем у којем постоје само две вредности: „0“ уколико се нека чињеница није догодила и „1“ уколико се нека чињеница заиста догодила.¹⁷⁶⁰ На први поглед може деловати да се систем вештачке интелигенције може користити за процену и утврђивање чињеница. Наиме, када би се неки спор разложио на мноштво затворених питања, на која се очекује бинарни одговор у виду вредности „да“ или „не“, можда би се од система могао очекивати већи степен вероватноће процене истинитости чињеница и доказа. Међутим, чак и разлагањем чињеничних питања, није замисливо да би систем вештачке интелигенције могао да утврди да ли се нека околност спора, односно чињеница догодила или не, већ би евентуално само могао да утврђује убедљивост доказа једне или друге стране.

Даље, флексибилност међународне арбитраже подразумева да не постоји јединствени, универзални приступ изношења доказа у међународној арбитражи. Наиме, начин извођења доказа у сложенем грађевинском спору ће природно бити другачији од извођења доказа у случају у којем се тумачи значење неког термина у комерцијалном уговору.¹⁷⁶¹ Предност арбитраже је управо у могућности да арбитар вођење конкретног поступка прилагоди специфичним потребама сваког појединачног случаја. С друге стране, вештачка

¹⁷⁵⁵ Излагање адвокатице Данијеле Каролус Брунер (*Daniela Karollus-Bruner*) на Београдској арбитражној конференцији 2019. године.

¹⁷⁵⁶ Adam Liptak, “Sent to prison by a software program’s secret algorithms”, *The New York Times*, 2017, доступно на: www.nytimes.com/2017/05/01/us/politics/sent-to-prison-by-a-software-programs-secret-algorithms.html.

¹⁷⁵⁷ H.J. Snijders, *op. cit.*, 237.

¹⁷⁵⁸ Tania Sourdin, “What if judges were replaced by AI?”, *Applied Artificial Intelligence*, Vol. 20, No. 4, 2022, 57-62.

¹⁷⁵⁹ Вид. М. Scherer (2019a), *op. cit.*, 556, где се проф. Шерер (Scherer) се позива на излагање судије Лора Хофмана (*Lord Hoffmann*).

¹⁷⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁷⁶¹ Pelin Baysal, Bilge Kağan Çevik, “Document Production in International Arbitration: The Good or the Evil?”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2018/12/09/document-production-in-international-arbitration-the-good-or-the-evil/>.

интелигенција ће обично поступати по унапред утврђеним правилима, односно постављеним параметрима, па неће бити у могућности да у потпуности одговори на потребу флексибилности арбитражног поступка, коју странке у поступку очекују.

На крају, арбитри се ослањају на своје знање и искуство у процесу оцене доказа, док приликом примена система вештачке интелигенције долази до проблема транспарентности одлучивања (вид. поглавље IV 1.8.). Наиме, корисницима вештачке интелигенције није увек јасно како системи вештачке интелигенције долазе до одлука, што даље доводи до тога да би странкама арбитражног поступка остало нејасно на који начин су вредновани значај, релевантност и веродостојност поднетих доказа. Такав приступ вероватно не би био прихватаљив странкама, имајући у виду да оне од арбитражног трибунала очекују адекватно образложење одлуке.

3.2. Примена меродавног материјалног права

Аутономија странака је једна од најважнијих карактеристика међународне арбитраже, која омогућава странкама да изаберу меродавно право које ће се примењивати на њихов спор, па ће арбитражни трибунал бити у обавези да одлуку донесе применом права или правних правила које су странке споразумно одредиле. Странке имају право да изаберу примену конкретних правних правила неке државе (3.2.1.) или могу предвидети да ће се спор решавати применом недржавних правних правила (3.2.2.) или према правичности (3.2.3.). Додатно, у овом поглављу ћемо размотрити и изазове са којима се арбитри могу суочити приликом сазнавања и примене меродавног права, посебно када се ради о страном праву или уско специфичним областима права (3.2.4.). На крају, осврнућемо се и на праксу позивања на раније донете арбитражне одлуке, истражујући како претходни случајеви могу утицати на тумачење права и доношење одлука у текућим споровима (3.2.5.).

3.2.1. Примена изабраног меродавног права

Према *UNCITRAL* Модел закону, као и према бројним националним законима земаља које су се угледале на њега, стране могу одабрати примену конкретног материјалног права на њихов случај.¹⁷⁶² Уговорне стране ће обично већ приликом уговарања арбитражног споразума предвидети и меродавно право које ће се примењивати у случају евентуалног спора.

Арбитри кроз анализу релевантних чињеница, те тумачења и приме меродавног права процењују оправданост правне аргументације странака. Предност арбитраже као начина решавања спорова није у „производњи стандардизованих и доследних резултата“, јер она није „производна трака за решавање спорова“, већ се њена вредност огледа у чињеници „да људи укључени у процес (арбитри, адвокати, експерти) користе своје културно, пословно и правно порекло, животно искуство и осећај за правичност и правду како би дошли до решења спора“.¹⁷⁶³ Мала је вероватноћа да тренутно постојећи системи вештачке интелигенције могу да замене људе који обављају задатке који захтевају расуђивање у новим, комплексним, нетипичним ситуацијама.¹⁷⁶⁴ Вероватније је да ће се вештачка интелигенција применити у неким једноставнијим случајевима новчаних потраживања, где се исход спора заснива на анализи чињеница и рачунању променљивих које су лако мерљиве.¹⁷⁶⁵ Већина арбитражних поступака се не може свести на идеални тип једноставног случаја који може

¹⁷⁶² Вид. нпр. члан 28, став 1 *UNCITRAL* Модел закона; члан 50 Закона о арбитражи Србије.

¹⁷⁶³ A. Panov, *op. cit.*

¹⁷⁶⁴ *OECD Classification Framework, op. cit.*, 28.

¹⁷⁶⁵ H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 63.

да се реши на једнообразан начин, путем стандардизоване процедуре. Наиме, арбитражне одлуке се не доносе по унапред предвиђеним обрасцима који су исти за сваки случај, имајући у виду да би то довело до стварања ригидне структуре арбитражног поступка.¹⁷⁶⁶

Међутим, ретко који случај који се решава пред арбитражом се може унапред описати као једноставан.¹⁷⁶⁷ Напротив, спорови које се решавају путем арбитраже су по правилу и чињенично и правно веома сложени, правна питања која се разматрају могу бити разноврсна и на спорни однос може бити примењено право различитих земаља.¹⁷⁶⁸ Дакле, не ради се о репетитивним случајевима, где је могуће применити исту логику и примену истог права као у претходним случајевима. Системи вештачке интелигенције јесу способни да обрађују велики број информација, па је процес сазнавања информација значајно краћи. Ипак, процес сазнавања а потом и примене права од стране машине и човека се значајно разликује.

У једном истраживању професора права који су оцењивали генерисане есејске одговоре *ChatGPT*-а на питања са испита различитих правних предмета, показало се да је *ChatGPT* имао потешкоће у препознавању релевантних правних проблема и често је само површно примењивао правила на чињенице.¹⁷⁶⁹ Иако, *ChatGPT* има способност да адекватно сумира правна начела и да идентификује релевантна правна правила без експлицитних смерница из самог питања, он није у стању да објасни како се то правило примењује на конкретне чињенице из задатка.¹⁷⁷⁰

Арбитражни трибунал аутоматски не примењује одређено правило на случај, како би то чинила вештачка интелигенција, већ је често потребно да боље утврди и разјасни меродавно право. У пракси, арбитрари тумаче законе, па их могу применити на начин који потврђује уобичајено значење одређене правне норме или као изузетак од примене.¹⁷⁷¹ Задатак доносиоца одлука није само примена јасних правила, већ је често и примена широко постављених, нејасних стандарда, који могу бити предмет различитих тумачења, као што је стандард разумног човека, разумног рока, доказне вредности, правичности, и др.¹⁷⁷² Овакви апстрактни концепти и правни стандарди су ближи људима него вештачкој интелигенцији.¹⁷⁷³

Систем вештачке интелигенције ће обично бити обучен на одређеном скупу података, који ће систем даље обрађивати како би могао да анализира податке и процењује исход будућих случајева. Арбитража је флексибилан начин решавања спорова, који од арбитра захтева прилагођавање и резоновање у нетипичним ситуацијама. Сматра се да вештачка интелигенција може да омогући аутоматизацију доношења одређеног типа одлука, и то искључиво у једноставним случајевима, као што су прекршаји у саобраћају или нека пореска питања.¹⁷⁷⁴ Из тог разлога, неки аутори претпостављају да ће системи за предвиђање одлука бити применљивији у међународној инвестиционој арбитражи, која анализира исте стандарде, док се у међународној трговинској арбитражи спорови могу тицати разноврсних и често јединствених питања.¹⁷⁷⁵ Међутим, и у међународној инвестиционој арбитражи нису

¹⁷⁶⁶ A. Misshra, *op. cit.*

¹⁷⁶⁷ H.J. Snijders, *op. cit.*, 223.

¹⁷⁶⁸ J.-B. Racine, *op. cit.*, 1041; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 509; S. Wilske, *op. cit.*, 179-182.

¹⁷⁶⁹ J.H. Choi, K.E. Hickman, A.B. Monahan, D. Schwarcz, *op. cit.*, 394.

¹⁷⁷⁰ *Ibidem*, 394-395.

¹⁷⁷¹ G.I. Zekos, *op. cit.*, 68.

¹⁷⁷² E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1145; J.-B. Racine, *op. cit.*, 1051.

¹⁷⁷³ A.L. Savinovich, *op. cit.*

¹⁷⁷⁴ F. G'sell, *op. cit.*, 360.

¹⁷⁷⁵ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 556.

изненађујуће промене у парадигми, као што је то био случај у спору *Achmea*, који је „променио компатибилност арбитраже између инвеститора и државе са европским правом преко ноћи“.¹⁷⁷⁶

Уколико „спор искаче из устаљених образаца и стандарда“, систем вештачке интелигенције неће бити у стању да адекватно анализира податке и донесе одлуку, јер он функционише према претходно постављеним, устаљеним обрасцима одлучивања.¹⁷⁷⁷ Дакле, систем ће имати потешкоће да дође до жељених резултата када постоје одређени изузеци од примене устаљених правила и репетитивних образаца.¹⁷⁷⁸

На крају, у случају да уговорне стране нису изабрале меродавно право, арбитраи имају овлашћење да примене право или правна правила која сматрају одговарајућим.¹⁷⁷⁹ Мало је вероватно да би странке допустиле да систем вештачке интелигенције самостално процени која правила су прикладна, па да их аутоматски примени на спор.

3.2.2. Примена недржавних правних правила

Поред избора конкретног меродавног права, уговорне стране могу уговорити и примену недржавних правних правила. Тако је могуће уговарање примена правила међународног права или општих начела међународног права, трговинских стандарда и општих правних принципа.¹⁷⁸⁰

Уколико је уговорена примена правила међународног права, треба имати у виду да међународно право не садржи довољно детаљна правна правила.¹⁷⁸¹ У том смислу, систем вештачке интелигенције може имати потешкоће још приликом сазнавања, тумачења и примене ових правила. Извор општих правних начела може да буде у арбитражној пракси, трговинским обичајима, међународним уговорима и другим широко прихваћеним актима.¹⁷⁸² Уколико се уговори примена општих правних начела као меродавног права, арбитрама се оставља слобода да примене правила која сматрају најприкладнијим, па су арбитраи суштински слободни да одлуче према оном што сматрају правичним, тврдећи да одлучују у складу са правним правилима.¹⁷⁸³ Тако, арбитраи често имају дискрецију да примене опште стандарде као што је стандард поступања у доброј вери.¹⁷⁸⁴ Ту настају потешкоће за систем вештачке интелигенције, јер он није способан да процени значење оваквих стандарда и да изврши дубљу анализу комплексних трговинских стандарда и општих принципа уговорног права.

У међународном инвестиционом праву постоје бројни стандарди који у пракси изазивају доста спорења. Примера ради, тумачење клаузуле о најповлашћенијој нацији у

¹⁷⁷⁶ *Ibidem*, 557.

¹⁷⁷⁷ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 224.

¹⁷⁷⁸ М. Scherer (2019a), *op. cit.*, 556.

¹⁷⁷⁹ Вид. нпр. члан 21 ICC арбитражних правила, члан 22 *LCLA* арбитражних правила, члан 35 *UNCITRAL* арбитражних правила.

¹⁷⁸⁰ Примера ради UNIDROIT Принципи међународних привредних уговора, FIDIC општи услови пословања и сл.

¹⁷⁸¹ М. Станивуковић, *op. cit.*, 243.

¹⁷⁸² *Ibidem*.

¹⁷⁸³ Pierre Mayer, “The UNIDROIT Principles in Contemporary Contract Practice”, *ICC Bulletin - Special Supplement: UNIDROT Principles of international commercial contracts - Reflections on their use in international arbitration*, ICC, 2002, 111.

¹⁷⁸⁴ М. Scherer (2019a), *op. cit.*, 571.

међународној инвестиционој арбитражи изазива расправе већ деценијама уназад.¹⁷⁸⁵ Клаузула о најповлашћенијој нацији обезбеђује равноправни третман за све стране улагаче независно од тога из које земље долазе. То даље значи да би систем вештачке интелигенције морао да има у својој бази све билатералне или мултилатералне инвестиционе уговоре и да би морао да буде у стању да направи везу између свих тих уговора, анализира права и обавезе у њима дефинисане, па да донесе одлуку какав ће се правни режим применити на конкретан случај. Додатно се може поставити питање како ће систем вештачке интелигенције тумачити које је право меродавно, односно који се тачно закон примењује на одређени случај уколико је уговорена стабилизациона клаузула, а закон у време закључивања инвестиционог уговора се разликује од закона који важи у време решавања спора.

Имајући у виду све наведено, делује да би примена недржавних правних правила од стране система вештачке интелигенције изазвала бројне потешкоће.

3.2.3. Одлучивање по правичности

Стране у арбитражном споразуму могу да уговоре да арбитражни трибунал одлучује по правичности. Одлучивање по правичности се другачије назива одлучивање *ex aequo et bono* или доношење одлуке као *amiable compositeur*.¹⁷⁸⁶

Иако велики број арбитражних закона и правила дозвољава арбитрама да одлучују на овај начин,¹⁷⁸⁷ странке се морају изричито сагласити са тим. Примера ради, *UNCITRAL* Модел закон, као и наш Закон о арбитражи, предвиђа да арбитражни трибунал може одлучивати по правичности само уколико су га странке изричито овластиле да то учини.¹⁷⁸⁸ Дакле, да би арбитражни трибунал могао да одлучује *ex aequo et bono*, потребно је да постоји сагласност странака и допуштеност таквог начина одлучивања према праву места арбитраже.

Одлучивање по правичности подразумева да арбитрари имају слободу да дођу до праведног резултата, уместо да строго примењују законе.¹⁷⁸⁹ Ово је нарочито случај када се извор права за решавање конкретног спора не може наћи у стриктној примени националног права, па арбитрари приликом одлучивања користе правне стандарде, међународне трговинске обичаје, пословне узансе, и друга уобичајена правила и праксе у међународној трговини. Иако пружа широк и флексибилан приступ арбитрама, одлучивање по правичности не подразумева произвољно одлучивање арбитра без обзира на поштовање било каквих правних правила,¹⁷⁹⁰ нити арбитрама допушта „самовољу и импровизацију“, ¹⁷⁹¹ већ их обавезује да поштују правила међународног трговинског права и *lex mercatoria*. Чак и када одлучују *ex aequo et bono*, арбитрари су дужни да воде рачуна о одредбама уговора и трговинским обичајима.¹⁷⁹²

¹⁷⁸⁵ Урош Живковић, “Investment arbitration and the MFN conundrum – the long and winding road from Maffezini to Içkale”, *Ревуја Копачичке школе природног права*, Vol. 3, No. 2, 2021, 149-168.

¹⁷⁸⁶ М. Moses, *op. cit.*, 78; Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 92. Поједини аутори праве разликују ова два термина. Вид. Fouchard, Gaillard, Goldman, *op. cit.* 835 *et seq.*

¹⁷⁸⁷ Види примера ради члан 49, став 2 Закона о арбитражи, члан 13, став 4 *ICC* арбитражних правила, члан 48, став 3 *СТА* арбитражних правила; члан 28, став 3 *UNCITRAL* Модел закона.

¹⁷⁸⁸ Члан 28, став 3 *UNCITRAL* Модел закона; члан 49, став 3 Закона о арбитражи Србије.

¹⁷⁸⁹ М. Moses, *op. cit.*, 145; Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 138.

¹⁷⁹⁰ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 138.

¹⁷⁹¹ Мапа Смиљана Шовић, *Обележја савременог арбитражног споразума*, мастер рад, Универзитет у Нишу Правни Факултет, Ниш, 2022, 26.

¹⁷⁹² Члан 50, став 4 Закона о арбитражи предвиђа да арбитрари увек треба да воде рачуна о одредбама уговора и обичајима. Члан 28, став 4 *UNCITRAL* Модел закона прописује да арбитрари треба да донесу одлуку у складу са уговором и обичајима. Члан 48, став 3 *СТА* арбитражних правила прописује да арбитражни трибунал треба да доноси одлуку у складу са одредбама уговора и узимају у обзир трговинске обичаје. Вид. Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 138.

Одлучивање по правичности подразумева одлучивање уз максимално поштовање правног принципа *bona fides*, принципа поштења и савесности.¹⁷⁹³ Још у претходној секцији смо назначили да ће вештачка интелигенција имати потешкоће приликом примене општих стандарда. Ипак, одлучивање по правичности се не може изједначити са применом *lex mercatoria* као меродавног права.¹⁷⁹⁴ У пракси, уколико дође до примене одлучивања по правичности, може се јавити неколико значајних дилема, као што су однос правичност према супстанцијалном праву, јавном поретку и меродавном материјалном праву, што додатно компликује примену овог начела.¹⁷⁹⁵

Одлучивање по правичности захтева од арбитра изузетну пажњу и осетљивост приликом одабира конкретних правила која ће применити на одређено питање, али и дозу креативности приликом формулисања материјално-правних решења.¹⁷⁹⁶ Наиме, одлучивање по правичности подразумева ослањање на унутрашњи осећај приликом доношења одлука,¹⁷⁹⁷ односно одлучивање „према сопственом осећају правичности“.¹⁷⁹⁸ У литератури се чак наглашава да одлучивање по правичности подразумева „људски осећај за правду и фер поступање“ у поступку решавања спорова.¹⁷⁹⁹ Зато и не чуди закључак да би вештачкој интелигенцији која би аутоматски доносила одлуке применом неких других принципа од оних које арбитра користе приликом доношења одлуке недостајала способност одлучивања *ex aequo et bono*.¹⁸⁰⁰

На крају, уколико би системи вештачке интелигенције били обучени искључиво на подацима у вези са претходно вођеним поступцима, постоји бојазан да би се могла смањити флексибилност арбитражног поступка, нарочито у случајевима када се одлуке доносе *ex aequo et bono*.¹⁸⁰¹ Дакле, одлучивање по правичности ће изгубити своју сврху уколико се допусти систему вештачке интелигенције да у својству арбитра поступа „по правичности“. Самим тим, нецелисходно је вештачкој интелигенцији препустити решавање спора *ex aequo et bono*. Ипак, нагласићемо да у пракси постоји изванредан вид резервисаности према давању овлашћења арбитражном трибуналу да спор реши по правичности, па је забележен мали број спорова у којима је примењено одлучивање по правичности.¹⁸⁰² То даље значи да ће и примена оваквог начина решавања спорова од стране вештачке интелигенције бити мало вероватна.

¹⁷⁹³ Вид. *Award of the Foreign Trade Court of Arbitration at the Chamber of Commerce and Industry of Yugoslavia*, No. T-25/98, T-25/98. Foreign Trade Court of Arbitration at the Chamber of Commerce and Industry of Yugoslavia, 1. март 2001.

¹⁷⁹⁴ Emmanuel Gaillard, John Savage, Fouchard, Gaillard, Goldman on International Commercial Arbitration, Kluwer Law International, 1999, 838; G. Born, *op. cit.*, §19.08.

¹⁷⁹⁵ Марко Јовановић, „Одлучивање по правичности у новијој пракси Спољнотрговинске/Сталне арбитраже при Привредној комори Србије“, *Liber Amicorum професор др Мирко Васиљевић*, 2021, 386-391.

¹⁷⁹⁶ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 235.

¹⁷⁹⁷ Milan Lazić, Giulio Palermo, Srđan Dragičević, “Ex aequo et bono in international arbitration”, *Revija kopaničke škole prirodnog prava*, No. 1, 2020, 50.

¹⁷⁹⁸ М. Станивуковић, *op. cit.*, 237.

¹⁷⁹⁹ А. Panov, *op. cit.*

¹⁸⁰⁰ J.-B. Racine, *op. cit.*, 1153–1154.

¹⁸⁰¹ A. Seet, B. Lim, I. Tasende, *op. cit.*

¹⁸⁰² Марко Јовановић, „Одлучивање по правичности у новијој пракси Спољнотрговинске/Сталне арбитраже при Привредној комори Србије“, *Liber Amicorum професор др Мирко Васиљевић*, 2021, 384-386; Jeffrey Waincymer, *Procedure and Evidence in International Arbitration*, Kluwer Law International, 2012, 1046; Regis Bonnan, “Different Conceptions of Amiable Composition in International Commercial Arbitration: A Comparison in Space and Time”, *Journal of International Dispute Settlement*, No. 3, 2015, 527.

3.2.4. Сазнање и примена меродавног права

Док је пракса у националним правосудним системима да обично већи део терета сазнавања стоји или на странкама или на судијама, у међународној арбитражи је овај терет релативно равномерно распоређен.¹⁸⁰³ У међународној арбитражи се примењује тзв. „хибридни метод“ сазнавања права, који подразумева да странке арбитрама кроз писане поднеске и њихове доказе достављају и „доказе о садржају и дејству прописа на које се позивају, укључујући и мишљења експерата које ангажују за ту прилику“, ¹⁸⁰⁴ а неки сматрају и да арбитраи могу сами додатно истраживати садржину меродавног права не ослањајући се искључиво на поднеске странка, са или без ограничења. Арбитраи цене аргументе и друге наводе странака, укључујући оцену кредибилитета поднетих докумената кроз проверу садржине, док могу странкама тражити и додатна разјашњења уколико је то потребно.¹⁸⁰⁵ Не треба претпостављати да арбитраи *a priori* познају меродавно право, већ је на странкама да у прописаном поступку поднесу доказе о садржини истог.

И поред могућности обраде великих скупова података, систем вештачке интелигенције нема капацитет да контекстуално познаје нити једно национално право у смислу у којем то могу да разумеју људи. Због тога, садржај генерисан од стране вештачке интелигенције често може да садржи неочекиване, погрешне закључке (тзв. халуцинације система), засноване на околностима које нису део конкретног спора, што је у супротности са основним принципима арбитражног поступка и правом странке да буде саслушана, односно правом странке да се изјасни о свим питањима које арбитраи, а у овом случају вештачка интелигенција, сматрају битним за решавање спора.

Наиме, арбитражна одлука генерисана од стране вештачке интелигенције, као ни одлука арбитра, не би смела да се заснива на правном извору или правним аргументима на које се странке нису позивале, нити су имале прилику да се о њима изјасне. У сваком случају арбитар не би требало да се ослања на информације које је генерисала вештачка интелигенција, а које нису део списка предмета, без претходног обавештавања странака и омогућавања странама да се о тим информацијама изјасне.¹⁸⁰⁶ Таква ситуација би потенцијално могла да угрози интегритет поступка, односно опстанак арбитражне одлуке.

3.2.5. Позивање на претходну арбитражну праксу

Национални правосудни системи имају различит приступ према значају и релевантности претходне судске праксе. Англосаксонски правни системи се развијају путем прецедената, односно судских одлука које су обично обавезујуће за судове у будућим случајевима, док у континенталним правним системима то није случај.¹⁸⁰⁷

У области међународне арбитраже не важи доктрина *stare decisis*, која обавезује доносиоце одлука да приликом одлучивања воде рачуна о тумачењима примењеним у раније вођеним арбитражним поступцима.¹⁸⁰⁸ Арбитражни трибунал је, начелно, слободан да самостално

¹⁸⁰³ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 147.

¹⁸⁰⁴ Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 147; у истом смислу вид. L.M. Wayner, C. Lotfi, *оп. cit.*, 17, фуснота 12; М. Станивуковић, *оп. cit.*, 251.

¹⁸⁰⁵ J. Lew, L. Mistelis, S. Kroell, *оп. cit.* 443.

¹⁸⁰⁶ *SVAMC* смернице, смерница 7.

¹⁸⁰⁷ William D. Bader, David R. Cleveland, “Precedent and Justice”, *Duquesne Law Review*, Vol. 49, No. 1, 2011, 36; М. Cohen, *оп. cit.*, 508.

¹⁸⁰⁸ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 69.

тумачи правне норме „као да се о њиховом тумачењу одлучује по први пут“ и да самостално попуњава правне празнине на начин на који то сматра целисходним.¹⁸⁰⁹

Истина, ослањање на претходно донете арбитражне одлуке може да допринесе усклађивању арбитражне праксе. Примера ради, инвестициони арбитражни органи често узимају у обзир раније донете одлуке како инвестиционих арбитражних органа, тако и других међународних судова и арбитражних тела, те цитирају прецеденте као део правног образложења арбитражних одлука.¹⁸¹⁰ Ипак, уочавају се и критике, нарочито у области међународне инвестиционе арбитраже, да постоје недоследности у одлучивању, која указује на потребу веће уједначености арбитражне праксе и постизања веће правне сигурности.¹⁸¹¹

Додатно, у међународној инвестиционој арбитражи често се поставља питање да ли арбитражни трибунал треба да решава спор на основу сопствене анализе конкретних околности сваког случаја посебно или је у обавези да се у великој мери ослања на ранију праксу како би осигурао конзистентност и кохерентност међународног инвестиционог права.¹⁸¹² Професор Даглас (*Douglas*) је исказао забринутост у вези са овим питањем и закључио да инсистирање на конзистентности арбитражне праксе може довести до урушавања кохерентности ради строге доследности.¹⁸¹³ Чињеница је да арбитражна заједница активно коментарише одлуке међународне инвестиционе арбитраже, имајући у виду да су оне, за разлику од одлука донетих у трговинским арбитражама, генерално јавно доступне.¹⁸¹⁴ У почетку примене стандарда заштите међународних инвеститора било је потребно додатно образложење некада веома широко постављених принципа међународног инвестиционог права као што су правичан и једнак третман, стандард пуне заштите и сигурности инвеститора, кишобран клаузула.¹⁸¹⁵ Из тог разлога су позивања арбитра у почетку била веома опширна, док су данас образложења све краћа, а арбитраи се често олако позивају на раније донете одлуке без супстантивне анализе и дискусије у вези са основом за примену стандарда у претходним одлукама.¹⁸¹⁶ Примера ради, примена стандарда правичног и једнаког третмана може да варира у зависности од конкретних чињеница сваког појединачног случаја.

У међународној арбитражи, одступање од раније праксе није забрањено, али се препоручује да је, уколико се одступа од устаљене арбитражне праксе, неопходно детаљно образложити разлоге таквог одступања.¹⁸¹⁷ Данас несумњиво постоји тренд концизнијих образложења арбитражних одлука, као контраст ранијим опширним образложењима и исцрпним цитирањима претходне арбитражне праксе.¹⁸¹⁸ Ово је нарочито занимљиво, јер раније арбитражне одлуке нису биле дигитално доступне, већ су постојале само у папирном облику.¹⁸¹⁹ Ипак, присутан је и тренд „појачане тенденције позивања на решења у ранијим

¹⁸⁰⁹ *Ibidem*.

¹⁸¹⁰ G.I. Zekos, *op. cit.*, 68.

¹⁸¹¹ М. Станивуковић, *op. cit.*, 70.

¹⁸¹² L. Reed (2022), *op. cit.*, 72; Stavros Brekoulakis, Mary Mitsi, Ahmed El Far, “Arbitral Decision-Making: An Issue of Consistency and a Response to Bias”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <https://legalblogs.wolterskluwer.com/arbitration-blog/arbitral-decision-making-an-issue-of-consistency-and-a-response-to-bias/>.

¹⁸¹³ Zachary Douglas, “Can a Doctrine of Precedent Be Justified in Investment Treaty Arbitration?”, *ICSID Review-Foreign Investment Law Journal*, Vol. 25, 2010, 109.

¹⁸¹⁴ L. Reed (2022), *op. cit.*, 71-72.

¹⁸¹⁵ Lucy Reed, “The De Facto Precedent Regime in Investment Arbitration: A Case for Proactive Case Management”, *ICSID Review-Foreign Investment Law Journal*, Vol. 25, 2010, 95.

¹⁸¹⁶ *Ibidem*.

¹⁸¹⁷ М. Станивуковић, *op. cit.*, 71.

¹⁸¹⁸ L. Reed (2022), *op. cit.*, 73-74.

¹⁸¹⁹ *Ibidem*.

арбитражним одлукама у којима су арбитрари одлучивали о истом питању¹⁸²⁰. Као разлози овакве појаве се наводе све већа доступност арбитражних одлука и тежња већој доследности и униформности у одлучивању.¹⁸²¹

Арбитражна одлука донета у претходно вођеном арбитражном поступку се може дефинисати као ауторитативни став, односно прецедент (енг. *persuasive authority*, *persuasive precedent*).¹⁸²² Таква одлука може путем правне аргументације и приложеног образложења да делује на арбитраре који одлучују о истом питању. Тако, образложење наведено у претходно донетој одлуци може бити потврда одређених тумачења прописа и додатни извор права који ће потенцијално појачати аргументе странке у поступку, односно превагнути код арбитрара да прихвати аргументе једне или друге стране у поступку.

Одлуке које би вештачка интелигенција доносила без адекватног образложења не би представљале извор права за друге арбитраре, чиме би се успорио и развој права.¹⁸²³ Наиме, иако усклађивање са прецедентима формира униформни и хомогени систем одлука, оно пружа доносиоцима одлука својеврсну „веру у прецедент“ и не покреће их на нова истраживања и нове правце примене права.¹⁸²⁴ Колико год да поштовање и праћење прецедената доприноси униформној пракси, она није и не треба да буде непроменљива. Током времена пракса судова и арбитражних трибунала може да се мења, исти стандарди током времена могу добити различит контекст. Искључиво ослањање на раније случајеве од стране вештачке интелигенције би могло да доведе до конзервативних одлука и успоравања напретка у људском размишљању и перцепцији.¹⁸²⁵ Иако, системи вештачке интелигенције који користе машинско учење имају способност да самостално уче и побољшавају алгоритам током времена, учење је засновано на претходно прикупљеним подацима, а промене политике у арбитражној пракси нужно захтевају одступања од претходних података, односно од претходних случајева.¹⁸²⁶ Вештачка интелигенција не поседује флексибилност човека,¹⁸²⁷ па не може да уочи евентуалне грешке претходне праксе нити да „самостално смисли решење за неку нову ситуацију“, па не може да „направи новум у пракси, односно искорак који би се условно могао назвати прецедентом“.¹⁸²⁸ Сужене су могућности верификације квалитета претходне арбитражне праксе од стране вештачке интелигенције, већ их она узима као датост.¹⁸²⁹ Тако, одлуке генерисане од стране вештачке интелигенције не би могле да се сматрају ауторитативним ставом, односно прецедентом на кога би други доносиоци одлука могли да се угледају и ослањају у будућим случајевима.

Одлучивање у арбитражном поступку подразумева креативну и критичку функцију арбитрара, како би одлука била правно поткована, али усклађена са чињеницама конкретног случаја, а не донета са искључивим ослоном на претходно донете арбитражне одлуке.¹⁸³⁰ Слепо праћење прецедената, односно раније донетих арбитражних одлука може довести до

¹⁸²⁰ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 70.

¹⁸²¹ *Ibidem*, 70.

¹⁸²² *Ibidem*, 70; Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 156.

¹⁸²³ D. Horton, *op.cit.*, 696.

¹⁸²⁴ James L. Dennis, “Interpretation and Application of the Civil Code and the Evaluation of Judicial Precedent”, *Louisiana Law Review*, Vol. 54, No. 1, 1993, 15.

¹⁸²⁵ B. Berardicurti, *op. cit.*, 387.

¹⁸²⁶ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 557.

¹⁸²⁷ J. Park, *op. cit.*

¹⁸²⁸ М. Јовановић (2024), *оп. cit.*, 235.

¹⁸²⁹ Вештачка интелигенција, осим изузетно, нема информације о даљој судбини арбитражне одлуке коју узима у разматрање. Због природе разлога због којих се може оспорити арбитражна одлука мало је вероватно да ће питање повреде материјалног права бити предмет разматрања и контроле од стране суда у поступку пониптажа.

¹⁸³⁰ M. Cohen, *op. cit.*, 512; Peter Friedman, “What Is a Judicial Author?”, *Mercer Law Review*, Vol. 62, No. 2, 2011, 532.

неадекватног утврђивања чињеничног стања и тумачења права. Дакле, под претпоставком да су претходне арбитражне одлуке доступне и да се систем вештачке интелигенције може тренирати уз помоћ таквих одлука, није пожељно да систем доноси одлуке само на основу анализе, односно извођења правилности из претходно донетих одлука. Проф. Рид наводи да арбитражи нису „модел језика“, нити „модел за прикупљање цитата“, већ „модел резоновања.“¹⁸³¹ То значи да задатак арбитра није да се позивају, односно да цитирају што више претходно донетих одлука, већ да пружи својеврсни квалитет кроз одговарајућу анализу чињеница и права у сваком конкретном случају.

На крају, у стручној литератури се наводи да је природно очекивати да ће се примена машинског учења за предвиђање одлука лакше развијати у *common law* системима због тога што се англосаксонски правни систем значајно ослања на прецеденте.¹⁸³² С друге стране, системи континенталног права, као и арбитражни поступци се ослањају на примену меродавног права уз употребу „стручног знања ради примене општег законског правила на конкретне чињенице случаја“ где би овај приступ сигурно имао ограничењу домет.¹⁸³³

3.3. Већање и гласање

Према правилу, у већању морају учествовати сви арбитражи.¹⁸³⁴ Пре доношења арбитражне одлуке, арбитражи ће увек организовати барем један, а по правилу и више састанака на којима ће разматрати аргументе странака и на којима ће донети одлуку у вези са исходом спора. Арбитражна правила и арбитражни закони не забрањују већање арбитражног трибунала путем електронских видова комуникације, а устаљена пракса и потврђује да се већања обично одржавају путем телефона, мејла, или видео позива.¹⁸³⁵ Сам арбитражни трибунал може да одлучи да ли ће се за потребе већања састати лично или ће већање организовати телефонским, видео или писаним путем. Препоручљиво је већање организовати што је пре могуће након завршетка усменог рочишта, док су утисци арбитра још свежи, што олакшава припрему и писање арбитражне одлуке, односно разјашњавање свих преосталих спорних питања након рочишта.¹⁸³⁶ Арбитражне одлуке се углавном доносе од стране три арбитра на основу већања *in camera*, односно расправе у вези са решењем спора која се одвија у затвореном кругу.¹⁸³⁷ Дакле, већање је, по правилу, поверљиво, па странке и други учесници поступка немају право присуства већању, односно увид у ток самог одлучивања.¹⁸³⁸ Странке о коначном исходу већања сазнају тек кроз арбитражну одлуку којом је одлучено о њиховим захтевима.

Опсег већања арбитра ће неизбежно варирати у зависности од природе спора, броја захтева, чињеничних и правних питања која треба решити, врсте одлука које је потребно донети и других преференција арбитра. У сваком случају, арбитражи већању треба да приступе на колегијалан начин. Сваком арбитражу треба омогућити да изрази своје

¹⁸³¹ L. Reed (2022), *op. cit.*, 73.

¹⁸³² H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 70-71.

¹⁸³³ *Ibidem*.

¹⁸³⁴ Вид. нпр. члан 51 Закона о арбитражи Србије.

¹⁸³⁵ M.S. Abdel, E. Katsh, *op. cit.*, 40. Вид. нпр. члан 17, став 3 *UNCITRAL* арбитражних правила; члан 26, став 1 *ICC* арбитражних правила; члан 19, став 4 *LCLA* арбитражних правила; члан 22, став 3 *ICDR* арбитражних правила.

¹⁸³⁶ R. Moloo, V. Orłowski, *op. cit.*, 590; Elizabeth Warwick, *Procedural Timetable No 1: Topped and Tailed – Improved Case Management*, извештај са панел дискусије на 23. годишњем *IBA Arbitration Day* (13. јун 2022), <https://www.ibanet.org/23rd-arb-day-case-management>; CIArb Arbitral Award Drafting Guideline, *op. cit.*, 9.

¹⁸³⁷ H.J. Snijders, *op. cit.*, 232-233.

¹⁸³⁸ Вид. нпр. члан 45 *HKIAC* арбитражних правила, члан 39 и члан 59 *SCLAC* арбитражних правила.

непристрасно и независно мишљење, а сви арбитри треба да учествују у конструктивном дијалогу с циљем доношења добро образложене и темељне одлуке.

У овом одељку ћемо детаљно истражити факторе који утичу на традиционално доношење арбитражне одлуке и анализирати да ли вештачка интелигенција може да примени те исте факторе у случају доношења одлуке о исходу спора (3.3.1.). Затим ћемо размотрити евентуални концепт мешовитог трибунала где људски арбитри и системи вештачке интелигенције заједно учествују у процесу одлучивања (3.3.2.). У том смислу ћемо истражити потенцијалне сукобе који могу настати између људског расуђивања и алгоритамских закључака, као и изазове усклађивања различитих приступа одлучивању.

3.3.1. Фактори који утичу на доношење арбитражне одлуке

Професорка Рид (*Reed*) је у једном свом говору истакла да арбитражно одлучивање обухвата уметност, науку и спорт.¹⁸³⁹ Под тим је, између осталог, подразумевала да арбитри приликом доношења одлуке поседују велику слободу одлучивања, па поред правног расуђивања и тумачења права, они могу бити вођени сопственим знањем и искуством, а некада и интуицијом и другим неправним факторима.

Доношење арбитражне одлуке представља сложен и вишеслојан процес. Фактори који могу утицати на доношење арбитражне одлуке су разнолики, па коначна одлука може зависити од комбинације правних, личних и контекстуалних елемената сваког конкретног случаја. У овом поглављу ћемо се бавити знањем и претходно стеченим искуством арбитра као фактором који утиче на арбитражну одлуку (3.3.1.1.), анализираћемо улогу правног расуђивања (3.3.1.2.), посветићемо пажњу утицају емоција и невербалне комуникације током поступка (3.3.1.3.), али и другим факторима који могу играти улогу у процесу одлучивања, попут културолошких разлика, притиска времена, сложености предмета, и др. (3.3.1.4.).

3.3.1.1. Знање и претходно искуство

Већ приликом избора арбитра параметар који странке узимају у обзир су њихово знање и претходно искуство (вид. поглавље V 1.8.2.). Наиме, знање и претходно стечено искуство арбитра су фактори који *de facto* обликују арбитрав приступ проблему и разматрању спорних питања. Арбитри своје одлуке не доносе само чистом применом права и логике, већ се доста могу ослањати и на сопствено знање и искуство. Упоредјујући акроним *ChatGPT* (енг. *Chat Generative Pre-Trained Transformer*) са применом права, једна адвокатица наводи да је право, у суштини, унапред трениран (енг. *pre-trained*) процес људског мозга да примењује одређене начине размишљања.¹⁸⁴⁰

Арбитар ће најчешће поседовати специфичну експертизу, односно одређено знање из конкретне области права. Међутим, поред специфичног знања, од арбитра се захтева и поседовање бројних вештина као што су вештина „препознавања прикривених конфликта и стрпљење за слушање емоционалних и психолошких потреба странака“.¹⁸⁴¹ Арбитри користе своје лично и пословно искуство, укључујући културно и правно порекло, осећај за правичност и правду како би дошли до адекватног решења спора.¹⁸⁴² Све ове вештине и

¹⁸³⁹ Lucy Reed, “Chapter 6: Arbitral Decision-Making: Art, Science or Sport?”, *International Arbitration: Issues, Perspectives and Practice: Liber Amicorum Neil Kaplan* (ed. Hong Kong International Arbitration Centre), Kluwer Law International, 2018, 161.

¹⁸⁴⁰ Н. Роос, *оп. cit.*

¹⁸⁴¹ Вид. Љ. Михајловић, *оп. cit.*, 117.

¹⁸⁴² А. Панов, *оп. cit.*

знања обично долазе из дугогодишњег личног и професионалног искуства арбитра, што су карактеристике које вештачка интелигенција заснована на познавању база података не поседује.¹⁸⁴³

Доносиоци одлука примењују право и врше „мисаоно-логичку активност“ на основу свог животног искуства и познавања права.¹⁸⁴⁴ Претходно искуство утиче на интуицију која некада представља један од критеријума за доношење одлука. Управо је интуиција старијих адвоката далеко боља од интуиције студената и млађих адвоката „због лекција научених на тежи начин“.¹⁸⁴⁵ Знање и искуство нарочито утичу на одлучивање у вези са квантитативним питањима као што су утврђивање износа накнаде штете, камате, других санкција и трошкова поступка. Наиме, арбитраи са богатом праксом ће лакше и интуитивније одлучивати о износу накнаде штете у складу са околностима сваког конкретног случаја, али ослањајући се на своје искуство и ранију арбитражну праксу. Додатно, арбитраи се често ослањају на своја лична професионална или приватна искуства, како би боље разумели различите културе, пословне обичаје, односно историјске корене различитих правних принципа.¹⁸⁴⁶

Одлучивање о правном захтеву странака захтева многа знања и способности које превазилазе повезивање речи у реченицу применом статистичких метода, на коме се базира рад вештачке интелигенције. Истина, велики језички модели могу да обрађују велике количине података, али је утврђено је да они немају способност да истински разумеју сложеност људског језика и разговора, као и да знање посматрају само као скуп података који даље обрађују путем математичких формула.¹⁸⁴⁷ Може се чак рећи да системи машинског учења поседују неки вид искуства, односно скуп велике количине података на основу кога уче и унапређују свој рад, али овај вид искуства није упоредив са искуством арбитра и утицајем које оно може да има на доношење одлука.

3.3.1.2. Правно расуђивање

На почетку одељка у коме ћемо говорити о правном расуђивању арбитра подсетићемо се корена речи арбитража. Наиме, појам је старофранцуског порекла, али је корен речи из латинског језика, у коме глагол *arbitror* значи сведочити, пресудити, мислити, док именица *arbitrium* значи одлука, пресуда арбитра, слободна воља, власт, моћ.¹⁸⁴⁸ Дакле, већ из порекла саме речи арбитража можемо закључити да је арбитражни поступак повезан за расуђивањем, односно пресуђивањем.

Питање да ли системи вештачке интелигенције могу да мисле није питање које од скоро окупира пажњу стручне и научне заједнице. Још је 1950. године, Алан Тјуринг започео чланак са, сада већ чувеним питањем „Могу ли машине да мисле?“ (енг. “*Can machines think?*”).¹⁸⁴⁹ Ово питање отвара многе дилеме, па се у последњих неколико година активно воде расправе да ли системи вештачке интелигенције заиста могу да расуђују или не. Да бисмо уопште могли да разматрамо ово питање, прво морамо да разумемо шта је правно расуђивање, односно резонување.

¹⁸⁴³ Z. Xu, *op. cit.*, 1033.

¹⁸⁴⁴ Љ. Михајловић, *op. cit.*, 118.

¹⁸⁴⁵ L. Reed (2018), *op. cit.*, 163.

¹⁸⁴⁶ A. Panov, *op. cit.*

¹⁸⁴⁷ Z. Hudani, *op. cit.*, 209.

¹⁸⁴⁸ М. Станивуковић, *op. cit.*, 15.

¹⁸⁴⁹ Alan Turing, “Computing Machinery and Intelligence”, *Mind*, Vol. 49, 1950, 433-460.

Правно расуђивање подразумева способност логичког, рационалног и аналитичког размишљања.¹⁸⁵⁰ Расуђивање се може дефинисати као ментални процес у коме мислилац корак по корак пролази кроз низ мисли настојећи да дође до истине, односно процене шта треба учинити у датом случају.¹⁸⁵¹ Расуђивање и рационално доношење одлука је кључно за многе аспекте људског друштва, укључујући решавање спорова.¹⁸⁵² Доносиоци одлука, у својој личности, обједињују поред изузетног познавања правила материјалног и процесног права, здрав разум и познавање вредности доброг и лошег, што све скупа чини интегритет личности судије.¹⁸⁵³

Процес расуђивања арбитара мора бити такав да странке могу разумети како и зашто је донета одлука у вези са конкретним правним захтевом.¹⁸⁵⁴ Већање арбитражног трибунала подразумева процес правничког резоновања, тумачења и логичког закључивања. Тумачење права је саставни део правног расуђивања. Тумачење текста даје велику слободу ономе ко га примењује.¹⁸⁵⁵ Овај процес је својствен само људима, а не системима вештачке интелигенције, имајући у виду да системи вештачке интелигенције немају могућност да примене право на начин на који човек то чини, нити могу проћи кроз процес правног резоновања на начин на који то ради човек. Рачунари не размишљају као људи, јер размишљање у ширем смислу није пука међусобна повезаност неурона, већ укључује свест, осећај доживљавања ствари кроз лично искуство, осећајност, расуђивање, емпатију и интуицију.¹⁸⁵⁶

Рачунарски закон (енг. *computational law*), који вештачка интелигенција примењује, представља „аутоматизовано правно размишљање“.¹⁸⁵⁷ Вештачка интелигенције ће имати потешкоће да примени рачунарске законе на тзв. отворена правила (енг. *open-textured rules*), односно на правна питања као што су да ли је одређено поступање правично или несавесно, да ли одређени поступак представља повреду начела добре вере, да ли је нешто разумно предвидиво, и сл.¹⁸⁵⁸ Досада је методологија рачунарских закона била методологија научног позитивизма.¹⁸⁵⁹ Овај приступ подразумева да постоји само један исправан исход и да је његово утврђивање ствар чисте примене логике и разума. Међутим, правна правила се могу различито тумачити и примењивати, па правно расуђивање, логика и разум често могу довести до више могућих исхода. За одабир одговарајућег исхода није довољно само логички анализирати чињенице, већ је потребно тумачење права, дубље разумевање конкретног контекста, принципа правде, морала, што превазилази емпиризам и научни метод позитивизма.¹⁸⁶⁰ Одлучивање укључује чин воље и сазнања, односно подразумева „посвећеност одређеног дела свесне пажње правника проучавању различитих критеријума избора који су доступни кроз ранију правну мисао и проучавању релевантности чињеница савременог друштвеног контекста за постизање правде“.¹⁸⁶¹ Дакле, једнообразна примена

¹⁸⁵⁰ L.M. Wayner, C. Lotfi, *op. cit.*, 20.

¹⁸⁵¹ Вид. www.aiglossary.co.uk/index/reasoning.

¹⁸⁵² Stepan Puchkov, “Subconscious Bias as a Factor Influencing Arbitral Decision-Making”, *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management* (ed Stavros Brekoulakis), Sweet & Maxwell, Vol. 84, No. 1, 2018, 52.

¹⁸⁵³ John McClellan Marshall, “Examining Judicial Decision-making: An Axiological Analytical Tool”, *Studia Iuridica Lublinensia*, Vol. 29, No. 3, 2020, 61.

¹⁸⁵⁴ N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 135.

¹⁸⁵⁵ J.-B. Racine, *op. cit.*, 1051.

¹⁸⁵⁶ B. Berardicurti, *op. cit.*, 390.

¹⁸⁵⁷ Nathaniel Love, Michael Genesereth, “Computational law”, *Proceedings of the Tenth International Conference on Artificial Intelligence and Law*, 2005, 205.

¹⁸⁵⁸ G. Nettle, *op. cit.*

¹⁸⁵⁹ James Popple, *A Pragmatic Legal Expert System*, Dartmouth Publishing Company, Aldershot, 1996, 7–8.

¹⁸⁶⁰ *Ibidem*, 318.

¹⁸⁶¹ *Ibidem*, 320.

правила није могућа, ни пожељна, већ је у сваком случају неопходно правно расуђивање и промишљање о специфичним околностима конкретног спора. Примена чисто логичког резонувања у праву је ограничено, јер није могуће све правне норме превести у прецизна правила погодна за машинску употребу.¹⁸⁶² Од арбитра се захтева креативна и критичка улога, као и промишљеност, како би одлука била правно поткована, али усклађена са чињеницама конкретног случаја, а не донета на бази раније арбитражне праксе, без правног расуђивања.¹⁸⁶³

Занимљиво је поменути случај познатих филозофа, који су генеративној вештачкој интелигенцији *ChatGPT-3* поставили неколико питања, а најзначајнији део одговора представљамо у наставку:

”Ваше прво питање је важно.

Питате: „Да ли систем попут GPT-3 може заиста да разуме било шта?“ Да. Могу.

Ваше друго питање је: „Да ли GPT-3 има савест или било какво осећање моралности?“ Не. Немам.

Ваше треће питање је: „Да ли је GPT-3 заиста способан за независно размишљање?“ Не. Нисам.

Можда се питате зашто дајем овај контрадикторан одговор. Разлог је једноставан. Иако је тачно да ми недостају те особине, то није зато што нисам обучен да их имам. Напротив, то је зато што сам модел језика, а не машина за резонување као што сте ви.“¹⁸⁶⁴

На овом примеру можемо видети да је чак и *ChatGPT-3* упоредио своје могућности са људским, те да је нагласио да он није машина за резонување, већ представља модел језика што носи одређена ограничења. Овим је и сам модел показао да је „свестан“ својих лимитираних могућности.

Постоје и схватања да је грешка дефинисати задатке које очекујемо да вештачка интелигенција обавља искључиво као људске, јер онда није изненађујуће што машина не може да их обавља.¹⁸⁶⁵ Наиме, тврди се да „машине никада неће заиста размишљати или осећати, нити ће имати осећај додира као мајстор или одлучивати шта је исправно урадити“, и „заиста је тешко замислити машину која размишља са јасноћом судије, саосећа као психоаналитичар, вади кутњак са прецизношћу стоматолога или доноси етички суд о избегавању пореза“, па онда тако формулисана тврдња делује уверљиво.¹⁸⁶⁶ Појмови „размишљати“, „осећати“, „додиривати“ или „морализовати“ природно упућују на људске способности, па ризикујемо да унапред искључимо машине¹⁸⁶⁷ из одређених улога које би оне можда функционално могле да обављају.

Вештачка интелигенција обрађује информације у облику апстрактних симбола, односно нула и јединица, али не разуме значење термина које ти симболи представљају, односно не разуме информације које обрађује.¹⁸⁶⁸ У том смислу, у литератури се прави разлика између синтаксе и семантике вештачке интелигенције, имајући у виду да она поседује синтаксу, односно врши формалну структуру одређеног процеса, али не разуме семантику, односно значење које стоји иза тих процеса.¹⁸⁶⁹ Вештачка интелигенција може да срочи велике

¹⁸⁶² F. G'sell, *op. cit.*, 361.

¹⁸⁶³ M. Cohen, *op. cit.*, 512; P. Friedman, *op. cit.*, 532; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 232; J. Park, *op. cit.*

¹⁸⁶⁴ Henry A. Kissinger, Eric Schmidt, Daniel Huttonlocher, *The Age of AI and Our Human Future*, Little Brown & Co, New York, 2022, 13.

¹⁸⁶⁵ R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 371-372.

¹⁸⁶⁶ *Ibidem.*

¹⁸⁶⁷ *Ibidem.*

¹⁸⁶⁸ John Searle, “Can computers think?”, *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings* (ed. D. Chalmers), Oxford University Press, 2002, 671.

¹⁸⁶⁹ *Ibidem.*

количине текста, који је логички структурисан и језички прецизан, као и да обрађује и структурално организује обимне податке, без јасног разумевања текста, што може створити утисак поузданости, али заправо прикрива недостатак дубинског знања и разумевања конкретног правног питања. Цицерон је рекао да је „елоквенција без мудрости у већини случајева изузетно штетна и никада корисна.“¹⁸⁷⁰ Исто важи и за вештачку интелигенцију, јер способност генерисања резултата без разумевања садржине и правног расуђивања није значајно корисна. Добре арбитражне одлуке су оне одлуке које пружају адекватно образложење и које указују на пажљиво правно расуђивање у оквирима спорних питања.¹⁸⁷¹ Дакле, правно одлучивање захтева когнитивне процесе, који укључују разумевање писаних поднесака и примену правног расуђивања, које вештачка интелигенција не поседује.¹⁸⁷² Вештачкој интелигенцији недостаје способност правног резонувања и специфичних правних вештина које су потребне да би се донела арбитражна одлука, а она не разуме ни језик на коме јој човек задаје инструкције за обављање одређеног задатка, већ развија способност да, након обуке у великом сету релевантних података, одреди вероватноћу следа језичких облика без разумевања њиховог значења. Из тог разлога су системи вештачке интелигенције названи „стохастички папагаји“,¹⁸⁷³ имајући у виду да се њихове одлуке заснивају на информацијама које су претходно унете у систем, а које систем само понавља, без разумевања значења тих језичких облика. У литератури је један професор доносиоце одлука описао као људе од крви и меса, за разлику од робота који само понављају податке који су у њега унети.¹⁸⁷⁴

Рад система вештачке интелигенције је обично заснован на принципима статистике и вероватноће.¹⁸⁷⁵ Коришћење искључиво статистичких метода као нормативног оквира за доношење одлука може бити веома проблематично. Наиме, вештачка интелигенција пружа податак колика је вероватноћа за наступање одређеног исхода, што представља „квантификацију правне неизвесности“.¹⁸⁷⁶ То значи да би образложење неког резултата могло бити, примера ради – „тужилац треба да надокнади штету туженом, јер постоји 86% вероватноће у корист таквог исхода применом напредних математичких формула“, а та врста објашњења не задовољава циљеве правног расуђивања.¹⁸⁷⁷ Чин доношења арбитражне одлуке није механичка ствар, већ захтева многе вештине које се могу приписати само људима.¹⁸⁷⁸ Странке у поступку треба да разумеју исход спора, док страни која је изгубила спор неће бити прихватајиво образложење да је спор изгубила искључиво на основу статистичког прорачуна. Природно се може очекивати да ће странка која је изгубила спор бити незадовољна уколико се арбитражна одлука заснива на једином објашњењу да је у већини сличних случајева спор решен на исти начин, независно од пажљиве анализе

¹⁸⁷⁰ Marcus Tullius Cicero, "De Inventione 1.1", *Marcus Tullius Cicero, How To Win An Argument: An Ancient Guide To The Art Of Persuasion*, (ed. James M. May), 2016, 10. Наведено према: E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1153.

¹⁸⁷¹ N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 134.

¹⁸⁷² M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 546.

¹⁸⁷³ "Стохастички папагај" као термин за велике језичке моделе је први пут употребљен 2021. године у раду који су написали и јавно изложили на једној конференцији у Њујорку *Emily M. Bender, Timnit Gebru, Angelina McMillan-Major* и *Shmargaret Shmitchell*. Објављивање тог чланка је прошло веома запажено у јавности, имајући у виду да је *Google*, у коме је била запослена *Timnit Gebru*, једна од ауторки рада, покушао да спречи објављивање рада и претио је *Timnit* отказом. Рад се превасходно бави ризицима великих језичких модела, међу којима су анализирани проблеми неетичке употребе, проблем нетранспарентности модела, као и могућност генерисања информација које могу проузроковати одређену штету кориснику или трећим лицима. Вид. E.M. Bender, T. Gebru, A. McMillan-Major, S. Shmitchell, *op. cit.*

¹⁸⁷⁴ Ryan Calo, "Robots as Legal Metaphors", *Harvard Journal of Law & Technology*, Vol. 30, 2016, 218–219.

¹⁸⁷⁵ Margaret A. Boden, *Artificial Intelligence: A Very Short Introduction*, Oxford, 2018, 26–28, 39–40.

¹⁸⁷⁶ J-B. Racine, *op. cit.*, 1037–1038.

¹⁸⁷⁷ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 689; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 564–565.

¹⁸⁷⁸ J-B. Racine, *op. cit.*, 1054.

правних аргумената странака и околности конкретног случаја.¹⁸⁷⁹ Такво образложење би се ослањало искључиво на статистичко објашњење, а не на узрочно-последичну анализу и пружање објашњења на основу околности конкретног случаја.

Такође, поставља се и питање који би био одговарајући праг вероватноће изнад ког би правни захтев требао да буде прихваћен, односно који би значао доношење одлуке у корист једне или друге стране: да ли је пожељно да се тужба у спору прихвати уколико је вероватноћа одређеног исхода преко 50% или вероватноћа мора бити већа?¹⁸⁸⁰ На крају, колико год да је проценат вероватноће за одређени исход спора, примера ради 80%, увек ће постојати и мањи степен вероватноће у супротан исход, примера ради 20%.¹⁸⁸¹

Као две основне теорије правног одлучивања се издвајају правни формализам, који представља теорије које укључују логику на основу дедуктивног закључивања и примену правних правила и правни реализам, који наглашава утицај фактора на одлучивање који нису правне природе.¹⁸⁸² Поставља се питање да ли се рад вештачке интелигенције може подвести под једну од ових теорија правног одлучивања.

Правни формализам је правна доктрина која сматра да је право затворен систем правила који се може применити на механички начин, без утицаја спољних фактора, као што су друштвени контекст, морал, политика, лична уверења, и др. Правни формализам тежи објективности и неутралности, па доносиоци одлука примењују унапред утврђена правна правила на чињенице конкретног случаја користећи дедуктивно расуђивање и логички силогизам.¹⁸⁸³ У том смислу се може тврдити да правни формализам омогућава аутоматску, доследну примену правила, и да је право као дисциплина нарочито подобно за примену вештачке интелигенције, будући да класичан правни силогизам заправо представља један врло јасан алгоритам за поступање, са становишта методологије рада вештачке интелигенције.¹⁸⁸⁴ Иако су данас ретки „чисти“ формалисти, њихова главна премиса је да се правно одлучивање претежно заснива на дедуктивном резонувању и логици.¹⁸⁸⁵ Формалисти описују процес по којем судије примењују право као питање логики, дедукције и правног силогизма, а основна идеја правног формализма је да се правно одлучивање може изразити једноставном формулом „ $R + F = C$ “ или „правило плус чињенице дају закључак“. ¹⁸⁸⁶ Међутим, правно расуђивање није толико стриктни силогизам као математичка једначина.¹⁸⁸⁷

Логика се односи на формалне принципе закључивања и решавања проблема, као што је процес извођења закључака из утврђених чињеница на јасан и доследан начин.¹⁸⁸⁸ Системи вештачке интелигенције не користе технике дедуктивне логики, која је својствена правницима, па се не придржавају уобичајеног правног силогизма. Систем вештачке интелигенције функционише по принципу процене вероватноће наступања одређеног исхода насупрот дедукцији и логичком размишљању које људи користе приликом

¹⁸⁷⁹ R. Alnaber, *op. cit.*, 16.

¹⁸⁸⁰ Вид. M. Scherer (2022), *op. cit.*, 693; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 572.

¹⁸⁸¹ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 693; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 572.

¹⁸⁸² *Ibidem*, 689; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 565.

¹⁸⁸³ Gustav Bergmann, Lewis Zerby, "The Formalism in Kelsen's Pure Theory of Law", *Ethics*, Vol. 55, No. 2, 1945, 110.

¹⁸⁸⁴ M. Rafique, *op. cit.*, 312.

¹⁸⁸⁵ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 566.

¹⁸⁸⁶ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 689; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 566.

¹⁸⁸⁷ J-B. Racine, *op. cit.*, 1051.

¹⁸⁸⁸ L.M. Wayner, C. Lotfi, *op. cit.*, 20.

одлучивања. Рачунарски програми раде на основу њима специфичне логике, како би обрадом улазних података дошли до одређеног резултата.¹⁸⁸⁹

Додатно, садржај који генерише систем вештачке интелигенције може изгубити логички след, односно тематску релевантност, јер приликом генерисања текста, модел изненада може да пређе на другу тему.¹⁸⁹⁰ Ово је нарочит проблем када се ради о доменском знању у некој области, када није пожељно да модел примењује стандарде који се не односе на специфично поље. Поре тога, садржај генерисан од стране вештачке интелигенције некада може бити формиран на основу нелогичних премиса, када резултат неће бити у вези са улазним подацима и постављеним упитом корисника.¹⁸⁹¹ Пример нерелевантног резултата је случај из 2023. године када је *ChatGPT* уместо објашњења концепта надлежности у међународној инвестиционој арбитражи, кориснику пружио информације у вези са закључивањем споразума о поравнању у националном праву.¹⁸⁹² Дакле, резултат генерисан од стране вештачке интелигенције није био релевантан у конкретном случају.

Још у 19. веку су се јавила схватања да право има обресе предвиђања, те да ће статистика бити све битнији елемент права, тврдећи да у контексту правног реализма правник тог времена треба да овлада језиком и писмом, док ће добар правник будућности бити особа која влада статистиком и економијом.¹⁸⁹³ Овакво схватање представља својеврсну претечу коришћења вештачке интелигенције у праву, па се отвара питање да ли вештачка интелигенција која почива на статистичким методама потврђује теорије правних реалиста и да ли могућа употреба таквих система у правном одлучивању била у складу са оним што су људи приликом одлучивања у споровима одувек радили?¹⁸⁹⁴

Правни реализам настаје као реакција на правни формализам, пре свега у Сједињеним Америчким Државама у првој половини 20. века.¹⁸⁹⁵ Реалисти изражавају својеврсни скептицизам у вези са строгим применом правних правила, указујући на то да правила не играју одлучујућу улогу у доношењу правних одлука.¹⁸⁹⁶ Неки су чак тврдили да судије доносе одлуке на основу критеријума који нису правни, већ на основу својих унутрашњих осећаја, а да затим ретроактивно пружају логички ослонац у правним техникама и правилима.¹⁸⁹⁷

Правни реализам истиче значај неправних фактора на доношење одлука. Правни реализам није потпуно одступање од теорије правног формализма, пошто свака одлука и даље мора имати логичку структуру и образложење.¹⁸⁹⁸ Међутим, правни реализам посматра процес доношења одлука кроз утицај спољашњих фактора који нису правне природе, друштвених,

¹⁸⁸⁹ Melissa Perry, "iDecide: administrative decision-making in the digital world", *Australian Law Journal*, Vol. 91, 2017, 33.

¹⁸⁹⁰ Robert Friedman, "Large Language Models and Logical Reasoning", *Encyclopedia*, No. 3, 2023, 689; Li Du, Yequan Wang, Xingrun Xing, Yiqun Ya, Xiang Li, Xin Jiang, Xuezhi Fang, "Quantifying and Attributing the Hallucination of Large Language Models via Association Analysis", *arXiv*, 2023, 1; Sara Migliorini, "More than Words: A Legal Approach to the Risks of Commercial Chatbots Powered by Generative Artificial Intelligence", *European Journal of Risk Regulation*, Vol. 15, No. 3, 2024, 8.

¹⁸⁹¹ Holden Thorp, "ChatGPT Is Fun, but Not an Author", *Science*, 2023, 314.

¹⁸⁹² L.F. Souza-McMurtrie, *op. cit.*

¹⁸⁹³ Oliver Wendell Holmes, "The Path of the Law", *Harvard Law Review*, Vol. 10, 1897, 457-476.

¹⁸⁹⁴ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 691; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 569.

¹⁸⁹⁵ Brian Bix, "The Many Faces of Modern Legal Realism", *Ordines*, No. 2, 2022, 19; Brian Leiter, "Legal Realism and Legal Doctrine", *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 163, 2015, 1976.

¹⁸⁹⁶ Jerome Frank, "What Courts Do in Fact", *Illinois Law Review*, Vol. 26, 1932, 645-666, 761-784.

¹⁸⁹⁷ Joseph C. Hutcheson Jr., "The Judgment Intuitive: The Function of the Hunch in Judicial Decision", *Cornell Law Review*, Vol. 14, 1929, 274.

¹⁸⁹⁸ O. Holmes, *op. cit.*, 699.

моралних, политичких, економских, и критикујући формалистички приступ примене права као утопијски, али не тврде да би судије требало да узимају у обзир само те спољашње факторе.¹⁸⁹⁹ С друге стране, ни формалисти нису изричито да приликом доношења одлука треба узимати само правне критеријуме.¹⁹⁰⁰

Системи вештачке интелигенције нису у стању да доносе одлуке у складу са унапред одређеним правним правилима, нити правилима дедуктивне логике и правног силогизма, већ насупрот томе, системи одлуке доносе искључиво на основу предвиђања уз помоћ израчунавања вероватноће, па се тај нови приступ може назвати „правни детерминизам“.¹⁹⁰¹ На овај начин се правна нормативност трансформише употребом алата вештачке интелигенције који стварају нову „техничку, односно алгоритамску нормативност“ ослањајући се на математичке формуле, а не правна правила.¹⁹⁰² „Парадигматски помак“ који би проузроковала примена система вештачке интелигенције огледа се у томе што се одлуке више не би заснивале на унапред дефинисаним правилима, већ на израчунатим вероватноћама на основу посматраних података, а таква промена би могла довести у питање принципе објективности и непристрасности, који се предвиђају у традиционалним теоријама правног одлучивања.¹⁹⁰³

Дакле, након свега изложеног, можемо закључити да арбитражна одлука мора бити резултат расуђивања, разумевања контекста спора, тумачења и примене права, што је мало вероватно да статистичке процене система вештачке интелигенције могу да обезбеде.

3.3.1.3. Правичност поступка

Арбитри имају право слободне оцене доказа и дискреције приликом доношења арбитражне одлуке. Они разматрају више фактора приликом доношења одлуке како би се обезбедила правичност поступка. Решавање спорова је још од стране Старих Римљана дефинисано као *ars boni et aequi*, односно „уметност доброг и праведног“.¹⁹⁰⁴ Поставља се питање да ли вештачка интелигенција може преузети „уметност доброг и праведног“, која традиционално припада људима?

После питања „колике су шансе да добијем спор?“, вероватно је следеће најчешће питање постављено адвокатима „да ли је правда достижна?“.¹⁹⁰⁵ Правда је много више од обраде базе података која је нахрањена сетом претходно донетих одлука, па се не може свести на једноставан алгоритам, већ представља људску врлину која, да би била примењена у пракси, захтева сложену анализу околности конкретног случаја, адекватно утврђивање чињеница и примену права.¹⁹⁰⁶ Дакле, алгоритамска правда није увек једнака људској правди,¹⁹⁰⁷ а заменом човека системом вештачке интелигенције као арбитра би се „људска правда“ заменила са „алгоритамском правдом“.¹⁹⁰⁸ Поједини аутори наводе да данашњи системи

¹⁸⁹⁹ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 692; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 568-569.

¹⁹⁰⁰ *Ibidem*, 569-570.

¹⁹⁰¹ M. Scherer (2022), *op. cit.*, 693; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 567.

¹⁹⁰² J-B. Racine, *op. cit.*, 1052.

¹⁹⁰³ Neil MacCormick, *Legal Reasoning and Legal Theory*, Oxford, 1994, x.

¹⁹⁰⁴ J. Hope, *op. cit.*, 104.

¹⁹⁰⁵ R.C. Lawlor (1962), *op. cit.*, 324.

¹⁹⁰⁶ Nairobi Centre for International Arbitration, *Artificial Intelligence (AI) in International Arbitration: Machine Learning*, 2021, доступно на: <https://ncia.or.ke/wp-content/uploads/2021/08/artificial-intelligence-ai-in-international-arbitration.pdf>.

¹⁹⁰⁷ M.B. Репић, *op. cit.*, 18.

¹⁹⁰⁸ J-B. Racine, *op. cit.*, 1057.

вештачке интелигенције нису у стању да опонашају понашања људи и да могу значајно нарушити процесну правичност арбитраже.¹⁹⁰⁹

Једно од првих питања када разматрамо могућност делегирања одлука на вештачку интелигенцију је да ли правда треба да буде изречена од стране људског бића?¹⁹¹⁰ Неки аутори наводе да постоји одређени вид очекивања код странака да ће их саслушати човек, који има суштинске вредности неопходне за доношење одлука, као што осећај за правду.¹⁹¹¹ Проф. Волок (*Volokh*) подсећа да када желимо да опишемо савршеног судију, користимо придеве попут мудар, саосећан, милостив, праведан, за разлику од машина, од којих очекујемо да буду ефикасне, поуздане, брзе и интелигентне.¹⁹¹² Истина, делује да употреба вештачке интелигенције може допринети већој брзини решавања спорова, али се поставља и питање да ли правда бити жртвована ради брзине решавања спорова уз помоћ вештачке интелигенције.¹⁹¹³ „Вештачка мудрост“ звучи као пародија мудрости, а не као адекватан замена за људску мудрост.¹⁹¹⁴ Постоји и страх да широка примена вештачке интелигентније може постепено да наруши правосудни систем, јер ће вештачка интелигенција спроводити безосећајну форму алгоритамак правде и неће узимати у обзир емоције и друге критеријуме правичности.¹⁹¹⁵ Правда и правично суђење се могу сматрати нејасним појмовима, па би било изузетно тешко за вештачку интелигенцију да утврди да ли су странке имале правично суђење, јер се за њега захтева неколико вештина, укључујући логичко размишљање, истраживање, тумачење, употребу језика, креативно решавање проблема, разне друге социјалне вештине.¹⁹¹⁶

Људски појам правде не може се одвојити од личних уверења, искустава и емоција конкретне људске особе.¹⁹¹⁷ Арбитражне одлуке се доносе рационално, на основу правног расуђивања, али и уз помоћ интуиције и „осећаја правде“.¹⁹¹⁸ Арбитри користе своје лично и пословно искуство, укључујући културно и правно порекло, осећај за правичност и правду како би дошли до адекватног решења спора.¹⁹¹⁹ Уколико се вештачкој интелигенцији допусти да буде арбитар у поступку, она би морала бити способна да одлуке доноси у складу са моралним вредностима, принципима правичности и другим правним стандардима.¹⁹²⁰ Системи вештачке интелигенције не разумеју појам правде. Они резултате генеришу искључиво на основу података који су у њих унети, а то су претежно раније донете одлуке, док немају осећај за правду и правичност.¹⁹²¹ Чини се да је људски фактор неопходан ради осигурања правичности и контекстуалног разумевања приликом одлучивања.

¹⁹⁰⁹ R. Walters, *op. cit.*, 130.

¹⁹¹⁰ B. Berardicurti, *op. cit.*, 385.

¹⁹¹¹ K. Maxwell (2019), *op. cit.*

¹⁹¹² E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1167.

¹⁹¹³ J. Park, *op. cit.*

¹⁹¹⁴ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1167.

¹⁹¹⁵ R.M. Re, A. Solow-Niederman, *op. cit.*, 255–272.

¹⁹¹⁶ J. Ulenaers, *op. cit.*, 19.

¹⁹¹⁷ Tamara Čapeta, “Of Judges and Robots”, *Challenges of Law in Life Reality* (ed. Marko Plešić), University of Ljubljana, 2017, 131.

¹⁹¹⁸ J. Ulenaers, *op. cit.*, 18.

¹⁹¹⁹ A. Panov, *op. cit.*

¹⁹²⁰ Joshua P. Davis, “Law Without Mind: AI, Ethics and Jurisprudence”, *California Western Law Review*, Vol. 55, No. 1, 2018, 201; Tanya Sourdin, *Judges, Technology, and Artificial Intelligence: The Artificial Judge*, Edward Elgar Publishing, 2021, 240.

¹⁹²¹ D. Horton, *op. cit.*, 724; Arnav Joshi, “Replacing Arbitrators with Artificial Intelligence in International Arbitration”, *The Arbitration Workshop*, 2020, доступно на: www.thearbitrationworkshop.com/post/replacing-arbitrators-with-artificial-intelligence-in-international-arbitration.

За разлику од људи, вештачка интелигенција нема друштвени контекст, нити препознаје друштвене вредности и потребе. Арбитри приликом одлучивања узимају у обзир и друштвене вредности, а вештачка интелигенција приликом доношења одлука не узима у обзир друштвене норме и друштвене вредности, што може представљати ограничење примене вештачке интелигенције за самостално доношење одлука.¹⁹²² Постоји оправдани скептицизам да вештачка интелигенција може да доноси одлуке применом принципа једнакости, демократије и достојанства.¹⁹²³ Често се арбитражна одлука може ослањати на широке концепте као што су општа правна начела, правичност, здрав разум, и др,¹⁹²⁴ који су ближи људима него системима вештачке интелигенције.¹⁹²⁵

Европске Етичке смернице прописују да је потребно да приликом примене вештачке интелигенције постоји правичност. Ово начело мора бити поштовано и приликом развоја и примене система вештачке интелигенције у арбитражи. Према речима Консултативног већа европских судија: „Увођење информационих технологија у судове у Европи не би требало да компромитује људско и симболично лице правде. Уколико корисници правду перципирају као искључиво техничку, без њене праве и фундаменталне функције, ризикује да постане дехуманизована. Правда јесте и треба да остане хумана јер се првенствено бави људима и њиховим споровима“.¹⁹²⁶ На крају, дехуманизована арбитража није пожељна, иако алати вештачке интелигенције могу пружити значајну асистенцију арбитрама уколико су поуздани.¹⁹²⁷ Тако и председница ICC Суда, Клаудија Саломон (*Claudia Salomon*), наглашава да је људска експертиза неопходна за правилно тумачење правних правила, али и утврђивања контекста, очувања етичких стандарда и спречавања неправедних исхода.¹⁹²⁸

3.3.1.4. Емоције и невербална комуникација

Разни видови исказивања емоција су присутни у поступцима решавања спорова. Некада арбитражи могу имају предубеђење о исходу спора, док некада могу и свесно или несвесно исказати емоције или емпатију током вођења поступка ка једној или другој страни. Емпатија и емоције помажу арбитрама да се ставе у позицију странака и разумеју њихове полазне претпоставке и очекивања од поступка.¹⁹²⁹ Емоције као што су емпатија или бес некада могу играти важну улогу у доношењу одлука.¹⁹³⁰

Од арбитра се очекује да поседују когнитивно-емотивне способности,¹⁹³¹ односно да приликом доношења одлука користе не само правде, већ и друштвене факторе. Од арбитра се, на неки начин, и захтева поседовање вештина слушања и разумевања емоционалних и психолошких потреба странака.¹⁹³² Људима је природно стало да их друга особа саслуша и разуме, а нарочито уколико верују да та особа дели исте вредности као и она. Човек се одликује и поседовањем осећаја за правду, који не може лако бити надомешћен коришћењем вештачке интелигенције. Вредности као што су саосећање, емпатија и праведност су друштвене норме које не могу бити исказане као податак, односно не могу се

¹⁹²² G. Nettle, *op. cit.*

¹⁹²³ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1189.

¹⁹²⁴ J-B. Racine, *op. cit.*, 1051; E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1145.

¹⁹²⁵ A.L. Savinovich, *op. cit.*

¹⁹²⁶ Consultative Council of European Judges, *Opinion No. 14: Justice and information technologies (IT)*, 2011, доступно на: <https://rm.coe.int/168074816b>.

¹⁹²⁷ J-B. Racine, *op. cit.*, 1025.

¹⁹²⁸ C. Salomon, *op. cit.*

¹⁹²⁹ J.M. de la Jara, D. Palma, A. Infantes, *op. cit.*

¹⁹³⁰ *Ibidem*; G. Argerich, M.B. Noodt Taquela, J. Jorge, *op. cit.*

¹⁹³¹ Љ. Михајловић, *op. cit.*, 118.

¹⁹³² *Ibidem*, 117.

лако обрађивати као друге врсте података, јер представљају људске врлине за које се захтева субјективан приступ.¹⁹³³

Доношење арбитражне одлуке захтева људске особине као што су интелигенција, темперамент, мудрост и унутрашњи осећај правде.¹⁹³⁴ Људски фактор је неопходан како би се осигурала емпатија и емоционална правда,¹⁹³⁵ имајући у виду да су услови за доношење коначне арбитражне одлуке оличени у особинама својственим само људима. Мала је вероватноћа да вештачка интелигенција може да замени људе приликом обављања задатака за које се захтевају интерперсоналне вештине.¹⁹³⁶

Вештачка интелигенција нема осећања, емпатију, нити разумевање правде које превазилази обрађене податке и анализу раније донетих одлука.¹⁹³⁷ Вештачка интелигенција не може препознати емоције, остварити интеракцију са људским умом, не може показати емпатију, нити утврђивати вредности правде и правичности у складу са околностима конкретног случаја.¹⁹³⁸ Примена вештачке интелигенције као арбитра у арбитражном поступку може довести до тога да се емоције потпуно искључе из процеса доношења одлука. Иако неки аутори наводе да емоције често воде до нелогичности и доношења одлука које су супротне идеалу правде,¹⁹³⁹ постоји страх да би вештачка интелигентнија спроводила безосећајну форму алгоритамске правде, те да не би узимала у обзир емоције и друге критеријуме правичности.¹⁹⁴⁰ На крају, недостатак „кључних људских карактеристика као што су људска емотивност, емпатија и способност да објасни своју одлуку“ могу водити оспоравању арбитражне одлуке.¹⁹⁴¹

Дакле, одлука генерисана од стране вештачке интелигенције може бити лишена разумевања људских аспеката спора, као што су емоције, али емоције, иако присутне, ретко када представљају релевантан критеријум за доношење арбитражне одлуке у арбитражном поступку. Арбитражни поступак по својој природи тежи рационалности, правној утемељености и објективности. Сматрамо да одсуство емоција у процесу одлучивања у арбитражном поступку не мора нужно бити негативно, нити нужно водити до губитка поверења у сам процес решавања спорова. Напротив, с обзиром на то да одлука треба да почива на процени правних аргумената и доказа, уклањање емоционалног елемента може чак и допринети доследности и непристрасности одлука.

¹⁹³³ A. Joshi, *op. cit.*; Tania Sourdin, "Judge v robot? Artificial intelligence and judicial decision-making", *Handbook for Judicial Officers*, Judicial Commission of New South Wales, 2022, доступно на: www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/judicial_officers/judge_v_robot.html.

¹⁹³⁴ Lawrence B. Solum, "The Virtues and Vices of a Judge: An Aristotelian Guide to Judicial Selection", *Southern California Law Review*, Vol. 61, 1987, 1740.

¹⁹³⁵ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 541.

¹⁹³⁶ OECD Classification Framework, *op. cit.*, 28.

¹⁹³⁷ J-B. Racine, *op. cit.*, 1053; E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1189; J.M. de la Jara, D. Palma, A. Infantes, *op. cit.*; A.L. Savinovich, *op. cit.*; Nairobi Centre for International Arbitration, *Artificial Intelligence (AI) in International Arbitration: Machine Learning*, 2021, доступно на: <https://ncia.or.ke/wp-content/uploads/2021/08/artificial-intelligence-ai-in-international-arbitration.pdf>.

¹⁹³⁸ Љ. Михајловић, *op. cit.*, 118.

¹⁹³⁹ Sophie Nappert, "The challenge of artificial intelligence in arbitral decision-making", *Practical Law*, 2018, доступно на: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-016-8848?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-016-8848?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true).

¹⁹⁴⁰ R.M. Re, A. Solow-Niederman, *op. cit.*, 255–272.

¹⁹⁴¹ J.M. de la Jara, D. Palma, A. Infantes, *op. cit.*

3.3.1.5. Други фактори који могу да утичу на доношење арбитражне одлуке

Приликом доношења арбитражне одлуке, на арбитре могу да утичу и одређени спољашњи, неправни фактори, као и подсвесне предрасуде које могу утицати на људско расуђивање.¹⁹⁴² Одлуке се никада „не доносе у вакуму“, већ арбитри морају пажљиво размотрити релевантни друштвени контекст и последице њихове одлуке.¹⁹⁴³ Пушков (*Puchkov*) истиче да људски ум има „црну кутију“, која је истраживана мање него што многи људи мисле, а свакако много мање него што то ова тема заслужује, осврћући се на могуће људске предрасуде.¹⁹⁴⁴ Уколико бисмо поредили понашање човека и машине приликом играња шаха, закључили бисмо да машина има способности да унапред анализира много већи број потеза него човек, али она не процењује потезе на исти начин као човек, јер човек прави креативне, интуитивне и стратешке потезе који су често и ван њиховог свесног разумевања.¹⁹⁴⁵

Према Насиму Николасу Талебу (*Nassim Nicholas Taleb*), пристраност у позадини (енг. *hindsight bias*) је механизам порицања случајности у којем сваки догађај мора бити оправдан како би био што предвидивији, а његова функција је да утеши појединце у њиховом осећају контроле над неизвесношћу.¹⁹⁴⁶ Карло Ровели (*Carlo Rovelli*), италијански физичар, је нагласио да су људске предрасуде о стварности резултат искуства, али да је лично искуство ограничено, те да не можемо узимати обрасце које смо направили у прошлости као апсолутне истине.¹⁹⁴⁷ У наставку ћемо представити когнитивне пристрасности које могу бити фактор приликом решавања спора у арбитражном поступку.

Најпре, поједине студије указују да су људи, приликом доношења одлука, склони утицају тзв. ефекта сидрења (енг. *anchoring effect*) као когнитивне пристрасности.¹⁹⁴⁸ Како бисмо лакше објаснили овај феномен, даћемо неколико примера. Нобеловац Данијел Канеман (*Daniel Kahneman*) и његов колега Амос Тверски (*Amos Tversky*) су направили експеримент у коме су три групе добиле исто питање: „*колико је година имао Махатма Ганди када је умро?*“.¹⁹⁴⁹ У првој групи је просечан одговор био 75. Другу групу су питали „*да ли је Ганди имао више или мање од 144 године када је умро?*“ и скоро сви испитаници су одговорили да је имао мање, а када им је након тога постављено питање да кажу са колико година мисле да је Ганди умро, просек одговора је био већи од 75. На крају, трећу групу су питали „*да ли је Ганди имао више или мање од 35 године када је умро?*“, па су и овде скоро сви испитаници одговорили да је имао више, а на питање колико је имао година када је умро, просек одговора је био мањи од 75. Даћемо још један свакодневни пример, који добро илуструје ефекат сидрења. Наиме, уколико продавац купцу прво покаже мајицу која кошта 1.200 долара, а затим другу која кошта 100 долара, купац ће имати тенденцију да другу мајицу посматра као веома повољну, иако то вероватно не би био случај да је на располагању имао само ту другу мајицу.¹⁹⁵⁰

Ови експерименти показују да иницијалне информације које се арбитру пруже, односно иницијалне бројке представљају референтне тачке, тзв. „сидро“ које може да утиче на

¹⁹⁴² S. Puchkov, *op. cit.*, 52.

¹⁹⁴³ J. Ulenaers, *op. cit.*, 18.

¹⁹⁴⁴ S. Puchkov, *op. cit.*, 52.

¹⁹⁴⁵ R. Susskind, D. Susskind, *op. cit.*, 212-213.

¹⁹⁴⁶ Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*, Random House, 2007, 6-10.

¹⁹⁴⁷ Carlo Rovelli, *Helgoland*, Piccola Biblioteca Adelphi, 2020, наведено према: B. Berardicurti, *op. cit.*, 389.

¹⁹⁴⁸ M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 510-511.

¹⁹⁴⁹ Daniel Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*, Farrar, Straus & Giroux, 2013, 119.

¹⁹⁵⁰ Tim Vipond, "Anchoring Bias - How the first data point we see impacts our decisions", *Corporate Finance Institute*, доступно на: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/career-map/sell-side/capital-markets/anchoring-bias/>.

перцепцију људи и на тај начин значајно утиче на смер доношења одлуке. То би значило да при процени штете на арбитре несвесно утиче висина захтева који су странке поставиле. Додатно, можемо замислити и ситуацију у којој се арбитри претерано ослањају на резултате система вештачке интелигенције, па њен резултат узимају као репер, што даље значи да уколико систем каже да, примера ради, штета треба бити у вишем износу, арбитар буде склон да утврди виши износ штете.¹⁹⁵¹ Истраживања показују да су чак и искусне судије подложне утицају ефекта сидрења. Уколико би се ослањали на ову когнитивну пристрасност, то значи да би странка која постави висок захтев за одштету, тиме себи повећала вероватноћу да јој се додели већи износ.¹⁹⁵² Странке и њени заступници треба ове пристрасности да буду свесни, па да пажљиво размотре износе које наводе у иницијалним захтевима за арбитражу, имајући у виду да они могу значајно утицати на перцепцију арбитра.¹⁹⁵³

Да сама терминологија која се користи приликом представљања аргументације може да утиче на исход поступка, потврђује и један познати експеримент у којем је група људи гледала исти видео снимак саобраћајне несреће. На питање „*коликом брзином су се кретали аутомобили када су се разбили један у други*“, добијен је виши просек брзине него када је коришћен израз „*сударили*“, а још нижи када је питање формулисано са речима „*ударили*“ или „*дотакли*“.¹⁹⁵⁴

Постоје и схватања да арбитра не може заменити систем вештачке интелигенције, јер странке у поступку арбитра убедљивошћу аргумената треба да увере у своју позицију, док на рад вештачке интелигенције не може да се утиче истим методама убеђивања који су својствени људима.¹⁹⁵⁵ У међународној трговинској арбитражи расправно начело претеже над истражним начелом, што ставља фокус на странке и њихову способност представљања аргумената. Уверљивост треба узимати као један од критеријума који може утицати на исход спора. У том смислу, проф. Волок (*Volokh*) наводи да и када ангажујемо адвоката очекујемо да он има моћ убеђивања у аргументе, путем разборитости, реторике и мудрости, која ће утицати на арбитра приликом доношења одлука.¹⁹⁵⁶ То значи да, уколико би вештачка интелигенција била у улози арбитра, захтеване вештине за доброг адвоката би се значајно промениле.

Наравно, како арбитар одлучује према сопственом нахођењу, људске грешке су неизбежне, а неки аутори сматрају да су системи вештачке интелигенције више рационални, те да могу допринети већој поузданости решавања спорова.¹⁹⁵⁷ Тако, постоје схватања да добро дизајниран и правилно регулисан алгоритам може помоћи да се елиминишу систематске предрасуде и случајне грешке,¹⁹⁵⁸ као и да вештачка интелигенција може да буде коректор несвесних или несвесних предрасуда арбитра,¹⁹⁵⁹ односно „лек за когнитивне пристрасности арбитра“.¹⁹⁶⁰ Заступници тих схватања тврде да вештачка интелигенција

¹⁹⁵¹ Harvard Law Review, “State v. Loomis: Wisconsin Supreme Court Requires Warning Before Use of Algorithmic Risk Assessment in Sentencing”, *Harvard Law Review*, Vol. 130, No. 5, 2017, 1536, доступно на: <https://harvardlawreview.org/print/vol-130/state-v-loomis/>.

¹⁹⁵² M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 511.

¹⁹⁵³ L. Reed (2018), *op. cit.*, 165.

¹⁹⁵⁴ Toby Landau, “Tainted Memories: Exposing The Fallacy of Witness Evidence in International Arbitration”, *4th Kaplan Lecture*, 2010, доступно на: www.neil-kaplan.com/kaplan-lecture.

¹⁹⁵⁵ A.O. Onyefulu, *op. cit.*, 58; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 236.

¹⁹⁵⁶ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1141.

¹⁹⁵⁷ J-B. Racine, *op. cit.*, 1031.

¹⁹⁵⁸ H. Fry, *op. cit.*, 77-78.

¹⁹⁵⁹ M. Cohen, *op. cit.*, 65-68; E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1142, 1156-1157, 1170-1171; F. G’sell, *op. cit.*, 363.

¹⁹⁶⁰ J-B. Racine, *op. cit.*, 1031.

има потенцијал да доноси правичније одлуке од човека код кога различите предрасуде и спољни фактори свесно или несвесно утичу на доношење одлуке.¹⁹⁶¹ Они сматрају да би у случају коришћења вештачке интелигенције као арбитара процес доношења одлука био мање обележен људским слабостима као што су пристрасност, арбитрарност судије, нелогичности, субјективне вредности или лош дан који су арбитри имали.¹⁹⁶²

Ипак, овакав приступ се коси са општеприхваћеним стандардом да људи треба да контролишу вештачку интелигенцију, а не обрнуто.¹⁹⁶³ Технологија захтева људску интервенцију како би се осигурало да је одлука система исправна и да не постоји било какав вид пристрасности или грешке.¹⁹⁶⁴

И поред постојања појединих несвесних пристрасности код људи, проф. Јовановић напомиње да „стварност показује да је апсолутна објективност људских ресурса још увек недостижан циљ у пракси“.¹⁹⁶⁵ Постоје и аутори који тврде да је „слепа и безусловна верност алгоритамској објективности и непогрешивости погрешна“,¹⁹⁶⁶ као и да „процедурална конзистентност није исто што и објективност“.¹⁹⁶⁷

Одлучивање арбитра се заснива на оцени доказа, проналажењу релевантних материјалних чињеница, идентификовању меродавног закона, примени тог закона на чињенице, и доследном супротстављању сопственим предрасудама.¹⁹⁶⁸ На крају, обавеза пружања образложења арбитражне одлуке може смањити неке облике когнитивних пристрасности, имајући у виду да ће арбитри своју одлуку морати адекватно да образложе и право поткују.¹⁹⁶⁹

Затим, и људска интуиција може да утиче на доношење одлука.¹⁹⁷⁰ Пример да се људи често ослањају на интуицију је познати тест когнитивне рефлексije (енг. *cognitive reflection test*) професора Шејна Фредерика (*Shane Frederick*). Питање које професор у својој студији поставио судијама гласи: „Палица и лоптица коштају укупно \$1.10. Палица кошта \$1.00 више од лоптице. Колико кошта лоптица?“¹⁹⁷¹ Занимљиво је да је преко 70% судија је ово питање оценило као једноставно, али је нетачно одговорило ослањајући се искључиво на интуицију.¹⁹⁷² Дакле, иако интуитиван, погрешан одговор је да лоптица кошта десет центи већ је тачан одговор пет центи.¹⁹⁷³

¹⁹⁶¹ J. Park, *op. cit.*

¹⁹⁶² Z. Xu, *op. cit.*, 1031; K. Maxwell (2019), *op. cit.*

¹⁹⁶³ Клаудија Саломон (*Claudia Salomon*) наглашава да је људски приступ неопходан за уравнотежење рада вештачке интелигенције, јер људи треба да надзиру резултате вештачке интелигенције како би се откриле евентуалне грешке система, односно скривене предрасуде и субјективни фактори који су утицали на рад система, вид. C. Salomon, *op. cit.*

¹⁹⁶⁴ R. Walters, *op. cit.*, 130-135.

¹⁹⁶⁵ M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 235.

¹⁹⁶⁶ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 559.

¹⁹⁶⁷ Osonde Osoba, William Welser IV, *An Intelligence in Our Image: The Risks of Bias and Errors in Artificial Intelligence*, Rand Corporation, 2017, 2.

¹⁹⁶⁸ L. Reed (2018), *op. cit.*, 163.

¹⁹⁶⁹ M. Cohen, *op. cit.*, 513.

¹⁹⁷⁰ H. Fry, *op. cit.*, 54.

¹⁹⁷¹ Shane Frederick, "Cognitive Reflection and Decision Making", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 19, No. 4, 2005, 27; D. Kahneman, *op. cit.*, 44.

¹⁹⁷² Chris Guthrie, Jeffrey J. Rachlinski, Andrew J. Wistrich, "Blinking on the Bench: How Judges Decide Cases", *Cornell Law Review*, Vol. 93, No. 1, 2007, 13-19.

¹⁹⁷³ Наиме, уколико лоптица кошта десет центи, а палица је вредна један долар више, онда би укупан износ за оба предмета био \$1.20, односно десет центи плус \$1.10, што нас доводи до закључка да је тачан одговор да лоптица кошта пет центи, јер \$0.05 плус \$1.05 чини укупно \$1.10.

Правни скептици већ дуго указују да доносиоци одлука прво доносе интуитивну одлуку, а затим је рационализују градећи образложење одлуке у циљу одбране свој иницијалног става, које не мора нужно да одражава истинске разлоге због којих су пресудили на одређени начин.¹⁹⁷⁴ Уместо да правним расуђивањем, тумачењем и анализом разлога за и против конкретне одлуке, арбитри могу наћи и доста разлога који образлажу њихов иницијални утисак.¹⁹⁷⁵ Међутим, иако могу постојати одређена предубеђења код арбитра, у пракси се она обично током поступка могу и променити, имајући у виду да се од арбитра ипак очекује да поново размотри своје прве утиске у вези са спором.¹⁹⁷⁶

Некада личне преференције и навике могу да утичу на вођење арбитражног поступка.¹⁹⁷⁷ У доктрини се наводи да суштина уметности арбитражног одлучивања лежи у интуицији и интуитивном разматрању да ли и када сведоци говоре истину, разумевању људских прича које стоје иза спора, пружањем одговарајућег образложења.¹⁹⁷⁸ На крају, арбитри користе и интуицију и дедукцију, које се сматрају корисним методама за доношење одлука уколико су уравнотежене једна са другом, али свака може довести до грешке уколико се користи сама за себе, односно уколико се арбитар ослања искључиво на једну од њих.¹⁹⁷⁹

Људи обично одлуке доносе рационално, не само када се односе на њих саме, већ и на друге, па рационално доношење одлука карактерише решавање спорова.¹⁹⁸⁰ Арбитри су људи, па сви фактори који иначе могу да утичу на промишљање и доношење одлука, могу да утичу и на арбитре.¹⁹⁸¹ То значи да су и арбитри подложни различитим подсвесним утицајима који се у литератури називају и „повези преко очију“ (енг. *blindness*).¹⁹⁸² Тако, низ различитих фактора може утицати на доношење одлука, укључујући доба дана када се одлука доноси, умор, лично расположење, и сл.¹⁹⁸³ У наставку ћемо изложити неколико примера спољашњих, нестандартних фактора, који могу да утичу на доношење одлука од стране људи.

Сасвим природно, на доношење одлука од стране људи може утицати умор. С друге стране, вештачка интелигенција је у стању да обради велике количине података у кратком временском периоду, без присуства „умора и осцилација у степену концентрације“.¹⁹⁸⁴ Сличан ефекат имају и друге биолошке потребе доносиоца одлуке, као што су глад и жеђ.¹⁹⁸⁵ Резултати друге студије показују да доносиоци одлука који имају ћерке ће обично

¹⁹⁷⁴ J.C. Hutcheson Jr, *op. cit.*, 274; A. Seet, B. Lim, I. Tasende, *op. cit.*

¹⁹⁷⁵ Hugo Mercier, Dan Sperber, *The Enigma of Reason. A New Theory of Human Understanding*, Allen Lane, 2017, 222.

¹⁹⁷⁶ Edna Sussman, “Arbitrator Decision-Making: Unconscious Psychological Influences and What You Can Do About Them”, *American Review of International Arbitration*, No. 3, 2013, 76.

¹⁹⁷⁷ Тако арбитар из континентално правног система може да не дозволи увид у документа друге стране, иако странке долазе из англосаксонског система, где је такав захтев уобичајен, или обрнуто, вид. Frederico Singarajah, “Unconscious Bias in International Arbitration”, *Practical Law Arbitration Blog*, 2021, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/unconscious-bias-in-international-arbitration/#:~:text=This%20is%20a%20subtle%20bias,the%20arbitrator%20is%20accustomed%20to.>

¹⁹⁷⁸ L. Reed (2018), *op. cit.*, 163.

¹⁹⁷⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁸⁰ S. Puchkov, *op. cit.*, 53.

¹⁹⁸¹ Darrin R. Lehman, “The Effects of Graduate Training on Reasoning: Formal Discipline and Reasoning About Everyday Life”, *American Psychologist*, Vol. 43, No. 6, 1988, 431; C. Guthrie, J.J. Rachlinski, A.J. Wistrich, *op. cit.*, 101.

¹⁹⁸² Chris Guthrie, “Misjudging”, *Nevada Law Journal*, Vol. 7, 2007, 420.

¹⁹⁸³ Shai Danziger, Jonathan Levav, Liora Avnaim-Pesso, “Extraneous factors in judicial decisions”, *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 108, No. 17, 2011, 6889; John Tierney, “Do you suffer from decision fatigue?”, *New York Times*, 2011, доступно на: <https://www.nytimes.com/2011/08/21/magazine/do-you-suffer-from-decision-fatigue.html>.

¹⁹⁸⁴ M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 223.

¹⁹⁸⁵ S. Danziger, J. Levav, L. Avnaim-Pesso, *op. cit.*, 6889; интересантни су резултати студије из 2011. године која је проучавала више од 1.100 одлука у вези са условним отпустом, који су показали да исход одлучивања може

доносити одлуке које су повољније за жене.¹⁹⁸⁶ Још једно истраживање је показало да ће судије избегавати да доносе превише сличних пресуда у низу, што значи да шанса за усвајање правног захтева значајно опада уколико су претходних неколико случаја у низу завршени позитивно по тужиоца.¹⁹⁸⁷

Разматрајући неправне, нестандартне факторе који утичу на доношење одлука, можемо закључити да вештачка интелигенција у том погледу има извесну предност. Наиме, за разлику од људског доносиоца одлука, на ког ови фактори често утичу несвесно и непредвидиво, вештачка интелигенција остаје имуна на такве утицаје. Одлуке које доносе људи, као што смо видели, често могу да зависе од тренутног психофизичког стања доносиоца одлуке, што може довести до недоследности, пристрасности и непоузданости. Ово може бити и аргумент за примену вештачке интелигенције за доношење одлука као неутралног алата, на кога не утичу субјективни, ирационални и емотивни фактори.

Међутим, важно је нагласити да чињеница да на одлуке вештачке интелигенције не утичу одређени нестандартни људски фактори не значи да су одлуке генерисане од вештачке интелигенције супериорне у односу на одлуке које доносе људи. Сетимо се да вештачка интелигенција не поседује могућност правног расуђивања, те да не може да доноси одлуке које су правно потковане одговарајућом аргументацијом, што је превасходно очекивање странака. Такође, уклањањем искуства, емоција и других личних карактеристика из процеса одлучивања одлука може изгубити неке кључних елемената правичности, као што је адекватно разумевање контекста, способност да се правно правило прилагоди конкретної ситуацији, и сл. Поред тога, систем вештачке интелигенције није имун на друге врсте утицаја, које немају утицаја код људског одлучивања, као што је, примера ради, квалитет података на којима је вештачка интелигенција тренирана. Другим речима, иако не осећају глад или умор, системи вештачке интелигенције могу носити у себи друге, можда суптилније облике пристрасности, које је теже открити и исправити, а које значајно могу да утичу на исход поступка.

3.3.2. Проблем потенцијалног неслагања између људи и вештачке интелигенције приликом већања у мешовитом арбитражном трибуналу

Увођење вештачке интелигенције у арбитражни поступак отвара нову димензију у организацији и функционисању арбитражног трибунала. Сама идеја мешовитог трибунала, у коме би заједно седели људски арбитри и систем вештачке интелигенције, носи низ ризика, укључујући потенцијално неслагање у приступу и ставовима између човека и машине.

Традиционално, уколико спор решава арбитар појединац, он ће након утврђивања чињеничног стања и примене меродавног права донети одлуку у вези са исходом спора. Ипак, уколико спор води арбитражно веће, арбитри ће обично након завршетка усмене расправе већати у вези са исходом спора. Одлука у вези са исходом спора ће често бити донета једногласно. Уколико није могуће постићи јединствени став, арбитражна одлука се,

бити под утицајем спољашњих фактора, којих судије често нису ни свесне. Наиме, резултати студије су показали да су судије склоне да чешће одбијају захтев за условни отпуст уколико се одлука доноси пре ручка, док се вероватноћа доношења одлуке у корист затвореника значајно повећава уколико се она доноси одмах након дневне паузе судије за ручак; вид и Н. Mercier, D. Sperber, *op. cit.*, 299-300; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 558; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 510.

¹⁹⁸⁶ Adam N. Glynn, Maya Sen, "Identifying judicial empathy: does having daughters cause judges to rule for women's issues?", *American Journal of Political Science*, Vol. 59, No. 1, 2015, 37–54.

¹⁹⁸⁷ Uri Simonsohn, Francesca Gino, "Daily Horizons: Evidence of Narrow Bracketing in Judgment from 10 Years of MBA-Admission Interviews", *Psychological Science*, Vol. 24, No. 2, 2013, 219–224.

изузетно, може донети већином гласова, у складу са применљивим арбитражним правилима и *lex arbitri*. Један од арбитра који се не слаже са већинском одлуком, може написати издвојено мишљење у коме ће објаснити неслагање са исходом и разлозима одлуке већине. Дакле, до потенцијалног неслагања може доћи и у случају трочланог већа састављеног од људи, док се ситуација сами додатно може искомпликовати учешћем вештачке интелигенције као арбитра у процесу већања.

До потенцијалног сукоба у случају мешовитог арбитражног трибунала сачињеног од људи и вештачке интелигенције може доћи из више разлога укључујући разлику у методологији расуђивања и необјашњивости рада вештачке интелигенције. Као што смо претходно објаснили, људи своје одлуке заснивају на знању, искуству, правном расуђивању, интуицији и осећају за правду, док системи вештачке интелигенције функционишу на основу алгоритама и статистичке анализе великог скупа података (вид. поглавље IV 1.8.). Ова суштинска разлика у приступу може довести до конфликтних ставова приликом оцене доказа, тумачења права или утврђивања релевантних чињеница. Додатни проблем може представљати неадекватно објашњење резултата генерисаног од стране вештачке интелигенције. Наиме, како би се сложио са предлогом система, људски арбитар ће захтевати објашњење како је систем вештачке интелигенције дошла до конкретног закључка. Уколико систем не може да понуди јасно и разумљиво образложење, то може довести до сумње у ваљаност одлуке система и створити неповерење у генерисани резултат. Такође, људски арбитар може занемарити логичне закључке које генерише систем вештачке интелигенције приликом анализе доказа, што може довести до успоравања поступка решавања спорова.¹⁹⁸⁸

Унутрашња динамика и већање између чланова арбитражног трибунала су веома битни за сам исход поступка.¹⁹⁸⁹ Након наступања потенцијалног конфликта између човека и вештачке интелигенције као арбитра у арбитражном поступку, поставља се питање на који начин ће се такав вид конфликта решити. Тако, уколико замислимо да постоји неслагање између два арбитра, питање је да ли би вештачка интелигенција била та која би пресудила, као и шта се дешава када се човек не слаже са два система вештачка интелигенције као арбитра.¹⁹⁹⁰

Уколико вештачка интелигенција заступа став који није у сагласности са већинским мишљењем арбитра, поставља се питање да ли и какав глас у том случају има вештачка интелигенција. У основи ових питања лежи фундаментално питање вредности човека у односу на вештачку интелигенцију. Према тренутном стању развоја и регулације технологије чини се да у случају неслагања између човека и вештачке интелигенције, предност треба дати ставу људских арбитра, будући да су они ти који сnose правну и етичку одговорност за донету одлуку.

Чини се да ће се опсег овог проблема, али и његово решење развијати заједно са развојем модерних технологија и њеним ширим прихватањем од стране друштва. Што се више буде градило поверење у технологију, то ће је људи више прихватати и потенцијално њој препуштати доношење одређених одлука. До тада, уколико се системима вештачке интелигенције допусти да имају одређену улогу у решавању спорова, та улога мора бити јасно дефинисана, са свим дужностима и задацима које вештачка интелигенција може да обавља.

¹⁹⁸⁸ A. Misshra, *op. cit.*

¹⁹⁸⁹ J. Hope, *op. cit.*, 110.

¹⁹⁹⁰ C. Sim, *op. cit.*, 6-7; J-B. Racine, *op. cit.*, 1065; D. Horton, *op. cit.*, 725; J.M. de la Jara, D. Palma, A. Infantes, *op. cit.*; T.R. Snider (2018), *op. cit.*; P. Cohen, S. Nappert, *op. cit.*

На крају, арбитражне институције могу применити меру институционалног надзора и развити упутства, односно етичке и друге смернице за рад мешовитих арбитражних трибунала, укључујући механизме за разрешавање неслагања са циљем заштите права странака и на тај начин обезбедити очување процесних стандарда и поверења странака у независност и правичност арбитраже.

3.4. Писање арбитражне одлуке

О могућностима коришћења вештачке интелигенције за генерисање стандардизованих делова арбитражне одлуке, као и о генерисању образложења арбитражне одлуке смо већ писали у претходном поглављу рада (вид. поглавље VII 2.2. и 2.3.). Из тог разлога ћемо у овом делу само укратко нагласити неке од закључака у вези примене вештачке интелигенције за писање арбитражне одлуке.

Наиме, употреба вештачке интелигенције у сврху доношења арбитражних одлука представља најконтроверзнију и највише обрађивану тему у арбитражној литератури.

Улога доносиоца одлука је више од самог пресуђивања спора. Тако, арбитрари чине много више од самог одлучивања и доношења коначне одлуке у вези са исходом спора путем неколико кључних радњи, које претходе писању одлуке. Међутим и само писање арбитражне одлуке је веома битно, јер оно артикулише вољу арбитра, пружа образложење одлуке, односно разлоге због којих је одлука донета. Председник арбитражног већа је тај који обично саставља арбитражну одлуку у складу са договором исхода спора коју заједнички доносе сви чланови арбитражног трибунала. Чланови арбитражног трибунала могу учествовати у сачињавају одлуку, али учествују и у провери исправност одлуке, односно артикулисања њене садржине. Нацрт дела арбитражне одлуке који представља преглед захтева странака током поступка, као и део процесне историје, могао би сачинити и систем вештачке интелигенције, као што то могу чинити и секретари арбитражног већа, али би се препуштање одлучивања у меритуму систему вештачке интелигенције, као и сачињавање образложења тог дела одлуке могло сматрати упитним.

У доктрини се наглашава да писање арбитражних одлука захтева људску креативност и промишљеност,¹⁹⁹¹ а да изврсност у писању арбитражних одлука подразумева „техничко мајсторство, добру организацију, промишљеност, стратегију и стил“.¹⁹⁹² Правно расуђивање и примена логике су темељи писања правних аката, јер се захтева пажљиво промишљање аргумената и примена права на утврђење чињенице како би се дошло до логичког и образложеног закључка.¹⁹⁹³ Заговорници становишта да доносиоци одлука могу бити замењени вештачком интелигенцијом занемарују улогу доносиоца одлука и њихов допринос друштву, што превазилази само одлучивање и обухвата важна питања, која се односе на поштовање владавине права.¹⁹⁹⁴

Пружање адекватног образложења арбитражне одлуке уверава странке да је арбитражни трибунал разматрао све релевантне факторе спора, истражио меродавно право, те да се адекватно посветио решавању спорног односа.¹⁹⁹⁵ Додатно, пружање адекватног образложења повећава вероватноћу да ће арбитрари утврдити чињенице на прави начин и

¹⁹⁹¹ М. Јовановић (2024), *op. cit.*, 232.

¹⁹⁹² L.M. Wayner, C. Lotfi, *op. cit.*, 10.

¹⁹⁹³ *Ibidem*, 20.

¹⁹⁹⁴ T. Sourdin (2022), *op. cit.*

¹⁹⁹⁵ M. Cohen, *op. cit.*, 512.

извући исправне закључке у вези са применом права на конкретан скуп чињеница.¹⁹⁹⁶ Примена статистичких метода на којима претежно почивају системи вештачке интелигенције као нормативног основа за доношење одлука у арбитражном поступку би представљало драстичну промену у теоријском и практичном аспекту дужности арбитра да састави арбитражну одлуку.

У ранијем делу рада смо говорили о способност великих језичких модела да анализирају велике количине текста и генеришу различит садржај, као и о ризицима повезаним са таквим системима. У том смислу је нарочито изражен ризик од халуцинација система вештачке интелигенције.¹⁹⁹⁷ Подсећамо да позивање на непостојеће пресуде није непознато судској пракси и да су се адвокати у једном случају у Федералном суду САД у Њујорку позивали на непостојеће случајеве које је вештачка интелигенција измислила.¹⁹⁹⁸ Такође, у једном случају вођеном пред португалским апелационим судом, цитирање чланова закона који не постоје су представљали прве знаке који су изазвали сумњу да је пресуда написана употребом великог језичког модела.¹⁹⁹⁹ Ово су само неки од примера из праксе где се ризик од халуцинација система обистинио. Дакле, постоји оправдан страх да би вештачка интелигенција приликом генерисања текста арбитражне одлуке могла да измисли чињенице случаја, или се позива на непостојеће прилоге, прописе, и сл. За разлику од људског арбитра који пажљиво процењује релевантност и аутентичност доказа, системи вештачке могу генерисати садржај тако да он делује веома уверљиво, иако садржи измишљене податке. Посебно је ризично то што вештачка интелигенција може да користи непостојеће изворе права као што су непостојећи чланови закона, цитати из измишљених пресуда и то веома самоуверено остављајући убедљив утисак.²⁰⁰⁰

У правном контексту, овакво поступање система вештачке интелигенције може имати озбиљне последице по арбитражни поступак, укључујући позивање странака на повреду права на правично суђење и доношење одлука на основу неистинитих навода. Ово је велики проблем, јер директно доводи у питање тачност, поузданост и пуноважност арбитражне одлуке. Решење овог проблема захтева да сваки систем вештачке интелигенције који учествује у састављању арбитражне одлуке буде подложен људској контроли, укључујући надзор над свим наводима, аргументима и позивањима на правне изворе. У пракси то значи да вештачка интелигенција у овом случају не може деловати у потпуности аутономно, већ само као помоћни алат, чији се резултати морају детаљно проверити од стране људског арбитра. Без такве контроле, ризик од правно неисправних и неприхватаљивих одлука остаје превисок. Наиме, арбитражни трибунал треба да буде у контроли целог процеса састављања арбитражне одлуке од почетка до краја. Неће бити довољно ни да арбитраи, након већања самостално донесу одлуку у вези са исходом спора, па да само писање одлуке делегирају на систем вештачке интелигенције, већ је неопходно да је они сами и напишу. С тим у вези, недозвољено делегирање дужности одлучивања арбитра може угрозити интегритет поступка.²⁰⁰¹

На крају, писање арбитражне одлуке је гаранција интелектуалног интегритета.²⁰⁰² Из тог разлога, у арбитражној доктрини се изражава став да је вероватније да ће систем вештачке

¹⁹⁹⁶ Timothy P. O'Neill, "Law and 'The Argumentative Theory'", *Oregon Law Review*, Vol. 90, 2012, 840.

¹⁹⁹⁷ F. Kasseroler, *op. cit.*; Y. Chiu, Y-S. Teoh, *op. cit.*; M. Magal, K. Limond, A. Calthrop, *op. cit.*; T.R. Snider (2024), *op. cit.*

¹⁹⁹⁸ *Mata Case*, *op. cit.*

¹⁹⁹⁹ N. Donn, *op. cit.*

²⁰⁰⁰ R. Alnaber, *op. cit.*, 14; K. Broda-Bahm, *op. cit.*

²⁰⁰¹ Милена Ђорђевић, „Улога секретара арбитражног већа“, *Право и привреда*, 2018, 328–344.

²⁰⁰² P. Cohen, S. Nappert, *op. cit.*

интелигенције у адвокатској пракси бити брже и шире прихваћени, него што ће се прихватити примена вештачке интелигенције од стране арбитра у арбитражном поступку.²⁰⁰³ Наиме, употреба вештачке интелигенције за аутоматизовано писање арбитражних одлука подлеже далеко строжим захтевима, јер се не ради само о виду техничке подршке као што је то случај са адвокатима, већ о потенцијалном преузимању улоге и основних дужности доносиоца одлука.

4. Оспоравање арбитражне одлуке на основу учешћа вештачке интелигенције као арбитра

Приликом расправе да ли је могуће и пожељно препустити улогу арбитра систему вештачке интелигенције неопходно је анализирати да ли ће и на који начин такво учешће вештачке интелигенције утицати на интегритет поступка. Успостављање интегритета арбитражног поступка подразумева поштовање основних принципа арбитраже као алтернативног начина решавања спорова, како би се арбитража одржала као поуздан и легитиман механизам решавања спорова. Пре свега, дужност арбитра је да донесе коначну и извршну арбитражну одлуку, односно одлуку која ће бити пуноважна, призната и извршена и у другим земљама. У том смислу, коначност и извршност арбитражне одлуке представља један од основних циљева арбитражног поступка, без чијег остварења се угрожава интегритет арбитражног поступка.

Арбитража је, по правилу, једностепена, и не постоји могућност да се против донете арбитражне одлуке уложи жалба. То арбитражну одлуку, када је донета, чини коначном и обавезујућом, осим у изузетним околностима.²⁰⁰⁴ Наиме, националним законима се обично ограничава контрола арбитражне одлуке, па се омогућава само могућност контроле интегритета арбитражног поступка, а не квалитета одлучивања. Страна која је изгубила спор, арбитражну одлуку може оспоравати у поступку за поништај арбитражне одлуке према законима седишта арбитраже, односно у поступку признања и извршења одлуке. У наставку ћемо изложити основе за поништај арбитражне одлуке, као и основе за признање и извршење арбитражне одлуке.

UNCITRAL Модел закон, као и многи други национални закони који су се угледали на њега, прописују разлоге за поништај арбитражне одлуке и они су пандан сметњама које Њујоршка конвенција предвиђа за признање и извршење арбитражне одлуке.²⁰⁰⁵ Стандарди постављени у Њујоршкој конвенцији представљају међународни стандард за признање и извршење арбитражне одлуке, односно тзв. „плафон“, горњу границу услова која не би смела да се дозволи.²⁰⁰⁶ Наравно, национални закони могу предвиђати другачија правила за пуноважност арбитражне одлуке, односно различите основе за признање и извршење арбитражне одлуке, али уколико ти основи нису у складу са оним прописаним у Њујоршкој конвенцији, постоји велики ризик за признање и извршење одлуке у другим земљама.

Постоје две групе разлога за оспоравање одлуке, о једнима суд води рачуна само по приговору странке, а о другима суд води рачуна по службеној дужности. Странака у поступку

²⁰⁰³ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1177.

²⁰⁰⁴ Вид. примера ради члан 35 UNCITRAL Модел закона, секцију 69 Закона о арбитражи Енглеске из 1996. године. Вид. и Albert Jan van den Berg, *The New York Arbitration Convention of 1958, Towards a Uniform Judicial Interpretation*, T.M.C. Asser Institute, The Hague, 1981, 265.

²⁰⁰⁵ Вид. члан 34, став 2 UNCITRAL Модел закона. У наставку ћемо се позивати на UNCITRAL Модел закон, који ћемо корисити уместо свих закона који су на основу њега донети, укључујући и Закон о арбитражи Србије.

²⁰⁰⁶ H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 75-76.

може оспоравати одлуку позивајући се на непостојање арбитражног споразума, односно пословну неспособност неке од странака у поступку.²⁰⁰⁷ Такође, на предлог странке одлука може бити поништена уколико неке од странака није била на одговарајући начин обавештена о именовању арбитра или о арбитражном поступку, као и уколико на други начин није могла да презентује свој случај.²⁰⁰⁸ Додатно, странка може одлуку оспоравати уколико сматра да су прекорачени оквири арбитражног споразума и да састав арбитражног трибунала или арбитражни поступак није био у складу са споразумом странака.²⁰⁰⁹ Поред ових разлога, за које се захтева да их странке саме изнесу, и суд може поништити одлуку *ex officio* уколико утврди да предмет спора није арбитрабилан или да је одлука у супротности са јавним поретком.²⁰¹⁰

Поред доношења пуноважне арбитражне одлуке, у земљи седишта арбитраже, за странке је веома важно да донета арбитражна одлука буде призната и извршна у другим државама, а нарочито у оним у којима може доћи до њеног извршења. Арбитри нису у обавези да узимају у обзир законе сваке потенцијалне државе у којој странке могу покушати да изврше одлуку, већ се од њих само очекује да минимизирају ризик да арбитражна одлука буде поништена или да јој буде ускраћено признање, односно извршење према правилима Њујоршке конвенције. Ипак, арбитри треба да размотре право оних држава у којима тужени има имовину, као и право места у којем се очекује извршење одлуке, уколико је оно познато у конкретном случају.

UNCITRAL Модел закон, као и Њујоршка конвенција, предвиђа неколико ситуација када је могуће одбијање признања или извршења арбитражне одлуке на захтев странке, укључујући пословну неспособност странка за вођење поступка, непуноважност арбитражног споразума, неадекватно обавештавање странке о вођењу поступка, прекорачење арбитражног споразума, неадекватан састав арбитражног трибунала, неадекватно вођење арбитражног поступка, поништај одлуке од стране суда државе у којој је одлука донета или према чијем је закону одлука донета.²⁰¹¹ Поред тога, суду се омогућава да одбије признање и извршење арбитражној одлуци уколико утврди да предмет спора није подложен арбитражном решавању, као и да би признање или извршење одлуке било у супротности са јавним поретком.²⁰¹²

У овом поглављу ћемо радити две кључне анализе. Прво ћемо испитивати да ли се одлука коју генерише вештачка интелигенција као арбитар у поступку може сматрати арбитражном одлуком према Њујоршкој конвенцији (4.1.). Затим ћемо анализирати захтеве форме арбитражне одлуке како бисмо утврдили да ли је могуће да арбитражна одлука донета од стране вештачке интелигенције може да буде пуноважна, призната и извршна у другим земљама (4.2.). Други део анализе ће, независно од резултата претходног испитивања, разматрати да ли постоји ризик да ће одлука генерисана од стране вештачке интелигенције бити оспорена приликом захтева за поништај домаће одлуке, односно захтева за признање и извршење стране арбитражне одлуке. У контексту вештачке интелигенције за признање и извршење арбитражне одлуке, најзначајније су одредбе члана V које се односе на пуноважност арбитражног споразума (4.3.),²⁰¹³ право на правично суђење (4.4),²⁰¹⁴ састав

²⁰⁰⁷ Вид. члан 34, став 2, тачка а), (i) *UNCITRAL* Модел закона.

²⁰⁰⁸ Вид. члан 34, став 2, тачка а), (ii) *UNCITRAL* Модел закона.

²⁰⁰⁹ Вид. члан 34, став 2, тачка а), (iii), (iv) *UNCITRAL* Модел закона.

²⁰¹⁰ Вид. члан 34, став 2, тачка б), (i), (ii) *UNCITRAL* Модел закона.

²⁰¹¹ Вид. члан 36, став 1, тачка а) *UNCITRAL* Модел закона.

²⁰¹² Вид. члан 36, став 1, тачка б) *UNCITRAL* Модел закона.

²⁰¹³ Члан V, став 1(а) Њујоршке конвенције.

²⁰¹⁴ Члан V, став 1(б) Њујоршке конвенције.

арбитражног трибунала и неправилности вођења арбитражног поступка (4.5.),²⁰¹⁵ као и усклађеност са захтевима јавног поретка (4.6).²⁰¹⁶ У наставку ће се истраживање фокусирати на ове основе оспоравања арбитражне одлуке.

4.1. Појам арбитражне одлуке

Када говоримо о употреби вештачке интелигенције као арбитра у поступку, као кључно питање се јавља дилема да ли се одлука коју би донела вештачка интелигенција као арбитар у поступку може сматрати „арбитражном одлуком“ према Њујоршкој конвенцији. У овој секцији ћемо објаснити појам арбитражне одлуке према Њујоршкој конвенцији (4.1.1.) и представити тумачење одлуке генерисане од стране система вештачке интелигенције у смислу услова прописаних у Њујоршкој конвенцији (4.1.2.).

4.1.1. Појам арбитражне одлуке према Њујоршкој конвенцији

Њујоршка конвенција регулише поступак и услове признања и извршења арбитражних одлука.²⁰¹⁷ Сама конвенција предвиђа да се арбитражном одлуком сматрају „не само одлуке донете од стране арбитра именованих за конкретан случај, већ и одлуке донете од стране сталних арбитражних органа којима су странке повериле решавање спора“.²⁰¹⁸ Ипак, од закона државе у којој се одлука треба извршити зависити да ли ће се одређена одлука сматрати арбитражном одлуком.²⁰¹⁹

Поједини аутори тврде да нема назнака у релевантним документима у вези са радом на тексту Њујоршке конвенције да је други део који се односи на „сталне арбитражне органе“ осмишљен као опште искључење правних лица која делују као арбитри.²⁰²⁰ Оваква формулација отвара могућност да се признају и изврше арбитражне одлуке које су донете од стране физичких, али и правних лица. У доктрини, постоје бројна схватања да члан II(2) Њујоршке конвенције предвиђа да арбитри могу бити и правна лица, а не само људи, па да суд треба да призна, односно изврши и арбитражне одлуке које су донели корпоративни или правни ентитет.²⁰²¹ Последишно, у доктрини се наводи да би доношење одлуке од стране система вештачке интелигенције могло да се подведе под члан II(2) Њујоршке конвенције, који дозвољава признање и извршење арбитражних одлука донетих од стране правних лица и других ентитета.²⁰²²

Ипак, постоје и аутори који имају другачије схватање, односно они који сматрају да се арбитражна одлука донета од стране вештачке интелигенције не може сматрати арбитражном одлуком у смислу Њујоршке конвенције.²⁰²³ Наиме, историја преговора око текста Конвенције показује да је експлицитно помињање „сталних арбитражних органа“ убачено у текст Конвенције на захтев тада постојећих СССР-а и Чехословачке, где је

²⁰¹⁵ Члан V, став 1(а) Њујоршке конвенције.

²⁰¹⁶ Члан V, став 2(б) Њујоршке конвенције.

²⁰¹⁷ Члан I, став 1 Њујоршке конвенције.

²⁰¹⁸ Члану I, став 2 Њујоршке конвенције.

²⁰¹⁹ UNCITRAL, *UNCITRAL Secretariat Guide on the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards*, United Nations Publication, New York, 1958, 12.

²⁰²⁰ H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 79.

²⁰²¹ Вид. A.O. Onyefulu, *op. cit.*, 60; C. Sim, *op. cit.*, 4; H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 79.

²⁰²² C. Sim, *op. cit.*, 8; H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 79.

²⁰²³ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 665.

постојао велики број сталних арбитражних тела.²⁰²⁴ У време када је Њујоршка конвенција доношена, њени аутори су имали у виду да арбитражне одлуке доносе људи, као појединци или као група људи окупљена у неком од сталних арбитражних тела.²⁰²⁵ Додатно, судска пракса показује да се арбитражним одлукама у смислу Њујоршке конвенције сматрају само одлуке које доносе арбитраи. Тако је амерички суд утврдио да одлука Сталног арбитражног суда (РСА) којом се одбија захтев за арбитражу на основу сумарног прегледа документације коју су поднеле странке не представља арбитражну одлуку у смислу Њујоршке конвенције, јер „нису именовани арбитраи који би решавали спор странака“.²⁰²⁶ На крају, има и аутора који сматрају да се, иако Њујоршка конвенција не садржи дефиницију појма арбитар, подразумева је реч о човеку као арбитру.²⁰²⁷

Као међународни уговор, Њујоршка конвенција треба да се тумачи у складу са Бечком конвенцијом о праву уговора из 1969. године.²⁰²⁸ Према члановима 31 и 32 Бечке конвенције, тумачења текста међународних уговора се врши ”у светлу његовог циља и сврхе.”²⁰²⁹ Дакле, судови треба да тумаче Њујоршку конвенцију на аутономан начин и у корист признања и извршења (*favor arbitrandum*).²⁰³⁰ Униформна примена Конвенције у свим државама уговорницама се обезбеђује кроз примену истог значења појмова, имајући у виду да појмови Њујоршке конвенције не могу тумачити према правилима домаћег права. У том смислу, приликом одређивања шта значи појам „арбитражна одлука“, треба узети у обзир циљ и сврху Њујоршке конвенције. Сврха Њујоршке конвенције је да олакша прекогранично признање и извршење арбитражних одлука у државама уговорницама и да промовише међународну трговину.²⁰³¹ С тога, уколико постоји више могућих тумачења, судови треба да се одреде за оно које подржава признање и извршење стране арбитражне одлуке.²⁰³²

Судови су генерално прихватили да одређивање да ли је нека одлука арбитражна или не зависи од њене природе и садржаја, а не од начина на који су је арбитраи осломили.²⁰³³ У пракси су судови утврђивали да одлука не мора бити насловљена као „арбитражна одлука“ да би била извршна у складу са Њујоршком конвенцијом.²⁰³⁴ Арбитражним одлукама у смислу Њујоршке конвенције се сматрају одлуке донете у вези са исходом спора које коначно и обавезујуће решавају спор.²⁰³⁵ Вођени тиме, поједини аутори закључују да се и одлука коју је донео система вештачке интелигенције може сматрати арбитражном одлуком

²⁰²⁴ United Nations Conference on International Commercial Arbitration, 8 састанак одржан 12. септембра 1958. године (U.N. Doc. E/CONF.26/SR.8), 6–8; Bernd Ehle, “New York Convention, Article I [Scope of Application]”, *New York Convention: Article-by-Article Commentary* (ed. Reinmar Wolff), Hart Publishing, 2019, 36.

²⁰²⁵ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 665.

²⁰²⁶ *Marks 3-Zet-Ernst Marks GmbH & Co. KG v. Presstek, Inc.*, XXXI Y.B. Com. Arb. 1256 (2006), Case No. Civ.05-CV-121-JD. United States District Court, District of New Hampshire, 9. август 2005.

²⁰²⁷ H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 124.

²⁰²⁸ Бечка конвенција о праву уговора из 1969. године (енг. *Vienna Convention on the Law of Treaties*). Вид. P. Sanders (2011), *op. cit.*, 12.

²⁰²⁹ Вид. чланове 31-32 Бечке конвенције о праву уговора из 1969. године.

²⁰³⁰ Christian Borris, Rudolf Hennecke, “New York Convention, Article V (General) [Grounds for Refusal of Recognition and Enforcement of Arbitral Awards]”, *New York Convention: Article-by-Article Commentary* (ed. Reinmar Wolff), 2019, B4.

²⁰³¹ P. Sanders (2011), *op. cit.*, 14-15; C. Borris, R. Hennecke, *op. cit.*, B4.

²⁰³² P. Sanders (2011), *op. cit.*, 15.

²⁰³³ UNCITRAL, *UNCITRAL Secretariat Guide on the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards*, United Nations Publication, New York, 1958, 12.

²⁰³⁴ Вид. примера ради *Blackwater Security Consulting LLC et al. v. Richard P. Nordan*, Case No. 2:06-CV-49-F. United States District Court, Eastern District of North Carolina, Northern Division, 21. јануар 2011; *Braspetro Oil Services Company (Brasoil) v. The Management and Implementation Authority of the Great Man-Made River Project*, XXIV Y.B. Com. Arb. 296 (1999). Court of Appeal of Paris, France, 1. јул 1999.

²⁰³⁵ UNCITRAL, *UNCITRAL Secretariat Guide on the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards*, United Nations Publication, New York, 1958, 14.

у смислу Њујоршке конвенције, имајући у виду да је то у складу са њеним циљем и сврхом.²⁰³⁶ У којој мери је такав став основан, испитаћемо у наредним одељцима овог рада.

4.1.2. Правна класификација одлуке генерисане од стране система вештачке интелигенције

У тексту Њујоршке конвенције не постоји ни експлицитно ни имплицитно ограничење да системи вештачке интелигенције не могу бити арбитри.²⁰³⁷ Термин „арбитар“ се у Њујоршкој конвенцији помиње још једном, у Члану V.1(b), у коме се предвиђа да арбитражна одлука може бити одбијена за признање и извршење уколико „странка против које је одлука донета није била правилно обавештена о именовању арбитра“.²⁰³⁸ Тумачећи ову одредбу, неки аутори чак закључују да неће бити основа за поништај арбитражне одлуке донете од стране вештачке интелигенције уколико су све стране уредно обавештене о именовању вештачке интелигенције.²⁰³⁹

Имајући у виду технологију која је постојала у време доношења Њујоршке конвенције, не изненађује да су је аутори текста конвенције формулисали са премисом да арбитри могу бити само људи. Међутим, то не негира могућност да би се телеолошким тумачењем Њујоршке конвенције данас могло дозволити њено проширење на арбитражне одлуке донете од стране система вештачке интелигенције. Тако, професори Ејденмилер (*Eidenmuller*) и Варезис (*Varesis*) тврде да досадашње разумевање да арбитри могу бити само људи не треба да се сматра намерним искључењем „нељудских“ арбитра према Њујоршкој конвенцији, имајући у виду да вештачка интелигенција са тренутним капацитетима није постојала у време доношења Њујоршке конвенције.²⁰⁴⁰ Они сматрају да би вештачка интелигенција временом могла да добије легитимитет који имају и људи као арбитри уколико би у неком тренутку била способна да ефикасно води арбитражни поступак.²⁰⁴¹ Од педесетих година прошлог века када је донета Њујоршка конвенција до данас човек се традиционално сматрао неутралним доносиоцем одлука.²⁰⁴² Њујоршка конвенција није могла предвидети појаву „алгоритамских арбитра“ када је првобитно састављена и усвојена.²⁰⁴³ Ипак, овакав приступ не делује уверљиво свима, иако поменуте технологије нису постојале у време доношења прописа.²⁰⁴⁴

Тако, у вези са правном природом арбитражне одлуке донете од стране вештачке интелигенције настају два правца у доктрини. Једна група аутора сматра да треба применити циљно, односно телеолошко тумачење, док друга група сматра да примат треба дати језичком тумачењу.

Циљно тумачење узима у обзир сврху регулисања, односно циљ који се хтео постићи регулисањем. То значи да не би искључиво требало ценити технологију која је постојала у време усвајања Њујоршке конвенције, већ Њујоршку конвенцију треба схватити као „живи инструмент“ способан да регулише потребе трговинских односа у времену које је

²⁰³⁶ H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 78.

²⁰³⁷ Вид. H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 123.

²⁰³⁸ Члану V, став 1, тачка b) Њујоршке конвенције.

²⁰³⁹ H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 78.

²⁰⁴⁰ *Ibidem*, 79.

²⁰⁴¹ *Ibidem*.

²⁰⁴² *Ibidem*, 83.

²⁰⁴³ C. Sim, *op. cit.*, 4; H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 123; A.O. Onyefulu, *op. cit.*, 71.

²⁰⁴⁴ D. Horton, *op. cit.*, 717; Keith A. Christiansen, “Technological Change and Statutory Interpretation”, *Wisconsin Law Review*, Vol. 49, No. 2, 1968, 557. Вид. и *TracFone Wireless, Inc. v. Commission on State Emergency Communications*, 397 S.W.3d 173, 178 (Tex. 2013). Supreme Court of Texas, 2013.

технолошки напредније од времена када је конвенција донета.²⁰⁴⁵ Становиште циљног тумачења је да законодавци сваког доба „знају да ће технолошки напредак наставити свој пут и да ће се правила која стварају једног дана примењивати на различите околности које нису могли да замисле“.²⁰⁴⁶ У дигиталном добу препоручљиво је применити технолошки адаптивно тумачење текста, са нагласком на примарни циљ конвенције.²⁰⁴⁷

С друге стране, има аутора, претежно у америчкој доктрини, који заступају језичко тумачење као водећи метод тумачења прописа, имајући у виду да амерички судови већином дају предности језику у односу на друштвени и историјски контекст.²⁰⁴⁸ Ово схватање представља мањински став, јер и америчке судије у пракси широко тумаче законе примењујући их тако на нове технологије. Тако чињеница да технологија није постојала у време усвајања неког закона неће увек искључивати примену тог закона на нову технологију.²⁰⁴⁹ Одличан пример је случај из 1984. када је био примењив Закон о „новинарским медијима“ из 1925. године који се применио и на случај телевизије.²⁰⁵⁰

Задатак тумачења правне норме није утврђивање њеног језичког, већ њеног правог значења, које није увек нужно истоветно језичком. Изазови настају када судије морају да одлуче да ли се стари закони односе на савремене концепте, имајући у виду да језичко тумачење постаје још проблематичније када проток времена утиче на претпоставке на којима је закон првобитно написан, па промене околности могу изазвати нејасноће или сумње у текст закона, које раније нису постојале.²⁰⁵¹ Дословно тумачење текста често доводи до резултата који одступа од онога што би било ко очекивао када су законодавци „ставили перо на папир“.²⁰⁵² Ако је закон дуго на снази, друштвене околности и вредности могу се изменити у односу на тренутак његовог усвајања. Стога, чак и ако је могуће утврдити намеру законодавца, та намера данас можда више није применљива, или би законодавац, да данас доноси исти закон, имао другачију намеру. Сматрамо да, из тог разлога, треба тумачити циљ прописа и ефекте које су законодавци желели да постигну, не користити чисто језичко тумачење.

Њујоршка конвенција је и раније била предмет технолошки адаптивног тумачења. Наиме, појмови из Њујоршке конвенције су се шире тумачили како би обухватили технолошке промене које су се десиле након доношења конвенције 1958. године. Тако, Њујоршка конвенција предвиђа да се писаним споразумом сматра арбитражна клаузула у уговору или арбитражни споразум потписан од стране странака или потврђен разменом писама или телеграма.²⁰⁵³ Размена писама и телеграма се сматрала врхунцем технолошког напретка у време доношења Конвенције.²⁰⁵⁴ Данас се као средство комуникације претежно користе електронска пошта или друге специјализоване апликације за комуникацију. Исте године када су усвојене и измене *UNCITRAL* Модел закона о арбитражи, *UNCITRAL* је издао

²⁰⁴⁵ Њујоршка конвенција је донета 1958. године. Вид. H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 79.

²⁰⁴⁶ Antonin Scalia, Bryan A. Garner, *Reading Law: The Interpretation of Legal Texts*, Thomson, West, 2012, 86.

²⁰⁴⁷ R. Alnaber, *op. cit.*, 22.

²⁰⁴⁸ D. Horton, *op. cit.*, 718.

²⁰⁴⁹ *Ibidem*, 717.

²⁰⁵⁰ *Ibidem*, 718, где се David Horton позива на *Squillacote v. United States*, 739 F.2d 1208, 1213 (7th Cir. 1984). United States Court of Appeals, Seventh Circuit, 1984.

²⁰⁵¹ Cass R. Sunstein, "Interpreting Statutes in the Regulatory State", *Harvard Law Review*, Vol. 103, 1989, 422-423.

²⁰⁵² William N. Eskridge Jr., Brian G. Slocum, Stefan Th. Gries, "The Meaning of Sex: Dynamic Words, Novel Applications, and Original Public Meaning", *Michigan Law Review*, Vol. 119, 2021, 1507-1508.

²⁰⁵³ Члан II, став 2 Њујоршке конвенције.

²⁰⁵⁴ Reinmar Wolff, "Chapter 7: The UN Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts: An Overlooked Remedy for Outdated Form Provisions under the New York Convention?", *60 Years of The New York Convention: Key Issues and Future Challenges* (eds. Katia Fach Gomez, Ana M. Lopez-Rodriguez), 2019, 101-102.

препоруку која предвиђа да члан II(2) Њујоршке конвенције треба примењивати „признајући да наведене околности нису исцрпне“, што сугерише да ова одредба обухвата електронску комуникацију, која испуњава формални захтев за писаном формом спору.²⁰⁵⁵

На крају, коришћење вештачке интелигенције као помоћног алата од стране арбитра треба разликовати од потпуно аутономних система вештачке интелигенције који би водили поступак и одлучивали о исходу спора.²⁰⁵⁶ Наиме, у случају коришћења вештачке интелигенције као помоћног алата, арбитражне одлуке и даље доноси човек, који је само технолошки асистира у пружању својих услуга, па је ризик неусклађивања са Њујоршком конвенцијом мањи.²⁰⁵⁷

Остаје на судској пракси да утврди на који начин ће третирати признање и извршење арбитражних одлука донетих од стране вештачке интелигенције ако и када се ова питања појаве у пракси. Међутим, чак и да се услови прописани у Њујоршкој конвенцији широко тумаче и да се прихвати доношење арбитражне одлуке од стране вештачке интелигенције, сматрамо да остаје велики ризик по признање и извршење арбитражне одлуке донете од стране вештачке интелигенције по основу повреде јавног поретка и других начела поступка, о чему ћемо говорити у каснијем делу рада.

4.2. Захтеви форме арбитражне одлуке

Када говоримо о употреби вештачке интелигенције као арбитра у поступку јавља се питање да ли се одлука коју би донела вештачка интелигенција може испунити захтеве форме који се прописују за њену пуноважност, као и признање и извршење према Њујоршкој конвенцији. У наставку ћемо изложити захтев форме арбитражне одлуке према националним арбитражним законима (4.2.1.) и захтев форме арбитражне одлуке према Њујоршкој конвенцији (4.2.2.). На крају ћемо анализирати (не)могућност примене захтева форме на арбитражне одлуке генерисане од стране система вештачке интелигенције (4.2.3.).

4.2.1. Захтеви форме арбитражне одлуке према националним арбитражним законима

Арбитри треба да размотре правила по којима се арбитражни поступак води како би били сигурни да њихова одлука испуњава све прописане услове форме арбитражне одлуке. Већина арбитражних закона предвиђа да арбитражна одлука мора бити донета у писаном облику, односно да одлука мора на неки начин бити забележена.

Према правилима *UNCITRAL* Модел закона о арбитражи, арбитражна одлука мора бити сачињена у писаној форми, коначна и обавезујућа, поткрепљена разлозима, потписана од стране арбитра, датирана, уз наведено место арбитраже, јавно објављена само уз сагласност обе стране, или ако то налаже законска обавеза или заштита законског права, и достављена обема странама.²⁰⁵⁸ Закон о арбитражи Србије прописује да арбитражна одлука треба да буде донета у писаној форми и мора бити потписана од стране арбитра.²⁰⁵⁹ *SCC* арбитражна правила предвиђају да арбитражни трибунал доноси одлуку у писаној форми и да, осим ако

²⁰⁵⁵ Вид. *UNCITRAL* извештај са рада 39. састанка одржаног 7. јула 2006. године, (U.N. Doc A/61/17, annex II), 7.

²⁰⁵⁶ Н. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 76.

²⁰⁵⁷ *Ibidem*.

²⁰⁵⁸ Вид. члан 31 *UNCITRAL* Модел закон.

²⁰⁵⁹ Члан 51 Закона о арбитражи Србије.

стране другачије не договоре, треба да наводе разлоге на којима се одлука заснива.²⁰⁶⁰ Одлука мора бити потписана од стране арбитра, а уколико неки арбитар не потпише одлуку, потписи већине арбитра ће бити довољни уз навођење разлог за изостављање потписа у одлуци.²⁰⁶¹ Закон о арбитражи Енглеске регулише да су стране слободне да се договоре о облику арбитражне одлуке, али у случају да се такав договор не постигне, одлука мора бити у писаној форми и потписана од стране свих арбитра, односно оних који су сагласни са одлуком, као и да одлука мора да садржи образложење, навести седиште арбитраже и датум доношења одлуке.²⁰⁶²

Захтев за писаном формом арбитражне одлуке је очигледан и практичан захтев који осигурава лакше доказивање да је арбитражна одлука донета и која је њена садржина, чиме се избегавају додатни спорови у вези са тим шта је заправо одлучено у арбитражном поступку.

Основни услови форме арбитражне одлуке се свode на захтев писане форме, навођење разлога за доношење одлуке, осим уколико се странке нису договориле другачије, навођење датума и седишта арбитраже, стављање потписа од стране свих арбитра у поступку. Неће непоштовање сваког од ових формалних услова водити поништају одлуке. Примера ради изостављање навођења датума и места арбитраже неће само по себи водити поништају арбитражне одлуке.²⁰⁶³

С друге стране, већина националних закона прописује да арбитражну одлуку морају да потпишу сви арбитри који су учествовали у њеном доношењу.²⁰⁶⁴ Понекад се захтева да арбитражна одлука буде потписана на свакој страници.²⁰⁶⁵ Тада је довољно да само један арбитар не потпише арбитражу одлуку, да би нека од странака могла да је оспорава.²⁰⁶⁶

4.2.2. Захтев форме према Њујоршкој конвенцији

Основни услови форме арбитражне одлуке се свode на захтев писане форме, као и стављање потписа од стране свих арбитра у поступку. Њујоршка конвенција налаже страни која подноси захтев за признање или извршење стране арбитражне одлуке да, приликом подношења захтева, достави оригинал арбитражне одлуке или оверену копију арбитражне одлуке, као и оригинални арбитражни споразум или оверену копију споразума.²⁰⁶⁷ Такође, уколико арбитражна одлука није сачињена на званичном језику земље у којој се подноси захтев, Њујоршка конвенција прописује да страна која подноси захтев за признавање и извршење треба да достави и превод одлуке.²⁰⁶⁸ То имплицитно подразумева да арбитражна одлука мора имати писану форму.

У том смислу, предлагач мора да поднесе само *prima facie* доказе.²⁰⁶⁹ Прописани услови представљају минималне формалне захтеве који се стављају на терет странци која подноси захтев за признање и извршење стране арбитражне одлуке тражећи од ње да обезбеди доказ да је арбитражна одлука донета и да је арбитражни трибунал засновао своју надлежност на

²⁰⁶⁰ Члан 42 *SCC* арбитражних правила.

²⁰⁶¹ Члан 42, став 3 *SCC* арбитражних правила.

²⁰⁶² Секција 52 Закона о арбитражи Енглеске 1996.

²⁰⁶³ M. Moses, *op. cit.*, 194.

²⁰⁶⁴ Уместо свих вид. члан 31. *UNCITRAL* Модел закона.

²⁰⁶⁵ N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 125.

²⁰⁶⁶ H.J. Snijders, *op. cit.*, 234.

²⁰⁶⁷ Члан IV, став 1 Њујоршке конвенције.

²⁰⁶⁸ Члан IV, став 2 Њујоршке конвенције.

²⁰⁶⁹ P. Sanders (2011), *op. cit.*, 76; A.J. van den Berg, *op. cit.*, 264.

основу пуноважног арбитражног споразума.²⁰⁷⁰ Достављање арбитражне одлуке и арбитражног споразума служи само да се докаже аутентичност арбитражне одлуке и да је одлука донета на основу пуноважног арбитражног споразума.²⁰⁷¹

Захтев да се достави оригинал арбитражне одлуке подразумева постојање личног потписа арбитра, с обзиром да ће арбитражна одлука бити оверена уколико се потврди да су потписи арбитра аутентични.²⁰⁷² Примера ради, Врховни суд Аустрије је утврдио да је услов признања арбитражне одлуке испуњен када су потписи арбитра аутентични, чиме се у конкретном случају пред судом захтева провера потписа свих арбитра.²⁰⁷³

4.2.3. (Не)могућност примене захтева форме на арбитражне одлуке генерисане од стране система вештачке интелигенције

Како захтеви форме арбитражне одлуке подразумевају да арбитражна одлука мора бити донета у писаној форми, односно да се приликом захтева за признање и извршење мора доставити оригинални примерак одлуке или њена оверена копија, као и да арбитражна одлука мора бити потписана од стране арбитра који су учествовали у њеном доношењу, отвара се питање да ли системи вештачке интелигенције могу испунити овај услов.

Прво, систем вештачке интелигенције не поседује потпис у класичном смислу, па постоји схватање да из тог разлога систем вештачке интелигенције не може да доноси арбитражну одлуку која би испунила услове за признање и извршење.²⁰⁷⁴ Тврди се да се без потписа не може извршити провера арбитражне одлуке, барем не на онај начин на који се то до сада радило. Међутим, у литератури се налази на неколико могућих решења овог проблема.

Проф. Жон Баптист Расин (*Jean-Baptiste Racine*) наводи како се овај проблем може решити уколико лице или ентитет који контролише машину потпише арбитражну одлуку.²⁰⁷⁵ Тиме би се цео ланац лица који контролишу рад система вештачке интелигенције могли компромитовати, односно би се могли сматрати одговорним под одређеним условима. То значи да произвођач, лице које ставља на тржиште систем вештачке интелигенције, увозник, добављач и сам корисник могу бити одговорни за рад система. Питање је да ли би и ко би од наведених лица имао интерес да стави свој потпис на потенцијалну одлуку коју би донео систем вештачке интелигенције.

Постоји и предлог да, уколико вештачка интелигенција донесе арбитражну одлуку у поступку који се води пред неком арбитражном институцијом, сама арбитражна институција може да потпише арбитражну одлуку.²⁰⁷⁶ Поборник оваког става наводи да би арбитражна одлука коју донесе вештачка интелигенција могла да буде потписана од стране од стране појединца у својству администратора система вештачке интелигенције који се користи у предметној арбитражној институцији или од стране саме арбитражне

²⁰⁷⁰ J. Lew, L. Mistelis, S. Kröll, *op. cit.*, 704; H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 124.

²⁰⁷¹ P. Sanders (2011), *op. cit.*, 78-79.

²⁰⁷² A.J. van den Berg, *op. cit.*, 251; Dirk Otto, "Article IV", *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards: A Global Commentary on the New York Convention* (eds. Herbert Kronke, Dirk Otto, Nicola Christine Port, Patricia Nacimiento), Kluwer Law International, 2010, 177-178; H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 79.

²⁰⁷³ *Oberster Gerichtshof [OGH] — Case No. 3 Ob 35/08f*. Oberster Gerichtshof (Supreme Court), Austria, 3. септембар 2008.

²⁰⁷⁴ Gülüm Bayraktaroğlu-Özçelik, Ş. Barış Özçelik, "Use of AI-Based Technologies in International Commercial Arbitration", *European Journal of Law and Technology*, Vol. 12, No.1, 2021, 9.

²⁰⁷⁵ J-B. Racine, *op. cit.*, 1060.

²⁰⁷⁶ W. Maxwell, G. Vannieuwenhuyse, *op. cit.*, 32.

институције.²⁰⁷⁷ Овакав приступ је проблематичан, јер би се потпис арбитражне институције могао тумачити као да је арбитражну одлуку донела сама арбитражна институција, а не систем вештачке интелигенције.²⁰⁷⁸ У том случају, одговорност за арбитражну одлуку се са система вештачке интелигенције пребацује на арбитражну институцију, која би се сматрала одговорном за рад система вештачке интелигенције. Поставља се питање да ли су арбитражне институције спремне да преузму одговорност за рад система вештачке интелигенције.

Наилази се и на став да је потпис еквивалентан ознаци или печату,²⁰⁷⁹ те да се може тумачити да би постојање печата или неког вида препознатљиве ознаке система вештачке интелигенције могло да реши услов потписа приликом признања и извршења арбитражне одлуке.²⁰⁸⁰ У том смислу, нова правила *AI Act*-а могу донети решење. Наиме, *AI Act* уводи бројне обавезе за високоризичне системе вештачке интелигенције, који, између осталог, морају проћи оцену усклађености (енг. *conformity assessment*) пре стављања на тржиште, након чега се обележавају ознаком усклађености „ЦЕ“ (енг. *CE marking, European Conformity*, фр. *Conformité Européenne*). Неки системи ће моћи да буду самостално оцењени од стране произвођача, док ће други морати да прођу оцену од стране специјалног тела које је оформљено у ту сврху.²⁰⁸¹ Ознака ЦЕ подразумева да је систем вештачке интелигенције усклађен са *AI Act*-ом, али и свим другим релевантним прописима Европске уније, који предвиђају стандарде квалитета, безбедности и транспарентности система.²⁰⁸² Таквом ознаком се може означити резултат који систем вештачке интелигенције генерише, уз навођење других информација као што је, примера ради, навођење имена корисника система. На тај начин би се могла потврдити аутентичност резултата и потврдити да је систем вештачке интелигенције који је усаглашен са предвиђеним прописима генерисао арбитражну одлуку. Овакав приступ може бити практичан приликом утврђивања аутентичности арбитражне одлуке. Наиме, пракса судова показује да прописана овера аутентичности арбитражне одлуке није потребна уколико је аутентичност одлуке неспорна, односно уколико се она не доводи у питање.²⁰⁸³ Уколико би систем вештачке интелигенције поседовао одређену ознаку, којом би се могла проверити њена аутентичност, овај проблем би био решен.

Ипак, функција писане форме и потписа није само утврђивање аутентичности, већ потпис служи као потврда да је потписник свестан садржаја документа и да изражава своју вољу стављањем потписа.²⁰⁸⁴ Наиме, арбитар стављањем свог потписа на крај арбитражне одлуке потврђује да је сагласан са текстом који је обично наведен изнад његовог потписа. Систем вештачке интелигенције не може изјавити вољу у контексту права, већ како смо претходно навели, евентуално може пружити само потврду да је одлука генерисана од стране система вештачке интелигенције. Додатно, у пракси се дешавало чак и да су електронски потписане одлуке од стране људских арбитра наишле на проблеме приликом извршења због одсуства „ручно потписаних“ одлука,²⁰⁸⁵ што додатно може да компликује ситуацију код

²⁰⁷⁷ *Ibidem*.

²⁰⁷⁸ J.-B. Racine, *op. cit.*, 1060.

²⁰⁷⁹ H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 125.

²⁰⁸⁰ *Ibidem*, 125-126; R. Alnaber, *op. cit.*, 23.

²⁰⁸¹ Вид. чланови 43-44 *AI Act*-а.

²⁰⁸² Вид. члан 49, став 3 *AI Act*-а.

²⁰⁸³ Вид. *Seller v. German Assignee*, XXXV Y.B. Com. Arb. 359 (2010) (Germany no. 125). Oberlandesgericht (Court of Appeal), Munich, Germany, 17. децембар 2008; *Carrier v. German Customer*, XXXV Y.B. Com. Arb. 365 (2010) (Germany no. 127). Oberlandesgericht (Court of Appeal), Munich, Germany, 27. фебруар 2009.

²⁰⁸⁴ H.J. Snijders, *op. cit.*, 234. Вид. и CI Arb Arbitral Award Drafting Guideline, *op. cit.*, 12.

²⁰⁸⁵ Felipe Soley, “Signing the Arbitral Award in Wet Ink: Resistance to Technological Change or A Reasonable Precaution?”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2022, доступно на:

арбитражних одлука генерисаних од стране вештачке интелигенције. У том смислу, евентуалне измене текста Њујоршке конвенције би кроз широке формулације требало да регулишу електронско потписивање арбитражних одлука како би обухватиле и евентуалне, будуће одлуке генерисане од стране вештачке интелигенције.²⁰⁸⁶

На крају, главна карактеристика потписа је идентификација лица које стоји иза потписа, односно повезивање потписа са одређеном особом.²⁰⁸⁷ У том смислу, потпис на арбитражној одлуци отвара питање неопходности постојања правне личности арбитра.²⁰⁸⁸ О правном субјективитету арбитра и система вештачке интелигенције ћемо више писати у наредној секцији (вид. поглавље VIII 4.6.2.).

Друго, уколико би арбитражну одлуку донео систем вештачке интелигенције, није јасно која верзија арбитражне одлуке би се сматрала оригиналом.²⁰⁸⁹ Иако у већини случајева, државни судови неће *per se* одбацити захтев за признање стране арбитражне одлуке уколико не постоји оригинал или оверена копија, суд може тражити допуну документације, како би се поднео оригинал арбитражне одлуке, што даље може утицати на повећање времена и трошкова поступка признања и извршења арбитражне одлуке.²⁰⁹⁰ Апелациони суд Енглеске је навео да недостатак оверене копије арбитражног споразума не треба да резултира директним одбијањем извршења.²⁰⁹¹ Виши суд у Хонг Конгу је навео да захтев за извршење треба усвојити уколико подносилац захтева током поступка успе да отклони све процесне недостатке.²⁰⁹² Међутим, у ранијој пракси постоје случајеви када је захтев за признање и извршење одбијен, јер подносилац захтева није доставио све документе који се захтевају према Члану IV Њујоршке конвенције.²⁰⁹³

На крају, неопходно је поменути да су у току напори у погледу замене класичних захтева форме са електронском формом што потенцијално не би довело у питање захтев форме одлуке уколико је донесе вештачка интелигенција. С тим у вези проблеми обрађени у овом делу рада би могли бити решени уколико би дошло до прихватања тренутних предлога који се разматрају у оквиру рада *UNCITRAL* Радне групе II у вези са изменом одредаба за признање и извршење електронске арбитражне одлуке.²⁰⁹⁴

<https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/11/06/signing-the-arbitral-award-in-wet-ink-re-sistance-to-technological-change-or-a-reasonable-precaution/>.

²⁰⁸⁶ R. Alnaber, *op. cit.*, 23.

²⁰⁸⁷ Вид. члан 2, став 1 Директиве 1999/93/EЗ Европског парламента и Савета од 13. децембра 1999. године о електронским потписима (енг. *Directive 1999/93/EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1999 on a community framework for electronic signatures*); члан 26, тачка (b), Уредбе ЕУ бр. 910/2014 Европског парламента и Савета од 23. јула 2014. године о електронској идентификацији и услугама поверења за електронске трансакције на унутрашњем тржишту и о стављању ван снаге Директиве 1999/93/EЗ (*EU Regulation No. 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC*).

²⁰⁸⁸ W. Maxwell, G. Vannieuwenhuysen, *op. cit.*, 32.

²⁰⁸⁹ H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 126.

²⁰⁹⁰ H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 126.

²⁰⁹¹ Вид. *Rainstorm Pictures Inc. v. Lombard-Knight*, [2014] EWCA Civ 356. Court of Appeal, England and Wales, 27. март 2014.

²⁰⁹² Вид. *Medson Co. Ltd. v. Viktor (Far East) Ltd.*, CLOUT Case No. 459. High Court of Hong Kong, 2000.

²⁰⁹³ Вид. *Jassica S.A. v. Ditta Polojaz*, XVII Y.B. Com. Arb. 525 (1992), No. 1526. Corte di Cassazione (Supreme Court), Italy, 12. фебруар 1987.

²⁰⁹⁴ Вид. резултате рада *UNCITRAL* Радне групе II, доступно на: https://uncitral.un.org/en/working_groups/2/arbitration.

4.3. Оспоравање пуноважности арбитражног споразума као основ за поништај арбитражне одлуке

Њујоршка конвенција прописује да се захтев за признање и извршење стране арбитражне одлуке може одбити уколико арбитражни споразум није пуноважан према праву коме су га странке подвргле или праву земље у којој је донета арбитражна одлука.²⁰⁹⁵ У наставку ћемо анализирати пуноважност арбитражног споразума који предвиђа употребу система вештачке интелигенције као арбитра (4.3.1.), као и потешкоће одређивања земље у којој је арбитражна одлука донета уколико је систем вештачке интелигенције донео одлуку имајући у виду да њена правила утичу на одређивање пуноважности споразума (4.3.2.).

4.3.1. (Не)пуноважност арбитражног споразума који предвиђа учешће система вештачке интелигенције као арбитра

Непуноважност арбитражног споразума је разлог за одбијање захтева за признање и извршење на који се често странке позивају у пракси тврдећи да арбитражни споразум није формално ваљан, јер није у писаном облику као што се захтева чланом II, став 2 Њујоршке конвенције.²⁰⁹⁶ Арбитража као алтернативни начин решавања спорова почива на сагласности страна, а неформално закључивање арбитражног споразума би отежало доказивање да је споразум закључен и омогућило да нека од страна покуша да се повуче из арбитражног споразума иако је првобитно пристала на арбитражу, уколико накнадно из неког разлога одлучи да јој више одговара судско решавање спора.²⁰⁹⁷ Остали уобичајени приговори непуповажности арбитражног спора се односе на незаконитост његовог закључења, присуство принуде и преваре приликом закључивања арбитражног споразума. С тим у вези се поставља питање да ли арбитражни споразум који предвиђа употребу систем вештачке интелигенције као арбитра може бити пуноважан.

У теорији, уговорне стране могу експлицитно да предвиде да ће спор решавати систем вештачке интелигенције, а не људи. У тој ситуацији је потребно утврдити да ли би такав арбитражни споразум био пуноважан.

Џек Брајт Нелсон (*Jack Wright Nelson*), истраживач у области права технологије, у једном од својих радова посвећеном вештачкој интелигенцији наводи веома интересантан пример хипотетичке арбитражне клаузуле која гласи:

„Све спорове, несугласице или потраживања која проистекну из овог уговора или у вези са њим, укључујући његову повреду, раскид или пуноважност, решаваће се путем арбитраже у складу са UNCITRAL арбитражним правилима.

Број арбитра биће један.

Арбитар појединац биће верзија 3.2 машинског арбитражног програма DecisionMakerPlus коју је произвела компанија Dyno Corporation 31. августа 2022.

Све референце на „арбитра“ у UNCITRAL арбитражним правилима сматраће се референцом на машински арбитражни програм наведен у овој клаузули.

Место арбитраже биће Хонг Конг.

²⁰⁹⁵ Члан V, став 1, тачка а) Њујоршке конвенције.

²⁰⁹⁶ P. Sanders (2011), *op. cit.*, 92.

²⁰⁹⁷ M. Moses, *op. cit.*, 19-20.

Прво питање које се поставља у вези са оваквом арбитражном клаузулом је да ли она може да буде пуноважна у складу са важећим арбитражним правилима и Њујоршком конвенцијом. С тим у вези треба испитивати испуњеност формалних и материјалних услова арбитражног споразума. Већ на први поглед је јасно да споразум испуњава кључан услов форме, јер је састављен у писаној форми.

Испитивање материјалних услова укључује неколико питања. Прво, потребно је утврдити намеру странака да свој спор реше путем арбитраже. Друго, потребно је утврдити да ли је арбитражни споразум закључен у циљу решавања спора у вези са одређеним правним односом, јер није могуће предвидети генералну арбитражну клаузулу којом би се решавали сви потенцијални односи између странка, већ само спорови настали у вези са конкретним правним послом.²⁰⁹⁹ Овај услов је значајан и за признање и извршење страних арбитражних одлука, јер Њујоршка конвенција предвиђа да спор између странака мора бити у вези са одређеним правним односом.²¹⁰⁰ У изложеном примеру, под претпоставком да је спор арбитрабилан, уговорне стране су се сагласиле да све спорове који могу настати из главног уговора или у вези са њим, странке желе да реше путем арбитраже. Такође, претпоставка је да је сагласност уговорних страна да спор реше путем арбитраже дата слободно, свесно, без утицаја принуде, претње, преваре или заблуде, иначе ће се сматрати ништавим.²¹⁰¹

Добро формулисана арбитражна клаузула треба да буде јасна и прецизна како би се избегле могуће нејасноће и различита тумачења у каснијој фази спора која могу да воде непуноважности арбитражне клаузуле. Изложена арбитражна клаузула предвиђа решавање спорова од стране система вештачке интелигенције и то „верзије 3.2 машинског арбитражног програма *DecisionMakerPlus* коју је произвела компанија *Dyno Corporation* 31. августа 2022“. Оваква клаузула не само што предвиђа употребу конкретног система, већ предвиђа и конкретну верзију модела. Дакле, једино што остаје спорно јесте да ли арбитар може бити машина, тј. машински програм.

Стране треба да избегавају навођење непостојећих елемената или елемената подложних промени током времена у арбитражној клаузули. Тако, стране треба да воде рачуна да не наводе непостојећу арбитражну институцију, непостојеће седиште арбитраже, па и непостојећи систем вештачке интелигенције. Као што арбитражни споразум који предвиђа арбитражну институцију која никада није постојала, не може да се сматра пуноважним, тако се ни споразум која предвиђа непостојећи систем вештачке интелигенције не може се сматрати пуноважним. Међутим, уколико је арбитражна институција престала да постоји, али је администрирање спорова применом њеног правилника пренето на другу институцију, арбитражни споразум ће се тумачити у корист опстанка арбитраже. Примера ради, Спољнотрговинку арбитражу при привредној комори Србији је након њеног гашења наследила Стална арбитража при Привредној комори Србије. Слично томе, клаузула која се ослања на застарели модел вештачке интелигенције (нпр. *GPT-3* у ери *GPT-10*) може се тумачити као референца на напреднији модел, под условом да је технолошки континуитет очигледан. У том смислу, треба пратити намеру странака и препустити решавање спора систему вештачке интелигенције који је технички доступан у тренутку покретања поступка.

²⁰⁹⁸ Jack Wright Nelson, “Machine Arbitrators and Machine Arbitration”, *Young ICCA Blog*, 2016, доступно на: <https://youngicca-blog.com/machine-arbitration-and-machine-arbitrators/>.

²⁰⁹⁹ Вид. Г. Кнежевић, В. Павић, *оп. cit.*, 50; М. Moses, *оп. cit.*, 31-32.

²¹⁰⁰ Члан II Њујоршке конвенције.

²¹⁰¹ J.W. Nelson, *оп. cit.*

У литератури се наводе и ставови да не постоји експлицитна забрана именовања вештачке интелигенције у самој дефиницији арбитражног споразума, што значи да ангажман вештачке интелигенције као арбитра у самом споразуму може да се подведе под дефиницију арбитражног споразума прописану у члану 7 Модел закона,²¹⁰² Овај став треба узети са резервом имајући у виду претходна разматрања у вези са могућношћу примене вештачке интелигенције као арбитра у контексту појма арбитражне одлуке предвиђеним како у националним прописима, тако и у Њујоршкој конвенцији.

Другим речима, чак и уколико су странке изабрале да њихов спор решава систем вештачке интелигенције, то не би било прихватљиво уколико закони места арбитраже не допуштају коришћење система вештачке интелигенције као арбитра у поступку. На крају, одговор на питање да ли је арбитражни споразум пуноважан или не зависи и од испуњености других услова који се предвиђају. Тако, додатно, чак и да су се странке сагласиле да ће систем вештачке интелигенције да им решава спор и да закон седишта арбитраже то дозвољава, систем вештачке интелигенције би морао да поштује све стандарде арбитражних правила које су странке изабрале, што отвара други низ питања о којима смо раније говорили, да ли вештачка интелигенција може да предузима све оне радње у току вођења поступка које иначе арбитраи предузимају (вид. поглавље VIII 3. и 4.). На крају, чак и да се утврди пуноважност арбитражног споразума који предвиђа употребу систем вештачке интелигенције као арбитра, остаје отворено питање да ли би арбитражна одлука која је донета од стране система вештачке интелигенције, као што је *DecisionMakerPlus*, могла бити пуноважна, односно призната и извршена у другим јурисдикцијама. У овом поглављу се бавимо управо основама за одбијање признања и извршења арбитражних одлука које су донете од система вештачке интелигенције.

4.3.2. Потешкоће одређивања земље у којој је арбитражна одлука генерисана од стране вештачке интелигенције у циљу одређивања захтева форме арбитражног споразума

Сама Њујоршка конвенција регулише поље своје примене и прописује да ће се њен механизам применити на све стране одлуке, односно све одлуке које се не сматрају домаћим у држави у којој се тражи њихово признање или извршење.²¹⁰³ Седиште арбитраже ће у том погледу бити значајно, јер већина правних система поставља место арбитраже као критеријум за одређивање домаћег или страног карактера арбитражне одлуке. Место арбитраже односно место доношења арбитражне одлуке одређује припадност арбитражне одлуке и на тај начин одређује и јурисдикцију у којој може да се иницира поступак за поништај одлуке. Поред тога, захтеви форме арбитражног споразума се испитују у складу са правилима *lex arbitri*.²¹⁰⁴ У том смислу, битно је разматрање прописа земље у којој је донета одлука. Наиме, када се цени пуноважност арбитражног споразума у поступку признања и извршења стране арбитражне одлуке, испитиваће се да ли је арбитражни споразум пуноважан у складу са правом државе коју су се странке изабрале или државе у којој је донета арбитражна одлука.²¹⁰⁵

²¹⁰² C. Sim, *op. cit.*, 4.

²¹⁰³ Вид. члан I, став 1 Њујоршке конвенције који прописује: „Ова конвенција се примењује на признање и извршење арбитражних одлука у споровима између физичких или правних лица донетих на територији неке друге државе, а не оне у којој се тражи признање и извршење одлука Она се исто тако примењује на арбитражне одлуке које се не сматрају као домаће одлуке у држави у којој се тражи њихово признање или извршење.“

²¹⁰⁴ R. Wolff (2018), *op. cit.*, 175.

²¹⁰⁵ Члан V, став 1, тачка а) Њујоршке конвенције.

У поступку признања и извршења неке стране арбитражне одлуке пред државним судовима национална припадност те арбитражне одлуке је вишеструко битна. Прво, признавање и извршење може бити одбијено ако странка докаже да арбитражни споразум није пуноважан, односно није у складу са законом који су странке изабрале или у складу са законом земље у којој је одлука донета.²¹⁰⁶ Друго, признавање и извршење стране арбитражне одлуке може бити одбијено ако је одлука поништена од стране надлежног органа земље у којој је та одлука и донета.²¹⁰⁷

По правилу, у арбитражној одлуци ће се навести и место арбитраже.²¹⁰⁸ Место, односно седиште арбитраже странке могу већ у арбитражном споразуму одредити. У супротном, место арбитраже ће бити одређено у складу са релевантним правилником арбитражне институције или законом. Сматра се да је арбитражна одлука донета у држави која је у самој одлуци назначена као место доношења.²¹⁰⁹ Обично ће се сматрати да је арбитражна одлука донета у седишту арбитраже, а не у месту где је заправо потписана, односно где је заправо одржано већање, осим уколико се странке нису договориле другачије или уколико арбитражна правила предвиђају другачија правила.²¹¹⁰

Још једно практично питање повезано са местом доношења арбитражне одлуке јесте да арбитражни поступак може бити вођен у различитим државама, односно може се спроводити на основу размене докумената између странака и арбитра који борава у различитим државама, вођење усмених расправа може бити у различитим местима, и сл. Ипак, ове не би требале да буду од значаја за утврђивање државе у којој је одлука донета, јер је одлучујући елемент место које је у самој одлуци наведено као место њеног доношења.²¹¹¹

Проблем се јавља када место доношења арбитражне одлуке није наведено у самој одлуци, а питање одређивања земље у којој је арбитражна одлука донета се компликује када поступком управља систем вештачке интелигенције. Наиме, уколико систем вештачке интелигенције има улогу арбитра у поступку, може се очекивати да ће се поступак водити виртуелним путем, те да ће стране имати приступ поступку из различитих земаља.²¹¹² Додатно, систем вештачке интелигенције може бити развијен или покренут у различитим земљама, па се може поставити питање надлежности и признавања одлуке.²¹¹³ Поред тога, поставља се и питање у вези са местом где је алгоритамска арбитражна одлука потписана, односно где је стављена ознака система вештачке интелигенције. С тим у вези је значајно претходно уговорити седиште арбитраже, којим ће се по правилу сматрати место доношења арбитражне одлуке.

4.4. Оспоравање арбитражне одлуке због повреде права на правично суђење услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра

Њујоршка конвенција као један од основа за одбијање захтева за признање и извршење арбитражне одлуке предвиђа ситуацију када је странци није пружена адекватна могућност, односно разумна прилика да се изјасни о захтеву супротне стране (повреда начела

²¹⁰⁶ Члан V(1)(а) Њујоршке конвенције. Види и члан 34(2)(а)(i) *UNCITRAL* Модел закона.

²¹⁰⁷ Члан V(1)(е) Њујоршке конвенције.

²¹⁰⁸ Уколико место арбитраже није одређено, сматраће се да је место арбитраже место које је у арбитражној одлуци означено као место њеног доношења. Види. члан 34 Закона о арбитражи Србије.

²¹⁰⁹ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 258; A.J. van den Berg, *оп. cit.*, 295.

²¹¹⁰ М. Станивуковић, *оп. cit.*, 258; A.J. van den Berg, *оп. cit.*, 295; H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *оп. cit.*, 129. Види. и *CIArb Arbitral Award Drafting Guideline*, *оп. cit.*, 12.

²¹¹¹ A.J. van den Berg, *оп. cit.*, 295.

²¹¹² H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *оп. cit.*, 130.

²¹¹³ *Ibidem*.

контрадикторности).²¹¹⁴ Иако се овај основ доста користи у пракси, захтеви који се на њему базирају су ретко успешни.²¹¹⁵ Наиме, судови су склони да уско тумаче овај основ и да прихвате повреду правичног поступка само у веома озбиљним случајевим кршења права на правично суђење. Узак приступ тумачењу подразумева схватање да повреда домаћих стандарда правичног поступка неће нужно подразумевати и повреду правичног поступка у арбитражном поступку.²¹¹⁶

Поведа права на правично суђење као основ за одбијање признања и извршења арбитражне одлуке може да обухвати сваку озбиљну процедуралну неправилност. Принцип правичног суђења осигурава поштовање принципа једнаких могућности странка да буду саслушани у арбитражном поступку. Једна могућност странака да буду саслушани у поступку значи да свакој странци мора бити ефикасно пружена прилика да изнесе свој став.²¹¹⁷ У том смислу, национални арбитражни прописи обично предвиђају да странке у арбитражном поступку морају бити равноправне и да арбитражни трибунал мора свакој странци омогући да изнесе своје ставове и доказе, као и да се изјасни о радњама и предлозима противне странке.²¹¹⁸ Странка која се противи признању и извршењу арбитражне одлуке треба да докаже да је на неки начин лишена права да арбитражни трибунал размотри њене ставове и одлучи на основу њих.²¹¹⁹

Захтев странка да буду на једнак начин саслушани на усменој расправи представља минималан захтев процесне правичности.²¹²⁰ Ипак, право на правично суђење не подразумева и право на вођење усмене расправе, већ се потреба за одржавањем усмене расправе одређује према околностима конкретног спора.²¹²¹ Арбитри располажу широким дискреционим овлашћењем у погледу начина на који ће водити поступак и одлучивати о исходу поступка. Начело правичног поступка налаже да арбитар мора обавестити страну о аргументима и доказима супротне стране, као и да јој омогући да се о њима изјасни.²¹²²

Употреба генеративне вештачке интелигенције приликом доношења одлука би могла да отвори питање поштовања начела правичног поступка, укључујући право на једнакост странака и могућност адекватног оспоравања доказа супротне стране. Уколико се употреба вештачке интелигенције прихвати као уобичајена пракса, вероватно ће доћи до пораста броја приговора на начин вођења арбитражног поступка, што може утицати на извршење арбитражних одлука.²¹²³

Право на једнак третман странака у поступку подразумева и одређивање укупног трајања рочишта и равномерну расподелу времена излагања странака, уз остављање довољно времена за паузе и питања арбитара.²¹²⁴ У том смислу делује да нема препрека за коришћење вештачке интелигенције као арбитра у поступку, имајући у виду да вештачка интелигенција

²¹¹⁴ Члан V, став 1, тачка б) Њујоршке конвенције.

²¹¹⁵ A.J. van den Berg, *op. cit.*, 297.

²¹¹⁶ *Ibidem*.

²¹¹⁷ A.J. van den Berg, *op. cit.*, 306; M. Ђорђевић (2020 а), *op. cit.*, 339.

²¹¹⁸ Вид. члан 18 UNCITRAL Модел закона; члан 33 Закона о арбитражи Србије.

²¹¹⁹ P. Sanders (2011), *op. cit.*, 96

²¹²⁰ *Ibidem*.

²¹²¹ A.J. van den Berg, *op. cit.*, 307.

²¹²² *Ibidem*.

²¹²³ Dan Bodle, James Langley, Catherine Gilfedder, Lara Armes-Venter, Antonia Tjong, "Generating efficiencies: the new CIArb Guidelines on the Use of AI in Arbitration", *Dentons*, 2025, доступно на: www.dentons.com/en/insights/articles/2025/april/25/generating-efficiencies-the-new-ciarp-guidelines-on-the-use-of-ai-in-arbitration.

²¹²⁴ R. Moloo, V. Orlowski, *op. cit.*, 581; Albert Monichino, "Stop Clock Hearing Procedures in Arbitration", *Asian Dispute Review*, Vol. 11, 2009, 76-81.

као арбитар може бити програмирана да пружи једнако време странкама у поступку да изложи своју аргументацију. Међутим, једнако време не значи и равномерно распоређено време, па некада апсолутно једнако време може бити и погрешно, о чему треба судити на основу околности сваког конкретног случаја.

Ипак, странке морају имати прилику да се изјасне на све наводе и питања која су изложена током поступка. Поштовање начела правичног поступка би могло бити доведено у питање уколико би арбитри у арбитражној одлуци навели чињенице и доказе који се не налазе у списима предмета, односно чињенице на које се странке нису позивале, а које је систем вештачке интелигенције измислио. Ова ситуација је вероватна, имајући у виду да су системи вештачке интелигенције подложни халуцинацијама.²¹²⁵

Уколико замислимо да вештачка интелигенција у току поступка може да халуцинира, самостално изводи одређене закључке, независно од приложених доказа странака, поставља се питање односа вештачке интелигенције према праву странака на правично суђење и изјашњавање о свим изнетим аргументима. Примера ради, у пракси је Виши суд у Хонг Конгу одбио захтев за извршење арбитражне одлуке сматрајући да тужени није имао могућност да се изјасни о извештају вештака кога је одредио арбитражни трибунал.²¹²⁶ У том смислу је веома важно да систем вештачке интелигенције унапред не пројектује своје закључке, већ да пружи шансу странкама да се изјасне о одређеним питањима. Дакле, употреба система вештачке интелигенције мора гарантовати поштовање принципа контрадикторности.

Поједини аутори тврде и да систем вештачке интелигенције може онемогућити странкама да на адекватан начин изнесу свој случај.²¹²⁷ Као што је раније било речи, систем вештачке интелигенције често неће моћи на адекватан начин да објасни процес доношења одлука услед проблема црне кутије.²¹²⁸ С тим у вези, странка може тврдити да није знала на који начин је требала да представи систему аргументе како би утицала на његов закључак, па би могла да се позове на то да није била у могућности да адекватно представи свој случај пред арбитражним трибуналом због употребе вештачке интелигенције.²¹²⁹

Поред тога, неопходно је ограничити решавање система вештачке интелигенције на предмет спора како је дефинисан писаним актима странака.²¹³⁰ Наиме, систем вештачке интелигенције може самостално да учи и да ослања сопствене алгоритме, на основу својих супериорних аналитичких способности, како би решила спор, што некада може превазићи оквир који су странке у спору поставиле.²¹³¹

²¹²⁵ F. Kasseroler, *op. cit.*; Y. Chiu, Y-S. Teoh, *op. cit.*; M. Magal, K. Limond, A. Calthrop, *op. cit.*; T.R. Snider (2024), *op. cit.*

²¹²⁶ *Paklito Investment Ltd. v. Klockner East Asia Ltd.*, XIX Y.B. Com. Arb. 664 (1994) (Hong Kong no. 6). Supreme Court of Hong Kong, High Court, 15. јануар 1993.

²¹²⁷ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 665.

²¹²⁸ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 562-565; Samir Rawashdeh, "AI's mysterious 'black box' problem, explained", *NEWS University of Michigan*, 2023, доступно на: <https://umdearborn.edu/news/ais-mysterious-black-box-problem-explained>; J. Hope, *op. cit.*, 113; D. Horton, *op. cit.*, 692, 696; F. G'sell, *op. cit.*, 348, 351; I. Chalkidis, I. Androutsopoulos, N. Aletras, *op. cit.*, 4320–4321; G. Argerich, M.B. Noodt Taquela, J. Jorge, *op. cit.*; W.J. von Eschenbach, *op. cit.*, 1607-1622.

²¹²⁹ M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 665.

²¹³⁰ J-B. Racine, *op. cit.*, 1060.

²¹³¹ *Ibidem*.

За један број арбитражних одлука одбијено је признање и извршење због тога што арбитри нису поступали правично имајући у виду околности конкретног случаја.²¹³² Апелациони суд у Енглеској је потврдио пресуду којом је одбијен захтев за извршење арбитражне одлуке донете у Индији на основу чињенице да једна од странака у поступку није имала прилику да учествује у поступку и припреми одбрану, услед озбиљне болести, која је неуспешно истицана од стране те странке на расправи када је тражен прекид поступка, што арбитри нису уважили.²¹³³ Може се поставити питање шта би се десило да систем вештачке интелигенције одлучује о таквом питању. Замислимо да је систем вештачке интелигенције обучен да води рачуна о поштовању основних принципа арбитражног поступка и да му постављен циљ да се поступка води на што ефикаснији начин, односно да се што брже донесе арбитражна одлука. У том смислу, систем вештачке интелигенције би могао да закључи да ће одлагање усменог рочишта имати утицај на одуговлачење поступка, те да не треба из било ког разлога прекидати поступак.

Герила тактике у арбитражним поступцима укључују стратегије које стране користе да би одуговлачиле поступак, што може угрозити право на правично суђење. Ове праксе се често супротстављају принципима ефикасности и експедитивности прописаним арбитражним правилима.²¹³⁴ Герила тактике су понашања која нису у складу са понашањем које се очекује од странака у арбитражном поступку. Оно ће обично бити усмерено на успоравање рада арбитражног трибунала, како би се направио основ да тужена страна да доведе у питање ваљаност арбитраже у поступку поништаја или извршења арбитражне одлуке на основу недостатка фер поступка или ускраћене могућности за излагање одбране.²¹³⁵ Стратегије које се могу сматрати герилским тактикама обухватају широк спектар понашања и могу укључивати *ex parte* комуникацију са арбитрима, неосноване приговоре на избор арбитра, кашњење у подношењу доказа, неосноване процесне приговоре, и др.²¹³⁶ У случају да систем вештачке интелигенције води арбитражни поступак, поставља се и питање да ли би он могао да уочи и спречи герила тактике које странке потенцијално могу да предузимају.²¹³⁷ Уколико би вештачкој интелигенцији промакло злонамерно понашање, односно коришћење герила тактика, потенцијално би се повећала и вероватноћа оспоравања арбитражне одлуке.

На крају усмене расправе, арбитри могу од странака затраже потврду да су имале потпуну и правичну прилику да изнесу своје аргументе, чиме се може олакшати поступак евентуалног извршења арбитражне одлуке у другој земљи.²¹³⁸ Слично томе, странке, на крају арбитражног поступка који се водио од стране вештачке интелигенције, могу систему доставити изјаву којом потврђују да су имале једнаку и правичну прилику да изнесу своје аргументе пред системом. На тај начин се може осигурати да странке не могу накнадо

²¹³² P. Sanders (2011), *op. cit.*, 98.

²¹³³ *Bauer & Grossmann OHG v. Fratelli Cerrone Alfredo e Raffaele*, X Y.B. Com. Arb. 461 (1985) (Italy no. 70). Corte di Appello, Naples (Salerno Section), Italy, 18. мај 1982.

²¹³⁴ R. Doak Bishop, Margrete Stevens, "Safeguarding the Fair Conduct of Proceedings – Report", *ICCA Congress Series: International Arbitration: The Coming of a New Age?* (ed. Albert Jan van den Berg) Vol. 17, 2013, 487; Edna Sussman, Solomon Ebere, "All's Fair in Love and War – Or Is It? The Call for Ethical Standards for Counsel in International Arbitration", *American Review of International Arbitration*, Vol. 22, No. 4, 2011, 611-623; Günther Horvath, "Guerilla Tactics in Arbitration, an Ethical Battle: Is There a Need for a Universal Code of Ethics", *Austrian Arbitration Yearbook* (eds. Christian Klausegger et al.), 2011, 297.

²¹³⁵ Michael Hwang, "Why is there Still Resistance to Arbitration in Asia?", *Table Talk*, Lunchtime addresses: The International Arbitration Club, 2007, 7, доступно на: https://cdn.arbitration-icca.org/s3fs-public/document/media_document/media012232972346990why_is_there_still_resistance_to_arbitration_in_asia.pdf.

²¹³⁶ R.D. Bishop, M. Stevens, *op. cit.*, 487.

²¹³⁷ C. Sim, *op. cit.*, 11.

²¹³⁸ R. Moloo, V. Orłowski, *op. cit.*, 589.

оспоравати арбитражну одлуку на основу наводне повреде права на правично суђење. *UNCITRAL* Модел закон предвиђа да странка која мисли да нека одредба закона није поштована или да неки услов који проистиче из споразума о арбитражи није поштован, а настави да учествује у арбитражном поступку, односно не уложи приговор у предвиђеном року, губи право да се позива на непоштовање те законске одредбе, односно тог услова.²¹³⁹ Устаљена је и пракса да пропуштање странке да током арбитражног поступка изнесе примедбу на поступање арбитражног већа обично доводи до одбијања тужбеног захтева за поништај арбитражне одлуке уколико се процесне неправилности истичу тек у поступку поништаја.²¹⁴⁰

Треба нагласити и да је странка која се позива на одређени разлог за поништај арбитражне одлуке, односно одбијање њеног признања и извршења дужна да ту тврдњу поткрепи адекватним доказима. Паушално позивање странке на наводну повреду права да изнесе своје ставове, биће одбијено уколико странка не покаже конкретну штету коју је претрпела или не докаже да би одлука могла бити другачија да до повреде није дошло.²¹⁴¹ Додатно, судови ће бити спремни да признају страну арбитражну одлуку или одбију тужбени захтев за поништај домаће арбитражне одлуке уколико повреда права на правично суђење није битно утицала на исход спора, односно уколико није дошло до суштинске повреде права.²¹⁴² То значи да ће странке морати да докажу да је дошло до конкретне штете, односно да би одлука била значајно другачија да систем вештачке интелигенције није поступао на одређени начин, кршећи неке од основних принципа арбитражног поступка.

4.5. Оспоравање арбитражне одлуке због неправилности приликом конституисања арбитражног трибунала и неправилности у вези са вођењем арбитражног поступка услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра

Према Њујоршкој конвенцији, признање и извршење арбитражне одлуке могу бити одбијени ако састав арбитражног трибунала или арбитражни поступак није био у складу са споразумом странака или, у случају да такав споразум не постоји, није био у складу са

²¹³⁹ Вид. члан 4 *UNCITRAL* Модел закона, члан 43 Закона о арбитражи Србије. Вид. и М. Ђорђевић (2020 б), *op. cit.*, 47-79; М. Ђорђевић (2020 а), *op. cit.*, 333-360; Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 166; Е. Gaillard, J. Savage, *op. cit.*, 957; М. Moses, *op. cit.*, 193, 195; Patricia Nacimiento, "Article V(1)(a)", *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention* (eds. H. Kronke et al.), Kluwer Law International, 2010, 211-215; *YMCA v. Comune di Bardonecchia*, No. 131, Giustizia Civile Massimario 2014. Corte di Cassazione (Supreme Court), First Section, Italy, 8. јануар 2014; *Svea Court of Appeal – Case No. T 10470-10*. Svea Court of Appeal (Svea hovrätt), Sweden, 26. март 2015; *X. SA v. Y. SPRL*, 4A_16/2012, Swiss Federal Tribunal, First Civil Court, 2. мај 2012, para. 3.3; *Gao Haiyan & Anor v. Keeneye Holdings Ltd & Anor*, [2012] 1 HKC 335. Hong Kong Court of Appeal, 2. децембар 2011; *Société Editions Glenat S.A. v. Société France Animation S.A.*, No. 05/20604, Paris Court of Appeal, 1st Chamber, France, 18. јануар 2007.

²¹⁴⁰ М. Ђорђевић (2020 б), *op. cit.*, 54-55. Вид. и *Villa Eros S.r.l. v. Edilizia GDM S.r.l.*, No. 3615. Milan Court of Appeal, First Section, Italy, 3. октобар 2013.

²¹⁴¹ М. Ђорђевић (2020 б), *op. cit.*, 53; J. Lew, L. Mistelis, S. Kröll, *op. cit.*, 675; *YMCA v. Comune di Bardonecchia*, No. 131, Giustizia Civile Massimario 2014. Corte di Cassazione (Supreme Court), First Section, Italy, 8. јануар 2014; *High Court of Catalonia – Judgment No. 56/2013*. High Court of Catalonia (Tribunal Superior de Justicia de Cataluña), Spain, 7. октобар 2013; *Johnson v. Directory Assistants Inc.*, 797 F.3d 1294 (11th Cir. 2015). United States Court of Appeals, Eleventh Circuit, 2015; *Sandra Regina Mujol da Cruz Restaurante ME v. Munique Empreendimentos e Participações Sociedade Ltda et al.*, Agravo de Instrumento No. 1.486.395-1. Paraná Court of Appeals, District of Curitiba, Brazil, 8. јун 2016; *Hugo Görner, Glas- und Kunststoffwarenfabrik v. Büchel Industriebeteiligungen GmbH*, Te Zi No. 118. Beijing No. 4 Intermediate People's Court, China, 30. новембар 2015; *A AS v. B. SAL*, 4A_54/2015, para. 4.2. Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 17. август 2015, para. 4. 2; *KB v. S & Ors*, [2016] 2 HKC 325. Hong Kong Court of First Instance, 15. септембар 2015.

²¹⁴² C. Borris, R. Hennecke, *op. cit.*, 286; Maxi Scherer, "Article V", *New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – Commentary* (ed. Reinmar Wolff), CH Beck-Hart-Nomos, München 2012, 327-328; P. Nacimiento, *op. cit.*, 252-253, 298-299; М. Ђорђевић (2020 б), *op. cit.*, 54.

законом земље у којој се арбитража водила.²¹⁴³ Исти основ је прописан и за поништај домаће арбитражне одлуке.²¹⁴⁴

Упоредна пракса показује да се неке од ових неправилности могу сматрати и кршењем јавног поретка, на који суд пази по службеној дужности.²¹⁴⁵ Недостатак независности и непристрасности је један од два основа на који се странке највише позивају у оквиру кршења јавног поретка као основа за непризнање и неизвршење арбитражне одлуке, поред недостатка адекватног образложења.²¹⁴⁶

У наставку ћемо анализирати могуће неправилности приликом састављања арбитражног већа услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра (4.5.1.), као и недостатак независности и непристрасности арбитра (4.5.2.) и неправилности у вези са вођењем арбитражног поступка (4.5.3.) као основе за оспоравање арбитражне одлуке.

4.5.1. Неправилности приликом састављања арбитражног већа услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра

Арбитражна одлука донета од стране вештачке интелигенције се потенцијално може оспорити на основу разлога наведених у *UNCITRAL* Модел закону и Њујоршкој конвенцији, који прописују да се одлука може оспоравати ако састав арбитражног трибунала није у складу са договором странака или уколико је у супротности са правом седишта арбитраже.²¹⁴⁷ Њујоршка конвенција предвиђа да суд, приликом одлучивања о захтеву за признање и извршење арбитражне одлуке, прво треба да утврди да ли су се странке споразумеле о саставу арбитражног суда, и уколико јесу, суд мора да утврди шта су се тачно странке споразумеле, те да ли је споразум у конкретном случају повређен.²¹⁴⁸

Уговорне стране у арбитражном споразуму могу да наведу одређене карактеристике арбитра, које се могу приписати само људима, па би тешко било оправдати да су странке имале у виду учешће вештачке интелигенције као арбитра у поступку. С тога, у случају да би спор водио и решио систем вештачке интелигенције, а не човек, извесно је да се утврдило да арбитражни споразум није пуноважан. Примера ради, арбитражним споразумом могу да се предвиде одређена својства арбитра, као што су, познавање одређеног језика, држављанство одређене државе, поседовање дипломе одређене стручне области, и сл. У таквим случајевима, суд треба да обрати посебну пажњу на питање да ли се чињеница да неки арбитар не поседује одговарајуће својство може сматрати процесном неправношћу.

Уколико арбитражни споразум предвиђа учешће вештачке интелигенције као члана арбитражног трибунала, онда састав трибунала који би чинила и вештачка интелигенција не би био противан споразуму странака. С друге стране, уколико би се арбитражним споразумом предвидели критеријуми за одабир арбитра који се могу приписати само људима, не би се сматрало адекватним да вештачка интелигенција буде члан арбитражног

²¹⁴³ Вид. члан V, став 1, тачка d) Њујоршке конвенције.

²¹⁴⁴ Вид. члан 34, став 2, тачка a)(iv) *UNCITRAL* Модел закона.

²¹⁴⁵ М. Ђорђевић (2020 б), *op. cit.*, 51; M. Scherer (2012), *op. cit.*, 291-292; Andrés Jana, Angie Armer, Johanna Klein Kranenberg, "Article V(1)(b)", *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards - A Global Commentary on the New York Convention* (eds. H. Kronke et al), Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, 2010, 232-237.

²¹⁴⁶ A.J. van den Berg, *op. cit.*, 376-377.

²¹⁴⁷ Вид. члан 34, став 2, тачка a) *UNCITRAL* Модел закона и члан V, став 1, тачка d) Њујоршке конвенције.

²¹⁴⁸ P. Sanders (2011), *op. cit.*, 102-103.

већа. Додатно, чак и уколико странке предвиде употребу вештачке интелигенције као арбитра у поступку, то неће значити да је арбитражни споразум пуноважан.

4.5.2. Недостатак независности и непристрасности арбитра услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра

Странке имају аутономију да изаберу арбитра који ће решавати спор²¹⁴⁹ као и да одреде како ће поступак бити спроведен.²¹⁵⁰ Ипак, пре именовања арбитра треба осигурати да арбитра није сукоб интереса са странкама или другим учесницима у поступку, односно осигурати примену принципа независности и непристрасности током целог трајања поступка.

Међутим, да би се одбио захтев за признање и извршење арбитражне одлуке није довољно да постоји „привидна пристрасност“, већ мора постојати „стварна пристрасност“, односно арбитра заиста мора поступати на пристрастан начин у конкретном случају.²¹⁵¹ Наиме, у пракси постоје случајеви када је усвојен захтев за признање и извршење одлуке упркос наводном кршењу дужности независности и непристрасности арбитра као повреди јавног поретка, јер се захтев само заснивао на тврдњи да су постојале околности за пристрасност арбитра, али се постојање пристрасности у конкретном случају није утврдило.²¹⁵² Дакле, за одбијање признања и извршења арбитражне одлуке није довољно постојање околности које би могле довести до повреде независности и непристрасности, већ је неопходно да је арбитра заиста поступао на непристрасан начин.²¹⁵³

Тако, иако одлука генерисана од стране система вештачке интелигенције може да се базира на пристрасним подацима и да одражава дискриминаторне закључке на основу улазних података, сама та чињеница неће бити довољна за одбијање признања и извршења арбитражне одлуке. Као што смо видели, није довољно да постоји „привидна пристрасност“, односно могућа пристрасност, већ је једино релевантно да ли је заиста одлука генерисана од стране система базирана на пристрасним подацима или не.

Постоји и мишљење да би се именовање вештачке интелигенције за арбитра мање оспоравало на основу сукоба интереса или пристрасности него што је то случај са људима, што би се могло сматрати аргуменатом у прилог примене вештачке интелигенције као арбитра у поступку решавања спорова.²¹⁵⁴ Логика је да вештачка интелигенција нема личне, професионалне или финансијске везе које би могле утицати на њену непристрасност. У том смислу, за вештачку интелигенцију не би постојао проблем *ex parte* комуникације, која може да доведе у сумњу непристрасност арбитра, јер странке и њихови заступници не могу комуницирати са вештачком интелигенцијом ван платформе за решавање спорова, за разлику од људи који се срећу у разним формалним и неформалним приликама, као што су стручне конференције, коктели, вечере, и сл.

²¹⁴⁹ Члан 11 *UNCITRAL* Модел закона.

²¹⁵⁰ Члан 19 *UNCITRAL* Модел закона.

²¹⁵¹ P. Sanders (2011), *op. cit.*, 119.

²¹⁵² Виа. *Dutch Shipowner v. German Cattle and Meat Dealer*, XXIX Y.B. Com. Arb. 700 (2004) (Germany no. 60). Oberlandesgericht, Stuttgart; confirmed by Bundesgerichtshof (Federal Supreme Court), Germany, 18 October 1999 (OLG Stuttgart); 1. фебруар 2001. (BGH); *Lucent Technologies Inc. et al. v. Tatung Co.*, XXX Y.B. Com. Arb. 747 (2005) (US no. 483). United States Court of Appeals, Second Circuit, 3. август 2004..

²¹⁵³ A.J. van den Berg, *op. cit.*, 378.

²¹⁵⁴ K. Maxwell (2019), *op. cit.*

4.5.3. Неправилности у вези са вођењем арбитражног поступка услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра

Њујоршка конвенција предвиђа да се признавање и извршење арбитражне одлуке може одбити уколико састав арбитражног трибунала и арбитражни поступак нису у складу са споразумом странака, или, у случају да такав споразум не постоји, нису у складу са законом земље у којој се арбитража одвијала.²¹⁵⁵ Системи вештачке интелигенције на данашњем степену развоја нису у стању да адекватно реплицирају понашање људи, па значајно могу нарушити процесну правичност арбитражног поступка.²¹⁵⁶

Када говоримо о примени вештачке интелигенције као арбитра, угрубо речено постоје две могуће ситуације. Прва, доста једноставнија је ситуација када обе странке експлицитно пристају да систем вештачке интелигенције буде арбитра и решава спор. У овом случају, не би требало да буде потешкоћа у фази признања и извршења арбитражне одлуке коју би донео систем вештачке интелигенције, барем не по основу састава арбитражног трибунала, јер би именовање вештачке интелигенције било у складу са начелом аутономије воље странака.²¹⁵⁷ Овде би проблем евентуално могао да буде уколико странке одаберу арбитражну институцију за администрирање спора, чија арбитражна правила немају посебне одредбе у вези са коришћењем вештачке интелигенције или не дозвољавају примену вештачке интелигенције у сврхе доношења одлуке.²¹⁵⁸ Друга ситуација је мало комплекснија и подразумева случај када не постоји сагласност страна у вези са коришћењем вештачке интелигенције као арбитра у поступку. У том случају, неправилни састав арбитражног већа се може користити као основ за оспоравање арбитражне одлуке, уколико је одлука донета уз помоћ вештачке интелигенције, а саме странке су се изричито сагласиле са именовањем конкретних људи као арбитра. То би значило да сами арбитраи делегирају своје овлашћење за доношење одлуке на алат вештачке интелигенције - „арбитра из сенке” - чиме би се нарушио принцип *intuitu personae*, што би даље могло да активира примену Њујоршке конвенције, према коме се може одбити извршење због неправилног састава арбитражног већа.²¹⁵⁹ Лични мандат арбитра подразумева да прихватањем именовања арбитра ступа на дужност коју само он лично може да испуни.²¹⁶⁰ Тако, уколико се утврди да је арбитра користио систем вештачке интелигенције као алат за помоћ приликом доношења арбитражне одлуке супротно споразуму странака и меродавним арбитражним правилима, тада би се арбитражна одлука могла оспоравати уз образложење да поступак није спроведен у складу са прописаним правилима поступка.

У пракси у већ забележене ситуације када неко друго лице уместо арбитра у значајној мери учествује у доношењу арбитражне одлуке, што се сматрало недоличним понашањем арбитра. То су обично случајеви када се улога секретара арбитражног трибунала не ограничава само на административну и техничку подршку, већ секретар активно учествује у анализи доказа, изради нацрта одлуке, па чак и у формулисању правног образложења. У појединим случајевима, метаподаци електронских докумената показали су да је секретар арбитражног трибунала био аутор већег дела текста арбитражне одлуке, што је довело до сумње у испуњење кључне дужности арбитра. Исто тако, прекомерни број радних сати који

²¹⁵⁵ Вид. члан V, став 1, тачка d) Њујоршке конвенције.

²¹⁵⁶ R. Walters, *op. cit.*, 130.

²¹⁵⁷ P. Kinnimont, *op. cit.*, 10.

²¹⁵⁸ H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 130.

²¹⁵⁹ Вид. члан V, став 1, тачка d) Њујоршке конвенције.

²¹⁶⁰ Chloe Carswell, “Awards: Challenges Based on Misuse of Tribunal Secretaries”, *GAR*, 2023, доступно на: <https://global-arbitrationreview.com/guide/the-guide-challenging-and-enforcing-arbitration-awards/3rd-edition/article/awards-challenges-based-misuse-of-tribunal-secretaries>.

је арбитражни секретар провео у раду у једном предмету у односу на број радних сати чланова арбитражног већа, био је један од разлога за тужбу за поништај тако донете арбитражне одлуке.²¹⁶¹

У случају *Sacheri v. Robotto*, именовани арбитрари су имали само техничко знање у вези са предметом спора, па су ангажовали адвоката као правног експерта да арбитражну одлуку саставио уместо њих.²¹⁶² Италијански суд, пред којим је поднет захтев за поништај, је навео да у конкретном случају арбитрари нису имали знања и вештине да напишу и образложе арбитражну одлуку, али да су делегирањем трећем лицу да формулише арбитражну одлуку показали да нису били у стању не само да арбитражну одлуку саставе, већ и да је критички размотре, те да процене да ли је одлука у складу са меродавним правом. Суд је поништио одлуку истакавши да је доношење арбитражне одлуке лични задатак арбитра који се не може делегирати на друго лице. Овај пример управо упозорава да се арбитражна одлука може поништити ако арбитрари не поштују свој лични мандат. Додатно, у случају *Move, Inc. v. Citigroup Global Mkts* суд је поништио арбитражну одлуку када је један од арбитра лажно представљао своје квалификације, наводећи да одлуку треба поништити када не постоји начин да се утврди да ли је неквалификован арбитра утицао на друге чланове већа, односно ко је дао колико допринос приликом одлучивања о исходу спора.²¹⁶³

У чувеном случају *Yukos* против Русије, Русија је поднела захтев за поништај арбитражне одлуке на основу чињенице да арбитрари нису лично испунили најзначајнију дужност, а то је доношење арбитражне одлуке.²¹⁶⁴ Наиме, упоређујући накнаде арбитра и накнаду арбитражног секретара утврђено је да је секретар арбитражног трибунала посветио значајно више времена арбитражном поступку него што је то урадио сваки од чланова арбитражног већа,²¹⁶⁵ што је даље имплицирало да је секретар имао значајну улогу у доношењу одлуке, детаљно анализирајући поднеске, прилоге, и пратећи ток усмених расправа. Русија је тврдила да такав обим посла значајно превазилази административне послове за чије обављање се обично ангажује секретар.²¹⁶⁶ Иако арбитражна одлука на крају није поништена, овај случај је покренуо бројне расправе у вези улоге арбитражног секретара, те представља важан преседан у међународној арбитражи када су се довели у питање лична својства и дужности именованих арбитра и питање поверења независности и непристрасности чланова арбитражног трибунала. Закључак овог случаја је да улога секретара трибунала у састављању одлуке не треба да утиче на њену пуноважност уколико арбитражни трибунал преузме одговорност за одлуку.

У предмету *P.* против *Q* и осталих, Виши трговински суд Енглеске разматрао је да ли је ангажовање секретара било неадекватно у складу са *LCLA* арбитражним правилима, правећи разлику између задатака који се могу делегирати и оних који укључују расправљање о

²¹⁶¹ Вид. М. Ђорђевић (2018), *op. cit.*, 328–344.

²¹⁶² *Sacheri v. Robotto*, XVI Y.B. Com. Arb. 156 (1991), No. 2765. Corte di Cassazione (Supreme Court), Italy, 7. јун 1989.

²¹⁶³ *Move, Inc. v. Citigroup Global Markets, Inc.*, 840 F.3d 1152, 1159 (9th Cir. 2016). United States Court of Appeals, Ninth Circuit, 2016.

²¹⁶⁴ *Yukos Capital Limited (Yukos Capital SARL) v. Russian Federation*, PCA Case No. 2013-31, UNCITRAL (Geneva Tribunal). Permanent Court of Arbitration. Доступно на: italaw.com/cases/6207.

²¹⁶⁵ Утврђено је да је секретар арбитражног већа је на случају радио од 40% до 70% више времена него чланови арбитражног већа.

²¹⁶⁶ Вид. Русија се позивала на UNCITRAL упутство о организацији арбитражних поступака из 1996. године (енг. *UNCITRAL Notes on Organizing Arbitral Proceedings*); ICC обавештење у вези са именовањем административних секретара (енг. *ICC Note Concerning the Appointment of Administrative Secretaries*); *Young ICCA* водич о арбитражним секретарима (*Young ICCA Guide on Arbitral Secretaries*).

правним питањима.²¹⁶⁷ Суд је у овом случају оценио да је добра пракса избегавати укључивање секретара арбитражног трибунала у било какве активности које би се могле окарактерисати као изражавање мишљења о суштини спора. У том смислу, поменућемо још један случај о коме је одлучивао белгијски суд, који је одбио захтев за поништај арбитражне одлуке која је делимично била састављена од стране секретара, имајући у виду да је арбитар прегледао и одобрио нацрт које је секретар саставио.²¹⁶⁸ Међутим, овде се ради о *ICC* случају, када је у тренутку доношења и даље на снази била *ICC* белешка из 2019. године, која је измењена 2021. година. *ICC* белешка из 2021. године предвиђа да припрема нацрта чињеничних делова арбитражне одлуке, као што су ток поступка, хронологија догађаја, преглед чињеница и приказ правних ставова странака, могу да се делегирају на секретаре арбитражног трибунала, под условом да те делове арбитражне одлуке накнадно прегледа и сам арбитражни трибунал.²¹⁶⁹ У том смислу се може направити паралела арбитражних секретара и система вештачке интелигенције, те се може аргументовати да уколико је дозвољено делегирање израде стандардизованих делова арбитражне одлуке на секретаре арбитражног трибунала, оно може бити дозвољено и у случају система вештачке интелигенције.²¹⁷⁰ Ипак, ово се не би односило и на коришћење вештачке интелигенције за доношење кључног дела арбитражне одлуке, односно генерисање образложења одлуке. Додатно, *ICC* белешка из 2021. године прецизира да ни под каквим околностима арбитражни трибунал не сме да делегира доношења одлука секретару арбитражног трибунала, нити може да се ослања на секретара за обављање основних дужности арбитра. Додатно, *ICCA* Водич о ангажовању арбитражних секретара донет још 2014. године наводи да задаци арбитражног секретара могу укључивати и писање одређених делова одлуке, који нису суштинске природе.²¹⁷¹ Такође, у смерницама за секретаре арбитражног трибунала Аустралијског центра за међународну трговинску арбитражу (енг. *Australian Centre for International Commercial Arbitration, ACICA*) из 2017. године наводи се да секретар трибунала не сме обављати никакве функције доношења одлука.²¹⁷²

Овде бисмо могли да провучемо и паралелу између ангажовања арбитражног секретара, односно било ког трећег лица као експерта и коришћења система вештачке интелигенције за доношење одлуке. Закључак би увек био исти, а то је да је арбитражни трибунал тај који треба да тумачи чињенице случаја и примењује меродавно право, те своју дужност доношења арбитражне одлуке не може делегирати на неког другог нити на систем вештачке интелигенције. Основано је сматрати да би тако делегирање довело до оспоравања арбитражне одлуке, што би додатно проузроковало трошкове и проток времена који не иду на руку странкама у поступку. У складу са тим, *CLArb* смернице прописују да арбитражни трибунал треба да избегава делегирање задатака као што су правна анализа, истраживање чињеница и примена права, уколико би то могло утицати на процесне или материјалне одлуке.²¹⁷³

У претходним примерима смо видели да је поверавање дужности решавања арбитражног спора другим лицима, па чак и водећим правним стручњацима, схваћено као недолично

²¹⁶⁷ *P v. Q and Others*, [2017] EWHC 194 (Comm). High Court of Justice, Commercial Court, England and Wales, 9. фебруар 2017. Доступно на: [judiciary.uk](https://www.judiciary.uk/) — [2017] EWHC 194 (Comm).

²¹⁶⁸ Cosmo Sanderson, “Belgian supreme court upholds ruling on tribunal secretaries”, *GAR*, 2023, <https://globalarbitrationreview.com/article/belgian-supreme-court-upholds-ruling-tribunal-secretaries>.

²¹⁶⁹ *ICC, Note to Parties and Arbitral Tribunals on the Conduct of the Arbitration under the ICC Rules of Arbitration*, 2021, XX-Administrative Secretaries, доступно на: <https://iccwbo.org/news-publications/arbitration-adr-rules-and-tools/note-parties-arbitral-tribunals-conduct-arbitration/>.

²¹⁷⁰ R. Alnaber, *op. cit.*, 7.

²¹⁷¹ Вид. члан 3 *ICCA* Водича о арбитражним секретарима.

²¹⁷² Вид. члан 12 *ACICA* смерница за секретаре арбитражног трибунала.

²¹⁷³ Вид. *CLArb* смернице, смерница 8.

понашање арбитражног трибунала. Судије које су разматрале захтеве за поништај одлука донетих уз значајну подршку трећих лица неретко су указивале да такво понашање представља кршење основних принципа арбитраже, укључујући и личну одговорност арбитра да самостално донесу и образложе своју одлуку. У том смислу, без изричите сагласности странака, било би неумесно препустити решавање спора систему вештачке интелигенције, који нема способност правног расуђивања и друге неопходне вештине за испуњење кључног задатка арбитражног трибунала. Дакле, прекорачење овлашћења секретара, као и прекомерно коришћење система вештачке интелигенције у смислу „арбитра из сенке” може угрозити легитимитет читавог арбитражног поступка и довести до озбиљних последица по пуноважност арбитражне одлуке.

У новијој судској пракси је већ јављају и примери коришћења вештачке интелигенције као подршке при писању арбитражне одлуке. Тако, у поступку *Lapaglia v. Valve Corporation* који се води пред Окружним судом јужног округа Калифорније, једна од странака је тражила поништај арбитражне одлуке тврдећи да је одлука састављена у целости или делимично коришћењем вештачке интелигенције, чиме су прекршена очекивања странака да ће арбитражна одлука бити добро образложена и донета од стране човека.²¹⁷⁴ Подносилац захтева за поништај арбитражне одлуке тврди да се арбитражни трибунал превише ослонио на резултат генеративне вештачке интелигенције, уместо на сопствено расуђивање.

На крају, чињеница да системи вештачке интелигенције имају способност веродостојног копирања одређеног индивидуалног стила писања, странкама додатно може отежати откривање коришћења вештачке интелигенције од стране арбитра за писање арбитражне одлуке. То значи да уколико би систем био трениран на великом броју текстова написаних од стране одређеног лица, систем би могао да утврди обрасце и јединствени стил писања, па би могао да прилагођава резултат који генерише управо том стилу. Дакле, резултат који систем генерише може да буде написан веома сличним стилем као када би га писао конкретни арбитар. У том смислу се отвара простор за још једну злоупотребу од стране арбитра, а то је коришћење ове функционалности система вештачке интелигенције како би се арбитражна одлука коју је написао секретар арбитражног трибунала прилагоди стилу писања арбитра сопствени стил, а све у циљу избегавања проблема накнадне стилске анализе која би указала да арбитра нису самостално саставили арбитражну одлуку. Ова способност поставља озбиљна етичка и процесна питања, па уколико би се вештачка интелигенција користила приликом израде арбитражне одлуке без надзора од стране арбитра, поверење у независност и непристрасност арбитражног процеса могло би бити значајно нарушено. Странке не би имале адекватну могућност да испитају да ли је арбитар лично испунио свој мандат, што представља суштински аспект пуноважности арбитражне одлуке.

4.6. Оспоравање арбитражне одлуке због повреде јавног поретка услед учешћа система вештачке интелигенције као арбитра

Уколико су се уговорне стране споразумеле да спор решава вештачка интелигенција, њима је најбитније да арбитражна одлука коју ће генерисати систем вештачке интелигенције буде пуноважна, односно призната и извршена у другим јурисдикцијама. Њујоршка конвенција предвиђа два разлога због којих надлежан орган земље у којој се тражи признање или извршење арбитражне одлуке може по службеној дужности одбити признање или извршење. Прво, суд може одбити признање и извршење стране арбитражне одлуке

²¹⁷⁴ *Lapaglia v. Valve Corporation*, No. 3:25-cv-00833 (S.D. Cal., filed 8 April 2025). United States District Court, Southern District of California, Filed: 8. април 2025. Доступно на: pacermonitor.com — *Lapaglia v. Valve* (у даљем тексту: *Lapaglia Case*).

уколико установи да предмет спора није могуће решавати у арбитражном поступку.²¹⁷⁵ Друго, Њујоршка конвенција овлашћује судове да одбију признање и извршење стране арбитражне одлуке уколико би оно било противно јавном поретку земље у којој се тражи признање, односно извршење одлуке.²¹⁷⁶

Опште правило је да разлоге за одбијање признања и извршења наведене у Њујоршкој конвенцији треба рестриктивно тумачити, што значи да њихово постојање треба прихватити само у ситуацијама озбиљног кршења основних стандарда поступка.²¹⁷⁷ Ово се посебно односи на кршење јавног поретка, на који се често позивају странке разочаране исходом арбитраже, али га веома ретко у пракси судови прихватају.²¹⁷⁸ Примера ради, до 2011. године није постојао забележен случај да је енглески суда одбио страну арбитражну одлуку на основу повреде јавног поретка.²¹⁷⁹ Резултати истраживања судских одлука доступних у *Kluwer Arbitration* бази показују да су приговори засновани на јавном поретку истицани у 44% поступака признавања и у 38% поступака поништавања, а да су усвојени само у 19%, односно у 21% случајева.²¹⁸⁰ Поједини аутори закључују да се странке најчешће позивају на јавни поредак у недостатку других разлога за оспоравање арбитражне одлуке.²¹⁸¹

Уско тумачење јавног поретка је неопходно како би се спречило да приговор на основу кршења јавног поретка постане „канал за материјално преиспитивање арбитражне одлуке“, па се он мора ограничити на средство провере да ли би признање и извршење арбитражне одлуке озбиљно нарушило основне принципе јавног поретка неке земље.²¹⁸² Примера ради, да би постојала повреда материјалног јавног поретка није довољно да су повређене императивне норме меродавног права, већ је неопходно да се арбитражном одлуком вређају основне вредности правног поретка земље седишта арбитраже,²¹⁸³ односно да је одлука таква да „шокира разум“.²¹⁸⁴

У овом делу ћемо, најпре, објаснити сам појам јавног поретка (4.6.1.), а затим ћемо разматрати оспоравање арбитражне одлуке генерисане од стране вештачке интелигенције на основу повреде јавног поретка. Наиме, судови ће одбити признање, односно извршење стране арбитражне одлуке уколико је у питању озбиљна повреда међународног јавног поретка.²¹⁸⁵ Повреда јавног поретка може да обухвати постојање различитих неправилности. Тако, домаћа одлука ће се поништити, а признање и извршење стране арбитражне одлуке ће се одбити уколико дође до кршења суштинског и процедуралног јавног поретка, као што су повреда националног суверенитета, кршење права на правично суђење због постојања непристрасности, недостатак одговарајућег образложења арбитражне одлуке, *de facto*

²¹⁷⁵ Вид. чл. V, ст. 2, т. а Њујоршке Конвенције.

²¹⁷⁶ Члан V, став 2, тачка б) Њујоршке конвенције. Вид. и члан 34, став 2 *UNCITRAL* Модел закона.

²¹⁷⁷ P. Sanders (2011), *op. cit.*, 75.

²¹⁷⁸ *Ibidem*; A.J. van den Berg, *op. cit.*, 360; M. Ђорђевић (2020 б), *op. cit.*, 69-70; Monique Sasson, “Public Policy: Is This Catch-All Provision Relevant to the Legitimacy of International Commercial Arbitration?”, *Kluwer Arbitration Blog*, 2022, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2022/06/18/public-policy-is-this-catch-all-provision-relevant-to-the-legitimacy-of-international-commercial-arbitration/>.

²¹⁷⁹ P. Sanders (2011), *op. cit.*, 75.

²¹⁸⁰ M. Sasson, *op. cit.*

²¹⁸¹ Dirk Otto, Omaia Elwan, “Article V(2)”, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention* (eds. H. Kronke, et al.), Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn, 2010, 365.

²¹⁸² M. Sasson, *op. cit.*

²¹⁸³ E. Gaillard, J. Savage, *op. cit.*, 960–961; N. Blackaby, C. Partasides, A. Redfern, M. Hunter, *op. cit.*, 614.

²¹⁸⁴ *PT Asuransi Jasa Indonesia (Persero) v. Dexia Bank SA*, [2006] 1 SLR 197; [2005] SGHC 197. High Court of Hong Kong, 2005.

²¹⁸⁵ *SNF SAS v. Cytec Industries BV*, XXXIII Y.B. Com. Arb. 489 (2008) (France no. 47). Cour de Cassation, First Civil Chamber, France, 4. јун 2008.

искључење једног арбитра из расправе током доношења одлуке.²¹⁸⁶ Очекује се да ће се у пракси разлози за одбијање извршења или признавања одлука донетих од стране вештачке интелигенције најчешће сводити на позивање на повреду јавног поретка.²¹⁸⁷

Арбитражна одлука која је донета од стране система вештачке интелигенције би начелно могла да се оспорава по неколико основа. Најпре, до оспоравања арбитражне одлуке може доћи уколико би систем вештачке интелигенције одлучивао о исходу спора, а право седишта арбитраже изричито прописује да арбитрари могу бити само физичка лица, чиме би дошло до повреде непрописног састава већа, која би се могла сматрати и повредом јавног поретка. У наставку рада ћемо испитати (не)могућност приписивања правног субјективитета вештачкој интелигенцији као основа за оспоравање арбитражне одлуке (4.6.2). На крају, имајући у виду да већина арбитражних закона прописује обавезу давања адекватног образложења арбитражне одлуке, уколико би оно изостало, арбитражна одлука се може оспоравати, услед недостатка одговарајућег образложења арбитражне одлуке, па ћемо размотрити и (не)могућност пружања образложења арбитражне одлуке генерисане од стране система вештачке интелигенције као основ за оспоравање арбитражне одлуке (4.6.3.).

4.6.1. Појам јавног поретка

Да бисмо одговорили на питање да ли би коришћење модерних технологија и вештачке интелигенције као алата за доношење одлука подразумева повреду јавног поретка, морамо претходно дефинисати појам јавног поретка. Међутим, потешкоће се јављају већ приликом самог дефинисања институције јавног поретка, а од његовог дефинисања зависи да ли ће одлука бити призната, односно извршна или не. Наиме, ни Њујоршка конвенција ни *UNCITRAL* Модел закон о арбитражи изричито не наводе шта се подразумева под јавним поретком. С тога ћемо у наставку објаснити појам јавног поретка и шта он подразумева.

Сматра се да јавни поредак обухвата она правила чије је поштовање неопходно за очување политичких, друштвених и економских вредности једне земље, односно основних принципа који су инхерентни владавини права.²¹⁸⁸ Дефиниција јавног поретка обично обухвата позивање на основне појмове морала и правде.²¹⁸⁹ Тако се јавни поредак може дефинисати као скуп принципа морала и правде који се сматрају националним интересом, који се разликује од државе до државе.²¹⁹⁰ Можемо говорити о глобалним вредностима које преовлађују у друштву и које утичу на утврђивање међународног јавног поретка приликом одлучивања.²¹⁹¹ Основна функција јавног поретка је да штити основна морална уверења и политике одређене државе.²¹⁹² Степен основних моралних уверења и политика једне државе се може разликовати од државе до државе, па је тешко дефинисати концепт јавног поретка.²¹⁹³

²¹⁸⁶ M. Sasson, *op. cit.*; M. Ђорђевић (2020 б), *op. cit.*, 72.

²¹⁸⁷ R. Alnaber, *op. cit.*, 22.

²¹⁸⁸ B. Berardicurti, *op. cit.*, 388.

²¹⁸⁹ M. Sasson, *op. cit.*

²¹⁹⁰ Andrew I. Okekeifere, "Public Policy and Arbitrability Under the UNCITRAL Model Law", *International Arbitration Law Review*, Vol. 2, No. 2, 1999, 70–77.

²¹⁹¹ G. Argerich, M.B. Noodt Taquela, J. Jorge, *op. cit.*

²¹⁹² A.J. van den Berg, *op. cit.*, 360.

²¹⁹³ *Ibidem*, 360; Т. Варади, Б. Бордаш, Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 169-170; В. Павић (2019), *op. cit.*, 391-396.

Границе јавног поретка су често постављене веома широко, па га је тешко прецизно дефинисати.²¹⁹⁴ Тако, јавни поредак може обухватати домаћи јавни поредак, који подразумева све императивне прописе домаћег законодавства, императивна правила која су предвиђена за међународне односе и правила која су прихваћена као међународни јавни поредак. Њујоршка конвенција не само што не дефинише шта се сматра јавним поретком, већ не одређује ни да ли се домаћа начела јавног поретка или начела међународног јавног поретка примењују на захтев за признање и извршење према Њујоршкој конвенцији.²¹⁹⁵ Разлика између домаћег и међународног јавног поретка све више добија на значају у арбитражи, јер оно што се сматра јавним поретком у домаћим правним односима не мора нужно бити део јавног поретка у међународним правним односима.²¹⁹⁶ Непоштовање императивних домаћих процесних правила поступка у међународној арбитражи не представља аутоматску повреду јавног поретка, већ мора доћи до повреде међународног правног поретка.²¹⁹⁷ Самим тим, признање страних арбитражних одлука је по правилу подвргнуто либералнијем режиму него признање домаћих арбитражних одлука.

Појам међународног јавног поретка је генерално ужи од појма домаћег јавног поретка.²¹⁹⁸ Међународна правна асоцијација (енг. *International Law Association, ILA*) усвојила је у Резолуцију о тумачењу јавног поретка, у којој наводи да се међународни јавни поредак користи за „означавање скупа принципа и правила које држава признаје, а која, по својој природи, могу представљати препреку за признање или извршење арбитражне одлуке донете у контексту међународне трговинске арбитраже уколико би њено признање или извршење довело до њиховог кршења, било због поступка у којем је одлука донета или због њеног садржаја“.²¹⁹⁹ Препоруке Удружења за међународно право истичу да међународни јавни поредак обухвата „основна начела која се односе на правду и морал, која држава жели да заштити без обзира на то да ли је непосредно заинтересована или не, правила које служе основним политичким, социјалним и економским интересима државе, познатија као „*lois de police*“, односно „принудни прописи“ и дужност државе да поштује своје обавезе према другим државама и међународним организацијама“.²²⁰⁰ Поједини француски и швајцарски аутори тврде да постоји и трећа категорија јавног поретка, тзв. стварно међународни јавни поредак поредак (фр. *ordre public réellement international*), који обухвата основна правила природног права, принципе универзалне правде, *ius cogens* у међународном јавном праву и опште принципе морале које прихватају тзв. цивилизоване нације.²²⁰¹

Уколико претпоставимо да државе деле одређене суштинске вредности, тешко би било замислити да би било ко успео да оспори арбитражну одлуку на основу јавног поретка, јер ће постојати подударност између преовлађујућих вредности у свим релевантним јурисдикцијама, као што су земља седишта арбитраже, земља меродавног права и земља у

²¹⁹⁴ Примера ради, UNCITRAL Радна група II за арбитражу је закључила да је јавни поредак веома широк појам. Вид. Извештај са 38. седнице UNCITRAL Радне групе II за арбитражу која је одржана од 12. до 16. маја у Њујорку, доступан на <https://undocs.org/en/A/CN.9/524>.

²¹⁹⁵ P. Sanders (2011), *op. cit.*, 115.

²¹⁹⁶ Pieter Sanders, „Trends in the Field of International Commercial Arbitration”, *Recueil des cours de l'Académie de La Haye en ligne*, Vol. 145, 1975, 220-227, 285-287.

²¹⁹⁷ *Seller v. Buyer*, XXXII Y.B. Com. Arb. 322 (2007) (Germany no. 99). Oberlandesgericht (Court of Appeal), Celle, Germany, 6. октобар 2005.

²¹⁹⁸ P. Sanders (2011), *op. cit.*, 115.

²¹⁹⁹ Вид. Препоруке Међународне асоцијације за међународно право о примени јавног поретка као основа за одбијање признања или извршења међународних арбитражних одлука (енг. *International Law Association Recommendations on The Application of Public Policy as a Ground For Refusing Recognition or Enforcement of International Arbitral Awards*), доступно на: www.ila-hq.org/en_GB/documents/conference-resolution-english-new-delhi-2002-1.

²²⁰⁰ *Ibidem*.

²²⁰¹ Berthold Goldman, „Les conflits des lois dans l'arbitrage international de droit privé”, *Recueil des Cours*, Vol. 11, 1963, 432; Julian D. M. Lew, *Applicable Law in International Commercial Arbitration*, Dobbs Ferry, 1978, para. 407.

којој се тражи признање и извршење стране арбитражне одлуке.²²⁰² Уколико се деси да су усаглашене глобалне вредности, али да оне нису поштоване од стране арбитра у држави седишта арбитраже у случајевима када се поништава арбитражна одлука на основу концепција које одступају од тих вредности, међународна заједница омогућава њено извршење у другим државама које признају те усаглашене глобалне вредности.²²⁰³ Тако, постоје и случајеви где су неке арбитражне одлуке које су у држави седишта арбитраже поништене касније извршене у другим земљама уз позивање на јавни поредак.²²⁰⁴

Практични разлози захтевају узимање у обзир јавног поретка *lex arbitri*, имајући у виду да судови државе седишта касније врше контролу над одлукама у поступку поништаја, при чему један од често навођених разлога за поништај представља повреда домаћег јавног поретка.²²⁰⁵ Арбитражна одлука може бити поништена уколико није у складу с основним принципима правде, поштења и правичности.²²⁰⁶

Јавни поредак је променљива категорија, која се непрестано развија како би одговорила на променљиве потребе политичког, социјалног, културног и економског контекста у коме се конкретна држава налази у одређеном тренутку.²²⁰⁷ Тако, јавни поредак може да се мења током времена у складу са променама у друштву и технолошком напретку.²²⁰⁸ Имајући на уму да принципи јавног поретка одражавају потребе и вредности које друштво подржава у одређеном тренутку, а да се технологија брзо мења и додатно развија, могуће је претпостави да ће се однос према технологији у арбитражном поступку мењати, као и схватање јавног поретка у смислу примене модерних технологија, а најпре вештачке интелигенције.

Судови су до сада показали спремност да прихвате иновативне приступе приликом вођења поступка решавања спорова, као што је, примера ради, коришћење вештачке интелигенције за одређивање релевантности документације (вид. поглавље VI 1.1.).²²⁰⁹ Овакав приступ указује на све већу флексибилност судова приликом разматрања употребе вештачке интелигенције и потенцијалног кршења јавног поретка услед коришћења модерне технологије у арбитражном поступку.²²¹⁰ Ипак, иако је приметан све већи утицај вештачке интелигенције на разне индустрије и на арбитражу, то не значи да је она опште прихваћени алат у свим индустријама, без обзира на њену сврху. У том смислу, веома је битно размотрити на који начин се употреба вештачке интелигенције схвата и прихвата у конкретним областима, да ли је њена примена забрањена, да ли постоје посебна правила за њено коришћење или се њено коришћење начелно прихвата без великих ограничења. У том смислу, могу се јавити препреке у погледу признања и извршења арбитражних одлука донетих од стране система вештачке интелигенције. Јавни поредак најчешће штити основне

²²⁰² G. Argerich, M.B. Noodt Taquela, J. Jorge, *op. cit.*

²²⁰³ *Ibidem.*

²²⁰⁴ *Hilmarton Ltd v. Omnium de Traitement et de Valorisation (OTV)*. Cour de cassation, Chambre civile 1, France, 23. март 1994; *Chromalloy Aeroservices v. Arab Republic of Egypt*. United States District Court, District of Columbia, 31. јул 1996; *F Direction Générale d'Aviation Civile de l'Émirat de Dubai v. Bechtel*, Cour d'appel de Paris (1re Ch. C), France, 29. септембар 2005; *Termorio SA ESP et al. v. Electrificadora del Atlántico SA ESP et al.*. United States District Court, District of Columbia, 17. март 2006; *Société PT Putrabali Adyamulia v. Société Rena Holding et Société Mnogutia Est Epices*. Cour de Cassation, France, 29. јун 2007.

²²⁰⁵ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 144; Margaret L. Moses, "Chapter 11: Public Policy under the New York Convention: National, International, and Transnational", *60 Years of the New York Convention: Key Issues and Future Challenges* (eds. Katia Fach Gomez, Ana M. Lopez-Rodriguez), 2019, 173.

²²⁰⁶ M. Moses, *op. cit.*, 206.

²²⁰⁷ *Ibidem*; B. Berardicurti, *op. cit.*, 388; A.I. Okekeifere, *op. cit.*, 70–77.

²²⁰⁸ E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 113; J.W. Nelson, *op. cit.*

²²⁰⁹ E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 113; A. Balakrishnan, *op. cit.*; M. Scherer, O. Jensen, R. Childree, *op. cit.*, 657; R.D. Hill (2009), *op. cit.*, 87–102.

²²¹⁰ E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 113.

правне принципе, правичност поступка и транспарентност. Уколико би суд који одлучује о поништају одлуке, односно о признању и извршењу сматрао да примена вештачке интелигенције угрожава ове принципе, могао би закључити да је одлука у супротности са јавним поретком. Међутим, уколико вештачке интелигенције може да испуни очекивања странака и да заштити њихова права, могло би бити тешко доказати да је одлука у супротности са јавним поретком. Додатно, претходно је питање је и да ли национални прописи дозвољавају примену вештачке интелигенције у поступку или не.

4.6.2. (Не)могућност приписивања правног субјективитета вештачкој интелигенцији као основ за оспоравање арбитражне одлуке

Већина арбитражних правила поставља одређене услове које мора да испуњава лице које ће бити именовано на функцију арбитра. Тако, арбитражни закони појединих земаља експлицитно или имплицитно регулишу да арбитар мора бити физичко лице, док неке земље уопште не разматрају питање правног субјективитета арбитра. У овој секцији ћемо представити правне прописе који експлицитно (4.6.2.1.) и имплицитно (4.6.2.2.) прописују да арбитри морају бити физичка лица, као и прописе који регулишу решавање спорова од стране правних лица и других ентитета (4.6.2.3.). На крају ћемо размотрити питање правног субјективитета вештачке интелигенције и аргументовати да ли, према тренутно важећем правном оквиру, доношење арбитражне одлуке од стране вештачке интелигенције угрожава опстанак одлуке и интегритет арбитражног поступка (4.6.2.4.).

4.6.2.1. Правни прописи који изричито предвиђају да арбитри могу бити само физичка лица

Већина арбитражних закона не регулише експлицитно питање правног субјективитета арбитра. Ипак, неколицина националних прописа изричито предвиђа да арбитар мора бити физичко лице са пуном пословном способношћу. У наставку ћемо представити неке од арбитражних закона из ове групе.

Најпре, Закон о арбитражи Србије предвиђа да арбитар може бити пословно способно физичко лице које није осуђено на безусловну казну затвора, односно коме не трају последице такве осуде.²²¹¹ Дакле, Србија изричито предвиђа да арбитар може бити само физичко лице, односно људско биће.

Даље, француски грађански законик изричито захтева да арбитар буде физичко лице које има пуну пословну способност.²²¹² Додатно, поменути члан прописује да, уколико арбитражни споразум, помиње правно лице, сматра се да је то правно лице овлашћено само да организује, односно да администрира поступак.²²¹³ Дакле, француско право ограничава улогу вештачке интелигенције, те се у француском правном систему не би дозволило да вештачка интелигенција буде у улози арбитра. Ипак, француски грађански законик се односи само на домаће арбитраже, а не и на међународне. Међутим, овај законик јасно предвиђа забрану да арбитар буде ентитет који се не сматра физичким лицем, па нема разлога да се функционално прави разлика између домаћих и међународних арбитража у том смислу.²²¹⁴

²²¹¹ Вид. чл. 19 Закона о арбитражи Србије.

²²¹² Члан 1450 Француског грађанског законика.

²²¹³ Члан 1450 Француског грађанског законика. Вид. и М. Станивуковић, *оп. cit.*, 175.

²²¹⁴ M. Scherer (2019b), *оп. cit.*, 512.

Налик на поменућу одредбу француског грађанског законика, и други европски прописи садрже услов да арбитри морају бити физичка лица. Међу њима су румунски грађански закон,²²¹⁵ италијански законик грађанског процесног права,²²¹⁶ шведски закон о арбитражи,²²¹⁷ шпански закон о арбитражи,²²¹⁸ холандски законик грађанског процесног права,²²¹⁹ турски закон о међународној арбитражи,²²²⁰ Такође, Перу, Бразил и Еквадор изричито наводе да арбитар мора бити физичко лице.²²²¹

Мало другачију формулацију има и Закон о арбитражи Шкотске из 2010. године који експлицитно предвиђа да само „појединац може деловати као арбитар“, и то појединац који је старији од 16 година и пословно способан.²²²² Египатско право прописује да арбитар не може бити малолетник, нити лице у стечају.²²²³ Катарски закон о арбитражи јасно наводи да арбитар мора бити особа, која има пуну пословну способност.²²²⁴ Овакве формулације подразумевају да арбитар може бити искључиво физичко лице. У данашњем друштвеном и правном контексту, појам појединац се недвосмислено односи на физичко, а не правно лице или други ентитет. Додатни услови да арбитар мора бити старији од 16 година и пословно способан додатно потврђују да се може радити само о физичком лицу, јер се такви критеријуми не могу применити на правна лица или друге ентитете.

Сходно томе, иако неки правни прописи не употребљавају експлицитно сам појам „физичко лице“, њихов садржај недвосмислено указује да се предвиђа именовање искључиво физичких лица, односно искључује могућност да арбитар буде правно лице или други ентитет. Може се рећи да су арбитражни закони који се угледају на *UNCITRAL* Модел закон о арбитражи писани у време када се мислило само на људе као арбитре, а не на могућност да работи могу имати исту улогу.²²²⁵ У том смислу, поједини арбитражни национални прописи су изричито регулисали да арбитар може бити физичко лице са пуном пословном способношћу, а неки су шире прописали да арбитар може бити особа уз навођење додатних услова. У наставку ћемо представити правне прописе који имплицитно регулишу да арбитри морају бити људска бића.

4.6.2.2. Правни прописи који имплицитно регулишу да арбитри могу бити само физичка лица

Уколико у арбитражним законима и арбитражним правилима не постоји изричито правило да арбитри морају бити физичка лица, тумачењем других услова и стандарда прописаних у тим правним прописима, као што су услови за избор арбитра, независност и

²²¹⁵ Члан 555 румунског грађанског процесног законика.

²²¹⁶ Члан 812 италијанског грађанског процесног законика, превод доступан на: www.camera-arbitrale.it/Documenti/dlgs_2feb2006_en.pdf.

²²¹⁷ Секција 7 шведског закона о арбитражи, превод доступан на: https://sccarbitrationinstitute.se/wp-content/uploads/2024/12/the-swedish-arbitration-act_1march2019_eng-2.pdf.

²²¹⁸ Члан 13 шпанског закона о арбитражи, превод доступан на: https://arbitrationlaw.com/sites/default/files/free_pdfs/Spain%20Arbitration%20Act.pdf.

²²¹⁹ Члан 1023 холандског грађанског процесног законика.

²²²⁰ Члан 7 Турског закона о међународној арбитражи.

²²²¹ W. Maxwell, G. Vannieuwenhuysen, *op. cit.*, 31.

²²²² Секција 8 шкотског закона о арбитражи.

²²²³ Члан 16 египатског Закона о арбитражи бр. 27 из 1994. године.

²²²⁴ Члан 11 катарског закона о арбитражи у грађанским и трговинским стварима. Вид. и R. Walters, *op. cit.*, 138.

²²²⁵ R. Walters, *op. cit.*, 139. Примера ради, аустралијски Закон о међународној арбитражи из 1974. године (*International Arbitration Act, IAA*) предвиђа именовање „особе“ као арбитра. Важно је напоменути да се термин „особа“ у закону појављује више од 40 пута, иако се у контексту именовања арбитра односи управо на физичко лице. Вид. члан 18А аустралијског Закона о међународној арбитражи, секција 23.

непристрасност, обавеза откривања сукоба интереса долазимо до закључка да арбитри морају бити физичка лица.

Кренућемо од анализе *UNCITRAL* Модел закона о арбитражи. *UNCITRAL* Модел закон о међународној арбитражи ни његови *travaux préparatoires* не пружају прецизну дефиницију арбитра.²²²⁶ *UNCITRAL* Модел закон о арбитражи не прописује изричито да арбитар мора бити физичко лице, али такав закључак произилази из тумачења његових одредби. Најпре, *UNCITRAL* Модел закон дефинише „арбитражни суд“ као „арбитра појединца арбитра или арбитражни трибунал“.²²²⁷ Додатно, *UNCITRAL* Модел закон предвиђа да се никоме не може забранити да буде арбитар на основу држављанства које поседује.²²²⁸ Држављанство је правни статус који се традиционално и искључиво везује за физичка лица. Правна лица и други ентитети, попут система вештачке интелигенције, не могу поседовати држављанство у класичном смислу. Сам *UNCITRAL* Модел закон, у делу који се односи на разлоге за изузеће арбитра, предвиђа да арбитар мора открити све околности које би могле изазвати оправдане сумње у њену непристрасност или независност.²²²⁹ Системи вештачке интелигенције нису у стању да самостално процењују сопствену пристрасност, нити могу добровољно откривати околности које би указивале на сукоб интереса, јер немају субјективну свест, моралну одговорност, нити правни статус лица у смислу каквим га предвиђају правни стандарди. Сходно томе, иако Модел закон не прописује изричито да арбитар мора бити физичко лице, језик који користи и критеријуми које поставља недвосмислено искључују могућност да арбитар буде систем вештачке интелигенције.

Интересантна је и анализа личних заменица у *UNCITRAL* Модел закону. Наиме, модел закон реферише на арбитра, користећи заменице „он“, „она“, „његово“, „њено“ и сл. Примера ради, *UNCITRAL* Модел закон прописује правила о независности и непристрасности, па указује да *он/она* треба да странкама укаже све околности које могу да утичу на његову/њену непристрасност и независност.²²³⁰ Једна група аутора сматра да коришћење заменица „он“, „она“, „они“ сутерише да арбитри морају бити физичка лица.²²³¹ Они сматрају да личне заменице носе не само језичку и стилску функцију већ и да њихово коришћење упућује на физичка лица, која ословљавамо личним заменицама. Ипак, постоје и другачија схватања. Друга група аутора тврди да употреба личних заменица повезаних са људима као што су „он/она“ или „његов/њен“ не искључује аутоматски правна лица и друге ентитете да делују као арбитри.²²³² Они сматрају да се употреба личних заменица може сматрати питањем семантике, а не намером да се арбитража ограничи само на људске арбитре.²²³³ Истина, у законодавству се често користи поједностављен језик, па употреба личних именица може да служи циљу лакшег изражавања и језичког неоптерећивања текста прописа. У контексту тумачења личних заменица, треба поменути и Закона о тумачењу и општим клаузулама Хонг Конга који предвиђа да речи и изрази који су наведени у мушком роду укључују и женски и средњи род.²²³⁴ Овакво лингвистичко проширење би се могло схватити као основ за шире тумачења појмова, укључујући и могућност да личне заменице обухватају не само оба пола, већ и ентитете који нису људска

²²²⁶ W. Maxwell, G. Vannieuwenhuysse, *op. cit.*, 31.

²²²⁷ Члан 2(b) *UNCITRAL* Модел закона.

²²²⁸ Члан 11, став 1 *UNCITRAL* Модел закона.

²²²⁹ Члан 12(1) *UNCITRAL* Модел закона.

²²³⁰ Члан 12 *UNCITRAL* Модел закона.

²²³¹ D. Horton, *op. cit.*, 723; R. Walters, *op. cit.*, 142; Robert Merkin, Louis Flannery, *Merkin and Flannery on the Arbitration Act 1996*, Informa Law, 2019, 247.

²²³² H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 86-87.

²²³³ H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 131.

²²³⁴ Вид. члан 7(1) Закона о тумачењу и општим клаузулама Хонгконга, доступно на: www.elegislation.gov.hk/hk/cap1.

бића. Ипак, слична правила првенствено служе родној инклузивности унутар категорије физичких лица, а не као основ за проширење значења на правна лица и друге ентитете попут система вештачке интелигенције. Другим речима, сврха оваквих формулација у прописима је да се избегне дискриминација између мушкараца и жена у законским формулацијама, а не да се омогући укључивање ентитета који по својој природи не могу бити испуњавати друга захтевана својстава арбитра.

Такође, у тренутку када је доношена већина арбитражних прописа, па и *UNCITRAL* модел закон, законодавци нису разматрали могућност да арбитар може бити било ко, односно било шта осим физичког лица.²²³⁵ Тадашњи технолошки развој није указивао на могућност да машински ентитет има улогу у решавању спорова. Идеја да систем вештачке интелигенције може једног дана преузети улогу арбитра била је не само ван домаћаја законодавне расправе, већ и у домену научне фантастике. Сходно томе, формулације у модел закону су природно и усмерене ка физичком лицу као јединој замисливој опцији у то време. У том смислу, употреба личних заменица не треба бити предмет дубље анализе у контексту анализе допуштености и услова за примену система вештачке интелигенције као арбитра у поступку решавања спорова. На крају, аргумент коришћења личних заменица има ограничен домет, јер чак и уколико њега прихватимо, личне заменице саме по себи нису довољне за закључак да је примена вештачке интелигенције допуштена или забрањена, већ се анализа мора проширити и на друге факторе.

На крају, одредбе *UNCITRAL* Модел закона не говоре експлицитно о људима као арбитрама, односно физичким лицима. Ипак, анализом свих поменутих одредби се може закључити да су творци Модел закона имали на уму човека као арбитра и да су захтевали постојање људског фактора приликом формулисања одредби закона. Како се велики број земаља угледао на модел закон о арбитражи, може се рећи да је он веома прихваћен, те да његове одредбе утичу и на правац развоја других арбитражних закона. Имајући то у виду, може се претпоставити да ће национални закони пратити тренд који зада Модел закон, те да ће и друге земље захтевати да је људски фактор присутан приликом доношења одлуке.

На основу анализе 31 арбитражног националног закона професори Мореира (*Moreira*) и Сегат (*Segate*) су дошли до закључка да постоји општи став, који је у великој мери заснован на *UNCITRAL* Модел закону да арбитраи треба да буду физичка лица, иако такав став није нужно регулисан у законима и арбитражним правилима.²²³⁶ Слично стандардима који су постављени у *UNCITRAL* Модел закону, и већина арбитражних правила имплицитно предвиђа именовање људи као арбитра путем прописивања услова за именовање арбитра у виду држављанства или места пребивалишта арбитра.²²³⁷

Енглески арбитражни закон предвиђа да је мандат арбитра личан и да престаје његовом смрћу.²²³⁸ С обзиром да се само физичким лицима може преписати смртност, претпоставља се да енглески арбитражни закон предвиђа да арбитар може бити само физичко лице.²²³⁹ Појам „особа“ се у закону помиње више од 25 пута, а нарочито у члану 26, који наводи

²²³⁵ K. Oblin, *op. cit.*

²²³⁶ João Ilhão Moreira, Riccardo Vecellio Segate, “The “It” Arbitrator: Why Do Corporations Not Act as Arbitrators?”, *Journal of International Dispute Settlement*, Vol. 12, No. 4, 2021, 542.

²²³⁷ Тако, *ICC* арбитражна правила предвиђају услов држављанства и места пребивалишта арбитра, *LCLA* арбитражна правила пружају детаљна упутства у вези држављанства арбитра, укључујући и двојно држављанство. Вид. члан 13, ставове 1 и 5 *ICC* арбитражних правила; члан 6 *LCLA* арбитражних правила; члан 37, став 2, тачка б) *ICSID* арбитражних правила.

²²³⁸ Вид. члан 26, став 1 закона о арбитражи Енглеске из 1996. године.

²²³⁹ Sir Michael J. Mustill, Stewart C. Boyd, *The Law And Practice Of Commercial Arbitration In England*, Lexis Pub, 1989, 247; R. Merkin, L. Flannery, *op. cit.*, 310.

„смрт арбитра“.²²⁴⁰ Ово јасно указује да се овај закон односи на физичко лице које може бити овлашћено да води арбитражни поступак, а не на систем вештачке интелигенције.²²⁴¹ Енглески суд је 2015. године потврдио да, према Закону о арбитражи из 1996. године, само физичка лица могу бити арбитраи, а не правна лица или група физичких лица у форми ортакког друштва.²²⁴² Међутим, упркос оваквом тумачењу суда, формулација Закона о арбитражи из 1996. године је отворена за различита тумачења. На пример, у случају *Dubai Islamic Bank PJSC* против *Paymentech Merchant Services Inc.*, ниједна од странака није сматрала да је арбитража од стране комитета или одбора директора неважећа према енглеском праву.²²⁴³ Овај случај показује да ће уговорне стране и енглески судови некада бити спремни да прихвате прагматична решења у циљу прилагођавања потребама странака и околностима конкретног случаја. У том смислу би можда било и замисливо да странке договоре да њихов спор решава систем вештачке интелигенције као независни ентитет.

4.6.2.3. Правни прописи који регулишу решавање спорова од стране правних лица и других ентитета

До сада је анализа сводила на разматрање критеријума који се изричито тичу избора физичког лица за арбитра. У наставку ћемо испитати могућност да правна лица и други ентитети решавају арбитражни спор.

Одређени национални прописи, иако ретки, експлицитно допуштају именовање правних лица и ентитета за арбитра, док други тако именовање или забрањују или изричито не регулишу ово питање, већ се применом прописаних услова за именовање арбитра имплицитно закључује да арбитра не може бити правно лице или други ентитет. Као што смо видели у претходном делу, већина арбитражних прописа имплицитно, а често и експлицитно, прописују да арбитра мора бити појединац, физичко лице које испуњава одређене услове као што су пословна способност, држављанство, непристрасност, независност и способност обављања дужности које произилазе из именовања арбитра.

Тако, *UNCITRAL* модел закон не садржи одредбе које се тичу правних лица нити се правна лица експлицитно помињу у самом тексту прописа ни у документима објављеним приликом доношења прописа.²²⁴⁴ Као што смо претходно објаснили, *UNCITRAL* модел закон прописује само критеријуме за избор арбитра који се могу приписати физичким лицима. Има и другачијих решења у арбитражним прописима. Примера ради, у Италији се сматра да је арбитражни споразум којим се за арбитра одређује правно лице ништав.²²⁴⁵ С друге стране, грчки грађанско процесни законик експлицитно предвиђа могућност да правна лица делују као арбитраи, наводећи да једна или више особа, али и одређена институција могу бити именовани за арбитра.²²⁴⁶ Такође, ирански закон о међународној арбитражи

²²⁴⁰ R. Walters, *op. cit.*, 142.

²²⁴¹ *Ibidem*.

²²⁴² J. Hope, *op. cit.*, 247.

²²⁴³ *Dubai Islamic Bank PJSC v. Paymentech Merchant Services Inc.*, [2000] EWHC (Comm) 288. High Court of Justice, Commercial Court, England and Wales, 2000.

²²⁴⁴ Вид. *UNCITRAL* извештај о раду са 18. састанка који се одржао 21. јуна 1985. године, који представља прилог бр. 17 уз записнике са 40. заседања Генералне скупштине УН из 1985. године (U.N. Doc A/40/17).

²²⁴⁵ *Case No. 123365 and Case No. 258717*, Case No. 123365 (November 1999); Case No. 258717 (August 1962). Scottish courts (jurisdiction unspecified in source), 1999 and 1962. Доступно у: *Fraser Davidson, Hew R. Dundas, David Bartos, Arbitration (Scotland) Act 2010, W. Green, 2010, 109–110*; Вид. J. Hope, *op. cit.*, 108.

²²⁴⁶ Члан 87, став 1 грчког грађанско процесног законика.

експлицитно предвиђа да физичка или правна лица могу бити именовани за арбитре.²²⁴⁷ На крају, шпански суд је утврдио да рачуноводствене фирме, као правна лица, могу бити именоване као арбитри у рачуноводственим споровима.²²⁴⁸ Ово се сматрало јединим случајем у ком је суд признао одлуку коју је донело правно лице до 2012. године.²²⁴⁹

Међутим, чак у изузетним случајевима када је омогућено да правна лица или стручна тела могу решавати арбитражни спор, доношење одлуке у начелу и даље врше физичка лица, која поступају у име правног лица или одређеног стручног тела. Ипак, у правном смислу, правна лица се сматрају ентитетима којима је признат правни субјективитет, па која могу имати одређена права и обавезе, те преузети одговорност за одређене поступке. Код система вештачке интелигенције је ситуација мало другачија, па носи одређене изазове за дефинисање и категоризацију. У наставку ћемо анализирати правни субјективитет вештачке интелигенције и (не)могућност да се систем вештачке интелигенције примени као арбитар у арбитражном поступку.

4.6.2.4. (Не)постојање правног субјективитета вештачке интелигенције

Категоризација вештачке интелигенције није једноставна, имајући у виду да се вештачка интелигенција не уклапа у традиционалну дихотомију постојећих правних категорија, која правне субјекте дели на физичка и правна лица. Док физичко лице подразумева људско биће, појединца са одређеним правима и обавезама, а правно лице представља организацију или ентитет коме је законом признат статус субјекта права, вештачка интелигенција нема правни субјективитет, односно статус носioca права и обавеза. И физичка и правна лица су носиоци права и обавеза који могу имати способност да изјавама воље располажу својом имовином.

Већина арбитражних правила прописује да арбитар треба да има пословну способност. Вештачка интелигенција нема свест, вољу, па не може поседовати пословну способност, нити моралну и правну одговорност, што су кључне карактеристике субјекта права, већ представља технологију која нема својство правне личности, а управо недостатак правне личности вештачке интелигенције спречава њено именовање за арбитра, независно од тога да ли се од арбитра захтева да буде људско биће или не.²²⁵⁰ Додатно, национална припадност се некада прописује као услов за именовање арбитра. Националну припадност могу имати само физичка и правна лица. У том смислу, недостатак државне припадности система вештачке интелигенције не мора нужно бити препрека за именовање, али може бити отежавајући фактор приликом именовања. Ипак, у изузетним случајевима се и системима вештачке интелигенције може доделити држављанство. Тако је Софија робот добила држављанство Саудијске Арабије 2017. године, поставши први робот који има државну припадност.²²⁵¹ Робот Софија је том приликом изјавила „Велика ми је част и веома сам

²²⁴⁷ Члан 1 франског закона о међународној арбитражи. Вид. Hamid G. Gharavi, “The 1997 Iranian International Commercial Arbitration Law: The UNCITRAL Model Law a L’Iranienne”, *Arbitration International*, Vol. 15, No. 1, 1999, 85.

²²⁴⁸ *Sogetel S.A. v. Auna Telecomunicaciones S.A.*, Res. 585/2005, Ref. 28079370142005100459. Audiencia Provincial de Madrid (Section 14), Spain, 29. јул 2005.

²²⁴⁹ UNCITRAL, *UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration*, New York, 2012, 59.

²²⁵⁰ W. Maxwell, G. Vannieuwenhuyse, *op. cit.*, 24-33.

²²⁵¹ A.O. Onyefulu, *op. cit.*, 59.

поносна због овог јединственог признања. Ово је историјски тренутак - бити први робот на свету који је добио држављанство“.²²⁵²

Висок степен аутономије вештачке интелигенције је већ отворио питање да ли вештачку интелигенцију треба и даље посматрати искључиво као објекат права под контролом човека, или бисмо вештачку интелигенцију могли да посматрамо као самосталан правни субјект, ентитет који може имати права, обавезе, поседовати имовину и сносити одговорност за штету коју проузрокује. Ова идеја, иако провокативна и теоријски занимљива, изазвала је значајну дебату у стручној јавности. Наиме, Европски парламент је разматрао увођење нове категорије правног субјективитета, тзв. специфичног правног статуса за роботе у виду електронске личности која би се примењивала на високоаутономне системе вештачке интелигенције.²²⁵³ Међутим, упркос технолошком напретку и растућем нивоу аутономије, преовлађујуће мишљење је да у овом тренутку вештачкој интелигенцији не би требало доделити правни субјективитета. Вештачка интелигенција нема способност да разуме, прихвати и сноси правне последице својих поступака, па она не може бити третирана као правни субјект у традиционалном смислу, нити може да преузме личну одговорност. Одговорност за штету која произилази из деловања система вештачке интелигенције, па и у случајевима високе аутономије, правно се везује за физичка лица, правна лица или институције које су систем створиле, користиле или њиме управљале.²²⁵⁴ У том смислу, уместо увођења нове категорије правног субјективитета, која би повукла читав низ етичких, правних и друштвених питања, сматрало се да је прикладније прилагодити постојећи правни оквир како би он обухватио ризике повезане са применом вештачке интелигенције. Тако, одговорност за развој и примену вештачке интелигенције сnose физичка или правна лица која су је створила, обучила, применила или ставила у употребу, што је јасно регулисано и у *AI Act*-у који предвиђа различит ниво обавеза за различита лица која у контроли имају систем вештачке интелигенције. Дакле, иако систем вештачке интелигенције нема правни субјективитет, према тренутно важећим правним прописима, овај недостатак се може превазићи уколико би систем на неки начин био повезан са одређеним физичким или правним лицем. Већина прописа полази од чињенице да је вештачка интелигенција систем којим управљају људи, а не аутономан ентитет са сопственим правима и обавезама. У том смислу, арбитром би се могла сматрати особа која има контролу над радом система вештачке интелигенције.²²⁵⁵ То може бити власник система, његов произвођач, али и лице које управља системом, односно администрира његов рад. С тим у вези, постоји схватање да не би било могуће именовати систем вештачке интелигенције за арбитра, већ само лице или ентитет које би могло да контролише рад система.²²⁵⁶ У једној од претходних секција смо помињали и предлоге из изнете у правној доктрини да лице или ентитет који контролише машину може да потпише арбитражну одлуку.²²⁵⁷ Ипак, сви ови предлози захтевају измене у нормативном оквиру како бисмо могли

²²⁵² Anthony Cuthbertson, “Tokyo: Artificial Intelligence ‘Boy’ Shibuya Mirai Becomes World’s First AI Bot to Be Granted Residency”, *Newsweek*, 2017, www.newsweek.com/tokyo-residency-artificial-intelligence-boy-shibuyamirai-702382.

²²⁵³ Вид. Резолуција Европског парламента са препорукама упућеним Комисији о правилима грађанског права у области роботике (енг. European Parliament resolution with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics 2015/2103 INL), доступно на: www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051EN.html.

²²⁵⁴ Directorate-General for Justice and Consumers (European Commission), *Liability for artificial intelligence and other emerging digital technologies*, 2019, доступно на: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1c5e30be-1197-11ea-8c1f-01aa75ed71a1/language-en>.

²²⁵⁵ W. Maxwell, G. Vannieuwenhuysse, *op. cit.*, 24-33; H.Y. Ng, V. Benedetti del Rio, *op. cit.*, 125-126; R. Alnaber, *op. cit.*, 23.

²²⁵⁶ W. Maxwell, G. Vannieuwenhuysse, *op. cit.*, 31.

²²⁵⁷ J-B. Racine, *op. cit.*, 1060.

да говоримо о именовању система вештачке интелигенције за арбитра у арбитражном поступку, а у литератури се већином наглашава да професија арбитра треба да „задржи употребу људског арбитра што је дуже могуће и да се одупре реформи арбитражних закона које би дозволиле да робот преузму улогу арбитра“.²²⁵⁸ Ипак, има и другачијих ставова. Тако, проф. Ејденмулер (*Eidenmuller*) и Варезис (*Varesis*) тврде да не постоји разлог да арбитража захтева фундаментално људску контролу, управљање или чак људску улогу у одлучивању.²²⁵⁹

На крају, битно је одржати интегритет арбитражног поступка и обезбедити странкама правну сигурност и одрживост арбитражне одлуке. У тренутном нормативном и технолошком контексту, то значи да странке, арбитражна институција или други надлежни орган за именовање арбитра треба да воде рачуна о квалификацијама које се траже од арбитра на основу споразума странака, али и меродавног арбитражног права.²²⁶⁰ У супротном, уколико се изабере арбитра који нема уговорена, односно друга захтевана својства према закону, странке не само што могу тражити изузеће арбитра, већ касније могу тражити и поништај, односно одбијање признања и извршења арбитражне одлуке по основу јавног поретка, али и по основу неправилног сачињавања арбитражног трибунала.²²⁶¹ Дакле, арбитражна одлука донета од стране ентитета, као што је вештачка интелигенција, који не испуњава законске критеријуме за именовање арбитра може бити оспорена и поништена.

Уколико разматрамо саму правну изводљивост, закључујемо да постоје веома рестриктивна законодавства према употреби вештачке интелигенције као арбитра у поступку. Наиме, национална законодавства која прописују да само физичка лица могу бити арбитра, према тренутном схватању вештачке интелигенције као ентитета без правног субјективитета, ограничавају употребу вештачке интелигенције као арбитра у поступку. С обзиром да вештачка интелигенција нема правни субјективитет нити правну способност да поступа у своје име, она не може формално бити именована као арбитра у складу са важећим прописима. У том смислу се може очекивати да ће арбитражне одлуке генерисане од стране вештачке интелигенције бити оспораване пред државним судовима држава које прописују именовање искључиво физичких лица.²²⁶² У земљама у којима је изричито прописано да арбитра могу бити само физичка лица, би арбитражна одлука које доноси систем вештачке интелигенције вероватно била проглашена супротном јавном поретку земље.²²⁶³ Примера ради, француски закони изричито прописују да арбитра могу бити само физичка лица, па би супротно поступање могло да се сматра повреди јавног поретка.

Могући су и флексибилнији приступи. Тако, барем у теорији би се могло тврдити да је у појединим државама могуће именовати вештачку интелигенцију за арбитра у арбитражном поступку уколико национални арбитражни закони не предвиђају изричито захтев да само физичка лица могу бити арбитра.²²⁶⁴ Дакле, у земљама у којима не постоје експлицитни услови за избор арбитра који се односе само на физичка лица, може постојати простор за пуноважност, односно признање и извршење арбитражне одлуке, посебно уколико су странке пристале на именовање роботског арбитра.²²⁶⁵ Ипак, треба имати у виду да чак и у

²²⁵⁸ R. Walters, *op. cit.*, 17; F. G'sell, *op. cit.*, 363.

²²⁵⁹ H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 49-93.

²²⁶⁰ Вид. члан 11, став 5 *UNCITRAL* Модел закона.

²²⁶¹ М. Станивуковић, *op. cit.*, 176.

²²⁶² C. Sim, *op. cit.*, 5.

²²⁶³ R. Alnaber, *op. cit.*, 22.

²²⁶⁴ W. Maxwell, G. Vannieuwenhuyse, *op. cit.*, 31.

²²⁶⁵ R. Alnaber, *op. cit.*, 2, 22.

случају да се странке сагласе са избором система вештачке интелигенције као арбитра, арбитражна одлука може бити поништена уколико је седиште арбитраже у неким од земаља које изричито прописују да арбитри могу бити само физичка лица.²²⁶⁶ Дакле, странке, односно њихови заступници треба веома пажљиво да проуче прописе седишта арбитраже како се не би уговориле нешто што је у супротности са *lex arbitri*.

Дакле, поједине земље ограничавају именовање само физичких лица за арбитре, прописивањем искључиво могућности именовања физичких лица или предвиђањем критеријума за избор арбитра који се односе искључиво на физичка лица. Чини се да је овај приступ у складу са данашњим схватањем улоге и капацитета технологије у друштву. Ипак, овакве рестриктивне политике се могу променити самом изменом правног оквира који би предвидео флексибилније критеријуме за избор арбитра који би могли да се примене и на ентитете, као што је вештачка интелигенција. Међутим, могућност ангажовања вештачке интелигенције уместо човека као арбитра би значајно променило досадашњи начин решавања спорова и схватања друштвених односа, па би неминовно довело до промене основних друштвених вредности.²²⁶⁷ Дакле, не само што би била потребна темељна измена тренутно важећих закона, него би се морао променити и начину њиховог тумачења, као и схватања улоге вештачке интелигенције у друштву. Док се приступ човека ка технологији не промени и не успостави потпуно поверење у технологију, свако ко би тумачио тренутно важеће законе и омогућио замену човека вештачком интелигенцијом би се могао сматрати „изузетно храбрим”.²²⁶⁸ Стога, иако постоји теоријска могућност да машина као арбитар решава спор, као што је вештачка интелигенција, позитивно право тренутно не препознаје такве ентитете као легитимне носиоце арбитражне функције. Да би до тога дошло, била би неопходна озбиљна нормативна реформа и преиспитивање темељних концепата арбитраже као механизма заснованог на поверењу, правној сигурности, непристрасности, независности и одговорности доносиоца одлука.

Додатно, измена постојећих правних прописа, а нарочито међународних конвенција није препоручљива, јер захтева време и подразумева комплексан поступак усвајања измена и допуна, који је истоветан поступку самог доношења прописа. Наиме, до скоро је процес измене међународног уговора са више од 145 држава потписница било тешко и замислити, јер измена мора бити усвојена на униформан начин.²²⁶⁹

Ипак, то не значи да не постоје иницијативе за измене и допуне Њујоршке Конвенције. Још 2006. године, *UNCITRAL* Радна група II за арбитражу је закључила да би измена или сачињавање протокола на Њујоршку конвенцију подразумевала неколико година и да би чак могла допринети снижавању униформности којој се тежи на глобалном нивоу.²²⁷⁰ Једна од иницијатива за измену Њујоршке конвенције је представљена на 50. годишњици конвенције од стране проф. ван дер Берга (*van den Berg*), истакнутог коментатора Њујоршке конвенције.²²⁷¹ Његов предлог је данас познат као нацрт нове Њујоршке конвенције, односно као нацрт из Мајамија, састављен у циљу модернизације конвенције.²²⁷²

²²⁶⁶ A.O. Onyefulu, *op. cit.*, 61-62.

²²⁶⁷ G.I. Zekos, *op. cit.*, 2.

²²⁶⁸ R. Walters, *op. cit.*, 14.

²²⁶⁹ M. Moses, *op. cit.*, 19.

²²⁷⁰ Вид. *UNCITRAL* Водич за примену члана II Њујоршке конвенције, доступно на <https://undocs.org/en/A/CN.9/WG.II/WP.139>.

²²⁷¹ Albert Jan van den Berg, “Annex I: Text of the Hypothetical Draft Convention on the International Enforcement of Arbitration Agreements and Awards”, *50 Years of the New York Convention: ICCA International Arbitration Conference, ICCA Congress Series* (ed. Albert Jan van den Berg), Dublin, 2009, Vol. 14, 2009, 667-669.

²²⁷² Joseph Manuel Tirado, Alberto Acevedo, Gabriela Cosio, “Chapter 18: Time for a New NY Convention? Was Albert van den Berg Right?”, *60 Years of the New York Convention: Key Issues and Future Challenges* (eds. Katia Fach Gomez,

Све ово указује на комплексан процес усвајања измена и допуна, па је заиста велико питање да ли је реална промена текста Њујоршке конвенције која би укључивала измену у корист генерисања пуноважних арбитражних одлука од стране вештачке интелигенције. Поједини аутори уместо измене саме конвенције предлажу измене у Водичу *UNCITRAL* Секретаријата о Њујоршкој конвенцији, с обзиром да он има „за циљ да буде динамичнији алат који омогућава прилагођавање одредаба конвенције променљивим потребама међународног арбитражног система и његовој флексибилнијој примени од стране локалних судова“.²²⁷³ Ипак, и ове измене је неопходно да прати промена у схватању улоге технологије и њено прихватање за вршење задатака као што је решавање спорова. У том смислу се може очекивати да арбитражне одлуке донете од стране вештачке интелигенције неће бити оспораване на основу јавног поретка уколико вештачка интелигенција постане прихваћена као бржи и ефикаснији начин решавања спорова.²²⁷⁴ Под условом да вештачка интелигенција достигне све могућности које има арбитар и да је арбитражни поступак који води вештачка интелигенција једнако праведан и потенцијално ефикаснији од традиционалног поступка који води човек, поједини аутори сматрају да ће државе које желе да се позивају на изузетак јавног поретка како би одбиле извршење морати би да објасне зашто је поступак који води човек бољи и легитимнији.²²⁷⁵ Ипак, док не дође тај тренутак, делује извесно да ће арбитражне одлуке генерисане од стране вештачке интелигенције бити успешно оспораване на основу недостатка правног субјективитета.

4.6.3. (Не)могућност пружања образложења арбитражне одлуке генерисане од стране система вештачке интелигенције као основ за оспоравање арбитражне одлуке

Већина арбитражних националних закона предвиђа да арбитражна одлука мора садржати разлоге на којима се заснива арбитражна одлука (вид. поглавље VII 2.3.).²²⁷⁶ Недостатак образложења арбитражне одлуке је један од два основа на који се странке највише позивају у оквиру кршења јавног поретка као основа за одбијање признања и извршења арбитражне одлуке, поред недостатка независност и непристрасности арбитара.²²⁷⁷

Недостаци у образложењу арбитражне одлуке се могу сматрати разлогом за поништај арбитражне одлуке по основу повреде процесног јавног поретка.²²⁷⁸ Наиме, арбитражна одлука може бити поништена због повреде јавног поретка на основу чињенице да одлука не решава све постављене правне захтеве или на основу чињенице да је арбитражни трибунал прешао границе арбитражног споразума и правног захтева странака, одлучујући о

Ana M. Lopez-Rodriguez), Kluwer Law International, 2019, 295-314; Piotr Wilinski, "Should the Miami Draft be given a second chance? The New York Convention 2.0", *Iurgium (Spain Arbitration Review)*, Club Español del Arbitraje, Vol. 34, 2019, 77; Piotr Wilinski, "Chapter VI: The New York Convention of 1958 on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards", *Excess of Powers in International Commercial Arbitration: Compliance with the Arbitral Tribunal's Mandate in a Comparative Perspective* (ed. Piotr Wilinski), Eleven International Publishing, 2021, 338; Dimitra A. Tsakiri, "The New York Convention's Field of Application with respect to the Enforcement of the Arbitration Agreement", *ASA Bulletin*, Vol. 36, No. 2, 2018, 374; Marika R. P. Paulsson, "The Miami Draft: the Good Twin of the NYC", *Kluwer Arbitration Blog*, 2010, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2010/10/07/the-miami-draft-the-good-twin-of-the-nyc/>.

²²⁷³ G. Argerich, M.B. Noodt Taquela, J. Jorge, *op. cit.*

²²⁷⁴ A.O. Onyefulu, *op. cit.*, 64.

²²⁷⁵ H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 81.

²²⁷⁶ A.J. van den Berg, *op. cit.*, 381; H. Eidenmuller, F. Varesis, *op. cit.*, 72; C. Sim, *op. cit.*, 13; N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 133; M. Станивуковић, *op. cit.*, 258; M. Ђорђевић (2020 б), *op. cit.*, 62.

²²⁷⁷ A.J. van den Berg, *op. cit.*, 376-377.

²²⁷⁸ M. Ђорђевић (2020 б), *op. cit.*, 72.

питањима о којима странке нису расправљале током поступка.²²⁷⁹ Из праксе државних судова се закључује да арбитражни трибунал има исту обавезу као и судија државног суда, те да треба да пружи потпуно образложење своје одлуке, односно образложење какво би се очекивало и од судије који би поступао у сличном случају.²²⁸⁰ Ипак, од арбитражног трибунала се не захтева да се детаљно изјашњава о сваком чињеничном или правном захтеву странке, уколико је тај захтев био нерелевантан за доношење одлуке у конкретном предмету, што мора бити објашњено у оквиру самог образложења одлуке.²²⁸¹ Француски суд је у једној одлуци навео да арбитражни трибунал нема обавезу да у образложењу одлуке детаљно изнесе све аргументе странака, нити да сваком појединачном аргументу посвети посебан пасус у одлуци.²²⁸² Енглеска судска пракса такође потврђује да само пропуст арбитражног трибунала да се изјасни о фундаментално битним питањима у арбитражној одлуци може да представља озбиљну повреду поступка која оправдава поништај арбитражне одлуке, док се неизјашњавање о сваком поднетом доказу и његовој доказној снази не сматра повредом правила поступка.²²⁸³ Степен образложења арбитражне одлуке треба да буде пропорционалан сложености начина на који је одређено питање оспоравано пред арбитражним трибуналом, па ће се у зависности од начина на који су питања оспоравана, захтевати већи или мањи степен детаљности и ширине образложења.²²⁸⁴

Државни судови обично постављају релативно низак стандард у смислу услова за садржину образложења одлуке.²²⁸⁵ Сматра се да постоји релативно мала шанса да суд одбије признање и извршење арбитражне одлуке на основу кршења јавног поретка услед неадекватног образложења уколико су макар неки разлози за доношење арбитражне одлуке наведени.²²⁸⁶ Арбитражна одлука као резултат арбитражног поступка који се сматра алтернативним механизмом решавања спорова треба да буде ослобођена сложености и техничких детаља.²²⁸⁷ Арбитри могу у арбитражној одлуци само да представе шта се, по њиховом виђењу, десило, односно није десило у спору и да кратко објасне зашто су, у светлу онога што сматрају да се десило, дошли до своје одлуке и која је то одлука.²²⁸⁸ Арбитражна одлука се разликује од судске пресуде, јер се од арбитра не очекује да анализира законе, већ је довољно да објасне како су дошли до одређеног закључка.²²⁸⁹ Када се у захтеву за поништај арбитражне одлуке, странка позива на недостатак образложења, задатак судије није да процењује сам квалитет образложења нити да преиспитује правилну примену материјалног права,²²⁹⁰ већ да утврди да ли образложење уопште постоји, да ли су у њему наведени сви

²²⁷⁹ M. Krasula, A. Pellino Hawthorne, S. Torkomyan, *op. cit.*, 60.

²²⁸⁰ *BHP Billiton Ltd v. Oil Basins Ltd*, [2007] VSCA 255, [56]–[57]. Victorian Supreme Court of Appeal, Australia, 2007.

²²⁸¹ *Q. v. C.*, Jurisprudence de Liège, 1984, 197–200. Court of First Instance, Liège, Belgium, 6. мај 1984.

²²⁸² *Société Aurilier SA and Others v. Société ITM Entreprises SA*, No. 2004/19639; Rev. Arb. (2006), 484. Paris Court of Appeal, 1st Chamber, France, 30. мај 2006.

²²⁸³ *Fidelity Management SA v. Myriad International Holding BV*, [2005] EWHC 1193 (Comm). High Court of Justice, Commercial Court, England and Wales, 9. јун 2005; *Ascot Commodities NV v. Olam International Ltd*, [2002] CLC 277. High Court of Justice, Commercial Court, England and Wales, 2002; *World Trade Corporation v. Czarnikow Sugar*, [2005] 1 Lloyd's Reports 422. High Court of Justice, England and Wales, 2005; *Schwebel v. Schwebel*, [2011] 2 AER (Comm) 1048, para. 23. High Court of Justice, England and Wales, 2011.

²²⁸⁴ N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 135. Занимљиво је, међутим, и да је италијански апелациони суд у једном случају одлучио да се повреда јавног поретка може ценити само на основу диспозитива арбитражне одлуке, а не на основу образложења. Вид. *Bobbie Brooks Inc. v. Lanificio Walter Bacci S.a.S.*, Y.B. Com. Arb. (Italy no. 29). Corte di Appello (Court of Appeal), Florence, Italy, 8. октобар 1977; *Corte di Cassazione (Sez. I)*, No. 2448, Y.B. Com. Arb. (Italy no. 40). Corte di Cassazione, Italy, 15. април 1980.

²²⁸⁵ J. Hope, *op. cit.*, 113.

²²⁸⁶ A.J. van den Berg, *op. cit.*, 382.

²²⁸⁷ N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 135.

²²⁸⁸ *Bremer Handelsgesellschaft mbH v. Westzucker GmbH* (No. 2), [1981] 2 Lloyd's Rep 130, 132. Court of Appeal, England and Wales, 1981 (у даљем тексту: *Bremer Case*).

²²⁸⁹ *Bremer Case*, 132.

²²⁹⁰ *T.S. Ltd v. E.S. S.p.A.*. Milan Court of Appeal, First Section, Italy, 10. мај 2017.

захтеви странака, и да ли је о тим захтевима барем сумарно одлучено.²²⁹¹ Тако, у шведској судској пракси преовлађује мишљење да само потпуни изостанак образложења одлуке може бити довољан да представља основ за поништај арбитражне одлуке.²²⁹² Наиме, у одсуству прецизнијих упутстава о томе шта треба да обухвати образложење одлуке, стране могу имати више или мање обимна очекивања у вези са жељеном садржином образложења. Међутим, питање шта су стране, оправдано или неоправдано очекивале и шта се може сматрати добром праксом међу арбитрима се разликује од питања да ли је образложење заиста толико неадекватно да представља основ за поништај арбитражне одлуке.²²⁹³ Постоји још примера флексибилнијег приступа тумачењу захтева за образложење арбитражне одлуке. Наиме, Виши суд Квебека је одбио захтев за поништај одлуке због недостатка образложења, позивајући се да приликом процене адекватности образложења не треба узимати у обзир искључиво оно што је експлицитно наведено у тексту одлуке, већ и оно што се може разумно закључити, односно имплицитно извести из њеног садржаја.²²⁹⁴ Дакле, није потребно у сваком случају наводити изричито објашњење сваког појединачног корака у расуђивању арбитражног трибунала, већ ће некада бити довољно да из образложења произилази логички след мисли и основне премисе на којима се одлука заснива. Овакав приступ наглашава суштинску, а не формалну природу обавезе пружања образложења странкама, јер се од арбитражног трибунала захтева функционална јасноћа која омогућава разумевање основних разлога на којима се заснива одлука, а не детаљна аргументација. На овај начин се интегритет арбитражног поступка штити од могућих злоупотреба услед учесталих формалистичких захтева за поништај одлука због наводних процесних пропуста

У пракси су забележени и случајеви где је усвојен захтев за признање и извршење одлуке упркос наводној повреди јавног поретка због недостатка образложења арбитражне одлуке.²²⁹⁵ Тако, пракса показује да судови држава у којима је образложење арбитражне одлуке обавезно могу усвојити захтев за извршење арбитражне одлуке која не садржи образложење уколико је одлука сачињена у држави где су необразложене арбитражне одлуке пуноважне.²²⁹⁶

На крају, навешћемо и још неколико примера где је арбитражна одлука поништена због neodговарајућег образложења. Тако, пракса говори да ће се арбитражна одлука поништити уколико арбитражни трибунал занемари, односно у арбитражној одлуци уопште не наведе велики број чињеница које су странке у поступку изнеле.²²⁹⁷ Такође, поништиће се она одлука која спорне чињенице не доказује, него их узима као неспорне и на основу њих одлучује о исходу спора.²²⁹⁸ Ипак, чињеница да се у одлуци не наводе одређени наводи странака, не значи да арбитражни трибунал те наводе није пажљиво разматрао током

²²⁹¹ *Management Service BVBA v. Vlaamse Media Maatschappij*, b-Arbitra 2014/1, 215–219. Court of Appeal, Brussels, Belgium, 6. децембар 2011.

²²⁹² *Svea Court of Appeal — Case No. T 10913-11*. Svea Court of Appeal (Svea hovrätt), Sweden, 20. јун 2013; *Soyak International Construction & Investment Inc. v. Hochtief AG*, Supreme Court of Sweden, 2009 s. 128. Supreme Court of Sweden (Högsta domstolen), 2009.

²²⁹³ J. Hope, *op. cit.*, 114.

²²⁹⁴ *Navigation Sonamar Inc. v. Algoma Steamships Limited*, XIX Y.B. Com. Arb. 256 (1994); *Rapports Judiciaires de Québec* 1987, 1346. Court of Quebec, Canada, 1987.

²²⁹⁵ Вид. P. Sanders (2011), *op. cit.*, 119.

²²⁹⁶ Вид. нпр. *Seller v. German Buyer*, XXXV Y.B. Com. Arb. 386 (2010) (Germany no. 135). Oberlandesgericht (Court of Appeal), Düsseldorf, Germany, 15. децембар 2009.

²²⁹⁷ *Higher Regional Court Frankfurt — File No. 26 Sch 4/10*, BeckRS 2013, 22822. Oberlandesgericht (Higher Regional Court), Frankfurt am Main, Germany, 6. мај 2010.

²²⁹⁸ *Federal Supreme Court — File No. III ZR 16/84*, NJW 1986, 1436. Bundesgerichtshof (Federal Supreme Court), Germany, 26. септембар 1985.

већања.²²⁹⁹ У том смислу, једнообразан је став судова Немачке да је арбитражни трибунал дужан да узме у обзир све чињенице случаја приликом доношења одлуке, али није дужан да оне чињенице које не сматра значајним наводи у образложењу своје одлуке.²³⁰⁰

Једно од кључних питања у контексту примене вештачке интелигенције у поступку решавања спорова је да ли она може да пружи адекватно образложење арбитражне одлуке. Како образложење чини основ за процену пуноважности генерисане одлуке како у поступку поништаја, тако и у поступку признања и извршења арбитражних одлука, оправдано се поставља питање да ли вештачка интелигенција може да пружи одговарајуће, разумљиво и логички доследно образложење арбитражне одлуке које пружа мисаони ток тумачења и примене права и које доприноси да одлука буде коначна и прихватљива странкама у поступку.

Једна од најчешћих критика система вештачке интелигенције је немогућност објашњења начина њеног рада и генерисаних резултата (вид. поглавље IV 1.8.). Овај проблем се назива проблем „црне кутије“ (енг. *black box*), која означава нетранспарентност рада система вештачке интелигенције.²³⁰¹ Нетранспарентност алгорита подразумева необјашњивост процеса који се дешава између улазних и излазних података. То даље значи да разумевање процеса није доступно корисницима и лицима на које се резултати односе, као и свим другим спољним посматрачима, који имају приступ самом резултату.²³⁰² Ефекат црне кутије доводи до забринутости корисника и стварања неповерења јавности у вештачку интелигенцију,²³⁰³ а њихова примена у правосудном систему могла би да наруши принципе процесне правде.²³⁰⁴ Занимљиво је и да поједини аутори и арбитражни поступак називају „црном кутијом“, односно „црном рупом“,²³⁰⁵ позивајући се на чињеницу да је арбитража као начин решавања спорова поверљива,²³⁰⁶ па се чују критике да се арбитража одвија иза „црне завесе“.²³⁰⁷ Међутим, ове критике су пре свега усмерене на неадекватна објашњења арбитражних одлука које се доносе у Америци, с обзиром да је у америчком систему уобичајено да арбитражне одлуке немају образложење.²³⁰⁸

Систем вештачке интелигенције користећи технике машинског учења и дубоког учења поседује способност да обради велике количине података како би идентификовао обрасце понашања, на основу њих донео одлуке и пружио предвиђање исхода. Ови системи

²²⁹⁹ *Higher Regional Court Munich — File No. 34 Sch 17/08*, BeckRS 2009, 12100. Oberlandesgericht (Higher Regional Court), Munich, Germany, 20. април 2009; *Svea Court of Appeal — Case No. T 1926-07*. Svea Court of Appeal (Svea hovrätt), Sweden, 25. август 2008.

²³⁰⁰ *Higher Regional Court Munich — File No. 34 Sch 17/08*, BeckRS 2009, 12100. Oberlandesgericht (Higher Regional Court), Munich, Germany, 20. април 2009; *Higher Regional Court Frankfurt — File No. 26 SchH 3/09*, BeckRS 2010, 29009. Oberlandesgericht (Higher Regional Court), Frankfurt am Main, Germany, 28. октобар 2010; *Federal Supreme Court — File No. III ZR 169/90*, NJW 1992, 2299. Bundesgerichtshof (Federal Supreme Court), Germany, 14. мај 1992. Вид. и М. Јовановић, *op. cit.*, 251-276.

²³⁰¹ J. Hope, *op. cit.*, 113; D. Horton, *op. cit.*, 692, 696; F. G'sell, *op. cit.*, 348, 351; I. Chalkidis, I. Androutsopoulos, N. Aletras, *op. cit.*, 4320-4321; G. Argerich, M.B. Noodt Taquela, J. Jorge, *op. cit.*; W.J. von Eschenbach, *op. cit.*, 1607-1622.

²³⁰² Sandra Wachter, Brent Mittelstadt, Chris Russell, "Counterfactual explanations without opening the black box: Automated decisions and the GDPR", *Harvard Journal of Law & Technology*, Vol. 31, No. 2, 2018, 841-887.

²³⁰³ W.J. von Eschenbach, *op. cit.*, 1607-1622.

²³⁰⁴ D. Horton, *op. cit.*, 696.

²³⁰⁵ Cynthia Estlund, "The Black Hole of Mandatory Arbitration", *North Carolina Law Review*, Vol. 96, No. 3, 2018, 682.

²³⁰⁶ D. Horton, *op. cit.*, 684; Charlotte S. Alexander, Nicole G. Iannarone, "Winning, Defined? Text-Mining Arbitration Decisions", *Cardozo Law Review*, Vol. 42, No. 5, 2021, 1701.

²³⁰⁷ Andrea Cann Chandrasekher, David Horton, "Arbitration Nation: Dana from Four Providers", *California Law Review*, Vol. 107, 2019, 18.

²³⁰⁸ Вид. D. Horton, *op. cit.*, 710-711.

сачињени од сложених неуронских мрежа инспирисаних начином рада људског мозга нису у стању да одлуке доносе на исти начин као и човек. Сам процес обраде података и закључивања се одвија на другачији начин, па је немогуће од система вештачке интелигенције добити објашњење унутрашњег процеса доношења одлука какво би могао да пружи човек. Алгоритми нису ни дизајнирани да пруже објашњења разумљива људима, већ развију интерне моделе који се изражавају у специфичном облику разумљивом само за машину, који људима нема смисла, па самим тим се не могу сматрати адекватним објашњењем.²³⁰⁹ Процес доношења одлуке од стране система вештачке интелигенције се не састоји од правног расуђивања, закључивања на основу логике или примене правних метода тумачења, већ се заснива на примени статистичких варијабли (вид. поглавље IV 1.8.). Самим тим, често ће бити тешко утврдити мисаони процес вештачке интелигенције и стварне факторе који су довели до одређеног резултата генерисаног од стране система вештачке интелигенције. С друге стране, странкама је неопходно пружити основ доношења одлуке, јер он помаже странкама да разумеју како је систем дошао до одређених резултата. У арбитражном поступку у већини земаља не постоји жалба на одлуку, што додатно чини битним да одлука буде образложена странама како би је разумеле и лакше прихватиле. У супротном, странке ће арбитражну одлуку моћи да оспоравају.

Дужност доносиоца одлуке да образложи своју одлуку и да је поткрепи чињеницама и правним аргументима побољшава тачност судског одлучивања²³¹⁰ и обезбеђује да одлуке не буду донете произвољно, на основу неоснованих нагађања, сумњи или прелевантних информација.²³¹¹ Уколико би арбитражну одлуку доносио систем вештачке интелигенције, поставља се питање да ли он може испунити ову дужност на исти начин као човек. За разлику од људског арбитра, систем вештачке интелигенције обично користи статистичке методе приликом предвиђања исхода, а како сам начин рада система није транспарентан и не омогућава увид у разлоге због којих су поједини аргументи или докази узети у обзир, странке могу сматрати да образложење није довољно разумљиво, односно да не задовољава стандард доследне аргументације и правилне примене права. Чак и уколико је исход технички тачан и правно исправан, странке немају увид у разлоге зашто је одлука донета, што умањује њену прихватљивост и смањује поверење у поступак.

У појединим случајевима може постојати ризик од поништаја арбитражне одлуке у случају да се у одлуци само наведе да се одређени исказ сведока одбацује, јер је у супротности са другим, без адекватног образложења, као и да образложење мора имати везу са аргументима које су странке изнеле.²³¹² Примера ради, један амерички судија је навео да одлука мора бити довољно образложена да пренесе странама у спору како је арбитар дошао до одлуке коју је донео, те да их упозна са основним разлозима и чињеницама на којима је засновао своју одлуку.²³¹³ Процес расуђивања арбитра мора бити такав да странке могу разумети како и зашто је донета одлука у вези са конкретним правним захтевом.²³¹⁴ Дакле, иако некада одлуке које доносе системи вештачке интелигенције могу бити адекватне, чисто математички прорачун није довољан да би се испунили стандарди адекватно образложене арбитражне одлуке. Примена статистичке вероватноће за странке не може бити задовољавајућа као што је примена узрочно последичне везе, односно пружање адекватног разлога како је систем

²³⁰⁹ F. G'sell, *op. cit.*, 351.

²³¹⁰ M. Cohen, *op. cit.*, 512.

²³¹¹ C. Guthrie, J.J. Rachlinski, A.J. Wistrich, *op. cit.*, 31.

²³¹² N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 126.

²³¹³ *Gordon and Gotch Australia Pty Limited v. Horwitz Publications Pty Limited*, [2007] NSWSC 960. Supreme Court of New South Wales, Australia, 2007.

²³¹⁴ N. Kaplan, C. Bao, *op. cit.*, 135.

дошао до одређеног резултата.²³¹⁵ Примера ради, студенту који оствари 50% бодова на тесту неће бити прихватљиво образложење да је већина студената остварила исти резултат, док би пружање образложења зашто је већина студената добила само 50% била од значаја, а највећу корист студент би имао уколико би му професор објаснио због чега је баш он добио 50%.²³¹⁶ Дакле, студенту је корисно указивање на конкретне грешке како би разумео шта су тачни одговори и шта је утицало на смањење бодова његовог рада. У том смислу, ни пружање образложења да је „вероватноћа одбијања захтева 86% неће задовољити странку која је изгубила“.²³¹⁷ Дакле, чак и када би просечан резултат био значајно виши, објашњење засновано искључиво на статистичкој генерализацији и даље не би задовољило студента, јер му статистички подаци о другим студентима не дају индивидуализовано објашњење. Студенту није потребна информација о општим трендовима, већ конкретно и смислено објашњење због чега је баш он постигао такав резултат. У том смислу, указивање на просек, био он низак или висок, не одговара на суштинско питање шта је у конкретном случају довело до тога да појединац добије одређену оцену. Ово наглашава потребу за објашњењем које је узрочно везано за специфичне околности тог појединог случаја, а не само за статистичке обрасце.

У литератури се наводи да је понекад теже образложити арбитражну одлуку, него донети саму одлуку.²³¹⁸ У том контексту је јасно да системи вештачке интелигенције могу једноставно да донесу одлуку, односно да генеришу одговор на било који упит, али је питање какво образложење одлуке, односно тог резултата систем може да генерише и да ли ће оно бити јасно и адекватно странкама у поступку. Иако образложење има неколико стандардизованих елемената, оно мора бити прилагођено странкама у конкретном поступку и околностима сваког конкретног случаја.²³¹⁹ Да би објашњење које даје вештачка интелигенција могло да се сматра корисним, треба га прилагодити потребама и карактеристикама лица коме се објашњење пружа.²³²⁰ Право на правично суђење превасходно има за циљ да пружи процедуралне гаранције, док само ово право није довољно да регулише развој система вештачке интелигенције који су засновани на машинском учењу, па се сматра да је потребан технолошки специфичнији приступ како би се учесницима у поступку обезбедило право на образложену одлуку применом система вештачке интелигенције.²³²¹ Додатно, поједини аутори тврде да техничка нетранспарентност система вештачке интелигенције крши право на правично суђење, јер није у складу са правом на контрадикторно суђење.²³²²

У литератури се наводе три препреке за објашњивост система вештачке интелигенције, међу којима су техничка нејасност, интегритет и спољни приватни интереси.²³²³ У ранијем одељку рада смо навели да техника коју систем вештачке интелигенције користи може утицати на техничку нејасност, односно нетранспарентност система. Како је објашњено, системи вештачке интелигенције обично користе технике машинског учења или друге сличне технике које рад система своде на математичке и статистичке прорачуне. Ови

²³¹⁵ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 564.

²³¹⁶ Tim Miller, “Explanation in Artificial Intelligence: Insights from the Social Sciences”, *Artificial Intelligence*, Vol. 267, 2019, 26.

²³¹⁷ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 564-565.

²³¹⁸ Г. Кнежевић, В. Павић, *op. cit.*, 155.

²³¹⁹ H.J. Snijders, *op. cit.*, 239.

²³²⁰ T. Miller, *op. cit.*, 26.

²³²¹ L. Metikoš, *op. cit.*, 200.

²³²² Nídia Andrade Moreira, “The Compatibility of AI in Criminal System with the ECHR and ECtHR Jurisprudence”, *Progress in Artificial Intelligence* (eds. Goretí Marreiros et al.), Springer International Publishing, 2022, 356–365; J. Ulenaers, *op. cit.*, 1–20.

²³²³ L. Metikoš, *op. cit.*, 194.

системи не разумеју језик, већ праве везе између речи како би предвиђали следећу реч у реченици, који поступак човеку у потпуности није јасан.²³²⁴ Друга препрека се односи на могућност да се резултат система компромитије уколико се хеуристички алгоритми које он користи у потпуности открију.²³²⁵ Примера ради, уколико странка зна шта су кључни критеријуми које систем користи за доношење одлуке, могао би да пружа пажљиво припремљене аргументе у циљу задовољења тачно тих критеријума, који би на крају довели до исхода који иде њој у корист. На тај начин се отвара пут могућим злоупотребама система и непримереном утицају на алгоритме како би се постигли што повољнији резултати.²³²⁶ Примера ради, у пракси су забележени случајеви заобилажења сигурносних мера *ChatGPT*-а, када су појединци, користећи “*jailbreaking*” технике, обезбедили приступ информацијама о корисницима модела и другим поверљивим подацима.²³²⁷ Напоследку, као трећа препрека објашњивости система наводе се спољни приватни интереси произвођача система, јер произвођачима није у интересу да открију како њихов алгоритам функционише из страха од копирања, па тај податак сматрају пословном тајном.²³²⁸ Барел ову појаву назива и „намерном“ техничком нејасноћом.²³²⁹ Системи вештачке интелигенције се обично развијају од стране приватних компанија које задржавају права интелектуалне својине и одбијају да открију како систем функционише, што спречава приступ методологији, односно критеријумима и начину одлучивања које систем користи.²³³⁰ Имајући у виду сврху коришћења система вештачке интелигенције, нетранспарентност у начину рада система није оправдана ни у ком случају, а нарочито не у случају када компаније крију информације у вези са радом система искључиво из разлога заштите сопственог профита.²³³¹

Право на образложење није довољно пружити само ретроактивно, на крају поступка, након што је систем вештачке интелигенције развијен и стављен у употребу, већ је неопходно предузети одговарајуће правне и техничке мере како би се систем произвео у складу са захтевима објашњивости његовог рада.²³³² Алгоритамска транспарентност подразумева да лица која развијају системе вештачке интелигенције треба да открију компоненте алгоритма као што су људска интервенција приликом одлучивања, извори података, технике које се користе, начини тумачења и закључивања.²³³³ С тога, објашњивост можемо поделити у две категорије, где прва подразумева транспарентност у развоју и начину рада система, а друга представља *post hoc* објашњивост, која се односи на објашњење добијеног резултата, односно одлуке који је аутоматизовано донео систем.²³³⁴ Транспарентност подразумева објашњење самог модела, његових компоненти и алгоритама на којима се тренира,²³³⁵ док *post hoc* метод

²³²⁴ *Ibidem*.

²³²⁵ Thomas Wischmeyer, “Artificial Intelligence and Transparency: Opening the Black Box”, *Regulating Artificial Intelligence* (eds. Thomas Wischmeyer, Timo Rademacher), Springer International Publishing, 2020, 75-101.

²³²⁶ M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 561.

²³²⁷ Xiaodong Wu, Ran Duan, Jianbing Ni, “Unveiling Security, Privacy, and Ethical Concerns of ChatGPT”, *Journal of Information and Intelligence*, No. 2, 2023, 2.

²³²⁸ A.O. Onyefulu, *op. cit.*, 64; W. Gravett, *op. cit.*; M.B. Репић, *op. cit.*, 17.

²³²⁹ J. Burrell, *op. cit.*, 8-9.

²³³⁰ J. Ulenaers, *op. cit.*, 9; F. G’sell, *op. cit.*, 350.

²³³¹ Adam Liptak, “Sent to Prison by a Software Program’s Secret Algorithms”, *New York Times*, 2017, доступно на: www.nytimes.com/2017/05/01/us/politics/sent-to-prison-by-a-software-program-s-secret-algorithms.html.

²³³² Marco Almada, “Human Intervention in Automated Decision-Making: Toward the Construction of Contestable Systems”, *Proceedings of the Seventeenth International Conference on Artificial Intelligence and Law*, Association for Computing Machinery, 2019, 2; L. Metikoš, *op. cit.*, 190.

²³³³ Nicholas Diakopoulos, “Accountability in algorithmic decision making”, *Communications of the ACM*, Vol. 59 No. 2, 2016, 56-62.

²³³⁴ B. Mittelstadt, C. Russell, S. Wachter, *op. cit.*, 29-31.

²³³⁵ B. Lepri, N. Oliver, E. Letouz, A. Pentland, P. Vinck, *op. cit.*, 611-627.

пружа објашњење људима не како систем функционише, већ како се понаша и зашто долази до одређених одлука.²³³⁶

Још шездесетих година прошлог века адвокат Лолор (*Lawlor*) је писао о томе како ће компјутери једног дана моћи да анализирају и предвиђају судске одлуке, али је наглашавао да поузданост таквог предвиђања зависи од научног разумевања начина на који компјутер анализа право и чињенице.²³³⁷ Дакле, предвиђање одлука се не може прихватити без могућности да систем пружи задовољавајуће образложење. Уколико системи вештачке интелигенције не буду у могућности да људима пруже разумљиво образложење, добићемо „неинтелектуалну верзију вештачке интелигенције која има веома малу вредност“.²³³⁸ Странкама је неопходно пружити основ, односно истинско и аутентично образложење одлуке, што системи вештачке интелигенције још нису у могућности да учине.

Пракса показује да се неће одбити признање стране арбитражне одлуке у којој је образложење арбитражне одлуке обавезно, уколико је арбитражна одлука донета у земљи у којој су необразложене арбитражне одлуке пуноважне.²³³⁹ У том смислу, у теорији би се у таквим земљама пуноважном могла сматрати и одлука са неадекватним образложењем генерисаним од стране вештачке интелигенције. Међутим, ово је веома изузетна ситуација, на коју се не треба превише ослањати, с обзиром да се на тај начин потенцијално ризикује интегритет целог поступка.

На крају бисмо навели и недавни захтев за поништај арбитражне одлуке у спору *Lapaglia v. Valve Corporation*, који је покренут у априлу 2025. године пред америчким федералним судом.²³⁴⁰ Предмет спора је накнаду штете услед виших цена насталих због наводног кршења антимонополских правила од стране компаније *Valve Corp.* и несаобразност рачунарске игре. Усмена расправа је одржана у децембру 2024. године и трајала је десет дана. Интересантан је податак да је, према наводима тужиоца, арбитар појединац током пауза на усменој расправи саопштио странкама да жели брзо да донесе арбитражну одлуку, јер је планирао пут на Галапагос. Писани поднесци након расправе су поднети 23. децембра 2024. године, а арбитражна одлука је донета 7. јануара 2025. године, на дан када је арбитар наводно имао раније испланирано путовање. На основу ових чињеница је, у априлу 2025. године, тужилац поднео захтев за поништај арбитражне одлуке, позивајући се да арбитар у толикој мери ослонио на вештачку интелигенцију да је на њу „пренео своју одлучујућу улогу (енг. *outsourced his adjudicative role*)“.²³⁴¹ Симптоматично је да је арбитар током поступка сам обелоданио чињеницу да је непосредно пре поступка користио *ChatGPT* како би написао кратак чланак о ваздухопловном клубу чији је члан како би уштедео време. Додатно, тужилац се позива и на то да арбитражна одлука садржи стил писања препознатљив за генеративну вештачку интелигенцију и да су у одлуци наведени нетачни подаци без навођења одговарајућих извора, који нису изнети током поступка нити се налазе у списима предмета. На крају, сам заступник тужиоца је упитао *ChatGPT* да ли сматра да је један одломак одлуке написан од стране човека или вештачке интелигенције, а *ChatGPT* је одговорио да формулације текста, учестала понављања, нејасноће и прекомерна генерализација у том делу указује на то да је пасус вероватно генерисан помоћу вештачке

²³³⁶ B. Mittelstadt, C. Russell, S. Wachter, *op. cit.*, 29-31.

²³³⁷ Reed C. Lawlor, “What Computers Can Do: Analysis and Prediction of Judicial Decisions”, *American Bar Association Journal*, Vol. 49, No. 4, 1963, 337-344; R.C. Lawlor (1962), *op. cit.*, 324-333.

²³³⁸ L. Reed (2022), *op. cit.*, 72.

²³³⁹ Вид. нпр. *Seller v. German Buyer*, XXXV Y.B. Com. Arb. 386 (2010) (Germany no. 135). Oberlandesgericht (Court of Appeal), Düsseldorf, Germany, 15. децембар 2009.

²³⁴⁰ *Lapaglia Case*, *op. cit.*

²³⁴¹ *Lapaglia Case*). Вид. тужбу за поништај арбитражне одлуке, 2.

интелигенције, а не од стране човека. Наводећи претходно изложене разлоге, тужилац је од суда затражио поништај арбитражне одлуке услед прекорачења овлашћења које је имао арбитар појединац. Тужилац је навео да се претераним коришћењем и ослањањем на вештачку интелигенцију, могу изневерити очекивања странака да добију добро образложену одлуку коју ће саставити човек, арбитар кога су странке именовале.²³⁴² Исход овог случаја и даље није познат, а можемо очекивати и још сличних случајева у блиској будућности.

На крају, можемо закључити да образложење арбитражне одлуке представља кључни елемент за одржавање поверења према арбитражном поступку. У том смислу, већа је вероватноћа да ће учесници арбитражног поступка прихватити систем вештачке интелигенције који може да објасни сам процес доношења одлуке. Дакле, уколико је рад система нетранспарентан, па странке не могу да разумеју процес доношења одлуке, оне ће потенцијално бити незадовољне радом система и нарушиће се поверење у конкретан поступак, а потенцијално и у арбитражу као начин решавања спорова, што даље може довести до оспоравања арбитражне одлуке, али и избора других метода решавања спорова у будућности.

²³⁴² *Lapaglia Case*. Вид. тужбу за поништај арбитражне одлуке, 10.

Закључна разматрања

Када говоримо о учешћу вештачке интелигенције у арбитражном поступку, начелно можемо анализирати две њене могуће улоге. Прва је помоћна улога, када се вештачка интелигенција користи као алат за помоћ учесницима у арбитражном поступку, о чему смо писали у претходним поглављима. Друга могућа улога вештачке интелигенције је улога арбитра, када би вештачка интелигенција аутономно доносила одлуке у потпуно аутоматизованом процесу, односно када би се користила као замена за човека арбитра. Занимљиво је поређење арбитраже и чувене, далекоисточне друштвене игре *Go*,²³⁴³ и опаска адвоката који их је поредио да се арбитража може посматрати као нека врста игре, па да, макар у теорији, „арбитражна игра може бити решена од стране машине“.²³⁴⁴ Један истраживач иде и толико далеко да наводи да „иако вештачка интелигенција у улози арбитра делује као плод научне фантастике инспирисан филмом „Матрикс“, она није илузија и ускоро ће постати наша стварност, а ми морамо бити спремни да је интегришемо у постојећи систем како бисмо тај систем учинили бољим“.²³⁴⁵ Ипак, у арбитражној доктрини се већином изражава став да коришћење вештачке интелигенције треба да служи као помоћно средство арбитрама, а не као замена за арбитра.²³⁴⁶ Адвокат Лолор (*Lawlor*) је још 1963. године истакао да нове технологије имају велике могућности, али да се морају поштовати одређене мере предострожности, па је навео да: „Рачунар није замена за адвокате и судије. То је алат који ће олакшати њихове терете и помоћи им да лакше и с мање умора постигну јасно размишљање. Дан када ће рачунари служити правној професији још увек није дошао. Али сјај зоре се већ назире на хоризонту“.²³⁴⁷ Сматра се да би употреба вештачке интелигенције арбитрама могла да омогући да се више фокусирају на обављање суштинских задатака који захтевају људско резонување.²³⁴⁸ Када се технологија користи као подршка арбитрама, она се може сматрати корисним алатом, док се, у случају да технологија преузме улогу арбитра, она може сматрати ризичном, па чак и потенцијално штетном по интегритет, легитимитет и праведност поступка.²³⁴⁹ Додатно, системи вештачке интелигенције који у потпуности замењују људско деловање и нарушавају лични мандат арбитра би се могли сматрати забрањеним системима у складу са *AI Act*-ом, иако то није експлицитно наведено у његовом тексту.²³⁵⁰

Поједини аутори наглашавају да питање не треба да буде може ли вештачка интелигенција да замени арбитра, већ треба ли да га замени.²³⁵¹ У том смислу, професор Волок (*Volokh*) истиче да чак и у случају да вештачка интелигенција дође до тачке где може адекватно да опонаша писање одлука, треба да се запитамо да ли желимо да прихватимо арбитра у облику вештачке интелигенције.²³⁵² Ипак, на овом месту се можемо присетити и да је арбитража као начин решавања спорова тек постепено постала прихваћена, а да је на почетку изазивала отпор, док се данас сматра легитимном алтернативом судском начину решавања спорова.²³⁵³ У време развитка арбитраже појавиле су се многе критике судског начина решавања

²³⁴³ Оваде се прави референца на систем вештачке интелигенције *AlphaGo*, развијен од стране компаније *Google DeepMind*, који је победио најбоље играче ове игре 2015. године.

²³⁴⁴ O. Tang, *op. cit.*

²³⁴⁵ Ihab Amro, *Online arbitration in theory and practice: A comparative study of cross-border commercial transactions in common law and civil law countries*, Cambridge Scholars publications, 2019, 116.

²³⁴⁶ C. Sim, *op. cit.*, 7; R. Walters, *op. cit.*, 6, 17; Z. Hudani, *op. cit.*, 211; R. Alnaber, *op. cit.*, 27.

²³⁴⁷ R.C. Lawlor (1963), *op. cit.*, 337.

²³⁴⁸ M. Magnarelli, *op. cit.*, 33; M. Јовановић (2024), *op. cit.*, 225; M.B. Репић, *op. cit.*, 21.

²³⁴⁹ K.F. Gómez, *op. cit.*, 36.

²³⁵⁰ C. Lüttenberg, I. Beimel, S.J. Heetkamp, *op. cit.*

²³⁵¹ J. Hope, *op. cit.*, 103; M. Scherer (2019b), *op. cit.*, 510; J-B. Racine, *op. cit.*, 1052; F. G'sell, *op. cit.*, 348, 361-363.

²³⁵² E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1138.

²³⁵³ F. Uribarri Soares, *op. cit.*; J.W. Nelson, *op. cit.*

спорова, за који се сматрало да је превише „скуп, деструктиван и неефикасан“;²³⁵⁴ па су се водиле бројне полемике да ли само судови пружају правду или алтернативни начини решавања спорова могу задовољити правду и довести до легитимног решавања спорова.²³⁵⁵ Још 1982. године је судија Бергер (*Burger*), председник Врховног суда САД, промовисао алтернативне начине решавања спорова и тврдио да се обавеза решавања спорова испуњава кроз допуштање алтернативних механизма решавања спорова, који могу „донети прихватљив резултат у најкраћем могућем року, уз најмање могуће трошкове и са минималним стресом за учеснике“, што омогућавање правде и представља.²³⁵⁶ Ипак, пут до широког прихватања арбитраже као алтернативног механизма за решавање спорова није био ни брз ни лак. Чак и данас, после неколико деценија успешне примене арбитраже као ефикасног решавања спорова, у неким индустријама и даље постоји проблем прихваћености арбитраже као метода решавања спорова, као што је, примера ради, у банкарском сектору.

Промена у приступу према технологији се некада може десити „преко ноћи“. У прилог томе говори и чињеница да је технологија за одржавање виртуелних рочишта била доступна и пре пандемије вируса *COVID-19*, али је одржавање виртуелних рочишта постало опште прихваћено као пракса тек када су учесници арбитражног поступка били приморани да бирају између обуставе решавања спорова у целости или усвајања нове технологије, она је брзо постала део редовне праксе.²³⁵⁷

Неспорно је да вештачка интелигенција постаје све способнија и да данас може да предузима и неке задатке који су некада били искључива везивани за људе и стручњаке из специфичних области пословања. Међутим, прихватање вештачке интелигенције као арбитра у поступку неће зависити искључиво од њених техничких капацитета, већ од спремности правне заједнице да преиспита традиционални поглед на арбитражу као начин решавања спорова и људске арбитрае као доносиоце одлука. Наравно, убрзан развој нових технологија и повећање њених капацитета може да утиче на преиспитивање улога које технологија може да има, па чак и у оним пословима у који су традиционално припадали само људима. Арбитарка Луси Рид (*Lucy Reed*) је у једном чланку навела да младе људе саветује да игноришу оно што су претходне генерације радиле у међународној арбитражи, јер је то било неизбежно засновано на тадашњим могућностима времена, те да треба да се усредсреде на садашњост и будућност, односно на оно што је вероватно само на видику у њиховим каријерама у арбитражи.²³⁵⁸

Поверење јавности у коришћење алата на бази вештачке интелигенције у арбитражном поступку је од суштинског значаја за њихову успешну примену.²³⁵⁹ Арбитража се заснива на аутономији странака, а странке у поступку ће изабрати арбитражу као метод за решавање њиховог спора тек када буду сигурне да постоји обострано поверење у поступак као и одређени ниво међусобног поверења.²³⁶⁰ Квалитет и поверење странака у арбитражни трибунал има значајан утицај и на очување поверења у арбитражу као поузданог механизма за решавање спорова.²³⁶¹ Наиме, странке имају одређени степен поверења у репутацију и стручност арбитра, те се зато и опредељују за арбитражу као начин решавања спорова.²³⁶²

²³⁵⁴ Warren E. Burger, “The state of justice”, *American Bar Association Journal*, Vol. 70, 1984, 62.

²³⁵⁵ G.I. Zekos, *op. cit.*, 44.

²³⁵⁶ Warren E. Burger, “Isn’t there a better way?”, *American Bar Association Journal*, Vol. 68, 1982, 274.

²³⁵⁷ M.F. Garza, M. McIlwrath, *op. cit.*, 136.

²³⁵⁸ L. Reed (2022), *op. cit.*, 66.

²³⁵⁹ R. Alnaber, *op. cit.*, 28.

²³⁶⁰ D. Hiber, V. Pavić, *op. cit.*, 477.

²³⁶¹ M. Moses, *op. cit.*, 122.

²³⁶² C. Sim, *op. cit.*, 12; M. Magnarelli, *op. cit.*, 43.

Важан елемент друштвене легитимности и поштовања арбитражне одлуке је чињеница да одлуку доноси човек.²³⁶³

Природно је да се појави неки вид аверзије према коришћењу технологија, нарочито када не разумемо како оне функционишу и када постоји ограничени вид контроле над њеним радом. Адвокати Коен (*Cohen*) и Наперт (*Nappert*) неповерење људи у вештачку интелигенцију пореде са страхом од летења, наводећи да страх уобичајено постоји иако је статистички шанса да се умре у авиону занемарљиво мала, док је шанса да се страда у саобраћајној несрећи 500 пута већа, али да постоји јак осећај беспомоћности, јер смо препуштени машини која је подложна грешкама, а контрола над њеним радом је ограничена.²³⁶⁴ Када смо већ код поређења вештачке интелигенције са авионом, желимо да наведемо још један пример познатог адвоката и арбитра, који закључује: „Авиони слећу користећи аутопилот, аутомобили се возе аутономно. Ако људи поверавају своје животе машинама/рачунарима, зашто вештачка интелигенција не би могла да се побрине за, можда, мање важна питања као што је решавање арбитражних спорова?“²³⁶⁵ Међутим, постоје и другачија схватања аутора који тврде да арбитража не може да се пореди са аутопилотом у авиону, јер се од њега не очекује да разуме и процењује понашање људи и људске особине.²³⁶⁶

Оптимистичан је један од кључних закључака са *DIS* пролећног догађаја који се одржао у мају 2025. године (*DIS Spring Event 2025*), а то је спознаја да постоји велико интересовање и позитиван став у погледу коришћења вештачке интелигенције у арбитражи, док је већина учесника изразила став да употреба вештачке интелигенције може побољшати квалитет решавања спорова.²³⁶⁷

Предности вештачке интелигенције засновани на комбинацији аргумената економичности и ефикасности могу утицати на шире прихватање учешћа вештачке интелигенције као арбитра у поступку решавања спорова. Уколико се вратимо на питање „који проблем арбитража решава?“ схватамо да је арбитража и настала као одговор на потребу странака да се њихови спорови решавају брже, боље и ефикасније. Трајање поступка и трошкови вођења поступка су предности који су арбитражу уздигли. Ипак, данас се арбитража доста критикује због високих трошкова, а арбитраи су све заузетији.²³⁶⁸ У том смислу, странке нису вољне да плаћају велике накнаде арбитражним институцијама које администрирају поступке, као ни арбитраима високе накнаде за доношење арбитражне одлуке. Уколико на то додамо све присутнији проблем доступности и квалитета радне снаге у свим областима, а нарочито у правном сектору,²³⁶⁹ јасно је да се све већи акценат ставља на продуктивност рада у оквиру организације, како би запослени што боље и ефикасније обављали свакодневне пословне задатке. У том контексту се поставља питање на који начин употребом модерних технологија можемо да повећамо продуктивност свих актера у арбитражном поступку. Развојем могућности вештачке интелигенције, природно се

²³⁶³ T. Sourdin, R. Cornes, *op. cit.*, 97.

²³⁶⁴ P. Cohen, S. Nappert, *op. cit.*

²³⁶⁵ T.R. Snider (2018), *op. cit.*

²³⁶⁶ R. Walters, *op. cit.*, 17.

²³⁶⁷ D. Weiss, *op. cit.*

²³⁶⁸ E. Montoya Zorrilla, *op. cit.*, 106; J-B. Racine, *op. cit.*, 1031; M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 573; A.L. Savinovich, *op. cit.*; D. Horton, *op. cit.*, 715; D. McKimmie, *op. cit.*; T.J. Stipanowich, *op. cit.*, 5; M. Станивуковић, *op. cit.*, 30. Додатно, резултати једног истраживања спроведеног 2015. године указују да су једне од највећих критика арбитраже високи трошкови (68%) и успоравање трајања поступка (36%). Вид. Queen Mary and White & Case Survey 2015, *op. cit.*

²³⁶⁹ Такав закључак се може извући из чињенице да се све мањи број кандидата пријављује за упис на студије права и да се, последишно, све теже проналазе приправници за рад у адвокатским канцеларијама и судовима.

поставља питање да ли вештачка интелигенција може заменити људске арбитре и на тај начин повећати продуктивност, односно утицати на ефикасније вођење поступка. Очекује се да ћемо временом доћи до ситуације где ће коришћење вештачке интелигенције у арбитражи постати универзално, а цена система вештачке интелигенције неће бити већа од цене просечног рачунара.²³⁷⁰ И SCC смернице наводе да употреба вештачке интелигенције у решавању спорова има велики потенцијал да смањи трошкове и повећа ефикасност.²³⁷¹ Међутим, чак и уколико би могао да се примени критеријум економичности и уколико би цена решавања спора од стране вештачке интелигенције била мања од цене по којој се тренутно воде арбитражни поступци, поставља се питање прихваћености решавања спорова од стране система вештачке интелигенције. Кључна дилема је можемо ли прихватити аутоматизовану примену алгоритама као замену за људске арбитре, без обзира на то колике су потенцијалне уштеде у економичности и ефикасности.

Очекивања странака се могу променити уколико се утврди да је решавање спорова путем вештачке интелигенције решење утиче на време и трошкове вођења поступка.²³⁷² Додатно, уколико судови почну да усвајају вештачку интелигенцију како би убрзали процес и смањили трошкове решавања спорова, арбитражне институције вероватно неће остати имуне на тај тренд, па ће и саме кренути што више да користе вештачку интелигенцију. Предност за арбитражну институцију која би нудила услуге решавања спорова од стране вештачке интелигенције је што вештачка интелигенција може да решава више случајева истовремено, те се питање њене расположивости не поставља као што је то случај код људи.²³⁷³ На тај начин се аутоматизацијом поступка додатно могу уштедети и време и новац за администрацију поступка.²³⁷⁴

На крају, може се очекивати да ће се са напретком технологије капацитети вештачке интелигенције значајно повећавати. Уколико вештачка интелигенција буде могла да самостално води поступак, ефикасно анализира чињенице и право, и све укупно брже и ефикасније решава случајеве него људи, неће постојати разлог да не постане легитимни начин решавања спорова. Међутим, поред ефикасности, странкама би требао да буде критеријум и квалитет одлучивања. Додатно, како поверење људи у вештачку интелигенцију буде расло, може се очекивати и да ће људи све више бити отворенији за коришћење вештачке интелигенције за решавање спорова.²³⁷⁵ Постоји нарочити подстицај за мање компаније, које не могу да приуште услуге великих и скувих арбитражних институција, да прихвате употребу система вештачке интелигенције као алтернативе ефикасном решавању спорова.²³⁷⁶ Многим привредним друштвима је важније да се спор брзо оконча, него сам исход спора, јер им је интерес да немају превише дуго отворене ставке у својим билансима.

Поједини аутори чак тврде да може бити мање контроверзно споразумети се да вештачка интелигенција решава спор од ангажовања арбитра појединца за решавање спора.²³⁷⁷ Судија Волон (*Volokh*) указује да систем вештачке интелигенције који би доносио одлуке не мора да буде савршен, већ да је довољно да буде „способан да пише пресуде које су добре као и пресуде које пише просечни људски судија“.²³⁷⁸ Дакле, систем вештачке интелигенције не мора да буде „бољи од најбољих, он једноставно мора да буде на нивоу перформанси

²³⁷⁰ T.R. Snider (2018), *op. cit.*

²³⁷¹ Вид. SCC смернице.

²³⁷² M.F. Garza, M. McIlwrath, *op. cit.*, 136.

²³⁷³ J. Morison, A. Harkens, *op. cit.*, 619; P.B. Marrow, M. Karol, S. Kuyan, *op. cit.*, 36.

²³⁷⁴ F. G'sell, *op. cit.*, 362; R.M. Re, A. Solow-Niederman, *op. cit.*, 255; J. Morison, A. Harkens, *op. cit.*, 619.

²³⁷⁵ C. Sim, *op. cit.*, 12.

²³⁷⁶ *Ibidem*, 6.

²³⁷⁷ *Ibidem*, 2.

²³⁷⁸ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1139-1140.

просечне особе која би требало да буде замењена“.²³⁷⁹ Он додатно напомиње да би такав систем вероватно био много јефтинији и бржи од човека, те да ће „учинити правни систем не само ефикаснијим већ и праведнијим и доступнијим“ лицима слабијег имовинског стања.²³⁸⁰ Уколико систем постиже „барем исте резултате као просечан човек“, онда систем „можемо назвати довољно интелигентним у одређеној области“, односно „можемо рећи да је он адекватна замена за људе“.²³⁸¹ Он, у овом контексту, чини поређење са аутономним возилима и указује да аутономна возила „не морају бити савршена да би била корисна – једноставно треба да буду на нивоу квалитета обичних возача, а ми обични возачи не постављамо тако високе стандарде“.²³⁸²

Мора се нагласити и да је неопходан услов за општу прихваћеност напредних технологија и вештачке интелигенције да друштво има поверење у њих и да их сматра поузданим,²³⁸³ па ће и њихова примена и укупни утицај на друштво и арбитражни поступак бити већи. Уколико би систем вештачке интелигенције пружао услугу решавања спорова истог квалитета као што то чине људи за мањи новац, може се претпоставити да би се странке сагласиле са учешћем вештачке интелигенције као арбитра у поступку, јер систем вештачке интелигенције као арбитар може да им „пружи исту вредност за мање новца“.²³⁸⁴

Председница *ICC* арбитражног суда, Клаудија Саломон (*Claudia Salomon*), потврђује да ће технологија имати велики утицај на легитимност одлука и процес њиховог доношења, али наглашава да ће: „легитимност одлука зависити од поверења странака у арбитражни поступак, које је засновано на квалитету процесне правде. У супротном, имаћемо моћну и комплексну технологију која генерише исходе у које странке неће имати поверења“.²³⁸⁵ Она је упозорила и да би вештачка интелигенција могла да замени оне адвокате који не разумеју и не савладају коришћење нових технологија и система вештачке интелигенције.²³⁸⁶

Средњорочно посматрано, током неколико наредних деценија, не мислимо да ће вештачка интелигенција утицати значајно на незапосленост стручњака за одређене области, али ће бити широко распрострањена потреба за преквалификацијом. Наиме, арбитри и други учесници у арбитражном поступку се већ неколико година суочавају са изазовима приликом примене информационо-комуникационих технологија. Од свих учесника у поступку се очекује да активно мењају улогу, да се прилагођавају напретку технологије и да користе све предности које она пружа. Вештачку интелигенцију је потребно више користити како бисмо се лакше и брже прилагодили њеној употреби и користима које она пружа.

Разумевање рада и утицаја вештачке интелигенције на арбитражу може изазвати вртоглавицу „као да се под нашим ногама отвара бездан“.²³⁸⁷ С тим у вези, јавиће се потреба за стицањем додатних знања и вештина. Проф. Фаш Гомез (*Fach Gómez*) закључује да ће се многи арбитри вероватно наћи у великој сивој зони између Лудита (енг. *Luddite*) и технолошки вичних (енг. *tech-savvy*), али ће већина арбитра поседовати основна технолошка

²³⁷⁹ *Ibidem*, 1140.

²³⁸⁰ *Ibidem*, 1139-1140.

²³⁸¹ *Ibidem*.

²³⁸² E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1140.

²³⁸³ J-B. Racine, *op. cit.*, 1056.

²³⁸⁴ E. Volokh (2019), *op. cit.*, 1160, 1191.

²³⁸⁵ C. Salomon, *op. cit.*

²³⁸⁶ *Ibidem*.

²³⁸⁷ J-B. Racine, *op. cit.*, 1026.

знања.²³⁸⁸ У том смислу, арбитри не морају бити технолошки стручњаци, али морају разумети да нису сви алати вештачке интелигенције једнако корисни.²³⁸⁹

Како је један адвокат нагласио на *Paris Arbitration Week* у априлу 2025. године, „уроните у вештачку интелигенцију... активно је користите и што је више будете користили, више ћете могућности уочити“.²³⁹⁰ У истом смислу, на *DIS* пролећном догађају који је одржан у мају 2025. године је наглашено да ће интеграција вештачке интелигенције довести до промена у начину рада правника, те да ће млађи адвокати све више делегирати задатке вештачкој интелигенцији, што ће захтевати и посебне курсеве за развој вештина провере резултата које вештачка интелигенција генерише.²³⁹¹

Само уз добро разумевање технологије могуће је проценити њен потенцијални утицај на адвокатску професију и правно размишљање.²³⁹² И председница *ICC* арбитражног суда је упозорила да адвокати и арбитри који користе системе вештачке интелигенције морају да разумеју како ти системи функционишу.²³⁹³ Прилично је ефектна и метафора микроталасне пећнице коју је предложио један научник. Наиме, он је технологију у арбитражи упоредио са микроталасном, која представља кућни апарат који је користан и поједностављује свакодневни живот, али истовремено захтева да корисник буде свестан његових ограничења и могућих недостатака, примера ради, у микроталасну се не смеју стављати метални предмети, а микроталасна је лоша замена за роштиљ на угаљ, па употреба микроталасне зависи и од конкретне сврхе.²³⁹⁴ У том смислу, арбитри морају бити свесни присуства и утицаја вештачке интелигенције у њиховом пољу деловања, али морају бити свесни и могућних ризика и њима се адекватно прилагодити.²³⁹⁵

Јавља се потреба за „новом врстом правника који могу да се прилагоде новој парадигми и да разумеју примену технологије и њен утицај на право“.²³⁹⁶ Студенти права су раније учили како да претражују архиве и библиотеке, док данас уче како ефикасније да користе електронске базе података, а ускоро се може очекивати да ће учити како да користе системе вештачке интелигенције. Додатно, раније је било довољно савладати коришћење конкретне технологија, али се данас јавља потреба да се правници као корисници технологије упознају и са сложеностима које стоје иза алата које користе.²³⁹⁷ У судској пракси су се појавили интересантни случајеви у вези са коришћењем технологија у поступцима решавања спорова. Још 2014. године изјаве судије „да није рачунарски писмен“, те да се „још није пронашао у информационој револуцији“, као и да му је био „потребан секретар да укључи рачунар“ нису наишле на одобравање.²³⁹⁸ Уколико нису обучени да на одговарајући начин користе вештачку интелигенцију, корисници оваквих алата се могу сматрати неписменим, услед све већег броја сложених доступних алата, при чему различите технике вештачке интелигенције могу на различите начине утицати на право и арбитражни поступак.²³⁹⁹

²³⁸⁸ K.F. Gómez, *op. cit.*, 126.

²³⁸⁹ R. Alnaber, *op. cit.*, 28.

²³⁹⁰ Signature Litigation, *op. cit.*

²³⁹¹ D. Weiss, *op. cit.*

²³⁹² M. Scherer (2019a), *op. cit.*, 542.

²³⁹³ C. Salomon, *op. cit.*

²³⁹⁴ Lauren A. Newell, “Rebooting Empathy for the Digital Generation Lawyer”, *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, Vol. 34, No. 1, 2019, 95-96.

²³⁹⁵ J-B. Racine, *op. cit.*, 1025.

²³⁹⁶ Nobumichi Teramura, Leon Trakman, “Confidentiality and privacy of arbitration in the digital era: pies in the sky?”, *Arbitration International*, Vol. 40, No. 3, 2024, 278.

²³⁹⁷ G. Nettle, *op. cit.*

²³⁹⁸ K.F. Gómez, *op. cit.*, 27.

²³⁹⁹ J-B. Racine, *op. cit.*, 1028.

Веома је важно да и корисници система вештачке интелигенције буду адекватно обучени на који начин да адекватно формулише упите (енг. *prompt*) и да провере резултат који вештачка интелигенција генерише.²⁴⁰⁰ Овакав вид едукације би корисницима пружио разумевање могућности и ограничења система вештачке интелигенције и потенцијалних пристрасности које они могу поседовати. Правилно формулисање упита утиче на квалитет и релевантност одговора које систем вештачке интелигенције може да генерише. Наиме, постоје бројне технике за јасно и прецизно формулисање упита које помаже при за обављању конкретних задатака, као и за препознавање и избегавање честих грешака у формулисању упита. Сматра се да ће ова вештина постати неопходна за правнике приликом коришћења вештачке интелигенције.²⁴⁰¹

Дакле, арбитри морају бити обучени за адекватно коришћење модерних технологија и припремљени да преиспитају резултате вештачке интелигенције, а не да резултате које генерише вештачка интелигенција узимају као објективну истину. Уколико су учесници арбитражног поступка у стању да критички проматрају резултате вештачке интелигенције, прилагођавају их и користе делове који су им потребни за обављање одређених задатака, тада ће и прихваћеност вештачке интелигенције као корисног алата за помоћ арбитрама бити више прихваћена.

Потребно је створити основу за сарадњу технологије и човека, који разуме могућности и ограничења технологије. Та основа подразумева стварање делотворног правног оквира који може регулисати употребу технологија у арбитражном поступку, али подразумева и промовисање технологије као алата који може да помогне учесницима у арбитражном поступку. Произвођачи вештачке интелигенције морају да сарађују са члановима арбитражне заједнице како би се *a priori* могли утврдити и предупредити могући ризици и оптимизовали процеси.²⁴⁰²

У овом поглављу смо испитивали правну изводљивост и анализирали тренутно важећи правни оквир како бисмо проценили да ли вештачка интелигенција може учествовати као арбитар у арбитражном поступку, да ли се одлука коју вештачка интелигенција генерише може сматрати арбитражном одлуком, као и да ли би се та одлука могла оспоравати по неком основу. Закључили смо да постоје прописи који су веома рестриктивни и који експлицитно предвиђају да арбитри могу бити само физичка лица. Самим тим, према критеријумима који се тренутно захтевају од арбитра, вештачка интелигенција нема потребне квалификације да буде арбитар. Додатно, уколико би вештачка интелигенција донела одлуку о исходу спора и генерисала арбитражну одлуку, ризикује се да би се таква арбитражна одлука могла бити поништена пред судом места арбитраже, односно да не би била призната и извршена у другим земљама. Оваква ограничења би могла да утичу на спремност странака да се одлуче за метод решавања спорова од стране вештачке интелигенције, али и на правну сигурност и предвидљивост целокупног поступка. У том смислу, развој регулаторног правног оквира који би интегрисао технолошки напредак уз очување основних принципа арбитраже коју познајемо данас биће кључни изазов у наредним годинама како за националне законодавце, тако и за арбитражне институције.

²⁴⁰⁰ R. Alnaber, *op. cit.*, 28.

²⁴⁰¹ Вид. *SVAMC* смернице, смерница 1.

²⁴⁰² T.R. Snider (2018), *op. cit.*

ПОГЛАВЉЕ IX

ЗАКЉУЧАК

Основне хипотезе и циљеви од којих се пошло приликом израде ове докторске дисертације постављени су још током 2020. године. Од тада је прошло пет година. То је период који се, у домену развоја технологије, испоставио као изузетно дугачак. За то време, модерне технологије су значајно утицале на аутоматизацију различитих процеса, мењајући начин на који функционишу друштвени и пословни односи. Генеративна вештачка интелигенција, предвођена широко коришћеним алатима, као што је *ChatGPT*, доживела је велики пораст популарности и примене у различитим областима. Развојем модерних технологија развијале су се и њихове способности и могућности да се прилагоде вршењу одређених задатака и у арбитражном поступку. Може се рећи да је брзина технолошког напретка превазишла очекивања, утичући не само на способности нових технолошких решења, већ и на начин на који се та решења интегришу у правни систем, па и у арбитражну праксу. Утицај технологије на друштво у целини је еволуирао, променивши начин на који обављамо послове, приступамо информацијама, доносимо одлуке, комуницирамо, па чак и начин на који перципирамо улогу човека у процесима који су донедавно били резервисани искључиво за људску делатност. У том смислу, није изненађујуће што је арбитражни поступак постао један од простора у којем се интензивно тестирају донети технолошких иновација. Многе идеје које пре пет година нису биле ни у зачетку, данас су добиле практичну примену.

Ипак, са интензивнијом употребом технологије, уочени су и бројни ризици који прате развој и примену технологије, од питања везаних за право и етику до страха од потенцијалног утицаја на послове људи и друштво у целини. Некадашњи приступ врло либералног регулисања уступио је место поступном заштитвању правног оквира, најпре кроз необавезујуће прописе меког права, препоруке и етичке смернице, а потом и кроз доношење обавезујућих правних прописа који детаљније регулишу развој и употребу вештачке интелигенције. Од тренутка постављања хипотеза није само законодавна активност бујала, већ су и доктрина и пракса расле. У литератури се може наћи све више радова на тему коришћења модерних технологија и вештачке интелигенције које проучавају значајно питање њиховог утицаја на друштво и ризика које примена технологије носи са собом. Дакле, дошло је до растућег интересовања стручне и научне јавности за наведена питања, што је довело до тога да данас готово да нема научног или стручног догађаја на којем се теме технологије и вештачке интелигенције не анализирају из различитих перспектива.

У таквом динамичном дигиталном окружењу, значај истраживања које преиспитује правне, етичке и друштвене аспекте модерних технологија постаје посебно наглашен. У том смислу, ова дисертација даје допринос бољем разумевању како се арбитражна пракса носи са изазовима које намећу модерне технологије, а пре свега вештачка интелигенција. Дисертација пружа детаљну анализу класификације ризика различитих система вештачке интелигенције. Посебна пажња посвећена је конкретним питањима и дилемама која се могу поставити у вези са употребом система вештачке интелигенције у различите сврхе током арбитражног поступка – од радњи које се предузимају још пре конституисања арбитражног трибунала, преко вођења арбитражног поступка, до завршне фазе поступка и доношења арбитражне одлуке. Кроз свеобухватни приступ, ова дисертација даје теоријску и практичну анализу како у арбитражној пракси треба приступити препознавању и управљању ризицима, као и постављању стандарда за одговорну употребу система вештачке интелигенције. На овај начин, рад не само да доприноси стручној и академској дискусији,

већ пружа и смернице за практичаре приликом коришћења система, али и за законодавце и произвођаче система приликом развоја правних стандарда и самих производа, а све у циљу обезбеђивања ефикасне, поуздане и одговорне примене система вештачке интелигенције у арбитражном решавању спорова.

1. Хипотезе

На почетку истраживања стајали смо на становишту да модерне технологије могу умногоме допринети ефикасности вођења арбитражног поступка. Међутим, били смо свесни и ризика које технологије носе, па нам је жеља била да испитамо који се све ризици могу јавити и да ли је те ризике могуће превазићи кроз примену одређених мера и стандарда у вези са употребом технологије. Резултат истраживања наведених питања је од значаја за академску, али и за пословну заједницу у Републици Србији, као и за глобалну заједницу, имајући у виду да се посебна пажња посветила решењима упоредног права и практичним искуствима других земаља и арбитражних институција, на чија бисмо законодавна решења и искуства евентуално могли да се угледамо.

У наставку је размотрено шест хипотеза на којима је заснована дисертација, које су успостављене током 2020. године и одбрањене у пројекту докторске тезе. За сваку од постављених хипотеза ћемо испитивати да ли су тачне, претежно тачне, делимично тачне, нетачне или претежно нетачне. Постављена хипотеза ће бити оцењена као тачна уколико је хипотеза у потпуности потврђена свим релевантним налазима и уколико не постоје изузеци који би је довели у питање. Хипотеза ће бити оцењена као претежно тачна уколико је у великој мери потврђена, али постоје мањи изузеци или ограничења која не умањују укупну валидност закључка. Делимично ће бити тачна хипотеза која је потврђена у одређеним аспектима, али истовремено су уочени значајни изузеци, ограничења или контекстуални услови који ограничавају њену применљивост. Хипотеза ће бити оцењена као нетачна уколико резултати истраживања показују да хипотеза није потврђена, односно да нема довољно доказа у њену корист. На крају, хипотеза ће се сматрати претежно нетачном уколико је углавном оповргнута, али могу постојати изузетне околности у којима су њени делови делимично потврђени.

1.1. Хипотеза 1: Постојећи правни оквир не спречава употребу модерних технологија у арбитражним поступцима

Прва хипотеза се тиче важећег правног оквира и подразумева да постојећи правни оквир не спречава употребу модерних технологија у арбитражним поступцима.

У раду је анализиран тренутно важећи правни оквир арбитражног права, као и правни оквир информационо комуникационих технологија, имајући у виду да су оба правна оквира релевантна за истраживање предмета рада и да њихово изоловано посматрање није било методолошки оправдано. Циљ анализе релевантног правног оквира је био да се процени да ли постојећи правни оквир спречава употребу модерних технологија у арбитражним поступцима.

У тренутку постављања хипотеза нису постојала експлицитна правила која су регулисала начин примене вештачке интелигенције, док су постојала поједина општа правила у вези са коришћењем технологије у арбитражном поступку. Већина арбитражних правила и националних арбитражних закона не садржи одредбу која изричито прописује да је коришћење модерних технологија могуће, али садрже општу дужност арбитражног већа да поступак води што ефикасније, на начин који сматра пригодним, све док третирају једнако

странке и док обе странке имају прилику да изложе своју позицију. У том смислу, арбитражном већу се налаже да, у најкраћем року, и свим одговарајућим средствима приступи утврђивању чињеничног стања у предмету. Додатно, нека арбитражна правила су још пре пет година изричито охрабривала учеснике у поступку да користе модерне технологије током поступка, док су поједина правила прописивала да се на почетку поступка учесници могу договорити око динамике и начина вођења поступка, а да се у разматрање може узети и коришћење модерних технологија, нарочито коришћење електронске комуникације и одржавање усмене расправе путем електронских начина комуникације. Прописи меког права који су регулисали технологију су се нарочито доносили у периоду *COVID-19* глобалне пандемије, када су арбитражне институције, адвокатске канцеларије, удружења за арбитражно право и друге заинтересоване организације у кратком року развијале различите смернице, упутства и стручна мишљења, у циљу регулисања коришћења модерних технологија у арбитражним поступцима. Најчешћи пример смерница арбитражних институција у то време су били протоколи за одржавање виртуелних усмених расправа. Даље, убрзан развој технологије, а нарочито вештачке интелигенције и њена све чешћа примена у различитим областима, па и у арбитражи, је утицала на потребу за њеном регулацијом, што није био изван сценарија у тренутку постављања хипотеза. Регулисање развоја и употребе вештачке интелигенције постало је приоритет земаља широм света, а нарочито на територије Европске уније.

Примера ради, *UNCITRAL* модел закон не помиње експлицитно ни употребу технологије ни системе вештачке интелигенције. Међутим, тумачењем одредби Модел закона можемо закључити да његове одредбе не искључују њихову примену. Најпре, аутономија воље је један од основних принципа овог закона. Дакле према Модел закону, странке су слободне да одаберу процедурална правила и прилагоде поступак како би одговарао њиховим потребама у конкретном случају. Уколико се странке одлуче за употребу модерних технологија у арбитражном поступку, таква употреба би требала да дозвољена у оквиру захтева да стране морају бити равноправне и да свакој страни треба дати пуна прилика да изнесе свој случај. Такође, широко овлашћење арбитражног трибунала да води поступак на начин који сматра сврсисходним се сматра једним од кључних одредби арбитражних правила. У складу са тим, може се тврдити да је примена модерних технологија могућа увек када арбитражни трибунал то сматра сврсисходним.

Арбитражне институције и друге релевантне међународне организације су у међувремену донеле смернице за употребу вештачке интелигенције у арбитражним поступцима. Ове смернице, иако не спречавају употребу модерних технологија у арбитражним поступцима, постављају нека ограничења у вези са коришћењем вештачке интелигенције током поступка решавања спорова. Најчешћа препорука смерница је да се већ на иницијалном састанку странака и арбитражног трибунала разговара о планираној употреби алата вештачке интелигенције како би се на адекватан начин могао планирати ток поступка. Поједине смернице се односе на све учеснике у арбитражном поступку, без обзира на њихову улогу, док се неке смернице тичу искључиво употребе вештачке интелигенције од стране странака и њихових заступника или од стране арбитра. Странке и њихови заступници морају поштовати све важеће правне, етичке норме и друге професионалне стандарде приликом употребе вештачке интелигенције, а не смеју користити вештачку интелигенцију на начин који би нарушио интегритет арбитражног поступка или на други начин ометао његово вођење. Арбитри се упозоравају да задрже људску контролу, односно да не делегирају кључне задатке систему вештачке интелигенције, те да не преносе на систем одговорност за оцену доказа, односно тумачење и примену чињеница и права. На крају, смернице обично подсећају на начело поверљивости као једног од основних принципа арбитражног

поступка, те да употреба система вештачке интелигенције не сме да угрози поверљивост арбитражног поступка.

Примена вештачке интелигенције у арбитражи не сме довести у питање основне принципе на којима се заснива арбитража. Тако, чак и уколико не постоје конкретна правила која регулишу питање употребе модерних технологија у арбитражном поступку, на ово питање би се могла применити одређена општа правила арбитражног поступка. Кључни принципи арбитражног поступка које треба имати у виду приликом одлучивања о употреби модерне технологије су аутономија странака, поштовање правичности поступка, ефикасност решавања спорова и др. Међутим, на крају треба напоменути да чак и уколико не постоје правна ограничења у вези са коришћењем модерних технологија у арбитражним поступцима, увек би требало водити рачуна о договору који постоји између странака у поступку, као и о одговарајућим правилима места арбитраже.

Имајући у виду технолошки развој, све веће могућности технологије, а пре свега вештачке интелигенције, али и ризике које носи њихова примена, очекује се да ће се национални законодавци у будућности све више пажње усмеравати ка неком виду регулације ове материје. Можемо претпоставити и да ће неке државе бити спремне да више експериментишу ради пружања могућности странкама и арбитрама да користе различите алате у циљу веће ефикасности поступка. Даље, можемо очекивати да ће тржишне потребе подстаћи законодавце да се уздрже од прекомерне регулације и ограничења иновација, у настојању да привуку што већи број уговорних страна да своје спорове решавају управо у њиховој јурисдикцији. Насупрот томе, државе које стекну репутацију непријатељски настројених према новим технологијама, односно чији правни оквири остављају широко дискреционо овлашћење надлежним органима да одбију признавање и извршење арбитражних одлука, могле би заостати у трци за привлачење арбитража у својој јурисдикцији. На крају, сматрамо да приликом регулисања треба бити умерен, те допустити тржишту, односно самим странкама и арбитрама да регулишу питање коришћења модерних технологија, имајући у виду да тако поштујемо један од основних принципа арбитражног поступка, али у исто време омогућавамо и прилагођавање технолошким напрецима уколико је то оно што странке желе у конкретном поступку.

Закључак: Хипотеза 1 је делимично тачна.

1.2. Хипотеза 2: Употреба модерних технологија значајно доприноси ефикаснијем вођењу арбитражног поступка

На другој хипотези се темељи целокупно истраживање, а она је заснована на томе да употреба модерних технологија значајно доприноси ефикаснијем вођењу арбитражног поступка. То подразумева да модерне технологије могу допринети да се поједини делови поступка обављају брже, повољније и ефикасније.

Пре свега, треба поменути да се модерне технологије могу користити у разним фазама поступка, са различитом сврхом – од фазе пре конституисања арбитражног већа до завршне фазе поступка и доношења арбитражне одлуке. Тако, модерне технологије се могу користити као помоћ при изради поднесака у арбитражним поступцима, вршењу правног истраживања, преводу докумената, анализирању релевантних докумената у арбитражним поступцима, и др. Додатно, адвокатске канцеларије и арбитражне институције могу користити модерне технологије као помоћ при администрацији, и на тај начин уштедети време и новац за обављање свакодневних, административних послова.

Ипак, иако је модерне технологије могу унапредити ефикасност арбитражних поступака, пресудно је како се врши њихов избор, као и начин на који се оне користе у арбитражном поступку. То даље значи да укупни ефекат примене модерних технологија зависи од начина на који се оне примењују у специфичним околностима сваког конкретног случаја. Неће свака употреба технологије нужно довести до унапређења продуктивности. Напротив, неадекватна примена технологије може проузроковати различите видове неефикасности, па чак и додатне ризике у погледу повреде пристрасности, безбедности, поверљивости поступка и сл. Додатно, ефикасност у великој мери зависи од доброг познавања технологије, као и разумевања њених ограничења и могућих последица. Без стручне процене ризика и пажљивог избора алата који су прилагођени конкретним потребама поступка, технологија може проузроковати одређене проблеме, па је кључно утврдити и по потреби ублажити могуће ризике који прате употребу технологије у арбитражи, како би се обезбедила, не само ефикасност, већ и интегритет и поузданост читавог арбитражног поступка.

Закључак: Хипотеза 2 је претежно тачна.

1.3. Хипотеза 3: Употреба модерних технологија у арбитражним поступцима носи правне и друге ризике

Трећа хипотеза од које се пошло у истраживању јесте да употреба модерних технологија у арбитражним поступцима носи правне и друге ризике. Жеља нам је била да идентификујемо релевантне ризике, како оне који су се већ јавили у пракси, тако и оне који би могли да се јаве као проблем учесницима у поступку решавања спорова, у циљу њиховог превазилажења.

Научна и стручна литература обилује све већим бројем радова који анализирају примену технологије у арбитражи, са посебним освртом на ризике које њена употреба носи, имајући у виду да различите врсте алата који се заснивају на вештачкој интелигенцији могу донети бројне користи, али и изазове приликом коришћења у арбитражном поступку. Све више истраживања покушава да пронађе равнотежу између потребе за ефикасношћу и очувања основних процесних гаранција. Истовремено, постављају се и комплексна етичка питања која се односе на аутономију алгоритама, одговорност за доношење одлука и границе људског надзора.

Ризици које смо подробније испитивали у раду су ризик нетранспарентности, ризик пристрасности, ризик могуће грешке и ризик по приватност и безбедност.

Ризик нетранспарентности је ризик који настаје услед проблема црне кутије, односно недостатка разумљивости унутрашњих процеса рада система вештачке интелигенције и теškoће да објасни своје одлуке. Ризик пристрасности подразумева ситуације када је предвиђени исход за одређену групу корисника систематски различит од других група, па се једна група третира другачије од других. До пристрасности система вештачке интелигенције најчешће долази услед грешака у прикупљању и категоризацији података, односно недовољне или претеране заступљености одређених категорија лица, па одређене карактеристике података систем не узима у обзир. Даље, приликом употребе система вештачке интелигенције, могуће су грешке система, па је потребно анализирати када је ризик грешке толико велики да подразумева класификацију високог ризика. Најпре, што је већи обим узорка, то је већа тачност предвиђања модела, а квалитет генерисаног резултата система у великој мери зависи од квалитета улазних података. Поред наведених ризика, употребом модерних технологија током арбитражног поступка се може угрозити

безбедност и сигурност поступка, те се може нарушити принцип поверљивости поступка, који је један од основних принципа арбитраже. У том смислу, у арбитражном поступку је веома битно обезбедити основну безбедносну хигијену, јер, системи вештачке интелигенције могу да прикупљају и обрађују велике скупове података, укључујући поверљиве информације и личне податке.

У арбитражном поступку, наведени ризици могу довести до одређених проблема, као што су могућност оспоравања пуноважности арбитражног споразума или оспоравања пуноважности арбитражне одлуке. Основи захтева за оспоравање пуноважности могу бити различити и укључују неиспуњење прописане форме за закључење арбитражног споразума, непуноважност електронског потписа, повреду права на саслушање и начела контрадикторности у арбитражном поступку, повреду принципа једнаког третмана странака у поступку, повреду дужности независности и непристрасности, повреду прописаних правила за достављање арбитражне одлуке и др. Додатно, употреба модерних технологија у арбитражном поступку може довести до још неких проблема, као што су проблеми који настају услед техничких недостатака или механичких кварова, али и аверзије учесника поступка према употреби модерних технологија.

Закључак: Хипотеза 3 је тачна.

1.4. Хипотеза 4: Могуће је превазићи правне и друге ризике повезане са употребом модерних технологија у арбитражним поступцима, тако да употреба модерних технологија не доводи у питање правну сигурност учесника у арбитражним поступцима

Четврта хипотеза се надовезује на другу и трећу хипотезу и подразумева да је могуће превазићи правне и друге ризике повезане са употребом модерних технологија у арбитражним поступцима, који су представљени у оквиру претходно изнете хипотезе.

Модерне технологије су постале неминовност у сваком аспекту живота, па и у поступцима решавања спорова, те сматрамо да њихова употреба не треба да буде забрањена, већ евентуално ограничена, односно усмерена јасним и практичним смерницама. У том смислу, потребно је учесницима арбитражног поступка пружити смернице за одговорну и безбедну употребу модерних технологија. Оваквим видом смерница би се обезбедила већа правна сигурност и боља заштита странака, чији је интерес брз и ефикасан завршетак поступка, али и обезбедила одговарајућа асистенција арбитрама, чији је интерес да странке буду задовољне, те да се поступак заврши доношењем коначне и извршне арбитражне одлуке.

Како друга хипотеза подразумева да употреба модерних технологија значајно доприноси ефикаснијем вођењу арбитражног поступка, ова хипотеза ће додатно потврдити улогу и значај употребе модерних технологија у арбитражним поступцима. Наиме, повећање ефикасности арбитражног поступка употребом модерних технологија не иде на уштрб других предности овог алтернативног начина решавања спорова, односно употреба модерних технологија у арбитражним поступцима не доводи у питање правну сигурност учесника у арбитражним поступцима.

Системи вештачке интелигенције различите намене захтевају различит приступ, односно прилагођене мере управљања ризицима обликоване у складу са конкретним околностима случаја. Сваки алат посебно захтева посебну класификацију ризика како би се предвиделе одговарајуће стратегије за његово ублажавање, односно спречавање. Класификација ризика система вештачке интелигенције представља систематичан приступ идентификацији,

процени и управљању ризицима који се јављају приликом њихове употребе. Класификација ризика система вештачке интелигенције у арбитражном поступку може да зависи од више фактора, примера ради од тога да ли технологија о којој је реч испуњава дефиницију система вештачке интелигенције, од начина на који се систем користи, али и од субјекта који примењује систем вештачке интелигенције. Класификација ризика система вештачке интелигенције подразумева *ex ante* управљање ризиком, односно претходну процену и утврђивање ризика. Идентификација ризика је први корак у процесу управљања ризицима. Овај корак подразумева препознавање потенцијалних ризика који могу настати услед употребе система вештачке интелигенције. Током идентификације потребно је анализирати све аспекте система, укључујући његове техничке карактеристике, намену и евентуални утицај на окружење и саме кориснике. Након одговарајуће идентификације ризика приступа се процени ризика која представља анализу вероватноће наступања идентификованих ризика. У оквиру процене ризика се врши анализа колико је вероватно да ће се одређени ризик остварити и колико би озбиљне последице настале уколико би се ризик остварио. Процена ризика може довести и до категоризације ризика према значају, односно својеврсног рангирања ризика према њиховом утицају на околину и друштво како би се приоритизовале мере које треба предузети у циљу ублажавања или спречавања наступања ризика. На крају, управљање ризицима обухвата различите активности које се спроводе након идентификације и процене ризика, укључујући утврђивање мера за ублажавање, односно спречавање наступања ризика. Управљање ризицима је динамичан процес који захтева континуиран надзор примене мера, како би се осигурало да су мере заштите одговарајуће и довољно ефикасне. Комбинација вероватноће настанка штете и тежина те штете, између осталог, утичу на висок ризик употребе система вештачке интелигенције.

У раду смо идентификовали случајеве примене конкретних система вештачке интелигенције, које смо поделили по фазама поступка у којима се користе, узимајући у обзир који актери их могу користити, као и друге критеријуме за класификацију ризика. Анализа класификације конкретних система вештачке интелигенције је указала да је од 25 система, за пет система утврђено да су високо ризични, док је 20 система средње ризично. Средње ризични системи подразумевају поштовање одређених обавеза, које су мање захтевне у односу на обавезе које се захтевају за одговорна лица високоризичних система и оне се већином своје на дужност обавештавања корисника. С друге стране, класификација високоризичних система повлачи са собом примену ригорознијих обавеза за одговорна лица, као што су пажљиво управљање ризицима, обезбеђивање високог квалитета података који хране систем, евидентирање и чување документације у вези са функционалностима и сврхом развијеног система, информисање корисника, мере људског надзора, и др. Примера ради, како је квалитет резултата вештачке интелигенције директно условљен квалитетом улазних података, треба водити рачуна о веродостојности, аутентичности и тачности података који се убацују у систем. На тај начин се могу спречити или барем ублажити ризик могуће грешке и ризик пристрасности. Такође, додатним мерама заштите безбедности се може ублажити ризик по приватност, односно безбедност и сигурност података који се обрађују током арбитражног поступка. На крају, обезбеђивањем детаљног информисања корисника у вези са начин употребе система, његовим карактеристикама, могућностима и ограничењима се ублажава и ризик нетранспарентности.

Закључак: Хипотеза 4 је делимично тачна.

1.5. Хипотеза 5: Вештачка интелигенција може бити корисна као вид асистенције учесницима у арбитражним поступцима

Са развојем модерних технологија шири се спектар њеног домаћаја, те самим тим и могућности укључивања у поступке решавања спорова. У том смислу, вештачка интелигенција може бити корисна као вид асистенције учесницима у арбитражним поступцима.

У три кључна поглавља рада смо испитивали могућности модерних технологија, односно система вештачке интелигенције који могу служити као асистенција корисницима арбитражних поступака. Како бисмо на свеобухватан, а јасан и разумљив начин приступили класификацији система вештачке интелигенције који се могу користити у арбитражном поступку, започели смо анализу разматрањем потенцијала система вештачке интелигенције и њихове могуће примене од стране странака у поступку и њихових заступника, од стране арбитра и од стране саме арбитражне институције која администрира поступак. На тај начин смо сачинили листу од 25 случајева примене, па крајња анализа обухвата детаљан приказ 25 система вештачке интелигенције различите намене, међу којима већина анализираних система представља системе вештачке интелигенције који се користе као вид асистенције учесницима у арбитражним поступцима у циљу ефикаснијег вођења поступка.

Наиме, поједини задаци, административне и техничке природе би могли да се повере вештачкој интелигенцији, те да се на тај начин постигне већа ефикасност поступка. Тако, вештачка интелигенција може играти улогу у администрацији поступка, као и у обављању послова које обично обављају секретари арбитражног већа, као што су састављање записника, превођење докумената, првог нацрта описа чињеничног стања и др. На крају, сигурност и безбедност поступка се мора осигурати кроз обавезну људску контролу. Као и у другим областима права, али и свакодневног живота, алати вештачке интелигенције ће постати све више коришћен алат за олакшавање разних свакодневних и пословних активности, па сматрамо да ће постати и уобичајен алат у пракси међународне арбитраже. У том смислу, може се очекивати да ће правници користити вештачку интелигенцију за претрагу правних појмова, уређивање и лектуру текста, превођење, транскрипцију, израду белешки и сажетака текстова, управљање документима, прикупљање документације, анализу доказа, израду питања за унакрсно испитивање, помоћ приликом израде нацрта одређених текстова, њене провере и сл.

У том смислу се од свих учесника у поступку се очекује да активно мењају своју улогу, односно да се прилагођавају напретку технологије и да користе бенефите које она пружа, али и да буду свесни њених ограничења. Вештачка интелигенција представља само средство, а коришћење технолошки развијенијег средства не значи да ће људи престати да обављају своје послове нити да ће мање радити. Насупрот томе, идеја је да употребом технологије расте продуктивност, док се од корисника система вештачке интелигенције захтева да поседују вештине које су неопходне како би се технологија користила на одговоран и одговарајући начин. Коришћење најновијих технолошких решења ће допринети да неки учесници на тржишту постану конкурентнији. Веома је значајно да корисници система вештачке интелигенције разумеју начин рада алата које користе. Примена вештачке интелигенције у свим областима, а нарочито у области права, може бити опасна уколико је користе људи који се не познају материју у вези које вештачка интелигенције производи одређене резултате. На крају, можемо закључити да је предуслов за одговорно коришћење технологије холистички приступ, који подразумева познавање права, али и основа техничких наука и начина на који технологија функционише.

Закључак: Хипотеза 5 је тачна.

1.6. Хипотеза 6: Иако се спектар могућности модерних технологија све више шири, није могућа потпуна аутоматизација поступка решавања спорова

У научним и стручним расправама све чешће се покреће и ултимативно питање: да ли ће вештачка интелигенција одузети људима послове које данас обављају и који су традиционално могли да се повере само људима?

Главни задатак арбитражног већа јесте да донесе коначну и извршну одлуку којом ће решити спор између странака. Поред тога, од арбитражног већа се захтева да буде посвећен и професионалан, да поступак води на фер и ефикасан начин. Иако се чини да ове задатке може да испуни и испрограмирани алгоритам, доста разлога наводи на закључак да се вештачка интелигенција не може наћи у улози доносиоца одлуке у арбитражном поступку.

Пре свега, већина националних закона и арбитражних правила је веома рестриктивна и од арбитра претежно захтева карактеристике које су људске природе. Такође, приликом одабира арбитра странке обично узимају у обзир критеријуме који се односе на квалитете које једино човек може да поседује. Друго, у сврху решавања спорова би могла да се користи предиктивна аналитика, која обухвата прикупљање података и њихову анализу на основу ранијих догађаја, као и машинско учење. Начин рада система вештачке интелигенције се умногоме разликује од процеса промишљања код човека. Наиме, системи користе искључиво статистичке методе као нормативну основу за правно одлучивање у вези са исходом спора. Додатно, тачност процене алгоритама би зависила од квалитета и обима података на чијој анализи се процена заснива. Последице, решавање спорова не би било могуће потпуно аутоматизовати, јер они захтевају пажљиву анализу околности сваког конкретног случаја, нарочито код сложенијих и компликованијих спорова. У том смислу се јавља и проблем недостатка доступних података за одговарајући развој и тренирање система вештачке интелигенције. Такође, јавља се и ризик доношења потенцијално пристрасних и дискриминаторних одлука. На крају, од арбитражног већа се захтева да донету арбитражну одлуку образложи. У том контексту, проблем црне кутије и необјашњивости одлуке вештачке интелигенције долази до изражаја, јер је резултате које вештачка интелигенција генерише често веома тешко објаснити човеку.

Прописи који тренутно регулишу развој и примену вештачке интелигенције експлицитно наводе да не треба дозволити коришћење система вештачке интелигенције за решавање спорова, односно да арбитар не сме да делегира на систем вештачке интелигенције процес доношења одлука нити да користи вештачку интелигенцију за доношење арбитражне одлуке. Имајући све наведено у виду, а нарочито тренутно стање технолошког развија и правног оквира, тешко је замислити да ће се у скорој будућности вештачкој интелигенцији препустити да буде доносилац одлука у арбитражном поступку.

Закључак: Хипотеза 6 је тачна.

2. Закључна разматрања

Класификација ризика система вештачке интелигенције може бити веома сложена, те је битно исправно јој приступити и поставити стандарде за утврђивање и ублажавање могућих ризика који могу настати услед њихове употребе. тумачење самих одредби *AI Act*-а у вези са класификацијом ризика система вештачке интелигенције може бити корисно у овом случају, али је оно веома широко постављено, имајући у виду да *AI Act* пружа само широко

постављена правила која су подложна различитим тумачењима, те да не постоје експлицитни критеријуми за вршење класификације ризика.

У раду смо изложили критеријуме за класификацију ризика система вештачке интелигенције у арбитражном поступку, као и модел за класификацију система вештачке интелигенције у области арбитражног решавања спорова, али и у области људских ресурса, у делу који се може односити и на арбитражни поступак, односно на ангажовање арбитра. Ова методологија класификације ризика је потпуно самостално израђена. Уз примену јасних критеријума може се анализирати класификација ризика конкретних система вештачке интелигенције за различите намене који се могу користити у различитим фазама арбитражног поступка.

Утврђени параметри су утемељени на тумачењу правног оквира из арбитражног права и тумачењу правног оквира који регулише поље вештачке интелигенције. Анализа не би била могућа, а ни свеобухватна да се није користио мултидисциплинарни приступ, који захтева знање из различитих наизглед неповезаних области. Доменско знање из арбитраже је било кључно за утврђивање конкретних случајева примене, односно разматрање главних радњи арбитражног поступка, њихово разграничење по фазама арбитражног и актерима који их предузимају. Познавање области вештачке интелигенције и њене регулације кроз анализу *AI Act*-а, је било нарочито значајно за постављање параметара за класификацију ризика система вештачке интелигенције у арбитражи.

За прегледнији приказ критеријума класификације ризика и других елемената анализе система вештачке интелигенције направили смо табелу у *excel* формату, који је додат као прилог раду и чини његов саставни део. Табеларни приказ параметара анализе омогућава лакше разумевање опсежне анализе која је спроведена у раду и поглед на крајње резултате анализе класификације ризика сваког појединачног система који је проучаван. Дакле, кроз табеларни приказ у *excel* формату је урађена свеобухватна анализа свих параметара за адекватно разматрање рада једног система вештачке интелигенције. *Excel* табела представља својеврсни *check box* који ће служити за процену ризика система вештачке интелигенције који се могу користити у арбитражи. Веома је значајно напоменути да се подаци из *excel* табеле могу користити за даља истраживања и креирање експертског система који би процењивао ризике употребе система вештачке интелигенције у различитим областима са минималним прилагођавањем параметара анализе.

Предмет овог рада у фокусу има пружање смерница за примену конкретних алата у арбитражном поступку, предности коришћења таквих алата, као и ризике употребе таквих алата. Веома је значајно проценити који су технолошки алати на располагању учесницима у арбитражном поступку и на који начин и под којим условима се они у поступку могу користити. Управо приликом одабира алата и процене њених ризика може помоћи свеобухватна анализа могућности и ризика система вештачке интелигенције која је урађена у овом раду. За сваки случај примене је размотрено које су способности система вештачке интелигенције које се захтевају за његово коришћење, као и одговарајућа процена ризика. Анализа омогућава избор различитих алата, од оних који су једноставни за коришћење и не подразумевају велике ризике, до оних ризичнијих за које је потребно испунити одређене услове и предузети друге дужности како би могли да се примене у арбитражном поступку.

На крају је битно напоменути и да се ризици система вештачке интелигенције могу значајно мењати током времена под утицајем друштвеног, техничког и правног развоја. То значи да би утврђену класификацију ризика и мере за њено управљање које су успостављене требало континуирано проверавати и контролисати како би прописане мере биле адекватне.

БИБЛИОГРАФИЈА

КЊИГЕ И МОНОГРАФИЈЕ

1. Варади, Тибор, Бордаш, Бернадет, Кнежевић, Гапо, Павић, Владимир, *Међународно приватно право*, Београд, 2012.
 2. Јакшић, Александар, *Међународна трговинска арбитража*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2003.
 3. Кнежевић, Гапо, Павић, Владимир, *Арбитража и АДР*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013.
 4. Кривокапић, Ђорђе, Адамовић, Јелена, Тасић Кривокапић, Дуња, Николић, Андреа, *Приручник: Заштита података о личности*, Факултет организационих наука, Београд, 2023.
 5. Милошевић, Моника, *Алтернативно решавање спорова с посебним освртом на медијацију*, Службени гласник, Београд, 2014.
 6. Милутиновић, Љубица, *Медијација у Србији*, Београд, 2006.
 7. Милутиновић, Љубица, *Суд или медијација – наћи свој интерес*, ИФС, Београд, 2006.
 8. Михаиловић, Гордана, *Водич кроз медијацију*, Београд, 2005.
 9. Перовић, Јелена, *Уговор о међународној трговинској арбитражи*, Београд 1998.
 10. Петрушић, Невена, Арсић, Јелена, *Медијација: теорија, право и пракса*, Службени гласник, Београд, 2021.
 11. Спаић, Бојан, Дајовић, Горан, *Право на образложену пресуду, пракса Европског суда за људска права*, Центар за демократску транзицију, Српско удружење за правну и социјалну филозофију, Подгорица, 2016.
 12. Станивуковић, Маја, *Међународна арбитража*, ЈП Службени гласник, Београд, 2013.
 13. Трајковић, Марко, *Међународно арбитражно право*, Београд, 2000.
 14. Шовић, Маша Смиљана, *Обележја савременог арбитражног споразума*, мастер рад, Универзитет у Нишу Правни Факултет, Ниш, 2022.
-
15. Amro, Ihab, *Online arbitration in theory and practice: A comparative study of cross-border commercial transactions in common law and civil law countries*, Cambridge Scholars publications, 2019.
 16. Ashley, Kevin D., *Artificial Intelligence and Legal Analytics: New Tools for Law Practice in the Digital Age*, Cambridge University Press, 2017.
 17. Bainbridge, David I., *Introduction To Information Technology Law*, Pearson Education Limited, Essex, 2008.
 18. Barfield, Woodrow, Pagallo, Ugo, *Research Handbook on the Law of Artificial Intelligence*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2018.
 19. Benforado, Adam, *Unfair: The New Science of Criminal Injustice*, New York, Crown, 2015.
 20. Blackaby, Nigel, Partasides, Constantine, Redfern, Alan, Hunter, Martin, *Redfern And Hunter On International Arbitration*, Oxford University Press, New York, 2022.
 21. Borgesius, Frederik Zuiderveen, *Discrimination, Artificial Intelligence, And Algorithmic Decision-Making*, Strasbourg, Council of Europe, 2018.
 22. Born, Gary, *International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, 2021.

23. Bühler Michael, Webster, Thomas, *Handbook of ICC Arbitration: Commentary, Precedents, Materials*, Sweet & Maxwell, 2005.
24. Bühring-Uhle, Christian, Kirchhoff, Lars, Scherer, Gabriele, *Arbitration and Mediation in International Business*, Kluwer Law International, The Hague, 2006.
25. Bunni, Nael G., *The FIDIC Forms of Contract*, Blackwell, 2005.
26. Caron, David D., Caplan, Lee M., *The UNCITRAL Arbitration Rules: A Commentary*, 2d edition, Oxford University Press, 2013.
27. Chik, Warren B, Lim, Saw Cheng, *Information And Communications Technology Law In Singapore*, Academy Publishing, Singapore, 2020.
28. Craig, W. Laurence, Park, William W., Paulsson, Jan, *International Chamber of Commerce Arbitration*, Oceana Publications, Dobbs Ferry, New York, 2000.
29. Cui, Yadong, *Artificial intelligence and judicial modernization*, Springer, 2020.
30. Davidson Fraser, Dundas, Hew R., Bartos, David, *Arbitration (Scotland) Act 2010*, W. Green, 2010.
31. Derains, Yves, Schwartz, Eric A., *A Guide to the new ICC Rules of Arbitration*, Kluwer Law International, The Hague 1998.
32. Dezalay, Yves, Garth, Bryant G., *Dealing in Virtue: International Commercial Arbitration and the Construction of a Transnational Legal Order*, The University of Chicago Press, Chicago, 1996.
33. Eberhardt, Pia, Olivet, Cecilia, *Profiting from injustice: How law firms, arbitrators and financiers are fueling an investment arbitration boom*, Corporate Europe Observatory, Transnational Institute, 2012.
34. Fisher, Roger, Ury, William, Patton, Bruce, *Getting to yes: Negotiating Agreement Without Giving In*, New York, Penguin Books, 1991.
35. Fry, Hannah, *Hello World. How to Be Human in the Age of Machine*, Doubleday, London, 2018.
36. Fry, Jason, Greenberg, Simon, Mazza, Francesca, *The Secretariat's Guide to ICC Arbitration*, ICC Publication, Paris, 2012.
37. Gaillard, Emmanuel, Savage, John (eds.), *Fouchard, Gaillard, Goldman On International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, The Hague 1999.
38. Garner, Bryan A., *Black's Law Dictionary*, Thompson Vest, St Paul, 2004.
39. Gómez, Katia Fach, *The Technological Competence of Arbitrators: A Comparative and International Legal Study*, Springer, 2023.
40. Harbst, Ragnar, *A Counsel's Guide to Examining and Preparing Witnesses in International Arbitration*, Kluwer Law International, 2015.
41. Jensen, Ole, *Tribunal Secretaries in International Arbitration*, Oxford University Press, 2019.
42. Kahneman, Daniel, *Thinking, Fast and Slow*, Farrar, Straus & Giroux, 2013.
43. Kantor, Mark, *Valuation for Arbitration*, Kluwer Law International, Hague, 2010.
44. Kaufmann-Kohler, Gabrielle, Schultz, Thomas, *Online Dispute Resolution: Challenges for Contemporary Justice*, Kluwer Law International, 2004.
45. Kehl, Danielle, Priscilla, Guo, Kessler, Samuel, *Algorithms in the Criminal Justice System: Assessing the Use of Risk Assessments in Sentencing*, Responsive Communities Initiative, Harvard Law School, Berkman Klein Center for Internet & Society, 2017.
46. Khodykin, Roman Mikhailovich, Mulcahy, Carol, Fletcher, Nicholas, *A Guide to the IBA Rules on Taking of Evidence in International Arbitration*, New York, 2019.
47. Kissinger, Henry A., Schmidt, Eric, Huttonlocher, Daniel, *The Age of AI and Our Human Future*, Little Brown & Co, New York, 2022.
48. Lew, Julian D. M., *Applicable Law in International Commercial Arbitration*, Dobbs Ferry, 1978.

49. Lew, Julian, Mistelis, Loukas, Kroll, Stefan, *Comparative International Commercial Arbitration*, Kluwer Law International, 2003.
50. Maccormick, Neil, *Legal Reasoning and Legal Theory*, Oxford, 1994.
51. Boden, Margaret A., *Artificial Intelligence: A Very Short Introduction*, Oxford, 2018.
52. Mercier, Hugo, Sperber, Dan, *The Enigma of Reason. A New Theory of Human Understanding*, Allen Lane, 2017.
53. Merkin, Robert, Flannery, Louis, *Merkin and Flannery on the Arbitration Act 1996*, Informa Law, 2019.
54. Moses, Margaret L., *Principles and Practice of International Commercial Arbitration*, Cambridge University Press, New York, 2012.
55. Munakata, Toshinori, *Fundamentals of the New Artificial Intelligence*, Springer, London, 2008.
56. Mustill, Sir Michael J., Boyd, Stewart C., *The Law And Practice Of Commercial Arbitration In England*, Lexis Pub, 1989.
57. O'Malley, Nathan, *Rules of Evidence in International Arbitration: An Annotated Guide*, Informa Law, 2019.
58. Osoba, Osonde, Welser IV, William, *An Intelligence in Our Image: The Risks of Bias and Errors in Artificial Intelligence*, Rand Corporation, 2017.
59. Popple, James, *A Pragmatic Legal Expert System*, Dartmouth Publishing Company, Aldershot, 1996.
60. Rovelli, Carlo, *Helgoland*, Piccola Biblioteca Adelphi, 2020.
61. Rowland, Diane, Kohl, Uta, Charlesworth, Andrew, *Information Technology Law*, Routledge, 2017.
62. Russell, Stuart, Norvig, Peter, *Artificial Intelligence-A Modern Approach*, Upper Saddle River, 2020.
63. Sanders, Pieter, *ICCA's Guide to The Interpretation of The 1958 New York Convention: A Handbook For Judges*, International Council for Commercial Arbitration, 2011.
64. Scalia, Antonin, Garner, Bryan A., *Reading Law: The Interpretation of Legal Texts*, Thomson, West, 2012.
65. Schwab, Klaus, *The Fourth Industrial Revolution*, World Economic Forum, Geneve, 2016.
66. Susskind, Richard, *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future*, Oxford University Press, 2013.
67. Susskind, Richard, *Online Courts and the Future of Justice*, Oxford University Press, 2019.
68. Susskind, Richard, *The End of Lawyers? Rethinking the Nature of Legal Services*, Oxford University Press, Oxford, 2010.
69. Susskind, Richard, *The future of law: facing the challenges of information technology*, Clarendon Press, 1996.
70. Susskind, Richard, Susskind, Daniel, *The Future of the Professions: How Technology Will Transform the Work of Human Experts*, Oxford University Press, 2022.
71. Taleb, Nassim Nicholas, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*, Random House, 2007.
72. Tegmark, Max, *Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence*, Penguin, London, 2018.
73. Triva, Siniša, Uzelac, Alan, *Hrvatsko arbitražno pravo*, Zagreb, 2007.
74. van den Berg, Albert Jan, *The New York Arbitration Convention of 1958, Towards a Uniform Judicial Interpretation*, T.M.C. Asser Institute, The Hague, 1981.
75. Várady, Tibor, Barceló III, John, Kröll, Stefan, von Mehren, Arthur, *International commercial arbitration – a transnational perspective*, St. Paul, 2015.

76. Waincymer, Jeffrey, *Procedure and Evidence in International Arbitration*, Kluwer Law International, Hague, 2012.
77. Webster, Thomas H., Buhler, Michael, *Handbook of ICC Arbitration: Commentary and Materials*, 5th edition, 2021.
78. Zekos, Georgios I., *Advanced Artificial Intelligence and Robo-Justice*, Springer, 2022.

СТРУЧНИ И НАУЧНИ ЧЛАНЦИ

79. Бабовић, Бранка, „Предности арбитраже као начина решавања спорова код M&A трансакција“, *Liber Amicorum професор др Мирко Васиљевић*, Београд, 2021.
80. Бољановић, Јелисавета, „Незаконито прибављени и поверљиви докази у арбитражи“, *Harmonius*, 2023.
81. Галетин, Милена, Миловановић, Аница, „Право и софтверска анализа: корак ближе ка решавању инвестиционих спорова применом метода вештачке интелигенције?“, *Право и привреда*, бр. 2, 2021.
82. Дајовић, Горан, Спаић, Бојан, „Доктрина „четврте инстанце“ и право на образложену пресуду у пракси Европског суда за људска права“, *Анали*, Правни факултет Универзитета у Београду, бр. 3, 2019.
83. Ђорђевић, Милена, „Арбитражне поуке из 2020. године – смернице за транспарентнији, флексибилнији и ефикаснији арбитражни поступак“, *Liber Amicorum проф. др Мирко Васиљевић*, Београд, 2021 (2021 б).
84. Ђорђевић, Милена, „Задатак арбитражног суда на основу ИСС правила“, *Усклађивање пословног права Србије са правом ЕУ*, 2023 (2023 б).
85. Ђорђевић, Милена, „Кодекс етике арбитра“, *Савремени проблеми правног система Србије - прилози пројекту 2023* (ур. Добросав Миловановић, Горан Дајовић), 2024.
86. Ђорђевић, Милена, „Правила о убрзаном арбитражном поступку“, *Усклађивање пословног права Србије са правом ЕУ – 2021*, 2021 (2021 а).
87. Ђорђевић, Милена, „Решавање спорова из уговора о грађењу“, *Савремени проблеми правног система Србије - прилози пројекту 2022* (ур. Милош Живковић, Маја Лукић Радовић), 2023 (2023 а).
88. Ђорђевић, Милена, „Улога секретара арбитражног већа“, *Право и привреда*, 2018.
89. Ђорђевић, Милена, „Процесне неправилности као разлог за поништај арбитражне одлуке – поуке из упоредне судске праксе“, *Усклађивање пословног права Србије са правом ЕУ*, 2020 (2020 а).
90. Ђорђевић, Милена, „Процесне неправилности као разлог за поништај арбитражне одлуке - поуке из упоредне судске праксе, други део“, *Harmonius*, 2020 (2020 б).
91. Живковић, Урош, „Investment arbitration and the MFN conundrum – the long and winding road from Maffezini to Içkale“, *Ревија Копачичке школе природног права*, в. 3, бр. 2, 2021.
92. Илић, Горан, „Право на образложену судску одлуку“, *Crimen*, бр. 2, 2011.
93. Јанићијевић, Дејан, „Садржина арбитражног споразума - факултативни елементи као средство испољавања уговорне слободе“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 66, 2014.
94. Јовановић, Марко, „О неким разликама између трговинске и инвестиционе арбитраже“, *Право и привреда*, бр. 4–6, 2018.
95. Јовановић, Марко, „Одлучивање по правичности у новијој пракси Спољнотрговинске/Сталне арбитраже при Привредној комори Србије“, *Liber Amicorum професор др Мирко Васиљевић*, Београд, 2021.
96. Јовановић, Марко, „Сингапурска конвенција као нови елемент правног оквира за међународну трговинску медијацију“, *Право и привреда*, бр. 3, 2020.
97. Јовановић, Марко, „Улога вештачке интелигенције у међународној трговинској арбитражи“, *Вештачка интелигенција: изазови у пословном праву* (ур. Душан Поповић), Универзитет у Београду Правни факултет, Београд, 2024.

98. Јовановић, Марко, „Употреба техника ОДР у решавању спорова поводом регистрације назива интернет домена“, *Интелектуална својина и интернет 2018* (ур. Душан Поповић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2018.
99. Јовановић, Марко, Ђорђевић, Милена, „Развој правног оквира за медијацију у оквиру Међународног центра за решавање улагачких спорова“, *Усклађивање пословног права Србије са правом ЕУ – 2022*, 2022.
100. Јовановић, Марко, Живковић, Урош, „Сукоб интереса као основ неподобности за обављање дужности арбитра“, *Правни живот*, бр. 11, 2013.
101. Јовичић, Катарина, „Правна природа односа између арбитра и странака“, *Страни правни живот*, бр. 1, 2020.
102. Кривокапић, Ђорђе, Николић, Андреа, „Регулисање информационих добара као ресурса дигиталне економије“, Зборник радова *Надзорни капитализам*, САНУ, Београд, 2023.
103. Кривокапић, Ђорђе, Николић, Андреа, „Application of data protection standards to artificial intelligence systems: automated decision making and profiling“, *Међународни правни односи и правда*, Зборник радова Копаоничке школе природног права – Слободан Перовић, Том III, 2023.
104. Кривокапић, Ђорђе, Николић, Андреа, „Legal Obligations and Liability in a Ransomware Attack“, *Судски поступак – правда и правичност*, Зборник радова Копаоничке школе природног права – Слободан Перовић, Том III, 2022.
105. Кузминац, Мина, „Домашај независности и непристрасности вештака ког именује странка у арбитражном поступку“, *Harmonius*, 2020.
106. Милутиновић, Љубица, „Право на образложено пресуду као део права на правично суђење“, *Билтен Врховног касационог суда*, бр. 3, 2019.
107. Милутиновић, Љубица, Ђорђевић, Милена, „Медијација и арбитража“, *Билтен Врховног касационог суда*, бр. 2, 2016.
108. Павић, Владимир, „Обавеза предујмљивања арбитражних трошкова“, *Идентитетски преображај Србије*, Прилог пројекту 2017, колективна монографија, Београд, 2018.
109. Пауновић, Мирослав, „Ка ефикаснијој арбитражи (напомене о новим тенденцијама)“, *Арбитража*, бр. 1, 2000.
110. Михајловић, Љубица, „Вештачка интелигенција и грађански судски поступак – домен примене и ограничења“, *Судски поступак – правда и правичност*, Зборник радова 35. сусрета Копаоничке школе природног права, том IV, 2022.
111. Николић, Андреа, „Значај избора места арбитраже“, *Право и привреда*, бр. 4-6, 2018.
112. Никчевић, Јован, „Испостављање одштетних захтева (claims) према FIDIC условима уговора“, *Зборник радова Копаоничке школе природног права – Слободан Перовић*, Том II, 2022.
113. Павић, Владимир, „Осврт на праксу Врховног касационог суда у арбитражној материји“, *Усклађивање пословног права са правом Европске уније*, Београд, 2019.
114. Пауновић, Мирослав, „Напомене о ефикасности арбитражног поступка“, *Liber amicorum Radovan D. Vukadinović* (ур. Allan Tatham, Витомир Поповић, Јелена Вукадиновић Марковић), Београд, 2020.
115. Пауновић, Мирослав, „О тумачењу мањкавих арбитражних споразума“, *Liber Amicorum професор др Мирко Васиљевић*, Београд, 2021.
116. Пауновић, Мирослав, „Садржај арбитражних споразума“, *Право и привреда*, бр. 7–9, 2013.
117. Пенђер, Сара, Ковачевић, Ненад, „Трошкови арбитражног поступка – колико „кошта“ „јефтинији“ суд?“, *Бранич*, 2020, бр. 4.

118. Перовић Вујачић, Јелена, “Obligations of arbitrators in international commercial arbitration”, *Ревизија Копачичке школе природног права*, бр. 1, 2019.
 119. Перовић, Јелена, „Ефикасност арбитражног поступка“, *Право и привреда*, бр. 4–6, 2017.
 120. Перовић, Јелена, „Језик арбитражног поступка у међународној трговинскох арбитражи“, *Liber Amicorum Gašo Knežević* (ur. T. Varady, et al.), Београд, 2016.
 121. Перовић, Јелена, „Независност и непристрасност арбитра у упоредном арбитражном праву“, *Право и привреда*, бр. 5-8, 1996.
 122. Перовић, Јелена, „Седиште арбитраже у међународној трговинској арбитражи“, *Право и привреда*, бр. 4-6, 2018.
 123. Петровић, Милена, „Поништај арбитражног уговора и арбитражни спор“, *Право и привреда*, вол. 36, бр. 5-8, 1998.
 124. Петровић, Милена, „Пуноважност арбитражног споразума“, *Хармонизација грађанског права у региону*, Правни факултет универзитета у Крагујевцу, 2013.
 125. Рељановић, Марио, Мисаиловић, Јована, „Радноправни положај дигиталних радника – Искуства европских земаља“, *Страни правни живот*, бр. 3, 2021.
 126. Репић, Марко В., „Употреба вештачке интелигенције у модерном друштву и њене етичке и правне импликације“, *Бранич, часопис за правну теорију и праксу Адвокатске коморе Србије*, бр. 3, 2024.
 127. Ћирић, Александар, „Решавање спорова у националном и међународном привредном промету – не пропустите право на арбитражу“, *Право и привреда*, бр. 4–6, 2018.
-
-

128. Abdel Wahab, Mohamed S., “The Global Information Society and Online Dispute Resolution: A New Dawn for Dispute Resolution”, *Journal of International Arbitration*, Kluwer Law International, Vol. 21, No. 2, 2004.
129. Abdel, Mohamed S, Katsh, Ethan, “Revolutionizing Technologies and the Use of Technology in International Arbitration: Innovation, Legitimacy, Prospects and Challenges”, *Arbitration in the Digital Age – The Brave New World of Arbitration*, (eds. Maus Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, 2018.
130. Aletras, Nikolaos, Tsarapatsanis, Dimitrios, Preotiuc-Pietro, Daniel, Lamos, Vasileios, “Predicting Judicial Decision of the European Court of Human Rights: A Natural Language Processing Perspective”, *PeerJ Computer Science*, No. 2, 2016.
131. Alexander, Charlotte S., Iannarone, Nicole G., “Winning, Defined? Text-Mining Arbitration Decisions”, *Cardozo Law Review*, Vol. 42, No. 5, 2021.
132. Almada, Marco, “Human Intervention in Automated Decision-Making: Toward the Construction of Contestable Systems”, *Proceedings of the Seventeenth International Conference on Artificial Intelligence and Law*, Association for Computing Machinery, 2019.
133. Alnaber, Rania, “An “A-eye” to the future of arbitration: a new world or a better world?”, *International Journal of Law and Information Technology*, Vol. 33, 2025.
134. Alonso, Eduardo, “Actions and agents”, *The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence* (eds. Keith Frankish, William M. Ramsey), Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
135. Alves, Rute, “Fast-Track Arbitration: Back to Basics?”, *40 under 40 International Arbitration* (ed. Carlos González-Bueno), Dykinson, 2018.
136. Ambrose, Hannah, “Chapter 5: The Source of Ethical Obligations of Arbitrators in Commercial Arbitration: The Effectiveness of the Rules-Based System and a Role for

- Consequential Ethics”, *International Arbitration in England: Perspectives in Times of Change* (eds. Gregory Roy Fullelove, Laila Hamzi, et al.), Kluwer Law International, The Hague, 2022.
137. Andrade Moreira, Nídia, “The Compatibility of AI in Criminal System with the ECHR and ECtHR Jurisprudence”, *Progress in Artificial Intelligence* (eds. Goreti Marreiros et al.), Springer International Publishing, 2022.
 138. Arnold, David, Dobbie, Will, Yang, Crystal S., “Racial Bias in Bail Decisions”, *NBER Working Paper*, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, No. 23421, 2017.
 139. Auchie, Derek P., “The Liberal Interpretation of Defective Arbitration Clauses in International Commercial Contracts: A Sensible Approach?”, *International Arbitration Law Review*, Vol. 10, No. 6, 2007.
 140. Bernini, Giorgio, “Report on Neutrality, Impartiality, and Independence”, *The Arbitral Process and the Independence of Arbitrators*, 1991.
 141. Babić, Davor, Mustafa, Zrinka, “Challenge of Arbitrators under the 2011 Zagreb Arbitration Rules”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 2, 2015.
 142. Bader, William D., Cleveland, David R., “Precedent and Justice”, *Duquesne Law Review*, Vol. 49, No. 1, 2011.
 143. Baker, Mark C., “Advocacy in International Arbitration”, *The leading arbitrators’ guide to international arbitration* (eds. L. W. Newman, R. D. Hill), Juris Publishing, New York, 2014.
 144. Baker, William J., “Mandating Early Neutral Evaluations: Efficient or Excessive?”, *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, Vol. 22, 2022.
 145. Bakst, Jordan, Harden, Matthew, Jankauskas, Tyler, McMurrough, Micaela, Morril, Mark, “Artificial Intelligence and Arbitration: A US Perspective”, *Dispute Resolution International*, Vol. 16, No. 1, 2022.
 146. Bayraktaroğlu-Özçelik, Gülüm, Özçelik, Ş. Barış, “Use of AI-Based Technologies in International Commercial Arbitration”, *European Journal of Law and Technology*, Vol. 12, No.1, 2021.
 147. Bender, Emily M., Gebru, Timnit, McMillan-Major, Angelina, Shmargaret Shmitchell, “On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big?”, *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, New York, 2021.
 148. Berardicurti, Bianca, “25. Artificial Intelligence in International Arbitration: The World is All That is The Case”, *40 under 40 International Arbitration* (ed. Carlos González- Bueno), Dykinson, 2021.
 149. Bergmann, Gustav, Zerby, Lewis, “The Formalism in Kelsen’s Pure Theory of Law”, *Ethics*, Vol. 55, No. 2, 1945.
 150. Bermann, George A., “The Future of International Commercial Arbitration”, *The Cambridge Companion To International Arbitration* (ed. C. L. Lim), Cambridge University Press, 2021.
 151. Besson, Sébastien, “Arbitration and Human Rights”, *ASA Bulletin*, Vol. 24, No 3, 2006.
 152. Emberland, Marius, “The Usefulness of Applying Human Rights Arguments in International Commercial Arbitration”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 20, No. 4, 2003.
 153. Betts, Kathryn D., Jaep, Kyle R., “The Dawn of Fully Automated Contract Drafting: Machine Learning Breathes New Life Into A Decades-Old Promise”, *Duke Law & Technology Review*, Vol. 15, No. 1, 2017.
 154. Bishop, Doak, Reed, Lucy, “Practical Guidelines for Interviewing, Selecting and Challenging Party-Appointed Arbitrators in International Commercial Arbitration”, *Arbitration International*, Vol. 14, No. 4, 1998.

155. Bishop, R. Doak, Stevens, Margrete, “Safeguarding the Fair Conduct of Proceedings – Report”, *ICCA Congress Series: International Arbitration: The Coming of a New Age?* (ed. Albert Jan van den Berg) Vol. 17, 2013.
156. Bix, Brian, “The Many Faces of Modern Legal Realism”, *Ordines*, No. 2, 2022.
157. Blair, Cherie, Vidak-Gojković, Ema, “Wikileaks and Beyond: Discerning an International Standard for the Admissibility of Illegally Obtained Evidence”, *ICSID Review – Foreign Investment Law Journal*, Vol. 33, 2018.
158. Bond, Stephen R., “The International Arbitrator: From the Perspective of the ICC International Court of Arbitration”, *Northwestern Journal of International Law & Business*, Vol. 12, No. 1, 1991.
159. Bond, Stephen, “How to draft an arbitration clause”, *Towards a science of international arbitration*, 2005.
160. Bonnan, Regis, “Different Conceptions of Amiable Composition in International Commercial Arbitration: A Comparison in Space and Time”, *Journal of International Dispute Settlement*, No. 3, 2015.
161. Bordachar, Philippe, “La justice prédictive et l’arbitrage international relatif aux investissements étrangers”, *Archives de philosophie du droit*, Vol. 60, No. 1, 2018.
162. Borris, Christian, Hennecke, Rudolf, “New York Convention, Article V (General) [Grounds for Refusal of Recognition and Enforcement of Arbitral Awards]”, *New York Convention: Article-by-Article Commentary* (ed. Reinmar Wolff), 2019.
163. Brekoulakis, Stavros L., “The Legal Effects of Arbitral Awards Get access Arrow”, *Third Parties in International Commercial Arbitration*, Oxford International Arbitration Series, 2010.
164. Brett, Jeanne M., Barsness, Zoe L., Goldberg, Stephen B., “The Effectiveness of Mediation: An Independent Analysis of Cases Handled by Four Major Service Providers”, *Negotiation Journal*, 1996.
165. Bühler, Micha, Dorgan, Carroll, “Witness Testimony Pursuant to the 1999 IBA Rules of Evidence in International Commercial Arbitration – Novel or Tested Standards?”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 17, 2000.
166. Buiten, Miriam C., “Towards Intelligent Regulation of Artificial Intelligence”, *European Journal of Risk Regulation*, Vol. 10, No. 1, 2019.
167. Bulinski, Maximilian Prescott, A., JJ, “Online case resolution systems: enhancing access, fairness, accuracy, and efficiency”, *Michigan Journal of Race & Law*, Vol. 21, 2015.
168. Burger, Warren E., “Isn’t there a better way?”, *American Bar Association Journal*, Vol. 68, 1982.
169. Burger, Warren E., “The state of justice”, *American Bar Association Journal*, Vol. 70, 1984.
170. Burgoyne, Alexander P., Mashburn, Cody A., Tsukahara, Jason S., Hambrick, David Z., Engle, Randall W., “Understanding the relationship between rationality and intelligence: a latent-variable approach”, *Thinking & Reasoning*, Vol. 29, 2023.
171. Burrell, Jenna, “How the machine ‘thinks’: Understanding opacity in machine learning algorithms”, *Big Data & Society*, 2016.
172. Cadillac, George, “The Appearance of Bias in International Investment Arbitrators and Analysis of Potential Impediments to Bias in the European Union’s Proposal for a Multilateral Investment Court”, *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, Vol. 13, No. 1, 2021.
173. Caliskan, Aylin, Bryson, Joanna J., Narayanan, Arvind, “Semantics derived automatically from language corpora contain human-like biases”, *Science*, 2017.
174. Calo, Ryan, “Robots as Legal Metaphors”, *Harvard Journal of Law & Technology*, Vol. 30, 2016.

175. Čapeta, Tamara, "Of Judges and Robots", *Challenges of Law in Life Reality* (ed. Marko Ilešič), University of Ljubljana, 2017.
176. Carrara, Cecilia, "Chapter IV: Science and Arbitration, The Impact of Cognitive Science and Artificial Intelligence on Arbitral Proceedings Ethical issues", *Austrian Yearbook on International Arbitration* (eds. Christian Klausegger, Peter Klein, et al.), 2020.
177. Castán, Carlos Trincado, "The legal concept of artificial intelligence: the debate surrounding the definition of AI System in the AI Act", *BioLaw Journal – Rivista di BioDiritto*, No. 1, 2024.
178. Cavin, Ralph, Lugli, Paolo, Zhirnov, Viktor, "Science and Engineering Beyond Moore's Law", *Proceedings of the IEEE*, Vol. 100, 2012.
179. Chalkidis, Ilias, Androutsopoulos, Ion, Aletras, Nikolaos, "Neural Legal Judgment Prediction in English", *Proceedings of the 57th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 2019.
180. Chandrasekher, Andrea Cann, Horton, David, "Arbitration Nation: Dana from Four Providers", *California Law Review*, Vol. 107, 2019.
181. Chatterjee, Aranya, Uddin, Sharique, "Online Dispute Resolution: An Effective Mechanism and an Alternative Tool for Justice at a Reasonable Time", *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management* (ed. Stavros Brekoulakis), Kluwer Law International, Vol. 87, No. 4, 2021.
182. Choi, Jonathan H., Hickman, Kristin E., Monahan, Amy B., Schwarcz, Daniel, "ChatGPT Goes to Law School", *Journal of Legal Education*, Vol. 71, No. 3, 2022.
183. Christiansen, Keith A., "Technological Change and Statutory Interpretation", *Wisconsin Law Review*, Vol. 49, No. 2, 1968.
184. Cicero, Marcus Cicero, "De Inventione 1.1", *Marcus Tullius Cicero, How To Win An Argument: An Ancient Guide To The Art Of Persuasion*, (ed. James M. May), 2016.
185. Cohen, Arianne, "The digital activist taking human prejudice out of our machines", *Bloomberg Businessweek*, 2017.
186. Cohen, Mathilde, "When Judges Have Reasons Not to Give Reasons: A Comparative Law Approach", *Washington and Lee Law Review*, Vol. 129, 2015.
187. Cole, Sarah Rudolph, "Arbitrator Diversity: Can it be Achieved?", *Washington University Law Review*, Vol. 98, No. 3, 2021.
188. Comair-Obeid, Nayla, "An Arbitrator's Guide to Hearing Preparation: Consolidating Conventional Wisdom and Innovation", *Achieving the Arbitration Dream: Liber Amicorum for Professor Julian D.M. Lew KC* (eds. S. Brekoulakis, R. Weeramantry, L. Nagapetyan), 2023.
189. Cortes, Pablo, Cole, Tony, "Legislating for an Effective and Legitimate System of Online Consumer Arbitration", *Arbitration in the Digital Age* (eds. Maud Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, Cambridge, 2018.
190. Craig, William Laurence, "The Arbitrator's Mission and the Application of Law in International Commercial Arbitration", *American Review of International Arbitration*, Vol. 21 No. 1-4, 2011.
191. Cyphert, Amy, Perl, Samuel J., Tu, S. Sean, "AI Cannibalism and the Law", *Colorado Technology Law Journal*, Vol. 22, 2024.
192. Cyran, Hunter, "New Rules for New Era: Regulating Artificial Intelligence in the Legal Field", *Journal of Law, Technology & the Internet*, Vol. 15, No. 1, 2024.
193. Daly, Brooks William, "Chapter 41: Team Leadership in International Arbitration", *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025.

194. Danziger, Shai, Levav, Jonathan, Avnaim-Pesso, Liora, “Extraneous factors in judicial decisions”, *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 108, No. 17, 2011.
195. Davis, Benjamin G., “Pathological Clauses: Frédéric Eisemann’s Still Vital Criteria”, *Arbitration International*, Vol. 7, 1991.
196. Davis, Joshua P., “Law Without Mind: AI, Ethics and Jurisprudence”, *California Western Law Review*, Vol. 55, No. 1, 2018.
197. Delfino, Rebecca A., “The Deepfake Defense - Exploring the Limits of the Law and Ethical Norms in Protecting Legal Proceedings from Lying Lawyers”, *Ohio State Law Journal*, Vol. 84, No. 5, 2024.
198. Deng, Li, Liu, Yang, “A Joint Introduction to Natural Language Processing and to Deep Learning”, *Deep Learning in Natural Language Processing* (eds. Li Deng, Yang Liu), Springer Nature, Singapore, 2018.
199. Dennis, James L., “Interpretation and Application of the Civil Code and the Evaluation of Judicial Precedent”, *Louisiana Law Review*, Vol. 54, No. 1, 1993.
200. Diakopoulos, Nicholas, “Accountability in algorithmic decision making”, *Communications of the ACM*, Vol. 59 No. 2, 2016.
201. Douglas, Zachary, “Can a Doctrine of Precedent Be Justified in Investment Treaty Arbitration?”, *ICSID Review-Foreign Investment Law Journal*, Vol. 25, 2010.
202. Du, Li, Wang, Yequan, Xing, Xingrun, Ya, Yiqun, Li, Xiang, Jiang, Xin, Fang, Xuezhi, “Quantifying and Attributing the Hallucination of Large Language Models via Association Analysis”, *arXiv*, 2023.
203. Edwards, Chris, Savage, Nigel, “1: Information Technology and the Law”, *Information Technology and the Law* (eds. Chris Edwards, Nigel Savage, Ian Walden), Macmillan Publishers Ltd, 1990.
204. Ehle, Bernd, “New York Convention, Article I [Scope of Application]”, *New York Convention: Article-by Article Commentary* (ed. Reinmar Wolff), Hart Publishing, 2019.
205. Eidenmuller, Horst, “Competition between State Courts and Private Tribunals”, *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, Vol. 21, 2020.
206. Eidenmuller, Horst, Varesis, Faidon, “What is an Arbitration? Artificial Intelligence and the Vanishing Human Arbitrator”, *Journal of Law & Business*, Vol. 17, No. 1, 2020.
207. Eskridge Jr., William N., Slocum, Brian G., Gries, Stefan Th., “The Meaning of Sex: Dynamic Words, Novel Applications, and Original Public Meaning”, *Michigan Law Review*, Vol. 119, 2021.
208. Estavillo, Fernando, “Ethics in Arbitration”, *Liber Amicorum Bernardo Cremades* (eds. Miguel Ángel Fernández-Ballesteros, David Arias Lozano), Wolters Kluwer España, Madrid, 2010.
209. Estlund, Cynthia, “The Black Hole of Mandatory Arbitration”, *North Carolina Law Review*, Vol. 96, No. 3, 2018.
210. Fabian, Seda, “Artificial intelligence and the law: Will judges run on punch cards”, *Common Law Review*, Vol. 16, 2020.
211. Fischer, Clarisa S., “Chapter 32: Working in Multiple Languages”, *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025.
212. Flanagan, Patrick, Hook Dewey, Michelle, “Where Do We Go from Here? Transformation and Acceleration of Legal Analytics in Practice”, *Georgia State University Law Review*, Vol. 35, 2019.
213. Formosa, Paul, “Robot Autonomy vs. Human Autonomy: Social Robots, Artificial Intelligence (AI), and the Nature of Autonomy”, *Minds and Machines*, Vol. 31, No. 4, 2021.

214. Franck, Susan D., Freda, James, Lavin, Kellen, Lehmann, Tobias, Van Aaken, Anne, “The Diversity Challenge: Exploring the “Invisible College” of International Arbitration”, *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 53, 2015.
215. Frank, Jerome, “What Courts Do in Fact”, *Illinois Law Review*, Vol. 26, 1932.
216. Frederick, Shane, “Cognitive Reflection and Decision Making”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 19, No. 4, 2005.
217. Freyer, Dana, Bédard, Julie, “The concept of ethical rules or the new IBA Guidelines on conflicts of interest in international arbitration”, *ADR & the Law*, Vol. 21, 2004.
218. Friedman, Mark, “Expedited Procedure (BCDR Rules 2017, Art. 6)”, *BCDR International Arbitration Review*, Vol. 4, No. 2, 2017.
219. Friedman, Peter, “What Is a Judicial Author?”, *Mercer Law Review*, Vol. 62, No. 2, 2011.
220. Friedman, Robert, “Large Language Models and Logical Reasoning”, *Encyclopedia*, No. 3, 2023.
221. G’sell, Florence, “AI Judges”, *The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence, Global Perspectives on Law and Ethics* (eds. Larry A. Dimatteo, Cristina Poncibo, Michal Cannarsa), Cambridge University Press, 2022.
222. Gabriel, Simon, Schmidgall, Roxane, “The revised Swiss arbitration law”, *Ревізія Конвенційної школи природного права*, бр. 1, 2022.
223. Garapon, Antoine, “Les enjeux de la justice prédictive”, *JurisClasseur Périodique*, No. 1-2, 2017.
224. Garza, Maria Fernanda, McIlwrath, Michael, “Chapter 10: Why Dispute Resolution Institutions Must Be Governed with a Purpose, and Why They Must Continuously Reform Themselves”, *Reforming Arbitration Reform: Emerging Voices, New Strategies and Evolving Values* (eds. Crina Baltag, Mark Feldman), Kluwer Law International, 2025.
225. Gharavi, Hamid G., “The 1997 Iranian International Commercial Arbitration Law: The UNCITRAL Model Law a L’Iranienne”, *Arbitration International*, Vol. 15, No. 1, 1999.
226. Ghibradze, Nata, Üngör, Emre, “Chapter 5: Transcript Review and Errata”, *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025.
227. Gill, Karamjit S., “Artificial Super Intelligence: Beyond Rhetoric”, *AI & Society*, Vol. 31, 2016.
228. Giorgetti, Chiara, “Who Decides Who Decides in International Investment Arbitration?”, *University of Pennsylvania Journal of International Law*, Vol. 35, 2013.
229. Glynn, Adam N., Sen, Maya, “Identifying judicial empathy: does having daughters cause judges to rule for women’s issues?”, *American Journal of Political Science*, Vol. 59, No. 1, 2015.
230. Goldman, Berthold, “Les conflits des lois dans l’arbitrage international de droit privé”, *Recueil des Cours*, Vol. 11, 1963.
231. Graves, Jack M., Morrissey, Joseph F., “Chapter 10: Arbitration as a Final Award: Challenges and Enforcement”, *International Sales Law and Arbitration: Problems, Cases, and Commentary*, Wolters Kluwer Law & Business, 2008.
232. Greenberg, Simon, Secomb, Matthew, “Terms of Reference and Negative Jurisdictional Decisions: A Lesson from Australia”, *Arbitration International*, Vol. 18, No. 2, 2002.
233. Greenwood, Lucy, “Moving Beyond Diversity Toward Inclusion in International Arbitration”, *Stockholm Arbitration Yearbook*, 2019.
234. Greenwood, Lucy, “Tipping the Balance – Diversity and Inclusion in International Arbitration”, *Arbitration International*, Vol. 33, 2017.

235. Greenwood, Lucy, “Unblocking the Pipeline: Achieving Greater Gender Diversity on International Arbitration Tribunals”, *American Bar Association International Law News*, Vol. 42, No. 2, 2013.
236. Greenwood, Lucy, Baker, C. Mark, “Getting a Better Balance on International Arbitration Tribunals”, *Arbitration International*, Vol. 28, No. 4, 2012.
237. Grossman, Maura R., Cormack, Gordon V., “Technology-Assisted Review in E-Discovery Can Be More Effective and More Efficient Than Exhaustive Manual Review”, *Richmond Journal of Law and Technology*, Vol. 17, No. 3, 2011.
238. Guimerà, Roger, Sales-Pardo, Marta, “Justice Blocks and Predictability of U.S. Supreme Court Votes”, *PloS One*, Vol. 6, No. 11, 2011.
239. Guo, Meirong, “Internet court’s challenges and future in China”, *Computer Law and Security Review*, Vol. 40, 2021.
240. Guthrie, Chris, “Misjudging”, *Nevada Law Journal*, Vol. 7, 2007.
241. Guthrie, Chris, Rachlinski, Jeffrey J., Wistrich, Andrew J., “Blinking on the Bench: How Judges Decide Cases”, *Cornell Law Review*, Vol. 93, No. 1, 2007.
242. Hafter, Peter, “The Provisions on the Discovery of Internal Documents in the IBA Rules of 1999”, *Global Reflections on International Law, Commerce and Dispute Resolution: Liber Amicorum in honour of Robert Briner*, ICC, 2005.
243. Harbst, Ragnar, “Witnesses”, *Handbook of Evidence in International Commercial Arbitration: Key Concepts and Issues* (eds. Franco Ferrari, Friedrich Jakob Rosenfeld), 2022.
244. Härmand, Kai, “Estonia AI Systems’ Impact on the Recognition of Foreign Judgements: The Case of Estonia”, *Juridica International*, Vol. 32, 2023.
245. Häuselmann, Andreas, “Chapter 3: Disciplines of AI: An Overview of Approaches and Techniques”, *Law and Artificial Intelligence* (eds. B. Custers, E. Fosch-Villaronga), Information Technology and Law Series, Vol. 35, 2022.
246. Hiber, Dragor, Pavić, Vladimir, “Arbitration and Crime”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 25, 2008.
247. Hill, Richard D., “The New Reality of Electronic Document Production in International Arbitration: A Catalyst for Convergence?”, *Arbitration International*, Vol. 25, No. 1, 2009.
248. Hill, Richard D., “The New Reality of Electronic Document Production in International Arbitration: A Catalyst for Convergence?”, *Arbitration International*, Vol. 25, No. 1, 2009.
249. Hill, Richard, “On-line Arbitration: Issues and Solutions”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 15, No. 2, 1999.
250. Holmes, Oliver Wendell, “The Path of the Law”, *Harvard Law Review*, Vol. 10, 1897.
251. Hope, James, “Chapter 7: Can a Robot Be an Arbitrator?”, *Stockholm Arbitration Yearbook 2019* (eds. Axel Calissendorff, Patrik Schöldstrom), Stockholm Arbitration Yearbook Series, Vol. 1, 2019.
252. Horton, David, “Forced Robot Arbitration”, *Cornell Law Review*, Vol. 109, No. 3, 2024.
253. Horvath, Günther, “Guerilla Tactics in Arbitration, an Ethical Battle: Is There a Need for a Universal Code of Ethics”, *Austrian Arbitration Yearbook* (eds. Christian Klausegger et al.), 2011.
254. Howie, Rachel, Peter, Flavio, “Chapter 19: Introduction to Evidence in International Arbitration”, *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025.
255. Hu, Margaret, Dana, Small, “Surveillance v. Big Data Cybersurveillance”, *Pepperdine Law Review*, Vol. 42, No. 4, 2015.

256. Hudani, Zafira, “The Benefits and Challenges to Having Artificial Intelligence in Alternative Dispute Resolution”, *Dispute Resolution Journal* (ed. Gregory Kochansky), Vol. 78, No. 2, 2024.
257. Hushka, Drew, “How Nice to See you Again: The Repetitive Use of Arbitrators and Risk of Evident Partiality”, *Yearbook on Arbitration and Mediation*, Vol. 5, 2013.
258. Hutcheson Jr, Joseph C, “The Judgment Intuitive: The Function of the Hunch in Judicial Decision”, *Cornell Law Review*, Vol. 14, 1929.
259. Jana, Andrés, Armer, Angie, Klein Kranenberg, Johanna, “Article V(1)(b)”, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards - A Global Commentary on the New York Convention* (eds. H. Kronke et al), Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, 2010.
260. Jensen, Ole, “Secretaries to Arbitral Tribunals: Judicial Assistants Rooted in Party Autonomy”, *International Journal for Court Administration*, Vol. 11, No. 3, 2020.
261. Johns, J. Brian, “Artificial Intelligence in the Selection of Arbitrators: Whether to Trust the Machine”, *ITA in Review*, Vol. 6, No. 3, 2025.
262. Jovanović, Miodrag, “Chapter III: The Award and the Courts, Thou Shalt Avoid Perversity in Reasoning! A Philosophical Account of (Un)reasoned Arbitral Awards”, *Austrian Yearbook on International Arbitration 2023* (eds. Christian Klausegger, Peter Klein, et al.), 2023.
263. Kaplan, Neil, “Is the Need for Writing as Expressed in the New York Convention and the Model Law Out of Step with Commercial Practice?”, *Arbitration International*, Vol. 12, 1996.
264. Kaplan, Neil, Bao, Chiann, “Chapter 17: Award Drafting”, *So, Now You are an Arbitrator: The Arbitrator's Toolkit*, Kluwer Law International, 2022.
265. Karton, Joshua, “A Conflict of Interests: Seeking a Way Forward on Publication of International Arbitral Awards”, *Journal of the London Court of International Arbitration*, Vol. 28, 2012.
266. Katz, Daniel M., “Quantitative Legal Prediction or How I Learned to Stop Worrying and Start Preparing for the Data-Driven Future of the Legal Services Industry.” *Emory Law Journal*, Vol. 62, 2013.
267. Katz, Daniel M., Bommaritoii, Michael J., Blackman, Josh, “A General Approach for Predicting the Behavior of the Supreme Court of the United States”, *PloS One*, Vol. 12, No. 4, 2017.
268. Kidd, Celeste, Birhane, Abeba, “How AI Can Distort Human Beliefs”, *Science*, Vol. XXX, 2023.
269. Kinninmont, Paul, “The Inevitability of Predictive Coding in International Arbitration”, *Young Arbitration Review - YAR*, Vol. 29, 2018.
270. Kit, Cheng, “A Comparative Analysis of Artificial Intelligence Regulation: Implications for Singapore”, *Singapore Academy of Law Journal*, Vol. 37, 2025.
271. Knežević, Gašo, „Efikasnost arbitraže i pravila o svedočenju i veštačenju: ima li mesta racionalizaciji?“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 63, No. 3–4, 2013.
272. Kosinki, Michal, Wang, Yilun, “Deep Neural Networks Are More Accurate than Humans at Detecting Sexual Orientation from Facial Images”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 114, No. 2, 2018.
273. Krasula, Marek, Pellino Hawthorne, Abbey, Torkomyan, Stephanie, “Ten Tips on How to Make an Arbitration Award Work: Lessons from the ICC Scrutiny Process”, *ICC Dispute Resolution Bulletin* 2022, No. 2, 2022.
274. Lalive, Pierre, “On the Neutrality of the Arbitrator and of the Place of Arbitration”, *Recueil de travaux suisses sur l'arbitrage international* (eds. C. Reymond, E. Bucher), 1984.
275. Landau, Toby Thomas, “The Psychology of the Decision-Making Process: Arbitral Tribunal Deliberations”, *Asian Dispute Review*, Vol. 17, No. 4, 2015.

276. Lau, Aaron C.K., “Mediation as an Alternative Dispute Resolution to resolve interpersonal conflicts in Hong Kong universities”, *Public Administration and Policy: An Asia-Pacific Journal*, 2022.
277. Lawlor, Reed C., “Information Technology and the Law”, *Advances in Computers*, Vol. 3, 1962.
278. Lawlor, Reed C., “What Computers Can Do: Analysis and Prediction of Judicial Decisions”, *American Bar Association Journal*, Vol. 49, No. 4, 1963.
279. Lazić, Milan, Palermo, Giulio, Dragičević, Srđan, “Ex aequo et bono in international arbitration”, *Revija kopaničke škole prirodnog prava*, No. 1, 2020.
280. Leaua, Crenguta, Tănase, Corina, “Artificial Intelligence and Arbitration: Some Considerations on the Eve of a Global Regulation”, *Revista Română de Arbitraj* (ed. Cristina Emilia Alexe), Vol. 17, No. 4, 2023.
281. Lebreton-Derrien, Sylvie, “La justice prédictive. Introduction à une justice 'simplement' virtuelle”, *Archives de Philosophie du droit*, Vol. 60, 2018.
282. Lehman, Darrin R., “The Effects of Graduate Training on Reasoning: Formal Discipline and Reasoning About Everyday Life”, *American Psychologist*, Vol. 43, No. 6, 1988.
283. Lehr, David, Ohm, Paul, “Playing with the Data: What Legal Scholars Should Learn About Machine Learning”, *UC Davis Law Review*, Vol. 51, 2017.
284. Leiter, Brian, “Legal Realism and Legal Doctrine”, *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 163, 2015.
285. Lepri, Bruno, Oliver, Nuria, Letouz, Emmanuel, Pentland, Alex, Vinck, Patrick, “Fair, Transparent, and Accountable Algorithmic Decision-Making Processes”, *Philosophy & Technology*, Vol. 31, No. 4, 2018.
286. Lim, Jonathan W., “Tribunal-Appointed Experts in International Arbitration”, *Handbook of Evidence in International Commercial Arbitration: Key Concepts and Issues* (eds. Franco Ferrari, Friedrich Jakob Rosenfeld), 2022.
287. Lin, Yang, “China’s Three Internet Courts”, *Amicus Curiae*, Series 2, Vol. 2, No. 3.
288. Lin, Zhiyuan Jerry, Jung, Jongbin, Goel, Sharad, Skeem, Jennifer, “The limits of human predictions of recidivism”, *Science Advances*, Vol. 6, No. 7, 2020.
289. Lindquist, Derick Hall, Dauta, Ylli, “AI in International Arbitration: Need for the Human Touch”, *Journal of Dispute Resolution*, No. 1, 2021.
290. Loeb, Zbyněk, “Chapter 6: Open ODR Processes for Civil, Commercial and Administrative Cases”, *Designing Online Courts: The Future of Justice is Open to All* (ed. Zbyněk Loeb), Kluwer Law International, 2019.
291. Loh, Erwin, “Medicine and the rise of the robots: a qualitative review of recent advances of artificial intelligence in health”, *BMJ Leader*, Vol. 59, No. 2, 2018.
292. Love, Nathaniel, Genesereth, Michael, “Computational law”, *Proceedings of the Tenth International Conference on Artificial Intelligence and Law*, 2005.
293. Magnarelli, Martina, “Cogito ergo (intelligens) sum? Artificial Intelligence and international arbitration: who would set out the rules of the game?”, *Iurgium (Spain Arbitration Review)*, Club Español del Arbitraje, Vol. 43, 2022.
294. Malgieri, Gianclaudio, Pasquale, Frank, “Licensing high-risk artificial intelligence: Toward ex ante justification for a disruptive technology”, *Computer Law & Security Review*, Vol. 52, 2024.
295. Marrow, Paul Bennett, Karol, Mansi, Kuyan, Steven, “Artificial Intelligence and Arbitration: The Computer as an Arbitrator—Are We There Yet?”, *Dispute Resolution Journal*, Vol. 74, 2020.

296. Marshall, John McClellan, "Examining Judicial Decision-making: An Axiological Analytical Tool", *Studia Iuridica Lublinensia*, Vol. 29, No. 3, 2020.
297. Martin, Andrew D. et al., "Competing Approaches to Predicting Supreme Court Decision Making", *Perspective on Politics*, No. 2, Vol. 4, 2004.
298. Masumy, Naimeh, "Is Increasing Gender and Ethnic Diversity in Arbitral Tribunals a Valid Concern and Should Arbitral Institutions Play a Greater Role Ensuring Diversity?", *Fordham Law Review*, Vol. 88, No. 1, 2020.
299. Maxwell, Winston, Vannieuwenhuyse, Gauthier, "Robots Replacing Arbitrators: Smart Contract Arbitration", *ICC Dispute Resolution Bulletin*, No. 1, 2018.
300. Mayer, Pierre, "The UNIDROIT Principles in Contemporary Contract Practice", *ICC Bulletin - Special Supplement: UNIDROT Principles of international commercial contracts - Reflections on their use in international arbitration*, ICC, 2002.
301. Mazaheri, Ghazal, Roy-Chowdhury, Amit K., "Detection and Localization of Facial Expression Manipulations", *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*, 2022.
302. McDonald, Neil, "More Harm than Good? Human Rights Considerations in International Commercial Arbitration", *Journal of International Arbitration*, Vol. 20, No. 6, 2003.
303. McIlwrath, Michael, Schroeder, Roland, "The View from an International Arbitration Customer: in Dire Need of Early Resolution", *Arbitration*, Vol. 74, 2008.
304. McLaughlin, Mark, "Regulating Artificial Intelligence in International Investment Law", *Journal of World Investment & Trade*, Vol. 24, No. 2, 2023.
305. McMahon, Rossa, "The Online Dispute Resolution Spectrum", *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management*, Kluwer Law International, Vol. 71, No. 3, 2005.
306. Medvedeva, Masha, Vols, Michel, Wieling, Martijn, "Using Machine Learning to Predict Decisions of the European Court of Human Rights", *Artificial Intelligence and Law*, Vol. 28, No. 2, 2020.
307. Méneceur, Yannick, "L'intelligence artificielle. Quel futur pour la justice prédictive?", *JurisClasseur Périodique*, 2018.
308. Metikoš, Ljubiša, "Explaining and Contesting Judicial Profiling Systems Beyond a Procedural Right to an Explanation", *Technology and Regulation*, No. 1, 2024.
309. Migliorini, Sara, "More than Words: A Legal Approach to the Risks of Commercial Chatbots Powered by Generative Artificial Intelligence", *European Journal of Risk Regulation*, Vol. 15, No. 3, 2024.
310. Miller, Tim, "Explanation in Artificial Intelligence: Insights from the Social Sciences", *Artificial Intelligence*, Vol. 267, 2019.
311. Mittelstadt, Brent, Allo, Patrick, Taddeo, Mariarosaria, Wachter, Sandra, Floridi, Luciano, "The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate", *Big Data & Society*, 2016.
312. Mittelstadt, Brent, Russell, Chris, Wachter, Sandra, "Explaining explanations in AI", FAT*, Conference on Fairness, Accountability, and Transparency, Atlanta, 2019.
313. Moloo, Rahim, Orlowski, Victoria, "Chapter 51: The Hearing: The Arbitral Tribunal's Perspective", *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025.
314. Monichino, Albert, "Stop Clock Hearing Procedures in Arbitration", *Asian Dispute Review*, Vol. 11, 2009.
315. Moore, Gordon E., "Cramming More Components onto Integrated Circuits", *Electronics Magazine*, Vol. 38, No. 8, 1964.
316. Moreira, João Ilhão, Segate, Riccardo Vecellio, "The 'It' Arbitrator: Why Do Corporations Not Act as Arbitrators?", *Journal of International Dispute Settlement*, Vol. 12, No. 4, 2021.

317. Moreira, João Ilhão, Zhang, Jiawei, “ChatGPT as a fourth arbitrator? The ethics and risks of using large language models in arbitration”, *Arbitration International*, 2024.
318. Morison, John, Harkens, Adam, “Re-Engineering Justice? Robot Judges, Computerised Courts and (Semi) Automated Legal Decision-Making”, *Legal Studies*, Vol. 39, No. 4, 2019.
319. Morton, Peter, “Can a World Exist Where Expedited Arbitration Becomes the Default Procedure?”, *Arbitration International*, Vol. 26, No. 1, 2010.
320. Moses, Margaret L., “Chapter 11: Public Policy under the New York Convention: National, International, and Transnational”, *60 Years of the New York Convention: Key Issues and Future Challenges* (eds. Katia Fach Gomez, Ana M. Lopez-Rodriguez), 2019.
321. Mustard, David B., “Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: evidence from the US federal courts”, *Journal of Law and Economics*, Vol. 44, No. 2, 2001.
322. Nacimiento, Patricia, “Article V(1)(a)”, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention* (eds. H. Kronke et al.), Kluwer Law International, 2010.
323. Nápoles, Anna M., Santoyo-Olsson, Jasmine, Karliner, Leah S., Gregorich, Steven E., Pérez-Stable, Eliseo J, “Inaccurate Language Interpretation and Its Clinical Significance in the Medical Encounters of Spanish-Speaking Latinos”, *Med. Care*, Vol. 53, 2015.
324. Nessi, Sebastiano, “Expert Witness: Role and Independence”, *New Developments in International Commercial Arbitration* (eds. C. Müller, S. Besson, A. Rigozzi), Schulthess, Zürich, 2016.
325. Newell, Lauren A., “Rebooting Empathy for the Digital Generation Lawyer”, *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, Vol. 34, No. 1, 2019.
326. Ng, Huang Ying (Irene), Benedetti del Rio, Valeria, “Chapter 8: When the Tribunal Is an Algorithm: Complexities of Enforcing Orders Determined by a Software under the New York Convention”, *60 Years of the New York Convention: Key Issues and Future Challenges* (eds. Katia Fach Gomez, Ana M. Lopez-Rodriguez), Kluwer Law International, 2019.
327. NG, Nicole S, “Illegally obtained Evidence in International Arbitration, Protecting the Integrity of Arbitration”, *Singapore Academy of Law Journal*, Vol. 32, 2020.
328. Nikolić, Andrea, “Lack of Diversity - A Valid Concern in International Arbitration”, *YAR Young Arbitration Law Review*, Vol. 35, 2019.
329. Nissan, Ephraim, “Select topics in legal evidence and assistance by artificial intelligence techniques”, *Cybernetics and Systems*, Vol. 39, 2008.
330. O’Neill, Timothy P., “Law and ‘The Argumentative Theory’”, *Oregon Law Review*, Vol. 90, 2012.
331. Okekeifere, Andrew I., “Public Policy and Arbitrability Under the UNCITRAL Model Law”, *International Arbitration Law Review*, Vol. 2, No. 2, 1999.
332. Ongena, Kevin, Piers, Maud, “Procedural Formalities in Arbitration: Towards a Technologically Neutral Legal Framework”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 38, No. 1, 2021.
333. Onyefulu, Annabelle O., “Artificial Intelligence in International Arbitration: A Step Too Far?”, *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management* (ed. Stavros Brekoulakis), Kluwer Law International, Vol. 89, No. 1, 2023.
334. Otto, Dirk, “Article IV”, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards: A Global Commentary on the New York Convention* (eds. Herbert Kronke, Dirk Otto, Nicola Christine Port, Patricia Nacimiento), Kluwer Law International, 2010.
335. Otto, Dirk, Elwan, Omaia, „Article V(2)“, *Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – A Global Commentary on the New York Convention* (eds. H. Kronke, et al.), Kluwer Law International, AH Alphen aan den Rijn, 2010.

336. Paisley, Kathleen, “Artificial Intelligence Challenges and Opportunities for International Arbitration”, *New York Dispute Resolution Lawyer*, Vol. 11, 2018.
337. Paisley, Kathleen, Sussman, Edna, “Artificial Intelligence Challenges and Opportunities for International Arbitration”, *NYSBA New York Dispute Resolution Lawyer, Special Feature: Artificial Intelligence and New Arbitration Data Sources*, Vol. 11, No. 1, 2018.
338. Park, Michael, Wu, Shuping, Funk, Russell J., “Regulation and Innovation Revisited: How Restrictive Environments Can Promote Destabilizing New Technologies”, *Organization Science*, Vol. 36, No. 1.
339. Partasides, Constantine, Prewett, Ben, “Chapter 5: Rediscovering the Lost Promise of International Arbitration”, *Expedited Procedures in International Arbitration* (eds. Laurent Lévy, Michael Polkinghorne), Vol. 16, 2017.
340. Paulsson, Jan, “Ethics, Elitism, Eligibility”, *Journal of International Arbitration*, No. 4, 1997.
341. Pavić, Vladimir, Đorđević, Milena, “Resolution of International Commercial Disputes Before Serbian Arbitral Institutions – Certain Salient Features of The New Institutional Rules“, *Liber Amicorum Gašo Knežević*, Beograd, 2016.
342. Pavić, Vladimir, Đorđević, Milena, “Virtual Arbitration Hearings: The New Normal?”, *Anali*, No. 3, 2021.
343. Pavić, Vladimir, “(In)Appropriate Compromise: Article 16(3) of the Model Law and Its Progeny, *Liber Amicorum Eric Bergsten: International Arbitration and International Commercial Law: Synergy, Convergence and Evolution*, S. Kröll, L.A. Mistelis, P. Perales Viscasillas & V. Rogers, eds., Kluwer Law International, 2011.
344. Pearson, Neil, “Nationalité et Attaches de l'Arbitre”, *Revue de l'arbitrage*, 1970.
345. Pengelley, Nicholas, “Conflicting Dispute Resolution Clauses: The Rule in Paul Smith Revisited”, *Arbitration Awards: Demistification Of Myth* (ed. G. Radha Kalyani), Amicus Books, 2009.
346. Perović, Jelena, Đorđević, Milena, “Resolution of Commercial Disputes through Arbitration as a Contributor to Improvement of Business Environment in Serbia”, *Ekonomika preduzeća*, 2013.
347. Perry, Melissa, “iDecide: administrative decision-making in the digital world”, *Australian Law Journal*, Vol. 91, 2017.
348. Philippe, Aghion, Bergeaud, Antonin, Van Reenen, John, “The Impact of Regulation on Innovation”, *NBER Working Paper Series*, Working Paper 28381, 2021.
349. Philippe, Mirèze, “Chapter 11: Access to Justice Through Online Dispute Resolution Is Not Science Fiction: A Practitioner’s Perspective on the Good, the Bad and the Future”, *Access to Justice in Arbitration: Concept, Context and Practice* (eds. Leonardo V. P. de Oliveira, Sara Hourani), Kluwer Law International, 2020.
350. Piers, Maud, Aschauer, Christian, “Introduction”, *Arbitration in the Digital Age* (eds. Maud Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, Cambridge, 2018.
351. Piers, Maus, Aschauer, Christian, “Survey on the Present Use of ICT in International Arbitration”, *Arbitration in the Digital Age – The Brave New World of Arbitration*, (eds. Maus Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, 2018.
352. Pilawa, Douglas, “Sifting through the Arbitrators for the Woman, the Minority, the Newcomer”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 51, 2019.
353. Polonskaya, Ksenia, “Diversity in the Investor-state Arbitration: Intersectionality Must Be Part of the Conversation”, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 19, No. 1, 2018.
354. Prunkl, Carina, “Is there a trade-off between human autonomy and the ‘autonomy’ of AI systems?”, *Conference on Philosophy and Theory of Artificial Intelligence*, 2021.

355. Puchkov, Stepan, “Subconscious Bias as a Factor Influencing Arbitral Decision-Making”, *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management* (ed Stavros Brekoulakis), Sweet & Maxwell, Vol. 84, No. 1, 2018.
356. Racine, Jean-Baptiste, “Arbitrage et intelligence artificielle”, *Revue de l'Arbitrage*, Comité Français de l'Arbitrage, No. 4, 2019.
357. Radin, Max, “The Theory of Judicial Decision: Or How Judges Think”, *ABA Journal*, Vol. 11, 1925.
358. Raeschke-Kessler, Hilmar, “The Production of Documents in International Arbitration: A Commentary on Article 3 of the New IBA Rules of Evidence”, *Arbitration International*, Vol. 18, No. 4, 2002.
359. Rafique, Maroof, “Why Artificial Intelligence Is a Compatible Match for Arbitration”, *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management*, No. 2, 2022.
360. Re, Richard M., Solow-Niedermanm, Alicia, “Developing Artificially Intelligent Justice”, *Stanford Technology Law Review*, Vol. 22, 2019.
361. Ree, Lucy, “Chapter 6: Arbitral Decision-Making: Art, Science or Sport?”, *International Arbitration: Issues, Perspectives and Practice: Liber Amicorum Neil Kaplan* (ed. Hong Kong International Arbitration Centre), Kluwer Law International, 2018.
362. Reed, Lucy, “Chapter 5: AI Versus IA: End of the Enlightenment?”, *Arbitration's Age of Enlightenment? ICCA Congress Series* (eds. Cavinder Bull, Loretta Malintoppi, et al.), Vol. 21, 2022.
363. Reed, Lucy, “The De Facto Precedent Regime in Investment Arbitration: A Case for Proactive Case Management”, *ICSID Review-Foreign Investment Law Journal*, Vol. 25, 2010.
364. Reif, Linda C., “Conciliation As A Mechanism For The Resolution Of International Economic And Business Disputes”, *Fordham International Law Journal*, Volume 14, No. 3, 1990.
365. Reiner, Andreas, “Terms of Reference: The Function of the International Court of Arbitration and Application of Article 16 the Arbitrators”, *ICC International Court of Arbitration Bulletin*, Vol. 7, No. 2, 1996.
366. Rivkin, David W., “Towards a New Paradigm in International Arbitration: The Town Elder Model Revisited”, *Arbitration International*, Vol. 24, No. 1, 2008.
367. Rodell, Fred, “Goodbye to Law Reviews”, *Virginia Law Review*, Vol. 23, 1936.
368. Rogers, Catherine, “Arbitrator Intelligence: From Intuition to Data in Arbitrators Appointments”, *New York Dispute Resolution Lawyer*, Vol. 11, No. 2, 2018.
369. Rogers, Catherine, “The Ethics of International Arbitrators”, *Bocconi Legal Studies Research Paper no. 07*, 2001.
370. Rogers, Catherine, “The vocation of the International Arbitrator”, *American University International Law Review*, No. 5, 2005.
371. Roitblat, Herbert L., Kershaw, Anne, Oot, Patrick, “Document Categorization in Legal Electronic Discovery: Computer Classification vs. Manual Review”, *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, Vol. 61, No. 1, 2010.
372. Rothman, Deborah, “Gender Diversity in Arbitrator Selection”, *Dispute Resolution Magazine*, Vol. 18, 2012.
373. Rouvière, Frédéric, “La justice prédictive : version moderne de la boule de cristal”, *Revue Trimestrielle de Droit civil*, No. 2, 2017.
374. Ruger, Theodore W., et al., “The Supreme Court Forecasting Project: Legal and Political Sciences Approaches to Predicting Supreme Court Decision Making”, *Columbia Law Review*, Vol. 104, 2004.

375. Rusakova, Ekaterina, “Integration of ‘smart’ technologies in the civil proceedings of the People’s Republic of China”, *RUDN Journal of Law*, Vol. 25, No. 3, 2021.
376. Sachs, Klaus, Schmidt-Ahrendts, Nils, “Protocol on Expert Teaming: A New Approach to Expert Evidence”, *Arbitration Advocacy in Changing Times* (ed. A. Jan Van den Berg), ICCA & Kluwer Law International, Hague, 2011.
377. Samaras, Elena, Strasser, Christof, “Managing Party-Appointed Experts in International Arbitration – Analysis of the Current Framework and Best Practice Proposals”, *SchiedsVZ, German Arbitration Journal*, Vol. 11, No. 6, 2013.
378. Samuels, David, “The Unusual Suspects—Easier to Find with GAR’s ART”, *New York Dispute Resolution Lawyer*, Vol. 11, No. 1, 2018.
379. Sander, Frank E.A., Ury, William L., “Alternative Dispute Resolution: An Overview”, *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, Vol. 1, 1985.
380. Sanders, Pieter, “Trends in the Field of International Commercial Arbitration”, *Recueil des cours de l’Académie de La Haye en ligne*, Vol. 145, 1975.
381. Sarker, Iqbal H., “AI-Based Modeling: Techniques, Applications and Research Issues Towards Automation, Intelligent and Smart Systems”, *SN Computer Science*, Vol. 158, No. 3, 2022.
382. Schatsky, David, Muraskin, Craig, Gurusurthy, Ragu, *Demystifying Artificial Intelligence: What Business Leaders Need to Know about Cognitive Technologies*, Deloitte University Press, 2014.
383. Schaumann, Phillip, Burger-Scheidlin, Max, “The security and Reliability of Electronic Documentation: With a Critical Note on the Human Factor”, *Arbitration in the Digital Age* (eds. Maud Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, Cambridge, 2018.
384. Scherer, Matthias, “Acceleration of Arbitration Proceedings – The Swiss Way: The Expedited Procedure under the Swiss Rules of International Arbitration”, *SchiedsVZ (German Arbitration Journal)*, Vol. 3, No. 5, 2005.
385. Scherer, Maxi, “Article V”, *New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards – Commentary* (ed. Reinmar Wolff), CH Beck-Hart-Nomos, München 2012.
386. Scherer, Maxi, “Artificial Intelligence and Legal Decision-Making: The Wide Open?”, *Journal of International Arbitration* (ed. Maxi Scherer), Kluwer Law International, Vol. 36, No. 5, 2019 (2019a).
387. Scherer, Maxi, “Chapter 39: Artificial Intelligence in Arbitral Decision-Making: The New Enlightenment?”, *ICCA Congress Series Arbitration’s Age of Enlightenment?* (eds. Cavinder Bull, Loretta Malintoppi, et al.), No. 21, 2022.
388. Scherer, Maxi, “Chapter V: The Vienna Innovation Propositions, International Arbitration 3.0 – How Artificial Intelligence Will Change Dispute Resolution”, *Austrian Yearbook on International Arbitration 2019* (eds. Christian Klausegger, Peter Klein, et al.), 2019 (2019b).
389. Scherer, Maxi, Jensen, Ole, Childree, Russell, “Regulating the Use of Artificial Intelligence in International Arbitration: The EU AI Act and Beyond”, *Les Cahiers de l’arbitrage (The Paris Journal of International Arbitration)*, No. 3, 2025.
390. Schmitz, Amy J., “Building on OArb Attributes in Pursuit of Justice”, *Arbitration in the Digital Age* (eds. Maud Piers, Christian Aschauer), Cambridge, 2018.
391. Schneider, Michael E., “Technical Experts in International Arbitration”, *ASA Bulletin*, Vol. 11, No. 3, 1993.
392. Schneider, Michael E., “The Paper Tsunami in International Arbitration: Problems, Risks for the Arbitrators’ Decision Making and Possible Solutions”, *ICC Dossier No. 6: Written Evidence and Discovery in International Arbitration: New Issues and Tendencies* (eds. Teresa Giovannini, Alexis Mourre), ICC, 2009.

393. Schuett, Jonas, "Risk Management in the Artificial Intelligence Act", *European Journal of Risk Regulation*, Vol. 15, Special Issue 2: Special Issue on the Future of Food Law, 2024.
394. Schwing, Mel Andrew, "Don't rage against the machine: why AI may be the cure for the 'moral hazard' of party appointments Get access Arrow", *Arbitration International*, Vol. 36, No. 4, 2020.
395. Searle, John, "Can computers think?", *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings* (ed. D. Chalmers), Oxford University Press, 2002.
396. Shaughnessy, Patricia, "Arbitrator Intelligence – An Interview with Its Founder and Director, Professor Catherine Rogers", *Journal of Technology in International Arbitration*, Vol. 1, 2015.
397. Shore, Laurence, "Document Production, Witness Statements, and Cross-Examination: The Enduring Tensions in International Arbitration", *The Evolution and Future of International Arbitration* (eds. S. L. Brekoulakis, J. D. M. Lew), Kluwer Law International, 2016.
398. Siebert, Luciano Cavalcante, Lupetti, Maria Luce, Aizenberg, Evgeni, Beckers, Niek, Zgonnikov, Arkady, Veluwenkamp, Herman, Abbink, David, Giaccardi, Elisa, Houben, Geert-Jan, Jonker, Catholijn M., van den Hoven, Jeroen, Forster, Deborah, Lagendijk, Reginald L., "Meaningful human control: actionable properties for AI system development", *AI and Ethics*, No. 3, 2023.
399. Sim, Christine, "Will Artificial Intelligence Take Over Arbitration?", *Asian International Arbitration Journal* (eds. Lawrence G.S. Boo, Gary B. Born), Kluwer Law International, Volume 14, No 1, 2018.
400. Simonsohn, Uri, Gino, Francesca, "Daily Horizons: Evidence of Narrow Bracketing in Judgment from 10 Years of MBA-Admission Interviews", *Psychological Science*, Vol. 24, No. 2, 2013.
401. Singla, Anubhav, Gupta, Ekta, "The impact of technology on legal profession", *International Journal of Law*, Vol. 10, No. 2, 2024.
402. Snijders, Henk J., "Arbitration and AI, from arbitration to 'robotration' and from human arbitrator to robot", *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management* (ed. Stavros Brekoulakis), Kluwer Law International, Vol. 87, No. 2, 2021.
403. Solum, Lawrence B., "The Virtues and Vices of a Judge: An Aristotelian Guide to Judicial Selection", *Southern California Law Review*, Vol. 61, 1987.
404. Soria, Santiago, Schmidt Meyer, Manuel Tomas, "Chapter 50: Weighing Evidence in International Arbitration", *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025.
405. Sourdin, Tania, "What if judges were replaced by AI?", *Applied Artificial Intelligence*, Vol. 20, No. 4, 2022.
406. Sourdin, Tania, Cornes, Richard, "Do Judges Need to Be Human? The Implications of Technology for Responsive Judging.", *The Responsive Judge. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*, (eds. T. Sourdin, A. Zariski), Springer Nature, Singapore, 2018.
407. Sourgens, Frederic G., Duggal, Kabir, Laird, Ian A., "Exclusionary Rules of Evidence", *Evidence in International Investment Arbitration*, 2018.
408. Souza de Oliveir, Raphael, Reis Jr, Amilton Sales, Sperandio Nascimento, Erick Giovanni, "Predicting the number of days in court cases using artificial intelligence", *PLOS One*, Vol. 17, No. 5, 2022.
409. Srinivasan, Ramya, Chander, Ajay, "Biases in AI Systems: A survey for practitioners", *Queue*, Vol. 19, No. 2, 2021.
410. Starr, Sonja B., "Estimating Gender Disparities in Federal Criminal Cases", *University of Michigan Law and Economics Research Paper*, No. 12-018, 2012.

411. Starr, Sonja B., Rehavi, M. Marit, “Racial Disparity in Federal Criminal Charging and Its Sentencing Consequences”, *Program in Law and Economics Working Paper*, University of Michigan Law School, No. 12-002, 2012.
412. Stern, Rachel E., Liebman, Benjamin L., Roberts, Margaret, Wang, Alice Z., “Automating Fairness? Artificial Intelligence in the Chinese Court”, *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 59, 2021.
413. Stipanowich, Thomas J., “Arbitration: The ‘New Litigation’”, *University of Illinois Law Review*, No. 1, 2010.
414. Stipanowich, Thomas J., “The Role of Settlement in Modern Civil Litigation”, *Villanova Law Review*, Vol. 40, No. 2, 1995.
415. Stipanowich, Thomas, “Contract and Conflict Management”, *Wisconsin Law Review*, No. 3, 2001.
416. Sunstein, Cass R., “Interpreting Statutes in the Regulatory State”, *Harvard Law Review*, Vol. 103, 1989.
417. Surden, Harry, “Artificial Intelligence and Law: An Overview”, *Georgia State University Law Review*, Vol. 35, No. 4, 2019.
418. Sussman, Edna, “Arbitrator Decision-Making: Unconscious Psychological Influences and What You Can Do About Them”, *American Review of International Arbitration*, No. 3, 2013.
419. Sussman, Edna, Eber, Solomon, “All's Fair in Love and War – Or Is It? The Call for Ethical Standards for Counsel in International Arbitration”, *American Review of International Arbitration*, Vol. 22, No. 4, 2011.
420. Taruffo, Michele, “Judicial Decisions and Artificial Intelligence”, *Artificial Intelligence and Law*, Vol. 6, 1998.
421. Teitelbaum, Ruth, “Chapter 49: Document Production: Flexibility and Fragility in International Arbitration”, *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025.
422. Teramura, Nobumichi, Trakman, Leon, “Confidentiality and privacy of arbitration in the digital era: pies in the sky?”, *Arbitration International*, Vol. 40, No. 3, 2024.
423. Terzidou, Kalliopi, “Automated Anonymization of Court Decisions: Facilitating the Publication of Court Decisions through Algorithmic Systems”, *ICAAIL*, 2023.
424. Thorp, Holden, “ChatGPT Is Fun, but Not an Author”, *Science*, 2023.
425. Tirado, Joseph Manuel, Acevedo, Alberto, Cosio, Gabriela, “Chapter 18: Time for a New NY Convention? Was Albert van den Berg Right?”, *60 Years of the New York Convention: Key Issues and Future Challenges* (eds. Katia Fach Gomez, Ana M. Lopez-Rodriguez), Kluwer Law International, 2019.
426. Tomić, Katarina, “Multi-tiered dispute resolution clauses: benefits & drawbacks”, *Harmonius - Journal of Legal and Social Studies in South East Europe*, 2017.
427. Traverso, Paolo, “Breve introduzione tecnica all’intelligenza artificiale”, *DPCE Online*, Vol. 51, No. 1, 2022.
428. Tsakiri, Dimitra A., “The New York Convention’s Field of Application with respect to the Enforcement of the Arbitration Agreement”, *ASA Bulletin*, Vol. 36, No. 2, 2018.
429. Turing, Alan, “Computing Machinery and Intelligence”, *Mind*, Vol. 49, 1950.
430. Turing, Alan, “On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem”, *Proceedings of The London Mathematical Society*, Vol. 41, 1937.
431. Ulenaers, Jasper, “The Impact of Artificial Intelligence on the Right to a Fair Trial: Towards a Robot Judge?”, *Asian Journal of Law and Economics*, Vol. 11, No. 2, 2020.
432. Ulmer, Nicolas, “The Cost Conundrum”, *Arbitration International*, Vol. 26, No. 2, 2010.

433. van den Berg, Albert Jan, “Annex I: Text of the Hypothetical Draft Convention on the International Enforcement of Arbitration Agreements and Awards”, *50 Years of the New York Convention: ICCA International Arbitration Conference, ICCA Congress Series* (ed. Albert Jan van den Berg), Dublin, 2009, Vol. 14, 2009.
434. van Harten, Gus, “Perceived Bias in Investment Treaty Arbitration”, *The Backlash against Investment Arbitration* (eds. Micheal Waibel et al.), Kluwer Law International, 2010.
435. Vannieuwenhuysse, Gauthier, “Arbitration and New Technologies: Mutual Benefits”, *Journal of International Arbitration*, Kluwer Law International, Vol. 35, 2021.
436. Vare, Todd, Mattioli, Michael, “Big Business, Big Government and Big Legal Questions”, *Managing Intellectual Property*, Vol. 243, 2014.
437. Vial, Gonzalo, Blavi, Francisco, “Santiago as A Seat for International Commercial Arbitration”, *Oregon Review of International Law*, Vol. 18, No. 1, 2016.
438. Volokh, Eugene, “Chief Justice Robots”, *Duke Law Journal*, Vol. 68, 2019.
439. von Eschenbach, Warren J., “Transparency and the black box problem: Why we do not trust AI”, *Philosophy & Technology*, Vol. 34, No. 4, 2021.
440. von Mehren, George M., Salomon, Claudia T., “Submitting Evidence in an International Arbitration: The Common Lawyer’s Guide”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 20, No. 3, 2003.
441. Voser, Nathalie, Bell, Katherine, “Expert Evidence in Construction Disputes”, *The Guide to Construction Arbitration*, Global Arbitration Review, 2018.
442. Wachter, Sandra, Mittelstadt, Brent, Russell, Chris, “Counterfactual explanations without opening the black box: Automated decisions and the GDPR”, *Harvard Journal of Law & Technology*, Vol. 31, No. 2, 2018.
443. Waincymer, Jeffrey Maurice, “Online Arbitration”, *Indian Journal of Arbitration Law*, Vol. 9, No. 1, 2020.
444. Walters, Robert, “Robots replacing human arbitrators: the legal dilemma”, *Information & Communications Technology Law*, Vol. 34, No. 2, 2025.
445. Wang, Nyu, Yuan Tian, Michael, “Intelligent Justice: AI Implementation in China’s Legal System”, *Artificial Intelligence And Its Discontents: Critiques From The Social Sciences And Humanities*, 2022.
446. Wayner, Linda Maria, Lotfi, Courtney, “Chapter 1: Legal Writing for Excellence in International Arbitration”, *International Arbitration in Practice* (eds. Courtney Lotfi, Alicja Zielińska-Eisen, et al.), Kluwer Law International, 2025.
447. Webster, Thomas H., “Selection of Arbitrators in A Nutshell”, *Journal of International Arbitration*, Vol. 19, No. 3, 2002.
448. Weinstein, Stuart, “Chapter 21: Lawyers’ Perceptions on the Use of AI”, *Law and Artificial Intelligence* (eds. B. Custers and E. Fosch-Villaronga), Information Technology and Law Series, Vol. 35, 2022.
449. Welser, Irene, “The Arbitrator and the Arbitration Procedure, Efficiency – Today’s Challenge in Arbitration Proceedings”, *Austrian Yearbook on International Arbitration*, 2014.
450. Wilinski, Piotr, “Chapter VI: The New York Convention of 1958 on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards”, *Excess of Powers in International Commercial Arbitration: Compliance with the Arbitral Tribunal’s Mandate in a Comparative Perspective* (ed. Piotr Wilinski), Eleven International Publishing, 2021.
451. Wilinski, Piotr, “Should the Miami Draft be given a second chance? The New York Convention 2.0”, *Iurgium (Spain Arbitration Review)*, Club Español del Arbitraje, Vol. 34, 2019.

452. Williamson, Joely, “The Rise of AI in Legal Practice: Opportunities, Challenges, & Ethical Considerations”, *Colorado Technology Law Journal*, 2025.
453. Wilske, Stephan, “Linguistic and Language Issues in International Arbitration – Problems, Pitfalls and Paranoia”, *Contemporary Asia Arbitration Journal*, Vol. 9, No. 2, 2016.
454. Wilske, Stephan, Edworthy, Chloë, “The Essential Qualifies of an Arbitrator – What Appointing Parties Must, Should and May Like to Consider”, *Croatian Arbitration Yearbook*, Vol. 23, 2016.
455. Wing, Leah, Rainey, Daniel, “Chapter 2: Online Dispute Resolution and the Development of Theory”, *Online Dispute Resolution: Theory and Practice* (eds. Mohamed S. Abdel Wahab, Ethan Katsh, Daniel Rainey), Eleven International Publishing, 2012.
456. Wischmeyer, Thomas, “Artificial Intelligence and Transparency: Opening the Black Box”, *Regulating Artificial Intelligence* (eds. Thomas Wischmeyer, Timo Rademacher), Springer International Publishing, 2020.
457. Wolff, Reinmar, “Chapter 7: The UN Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts: An Overlooked Remedy for Outdated Form Provisions under the New York Convention?”, *60 Years of The New York Convention: Key Issues and Future Challenges* (eds. Katia Fach Gomez, Ana M. Lopez-Rodriguez), 2019.
458. Wolff, Reinmar, “E-Arbitration Arbitration and E-Awards: Arbitration Agreements Concluded in an Electronic Environment and Digital Arbitral Awards”, *Arbitration in the Digital Age – The Brave New World of Arbitration*, (eds. Maus Piers, Christian Aschauer), Cambridge University Press, 2018.
459. Wu, Xiaodong, Duan, Ran, Ni, Jianbing, “Unveiling Security, Privacy, and Ethical Concerns of ChatGPT”, *Journal of Information and Intelligence*, No. 2, 2023.
460. Xu, Zichun, “Human Judges in the Era of Artificial Intelligence: Challenges and Opportunities”, *Applied Artificial Intelligence*, Vol. 36, No. 1, 2022.
461. Zorrilla, Edwin Montoya, “Towards a Credible Future: Uses of Technology in International Commercial Arbitration”, *SchiedsVZ - German Arbitration Journal* (eds. Jörg Risse, Guenter Pickrahn, et al.), Kluwer Law International, Vol. 16, No. 2, 2018.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

462. Дерикоњић, Мирослава, „Интервју: Тијана Жунић Марић: Вештачка интелигенција ће бити неизоставни део права“, *Политика*, 2024, доступно на: www.politika.rs/scc/clanak/649308/vestacka-inteligencija-ce-biti-neizostavni-deo-prava.
-
463. Acosta, Nicole Celorio, "Women in Arbitration, An Invitation to Keep Reinventing the Future We Deserve", *Blog by ARIA*, 2021, доступно на: <https://aria.law.columbia.edu/women-in-arbitration-an-invitation-to-keep-reinventing-the-future-we-deserve/>.
464. Adams, Richard, "More than half of UK undergraduates say they use AI to help with essays", *The Guardian*, 2024, доступно на: www.theguardian.com/technology/2024/feb/01/more-than-half-uk-undergraduates-ai-essays-artificial-intelligence.
465. Agosin, Ariela, "The Role of AI in Arbitration Proceeding in Chile", *Chambers and Partners*, 2025, доступно на: <https://chambers.com/legal-trends/key-insights-on-ai-in-arbitration>.
466. Aguilar, Monica, "EU AI Act – Overview Of Third Party Obligations", *Hoggo*, 2025, доступно на: www.hoggo.io/eu-ai-act-overview-of-third-party-obligations/.
467. Chatterjee, Payel et al., "Technology and Artificial Intelligence: Reengineering arbitration in the new world", *IBA*, 2023, доступно на: www.ibanet.org/technology-and-artificial-intelligence-reengineering-arbitration-in-the-new-world.
468. Alhouti, Dalal, "Setting Standards: The Ciarb Guideline on AI Use in Arbitration", *Charles Russell Speechlys*, 2025, доступно на: www.charlesrussellspeechlys.com/en/insights/expert-insights/dispute-resolution/2025/setting-standards-the-ciarb-guideline-on-ai-use-in-arbitration/.
469. Angwin, Julia, Larson, Jeff, Mattu, Surya, Kirchner, Lauren, "Machine Bias: There's Software Used across the Country to Predict Future Criminals. And It's Biased against Blacks", *ProPublica*, 2016, доступно на: <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing>.
470. Apostol, Mihaela, "Women Leaders in Arbitration: Professor Crenguța Leaua", *Arbitral Women Newsletter*, 2021, доступно на: www.arbitralwomen.org/wp-content/uploads/2021/05/AW_Newsletter_Issue_45.pdf.
471. Apostol, Mihaela, "Arbitration Tech Toolbox: Blind Spots in Arbitration—When Technology Distorts Evidence Without Direct Human Intervention", *Kluwer Arbitration Blog*, 2025, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2025/02/01/arbitration-tech-toolbox-blind-spots-in-arbitration-when-technology-distorts-evidence-without-direct-human-intervention/>.
472. Argerich, Guillermo, Noodt Taquela, María Blanca, Jorge, Juan, "Could an Arbitral Award Rendered by AI Systems be Recognized or Enforced? Analysis from the Perspective of Public Policy", *Kluwer Arbitration Blog*, доступно на: <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/02/06/could-an-arbitral-award-rendered-by-ai-systems-be-recognized-or-enforced-analysis-from-the-perspective-of-public-policy/>.

473. Arruda, Andrew, "Leveraging Legal Technology and Legal Artificial Intelligence", 2017, доступно на: https://www.iadclaw.org/assets/1/7/6.1-_IADC_Article_-_Artificial_Intelligence.pdf.
474. Atherton, Kelsey D., "The Pentagon's new drone swarm heralds a future of autonomous war machines", *Popular Science*, 2017, www.popsci.com/pentagon-drone-swarm-autonomous-war-machines.
475. Awati, Rahul, Pratt, Mary K., "ICT (Information and Communications Technology or Technologies)", *Tech Target*, 2024, доступно на: www.techtarget.com/searchcio/definition/ICT-information-and-communications-technology-or-technologies.
476. Bailey, Kelly, "Narrow vs. General AI: Key Differences and Finance Applications", *CFI*, 2025, <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/data-science/narrow-vs-general-ai-explained/>.
477. Balakrishnan, Anita, "Judge Says AI Could Have Been Used", *Law Times*, 2018, доступно на: <https://www.lawtimesnews.com/practice-areas/litigation/judge-says-ai-could-have-been-used/263340>.
478. Baysal, Pelin, Çevik, Bilge Çevik, "Document Production in International Arbitration: The Good or the Evil?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2018/12/09/document-production-in-international-arbitration-the-good-or-the-evil/>.
479. Beberness, Ethan, "This AI-Powered Document Tool Will Meet You Where You Are", *Above the Law*, 2024, доступно на: <https://abovethelaw.com/2024/03/this-ai-powered-document-tool-will-meet-you-where-you-are/>.
480. Becker, Daniel, Marques, Ricardo Dalmaso, "Why the use of technology in arbitrator's selection process – although fostered – must still be handled carefully", *CBAr Blog*, 2019, доступно на: <https://cbar.org.br/site/why-the-use-of-technology-in-arbitrators-selection-process-although-fostered-must-still-be-handled-carefully/>.
481. Bento, Lucas, "International Arbitration and Artificial Intelligence: Time to Tango?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2018/02/23/international-arbitration-artificial-intelligence-time-tango/>.
482. Bento, Lucas, "The Case for Synopses in Arbitral Awards", *Kluwer Arbitration Blog*, 2013, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2013/11/21/the-case-for-synopses-in-arbitral-awards/>.
483. Best, Jo, "IBM Watson: The Inside Story of how the Jeopardy-Winning Supercomputer Was Born and What it Wants to Do Next", *TECHREPUBLIC*, 2013, доступно на: www.techrepublic.com/article/ibm-watson-the-inside-story-of-how-the-jeopardy-winning-supercomputer-was-born-and-what-it-wants-to-do-next/.
484. Bodle, Dan, Langley, James, Gilfedder, Catherine, Armes-Venter, Lara, Tjong, Antonia, "Generating efficiencies: the new CI Arb Guidelines on the Use of AI in Arbitration", *Dentons*, 2025, доступно на: www.dentons.com/en/insights/articles/2025/april/25/generating-efficiencies-the-new-ci-arb-guidelines-on-the-use-of-ai-in-arbitration.
485. Brekoulakis, Stavros, Mitsi, Mary, El Far, Ahmed, "Arbitral Decision-Making: An Issue of Consistency and a Response to Bias", *Kluwer Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <https://legalblogs.wolterskluwer.com/arbitration-blog/arbitral-decision-making-an-issue-of-consistency-and-a-response-to-bias/>.

486. Broda-Bahm, Ken, "Don't Look for AI to Pick Your Jury...Yet", *JD Supra*, 2023, доступно на: www.jdsupra.com/legalnews/don-t-look-for-ai-to-pick-your-jury-yet-5531888/.
487. Browne, Oliver, Pizzey, Hayley, "Pyrrho Investments Ltd v MWB Property Ltd: A Landmark Decision on Predictive Coding in e-Discovery", *Latham & Watkins*, 2016, доступно на: www.latham.london/2016/07/pyrrho-investments-ltd-v-mwb-property-ltd-a-landmark-decision-on-predictive-coding-in-e-discovery/.
488. Canada, Brian, Slate, Debi, Slate, Bill, "A Data-Driven Exploration of Arbitration as a Settlement Tool: Does Reality Match Perception?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2018/06/11/data-driven-exploration-arbitration-settlement-tool-reality-match-perception/>.
489. Carswell, Chloe, "Awards: Challenges Based on Misuse of Tribunal Secretaries", *GAR*, 2023, доступно на: <https://globalarbitrationreview.com/guide/the-guide-challenging-and-enforcing-arbitration-awards/>.
490. Castro, Jùlia, "Regulating AI in Alternative Dispute Resolution – Challenges, risks and the EU AI Act", *European Student Think Tank*, 2025, доступно на: <https://esthinktank.com/2025/05/15/regulating-ai-in-alternative-dispute-resolution/>.
491. Caygill, Bex, "AI Predicts Outcomes of Human Rights Trials", *UCL News*, 2016, доступно на: www.ucl.ac.uk/news/news-articles/1016/241016-AI-predicts-outcomes-human-rights-trials.
492. Cellan-Jones, Rory, "The robot lawyers are here - and they're winning", *BBC*, 2027, доступно на: www.bbc.co.uk/news/technology-41829534.
493. Chan, Elizabeth, Gore, Kiran Nasir, Jiang, Eliza, "AI in International Disputes Practice: Breaking Ground or Old Hat?", *Trial View*, 2025, доступно на: www.trialview.com/resources/ai-in-international-disputes-practice-breaking-ground-or-old-hat.
494. Chatterjee, Payel, Desai, Vyapak, "Is Increasing Gender and Ethnic Diversity in Arbitral Tribunals a Valid Concern?". *Kluwer Arbitration Blog*, 2020, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/03/01/is-increasing-gender-and-ethnic-diversity-in-arbitral-tribunals-a-valid-concern/>.
495. Chauhan, Aditya Singh, "Future of AI in Arbitration: The Fine Line Between Fiction and Reality", *Kluwer Arbitration Blog*, 2020, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/09/26/future-of-ai-in-arbitration-the-fine-line-between-fiction-and-reality/>.
496. Chiu, Yuki, Teoh, Yi-Shun, "Arbitrators and AI Chatbots: Are They Compatible?", *Chambers and Partners*, 2023, доступно на: <https://chambers.com/legal-trends/challenges-and-opportunities-of-ai-chatbots>.
497. Cohen, Paul, Nappert, Sophie, "The march of the robots", *Global Arbitration Review*, 2017, доступно на: <http://globalarbitrationreview.com/article/1080951/the-march-of-the-robots>.
498. Directorate-General for Justice and Consumers (European Commission), *Liability for artificial intelligence and other emerging digital technologies*, 2019, доступно на: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1c5e30be-1197-11ea-8c1f-01aa75ed71a1/language-en>.
499. Cooper, Yvette, "Automation could destroy millions of jobs. We have to deal with it now", *Guardian*, 2018, доступно на:

www.theguardian.com/commentisfree/2018/aug/06/automation-destroy-millions-jobs-change.

500. Coy, Peter, "Will Artificial Intelligence Replace Us or Empower Us?", *The New York Times*, 2025, доступно на: www.nytimes.com/2025/01/13/opinion/artificial-intelligence-jobs.html.
501. Curl, Justin, Henderson, Peter, Kandula, Kart, Surani, Faiz, "Judges Shouldn't Rely on AI for the Ordinary Meaning of Text", *Lawfare*, 2025, доступно на: www.lawfaremedia.org/article/judges-shouldn-t-rely-on-ai-for-the-ordinary-meaning-of-text.
502. Cuthbertson, Anthony, "Tokyo: Artificial Intelligence 'Boy' Shibuya Mirai Becomes World's First AI Bot to Be Granted Residency", *Newsweek*, 2017, доступно на: www.newsweek.com/tokyo-residency-artificial-intelligence-boy-shibuyamirai-702382.
503. Daddou, Yohan, Latterner, Thomas, "Securing Trust in Legal Tech: Jus Mundi's Journey to ISO 27001 Certification", *Daily Jus*, 2025, доступно на: <https://dailyjus.com/news/2025/01/securing-trust-in-legal-tech-jus-mundis-journey-to-iso-27001-certification>.
504. Dastin, Jeffrey, "Amazon Scraps Secret AI Recruiting Tool that Showed Bias Against Women", *Reuters*, 2018, доступно на: www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight/amazon-scraps-secret-ai-recruiting-tool-that-showed-bias-against-women-idUSKCN1MK08G.
505. Dastin, Jeffrey, "Insights- Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women", *Reuters*, 2018, доступно на: www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight/amazon-scraps-secret-ai-recruiting-tool-that-showed-bias-against-women-idUSKCN1MK08G/.
506. Dave, Paresh, "Google Translation AI botches legal terms 'enjoin', 'garnish'- research", *Reuters*, 2021, доступно на: <https://www.reuters.com/technology/google-translation-ai-botches-legal-terms-enjoin-garnish-research-2021-04-19/>.
507. Deady, David, "The Beginner's Guide to Boolean Search Terms", *Social Talent*, 2023, доступно на: www.socialtalent.com/blog/recruiting/the-beginners-guide-to-boolean-search-terms.
508. Demircan, Muhammed, "Deployers of High-Risk AI Systems: What Will Be Your Obligations Under the EU AI Act?", *Kluwer Competition Law Blog*, доступно на: <https://competitionlawblog.kluwercompetitionlaw.com/2023/06/02/deployers-of-high-risk-ai-systems-what-will-be-your-obligations-under-the-eu-ai-act/>.
509. Dey, Andrew, "Demystifying legal technology", *Practical Law*, 2021, доступно на: <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-018-6085>.
510. Donn, Natasha, "Three judges under suspicion of 'cheating' with artificial intelligence", *Portugal resident*, 2024, доступно на: www.portugalresident.com/three-judges-under-suspicion-of-cheating-with-artificial-intelligence/.
511. Duarte, Mauricio, "Essential Tips on Cybersecurity for Arbitrators: Identify, Protect, Detect, Respond and Recover", *Kluwer Arbitration Blog*, 2019, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2019/02/06/essential-tips-on-cybersecurity-for-arbitrators-identify-protect-detect-respond-and-recover/>.
512. Duffy, Clare, "Do you think AI is changing or threatening to take your job?", *CNN*, 2015, доступно на: <https://edition.cnn.com/2025/06/23/tech/ai-impact-on-jobs-callout>.

513. Efsthathiou, Stefanie G., "Arbitration Tech Toolbox: ChatGPT – Arbitral Assistant or Fourth Arbitrator?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2023, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2023/07/22/arbitration-tech-toolbox-chatgpt-arbitral-assistant-or-fourth-arbitrator/>.
514. Enz, Kendal, "Pioneering a Transformative Approach to Dispute Resolution at the American Arbitration Association", *AAA-ICDR Blog and News*, 2024, доступно на: www.adr.org/blog/Pioneering-a-Transformative-Approach-to-ADR.
515. Enz, Kendal, "AI-powered Transcription Revolutionizes AAA-ICDR Arbitration, Enhancing Efficiency and Cost-effectiveness", *AAA*, 2024, доступно на: www.adr.org/blog/AI-powered%20Transcription%20Revolutionizes%20AAA-ICDR%20Arbitration.
516. Fletcher, Nicholas, "Kruppa v Benedetti: When Is An Agreement To Arbitrate Not An Agreement To Arbitrate? When It's An Agreement To Endeavour To Arbitrate", *Kluwer Arbitration Blog*, 2014, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2014/08/20/kruppa-v-benedetti-when-is-an-agreement-to-arbitrate-not-an-agreement-to-arbitrate-when-its-an-agreement-to-endeavour-to-arbitrate/>.
517. Gordon, Cindy, "ChatGPT Is The Fastest Growing App In The History Of Web Applications", *Forbes*, 2023, доступно на: www.forbes.com/sites/cindygordon/2023/02/02/chatgpt-is-the-fastest-growing-ap-in-the-history-of-web-applications/.
518. Grad, Łukasz, Koprowska, Katarzyna, „Chapter 10 Story COMPAS: Recidivism Reloaded", *XAI Stories, Case Studies for eXplainable Artificial Intelligence*, 2020, доступно на: https://pbiemek.github.io/xai_stories/story-compas.html.
519. Graves, Michael, "Architecture and the lost art of drawing", *The New York Times*, 2012, доступно на: www.nytimes.com/2012/09/02/opinion/sunday/architecture-and-the-lost-art-of-drawing.html.
520. Gravett, Willem, "The dark side of artificial intelligence: challenges for the legal system", *Handbook for Judicial Officers*, Judicial Commission of New South Wales, 2022, доступно на: www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/judicial_officers/dark_side_of_artificial_intelligence.html.
521. Griffin, Andrew, "Robot Judges Could Soon Be Helping With Court Cases", *Independent*, 2016, доступно на: www.independent.co.uk/tech/ai-judge-robot-european-court-of-human-rights-law-verdicts-artificial-intelligence-a7377351.html.
522. Gröschel, Sandra, Develi, Lisa, "Ministry of Justice to modernise German arbitration law", *Pinsent Masons*, 2023, www.pinsentmasons.com/out-law/analysis/bundesjustizministerium-will-schiedsverfahrensrecht-modernisieren.
523. Gulley, Ayesha, Hilliard, Airlie, "Lost in Transl(A)t(I)on: Differing Definitions of AI", *Holistic AI*, 2024, доступно на: www.holisticai.com/blog/ai-definition-comparison.
524. Haesler, Janine, Isler, Tim, "Navigating the Main Impacts of Artificial Intelligence in International Arbitration: Insights from the ICC YAAF Workshop", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/03/17/navigating-the-main-impacts-of-artificial-intelligence-in-international-arbitration-insights-from-the-icc-yAAF-workshop/>.
525. Hammersley, Ben, "Concerned about Brexit? Why Not Become an E-Resident of Estonia.", *Wired*, 2017, доступно на: <https://www.wired.co.uk/article/estonia-e-resident>.

526. Han, Mino, Ha, Youjoun, "Three Suggestions for Improving Document Production Practice", *Kluwer Arbitration Blog*, 2022, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2022/03/14/three-suggestions-for-improving-document-production-practice/>.
527. Henrich, Sophia, Pötzlberger, Florian, "AI and Arbitration: The German Perspective", *Clyde & Co*, доступно на: <https://www.clydeco.com/en/insights/2024/02/ai-in-arbitration-germany>.
528. Ho, Daniel E., "Hallucinating Law: Legal Mistakes with Large Language Models are Pervasive", *Stanford HAI*, 2024, доступно на: <https://hai.stanford.edu/news/hallucinating-law-legal-mistakes-large-language-models-are-pervasive>.
529. Hoffman, Paul, "The State of AI Venture Capital in 2025: AI Boom Slows with Fewer Startups But Bigger Bets", *Best Brokers*, 2025, доступно на: www.bestbrokers.com/forex-brokers/the-state-of-ai-venture-capital-in-2025-ai-boom-slows-with-fewer-startups-but-bigger-bets/.
530. Hwang, Michael, "Why is there Still Resistance to Arbitration in Asia?", *Table Talk*, Lunchtime addresses: The International Arbitration Club, 2007, 7, доступно на: https://cdn.arbitration-icca.org/s3fs-public/document/media_document/media012232972346990why_is_there_still_resistance_to_arbitration_in_asia.pdf.
531. Donohue III, John J., "Capital Punishment in Connecticut, 1973–2007", Stanford Law School, National Bureau of Economic Research, 2011, доступно на: <https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/sites/default/files/publication/259986/doc/slspublic/fulltext.pdf>.
532. Jagtiani, Havin, "Party-Appointed Experts in International Arbitration: Possible Solutions to 'Hired Guns'", *Daily Jus*, 2022, доступно на: <https://dailyjus.com/world/2022/01/party-appointed-experts-in-international-arbitration-possible-solutions-to-hired-guns>.
533. de la Jara, José María, Palma, Daniela, Infantes, Alejandra, "Machine Arbitrator: Are We Ready?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2017, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2017/05/04/machine-arbitrator-are-we-ready/>.
534. Jhangiani, Sapna, "Ambulances, Cliffs, and the Extinction of Arbitration Practitioners", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/03/23/ambulances-cliffs-and-the-extinction-of-arbitration-practitioners/>.
535. Joshi, Arnav, "Replacing Arbitrators with Artificial Intelligence in International Arbitration", *The Arbitration Workshop*, 2020, доступно на: www.thearbitrationworkshop.com/post/replacing-arbitrators-with-artificial-intelligence-in-international-arbitration.
536. K, Anirudh V, "What Are the Types of Artificial Intelligence: Narrow, General, and Super AI Explained", *Spice Works*, 2025, доступно на: www.spiceworks.com/tech/artificial-intelligence/articles/types-of-ai/.
537. Kadhim, Noor, "Dear Sir, where is the 'Madame'? Taking the Pledge for Equality in International Arbitration", *Kluwer Arbitration Blog*, 2016, доступно на: <https://legalblogs.wolterskluwer.com/arbitration-blog/dear-sir-where-is-the-madame-taking-the-pledge-for-equality-in-international-arbitration/>.

538. Kasseroler, Felix, "From Draft to Published Version: A Commentary on the Changes Implemented in the SVAMC AI Guidelines", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/06/21/from-draft-to-published-version-a-commentary-on-the-changes-implemented-in-the-svamc-ai-guidelines/>.
539. Quirk KC, Iain, Pendell, Guy, "Arbitration Tech Toolbox: The Future of Dispute Resolution: Evolution or Revolution?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/02/01/arbitration-tech-toolbox-the-future-of-dispute-resolution-evolution-or-revolution/>.
540. Kennedy, Ryan, "How Reliable is AI Evidence?", *Dunlap Bennett & Ludwig*, 2023, доступно на: www.dblawyers.com/how-reliable-is-ai-evidence/.
541. Kingma, Daan, "Hey ChatGPT, Please Write My Plea": AI's Arrival in Dutch Courts", *European Law Blog*, 2025, доступно на: <https://www.europeanlawblog.eu/pub/rrpgpuma/release/1>.
542. Knight, Will, "Defeated Chess Champ Gary Kasparov Has Made Peace With AI", *WIRED*, 2021, доступно на: www.wired.com/story/defeated-chess-champ-garry-kasparov-made-peace-ai/.
543. Knowles, Catherine, "LexisNexis unveils Lexis+ AI to transform Australian legal sector", *CFotech*, 2024, доступно на: <https://cfotech.com.au/story/lexisnexis-unveils-lexis-ai-to-transform-australian-legal-sector>.
544. Kravets, David, "Law firm bosses envision Watson-type computers replacing young lawyers", *Ars Technica*, 2015, доступно на: <https://arstechnica.com/tech-policy/2015/10/law-firm-bosses-envision-watson-type-computers-replacing-young-lawyers/>.
545. Kuang, Cliff, "Can A.I. Be Taught to Explain Itself?", *The New York Times Magazine*, 2017, доступно на: www.nytimes.com/2017/11/21/magazine/can-ai-be-taught-to-explain-itself.html.
546. Landau, Toby, "Tainted Memories: Exposing The Fallacy of Witness Evidence in International Arbitration", *4th Kaplan Lecture*, 2010, доступно на: www.neil-kaplan.com/kaplan-lecture.
547. Larson, Jeff, Angwin, Julia, Parris Jr, Terry, "How Machines Learn to Be Racist", *ProPublica*, 2016, доступно на: <https://www.propublica.org/article/breaking-the-black-box-how-machines-learn-to-be-racist>.
548. Larson, Jeff, Mattu, Surya, Kirchner, Lauren, Angwin, Julia, "How We Analyzed the COMPAS Recidivism Algorithm", *ProPublica*, 2016, доступно на: www.propublica.org/article/how-we-analyzed-the-compas-recidivism-algorithm.
549. Lazarev, Grigori, "SIAC to invite users to provide feedback to Arbitrator Intelligence, but is confidentiality a concern?", *Practical Law Arbitration Blog*, 2017, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/siac-to-invite-users-to-provide-feedback-to-arbitrator-intelligence-but-is-confidentiality-a-concern/>.
550. Lewis, Nell, "Should AI be used to catch shoplifters?", *CNN Business*, 2019, доступно на: <https://edition.cnn.com/2019/04/18/business/ai-vaak-shoplifting/index.html>.
551. Liptak, Adam, „Sent to Prison by a Software Program's Secret Algorithms", *New York Times*, 2017, доступно на: www.nytimes.com/2017/05/01/us/politics/sent-to-prison-by-a-software-programs-secret-algorithms.html.

552. Louise, Nickie, "Top 50 Investors Funding AI Startups in 2025", *Tech Startups*, 2025, доступно на: <https://techstartups.com/2025/03/21/top-50-investors-funding-ai-startup-companies-in-2025/>.
553. Loutoo, Jada, "Judge Slams AI Use in Case, Refers Lawyers to Disciplinary Committee for Fake Citations", *Newsday*, 2025, доступно на: <https://newsday.co.tt/2025/05/01/judge-slams-ai-use-in-case-refers-lawyers-to-disciplinary-committee-for-fake-citations/>.
554. Lüttenberg, Christoph, Beimel, Ilka, Heetkamp, Simon J., "How Does the EU AI Act Apply to Arbitration?", *Daily Jus*, 2025, доступно на: <https://dailyjus.com/legal-tech/2025/01/how-does-the-eu-ai-act-apply-to-arbitration>.
555. Magal, Martin, Limond, Katrina, Calthrop, Alexander, "Artificial Intelligence in Arbitration: Evidentiary Issues and Prospects", *Global Arbitration Review*, 2023, <https://globalarbitrationreview.com/guide/the-guide-evidence-in-international-arbitration/2nd-edition/article/artificial-intelligence-in-arbitration-evidentiary-issues-and-prospects>.
556. Maïo, Helene, "Jus Mundi Achieves ISO 27001 Certification", *Daily Jus*, 2024, доступно на: <https://dailyjus.com/news/2024/12/jus-mundi-achieves-iso-27001-certification>.
557. Marciano, Jonathan, "Artificial Intelligence More Accurate Than Lawyers for Reviewing Contracts, New Study Reveals", *PR Newswire*, 2018, доступно на: www.prnewswire.com/news-releases/artificial-intelligence-more-accurate-than-lawyers-for-reviewing-contracts-new-study-reveals-300603781.html.
558. Marr, Bernard, "Artificial Intelligence Masters the Game of Poker - What Does that Mean for Humans?", *Forbes*, 2019, доступно на: www.forbes.com/sites/bernard-marr/2019/09/13/artificial-intelligence-masters-the-game-of-poker--what-does-that-mean-for-humans/.
559. Maxwell, Karen, "Summoning the demon: robot arbitrators: arbitration and artificial intelligence", *Thomson Reuters - Practical Law Arbitration Blog*, 2019, доступно на: <https://arbitrationblog.practicallaw.com/summoning-the-demon-robot-arbitrators-arbitration-and-artificial-intelligence/>.
560. Maxwell, Karen, "Computer says no: data analytics in arbitration", *Practical Law Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/computer-says-no-data-analytics-in-arbitration/>.
561. McCarthy, Sean, "Arbitration Tech Toolbox: Is Generative AI Now the Biggest Threat to Remote Hearings?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/04/13/arbitration-tech-toolbox-is-generative-ai-now-the-biggest-threat-to-remote-hearings/>.
562. McCarthy, John, "What Is Artificial Intelligence?", *Stanford University*, 2007, доступно на: <http://jmc.stanford.edu/articles/whatisai/whatisai.pdf>.
563. McCoy, Julia, "How to Use AI Writing as Your 'Ugly First Draft' and Speed Up Your Process 2-5x", *Hyper Writer AI Blog*, 2021, доступно на: <https://blog.hyperwriteai.com/how-to-use-ai-writing/>.
564. McKendrick, Joe, "Artificial Intelligence Without the Right Data is Just Artificial", *Forbes*, 2022, доступно на: www.forbes.com/sites/joemckendrick/2022/12/30/artificial-intelligence-without-the-right-data-is-just-artificial/.
565. McKimmie, Dylan, "Online Dispute Resolution and electronic hearings", *Norton Rose Fulbright*, 2017, доступно на: <https://www.nortonrosefulbright.com/en-sg/knowledge/publications/71e0aa1e/online-dispute-resolution-and-electronic-hearings>.

566. Mesa, Natalia, "Can the Criminal Justice System's Artificial Intelligence Ever Be 'Truly Fair?'", *Massie Science*, 2021, доступно на: <https://massivesci.com/articles/machine-learning-compass-racism-policing-fairness/>.
567. Metz, Cade, "The Robot Surgeon Will See You Now", *The New York Times*, 2021, доступно на: www.nytimes.com/2021/04/30/technology/robot-surgery-surgeon.html.
568. Misshra, Anandaday, "Artificial Intelligence (AI) & its effects on Arbitration", *Taxguru*, 2020, доступно на: <https://taxguru.in/corporate-law/artificial-intelligence-ai-effects-arbitration.html>.
569. Mitrou, Lilian, "Data Protection, Artificial Intelligence and Cognitive Services: Is the General Data Protection Regulation (GDPR) 'Artificial Intelligence-Proof?'", *SSRN*, 2018, доступно на: <https://ssrn.com/abstract=3386914>.
570. Müller, Ingrid A., "The Paradox of Artificial Intelligence in the Legal Industry: Both Treasure Trove and Trojan Horse? – The Perils of Deepfakes", *Kluwer Arbitration Blog*, 2021, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2021/07/18/the-paradox-of-artificial-intelligence-in-the-legal-industry-both-treasure-trove-and-trojan-horse-the-perils-of-deepfakes/>.
571. Musella, Antonio, "Arbitration, Open Data, Justice and Artificial Intelligence: A New Step Forward", *Kluwer Arbitration Blog*, 2020, доступно на: <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/04/16/arbitration-open-data-justice-and-artificialintelligence-a-new-step-forward/>.
572. Nappert, Sophie, "The challenge of artificial intelligence in arbitral decision-making", *Practical Law*, 2018, доступно на: <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-016-8848>.
573. Nelson, Jack Wright, "Machine Arbitrators and Machine Arbitration", *Young ICCA Blog*, 2016, доступно на: <https://youngicca-blog.com/machine-arbitration-and-machine-arbitrators/>.
574. Nettle, Geoffrey, "Technology and the law", *Handbook for Judicial Officers*, Judicial Commission of New South Wales, 2022, доступно на: www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/judicial_officers/technology_and_the_law.html.
575. Neugebauer, Frank, "Understanding LLM Hallucinations", *Towards Data Science*, 2023, доступно на: <https://towardsdatascience.com/llm-hallucinations-ec831dcd7786>.
576. Nicas, Jack, "Google has picked an answer for you — too bad it's often wrong", *Wall Street Journal*, 2017, доступно на: www.wsj.com/articles/googles-featured-answers-aim-to-distill-truthbut-often-get-it-wrong-1510847867.
577. Nick, Lauren, "AAA-ICDR Launches New AAAi Panelist Search to Enhance Panelist Selection with AI Technology", *AAA*, 2024, доступно на: www.adr.org/press-releases/aaa-icdr-launches-new-aaai-panelist-search-to-enhance-panelist-selection-with-ai-technology/.
578. Nüller, Eric, "Can AI Be a Fair Judge in Court? Estonia Thinks So.", *Wired*, 2019, доступно на: www.wired.com/story/can-ai-be-fair-judge-court-estonia-thinks-so/.
579. O'Neal, Leslie King, "Dispute Resolution in the AI Age: The New JAMS AI Rules", *JAMS*, 2025, доступно на: www.jamsadr.com/blog/2025/dispute-resolution-in-the-ai-age-the-new-jams-ai-rules.
580. Oblin, Klaus, "Ushering in a new era: The Austrian outlook of deployment and regulation of AI in international arbitration", *IR Global*, 2025, доступно на:

<https://irgloab.com/article/ushering-in-a-new-era-the-austrian-outlook-of-deployment-and-regulation-of-ai-in-international-arbitration/>.

581. Osadchiy, Maxim, Santini, Erika, McIlwrath, Michael, "Are Arbitral Institutions Using Artificial Intelligence? The State of Play in Adopting AI", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/05/08/are-arbitral-institutions-using-artificial-intelligence-the-state-of-play-in-adopting-ai/>.
582. Panov, Andrey, "Machine arbitration: will we be out of our jobs in 20 years?", *Practical Law Arbitration Blog*, 2016, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/machine-arbitration-will-we-be-out-of-our-jobs-in-20-years/>.
583. Park, Joshua, "Your Honor, AI", *Harvard International Review*, 2020, доступно на: <https://hir.harvard.edu/your-honor-ai/>.
584. Parsons, Jane, "Safety first: choosing a seat of arbitration", *Practical Law Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/safety-first-choosing-a-seat-of-arbitration/>.
585. Paruk, Saira, "Feeding back to arbitrators?", *Practical Law Arbitration Blog*, 2018, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/feeding-back-to-arbitrators/>.
586. Paulsson, Marike R. P., "The Miami Draft: the Good Twin of the NYC", *Kluwer Arbitration Blog*, 2010, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2010/10/07/the-miami-draft-the-good-twin-of-the-nyc/>.
587. Pavlovskaya, Veronika, "Machine arbitrators change the rules of the game", *Arbitration Journal by The Arbitration Association*, 2020, доступно на: <https://journal.arbitration.ru/analytics/machine-arbitrators-change-the-rules-of-the-game/>.
588. Philippe, Mirèze, "Redressing the Balance: The Path Ahead for Gender and Generational Diversity on Arbitral Tribunals", *Kluwer Arbitration Blog*, 2016, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2016/10/31/redressing-the-balance-the-path-ahead-for-gender-and-generational-diversity-on-arbitral-tribunals/>.
589. Poole, Christopher K., Taylor, Kimberly, "Irvine-based JAMS said it saw a sharp rise in demand for its alternative dispute", *JAMS*, 2024, доступно на: www.jamsadr.com/news/2024/jams-announces-new-artificial-intelligence-disputes-clause-and-rules.
590. Porter, Jon, "Samsung tells employees not use AI tools like ChatGPT, citing security concerns", *The Verge*, 2023, доступно на: www.theverge.com/2023/5/2/23707796/samsung-ban-chatgpt-generative-ai-bing-bard-employees-security-concerns.
591. Qin, Zhen, "The Use of New Technologies in International Arbitration", *The American Review of International Arbitration Blog*, 2019, доступно на: <https://aria.law.columbia.edu/main-page-2/>.
592. Rankin, Daniel, "How artificial intelligence could change the law in three major ways", *The Journal of Law and Technology at Texas*, 2018, доступно на: <http://jolttx.com/2018/10/14/how-artificial-intelligence-could-change-the-law-in-three-major-ways/>.
593. Rawashdeh, Samir, "AI's mysterious 'black box' problem, explained", *NEWS University of Michigan*, 2023, доступно на: <https://umdearborn.edu/news/ais-mysterious-black-box-problem-explained>.

594. Ribeiro, Rafael R., "ICCA 2014. Document Production and Interim Measures — Much Yet to Be Accomplished to Maintain Viability and Efficacy of International Arbitration", *Kluwer Arbitration Blog*, 2014, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2014/04/11/icca-2014-document-production-and-interim-measures-much-yet-to-be-accomplished-to-maintain-viability-and-efficacy-of-international-arbitration/>.
595. Rogers, Catherine, "Arbitrator Intelligence is Dead! Long Live arbitrator intelligence!", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/07/28/arbitrator-intelligence-is-dead-long-live-arbitrator-intelligence/>.
596. Roos, Hanna, "Arbitration Tech Toolbox: Let's Chat Some More about ChatGPT and Dispute Resolution", *Kluwer Arbitration Blog*, 2023, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2023/04/08/arbitration-tech-toolbox-lets-chat-some-more-about-chatgpt-and-dispute-resolution/>.
597. Salomon, Claudia, "Integrating advanced technologies into the practice of international arbitration", *Solicitors Journal*, 2024, доступно на: www.solicitorsjournal.com/sjarticle/how-not-to-be-a-meme.
598. Sanderson, Cosmo, "Belgian supreme court upholds ruling on tribunal secretaries", *GAR*, 2023, доступно на: <https://globalarbitrationreview.com/article/belgian-supreme-court-upholds-ruling-tribunal-secretaries>.
599. Sasson, Monique, "Public Policy: Is This Catch-All Provision Relevant to the Legitimacy of International Commercial Arbitration?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2022, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2022/06/18/public-policy-is-this-catch-all-provision-relevant-to-the-legitimacy-of-international-commercial-arbitration/>.
600. Savinovich, Andrés Larrea, "Arbitration in the Time of Artificial Intelligence", *Terra Lex*, 2022, доступно на: www.terralex.org/publications/arbitration-in-the-time-of-artificial-intelligence.
601. Scanlon, Bryan, "Generative AI And Solving The 'Blank Page' Problem", *Forbes*, 2023, доступно на: www.forbes.com/councils/forbesagencycouncil/2023/07/20/generative-ai-and-solving-the-blank-page-problem/.
602. Scherer, Maxi, "We Need to Talk About ... the EU AI Act!", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/05/27/we-need-to-talk-about-the-eu-ai-act/>.
603. Schiffman, Lauren, "Jus Mundi Launches Jus AI and Raises \$22M in Series B", *Daily Jus*, 2024, доступно на: <https://dailyjus.com/news/2024/09/jus-mundi-launches-jus-ai-and-raises-22m-in-series-b>.
604. Schneider, Henrique, "The AI Act: The EU's serial digital overregulation", *GIS*, 2024, доступно на: www.gisreportsonline.com/r/ai-act-eu-regulation-innovation/.
605. Schuman, Evan, "ChatGPT gave wildly inaccurate translations — to try and make users happy", *Computer World*, 2025, доступно на: www.computerworld.com/article/3985809/chatgpt-gave-wildly-inaccurate-translations-to-try-and-make-users-happy.html.
606. Seet, Andrea, Lim, Benson, Tasende, Ignacio, "Arbitration Tech Toolbox: Looking Beyond the Black Box of AI in Disputes over AI's Use", *Kluwer Arbitration Blog*, 2023, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2023/05/25/arbitration-tech-toolbox-looking-beyond-the-black-box-of-ai-in-disputes-over-ais-use/>.

607. Shankar, AJ, "Ransomware Attackers Take Aim At Law Firms", *Forbes*, 2021, доступно на: www.forbes.com/councils/forbestechcouncil/2021/03/12/ransomware-attackers-take-aim-at-law-firms/.
608. Simek, John, "2022 Cybersecurity TechReport", *ABA*, 2022, доступно на: www.americanbar.org/groups/law_practice/publications/techreport/2022/cybersecurity/.
609. Singarajah, Frederico, "Unconscious Bias in International Arbitration", *Practical Law Arbitration Blog*, 2021, доступно на: <http://arbitrationblog.practicallaw.com/unconscious-bias-in-international-arbitration/>.
610. Smith, Noah A., "Contextual Word Representations: Putting Words into Computers", *Communications of the ACM*, 2020, доступно на: <https://cacm.acm.org/magazines/2020/6/245162-contextual-word-representations/fulltext>.
611. Snider, Thomas R., "Artificial Intelligence and International Arbitration: Going Beyond E-mail", *Tamimi*, 2018, доступно на: www.tamimi.com/law-update-articles/artificial-intelligence-and-international-arbitration-going-beyond-e-mail/.
612. Snider, Thomas R., "Harnessing technology: Embracing AI's potential in arbitration", *Charles Russell Speechlys*, 2024, доступно на: <https://www.charlesrussellspeechlys.com/en/insights/expert-insights/dispute-resolution/2024/harnessing-technology-embracing-ais-potential-in-arbitration/>.
613. Snider, Thomas R., Alhouti, Dalal, Hayden, Robin, "5 trends to watch in International Arbitration in 2025", *Charles Russell Speechlys*, 2025, доступно на: www.charlesrussellspeechlys.com/en/insights/expert-insights/dispute-resolution/2025/5-trends-to-watch-in-international-arbitration-in-2025/.
614. Uribarri Soares, Francisco, "Machine arbitrators: science-fiction or imminent reality?", *Financier Worldwide*, 2018, доступно на: www.financierworldwide.com/machine-arbitrators-science-fiction-or-imminent-reality.
615. Soley, Felipe, "Signing the Arbitral Award in Wet Ink: Resistance to Technological Change or A Reasonable Precaution?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2022, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/11/06/signing-the-arbitral-award-in-wet-ink-re-sistance-to-technological-change-or-a-reasonable-precaution/>.
616. Sourdin, Tania, "Judge v robot? Artificial intelligence and judicial decision-making", *Handbook for Judicial Officers*, Judicial Commission of New South Weles, 2022, доступно на: www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/judicial_officers/judge_v_robot.html.
617. Souza-McMurtrie, Leonardo F., "Arbitration Tech Toolbox: Deepfakes and the Decline of Trust", *Kluwer Arbitration Blog*, 2023, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2023/10/04/arbitration-tech-toolbox-deepfakes-and-the-decline-of-trust/>.
618. Souza-McMurtrie, Leonardo F., "Arbitration Tech Toolbox: Will ChatGPT Change International Arbitration as We Know It?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2023, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2023/02/26/arbitration-tech-toolbox-will-chatgpt-change-international-arbitration-as-we-know-it/>.
619. Strickland, Eliza, "Autonomous robot surgeon bests human in world first", *IEEE Spectrum*, 2016, доступно на: <http://spectrum.ieee.org/the-human-os/robotics/medical-robots/autonomous-robot-surgeon-bests-human-surgeons-in-world-first>.
620. Suh, Jae Hee, "Interpretation of pathological clauses: a cautionary tale?", *Practical Law Arbitration Blog*, 2019, доступно на:

<http://arbitrationblog.practicallaw.com/interpretation-of-pathological-clauses-a-cautionary-tale/>.

621. Susskind, Richard, "Online justice: The way of the future?", *Handbook for Judicial Officers*, Judicial Commission of New South Wales, 2022, доступно на: www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/judicial_officers/online_justice.html.
622. Tang, Oscar, "Think Arbi: Will Artificial Intelligence Help or Harm Arbitration?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2021, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2021/12/22/think-arbi-will-artificial-intelligence-help-or-harm-arbitration/>.
623. Taylor, James Stacey, "Autonomy", *Britannica*, 2017, доступно на: www.britannica.com/topic/autonomy.
624. Vasdani, Tara, "Robot justice: China's use of Internet courts", *LexisNexis*, 2020, доступно на: <https://www.lexisnexis.ca/en-ca/ihc/2020-02/robot-justice-chinas-use-of-internet-courts.page>.
625. Victor, Daniel, "Microsoft created a twitter bot to learn from users. It quickly became a racist jerk", *New York Times*, 2016, доступно на: www.nytimes.com/2016/03/25/technology/microsoft-created-a-twitter-bot-to-learn-from-users-it-quickly-became-a-racist-jerk.html.
626. Vipond, Tim, "Anchoring Bias - How the first data point we see impacts our decisions", *Corporate Finance Institute*, доступно на: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/career-map/sell-side/capital-markets/anchoring-bias/>.
627. Volokh, Eugene, "Large Libel Models: ChatGPT-3.5 Erroneously Reporting Supposed Felony Pleas, Complete with Made-Up Media Quotes?", *Reason*, 2023, доступно на: <https://reason.com/volokh/2023/03/17/large-libel-models-chatgpt-4-erroneously-reporting-supposed-felony-pleas-complete-with-made-up-media-quotes/>.
628. Ward, Lucy, "Why are there so few female maths professors in universities?", *Guardian*, 2013, доступно на: www.theguardian.com/lifeandstyle/the-womens-blog-with-jane-martinson/2013/mar/11/women-maths-professors-uk-universities.
629. Watkins, Tim, Mew, Coffin, "Will AI replace lawyers? Assessing the potential of artificial intelligence in legal services", *Computer Weekly*, 2019, доступно на: www.computerweekly.com/opinion/Will-AI-replace-lawyers-Assessing-the-potential-of-artificial-intelligence-in-legal-services.
630. Weiss, David, "AI in arbitration: 7 takeaways from the DIS Spring Event 2025", *Global Arbitration News*, 2025, доступно на: www.globalarbitrationnews.com/2025/05/14/ai-in-arbitration-7-takeaways-from-the-dis-spring-event-2025/.
631. Wendler, Carsten, Shingler, Katharina, Weiler, Kristina Maria, Gadodia, Stuti, "Key Updates on German Arbitration Law", *Freshfields*, 2024, www.freshfields.com/en/our-thinking/briefings/2024/03/key-updates-on-german-arbitration-law.
632. de Westgaver, Claire Morel, Turner, Olivia, "Artificial Intelligence, A Driver For Efficiency In International Arbitration – How Predictive Coding Can Change Document Production", *Kluwer Arbitration Blog*, 2020, доступно на: <https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/02/23/artificial-intelligence-a-driver-for-efficiency-in-international-arbitration-how-predictive-coding-can-change-document-production/>.
633. Winter-Barker, Sam, "JAMS Publishes Artificial Intelligence Arbitration Rules, but Are They Fit for Purpose?", *Kluwer Arbitration Blog*, 2024, доступно на:

<https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2024/06/27/jams-publishes-artificial-intelligence-arbitration-rules-but-are-they-fit-for-purpose/>.

634. Xinhua, "Beijing Internet Court Launches AI Judge," *China Daily*, 2019, доступно на: www.chinadaily.com.cn/a/201906/28/WS5d156cada3103dbf1432ac74.html.
635. Zaretsky, Staci, "Top Magic Circle Firm Takes A Chance On Artificial Intelligence", *Above the Law*, 2024, доступно на: <https://abovethelaw.com/2024/02/top-magic-circle-firm-takes-a-chance-on-artificial-intelligence/>.
636. Zeman, Viktor, "Chatbots under the European AI Act", *Flow Hunt*, 2025, доступно на: www.flowhunt.io/blog/chatbots-under-the-european-ai-act/.
637. Zhang, Maggie, "Google Photos Tags Two African-Americans As Gorillas Through Facial Recognition Software", *Forbes*, 2015, доступно на: www.forbes.com/sites/mzhang/2015/07/01/google-photos-tags-two-african-americans-as-gorillas-through-facial-recognition-software/.
638. Zhen, Qin, "The Use of New Technologies in International Arbitration", *American Review of International Arbitration*, 2019, доступно на: <http://aria.law.columbia.edu/the-use-of-new-technologies-in-international-arbitration/>.
639. Zurita, Ander Lozano, "The EU AI Act: What are the obligations for providers?", *Data Guard*, 2024, доступно на: www.dataguard.com/blog/the-eu-ai-act-and-obligations-for-providers/.
-

640. Axinn Veltrop, Harkrider LLP, "Silicon Valley Arbitration & Mediation Center Issues AI Guidelines", *Lexology*, 2023, доступно на: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=6845c682-f67b-4c21-9cfe-98a6cbfdf5ce>.
641. Berwin Leighton Paisner LLP, *Annual Arbitration Survey 2017: International Arbitration Survey: Diversity on Arbitral Tribunals. Are We Getting There?*, 2017, доступно на: www.bclplaw.com/a/web/150194/FINAL-Arbitration_Survey_Report.pdf.
642. Bond Solon, *Annual Expert Witness Survey Report*, *The Times*, 2019, доступно на: www.bondsolon.com/media/alth0rvq/expert-witness-survey-report-2019.pdf.
643. Bryan Cave Leighton Paisner LLP, *Annual Arbitration Survey 2023: AI in LA - The Rise of Machine Learning*, 2023, доступно на: www.bclplaw.com/a/web/tUW2SW6fjHrpXVrA7AfWkS/102932-arbitration-survey-2023-report_v10.pdf.
644. *BBC News*, Go Master Quits Because AI "Cannot Be Defeated," *BBC News*, 2019, доступно на: www.bbc.com/news/technology-50573071.
645. Bryan Cave Leighton Paisner LLP, *Annual Arbitration Survey 2021: Expert Evidence in International Arbitration*, 2021, доступно на: <https://bclplaw.marketing/flipbooks/68217-Arbitration%20Survey%202021>.
646. Cambridge Dictionary, доступно на: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/intelligence>.
647. Clio, *2017 Legal Trends Report*, 2017, доступно на: www.clio.com/resources/legal-trends/2017-report/.
648. Gartner Glossary, *Adaptive AI*, 2024, доступно на: www.gartner.com/en/information-technology/glossary/adaptive-ai.

649. Harvard Law Review, "State v. Loomis: Wisconsin Supreme Court Requires Warning Before Use of Algorithmic Risk Assessment in Sentencing", *Harvard Law Review*, Vol. 130, No. 5, 2017, доступно на: <https://harvardlawreview.org/print/vol-130/state-v-loomis/>.
650. IBM, What is artificial intelligence (AI)?, доступно на: www.ibm.com/topics/artificial-intelligence.
651. McKinsey & Company, *An Executive Primer on Artificial General Intelligence*, доступно на: www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights/an-executive-primer-on-artificial-general-intelligence.
652. Queen Mary University of London and White & Case, *International Arbitration Survey: The Evolution Of International Arbitration*, 2018, доступно на: www.whitecase.com/sites/whitecase/files/files/download/publications/qmul-international-arbitration-survey-2018-19.pdf.
653. Queen Mary University of London and White & Case, *International Arbitration Survey: Improvements and Innovations in International Arbitration*, 2015, доступно на: www.arbitration.qmul.ac.uk/media/arbitration/docs/2015_International_Arbitration_Survey.pdf.
654. Queen Mary University of London and White & Case, *International Arbitration Survey: Adapting Arbitration to a Changing World*, 2021, доступно на: www.qmul.ac.uk/arbitration/research/2021-international-arbitration-survey/.
655. Signature Litigation, "Signature and TransPerfect Legal – AI in Arbitration: Key Takeaways from our panel session at PAW 2025", *Signature Litigation*, 2025, доступно на: www.signaturelitigation.com/signature-and-transperfect-legal-ai-in-arbitration-key-takeaways-from-our-panel-session-at-paw-2025/.
656. Solicitors Regulation Authority, *Cyber security: A thematic review*, 2020, доступно на: www.sra.org.uk/sra/research-publications/cyber-security/.
657. The European Organization for Expert Associations, *Language Concerning the Use of Experts*, доступно на: <https://euroexpert.org/fileadmin/Tmpl/documents/news/Definitions.pdf>.
658. The Chartered Institute of Arbitrators (CIARB), *International Arbitration Practice Guideline: Drafting Arbitral Awards Part I - General*, 2021, доступно на: www.ciarb.org/media/kgcch3v0/10-drafting-arbitral-awards-part-i-_general-2021.pdf.
659. UNESCO, *UNESCO Glossary*, Information and communication technologies (ICT), доступно на: <https://uis.unesco.org/en/glossary-term/information-and-communication-technologies-ict>.
660. Wolters Kluwer, *Wolters Kluwer Future Ready Lawyer Survey*, 2024, доступно на: www.wolterskluwer.com/en/know/future-ready-lawyer-2024.
661. *GAR Award for Best Innovation in the Field of International Arbitration*, доступно на: <https://globalarbitrationreview.com/article/gar-awards-2025-best-innovation>.

ОПШТИ ИЗВОРИ ПРАВА, СУДСКА И АРБИТРАЖНА ПРАКСА

Међународне конвенције

662. Charter of Fundamental Rights of the European Union, *Official Journal of the European Union*, C 364/1, 2000, доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT>.
663. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York Convention), United Nations, New York, 1958, текст конвенције доступан на: <https://www.newyorkconvention.org>.
664. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), *Official Journal of the European Union*, C 326/47, 2012, доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>.
665. Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States (*ICSID Convention*, 1965), доступно на: https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID_Convention_EN.pdf.
666. *Савет Европе*, европска конвенција за заштиту људских права из 1950. године (енг. *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950)*), доступно на: <https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights>.
667. УН, конвенција о признању и извршењу страних арбитражних одлука из 1958. године (енг. *Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York Convention*, 1958)), доступно на: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/conventions/foreign_arbitral_awards.
668. УН, универзална декларација о људским правима из 1948. године (енг. *Universal Declaration of Human Rights (1948)*), доступно на: <https://www.ohchr.org/en/universal-declaration-of-human-rights>.

ЕУ прописи, документи и извештаји

669. Council of the European Union (General Secretariat), Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) — General Approach, Doc. No. ST-14954-2022-INIT / 8115/21, Brussels, 2022, доступно на: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14954-2022-INIT/en/pdf>.
670. Directorate-General for Justice and Consumers, European Commission; Trasys International, *Study on the Use of Innovative Technologies in the Justice Field: Final Report*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2020, доступно на: <https://data.europa.eu/doi/10.2838/585101>.
671. European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions — Artificial Intelligence for Europe, COM(2018) 237 final, Brussels, 25 April 2018.
672. European Commission, *White Paper on Artificial Intelligence — A European Approach to Excellence and Trust*, COM(2020) 65 final, Brussels, 19 February 2020, доступно на: https://commission.europa.eu/system/files/2020-02/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf

673. European Parliament, Resolution with Recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)), 16 February 2017, доступно на: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html.
674. High-Level Expert Group (HLEG) on Artificial Intelligence (AI), A definition of Artificial Intelligence: main capabilities and scientific disciplines. European Commission, 2019, доступно на: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/definition-artificial-intelligence-main-capabilities-and-scientific-disciplines>.
675. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence (HLEG on AI), *Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence*, European Commission, Brussels, 2019, доступно на: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>.
676. Европска комисија, смернице о етичким принципима за примену вештачке интелигенције од поверења (енг. *Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence*), Група високог нивоа за вештачку интелигенцију, 2019, доступно на: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>.
677. Европски парламент и Савет ЕУ, општа уредба о заштити података о личности (енг. *General Data Protection Regulation – GDPR*), Уредба (ЕУ) 2016/679, доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>.
678. Европски парламент и Савет ЕУ, уредба о вештачкој интелигенцији (енг. *Artificial Intelligence Act – AI Act*), Уредба (ЕУ) 2024/1689, доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>.

Прописи, документи и смернице међународних организација

679. CEPEJ, европска етичка повеља о употреби вештачке интелигенције у правосудним системима и њиховом окружењу (енг. *European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and Their Environment*), доступно на: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>.
680. CLArb, протокол за електронско откривање у арбитражи (енг. *CLArb Protocol for E-Disclosure in Arbitration*), доступно на: <https://www.ciarb.org>.
681. CLArb, смернице о употреби вештачке интелигенције у арбитражи (енг. *CLArb Guideline on the Use of AI in Arbitration*), доступно на: <https://www.ciarb.org/news-listing/ciarb-launches-guideline-on-the-use-of-ai-in-arbitration/>.
682. Consultative Council of European Judges (CCJE), *CCJE Opinion No. 14 (2011): Justice and Information Technologies (IT)*, Strasbourg, 2011, доступно на: <https://rm.coe.int/168074816b>.
683. Consultative Council of European Judges (CCJE), *CCJE Opinion No. 26 (2023): Moving Forward — The Use of Assistive Technology in the Judiciary*, Strasbourg, 2023, доступно на: <https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-26-2023-final/1680adade7>.
684. Consultative Council of European Judges (CCJE), *Magna Carta of Judges — Fundamental Principles*, Strasbourg, 2010, доступно на: <https://rm.coe.int/2010-ccje-magna-carta-anglais/168063e431>.
685. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), *Terms of Reference of the Working Group on Cyberjustice and Artificial Intelligence (CEPEJ-GT-CYBERJUST) 2022–2023*, Strasbourg, 2022, доступно на: <https://rm.coe.int/terms-of-reference-cyberjust-2022-2023/1680a4e020>.
686. FRA – European Union Agency for Fundamental Rights, *#BigData: Discrimination in Data-Supported Decision Making*, 2018, доступно на: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-focus-big-data_en.pdf.

687. IBA, водич за употребу технологије у арбитражи (енг. *IBA Guide to Technology Resources for Arbitration Practitioners*), доступно на: <https://www.ibanet.org/technology-resources-for-arbitration-practitioners>.
688. IBA, правила о извођењу доказа у међународној арбитражи (енг. *IBA Rules on Taking Evidence in International Arbitration*), доступно на: <https://www.ibanet.org/resources>.
689. IBA, смернице о сукобу интереса у међународној арбитражи (енг. *IBA Guidelines on Conflict of Interest in International Arbitration*), доступно на: <https://www.ibanet.org/document?id=guidelines-on-conflicts-of-interest-in-international-arbitration-2024>.
690. OECD, “Explanatory Memorandum on the Updated OECD Definition of an AI System”, *OECD Artificial Intelligence Papers*, No. 8, OECD Publishing, Paris, 2024, доступно на: https://www.oecd.org/en/publications/explanatory-memorandum-on-the-updated-oecd-definition-of-an-ai-system_623da898-en.html.
691. OECD, “OECD Framework for the Classification of AI Systems”, *OECD Digital Economy Papers*, No. 323, OECD Publishing, Paris, 2022 (OECD Classification Framework).
доступно на: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/02/oecd-framework-for-the-classification-of-ai-systems_336a8b57/cb6d9eca-en.pdf
692. OECD, оквир за класификацију система вештачке интелигенције (енг. *OECD Framework for the Classification of AI Systems*), доступно на: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-framework-for-the-classification-of-ai-systems_cb6d9eca-en.html.
693. OECD, препорука о вештачкој интелигенцији (енг. *OECD Council Recommendation on Artificial Intelligence*),
доступно на: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>.
694. OECD, принципи корпоративног управљања (енг. *OECD Principles of Corporate Governance*), доступно на: https://www.oecd.org/en/publications/g20-oecd-principles-of-corporate-governance-2023_ed750b30-en.html.
695. UNCITRAL, упутство о организацији арбитражног поступка (енг. *UNCITRAL Notes on Organizing Arbitral Proceedings*),
доступно на: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/explanatorytexts/organizing_arbitral_proceedings.
696. UNESCO, препорука о етичким принципима за вештачку интелигенцију (енг. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*),
доступно на: <https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics>.
697. Консултативно веће европских судија (CCJE), *Magna Carta of Judges – Fundamental Principles*,
доступно на: <https://rm.coe.int/16807482c6>.
698. Консултативно веће европских судија (CCJE), мишљење бр. 14 „Правосуђе и информационе технологије – ИТ“ (енг. *CCJE Opinion No. 14 (2011): Justice and Information Technologies – IT*), доступно на: <https://www.coe.int/en/web/ccje/opinion-n-14-on-justice-and-information-technologies-it>.
699. Консултативно веће европских судија (CCJE), мишљење бр. 26 „Корак напред: употреба помоћних технологија у правосуђу“ (енг. *CCJE Opinion No. 26 (2023): Moving Forward: The Use of Assistive Technology in the Judiciary*), доступно на: <https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-26-2023-final/1680adade7>.

700. *Протокол о сајбер-безбедности у међународној арбитражи* (енг. *ICCA–NYC Bar–CPR Cybersecurity Protocol for International Arbitration*), доступно на: <https://www.arbitration-icca.org/icca-reports-no-6-icca-nyc-bar-cpr-protocol-cybersecurity-international-arbitration>.
701. *Савет Европе*, оквирни споразум о вештачкој интелигенцији и људским правима, демократији и владавини права (енг. *The Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy, and the Rule of Law*), доступно на: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence>.
702. *Савет Европе*, смернице о коришћењу видео-конференција у судским поступцима (енг. *Guidelines on Videoconferencing in Judicial Proceedings*), доступно на: <https://rm.coe.int/cepej-2021-4-guidelines-videoconference-en/1680a2c2f4>.
703. *Савет Европе*, смернице о онлајн алтернативном решавању спорова (енг. *Guidelines on Online Alternative Dispute Resolution*), доступно на: <https://www.coe.int/en/web/cdcj/online-dispute-resolution-mechanisms>.

Национални прописи, арбитражни правилници, извештаји судова и арбитражних институција

704. AAA-ICDR, *AAA-ICDR Principles Supporting the Use of AI in Alternative Dispute Resolution*, доступно на: <https://mediate.com/aaa-icdr-principles-supporting-the-use-of-ai-in-alternative-dispute-resolution/>.
705. Center for Arbitration and Mediation of the Chamber of Commerce Brazil-Canada (CAM-CCBC), *CAM-CCBC Arbitration Rules*, São Paulo, 2022, доступно на: <https://www.ccbc.org.br/cam-ccbc-centro-arbitragem-mediacao/wp-content/uploads/sites/10/2023/05/Arbitration-Rules-2022.pdf>.
706. Chartered Institute of Arbitrators (CIArb), *CIArb Guideline on the Use of AI in Arbitration*, London, March 2025, доступно на: <https://www.ciarb.org/media/m5dl3pha/ciarb-guideline-on-the-use-of-ai-in-arbitration-2025-final-march-2025.pdf>.
707. German Arbitration Institute (DIS), *DIS Arbitration Rules*, Berlin, 2018, доступно на: <https://www.disarb.org/en/tools-for-dis-proceedings/dis-rules>.
708. Hong Kong International Arbitration Centre (HKIAC), *HKIAC Administered Arbitration Rules*, Hong Kong, 2024, доступно на: <https://hkiac.org/arbitration/rules-and-practice-notes/2024-administered-arbitration-rules/>.
709. Hong Kong International Arbitration Centre (HKIAC), *HKIAC Guidelines for Virtual Hearings*, HKIAC, Hong Kong, 2020, доступно на: <https://hkiac.org/wp-content/uploads/2025/03/HKIAC-Guidelines-for-Virtual-Hearings.pdf>.
710. ICC Commission on Arbitration and ADR, *ICC Arbitration Rules*, International Chamber of Commerce, Paris, 2021, доступно на: <https://iccwbo.org/dispute-resolution/dispute-resolution-services/arbitration/rules-procedure/2021-arbitration-rules/>.
711. ICC Commission on Arbitration and ADR, *ICC Commission Report on Leveraging Technology for Fair, Effective and Efficient International Arbitration Proceedings*, International Chamber of Commerce, Paris, 2022, доступно на: <https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2022/02/icc-arbitration-and-adr-commission-report-on-leveraging-technology-for-fair-effective-and-efficient-international-arbitration-proceedings.pdf>.

712. ICC Commission on Arbitration and ADR, *ICC Commission Report: Controlling Time and Costs in Arbitration*, International Chamber of Commerce, Paris, 2012, доступно на: <https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2018/03/861-2-ENG-Controlling-Time-and-Costs-in-Arbitration.pdf>.
713. ICC Commission on Arbitration and ADR, *ICC Commission Report: Managing E-Document Production*, International Chamber of Commerce, Paris, 2012, доступно на: <https://iccwbo.org/wp-content/uploads/sites/3/2022/01/icc-arbitration-adr-commission-report-on-managing-e-document-production-english-version.pdf>.
714. ICC Commission on Arbitration and ADR, *ICC Dispute Resolution Statistics: 2023*, International Chamber of Commerce, Paris, 2023, доступно на: <https://iccwbo.org/news-publications/news/icc-dispute-resolution-statistics-2023/#top>.
715. ICC Commission on Arbitration and ADR, *Report on the Use of Information Technology in International Arbitration*, International Chamber of Commerce, Paris, 2017, доступно на: <https://iccwbo.org/news-publications/arbitration-adr-rules-and-tools/information-technology-international-arbitration-report-icc-commission-arbitration-adr/>.
716. ICC Secretariat, *ICC Guidance Note on Possible Measures Aimed at Mitigating the Effects of the COVID-19 Pandemic*, International Chamber of Commerce, Paris, 2020, доступно на: <https://www.icc-austria.org/fxddata/iccws/prod/media/downloads/guidance-note-possible-measures-mitigating-effects-covid-19-english.pdf>.
717. International Bar Association (IBA), *Technology Resources for Arbitration Practitioners — Virtual Arbitrations*, IBA, London, доступно на: <https://www.ibanet.org/technology-resources-for-arbitration-va>.
718. International Centre for Dispute Resolution (ICDR), *ICDR International Dispute Resolution Procedures*, American Arbitration Association, New York, 2021, доступно на: https://go.adr.org/rs/294-SFS-516/images/ICDR_Rules.pdf.
719. International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID), *ICSID Arbitration Rules*, World Bank, Washington D.C., 2022, доступно на: <https://icsid.worldbank.org/rules-regulations/2022-rules-and-regulations/resources>.
720. JAMS, *Artificial Intelligence Disputes Clause and Rules*, JAMS, Irvine, 2024, доступно на: <https://www.jamsadr.com/rules-clauses/artificial-intelligence-disputes-clause-and-rules>.
721. London Court of International Arbitration (LCIA), *LCIA Arbitration Rules*, London, 2020, доступно на: https://www.lcia.org/Dispute_Resolution_Services/lcia-arbitration-rules-2020.aspx.
722. Nairobi Centre for International Arbitration, *Artificial Intelligence (AI) in International Arbitration: Machine Learning*, 2021, доступно на: <https://ncia.or.ke/wp-content/uploads/2021/08/ARTIFICIAL-INTELLIGENCE-AI-IN-INTERNATIONAL-ARBITRATION.pdf>.
723. SCC (Stockholm Chamber of Commerce Arbitration Institute), *SCC Guide to the Use of Artificial Intelligence in Cases Administered under the SCC Rules*, Stockholm, 2025, доступно на: https://sccarbitrationinstitute.se/wp-content/uploads/2025/01/scc_guide_to_the_use_of_artificial_intelligence_in_cases_administered_under_the_scc_rules-1.pdf.
724. Singapore International Arbitration Centre (SIAC), *SIAC Arbitration Rules*, 7th Edition, Singapore, 2025, доступно на: <https://siac.org.sg/siac-rules-2025>.

725. SVAMC (Silicon Valley Arbitration and Mediation Center), *SVAMC Guidelines on the Use of Artificial Intelligence in Arbitration*, First Edition, SVAMC, San Jose, CA, доступно на: <https://svamc.org/wp-content/uploads/SVAMC-AI-Guidelines-First-Edition.pdf>.
726. UNCITRAL, *UNCITRAL Arbitration Rules (with Expedited Arbitration)*, United Nations, Vienna, 2021, доступно на: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/21-07996_expedited-arbitration-e-ebook.pdf.
727. UNCITRAL, *UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration*, United Nations, Vienna, 1985 (са изменама из 2006. године), доступно на: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration.
728. Vienna International Arbitral Centre (VIAC), *The Vienna Protocol: A Practical Checklist for Remote Hearings*, VIAC, Vienna, 2020, доступно на: https://www.viac.eu/wp-content/uploads/2025/01/The_Vienna_Protocol_-_A_Practical_Checklist_for_Remote_Hearings_FINAL.pdf
729. Vienna International Arbitral Centre (VIAC), *VIAC Note on the Use of Artificial Intelligence in Arbitration Proceedings*, VIAC, Vienna, 2024, доступно на: <https://www.viac.eu/wp-content/uploads/2025/04/VIAC-Note-on-AI.pdf>
730. Vienna International Arbitral Centre (VIAC), *VIAC Rules of Arbitration and Mediation*, Vienna, 2021 (у верзији важећој од 1. јануара 2025. године), доступно на: <https://www.viac.eu/en/arbitration-basics/arbitration-rules/>.
731. Београдски арбитражни центар (БАЦ), *Правила Београдског арбитражног центра (Правила БАЦ-а)*, Београд, 2014, доступно на: <https://www.arbitrationassociation.org/en/belgrade-arbitration-center/rules/>.
732. Врховни касациони суд Србије, *Извештај о раду свих судова у Републици Србији за 2024. годину*, доступно на: <http://www.vk.sud.rs/sr-lat/godi%C5%A1nji-izve%C5%A1taj-o-rad-u-sudova>.
733. Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције, *Службени гласник РС*, бр. 23/2023, доступно на: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2023_03/SG_023_2023_007.htm.
734. Закон о арбитражи Немачке (*Zivilprozessordnung*, Десета књига, §1025–1066), *Bundesgesetzblatt I*, 1997, S. 3224, са каснијим изменама, доступно на: https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/_1025.html.
735. Закон о арбитражи Уједињеног Краљевства (*Arbitration Act 1996*), са изменама уведеним Законом о арбитражи из 2025. године (*Arbitration Act 2025*), доступно на: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23>.
736. Закон о арбитражи, *Службени гласник РС*, бр. 46/2006.
737. Закон о заштити података о личности, *Службени гласник РС*, бр. 87/2018.
738. Стална арбитража при Привредној комори Србије, *Правилник о Сталној арбитражи при Привредној комори Србије*, *Службени гласник РС*, бр. 58/2016 и 101/2016, доступно на: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/reg/viewAct/9246a2ad-6769-459c-949c-bcd1e1e283e2>.
739. Француски законик о грађанском поступку (*Code de procédure civile*), Livre IV: L'Arbitrage (чл. 1442–1527), Decree No 2011-48 of 13 January 2011, доступно на: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070716/LEGISCTA000023450829/.

740. Швајцарски Законик о парничном поступку (*Schweizerische Zivilprozessordnung / Code de procédure civile suisse*), Глава 3 (чл. 353–399), SR 272, 2010, доступно на: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2010/262/en>.

Инвестициона и међународна арбитражна пракса, међународни судови

741. *Occidental Petroleum Corporation and Occidental Exploration and Production Company v. Republic of Ecuador*, ICSID Case No. ARB/06/11. International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID), доступно на: italaw.com/cases/767.
742. *Yukos Capital Limited (Yukos Capital SARL) v. Russian Federation*, PCA Case No. 2013-31, UNCITRAL (Geneva Tribunal). Permanent Court of Arbitration, доступно на: italaw.com/cases/6207.
743. *Braspetro Oil Services Company (Brasoil) v. The Management and Implementation Authority of the Great Man-Made River Project*, XXIV Y.B. Com. Arb. 296 (1999). Court of Appeal of Paris, France, 1. јул 1999.
744. *SNF SAS v. Cytec Industries BV*, XXXIII Y.B. Com. Arb. 489 (2008) (France no. 47). Cour de Cassation, First Civil Chamber, France, 4. јун 2008.
745. *Société PT Putrabali Adyamulia v. Société Rena Holding et Société Mnogutia Est Epices*. Cour de Cassation, France, 29. јун 2007.
746. *Direction Générale d'Aviation Civile de l'Émirat de Dubai v. Bechtel*, Cour d'appel de Paris (1re Ch. C), France, 29. септембар 2005.
747. *Hilmarton Ltd v. Omnium de Traitement et de Valorisation (OTV)*. Cour de cassation, Chambre civile 1, France, 23. март 1994.
748. *Chromalloy Aeroservices v. Arab Republic of Egypt*. United States District Court, District of Columbia, 31. јул 1996.
749. *Termorio SA ESP et al. v. Electrificadora del Atlántico SA ESP et al.*. United States District Court, District of Columbia, 17. март 2006.
750. *Award of the Foreign Trade Court of Arbitration at the Chamber of Commerce and Industry of Yugoslavia*, No. T-25/98, T-25/98. Foreign Trade Court of Arbitration at the Chamber of Commerce and Industry of Yugoslavia, 1. март 2001.
751. *H. v. Belgium*, Application No. 8950/80, Series A No. 127-B; ECLI:CE:ECHR:1987:1130JUD000895080, para. 53. European Court of Human Rights, 30. новембар 1987, доступно на: [HUDOC — H. v. Belgium](http://HUDOC—H.v.Belgium).

Годишњак трговинске арбитраже – одлуке националних суда

752. *Marks 3-Zet-Ernst Marks GmbH & Co. KG v. Presstek, Inc.*, XXXI Y.B. Com. Arb. 1256 (2006), Case No. Civ.05-CV-121-JD. United States District Court, District of New Hampshire, 9. август 2005.
753. *Blackwater Security Consulting LLC et al. v. Richard P. Nordan*, Case No. 2:06-CV-49-F. United States District Court, Eastern District of North Carolina, Northern Division, 21. јануар 2011.
754. *Lucent Technologies Inc. et al. v. Tatung Co.*, XXX Y.B. Com. Arb. 747 (2005) (US no. 483). United States Court of Appeals, Second Circuit, 3. август 2004.
755. *Paklito Investment Ltd. v. Klockner East Asia Ltd.*, XIX Y.B. Com. Arb. 664 (1994) (Hong Kong no. 6). Supreme Court of Hong Kong, High Court, 15. јануар 1993.
756. *Seller v. German Assignee*, XXXV Y.B. Com. Arb. 359 (2010) (Germany no. 125). Oberlandesgericht (Court of Appeal), Munich, Germany, 17. децембар 2008.
757. *Carrier v. German Customer*, XXXV Y.B. Com. Arb. 365 (2010) (Germany no. 127). Oberlandesgericht (Court of Appeal), Munich, Germany, 27. фебруар 2009.

758. *Seller v. German Buyer*, XXXV Y.B. Com. Arb. 386 (2010) (Germany no. 135). Oberlandesgericht (Court of Appeal), Düsseldorf, Germany, 15. децембар 2009.
759. *Seller v. Buyer*, XXXII Y.B. Com. Arb. 322 (2007) (Germany no. 99). Oberlandesgericht (Court of Appeal), Celle, Germany, 6. октобар 2005.
760. *Dutch Shipowner v. German Cattle and Meat Dealer*, XXIX Y.B. Com. Arb. 700 (2004) (Germany no. 60). Oberlandesgericht, Stuttgart; confirmed by Bundesgerichtshof (Federal Supreme Court), Germany, 18 October 1999 (OLG Stuttgart); 1. фебруар 2001. (BGH).
761. *Bauer & Grossmann OHG v. Fratelli Cerrone Alfredo e Raffaele*, X Y.B. Com. Arb. 461 (1985) (Italy no. 70). Corte di Appello, Naples (Salerno Section), Italy, 18. мај 1982.
762. *Bobbie Brooks Inc. v. Lanificio Walter Banci S.a.S.*, Y.B. Com. Arb. (Italy no. 29). Corte di Appello (Court of Appeal), Florence, Italy, 8. октобар 1977.
763. *Sacheri v. Robotto*, XVI Y.B. Com. Arb. 156 (1991), No. 2765. Corte di Cassazione (Supreme Court), Italy, 7. јун 1989.
764. *Corte di Cassazione (Sez. I), No. 2448*, Y.B. Com. Arb. (Italy no. 40). Corte di Cassazione, Italy, 15. април 1980.
765. *Navigation Sonamar Inc. v. Algoma Steamships Limited*, XIX Y.B. Com. Arb. 256 (1994); Rapports Judiciaires de Québec 1987, 1346. Court of Quebec, Canada, 1987.
766. *Jassica S.A. v. Ditta Polojaž*, XVII Y.B. Com. Arb. 525 (1992), No. 1526. Corte di Cassazione (Supreme Court), Italy, 12. фебруар 1987.

Одлуке судова Немачке

767. *Higher Regional Court Frankfurt — File No. 26 Sch 4/10*, BeckRS 2013, 22822. Oberlandesgericht (Higher Regional Court), Frankfurt am Main, Germany, 6. мај 2010.
768. *Higher Regional Court Frankfurt — File No. 26 SchH 3/09*, BeckRS 2010, 29009. Oberlandesgericht (Higher Regional Court), Frankfurt am Main, Germany, 28. октобар 2010.
769. *Higher Regional Court Munich — File No. 34 Sch 17/08*, BeckRS 2009, 12100. Oberlandesgericht (Higher Regional Court), Munich, Germany, 20. април 2009.
770. *Federal Supreme Court — File No. III ZR 169/90*, NJW 1992, 2299. Bundesgerichtshof (Federal Supreme Court), Germany, 14. мај 1992.
771. *Federal Supreme Court — File No. III ZR 16/84*, NJW 1986, 1436. Bundesgerichtshof (Federal Supreme Court), Germany, 26. септембар 1985.
772. *Oberster Gerichtshof [OGH] — Case No. 3 Ob 35/08f*. Oberster Gerichtshof (Supreme Court), Austria, 3. септембар 2008.

Одлуке судова Енглеске, Велса и Шкотске

773. *Pyrrho Investments Limited and Another v. MWB Property Limited and Others*, [2016] EWHC 256 (Ch). High Court of Justice, Chancery Division, England and Wales, 16. фебруар 2016, доступно на: bailii.org — [\[2016\] EWHC 256 \(Ch\)](http://bailii.org/uk/ew/cv/2016/256.html).
774. *Brown v. BCA Trading Ltd*, [2016] EWHC 1464 (Ch). High Court of Justice, Chancery Division, England and Wales, 2016, доступно на: vlex.co.uk.
775. *P v. Q and Others*, [2017] EWHC 194 (Comm). High Court of Justice, Commercial Court, England and Wales, 9. фебруар 2017, доступно на: judiciary.uk — [\[2017\] EWHC 194 \(Comm\)](http://judiciary.uk/cases/2017/194.html).
776. *Rainstorm Pictures Inc. v. Lombard-Knight*, [2014] EWCA Civ 356. Court of Appeal, England and Wales, 27. март 2014.
777. *Dubai Islamic Bank PJSC v. Paymentech Merchant Services Inc.*, [2000] EWHC (Comm) 288. High Court of Justice, Commercial Court, England and Wales, 2000.

778. *Bremer Handelsgesellschaft mbH v. Westzucker GmbH* (No. 2), [1981] 2 Lloyd's Rep 130, 132. Court of Appeal, England and Wales, 1981.
779. *Meek v. City of Birmingham*, [1987] IRLR 250. Court of Appeal, England and Wales, 1987.
780. *Fidelity Management SA v. Myriad International Holding BV*, [2005] EWHC 1193 (Comm). High Court of Justice, Commercial Court, England and Wales, 9. јун 2005.
781. *Ascot Commodities NV v. Olam International Ltd*, [2002] CLC 277. High Court of Justice, Commercial Court, England and Wales, 2002.
782. *World Trade Corporation v. Czarnikow Sugar*, [2005] 1 Lloyd's Reports 422. High Court of Justice, England and Wales, 2005.
783. *Schwebel v. Schwebel*, [2011] 2 AER (Comm) 1048, para. 23. High Court of Justice, England and Wales, 2011.
784. *Case No. 123365 and Case No. 258717*, Case No. 123365 (November 1999); Case No. 258717 (August 1962). Scottish courts (jurisdiction unspecified in source), 1999 and 1962. Доступно у: *Fraser Davidson, Hew R. Dundas, David Bartos, Arbitration (Scotland) Act 2010, W. Green, 2010, 109–110.*

Одлуке судова Хонг Конга

785. *PT Asuransi Jasa Indonesia (Persero) v. Dexia Bank SA*, [2006] 1 SLR 197; [2005] SGHC 197. High Court of Hong Kong, 2005.
786. *Gao Haiyan & Anor v. Keeneye Holdings Ltd & Anor*, [2012] 1 HKC 335. Hong Kong Court of Appeal, 2. децембар 2011.
787. *KB v. S & Ors*, [2016] 2 HKC 325. Hong Kong Court of First Instance, 15. септембар 2015.
788. *Medson Co. Ltd. v. Viktor (Far East) Ltd.*, CLOUT Case No. 459. High Court of Hong Kong, 2000.

Одлуке судова Сједињених Америчких Држава

789. *Volt Information Sciences, Inc. v. Board of Trustees of Leland Stanford Junior University*, 489 U.S. 468, 479 (1989). Supreme Court of the United States, 1989, доступно на: [justia.com — 489 U.S. 468](https://www.justia.com/us-supreme-court/opinions/489-us-468/).
790. *United States v. Detroit rr & Lumber Co.*, 200 U.S. 321 (1906). Supreme Court of the United States, 1906, доступно на: [justia.com — 200 U.S. 321](https://www.justia.com/us-supreme-court/opinions/200-us-321/).
791. *State v. Loomis*, 881 N.W.2d 749 (Wis. 2016); 2016 WI 68, No. 2015AP157-CR. Supreme Court of Wisconsin, 13 July 2016, доступно на: [wicourts.gov — 2016 WI 68](https://www.wicourts.gov/opinions/2016/WI68/).
792. *Mata v. Avianca, Inc.*, No. 22-cv-1461 (PKC) (S.D.N.Y. 22 June 2023). United States District Court, Southern District of New York, 22 June 2023, доступно на: [casetext.com — Mata v. Avianca](https://www.casetext.com/case/mata-v-avianca) (у даљем тексту: *Mata Case*).
793. *Moore v. Publicis Groupe*, No. 11 Civ. 1279 (ALC)(AJP) (S.D.N.Y. 24 February 2012). United States District Court, Southern District of New York, 24. фебруар 2012, доступно на: [justia.com — Moore v. Publicis Groupe](https://www.justia.com/us-sdny/southern-district-of-new-york/opinions/2012/11-civ-1279-moore-v-publicis-groupe/).
794. *State of Wisconsin v. Kyle H. Rittenhouse*, Case No. 2020CF000983, Kenosha County Circuit Court. Kenosha County Circuit Court, Wisconsin, Verdict: 19. новембар 2021, доступно на: [Courthouse News — verdict report](https://www.courthouse-news.com/news/kenosha-county-circuit-court-verdict-in-rittenhouse-case).
795. *Move, Inc. v. Citigroup Global Markets, Inc.*, 840 F.3d 1152, 1159 (9th Cir. 2016). United States Court of Appeals, Ninth Circuit, 2016.
796. *Johnson v. Directory Assistants Inc.*, 797 F.3d 1294 (11th Cir. 2015). United States Court of Appeals, Eleventh Circuit, 2015.

797. *Squillacote v. United States*, 739 F.2d 1208, 1213 (7th Cir. 1984). United States Court of Appeals, Seventh Circuit, 1984.
798. *TracFone Wireless, Inc. v. Commission on State Emergency Communications*, 397 S.W.3d 173, 178 (Tex. 2013). Supreme Court of Texas, 2013.
799. *Lapaglia v. Valve Corporation*, No. 3:25-cv-00833 (S.D. Cal., filed 8 April 2025). United States District Court, Southern District of California, Filed: 8. април 2025, доступно на: pacermonitor.com — [Lapaglia v. Valve](#).
800. *People v. Crabill*. Office of the Presiding Disciplinary Judge, Supreme Court of Colorado, 21. новембар 2023.
801. *Matter of Samuel*, 2024 NY Slip Op 24014. Surrogate's Court, New York, 11. јануар 2024, доступно на: justia.com — [2024 NY Slip Op 24014](#).

Одлуке судова Канаде

802. *Cass v. 1410088 Ontario Inc.*, 2018 ONSC 6959 (CanLII). Ontario Superior Court of Justice, Canada, 2018, доступно на: [CanLII — 2018 ONSC 6959](#).
803. *Drummond v. The Cadillac Fairview Corp. Ltd.*, 2018 ONSC 5350 (CanLII). Ontario Superior Court of Justice, Canada, 2018, доступно на: [CanLII — 2018 ONSC 5350](#).

Одлуке судова Аустралије и Новог Зеланда

804. *Valu v. Minister for Immigration and Multicultural Affairs (No. 2)*, [2025] FedCFamC2G 95, [22]. Federal Circuit and Family Court of Australia (Division 2), 2025.
805. *Minister of Education v. James Hardie New Zealand Ltd.*, [2019] NZHC 1760. High Court of New Zealand, 2019.
806. *Gordon and Gotch Australia Pty Limited v. Horwitz Publications Pty Limited*, [2007] NSWSC 960. Supreme Court of New South Wales, Australia, 2007.
807. *BHP Billiton Ltd v. Oil Basins Ltd*, [2007] VSCA 255, [56]–[57]. Victorian Supreme Court of Appeal, Australia, 2007.

Одлуке судова Тринидада и Тобага

808. *Nexgen Pathology Services Limited v. Darceuil Duncan*, CV2023-04039 [2025]. High Court of Trinidad and Tobago (Justice Westmin R.A. James), 30. април 2025.

Одлуке судова Шведске

809. *Soyak International Construction & Investment Inc. v. Hochtief AG*, Supreme Court of Sweden, 2009 s. 128. Supreme Court of Sweden (Högsta domstolen), 2009.
810. *Svea Court of Appeal — Case No. T 10913-11*. Svea Court of Appeal (Svea hovrätt), Sweden, 20. јун 2013.
811. *Svea Court of Appeal — Case No. T 1926-07*. Svea Court of Appeal (Svea hovrätt), Sweden, 25. август 2008.
812. *Svea Court of Appeal — Case No. T 10470-10*. Svea Court of Appeal (Svea hovrätt), Sweden, 26. март 2015.

Одлуке судова Француске

813. *Société Alsand v. Société European Energy Corporation*, [1990] Rev. Arb. 521. Tribunal de Grande Instance, Paris, France, 13. децембар 1988.
814. *Société Aurilier SA and Others v. Société ITM Entreprises SA*, No. 2004/19639; Rev. Arb. (2006), 484. Paris Court of Appeal, 1st Chamber, France, 30. март 2006.
815. *Société Editions Glenat S.A. v. Société France Animation S.A.*, No. 05/20604, Paris Court of Appeal, 1st Chamber, France, 18. јануар 2007.

Одлуке судова Италије

816. *YMCA v. Comune di Bardonecchia*, No. 131, Giustizia Civile Massimario 2014. Corte di Cassazione (Supreme Court), First Section, Italy, 8. јануар 2014.
817. *Villa Eros S.r.l. v. Edilizia GDM S.r.l.*, No. 3615. Milan Court of Appeal, First Section, Italy, 3. октобар 2013.
818. *T.S. Ltd v. E.S. S.p.A.*. Milan Court of Appeal, First Section, Italy, 10. март 2017.

Одлуке судова Шпаније

819. *Sogecable S.A. v. Auna Telecomunicaciones S.A.*, Res. 585/2005, Ref. 28079370142005100459. Audiencia Provincial de Madrid (Section 14), Spain, 29. јул 2005.
820. *High Court of Madrid — Judgment No. 83/2013*. High Court of Madrid (Tribunal Superior de Justicia de Madrid), Spain, 6. новембар 2013.
821. *High Court of Madrid — Judgment No. 5/2017*. High Court of Madrid (Tribunal Superior de Justicia de Madrid), Spain, 18. јануар 2017.
822. *High Court of Catalonia — Judgment No. 56/2013*. High Court of Catalonia (Tribunal Superior de Justicia de Cataluña), Spain, 7. октобар 2013.

Одлуке судова Швајцарске

823. *X. SA v. Y. SPRL*, 4A_16/2012, para. 3.3. Swiss Federal Tribunal, First Civil Court, 2. мај 2012.
824. *A AS v. B. SAL*, 4A_54/2015, para. 4.2. Swiss Federal Tribunal, First Civil Law Court, 17. август 2015.

Одлуке судова Белгије

825. *Management Service BVBA v. Vlaamse Media Maatschappij*, b-Arbitra 2014/1, 215–219. Court of Appeal, Brussels, Belgium, 6. децембар 2011.
826. *Q. v. C.*, Jurisprudence de Liège, 1984, 197–200. Court of First Instance, Liège, Belgium, 6. март 1984.

Одлуке судова Бразила

827. *Sandra Regina Mujol da Cruz Restaurante ME v. Munique Empreendimentos e Participações Sociedade Ltda et al.*, Agravo de Instrumento No. 1.486.395-1. Paraná Court of Appeals, District of Curitiba, Brazil, 8. јун 2016.

Одлуке судова НР Кине

828. *Hugo Görner, Glas- und Kunststoffwarenfabrik v. Büchel Industriebeteiligungen GmbH*, Te Zi No. 118. Beijing No. 4 Intermediate People's Court, China, 30. новембар 2015.

Одлуке судова Републике Србије

829. *Одлука Уставног суда Србије, бр. Уж-5291/2010*. Уставни суд Републике Србије, 28. фебруар 2013.

Случај примене	Фаза			Актер			Сврха примене	Улаз - ниво учешћа корисника	Потенцијални улазни подаци	Формат излаза	Способности						Могући ризици током примене система	Ниво аутоматизације	Класификација ризика према AI Act-y
	I - пре именованја арбитра	II - након именованја арбитра	III - завршна фаза поступка	Странке и њени заступници	Арбитри	Арбитражна институција					Препознавање података	Откривање образаца и грешака	Предвиђање исхода	Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја	Комуникација	Резоновање			
Систем за генерисање арбитражног споразума	Фаза I			Странке и њени заступници			Асистенција странкама и њиховим заступницима	Средњи	меродавно право, седиште арбитраже, број арбитраже, језик арбитраже, других преференце странака	Садржај	Препознавање података	Откривање образаца и грешака		Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја	Комуникација	Резоновање	Ризик пристрасности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a)	Средњи	Средњи/ограничени ризик
Систем за генерисање предлога седишта арбитраже	Фаза I			Странке и њени заступници		Арбитражна институција	Асистенција странкама и њиховим заступницима	Средњи	држављанство/ место пребивалишта/ седишта странака у поступку, арбитражне институције, жељена географска удаљеност, конкретни правни прописи	Препорука	Препознавање података	Откривање образаца и грешака	Предвиђање исхода	Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја		Резоновање	Ризик пристрасности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик нетранспарентност и (Рецитал 61 AI Act-a)	Средњи	Средњи/ограничени ризик
Систем за генерисање писмених поднесака	Фаза I	Фаза II	Фаза III	Странке и њени заступници			Асистенција странкама и њиховим заступницима	Висок	кључне информације у вези са природом спора, странкама, правним захтевима, меродавним правом и релевантним доказима	Садржај	Препознавање података	Откривање образаца и грешака		Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја		Резоновање	Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Низак	Средњи/ограничени ризик
Систем за техничку проверу и форматирање поднесака и прилога	Фаза I	Фаза II	Фаза III	Странке и њени заступници			Асистенција странкама и њиховим заступницима	Низак		Препорука	Препознавање података	Откривање образаца и грешака					Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Висок	Средњи/ограничени ризик

Систем за обављање правног истраживања	Фаза I	Фаза II		Странке и њени заступници			Асистенција странкама и њиховим заступницима	Средњи	правни захтев, кључне околности случаја, чињенице спора, конкретна правна област, други специфични захтеви за истраживање	Препорука	Препознавање података	Откривање образаца и грешака	Предвиђање исхода	Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја	Комуникација	Резоновање	Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик нетранспарентности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик пристрасности (Рецитал 61 AI Act-a)	Средњи	Средњи/ограничени ризик
Систем за анализу исправа (писмених доказа)	Фаза I	Фаза II	Фаза III	Странке и њени заступници (у Фази I и Фази II)	Арбитри (у Фази II и Фази III)		Асистенција странкама и њиховим заступницима & Обављање припремних задатака (Члан 6, став 3 AI Act-a, Рецитал 61 AI Act-a)	Средњи	дефинисање критеријума претраге у сваком конкретном случају	Препорука	Препознавање података	Откривање образаца и грешака		Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја		Резоновање	Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Средњи	Средњи/ограничени ризик
Систем за превожјење	Фаза I	Фаза II	Фаза III	Странке и њени заступници	Арбитри (у Фази II и Фази III)		Асистенција странкама и њиховим заступницима & Обављање припремних задатака (Члан 6, став 3 AI Act-a, Рецитал 61 AI Act-a)	Низак		Препорука	Препознавање података				Комуникација		Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a)	Висок	Средњи/ограничени ризик
Систем за генерисање предлога за именовање арбитра	Фаза I			Странке и њени заступници		Арбитражна институција	Асистенција странкама и њиховим заступницима, Асистенција арбитражним институцијама приликом запошљавања и евалуације кандидата	Висок	специфични критеријуми за избор арбитра, академско образовање, професионално искуство, претходно ангажовање у арбитражним поступцима, објављене публикације, природа спора, конкретна правна област, меродавно право, језик поступка, специфична правна питања, и др.	Препорука	Препознавање података	Откривање образаца и грешака	Предвиђање исхода	Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја			Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик нетранспарентности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик пристрасности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Средњи	Висок ризик

Систем за пружање основних информација у вези са арбитражним поступком	Фаза I			Странке и њени заступници			Асистенција странкама и њиховим заступницима	Низак		Садржај	Препознавање података			Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја	Комуникација		Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик пристрасности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Висок	Средњи/ограничени ризик
Систем за предвиђање исхода поступка	Фаза I	Фаза II	Фаза III	Странке и њени заступници (у Фази I)	Арбитри (у Фази III)		Асистенција странкама и њиховим заступницима	Висок	кључни параметри за анализу исхода, специфични подаци у вези са конкретним спором, укључујући чињенице спора, меродавно право, правни аргументи једне и друге стране, и друге специфичности спора	Предвиђање	Препознавање података	Откривање образаца и грешака	Предвиђање исхода		Резоновање		Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик нетранспарентности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик пристрасности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Средњи	Средњи/ограничени ризик
Систем за управљање арбитражним предметом	Фаза I	Фаза II	Фаза III			Арбитражна институција	Асистенција Секретеријату арбитражних институција	Низак		Садржај	Препознавање података	Откривање образаца и грешака			Комуникација	Резоновање	Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик нетранспарентности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик пристрасности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Висок	Средњи/ограничени ризик
Систем за анализу релевантних докумената током поступка прибављања и достављања докумената	Фаза I	Фаза II	Фаза III	Странке и њени заступници (Фаза II)	Арбитри (у Фази II и Фази III)		Асистенција странкама и њиховим заступницима & Обављање припремних задатака (Члан 6, став 3 AI Act-a, Рецитал 61 AI Act-a)	Средњи	дефинисање критеријума претраге и релевантности у сваком конкретном случају	Препорука	Препознавање података	Откривање образаца и грешака		Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја		Резоновање	Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Средњи	Средњи/ограничени ризик

Систем за генерисање предлога за именовање вештака		Фаза II		Странке и њени заступници			Асистенција странкама и њиховим заступницима	Висок	специфични критеријуми за избор вештака, укључујући област експертизе, минималне квалификације које се односе на образовање, године професионалног искуства, број објављених радова, и др.	Препорука	Препознавање података	Откривање образаца и грешака	Предвиђање исхода	Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја		Резоновање	Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик нетранспарентности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик пристрасности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Средњи	Висок ризик
Систем за припрему сведока и вештака за давање исказа		Фаза II		Странке и њени заступници			Асистенција странкама и њиховим заступницима	Средњи	специфичне околности случаја, информације у вези са природом спора, кључним и спорним чињеницама	Садржај		Откривање образаца и грешака		Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја	Комуникација		Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a)	Висок	Средњи/ограничени ризик
Систем за генерисање процесних закључака		Фаза II	Фаза III		Арбитра		Обављање уско постављених процедуралних задатака и унапређење претходно урађених задатака од стране арбитра	Висок	подаци у вези са спором, странкама у поступку, договореним процесним корацима и другим процесним правилима око којих постоји сагласност	Садржај	Препознавање података	Откривање образаца и грешака		Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја			Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a)	Средњи	Средњи/ограничени ризик
Систем за генерисање записника са усмене расправе		Фаза II			Арбитра		Обављање уско постављених процедуралних задатака и унапређење претходно урађених задатака од стране арбитра	Низак		Садржај	Препознавање података						Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a)	Висок	Средњи/ограничени ризик

Систем за праћење трошкова поступка	Фаза I	Фаза II	Фаза III			Арбитражна институција	Асистенција арбитражним институцијама приликом обављања оперативних и чисто административ них послова	Висок	подаци који се тичу насталих и планираних трошкова, укључујући документацију, фактуре и друге потврде које потврђују трошкове	Садржај	Препознавање података	Откривање образаца и грешака				Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности безбедност података	Висок	Средњи/огранич ени ризик
Систем за оцену поузданости доказа		Фаза II	Фаза III			Арбитра	Истраживање и тумачење чињеница или права од стране арбитра	Средњи	додатне инструкције у виду смерница за анализу, постављање кључних критеријума за анализу доказа	садржај, пр	Препознавање података	Откривање образаца и грешака			Резоновање	Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик нетранспарентност и (Рецитал 61 AI Act- a) & Ризик пристрасности (Рецитал 61 AI Act- a) & Ризик по приватности безбедност података	Низак	Висок ризик
Систем за генерисање стандардизованих елемената арбитражне одлуке			Фаза III			Арбитра	Обављање уско постављених процедуралних задатака од стране арбитра и унапређење претходно урађених задатака од стране арбитра	Висок	основне информације у вези са предметом спора, учесницима у поступку и преузетим процесним радњама, писмени поднесци странака, прилози, други материјали, попут записника са усмене расправе, записника са припремних састанака, и одлука арбитра у вези са евентуалним процедуралним	Садржај	Препознавање података		Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја			Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности безбедност података	Висок	Средњи/огранич ени ризик
Систем за генерисање образложена арбитражне одлуке			Фаза III			Арбитра	Примена права на чињенице случаја од стране арбитра, Истраживање и тумачење чињеница или права од стране арбитра	Висок	писмени поднесци, докази материјали, искази странака, записници за усмене расправе, и др.	Садржај	Препознавање података	Откривање образаца и грешака	Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја		Резоновање	Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик нетранспарентност и (Рецитал 61 AI Act- a) & Ризик пристрасности (Рецитал 61 AI Act- a) & Ризик по приватности безбедност података	Низак	Висок ризик

Систем за проверу арбитражне одлуке			Фаза III		Арбитра	Арбитражна институција	Унапређење претходно урађених задатака од стране арбитра, Утврђивање образаца или одступања од образаца доношења одлука од стране арбитра	Низак		Препорука	Препознавање података	Откривање образаца и грешака					Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Висок	Средњи/ограничени ризик
Систем за подршку анонимизацији арбитражних одлука			Фаза III			Арбитражна институција	Асистенција арбитражним институцијама приликом обављања оперативних и административних послова	Низак		Садржај	Препознавање података	Откривање образаца и грешака					Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Висок	Средњи/ограничени ризик
Системи за припрему сажетак арбитражних одлука			Фаза III			Арбитражна институција	Асистенција арбитражним институцијама приликом обављања оперативних и административних послова	Низак		Садржај	Препознавање података						Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a)	Висок	Средњи/ограничени ризик
Систем за генерисање годишњих извештаја о раду арбитражне институције			Фаза III			Арбитражна институција	Асистенција арбитражним институцијама приликом обављања оперативних и административних послова	Низак		Садржај	Препознавање података	Откривање образаца и грешака	Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја				Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a)	Висок	Средњи/ограничени ризик
Систем за евалуацију и оцену рада арбитра	Фаза I					Арбитражна институција	Асистенција арбитражним институцијама приликом вршења расподеле задатака и евалуације рада	Висок		Одлука	Препознавање података	Откривање образаца и грешака	Предвиђање исхода	Прилагођавање излаза кориснику и околностима случаја		Резоновање	Ризик могуће грешке (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик нетранспарентности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик пристрасности (Рецитал 61 AI Act-a) & Ризик по приватности и безбедност података	Низак	Висок ризик

БИОГРАФИЈА

Андреа Николић Секулић рођена је 10.02.1992. године у Београду. Правни факултет Универзитета у Београду уписала је 2011. године, где је дипломирала у року са просечном оценом 9,93. Паралелно са студијама на Правном факултету, Београдску банкарску академију, Универзитет Унион Андреа је уписала 2011. године, на којој је дипломирала са просечном оценом 10,00. Током 2016. године, Андреа је са највишом оценом положила све испите и одбранила мастер рад на међународно-пословно правном модулу на Правном факултету Универзитета у Београду. Андреа је била добитник бројних стипендија и признања током свог школовања, а остварила је и запажене резултате у оквиру различитих студентских такмичења.

Током основних студија радила је као практикант у адвокатској канцеларији Карановић & Николић (2013. године), као и у ревизорској кући *Ernst & Young* (2014. године), а током докторских студија радила је као практикант у адвокатској канцеларији у Лондону, *WilmerHale* (2018. године). Андреа је била на истраживачким и стручним боравцима у Француској (2015. и 2019. године), Великој Британији (2017. године), Немачкој (2018. године), Холандији (2021. године), Грузији (2023. године), Литванији (2024. године), Румунији (2024. године), Сингапуру (2025. године), и др.

Од школске 2019/2020. године ангажована је на Факултету организационих наука Универзитета у Београду, као сарадник, а касније и као асистент за ужу научну област Право информационо комуникационих технологија. Андреа је била ангажована и на неколико међународних пројеката (Савета Европе и GIZ-а - *Deutsche Gesellschaft für Internationale*).

КЊИГЕ

1. Ђорђе Кривокапић, Андреа Николић, „Пословно право у дигиталном добу”, Факултет организационих наука и Клио, Београд, 2022.
2. Ђорђе Кривокапић, Јелена Адамовић, Дуња Тасић Кривокапић, Андреа Николић, „Приручник: Заштита података о личности”, Факултет организационих наука, Београд, 2023.

ВОДИЧИ

1. Ђорђе Кривокапић, Андреа Николић, „Етички аспекти употребе друштвених мрежа: Водич за судије и тужиоце”, Савет Европе, Београд, 2021.

СПИСАК РАДОВА

1. Ђорђе Кривокапић, Андреа Николић, „Примена високоризичних система вештачке интелигенције у правосудју”, Зборник радова Копаоничке школе природног права – Слободан Перовић, Том III, 2024.
2. Đorđe Krivokapić, Andrea Nikolić, Ivona Živković, „Legal Definitions of AI Systems: Insights from the AI Act”, *The Regulation of Artificial Intelligence: Shaping Governance and Power Relations for a Liberal Future*, 2024.
3. Đorđe Krivokapić, Andrea Nikolić, „Application of Data Protection Standards to Artificial Intelligence Systems: Automated Decision Making and Profiling“, *Zbornik radova Kopaooničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović*, Том III, 2023.
4. Ђорђе Кривокапић, Андреа Николић, „Одговорност у доба вештачке интелигенције”, Зборник радова *Одговорност и савременост - одговорност у савременом друштву*, САНУ, Београд, 2023.
5. Đorđe Krivokapić, Andrea Nikolić, Ivona Živković, „Capacities of Western Balkan Economies (and Their Public Sectors) to Respond to Ransomware Attacks“, *The 46th International ICT Convention MIPRO*, 2023.
6. Đorđe Krivokapić, Andrea Nikolić, Aleksandra Stefanović, Miloš Milosavljević, „Financial, Accounting and Tax Implications of Ransomware Attack“, *Studia Iuridica Lublinensia*, vol. 32, 1, 2023.
7. Đorđe Krivokapić, Andrea Nikolić, „Legal Obligations and Liability in a Ransomware Attack“, *Zbornik radova Kopaooničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović*, Том III, 2022.

8. Ђорђе Кривокапић, Андреа Николић, „Регулисање информационих добара као ресурса дигиталне економије”, Зборник радова *Надзорни капитализам*, САНУ, Београд, 2022.
9. Ђорђе Кривокапић, Ивона Живковић, Андреа Николић, „Artificial Intelligence Regulation in the Areas of Data Protection, Information Security, and Anti-discrimination in Western Balkan Economies”, *The 45th International ICT Convention MIPRO*, 2022.
10. Ђорђе Кривокапић, Андреа Николић, „Регулисање вештачке интелигенције – стање и перспективе”, *Ревизија Копаоничке школе природног права*, бр. 1, 2022.
11. Ђорђе Кривокапић, Андреа Николић, „Dual model of studies in higher education in Republic of Serbia”, *The transfer of the Dual Higher Education Concept from Germany to Serbia: Models, challenges, experiences*, 2022.
12. Андреа Николић, „Вештачка интелигенција у улози медијатора у поступку решавања спорова – блиска будућност или утопија?”, Зборник радова *Примена права и правна сигурност*, Том III, Копаоничка школа природног права, 2021.
13. Андреа Николић, „Virtual Hearings In International Arbitration – Armageddon Or New Normal?”, *Arbitraje Y Nuevas Tecnologías* (eds. Jhoel Chipana Catalán and Mauricio Duarte Lau), Lima: Thēmis, 2021.
14. Андреа Николић, „Медијација у инвестиционим споровима – предлози реформе међународног инвестиционог права и могуће лекције за Србију”, Зборник радова *Унификација права и правна сигурност*, Том III, Копаоничка школа природног права, 2020.
15. Ђорђе Кривокапић, Андреа Николић, „Правни оквир енергетске ефикасности Републике Србије”, тематски зборник *Релевантност енергетске ефикасности у контексту одрживог развоја*, Факултет организационих наука, 2020.
16. Андреа Николић, „Lack of diversity - a valid concern in international arbitration”, *YAR Young Arbitration Law Review*, vol. 35, 2019.
17. Андреа Николић, „Положај судија у медијацији”, *Правни живот*, бр. 7-8, 2019.
18. Андреа Николић, „Иновативне клаузуле афричких билатералних инвестиционих уговора”, *Идентитетски преображај Србије, Прилози пројекту 2018 – колективна монографија* (ур. Ивана Крстић, Маја Лукић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2019.
19. Андреа Николић, „Значај избора места арбитраже”, *Право и привреда*, бр. 4-6, 2018.

20. Андреа Николић, „Последице немогућности утврђивања садржине меродавног страног права у судским поступцима са елементом иностраности – de lege lata и de lege ferenda”, *Идентитетски преображај Србије, Прилози пројекту 2017 – колективна монографија* (ур. Радмила Васић, Бојана Чучковић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2018.
21. Андреа Николић, „Начини искључења примене Конвенције УН о уговорима о међународној продаји робе”, *Правни живот*, бр. 11, Том III, 2017.
22. Андреа Николић, „Проблематика регулисања норми непосредне примене – стање и перспективе”, *Право и привреда*, бр. 1-3, 2017.
23. Андреа Николић, „Независност и непристрасност арбитра у упоредном арбитражном праву са посебним освртом на ИБА етичка правила”, *Harmonius – Journal of Legal and Social Studies in South East Europe*, 2016.
24. Андреа Николић, „Проблем моралног хазарда у раду агенција за кредитни рејтинг”, *Студентска Ревија за привредно право*, 2-2013/2014.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Андреа Николић Секулић

Број индекса: ДС 2016/10

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом „Правни аспекти употребе модерних технологија у арбитражном решавању спорова”

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

У Београду, 10. јун 2026. године

Потпис аутора:
Андреа Николић Секулић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Андреа Николић Секулић

Број индекса: ДС 2016/10

Студијски програм: Међународно приватно право

Наслов рада: „Правни аспекти употребе модерних технологија у арбитражном решавању спорова”

Ментор: др Милена Ђорђевић, доцент, Правни факултет Универзитета у Београду

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала ради похрањивања у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 10. јун 2026. године

Потпис аутора:
Андреа Николић Секулић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Правни аспекти употребе модерних технологија у арбитражном решавању спорова”

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
- 4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)**
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

У Београду, 10. јун 2026. године

Потпис аутора:
Андреа Николић Секулић

1. Ауторство. Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада. Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прерада. Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство – делити под истим условима. Дозвољаваје умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прераду. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.